This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

A758
B8M5
v.12
1902

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
JAN 14 1970

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постоянни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Даваиловъ, Н. Г. Данчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. П. Славейковъ, Г. П. Стаматовъ,
П. Ю. Тодоровъ и П. К. Яворовъ.

Година XII. — Декември — Книжка X (126).

София
Печатница «Св. София»
1902.

MF 78

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.

Д-ръ К. Кръстевъ. Абсурди въ нашето училищно дѣло. Нѣколко размишления 629

Денница. Изъ живанения пѫть. (Дневникъ на една мома). 643

Н. Ленау. 1. Молба. — 2. Свършено. — 3. На смъртьта. 4. Есень. — 5. Мѣсечина. — 6. Тежка нощь. 7. Три циганина. Стихове. Прѣвелъ П. Славейковъ. 650

Хенрикъ Ибсенъ. Призраци. Драма въ три дѣйствия. Прѣвели отъ нѣмски А. Яворовъ и С. М. Котляревски. (кола 5-та и послѣдня; въ края на книжката)

Ив. Ст. Андрейчинъ. Емилъ Зола. Литературна бѣлѣжка. 654

Хербертъ Спенсеръ. Личностьта противъ държавата. III. Грѣховетѣ на законодателитѣ. Прѣвелъ отъ английски Н. Г. 661

Критика.

М. Арнаудовъ. Наль и Дамаянти. Индийска повѣсть. Прѣвели Ив. Молловъ и Ив. Кеповъ. изд. 2-ро . . . 677

В. М. Ифигения въ Таврида. Трагедия отъ Еврипида. („Ученишка Библиотека“. № 3—4) 683

К. К. Учителско тѣло въ срѣдно учебно заведение. („Демократ. Прѣгледъ“. год. I. бр. 5) . . . 686

В. М. Селска Разговорка. Мѣсечно списание за всички. Год. I. броѣ 1. 687

К. К. „Pro domo sua“. Отговори и отзиви. 688

☞ Нашитѣ абонати се умоляватъ, за избѣгванье нередовности и забавявания, да подновѫтъ своевременно абонамента си. I-та кн. отъ XIII год. ще излѣзе въ първитѣ дни на януарий.

Поправката е отъ пощата IX-та книжка на сл. г. абонати: г. Т. Цачевъ, Пещера; г. Д-ръ Разпоповъ, Ст. Загора; г. А. Цанковъ, Казанлъкъ, г. М. Поповъ, окр. сждъ, Видинъ; г. Г. П. Стефановъ, Ст. Загора; г. Ст. Хантовъ, учит., Ст. Загора; г. А. Янчевъ, Чирпанъ; г. Ив. Ст. Поповъ, Станимака; г. А. Каратьозовъ, Станимака; г. П. Петруновъ, София; Студенти въ Вис. уч.: г. П. Гаргановъ, г. Д. Маноловъ, г. П. Мерекьовъ, г. Цв. Шупешковъ, г. К. Станчевъ.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постояни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Даваиловъ, Н. Г. Данчовъ, В. Кжичовъ, Д-ръ Д. Пасманикъ, П. Славейковъ, Г. Стаматовъ, П. Ю. Тодоровъ и П. Яворовъ.

Година XII. — Януарий — Книжка I.

София

Печатница «Св. София»

1902

Къмъ Подрумкале

пѣсень

Отъ **П. К. Яворовъ**

Отъ заникъ-слънце озарени,
Алѣятъ морски ширини;
Въ игра стихийна уморени,
Почиватъ яритѣ вълни . . .
И корабътъ се носи леко
Съ попжтни тихи вѣтрове —
И чезнете въ мъгли далеко
Вий, родни брѣгове.

И вече намъ за пжть обратенъ
Не ще удари нивга часъ:
Вода и суша — необятенъ
Въ ограда е свѣтътъ за насъ!
А Вардаръ, Дунавъ и Марица,
Балкана, Странджа и Ширинъ
Оставятъ сѣнки върволица
На споменътъ единъ.

Рушители на гнетъ вѣковенъ —
Продаде ни прѣдатель клетъ . . .
Служители на дългъ синовенъ —
Осжди ни врагътъ заклетъ . . .
А можехме, родино свидна,
Ний можехме съ докраенъ жаръ
Да отстоимъ мечта завидна
Прѣдъ твоя святъ алтаръ.

Но корабътъ — уви, не спира :
Все по-далечъ и по-далечъ
Лети, отнася ни . . . Простира
Нощьта крилото си . . . И вечъ
Едва се мѣркатъ очертани
На тъмно-модъръ небосклонъ
Замисленитѣ великани
На чутниятъ Атонъ.

И ний, прѣзъ сълзи накипѣли,
Обръщаме за сѣтенъ пжть
Назадъ къмъ български прѣдѣли
Угасналъ взоръ, — за сѣтенъ пжть.
Простираме ржцѣ въ окови
Къмъ нашиятъ изгубенъ рай . . .
А горка скръбь сърдца ни трови, —
Прощавай, роденъ край!

ЗИДАРИ

Драма въ три дѣйствия

отъ

П. Ю. Тодоровъ

ЛИЦА

Христо — младъ момъкъ, зидарь.
Рада — първо Христово либе.
Дончо — младъ момъкъ, зидарь. Радинъ съсѣдъ.
Майсторъ Брайко — зидарь, високъ, приличенъ.
Дѣдо Милко — старѣйшинъ.
Драганъ — зидарь, около 50-годишенъ.
Иванъ — по-младъ зидарь.
Михо — зидарь около 35-годишенъ.
Стойко — зидарь около 45-годишенъ, говори съ запъванье.
Герги — зидарь, Стойкова пора.

Мита
Дена
Анна
Бона
Цвѣта
} селски моми.

Райко
Цончо
Петко
Минчо
Калчо
} селски момци.

Дѣдо Димо — благочестивъ старецъ. отпослѣ епитропъ.
Бай Лазарь — селянинъ. отпослѣ клисарь.
Стоянъ — селянинъ, младъ.
Мъже, жени, дѣца и пр.

Дѣйствието става въ старо-планинско село, прѣзъ днитѣ на черното робство.

ДѢЙСТВИЕ ПЪРВО.

Тиха майска вечерь. Зелена полянка осѣнена отъ стволясти дървеса. Възъ една страна на полянката се издига чешма съ двѣ дървени корита, въ които се втичатъ нѣколко каменни шуленца. Между дървесата се промичатъ два пѫтя: Една криволи отъ село къмъ недоизкараната църква, що се мѣрка татъкъ задъ дървесата, другия — отъ село къмъ чучура.

Отъ врѣме на врѣме върху недоизкараната още църква се изстѫпва работникъ, наредя нѣкакви недочути благословии и развѣва принесения отъ нѣкой селенинъ новъ даръ на зидаритѣ.

Прѣдъ чучура Р а д а, сложила да си налива котлитѣ, и Д о н ч о, отмѣстилъ на страна котли, опрѣнъ съ двѣ рѫцѣ върху кобилицата.

Дончо

Ей и котлитѣ ти вече прѣлѣха — защо не си вървишъ? Не те ли е срамъ сама да подчакваш момци на чучура?

Рада

Какво си се заялъ съ мене, бре? Ей ти пѫтя — върви си, че те чакатъ тамъ да занесешъ вода!

Дончо

Да си вървѫ ли? Нѣма да помръднѫ отъ тукъ! Или ми дай китка отъ чело — или и нему нѣма да я дадешъ!

Рада

Азъ китка за тебе нѣмамъ!

Дончо

Че азъ да не съмъ . . .

Откъмъ село, по пѫтя за църква, се задаватъ Д ѣ д о Д и м о, стисналь подъ мисца шлякъ, и С т о я н ъ, носейки платно; отиватъ къмъ зидаритѣ.

Дѣдо Димо

Отъ насъ малко, отъ Бога повече . . .

Стоянъ

Да не имъ ѣдемъ хака: мѫжки работиха хората. Кога миналa черкезитѣ — вѣрвашъ ли? — камъкъ на камъкъ не оставиха. — Нали и азъ изнасяхъ земя съ таргата! — Заловиха се отново, туриха темель, разчистиха, издигнаха я, ей сега като я прѣпокриѫтъ и бѣше . . .

Дѣдо Димо

Право. И денемъ и нощемъ работиха. — Цѣло село имъ помага: църква се казва, туку тъй можъ ли я за четирсетъ дена изкара?

Стоянъ

Като не даватъ турцитѣ повече... Ама нека да прѣпокрижтъ само — да види Онбашията, че отъ вънъ е изкарана, на вжтрѣ никой нѣма да усѣти кога ще си я довършимъ.

Откъмъ църква идатъ на срѣща имъ Дѣдо Милко и Бай Лазаръ. Прѣзъ всичкото туй врѣме Дончо се само заканя на Рада, тя поглежда ожидателно къмъ зидаритѣ.

Дѣдо Милко

Добра срѣща, Димо. На зидаритѣ ли даръ носите. Идете-идете: цѣло село днесъ имъ се хубавѣ отсрами.

Дѣдо Димо

А-бе туй викамъ и азъ: отъ насъ малко, отъ Бога повече.. Ехъ, ний поокъснѣхме, май сугарни излѣзохме, ама . . .

Дѣдо Милко

Не кусори. И отъ пръвъ драго и отъ сетенъ.

Дѣдо Димо

Ходихъ днесъ на тепавицата да носж абитѣ, пъкъ не ми държжтъ краката, че поокъснѣхъ . . . Ама да не споходимъ зидаритѣ не ми даде сърдце. — Стоянъ взе отъ тѣхъ малко платно, азъ взехъ малко аба — ехъ, баремъ да има за по единъ ржкавъ, а то белкимъ ще ги облечемъ . . .

Дѣдо Милко

Тъй — тъй; ще покриватъ вече. Ей днесъ и ковача донесе кръста за кивгиря и Лазарь докара клепалото.

Стоянъ

Докара ли го бай Лазаре? — Защо не го чукна да му чуйме баримъ гласа бе?

Дѣдо Милко

Таманъ: турцитѣ само туй чакатъ . . .

Бай Лазарь

Ама да го ударимъ само — гласътъ му по Глогинкова могила ще се чуй, — какво? До Добри-дѣлъ стига .. Всички християнски сърдца ще събуди.

Дѣдо Димо

Не си играйте! Чакайте първомъ да изкараме църквата; нататъкъ е лесна. Инакъ всичко отива на вѣтъръ.

Бай Лазарь

Ехъ, веднжжъ и въ наше село да се дигне църква — ще си свѣтжтъ сърдце на мѣсто хората.

Дѣдо Димо

Че то на какво сме се обърнали! — Дѣцата ни ще си загубѫтъ и рода и вѣрата! — Туку тъй ли се потурчи Петровата дъщеря!

Бай Лазарь

Ехь, стопиха се живи и баща ѝ и майка ѝ — не могѫтъ хората въ очи да погледнѫтъ ...

Дѣдо Димо

И какъ се обърна изведнѫжъ сърдцето на туй момиче! Какъ си прѣжали и рода и вѣрата, че отиде да се почерни въ тази кадънска фередже! — Скри се сега въ харема: какво ще види, какво ще разбере отъ този свѣтъ? ... Язъкъ му за младинитѣ.

Дѣдо Милко

Какво е знаяло отъ вѣрата си, гдѣ е видѣло рода си? — Срѣщнало единъ урукъ, купилъ ѝ три върви мержанъ — повлѣкло се подирѣ му ...

Бай Лазарь

Бей българи сме, теглимъ — турцитѣ ни трепѫтъ, ама все и рода и вѣрата ни сѫ по-хубави — пó сме хора! Кадънка, — че тя му става робиня не поробена! Дѣ нашитѣ жени: срѣщнѫтъ мѫжъ — не искатъ да знаѫтъ. Пъкъ онезъ кадъни се свиватъ въ харема, като кокошки въ кафезъ.

Дѣдо Димо

Ама нали нашитѣ се потурчатъ! ... Охъ-охъ, изгубихме си вѣрата, ще си изгубимъ и рода ...

Дѣдо Милко

Ей като издигнемъ църквата, като изправимъ дѣцата си прѣдъ олтаря ще сетѫтъ вѣрата си, ще видѫтъ рода си и ще се научѫтъ да мрѫтъ за тѣхъ ...

Стоянъ

Ехъ, то вече малко остана ...

Дѣдо Димо

Хай оставайте с'здравье.

Дѣдо Димо

Много здравье!

Дѣдо Димо съ Стояна се изгубватъ по пѫтя къмъ църква, а Дѣдо Милко и бай Лазарь си отиватъ въ село. Прѣзъ туй врѣме Дончо нѣколко пѫти посѣга да дръпне на Рада отъ чело китката: тя се брани до като най-сѣтнѣ Дончо я дръпва.

Рада

Какво искашъ отъ мене бре?.. — Не те е срамъ. Защо ми взе китката? Азъ за тебе ли съмъ я брала?. Хайдутинъ.... Не могъ вече отъ тебе нигдѣ да се подамъ. Ти не си аслъ човѣкъ — яничеринъ...

Дончо

Азъ ти я искахъ съ добромъ.

Рада

Нѣмамъ китка за тебъ. Бактисала съмъ и да те срѣщамъ и да те гледамъ. Остави ме на мира!

Дончо

Тъй ли?.. разсърденъ, хвърля й китката. — Нà ти я, вземи си я — не съмъ умрѣлъ за твоята китка...

Рада

Само да ми ягмосашъ китката. — Защо я взе? Азъ имамъ на кого да я дамъ...

Дончо, съ наведени очи.

Знаѣ, Радо, знаѣ на кому е обречена, знаѣ кого чакашъ.... Азъ ти ягмосахъ китката... Ами ти? — похаби ми младинитѣ, станахъ за смѣхъ прѣдъ хората — и сѐ за тебъ....

Рада,

безъ да забѣлѣзва вълнението му.

Свършиха ли се за тебе момитѣ, че сé съ мене си имашъ земанье-даванье? Остави ме — азъ нѣмамъ работа съ тебе...

Дончо

Сега нѣмашъ работа съ менъ, защото си зави ума подиръ единъ голакъ. Какво му хареса? — Азъ сѐ пó ще имамъ и нива и лозе отъ него.

Рада

Не ми трѣбашъ нито ти, нито имота ти, като си такъвзи...

Дончо, озлобено.

Ама ти искашъ да ми почернишъ лицето прѣдъ хората. Само туй нѣма да бѫде! Нѣма да оставѣ да ми подлѣе вода единъ голакъ! Ние съ тебе въ единъ дворъ сме расли, отъ малки сѐ наедно сме биле, сега нѣма да те оставѣ въ чужди ржцѣ. Чувашъ ли? — Лико съ ремъкъ се не върже... Азъ съмъ си турилъ главата въ торба...

Рада

Умирамъ, че съ тебе подъ вѣнчило не отивамъ!

Дончо

Ще видимъ. Бързо нарамя кобилицата и си тръгва. Ей Христо иде... Бѣше ти прѣмаляло сърдце за него...

Христо, нарамилъ кобилица, иде откъмъ църква. Срѣщатъ се съ Дончa и, безъ да се погледнжтъ, отминуватъ се. Рада, като забѣлѣзва, че иде Христо, затича се на срѣща му, но Дончо се избръща и двамата се застоятъ съ вперени къмъ него очи. Дончо бавно се загубва изъ дървесата. Христо пристжпва къмъ Рада.

Рада

Пъкъ много се забави, Христо!

Христо

Отдавна ли чакашъ? Какво си тъй пламнала: онзи пакъ ти взелъ китката...

Рада

Ами ти до като додешъ. нà... Показва му китката на земята.

Христо

Защо я взелъ, че я пъкъ хвърлилъ?...

Рада

Налегна ме, взе я, ама като го захванахъ само — да бѣше отъ нѣгдѣ да ма чуйшъ — надумахъ му, че го накарахъ да се изѣде... Заканя се сега и на менъ и на тебъ...

Христо

Ахъ, остави го, Радке, остави го — на ли знешъ: който се кани не пали. Той като не може съ друго, че съ закани... Нека дрънка какво ще...

Рада

Азъ ги знаж тѣхнитѣ, — тѣ сж карезлии. Чичо му Юрданъ по-прѣдната година запали плѣвника на кръстничини, защото кръстникъ орналъ край синора му, кога угарисвалъ. Ама азъ пъкъ сега му надумахъ — съ земята равенъ го направихъ!...

Христо

Остави го, ний нали си знайме! — Нека веднжжъ да изкараме църквата, Радке, че тя е лесна...

Рада

Кога ли ще е то, Христо!

Христо

То до толкова като я издигнахме:— ей вече заржчали иконитѣ на зографитѣ въ Трѣвна. Дѣдо Цончо Свѣтогорецътъ, викатъ, казалъ на синоветѣ си, като си дойджтъ отъ Влашко да донесжтъ за църква единъ полюлей съ билюри. Та само гледай, Радке, въ

новата църква, въ нашата църква насъ първи ще вѣнчѣжтъ! Като завъртжтъ онзи полюлей надъ главитѣ ни, като се раздрънкатъ онези билюрени звънчета—ще изкараме една свадба за поменъ на цѣло село.

Рада

И ние днесъ прѣсновахме кърпитѣ — утрѣ ще ги вържемъ въ стана ...

Христо

Ехъ, сиромахъ съмъ, Радо, не могж като Донча да се пѣржж съ имоти, ама за сърдцето си нищо нѣма да пожалжж! — Казахъ ли ти? — Азъ дадохъ на даскала пари да ти купи пендара. Ще го запопжтъ тѣзи дни, казваше бай Лазарь, и ще си дойде. Па ще ти я дамъ да си я окачишъ на шия, — като слънце ще свѣтне. — Двѣ слънца ще ме грѣжтъ ...

Рада

Хубаво, Христо, хубаво ...

Христо, продължава.

Пъкъ Дончо нека се заканя, като нѣма работа!

Рада, съ свѣтнали очи

Ти не знашъ: вчера като му викна мама, той позеленѣ отъ ядъ. — Ний навождахме нищелкитѣ подъ орѣха, пъкъ той отъ тѣхъ задъ плета надникна и взе да си бъбре, — нали го знаешъ. Че мама като го изхока, потъна въ земята ...

Христо

Сега и майка ти като е съ насъ ще му подложимъ диняна кора ...

Рада

Мама ги знае всички у тѣхъ какви сж ..... недовършва.

Отъ къмъ село наближаватъ къмъ чучура, нарамили кобилици Мита и Анна.

Рада

Ахъ! ей и момитѣ заприиждаха ... Ти довечера нали ще дойдешъ да лжчимъ овцетѣ? ...

Мита и Анна снематъ котлитѣ

Анна

Много си подранила, мари Радо!

Мита

Яли и Христо тукъ. Хай добъръ ви вечерь!

Христо

Далъ ви Богъ добро. Вий пъкъ много сте окъснѣли.

Мита

Кой ни причаква тукъ, та да бързаме!

Христо

Ехъ, момцитѣ чакаха-чакаха отидоха си, — нѣма да дрѣмнѫтъ цѣла вечерь тукъ, като конье на праздна ясла я!..

Мита

Тежко имъ...

Анна, къмъ Рада.

Днесъ те гледамъ, Радо, изъ двора — разбързала си се, прѣсноставашъ. Скоро ще ти тропаме на свадбата.

Мита

Христо вече и пендара поржчалъ.

Рада

Каква пендара?

Анна

Тъй-тъй, прѣструвай се ти — ний не знаемъ...

Мита

Ама каквото се заканя, Радо, Дончо...

Анѝа, прѣсича я.

Олеле, Радо, само да го чуйшъ, ще изтръпнешъ! Онзи день плѣвехме, па се отби при насъ на нивата. — Батю го закачи, че му подлѣли вода и той уловилъ кучката за опашката, че като прѣбѣлѣ онзи Дончо, като стисна зѫби, че като захвана: отъ гдѣ му иде всичко на умъ! — Вика, съ татулъ ще я запонѫ, магия ще забъркамъ, най-подиръ сѣнката ѝ ще прѣмѣрѫ, па или въ чешма или въ кѫща ще я вградѫ, ама на Христа жива въ ржцѣ нѣма да я оставѫ...

Рада

Нена лае, като има кой да го слуша...

Гласъ отъ къмъ церква

Ей, Христо, ти отиде за вода, че остана тамъ бе!..

Христо,

нарамя бърже кобилицата и тръгва.

Ей ме идѫ!

Мита

Много си го забавила, мари Радо.

Рада

Ами, азъ ай сега дойдохъ.

Откъмъ село съ кобилици на рамо идѫтъ Дена и Бона; въ сѫщото врѣме откъмъ церква се задава и Цончо и тананика:

Разсърдила се й булката,
Че си й раздѣла люлката.

Бона

Добъръ ви вечерь. — Какво сте останали тъй сами, гдѣ ви сѫ момцитѣ?

Мита

Като не ни сайдисва никой, — ний рѣкохме вий дано доведете нѣкого.

Цончо, до чучура.

Добъръ ви вечерь, малки моми; какво окѫснѣхте този пѫть толкова? . . .

Дена

Ами ти гдѣ си окъснѣлъ тъй? — Анна отъ кога те е зачакала.

Мита

Тъй-тъй, пакъ Анна . . .

Цончо

Ами минахме първомъ съ Калча, никого нѣмаше. Той отиде да помѣсти кóла на коня по ливадата, пъкъ азъ се отбихъ при маститѣ. Рѣкохъ, парапетъ съмъ,—да дигнемъ нѣкоя и друга греда нагорѣ. Нали изкараха вече стѣпитѣ, остава само покрива . . . Кубе щѣхме да издигнемъ, бѣхме и тенекеджията пазарили да го окове, ама като не дадоха турцитѣ . . . Ама пакъ ще стане една церква, само стѣгайте се булки да ви вѣнчаваме.

Мита

Тъй-тъй, ти първи подъ вѣнчило ще отидешъ.

Цончо

Ехъ, ще отидѫ. Има ли нѣщо? — Не съмъ турчинъ я? — Всички ще отидемъ . . .

Откъмъ село идѫтъ Петко и Райко. Райко дѣла съ ножче една пръчка

Райко

Какво я разправяте, бе Цончо?

Цончо

Абе момитѣ си вирнали носоветѣ, не ни поглеждатъ вече. Момцитѣ ни не харесватъ.

Рада

Я си тръгвайте, че ей го хаменъ се смръкна . . .

Райко

Е почакай де, почакай де, Радо, ако ти си дала на Христа китка всички не сж се видѣли още . . . Изглежда момитѣ. Или ви е срамъ да стоите съ пълни котли? — То и за него си има колай — излѣйте ги, че на ново ги пълнете.

Анна

Брей, ума ни ще изпитвашъ!

Петко

Ами много малко сте дошле тази вечеръ за вода.

Иззадъ чучура иде Калчо — укалянъ и упръсканъ.

Цончо

Е, гдѣ се загуби, бе Калчо?

Райко

У-у, какво си се укалялъ бе, сѣкашъ въ локва си се търкалялъ.

Всички го гледатъ и се смѣятъ.

Бона

Ехъ, ехъ, Калчо — тъй ли се иде на чучура при момитѣ бре!

Анна

Яли Дена тука! — тя сега нѣма да те хареса, нѣма да ти даде китка . . .

Калчо,

приближава до чешмата да си мие рацѣтѣ.

Ако ще бе!

Райко

Хемъ и поясътъ ти бѣше новъ. Гдѣ си ходилъ че си се укалялъ до уши? . . .

Калчо

Абе мѣстихъ коня. На връщанье се отбихъ край бостанитѣ; повика ме стрина Гена да пустнж вадата. Водата я отбили отгорѣ въ поповата градина, — взехъ мотиката да я оправямъ отъ главата. Пъкъ като се подхлъзнахъ — добрѣ цѣлъ се не цамбурнахъ въ водата . . .

Рада

Хай да си вървимъ, че и овцетѣ ще вземжтъ да си иджтъ.

Откъмъ село иде Цвѣта, съ кобилица на рамо.

Дена

Защо си толкозъ укъснѣла, мари Цвѣто?

Цвѣта

Мари ... страхъ ма сама да додж. Тетю си напрѣдъ доде, разправя — даалии ли, кържалии ли — и той не знае направо — запалили Хърлаковци.

Райко

Хърлаковци ли? — Ний да не чуемъ!

Всички се споглеждатъ слисани.

Анна

Аай! ако дойджтъ и въ наше село?

Бона

Като сж дошли вече до Хърлаковци..

Цончо

И пакъ ще съборжтъ църквата!

Петко.

Да не ти се е само счуло тъй, Цвѣто?

Райко

Да дойджтъ до Хърлаковци — то ей го тамѣ.

Цвѣта

Какво тъй ми се счуло: тетю тръгна да вози дъски на пазаря, че се върна ... Разправя — четири моми отвлѣкли. И онази русокосата — повнишъ ли, Дено, гдѣто играхме до нея по Добридѣлския зборъ? Дигнали я, тя се дърпала, плакала, пъкъ единъ урукъ я налегналъ че заклалъ и нея и майка ѝ!

Дена

Горката, каква мома бѣше ...

Рада

Олеле, ами ако доджтъ и въ наше село?

Мита

Поразилъ ги Господъ! Още на Цана, дѣто я убиха черкезитѣ, не сж отсторили четиресеть ...

Дена

Я си тръгвайте! Ей и слънце вече залѣзе; менъ ме е страхъ...

Всички моми прѣсѣгатъ къмъ котлитѣ си и нарамятъ кобилици.

Цвѣта

Почакайте ма малко да си налѣмъ, мари. — Страхъ ме е сама.

Дена

Хѫ по-скоро си пълни котлитѣ де!

Момитѣ повъзчакватъ, послѣ една слѣдъ друга тръгватъ къмъ село.

Петко.

Тѣ по църквата сѫ се нагадили насамъ...

Райко

Туй имъ е зора. И сега като я туку-рѣчи изкарахме да я съборѫтъ и четиресеть дена минаха, па туй за туй...

Цончо

То като сѫ запалили вече Хърлаковци...

Петко

По пладня като тръгнѫтъ отъ тамъ, вечерьта ще ударѫтъ на наше село.

Райко

Ще ударѫтъ, ама май ще имъ прѣседне... Нека си опитатъ само късметя и този пѫть...

Петко

И какво искатъ още?...

Цончо

Какво? — Тръгнали пакъ да търсѫтъ пастарма подъ чужда стрѣха...

Откъмъ църква тича Минчо запъхтянъ.

Минчо

Ей, излѣзте само да видите на чуката: стълбъ димъ подпрѣлъ небето, — искри като дъждъ валѫтъ! Кържалии запалили Добри-дѣлъ. Боаза пълненъ съ добри-дѣлчани: подбрали коля, овци, добитъкъ — идѫтъ насамъ!...

Петко

И Добри-дѣлъ ли запалили?

Райко

Ний ще имъ кажемъ!...

Откъмъ църква идѫтъ единъ слѣдъ другъ зидаритѣ. Единъ наранилъ чукъ, другъ — мотика. Всички отиватъ къмъ чучура.

Драганъ

Добрѣ дойде да ни каза, Минчо: още не бѣхме се разпилѣли, подирѣ да ни връхлетѫтъ като спимъ изъ невидѣлица, какво правваме?

Стойко

И сега всичко отиде пакъ напусто! Толкова трудъ, толкова мъки...

Брайно

Не можемъ да закрѣпимъ темелъ!

Иванъ

Ако и сега развалятъ църквата — не знамъ колко да се сберемъ, пакъ не можемъ я изкара!

Цончо

А-бе тѣ като съ подпалили Добри-дѣлъ за колко стигатъ тука!...

Стойко

Я до гдѣ е видѣло да сберемъ селото...

Райко

Пакъ да бѣгаме?

Дончо

Да оставимъ църквата пакъ да я съборятъ? И този пѫть на бѣгъ да ударимъ?...

Михо

Нѣма да ни оставятъ една църква да си издигнемъ! Хемъ да ви кажа ли? — Самитѣ сеймени проводиха по-напрѣдъ черкезитѣ да я разсипятъ! — Самитѣ онбашии съ ятаци на хайдутитѣ. Палятъ, биятъ, крадатъ: въ кѫщи ти заповѣда, на пѫтя те обира, дѣтето ти грабва, потурча го — очи не можешъ на никадѣ да обърнешъ, сѣкашъ отъ баща имъ сме остали...

Иванъ

Робство, черно робство!:.. Не те оставятъ и едно мѣсто да си сградишъ, гдѣто скришомъ за душата си да се помолишъ... Да усѣтишъ, че и ти си човѣкъ, че ако си българинъ и теглишъ на този свѣтъ, пакъ имашъ душа, — пакъ отгорѣ ти бди око божи.

Стойко

Ще отиде, ще отиде пакъ църквата, ами поглежъ покрай нея и цѣло село на пепель отново станало.

Петко

То аслъ какво ли ни е останало на този свѣтъ! Днесъ ще видишъ майка си осквернена, утрѣ обезчестена сестра ти отвличатъ за нѣкой харемъ, подиръ нѣкой день баща ти на нивата заклали — животъ ли е е туй? Ти си отдѣлялъ отъ уста, спетърхалъ си нѣкоя пара за черни дни — извардятъ те, оберятъ те

или ако увардишъ паритѣ си да срѣщнешъ съ тѣхъ двѣ керемиди колкото да се подслонишъ — и туку чуешъ: задали се черкези, палили цѣли села . . .

Христо

Едни души сж ни останали . . .

Стойко

Охъ, и душата си, не си я намѣрилъ на пжтя я . . . Не се тъй лесно прѣжалява, все ти е свидно . . .

Дончо

Ахъ, пъкъ че нѣма да се прѣжалѣш . . . За какво ли ти е и душа, като ти е черенъ свѣта? . . .

Драганъ

Да ви кажж ли пъкъ азъ? Съ бѣганье не можемъ излѣзе на глава . . . Ами л да съберемъ всичко село, па да отидемъ да ги посрѣщнемъ. Като имъ паднемъ на аманъ, глава на колъ нѣма да набинжтъ я. Ехъ, ще съберемъ що отъ що, ще имъ завъртимъ на шишъ по нѣкое агне, — то казватъ на турчина лесно му се взема сърдцето . . .

Всички, замислени, се смълчаватъ.

Брайно,

съ Христа и Ивана на страна.

Пъкъ ако слушате менъ, пакъ на мойта си стоjж. До гдѣто не прѣжалимъ едного, — една душа да закрѣпи тази църква, само гледайте: нищо нѣма да излѣзе . . . Човѣкъ иска тамъ!

Иванъ

И азъ идж на този умъ. Ако искаме и ний да имаме една църква, гдѣто да се помолимъ Богу, гдѣто сърдцето ни да чуе божя дума, трѣба да прѣжалимъ единъ . . .

Брайно

Толкова хора изпотрѣпаха турцитѣ, толкова свѣтъ ограбиха, изпозатвориха — цѣло село горѣ за тази църква, па пакъ ли да не я издигнемъ! . . . Нѣма ли единъ човѣкъ ний сами да прѣжалимъ — свѣтия да стане?

Христо, свива раменѣ.

Всѣкиму е душа свидна.

Брайно

Ами въ Косовци забрави ли? — Не вградихме ли?

Райко,

изстжпва се прѣдъ всички.

Да излѣземъ да се молимъ ли? — Толкова врѣме сме се молили — дѣдитѣ ни сж се молили, бащитѣ ни сж се молили: и съ молба пакъ нищо не изкараха. Като се прѣгъваме сами, лесно ще ни стжпкжтъ на гърба! — Ний цѣлъ животъ за тѣхъ работимъ, всичко отъ насъ взематъ, тѣ се само изтѣгатъ, — какво пакъ сме грѣшни прѣдъ тѣхъ, че да имъ се молимъ?

Дончо

Азъ не се молжк... На никого нѣма да се молжк! Я да се сберемъ, да връхлетимъ върху тѣхъ — тѣ ако иматъ ржцѣ, — ний да не сме сакати!... Какво ни пъкъ държи толкова?—Тъй и тъй биjжтъ ни, колjжтъ ни, — да имъ се озжбимъ веднжжъ, че да ни помнjжтъ.....

Райко

Тъй ами, я да нарамимъ пушка пищовъ— кой каквото има... Какво ще му мислимъ?

Петко

Да ги прѣсрѣщнемъ горѣ на скалитѣ — тамъ съ топъ да ни биjжтъ, не могжтъ ни помѣсти...

Калчо

Хайде, азъ ще си вземж шишенето, гдѣто го купихъ отъ мамуляра, баремъ веднжжъ да го опитамъ...

Дончо

Съ шишене. съ пищовъ, съ брадва — да излѣземъ па каквото ще да става, като нѣма оправия на този свѣтъ!

Христо

Ний имъ прѣсичаме пжтя, птичка не може прѣхвъркна насамъ.

Дончо

И ти ли, Христо ще вървишъ? Споглеждатъ се.

Христо

Какво ти влиза тебъ въ работа?

Стойко, прѣсича ги.

Ами пòдирѣ?

Райко

Подирѣ каквото ще да става. На бѣсилката да ме покачжтъ, пакъ не ме е страхъ. Нека ни познаjжтъ: търпѣхме, търпѣхме, ама и търпило има край! Тѣ мислjжтъ като овци да ни изколjжтъ, ама като имъ свѣтнемъ по единъ крушумъ отгорѣ...

Дончо съ наведена мрачно глава се отдѣля малко на страна щомъ, Христо подема да говори.

Христо

Тѣзи аслѫ не сѫ редовенъ аскеръ, не сѫ царски аскеръ — отъ какво ще ни е страхъ? Тѣ сѫ хайдути и ще се пазимъ отъ тѣхъ. Нататъкъ изъ Трѣвненско разправяха, че въ едно село хората си сградили кале. Като додяли кържалиитѣ затваряли се въ него, па при тѣхъ и самъ онбашията съ заптиитѣ си идвалъ и, като доближели нѣкои кържалии, сами заптиитѣ гърмѣли срѣщу тѣхъ.

Иванъ

Като е тъй ний защо да не имъ прѣсечемъ пѫтя?

Драганъ

Абе какво приказвате вий, гръмва ли се на турчинъ!

Петко

Не се ли гръмва? — Като е турчинъ та не е Господъ?

Стойко

Тукъ на земята е Господъ, че на небето — не знамъ...

Герги

Слушайте, не вирвайте глава срѣщу турцитѣ, подирѣ цѣло село ще отиде на вѣтъръ...

Стойко

Като запалите веднѫжъ огьня, не можемъ го угаси.

Христо

Тъй ли? — И насъ майка не ни ли е раждала? — ний да не сме израсли като гѫби въ гората? Я се стѣгайте, както вика Райко, да ги прѣсрѣщнемъ стъ канаритѣ... Тѣзи агачовци сѫ като кучета — обърнешъ ли имъ гърба да бѣгашъ и ще те ухапѫтъ — озѫбишъ ли имъ се — подвиватъ опашка.

Цончо

Ще ги прѣбийме тѣзи хайдути — въ тѣхното царство въ Анадола ще ги натъпчемъ!

Калчо

Азъ съ пишенето си срѣщу петима излазямъ!

Драганъ

Ехъ, момчета, не сте изпитвали вий на турчина силата..

Христо

Тѣ сега ще изпитатъ нашата...

Петко

Слушайте, оставете приказкитѣ. — Нека майсторитѣ се заловятъ да покриятъ църквата, — ний утрѣ прѣсичаме пѫтя на кържалиитѣ. Веднѫжъ покрита църквата, казва се, за четиресеть дена изкарана.

Михо.

Тъй, тъй — и да я палятъ подиритѣ: затворена нищо не могятъ стори. Стѣнитѣ сѫ само камъкъ . . .

Иванъ

Азъ ще ударѭ клепалото да се съберятъ момцитѣ.

Отива къмъ църква.

Здрача се. Издалечъ се зачува шумъ, муканье на крави и глухо дрънканье на звънци.

Минчо

Добри-дѣлчани идятъ, — бѣгатъ съ добитъка си въ балкана.

Стойко

Пъкъ ний да стоимъ . . .

Зачуква бърже клепалото.

Христо

Хайде да тръгваме!

Петко

Вземайте си пушкитѣ, викайте се и да се застигаме по Глогинкова Могила.

Всички тръгватъ, само Дончо остава.

Райко, на излизанье

Хайде Дончо, какво се помайвашъ?

Дончо, смутено.

Азъ . . . Азъ съ Христа не . . .

Петко

Ехъ, намѣрихте и вий врѣме кога да се гоните . .

Христо

Остави го бе, остави го — той аслѭ не е българинъ! Куражъ само прѣдъ момитѣ знай да продава . . . .

Дончо, раздразнено подиря момцитѣ.

Ти ли, ти ли ще ме сѫдишъ мене? — Азъ ли не съмъ българинъ? — Самъ срѣщу кържалиитѣ ще излѣзѫ, ала гдѣто си ти...

Всички момци излизатъ. Майсторитѣ се кръстятъ.

Еднодневка

от

Карима.

Ресторанътъ на М-me Потие въ улица Сенъ-Мишель имаше изгледъ повече отъ скроменъ; неголѣмо помѣщение, уредба най-обикновена: маси съ бѣли покривки, столове, двѣ огледала едно срѣщо друго, буфетъ, — когато въ другитѣ ресторани, пакъ на сжщата улица, имаше хубави картини, цвѣтя въ голѣми вази по маситѣ, а и други работи, които придаваха на тия ресторани по-гиздавъ, привлекателенъ изгледъ.

При все това никой отъ ресторанитѣ въ улицата Сень-Мишель нѣмаше толкова посѣтители колкото госпожа Потие. Кждѣ дванадесеть часа по обѣдъ и седемь часа вечерьта всички маси биваха заети; госпожа Потие, седнала до буфета, съ добродушна усмивка на своето широко лице, гледаше посѣтителитѣ хвърляйки сегизъ-тотизъ нѣкои къси фрази на прислужницитѣ — двѣ типични парижски прислужници въ ресторанитѣ, съ бухнати накъдрени коси по най-послѣдна мода, съ чисти бѣли прѣстилки и бѣли ръкавици до лактитѣ. Често между маситѣ можеше да се види и дъщерята на госпожа Потие, хубаво, русокосо младо момиче, съ къдрави коси, съ голѣми сини очи; тия очи често изглеждаха черни — особенно вечерь, при свѣтлината на лампитѣ, когато изобщо цѣлото лице на Матилда биваше още по-хубаво. Тя имаше по-вече отъ седемнадесеть години и бѣше жива и остроумна. На волноститѣ на посѣтителитѣ тя отвръщаше или съ смѣхъ или се приструваше нищо не разбрала.

— Тя е като коте, изплъзва се, не можъ я улови, издума еднжжъ единъ възстаръ посѣтитель, който въ продължение на петь години всѣки день изявяваше на слугинята неблагодарностьта си отъ котлета и който при все това редовно идеше въ ресторана.

— Хубавичка е, дяволъ да я вземе, отвърна неговия другарь, също старъ посѣтитель. На насъ, при всичкитѣ ни усилия, тя не обръща внимание — то се види, — а интереено е, кой ще бѫде щастливия . . .

— Вий мислите, че госпожа Потие ще я остави . . .

— О, тия работи ставатъ безъ позволение . . .

Така говорѣха двамата възстари посѣтители безъ да обръщатъ внимание на явното вълнение на младежа, що седѣше до тѣхъ. Още при първитѣ думи за Матилда, младежътъ бѣ изпусналь вилицата и ножа, съ които кѫсаше твърдата котлета. При послѣднитѣ думи на говорящитѣ, мускулитѣ на лицето му трѣпнаха и той писко се наведе, за да скрие вълнението си Той вече не ѣде; облегналъ се на стола, той впи погледа си въ Матилда, която въ туй врѣме се бѣ приближила до единъ елегантно облеченъ господинъ, седналъ самъ до една маса. Очитѣ на господина нѣкакъ особено гледаха лицето на Матилда, която изглеждаше повъзбудена отъ други пѫть. Онова що говорѣше господинътъ видимо й се харесваше, защото устнитѣ й често се разтваряха въ усмивка, очитѣ блѣстяха отъ удоволствие. И пакъ трепна лицето на младежа, тоя пѫть по-страдалчески. Но ето той направи нетърпеливо движение, сви си пешкиря, плати и излѣзе вънъ отъ гостилницата.

Тоя младежъ бѣ сѫщо единъ отъ отдавнашнитѣ посѣтители на ресторана на госпожа Потие. Той бѣ иностранецъ, нѣщо като черногорецъ или сърбинъ, слѣдваше по медицината въ Парижъ вече четири години и се готвеше за изпитъ. Прѣди четири години той за пръвъ пѫть бѣ влѣзълъ въ тая гостилница, — свѣнливо момче, незнаящо съвсѣмъ езика, страхливо да направи една крачка въ многошумния градъ за да не се изгуби. И дълго врѣме той знаеше само пѫтя отъ неговата стаица до Ecole de Médecine и до гостилницата. Матилда тогава бѣ почти дѣте, ходѣше на училище и нарѣдко се показваше въ салона за яденье, посѣщаванъ по онова врѣме твърдѣ малко. Той още тогава усѣщаше удоволствие да вижда Матилда; тя нѣкакъ довѣрчиво отиваше къмъ него, сѣдаше до масата му, говорѣше му, поправяше грѣшкитѣ на неговия френски езикъ. Слѣдъ всѣка ваканция, когато Николичъ отново идѣше въ Парижъ, тя го посрѣщаше като старъ приятель, често слѣдъ вечеря тя оставаше въ салона, седнала до масата му, подпрѣла хубавата

си кѫдрава главица о рѫката, загледана замислено въ тоя чужденецъ, който ѝ приказваше за своето гористо отечество. Николичъ толкова бѣ се научилъ на тоя ресторанъ, на това единъ видъ другаруванье съ Матилда, щото не допущаше мисъльта да остави не-лотамъ вкуснитѣ ястия и да отиде да се храни на друго мѣсто.

А бѣше врѣме, когато той едвамъ не се замисли надъ това. Госпожа Потие, която сѫщо бѣ се научила да гледа на Николича като на свой човѣкъ, еднѫжъ бѣ му се открила че работитѣ вървѣли много злѣ, че намѣсто печала тя има загуба и че смѣтала да напустне ресторана, за да се залови за друго.

— Недѣйте, госпожо, викаше Николичъ. Ще се оправятъ работитѣ, ще идватъ посѣтители. . . . Азъ ще кажа на моитѣ другари, ще агитирамъ. . . .

И Николичъ агитираше отъ все сърдце и благодарение на тая агитация въ ресторана почнаха да идватъ още двама студенти, жители на шести етажи, които гледаха да се нахранѧтъ съ двѣ порцийки и повечко хлѣбъ. . . .

Обаче, минаваше врѣме, а госпожа Потие не напускаше ресторана. Матилда отъ момиченце стана красива мома, напусна училището и почна да помага на майка си. И полека-лека, като мухи на медъ, почнаха да прииждатъ все по-вече посѣтители. Матилда весело забикаляше между маситѣ заедно съ прислужницата и звънливиятъ ѝ гласецъ често екваше. Работитѣ потръгнаха добрѣ, така щото госпожа Потие хвана още една прислужница и Матилда, вече безъ работа, забикаляше маситѣ, слѣдена отъ любящия погледъ на майка си.

— Азъ съмъ много доволна, ресторанътъ тъй добрѣ върви, казваше сега госпожа Потие, седнала пакъ както прѣди до масата на Николичъ, които, както прѣди, пооставаше въ ресторана слѣдъ другитѣ посѣтители. Както и прѣди, до масата му сѣдаше понѣкога и Матилда, сега вече не да поправя грѣшкитѣ на езика му. Николичъ въ продължение на четиритѣхъ години бѣ се изучилъ да говори добрѣ френски, ала инакъ си бѣше все сѫщия; все тъй непохватенъ, срамежливъ, немарливъ къмъ туалета си.

— Кога ще си купите нова шапка? попитваше го Матилда, като гледаше шапката му съвсѣмъ измачкана отъ честитѣ парижки дъждове. И чакъ тогава Николичъ се сѣщаше да купи нова шапка.

— Защо не цилиндъръ? нѣкакъ съ съжаление казваше Матилда.

— У насъ цилиндри не носятъ, отвръщаше Николичъ сериозно.

— Ами ржкавици носятъ ли? питаше Матилда.

— Носятъ, но не всички. . .

Матилда помълчаваше.

— Ами има ли у васъ богаташи? започваше тя отново.

— Има. . . .

— Които да иматъ файтони съ хубави коне, съ лакеи. . .

— Такива има твърдѣ малко, отвръщаше Николичъ. — Интересуватъ ли ви тия файтони?

Матилда се изчервяваше и смълчаваше.

Да, Матилда бѣ много красива. Николичъ работѣше тезата си въ малката стаица до Ecole de Médecine, като често оставяше перото, запушваше цигарата си, облѣгаше се на стола и се унисаше. слѣдейки нѣжнитѣ струи на пушака, що излущаше изъ устата си. Той обичаше Матилда, виждаше, че и тя бѣ привързана къмъ него и отдавна бѣ рѣшилъ, че слѣдъ като получи докторатъ ще я поиска за жена. Отъ страна на майката той не прѣдполагаше спънки, той виждаше тайната ѝ симпатия къмъ него. Така щото, макаръ че мисъльта за Матилда понѣкога и да попрѣчваше на тезата му, обаче тя бѣ мисъль тиха, приятна и той безъ голѣмо усилие сполучваше да я отстранява, за да се залови отново за работа. Обаче на послѣдъкъ въ живота му се вмъкна нѣщо ново. . .

Единъ день, нѣщо прѣди мѣсецъ, по 12 часа, за пръвъ пжть въ ресторана влѣзе елегантно облѣченията господинъ. Той бѣ съ много хубавъ цилиндъръ, съ тъмно-жълти ржкавици на ржцѣтѣ; обичаше да седи самъ на масата и поржчваше най-скжпитѣ ѣденьета. Още при пръвъ погледъ Николичъ бѣ усѣтилъ едно враждебно чувство къмъ непознатия и това чувство още повече се усили, когато той виждаше господина да не маха очи Матилда и да се обръща съ нея все по-свободно. Матилда не само не отбѣгваше господина, както правѣше въ такива случаи, напротивъ, лицето ѝ винаги изразяваше възбуждение, очитѣ ѝ особенно свѣтѣха, когато господинътъ ѝ говорѣше своитѣ комплименти.

Николичъ почна да страда, тезата оставаше назадъ. Той намисли да рѣши въпроса. Единъ день той поиска позволение отъ госпожа Потие да се поразходи съ Матилда.

Въ мълчание изминаха тѣ нѣколко голѣми улици. Матилда съ свѣтналъ погледъ изглеждаше минувачитѣ, минувачкитѣ и отъ устата ѝ често се изтръгваше възклицанието:

— Oh, comme c'est joli!

Николичъ вървѣше сериозенъ, почти намръщенъ. Влѣзоха въ Люксембургъ, изминаха нѣколко алеи и Николичъ предложи да си отпочинатъ подъ дърветата на една скамейка.

— Матилдо, подкачи той тихо, съ трептящъ гласъ слѣдъ едно мълчание. Вий. . . знаете, че азъ отдавна ви обичамъ, и той взе ржката ѝ въ своята ржка.

Дѣвойката го погледна, като че събудена отъ сънъ. Сетнѣ не можá да удържи погледа си срѣщу нѣжния, умоляющъ погледъ на младежа, наведе глава и почна да чертае съ умбрелата по пѣсъка.

— Матилдо, отново пришепна почти Николичъ, — нали ще дойдете съ мене въ моето отечество?

— Не е ли множко далечъ, попита го Матилда и го изгледа дяволито отъ страна.

— Казватъ, че когато обичатъ сж готови да послѣдватъ любимия си на край свѣта, отвърна Николичъ съ горчивина въ гласа.

Вмѣсто отговоръ Матилда се вдигна отъ мѣстото, оправи си роклята и весело издума:

— Още доста врѣме има до гдѣто тръгнете — тогава ще говоримъ. И безъ повече тя тръгна низъ аллеята.

Николичъ я послѣдва съ ниско наведена глава, съ тяженъ изразъ на лицето. . . .

* * *

Елегантниятъ господинъ идваше всѣки день въ гостилницата на госпожа Потие и Николичъ все повече страдаше. Отъ безсънни нощи и безпокойствие за тезата, която никакъ не напрѣдваше, очитѣ му често биваха възпалени, лицето блѣдно. Матилда явно го отбѣгваше. Останалъ късно въ ресторана, при него по нѣкога сѣдаше и госпожа Потие, но Матилда никога. Както едно врѣме, когато работитѣ вървѣха злѣ, така и сега, госпожа Потие често дълбоко въздишаше, лицето ѝ изглеждаше угрижено, обаче тя не обясняваше, както едно врѣме, причинитѣ на своитѣ въздишки. Мълчаливи, безъ да размѣнятъ понѣкога дума, седѣха тѣ до масата, докато най-сетнѣ Николичъ, изпушилъ цигарата си, погледваше часовника, ставаше отъ мѣстото и съ обикновеното си „bon soir, madame“ напущаше салона.

* * *

Вече втори пѫть Матилда излизаше на разходка съ елегантния господинъ, безъ позволение на майка си. Първия пѫть тя бѣ вървѣла безъ да се хваща подъ ржка, но сега тя отстѫпи и бѣ го оставила да провре ржката си подъ нейната. Лицето и бѣ пакъ възбудено, тя гледаше на минувачитѣ и като на сънь чуваше онова що говорѣше господина.

Бѣха първитѣ дни на май, а Парижъ не е никога тъй хубавъ както прѣзъ това врѣме на годината. Пролѣтьта е тукъ каса: едвамъ прѣстанѫтъ дъждоветѣ, едвамъ грѣйне ясно слънце, едвамъ се раззеленѫтъ дърветата, настѫпи юний мѣсецъ, внезапни горещини и всичко пожълтява. Прахътъ се понася изъ улицитѣ и всички, които иматъ възможность, избѣгватъ въ околноститѣ на града. И именно прѣзъ май парижанитѣ бързатъ да се насладѫтъ отъ хубоститѣ на града, отъ движението по голѣмитѣ булварди, отъ парковетѣ, гдѣто искусната ржка е устроила съблазнителни кътчета.

По пѫтя къмъ Булонския лѣсъ, по „Елисейскитѣ полета“ сновѫтъ многочислени файтони, наемни и частни, съ великолѣпни конье, а отъ двѣтѣ страни, по тротуаритѣ, пѣшаци, въ най-изискани туалети, съ весели усмивки. Тукъ женитѣ отъ mond'a и demi mond'a се надпрѣварватъ съ своя вкусъ и въ умѣнието си да скриватъ ония недостатъци на лицето и на тѣлото, съ които ги е онеправдала природата.

Горди съ своята хубость и елегантность вървѫтъ тѣ съ издигнати глави съ спокойни погледи до своитѣ кавалери. Върви и Матилда всрѣдъ тоя пъстъръ свѣтъ до своя кавалеръ и както прѣди нѣколко дни и сега често изъ устата й се изтръгва: — Comme c'est charmant. Тя е въ възхищение отъ видътъ на богатитѣ туалети, тя почти съ завистъ гледа богатитѣ файтони гдѣто въ небрѣжна поза сѣдѫтъ дѣвойки.

— Пѝ е хубаво да се вози съ спуснати пердета на прозорцитѣ, шепне й на ухото кавалера. — Искате ли?

Матилда не чува въ захласа си.

— Искате ли? пита я кавалера.

— О, не, не! вика тя, уплашено.

Подобно на други и тѣ седнаха до една отъ маситѣ тъкъ на богатитѣ булвардни ресторани. Кавалерътъ й бѣ щъръ, купи й единъ хубавъ букетъ, на който Матилда не ѫше да се нарадва.

Сетнѣ я почерпиха. Тя пиеше и възбудено все съ свѣтналъ погледъ гледаше тия що минаваха край нея.

Никого собственно тя не виждаше въ онова състояние, въ което се намираше. Не видѣ и Николича, който мина съвсѣмъ близо. Ярость го облада, като видѣ седналата дѣвойка. Дойдоха му на умъ думитѣ, казани отъ посѣтителя: „Кой ли ще бѫде щастливия“. Той виждаше сега щастливия и би искалъ да го прѣдизвика, да го убие. Но, както винаги, той си спомни далечната родина, — майка си, чиято опора бѣ той. . .

— Не си струва, не си струва, машинално повтаряше той, като напущаше булеварда.

* * *

Минаха се още нѣколко дни. Учебната година се привършваше и Николичъ съ ужасъ съзнаваше, че тезата му не ще бѫде свършена, че изпита ще трѣбва да отложи за есеньта, че той ще изгуби цѣли шесть мѣсеци.

— Поне нея да не загубѣхъ, въ отчаяние си мислѣше той.

Една вечерь елегантния господинъ не доде на обикновеното си мѣсто въ ресторана. Да не види само една вечерь умразната фигура, умразното лице, бѣ цѣло облекчение за Николича. На втората вечерь масата пакъ бѣ празна. Така минаха нѣколко дни, до като най-сетнѣ единъ новъ посѣтитель зае мѣстото на елегантния господинъ. Николичъ усѣти какъ силитѣ му се възвръщатъ; той виждаше, че врѣмето за изпититѣ е вече изгубено, но сега съ поотлекнало сърдце той толкова не мислѣше за това. Матилда бѣ пакъ негова! Той се радваше на остатъка отъ майскитѣ дни и канѣше Матилда да се поразходятъ, ала Матилда поклащаше само отрицателно глава. Тя не отбѣгваше Николича, но въ обращението ѝ къмъ него имаше нѣщо ново, което той не можеше да си обясни. Тя седѣше вечерь до масата му, тиха, неразговорлива; случваше се да го гледа втренчено, но щомъ я поглеждаше той, щомъ срѣщнеше неговия погледъ, прѣблѣдняваше.

— Клетата! Тя се разкайва, думаше си Николичъ и още повече я обикваше.

* * *

Всичкитѣ посѣтители на ресторана отдавна бѣха си разотишли, само Николичъ още седѣше до масата си съ ниско

онена глава, съ очи мрачно устремени, въ ржцѣтѣ, що вно чупѣха кибритенитѣ клечки, които той безъ да се сѣща ѣше изъ кибритницата. До него, на обикновеното мѣсто ѣше госпожа Потие; лицето ѝ изразяваше угриженость, очитѣ ѝ често поглеждаха голѣмия часовникъ до бюфета.

— Близо единадесеть часа, издума тя.

— Азъ ще отидж да я дирж, и ако не я намѣрж . . .

— Охъ, недѣйте, почти изстена майката. — Или не! ете! Дирете я, намѣрѣте я — тя трѣбва да е у леля си!

Николичъ стана и излѣзе. Госпожа Потие сжщо се дигна мѣстото си, отпуспа прислужницитѣ и отново седна на ата. Тя все поглеждаше часовника. Мина се часъ, — . . . Влѣзе Николичъ. Лицето му бѣ блѣдно, погледа още мраченъ.

— Нѣма я. Тя не е ходила у леля си, издума той и ощно се отпустна на стола си.

Неудържимо ридание потърси тѣлото на госпожа Потие.

— Мое дѣте! Моето мило дѣте! — стенѣше тя.

— Да отидж да обадж на полицията?

— Охъ. не! Недѣйте! да става скандалъ. . . Тя ще върне, тя не ще остави бѣдната си майка! . . .

На госпожа Потие стана лошо; тя не знаеше какво жзва. Николичъ се помжчи да я утѣши, заведе я въ ата, и слѣдъ като я видѣ по-успокоена, отиде си дома.

Кждѣ съмванье Николичъ неусѣтно се прѣнесе. Кога се уди бѣ близо пладнѣ; той набърже се облече и почти ича къмъ ресторана. Госпожа Потие я нѣмаше на мѣстото до бюфета и прислужницитѣ съ нѣкакъвъ особенъ гласъ диха Николичу, че госпожа Потие е въ леглото си. Ни-ичу се видѣ, че и всичкитѣ посѣтители го изглеждатъ нѣкакъ бенно. Той отиде при болната.

— Нѣма я, нѣма! посрѣщна го майката съ болѣзненъ викъ.

— Азъ отивамъ да обадж, само отвърна Николичъ.

— Не ме оставяйте! извика болната, но Николичъ не ше. Той бързо слѣзе по стълбата и се запжти къмъ уча-а. Отпадналъ съвсѣмъ, той се върна при майката.

— Бждете спокойни, тѣ ще я намѣрятъ. И ако оня икъ . . . Николичъ се спрѣ отъ болѣжка, която сви го му при тия думи.

арижската полиция употрѣби всички усилия да намѣри . Всѣки участъкъ прѣтърси своя кварталъ. Намѣри-

ха и елегантния господинъ, който съ спокойствие и достоинство отвърна при разпита, че дѣйствително той познавалъ госпожицата, дъщерята на госпожа Потие, но не знаялъ никакъ гдѣ е тя. Той не отрече свидѣтелството на хазайката си, че госпожицата е идвала при него прѣди нѣколко дни, но отъ тогава той не я е виждалъ. И полицията почна да дири тамъ, гдѣто бѣ навикнала да дири ненадѣйно изчезналитѣ, особенно ония, които подозираше въ отчаяние отъ нещастна любовь, и тѣлата на които не намираше въ никоя парижска улица.

Често минувачътъ прѣзъ нѣкои отъ мостоветѣ по Сена се спира да гледа заедно съ по-рано натрупанитѣ зрители, какъ смѣли водолази слизатъ на дъното на рѣката и дирятъ нѣщо въ мътнитѣ води. Почти всѣки день тия водолази изтеглятъ трупове на знайни и незнайни и ги прѣпращатъ въ „Морга“, тая изложба на мъртви тѣла.

Слѣдъ нѣколко дни дирепье парижската полиция найсетнѣ намѣри и Матилда. Повикаха майката за да се удостовѣрѣтъ, че е дирено момиче. Николичъ отиде сѫщо. Тѣлото — подуто, посинѣло, едвамъ узнаваемо, — бѣ неговата любовь, неговата Матилда, веселата птичка въ ресторана на госпожа Потие . . .

* * *

Малко посѣтители идваха въ ресторана на госпожа Потие и всички биваха недоволни ту отъ прислугата, ту отъ котлетитѣ. Госпожа Потие повечето бѣ болна, не можеше сама да нагледва и работитѣ тръгнаха много злѣ. Най-сетнѣ за редовни посѣтители на ресторана останаха само двамата възстари, които бѣха прѣдрѣкли сѫдбата на Матилда и Николича. Той бѣ се много измѣнилъ. Дълбока тъга лежеше на лицето му и цѣли дни минаваха безъ да каже дума. Когато ресторана оставаше съвсѣмъ празенъ, госпожа Потие сѣдаше при него и дълбоко въздишаше. Работитѣ отиваха отъ злѣ по-злѣ. И отново госпожа Потие говорѣше, че смѣта да напустне ресторана. Николичъ мълчаливо я слушаше. Той не я спираше сега . . .

Парижъ, 1901 г.

„ПОДЪ ИГОТО“

ВЪ ЧУЖДИЯ И НАШИЯ ПЕЧАТЪ[1]

Рефератъ отъ **Н. Василиевъ**

1. Чуждата критика. — 2. Нашата критика — студиитѣ на г. г. Балджиевъ, Миларовъ и проф. Теодоровъ. — 3 a) Обща бѣлѣжка за чуждата и нашата критика; b) Еднаквитѣ твърдения у тритѣ наши студии. Несправедливото отнасяне на третата къмъ първата; c) Нуждата отъ поставяне въпроса: „Подъ игото“ романъ ли е или не и защо? — 4. „Подъ игото“ не е романъ, а хубава книга-калейдоскопъ. Една справедлива бѣлѣжка на г. Балджиева. — 5 a) „Подъ игото“ на Вазова и „Апостолътъ“ на Миларова сж сродни по сждба; b) Заключение. Защо чуждата критика е положителна?

1. Романътъ на г. Вазова „Подъ игото“ е книга, която може да се посочи като една отъ най-популярнитѣ у насъ и съ която въ това отношение могжтъ да съперничжтъ само „невѣроятнитѣ разкази“ на Алека за Бай-Ганя. Той биде обнародванъ първомъ въ началнитѣ том ве на „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ (1889 г.), а послѣ претърпѣ още двѣ издания (1894 г. и 1896 г.). Въ скоро врѣме „Подъ игото“ мина и въ чуждитѣ книжнини: прѣзъ 1899 г. то броеше 12 прѣвода на разни езици. При явяванье на всѣки отъ тия прѣводи периодическиятъ печатъ посвѣтяваше на романа често пжти по цѣли статии, конто сж за насъ отъ голѣмъ интересъ, особено защото въ главнитѣ си мисли противорѣчжтъ съ тия на нашата критика. Още на първъ погледъ намъ се хвърля въ очи положителностьта на първитѣ и отрицателностьта на втората спрѣмо качествата на романа. Въ тия редове ние ще посочимъ причинитѣ на това, но още сега отбѣлѣзваме, че нашата критика е много — съвършено много — по-близо до една по-справедлива оцѣнка на романа. — Една оговорка: ние приемаме, че нашиятъ четецъ има прѣсно въ паметьта си съдържанието на послѣдния.

Всичко, което се е появило въ чуждата книжнина върху „Подъ игото“ е прѣведено на български изцѣло или откжслечно,

---

[1] Настоящиятъ рефератъ е четенъ въ естетическия семинаръ при Висшето училище прѣзъ лѣтния семестъръ 1900/01 г., и повторенъ въ салона на читалище „Братство“ въ гр. Кюстендилъ на 25 августъ с. г.

както е случаятъ съ приложенитѣ при II-то издание (което въ нѣкои мѣста поправя текста на I-то и отъ което III-то е просто прѣпечатано) отзиви на английския печатъ; азъ ще приведѫ отъ тѣхъ само нѣколко пасажа, които сѫ достатъчни да ги характеризирватъ:

„Ако усѣща човѣкъ нѣкакво удоволствие, като прѣдставя на английската публика първия образецъ отъ литературата на единъ новъ народъ, това удоволствие става необикновено и основано върху една сериозна критична основа (к. н.), когато тъй прѣдставяната книга е едно образцово произведение, единъ chef d'oeuvre (к. н.). Не мисля, че ще се оспори отъ нѣкого, какво „Подъ игото" е единъ първоклассенъ романъ изъ новата история . . . Усърдната политическа пламенность на тоя романъ се умѣрява съ множество деликатни, трогателни и хумористични епизоди . . . Хубавитѣ и героическитѣ любовни сцени между Огнянова и Рада, хитро измислени и скроени като патриотическа храна за млади читатели; изобилнитѣ и повтаряни, но никога ненужни или провлѣчени (к. н.), описания на пейзажи . . . — всичкитѣ тия сѫ само шарении на единъ благороденъ кѫсъ отъ фантастична ткань, безспорно единъ отъ най-хубавитѣ романи, които Източна Европа е изпратила на Западъ."

Това извлѣкохъ изъ прѣдговора на Edmund Gosse къмъ английския прѣводъ. Журналитѣ „The Academy", „The Review of Review и др. го посрѣщатъ сѫщо тъй съ възторжени похвали. Отъ тѣхъ вториятъ подозира (съвсѣмъ не можемъ да се досѣтимъ по каква причина), че „г. Вазовъ е скрилъ личностьта и приключенията си подъ ония на злочестия си герой, Иванъ Краличътъ, който взема толкова храбро и видно (к. н.) участие въ борбата, като раздухва скритото незадоволство въ отворено (?) възстание"· а първиятъ между другото кори — единичъкъ между събратята си — автора, че прѣкалява въ подробноститѣ и прѣтрупва сцената съ излишни и затруднителни фигури.

Прѣди двѣ години романътъ „Подъ игото" биде прѣведенъ и на френски. Ние имаме напрѣдѣ си отзивитѣ по тоя случай на нѣколцина. Обаче, трѣбва да съжаляваме, че тия отзиви сѫ написани — както и английскитѣ — само съ цѣль да заинтересуватъ публиката (за това вж. и къмъ края) съ нашия виденъ битовъ романъ. По-подробна критика върху него не е далъ нито единъ чужденецъ. Но да не се отклоняваме отъ въпроса. Louis Léger, извѣстенъ у насъ, твърди доста смѣло, че „Подъ игото" заема въ литературата на балканскитѣ славяни сѫщо такова славно мѣсто, каквото заема „Война и Миръ" въ русската литература (!?); той го прѣпорѫчва на „всички, които сѫ жедни за нови впечатления, нрави и непознати пейзажи, на всички, които вѣрватъ въ бѫдѫщето на тия славянски народи, тъй дълго потискани отъ турското иго, чието пълно възражданье и окончателно освобождение ще види, безъ съмнѣние, двайсетиятъ вѣкъ."

Eugène Hollande изрично казва, че иска да привлѣче вниманието на френската четяща публика върху книгата, чието издаваньо

на английски се бѣ ознаменувало като извънредно литературно събитие. „Още въ началото на разказа писательтъ, съ срѣдства въ едно и сѫщо врѣме романтични и твърдѣ естествени, завладѣва нашето въображение, което ще държи чакъ до края внимателно къмъ измисленитѣ на своето... Българскиятъ романистъ прѣвъзходствува въ умѣнието да прави завоевания (?), отъ които и най-прѣситенитѣ не се бранѫтъ (?!); той ни отдава запъхтяни на фантазията си, едно по друго трогателна, патетична или ужасна, надарена съ инвенция, изобилна съ приключения, съ перипетии, логично водени, дори до тѣхния трагиченъ край... Но, за да отнеме тѫгата и мрачностьта на събитието, поетътъ, тукъ твърдѣ полезенъ на романиста, съумява да го облѣче въ благородния характеръ на героичната красота."

Само Jean Erlett се спира доста подробно върху съдържанието на романа, като прѣписва и нѣли страници отъ по-интереснитѣ глави („Прѣдставлението", „Викентий", „Зелената кесия", „Батерията на Зли-Долъ"); обаче и той съвсѣмъ се въздържа отъ критикуванье. Той не казва, че въ романа на Вазова всичко е съвършено, но поменува, че критиката трѣбва да се спира не толкова върху начина на композицията, колкото върху идеитѣ, които съдържа той — твърдение, върху което, споредъ насъ, може доста да се спори. Той намира, че авторътъ е направилъ „просто изображение" на епохата, а съчинението му „остава дѣло на единъ съвършенъ майсторъ и отличенъ писатель". По-рано Jean Erlett казва, че Вазовъ е „живъ талантъ, който черпи безкрайни срѣдства въ самото свое разнообразие". Най-подирѣ, макаръ че намира несправедливо мнѣнието на Louis Léger, който сравнява „Подъ игото" съ „Война и Миръ", все пакъ той приема, че първиятъ романъ надминувалъ[1] втория въ едно отношение — че не си врѣдѣлъ съ „многотрудни" разсѫждения, а въ друго се приближавалъ до него — че „всичко въ дѣйствията на неговитѣ лица произтичало отъ едно дълбоко изучванье на тѣхнитѣ различни характери (??)".

Единственият иностраненъ критикъ, който погледна дѣйствително критически на Вазова и специално на романа що ни занимава, е г. Georg Adam[2]. Слѣдъ като характеризира романа, главно отъ „външна" страна, г. Adam прави слѣдната оцѣнка: „Но колкото и цѣнни да сѫ всички тия пъстри сцени, липсува обаче всѣка дълбока и тънка психология, липсува мощна творческа ржка, която съ суверенна мощь създава една велика и цѣлостна картина".

*

2. Почти всичкитѣ наши списания и вѣстници посрѣщнаха „Подъ игото" съ най-голѣми похвали; по своята стойность тѣ

[1] Както твърдението на г. Леже, така и тия двѣ твърдения на г. Ерлоттъ сѫ тъй далечъ отъ истината, че всѣки по-критиченъ читатель би ималъ право да се усъмни, да ли авторитѣ познаватъ дѣйствително романитѣ, за които говорятъ.

[2] Das litterarische Echo, година III, книжка 12 (отъ 15 мартъ, 1901 год.).

си приличатъ съ тия на чуждия печатъ. Покрай тѣхъ бидоха обнародвани по сѫщия въпросъ и критическитѣ студии на Д-ръ В. Балджиевъ (1896 г.) и Илия Миларовъ (с. г.), а проф. Ал. Теодоровъ особено се спира върху него въ миналогодишнитѣ си лекции по новата българска литература (стр. 231 — 283 на литографираното имъ издание). Нека се опитаме да прѣдадемъ главнитѣ мисли на всѣка отъ тритѣ работи.

а) Д-ръ В. Балджиевъ иска да обърне сериозното внимание на онія, които се интересуватъ отъ технич. страни на „Подъ игото“ (вж. стр. 3 отъ книгата му; Критика върху „Подъ игото“). Той — ще покажемъ, че твърдѣ справедливо — казва (тамъ, стр. 4): „Фактътъ, че тоя романъ пѫтува триумфално изъ Еврона (ползуваме се отъ чужда фраза), още не може да ни служи за критериумъ на истинска художественость; той не може да ни ангажира да не погледнемъ и отъ наше становище върху това произведение, . . . защото, до колкото сме слѣдили рецензиитѣ по него, нито една не го е разгледала съ сериозно внимание, нито една не го е анализирала всестранно и, слѣдователно, нито една не е доказала, че наистина този романъ е единъ феноменъ на Изтокъ“. Като втори мотивъ за написванье на тая студия г. Б. сочи въпросътъ за националния духъ въ романа.

По-нататъкъ, г. Б. осѫжда Вазова за това, че е взелъ за с ю ж е т ъ момента на паданьето, а не момента на борбата. „Освѣнъ това, народътъ ни не пада позорно, както забѣлѣжва Вазовъ (стр. 439, II изд.), ами въ пълно съзнание на своитѣ сгазени идеали. Развитието на дѣйствието пъкъ ни наумява единъ източенъ вкусъ“. Тия общи твърдения на г. Балджиева сѫ обосновани въ по-сетнѣшнитѣ глави на студията му. Като дава роли въ романа си на около 60 лица, Вазовъ чрѣзъ това влиза въ такива заплитания на дѣйствието, на които често пѫти не можемъ да прѣдвиждаме края, ако не бѣхме осигурени съ това, че винаги неочакваното или слѣпата изкована случайность ще ни дойдѫтъ на помощь (тѣ се явяватъ въ лицето на слѣпеца Колчо, на идиота Мунчо, на мечката Клеопатра, на Емексизовата хртка, на Юрдановия биволъ и на 8 вълци, които Боримечката избива единъ по единъ). „Вмѣсто герои ние намираме само автомати и слабохарактерности; героизмътъ и доблестьта се прѣдставятъ въ безформени и безлични фигури. Ние не виждаме друго, освѣнъ падение и отсѫтствие на духъ и характеръ“ (стр. 11). Огнянов ъ съвсѣмъ несправедливо е хваленъ ту отъ автора, ту отъ другаритѣ си като доблестенъ, благороденъ, твърдъ герой, комуто стига само единъ „мѫжественъ и енергиченъ“ погледъ, за да подкупи сърдцата на бѣлочерковчени; послѣднитѣ обаче, когато той одимва нужда отъ тѣхъ, се показватъ само като едни „диви глогове“. Той носи много отъ чертитѣ на Васила Левски, но тия черти сѫ обезобразени отъ много други, които не сѫ се срѣщали у никои отъ нашитѣ дѣйци за освобождението. Вазовъ накичва бомбастично ролята на героя си, който пъкъ въ сѫщность е единъ Heuchler (лицемѣръ); сѫдете по собственитѣ думи на Огнянова (стр. 222, II изд.): „И азъ ис-

камъ отмъщение—и страшно; но безопасно за насъ". Малодушенъ бунтовникъ, той се явява и слабъ любовникъ, когато не отива вмѣсто Боримечката самъ да намѣри и спаси Рада отъ пламъцитѣ на Клисура (28 стр.). Авторътъ на студията притуря, че слѣдъ разгрома на възстанието „Огнянов ни е прѣдставенъ въ мизерно състояние: нагладнѣлъ, той рѣве единъ комать хлѣбъ; уплашенъ отъ лай на едно куче, той бѣга и се скрива въ едно лѣгловище на дивъ звѣръ, отдѣто конвулсивно сочи револвера си. Най-обикновеният стилистъ нѣма да допусне, щото Иванъ Боримечката въ този моментъ да има по-вече куражъ, отколкото главният герой—апостолътъ на свободата. По хубаво щѣше да бѫде, ако Огнянов не живѣеше вече"... И „трагичната му смъртъ съ нищо геройско не го осиява: защото самозащитата е присѫща и на червея, когато го нагазватъ... Въ душата си той е недобросъвѣстенъ, страхливъ и некадъренъ, но отвънъ умѣе да се прѣдстави за храбрецъ и чѣстенъ. Второто качество му служи за маска на първото" (стр. 29). Рада, героинята, която плѣсва на Стефчова една плѣсница, задѣто я щипналъ и която нѣма нравствената сила да отблъсне любовьта на Кандова, когато вече е годена за Огнянова, е бѣдно духомъ сѫщество, което не е необходимо за завръзката и развръзката на романа и нѣма никакво значение за общата му идея".

Ние нѣма да говоримъ за разсѫжденията на Д-ръ Б. върху всички лица въ романа. Тусунъ-Бей, Киряк Стефчов и Замановъ — ето единствените важни характери (слѣдъ Огнянова), които иматъ свързка съ идеята и които сѫ добрѣ поставени на мѣстата си; но добрѣ обрисувани и схванати сѫ само К. Стефчовъ и Замановъ. Много лица, на които сѫ посветени десетки страници отъ романа, нѣматъ никакво значение за послѣдния, а когато е нужно — напр. за обрисуванье на Тусунъ-Бея — авторътъ посвещава само нѣколко реда. И при най-сериозните дѣйствия въ романа Вазовъ не прави никакъвъ психологически анализъ — а писатель, който не знае да анализира човѣшката душа, не я и познава. Авторътъ често скрива душевните движения на героитѣ си, като прибѣгва къмъ досадливи описвания на „необятните простори" и „дивите усои" (стр. 47). Най-сетнѣ — това ние виждаме отъ казаното до тука — „Подъ игото" съвсѣмъ не е исторически романъ, защото не е живъ паметникъ на епохата, съ която се занимава (стр. 48—49).

Върху нѣкои отъ поменатитѣ или върху други нови страни отъ студията на д-ръ Б. ще се повърнемъ, когато разглеждаме другитѣ двѣ. При тѣхъ ние ще обърнемъ особено внимание върху това, което нѣма въ първата; общитѣ пъкъ твърдения на всичкитѣ ще разгледаме слѣдъ бѣглото изложение на мислитѣ имъ; тогава ще изтъкнемъ и нашето схващанье на романа.

б) Г-нъ Илия Миларовъ (вж. стр. 13 на „Иванъ Вазовъ като романистъ") основя своята работа главно върху книгата „Техника на романа" отъ Густ. Фрайтага. За герой на единъ исторически романъ трѣбва да се взема една фиктивна, а не взета не-

посрѣдственно изъ историята, фигура. Вазовъ е постжпилъ добрѣ, като не е взелъ за герой на романа си Левски, Ботева или другиго, при всичко че на своя Огняновъ той приписва нѣкои отъ чертитѣ на първия. „Сжщо съгласно съ техниката той въвежда тая фигура въ нѣколко живо нарисувани сцени, като напр. бѣганьето изъ Марковата кжща, изпущаньето на салтамарката, която по-късно привожда къмъ единъ конфликтъ, който твърдѣ възбужда вниманието и интереса на чатателя. Само че, за постиганье на тая външна техническа постановка, авторътъ е пожертвувалъ психологическата мотивация и вѣроятность" (к. н.). Въ първитѣ глави на романа „авторътъ ни изобразява Огнянова като гонена дивечъ, която прѣмира отъ страхъ; рисува ни се почти като страхливецъ, но не като герой. И читателътъ е обзетъ отъ едно чувство на разочарование и тягость". Той не може да се освободи отъ това чувство и слѣдъ прочитанье на книгата, защото авторътъ иска съ цѣлъ редъ разсжждения да ни накара да повѣрваме като него, че априлското възстание е безплодна глупость или „поетическо безумие". „Съ своята мрачна, пессимистична тенденция, казва Миларовъ (50), той подкопава основата на патриотическия принципъ и навлича върху си най-тежкия упрекъ, който може да се отправи къмъ единъ народенъ поетъ". А слѣдъ двѣ страници сжщиятъ продължава (защото той много често се повръща върху нѣкои свои възлюбени мисли): „Капитална грѣшка е, дѣто романътъ е лишенъ отъ възвишающа етическа идея, отъ патриотическа мисъль... Никога (?) единъ патриотъ-поетъ не черпи своята инспирация отъ негативнитѣ елементи на живота; защото въ всичкитѣ врѣмена задачата му е била да даде на растящитѣ поколѣния единъ нравственъ лостъ, единъ идеалъ като пжтеводна звѣзда на духовния имъ миръ. А въ романа на Вазова тоя нравственъ лостъ отсжтствува". По-нататъкъ: „Фигуритѣ сж добрѣ копирани отъ живота, носжтъ отпечатъкъ на реалность и наблюдателность, но имъ липсва дълбока художествена концепция, вжтрѣшенъ миръ. Тѣ сж живи като тѣла, но мъртви душевно. По тия причини по-голѣмата часть отъ вжтрѣшната страна на романа е прѣтърпѣла фиаско. Освѣнъ това, обрисуванието на характеритѣ въ романа винаги върви само напрѣдъ—съ развиванье на дѣйствието, а никога — „назадъ въ миналото".

Характеритѣ—споредъ отношението имъ къмъ идеята за освобождението — може да се раздѣлжтъ на позитивни (силни и слаби) и негативни. Ние мислимъ, че нѣма нужда — защото това на всички е познато — поименно да изредимъ, кои къмъ коя категория спадатъ. Миларовъ — а не се съмнявамъ, че и всѣки, който се е вгледалъ въ романа — съзира цѣлность и логичность у негативнитѣ, а разпокжсаность и нелогичность у позитивнитѣ характери. Причината, че послѣднитѣ сж обрисувани слабо, той съзира въ туй, че „авторътъ е внесълъ въ тѣхъ и свои лични елементи, вслѣдствие на което радикално се нарушава обйективното рисуванье на касателния характеръ, билъ той Огняновъ, Соколовъ, Рада, Муратлийски или Марко Ивановъ; тогава характе-

ръть излиза съставенъ отъ неподходящи едно на друго парчета — единството на изпълнението отсѫтствува“ [1].

в) Проф. Ал. Теодоровъ („Нова българска литература“ — лекции) посочва първомъ една грѣшка въ концепцията на романа: именно, че мѣстото, дѣто се извършва неговото дѣйствие, съвсѣмъ не е сполучливо избрано. Може би Вазовъ е познавалъ по-добрѣ събитията въ „Бѣла Черкова“ (Сопотъ) и Клисура, но тѣ стоѫтъ далечъ отъ центра на априлското възстание, което е прѣдметъ на неговото описание; той би трѣбвало да се възползува отъ своето писателско право на размѣстванье лицата и дѣлата, само и само да ни прѣдстави по-добрѣ историческата дѣйствителность. При всичко че послѣдната е много близо до насъ и че сѫществуватъ богати мемоари за нея, той ни прѣдставя — негли имайки прѣдъ очи други романи — като главенъ герой едно фиктивно лице. Обаче то, съ всичкитѣ свои постѫпки, не оправдава положението, което му е дадено между другитѣ лица. Та освѣнъ че самото мѣсто на дѣйствието не спомага да бѫде характеризирано цѣлото възстание, още и носителитѣ на идеитѣ на послѣдното не сѫ вѣрно изобразени.

Взаимната любовь между Огнянова и Рада съвсѣмъ не засѣга вървежа на дѣлото по възстанието и тъй остава епизодична, каквато е напр. любовьта между Боримечката и Стайка. Тя би имала своето значение само тогава, когато би докарала героя до конфликтъ между неговитѣ патриотически и чисто човѣшкитѣ му чувства на любовникъ. А то излиза, че „Огнянов има възможность да се жертвува за България, безъ да пропадне за Рада и наопаки — да се жертвува за Рада, безъ да пропадне за България“. Даже нѣщо по-вече: слабохарактерниятъ Огнянов „не държи въ ржцѣтѣ си събитието на романа, за да бѫде герой, пъкъ и щомъ дори любовьта му къмъ Рада не го поставя въ никакъвъ конфликтъ съ дълга му къмъ отечеството то неговото и Радиното положение въ романа губѫтъ много отъ своето значение“. Проф. Теодоровъ, слѣдъ като дава оцѣнка на двѣтѣ други студии, казва, че е съгласенъ съ сумарната оцѣнка на Миларова, а послѣ цитира почти изцѣло прѣдговора на E. Gosse (вж. по-горѣ) къмъ англійското издание, като мнѣние на чуждата „по-трѣзвена“ критика.

*

3. а) Всѣкиму би трѣбвало да се види чудно — да не кажаме нѣщо по-вече,—че г. Теодоровъ намира за „по-трѣзвена“ тая чужда критика, която най-безогледно сипе всевъзможни похвали за „Подъ игото“: „първокласенъ романъ изъ новата история“.

---

[1] Д-ръ Балджиевъ дѣли българитѣ въ романа на четири категории: първа — прѣдателитѣ и интригантитѣ (Мердевенджиевъ, Стефчовъ, Диаманджиевъ, Рачко, Хаджи Ровоама и Аврамъ); втора — „дивитѣ глогове“ къмъ „Чичовци“ (Хаджи-Симонъ, г-нъ Фратьо и други), — между тѣхъ той поставя и Огнянова; трета — слабохарактернитѣ и нерѣшителнитѣ (д-ръ Соколовъ, Муратлийски, Марко Ивановъ, Рада, Лалка и др.); четвърта — твърдохарактернитѣ (Кандовъ, Замановъ, Милка Тудоричина, Колчо Слѣпецътъ, Боримечката, Отецъ Еротей, Каблешковъ и възстанницътъ Мирчевъ).

„героиченъ, тъй просто и при това тъй изкусно скроенъ, тъй пъленъ съ идеална прѣлесть, проникнатъ съ такава чиста и пламенна страсть, тъй человѣшки и нѣженъ, тъй модеренъ и при все това тъй прямъ и първобитенъ" и пр. Убѣдени сме, че отъ току що процитиранитѣ мнѣния на самия г. Теодоровъ и на другитѣ двама български критици всѣки ще види безосновностьта на всички — положително на всички — тия похвали. Българскитѣ критици — съ дами въ ржка, а не съ голословни твърдения — доказватъ, че „Подъ игото" не е исторически романъ, защото непълно и главно невѣрно рисува избраната епоха, че той не е героиченъ, че той е изкуствено, а не изкусно скроенъ и т. н. Отъ чужденцитѣ даже и Jean Erlett — който не намира, че „всичко е съвършено въ романа на г. Вазова" — прѣдварително е казалъ за него такива похвали, които не оставятъ възможность за нѣкакви сериозни недостатъци въ него. Отъ чуждия печатъ единичкъ журналътъ „The Academy", както споменахме, съзира погрѣшката, която у насъ най-рано и нагледно бѣ посочена отъ д-ръ Балджиева, — че има прѣкаленость въ подробноститѣ и сцената е прѣтрупана съ излишни и затруднителни фигури. Критика, която — да оставимъ на страна другото — намира, че въ „Подъ игото" лицата живѣятъ интензивно (което нѣщо го правѣло безъ съперникъ), че психологическата му страна е винаги „блѣскаво издържана", че и тритѣ му части сж съразмѣрно развити, — а такава е чуждата критика — ние се осмѣляваме да смѣтаме за несериозна. Тука изглежда да сме съгласни съ д-ръ Балджиева, но той допуща само, че тя не го е разгледала съ достатъчно внимание и не го е анализирала всестранно.

б) Нека отбѣлѣжимъ еднаквитѣ, които сж и сѫщественитѣ твърдения у нашитѣ студии, при всичко че тѣхнитѣ автори никакъ или съвсѣмъ неохотно ги признаватъ. Върху нѣкои отъ тѣхъ ние не се спирахме по-горѣ, защото би станало нужда да ги повтаряме при говоренето за всѣка студия. Първо. Сюжетътъ не е избранъ тъй, щото да ни прѣдстави идеята за освобождението като наша общенационална идея прѣзъ 1876 година, защото ни прѣдставя момента на паданьето; ние още не сме съзрѣли „стихийното брожение на народнитѣ масси" (Миларовъ, 13), а възстанието се прогласява и неговиятъ трагиченъ разгромъ, при който се притуря и непростимата плачлива песимистичность на автора (тъй мила на критика Jean Erlett и пълна съ „възхитителна философска дълбочина"), начева да души гърдитѣ ни като нѣкакъвъ кошмаръ. Второ. Авторътъ е взелъ за главенъ герой едно фиктивно лице, но негова непростима грѣшка е, че то съвсѣмъ не отговаря на цѣлта, която е поставено да реализира, т. е. то съвсѣмъ не притежава нужднитѣ качества за дѣецъ, който има за задача да обърне духоветѣ на цѣлъ народъ. Авторътъ е сгрѣшилъ още по-вече, като му е далъ сила на характера много по-малка отъ тия на нѣкои второстепенни лица (Боримечката и др.). Трето. Рада, героинята на романа, е такова безцвѣтно сѫщество, че изглежда чудновата омаята, която тя упражнява

не само върху Огнянова, но и върху студента Кандовъ. Освѣнъ това, любовьта между Огнянова и Рада е обрисувана епизодично; а понеже не туря послѣдния въ сериозни конфликти, тя е даже излишна. Четвърто. Най-живо и пластично сж прѣдставени само негативнитѣ фигури и то не всичкитѣ. Позитивнитѣ пъкъ — онія, които сж носители на движението и рисуванъето на който би ни дало въ най-нагледенъ образъ епохата прѣди нашето освобождение — сж само бѣгло очертани. Пето. Интригата на романа се води, въ ущърбъ на психологическата му страна, при безбройни случайности, каквито сж натрупани даже по нѣколко въ една глава (напр. въ I ч. гл. VI — „Писмото“). Шесто. При всичкитѣ си недостатъци, „Подъ игото“ пакъ е романъ, който има и много хубави страни. То ни прѣдставя една епизода отъ народното движение; фигуритѣ сж копирани отъ живота и показватъ наблюдателность у автора. Езикътъ и стилътъ сж хубави; въ нѣкои глави тѣ сж прѣвъзходни (Прѣдставлението, Тлъка въ Алтъново, Викентій, Зелената кесия, Батерията на Зли-Долъ, Стрѣмската долина пламнала, Гибель).

Тукъ ще забѣлѣжимъ, че студията на проф. Т. е въ повечето си мѣста съгласна съ тази на Миларова, а е несправедлива, когато крутикува другата. Наистина, д-ръ Балджиевъ грѣши, като кори Вазова въ туй, че несъобразно съ историческата дѣйствителность е далъ на Огнянова любовница и че доста отъ сценитѣ, лицата и ситуациитѣ въ своя романъ е заелъ отъ Хюго и Тургенева, когато той може и съвсѣмъ да ги е нѣмалъ на умъ. Обаче, г. Т. посочва това като сжществена грѣшка на критиката му и бърза да я нарѣче „слаба“, при всичко че самъ е съгласенъ съ най-главнитѣ ѝ твърдения, както биде посочено. Той не приема мисъльта на д-ръ Б., която я има и у М. — че многото лица въ романа служатъ само за забъркванье на дѣйствието. Ние ще кажемъ: добрѣ би било ако не бѣше тъй, но какво да се прави, когато това е истина, въ която ни увѣрява и най-бѣглиятъ погледъ върху книгата? Послѣ, г. Т. гледа да оправдае случайноститѣ въ развитието на дѣйствието, защото тѣ били обикновено нѣщо въ живота и казва, че Балджиевъ билъ правъ, само когато гади случайноститѣ отъ вида на тъй нареченото Deus ex machina. Щомъ той кори всѣка случайность, казва г. Т., „то можемъ да кажемъ, че възстанието прѣзъ 1876 г. стана случайно и случайно дойде слѣдъ това освобождението, а слѣдъ години случайно избѣгна князъ Александъръ и по нѣкаква случайность Вазовъ се озова емигрантъ въ Одесса, дѣто случайно написа романа си, за който случайно нѣкои чужденци се обадиха добрѣ, а въ това е намѣрилъ добъръ случай нѣкой си г. Балджиевъ, за да му отмъсти съ една случайна критика“. Проф. Теодоровъ напусто обаря една мисъль на своя противникъ (виж. у Балджиевъ, гл. XI — „Случайноститѣ“), която сѣкашъ не е искалъ да разбере, защото и Б. поддържа сжщото, което и той — че „Подъ игото“ съдържа неоправдани случайности. Послѣ, споредъ него, д-ръ Балджиевъ при написванъето на своята книга се е водѣлъ и отъ непохваленъ поводъ: „тя е

прѣдизвикана отъ миризмата на смирното, съ което разни дякони, особено чужденци, кадѣха прѣдъ Вазова за това най-голѣмо произведение на перото му". — Но нима е безнравствено да иска нѣкой да освѣтли обществото върху една литературна тема, по която се е намирало то въ заблуждение, па даже ако съ това се покаже и „непатриотъ"?

в) „Подъ игото" има претенцията, както гласи и наслова му, да прѣдстави живота на българитѣ въ прѣдвечерието на освобождението. Видѣхме, че нашитѣ студии д о к а з в а т ъ, какво то съвсѣмъ не отговаря на тая цѣль: героятъ му съвсѣмъ не е герой за едно такъво произведение, а малко отъ другитѣ лица въ него сж сполучливо обрисувани. Освѣнъ това, самата интрига той води тъй тромаво, че дава голѣмъ просторъ на произволни случайности. Всичко това, мислимъ, ни дава право да попитаме: справедливо ли носи то името—не исторически, но просто романъ?

*

4. Защото, щомъ сюжетътъ на романа не е сполучливо избранъ, щомъ вдъхновилата го идея не минава прѣзъ него отъ началото до неговия край, щомъ героятъ и много отъ другитѣ лица съвсѣмъ не отговарятъ на мѣстото си, щомъ тѣ се движатъ отъ случая и ние не съзираме тѣхната собствена индивидуалность, — качества тъкмо противоположни на тия, които непрѣмѣнно трѣбва да има единъ истински романъ — въпросътъ, дали „Подъ игото" е такъвъ, става належащъ. Нѣщо повече, — щомъ веднажъ го поставимъ, прѣдъ насъ веднага изпъква най-категоричното му рѣшение: че то си е п р и с в о и л о това име. Всѣки ще намѣри за прибързано мнѣнието на проф. Т.., който н е в ѣ р н о го нарича даже мнѣние на другитѣ критици и точка на общо съгласие между тѣхъ, че „Подъ игото" е за новото врѣме въ литературата на славянскитѣ народи единъ отъ романитѣ, д ѣ т о б л и к а ж и в о т ъ с ъ в с и ч к и т ѣ с и о р и г и н а л н и п р и ч у д и и з а п л е т е н и п о л о ж е н и я н а р а з н и с ъ с л о в и я — всичко това като изразъ на българския животъ до освобождението". Ние виждаме въ „Подъ игото" само една к н и г а - к а л е й д о с к о п ъ, на която стъкълцата ни прѣдставятъ поменатитѣ по-горѣ хубави качества (езикъ, стилъ, нѣколко прѣвъзходни глави): вжтрѣ въ калейдоскопа владѣе безредица, която ние до сега не сме забѣлѣзвали благодарение на това, че сме се омайвали отъ чудния блѣсъкъ на стъкълцата.

Повръщаме се къмъ най-главния укоръ, който може да бжде направенъ на „Подъ игото": че въ него ние виждаме не живи хора, чиито дѣйствия естествено произтичатъ отъ характеритѣ имъ, а, бихме казали, картонени фигури, които се движатъ съ конци. Нека припомнимъ Огнянова: той, душата на народното движение, има толкова малка твърдость на характера (при всичко че авторътъ го намира „човѣкъ съ неудържима буйность на характера си" — стр. 375 — и „желѣзенъ момъкъ" — стр. 449, II изд.), че намъ понѣкога ни става жално (доста е да си припомнимъ само всичкитѣ му бѣгания отъ разни запитета и потери), какъ единъ

немилостивъ човѣкъ туря на гърба му товаръ не по неговитѣ сили, па го прави ще-не-ще да стане герой. Другъ примѣръ. Студентътъ Кандовъ дохажда въ България надъханъ съ идеитѣ на русскитѣ писатели отъ 60-тѣ години, когато се бѣше демократизирало цѣлото руско общество: гр. Левъ Толстой, Тургеневъ, Гончаровъ, Некрасовъ, Плещеевъ, Полонски и др. въ областьта на изящната литература, а въ тая на критиката Писаревъ, Чернишевски и Добролюбовъ. Той вижда несъстоятелностьта на убѣжденията си (това трѣбва и частно на Вазова — защото послѣдницитѣ му сж несимпатични; вж. у романа страницитѣ за Кандова), па ето че става най-горещъ революционеръ. Като такъвъ той се сближава съ Огнянова, който го плѣнява съ „огненото си слово“ (защото притежава „велика душа“), докато става и съперникъ на любовьта му къмъ Рада — едно безпомощно и слабодушно сжщество, което знае само да въздиша и да плаче, да блѣдниѣ и да се черви. Таинствени — само тъй можемъ да наречемъ неговото благоговѣние прѣдъ първия и очарованието му отъ втората, защото нашиятъ умъ не може да ги разбере. Ала тѣ потикватъ дѣйствието напрѣдъ... Но нека се вгледаме поотблизо въ образа на Кандова. Прѣди да се е влюбилъ въ Рада, той ни се показва просто смѣшенъ съ своето непознаванье живота въ Турция, когато гръмко протестира при арестуванъето си; слѣдъ като пъкъ се опомнюва въ своето положение, той захвърля социялистичнитѣ си убѣждения и ето, както казахме, че се плѣнява отъ „огненното слово“ (това сж думи, казани на вѣра: авторътъ не ни запознава нито съ едно негово „слово“, което да е „огненно“) на Огнянова и става революционеръ. Обаче Радинитѣ „голѣми черни очи“ — нима нѣкое душевно качество? — раняватъ сърдцето му и той бърже се прѣвръща на отчаянъ любовникъ — а „дѣлото“ за него прѣстава да сжществува. Въ главата „Буря прѣдъ буря“ (II ч.) се разказва скарванъето на Огнянова, съ Рада и Кандова; тукъ послѣдниятъ хладнокръвно (к. и., стр. 375) изтърпява обиднитѣ и прѣзрителни думи на Огнянова, но на-да-ли защото до сега тоя му е служилъ за идеалъ. Той се разпалва само когато съперникътъ му начева да обижда Рада и въ този моментъ се хвърля върху му да го убие за несправедливитѣ клѣвети. Огняновъ рицарски му прѣдлага пищова си... Тия хора, нагърбили се да ржководжтъ едно възстание, сж готови да убиятъ единъ другиго за една жена, която съвсѣмъ малко заслужва това,—безъ да искатъ да се разбержтъ, докато прѣди това сж хранѣли единъ къмъ други най-дълбоко уважение. Записката, която е причина на тази сцена, е тъй глупава, че не можемъ да разберемъ, какъ е могла да подѣйствува върху Огнянова; впрочемъ, щомъ той се е така плѣнилъ отъ момиче като Рада, ние начеваме да разбираме всичко: въ нашитѣ очи Огняновъ пада толкова, че застава на равнището на най-посрѣдственитѣ хора. Най-подиръ Кандовъ отъ отчаянъ любовникъ става отчаянъ възстанникъ, но това го назърша просто защото той безъ Рада вече не вижда нищо достойно, за което да живѣе на свѣта. Виждаме, че той се мята

отъ пропасть въ пропасть и че това негово мятанье остава гатанка за насъ: ако психологически е възможенъ такъвъ характеръ, то неговото обяснение трѣбва да бѫде съвсѣмъ не такова, каквото е то у „Подъ игото".

При всичко че въ тази книга на Вазова има много лица, на които чертитѣ сѫ копирани изъ живота, слѣдъ прочитаньето тѣхнитѣ характери никакъ не се втълпяватъ въ нашата паметь. Ние виждаме — това го показватъ и другитѣ негови повѣствователни произведения — че Вазовъ не може да типизира (както типизира напр. Алеко въ „Бай Ганю", за която книга поменахме въ началото). но затова пъкъ умѣе отлично да скицира (вж. и у д-ръ Б. гл. VIII — „Сѣнкитѣ не сѫ хора").

*

5. а) „Подъ игото" на Вазова, при всичкитѣ си недостатъци, и днесъ минава у насъ за най-добрия ни романъ, а мнозина го смѣтатъ за такова съвършенство, че би нарекли светотатъ тогова, който би си наложилъ върху него невѣжливата ржка на критикъ. За насъ то е съвсѣмъ скромно произведение, което наричаме книга-калейдоскопъ (видѣхме защо) и което можа да вдигне толкова прахъ само благодарение не на звучната си тема, макаръ че и това обстоятелство много важи за случая, а на ниското ниво, на което стои литературниятъ вкусъ почти на всичкитѣ наши четци — отъ хора просто грамотни до хора съ висше образование. И друго наше произведение можа да вдигне — но само за много по-късо врѣме — такъвъ прахъ, но за това има да се благодари сѫщо на столичната театрална трупа "Сълза и Смѣхъ", която оживи на сцената нѣколко недодялани фигури: това е „Апостолътъ" на Илия Миларовъ. Послѣднятъ лишенъ пѫть ни доказа, че за написванье на едно поетическо произведение е безполезно и най-отличното знаянье на техниката, щомъ въ твореца не гори пламъкътъ на божественото вдъхновение.

б) Въ завършъка на своята работа сме длъжни да обяснимъ, защо чуждата критика е тъй положителна спрѣмо „Подъ игото", т. е. намира у него всички възможни добри качества, каквито може да има едно поетическо творение. Отъ разгледанитѣ наши критики само тази на д-ръ Б. се спира върху този въпросъ (стр. 4 и 5), дѣто авторътъ дава мотивитѣ които сѫ го накарали да я напише: за насъ тукъ е интересенъ първиятъ — че чуждата (и нашата: въ периодическия ни печатъ) критика изказва една немотивирана абстрактна похвала, която може да се внуши отъ моментално очарование и тъй „Подъ игото" е гръмогласно рекламирано; обаче „мотивитѣ на заглушителнитѣ звукове често сѫ подозрителни". Ние отъ своя страна подчертаваме послѣднитѣ думи и казваме, че чуждата критика просто дава реклама на една неизвѣстна между епропейцитѣ книга и по тази причина не се скѫпи въ своитѣ милости: затова сѫ написани прѣдговоритѣ на Edmund Gosse и Louis Léger, затова сѫ написани и останалитѣ рецензии. Човѣкъ може да съзре и това, че по-сетнѣшнитѣ отъ

тѣхъ просто повтарятъ прѣдишнитѣ. А знае се вече, че първиятъ отъ прѣдговоритѣ — англійскиятъ — е написанъ въ по голѣмата си часть отъ единъ познатъ българинъ, приближенъ до г. Вазова, — до когото E. Gosse, се билъ отнесълъ за свѣдения, — така щото Ed. Gosse просто се взелъ на довѣрие най смѣлитѣ и „най-неоснователнитѣ отъ похвалитѣ, които прави за „Подъ игото".

Ще кажете, че ние искаме да смъкнемъ отъ литературната сцена едно произведение, което е доказало и на чужденцитѣ че у насъ има духовна култура? Ще кажете, че по-рано би трѣбвало да ви посочимъ друго по-достойно отъ него? Ние не мислимъ тъй. Като приема, и твърдѣ справедливо, нашата критика, че и д н е с ь „Подъ игото" е най-хубавиятъ (?) ни романъ, а послѣ като видѣхме отъ своя страна, че то е съвършено слабо почти въ всѣко отношение, — ние не бива да забулваме истината, а да признаемъ откровенно, че нашата книжнина нѣма и до сега нито едно цѣнно крупно епическо произведение.

Май 1901 г., София.

СТИХОТВОРЕНИЕ ВЪ ПРОЗА.

Отъ **Г. П. Домусчиевъ**

Врѣмето лети.

Ето двѣ прости, изтрити отъ употрѣбление, думи — но нали крижтъ въ себе си истина, печална истина. . .

Дали чувствуватъ другитѣ тѣхната тяжесть, — не знаж, но за мене тѣ сж много тежко бреме. . .

Щомъ ги чуж отъ нѣкого — изведнажъ нѣйдѣ отъ дъното на душата ми, като ехо, се обажда мисъльта за близкия и неумолимъ край на моитѣ мили копнежи и полезни планове. . . И колкото и да се стараіж да заглушж въ себе си тая мисъль, тя все по-вече расте и нагло и зловѣщо продължава да ми шъпне, че когато станж храна на червеитѣ — никому не ще е потрѣбно да знае, какъвъ огънь е тлѣялъ въ гърдитѣ ми . . .

Тогава цѣлъ роякъ отъ мрачни мисли и неразрѣшими въпроси ме замжчватъ, и въ тая безизходность азъ запричамъ на туку-що уловена птица, която безнадеждно шиба крилѣ о стѣнитѣ на клѣтката си . . .

О, какво отвращение изпитвамъ, въ такива минути, къмъ тоя глупавъ и безсмисленъ животъ!

БУДДА И БУДДИЗМЪТЪ

СТУДИЯ

Отъ М. Арнаудовъ

Встжпление.

Бѣше врѣме, и то не много отдавна, когато ученнето на най-великия отъ източнитѣ религиозни мислители възбуждаше голѣми симпатии въ нѣкои обществени кржгове на Европа, а най-много у философитѣ-пессимисти, основнигѣ възгледи на които показватъ удивително сходство съ идеитѣ на индийската философска литература. Шопенхауеръ и Хартманъ, двамата най-видни прѣдставители на пессимизма въ XIX в., бѣха дотолкова увлечени отъ философскитѣ и етически въззрѣния на буддизма и на поранни философски течения въ Индия (за изражение на които служжтъ съчинепията, извѣстни подъ името Упанишадъ), щото прѣдсказваха блѣскаво бждще на тия въззрѣния, като смѣтаха, че тѣ ще игражтъ важна роля въ прѣобразуваньето на европейската култура и въ създаваньето на нови обществени и нравствени идеали.

Днесъ ний знаемъ, колко бѣ неоснователна и наивна вѣрата на пессимистично настроенитѣ мечтатели, че е възможно да се прѣсадятъ въ Европа основнитѣ убѣждения на Будда. Ний знаемъ, въ каква дисхармония съ възгледитѣ и наклонноститѣ, съ условията на живота и съ миналото на европееца стоятъ проповѣдитѣ на индийскитѣ и модернитѣ пессимисти. Въ нашия материялистиченъ вѣкъ нѣматъ никаква цѣна утопиитѣ за бѣганье отъ свѣта и спасение въ Нирвана. Да заживѣемъ като аскети, както ни учи Будда, би значило да прѣзремъ всички културни придобивки, създадени въ течение на дълги вѣкове и съ грамадни умствени усилия на много поколения. Ако аскетизмътъ е осжществимъ въ Индия, гдѣто тропическиятъ климатъ прави излишно всѣко жилище прѣзъ по-голѣмата часть отъ годината, а природата е надарила тъй щедро човѣка, че той безъ особена мжка може да се прѣхраня и да се прѣдава на квиетизъмъ, европеецътъ вади насжщния си хлѣбъ чрѣзъ ежедневенъ почти трудъ и живѣе въ студенъ климатъ, който не му позволява да се отдалечи въ гората и да се прѣдаде тамъ на съзерцание върху бога и живота безъ грижа за прѣхрана. Щомъ сж неприложими двѣтѣ главни искания

на буддийската етика: чужденье отъ суетния свѣтъ и бездѣятеленъ животъ, прѣкаранъ въ съзерцание, отъ само себе се разбира, колко рисковано е да се твърди, че буддизмътъ би могълъ да има практическо значение за културнитѣ стремежи на западнитѣ народи.

Въпрѣки това, че надеждитѣ, възлагани на буддизма, се оказаха една илюзия, интересътъ къмъ него продължава да се усилва. Освѣнъ въ посоченитѣ по-горѣ симпатии, причината на тоя интересъ се крие още въ факта, че послѣдователитѣ на буддизма образуватъ 40% отъ общата сумма на цѣлото човѣчество [1]. Въ Китай, Япония, Корея, Сиамъ, Анамъ, Бурма, Цейлонъ и др. съсѣдни страни буддизмътъ брои около 500 милиона изповѣдници. Той е, слѣдователно, най-разпространената религия въ свѣта, и вече поради това всѣки образованъ човѣкъ трѣбва да бѫде запознатъ съ него поне въ общи черти.

Несъмнѣнно, една толкова разпространена религия не може да има наврѣдъ единъ и сѫщъ характеръ. Народитѣ, които усвояватъ буддизма, сѫ стоели на по-ниско културно ниво отъ онова, което е имала Индия при появяванъето на Будда: тѣ сѫ имали религиозни идеи и обществени наредби коренно отлични отъ тия на Индия. Затова първоначалниятъ буддизъмъ прѣтърпѣва въ разнитѣ страни такива промѣни, щото въ извѣстни случаи мѫчно може да се разбере, какво общо има между него и многобройнитѣ съврѣменни буддийски секти. Въ Тибетъ, напримѣръ, буддийскиятъ култъ съ Далай-лама на чело прилича по-вече на римския папизъмъ, отколкото на демократическитѣ постановления въ древната буддийска община.

Нашата задача не е да изложимъ промѣнливата сѫдба на буддизма прѣзъ неговото многовѣковно историческо развитие, а да разкажемъ най-напрѣдъ какъвъ е билъ животътъ на Будда, споредъ както ни го прѣдставятъ легендарнитѣ източници отъ старо врѣме, и слѣдъ това да дадемъ кѫса характеристика на първоначалния буддизмъ. Прѣди да пристѫпимъ къмъ тая задача, не ще бѫде злѣ ако укажемъ, поне съ нѣколко думи на условията, при които възниква будизмътъ, и на главнитѣ религиозни течения прѣди него, тъй като инакъ много нѣщо отъ теорията и практиката му би остало неразбрано.

* * *

Появлението на Будда въ шесто столѣтие прѣди Р. Хр.[1] съвпада съ най-голѣмия разцвѣтъ на Индия въ политическо и културно отношение. Тоя разцвѣтъ е резултатъ на едно дълго развитие, което минува най-разнообразни етапи. Различаваме т р и главни епохи въ социялната и религиозна история на Индия прѣди Христа. Първата отъ тѣхъ, хронологията на която не е точно опрѣдѣлена, е оная когато индийскиятъ народъ е обитавалъ —

[1] На Християнството се падатъ 26%, а на Мухамеданството — 12½%. Срв. Rhys Davids Buddhismus, p. 12.

не както днесь — долинитѣ на Ганга въ подножието на Хималая, а мѣстностьта Пенджабъ, по горното течение на Индъ. Подробни свѣдѣния за живота въ тая страна ни даватъ религиознитѣ химни на индийцитѣ, тъй нареченитѣ Веди, възникнали вѣроятно около 1500—1000 години прѣди Р. Хр. Индийскиятъ народъ е билъ по него врѣме воинствено племе, жадно за побѣди. Неговото главно занятие е било скотовъдството. Идеалитѣ на всѣки смъртенъ се въртѫтъ около военни трофеи и изобилие на добитъкъ. Такива именно идеали въплъщаватъ и староиндийскитѣ богове. Подобно на хората, тѣ сѫ воинствени натури. Благоволението си къмъ смъртнитѣ изказватъ чрѣзъ това, че имъ даряватъ добитъкъ — имотъ, който се цѣни най-скѫпо. Индийскиятъ Олимпъ обитаватъ сума богове и богини, които, както боговетѣ на всѣкѫдѣ, иматъ свръхестествени атрибути, но нѣматъ строго опрѣдѣлена нравствена физиономия. Тия богове и богини почита цѣлиятъ народъ, не всѣки обаче има право да имъ служи и да имъ принася жертва. Съ това право сѫ облѣчени само особени жреци (брахмани), които образуватъ цѣло съсловие. Благодарение на обстоятелството, че никой освѣнъ брахманитѣ не може да принася жертва на боговетѣ, и на вѣрата, че жертвата има мощно влияние върху боговетѣ — тя ги принуждава да изпълнятъ волята на просителитѣ, — брахманитѣ сполучватъ да заемѫтъ най-видно мѣсто въ общественната иерархия, — слѣдъ царя. Било е дори врѣме, когато тѣ се поставятъ надъ самия царь въ качество на негови опекуни. Като се намира въ тѣхни рѫцѣ и религиознiятъ култъ и просвѣщението на народа, тѣ се ограждатъ постепенно съ привилегии, които отдѣлятъ по права, обичаи и занятие жрецитѣ отъ другитѣ съсловия. Тъка се полага начало на кастова организация. Първо мѣсто въ нея заематъ военнитѣ съ царя на чело: тая каста носи името Кшатрия. Подиръ нея идѫтъ: 1. кастата на Брахманитѣ, 2. кастата на народа, Вайся, и 3. кастата на заваренитѣ въ Индия туземци, — нѣкаква си черна раса отъ неарийско потекло, — Судра или Даса. Всѣка каста има точно опрѣдѣлени граници на дѣятелность, които никой не може да прѣкрачи, безъ да изпита строгостьта на закона. Кшатрия се грижи само за война. Нейно едничко занятие е, да пази царя отъ покушения, народа отъ външни врагове, а себе си отъ разтлѣние чрѣзъ упражнение на рицарски добродѣтели. Брахманитѣ служѫтъ за посрѣдници между хора и богове: на еднитѣ изслушватъ просбитѣ и обѣщаватъ милость отъ небето, на другитѣ принасятъ жертва, която е и главната тѣхна храна; защото безъ питието Сома, приготвяно отъ брахманитѣ и принасяно въ жертва, боговетѣ не могѫтъ нито да живѣѭтъ, нито да надвиватъ тъмнитѣ демонически сѫщества, — споредъ повѣрието на индиеца. Простиятъ народъ, кастата Вайся, прѣхранва съ своя трудъ двѣтѣ благородни касти — и тъне въ невѣжество. Той не взема участие нито въ война,

[1] Кога е живѣлъ Будда, точно не се знае. Възъ основа на много съображения прѣдполага се, че той е роденъ около 560 г. пр. Р. Хр. Датата на смъртьта му (480 г.) е по-точно фиксирана. Будда е живѣлъ около 80 г.

нито въ религиозни тържества. Судра, или Даса, е най-прѣзрѣната каста. Тя не се покровителствува отъ закона: не се смѣта за прѣстжпление, ако нѣкой отъ тритѣ първи касти убие единъ чернокожъ, макаръ и безъ всѣка причина. Съ Судра никой не влиза въ каквито и да е сношения, а най-малко въ брачни връзки. Тая каста изпълнява най-тежкитѣ работи. Тя се състои отъ безправни роби. — Такава една организация е била отъ сждбоносно значение за цѣлия народъ. Като отчуждава каститѣ една отъ друга по права и занятия, тя поражда силенъ антагонизъмъ между тѣхъ и прави невъзможна задружната културна работа на всички национални сили.

Втората епоха въ историята на индийския народъ настжпя около 1000 години прѣди Р. Хр., когато той напуща Пенджабъ и се заселва въ долинитѣ на р. Ганга и нейнитѣ притоци. Новата родина, съ мекия си климатъ, природни богатства, плодородна почва и разкошна растителность, прави живота отначало лекъ и приятенъ. Но тя посѣва скоро въ духа на индиеца сѣмето за отрицателно отнасяние къмъ радоститѣ на живота и прѣлеститѣ на природата. Дѣятелната енергия на обитателитѣ отъ Пенджабъ се подкосява отъ коренъ, щомъ тропическата природа разслабва мускулитѣ имъ. Като не е принуденъ да воюва и да работи до умора, за да се прѣхрани, индиецътъ почва да става квиетистъ. Намѣсто бодъръ духъ, весело настроение и силна воля, ний намираме сега у него равнодушие къмъ всичко по-прѣди мило и драго, прѣзрѣние къмъ удоволствията и склонность къмъ уединение извънъ селото или града, въ гората, гдѣто човѣкъ може да съзерцава, несмущаванъ отъ шума на тълпата. Докато въ старо врѣме се славятъ героитѣ, които съ оржжие въ ржка се подвизаватъ срѣщу непрiятеля, сега се цѣнятъ най-високо изкуството Й о г а, изкуството да се дирятъ най-добритѣ срѣдства, що водятъ къмъ спасение, и героятъ й о г и н ъ, който показва особена вѣщина въ това изкуство. — Трѣбва обаче да забѣлѣжимъ, че прѣжнитѣ религиозни възрѣния отстжпятъ мѣсто на други, въ които се отразяватъ идеалитѣ на новото врѣме. Религията на В е д и т ѣ познава богове — герои. Тѣзи богове нѣматъ, както казахме, точно опрѣдѣлена физиономия, не сж индивидуализирани, и за това често единъ богъ поема функциитѣ на други. Фантазията на набожния индиецъ не може да си прѣдстави какви атрибути принадлежатъ на всѣки богъ по отдѣлно. Вънъ отъ това, вѣрата въ боговетѣ се подкопава заедно съ възникванье на убѣждението, че жертвата и брахманитѣ влияятъ върху боговетѣ и ги принуждаватъ да извършатъ това или онова. Щомъ брахманитѣ сж господари на боговетѣ и щомъ за боговетѣ въ душитѣ на хората има доста смѣтливи образи, не е чудно, ако набожнятъ прѣстава да вѣрва въ обективното имъ сжществуванье и почва да почита само истинското божественото, което лежи въ природата на по-вечето богове. Поради липса на източници мжчно е да си прѣдставимъ подробна картина на тоя прѣломъ въ религиознитѣ идеи на Индия, който тигурно се извършва прѣзъ цѣла редица вѣкове.

Мѣстото не ни позволява тукъ да прѣдадемъ накжсо поне по-важнитѣ факти изъ историята на тоя прѣдметъ, за да си уяснимъ неговитѣ причини и неговата сжщность. Ще забѣлѣжимъ само, че въ тия лутания религиозната мисъль се успокоява едвамъ когато достига до идеята за единъ богъ, съ когото никой другъ не дѣли властьта надъ хората и свѣтоветѣ. Тоя богъ нѣма нищо общо съ старитѣ богове. Той е една духовна субстанция, която има близко родство съ нашата душа: тя е много малка частица отъ него. Тоя богъ се нарича Брахманъ или Атманъ. Той прониква цѣлия видимъ и невидимъ миръ. Всичко сжществува чрѣзъ него. Материята или плътьта е еманация на Атманъ. Само той има реално битие, нищо друго вънъ отъ него. Понеже той е недостжпенъ за нашитѣ чувства, всичко онова, което ни се струва дѣйствителность, което виждаме, чуваме, пипаме, усѣщаме, въ сжщность е една сѣнка, нѣщо като пѣна, която отъ само себе ще изчезне. Видимиятъ миръ е едно заблуждение, което се губи прѣдъ истинското познанье. Прѣдметитѣ, достжпни за нашето схващанье, иматъ само „име и форма", но не и реална основа; тѣ сж образи на Мая, т. е. иллюзия. Това сж учения и изражения, които срѣщаме въ Упанишадъ и които подготвятъ буддизма.

Прѣди да се появи идеята за Атманъ въ религиозното съзнание на индийския народъ, ний срѣщаме въ литературнитѣ паметници на тая епоха друга една идея, тѣсно свързана съ първата. Не се знае кога именно възниква вѣрата, че душата на човѣка, слѣдъ смъртьта му, се въплъщава задъ гроба въ други сжщества, споредъ нравствената стойность на земнитѣ му дѣла: живѣлъ ли е човѣкъ благочестиво, вършилъ ли е благодѣяния и почиталъ ли е боговетѣ, неговата душа не умира заедно съ тѣлото, а продължава да живѣе въ другъ миръ, като взема образъ пакъ на човѣкъ или на богъ; въ случай че дѣлата на човѣка сж били порочни, душата му взема образъ на животно, растение или неодушевенъ прѣдметъ. Но съ това не се свършватъ митарствата на душата, била тя праведна или грѣшна. Нейното ново битие й подготвя другъ животъ, все въ зависимость отъ дѣлата на носителя й. Така душата странствува отъ едно битие въ друго, отъ единъ свѣтъ въ други, докато не настжпи за нея часътъ за освобождение изъ кржга на повторнитѣ раждания, наречень Самсара. Идеята за метемпсихоза на душата открива една безрадостна перспектива. Мисъльта, че човѣкъ никога не е сигуренъ да се спаси отъ водовъртежа на свѣта, като вкуси отъ райско блаженство слѣдъ добродѣтелно прѣкаранъ животъ на земята, че е възможно да се въплъти душата му въ нѣкоя нисша тварь и да изпита отплата зарадъ сторени нѣкога грѣхове, тая мисъль кара индиеца да гледа съ равнодушие на живота си и да прѣзира всички радости, които може би обѣщаватъ продължително тегло на оня свѣтъ. Но и безъ това животътъ въ Индия не е билъ посѣянъ съ рози. Постоянно растящата сила на брахманитѣ, които държжтъ въ оковитѣ на невѣжеството и на материална подчиненость цѣлия безправенъ земледѣлски народъ въ Индия, сломява него-

вата жизнерадость по-вече и отъ мисъльта за Самсара. Въ душата на хората се поражда едно болезнено настроение, едно влѣчение къмъ бѣгство отъ задушната атмосфера на брахманското и кастово иго. И това влѣчение намира удовлетворение. Обширнитѣ лѣсове съ плодовити дървета даватъ подслонъ и скромна прѣхрана на онія, които желаятъ да напуснятъ селото или града си и да заживѣятъ свободно отъ всѣкакво кастово ограничение. Идеята за Атманъ пъкъ туря край на грижитѣ за задгробния животъ. Понеже всичко, което носи върху си печатъ на плътьта, е мимолетно и грѣшно и само то страдае, човѣкъ може да тури край на теглата си въ разнитѣ повторни раждания, ако прѣпаре плътската си природа и съ мисли върху нищетата на живота се постарае да разбере истинската природа на Атманъ. Очисти ли се душата отъ страститѣ и чувствата на плътьта, убие ли се тѣлото, отвикне ли човѣкъ отъ всѣка радость и скрѣбь, отъ всѣко чувство изобщо, той не е способенъ вече да прѣминува отъ едно битие въ друго, защото никакви дѣла не прѣдопрѣдѣлятъ бѫдащия му животъ. Неговата непорочна душа се освобождава отъ врѣменната си връзка съ материята и се слива съ непрѣходния, неподложенъ на повторни раждания Атманъ.

И ето цѣли дружини напускатъ роднитѣ си мѣста, за да заживѣятъ въ гората. Не само хора стари, неспособни за работа и сломени отъ живота, дирятъ тамъ спасение, но и младежи, за които духовнитѣ интереси стоятъ надъ материалнитѣ. Образуватъ се школи около по-просвѣтенитѣ пустинници, гдѣто се развиватъ учения върху сѫщностьта на онова отвлечено начало, което едни наричатъ Атманъ, втори наричатъ Брахманъ, трети съ друго име. Настава врѣме, когато и брахманитѣ, гордитѣ по своето обществено положение и материално благосъстояние брахмани, не се свѣнятъ да влѣзатъ въ такива школи и наредъ съ пришелцитѣ отъ долнитѣ касти да слушатъ поука по разни въпроси на житейската мждрость и отвлѣчената религиозна философия. Ходеньето въ гората и участието въ разрѣшение на проблема за Атманъ става тъй обикновено явление, щото се узаконява дори. Законникътъ на Ману прѣдвижда (VI. 45) за оня баща, който има „бръчки по чело и дѣца отъ дѣцата си“, да иде въ гората, като напустне домъ, жена и имотъ, да се подложи на аскеза (тапасъ) — да се прѣхранява сир. отъ корени и милостиня, да пости и да мачи тѣлото си, — докато чрѣзъ съзерцание разбере гдѣ е истинското спасение отъ живота и повторнитѣ раждания.

Въ шестия вѣкъ прѣди Христа спекулациитѣ върху Атманъ и върху аскетическия животъ достигатъ до върха си. Появяватъ се силно умове, които откриватъ нови хоризонти за религиозната мисъль и групиратъ около себе грамадно число послѣдователи. Най-талантливиятъ измежду всички учители на тая епоха е билъ несъмнѣнно Будда, съ живота и учението на когото тукъ ще се запознаемъ.

I.

Животътъ на Будда.

Животътъ на Будда ни е познатъ отъ цѣла грамада легенди, която е расла заедно съ славата на религиознія реформаторъ и съ успѣха на неговото учение. Но имать ли тѣ достовѣренъ характеръ? Даватъ ли ни право да смѣтаме основателя на буддизма историческа личность? На тия въпроси често се е отговаряло отрицателно. Вѣщи познавачи на индийската старина твърдѣтъ, че буддийската литература не само не ни дава нито една точна дата, засвидѣтелствувана и отъ други надеждни източници, но има напълно баснословна форма и величае личностьта и дѣлата на Будда съ фантастични краски, които не оставяли никакво съмнѣние върху неговата апокрифна природа. Възъ основа на това нѣкои съзиратъ въ личностьта на Будда едно поетическо създание на индийската митология, а не дѣйствителенъ човѣкъ, живѣлъ и училъ въ точно опрѣдѣлена епоха.

Подобно крайно схващанье на въпроса намира малцина привърженици въ науката. Причинитѣ на това сж твърдѣ ясни, и на тѣхъ се указва по-долу. Не се сподѣля отъ мнозина и друго едно мнѣние, споредъ което личностьта на Будда има, истина, реаленъ прототипъ въ историята, но отъ него не сж спазени никакви слѣди въ легендарната традиция. Будда загубва рано индивидуалнитѣ черти на своята физиономия, и служи като фигура, около която се групиратъ сумма мити и анекдоти за обитателитѣ на небото. Нищо не може ни помогна, споредъ това мнѣние, да схванемъ фактичната страна отъ живота на индийския мждрецъ. Тукъ задачата на изслѣдваньето състои не въ диренье на положителни данни въ легендитѣ — които данни, и да ги има, сж толкова малко, че нищо не обясняватъ — а въ разкритие на процесса, по който сж възникнали и сж се сложили легендитѣ, въ опрѣдѣлянье на тѣхния източникъ и на тѣхното първоначално значение. Сенаръ[1], главниятъ застжпникъ на теорията, за която е дума, се труди съ факти на ржка да докаже митичностьта на Будда. Той иска да посочи разнитѣ наслоения въ легендитѣ и да прослѣди, какъ стжпка по стжпка въ живота на Будда се отразява характерътъ на слънчевото божество Вишну, снето отъ задоблачнитѣ сфери и въплътено въ човѣшки образъ. Като се забравя постепенно първоначалнияъ характеръ на това божество, прѣданието му приписва не само подвиги, вършени отъ други божества, но и подвиги на хора отъ земния свѣтъ. Легендата за божеството се е разпадала, локализирала и историзирала: тя се прикрѣпя къмъ извѣстни мѣста, събития и хора; тя се подлага на прѣработки, тъй като съзнанието за първиятъ ѝ смисълъ отслабва, по-сетнѣ се затъмньва съвсѣмъ, и символизмътъ изчезва[1]. Легендата се усложнява съ мотиви изъ поетично-приказничното съкровище на народа и се прѣвръща въ чудна смѣсь отъ митъ, епосъ и приказка. Богътъ Вишну се ан-

[1] Senart Essai sur la légende du Buddha. Paris 1875. p. 597.

тропоморфизира, той се прѣвръща въ епическия герой Будда — историческа, но тъмна личность.

Ще дамъ единъ само образецъ отъ критическия анализъ на Сенара върху съставнитѣ елементи на легендата, по който читательтъ би си съставилъ ясно прѣдставление за цѣлия методъ на тоя ученъ. За Будда ни се разправя, че слѣдъ дълги размишления той достига висше познание подъ едно дърво; прѣди това той билъ изкушаванъ отъ Мара, дяволътъ на буддиститѣ, и отъ неговитѣ пълчища, които го нападатъ съ огнени оржжия, обливатъ го съ пороенъ дъждъ, потапятъ го въ тъмнина, но всичко напраздно: „левътъ на Сакя" — както наричатъ легендитѣ Будда — оставя непоколебимъ въ своето рѣшение да добие, каквото ще да става, спасителното знание, отблъсва изкусителя и влиза най-сетнѣ въ Нирвана, въ жадуваното вѣчно блаженство. Образътъ на Мара е естественно митически. Той се срѣща въ легендитѣ на всички религии, основани отъ единъ пророкъ, и има все една и сжща миссия — да отбие спасителя на човѣчеството отъ пжтя къмъ познанието, което застрашава царството на мрака. Такъвъ е Ангра Майню въ учението на Заратущра, такъвъ е и Сатана въ учението на Христа. Въпросъ е само, гдѣ да се помѣсти дървото, подъ което Буда постига идеала си? Мара казва на Будда: дървото принадлежи менъ, а не тебъ! — и се старае да изтика задълбочения подъ него въ медитации бжджщъ освободитель на човѣчеството. Отъ тукъ Сенаръ заключава, че борбата се води за това, кой отъ двамината, Мара ли или Будда, трѣбва да владѣе дървото. Важностьта на дървото произтича отъ тамъ, че то символизира небесното облачно дърво на индогерманската митология, което ни е познато отъ митологията на Финитѣ, на Германцитѣ (Игдразилъ въ Едда) и Индийцитѣ (въ Ведитѣ богъ Яма пирува съ блаженитѣ подъ листнато дърво)[1]. Въ облацитѣ се съдържа небесната влага Амрта (=Амброзия), която дава безсмъртие и за която въ Ведитѣ се борятъ боговетѣ съ тъмнитѣ демонически сили; побѣдители въ тая борба и обладатели на Амрта излизатъ боговетѣ. Враждата между Мара и Будда е тая сжщата борба. Както тамъ боговетѣ, така тукъ Будда одържа върхъ, нему остава дървото и познанието, което води къмъ Нирвана. Това познание се нарича въ книгитѣ на буддиститѣ фигурално сжщо тъй Амрта. Будда е соларниятъ побѣдитель, прѣдставителътъ на благотворнитѣ богове. Мара е билъ тъй сжщо нѣкога божество, но, станалъ веднжжъ противникъ на свѣтлитѣ богове, пазители на Амрта, той пада жертва на антагонизма, понижава се до тъменъ герой и приема напълно характера и атрибутитѣ му[2].

Това тълкуванье на Сенара е неприемливо. Прѣди всичко, въ по-вечето текстове не срѣщаме борбата, за която е дума, и то тъкмо въ онния, които възъ основа на много бѣлѣзи сж признати за най-стари. Въ тѣзи текстове е спазена историята на Будда

[1] E. Senart. Essai sur la légende, p. 244.

[2] E. Senart. Essai sur la légende, p. 252.

въ по-първоначаленъ и близъкъ до дѣйствителностьта видъ [1]. Достиганьето на познанието подъ дървото е описано въ тѣхъ твърдѣ просто. за Мара не става и дума. Будда прѣкарва редъ екстазни състояния и добива свещеното знание, което го освобождава отъ грѣшното му сѫщество. Борбата съ демона срѣщаме въ тъй наречената сѣверна или Непалска (по името на областьта Непалъ) редакция на буддийския каноиъ, която въ всѣко отношение изглежда по нова отъ южната или Палийска (по името на диалекта Пали, на който сѫ писани книгитѣ). Сенаръ туря въ основа на своитѣ интерпретации тъкмо оная нова редакция, пълна съ митични разкази отъ сетнѣшно потекло, безъ да обръща внимание на южната редакция, която не е била достатъчно проучена въ негово врѣме. Освѣнъ това той смѣта южната по-кѫса редакция за произлѣзла отсетнѣ, чрѣзъ съкращение на по-обширната, сѣверната, която била първоначална. Днесь обаче се мисли тъкмо противното: — че кѫсата редакция е породила обширната, защото първата внушава по-голѣмо довѣрие откъмъ историческитѣ си свѣдѣния. — Не можемъ да приемемъ тълкуването на Сенара и поради това, че прѣдметното дърво е могло да сѫществува прѣспокойно и на земята. Нищо по-естественно нѣма отъ това, да размишлява пустинникъ подъ нѣкое дърво въ гората, гдѣто обитава постоянно. Това е ставало навсѣкѫдѣ и всѣкога, става и днесь въ Индия. Легендитѣ за Будда ни разправятъ често, че еди-кога си и еди-кѫдѣ си учительтъ отпочивалъ подъ едно дърво; че аскетътъ, съ когото той бесѣдвалъ, билъ поканенъ да седне тамъ и т. н. Въ канона на една секта, съврѣменна на буддизма, т. нар. Джайна, се казва за основателя ѝ почти сѫщото, което се говори за Будда, сир. че и той достига просвѣтление подъ едно дърво, географията на което се опрѣдѣля доста точно. Да приемемъ ли, че и тукъ борбата се води зарадъ дървото, и че то е тъкмо онова облачно дърво, подъ което се подвизава Будда? Дървото не само не образува центъръ на борбата и нейна цѣль, но играе и тукъ и тамъ съвсѣмъ случайна роля; то нѣма нищо общо съ изкушението и съ божественото дърво. Че е възможно да се е прѣнесълъ върху това земно дърво нѣкой старъ митъ за небесно дърво, не е нинакъ чудно, но трѣбва да е сѫществувалъ поводъ за подобно прѣнасянье, т. е. имало е истинско дърво съ обикновени прѣлести, величието на което расте заедно съ величието на Будда [2].

Така, както съ тоя примѣръ, постѫпва Сенаръ и съ другитѣ легендарни разкази отъ житието на Будда. Всѫду той ги възвежда въ „епическо прославление на единъ митологиченъ и божески типъ", градиво за който се дири ту въ химнитѣ на Ведитѣ, ту въ митологията на Омира и на Еддата. Ний нѣма защо да прѣслѣдваме по-нататъкъ неговитѣ, макаръ и духовити, но съвсѣмъ

[1] H. Oldenberg. Buddha[3], p. 100.

[2] Сравни E. Windisch Mara und Buddha. Abhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaft. Leipzig 1895, m. 15, p. 181 на т.

не убѣдителни разяснения, щомъ се указа на недостатъка, отъ който страда цѣлия методъ. Че има много митични елементи въ легендитѣ за Будда, това не се оспорва; но да се възвеждатъ тия легенди систематично въ ведийски и индогермански мити и да се отрича всѣка историческа истина въ тѣхъ, е неоправдана съ нищо едностранчивость. Митологията въ легендитѣ се обяснява много по-рационално съ едно частично прѣнасяньe на божески атрибути и свръхестествени сказания върху личностьта на Будда. Тя се обяснява още, като се има прѣдъ видъ, че традицията за Будда е била фиксирана писменно най-рано половинъ вѣкъ слѣдъ смъртьта му, а може би и по-късно, когато най-близкитѣ негови сподвижници и непосрѣдственитѣ свидѣтели на дѣлата му сж били отдавна починали, и поколението, което едвамъ тогава почва да се интересува за живота на първоучителя, е разполагало само съ онова що е говорила мълвата, която, като всѣка мълва, е прѣувеличавала и изопачавала, — толкозъ по-вече, че се е отнасяла до лице, стоящѣ несравненно високо въ очитѣ на всички, лице близко до обоготворяванье. За адептитѣ на новата вѣра е било потрѣбность да се обкржжи тая личность съ най-блѣскавъ ореолъ, да се оправдае постоянно растящата слава на пророка и да се издигне той до свръхчовѣшкия миръ на низпровергнатитѣ отъ него богове. А отъ гдѣ би могло да се вземе материялъ за тая глорификацая, ако не отъ раскошнитѣ декорации на старитѣ богове? Въ боговетѣ вече не се е вѣрвало, тѣхната сила не е била абсолютна, но сжществуваньето имъ все още не се е отричало, тѣ сж се смѣтали сжщества отъ по-висша категория, подчинени на новото свѣтило. Будда самъ е признавалъ тия богове, но не за да имъ се кланя и да имъ принася жертва, а за да му се кланятъ тѣ, боговетѣ именно, които нито сж видѣли Нирвана, нито сж свободни отъ повторни раждачия. Боговетѣ засвидѣтелствуватъ сами това си положение, като слизатъ отъ небето, за да поднесжтъ поздравъ на Будда и да чуятъ поука отъ неговитѣ уста. Будда не е могълъ да бжде обикновенъ смъртенъ. Набожниятъ му почитатель, който дири убѣжище отъ свѣтовнитѣ страдания по указания отъ него пжть, не се е задоволявалъ съ една суха биография. Индийскиятъ начинъ на мисленье е по природа склоненъ да прави малко разлика между това, което е, и това, което трѣбва или може да бжде. Спасительтъ на човѣчеството трѣбва да притежава неземна мощь — и тя му се приписва безъ ни най-малко „угризение на съвѣстьта", че по тоя начинъ се измислятъ небивалици. Това хармонира напълно съ познатата склонность на индиеца, да внася фантастиченъ елементъ и въ най простото събитие; и день днешенъ той не е способенъ да разкаже дѣйствителна случка прѣдъ сжда, безъ да добави голѣма доза невидѣно и нечуто, и то съвсѣмъ не умишлено.

И друго едно обстоятелство е усилило неисторическия характеръ на легендитѣ: всичко въ Индия носи типиченъ отпечатъкъ — и животъ и литература. Въ историята на една личность, на една идея четемъ развитието на цѣло общество, на много идеи.

Навредъ особеното се нивелира и добива еднообразни форми. Легендитѣ ни разправятъ за видни ученици на Будда и за чутовни съврѣменници, съ които той се е срѣщалъ, но какъ си тѣ приличатъ едва ли не и до най-дребни черти, какъ старателно е пропустнато всичко лично и замѣнено съ характеристика, която съ незначителни прѣправки прилѣга за всички! Сѫщиятъ примѣръ на безличие ни поразява въ буддийската литература и кога търсимъ индивидуалность въ нейния стилъ и въ нейнитѣ образи и идеи: тя не се чувствува ни задъ едно съчинение! Тукъ се крие ключътъ за разбиранье животописа на Будда, само съ това безличие може да се обясни отсѫтствието на черти въ него, които да рисуватъ специфичния характеръ на „мѫдреца отъ рода Сакя". Ний не узнаваме какъвъ е билъ интимнийтъ животъ на Будда, какви сѫ били неговитѣ навици. Но това не говори нищо противъ историческата стойность на онія части отъ легендата, въ които бѣгло се рисува картината на единъ безстрастенъ темпераментъ, съ неговата несложна външна история.

Не по-друго яче, отколкото на Сенаровата теория, трѣбва да погледнемъ на друга една, която се движи принципиално въ сѫщата посока. Думата е за теорията на Керна. Кернъ вижда въ легендитѣ пълна истина, — всичко въ тѣхъ е буквално вѣрно за него. „И при най-добра воля, казва той, ний не сме въ състояние да откриемъ една единичка лъжа". [1] Но истината, за която се говори тукъ, е истина вършена на небето. Повечето легенди сѫ, споредъ Керна, поетическо изражение на астрономически явления. Будда, напримѣръ, билъ персонификация на слънцето, и то на слънцето прѣди изгрѣвъ, когато утринна червенина покрива хоризонта на изтокъ[2]; родътъ Сакя, отъ който произхожда Будда, билъ познатиятъ отъ историята родъ подъ името Скити и Хунни, идентиченъ съ Нибелунгитѣ отъ германската митология[3]; Нирвана, въ която влиза Будда, била залѣзването на слънцето; учението му — свѣтлината на слънцето; сподвижницитѣ му — планетитѣ; противникътъ му — монахътъ Девадата — е мѣсецътъ[4] и т. н. Покрай астрономията Кернъ открива въ легендитѣ разни мити и алегории.[5] Обясненията, обаче, които той дава, сѫ тъй натегнати и невъзможни, щото не заслужватъ да бѫдатъ опровергавани. Право му се забѣлѣза, че неговитѣ отлични астрономически познания го каратъ да съглежда и тамъ свѣтлика на звѣздитѣ, гдѣто нѣма никакъвъ поменъ отъ тѣхъ.[6]

Като оставимъ на страна мититѣ за Будда, ний можемъ не само да твърдимъ, че той е билъ историческо лице, но и да посочимъ на нѣкои факти изъ неговия животъ. Така напримѣръ, роднятъ градъ на индийския философъ, градътъ Капилавасту, за

---

[1] H. Kern Der Buddhismus und seine Geschichte in Indien. Leipzig 1880, т. I p. 297.

[2] ib. p. 313. [3] ib. p. 315. [4] ib. p. 241.

[5] ib. т. II, p. 297. 366 и passim.

[6] E. Windisch. Mara und Buddha, p. 183.

който се даваха до скоро всевъзможни митически прѣдположения[1], биде открытъ неотдавна, намѣриха се т. е. развалини отъ него. Близко до тия развалини се откри единъ стълбъ съ надписъ отъ царь Асока — закрилникъ на буддизма и свидѣтель на най-голѣмото му разпространение въ Индия (трето стол. пр. Хр.) — въ който се казва, че царьтъ поставилъ паметника, думайки: тука е роденъ Будда, мѫдрецътъ на Сакя[2]. За самия Будда трѣбва да приемемъ по-главнитѣ и правдоподобни свѣдѣния изъ живота му за исторически, а не измислени отъ традицията. Че единъ младъ човѣкъ отъ знатна фамилия, била тя царска или военна, напуща шумния градски свѣтъ и живота на двореца, защото му се виждатъ тѣ несносни, и бѣга отъ бащинъ домъ, за да се скита като пустинникъ; че тоя младежъ се обръща къмъ разни законоучители и жреци (брахмани), за да утоли жаждата си къмъ познания, но скоро се убѣждава, че школската наука не може да рѣши гатанкитѣ, които го мѫчѫтъ, и застава на свои собствени нозѣ и дири самъ истинска просвѣта, която постига слѣдъ дълги размишления и изтезания; че той не иска да задържи само за себе си намѣреното разковниче, но помага и на другитѣ, като поучава бѣдни и богати, и възвѣстява нова религия — всичко това, къмъ което може да се прибави още много, е не само възможно, но по всѣка вѣроятность се е и случило. Подобни истории сѫ се повтаряли въ живота на мнозина пророци, безъ да сѫ имали тѣ успѣха на Будда. Начертаната животописна схема не съдържа нищо невѣроятно; тя е била възприета въ тоя видъ отъ традицията и се е прѣдавала горѣ-долу вѣрно въ своитѣ контури, докато се увѣковѣчава и въ книжнината, макарь и изпъстрена съ легенди. Че животътъ на Будда не е могълъ да бѫде по-инакъвъ, убѣждава ни биографията на другия индийски религиозенъ реформаторъ, основатель на сектата Джайна, която и днесь сѫществува. Тая биография се посрѣща въ много точки съ биографията на Будда и то затова именно, че животътъ на пустинникъ отъ типа на двамата учители се слага еднакво у голѣмото мнозинство индийски анахорети. Будийскиятъ концилъ на седемдесетьтѣ старци въ гр. Весали (380 г. пр. Хр.) е заседавалъ стотина години слѣдъ смъртьта на Буда. Голѣма часть отъ каноническитѣ книги на буддиститѣ е била записана прѣди или около неговото свикванье. Тоя фактъ е тоже едно доказателство за сѫществуванье на вѣрни животописни данни въ легендитѣ за Будда. Аналогиченъ случай ни прѣдставя Новиятъ завѣтъ, който добива завършена форма около 80 години слѣдъ смъртьта на Исуса. Ако не бѣха ни спазени за Исуса исторически свидѣтелства отъ други източници, не щѣхме ли да се намираме при Новия завѣтъ прѣдъ една такава проблема, каквато прѣдставя буддийскиятъ канонъ? Бихме ли имали право да отричаме, че християнскиятъ

[1] Градъ на философа Капила, основатель на учението Санкхя и учитель на Будда; укрѣпление въ атмосферата и др. такива

[2] Сравни *G. Buehler*, Anzeiger der Kais. Akademie der Wissenschaft. Phil.-hist. classe, *Wien* 1897, n°1, p. 1 нат.; *A. Weber*, Sitzungsberichte der Preussischen Akad., *Berlin* 1897, XXVII, p. 594.

спаситель е билъ историческа личность, само възъ основа на обилнитѣ невѣроятни легенди въ евангелието. които засѣнявать правдивитѣ му разкази? Врѣмето, изтекло между смъртьта на Будда и първитѣ писмени прѣдания за него, ще е било приблизително сѫщото, каквото между Исуса и възникваньето на Новия завѣтъ. Отъ тукъ можемъ да заключимъ, че както въ послѣдния, така и въ прѣданията за Будда сѫ спазени спомени за една дѣйствителна личность. И ако въ християнската традиция се отражава въ посилна степень личният характеръ на основателя на христ. религия нежели въ буддизма, причината на това трѣбва да се търси въ духа на Израиля, а не въ по-голѣмата автентичность на неговия пророкъ: у еврейската нация има смисълъ за история, какъвто всецѣло липсва на индийцитѣ.

Една биография на Будда, въ сѫщинска смисълъ на думата, — па била тя и фантастична, — отъ врѣмето, когато сѫ се записвали най-старитѣ буддийски текстове, не ни е оставена. Биографичният материялъ за Будда е обработванъ отначало само пѫтемъ; той е служилъ да посочи на обстановката, при която учительтъ държи нѣкоя проповѣдь или развива извѣстна мисъль. Въ тая форма, въ която ни се поднасятъ възгледитѣ на Будда, тѣ могѫтъ и да не произлизать направо отъ него. Редакторитѣ на рѣчитѣ му, обаче, намирать за умѣстно да скрѣпѫтъ поуката си съ авторитета на първоучителя и за това я влагатъ въ негови уста. Сѫщеврѣменно тѣ указвать на външнитѣ условия, при които се развива нѣкоя догма или постановление на ордена. Животописътъ на Будда е билъ отъ начало съвсѣмъ фрагментаренъ. Въ древната индийска литература животътъ на една само личность е могълъ да служи прѣкрасно като сюжетъ на нѣкое епическо творение — нека си спомнимъ за поемата Рамаяна, съчинена въ тая епоха, дѣто се описватъ дѣлата на героя Рама, — но не и прѣдметъ на историческо описание. Тая литература притежава само религиозни и поетически произведения; въ нея не се срѣщатъ никакви трудове, посветени на науката или дѣйствителния животъ. — Пообилно текѫтъ биографически данни за Будда изъ книги, писани дълго врѣме подиръ него Едно отъ съчиненията на сѣверната редакция има дори специялната задача да ни запознае подробно съ живота на Будда, — начени отъ дѣтинството му и свърши съ момомента, когато той достига Нирвана. За жаль, тоя животописъ, нареченъ Лалитавистара, е плодъ на фантазия. Колкото исторически факти могѫтъ да се извлѣкѫтъ отъ него, тѣ сѫ по-малко отъ онія на стария Палийски (юженъ) каноиъ, отъ което става и очевидно, че послѣднятъ е послужилъ за основа на сетнѣшнитѣ фантастични апологии за Будда, една отъ които е Лалитавистара. Да се даде, слѣдователно, единъ приблизително пъленъ очеркъ на живота на Будда, безъ да се напуща историческа почва, е нѣщо невъзможно. Но не е потрѣбно да се вираме толкова въ тънкости, за да разберемъ както смисъла на тоя животъ, така и духа на врѣмето, когато е училъ Будда. Старинятъ каноиъ, и да не съдържа всѣкога дѣйствителна история, разказва случки, които

не стоятъ въ противорѣчие съ картината, що ни рисуватъ другитѣ съврѣменни паметници. Материялътъ за тѣзи разкази е черпенъ отъ живота, какъвто ще е билъ той въ Индия недълго слѣдъ смъртьта на Будда, отъ живота именно на монашеската община, която е слѣдвала въ всичко примѣра и наредбитѣ на основателя си. Дългиятъ пустиннишки животъ на Будда — повече отъ 40 години (Будда е живѣлъ 80 години) — му е далъ възможность да изпита и прѣживѣе много и да укрѣпи самъ религиознитѣ възърѣния на послѣдователитѣ си. Ученицитѣ сж пригръщали ревностно правилата, а за по-важнитѣ отъ тѣхъ навѣрно сж запомняли и случая, при който се въвеждатъ въ практика. Тая паметь се прѣдава на сетнѣшнитѣ негови ученици които се интересуватъ еднакво силно и отъ правилата и отъ живота на учителя. Биографията на Будда е минувала по този начинъ отъ уста въ уста и главнитѣ й части сж се спазили до врѣмето, когато се записва всичко знайно отъ Будда и за Будда. И тъй, ние получаваме споредъ това отъ буддийския канонъ доста пълно понятие за всички интересни въпроси изъ религиозната и свѣтската история на вѣка, въ който се полагатъ основитѣ на буддизма. Ние слѣдимъ почти непосрѣдственно дѣятелностьта на Будда и на общината му, и слушаме, ако не прѣко отъ него, то поне отъ устата на ученицитѣ му морални проповѣди и философски разсѫждения. А по-вече отъ това не се и иска.

Слѣдъ казаното до тука може да се прѣмине къмъ самия животъ на Буда, въ неговитѣ най-важни моменти, както той се излага въ стари и нови източници. Съобщенитѣ факти сж взети главно отъ южния канонъ [1]. А за да има читателътъ понятие отъ стила и особеноститѣ на будийската литература, нѣкои разкази помѣстяме въ дословенъ прѣводъ.

---

[1] Буддийскиятъ канонъ се нарича Трипитака, т. е. три кошници, защото палмовитѣ листя на ржкописа сж били носени въ три кошници. Канонътъ се разпада въ 3 части: Виная съдържа морала и дисциплината на буддиститѣ, Сутра — рѣчитѣ на Будда, а Абхидхарма — метафизиката на учението. Неканоническата литература на буддизма е много широка и отъ сетнѣшно потекло. Пъленъ сводъ на легендитѣ за Будда се намира въ цитираната по-горѣ книга на Керна Съ особенъ огледъ къмъ тѣхното историческо съдържание е написана книгата на H. Oldenberg: Buddha, 3 изд. Berlin 1899 г, на която нашето изложение се позива многократно.

КРИТИКА.

И. Г. Данчовъ. Дъждовни дни. Скици. София, 1902.

Тая сбирка отъ драски, твърдѣ разнообразна и шарена, е едно приятно и леко парче за литературния апетитъ на нашия петимснъ читатель. Тя се харесва съ непринудения, естественъ топъ, съ живата дикция, забавлява съ едритѣ и рѣзки чърти на лицата и ситуациитѣ, разбира се, когато не напада въ сантиментализъмъ, фриволность и прѣувеличение. Тя прѣдставя една шарена, калейдоскопична картина на нашия животъ и само твърдѣ илеко и отгорѣ-отгорѣ засѣга морални и житейско-практически въпроси на нашата дѣйствителность. Насловътъ на сбирката помалко има значение на символъ, отколкото ясния смисълъ на едно приятно четиво за тъжни дъждовни дни.

Г. Данчовъ прави впечатление, още при пръвъ погледъ, съ единъ манеръ, прѣхваленъ и много култивиранъ у насъ: то е леката фраза, стилистичното манерничанье, сантиментализма, за който отиватъ на халосъ много думи безъ дълбоко съчувствие. Разсаждачътъ на този манеръ, — праздното игрословие, лишено отъ ядовития сокъ на английския хуморъ, — авторътъ на „Картинки съ тебиширъ и въгленъ", го бѣ заелъ и усвоилъ въ този неговъ сакатъ видъ отъ сръбската литература. Това безсочно и безвонно сръбско цвѣте, не може се каза, че е останало безъ почитатели и култиватори у насъ. Харесалъ се и на г. Данчовъ този манеръ и въ Старията файтонджия, Момина пѣсень и Гина, той ни поднася пълни, кипнали и разпѣнени чаши отъ това питие.

Старини е скица прѣпълнена съ черни сѣнки, които още повече се сгжстяватъ посрѣдъ блѣсъка на улицата, при усмивкитѣ на доволнитѣ лица, що се мѣркатъ по нея. Дѣдо Мане е старъ поборникъ, който не е билъ достатъчно добрѣ въоржженъ въ тази борба на апетити у насъ, за да се нареди и поблагува, като много свои сподвижници, въ тази благатка земя, която пъшка подъ толкова инвалиди. Изгубилъ синове въ борбитѣ за ново-създадената България, той е изоставенъ безъ срѣдства и безъ помощь отъ никоя страна, зазне по столичнитѣ улици, за да спечели отъ продажба на леблебии нѣколко петачета. Тази страна отъ живота

на единъ нашъ поборникъ, обаче, е най-шаблонната: г. Данчовъ не е умѣлъ да открие нѣщо ново, не е осѣтлилъ нѣкоя тъмна, непозната страна въ тоя животъ, каквато той, струва ми се, има. Много по-интересно би било да видимъ тѣзи борци на миналото като културни и политически дѣятели ва новото врѣме, що направиха тѣ съ богатитѣ таланти, които получиха за отплата на тѣхнитѣ заслуги, какви културни и политически роли играятъ, какъ спогодиха идеалитѣ на миналитѣ си младини съ благата на свободата и на държавната хазна?...

Спомени изведнажъ ни прѣхвърлятъ въ друга срѣда, между други хора, посрѣдъ друга атмосфера. Този свѣтъ е доволенъ и охоленъ; той живѣе посрѣдъ единъ комфортъ, който рѣзко се различава отъ мрака, калта и голотата, посрѣдъ които изнемогватъ типове като дѣдо Мача. Тукъ геройката е жена на единъ инженеръ. Тя пжтува заедно съ своя мжжъ и — на една станция — срѣщата съ мжжътъ, което тя като дѣте още е обичала, възбужда приятни спомени за миналото, — спомени, които я каратъ силно да се вълнува. И съ приятенъ тонъ и необикновена свобода, тя се впуща въ единъ утегчителенъ разказъ пъленъ съ изкуственъ литературно-психологически маниеризъмъ.

Забавилъ го само повече прилича на анекдотъ или простонародна приказка, отколкото на литературна скица. Идиличенъ характеръ има На пазарището, а сантименталната жилка на г. Данчова най-живо и прегнантно се изказва въ разказитѣ Старият файтонджия и Минка. Все отъ този миръ на убититѣ отъ живота сж типове като бай Димитрана, който отнася въ село своето удивление и смущението на своя простъ умъ, що не може да свърже, какъ е възможно да има хора на този бѣлъ свѣтъ, които леко, безъ всѣкаква свѣнь могжтъ да даватъ 3—4 лева за бѣлила и червила, а да си свиватъ кесията за 2—3 гроша, които единъ сиромахъ имъ иска за малкото дръвца, що имъ продава. Отъ миръ на тия прости по духъ и неориентирани въ теченията на живота субйекти е и Видната политическа личность — „Фуската“, само че неговата простота и наивность сж страшно извратени на зло въ новитѣ форми на политическия ни животъ. Наивенъ и простъ, той се привързва слѣпо като куче къмъ своя господарь, който му дава служба и хлѣбъ; той може само да мрази, да прѣслѣдва и безогледно да убива всѣкиго, когото неговия господарь му посочи. Г-нъ Данчовъ е подсолилъ тази печална страна на нашия новъ общественъ животъ съ сольта на хумора, и ни е нарисувалъ чудатата фигура на единъ простакъ, който тъй неумѣло, неестественно и смѣшно иска да подражава доброто наше общество. „Стражари“ не е скица, а проста фотографско-вѣстникарска снимка.

Столичното общество е прѣдставено отъ единъ студентъ, двама гимназисти и една госпожица, страстна любителка на пияното и особено на една композиция „Чернитѣ очи“.

Нашето студенчество г. Данчовъ е прѣдставилъ въ лицето на единъ сбутанъ вариклечко, охлузенъ тътразулко, ограниченъ и глу-

павъ зубрачъ-кълвачъ. Тази жалка и смѣшна фигура на единъ младъ човѣкъ, който се тъкми да влѣзе въ редоветѣ на интелигентнитѣ избраници на своя народъ, въ редоветѣ на неговата интеллектуална аристокрация става дважъ по-отвратителна, когато при моралната и умствена нищета се прибавятъ и неспрѣтнатитѣ му манери и охлузената му вънкашность. Желаемъ обаче да попитаме: не струва ли нашитѣ студенти да иматъ единъ по-добъръ прѣдставитель отъ Тане Тумпамуцуровъ?

Близъкъ родственикъ на този типъ е студентътъ Филипчо въ скицата На прощаванье. Той се годява противъ чувствата си за едно дебело, безформенно сѫщество, само за да си достави срѣдства за издържка въ странство. Но колкото и да е жалъкъ „Филипчо", все пакъ той се вмъква въ нашето сърдце съ малко чувство на симпатия и снизхождение. Неговитѣ слабости и грѣшки произтичатъ отъ мечтитѣ му за охоленъ и богатъ животъ, за високо обществено положение; тѣ го каратъ, въпрѣки своитѣ естествени чувства, да свърже своя животъ съ онази, която мрази, отъ която се отвращава, да зарѣже тържественитѣ си клетви, като борецъ за свободата и културния напрѣдъкъ на поробеното си отечество — Македония. Но симпатичното у него е, че той не е бездушно, равнодушно говедо: напротивъ, той се вълнува, той страда подъ ноктитѣ на своята съвѣсть. Тая скица е една отъ най-сполучливитѣ работи въ сбирката. Особена цѣна ѝ придава доста подробниятъ и основателенъ психологически анализъ на онѣзи мжки и борби, които прѣживява героятъ, докато се отдалечи съ тренътъ отъ онази, която го е тикнала въ това положение.

Скицата Идиотъ изважда една тъмна страна на нашия столиченъ животъ съ нови нѣкои отношения, които произтичатъ отъ положението на героя като гимназистъ: тука стои на своето мѣсто и въ своята роля и училището и учителя. Ролята на тѣзи послѣднитѣ не е много завидна и утѣшителна: вмѣсто цѣрь на разраненото дѣтско сърдце, вмѣсто успокоение, тѣ подигатъ у него злоба и съмнѣние въ своитѣ морални и умствени сили. Общото впечатление, обаче, много се накърнява отъ изкуствения завършекъ. Малко смѣшно изглежда това момче съ цѣлата машинария, която построява, за да се самоубие. Простотата и рѣшителностьта на отчаяниѣто щѣха да бѫдатъ най-естествената развръзка на тази страдна борба.

Черните очи ни изваждатъ ситуации и герои, които изглеждатъ малко чудни за нашитѣ отношения и темпераментъ: и лицата и дръзката, любовно-артистическа авантюра на захласнатия композиторъ и страстната пианистка повече напомнятъ за Италия и нейнитѣ горещи и буйни обитатели.

Най-жилавото и голѣмо парче въ тази сбирка е скицата Въпроси. Тѣзи „въпроси" сѫ една лека работа: тукъ една сложна проблема, която възниква отъ конфликта на срастналитѣ съ нашата душа условни морални понятия съ естественитѣ чувства, се прѣвръща въ фриволна, леконравна интрига. Тая сложна задача изисква много по-сложенъ и дълбокъ морално-

психологически апаратъ; тя не е за тѣснитѣ рамки и повърхностнитѣ шарки на леката скица.

Изобщо казано, цѣлата сбирка „Дъждовни дни“ ни изнася една шарена картина на нашия животъ, — картина на онова, което се вижда, което се слуша и което се напипва. Погледътъ се залисва повече по шареницитѣ и релиефитѣ на повърхностьта и само сегизъ-тогизъ се вдълбочава въ основитѣ и скелетътъ на изброяванитѣ прѣдмети.

Руссе. *Б. А.*

Единъ „образцовъ“ прѣводачъ.

Хенрикъ Ибсенъ Когато ний — мъртвитѣ — се пробудимъ. Драматически епилогъ въ три дѣйствия. Прѣв. И. К. Пловдивъ. Издава книжарницата „Антимъ I“. 1901 г.

Не единъ пѫть до сега е била отбѣлѣзвана феноменалната неграмотность и прѣстѫпната дързость на българскитѣ прѣводачи, — проявявана не само спрѣмо обикновени, така да кажемъ, дѣлнични създания на чуждата литература, но и спрѣмо творения отъ първостепенна важность, глѫбината на които тѣ не сѫ способни нито да подозрѣтъ, камо ли да разберѫтъ и прѣдадѫтъ на своя роденъ езикъ. И ако е длъжность на критика да бичува прѣводарската недобросъвѣстность даже и когато се извършва спрѣмо посрѣдствени чужди автори, двойно по-наложително е да се изважда тя наявѣ и да ѝ се въздава заслужената „честь“, когато авторътъ и творението, които сѫ станали нейни жертви, стоѫтъ високо въ нашето мнѣние или се ползуватъ съ всемирна извѣстность. Ако вслѣдствие наводняването на нашата литература съ безброй лоши прѣводи на посрѣдствености е станало невъзможно сѫществуването на по-свѣстни оригинални български книги, осакатяването на чуждитѣ литературни гении — като наченете отъ Шекспировитѣ драми и свършите съ разказитѣ на Мопассана и на Чехова — прави невъзможно сѫществуването на добри прѣводи отъ видни автори. А тѣ, както е извѣстно, иматъ за развитието на една млада литература грададно значение. И нека читателътъ не счита това наше твърдѣние за прѣкалено, — нека той не изпуща изъ прѣдъ очи, че конкуренцията въ нашия литературенъ пазаръ се извършва, отъ десетина години насамъ, по чисто битпазарски начинъ: която книга е най-евтина, тя се купува — прѣпоржката е: „Вмѣсто 1 левъ 20 стотинки!“ . . .

Книгата, която е напрѣдъ ни и която ни кара да правимъ тия горчиви бѣлѣжки, съединява въ себе си всички качества на класическа прѣводарска бездарность. Въ нея вий ще намѣрите и измама, и невѣжество, и нехайство, и неспособность за разбиране и най-елементарни литературни тънкости и алюзии. Ний ще докажемъ по редъ всичко това.

1) Измамата. Прѣводачътъ пише, че прѣвеждалъ отъ „русския текстъ (?)“ и отъ „авторизираното нѣмско издание“ (на русския текстъ?) подъ редакцията на D-r Julius Elias. Първо и първо, такова нѣмско издание не сѫществува. Прѣдъ насъ сѫ въ тая минута и двѣтѣ нѣмски издания на една и сѫщата фирма (S. Fischer), както отдѣлното, така и деветия томъ отъ Ibsens sämmtliche Werke. На първото не фигурира никакъвъ редакторъ, а редакцията на послѣдното състои отъ Georg Brandes, Paul Schlenther и Julius Elias. Прочее, г-нъ прѣводачътъ е зачулъ нѣщо, но не е разбралъ, или пъкъ ако е видѣлъ, не е умѣлъ да прочете всичко що трѣбва. Ний ще имаме случай да се убѣдимъ въ своеобразния начинъ, по който тоя г-нъ чете текста, а сега нека отбѣлѣжимъ само неговата неспособность даже да прѣпише безъ погрѣшка нѣмския насловъ на драмата: два пѫти въ прѣвода си го е написалъ той, и двата пѫти съ едни и сѫщи грѣшки: Wenn Wir Toten Erwachen. А да напишешъ тия думи на нѣмски съ главни букви е такава грѣшка, както да напишешъ едно собствено име съ малка буква.

Но това сѫ дреболиитѣ — сѫщинската измама е въ твърдѣнието, че е прѣвеждано и „споредъ нѣмското издание“. Достатъчно е да се сравни една едничка страница, за да се види, че това е нагла подигравка съ читателя. Или не, не е невъзможно, прѣводачътъ да си е направилъ тоя луксъ, да държи отворено напрѣдъ си нѣмското издание, за да може, въ малкото случаи, въ които е поглеждалъ къмъ него, да докаже своето пълно невѣжество. Прѣводътъ на г. И. К. нѣма нищо общо съ нѣмското издание. Но критикътъ, естественно, не може да опрѣдѣли, да ли то е слѣдствие на незнаянье нѣмски или на това, че прѣводачътъ нито е ималъ напрѣдъ си нѣмското издание. И въ единия и въ другия случай ний имаме работа съ измама, само че въ първия случай тя би била много нагла, а въ втория — съвсѣмъ наивна. Самъ прѣводачътъ ще знае най-добрѣ, отъ коя категория измама е искалъ да извърши, — да ли че владѣе нѣмски, или че си е служилъ съ нѣмското издание. Прочее, приканваме го да ни освѣтли по тоя въпросъ, а ний ще приемемъ en attendant първото, т. е. че е поглеждалъ въ нѣмското издание, и ще се постараемъ да опрѣдѣлимъ качественно и количественно неговото невѣжество.

2) Невѣжеството. Прѣди всичко, трѣбва да отбѣлѣжимъ, че за голѣмо наше съжалѣние, ний нѣмаме на ржка „русския текстъ“, тъй че трѣбва да се лишимъ отъ удоволствието да констатираме и „русското невѣжество“ на отличния прѣводачъ. На много мѣста то ще личи доста ясно, но до когато не бѫдемъ въ положение да сличимъ прѣвода му съ русския прѣводъ, нѣмаме право да бѫдемъ рѣшителни въ тоя въпросъ. — Прочее, пристѫпяме къмъ констатиранье на „нѣмското“ му невѣжество само.

Думата „überlegen (lachend) е прѣвеждана навредъ съ „разсѫждава“ и „замислюва се“. Дѣйствително, въ нѣмски има глаголъ überlegen, който значи това, но има и прилагателно resp. нарѣчие überlegen, което значи „прѣвъзходящъ.“ Изрази като

überlegen lächelnd могатъ да иматъ само единъ смисълъ, именно втория. На български би могло да се прѣдаде така: съ чувство на прѣвъзходство — снизходително (се усмихва). — Но за да прѣведе въобще човѣкъ въпросния изразъ думата überlegen така, както я прѣвежда г. И. К. (напр. на стр. 7: „като се позамислюва“, на стр. 18: „като да разсѫждава...“) трѣбва да чете криво (именно überlegend) или пъкъ да не прави разлика между една инфинитивна и една партицишна форма. — Rückt näher mit ihrem Stuhle zu ihm — прѣведено: „Повдига се отъ своя столъ по-близо до него“. Навѣрно, русското „двигаетъ“, което значи „мѣсти“, е станало „повдига **се**“ и е излѣзла една хубава безсмислица: на друго мѣсто (стр. 30) сѫщото е прѣведено съ друга безсмислица. „подстая“ . . . — Kommt von seinem Rundgang im Park е прѣведено „ . . . иде като заобикаля парка“, вмѣсто „иде отъ своята обиколка изъ парка“. Въ първитѣ 4—5 стр. на 1 актъ г-нъ И. К. постоянно изважда и скрива лицата „въвъ или задъ ѫгъла на гостилницата“: „Излизатъ изъ ѫгъла на гостилницата“, „отиватъ задъ ѫгъла на гостилницата“ и под.,— „von“ или „hinter der Ecke“. Не може прочее да се обвини г. И. К. че не знае какво е Ecke, — само че не знае дѣ и какъ да прѣвежда думата. — На стр. 25 ни се казва: „диаконисата излиза изъ гостилницата съ **софра**, на която се намира млѣко и хлѣбъ и, като я остава на **масата**, влиза пакъ вѫтрѣ“. Какъ ви се харесва тая софра, сложена върху нѣкоя мраморна маса въ парка на единъ западенъ курортъ, да речемъ Карлсбадъ или Остенде? Само въ главата на български драскачъ, който нѣма ни врѣме, ни способность да помисли върху туй що драще, може да се роди такава дивотия! Но не е само това: криво е прѣдадено и това, дѣ влиза диаконисата слѣдъ като слага нещастната софра на масата: — споредъ г. И. К. тя се връща пакъ въ гостилницата, а споредъ Ибсена тя излиза изъ хотела и влиза въ павиљона. — Или четете тая галиматия: „Прѣзъ миналата есень, когато за послѣденъ пѫть бѣхъ тукъ, казва Рубекъ — „Да, прѣди много години“, му се отговаря. На нѣмски е казано: „Den letzten Herbst, den ich hier oben war“ = послѣдната есень, която прѣкарахъ тукъ на сѣверъ. Че послѣдната есень, прѣкарана нейдѣ, не е нуждно да бѫде послѣдната отъ изминалитѣ есени (= миналата), това г. И. К. не знае; и ясното опрѣдѣление, че тая есень е била прѣди много години, не му стига да разбере това! Има дѣйствително такива щастливи — „умове“, които отъ нищо не проумяватъ!

Но за да не помисли читательтъ, че невѣжеството се намира само въ първия актъ, отъ дѣто сѫ взети тия примѣри, ето нѣколко и изъ третия: Wirft den Kopf zurück е прѣведено „Като покрива главата си“ (стр. 81); на стр. 77 четемъ: „Повече не що можемъ да сесрѣщнемъ. Очаквайте бурята е тамъ, въ колибата“. На нѣмски обаче е казано нѣщо съвсѣмъ друго! Именно: „Азъ не могѫ да помагамъ на повече отъ едного. Останете, додѣто вилнѣе бурята, тамъ въ колибата“.

Но г. И. К. види се, нѣма никакво понятие и отъ грамматика — не говоримъ за нѣмската, а за българската. Безъ всѣко

угризение на съвѣстьта, той прѣвръща минали врѣмена въ сегашни, и никакъвъ страхъ отъ абсурдъ не го тревожи. Та той, сигурно, и нѣма тоя луксъ — способностьта да различава абсурда отъ здравата и логична мисъль. Че и отъ драмата, която прѣвежда, не е могълъ да разбере нищо, нито даже най-грубитѣ, най-осезаемитѣ факти, е повече отъ очевидно. Нѣщо повече: въобще въ неговата работа изглежда да не е участвувалъ никакъвъ разсѫдъкъ: рѣдко ще намѣрите страница, която да не е пълна съ противорѣчия. Вижте напримѣръ тая дреболийка: слѣдъ като Ирена казва, че е била мъртва, и е стояла затворена въ една гробница, Рубекъ пита: „Считашъ ли мене за виновникъ на това? Ирена. Да. Рубекъ За виновенъ въ това, що наричашъ твоя смъртъ? Ирена. Да, за виновенъ въ това, че трѣбваше да умрѫ. — Г-нъ И. К. обаче прѣвежда послѣдната реплика така: „Ти си виноватъ, защото азъ съмъ длъжна да умрѫ“. Коментариитѣ сѫ, вѣрваме, излишни!

3. Нехайство, — което е братъ на недобросъвѣстно отнасянье къмъ работата. Много отъ примѣритѣ, които ще срѣщне читательтъ тука, би могли прѣкрасно да фигуриратъ и въ отдѣла за невѣжеството, и обратно; нека прѣводачътъ извинява, ако бѫдѫтъ погрѣшно класифицирани нѣкои негови литературни дѣла: то не е отъ зла воля. — На първо мѣсто ще трѣбва тукъ да отбѣлѣжимъ крайно либералното разпорежданье съ прѣпинателнитѣ знаци. Сѣкашъ не му стигнало да измѣнява текста, — но, възхитенъ отъ „блѣскавитѣ“ резултати, той наченалъ да измѣнява и прѣпинателнитѣ знаци — види се, и тѣхъ е искалъ да „прѣвежда“. Рѣдко ще намѣрите насажи, съ по-особена интерпункция, — като въпросителни, възклицателни или тирета, — които тоя г-нъ да не е измѣнилъ по своему. Нейдѣ той е замѣнявалъ точкитѣ съ въпросителни или просто е изпущалъ и точкитѣ му и запетантѣ му. И, разумѣва се, всѣки пѫть съ чувствителни резултати: вмѣсто Ибсенови дълбокомислия или картини на вѫтрѣшни борби и колебания прѣдъ васъ се изтръсва нѣкоя семковщина отъ най-фино своиство. Напримѣръ, у Ибсена четете слѣд. разговоръ: Ирена. Коя бѣше тъзи?.. Рубекъ. ... Тъзи ли? Туй бѣше моята — моята жена. Ирена. Тъй ли? Добрѣ, Арнолде. Значи една жена, която не ми влиза въ работа ... Значи, една жена, която си си взелъ слѣдъ моята смъртъ“. Но г. И. К. не е довеленъ отъ това, той не разбира отъ нѣкакво си неохотно казванье истината — той прѣвръща Рубека въ единъ нагълъ лъжецъ: „Дама (та). Коя бѣше тази? Другата? — Рубекъ ... Тази? Моя жена? Дама (та). Да? Така. Но азъ нѣмамъ работа съ нея ... Ти съ нея си се сбралъ подиръ моята смъртъ“. Такива хубости има на всѣка втора страница, та ако би искали да отбѣлѣжимъ само най-голѣмитѣ, трѣбвало би да изпълнимъ една печатна кола. Но за такъвъ — parnassien прѣпинателнитѣ знаци ще да сѫ една незначителна дреболия, и ние чувствуваме всичката сила на неговия гнѣвъ, та бързаме да минемъ къмъ по-конкретни хубости:

• „Рубекъ: Ти се откри прѣдъ менъ въ цѣлата си дѣвствена голота. Ирена: За съзерцание. Рубекъ: И за прославление.

Ирена. Да, но прославихъ тебе и нашето дѣте. Рубекъ, И себе си, Ирено". — И тукъ текстътъ е обърнатъ на долу съ главата. Ирена не е прославяла никого, а Рубекъ, съ своята статуя. Ибсенъ и не влага въ устата ѝ подобна безсмислица. У Ибсена тя казва; Zur Verherrlichung deiner . . . (въ точенъ прѣводъ: За твое прославление; по свободно: За да прославишъ себе си и нашето дѣте), на което Рубекъ отговаря; И тебе, Ирено. — Или, четете въ самото начало, дѣто за Рубека се казва, че билъ „съ подвижни, оживлени, черти по лицето и весели, пълни съ юморъ очи, съ оттѣпъкъ на нѣкаква умора". Оставяме на страна грамматиката на тоя пасажъ, за да отбѣлѣжимъ само, че прѣводачътъ отъ голѣма скрупульозность е изпустналъ името на Мая, и по тоя начинъ всичко онова, което Ибсенъ е казалъ за Мая, той намѣрилъ за добрѣ да го приложи върху Рубека. Друго: прѣводачътъ не прави разлика между опрѣдѣлителенъ и неопрѣдѣлителенъ членъ; той ни казва, че I д. ставало въ приморския курортъ, а II и III — въ горитѣ, близо до санаториума; и по сжщия начинъ изъ цѣлата драма неопрѣдѣленитѣ нѣща се прѣвръщатъ въ опрѣдѣлени: — Рубекъ се прѣдава на „възпоминанията", — Мая му казва, че ѝ обѣщалъ да я заведе на „високата" гора (вм. планина) и пр. и пр.

Но всичкото си изкуство г. И. К. е излѣлъ въ прѣвода на послѣднитѣ редове на драмата. Ясно личи, че е „чувствувалъ" въ глжбинитѣ на своята душа всичката величавость на момента! „Рубекъ и Ирена се направяватъ (вм. възлизатъ)—ржка за ржка, прѣскочено—по наснѣжаваната (вм. „покритата съ снѣгъ") поляна на дѣсно, и изчезватъ отъ надолѣ бѣгащитѣ облаци (вмѣсто тая безсмислица у Ибсена намираме: изчезватъ въ пъплящитѣ ниско облаци). А малко по долу: „Съ неимовѣрна бързина се търкаля и спуска прѣспа (Вм. „Една лавина се откжсва и лѣти съ вихрена бързина къмъ долината"). Може да се забѣлѣжи, какъ Рубекъ и Ирена биватъ заравяни отъ снѣжнитѣ прѣспи (Вм. „Вижда се неясно, какъ снѣжнитѣ грамади завличатъ и затрупватъ Рубека и Ирена).

Обаче г. И. К. не се задоволилъ само съ това, да развали дивната завършечна сценерия на драмата, — той се е потрудилъ „ehrlich", както би рѣкълъ нѣмецътъ, да осакати, да профанира и послѣднитѣ думи на Рубека и на Ирена и да прѣвърне единъ екстатически блѣнъ, пълненъ съ символизъмъ, въ — пиянско бръщолевенье. Четете:

У. е. И. К:	*Какъ би трѣбвало*:
Руб. (Страстно, като я прибира и стиска въ своитѣ обятия). Ахъ, тогава да испиемъ ний мъртвитѣ, поне до дъното, чашата на живота . . . . до като не се върнемъ отново въ своитѣ гробове.	Руб. (Страстно я сграбчва въ прѣгржднитѣ си). Тогазъ нека ний двама мъртви изпиемъ до капка поне единъ единичъкъ пътъ чашата на живота — прѣди да се върнемъ въ своитѣ гробове.
Руб. Тамъ ний ще отпразднуваме нашия свободенъ пиръ . . .	Руб. Тамъ горѣ ще отпразднуваме нашето брачно тържество . . .

Ир. (Бодро). И прѣзъ всичкото врѣме да ни свѣти слънцето . . .

Руб. И да се възвратятъ въ насъ, всичкитѣ могащи сили на свѣта и всичкитѣ сили на мрака!

Ир. (Като да е прѣобразена). Азъ охотно ще слѣдвамъ подиръ моя господинъ и повѣлитель.

Руб. (Увлича я подиръ себе си). Намъ прѣдстои („г-да нар. прѣдставители! . .") отначало да прѣминемъ прѣзъ мъглата. Ирено, а слѣдъ туй

Ир. Да, прѣзъ мъглата, а слѣдъ това ний ще се въскачимъ до най-назабенитѣ кули, сияющи въ лъчитѣ на възходящето слънце.

Ир. (гордо). Нека слънцето да ни гледа.

Руб. Нека ни гледатъ всички сили на свѣтлината! И всички сила на мрака! (Удова раката й) . . .

Ир. (като просвѣтлена). Азъ на драго сърдце ще вървя подиръ моя господарь и повѣлитель.

Руб. (увлича я съ себе си.) Първо трѣбва да минемъ прѣзъ тия мъгли, Ирено, и тогазъ. —

Ир. Да, прѣзъ мъглитѣ. И слѣдъ туй — на забера на кулата, сияюща при изгрѣвъ слънце.

Подиръ тия краснорѣчиви цитати би било повече отъ наивно да доказваме съ особени цитати и четвъртото прѣстжпление на почтенния прѣводачъ — неспособностьта му да разбере и най-елементарни литературни тънкости или алюзии: всѣка цитирана до тука фраза отъ ясно по-ясно доказва това. И ако ще си позволимъ да прѣпишемъ още единъ-два пасажа, то не е вече за да доказваме нѣщо, а за да доставимъ на читателитѣ удоволствието да послуша неговата сладка и разумна рѣчь.

У е. И. К.:

Мая.... А ти забрави, какво ти обѣща въ този день...

И азъ бѣхъ длъжна да вървя и живѣя съ тебе задъ граница кадѣто ще ми бжде тъй добрѣ.

Ти каза, че ще се възкачимъ на високата гора и отъ тамъ ще ми покажешъ...

Мая... Тебе нѣщо ти липсва... Ти самъ чувствувашъ това.

Руб. Що? Що не ми достига!

Мая. (Задъ него, навѣжда се прѣзъ гърба на стола). Да, не ти достига и ти си длъженъ да ми кажешъ това

Руб. (Тихо развълнуванъ). Всичко на тебе дължа, Ирена! Благодаря ти!

Ир. Ако тогава, Арнолде, азъ бихъ се възползувала отъ моето право. . .

Руб. Що има? . . . Що? . . .

Ир Бихъ убила нашето дѣте.

Руб Би го убила?

Ир. (Шепнишкомъ). Ако бихъ го убила . . прѣди да си отида. Ако бихъ го счупила . . Ако бихъ го обърнала на прахъ.

Руб. (Съ укоръ клати глава). Ти не би била въ състояние да направишъ това, Ирена. . .

Ир. По-сетнѣ, азъ би го убивала безброй пати. И дена на видѣло и нощя въ тъмнината. . .

Какъ би трѣбвало.

Мая. Но забрави ли, какво ми обѣща въ дена . . ?

. . . И че ще дода съ тебе на чужбина и ще живѣя постоянно тамъ — и ще бжда щастлива.

Ти каза, че ще ме земешъ съ себе си на една висока планина и ще ми . . .

Мая. Тебъ не ти е добрѣ. Ти самъ трѣбва да го чувствувашъ.

Руб. Но — какво ми е?

Мая (задъ него, навежда се прѣзъ стола). Това ти трѣбва да ми кажешъ,

Руб. (Тихо, — трогнатъ). На тебъ дължа всичко, всичко, Ирено. Приеми благодарностьта ми

Ир. Ако тогава бѣхъ упражнила своето право, Арнолде, —

Руб. Какво би направила?

Ир Бихъ убила дѣтето.

Руб. Убила!

Ир. (шепне) Убила, — прѣди да те напустнѣ. Унищожила би го, направила би го на прахъ.

Руб. (клати укоризнено глава). Не би била способна, Ирено. . .

Ир. Отсетнѣ азъ съмъ го убивала безбройно много пати. Посрѣдъ бѣлъ день и въ мрака на нощьта.

Подиръ всичко изложено до тука читательтъ, вѣрваме, ще се съгласи съ насъ, че г. И. К. (жално е само, че си е скрилъ славното име) е единъ „кржгълъ“ — или „тржгъленъ“, все едно — неспѣжа, въ всѣко отношение, че той, слѣдователно, може смѣло да бжде причисленъ къмъ групата на ония тжпи некадржрници, които отъ десетина години насамъ се „труджтъ“ да прѣвържтъ българската литература въ нѣкакво сборище за несвѣстнитѣ драскотии на недоучени школници, неспособни не само да направжтъ най-елементаренъ граматически разборъ, — неспособни не само да разбержтъ чисто фактическата смисъль на едно разказче за дѣца, — но и некадржрни да схванжтъ абсурдностьта на своитѣ собствени абсурди, — даже и когато имъ бжджтъ посочени съ пръстъ,“ — както сторихме тукъ. Ако нѣкой отъ читателитѣ се усъмни въ туй послѣдното, прѣпоржчваме му да прочете отговора, който ще послѣдва подиръ това ауто-да-фе, — ако паче чаянія г. И. К. не се изхитри благоразумно да замълчи.

В. М.

Т. Рибо. Болести на паметьта. Прѣвели отъ 13-то френско изд. К. Поповъ и М. Поповъ. Варна, 1901 г. изд. на Стефанъ Георгиевъ. 8-°, стр. 167. № 1 отъ „Научна библиотека“. Цѣна 1.30 л.

Явнитѣ успѣхи, които въ послѣдно врѣме прави нашата прѣводна научно-популярна литература сж, безъ съмнѣние, явление успоредно на растящитѣ ни потрѣби отъ научно самообразование, което иде да посрѣщне тая литература. Ето защо винаги, когато ни е падалъ случай да отбѣлѣжимъ български прѣводъ на хубави научно-популярни съчинения, ние сме правили това съ истинско удоволствие. А къмъ тия съчинения трѣбва да отнесемъ токо речи всички психологически трудове на познатия парижски проф. Рибо, дългогодишенъ редакторъ на отличното списс. „Revue philosophique“. А ние имаме особна причина да се радваме за прѣвождането тъкмо на такива съчинения, каквито сж тия на Рибо, — съчинения, които популяризиратъ психологическитѣ знания.

У насъ като че не се придава нуждното значение на психологическото и изобщо на философското образование, — това, между друго, се вижда и отъ обстоятелството, дѣто въ изработения напослѣдъкъ отъ М-вото на нар. просвѣщение законопроектъ за училищата, прѣдметитѣ Психология и Етика, които, заедно съ логика, се прѣподаватъ сега въ горнитѣ класове на нашитѣ срѣдни училища, сж изхвърлени изъ реда на учебнитѣ прѣдмети. Това е, споредъ насъ, крачка назадъ. Защото краятъ на изтеклото столѣтие се ознаменува, между друго, тъкмо съ необикновено пробужданье на интересъ къмъ философията и особно къмъ психологията; а това е нещо слѣдствие отъ съзнаванье голѣмото значение на тая наука. Наистина, мнозина и сега се съмняватъ въ самото сжществуванье на научна психология, мнозина сж увѣрени, че съ психология се занимаватъ само закоренѣли метафизици. Ала ако не друго, то 4-тѣ психологич. конгреси, отъ които

послѣдниятъ въ Парижъ (7—12 авг., 1900 г.) доказаха, че психологията се развива, разработва и отъ философи, и отъ психолози, и отъ физиолози, и отъ лѣкари; задачитѣ ѝ все повече и повече се разширяватъ и тя добива все по̀-голѣмо значение. И то се разбира. Въпросътъ на въпроситѣ за културния човѣкъ е билъ, е и ще си остане въпросътъ за живота и тайнитѣ на неговата душа. Нѣма за човѣка по̀-важенъ, по̀-великъ въпросъ отъ възвишената задача да познае себе си. „Познай себе си“ — ето задача, която си е поставило културното човѣчество отъ край-врѣме и съ разрѣшението на която ще се занимава до край-врѣме. Е добрѣ, науката за познаванье себе си — то е психологията. Понеже се занимава съ една страна на човѣшкото битие — духовната, — а тя е нераздѣлно свързана съ другата страна — физическата — тя е часть отъ естествознанието; а понеже е обща наука за духа, тя е основа на тъй нареченитѣ духовни или хуманитарни науки. Въ извѣстенъ смисъль тя е всеобѣмна наука.[1]

А това е именно, което ни кара да посрѣщаме съ особна радость прѣводътъ на съчинения, които, като повечето трудове на проф. Рибо, иматъ за цѣль да популяризуватъ психологичнитѣ знания. Книжкитѣ му „Болести на волята“, „Болести на паметьта“ и „Болести на личностьта“ сж такива, — отъ тѣхъ първитѣ двѣ сж прѣведени на български. Тая, съ чийто насловъ сме започнали тия нѣколко реда, е посветена на най-обикновеното психологично явление — на паметьта. Кой не знае отъ личенъ опитъ, що е паметь? Кой не говори ежедневно, ежечасно за паметь, тази „способность“ на душата да съхранява и подновява веднажъ прѣживѣни отъ нея образи? . . . Уви! Ние и до сега не знаемъ истинската природа на това толкова обикновено и всѣкиму познато явление!

Възгледитѣ, които сега се изказватъ върху сжщностьта на паметьта, могжтъ се раздѣли на двѣ главни учения — биологическо или органическо и психологическо. Първото се изповѣда главно отъ природоизпитатели и медици и то дири основитѣ на паметьта въ свойствата на организуваната (въ случая — нервната) материя, а не въ нашата психика; а второто, проповѣдвано прѣимущественно отъ философи, тъкмо въ послѣднята съзира тѣзи основи. Въ най-крайната си и ненаучна форма това послѣдното се изразява въ идеята, че паметьта е особна способность на душата (faculté de l'âme, Seelenvermögen), а най-грубата и сжщо антинаучна форма на другото е хипотезата, че клѣткитѣ на мозъчната кора сж носителки или сѣдалище на прѣдставленията. Страхътъ че единъ день нѣма да се намѣри мѣсто за многобройнитѣ ни прѣдставления, за добра честь, е отстраненъ съ това, че тия клѣтки сж толкова много — нѣколко стотини милиона, близо милиардъ — тъй че не само за всѣко едно прѣдставление ще се намѣри отдѣлна клѣтка, но много и твърдѣ много ще

[1] В. рѣчьта на проф. Т. Липсъ — „Psychologie, Wissenschaft und Leben“ (Психология, наука и животъ“, която тия дни е излѣзла и въ русски прѣводъ).

останатъ не заети отъ прѣдставления. По-приемливата и научна форма на психологичното учение за паметьта почива върху стремленпето да се обясни паметьта изключителпо възъ психологична основа съ помощьта на субйективния методъ — вжтрѣшното възприеманье. Ала противъ това стремление се изпрѣчватъ болеститѣ или повреждениятa на паметьта. Тѣзи послѣднитѣ ни просто налагатъ да приемемъ за необходими и истински условия на паметьта централни нервни процеси. А знайно е, че единъ отъ законитѣ на централнитѣ мозъчни функции гласи, че всѣки нервенъ елементъ (чети — ганглийна клѣтка) става толкова по-пригоденъ за една служба, колкото по-често е подбужданъ отъ външни условия да я върши. Това е, съ други думи, принципътъ на упражнението, споредъ който, колкото по-често се повтаря извѣстна работа, толкова по-лесно и бърже става нейното извършване, тъй че ако отначало тя ни е струвала голѣми усилия на волята — вземете какъ се учи дѣтето да ходи — отсетнѣ тя става за насъ най-лекатa механична работа. Другояче казано: организуваната материя (особно мускулната и нервната) придобива отъ външни раздразнения особни измѣнения или свойства, които може да з а п а з в а и да в ъ з п р о и з в е ж д а. А пъкъ, както се знае, това сж отличителнитѣ черти и на паметьта, — ето защо най-видният прѣдставитель на органич. учение за паметьта, нѣмскиятъ физиологъ Hering, сматря паметьта просто за функция на мозъка или дори за обща свойщина на организуваната материя. Ще рече паметьта въ основата си е органическо или биологическо явление. Но паметьта не е само запазванье и възпроизвежданье ия прѣдставеното, но и п о з н а в а н ь е (узнаванье, Wiedererkennen, recognition). — въ съзнанието ми възниква (възпроизвежда се) извѣстенъ, запазванъ въ паметьта ми образъ, и азъ го п о з н а в а м ъ като такъвъ, сир. виждамъ въ него образъ, който ми е познатъ; — при това могж да си припомнж и обстоятелствата, при които първи пжть съмъ възприелъ този образъ (това прѣдставление). Този трети елементъ на паметьта Рибо нарича л о к а л и з у в а н ь е в ъ в р ѣ м е, и дава такава оцѣнка за него: „Споредъ обикновеното разбиранье паметьта съдържа три нѣща: запазване на нѣкои състояния, тѣхното възпроизвежданье и локализираньето имъ въ минало. Но туй е само единъ видъ паметь — съвършената паметь. Тѣзи три елемента иматъ различна важность: първитѣ два сж нуждни, необходими; третиятъ, който въ школския езикъ се нарича узнаванье, допълня паметьта, но не я прави. „Прѣмахнете двата първи, паметьта не сжществува вече; прѣмахнете третия, тя прѣстава да сжществува за себе си, сир. като явление на съзнанието „но не въ себе си“, като фактъ вънъ отъ знанието. Този трети елементъ, който е изключително психологически, ни се струва като притуренъ къмъ двата други; тѣ сж устойчиви, той е неустойчивъ, явява се и изчезва, внася съзнание въ паметьта и нищо повече“ [1].

[1] Б о л е с т и н а п а м е т ь т а. бълг. пр. стр. 3—4.

Първата часть (гл. I.) отъ съчиненнето на Рибо, който, — на-да-ли е научно да го казваме — е привърженикъ на орган. учение, е посветена на биологията (все едно физиологията) и психологията на паметьта, спр. на разяснение на тритѣ горѣпоменати елемента, съ една дума на здравата паметь; а втората часть (гл. II—IV) на патологията на паметьта. „Патологията на паметьта допълня нейната физиология" и, което е главното, потвърждава я. Въ едно заключение Рибо дава хубаво резюме на постигнатитѣ резултати.

Пакъ го казваме: искренно се радваме за прѣвода на психологич. съчинения на проф. Рибо. Прѣводътъ на „Болести на волята" не ни е познатъ и незнаемъ какъвъ е, но този на „Болести на паметьта" е, може да се каже, много добъръ. Забѣлѣзахме само нѣкои неумѣстни, спр. излишни употрѣбления на члена.

Д-ръ Ник. Бобчевъ.

Д-ръ М. Теодоровъ. Какъ съмъ се родилъ азъ. Бесѣди съ дѣцата по хигиенически въпроси. „Народна хигиена", кн. IV Цѣна 1.50 ст. Русе, 1901 г.

Прѣди една година нѣщо ний по единъ случай се натъкнахме на едно колкото смѣло и рационално, толкова и убѣдително освѣтление на въпроса за сексуалната педагогика, т. е. за необходимостьта да се запознаватъ дѣцата — именно дѣцата — съ половия проблемъ, по точно казано, съ тайнитѣ, които окржжаватъ зарожданьето и развитието на човѣшкия организъмъ. Ако и да бѣхме се замисляли не единъ пжть върху оная мрѣжа отъ лжжи, въ която държимъ, спр. мислимъ, че държимъ дѣцата относително тия тайни, ний не можехме да додемъ до ясни идеи за практическото реализиранье, така щото книгата за която е дума, бѣше за насъ въ тоя въпросъ като едно откровенье. Тъзи книга е System des moralischen Bawusstseins[1] („Система на нравственото съзнание") отъ Ludwig Woltmann, — една абстрактно-философска книга, която само отъ далечъ се докосва до практически въпроси. Може би това именно обстоятелство — контрастътъ — да е било особенната причина за неизгладимото впечатление, което ни остана отъ бѣлѣжкитѣ, прочетени въ нея. Трѣбва обаче да си признаемъ, че самата работа при все това остана за насъ въ областьта на хубавитѣ и желателни възможности, но само „възможности". Ний не можехме да мислимъ, че у насъ и слѣдъ двайсеть години би се намѣрили достатъчно смѣли и здравомислящи, а въ сжщото врѣме и достатъчно посвѣтени въ тая область писатели, които да приготвятъ една специално нагодена за пол. цѣль книга, една книга, която да даде възможность на всѣка по интеллигентна майка или баща да реализиратъ своитѣ идеи за по-разумно, по-свободно отъ измами

---

[1] Точниятъ наслов на книгата гласи: System des moralis hen Bewussi- onderer Darlegung des Vehältnis es der kritichen Philosophien Darwi- ialismus

възпитание. Какво бѣше нашето удивление, когато прѣди нѣколко дена видѣхме и разгърнахме надписаната горѣ книжка, въ която по единъ систематиченъ и въ литературно отношение почти увлѣкателенъ начинъ е разрѣшена тая задача. Ний поздравяваме найгорещо г-на И. Тоедорова както за неговата щастлива мисъль, така и още повече за щастливото реализирванье на тая мисъль и се считаме длъжни да прѣпоржчаме книгата му на вниманието на ония учители и родители, които имать достатъчно широкъ погледъ, да признаѫтъ нуждата отъ съзнателна и планомѣрна работа въ тая область. Че е нуждна голѣма внимателность и че хора безъ голѣма опитность не трѣбва да се впущатъ въ тая работа, се разбира отъ само себе. Тукъ се иска голѣмъ тактъ и умѣние, толкова повече, че въпросътъ за това, *какво* и *какъ* трѣбва да се казва, не може да се счита за рѣшенъ. Напротивъ, ние намираме и въ книгата на г. Теодорова нѣща (напр. на стр. 74 долу), които не би било нито нуждно, нито полезно да се разправятъ на дѣтето. Но възпитателтъ, слѣдъ като изучи цѣлата книжка, трѣбва самъ да опрѣдѣли, за своитѣ условия, какъ е най-цѣлесъобразно да дѣйствува.

С. П.

НОВИ КНИГИ

Шарлъ Албертъ. Свободна любовь Прѣв. отъ второто издание на фр. оригиналъ Г. Бакаловъ. Цѣна 1 л. Варна, издание Геор. Бакаловъ.

Джемсъ Сьоли. Основитѣ на общедостѫпната психология, и приложението ѝ къмъ възпитанието. Прѣв. отъ второто руско издание В. Тодоровъ. Часть II. Цѣна 1.30 л. Габрово, изд. книж. „Наука".

Хр. Цаневъ. Учебникъ по нравоучение за петокласнитѣ дѣвически училища. Пловдивъ. Изд. и печатъ на Хр. Г. Дановъ. Ц. 1 л. 50 ст.

М. Туганъ Барановски. Великитѣ утописти. (Робертъ Оуенъ. — Сенъ-Симонъ и сенсимониститѣ. — Шарль Фурие). Прѣводъ. Варна. Изд. на Г. Бакаловъ. Ц. 65 ст.

А. Н. Островски. Човѣкъ сѫрква по нѣкога. Комедия въ петь дѣйствия. Прѣв. отъ руски Ю. С. Маринополски. Варна. Изд. на Ст. Георгиевъ. Ц. 1 л. 40 ст.

Ивъ Гюйо. Истинския ликъ на християнството. Съ допълнение отъ Авг. Бебелъ. Прѣв. отъ френски и нѣмски Г. Бакаловъ. Варна. Ц. 1 л. 10 ст.

Гастонъ Мокъ. Военната реформа. Да живѣе милицията! Прѣв. отъ френски, подъ ред. и съ послѣсловие отъ Янко Сакѫзовъ. Варна. Изд. на Ст. Георгиевъ. Ц. 40 ст.

П. Р. Славейковъ. Избрани съчинения. Книга първа, стихотворения. Съ характеристика отъ Пенчо Славейковъ. Стр. 226. Цѣна 3 л. София 1901 г.

Викторъ Анри. Експериментална педагогика, нейнитѣ методи и задачи. Прѣв. отъ оригинала Ив. Мариновъ и Д. Василевъ. Стр. 126 Цѣна 1 л. Варна 1902 г.

Д-ръ И. Теодоровъ. Какъ съмъ се родилъ азъ. Весѣди съ дѣцата по хигиенически въпроси. Народна хигиена кн. IV. Стр. 149. Цѣна 1 50 ст. Руссе, 1901 г.

Викторъ Анри. Етюди по психология и педагогика. I Възпитание на волята. „Образователна библиотека № 15. Прѣв. отъ оригинала Ив. Тодоровъ. Стр. 82. Цѣна 70 ст. Варна. 1902.

Ернстъ Лютге. Съврѣменитѣ идеали на образуването и значението имъ за възпитанието и обучението. Домашна библиотека, кн. V. Прѣв. П. Миневъ. Стр. 109. Цѣна 80 ст. Търново, 1902 г.

Д. В. Храновъ. Спомени за генерала Гурко отъ врѣме на освободителната война съ портрета му. Стр. 108. Цѣна 80 ст. София. 1902 г.

Хр. Доброволски. Стиснатъ като кокичка. Комедия въ II дѣйствия. Стр. 45. Цѣна 40 ст. Ст. Загора 1901 г.

Хр. П. Гюлмезовъ. Подпоручикъ Стоидовичъ. Стр. 45. Цѣна 40 ст. София, 1901 г.

Заря. Повѣсть изъ живота на рускитѣ заточенници въ Сибиръ. Прѣв. отъ руското задгранично издание Сл. Хр. Чакъровъ. Стр. 64. Цѣна 40 ст. Сливенъ 1902 г.

Фридрихъ Енгелсъ. Първобитното християнство (къмъ неговата история). Прѣв. отъ френски Г. Б. Научни издания № 5. Стр. 40. Цѣна 30 ст. Варна 1902 г.

ОТКРИВА СЕ ПОДПИСКА

за седмата годишнина (1902).

на

„ЖЕЛѢЗНОПѢТЕНЪ СБОРНИКЪ“

ежемѣсечно списание, издаваемо отъ Дирекцията на българскитѣ държавни желѣзници. Годишна цѣна 6 лева за въ България и 7·50 лева за въ странство.

Поржчкитѣ, всѣкога пвѣдплатени, се изпращатъ до счетоводителя при Дирекцията на българскитѣ държавни желѣзници; поржчки се приематъ и при всички желѣзнопѣтни станции по държавнитѣ желѣзници.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постояни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Даваиловъ, Н. Г. Данчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. П. Славейковъ, Г. П. Стаматовъ,
П. Ю. Тодоровъ и П. К. Яворовъ.

Година XII. — Февруарий — Книжка II (118).

София
Печатница »Св. София«
1902.

Василъ Кънчовъ

14 юлий, 1862 — 24 януарий, 1902 година.

Василъ Кънчовъ, невинната жертва на нашитѣ обществени язви, е отъ броя на малцината обществено-политически дѣйци на свободна България, които имать значение и като писатели, и като работници въ една специална научна область. Една изключително практическа дѣятелность, въ продължение на цѣло десетилѣтие, се послѣдва отъ три години кабинетна работа, посвѣтена на обработванье на събиранитѣ прѣзъ тия десеть години материяли — и това бѣ достатъчно, за да създаде Кънчову видно литературно име. И въпрѣки това той си оставаше отъ ония писатели, които не се чувствуватъ като писатели! Натура всецѣло прѣдадена на практическа дѣятелность, устремена винаги къмъ една прѣка и ясно начертана цѣль, — литературната работа бѣ за него само едно срѣдство, което по-вече отклонява работника, дѣеца, отъ реалнитѣ негови задачи, — отъ истинското негово призванье. Ето защо да се говори за Кънчова като писатель, ще каже да се говори не за основната стихия на неговата натура, а за оная, бихме рѣкли, външна форма, въ която тоя елементъ сѣкашъ по неволя, просто подъ натиска на условията на модерния животъ, се е проявявала основниятъ, господствующиятъ елементъ — Теновата „faculté maîtresse“ — на неговата природа.

Наистина, Василъ Кънчовъ — агитаторътъ, будителътъ, организаторътъ, благодушниятъ наставникъ, е не по-малко скъпъ за насъ поради своитѣ литературни трудове: въ тѣхъ лежи неговото важно значение за нашата наука. Но при все това тия литературни трудове сж дѣла на учения, по-точно на изслѣдователя, — откривачъ

на новото и неизброденото, събирачъ на старото, забравеното или неоцѣненото. Но писательтъ — въ специялното значение на тая дума — липсува въ тия трудове, защото липсува човѣкътъ, душата. Нѣма съмнѣние, тия трудовѣ сж отъ такова естество, че само единъ изключително художнически натюрель, само „роденията“ магйосникъ на перото, би могълъ да внесе въ тѣхъ писателски темпераментъ, т. е. да остави печата на своята личность, на своя индивидуалитетъ, безъ да накърни тѣхната научна, тѣхната прозаично-фактическа цѣна. А Василъ Кънчовъ нито можеше, нито ламтѣше за това: той ясно съзнаваше силата и границитѣ на своята натура. Но освѣнъ тия трудове-дѣла Кънчовъ ни е оставилъ много беллетристични опити: — три-четири чисто реалистични очерка, два-три разказа изъ областьта на народнитѣ повѣрия, петь-шесть на социално-политически теми, нѣколко поетически описания, двѣ-три „видѣния“,—и дори една драма. А вѣроятно, въ книжата му ще се намѣрятъ и неиздадени нѣща отъ тоя родъ и ще се разкрияътъ неизвѣстни негови псевдоними.

Но какво е карало тая непосрѣдствена натура, родена само за дѣло и за жива рѣчь, ту да описва поетически „Крѣсненската Клисура“, ту да облива съ поезията на нощьта и на тъмни народни повѣрия смѣлитѣ авантюри на волни „Иманяри“,—тия леки чада на фортуната? Какво го е карало ту да блѣнува неясни „Видѣния“, подъ чиито прозирни покривала ясно личатъ грубитѣ контури на реални образи и събития изъ нашия общественъ животъ; ту да описва тежкитѣ патила на беззащитна „Вдовица“, ту подъ будото на свободно творчество да рисува злодѣянията и позоритѣ на герои отъ оная тъмна епоха, която и днесъ е за насъ „Неотдавнашно минало“, — т. е. още неминало настояще.

Че неговото призвание не е въ тоя родъ дѣятелность, — това Кънчовъ ясно ще е виждалъ, а фактътъ, че ги прѣдоставяше на „усмотрѣнието“ на редактори и не изявяваше никакви авторски претенции, достатъчно до-

казва това. Колкото и да сѫ богати съ вѣрни наблюдения върху хората, колкото и да съдържатъ характерни скицирания на епохата, — нѣщо повече: колкото и да сѫ задоволителни нѣкои отъ тѣхъ отъ гледна точка на срѣдното ниво́ и на днешната наша беллетристика — все пакъ тия нѣщица не сѫ творения на писатель по призвание, не сѫ дѣло на художникъ. А проницателниятъ наблюдатель, умниятъ самоукъ, замисловатия четецъ Василъ Кънчовъ не е могълъ да не съзнае това. Защото, макаръ той да нѣмаше по-дълбока специално литературна култура, — въ слогътъ, както и въ обработката това ясно личи —, неговия литературенъ вкусъ бѣше сигуренъ и напълно установенъ; той не оставяше нищо цѣнно въ нашата книжнина непрочетено и неоцѣнено по своему. Ний останахме изненадани, когато го чухме да се възхищава отъ дълбокия анализъ на моминската душа въ единъ отъ „Дневницитѣ на една мома", — анализъ, на който бѣха обърнали внимание само писатели и цѣнители по професия.

Да обясняваме беллетристиката на Кънчова съ нужди на сърдцето, — да я считаме за излияния на чувства, едва ли би било основателно. По двѣ причини: той бѣше цѣлна, нераздвоена натура, — излѣна отъ единъ металъ, както би рѣкълъ нѣмецътъ, и макаръ че имаше добро и меко сърдце, но то не зимаше надмощие надъ ума. Напротивъ, Кънчовъ бѣше всецѣло човѣкъ на разсъдъка, — на онзи разсъдъкъ, който още не се е отдѣлилъ отъ сърдцето и който не се „чувствува" като нѣщо чуждо нему, нито пъкъ идва въ конфликти съ него. Но освѣнъ тия общо-психологически съображения — и самиятъ характеръ на неговитѣ беллетристични очерки не би ни позволилъ да ги считаме за рожби на сърдцето, за — неволни, т. е. самосебни откровения на неговото по-дълбоко „азъ", на неговитѣ задушевни чувства. И достатъчно е да се прочете кое да е отъ тѣхъ, за да се види, че това съвсѣмъ не сѫ сърдечни излияния, че въ тѣхъ не трептятъ никакви сърдечни струни, нито дори онния, които тъй ясно звучеха въ човѣка. До като у Алека, напримѣръ,

писательтъ бѣше рѣшително по-топълъ и отъ човѣка, у Кънчова е тъкмо обратното: писательтъ е по-студенъ отъ човѣка. Човѣкътъ никога не боравѣше съ „голи“ факти или съ абстрактни истини. И фактитѣ и истинитѣ бѣха за него живи организми, които не се поддаватъ и не се изчерпватъ отъ мъртви и неумолими формули и теореми. И безучастието на химика, и желѣзната логика на геометрика, не знаящи ни колебания, ни градации, бѣха чужди за неговата топла, примирителна, благодушна натура. Но туй важи само за човѣка. Писательтъ, напротивъ, знаеше фактитѣ и само фактитѣ: и напраздно ще търсите задъ тѣхъ човѣка — въ тия сухи данни, нанизани въ безконечни вериги.

Все тъй неоснователно би било да приписваме тая страна отъ неговата дѣятелность на диллетантски наклонности, каквито дѣйствително често ги има у практически натури. Кънчовъ бѣше прѣ-много заетъ съ работа и то такава, която обземаше цѣлото негово същество, та едва ли би могълъ да се отбива тъй често отъ своитѣ главни занятия, за да задоволява младежски вкусове, — нѣкъ и едва ли би намѣрилъ охота и врѣме за това. А който знае, съ каква интензивность и съ каква съзнателность прѣслѣдваше Кънчовъ задачата, въ която виждаше своето призвание, той мжчно би могълъ и да допустне подобно, чисто външно и случайно, раздвояванье на личностьта. И цѣлностьта на неговата натура, и характеръть на неговитѣ литературно-беллетристични опити, налагатъ, струва ни се, само е д н о обяснение: неговото писателство не е нищо друго, освѣнъ изразъ пакъ на сжщата практическа стихия на неговата натура, жадна за прѣко и живо въздѣйствие върху душитѣ, не е нищо друго, освѣнъ паралелно явление на неговата етнографско-географическа дѣятелность, — освѣнъ рожба на неговата потрѣбность отъ просвѣтителска работа! Неговата беллетристика е плодъ на сжщата духовна стихия, която ни е дала Е т н о г р а ф и я т а н а М а к е д о н и я и цѣлата върволица отъ етнографски изслѣдвания. Кънчовъ не можеше да в и д и, да п р ѣ ж и в ѣ е нѣщо, безъ да го разкаже, въ една или

въ друга форма, — като наченете отъ географически описания на мѣстности и свършите съ драмата, — всѣкога безпизкуственно, дори съвсѣмъ безъ изкуство, но одухотворено отъ гъмжило факти и наблюдения. Прѣко доказателство за тия особености на неговата природа намираме не само въ факта, че собственно-творческата работа е доведена у него до минимумъ, но и въ самитѣ сюжети. Това сж, по всѣка вѣроятность, лица, случки и ситуации, непосрѣдственно черпени изъ живота — които и излизатъ типични само до толкова, до колкото сжществуватъ подобни тѣмъ, а съвсѣмъ не вслѣдствие на творческо типизиранье. И колко сж „фактични“, колко сж тѣ лишени дори отъ какво да е индивидуално освѣтление! Авторътъ имъ е придалъ само тѣхнитѣ общи свойства, безъ да се погрижи да ги индивидуализира, — сѣкашъ за да можемъ по-лесно да ги познаемъ въ живота, — тѣхъ и тѣхнитѣ братя. Едно сравнение на неговитѣ Пѣстри бѣлѣжки, които по своя жанръ стоятъ по срѣдата между беллетристиката му и строго-научната му проза, доста ясно показва това. Почти цѣлото съдържание напр. на „Изъ нашето неотдавнашно минало“ или на „Вдовица“ би могло да се вмѣсти въ тия „бѣлѣжки“, поне въ по-обработенитѣ въ литературно отношение, каквито бѣха „Една избирателна обиколка“ и първитѣ глави отъ „Изъ Южна България“, които не бѣха чисто стопанствени студии, каквито сж по-подирнитѣ, печатани въ Мисъль, а особенно лѣтошнитѣ му разходки изъ Варненско, печатани въ в. „България“. —

Най-хубавиятъ отъ беллетристическитѣ опити на Кънчова сж, несъмнѣнно, неговитѣ Имаяри; ний ги прѣпечатваме тукъ, понеже Солунскитѣ „Книжици“ (1889, кн. III) прѣдставяватъ днесъ почти библиографическа рѣдкость. Поетическиятъ елементъ въ тѣхъ е най-силенъ: и сюжетътъ, и обстановката, и дори разпоредбата — всичко говори за творческа работа. Героитѣ сж живи хора, поне авторътъ се стрѣми да имъ даде индивидуални физиономии, да ни нарисува души, а не прѣдставители

на пороци. Още по-важенъ е общиятъ фонъ, който дава на цѣлото извѣстна поетическа омая. На това е спомогналъ и самиятъ сюжетъ, черпенъ изъ първоизточника на поезията, но всичко друго е дѣло на автора: тъмната нощь, релѣфното изпъкване на фигуритѣ, живата рѣчь, и най-сетнѣ движението, трепетътъ. Напраздно би търсили у сетнѣшния Кънчовъ тоя животъ, това движение. Като напуща областьта на народнитѣ повѣрия и захваща да обработва сюжети отъ обществено-политически характеръ, поезията изчезва изъ неговата беллетристика, изобщо изъ неговитѣ съчинения. Подъ влияние на самия характеръ на неговитѣ занятия, и подъ диктовка на съзнателенъ изборъ и рѣшение, писательтъ все повече и повече изоставяше личния елементъ. Чисто географическитѣ издирвания ли прѣлиствате, великолѣпната Етнография на Македония ли разгърнете, — все единъ дъхъ ви лъхва: строго обйективното, до сухость, излагание на фактитѣ. Че тоя начинъ на писанье е билъ за цѣлитѣ на автора и за характера на прѣдмета най-добриятъ и най-цѣлесъобразниятъ, стои извънъ всѣки споръ; но не по-малко вѣрно е, че, станало единъ пѫть втора натура, това писанье му се е наложило, вече противъ волята му, и тамъ, дѣто и жанрътъ, и формата, и цѣлитѣ не само допущатъ, но и изискватъ личния елементъ.

Но образътъ на Кънчова ще живѣе за насъ именно въ неговитѣ безлични книжовни трудове; въ тѣхъ е неговото трайно значение не само отъ гледна точка на нашитѣ национални копнежи и чувства, но и отъ гледна точка на общочовѣшката етнографска наука. А колко незамѣнимъ е билъ той за насъ, ний почувствувахме, слѣдъ неговата смъртъ, уви, съ двойна сила, когато видѣхме, че въ тая богата съ многошумни герои България нѣма нито единъ, който би могълъ съ сѫщата скромность, но и сѫщото достойнство, да заеме овдовѣлия постъ на македонската наука и на общобългарската кауза.

В. М.

ЗИДАРИ

Драма въ три дѣйствия

отъ

П. Ю. Тодоровъ

ДѢЙСТВИЕ ВТОРО.

На другия день. Около недовзкараната църква и по скелята работятъ зидаритѣ. Край църква разхвърлени керемиди, пѣсъкъ, варь, греди и пр. На една страна врѣзъ вратитѣ е сложенъ желѣзенъ кръстъ.

Майсторъ Брайно, Дѣдо Димо и Иванъ дигатъ нагорѣ по скелята греди. Михо на една страна дѣла камъкъ. Драганъ се качва нагорѣ съ дъска на гърбъ. Стойко бърка въ коритото варь. Герги дѣла камъкъ. Дѣдо Милко наглежда ту тогозъ, ту оногозъ. А на страна Дончо съ чукъ въ ржка и бай Лазарь приказватъ, първомъ тихо:

Бай Лазарь

Бе, азъ ти думамъ: отидохме двама съ Даскала при сарафина и купихме пендара за Рада... Христо си нагласилъ работата още отъ рано...

Дончо, смаянъ

Че сгледници кога е пращалъ?

Бай Лазарь

Какви ти сгледници? — Казвамъ ти пендара му купи Даскала, съ очитѣ си видѣхъ. И щомъ дѣдо Владика освѣти църквата, рѣкълъ, първи съ Рада подъ вѣнчило ще отиде... Пъкъ прѣзъ дене си и майка й и баща й разправяха, нѣма да й се противятъ. Като се искатъ съ Христа нека си се вземнатъ...

Дончо, разгнѣвенъ

Ама сега обърнаха този край баща й и майка й. — Защо не си стбкътъ на приказката? — Не ми ли я бѣха врѣкли едно врѣме?... Защо азъ година ума си пилѣхъ подиръ нея? — Защо ти младостьта не познахъ?

Бай Лазарь

Казватъ аслъ отдавна кръвьта на родоветѣ имъ си тегляла къмъ други.

Дончо

И сега намѣриха Христо и Рада да ги сродѭтъ... Христо да ме подритне — бѣлъ свѣтъ да не видѭ, животъ да не познаѭ! Забравенъ отъ гнѣвъ, високо: Ама хубаво ми помни приказката, бай Лазаре, азъ на този прагъ ще се простръ, че Христа съ Рада подъ вѣнчило нѣма да оставѭ да минѫтъ!

Всички зидари се извръщатъ къмъ него слисани.

Иванъ, укорно

Аслѫ тъй — кажи си баримъ... Остана да чакашъ да убиѭтъ кържалиитѣ Христа, че ти да вземешъ Рада. — За една мома забравихте и родъ и вѣра...

Дончо

Какво? Да не ме смѣташъ ти мене!..

Иванъ, продължава

И ний церква ще правимъ, село ще вардимъ...

Дончо, пламналъ

Иване! не ме карай...

Дѣдо Милко, разсърденъ, прѣсича го

Аслѫ тя тази си е орисана на българитѣ отъ край, та и до сега: сами да си ядемъ главитѣ! — Кържалиитѣ на прагищата ни дошле — намѣрихте кога да се гоните съ Христа... Че свършиха ли се за васъ въ село момитѣ, та Рада не можете да раздѣлите! И безъ туй санкимъ не ни изтрѣбватъ всѣки день турцитѣ, ами и ний помежду си да вземемъ да се гонимъ! Туй аслѫ остана... Па да забийме кой на кѫдѣ му очи видѭтъ — не ни трѣбва ни вѣра ни родъ да познаваме...

Дончо, съ стиснати юмруци, — прѣзъ сълзи

Не ми вземай думата тъй на криво, Дѣдо Милко! За тази церква азъ день и нощь съмъ работилъ; съ рѫцѣ отъ земята два пѫти съмъ я издигалъ, съ потъ съмъ я измазалъ и ако ще би нà... Отива и се изстѫпва срѣдъ прага на вратитѣ. Ако ще би тукъ живъ да ме вградите, за вѣрата си — отъ мѣсто не помръдвамъ. А съ Христа и Рада оставете ме азъ да си се разправямъ...

Бай Лазарь

Па оставете, уста Дончо, — тя си е негова тази... Той ако не е отишълъ срѣщу кържалиитѣ, белкимъ тука е сгърналъ рѫцѣ...

Всички зидари гледатъ мълчаливо Дончо.

Михо, къмъ дѣда Дима

Пъкъ нà, сърдце е пусто — не се лесно обръща ки... Думай, чашъ работа.

Дѣдо Димо

Вземни си сѣчивата, уста Дончо, па си дай воля на сърдце. То туй всѣкиму е минало прѣзъ глава — ще ти омине и на тебъ. Не сж се свършили момитѣ я! Ако не ти Рада — Христо ще я вземне: стига тя да не отиде въ нечисти ржцѣ...

Дончо, клати глава

Христо да вземне Рада? — И отгорѣ на туй ще ми се присмиватъ, че съмъ билъ страхопъзлю; Дѣдо Милко ще ме сжди, че съмъ искалъ да се отлжчж отъ рода си! Азъ станахъ за смѣхъ въ хорскитѣ очи, зачерниха ми лице и младини, ама и тѣхъ живи нѣма да оставя!..

Мраченъ се отвръща, отива, сѣда и задѣлва на страна греда. Всички се споглеждатъ смълчани смутено.

Стойко къмъ Драгана

Пъкъ и туку тъй ли го ѣдвашъ и ти да си. Расълъ съ нея въ единъ дворъ; по родъ, по имание да нѣма равенъ съ него и да дойде единъ ролакъ, нечутъ — невиденъ, да му подлѣй вода. Пъкъ и тя какво е толкова харесала у Христа?

Драганъ

А-бе на ли знаешъ? Не ща бобъ не ща леща, само ти да си насрѣща...

Дѣдо Милко, къмъ Брайна

Сега, Масторе, напрѣчкайте останалитѣ греди, пакъ наковете дъскитѣ, та хайде да покривате.

Брайно

Ей сега. чакайте още на кивгиря да замажемъ камъка. Хаменъ очисти ли го бе, Михо?

Михо

Туку рѣчи. Като го бутнали отгорѣ черкезитѣ, падналъ върху тухлитѣ, изсипали варьта върху тѣхъ, че всичко станало на сглума.

Брайно

Добрѣ не се пукналъ. Такъва хубавъ камъкъ, готовъ одѣланъ — гдѣ щѣхме да го вадимъ пакъ? — Хай вземни си длѣтото, че пробий дупка да залѣйме кръста.

Дѣдо Димо,
като пристжпва и дига кръста въ ржцѣ

Ехъ, ама хубавъ кръстъ изчукалъ и Маринъ Ковача.

Дѣдо Милко

И петъ пари за него не зе. За вѣра го направи. Поема кръста Дѣда Дима. Само да се дигне тукъ надъ кевгиря и всички

ще се прѣкръстимъ. Всѣки ще усѣти, че и надъ насъ се простира рѫка Господня, че и ний сме християни.

Иванъ

Пишайте само по-чевръсто. Нека подирѣ първи насъ да опѣятъ въ тази църква, ама все ще има гдѣ да прочетатъ молитва надъ главитѣ ни.

Дѣдо Димо

Тъй — тъй... Дѣда ми го убиха, като се връщаше отъ Румѫния, не можихме свѣщь на гроба му да запалимъ. Баща ми умрѣ — три дена пошъ чакахме да доде да го опѣй — замириса, погребахме го, че чакъ подиръ една недѣля дойде попа, прочете надъ гроба му и си отиде. Не можихме да отсторимъ — за душата му да се помолимъ. И ний на какво сме се обърнали!

Михо

Малко остава. Тази вечерь, до като слѫнце залѣзе, ний ще изправимъ кръста надъ църква. Само да се не дотътрятъ кържалиитѣ. . . .

Драганъ

Охъ, ще изправимъ ний кръста, ами какво станаха онѣзи — нищо вече се не чува. . . .

Дѣдо Димо, услушва се.

Не се чуватъ вече. Тази сутринь още пропукваше нѣкоя пушка.

Герги

Да не сѫ убили нѣкого, другитѣ сѫ се уплашили, разбѣгали сѫ се: разлютени кържалиитѣ ще връхлетятъ на село — камъкъ върхъ камъкъ нѣма да оставятъ. . . .

Драганъ

Азъ хубавѣ казвахъ да не улавяме опакия край — не можемъ съ турци на глава излѣзе.

Стойко

Зло ще си патимъ, зло. . .

Иванъ

Пъкъ азъ да ви кажѫ: кържалиитѣ нѣма да изпустнятъ изъ рѫцѣ питомното, че да ловятъ дивото. Като сѫ обрали Хърлаковци и Добри-Дѣлъ, нѣма да отидѫтъ да се бияятъ съ нашитѣ. Тѣ отгорѣ задъ канаритѣ ги прѣтрѣпватъ до единъ. Уплашили сѫ се и сѫ се върнали. Подиръ нѣкой часъ ще си додѫтъ и нашитѣ.

Герги

Тѣ може да сѫ помѣрили да се връщатъ, колкото да имъ излѣзѫтъ очи, че като си дойдѫтъ нашитѣ. . .

Иванъ, прѣсича го

Като сж Христо и Райко тамъ, не бойте се...

Дѣдо Добри

Да вардьтъ — да вардьтъ до като покрийме веднажъ церквата....

Драганъ

Чакайте, иде нѣкой оттатъкъ!

Влиза Минчо запъхтѣнъ.

Драганъ

Идете ли си бе, Минчо?

Стойко

Какво бе, бѣгате ли?

Минчо

Аа, тъй — бѣгаме... Додохъ да вземж хлѣбъ. Ний сме закрѣпени тамъ задъ канаритѣ като въ табя!

Дѣдо Димо

Какво стана? Всички живо-здраво ли сж?

Минчо

Само Цонча тази сутрина раниха...

Дѣдо Милко

Цонча ли раниха?

Герги

Ей туй то — туй то....

Стойко

Нали ви викахме — нали ви викахме снощи съ Драгана: никой не чува....

Минчо

Ама той вика не го заболѣло. Не усѣтилъ кога го ударилъ крушума въ крака, ами като протелка кръвьта, му домокрило....

Драганъ

Много ли кръвь тече?

Минчо

Цончо не ще да знай. Христо му направи едно църкало отъ шиделка да си промий раната...

Брайно

Той е младъ — ще зарасте, като на куче...

Дѣдо Милко

С-с-стъ, сега да мълчите, подирѣ прѣплашва се селото, не можемъ никого спрѣ.

Стойко

Ами ако ни връхлетѭтъ?

Минчо

Ний не ги пущаме — не бойте се. Тая сутрина имъ теглихме единъ пердахъ, ще помнѭтъ кога сѫ идвали къмъ наше село...

Стойко

Бихте ли ги?

Минчо

Още на призори, що бѣха изгаснали звѣздитѣ, зачуха се зурлитѣ и тъпанитѣ имъ; ний дебнишкомъ се надвѣсихме задъ канаритѣ надъ пѫтя. — Не бѣха стигнали още Прѣтура и Райко хвърли първи, и ний всички подиръ него изгърмѣхме: Кържалиитѣ слисани се разбѣгаха и на земята писнаха десетина ранени и прѣбити... Подиръ малко пушнаха откъмъ Запустѣлата воденица на възбокъ и не се видѣха. Разсъмна се, изгрѣ слънцето, едвамъ по балкана се развѣдри мъглата и нѣколцина се показаха да прбиратъ раненитѣ. Па като загърмѣхме отгорѣ ний, като загърмѣха и тѣ — пата-кюта пата-кюта: тогази раниха Цонча. Ама не оставихме едного да се доближи до раненитѣ...

Драганъ

Приказвайте каквото щете, не е на добро гдѣто уловихме този пѫть...

Дѣдо Милко

Хай Димо, Лазаре, да идемъ да проводимъ хлѣбъ и гостба на момчетата. Пъкъ вий, уста Брайно, подканяйте се по-скоро.

Дѣдо Димо

като тръгва съ Дѣда Милка, Бай Лазаря и Минча.

Да сѫ ги оставили да си приберѫтъ раненитѣ, може и нѣкой да е умрѣлъ, белки би си отишли. Ами тъй само да ги раздразнятъ — по-злѣ!...

Минчо

Ний всички ще ги причукаме, ще ги научимъ какъ се церква разваля, какъ се село гори...

И четирмата излизатъ.

Драганъ

— ...ѭтъ дестина кържалии, па да не пущатъ при тѣхъ ...ристѫии!..

Стойко

До единъ ще ги избиятъ, ама и селото на пепель ще стане...

Герги

Нали сж ранили вече Цонча. Тѣ като сж видѣли кръвь може да сж се уплашили — то не е шега!

Стойко

Може и да се разбѣгатъ...

Михо

Я слушайте — гърмятъ...

Всички се ослушватъ: Издалечъ се зачуватъ гърмежи. Майсторъ Брайно разтъпкувано се приближава, взема въ ржцѣ кръста, поглежда го замисленъ и вѣрнително пакъ го оставя. Послѣ се споглеждатъ съ Ивана, кимватъ си съ глави и неспокойно оставятъ работата, като ту поглеждатъ къмъ зидаритѣ, ту Майсторъ Брайно похваща кръста и съ треперяща ржка го пакъ оставя на мѣстото му.

Герги

Гърмятъ!

Стойко

Къмъ село настжпватъ!

Драганъ

И кържалиитѣ гърмятъ и нашитѣ имъ отвръщатъ. Ехъ, изтървахме му ний вече края!

Герги

Тѣ онезъ кържалии дигнали пищови, пушки, обвили се отъ глава до пети въ силяхъ — дѣто минатъ прахъ и пепель става, и нашитѣ поплювковци съ тѣхъ ще се мѣрятъ!

Стойко, уплашено

Я, слушайте... Да ударимъ клепалото...

Герги, тръгва да удари клепалото.

Да сберемъ догдѣ е о врѣме селото, ато ще остане нѣкой...

Брайно,

разтъпкуванъ, дига кръста, изстжпва се прѣдъ зидаритѣ и всички смирено се смълчаватъ

Братя, едно ни остава! Недѣйте и въ този часъ се отрича отъ вѣрата си. Имайте упование въ Бога! Всички сме прѣдъ честнйя кръстъ, той ще се издигне на връхъ църквата и ще е упование на цѣло село въ всѣка неволя. Съ него Господь ще ни закрили и отъ черкези и отъ кържалии: той ще държи всички ни въ Христовата вѣра! По-тихо и по-увѣрено. Нека подъ този кръстъ тие една християнска душа да го крѣпи срѣщу всички поразии!

Дончо, *опулнвъ очи*

Какво, да вградимъ нѣкого?

Брайно

Казахъ ви и по-прѣди: Свѣто мѣсто градимъ, туку тъй се тимель не хваща. Да прѣжалѣйме, да вградимъ едного отъ нашата вѣра. — Нека той съ душата си да го закрѣпи, — свѣтия да стане! Много нѣщо прѣжалихме за тази църква. Цѣло село горѣ. Толкози свѣтъ избиха черкезитѣ. Толкози пари пръснахме по рушветъ за изимъ. Сега малко ни остава да я изкараме... И цѣло село подиръ на пепель да се обърне, ама църквата ни ще остане...

Иванъ

Да вградимъ една българска душа за христовата вѣра. За тази вѣра самъ Христосъ живота си заложи, съ хайдутитѣ се остави да го разпнатъ — за насъ се прѣжали — та ний ли да не прѣжалимъ тукъ едного?

Стойко

Едного тукъ отъ насъ?

Дончо, *къмъ Стойка*

Какво и ти само се стрѣскашъ и треперишъ: толкозъ ли ти е домилѣлъ свѣта?..

Михо

Животъ свиденъ-свиденъ, ама нали и ний трѣба да помислимъ за душата си! Да издигнемъ едно мѣсто гдѣто да се видимъ всички сбрани — всички сме отъ христовата вѣра, всички сме българи Само на турцитѣ нѣма да робуваме я!

Брайно

Братя, всички тука наедно сме работили, два пати отъ земята издигахме тая църква. Да се закълнемъ, да цѣлунемъ кръста — Господь е надъ насъ! Първата жена, която доде сега да носи хлѣбъ на мажа си, той самъ ще я введе въ църква, и ний ще съборимъ скелята върху нея.

Бърже се кръсти, цалува кръста и го подава на други. Всички разтревожени се изреждатъ.

Стойко

Първата жена?

Иванъ

Не се плашете. Нека всѣки цѣлуне кръста! която Богъ проводи: нея е избралъ. Тя ще освѣти и ще се посвѣти. Да бѫде воля Божия!

Михо

Дончо ще отиде сега да каже въ село, за обѣдъ нѣма да си ходимъ, — нека тукъ ни донесатъ гостба. Той нѣма жена —

нѣма на кого да каже... Хай разпаши прѣстилката, Дончо, че се притечи въ село за в'часъ...

Драганъ

Охъ-охъ мойта бабичка каквато си е чевръста, тя пьрва ще се озове...

Иванъ

Всички имаме свои. Дайте си воля на сърдце: за вѣра и родъ работимъ!

Дончо бърже разнася прѣстилка и се запжта съ злорадо свѣтпало лице. Зидаритѣ се залавятъ за работа съ оборени чела, като се поглеждатъ мълчишкомъ и недовѣрчиво единъ други.

Продължително мълчание.

Герги, тихо къмъ Драгана

Дончо хвана пжтя край чучура: най-напрѣдъ ще мине покрай дома, на мойта жена ще каже...

Михо, поглежда изпитателно Герга

Пъкъ моята жена сега е парапетъ.

Герги

Ехъ, ти нѣмашъ ни дѣте ни коте.

Драганъ

То баримъ вий сте по-млади, ами азъ? — Кой ще ми погледне нивата, стоката? — Кой ще ми замаже кжщата?

Продължително мълчание.

Герги, ниско

Дестина години се водимъ — живѣли сме, на криво не сме се поглеждали.

Михо

Чакъ сега сѣщамъ живота си.

Стойко

Охъ-охъ, тя ми й за всичко въ кжщи. Само туй прѣмежде да се мине...

Брайно,

доближава се до Миха, който става отъ камъка

Изкара ли го, Михо?

Михо

Одѣлахъ го, ами да го дигнемъ да го прѣмѣрьк горѣ.

Брайпо,

като подигатъ къмъ скелята съ Миха

Иване, Герге, я елате да помогнете!

Иванъ и Герги се приближаватъ и подпиратъ камъка. Герги се загледва къмъ чучора.

Михо

Дигай, ще ми приплещешъ пръститѣ, Герге! Гдѣ се зазяпа нататъкъ?

Герги, дига сепнатъ камъка.

Стори ми се...

Брайно

Работимъ за рода си ужъ, приказваме, дигаме, слагаме, ама като допре до чергата ни... Ехъ и вий нѣмате здрава вѣра...

Михо

Па, прави що щешъ, Масторе — кръвь на вода нѐ става.

Всички наново се смълчаватъ. Отъ врѣме на врѣме нѣкои се повдигатъ, погледватъ крадишкомъ и пакъ се залавятъ за работа.

Драганъ, къмъ Герги

У дома варьтъ бобъ — лански; до като уври по три пати го заливаме, ама кой знай сега...

Герги

Пъкъ ний днесъ сирихме... Ако се е укапала цѣдилката, тя ще бърза да ми донесе отъ прѣсното...

Михо

Мойта жена щѣше да ходи да рои кошаритѣ на пчелиня... Викаше снощи и крака ѝ берѣлъ...

Иванъ

Защо се окайвате? Нали всички се клехме, нали ужъ всички врѣкохме половината отъ сърдцето си за христовата вѣра?..

Михо

То ти, Иване... Пб ти кораво сърдцето...

Иванъ поклаща немощно глава и се хваща пакъ за чука.

Драганъ

Слънцето се спрѣ... Сѣнката тъкмо на срѣдъ...

Михо

Може вече да сж тръгнали. Може и да се надпрѣварятъ кой по-скоро да дойде да се покаже, че има на мъжа си страха.

Иванъ, тихо къмъ Миха

Пъкъ ний сме млади още, Михо! И на нея лудия умъ не е миналъ, ще скокне първа ще доде. Сѣкащъ нѣщо ми вика: ще задѣне дѣтето, като нѣма кой да го залъже въ кжщи, и ще дойде...

Михо

На менъ сѣкашъ свѣтъ захваща да ми се вие...

Всички се пакъ смълчаватъ. Напрѣжението расте. Зидаритѣ единъ прѣзъ други заничатъ къмъ чучура.

Герги,

като замалнъ показва къмъ чучура

Ай сега, ай сега — подиръ малко... Тамъ хи — ще се подаде... първа ще се подаде...

Брайно,

въздиша тежко на страна. Съ вдигнати къмъ небе очи

Да бжде волята ти — да бжде волята ти Господи!..

Стойко

Не знаж и не помнж... Дѣ е стовната? Устнитѣ ми се пукнаха — кръвь ще протече...

Брайно

Вземни калай да залеймe кръста, Михо. Нали дупката...?

Герги,

отъ скелята прѣсича Брайна

Иде, една се показа!

Брайно

Защо крѣскашъ?

Всички сепнати скачатъ.

Михо

Сѣкашъ моята жена иде...

Драганъ

Невѣмъ тя... Затули се задъ храсталака — пакъ не се знай

Стойко, кръсти се разтреперанъ

Боже и света Богородице...

Иванъ

Иде насамъ, нищо въ ржцѣ не носи...

Герги

Рада иде, Христовата!

Зидаритѣ се споглеждатъ въ недоумение.

Драганъ

Ами сега?

Брайно

Дончо му подгори душата.

Михо

Връщанье нѣма.

Иванъ

Клѣхме се и кръста цѣлувахме. — Нея проводилъ Богъ, ней било писано.

Рада, влиза бърже, развълнувана

Гдѣ е Христо?

Драганъ

Кой те проводи, Радо?

Рада

Дѣ е? — Дончо ми каза — при васъ раненъ го денесли.

Иванъ, сепнатъ

Вжтрѣ въ церква... На сѣнка го внесохме...

Рада, затичва се къмъ церква.

Вжтрѣ?

Иванъ се качи по скелята и дава знакъ на Миха да се качи отъ другата страна. Михо се подема бърже.

Рада, изъ церква

Гдѣ е? Нѣма го!...

Брайно, плахо

Нататъкъ, при олтаря, подъ скелята, на сѣнка...

Драганъ, кръсти се и се дръпва

Тежъкъ грѣхъ си вържемъ на душата.

Скелята се сгромолясва. Чува се отчаянъ писъкъ. Всички зидари се плахо кръстятъ и разбѣгватъ.

Разтреперанъ и запъхтянъ влиза тичешкомъ Дончо.

Брайно, настръхналъ

Дончо!

Конрадъ Фердинандъ Майеръ

1825—1898.

Литературна бѣлѣжка отъ **П. Сл.**

Покрай твореният на Готфридъ Келлеръ, най-видния нѣмски прозаикъ въ XIX-то столѣтие, нѣмскитѣ литературни историци изтъкватъ и тѣзи на К. Ф. Майера, като творения написани въ такава художествена форма, каквато въ Нѣмско е съвсѣмъ рѣдка. Тъзи форма свидѣтелствува, както за извънреденъ художественъ вкусъ, тъй и за грижовно изучванье и дълговрѣменно вмислянье въ онѣзи образи, които сж увличали художника и мамѣли фантазията му къмъ творчество. Неговитѣ погледи сж се взирали съ най-голѣмо любопитство въ пъстрия — и външно и вжтрѣшно — животъ на епохата на Възражданьето. Отъ тази страна прозоическитѣ творения на Майера се приближаватъ къмъ твореният на модернитѣ нѣмски писатели, стоящи подъ прѣкото влияние на Нитче, — чиято аристократична фантазия борави изключително съ мощни духомъ хора и силни страсти. Но колкото близо да стои отъ тая страна до модернитѣ — цѣла бездна зѣй между имъ като художници: у него нѣма ни слѣда отъ прѣднамѣренно фанфаронство, ни нехайство къмъ външната форма, а вжтрѣшно нему е чужда оная изкълченость въ психологията на лицата, което нѣщо е типично у модернитѣ писатели. Тѣзи писателски качества придаватъ трайна цѣна на твореният на К. Ф. Майера, макаръ че именно тѣзи качества твърдѣ много прѣчжтъ на тѣхната популярность. Но да бжде популяренъ, това и самъ авторътъ на Анжела Боржия и Юргъ Яначъ не се е домогвалъ: за художеството той е ималъ изключително аристократични възгледи — прѣко противоположни на възгледитѣ на своя великъ съотечественникъ, сжщо швейцарецъ, Готфридъ Келлеръ, демократъ въ живота и въ художеството.

Особенноститѣ на Майеровата проза сж присжщи и на поезията му, — на онѣзи дивни пѣсни и баллади, въ които всѣки образъ е изрѣзанъ като съ длето, всѣка дума внимателно прѣтеглена на вѣзнитѣ на художественния тактъ. Грижливостьта на художника къмъ своитѣ духовни рожби, къмъ външната имъ сизелировка и вътрѣшния имъ строй, напомня грижловостьта на най-добритѣ майстори-гравйори. Историята на поезията не знае другъ художникъ на словото, тъй да се е мжчилъ надъ обработката на своитѣ творения и неговата работа да е тъй достойна за негова поетически гений. Безъ да изгуби простота, негова стихъ е извънредно сбитъ и лишенъ отъ балластъ на думи, поради което него обикновенно прѣкоросватъ — Тацитъ на нѣмския стихъ.

Конрадъ Фердинандъ Майеръ е единъ отъ учителитѣ на нѣмскитѣ модерни поети. Отъ него тѣ сж учили да не замотаватъ мислитѣ си въ многословие и да не замъгляватъ чувствата си съ блудкава сантименталность. Неговитѣ баллади сж едни отъ най-хубавитѣ въ нѣмската поезия, най-богата съ такъва родъ творения, и съ тѣхъ той пръвъ е насочилъ модернитѣ нѣмски поети, вървящи по неговитѣ стжпки, — че изворъ на балладата не трѣбва да е само играта на чувства и настроения, но и сериозна мисъль.

СТИХОТВОРЕНИЯ

От К. Ф. Майеръ

Прѣвелъ П. Славейковъ

I

Игра

Ти спомняшъ ли си нашата игра,
Тамъ край онази борова гора,
По стръмний склонъ, когато уморенъ
Отхождаше нагорѣ ясний день? —
Подиръ полека гаснещий му слѣдъ,
Ний скачахме по стръмнитѣ скали
На горѣ тамъ, напрѣдъ и все напрѣдъ;
Въ долината се спущаха мъгли.

До днеска, друже, сѫщата игра
Играемъ ний — до старческа пора:
Отхожда ли си слънчевия свѣтъ,
Затичани по неговия слѣдъ,
Прѣскачаме каквото е прѣдъ насъ
И драго ни е, весели сме ний —
Доклѣ настане сѫдбоносний часъ
И слънцето се и за нази скрий.

II

Пѣсеньта на морето

Облачета, рожби мили, васъ ви тегли
На чужбина. Сбогомъ. До вижданье. Негли
Тамъ ви чака радость въвъ борби нечути,
Доста сте лежали на майчини скути!

Вази ви отдавна при мене додѣя:
Земята ви мами — идете при нея;
Фаретъ надъ скалитѣ пѫтя ви огрява..,
Добъръ часъ! Живота се въ борби познава.

Плавайте по воля въ небесата сини!
Спирайте на отдихъ само по върщини!
Сбирайте се въ бури, блѣскайте, разете —
Младость, млади сили въ битви не жалете.

Изморени, въ дъждъ се най-подиръ излѣйте,
Кладенци пълнете, извори разлѣйте
И въ рѣки бучете прѣзъ гори, полени —
Мили рожби, пакъ се върнете при мене.

III

Въ Систинския храмъ

Подъ сводоветѣ тъмни посрѣдъ систинский храмъ,
Сѣдеше начумеренъ съсъ библия въ ржката,
На явѣ въ сънь унесенъ, великий майсторъ самъ,
На факела запаленъ огрѣнъ отъ свѣтлината.

Високо той говори въвъ глъхналата нощь,
Като че ли прѣдъ него е нѣкой гость изправенъ.
И думитѣ му горди звучатъ съ надвластна мощь,
Ту тихо той зашепне отиово съ гласъ сподавенъ:

„Постигнахъ те и схванахъ, о вѣчний Ехова,
И твоя ликъ изнесохъ прѣдъ погледи свѣтовни!
Азъ плъть ти дадохъ, както библейскитѣ слова,
И тази плъть загърнахъ въвъ блѣскавъ плащъ върховенъ.

Летишъ буреподобенъ въ небесни висоти —
Прѣдъ тебъ, въ тебъ зародени, миръ подиръ миръ въстава
И както те създадохъ, ще бждешъ вѣчно ти
Отъ твоето създаньо възславянъ съ вѣчна слава.

Тъй азн те създадохъ, тъй както пожелахъ:
Творецъ за да не бждж азъ най-великъ — негоденъ
Рабъ на свѣтовни страсти, отъ грѣхъ роденъ за грѣхъ —
По своя ликъ създай ме пакъ ти чистъ и свободенъ.

Ти първочеловѣка отъ глина сътвори,
И слабъ бѣ той, отъ тебе не обгоренъ съсъ пламъкъ...
Ваятелю всевишний, нà млатътъ и удри —
Азъ нѣма да се пръсна, удри! Азъ твърдъ съмъ камъкъ.“

IV

Нюпортска роза

Яхащи рицари съ китки окичени.
Съ кждри развѣни, единъ тѣмъ на чело —
Туй тържествующа пролѣть не е ли?
Младия Карлъ е, английский наслѣдникъ.
А онова що къмъ тѣхъ приближава,
Въ майския въздухъ, това сж нюпортски
Стрѣхи високи — ей градскитѣ порти,
А върху градскитѣ порти гербъ: — роза.
Улици шумни, ликующи флагове
И съ тържествующа младость сгрѣно
Тупа сърдцето на младия Стюартъ . . .
На площадьта, подъ липитѣ цъфнали
Иджтъ на срѣща му рой посрѣщачи —
Млада дѣвойка изстжпва на чело,
Принцу поднасяйки роза отъ Нюпортъ:
„Роза нюпортска поднасямъ ти ази —
Нека Всевишний отъ зло да те пази.“

При-зори шепнѣха тихо липитѣ
Зарадъ нюпортската роза увѣхнала.

„Яхащи рицари, снѣжна вихрушка,
Мраченъ, разрошенъ единъ тѣмъ на чело —
Да ли е туй непривѣтната зима?
Карлъ е, бѣглецътъ, на Англия царя;
Откакъ народа си съ кърви опръска,
Той покрай зинала пропасть се носи . . .
А онова що къмъ тѣхъ приближава
Въ бѣлъ снѣгъ покрито, това сж на Нюпортъ
Гордитѣ стрѣхи — ей градскитѣ порти,
И върху градскитѣ порти гербъ: — роза.
Никждѣ радость и никждѣ флагове
Пискатъ стрѣли и трѣщжтъ боздугани,
И като свито въ желѣзна дѣсница
Стене сърдцето на мрачния Стюартъ . . ,
На площадьта подъ липитѣ измръзнали
Проси дѣтенце съсъ погледъ увѣхналъ,
Царю подава изсжхнала роза:
„Роза нюпортска поднасямъ ти ази —
Нека Всевишний отъ зло да те пази“.
Карлъ на дѣтето въ лицето се взира,
Сѣкаше призракъ изпито, а въ него
Съ трепетъ той видѣ самъ своя си образъ.

При-зори шепнѣха тихо липитѣ
Зарадъ англнйския царь обезглавенъ.

V

Голтаци.

Веронскитѣ голтаци принцъ Бертаритъ гощава;
Бѣлъ хлѣбъ и руйно вино самичъкъ имъ раздава.
Поканена на гости е сетня сиротиня,
На пжтя що подлага ржка за милостиня.

Кой гдѣто, както сварилъ, въвъ царственната зала
Седжтъ тѣ на столове, на мряморни сѣдала.
Лъщжтъ имъ се месата подъ дрипитѣ раздрани;
На всѣкого отпрѣдѣ ястья сж най-отбрани.

Тукъ ожаднѣлъ слѣпеца къмъ чашата посѣга;
На просяка безржкий тамѣ дѣте помага;
Тукъ мургавъ женски образъ подъ кждърци на фея,
А тамо рошевъ старецъ съ брадата на Мойсея.

Наситени сж всички. Ей екнаха цимбали,
Цигулка, гайда, харфа изъ царственнитѣ зали.
И принца юношъ, въ общий и шумъ и викъ унесенъ,
Наздравна пълна чаша дигна съ наздравна пѣсень:

„Съ вѣнецъ отъ росни рози чело ще обвѣнчѣя, —
Коронаази нѣмамъ, че вуйко ми отне я.
Роденъ съмъ пръвъ, но искамъ съсъ васъ като послѣдни
Азъ веселъ да живѣя, другари мои бѣдни“.

Въвъ залата се втурна Грумело смъртно блѣденъ:
„Спасявай се . . . на двора подслушахъ, несъгледанъ. . .
Убийци тукъ изпраща вуйка ти, мене тръпки
Побиватъ . . . нà мантело!“ Отвънъ се счуватъ стжпки.

„Нà шапка, нахлупи я! Тъй свий надъ вежди краятъ.
Дръжъ тазъ тояга! Бързай! Тѣ нѣма да познаятъ.“
Убийцитѣ се втурватъ, — а той край тѣхъ налѣзна.
„Стой! Кой си, покажи се!“ Ханджаръ подигнатъ блѣсна.

— По дяволитѣ, просякъ! Оръфано мантело,
Пробита шапка, знамъ ги, това е то Грумело!“ ...
Тѣ дирятъ Бертарита, а той край тѣхъ се мѣрна
И въ мрачината нощна избѣга смърть невѣрна.

Подиръ години той се мжжъ, съсъ бойци другари,
Завърна. За вуйка му отплатенъ часъ удари.
На штурмъ пръвзе Верона, срѣдъ пламъци и кърви,
Голтацитѣ му бѣха тазъ вечеръ гости първи.

БУДДА И БУДДИЗМЪТЪ

СТУДИЯ

Отъ М. Арнаудовъ

(Продължение отъ кн. I).

Споредъ традицията на буддиститѣ, всѣки единъ отъ безчисленитѣ свѣтовни периоди[1], които прѣдшествуватъ сегашния периодъ, „периода на спасението“, има своя Будда. Тѣзи периоди се поменуватъ доста често, безъ да се опрѣдѣлятъ точно. Едва за послѣднитѣ отъ тѣхъ се учимъ нѣщо по-вече, защото тамъ се приготовлява за своя земенъ подвигъ историческиятъ Будда, като прѣкарва нѣколко повторни раждания и върши разни приключения, разказани въ Джатакитѣ[2]. Будда се изкачва все по-високо и по-високо по скалата на повторнитѣ раждания, въплотява се при всѣко ново раждане въ по съвършенъ образъ, докато най-сетнѣ става Бодхисатва, т. е. такъвъ, който е прѣдназначенъ да се яви единъ денъ като „пробуденъ“, „просвѣтленъ“[3]. Биографията на Будда почва отъ момента, когато той достига степеньта Боддхисатва.

Слѣдъ като живѣлъ дълго врѣме на небето, Будда (собственно Боддхисатва) се рѣшава веднажъ да слѣзе на земята. Тогава той си избира въ кой периодъ, въ коя часть на свѣта, въ коя земя и въ коя фамилия да се роди. Боговетѣ, щомъ узнаватъ това, отиватъ скупомъ при него и го молятъ да посѣти земята, за полза на тѣхъ самитѣ и на човѣчеството. Изборътъ на Будда пада върху Ямбудвипа (Индия), земята Мадхядеса („Срѣдно царство“), главния градъ Капилавасту, фамилията на царь Суддходана и благочестивата му съпруга Мая, която въ едно отъ прѣжнитѣ си раж-

---

[1] Тѣзи периоди се наричатъ калпа. „Калпа е за буддиститѣ, както и за брахманитѣ, периодътъ, който обхваща сѫществуването на една вселена. Различаватъ три вида калпи, най-малката отъ които трае 16.800.000 години“! E. Burnouf. Lotus de la bonne loi. Paris 1852, p. 324. — Маздеизмътъ на иранцитѣ е развилъ тъй сѫщо идеята за смѣна на свѣтовни периоди, всѣки отъ които има свой пророкъ (Заратущра).

[2] Джатакитѣ сѫ приказки и басни за Будда, съчинени и събрани отъ буддийскитѣ монаси, за да служатъ като забавно-поучително четиво на народа.

[3] Името Будда (или по-точно Буддха) значи: „просвѣтленъ“, „пробуденъ“. Такъвъ е Будда спрѣмо невѣжата тълпа, която не притежава спасително знание.

дания била помолила бѫдѫщия Будда да му стане майка. Царица Мая сънува прѣзъ мѣсецъ юлий, въ началото на единъ нѣколкодневенъ праздникъ, че била занесена отъ ангели на единъ сребъренъ върхъ на Хималая и положена въ златна пещера, гдѣто Боддхисатва влиза въ утробата ѝ отъ дѣсна страна. Брахманитѣ изтълкували съня така, чѣ Мая ще роди синъ, а не дъщеря; ако тоя синъ останѣлъ въ свѣта, щѣлъ да бѫде сетнѣ царь на цѣлата земя, ако ли пъкъ се пострижалъ монахъ, щѣлъ да стане Будда, за да освѣти цѣлата вселенна. Мая зачева скоро. Въ момента на зачатието се случватъ 32 чудеса: земята трепери, пада дъждъ отъ цвѣтя, невидими ангели свирятъ музика, слѣпитѣ проглеждатъ, нѣмитѣ проговарятъ, морската вода става сладка, болнитѣ оздравятъ, и пр. и пр. Тия чудеса се повтарятъ при всички важни моменти отъ живота на Будда. Кога наближава врѣме да се роди Будда, Мая пожелава да посѣти роднинитѣ си въ единъ съсѣденъ градъ. Тя се опитва за тамъ. Пѫтьтъ ѝ върви прѣзъ хубава гора. Щомъ царицата стѫпя въ нея, дървета почватъ да цъвтятъ, ако и да не имъ било врѣме, и птици запѣватъ, като че ли става тържественъ приемъ. Мая се отбива до едно дърво и ражда тукъ права, не легнала. Боговетѣ я ограждатъ съ завѣса и улавятъ рожбата въ златна мрѣжа; тѣ я привѣтствуватъ съ думитѣ: Радвай се, царице, тебъ ти е роденъ синъ! — Синътъ, окръженъ съ блѣскаво сияние, се изправя тозчасъ на нозѣ и поглежда къмъ изтокъ. Богове и хора го поръсватъ съ цвѣтя и извикватъ въ възторгъ: Възвишений, съ тебъ не може никой се равни на тоя свѣтъ, нѣма такъвъ, който да те прѣвъзхожда! — На небето боговетѣ сѫ прѣпълнени отъ радость. Мѫдрецътъ Девала, който билъ прѣкаралъ седемтѣ степени на познанието и живѣялъ между боговетѣ, ги пита очуденъ, коя е причината на тѣхното тържество. Кога я узнава, той слиза на земята и отива въ палата на царь Суддходана, гдѣто билъ донесенъ младенецътъ. Като го разглежда, Девала открива по тѣлото му бѣлѣзи, които обѣщаватъ, че ще стане отъ него Будда. На петия день слѣдъ рожденнето дѣтето било „кръстено“ съ име Сиддхартха. Подиръ два дена още умира майката на малкия Сиддхартха. (Споредъ други текстове тя живѣе по-дълго врѣме). Грижата за отглеждането му пада върху сестра ѝ. — При разни случаи отъ ранното дѣтство на Будда се проявява неговата особена натура. Така напримѣръ, въ деня, когато се празднувало началото на посѣва, и царьтъ самъ туря ржка на позлатенъ плугъ, бавачкитѣ, зазяпани въ церемонията, забравятъ Сиддхартха подъ сѣнката на едно дърво. Врѣмето минува и никой се не сѣща за малкия прѣстолонаслѣдникъ. Сѣнкитѣ на всички дърветa се извиватъ споредъ слънцето, само сѣнката на дървото, подъ което седѣлъ Будда, остава неподвижна и го пази отъ пекъ. Всички сѫ удивени отъ това чудо.

Като попорасълъ, Будда билъ заведенъ при учитель, да се занимава съ свещенитѣ книги (Veda) и съ други работи, каквито трѣбвало да знае едно дѣте, прѣдопрѣдѣлено да принадлежи на военното съсловие (Кшатрия). Учительтъ пада въ безсилие прѣдъ

блѣсъка на ученика и едва се съвзема. Успѣхътъ на Будда въ всички науки е извънреденъ. Кога достига 16 годишна възрасть, за Будда били съградени три палата, — за всѣко годишно врѣме по единъ. Царьтъ изказва желание да ожени младия принцъ, понеже мислѣлъ, че само така ще може да го привърже къмъ живота въ дворецатъ: той искалъ да го направи знаменитъ царь, а не пустинникъ. Ето защо Будда билъ изолиранъ отъ всичко, което би му вдъхнало прѣзрѣние къмъ живота и разочарование отъ неговитѣ прѣлести. Женидбата се подготвя, като се свикватъ всички момичета отъ града на праздникъ: Будда ще имъ раздава подаръци и ще си изглежда измѣжду тѣхъ другарка. Една по една минуватъ прѣдъ него дѣвойкитѣ, и всѣка отъ тѣхъ се удостоява съ нѣкакъвъ подаръкъ. Послѣдна иде момата Гопа, която най-силно плѣнила сърцето на принца. Но за нея не билъ останалъ никакъвъ подаръкъ! Тогава Будда изважда пръстенъ отъ ржката си и й го подава. Бащата на невѣстата не билъ съгласенъ да даде дъщеря си за принца, защото го смѣталъ мекошавъ; но зетътъ печели скоро симпатиитѣ му, като побѣждава на турниръ всичкитѣ си противници. — Между това наближилъ е часътъ да напустне Будда свѣта. Боговетѣ съдѣйствуватъ да се случатъ онія събития, които посачатъ на Будда неговото истинско призвание.[1] Единъ день Будда се разхожда въ колесница извънъ града и съглежда на пжтя си побѣлѣлъ, беззѫбъ старецъ, прѣвитъ и подпрѣнъ на тояга. На въпроса си къмъ кочияша: Какъвъ е тоя човѣкъ, чиято коса не е като у другитѣ хора, той получава отговоръ, че това е потиснатъ отъ старость смъртенъ, който нѣма сила и радость въ живота. Будда пита пакъ: Това е особеность само на неговия родъ или пъкъ сждба на всѣки човѣкъ?, — и, когато кочияшътъ утвърждава послѣдното, той се провиква: Горко, горко, че е роденъ човѣкъ, ако трѣбва да изпита това състояние! — Когато се завръща въ палата, бащата, узналъ вече станалото, гледа да отпжди чрѣзъ развлечения печалното му настроение. Но потресающето впечатление не може да се избие изъ главата на Будда. При втора разходка той срѣща единъ боленъ, при трета — погребално шествие, при четвърта — единъ монахъ, скромно облеченъ и съ лице, върху което било из-

[1] Епизодътъ, който слѣдва, е послужилъ за източникъ на извѣстния християнски романъ „Варлаамъ и Иоасафъ", много обикнатъ и разпространенъ у всички християнски народи. Романътъ е възникналъ въ източна Персия, тукто и до днесь има споменъ отъ него, и гдѣто отъ пето столѣтие насамъ християнитѣ сж имали много епископства. Върху историята на романа гл. E. Kuhn, Barlaam und Joasaph. Abhandlungen der ph. cl. d. Königl Akad. der Wissenschaft, München 1894, т. XX, отд. I, p. 36. Съставительтъ на романа се е ползувалъ свободно отъ буддийския оригиналъ. На буддийското потекло на романа указва самото име на героя: Иоасафъ е прѣработка на Бодхисатва, прѣко Будасафъ и Юдасафъ на арабския прѣводъ отъ персийски. Името на коня, съ който побѣгва Будда, е въ легендитѣ Чхандака. Прѣко персийската форма Зданданъ и нейната народноетимологична прѣправка Зарданъ (доведена въ свръзка съ думата зардъ — зеленъ) се е получило гръцкото название Зарданъ. — Буддийскиятъ произходъ на романа бѣ открить въ 1859 г. отъ Laboulaye и доказанъ чрѣзъ подробни сличавания отъ F. Liebrecht, въ статията Die Quellen des B. und J. 1860 (Вж. книгата му Zur Volkskunde, Hailbronn 1879, p. 441 и. т.)

писано духовно спокойствие. Будда чувствува безгранична симпатия къмъ живота и характера на този монахъ. На връщанье въ палата го окръжаватъ гиздави дѣвойки и съ арфи, смѣхъ и веселба искатъ да разсѣятъ мрачнитѣ му мисли. Но всичко безуспѣшно: въ душата му се загнѣздя дълбоко отвръщение къмъ земнитѣ блага. Когато той заспива въ веселия шумъ и сетнѣ се пробужда, при свѣтлика на лампитѣ съ благовонно масло, залата му се струва гробище, по което сж разхвърляни трупове — изпозаспалитѣ въ разни неприлични пози дѣвойки. Прѣзъ ума му минува видѣното въ четиретѣ срѣщи и скоро узрѣва у него мисъльта да бѣга и да се спасява отъ нещастието догдѣ е врѣме. Вѣрнятъ му слуга оседлава по негова заповѣдь любимия му конь Чхандака. Прѣди да напустне палата, Будда пожелава да види сина си. Синътъ билъ роденъ прѣжнятъ день. (За него Будда узнава, когато се връщалъ отъ четвъртата разходка. Щомъ му съобщили това толкова радостно за всѣки баща събитие, Будда помисля: „Рахула се роди, една нова верига е изкована за мене".) Полека пристжпя той въ спалнята на жена си. Жена му спи на легло, постлано съ цвѣтя. Рж-ката ѝ е сложена върху дѣтето. Будда си мисли: „Ако рекж да хванж дѣтето, трѣбва да вдигнж рж-ката ѝ; тогава тя ще се събуди; по-добрѣ е да видж сетнѣ сина си, когато стана просвѣтленъ". Бързо излиза той навънъ, мѣта се на коня си и, съпроводенъ отъ вѣрния слуга, напуща тайно столицата [1]. За една нощь той изминува 30 часа пжть. Сутриньта стига до една рѣка. Тамъ сваля отъ себе си царскитѣ дрѣхи, остригва коса, — въ знакъ че става пустинникъ, — и връща коня заедно съ слугата назадъ. Ангелъ донася на новопостригания монахъ потрѣбнитѣ осемь прѣдмета (облекло, сждъ за събиранье милостиня, ножъ и пр.) — едничкитѣ негови спжт-ници на трудното поприще, що му прѣдстои. —

Прѣди да продължимъ легендарния разказъ по-нататъкъ, нека хвърлимъ погледъ върху разказаното до тука и видимъ, каква доза истина се крие въ него. Ний узнаваме, че Будда е царски синъ: баща му Суддходана, отъ знаменития родъ Сакя (по който и Будда се нарича Сакямуни — „мждрецъ на Сакя"), владѣе мощна държава. Най-старитѣ текстове, обаче, не знажтъ нищо за царското достоинство на тоя родъ. Вѣроятно ний имаме тука работа съ измислица на сетнѣшната традиция, която създава контрастъ между живота на Будда прѣди да стане той монахъ и живота му слѣдъ това, съ цѣль да покаже, каква голѣма жертва принася мждрецътъ, за да облагодѣтелствува свѣта. Най-многото, което може да се прѣдположи, то е, че Суддходана билъ заможенъ земледѣлецъ. Тепърва въ по-късно врѣме се приписва благородно потекло на „великия царь Суддходана" [2]. Отъ дѣтскитѣ години на Будда се знае много малко, което да заслужва вѣра. Въ нѣ-кои епизоди на легендата изглежда, че се пазжтъ исторически спомени, напримѣръ тамъ, дѣто се говори, че Будда билъ отхра-

[1] Споредъ други легендарни версии, бащата на Будда узнава какво се готви, увѣщава го да остане, но не сполучва.

[2] Oldenberg. Buddha, p. 118.

ненъ отъ лѣля си, или тамъ, дѣто се разказва за занятията му съ Веда и съ рицарското изкуство. Що се отнася до знаменититѣ четири срѣщи, които посѣватъ за първи пѫть у принца съмнѣние въ радоститѣ на живота и безотрадната мисъль да дири спасение отъ земното тегло въ единъ съвсѣмъ новъ животъ, тѣхъ едвали трѣбва да вземемъ за чиста истина. Легендитѣ обичатъ да даватъ на всѣка по-отвлечена гатанка конкретна форма. Всѣка заповѣдь на учители тѣ мотивиратъ съ нѣкой единиченъ случай, а не съ общи съображения за подобни нему случаи въ живота. Не ще е чудно, ако и тукъ тѣ сѫ направили сѫщото. Възможно е, разказътъ за четиритѣ разходки, при които Будда срѣща старецъ, мъртвецъ, болникъ и пустинникъ, да е произлѣзълъ чрѣзъ прагматизиранье на размишленията, които навеждатъ Будда на мисъльта да бѣга отъ раскошенъ животъ и да се спасява, като слѣдва примѣра на пустинника съ благото лице и достойната осанка. Сигурно, рѣшението на Будда не е диктувано отъ единъ само случай, а се е подготовяло отъ цѣлъ редъ събития, останали непознати намъ и на легендата, която типично ги въплъщава въ четири поетически срѣщи. Древнитѣ буддийски текстове потвърдяватъ това заключение: тѣ не знаѫтъ нищо за разходкитѣ на Будда, но съдържатъ единъ разказъ, отъ който по всѣка вѣроятность е черпенъ материялъ за създаванье на легендарнитѣ срѣщи. Въ тоя разказъ се описва твърдѣ просто и естествено, какъ се пробужда у Будда желание да се отдалечи отъ мира сего, за да намѣри лѣкъ на душевнитѣ си страдания. „Азъ бѣхъ, монаси — говори Будда за младинитѣ си — отрупанъ съ богатство и живѣяхъ въ голѣмъ раскошъ. У мене се роди тогава такава мисъль: Единъ обикновенъ, невѣжа човѣкъ, макаръ и самъ осѫденъ на остаряванье, макаръ и несвободенъ отъ неговата сила, чувствува отвръщение, щомъ види нѣкого остарѣлъ. Отвръщението, което той чувствува, се обръща къмъ него самия. Азъ съмъ осѫденъ на остарѣванье и не съмъ свободенъ отъ неговата сила . . . Като си мислѣхъ така, монаси, изчезна у мене всѣко младежко чувство, присѫщо на младостьта. (Повтаря се тавталогично сѫщото размишление за смъртьта, болестьта и живота въобще). Като си мислѣхъ така, монаси, у мене изчезна всѣко чувство за животъ, присѫщо на живота“. — Въ другъ единъ текстъ[1] Будда говори прѣдъ ученицитѣ си: „И азъ, монаси, прѣди пълното пробужданье, като ненапълно пробуденъ, като устременъ къмъ пробужданье, самъ осѫденъ на ражданье, дирѣхъ нѣкога осѫденото на раждане; самъ осѫденъ на остарѣване . . . (Слѣдва сѫщото за болестьта, смъртьта, грижата, грѣха). Тогава помислихъ така, монаси: Защо азъ, осѫденъ самъ на ражданье, старость, болесть, смърть, грижа и грѣхъ, диря осѫденото на ражданье, старость, болесть, смърть, грижа и грѣхъ? Какво, ако азъ самъ осѫденъ на ражданье, като виждамъ бѣдствието на тоя

[1] Вж. K. E. Neumann Die Reden Gotamo Buddhas, aus der mittleren Sammlung Majjimanikayo des Pali-kanons. I. Leipzig 1896, p. 262 nm., 380. K. E. Neumann Buddhistische Antologie, Leiden 1892, p. 466.

природенъ законъ, подиръ несравнимата безопасность, въ която нѣма раждане, и Нирвана? Къщата е тъмница, единъ нечистъ катъ, пустиннишкиятъ животъ — чисто небе. Не е възможно да обитавашъ къща и да водишъ съвършенъ аскетски животъ. Какво, ако азъ острижъ коса и брада, облекъ жълта (монашеска) дрѣха, напустнъ къща и потеглъ да скитамъ безъ къщенъ подслонъ? И азъ потеглихъ, монаси, противъ волята на моитѣ плачащи и тъжни родители“ . . .

Легендариятъ разказъ продължава нататъкъ така.

Будда скита отъ мѣсто на мѣсто и дохожда подиръ една недѣля въ града Раджагрха, гдѣто събира огъ къща на къща милостиня. Едно движение настава въ града, като че ли е дошълъ нѣкой Богъ. Царь Бимбисара, щомъ узнава за пристиганьето на необикновения гостъ, поржчва да го повикатъ въ палата. Царьтъ кани Будда да остане при него, но Будда отказва и се съгласява само съ просбата на царя, да се отбие най-напрѣдъ въ неговата земя, когато почне да проповѣдва учението си. Отъ Раджагрха Будда върви напрѣдъ, постоянно „дирейки истинското добро и несравнимия висши пжть на успокоението“. Той отива при знаменития учитель Алара Калама и му казва: „Брате Калама, азъ искамъ да водя аскетски животъ, съгласно съ твоето учение и твоитѣ правила“. Калама отговаря: „Остани, почтени; това учение е такова, съ което единъ разуменъ мжжъ, слѣдъ като го е позналь чрѣзъ себе си и слѣдъ като то му се открие, може въ късо врѣме да стане самъ учитель“. И наистина, не подиръ много врѣме Будда се убѣждава, че лесно е разбраль философската наука на Калама. Той отива при учителя и, като го увѣрява, че е разбраль идеитѣ му, получава отговоръ: „Щастливи се считаме, о брате, и високо почетени, да видимъ помежду си като аскетъ единъ такъвъ достопочтенъ мжжъ. Както азъ възвѣстявамъ учението си, така е усвоено то и отъ тебе; както азъ знаж учението си, така го знаешъ и ти; какъвто съмъ азъ, такъвъ си и ти. Ела, о брате, да ржководимъ наедно тая тълпа ученици“. Будда се отказва отъ високата честь, защото учението на Калама му се вижда неудовлетворително за достиганье поставената цѣль. „Не води това учение къмъ отвръщанье отъ свѣта, мислѣхъ си азъ, казва Будда, не туря то край на въжделенията, не унищожава страданието, не води къмъ успокоение, познание, пробужданье и Нирвана, но къмъ повторно раждане въ тоя недѣйствителенъ свѣтъ. Азъ намѣрихъ това учение за недостатъчно и, незадоволенъ отъ него, потеглихъ нататъкъ“. Но същото разочарование му готви и учението на другия брахманъ, при когото отива слѣдъ това. И тоя учитель ще е проповѣдваль, както и първиятъ, онія идеи за Атманъ (първичниятъ космиченъ елементъ), съ които сме вече запознати. Чрѣзъ постъ и размишление пустинникътъ е убиваль плътьта си, за да постигне свободнятъ духъ тайната на битието и да намѣри заедно съ това спасение отъ водовъртежа на живота. — Будда отива къмъ града Урувела. „Тамъ видѣхъ, казва той, единъ прѣлестенъ катъ земя: веселъ горски долъ и бистъръ потокъ, приятенъ и добъръ за къпанье,

а наоколо поленя и ливади. Тогава помислихъ: Прѣлестенъ е, истина, тоя кѫтъ земя, веселъ е горскиятъ долъ, приятенъ и добъръ за кѫпанье е бистриятъ потокъ, съ поленитѣ и ливадитѣ наоколо. Тъкмо тукъ е мѣстото за аскетски животъ на единъ благороденъ синъ. — И азъ се установихъ тамъ, монаси". [1]

Какъ е живѣлъ Будда вѣрдъ тая плѣнителна природа, въ рѣзъкъ контрастъ съ оная жизнерадость, която тя вдъхва на обикновенитѣ смъртни, разправя ни самъ той въ една дълга рѣчь, грижливо записана отъ ученицитѣ му. Години наредъ ходѣлъ той тукъ съвършено голъ, изложенъ на дъждъ и буря, на вѣтъръ и гладъ. Отначало ядѣлъ по единъ пѫть на всѣки два дена, послѣ веднѫжъ на всѣки седемъ дена, докато най сетнѣ достига до тамъ, че билъ въ състояние да подържа живота си като се хранѣлъ бѣдно всѣки 15 дена веднѫжъ. Ядѣлъ трѣви, гѫби, дивъ оризъ, разни сѣмена, горски плодове и корени. Въ рѣдки случаи и отъ крайна нужда носѣлъ дрѣха, сшита отъ дрипели, събирани по купищата. Прѣзиралъ всѣко легло и почивалъ върху тръне, слѣдъ дълго стоенье правъ на пети. Оставялъ киръ по тѣлото си, догдѣ отъ само себе падиѣлъ. Надъ всѣка негова стѫпка бдѣло силно развитото му съзнание: капка вода е възбуждала дори състрадание у Будда. Отъ хората бѣгалъ, да го не виждатъ тѣ и да ги не вижда той. За да се примири съ смъртьта, лежалъ е продължително врѣме върху мъртвешки кости въ гробище. Като ядѣлъ напослѣдъкъ само по една ябълка или по зърно оризъ на день, изнурѣлъ до толкова, щото заприличалъ на тръстика. И слѣдъ това той опитва да се потопи всецѣло въ съзерцание, да забрави всичко около себе и самия себе: съ стиснати зѫби, съ езикъ, опрѣнъ о небцето неподвижно, съ воля, напрегната до крайна степень. Кога и това му не помогва да проникне до истинско познание, Будда се отказва съвършенно отъ всѣкаква храна, задържа дъха си, за да се изгуби самъ въ себе си. Но боговетѣ, като съзнаватъ лошитѣ послѣдствия на тая опасна гимнастика, вкарватъ храна прѣзъ поритѣ му и подържатъ така живота въ отслабналото тѣло. Рѣшава се тогава Будда да хапне малко храна. Той си спомня, какъ нѣкога, когато билъ още дѣте, стоялъ на сѣнка подъ ябълката на тѣхната нива и гледалъ баща си на работа. Спомня си той, какъ се задълбочавалъ тогава въ блажени мисли, и веднага му става ясно, гдѣ е пѫтьтъ, що води одвъдъ земнитѣ въжделения, въ прѣдѣла на неземното щастие. На тоя пѫтъ не е могълъ да стѫпи Будда съ своето слабо, почти безжизнено тѣло. Напраздно е изтезавалъ той своята грѣшна плъть. „Оня животъ, онова въздържание, оная аскета не ме доведе ни

[1] Това описание съвпада досущъ съ впечатлението, изнесено отъ тия мѣста, на единъ новъ пѫтешественикъ. К. Нойманъ бѣлѣжи (Die Reden, p. 271): „Урела, нѣкогашна Урувела, е разположенъ единъ день пѫть на югъ (отъ гр. Гая), по лѣсния брѣгъ отъ завоя на рѣка Гая, наричана тукъ Лиладжна (старото име е Нераджара). Ландшафтътъ, съ своитѣ сѣнчести лѫки, широки ливади и хълмове, нѣжно облечени съ гора, задъ които се надигатъ скали, напомня по своята не дотамъ тропическа вегетация областьта по долния Майнъ".

стѫпка по-близо къмъ ясно познание на спасението", казва Будда. „И азъ помислихъ: какво ли ще стане, ако хапнѫ малко добра храна, ако ямъ сготвена оризена супа?" Будда яде оризена супа. Петима монаси, които близко тамъ нѣйдѣ чакали съ нетърпение слѣдствията на трудната аскеза, която си билъ наложилъ доброволно Будда, като виждатъ, че той се отказва отъ самобичувания и яде обилна храна, обявяватъ го за отстѫпникъ и невѣрникъ, и го напущатъ. Но Будда не се отчайва ни най-малко отъ това. Той чувствува, че кобниятъ день, — день на тържество и на великъ духовенъ подвигъ, - е близко. Като се наяжда хубаво въ златенъ сѫдъ, поднесенъ отъ дѣвойка, той се окѫпва, облича се добрѣ и сѣда на тронъ подъ едно дърво, което носи отъ тогава името „дърво на познанието". Сѣда той на трона, на който сѫ седѣли всички Будди, съ гръбъ, опрѣнъ о ствола на дървото, и съ твърдо намѣрение да не стане отъ него, докато не влезе въ Нирвана. Мара, злиятъ демонъ, не стои миренъ. Веднага щомъ познава опасностьта за себе си и за своитѣ поданници, грѣшнитѣ на свѣта, той събира пълчищата си и се втурва да осуети начинанията на Будда. Тая сцена ни се рисува въ слѣднитѣ стихове, които ний прѣдаваме въ проза [1].

„Къмъ Будда, който прѣслѣдваше висша цѣль при р. Неранджара, захласнатъ въ борба съ чувствата си, пристѫпи Намучи (= Мара) и съ сладка рѣчь захвана: „Изсъхналъ си, злѣ изглеждашъ, смъртьта е за тебъ близко; хилядото части отъ тебъ сѫ мъртви, единичка само живѣе още! Да останешъ живъ е по-добрѣ, защото ще вършишъ добри дѣла; ако си благочестивъ, ще се славишъ съ много добри дѣла" . . . На Мара, който тъй говорѣше, отвърна свѣтнятъ съ тия думи: „Лекомисленъ и зли другарю, твоятъ собственъ интересъ те води тука! За менъ доброто дѣло нѣма и най-нищожната цѣна . . . Азъ притежавамъ вѣра, юнашка сила и знание; защо ме викашъ къмъ живота, макаръ и да виждашъ, че се стремѫ къмъ цѣльта си? Тоя вѣтъръ прѣсушава вълнитѣ на потоцитѣ дори; защо и менъ да не прѣсуши кръвьта? Ако тя прѣсъхне, прѣсъхва жлъчката и влагата, а като изчезне плътьта, духътъ се успокоява, внимава неотклонно и не се разсѣйва. Войската ти не могатъ побѣди нито всички хора, заедно съ боговетѣ, но азъ ще я разпръсна тъй, както водата непечень сѫдъ. Слѣдъ като покорѫ волята си и укрѣпѫ вниманието си, ще скитамъ отъ царство въ царство да търсѫ слушатели" . . .

Легендитѣ разправятъ за цѣлъ редъ сражения между Мара и Будда. Първиятъ пуща въ ходъ всички срѣдства, съ които разполага, за да съкруши упорития си противникъ. Но всичко е безуспѣшно. Будда върши разни чудеса, лети въ въздуха и разбива въ единъ мигъ несмѣтнитѣ полчища на демона; въпрѣки това той му дава обѣщание да влѣзе за винаги въ Нирвана, щомъ се на-

[1] За тоя епизодъ изъ Падхамасутра тз. Windisch-Mara und Buddha, p. 9 и сл. Въ сѫщата форма приблизително той се повтаря въ Лалитавистара. Вж. Foucaux. Annales du Musée Guimet. VI. Paris 1884, p. 225 нсл. Срв. Windisch, ibid. p. 13

бержтъ достатъчно монаси, които слѣдватъ учението му. Властьта на демона върху човѣчеството не търпи голѣма загуба, защото не може то цѣлото ди измѣни изведнжжъ чувствата си и да пригърне учението на Будда. — Най-старитѣ буддийски прѣдания не знаѫтъ нищо отъ тия борби на Мара съ Будда, въ тѣхъ не се срѣща дори името на демона. Суевѣрнитѣ съврѣменници на Будда сж вѣрвали въ сѫществуванието на Мара, но той не е билъ още намѣсенъ въ историята на откровението подъ дървото. Мара се е смѣталъ глава на подземното адско царство, а заедно съ това и на хората, които съ самия актъ на своето раждание сж прѣдопрѣдѣлени да прѣварятъ одиссеята на задгробния миръ. Той убѣждава Будда да се отнаже отъ стремлението си къмъ прѣодолѣваніе на земното битие и да остане при земнитѣ добри дѣла, защото колкото и да сж тия дѣла спасителни, все не могѫтъ да избавѫтъ човѣка отъ веригата на повторнитѣ раждания, едно звено отъ която образува и прѣбиванието въ царството на мжкитѣ, гдѣто демонътъ се разпорежда пълновластно. — Параллелно съ писменнитѣ традиции за Будда вирѣѫтъ многобройни устни сказания за него, въ които се вплитатъ постепенно чудни фантастични образи, черпени изъ демонологията на народа. Тѣзи устни сказания сж били по-популярни отъ книжнитѣ и за това упражнявать рѣшително влияние върху послѣднитѣ. На това обстоятелство се дължи въвежданьето на Мара въ легендитѣ. Сравнително свободниятъ отъ басни старъ канонъ не поменува нищо за Мара. Тукъ се разказва само за едно мигновено просвѣтление, което осѣнява Будда нощѣ подъ дървото. „Вжтрѣшенъ покой, подобенъ на тихо море, едноставность на чувствата и блажена радость, родена чрѣзъ самовдълбочаванье“ обхващатъ тогава цѣлото сѫщество на потъналия въ съзерцание постникъ, слѣдъ което внезапно му се откриватъ тритѣ познания, що водѫтъ къмъ спасение. 1) Будда познава всички форми на своето минало сѫществуванье; тѣ минуватъ една по една и по редъ прѣдъ неговитѣ духовни очи. 2) „Съ небесното, проясненото, неземното око“ нему се отваря ясенъ погледъ въ състоянията на всички сѫщества, били тѣ лоши или добри; той вижда, какъ тѣ се раждатъ повторно въ ада или на небето, споредъ стойностьта на дѣлата си. 3) Той познава веригата причини и послѣдствия, — причинитѣ, които пораждатъ земното страдание, и послѣдствията отъ това страдание, т. е. формитѣ на страданието, пѫтищата, по които човѣкъ може да се освободи отъ него, и самото освобождение. Познанието на веригата отъ причини и послѣдствия (върху която сетнѣ ще се спремъ по-дълго) е плодъ на слѣднитѣ мисли. Болесть, старость, смъртъ и други злини, които мжчѫтъ хората, сѫществуватъ благодарение на това, че хората се раждатъ. Ражданьето е продуктъ на живота, а самия животъ — на „улавяньето“; улавянето е породено отъ страститѣ, страститѣ — отъ досѣганьето, досѣганьето — отъ чувствата, чувствата — отъ „името и формата“,[1]

[1] Какви понятия свързва буддийската спекулация съ тоя и нему подобнитѣ термини, ще видимъ по-нататъкъ.

името и формата — отъ познанието, познанието — отъ образуванията, образуванията — отъ заблуждението (неистинското познание). Прѣмахне ли се заблуждението, — а това е възможно чрѣзъ истинското познание, — изкореняватъ се и неговитѣ послѣдствия, дори до тѣхния най-горенъ членъ: повторно раждане, болесть, старость и т. н. Истинското познание, заедно съ Нирвана, въ която то води, се постига чрѣзъ права вѣра, прави думи, правъ животъ, права мисъль и други още „прави“ добродѣтели. — Въ момента, когато добива това истинско познание и когато чувствува, че е достигнатъ дълго прѣслѣдванията идеалъ, Будда продумва: „Напраздно бродихъ пѫтя на повторнитѣ раждания, напраздно търсихъ майстора, строитель на битието. Тежка е сѫдбата на ражданията. Открихъ те тебе, майсторе! Кѫща не ще строишъ вече. Покривътъ ѝ е разоренъ, гредитѣ ѝ сѫ строшени. Сърдцето ми е свободно отъ всичко земно, цѣлта ми е достигната“[1].

Явява се въпросъ: поезия или истина съдържа разказътъ за добиванье тритѣ познания? Като имаме прѣдъ видъ, че едно такова духовно прѣражданье, каквото напитва Будда подъ дървото въ единъ моментъ, образува характерна черта на много личности, и то отъ най разнообразни епохи, съ голѣма вѣроятность можемъ да кажемъ, че легендата прѣдава тукъ дѣйствителна случка. Вѣрата въ възможностьта да се влезе въ сношение съ боговетѣ и да се узнае тайната на битието чрѣзъ откровение е позната на Индия тъй добрѣ, както и на всички страни. Върху тая вѣра се основава пророчеството: явяватъ се личности, които смѣтатъ себе си пратеници на боговетѣ и възвѣстяватъ учения, за да набавятъ хората отъ грѣхове, да ги научѫтъ на праведенъ животъ и да ги подготвятъ за „царството небесно“. Това сѫ екзалтирани глави, увлечени всецѣло отъ мисъльта за прѣобразуванье на общество и религия въ името на нови начала. Тѣзи начала не сѫ въ тѣхнитѣ очи плодъ на лично творчество, а инспирация отъ боговетѣ; личностьта е само посрѣдникъ между богове и хора. Въ сѫщность спасителната истина, която озарява ненадѣйно ума на Будда, или на други — кой и да е—пророкъ, е подготвена отъ дълга умствена работа, тя е послѣдно звено отъ цѣла верига размишления. Но съзнанието на измѫчения отъ душевни терзания мислитель е безсилно да прослѣди изминатия пѫть, то я схваща като моментално внушение, като плодъ на щастлива случайность или на благоволение на боговетѣ.

(Ще слѣдва)

---

[1] Dhammapada X, 153. A. Weber Indische Streifen, Berlin 1868 I p. 142.

Иманяри

Очеркъ отъ **В. Кжичовъ**

Тъмна пролѣтна нощь. Мѣсечина нѣма. Черни облаци бѣха покрили небето. Слабъ вѣтрецъ подухва. Студеничко. Подъ една голѣма липа гори слабъ огънь. Около огъньтъ четворица човѣци.

Единъ петдесетгодишенъ мжжъ сѣдналъ на голѣмъ пънь: до него другъ по-младъ седи кърстатомъ на земята, а отсрѣща имъ двама още по-млади лѣгнали по коремъ, надигнали глави, пушатъ луличкитѣ си.

— Много рано дойдохме — каза петдесетгодишния мжжъ.

— Нищо, бай Горане, отговори по-младия до него: — ще изпушимъ още по двѣ-три лули тютюнъ и то ще стане врѣме.

— Страхъ ме е, че ни усѣтиха — каза Горанъ: — Божилъ ни слѣдѣше. Той подуши като хъртъ.

— Защо го не повикахме и него? — каза по-младия: — Той е якъ като вълкъ и хубаво върти търнокопа!

Около дружината имаше два-три търнокопа и толкозъ лопати.

— Вълко, Вълко! — каза Горанъ: — Толкова години си скиталъ по тия работи, оголѣлъ си като циганинъ и пакъ ги не разбиратъ!

И наистина, Вълко бѣше така окжсанъ, щото отъ всѣкждѣ висѣха парцали по него. Той носѣше едни окжсани беневреци, които едвамъ се познаваха, че сж били нѣкога отъ бѣлъ шаякъ. Сега цвѣтътъ имъ не можеше се точно описа. Конопената му риза приличаше повече на мушама. Върху ризата едно вѣхто дорамче. Гърдитѣ му голи, рунтави, почернѣли отъ лѣтни пекове и отъ зимни мразове, понеже ризата никога се не закопчваше. Царвулитѣ си бѣ обулъ на боси крака. Тѣ бѣха толкова яки, щото и пръститѣ му и петитѣ му свободно се подаваха на вънъ. Сухъ бѣше Вълко: само кости и кожа, пъргавъ като сърна. Имаше дълъгъ и остъръ носъ, вирнатъ на горѣ, тънки дълги мустаци, завити право на горѣ, малки черни и живи очи. Това бѣ Вълко Иманяра, прочутъ по 9 нахии.

— Защо тъй бѣ, бае Горане? — попита Вълко.

— Глей питанье! Защо?... Ами ти помнишъ ли, каква бъбрица е Божилъ? Може ли той да държи дума? Азъ съмъ се заклѣлъ, никога да не ходжъ съ него. Той щѣше ме изгори по-лани. И не само мене. . . .

— За младеновата работа ли? — попита единъ отъ по-младитѣ. Нино Пустинята,

— За нея.

— Бе, бай Горане, какъ стана тая работа? Отиде, сиромахътъ, Младенъ! Богъ да го прости!

— Отиде,—каза Горанъ:—кой му е кривъ? Отиде!

— Ами казватъ, че у Генко е била всичката грѣшка.

— Да пази Господь! — каза Горанъ и си напълни наново лулата. — То отъ край си пойде работата наопаки. Да ви разкажѫ азъ, да видите вие. Азъ си бѣхъ на лозето. Легналъ съмъ подъ явора да спѭ. Нощѣ бѣше вече. И едва съмъ задрѣмалъ, нѣкой ме вика. Събудихъ се. Гледамъ Младенъ дошелъ при менъ. „Що търсишъ нощесъ тукъ?“ питамъ го азъ. Той ми разправи, че при него дошли двама селени отъ Дива Лѫка и му разказали за Петканината чука. Иманьето било тамъ! Тъкмо, дѣ Искъра закривява покрай чуката. Станахъ азъ, запушихъ лулата и дойдохъ съ Младена у село. Селенитѣ тамъ. Распитахъ ги азъ хубаво. Работата наредъ. Селенитѣ ходили срѣщу Благовецъ за риба и закъснѣли. Минуватъ по край чуката и нѣщо почнало да шуми. Водата се върти. Спиратъ се като омагйосани. Изъ водата излиза биволъ. Вранъ биволъ, голѣмъ и прѣголѣмъ. Уста като хала, зѫби като плочи, уши увиснали като на шопаръ, отъ носътъ му вода изхвърча. Очитѣ му горѭтъ като вѫглени. Играе бивола изъ водата. Плиска, рипа, брѣца. На опашката му вързана торба. Торбата дрънка, като че ли има подкови въ нея. Тѣ се досѣтили каква е работата. Свиѭтъ се до единъ камъкъ и мълчѫтъ. А бивола играе се по-лудо и по-лудо. Мѣта се като шаранъ изъ водата. Най-послѣ тежко избрѣцалъ; като че ли издъхналъ и се пъхналъ въ водата. Това ми разказаха селенитѣ. Азъ разбрахъ работата. Тамъ сѫ паритѣ. Бивола е краля, който ги пази. Знамъ азъ тази работа. Още майка ми е говорила за тия пари.

— Крали Марко ли? попита Вълко.

— Не, това е другъ кралъ. Тѣ биле двама братя крале. Отиватъ веднъжъ на война, пъкъ се боѭтъ дома си да оставѭтъ паритѣ. Боѭтъ се отъ женитѣ си. И тогава женитѣ сѫ били като сегашнитѣ: да печелѭтъ не знаѭтъ, ама да харчѭтъ — бива ги! Мѫжътъ съ кола да внася, а жена съ игла да изнася, пакъ дотрайва. Тъй казватъ старитѣ хора. И така двамата братя натоварятъ на 9 катъри иманьето си и го докарватъ въ една пещеря до Искъра, скриѭтъ го, и отидатъ на война. Минало се врѣме, свършила се войната, а братята се връщатъ да си търсѭтъ паритѣ. Човѣшката душа е лакома за пари!... Право е казано, че за пари братъ брата продава. Безъ нея свѣта щѣше по-добъръ да бѫде. Нѣмаше хората да се хапѭтъ като кучета! По стария братъ убилъ по-малкия за да му земе дѣлътъ. Убилъ го, омилъ рѫцѣтѣ си на Искъра и отива право въ пещерата. Едва що влѣзналъ въ пещерата, като се разлюти оня ти Искъръ, като се разбучи, рзпѣни, дигне се отъ леглото си и право въ пещерата. Залѣе пещерата и краля се удавилъ. Удавилъ се, но Богъ пакъ му не простилъ. Той билъ прѣсторенъ на биволъ и оставенъ да варди паритѣ. Тоя биволъ седи всичката година вързанъ до паритѣ

съ деветь синджири и само единъ пѫть въ годината се отвързва да види бѣлъ свѣтъ. Божие наказание!... Това е то. Ето отъ дѣ сѫ паритѣ. Деветь товари иманье!

— Ставаме ние прѣзъ нощьта и отиваме право на Искъра. Викнахме и Генка. На пѫтя срѣщаме попъ Срѣбро отъ Горнодимци. „Спукана ни е работата," викамъ азъ на дружината. „Попа е Божи човѣкъ, но срѣщата му е дяволска! Да се Върнемъ назадъ". „Не бива" вика Божилъ, „това сѫ бабини приказки". „Хубаво, нека тъй да е", помислихъ си азъ и замълчахъ. Стигнахме на чуката. Сега трѣбваше да спуснемъ съ вѫже едного въ водата. Той като стигне пещерата, ще я прѣкръсти и ще влѣзе вѫтрѣ. Вѫтрѣ въ пещерата вода нѣма. Тамъ е сухо. Бивола ще го плаши, но то нищо. Държъ бивола за ушитѣ и не се бой. Той нищо не може ти стори. Младенъ поиска да го пуснемъ първъ. Да види, дѣ е пещерата, тогази щѣхъ да слѣзна азъ.

— Вързахме го у го пуснахме въ водата. Азъ му казвахъ: „ако видишъ нѣщо на злѣ, поклати вѫжето, ние ще та изтеглимъ". Пускаме съ Генко. Пускаме, пускаме, а вѫжето се незаклатва, нито се пъкъ тегли. Пущаме още. Мина се дълго врѣме. „Що стана съ тоя човѣкъ?" питамъ азъ. „Той е вече въ пещерата", дума Генко. Азъ взехъ да се сумнявамъ. „Що стана съ тоя човѣкъ? Врѣме се мина! Да теглимъ!" викамъ азъ. „Да теглимъ!" вика Генко. Теглимъ, теглимъ, измъкнахме Младена, ама що да видишъ! Младенъ се озѫбилъ. Удавилъ се проклетия човѣкъ. Удавилъ се и не поклатилъ вѫжето.

„Изгинихме по апсанитѣ", извика единъ отъ селенитѣ. Отидоха ни дѣцата!" Че като удариха единъ бѣгъ, отидоха та се не видѣха.

Ние съ Генко и Божилъ изровихме единъ гробъ и заринахме Младена. Дадохме вѣра и клетва, че всичко ще остане помежду назе си и си отидохме.

Тъй стана тая работа. Търсиха отъ конака Младена на сѣкадѣ; питаха, разпитваха, затваряха много хора, пакъ, слава Богу, нищо не излѣзе. Едни викатъ, че Младенъ е забѣгналъ по Влахията, защо има много борчове. Други викатъ, че го отвлѣкли самодивитѣ. Приказки много!

Мина се мѣсецъ, два, азъ се поотслабихъ. Работата се забрави. Ама не щѣшъ ли ти, единъ пѫть Божилъ се напилъ на Нинчовата механа и казалъ, че знае, дѣ е погиналъ Младенъ! Улавятъ го, та на конака. Турятъ го на испитъ. Проклетия синъ се свѣстилъ, изтрѣзвелъ на часътъ и не казалъ нищо. 50 тоеги бой му ударили, той си мълчи. Досѣтилъ се той, че има 4 дѣца и че ще ги остави на пѫтя, ако каже! Прѣмълчалъ. То хубаво, ама колко страхъ изтеглихъ азъ! Тогава съмъ се заклѣлъ, че по такива работи съ Божилъ не отивамъ вече. Божилъ е добъръ човѣкъ, ама когато се напие, не знае що говори!

— Ами паритѣ що станаха? — Попита Нино Пустинята и очитѣ му свѣтѣха като на лѣсица.

— Тамъ си сѫ — отговори Горанъ: — Ще се помѫчимъ още нѣкой пѫть около Искъра, ако е рѣкълъ Богъ!

Горанъ говорѣше като добъръ познавачъ на работитѣ. Говорѣши съ увѣреность. Всичкитѣ го слушаха. Той едничкия бѣше по-добрѣ облѣченъ отъ другитѣ. Голѣми черни потури. Аленъ поясъ и на пояса силяхъ съ два пищова и единъ дълъгъ, съ бѣлъ черенъ ножъ. Шаеченъ елекъ, затегнатъ на гърдитѣ му и отгорѣ голѣмъ кожухъ. Юнашки изгледъ имаше лицето му. Смѣлость блѣщѣше въ голѣмитѣ му сиви очи, надъ които висѣха дълги рѣсници отъ клепачитѣ. Руси мустаки, руси вежди. Широко чело съ два бѣлѣга отъ ножъ. Рунтавъ калпакъ покриваше до половина лицето му. Едъръ, плещестъ, гърдестъ. Човѣкъ като стѣна!

— Да ли не е врѣме? попита Пустинята.

— Рано е, каза Горанъ.

Читательтъ вече се е сѣтилъ какви хора сж тие, що се разговаряха подъ липата. Това сж иманяри хора, които търсятъ скрито иманье, останало отъ стари врѣмена. Горанъ само съ това се занимаваше. Той бѣ пропѫтувалъ на кръстъ Стара-планина, бѣ ходилъ по Витоша, по Рила, по Пиринъ, по Шаръ-планина. Даже въ Влашко ходилъ единъ пѫть. Отъ сърце и душа бѣ прѣданъ на тази работа. Хората отъ страна приказваха за него много работи: говорѣха, че той намѣрилъ много иманье при Слѣпчанския манастирь, че иманьето му се дало, когато заклалъ едно циганче курбанъ на мѣстото; че той това иманье сега не може да употрѣбява, защото паритѣ били „клети", и много други работи се разказваха за Горана. Той рѣдко говорѣше за своитѣ похождения, и никога не казваше, че е намѣрилъ нѣщо. Само съ това не се занимаваше Горанъ. Той си имаше ниви, ливади и лози. Жена му, дъщеря му и синъ му Петъръ си гледаха полската работа, а Горанъ всичкото лѣто обикаляше горитѣ.

Вълко бѣ отъ сжщата пасмина хора. Той бѣ съсипалъ всичко, що останало отъ баща му сѐ по тая работа и сега живѣеше като кукувица. Кждѣ нàйде, тамъ спи, тамъ яде. Кога нѣма, гладува. Не се оплаква отъ сждбата си, всѣкога веселъ, безгриженъ, като че ли има ергеле отъ 300 кобили!

Вълко имаше и другъ занаятъ. Той бѣше биляринъ. Събираше прѣзъ лѣтото сѣкакви билки, сушеше ги и съ тѣхъ лѣкуваше отъ всѣкакви болести. Билкитѣ си носи въ една вѣтха торба, която никога не падаше отъ гърба му. Билкитѣ сж навързани на връзели. За всѣка болка и лѣкъ. Има и такива билки, каквито сж вратиката, комаииката, овчарската тантява, старото биле, чемерика и др., които лѣкуватъ отъ пѣкълко болести.

Вълко по нѣкога имаше голѣми успѣхи въ билярството; но по нѣкога му излизаше киселю.

Единъ пѫть той даде на единъ калугеръ вода отъ чемерика. Калугера ималъ нѣкаква болесть въ гърдитѣ. Нѣщо му шавало надъ лъжичката. Изпие калугера водата, пъкъ му стане злѣ, и до вечерьта умре. Уловятъ другитѣ калугери Вълко, удрятъ му единъ бой и го затварятъ въ манастирската тъмница при лудитѣ. 36 дни Вълко сѣдѣлъ въ тѣзи манастирски клѣщи. Само хлѣбъ и вода му давали. Но Вълко не стоялъ съ сгърнатъ ржцѣ. Съ лудитѣ заедно пре-

валилъ една дупка въ тъмницата и избѣгналъ една нощь. По него всичкитѣ луди! Често си спомнуваше Вълко за тоя калугеръ. „Тъмницата нищо," викаше той, „ами боятъ нѣма да забравѫ." „Да бѣше българинъ," казваше Вълко, „не щѣше да умре проклетия синъ! Колко българи съмъ поилъ съ чемерика и нищо имъ нѣма. Гъркъ бѣше дяволъ да го вземе, мекушавъ, не може да издържа, наду се и умрѣ. Дѣ може гъркъ да пие чемерика! Пиперъ не може да яде гъркъ, а камо ли чемерика да пие! Чемерика е деветъ пѫти по-люта отъ пиперъ!"

Другитѣ двама бѣха Нино Пустинята и Пейо Крачулътъ. И двамата обѣщаваха много. Пустинята бѣше якъ като бикъ, безстрашенъ и пъргавъ, а пъкъ Пейо, да му речеше Горанъ въ огънь да стѫпи, ще стѫпи.

Четворицата очакваха полунощь. Това бѣше срѣщу Гергйовъдень. Горанъ знаеше, че ако има нейдѣ иманье, заровено въ земята, то ще се появи поличба на това мѣсто срѣщу Гергйовъдень на полунощь. Пламъкъ ще се види надъ земята.

— Слушайте сега! викаше Горанъ на дружината си: — ще излѣземъ ние на върха, като се мине още малко. Ще гледаме на всички страни. Сѣки ще си отваря очитѣ хубаво! Щомъ забѣлѣжи нѣкой, че се свѣтка нѣйдѣ, ще посочи мѣстото на другитѣ и синца ще тичаме къмъ мѣстото. Синца и вкупъ! Никой нѣма да приказва. Пази Боже! Една дума проговорена и работата съсипана. Мълчешката ще бѣгаме къмъ мѣстото. Ако би че на мѣстото се появи нѣкоя гадина, нѣкой звѣръ, то се не плашете. Страхъ да нѣма! Дръжъ за ушитѣ и тегли. Куражъ малко се иска тука и нищо друго!

— И човѣкъ да видите—притури Вълко—пакъ се не бойте. Било човѣкъ, било нѣкой арапинъ, все едно. Страхъ да нѣма!

— Окото нѣма да ми трепне—викаше Пустинята: —биволъ да е пакъ ще му изскубѫ ушитѣ!

— Ехъ! дружина, дружина! — викаше Вълко и пълнѣше лулата: — дайте ми едно расковниче и въ два дни отгорѣ вий ще потънете въ злато! Нѣма, нѣма, расковниче нѣма! . . . . . Колко съмъ ходилъ, колко съмъ скиталъ и нѣма! . . . .

— Ами какво нѣщо е расковничето? — попита Петъръ Крачулътъ. — Виждалъ ли си го ти?

— Расковничето? То е трѣва, коренъ, прилична на медната билка. Не съмъ го виждалъ азъ, но го знаѫ. Виждали ли сте вие трѣва дѣтелина? Тя има на всѣко клонче по три листовце. Търсете вие дѣтелина, дѣто има по 4 листовце на клонче. Намѣрите ли, свършена ви е работата! Това е расковничето! Копай въ земята, вади коренътъ.

— Рѣдко сѫ тия човѣци, дѣто могѫтъ расковничето да намѣрѫтъ — каза Горанъ — много рѣдко. Въ старо врѣме почесто сѫ се случвали, но тогава свѣтътъ е билъ по-добъръ.

— Само желвата знае дѣ е расковничето — каза Вълко — тя, костената жаба. Тя го знае. Тя е подиръ таралежа най-стара гадина на свѣта. Три дни е по-старъ таралежа отъ желвата. И

не всѣкоя желва знае расковничето, не. Само нѣкои стари желви го знаѫтъ. Желвата живѣе съ орлитѣ, 500 години може тя да живѣе.

— До колкото азъ помнѭ — продължи Вълко — само дѣдо Соколъ е ималъ расковниче. Синоветѣ му иматъ сега по 2000 кози и колко друго иманье! . . . .

— Дѣдо Соколъ, като пасълъ козитѣ, намѣрилъ яйцата на една желва. Досѣти се дѣдо Соколъ и загражда яйцата на желвата. Иде тя и не може да ги доближи. Обикаля два пѫти и почва да плаче. Плаче като човѣкъ. Сълзи рони. Дълго врѣме стоела тъй, па се връща назадъ. Дѣдо Соколъ по нея. До срѣдъ нощь ходила, дѣдо Соколъ все по нея. Намира тя расковничето. Изровя го изъ земята и се връща назадъ. Доложи го до каменитѣ, съ които бѣха заградени яйцата й и тѣ въ мигъ се сурѣватъ. Скрие расковничето тамъ на близо. Дѣдо Соколъ го земе. Съ това расковниче дѣдо Соколъ е отворилъ калето на Моминото Градище горѣ, хе, дѣто извира рѣката Осойница. Голѣмо иманье е изнѣлъ отъ тамо дѣдо Соколъ. Въ цѣлата каза нѣмаше човѣкъ, който по иманье да се равни съ дѣда Сокола.

— Ами сега дѣ е това расковниче? — попита Крачулътъ, който все си лежеше по коремъ и зяпаше съ голѣмо внимание къмъ Вълко.

— Ехъ брате! загуби се то, пропадна като въ дънъ земя, — каза Вълко и тежко издихна. — Разбойници нападнаха една нощь къщата на дѣда Сокола, когато синоветѣ му не били въ селото. По кошаритѣ сѫ биле синоветѣ му. Цѣла нощь мѫчили стареца да имъ даде расковничето, а той не го далъ. Инаетъ старецъ бѣ дѣдо Соколъ. Думата му на двѣ не се сѣчеше. Рѣчено — отсѣчено. Умрѣ старецътъ отъ мѫки и не каза, дѣ е расковничето.

— Да би могло да се намѣри! — каза Пустинята.

— Камо! — каза Вълко, и замахна съ рѫка: — да го намѣрѭ азъ, нѣма да го мѣнѭ за всичкото Влашко царство!

Нощьта ставаше все повече и повече тъмна. Чернитѣ облаци сѣ се сгѫстяваха. Вѣтърътъ се усили. Отъ врѣме на врѣме се надаваше гръмъ и бистра свѣткавица озаряваше околнитѣ поля и гори.

— Врѣме е вече — каза Горанъ: — Стѣгайте се.

Всички настанаха. Зѣха си торбитѣ, зѣха търнокопитѣ и лопатитѣ.

— Сега — викаше Горанъ — ще се качимъ на върха и ще гледаме наоколо. Хубаво ще си отваряте очитѣ. Никой нѣма дума да продума. Нѣми щѣ бѫдете. Щомъ се появи нѣйдѣ огънь, било само пламъкъ, било каква да е свѣтлина, всички ще тичате къмъ мѣстото. По-нататъкъ знаете що ще правите. Само страхъ да нѣма. Мѫжье бѫдете! Вкупъ всички. Хубаво се дръжте. Куче ли ви налѣзе на срѣща, змия ли, звѣръ ли нѣкой, или човѣкъ, или дяволъ, все едно е. Дръжте за ушитѣ и не се бойте! Хайде напрѣдъ!

Отидоха на върха и гледаха на всички страни. Нищо се не види. Само вѣтърътъ бучи страшно. Клоньетѣ на гѣвкитѣ дървета се прѣкланятъ до земята прѣдъ силата му. Бучи вѣтърътъ и скѫсаното дорамче на Вълко се пери. Вѣтърътъ свободно минува прѣзъ него, само надига увисналитѣ сѫдрани краища. Гледатъ нашитѣ иманяри и нищо не видѣтъ. Стоѣтъ като вцѣпени. И тежко и мѫчно имъ е на душата. Убийственно мълчание. Мина се половинъ часъ, нѣма нищо. Нино Пустинята тропна съ кракъ отъ ядъ. Вълко плюна, отвори си устата да изругае вѣтъра, пакъ се досѣти, че трѣбва да мълчи, прѣхапа си устата и замълча. Мина се още половинъ часъ—пакъ нищо. Нино почна да се отчайва. Но видѣ Горановото спокойно лице, когато блѣсна свѣткавицата и се окуражѝ.

Вълко, като че ли видѣ нѣщо да се свѣтна на една страна. Изтръпна отъ страхъ и радость. Побутна Горана и му посочи съ пръстъ на една страна. Горанъ нищо не видѣ. Никой другъ нищо не видѣ. Вълко и той вечъ нищо не види. Измама. Люта измама!

Минува се врѣмето, вѣтърътъ все бучи, а дружината стои.

Далечъ нѣйдѣ въ една долина нѣщо свѣтна. Горанъ видѣ. Видѣ и Пейо. Его огънь, ето пламъкъ. Вѣтърътъ го завѣва. Всички го виждатъ. Горанъ ги спира съ рѫцѣ да търпѣтъ. Трѣбва хубаво да опрѣдѣли мѣстото и тогава да вървѣтъ. Изгасна огъньтъ и пакъ свѣтна..... На, огънь! Никакво съмнѣние нѣма. Пламъкъ. Горанъ устрѣми своя орловъ погледъ тъкмо къмъ пламъка. Свѣткавицата блѣсна и той позна мѣстото. Тамъ е. Даде знакъ на дружината да върви по него. Понахлупи си калпака да го не отнесе вѣтърътъ и полетѣ къмъ пламъка. Другитѣ по него, като пилци по майка си.

Горанъ бѣше едъръ човѣкъ, а и годинитѣ му се понапълнили, но Горанъ не знаеше, що е това уморяване отъ пѫть. Вѣга Горанъ, та трѣвата слага. Промъква се като смокъ прѣзъ храстьето. Прѣскача като кошута прѣзъ тръньетѣ. Върви като стрѣла.

Нино Пустинята бѣга по-силно отъ хъртъ. Нищо не гледа прѣдъ себе си. Необяснима радость го тика напрѣдъ и нему му се чини, че хвърка, че е лекъ като перо! Врани биволе и ковани кола се мѣркатъ отъ сега още на Пейо. Колко той обичаше врани, едри, съ вити рогово биволи, но дѣ пари! Пари нѣмаше до тогазъ. А сега? . . . Още малко и котелъ съ жълтици лежи прѣдъ очитѣ му!

Вълко си загуби единия царвулъ и бѣга съ единъ босъ кракъ. Отъ врѣмацитѣ и капинитѣ кракътъ му се орѣза. Кървь течеше отъ него. Но дѣ усѣща Вълко болки! . . . Бѣга Вълко що сила има.

Каква тъмница! Да ти бръкне човѣкъ въ очитѣ нѣма да го видишъ! Само ослѣпителния блѣсъкъ на свѣткавицата озаряваше отъ врѣме на врѣме мѣстото. И тогава се виждаха четворицата дружина какъ скачаха прѣзъ буреняка, като нѣкои духове.

На Вълко се закачи другия царвулъ еднѫжъ за една шубрака и той се върголи като отсѣчено дърво на земята. Въ мигъ

обаче стана и безъ да каже поне едно „охъ“, сграбчи капата въ рѫцѣ и отиде вихри вѣтри по дружината.

Ето вече наближаватъ. Ето лозето на попъ Станой. Тукъ свѣтна огъньтъ. На горния край на лозето. Спрѣ се Горанъ. Всички спрѣха. Горанъ легна на земята и пълзи по корема си кѫдѣ горния край на лозето. Всички слѣдватъ примѣра му.

Една бистра свѣткавица освѣти на мигъ пространството. Нино Пустинята се метна като сърна изъ главинитѣ. Той видѣ глава и дълги уши. Сграбчи ушитѣ, що сила има и тегли. Нѣщо рипа, нѣщо скача. Нино нищо не види. Вълко усѣти нѣщо, че го плеска по шията. Държи съ рѫцѣ, нѣшо като опашка. Нѣщо като опашка въ рѫцѣтѣ му. Запъна се Вълко и тегли. Горанъ гледа вторачено. Нѣщо шава между лозинитѣ, движи се нѣщо. Пейо настръхна и дигна търнокопа да го удари. Горанъ му спрѣ рѫката и се наведе, напипа косми като че ли е брада! Улови брадата и тегли. Чуватъ се охкания. — Охъ, охъ, олеле! — Гласъ човѣшки. Горанъ тегли. Пейо стои съ подигнатъ търнокопъ.

Всички се стрѣснаха.

— Боже, Боже, избавление, огънь, жупелъ, устрѣли, злия бѣси! Стано, Стано, прокле. . . . . .

Страшна свѣткавица прострѣли изъ тъмнитѣ облаци. Ослѣпителна! Дружината потрѣпераха на мѣстата си. Вкамениха се. Ужасенъ гръмъ послѣдва. Земята потърси. Нино пустна ушитѣ и хукна да бѣга. Гръмътъ се повтори, проехте атмосферата, и Вълко удари на бѣгъ. Гърмътъ потрети съ такъва сила, щото Горанъ цѣлъ се потърси. Свитки излѣзоха изъ очитѣ му, упусти брадата и въ мигъ му се зави свѣсь, блѣсна прѣдъ очитѣ му дългъ ножъ, видѣ крилье. Не удържа, прѣкръсти се и побѣгна. Пейо го послѣдва. . . . .

Всичко това стана мъгновенно.

На другия день въ с. Гайтаница попъ Станой седи въ Минковата механа на едно малко столче. Около се събрали всички селени. Пълна механата. И на двора има селени.

Жално изгледва попъ Станой. Кръвь нѣма на лицето му. Половина отъ брадата му оскубана. Той бѣ подпухналъ. Попъ Станой расказва и наоколо му гробна тишина. Всички слушатъ съ голѣмо внимание.

. . . . . — Стигнахъ азъ късно на лозето. Вързахъ магарето на горния край на липата. Извадихъ отъ дисагитѣ винце, пийнахъ си малко. То се стъмни. И каква тъмница. Нищо се не види. Даде Господь че се изви единъ вѣтъръ, та гората кърти.

— Обиколихъ лозето, пакъ запушихъ лулата и чакамъ да се приближи полунощь. Дрѣмка зе да ме бори, а боехъ се да заспѫ. Като заспѫ, азъ мѫчно ставамъ. Михъ си очитѣ съ вода, пушихъ тютюнъ, ходихъ на горѣ на долу, врѣмето дойде.

— Дойде врѣмето, азъ зехъ малко отъ сламата и я запалихъ, прѣчетохъ една молитвица и запалихъ сламата. Запалихъ и на другия край на лозето една жъмка слама и се свихъ между главинитѣ наблизо до магаренцето да дрѣмнѫ.

— Ами защо запали сламата, дѣдо попе? попита Нино Пустинята, който смиренно седѣше на едно малко столченце и си пушеше изъ дългата чибучка.

— Ехъ, че ти още ли не знаешъ, че споредъ Гергйовъ-день се пали светена слама на лозето, да го не бие градъ! Светена слама бѣ това. На коледа е осветена. Ти не знаешъ ли, че коледната слама пази отъ градъ? Ти не знаешъ ли, че въ яслата дѣто се роди Иисусъ имаше слама?

— Ние сме прости хора, дѣдо попе, каза Нино Пустинята. Ние не разбираме тия работи.

— Тъй, Нино, тъй. Тая слама се пали за градобитие. Запалихъ азъ сламата и си лѣгнахъ. Едвамъ съмъ задрѣмалъ и една страшна вихрушка се ови около мене. Събудихъ се и що да вида! Единъ цѣлъ роякъ нечистиви духове се въртѣхтъ всрѣдъ вихрушката! И какви грозотии! Смързнахъ се на мѣстото си. . . Тю, грозно нѣщо е Сатаната!

Дѣдо попъ се прѣкръсти. Всички селени се прекръстиха. Нино Пустинята се прѣкръсти три пѫти.

— Дави ви не дава Господь да срѣщнете такъво нѣщо. Жлъчката може да се пукне отъ страхъ. Видѣхъ единъ дяволъ, като ракъ, само че черенъ като вѫгленъ. Съ двѣтѣ си клѣщи той хвана магарето за ушитѣ. Другъ дяволъ обѣзди бѣдното магаренце. Укачи се на него. Трети дяволъ въсѣдна на втория, четвърти отгорѣ и тъй дяволъ връзъ дяволъ на магарето. Другъ единъ пъкъ, на когото очитѣ свѣтѣха като вѫглени, хвана магарето за опашката. Свѣткавицата сѣвтне, а тѣ подскокнатъ на горѣ, завъртѣхтъ си опашкитѣ и си исплезѣхтъ езицитѣ. . .

Тю! грозотило! Богъ и св. Николай да запазатъ всѣкого отъ такива бѣди! . . .

— Ехъ, братя, то нищо, слушайте нататъкъ да видите що изтегли дѣдо ви попъ.

Хвана ме единъ отъ нечестивитѣ за брадата и тегли проклетия сатана! Изкуба ми брадата. Какъвъ страхъ, какви болки! Свѣти свѣткавицата и азъ видѣхъ проклетия дяволъ какъ стои прѣдъ мене, прѣсторенъ на мечка, а главата му като на бухалъ, а очитѣ му кървави.... Душата ми пойде да излиза. И усѣтихъ какъ се дигаше душата ми изъ гърдитѣ. И се сѣтихъ за Бога. Боже! извикахъ: помилуй мя, порази злия бѣси! . . . . И отъ единъ пѫть блѣсна една чудна свѣткавица. Единъ такъвъ трѣсъкъ, единъ такъвъ гърмежъ се раздаде, че земята потрепера. И духоветѣ въ мигъ изчезнаха. Видѣхъ ги какъ хвръкнаха, какъ вихрушката ги отнесе. Тъй, селени, тъй се свърши тая работа. Отъ моята брада половината отиде, а попадията налага ушитѣ на магарето съ квасъ.

— Богъ да запази всѣкого отъ такъва бѣда, каза Нино Пустинята—а лицето му показваше голѣма скърбь, съжаляваше дѣдовата попова брада, която снощи бѣ останала въ неговитѣ ржцѣ.

Петко Рачевъ Славейковъ

Скица отъ **П. К. Яворовъ**

(Петко Рачевъ Славейковъ. Избрани съчинения, книга първа. — Стихотворения).

Ний нѣма да говоримъ много за поета Славейковъ. Той е говорилъ, говори и ще говори самъ за себе си — чрѣзъ своитѣ произведения. Шесть милиона хора сж говорили, говорятъ и ще говорятъ за него — чрѣзъ неговитѣ произведения.

Доста сж три думи:

Творчеството на Славейкова е творчество на единъ самобитенъ гений: израстналъ подъ низката стрѣха на мѣдникарския дюкянъ — той създаде единъ езикъ и кръсти една литература.

Поезията на Славейкова е поезия на една свята душа: живѣлъ срѣдъ масса безхарактерни роби — той запазва до край своето уважение и своята любовь къмъ брата-человѣкъ.

Пѣсенъта на Славейковъ е пѣсень народна: нѣма палатъ и колиба подъ нашето българско небе, нѣма палатъ и колиба неогласяни, въ минута на веселие или сърдечна неволя, отъ неговитѣ радостни — или тажни напѣви.

*

Ний ще говоримъ за оня Славейковъ, чийто животъ е билъ: „да бий, да буди и стрѣска“; — за оня Славейковъ, чиято биография е „историята на българския народъ, прѣзъ втората половина на завчерашното столѣтие“; — за оня Славейковъ, който говори: „Като самоволенъ ратникъ за свободата на отечеството си, не съмъ ималъ и нѣмамъ другъ рж̀ководитель въ това, освѣнъ любовьта къмъ народа си“

Наистина, врѣмето, когато Славейковъ излазя на сцената като обществен дѣецъ, е било врѣме само за бичъ, само за буденье, само за стрѣсканье.

Трѣбвало е бичъ за оная паплачь фанариотска гадь, която е плъзнѣла, въ името на Христа, подъ скѫсаната риза на православния „хондрокефалосъ“ и е пѣяла „Господи, упокой“ на всѣка българска свѣсть.

Трѣбало е буденье за дълбоко-заспалата петвѣковна рая, — за овцата, която е събличала по двѣ кожи наведнажъ: една за топло на патрикъ, друга за меко на султанъ.

Трѣбвало е най-послѣ стрѣсканье за тогавашнитѣ хранибоже по-будни хора, които сѫ лапали мухи съ приказки върху „мурафетлика на ингилишкитѣ пампори“, безъ да виждатъ черната пропасть, готова да погълне народа.

И Славейковъ попада тъкмо въ стихия за царственнитѣ крилье на единъ орелъ, — въ своя стихия!

Защото чукътъ, прѣдназначенъ да разрушава и гради, ръждясва безполезно — ако нѣма подъ себе си онова, което трѣбва да се разруши, и онова, съ което трѣбва да се изгради.

Славейковъ учитель и пѣвецъ, Славейковъ вѣстникаръ и проповѣдникъ—той е вездѣсѫщъ, въ силата на една вездѣсѫща дарба, той е всемогѫщъ, въ силата на една всемогѫща гениялность.

Учи ли млади и стари на онова, което сме биле и което трѣбва да бѫдемъ, или пѣй за любовь и омраза, — пише ли, за малки и голѣми, върху онова, което е било и което не трѣбва да бѫде, или проповѣдва борба и неустрашимость, — той бие, разбужда и стрѣска, съ еднаква сила в знание.

Учи ли бѣдни и богати на онова, което е истинско и вѣчно, или пѣй за радость и мѫка, — пише ли, за гладни и сити, противъ онова, което е низко и недостойно, или проповѣдва вѣра и самопожертвованье, — той бие, разбужда и стрѣска, съ еднаква сила и умѣние.

Никога острата стрѣла на Славейкова не е падала, прѣди да удари помѣрената цѣль.

Никога пламенната дума на тоя човѣкъ не е заглъхвала, прѣди да процѣпи слуха на спящия народъ.

Никога праведното негово дѣло не е свършвало, прѣди да раздвижи цѣлия български свѣтъ.

Питайте гърка, питайте турчина, — питайте и българина! — тѣ ще ви кажѫтъ.

Наистина, епохата, прѣзъ която Славейковъ стои на сцената като общественъ дѣецъ, е била епоха, историята на която е негова биография.

Една епоха на духовно свѣстяванье не може да не принадлежи на своя свѣститель; една епоха на политическо възраженье не може да не принадлежи на своя възродитель.

Славейковъ е и свѣститель и възродитель; — свѣститель на Българизма, възродитель на България.

Той е онова крупно свѣтило, обкржжено отъ цѣла плеада малки свѣтила, подъ животворнитѣ лжчи на което е рътило зърното на днешната България.

Защото прѣди петдесеть години имаше една масса-народъ, който говорѣше български, но се срамуваше да се назове съ името на своитѣ прадѣди; — масса-народъ, който намираше за най-удобно да остави ума си на съхранение въ бърлогата на фенерскитѣ мечки, та да не му тежи въ петъчнитѣ залиси на „алъшъ-вериша“; — народъ, който молѣше християнския Богъ за справедливия „баба“ и блѣеше срѣщу Айя-Софѝ джамиси: „Падишахимизъ чокъ яшà“!

Срѣдъ тоя обезроденъ народъ издига своето знаме Славейковъ.

Той кръстосва широката своя татковина по направлението на всевъзможни вѣтрове, — поучава, изучва. . .

Той поучава съ миналото, за да отхвърли настоящето; а самъ изучва настоящето, за да отгатне бжджщето.

Кажето на единъ народъ: това си билъ! — и той ще се попита: „какво съмъ азъ?“.

Кажете му още: въ бездна си ти! — и отговорете на въпроса: „какъ ще излѣзж?„.

Търсете философията на това, което е, въ онова, което е било; и смисъльта на онова, което ще бжде, въ това, което е.

Лжкътъ на Симеона порази бухала на Фенеръ; не бѣше ли това пророческиятъ сънь за Шипка.

Питайте гърка, питайте турчина, — питайте и българина! — тѣ ще ви кажжтъ.

Наистина, периодътъ, прѣзъ който Славейковъ дѣйствува на сцената като общественъ дѣецъ, е ималъ въ неговото лице необходимия самоволенъ ратникъ, прѣдаденъ на дѣлото си единственно отъ любовь къмъ своя народъ.

Гърция, Сърбия, Румжния — тѣ сж биле свободни вече, когато България е стояла още яйце въ полога на врѣмето — едно яйце, надъ което сж подсмърчали въ недоумѣние хремавитѣ орнитолози на европейскитѣ кабинети. . .

Мракъ и невѣжество, зло и неволя, — нищо, което да съблазни, да подграби: ето ви България, когато изпъква Славейковъ.

Сънь и безволие, гнетъ и покорность, — нищо, което да насърдчи и помогне: ето ви България, когато продумва Славейковъ.

Имате ли оная прометейова искра, която се нарича любовь?

Ако я имате — правете чудеса!

Защото тя е магия, която дава очарование на единъ подвигъ, и талисманъ, който осигурява една побѣда.

Всѣкога и всѣкждѣ, — и въ село и въ градъ и въ църква, и въ училище, и въ колиба и въ дворецъ, — Славейковъ стиска попуканата рака на своя братъ, той цѣлува неговото потно чело, той пригръща неговитѣ опрашени плѣщи.

Всѣкога и всѣкждѣ той върши това, което не може да извърши охтичавиятъ дребосъкъ на единъ качамашки аристократизъмъ, обгербованъ съ фалшивитѣ марки на живопризованитѣ и мъртвоизпратенитѣ. . .

И нищо не е могло да сломи волята на Славейкова.

Прѣдъ никаква бѣда не е мигвало окото на тоя идеаленъ фанатикъ.

Никакво съмнѣние не е намѣрило почва въ гърдитѣ на тоя гранитенъ великанъ.

Отъ кжщата на баща си, когато напуща всичко, до пламъцитѣ на Стара Загора, когато спасява само главата си — Славейковъ върви смѣло и гордо въ избрания отъ рано пжть.

Отъ гръцката плѣсница, която опитва въ църква, за прочитанье Отче нашъ по български, до турския зандънъ и до моралнитѣ изтезания прѣзъ една черна минута въ новобългарския день — Славейковъ отстоява своята мечта.

Отъ скроменъ селски учитель, до славенъ всенароденъ водитель, отъ нищо и никакъвъ хлапакъ, до бѣлобрадъ уважаванъ отъ всички старецъ, — отъ начало и до край Славейковъ върши безкористния подвигъ на беззавѣтната любовь...

Питайте гърка, питайте турчина, — питайте и българина! — тѣ ще ви кажатъ.

Има три имена въ ново-българската история: Ботевъ, Левски — и Славейковъ.

Ботевъ — оракулътъ на българската революционна мисъль.

Левски — архангелътъ на българското революционно чувство.

Славейковъ — апостолътъ на българското революционно дѣло.

Първиятъ бѣше поразенъ отъ коршумъ, вториятъ бѣше задушенъ отъ бѣсило, а третиятъ изгорѣ медленно край жертвенника, прѣдъ който бѣше свещеннодѣйствувалъ . . .

Три участи еднакво завидни.

*

За това, слава ономува:

— въ ржка съ оржжье,
Който бди на своя постъ.

И —

Туй що старитѣ зачнаха,
Млади ще го вкарать въ пжть . . .
Умореннтѣ заспаха,
Живитѣ — тѣ нека бджть.

Неоснователна ли?

(Отговоръ на брошурата: Неоснователна война, отъ поручикъ В. Гужгуловъ).

Трѣбва да се признае, че е много мжчно да се доказватъ аксиоми (очевидни истини), ако се погледне на тѣхъ като на теореми. Още по-трудно е това, когато въ истинността имъ трѣбва да убѣждаваме хора, които се прѣструватъ, че не чуватъ и не разбиратъ никакви доказателства. Такъвъ е случаятъ и съ нашитѣ висши офицери, за изключителното положение на които бѣше написана студията: „Его причинитѣ на тая печална война", печатана въ VII и VIII кн. отъ миналогодишното течение на сп. Мисъль. Още слѣдъ появяванье на казанитѣ книжки нѣкои отъ нашитѣ вѣстници и списания привлѣкоха вниманието на читателитѣ си върху тая студия съ по нѣколко благоприятни думи въ самия отдѣлъ, гдѣто извѣстяваха за съдържанието на „Мисъль". Разбира се, генералския органъ — в. „Телеграфъ" — излѣзе съ едно антрефиле, пълно съ ругания по нашъ адресъ, като квалифицираше студията ни „безсъдържателна", „глупава" и „оскръбителна". Впрочемъ, ний не можехме и да очакваме друго отъ подобенъ вѣстникъ, който има за тайни инструктори всичкитѣ висши офицери около военното министество. За да видятъ читателитѣ, колко се съгласяватъ отзивитѣ на нашитѣ журналисти за едно и сжщо нѣщо, привеждаме успоредно долнитѣ двѣ мнѣния за нашата студия: въ в. „Телеграфъ", брой 151 и въ септемврийската книжка на списанието „Напрѣдъ!".

Напрѣдъ!:

„. . . . Прѣинтересна и много важна и съврѣменна е статията на непознатъ авторъ, скритъ подъ „***": „Его причинитѣ на тая печална война", гдѣто съ умѣние и дълбоко проникване са разглежда военния въпросъ у насъ, за претенциитѣ, а особенно за голѣмитѣ заплати на офицеритѣ. Читателя ще остане крайно благодаренъ отъ прочитането на тая студия, здраво и силно аргументирана противъ поменатитѣ претенции на нашето висше офицерство".

Телеграфъ:

„. . . Статията поради своитѣ п р о т и в о р ѣ ч и я и чувствителни оскръбления носи изцѣло отмъстителенъ характеръ. Тя е пропита цѣла отъ ядъ и дива злоба — нѣщо, което характеризира нравствения обликъ на нейния безименъ авторъ . . . .

Отъ друга страна неможемъ отъ да не изкажемъ нашето дълбоко съжаление, че едно отъ най-добритѣ ни и сериозни у насъ периодически списания, което всѣкога се е отличавало съ своятъ достолѣпенъ и строго обективенъ езикъ, е открило своитѣ страници за подобни безъсъдържателни, глупави и главно оскръбителни произведения излѣзли изъ подъ перото на единъ страхливецъ — „кабинетенъ герой".

Това поведение на в. „Телерафъ“ накарало г-на В. Гужгулова (за да не се изтълкува мълчането за признание) да напише една брошура, озаглавена „Неоснователна война“, печатана въ Шуменъ съ разрѣшението на командира на 19-и пѣх. Шуменски полкъ. Твърденията на тая брошура именно ще разгледаме тука.

Нашата студия бѣше раздѣлена на двѣ части: въ първата се разглеждаше стремлението на висшитѣ офицери да поставятъ себе си, па и цѣлото офицерство, въ особенно привилегировано положение спрѣмо общитѣ закони и народа; въ втората часть се сравняваха изобщо заплатитѣ на офицеритѣ съ тия на всички други държавни служащи, като се изтъкваше, че заплатитѣ на висшитѣ офицери (отъ капитанъ на горѣ) сж непосилно голѣми за нашата сиромашия, и най-послѣ се изброяваха цѣла верига други материални облагодѣтелствувания, отъ каквито не се ползуватъ никои отъ гражданскитѣ служащи. Всѣкой, който е прочелъ съ внимание тая студия, е разбралъ, че въ нея не се изказваха претенции за подобно издиганье и на останалитѣ професии, нито пъкъ се искаше да се увеличатъ и тѣхнитѣ заплати, или да имъ се дадатъ и останалитѣ права и облагодѣтелствувания. Тамъ просто се излагаше, какво чувство възбуждатъ у народа и неговата интеллигенция тѣзи домогвания на висшитѣ офицери, да си присвояватъ привилегии, противни на нашитѣ общи закони и обичаи. Освѣнъ това, въ нашата студия се излагаше, че ний като самостоятеленъ народъ, имаме днесъ за днесъ нужда отъ войска и отъ офицери, които да обучаватъ и приготовяватъ тая войска, за да пази нашето отечество отъ чуждо посѣгателство, да пази свободата ни. Казахме сжщо, че тѣзи войници и тѣзи офицери, които образуватъ войската, сж излѣзли отъ срѣдата на българскитѣ граждани, на самия народъ и, най-послѣ — а това бѣше и цѣлта на студията — че и висшитѣ офицери не трѣбва да забравятъ своето произхождение, не трѣбва да мислятъ за нѣкакво „благородство“, а да бждатъ по-скромни и да се съобразяватъ съ нравитѣ и желанията на тоя сжщи народъ, защото това „благородство“ и неговитѣ слѣдствия — царски блѣсъкъ и разкошъ — сж нѣща и противни за единъ истинно демократически народъ, какъвто е нашия, и непоносими за неговия оголѣлъ гръбъ. Ето на кжсо съдържанието на нашата студия.

Прѣди да пристжпимъ къмъ разглежданье на брошурата на г. Гужгулова, считаме за нуждно да посочимъ на начина, по който обикновенно се защищаватъ водителитѣ на войската: — като се отождествява войската изобщо съ нейнитѣ висши началници. Това отива даже до тамъ, че когато се порицава нѣкоя осждителна постжпка, злоупотрѣбление или развратъ на нѣкой висшъ офицеръ, г-да военнитѣ обичатъ да казватъ, че се нападала войската. Тоя манеръ има, разбира се, ясна цѣль: да може всѣки пжть, когато се осждатъ нѣкои постжпки на отдѣлни висши офицери, да се възразява така: „Вий нападате войската, вий оскърбявате тая армия, която пази вашата свобода, вий не сте патриоти и т. н.“ Тоя именно фалшивъ начинъ на защита е създалъ онзи

възвратъ и онія злоупотрѣбленія на висшитѣ офицери, — остарѣни и до сега ненаказани, противъ които се възмущава всѣки честенъ човѣкъ. Прѣди всичко, никой не може да забрани на хората да обичатъ отечеството си и да работятъ споредъ силитѣ си за неговото благо; затова нека да не се монополизира патриотизмътъ само за едно малцинство личности, които хозяйничатъ въ войската. Ние знаемъ, че това не се одобрява и отъ по-съзнателнитѣ офицери, които не искатъ да злоупотрѣбяватъ съ положението си и които тайно негодуватъ противъ всичкитѣ неправди на своето началство. Повтаряме и тука това, което казахме и въ първата си статия, че ние не сме имали и нѣмаме лоша умисъль къмъ войската или офицерството и не сме имали за цѣль да ги оскърбяваме. Но никой нѣма право да иска отъ насъ да нѣмѣемъ прѣдъ прѣстѫпления и прѣстѫпни домогвания.

Да прѣминемъ сега къмъ самата брошура. Авторътъ, като взема за неприятели на войската всички онія, които осѫждатъ лошитѣ постѫпки на офицеритѣ, било устно или чрѣзъ печата, захваща брошурата си съ думитѣ на единъ френски писатель, който е писалъ статия за — неприятелитѣ на войската. Войската е уподобена на волъ, който оре, а неприятелитѣ — на брѣмчащъ рой мухи, които хапятъ и се хранятъ отъ кръвьта на „изнуреното“ животно. Ето неговитѣ думи: „Да, казваме ний, сѫщо такъвъ ядосанъ свѣтъ у насъ изпълнява неблагодарната роль спрѣмо войската, както хвърчащия рой мухи спрямо онова животно, което е осѫдено вѣчно да работи“. По нататъкъ: „Сѫщо така и тоя ядосанъ свѣтъ у насъ като не оцѣнява, кѫдѣ му е мѣстото като писатель, нахвърлюва се върху най-деликатния и най-крѣхкия (к. н.) организамъ на нашата държава — войската, собственно върху офицерството, върху офицерския ни корпусъ“ . . . . . „Аналогиченъ е случая съ написаното въ „Мисъль“, книжка VII. Слѣдъ като въ послѣдно врѣме въ нашата журналистика се проявляваше въ разни форми едно озлобление противъ войската (?) и нейнитѣ началници; слѣдъ като в. „Телеграфъ“ искаше да защити войската, тогава се появи капризния оня писатель въ „Мисъль“ съ своята студия: Ето причинитѣ на тая печална война“.

Както се вижда отъ горното, и авторътъ на брошурата е побързалъ прѣди всичко да отождестви своитѣ началници съ войската изобщо. По нататъкъ, като изказва нѣколко общи сѫждения върху цѣлата студия, казва, че никакви причини нѣма за тѣзи критики, които в. „Телеграфъ“ нарече война. Случайтѣ, които сме изброили, не били истински причини, защото били единични, а освѣнъ това, можали да се случатъ и съ членове отъ друга корпорация. Вѣрно е, че и въ другитѣ корпорации се случватъ такива простѫпки, но тамъ нѣма „честьта на мундира“ и не се умаловажава вината, не се оставятъ злоупотрѣбленията безъ наказание, нито пъкъ се налагатъ нищожни и просто смѣшни наказания даже за убийство. Има съ десетки, ако не съ стотини, чиновници осѫждани за кражби и злоупотрѣбления; а колко пъти се

е случило това съ висшитѣ офицери? Колко явни кражби на висши офицери се прѣкриха, все за—„честьта на мундира“. И това не били *причини*, а дребни работи, на които не би трѣбвало да обръщаме внимание?!

За голѣмитѣ заплати на висшитѣ офицери сѫщо не сме имали право, понеже не сме можали да влѣземъ въ положението на единъ майоръ, подполковникъ или генералъ и да си прѣдставимъ неговата тежка (?) работа, та послѣ да прѣцѣняваме възнаграждението, което той заслужва. Колкото пъкъ за другитѣ облаги на офицеритѣ: безплатенъ слуга, разни прѣдставителни, пѫтни и дневни пари, фаетони, повишения и пенсии — тѣ били *малки причини*, отъ които сме търсили голѣми послѣдствия. Значи, и тѣзи нѣща сѫ дреболии. Не е напуснато и да се натякне на редакцията на *Мисъль*, че била „възхитена отъ писаното по-рано,“ та бързала да поднесе на читателитѣ си въ кн. VIII „забравената“ въ VII кн. графическа таблица за заплатитѣ съ още три други облагодѣтелствувания, изпратени отъ другъ авторъ.

Най-послѣ, въ заключение на общия прѣгледъ върху нашата студия, брошурата, като подмѣта, че тя била написана *отъ злоба къмъ висшитѣ офицери*, заключава, че сме създали *войната* и послѣ сме търсѣли причини да я оправдаемъ. Прѣди всичко, възмущението на нашето общество отъ злоупотрѣбленията, които се вършатъ въ военното министерство и въ частитѣ на войската отъ страна на много висши офицери, останали и до днесъ ненаказани, датира отъ много години. Сѫщо и борбата, която нашата преса поведе противъ тия злоупотрѣбления. Обаче отначало тая борба бѣше слаба и не тъй остра, защото се мислѣше, че висшето офицерско началство ще успѣе да въведе законность, за да се прѣкратятъ злоупотрѣбленията и своеволието. Но за съжаление, това не само не стана, но се захванаха извѣстнитѣ вече систематични „прѣкривателства“ отгорѣ и въ резултатъ излѣзе, че никой отъ тия *военни крезовци*, за които поменаваше онзи офицеръ въ в. „Прѣпорецъ“, не се наказа, а напротивъ, наказваха се нисшитѣ офицери, които разкриваха прѣстѫпленията на началството си. Туй повдигна негодуването на цѣлата интеллигенция и борбата се подзе не само отъ журналистиката, но и въ Народното Събрание. Тая борба именно в. „Телеграфъ“ нарече *война* противъ висшето офицерство. На автора на брошурата се иска да вѣрва, че прѣдметната борба се води отъ момчетия или отъ лъжлива интеллигенция. — Вѣрно е, че и у насъ, както и на всѣкждѣ, има и такава интеллигенция, всичката интеллигентность на която състои въ контеньето, празднословието и моралната слободия, и че може и тя да негодува. Но нека се надѣваме, че г. Гужуловъ е достатъчно ориентиранъ въ нашата литература, за да знае, че списанието *Мисъль* не е прѣдставитель на *тая* интеллигенция. Прочее, ний претендираме да се счита нашата статия за изразъ на негодованието на *истинската* интеллигенция, която гледа критически на всичко въ нашия политически и общественъ животъ. А кой не знае, че и болшинството отъ нисшитѣ офицери роптае

противъ своеволията и прѣстжпленията на своитѣ началници, и че не само между цивилнитѣ сжществува чувство на справедливость!

Да видимъ сега послѣдователно, какъ авторътъ на брошурата разглежда приведенитѣ отъ насъ примѣри и какъ изкарва, че нѣмало причини или че ние сме ги създали. Но понеже пристрастието отива до тамъ, че се отричатъ всѣкакви грѣшки и всѣка анормалность въ срѣдата на висшето офицерство, като се наричатъ просто дреболии посоченитѣ въ студията причини—или пъкъ дори несжществующи, ний сме принудени да приведемъ тукъ поглавнитѣ отъ ония всеизвѣстни факти, разглеждани не еднократно въ нашата журналистика, които прѣди нарочно изпустнахме съ цѣль, отъ една страна, да скжсимъ студията, а отъ друга да не повтаряме това, което се знае отъ цѣлия четящъ свѣтъ, а още повече и отъ заинтересуваното офицерство.

1. За убийствата, каквито до сега се случиха нѣколко и то все офицеритѣ убиваха, тамъ бѣхме казали, че убийцитѣ офицери не се прѣслѣдватъ като углавни прѣстжпници, а се сждятъ отъ воененъ сждъ, който, като взема прѣдъ видъ „честьта на мундира", умаловажава вината и въ резултатъ излиза, че или никакъ се не наказва, или се наказва за нѣколко дена или мѣсеци както стана сега съ убийството въ Елена. Като разглежда тоя примѣръ, авторътъ на брошурата казва, че, до колкото помни, станали сж три убийства на граждани отъ офицери: въ Бургасъ, Кюстендилъ и Елена. Противъ поручикъ Коевски, който уби Златоустова въ Бургасъ, не било възбуждано прѣслѣдванье, защото билъ извършилъ това при самоотбрана; а за поручикъ Коракова, който уби въ Кюстендилъ единъ гражданинъ, авторътъ не иска да говори, защото не му било извѣстно дѣлото. Колкото за Елена, гдѣто подпоручикъ Грациано уби Фурнаджиева, брошурата се простира по подробноститѣ на дѣлото, като явява, че сждътъ при обстоятелства, намаляющи вината, е осждилъ убиеца на осъмъ мѣсеци затворъ. Разкрило се, че нѣколко дена прѣди убийството Фурнаджиевъ съ нѣколко другари хванали на улицата подпоручика и го билъ до умиранье, а нѣколко дена по-послѣ му се заканилъ, че ще го убие. Прѣдъ сжда се установило сжщо и обстоятелството, че поручикътъ е разсѣкълъ главата на Фурнаджиева, като го е достигналъ дебнишкомъ изотзадъ, т. е. безъ да знае послѣдния, че го нападатъ да го сѣкжтъ, за да може да се самозащити съ тоя револверъ, който е носилъ въ джоба си. Авторътъ осжжда Фурнаджиева, че по единъ хайдушки начинъ нощно врѣме е хванали подпоручика и го билъ, като не му далъ възможность да се защити, а пъкъ отъ друга страна одобрява заедно съ военния сждъ постжпката на подпоручика, който по сжщо такъвъ хайдушки начинъ е убилъ жертвата си, като не е ималъ смѣлостьта да я нападне открито, когато убития го оскърбилъ съ думитѣ: „евренно, ще ти изпиѭ кръвьта". По-нататъкъ брошурата, като описва качествата на убития и го изкарва цѣлъ нагабонтинъ или малъкъ Пазвантъ-оглу, признава, че е

трѣбвало поручика да „прѣмахне това зло“, инакъ Фурнаджиевъ е щѣлъ непрѣменно да го убие съ револвера си. Както и да е, това е единъ новъ случай и едно ново дѣло на военния сѫдъ, което ний не сме имали прѣдъ видъ, когато писахме студията, защото това убийство стана извѣстно въ срѣдата на августъ, а пъкъ студията бѣ написана въ края на юлий. — За убийството въ Бургасъ има да кажемъ слѣдующето. Отъ размѣненитѣ писма между Коевски и Златоустова се вижда, че недоразумѣнието е щѣло да се изравни, ако да не сѫ били злонамѣрени хора, които сѫ го осуетили и сѫ докарали работата до такъвъ печаленъ край. Споредъ това признание излиза, че поручикътъ е билъ подбутванъ отъ своитѣ другари и началници да упорствува въ изникналата распра, за да излѣзе побѣдитель мундиръть. А такава задкулисна игра нѣмаше да се разиграва, ако не бѣше извѣстно, какъ се сѫдятъ и осѫждатъ офицеритѣ отъ военния сѫдъ, когато случаятъ е за разправии съ „щатски“, както обикновенно военнитѣ наричатъ всички невоенни лица. Понеже авторътъ казва, че нѣма да говори за убийството въ Кюстендилъ, защото нѣмалъ свѣдения, то ний ще приведемъ по-голѣмата часть отъ писмото, напечатано въ брой 39 отъ I год. на в. „Прѣпорецъ“, писано отъ лица, които не сѫ събирали „свѣдения“, а знаятъ работата отъ близо.

„Кюстендилъ, 9-й ноември. За убийство въ разгневено състояние, Щразбургския Воененъ Сѫдъ е осѫдилъ графъ Щолберга на 3½ годишенъ затворъ съ лишаванье за всѣкога отъ чинъ и служба (к. н.) и прѣсѫдата е била потвърдена отъ Императора. И дохожда ни на умъ прѣсѫдата на Соф. Воененъ Сѫдъ по дѣлото на поручикъ Коракова. Поручикъ Кораковъ разсърденъ отъ това, че Аце Гьоковъ му направилъ отводъ по едно свое углавно дѣло, прѣзъ цѣлата нощь пиянствувалъ въ Военния Клубъ и нѣкои кръчми, а на утрѣньта рано чакалъ жертвата си, за да я убие. Той ималъ врѣме дори да се похвали прѣдварително и на околийския началникъ и на члена при сѫда Сакъзова, че ще убие Аце. И наистина го убива. Когато Аце се намиралъ клекналъ прѣдъ дукяна си, поручикъ Кораковъ дебнишкомъ и изотзадъ гръмва върху му и го убива. Мотивътъ на убийството е — защитата на военния мундиръ. За Бога, защита ли или зацапванье (к. н.) на военния мундиръ е това? Какви забъркани понятия у поручика за военна честь и какви срѣдства за запазванъето ѝ! Честь ли е това, да си служишъ, слѣдъ убийството, съ свидѣтели като Доче Николчовъ, осѫденъ за такова же убийство, Григоръ Серлиевъ, осѫденъ за кражба на 24,000 лева държавни пари и Анастасия потурчената, обитателка на веселитѣ заведения? И какво направи Военнийтъ Сѫдъ съ поручика Коракова? Той игнорира показанията на хора незаинтересувани, на двама сѫдии и куп други достовѣрни свидѣтели, за да дири мотиви за оправдание на поручика (к. н.) въ показанията на поменатитѣ три лица. Поручикъ Кораковъ е осѫденъ на хауптвахтъ за една година съ зачитание прѣдварителния арестъ. Може смѣло да се каже, че това е подигравка съ правосѫдието. Но за да бѫде тази подигравка пълна, не би било злѣ да се изпрати поручика да служи пакъ въ 13 и Рилски полкъ, гдѣто нодъ ржководството на дружинниятъ си командиръ майора Петрова би се научилъ още по-добрѣ да пази честьта на военниятъ мундиръ. Нашитѣ граждани сѫ възмутени отъ изхода на процеса. И тѣ справедливо се питатъ — не е ли врѣме да се отнеме на военнитѣ сѫдилища правото да сѫдятъ дѣла по общи прѣстъпления? Въпросътъ дѣйствително е важенъ и заслужва да се позамислятъ надъ него, гдѣто трѣбва. Прѣсѫдата на Военнийтъ Сѫдъ направи лошо впечатление и върху голѣмата часть на военнитѣ тука, които, за щастие на българската

войска, нѣматъ ония понятия за честьта на мундиря си, които сѫ накарали поручика Коракова да извърши едно подло убийство",

Мислимъ, че горнитѣ три случая отъ убийства показватъ много ясно, какво правосѫдие се раздава отъ българскитѣ военни сѫдии, които цѣнѭтъ толкова евтино живота на едно човѣшко сѫщество за смѣтка на мундиритѣ. Мислимъ така сѫщо, че това „неприродно" явление е достатъчно да обясни — защо толкова често офицеритѣ прибѣгватъ до „шашка вонъ!" даже въ такива жалки случаи, какъвто бѣше лѣтошния въ София съ капитанъ Будевски, който бѣ отрѣзалъ съ шашката си пръста на единъ пиянъ човѣкъ, когато послѣдния се хваналъ за прѣпълнения вече трамвай, съ цѣль да се качи. Нещастния човѣчецъ не знаялъ, че тамъ е имало единъ рицаръ, за да пази пѫтницитѣ на трамвая отъ смѣлитѣ нападения на пияницитѣ.

Ами какво да кажемъ за онѣзи подвизи на нѣкои офицери, които нападатъ насилственно кѫщитѣ на вдовицитѣ, отъ кѫдѣто често пѫти излизатъ съ скѫсани пагони и раздрани мундири, но началството имъ ги задържа въ войската, като че ли за да си доизносѫтъ закърпения мундиръ. Такъвъ случай имаше въ Ломъ съ поручикъ Ивановъ, подобни имаше и въ нѣкои други градове, а най-прѣсенъ е случаятъ въ Вратца съ командира на квартирующия тамъ полкъ, за който се писа въ в. „България", брой 92 отъ 1899 год. Не цитираме самата дописка, понеже щадимъ читателитѣ.

Тѣзи случаи, види се, не се считатъ отъ военното началство за прѣстѫпления, затова и авторитѣ на такива позорни дѣла-освѣнъ че не се уволняватъ и продължаватъ да красѭтъ офицерството, но не могѫтъ и свободно да се сѫдѭтъ отъ надлежнитѣ прокурори и пострадали лица, защото се искатъ за това разни височайши позволения, каквито не се даватъ така лесно. . . . Ако подобенъ скандалъ се случи съ нѣкой граждански държавенъ служащъ, макаръ че тамъ „профессионалната честь" не прави такъвъ фалшивъ шумъ, процедурата е къса: лицето изведнѫжъ се уволнява отъ освѣдомения надлеженъ министеръ, и тогава рѫцѣтѣ на правосѫдието сѫ развързани.

И логиката и справедливостьта изискватъ да се налагатъ за еднакви прѣстѫпления и еднакви наказания, независимо отъ това, да ли прѣстѫпникътъ носи мундиръ или не. Това може да стане само тогава, когато всички прѣстѫпници се сѫдѭтъ отъ гражданскитѣ сѫдилища и отъ сѫдии по профессия, а не отъ случайни сѫдии, както е случая съ военнитѣ сѫдилища, гдѣто се обличатъ въ сѫдейска мантия лица, които често пѫти нѣматъ и понятие отъ правосѫдие, макаръ да сѫ добри команданти. Ний сме увѣрени, че ако офицеритѣ се сѫдѣха за недисциплинарнитѣ простѫпки, отъ граждански сѫдилища тѣ щѣха да бѫдѫтъ наказвани сѫщо така, кактосе наказватъ всички прѣстѫпници. Въ такъвъ случай сабята не щѣше да излиза толкова често отъ ножницата си въ мирно врѣме и нѣмаше да се казва на „щатскитѣ" отъ страна на офицеритѣ: „вий ни биете нощемъ, а ний ви сѣчемъ посрѣдъ бѣлъ день по улицитѣ".

Като говори за „честьта на мундира“, авторътъ казва: „Има честь адвокатска, има учителска честь, има разни видове еснафска честь, има и офицерска честь, съ понятието на която е тѣсно свързана униформата въ войската, слѣдствие на което тя се олицетворява съ мундира и затуй казватъ честьта на мундира, вмѣсто военна честь, на която мундира служи като нагледенъ външенъ прѣдставитель“. . . . „Понеже истинското значение на професионалната честь може найдобрѣ да се оцѣни отъ самитѣ членове на тази професия, то тѣмъ трѣбва да се прѣдостави изключително право (к. н.) да се произнасятъ за нея и да оцѣняватъ нейното значение“.

Въ отговоръ на това има да кажемъ ето що: Ако обществото бѣше запазило онзи срѣдневѣковенъ битъ — да се раздѣля на съсловия и ако всѣка професия си имаше особени права, нрави и закони, тогава и разнитѣ видове професионална честь щѣше да се различава сѫществено отъ установената отъ днешното културно общество лична или човѣшка честь. Въ такъвъ случай би могълъ да бѫде оправданъ онзи шумъ, който правятъ офицеритѣ съ честьта на мундира си; но тогава и другитѣ професии би трѣбвало да иматъ право на особени прѣимущества и на особена професионална честь. Обаче авторътъ много добрѣ знае, че въ името на адвокатска, учителска или еснафска честь никой пѫть не сѫ ставали подобни скандали, поне безнаказанно не,—нито пъкъ сѫ се прикривали злоупотрѣбления, за да не се „хвърлѣло петно“ на професията или за да не се „накърнѣла“ професионалната честь, както това става постоянно съ офицеритѣ. А при все това другитѣ професии (сѫдии, адвокати, учители, чиновници, еснафи, търговци) продължаватъ да сѫществуватъ и да се ползуватъ отъ уважение между народа. Нашето скромно мнѣние е, че и военнитѣ могѫтъ да сѫществуватъ въ сѫщитѣ условия.

(Ще слѣдва).

КРИТИКА.

Иванъ Стояновъ Андрейчинъ. Пѣсни. Нови стихове. Варна, Издание на К. Евстатиевъ. 1902.

Въ „новитѣ стихове“ на вѣтхия поетъ има дѣйствително нѣщо ново. Тукъ и авторътъ, и нашия животъ изобщо се откриватъ отъ една нова страна. — нова за тѣснитѣ рамки на нашата литература и животъ, но вече доста остарѣла за всесвѣтскитѣ литератури. Частно за г. Андрейчинъ това „ново“ означава една точка въ неговото развитие, която отъ гледището на морала е упадъкъ (décadence), отъ гледището на социологията — обществена язва, органическа болка, патологическа поява, а отъ гледището на естетиката — импрессионизъмъ и естетизъмъ.

Не липсува, наистина, нѣщо и отъ бурната жаръ и клокотлива кръвь на вѣхтия човѣкъ, но вече върлия тонъ и дръзкия замахъ на идеалиста-борецъ сж спаднали и сж се смирили. Какво пѣеше г. Андрейчинъ прѣди нѣколко години:

Червено знаме ний държиме,
Побѣда съ него вечъ вѣстиме
Надъ ваший господъ — капиталъ.

Вий, щомъ го видите, блѣднѣйте,
Съсъ зжби скърцате, нѣмѣйте —
Въ сърдце ви злобата реве.

А то на пукъ се ощъ развѣва!
И наш'та рать се удвоява,
Духътъ ни крѣпне и расте!...
. . . . . .

И тъй, напрѣдъ въ борба неравна!
Тя носи намъ побѣда славна
И другъ по-сяенъ първи май.

Кждѣ остава силата въ вѣрата въ свѣтия идеалъ, кждѣ остава оня изблицъ отъ мощь и дълбоко убѣждение, което се излива въ тия провокаторски терцети? Има ли слѣда отъ тѣхъ въ това размекчено, унило и болно съучастие излѣно тукъ:

И ти тжгувашъ, да, и въ твоята душа
Скръбьта е трайно гнѣздо свила, —
Тогасъ подай си грубата ржка
Да сторимъ двама дружба мила.

Работникъ си, а азъ съмъ ученъ,
Ти чукъ въртишъ, а азъ четѫ;
Ти съ други погледъ си наученъ
Да гледашъ случкитѣ въ свѣта.

. . . . . .
Подай ржка! Ний дружба мила
Ще сторимъ двама ей-сега
Че въ менъ и въ тебъ е гнѣздо свила
Убийствена и зла тѫга.

Съвсѣмъ случайно и нѣкакъ въ разрѣзъ и контрастъ съ общото настроение на тия меки, елейни, сладостни и сластни пѣсни се слушатъ рѣзки отзиви и енергични позиви въ „Македонски позиви“ и другадѣ:

Вий сити сте и угоени,
И наш'та болка вамъ е чужда!
Вий весели сте и засмѣни,
Катъ насъ не знайте тежка нужда.
. . . . . .

Но... до ще краятъ на лъжитѣ:
И ний, и вий до смъртъ се боримъ —
Вий робството да закрѣпите,
А ний хомотя да съборимъ.

И все въ сжщия рѣзъкъ, мжественъ, гласъ съ тембра на корнета той ехти въ „македонскитѣ позиви“:

Да, иде день — ще стане робътъ . . .
О честь и хвала на борцитѣ!
Прѣзъ гжстий мракъ до насъ достигатъ
На свободата вечъ заритѣ . . .

Това сж слабитѣ отзиви на миналата вѣра въ цѣлитѣ на човѣшкия страденъ животъ. Но борбата прѣстава вече да уѣлича поета, и той самъ прѣстава да изпълнява великата служба на пророкъ и проповѣдникъ на ония идеали, които я движжтъ. Мощния и трепетенъ гласъ на тржбата се изтжпява до тънкия и масляно-мѣденъ гласецъ на женолюбеца-естетъ; суровия, върлия и безпощаденъ борецъ изпада до стжпалото на пѣвеца на будуара и на кафе-шантана; гордия жрецъ на великитѣ идеали, великитѣ истини, става мекушавъ и сладострастенъ приливачъ върху олтаря на Астарта; поетътъ на идеализма и вече поетъ на сатанизма.

Въ „Епилогъ“ поетътъ самъ ни обяснява този болезненъ прѣвратъ, който го хвърля отъ свѣтлия прѣдѣлъ на вѣрата, на мечтитѣ и идеалитѣ въ мрачния лабиринтъ на съмнѣнието, отчаянието и сатанизма. Той изгубва вече своя здравъ, трѣзвъ духъ и ясенъ умъ и подпада подъ мжкитѣ на умопомрачение, смжтъ и болка на духътъ. Прѣди е билъ здравъ, а сега е боленъ. Той е характеренъ и важенъ документъ за душевния прѣломъ у поета, та не е лишно да се приведе изцѣло:

Когато имахъ ясенъ умъ
И погледъ вѣренъ на свѣта,
За правдата повдигнахъ шумъ,
На всички будѣхъ съвѣстьта

Посочвахъ смѣло свѣтлината,
Тълпата викахъ на борба, —
Но мойта пѣсень гръмовита
Злочеста доживѣ сждба.

„На халостъ пѣй!“ се отзоваха,
И никой погледъ върху менъ не спрѣ,
За винаги пѣснитѣ ми умрѣха
И мойта слава не изгрѣ.

Прѣломъ ми чувствата събуди,
Душевноболенъ станахъ азъ —
Запѣхъ пѣсни несвѣсни, луди,
Запѣхъ за мжки и за страсть.
. . . . . .

Това помрачение и смжтъ на духътъ, този бѣсъ за наслади е дѣло на прѣломъ, причиненъ отъ несполуки въ литературното поприще, това е отчаянието на единъ несрѣтникъ поетъ.

Каква дребнава причина за повратъ къмъ храмоветѣ на развратa и вертепитѣ?!... И то въ това врѣме, когато той е увлеченъ въ разгара на една борба, когато нему не остава минута праздно врѣме, когато всѣки моментъ той насърдчава съ своитѣ дръзки позиви своитѣ сратници!! Ясно е, когато други, за да се избавятъ отъ грозотата, суетата и празнотата на свѣта, за да се отърватъ отъ тежестьта на живота и мжката на сплинътъ, за да осжществятъ тукъ на земята идеала на небето, което тѣхното измжчено въображение е създало, потърсватъ вертепа, кждѣто при помощьта на виното, на хашиша и опиума и посрѣдъ оргитѣ на голитѣ тѣла, вкусяватъ тънкитѣ наслади на една истъщена упаднала краевѣкова цивилизация. Но тия служители на Аполона никога не сж познали единъ идеалъ и не сж били негови служители.

Кждѣ е тогава тази причина, тази подбуда? Менѣ се струва, че съвсѣмъ е недостатъчно това обяснение, което самъ г. Андрейчинъ дава:

Азъ слабъ съмъ много, много сладострастенъ
Въ развратъ безумно ще се вдамъ.

Това прѣсищанье нѣкакъ е странно за единъ младъ, неначенатъ народъ, пъленъ съ кипнали сили, обзетъ отъ толкова грижи, погълнатъ отъ толкова задачи, захласнатъ въ толкова идеали. Кои сж причинитѣ най-послѣ на тази болесть, отъ която той толкова се плаче:

Ти чиста си и не разбирашъ
Че боленъ е душевно той;
Ти любишъ го и искашъ вѣчно
Пръ тебъ да е, да бжде той.

Разбирамъ те; но ти си здрава,
А пъкъ свѣтътъ е боленъ днесь —
И той е боленъ безнадеждно,
Не знае срамъ, не знае честь...

Това болно настроение, на което Андрейчинъ се явява живъ изразитель, не е, струва ми се, самобитенъ и естественъ продуктъ на реалнитѣ условия на нашия духовенъ животъ, колкото плодъ на едно болезнено желание, примѣсено съ любопитство да се опитатъ чувства и настроения, които рѣдки единици, изтънчени, болни младочки на една богата сложна цивилизация, сж прѣживѣли. Има, струва ми се, въ това много приструвки и диллетантизъмъ.

Забѣлѣжете, че г. Андрейчинъ всѣкога съ истински мжки и терзания се раздѣля отъ весталката на своето домашно огнище, и за своитѣ грѣхове, често моли въ стиховетѣ си прошка, като посочва за прѣдлогъ своята „болна душа“:

Не се сърди, не му натяквай:
Той пакъ те люби, пакъ е твой
И вѣчно ще живѣе съ тебе —
Почита брачния покой.

. . . . . .

Тжжнитѣ рамки на тѣзи загатнати само сцени, обикновенно сж дъждовни, намусени, мъгляви утрени или вечери, кални улици, по които падатъ попарени отъ есененъ мразъ листа.

Сега е есень.
Мъглитѣ врѣдъ пълзжтъ и дребенъ дъждъ роси.
По нжтя калъ. Не чуй се птича пѣсень
И ничии уста усмивка на краси.

И послѣ другадѣ:

Печално всждѣ . . . Лицата блѣдни . . .
Дъждецъ роси . . .
Полята глухи и почернѣли
Цвѣтъ не краси.

„Пѣсеньта на Катерина“ е пѣсень на една паднала дѣвица, пълна съ страсть, опоена отъ прѣстжпнитѣ наслади на единъ разпжтенъ животъ, пълна съ горести, страдания и разочарования, които я посѣщаватъ на болничното легло. Пълни съ тази демонична страсть сж „Рефлекси“, но пароксизма тя достига въ пѣсеньта „Въ храма на развратa“.

Въ този вертепъ на ужаси любовни —
Подъ мжтно-жълтий блѣсъкъ на гасьта —
Съсъ пития фалшиви и отровни
Раздухвамъ си срастьта.

Наоколо развала се разлива,
Душата ми се кжпи въвъ калъта,
Но тая каль страстьта ми не надвива —
Разпалва ми кръвьта.

Пиянъ съмъ азъ, а ти си вечъ несвѣсна,
Но пакъ до горѣ чашитѣ налѣй
И пѣсень буйна ядно-сладострастна
Изново ми запѣй!

. . . . . .

Единчъкъ блѣнъ въ гѫрдитѣ си летѣя:
Въвъ този вертепъ любовенъ да умра,
Въ разгуленъ пиръ, азъ бързо да изтлѣя
Като жертва на страстьта.

Дѣвойко кална, разтвори прѣгрѫдки.
Що всѣкого посрѣщатъ безъ огънь,
Живота да напия съ едри глътки
Въ любовенъ, тежъкъ сънь! . . .

Въ сѫщия този стилъ, съ сѫщия този пламналъ страстенъ тонъ сѫ написани „Моми и вино“ — втория бисеръ на сатанинската тази поезия. Какво го е грижа тоя жрецъ въ храмътъ на Венера, че бѣдниятъ страда, че нѣкой е сраженъ подъ ударитѣ на тежка сѫдба?! Той свещенодѣйствува на олтаря на красотата и бѣсовската страсть и иска само цѣлувки, само прѣгрѫдки, само пѣсни. Неговото послѣдно желание е:

Кога умирамъ азъ — ахъ тая смъртъ ужасна! —
Въ пригрѫдки женски искамъ да умра,
Надъ менъ момински гласъ да пѣе сладострастно,
Тогазъ спокойно, сладко ще заспа . . .

Поклонници на новата любовь
По хубави жени ний младость да пилѣемъ!
За мѫдритѣ глупци живота е суровъ,
За насъ е сладъкъ — нека да живѣемъ.

Това е върхътъ, не — това е пропастьта, най-дълбоката пропасть, въ която страстьта може да захвърли. И ние бихме желали тия позиви да срѣщнѫтъ най-малко отзиви: колкото по-малко, толкова по-малко болни души

Сбирката съдържа и нѣколко прѣвода отъ Хайне, Кръстовский, Гете, Корнуелъ, Метерлинкъ и Верленъ, гдѣто доста сходни на прѣгледанитѣ по-горѣ мотиви сѫ разработени, само че не въ този рѣзкъ, непосрѣдственъ и субйективенъ стилъ. Подъ тоя епиченъ спокоенъ тонъ, подъ тия меки, неуловими, разплути контури образитѣ на лицата изчезватъ, тѣхнитѣ чувства се смекчаватъ, а така и ефектътъ на произведенията става по-мекъ. Всички чърти на едно символистично творчество носи поемата на Метерлинка: тукъ имаме една случка, въ която отдѣлнитѣ ситуации едва сѫ очъртани, образитѣ на лицата едва могѫтъ да се схванѫтъ подъ тия чърти, а цѣлата поема ви прѣнася въ нѣкакъвъ далеченъ свѣтъ, дѣто прѣдметитѣ и лицата нѣматъ тѣзи чърти, тѣзи релйефни контури, тѣзи цвѣтове, които тъй рѣзко ни се хвърлятъ въ очи тукъ на тоя свѣтъ. Едно сѫщество, което е вложило всичко — и чувства, и стремежи, и идеали въ своята любовь, очаква на леглото, при послѣднитѣ мѫки на едно сломено тѣло и духъ, своя любовникъ. Кротка, примирена за непоправимата загуба на избѣгналия любовникъ, тя е пълна съ вѣра, че той ще се възвърне; но тя очаква смъртьта, защото ожиданьето, болезненото ожиданье, съвсѣмъ е сломило нейното тѣло. И пакъ,

за да не огорчи съ новината за страданията си оногова, комуто е посветила своя животъ, тя моли, да му кажатъ, че се е усмихвала, за да не плаче той. Тази безименна страдалица и тия услужливи приятелки сж сѣщи сѣнки, образи безъ плътъ, безъ контури, образи, които се губятъ въ таинствената драма, която по единъ манеръ на символиста-поетъ обгръща и героинята и нейнитѣ другарки и цѣлата ситуация. И слѣдъ всичко това една тиха кончина, по-тиха отъ шума на лампата, която угася, сѣщата лампа, съ която се посрѣща давно ожидания никаквецъ.

Пѣснитѣ на г. Андрейчина издаватъ поетъ съ темпераментъ, горещъ, буенъ, необузданъ. Тѣ носятъ отпечатъкъ на една сурова, неудържана субйективность и непосрѣдственость. При всичко това стихътъ си остава доста простъ, естественъ, равенъ, съ укрѣпнали форми и гладъкъ. Срѣщу туй ритмиката на стихътъ е доста еднообразна: съ рѣдки изключения всички стихове сж измѣрени съ енергичното мѣрило на ямба.

Б. А.

Недобросъвѣстность на единъ социялъ-демократъ.

Общо Дѣло, година II, брой 9. Нашитѣ списания. Едно наше списание. (Изъ писмата на единъ читатель).

Въ послѣдния брой (отъ 1-и февриарий) на отличното наше списание „Общо Дѣло“, редактирано тъй хубаво отъ г. Янко Сакжзовъ, единъ... младъ читатель, съ недобросъвѣстность, която до сега е била свойствена само на стари... вълци на перото, е намѣрилъ сгоденъ часъ да изнесе пакъ, само въ нова прѣмѣна, своитѣ стари злоби, обогатени, разумѣва се, съ нови, все тъй добросъвѣстни инсинуации. Не щѣхме да отстжпимъ и тоя пжть отъ своето правило: да оставяме на воля клѣветницитѣ да си клѣветятъ, ако не хранѣхме особенно уважение къмъ списанието и негова редакторъ и ако не се чувствувахме нѣкакъ морално задължени да кажемъ на своя уважаемъ колега, че, като е допустналъ да се хвърлятъ върху ни тия недоказани обвинения, той е извършилъ, най-малко, една литературна непочтенность. Разумѣва се, ний не би направили това изключение, ако не считахме г-на Сакжзова отъ броя на малцината българи, способни да бждатъ нѣщо повече отъ добри членове на една или друга група, — способни да погледнатъ съ безпристрастие и на собственната си постжпка и да съзнаятъ грѣшката си.

Първото обвинение, което ни прави „единъ читатель“, е, че статията „По поводъ на една критика“ (Мисъль, год. XI, кн. X) „далечъ отъ да ни говори за миролюбие между бълг. писатели,.. сѣе неогледно между тѣхъ злоба, вражда, падори мирище и на доносъ“. Нашето скромно мнѣние е било всѣкога, че на хорската честь може да посѣга по такъвъ начинъ само онзи, който или самъ е лишенъ отъ всѣко чувство на честь, или пъкъ мисли,

че е достатъчно да изповѣдвашъ едно „неофициално“, едно прѣслѣдвано отъ силнитѣ учение, за да имашъ право да считашъ за мерзавецъ всѣкиго, който не изповѣдва сѫщото учение. Къмъ коя категория принадлежи авторътъ на тая клѣвета, нека рѣши читательтъ, но ние настояваме на дилеммата и молимъ да се има ти прѣдъ видъ и при слѣднитѣ, все тъй на нищо неосновани, съ нищо неподкрѣпени обвинения.

Второто обвинение, което ни се хвърля, е: „Имало ли е писатель, който да не е билъ до развращение галенъ отъ него, има ли такъвъ, комуто той да не е отпослѣ давалъ да почувствува всичката тежина на незаслужено раздаденитѣ нѣкога похвали?“ Тая легенда, разпространявана отъ ненаситени авторски честолюбия, е била повторена до сега може би сто пѫти по вѣстници и списания, безъ нито единъ да се е счелъ длъженъ да я подкрѣпи съ какви да е факти. Ний сме го считали за неделикатно сами да заговоримъ по тоя въпросъ, и живѣемъ съ вѣрата, че не само между четящата, но и между пишащата братия има хора, които гледатъ безпристрастно на въпроса и които мислѫтъ, че ако има за нѣщо да се червимъ, то не е *нашето* поведение къмъ сътрудницитѣ, а поведението на нѣкои отъ тия сътрудници *къмъ насъ*. Ний познаваме достатъчно човѣшката природа, за да признаемъ, че при всичкия контролъ на разсѫдъка, една промѣна въ нашитѣ чувства за личностьта може да повлияе и върху мнѣнията ни за *писателя*; далечъ сме и отъ мисъльта да се считаме безъ погрѣшки и увлечения. Но който знае и съзнава, колко пѫти и по *какъвъ начинъ* сме бивали прѣдизвиквани, а сме отговаряли само съ своето безмълвие, той не може да откаже, че това е било възможно само съ извънредни усилия и мѫчително самообладание. Като наченете отъ неграмотни хлапаци, на които трѣбваше и запетаитѣ ний да поставимъ на мѣстата имъ и които сѫ съчинявали брошуритѣ си противъ насъ прѣди още да е изсъхнало мастилото на тѣхнитѣ любезни и пълни съ благодарности писма — и свършите съ г. Д. Страшимирова и г. Кирила Христова — какво гъмжило отъ недостойни обиди и отъ унижающи двѣтѣ страни самоопозорявания! Но „единъ читатель“ може именно въ тия два случая да намира най-силнитѣ „улики“: „Критиката на Б. А. за *Срѣдъ мрака* се яви слѣдъ като г. Д. Стр. бѣ прѣстаналъ да сътрудничи въ *Мисъль*, а „По поводъ на една критика“ (дѣто се критикува „На кръстопѫть“) — биде публикувано въ сѫщата кн. на *Мисъль*, въ която е печатано писмото, съ което г. К. Хр. се отказва отъ сътрудничество“. Какво по-ясно отъ тия *очевидни* факти! Има ли нужда да се взира човѣкъ и да пита, — не въ какви обстоятелства сѫ писани тия критики (кой смѣе да иска отъ български писачъ такова голѣмо „озъртанье“!), а поне *какви сѫ самитѣ критики*: несправедливи ли сѫ? недостойни ли сѫ? — не сѫ ли тѣ отъ такова естество, че да могѫтъ да бѫдѫтъ напечатани и ако критикуемиятъ фигурира като сътрудникъ? и пр. и пр.

Колкото и да ни е противно всѣко разправянье длъжни сме да стѫпимъ на чувството си и да разкажемъ най-сѫществения.

Критиката на Срѣдъ мрака е писана отъ единъ човѣкъ, когото ний и до днесъ лично не познаваме; и ласкаемъ се, че даже „единъ читатель“ ще бѫде толкова скрупульозенъ да не заподозре автора въ задни цѣли. Но защо сме я напечатали? По сѫщата причина, по която щѣхме да я напечатаме, ако г. Д. Стр. бѣше нашъ сътрудникъ: — защото не виждаме въ нея нищо обидно*; тя може да е строга, но не е несправедлива и прави честь на романа. Имаше, дѣйствително, въ нея доста изрази, които намъ се сториха обидни и които затова ний заличихме, съ знанието на г. *Б. А.* (ржкописътъ е на разположението на невѣрнитѣ Томовци). Нуждна бѣ една колкото голѣма, толкова и фалшива авторска амбиция, нуждна бѣ и голѣма доза дребнавость и неблагородство (каквото у г. Д. Стр. никога не сме прѣдполагали, макаръ неговитѣ истински чувства къмъ насъ да ни бѣха добрѣ извѣстни още прѣзъ врѣмето на приятелството), за да се напише нещастната брошура „Критици и драскачи“. Че това литер. творение на г. Стр. не унижава другиго освѣнъ автора си, — това ще е ималъ врѣме и той да съзнае, — както и това, че тая критика не съдържаше нищо, което да оправдава, поне психологически, манеритѣ и тона на брошурата. Но както и да е, а когато публикувахме критиката, нашитѣ чувства спрѣмо г. Д. Стр. не бѣха измѣнени. Между насъ бѣха произлѣзли (на нашъ възгледъ поне) съвсѣмъ нищожни недоразумѣния, въ които при това ний бѣхме признали нему правото, (писмо отъ 16 май, 1900 г.). Но понеже добрѣ знаехме неговитѣ чувства и допускахме, че той по своитѣ чувства ще сѫди за нашитѣ, ний доста се колебахме, да ли да дадемъ мѣсто на тая критика*. Но рѣшението ни бѣ, че би било страхливость, да не извършимъ нѣщо, което не считаме осѫдително, — само защото други може да го изтълкуватъ като нѣкакво отмъщение. Че е било неблагоразумно, — сме напълно съгласни; но благоразумието ний сме считали и считаме въ подобни случаи за подлость, затова сме прѣдпочитали да ни помислятъ повръхностнитѣ или недобросъвѣстнитѣ за отмъстителни, нежели да бѫдемъ въ собственитѣ си очи подлоблагоразумни.

Почти отъ сѫщия родъ сѫ и обстоятелствата на „По поводъ на една критика“. Първо, чистъ случай е, че тая статия не се яви прѣди писмото на г. Х., — поне тя бѣше написана въ поголѣмата си часть още за IX кн. и образуваше едно цѣло съ рецензията за „Общо Дѣло“ и „Ново Време“; но понеже отъ бѣгла бѣлѣжка, разчитана за 3—4 стр., се разрасте въ статия отъ $^1/_2$

---

* Даже г. Ст. Минчевъ, който въ началото на своята статия (Общо Д., год. II, бр. 5) едва ли не хвали г. Д. Стр. за неговия недостоенъ памфлетъ, свършва критиката си съ това, че повтаря за литературнитѣ достоинства за романа онова, което бѣ казалъ г. *Б. А.* Разликата е само тая, че г. *Б. А.* бѣше аргументиралъ твърденията си, а г. *Ст. М.*, който говори въ статията си съвсѣмъ за други работи, съ нищо не е доказалъ свой приговоръ за литературната му страна!

* До дѣ е отивало ослѣплението, показва това, че той на първо врѣме е считалъ насъ за авторъ, скритъ коварно задъ чужди инициали и мѣстожителство . . .

печ. кола, а книжката трѣбваше вече да „излиза", ний откѫснахме само бѣлѣжката за двѣтѣ списания и съобщението, че ще слѣдва статията. Писмото на г. Х. е писано слѣдъ, и то вслѣдствие на това съобщение. Но тукъ е нуждно малко пояснение. Чувствата (извѣстни и на г. Я. Сакѫзова), съ които г. Х. посрѣщна критиката на г. Ст. Минчева, бѣха върхъ на авторска захласнатость и понеже ний рѣзко взехме страната на критика, — което за автора на „Черните очи" ще е било просто черна измѣна, — то между насъ станаха на два-три пѫти рѣзки „разговори", — каквито сѫ ставали всѣки пѫть, когато не сме сподѣляли чувствата на поета. Никакви особени недоразумѣния между насъ, слѣдователно, не е имало (поне външно, а за своитѣ чувства читателътъ ще ни позволи да не говоримъ) нито до, нито слѣдъ това. Послѣдната ни срѣща бѣ 3—4 дена прѣди да излѣзе I кн. отъ „Нашъ Животъ": г. Х. бѣ дошълъ (това бѣше въ послѣднитѣ дни на октомврий) да ни прочете въ коректура сатирата си „Прахъ за вѣтроветѣ". Около 12-и ноемврий излѣзе IX кн. отъ „Мисъль" съ бѣлѣжката за статията на г. Минчева, а на 15-и се получи писмото. На 1 дек., въ II кн. на „Н. Животъ" вече захващатъ достойнитѣ за нашитѣ „калии вѣстникари" закачки на нашъ адресъ, на 12-и дек. излѣзе X кн. отъ „Мисъль" съ статията „По поводъ на една критика", а на 1-и ян. „Нашъ Животъ" ни донесе и едно стих., посвѣтено „Д-ру К. К-ву".

Това сѫ фактитѣ, които доста ясно говорѫтъ. И ако фалшивиятъ господинъ и още по-фалшивъ приятель, г. А. С., се домогва въ III кн. на „Нашъ Животъ" да имъ даде друго освѣтление, — това не е отъ незнание, а съ омисъль. Защото г. А. С. много добрѣ знае, че г. Х. фактически отдавна е прѣстаналъ да бѫде сътрудникъ на Мисъль; знае, че идеята да основѫтъ тѣ двама едно списание е наша и отъ насъ е била внушена най-напрѣдъ на г. Х.; знае, най-сетнѣ, (а ако случайно не го знае, може и сега да го научи отъ другаря си), че не по-вече отъ 2—3 седмици прѣди излизанъето на „Нашъ Животъ", намъ се прѣдлагаше отъ г. Х. една драма за публикуванье въ Мисъль, но ний я отклонихме подъ благовиденъ прѣдлогъ. За по-дълбокитѣ мотиви на тия свои постѫпки нека ни бѫде позволено да не говоримъ, тѣ не важѫтъ; но самитѣ факти сѫ, вѣрваме, достатъчни да убѣдѫтъ всѣкиго, че отдѣлянъето на г. Х. отъ Мисъль не е било нѣщо нежелано отъ насъ. Че самото му „писъмце" не е много деликатно, може да е истина, и комуто доставя удоволствие да си обяснява съ него слободитѣ въ нашата статия (като „безъ патосъ и безъ удряньe въ гърдитѣ" и др.) — нека си достави това удоволствие. Но никаква непріязънь не сме имали, нито сме искали да вложимъ въ статията си. Ако тя не е тъй „сладка" и „миролюбива", както нѣкои били очаквали, за това не сме ний криви. Никой не може да заличи извѣстни органически слабости на свойта природа. Ний би желали да пишемъ сладко и медено, но, види се, не ни е подарено. А да бѫде човѣкъ миролюбецъ, за жалость, не е достатъчно, за да може да сѣе миръ и любовь: има и такива щаст-

ливци, които цѣлъ животъ дирѫтъ миръ, но намиратъ само войни... И иска ни се да вѣрваме, че непрѣдубѣдени хора дѣйствително нѣма и да намѣрѫтъ въ нашата статия никакви злоби: поне хора, стоящи еднакво близко до двѣтѣ страни, ни увѣряваха въ това. Че поетътъ, съ своитѣ поетически очи и нерви, на първо врѣме вижда въ тая критика само неприятното за него, — е и обяснимо и извинимо, но непростимо е, дѣто разни писачи се прѣструватъ, че виждатъ въ нея гнѣвната ржка на разсърденъ Юпитеръ. Поетътъ скоро ще отрѣзвѣе (два-три мѣсеца нему му стигатъ) и ще види каква услуга му сж направили; пъкъ и ще ни се да вѣрваме, че въ тия петь години, прѣкарани съ насъ, той е можалъ да запомни, че ний не сме отговорили нито веднжжъ на обиди съ литерат. критика. Че статията ни е писана безъ пробиранье на думитѣ, — сме съгласни; съгласни сме така сжщо, че е могла „безъ загуба за българ. литература“ да остане съвсѣмъ непубликувана; съгласни сме, съ една дума, че тая висша гражданска добродѣтель, благоразумието, и тоя пжть не сме упражнили. Пó врага т а я добродѣтель, ний я прѣзираме!

Но за „единъ читатель“ може и това да не бжде достатъчно, за да съзнае всичката недобросъвѣстность на своитѣ обвинения. Въ такъвъ случай ний прѣдлагаме на редакцията на „Общо Дѣло“ единъ „сждъ чести“, и то не само за това, а за всички обвинения, най-тежкото отъ които е сигурно това що слѣдва:—

„Колко колебания въ живота, колко въ печата, колко ревностни начевания, колко жалки отстжпления . . .? Ние сме срѣщали ту възбуденъ протестъ, ту мълчаливо търпѣние (?), ту дори прѣстжпно одобрение. . . Обществени идеи? Та нима може да ги има този, който проявява такава дѣятелность?“ Почувствувалъ ли е тоя „читатель“ какво е написалъ? Ако е почувствувалъ, какво нравствено чудовище трѣбва да бжде, за да има сърдце така, безъ ни едно, абсолютно ни едно основание, ни единъ фактъ, ни едно подкрѣпление, да ни хвърли подобно обвинение! Ако ли не е почувствувалъ — каква жалка дрипа-съвѣсть трѣбва да притежава той! Но нека читателътъ не мисли, че уязвена честь ни кара да прибѣгваме до тия силни думи. Съвсѣмъ не. Колкото и да ни е мжчно и криво прѣдъ врѣлището на тая бѣснота, но уязвени, унизени не се чувствуваме. Има една велика истина въ моралната философия,—и тя все повече и повече прониква въ живота,—че само онова, което н и й вършимъ и говоримъ, може да унизи нашето достоинство и да оскверни нашата личность, а не и онова, което д р у г и г о в о р ѫ т ъ. Не е празенъ афоризъмъ, че уваженнето къмъ чуждото „азъ“ е мѣрилото на нашето самоуважение. Така щото не до нашата честь се касае тукъ, а до честьта на неизвѣстния „читатель“ и на списанието. И за нея честь ни е думата: нека единъ сждъ чести докаже тия обвинения,— тя ще бжде спасена, а ний ще получимъ заслуженото.

*

Нашиятъ любезенъ клѣветникъ е ималъ грижата и за нашитѣ убѣждения и за нашата естетика. Той съ скрѣбь констатира, че

редакцияца на „Мисъль“ още не е посочила „поне една чужда система отъ естетически възгледи, о която да се придържа“, и че „въ филос. убѣждения на редактора-философъ има пълно „отсѫтствие на единство“, т. е. на система. На простъ езикъ прѣведено това значи: „на кой Господъ се кланя тоя господинъ?“ Вмѣсто отговоръ, ний ще зададемъ единъ въпросъ: „На коя черква принадлежите, г-нѕ?“ — Отговорътъ на единъ материялистъ може да бѫде само единъ: „На никоя“. А не е ли минавало нѣкога прѣзъ ума на тоя „читатель“, че между негова и тоя въпросъ нѣма никаква разлика; — че има гледище по-високо отъ неговото, за което всички системи сѫ иллюзорни опити да се обедини необединимото? Не му ли е минувало прѣзъ ума, че има и такива нещастници, въ които чувството, съзнанието за недостатъчностьта, за границитѣ на всѣка система е тъй живо, щото не имъ позволява ни минутка да поживѣятъ въ блѣна, че една система може да обгърне, да обясни всичко? Ний не принадлежимъ на никоя философска черква и изповѣдваме принципа, че да се твърди: всѣки философски мислящъ човѣкъ трѣбва де се кълне въ нѣкоя философска система, е нѣ по-малко заблуждение отъ това, да се твърди, че всѣки религиозенъ човѣкъ трѣбва да принадлежи на една черква. Както има религиозность отвънъ всѣка положителна религия, така има философска мисъль отвънъ всички философски школи. И както да принадлежишъ на една черква не значи да бѫдешъ религиозенъ, така да повтаряшъ и да потретяшъ единъ принципъ или да приказвашъ за „системи“, не значи нито че имашъ нѣкаква система, нито че си способенъ да проумѣешъ, какво ще рече системно философско мисленье. Такъвъ единъ екземпляръ е и нашиятъ „единъ читатель“, съ неразбранщинитѣ на когото, струва ни се, сме имали злополуката да се разправяме и другъ пѫть и който има това отличително качество, да стоваря другиму своитѣ най-тежки грѣхове. Системитѣ можемъ да оставимъ вече на страна, той за тѣхъ нито е дорасълъ, нито ще дорасте, и да зememъ най-елементарни нравствени начала. Безъ заобикалки, както и прилича на единъ марксистъ, който има „ясна“ и „строго очертана“ система, тоя г-нъ казва за насъ: „мисли и пише нечестно“. Да доказва — и на умъ не му иде, разумѣва се. Има, дѣйствително, нѣкои „системи“, въ които тоя луксъ не сѫществува. Види се, и неговата ще е отъ тѣхъ. Та и заслужва ли друго единъ човѣкъ, който се е осмѣлилъ да оскърби „религиознитѣ чувства“ на единъ марксистъ съ гавренье надъ феноменалната редакторска нехайность на „Ново Време“! И тая чувствителность проявява знаете ли кой? — Единъ социялистъ, който или чиито братя не оставиха въ България нищо и никого неподгаврени! Но това на страна сега; да говоримъ за честностьта: да се обвинява въ нечестие, за „единъ читатель“ значи да се „мисли и пише честно“; да се провъзгласяватъ хората за доносчици — той нарича да се „мисли и пише честно“; да приписвашъ на хора, които не единъ пѫть сѫ доказали, че цѣнятъ въ човѣка само личностьта, само характера — „прѣстѫпни одобрения“, „жалки отстѫпления“ и всичкитѣ други форми на нрав-

ствено падение — това „единъ читатель“ нарича да се „пише и мисли честно“; да хвърлятъ върху десеть годишна безкористна и вѣрна (прости ми, Боже, това самомнѣние!) служба на обществото позора на безчестието и на продажностьта, безъ да се почувствувашъ длъженъ да подкрѣпишъ това съ единъ поне фактъ (за укриванье на името, което въ случаи на обвинения е равносилно съ подлость, да не говоримъ), —-всичката тая грамада отъ „красиви“ дѣяния „единъ читатель“ ни подпася като образецъ, какъ „се мисли и пише честно“! Ей Богу, ний се отвращаваме отъ дънъ душа отъ тая честность и тая „система“ на нравственость и прѣдпочитаме все тъй „буржуазно“ да мислимъ, както сме мислили до сега: — да не позоримъ хорската честь и да уважаваме честнитѣ работници на който лагеръ и да принадлежатъ.

12. II. 1902.

Д-ръ К. Кръстевъ.

Д. В. Храновъ. Спомени за генерала Гурко отъ врѣме на освободителната война. Съ портрета му. (Прѣпечетано отъ „Б. Сбирка“ — прѣработено и допълнено). София. Изд. на автора. Цѣна 80 ст.

Съ наближаванье 25-годишния юбилей на нашето освобождение, нашия свободенъ животъ, се създава една причина повечѣ за нашитѣ по-стари хора да напишатъ и издадатъ своитѣ спомени, както за самата война, така и за прѣдшествувалитѣ я народни движения. Въобще нашата мемоарна литература е доста бѣдна; но възстанието отъ 1876 год. все може да се каже че е било сравнително по-щастливо; за него имаме вече нѣколко добри книги. Не е така обаче съ освободителната война. Прѣвъзходната книга на г. Кисьова и двѣ-три други книжки — ето ви всичко. Споменитѣ на г. Д. Хранова иматъ за прѣдметъ само дѣйствията на ген. Гурко и негова отрядъ. Но ако и написани съвсѣмъ фактично, споменитѣ се четатъ леко — и прѣнасятъ читателя въ епохата, каратъ го живо да си спомни онія усилни, но скѫпи за насъ и нашата свобода дни. Има даже мѣста (като прѣвземаньето на София, на Пловдивъ и др.), които се четатъ съ увлечение и раздвижватъ читателя. Да прѣкара човѣкъ нѣколко часа въ четенье на такава книга ни се вижда добъръ антидотумъ противъ нашата дневна политическа пресса...

С.

НОВИ КНИГИ

П. Я. Розенбахъ. Наслѣдственостьта. Прѣв. отъ русски Ил. Краевъ. Стр. 67. Цѣна 50 ст. Библиотека на сп. „Право Дѣло“ № 6. Габрово Издава книжарница „Наука“ 1902 г.

Н. Начевъ. Дѣдо Генко Совдата въ София. Стр. 294. Цѣна 2.50 ст. София 1902 г.

Д. Вихровъ. Отворено писмо до македонскитѣ революционери. Издание второ. Стр. 87. Цѣна 25 ст. Габрово. 1891 г.

Георги Т. Данаиловъ. Нашитѣ желѣзници, съ особено внимание върху линията Централната — Свищовъ. Стр. 89. Цѣна 1.20 ст. София, 1902 г.

Графъ Алексѣй К. Толстой. Царь Теодоръ Ивановичъ. Историческа трагедия въ петь дѣйствия. (Съ обширенъ проекъ за прѣдставление) Прѣв. отъ оригинала Стоянъ Н. Коледаровъ. Стр. 130. Цѣна 1.20 ст. Търново 1902. г.

H. V. Burian. Картофитѣ. Практично ржководство за всѣкиго, който иска да вади добри картофи. Прѣведе В. Атанасовъ. „Нар. Библиотека“. Книжка 7. Стр. 37 Цѣна 60 ст. София 1902 г.

Людовигъ Крживицки. Капитализация на земледѣлската промишленость. Прѣв. отъ русския оргиналъ Г. Б. „Научни издания“ № 25. Стр. 224. Цѣна 1.50 ст. Варна, 1902.

Амори Брядфордъ. Наслѣдственностьта и етическитѣ проблеми. Прѣв. отъ английски И. М. Цаковъ. Издава Ив. Г. Игнатовъ. Стр. 220 Цѣна 2 л. подвързана. Пловдивъ, 1902 г.

Д. Г. Молеровъ. Новото учение. Сцена изъ живота на селския учитель. Сборниче „Просвѣтит. вечеринки въ селата“ № 1. Стр. 20. Цѣна 12 ст. Бѣла Слатина, 1902 г.

Наль и Дамаянти. Индийска повѣстъ. Прѣв. отъ русски Ив. Молловъ и Ив. Кеповъ. Библиотека „Отдихъ“ № 1. Стр. 75. Цѣна 80 ст. Кюстендилъ, 1902 г.

С. Каблешковъ. По поводъ доклада на М. Герасковъ върху шуменскитѣ училищни безредици. Стр. 40. Шуменъ. 1902 г.

Шилковъ. Какъ да се помогне на съсипаниятъ отъ лихвитѣ земледѣлецъ. Стр. 16. Цѣна 20 ст. Добричъ. 1902 г.

Г. Занетовъ. Българското население въ срѣднитѣ вѣкове. Историко-юридически скици. Стр. 223. Цѣна 2 л. Руссе. 1902 г.

Иванъ Кириловъ. Клетници. Повести и скици. Стр. 52. Цѣна 30 ст. Свищовъ, 1902 г.

М. Савовъ. Вълнитѣ на живота. Лирически стихотворения. Стр. 24. Цѣна 30 ст. Руссе 1902 г.

Полъ Лафаргъ. Машината като факторъ на прогреса. Прѣв. отъ русски Г. Б. „Научни издания“ № 24. Стр. 25. Цѣна 20 ст. Варна. 1902 г.

Максъ Шипелъ. Работнишкитѣ синдикати. Прѣв. отъ задгранич. русско издание. Г. Б „Научни издания“ № 23. Стр. 77. Цѣна 55 ст. Варна. 1902 г.

Ернестъ Прешангъ. Юбилей, пиеса въ едно дѣйствие изъ задгранич. животъ. Прѣв. отъ нѣмски Г. Б. „Книжки за народа“ № 39. Стр. 56. Цѣна 20 ст. Варна, 1902 г.

Иванъ Чукътъ, разказъ за селени. Прѣработилъ отъ полски Г. Б. „Книжки за народа“ № 30. Стр. 88. Цѣна 30 ст. Варна, 1902 г.

ОТЪ РЕДАКЦИЯТА.

Пълния списъкъ на съчиненията на покойния Василь Кънчевъ остава за III-та книжка; въ късото врѣме не бѣ възможно да се довърши прѣглеждането на всички вѣстници,—което бѣ необходимо за пълнотата на списъка. — Нека отбѣлѣжимъ тукъ пътемъ, че между книжата му съ намѣрени нѣколко беллетристични нѣща (разкази и пътни бѣлѣжки; нѣкои отъ тѣхъ тъкмимъ да помѣстимъ въ III книжка), единъ ръкописъ отъ 354 стр., — Топография на Македония, недовършенъ; и освѣнъ това множество цѣнни бѣлѣжки, прѣимущественно върху Македония.

За нѣколцина, които ни съ пратили нечетливи ръкописи. Редакцията не разполага нито съ нуждното врѣме, нито съ нуждитѣ увеличителни стъкла да прочете вашитѣ ръкописи.—На стихотворницитѣ и тѣхнитѣ братя нестихотворци. Виждаме се принудени пакъ да Ви напомнимъ, че редакцията на Мисъль не е бюро за отзиви и критики на изпращанигѣ ръкописи и че ний не земаме никакво задължение да обясняваме, защо нѣма да бѫде печатанъ извѣстенъ ръкописъ, нито пъкъ да даваме мнѣние за него.

При ръкописи по-голѣми отъ $^1/_2$ печ. кола трѣбва да бѫде прилагана, за всѣки случай, нуждната пощ. марка, за връщанье, инакъ ще бѫдатъ унищожавани.

Ще бѫде печатано:

Прѣстѫпленията на законодателитѣ, отъ Хербертъ Спенсеръ, прѣв. отъ англ. Н. Г.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постояни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, Н. Г. Данчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. П. Славейковъ, Г. П. Стаматовъ,
П. Ю. Тодоровъ и П. К. Яворовъ.

Година XII. — Мартъ — Книжка III (119).

София
Печатница »Св. София«
1902.

ЗИДАРИ

Драма въ три дѣйствия

отъ

П. Ю. Тодоровъ

ДѢЙСТВИЕ ТРЕТО.

Есень. Вечерня на задушница. Прѣдъ новата вече освѣтена църква два гроба, край които се зеленѣятъ липови дървеса. Прѣзъ отворенитѣ врати на църквата се виждатъ вѫтрѣ мѫже, жени, дѣца — всички съ запалени воденици въ рѫка.

Райко, Петко и Цончо приближаватъ къмъ църква. Цончо подпрѣнъ на тояга, куца. И тримата се спиратъ край гробоветѣ, сприказани.

Цончо

Долнокрайки и пѣсень за Велча изкарали. Онзи день майка му сама отишла на сѣденкитѣ да я слуша. Като й я изпѣли момитѣ, разплакала се отъ радость и казала, че вече камъка й паднялъ отъ сърдцѣ...

Петко

Ехъ, вече и пѣсни за тѣхъ извадиха, а менъ... тъй още не ми се вѣрва да сѫ умрѣли, да сме ги погребали...

Райко

Понѣкога, като се размисля самъ не ми се хваща вѣра: на сънь ли на явѣ ли бѣше туй...

Цончо

Хеле пъкъ за Калча... И сега съ очитѣ си като да го гледамъ, като го перна крушума, полетѣ, шишенето му отхвръкна на една страна и изъ слѣпото му око бликна черна кръвь!.. И нищо не свари да продума, горкия!.. Ама пакъ намъ-какъ, като отивамъ нѣкога къмъ чучура, сѣкашъ струва ми се ай сега ще се подаде отъ негдѣ, ще го зарнѫ...

Петко

Па и дѣ се бѣ чуло и видѣло българи съ кържалии да се мѣрятъ!.. Тартора имъ отъ коня да свалятъ, а четата му да разпръснятъ — единъ съ единъ да се не видятъ!.. Аслѫ сторихме нѣщо за приказъ тадѣва!..

Райко

Е, на—кой ти се надѣваше тогази и на Калча! — Разпасанъ, повлеканястъ за смѣхъ на цѣло село бѣше станалъ, да го видѣше нѣкой, какъ се бѣше разперилъ задъ канаритѣ, нѣмаше да повѣрва на очитѣ си...

Петко

Ами по едно врѣме, като му се свършиха пачавритѣ за шишинето, че като съблѣче ризата си отъ гърба!...

Приближаватъ се майсторъ Брайно и Дѣдо Милко и се спиратъ да палятъ вощеници на гробоветѣ.

Цончо, продължава

А-а, съ туй шишине на много той свѣти маслото, ама и него, горкия, повалиха най-подиръ!..

Райко

Ний за двама двайсетъ повалихме!

Брайно, приближава се до тримата.

Умрѣха, ама баримъ съ пушка въ ржка да ги поменува мало и голѣмо!

Дѣдо Милко

Богъ да ги прости — за родъ и вѣра сложиха кости...

Брайно

Богъ да ги прости и лека да имъ е пръсть. — Майка и баща не могжтъ ги прѣжали — ще ги жалѣе цѣло село...

Райко

Че Велчо и Христо ако не бѣха зѣрнали Али-бея, като дебнѣше задъ Прѣтура, щѣха да ни ударжтъ отзадъ и всички ни щѣха да изтрѣбжтъ...

Петко

Като ги зѣрна, горкия Велчо, че като викна: забрави дори кондака на пушката си да потегли, ами го повалиха съ пълна пушка....

Цончо

Не могж да се начудж и до сега, какъ Христо тогази уцѣлѣ...

Райко

Туй е, крушумъ Христа го не хваща...

Цончо

Да бѣше другъ на негово мѣсто, колко пжти го поваляха! — Самъ Али-бей съ двата си кобура изведнажжъ гръмна насрѣща му и пакъ нищо го не закачи...

Петко

Ами когато Христо свали съ Калчовото шишине отъ коня Али-бея, нали всички кържалии захванаха да хвърлятъ къмъ него....

Дѣдо Милко

Христо се е метналъ на дѣда си...

Брайно, клати тежковно глава и въздиша.

Ехъ, и съ Христа какво сторихме пъкъ ний...

Показва се Христо, небръснатъ, посърналъ, бърже-бърже минава покрай стоящитѣ и безъ да ги забѣлѣжи влиза въ църква. Всички, сепнати:

Петко

С-сть, Христо иде!

Стоящитѣ се смълчаватъ. Слѣдъ малко мълчание.

Дѣдо Милко

Хайде да влѣземъ да се прѣкръстимъ и ний, ато...

Влизатъ полека въ църква.

Слѣдъ малко изъ църковнитѣ врати излизатъ Иванъ и Михо.

Михо, тегли за ржкава Ивана

Не ставай такъвзи, чева не сме си карезъ дирили — ний всички бѣхме своитѣ обрѣкли.

Иванъ, тръгва да си върви.

Остави ме, Михо! Не ми дава сърдце да го погледнѫ... Като влѣзе въ църква тръпки ме побиха ..

Михо

Че ако не бѣше Рада дошла, една отъ нашитѣ жени щѣше да отиде... Нали се клехме...

Иванъ

Клехме се... И той насъ спаси, ама неговия животъ отиде... Не помнишъ ли? — Мойта жена дойде, още отъ скелята не бѣхме слѣзли...

Михо

Ехъ, благодари че Рада прѣварила...

Иванъ

Всички тогази бѣхме се забравили. Пъкъ наедно работѣхме — братя се казва... Като стоѫ въ църква, тъй прѣдъ очитѣ ми туку изкача Рада, и сѣкашъ я виждамъ какъ се щура долу при олтаря... И азъ отъ скелята ритнахъ гредата и сега като да гледамъ какъ и откърти чакъ отъ темето косата...

Михо, свива рамѣнѣ.

За църква ний всички бѣхме се прѣжалили.

Иванъ

И стоя въ църква, пъкъ струва ми се, че и църквата намъкакъ не е... не е като сѫщинска... Не ме побира, не могѫ да стоя... Остави ме, ще си вървя...

Маха съ ржка и си тръгва. Михо гледа нѣколко врѣме подиръ него, послѣ свива раменѣ и се повръща ватрѣ.

Двѣ момчета съ запалени вощеници изкачатъ на вънъ и гаснатъ вощеницитѣ си.

Първо дѣте

И баба Димитрица и баба Стоеница ми дадоха вощеници. Азъ бабината Стоенчина запалихъ, пъкъ другата си я скрихъ въ джеба ненапалена...

Второ дѣте

Дѣдо Димо Епитропътъ каза да ги оставяме на пангаря да ги прѣтопяватъ за въ църква.

Първо дѣте

Тъй зеръ... Азъ за туй дойдохъ на задушница. — Вчера си издълбахъ единъ фенеръ отъ тиква и довечера ще запалѫ вощеницитѣ въ него, па ще отидѫ въ оградата — да видишъ само... Дадоха ми свѣщи, та да ги оставѫ въ църква!..

Второ дѣте

Даватъ ги за Богъ да прости. Като ровиха Калча и Велча азъ държахъ треперката, дадоха ми и пошъ.

Първо дѣте

Напрѣдъ азъ видѣхъ Велчовата майка тукъ, — показва къмъ гробоветѣ — запали вощеница и прикади, пъкъ Калчовата полѣ гроба съ вино, че като зареди...

Въ църква почватъ да гасятъ свѣщитѣ. Излиза трето момче. Двѣтѣ се впущатъ къмъ него.

Първо дѣте

Прочетоха ли на житото бе?

Трето дѣте

Бай Лазарь клисаря каза да останемъ да прѣметемъ църквата. Той за насъ отсипа отъ житото, ще вземе и отъ прусоритѣ. Елате въ олтаря...

И тритѣ дѣца се дръпватъ на една страна. Изъ църква излизатъ двѣ жени, носящи на ржцѣ тави съ варено жито. Слѣдъ тѣхъ мажье, жени и дѣца, които се натискатъ и подлагатъ кривачъ за жито. Женитѣ сипватъ томува-ономува съ лъжицата. Чува се тихо „Богъ да прости“; едни се кръстятъ и пр. Нѣкои бабички държатъ въ пошъ житото. Повечето отъ женитѣ сѫ облѣчени въ черно. Едни отъ тѣхъ държатъ въ ржцѣ пръстени ручки, въ нѣкои отъ които димятъ още тамянъ, а други жени носятъ вощеници и малки шишенца съ вино. Измежду навалицата се забѣлѣзватъ и нѣкои отъ зидаритѣ. Едни отъ женитѣ си отиватъ, други се помайватъ заприказани.

Първа жена

Не се тъй лесно прѣжаля — свидно е: първо либе е то... По чучура го задирялъ, по сѣденки търсилъ, по сѣденье къснѣлъ съ него; пъкъ и Дончо като му се е прѣчкалъ насрѣща, още повече му се е подземало сърдцето. И баримъ да сж поживѣли наедно да се видѣтъ...

Втора жена.

То аслѫ живота е до като ти мине вѣнчило прѣзъ главата; отъ тамъ нататъкъ налегнѫтъ те грижи и кахъри, впрегнешъ се въ работа, залуташъ се, че и на мѫжа си се насищашъ. Пъкъ тѣ още сами се не сѣтили, на криво не се погледнали — мрѣли единъ по другъ...

Първа жена

Като ѝ помена попа името, — като прѣбѣлѣ онзи Христо, като му настръхна брадата...

Втора жена

Той казалъ на майка си, докато е живъ нѣма да се бръсне — Рада ще жалѣе.

Повечето отъ мѫжетѣ се помайватъ още въ църква. Нѣкои отъ излѣзлитѣ жени се повръщатъ, а други надничатъ съ смутени лица прѣзъ прага навѫтрѣ. На друга страна двѣ баби.

Първа баба

Какво не го правихме! — И кога заспи първи сънь го стрѣскахме, та дано като се сѣпне да му се обърне изведнѫжъ сърдцето, и посрѣдъ нощь топихме крушовъ въгленъ въ свѣтена вода да го ржсимъ — не би...

Втора баба

Охъ, ами пъкъ Дончо?... Майка му се окайваше прѣзъ денье си — и на манастиря го водила да му чете духовника, и Димка му баяла — нищо... Все Рада бълнувалъ и сѣка вечерь щомъ мѣсецътъ изгрѣй, зашурвалъ се край чучура, само да дебне сѣнката ѝ...

Първа баба

Горкия, какъ не смислилъ тогази...

Втора баба

Ехъ, дѣ знаешъ пъкъ, не върна ли душата на Рада кържалиитѣ?

Трета баба, като се доближава.

Много е криво на Радина майка, дѣто попа не даде да сварѣтъ жито за душата ѝ.

Първа баба

То и безъ туй като я вградиха въ църква, душата ѝ е въ рай Божи....

Изъ църква се зачува гласа на Христа: „Оставете ме, нѣма да излѣза! Тукъ изровихте гробъ за нея, изровете и на менъ тукъ гробъ! Нѣма да излѣза!“ На друга страна нѣколко жени.

Трета жена

Хай да си вървимъ. И дѣдо попъ си излѣзе отъ заднитѣ врати.

Четвърта жена

И на попа не му дава вече сърдце да слуша Христа. Ами чухте ли? Христо му се молѣлъ да го вѣнчей съ Рада...

Пета жена

Че какъ съ Рада?

Четвърта жена

За сѣнката ѝ. Ами какъ ви се струва? Единъ пѣтелъ Станю Убий-булка вгради въ кѫщата си, че тъкмо срѣдъ нощь ще исплющи съ крилѣ и всички пѣтли наоколо ще се полъжатъ подирѣ му, пъкъ тукъ мома вградиха, ще ѝ стои ли тъй душата? Ката вечерь щомъ изгрѣй мѣсеца и Рада се вѣстявала.

Пета жена, плахо

То захвана да се здрача — хай тръгвайте си.

Полека-лека множеството си разотива. Изъ церква захващатъ да излизатъ мажетѣ. Показватъ се Дѣдо Милко, Дѣдо Димо, Майсторъ Брайно и Драганъ. Петко и Райко уловили Христа подъ мишца, едвамъ прѣстѫпятъ. Христо настръхналъ и тежко поема. Слѣдъ тѣхъ излиза Цончо.

Христо

Не щѫ, вървете си, оставете ме!

Дѣдо Димо

Гдѣ ще те оставимъ? Не видишъ ли, захвана да се здрача — всички си отиваме...

Христо,

издръпва се изъ рѫцѣтѣ на Петка и Райка, извърта се и удря гърбъ о стѣната на църквата.

Вървете си! Азъ нѣма гдѣ да вървѫ съ васъ... Азъ....

Петко

Христо, станалото — станало... Упомни се, не можемъ я върна, да стоимъ всички до вѣки тука...

Втора баба

Христо бре! Синко, ти си младъ, баби...

Христо, удря съ стиснати юмруци стѣната.

Тукъ... Тукъ и младинитѣ ми и сърдцето ми заровиха... И мене тукъ живъ да заровятъ!...

Брайно

Не грѣши противъ Бога, Христо. Тука е домъ Божи — въ него всѣки търси надѣжда и утѣха.

Христо

Въ Радина гробъ ще търсите надѣжда... утѣха!...

Дѣдо Милко

Не викай, не роптай противъ Бога, противъ домътъ Божи — туй е всичко, което ни е остало на този свѣтъ. И до като се издигне този кръстъ...

Христо

Този кръстъ... Надъ Рада забихте този кръстъ! Надъ гробътъ ѝ... Туй е гробъ, туй не е домъ Божи... Тукъ е заровена Рада...

Драганъ

Недѣй грѣши, Христо. Само на едно мѣсто ний сѣщаме, че сме хора. Тукъ внасятъ човѣка кога се роди и отъ тукъ го изпасятъ кога умре. Пакъ хвала Богу, че я изкарахме.

Цончо, доближава се до него.

Ти забравяшъ, Христо, когато тичахме по Глогинкова могила да се биемъ съ кържалиитѣ. Да запазимъ тази църква излагахме гърди срѣщу крушумитѣ — животъ за нея бѣхме прѣжалили. Прѣдъ насъ паднаха и Калчо и Велчо. Ами азъ защо повлѣкохъ тази патерица? Не ми ли бѣше кракътъ здравъ като на всички хора? И не жалѣхъ. Ей тъй до като съмъ живъ, сакатъ, куцъ ще се влачѣ, ама да бѣха ме и убили, пакъ нѣмаше да жалѣ — билъ съмъ се да запазѣ вѣрата си и рода си...

Христо

Азъ се бихъ съ кържалиитѣ, пъкъ моитѣ тукъ ме убиха... Бихъ се да запазѣ туй мѣсто, по-лесно да изровѣтъ за Рада гробъ... Жива да я погребѣтъ...

Нѣкои навождатъ виновно глави и единъ по единъ си разотиватъ.

Драганъ, на излизанье.

Слаба ти вѣрата, Христо!

Христо, забравенъ отъ вълнение.

Мойта вѣра, моя родъ... Тази ли ми е вѣрата, този ли ми е рода, за който работихъ, за който се бихъ?.. Кого азъ бранихъ. какво градихъ тукъ да ми почернѣтъ свѣта, да ми заровѣтъ сърцето!.. Присѣда примрѣлъ на камъка.

Майсторъ Брайно, Дѣдо Димо и Дѣдо Милко на тръгванье.

Брайно

Не ми дава сърдце нищо да му рѣкѫ...

Дѣдо Димо

Какво да му рѣчешъ, какво да го сѫдишъ....

Дѣдо Милко

Ехъ, грѣшни сме ний, и не ний, а той ни изплаща грѣховетѣ...

Всички излизатъ. Христо остава на камъка съ закрито лице. Смърква се. Слѣдъ малко Бай Лазарь клисаря излиза съ тритѣ дѣца. Той притваря църковнитѣ врати и ги заключва.

Второ дѣте

Всички си отишле, само бай Христо останалъ

Първо дѣте

Бай Христо!

Бай Лазарь, сопнато.

С-с-стъ, остави го, хайде, хайде...

Трето дѣте

То вече притъмнѣ. Колко рано мръква. — Лѣтосъ до туй врѣме още слънцето не бѣше залѣзло, пъкъ сега и мѣсеца изгрѣлъ...

Първо дѣте

Нали, Бай Лазаре, като изгрѣй мѣсеца и Рада се вѣстявала?

Второ дѣте

Ами той сега, Бай Лазаре, Рада ли ще чака?

Бай Лазарь

С-с-стъ, стига сте разправяли, ами прѣстанвайте по-чевръсто че закъснѣхме.

Тишина. Настава нощь. Надъ черковната стрѣха се подава виторогъ мѣсечко.

Слѣдъ малко се показва настръхналъ, носърналъ подлудѣлия Дончо. Той едвамъ влачи крака, огледва се плахо насамъ-нататъкъ и чофили ржцѣ.

Дончо

Тамъ... до олтаря, подъ скелята, на сѣнка... Тамъ... подъ скелята раненъ... на сѣнка...

Христо, сѣкашъ пробуденъ отъ Донча, надига се.

Пакъ ли туй? И ти ли идешъ тукъ?..

Въ това врѣме сѣнката на Рада се мѣрва по стѣната на черквата.

Дончо, разтреперанъ, сочи съ ржка.

Рада!..

Христо бърже се избръща и, като забѣлѣзва сѣнката, втурва се подирѣ ѝ.

Христо

Радо!.. забравенъ и радостно. Радо! Азъ... Радо... Мило либе... Чак...

Сѣнката изчезва.

Христо, застоява се отчаянъ на мѣстото си.

Радо!..

Дончо, плахо

Рада!..

Споглеждатъ се плахо.

München. 1899.

Глухоровска размирица

От **В. Кънчовъ**

Глухоровъ е размиренъ!

Колкото той е прѣлестенъ въ своята катадневна мирна и тиха прѣмѣна, толкозъ сега е страшенъ, въ своя справедливъ гнѣвъ! Тъмнитѣ криви градски улици сж намръщени, вѣтхитѣ полуразрушени кжщи скърцатъ съ зжби, а градскитѣ пустали кучета издаватъ грозенъ викъ по улицитѣ, по дворищата и по стъгдитѣ. Тълпи-тълпи народъ се излива къмъ пазарището; массата върви съ ропотъ, който все по-вече се усилва и заплашва да се обърне на буря.

И природата като че ли е недоволна. Грознитѣ зжбести канари, които сж се надвѣсили надъ Глухоровъ като дракони, сж обвити въ гжсти мъгли. Колоссални парцали се кжсатъ отъ тия мъгли и захлупватъ ту единия, ту другия край на Глухоровъ, носени отъ единъ студенъ тънъкъ вѣтрецъ безъ планъ и посока.

Пазарьтъ е почернѣлъ отъ народъ, който все по-вече и по-вече вика и крѣщи. Ботевия бронзонъ образъ, който стърчи надъ множеството, като че ли се усмихва доволно, и мускулитѣ на набоденитѣ на колове глави сѣкашъ се движжтъ конвулзивно. Колоссалната тълпа заприлича на грамаденъ драконъ, чиято глава се уврѣ въ кметството, трупътъ му стоеше на пазарището, опашката му допираше голитѣ планински скали, и краката му бѣха разперени единия къмъ стария конакъ, другия къмъ Домузъ Чаршия, а пръститѣ му се вдълбаваха въ тѣснитѣ ивици-улички.

— Искаме кмета! — чу се гласъ отъ главата на народния драконъ.

— Кмета! — повтори трупътъ.

— Кмета! Кмета! Кмета-а-а! — потрети опашката, краката и пръститѣ и планината подзе народния викъ и го разнесе отъ скала на скала.

Кметството глухо, оглушало. Като че ли триста години въ него човѣкъ не е стѫпалъ. Не се чува ни гласъ, ни шумъ. Една черна котка само плаховито се мѣрна по керемидитѣ и се свали, като живъ дяволъ, отъ стрѣхата на кметството въ съсѣдния дворъ.

— На злѣ е! — вика нѣкой.

А тълпата на ново вика „Искаме кмета“!

Въ кметството продължаваше тишината.

— Ей вий, що стоите и си дерете гърлото! Напрѣдъ, ще го разрушимъ отъ основа! — се провикна нѣкой.

— Напрѣдъ! — се чуха много гласове, и дебелата вратня на кметството изпука, разтроши се и множеството нарипа въ двора.

— Тишина! — извика гърления Маринъ Боленъ-Пъпакъ

И тишина се въдвори.

— Ей кмете, излѣзни на въпка!

— Какво искате? — чу се треперливъ гласъ отъ прозорчето, като че излизаше отъ гробъ.

— Излезни въпка! Косъмъ нѣма да ти падне отъ главата. Народа сака отъ тебе единъ отговоръ.

— Какво имате, братя, кажете!

— Излѣзъ, излѣзъ! Ние сакаме лице съ лице да говоримъ, ти си отъ назе туренъ на това мѣсто.

Едни врата се отвориха и нѣколко чужди рѫцѣ изтикаха градския кметъ на балкона. Той бѣше блѣденъ като восъкъ.

— Тишина! извика пакъ Маринъ.

И шумътъ утихна.

— Слушай ти, кмете! Я погледни тоя народъ! Виждашъ ли, какъ е оголѣлъ? Царщината му смъкна ризитѣ отъ гърба, опинкитѣ отъ краката и гащитѣ отъ снагата. У нашия градъ сто души ѣдѫтъ блажно и прѣзъ поститѣ, а 10.000 постѫтъ и прѣзъ благитѣ дни! На Коледа и на Великдень ние не можемъ да се облажимъ, а ти си рѣкълъ да ни земешъ и послѣдния залъкъ отъ устата!

— Да пази Господъ, братя! — рече кмета.

— Господъ пази, а вие ни грабите. Всѣки сиромахъ си е очувалъ по едно прасе за Коледа, а вие сте се наканили и него да земете.

— Не може да бъде! дума кмета.

— Какъ не може да бъде! Три дни вика телала по улицитѣ, който има свиня, да я води на салханитѣ, да я коле тамъ и да плаща грошъ на кило месо. Който има отъ назе двaесеть гроша въ джоба, да си откупи още веднажъ свинята отъ вазе!

— Грѣшка е станало, братя, такава заповѣдь нѣма. Оня проклѣтия синъ, дѣто е купилъ октроата, е направилъ това!

— Стражари! Стражари! — извика нѣкой!

— Стражари! — повтори множеството.

— Жари, жари! — проехтѣ планината.

— Държте се, напрѣдъ! — се чуха гласове.

Множеството се спусна къмъ конака и настана неописуема бърканица; камъни хвърчаха като градъ. Викъ и олелия се дигна до Бога. Бързо, като вихрушка, се смути тълпата. Стражаритѣ изчезнаха изведнажъ, — но ето че самъ прѣдставительтъ на гордата власть се появи съ миръ въ устата и глухоровци въ мигъ утихнаха.

— Правителството чу вашата просба и ще изпълни вашето желание, — говореше градския префектъ на множеството — защото вие сте прави.

Кметътъ бѣше изчезналъ. А на неговото мѣсто стоеше младъ момъкъ съ почервеняло лице, съ разрошени коси, съ пламнали очи, и говори на множеството съ буенъ гласъ:

— Днешното правителство е прѣдателско, то ограби народа, зароби го, продаде го на чифутитѣ; трѣбва да падне и да дойдатъ на власть хора, които иматъ довѣрието на народа и които ще се грижатъ за неговото благосъстояние!

— Вѣрно! — извика тълпата.

— Да! — продължава ораторътъ. — Днешното правителство е недостойно да сѣди на власть и трѣбва да падне; желѣзницата не трѣбва да се купува, защото икономическото робство е страшно. Триесеть милиона народни пари отиватъ на вѣтъра, а народа гладува за една вѣтха, стара и за нищо негодна желѣзница! Народни прѣдатели, които недостойно завзематъ министерскитѣ кресла, турятъ новъ яремъ на шията ни, — тѣ сж подкупени отъ евреитѣ и ние трѣбва да ги свалимъ, да ги унищожимъ! . . .

— Вѣрно! Вѣрно-о-о! викаше тълпата — о о о о! — ехтѣше балкана.

— За кои евреи приказва оня тамъ? — пита Нано Газибара Стояна Терзията.

— За нѣмски евреи.

— Е та що сторили съ желѣзницата?

— А бе не знаешъ ли тая работа?

— Я разправи! завикаха и други нѣкои.

— Ето що! — рече важно Стоянъ Терзията: нѣмски евреи бѣха купили отъ турцитѣ филибелишката желѣзница. Като се освободи България, тѣ станаха ортаци съ филибелишкия паша, за да не имъ отнеме народо желѣзницата. Послѣ отъ какъ стана Съединението, проклетитѣ евреи видоха, че работата върви на злѣ. Що да правятъ? Зели та продали желѣзницата на старата княгиня.

— Бре е! — проръмжа единъ старецъ.

— Наортачили я! — рече нѣкой.

— Не знамъ! — продължи Терзията, нѣкои казватъ така, други инакъ.

— Е, послѣ?

— Послѣ министритѣ сега купуватъ желѣзницата и ние ще я плащаме.

— Такава ли е била работата?

— Такава, братко, още една кожа ще сдеремъ отъ нашия гърбъ.

— Ту бре-е-е!

— Долу правителството! вика оратора отъ балкона!

— Долу! вика тълпата.

У у у у! — бучи планината.

Да живѣе народа! вика оратора.

Да живѣе народа! вика народа.

— А а а а! — ехти планината.

Рихардъ Демель

Роденъ 1863 г.

Литературна бѣлѣжка отъ **П. Сл.**

За никой другъ отъ съврѣменнитѣ нѣмски поети не сж изричани и не се изричатъ такива противорѣчиви мнѣния, като за Рихардъ Демеля, главатаря на нѣмскитѣ символисти. За едни той е най-видния, за други най-нищожния отъ съврѣменнитѣ нѣмски поети; едни му се покланятъ благоговѣйно, като на оракулъ, вѣщатель на най-съкровеннитѣ движения на човѣшката душа, други го отрупватъ съ най-сочни хули и подигравки, съ каквито е богатъ нѣмския и уличенъ и литературенъ езикъ. Хулятъ и подиграватъ го старитѣ, поддържницитѣ на умѣрени естетически възгрѣния, възпитани въ традициитѣ на благочестивото старо врѣме; — прѣвъзнасятъ го младитѣ, които не се озъртатъ назадъ, а отправятъ погледи къмъ бждщето, къмъ обѣтованата земя на умственната свобода и на нравственната слобоия.

Модернитѣ нѣмски лирици прѣди Демеля, насмукани отъ пессимизма на Шопенхауера, пѣятъ само за отрицание, съмнѣние и умраза. Малцина отъ тѣхъ сж се осмѣлили да се изтръгнатъ изъ тая задушлива атмосфера, — и то за да възлетятъ надъ облацитѣ, въ царството на наивни блѣнове за една социална революция, която би прѣвърнала грѣшния свѣтъ въ рай божи. И най имъ е криво на тия поети, че тѣ сж се родили много рано на тоя свѣтъ, та не имъ е сждено да вкусятъ отъ блаженството на тия бждщи дни. Тѣ макаръ да сж ненавиждали настоящето, пакъ сж се мирили съ него, и доста удобно сж живѣли въ рамкитѣ на веднажъ установеното. Тѣхнитѣ пѣсни не сж тѣхния животъ.

И пѣсни и животъ у Демеля е едно. Той пѣе най-вече пѣсни за радостьта отъ настоящето въ живота и за трагизма на тази жизнерадость. Единъ отъ неговитѣ тежки грѣхове, за когото му кълвжтъ очитѣ благочестивитѣ кукумявки на миналото, е — че той е безнравственъ. А безнравственъ е за тѣхъ поета Демель, защото се осмѣлява да гледа на свѣта съ свои очи, да отритне всичко онова, което поетитѣ прѣди

него, въ духовната си тщедушность, съ дъвкали и прѣдъвквали, — и да тръгне по неутъпканъ, по свой пѫть. Намѣсто десетьтѣхъ заповѣди, на скрижалитѣ на своя животъ и поезия той туря една единствена заповѣдь, тъй често забравяната отъ други поети заповѣдь: азъ. Колкото и да съ истинни и хубави всеизвѣстнитѣ десеть заповѣди, но тѣ съ твърдѣ стари и, като таквизъ, умръзнали всѣкому, — и живота и поезията тѣ държѫтъ въ мъртвешка неподвижность — враждующа съ подвижностьта и болезнената възприемчивость на единъ поетически духъ. За това се е обмълвилъ още езичника Гете, за същото, кога на шега, кога съ рѣзка откровенность, е подмѣталъ еллино-юдеятъ Хайне, — до като срѣдъ кръстопѫтя на развитието на съврѣменната нѣмска лирика изстѫпва древно-германеца Демель, за да извика що му е сила и воля: поезията има единъ законъ на законитѣ — чрѣзъ нея всѣкой да трѫби само онова което той чувствува, и както той го чувствува. Който е пророкъ, той не се подчинява, а подчинява! Всичко това Демель е подслушалъ отъ Nitzsche, оня модеренъ титанъ, който изгуби умъ въ борбата за Umwertung aller Werte. Негова дѣлъ е не да бѫде Мессия, а прѣдтеча; или — както се изразява единъ отъ неговитѣ критици: той е Клопщокъ, прѣдвѣстникъ на единъ бѫдащъ Гете. — Поезията на Демеля не се отличава съ особена ясность, както изобщо, тъй и въ единични случаи. Задъ мъгливостьта на образитѣ и изразитѣ често вѣе нѣкаква хладина; покрай стихове дивно поетични и по форма и по съдържание се редятъ други по-прозаични и отъ най-обикновенна проза, натъпкани съ троми рефлексии. Но всички тия слаби страни на Демелевата поезия изчезватъ въ общото впечатление, и се забравятъ прѣдъ смѣлия полетъ на фантазията му. На яснотата на неговата поезия най-много прѣчи психологическия му импрессионизъмъ, оная разкѫсаность въ израза на отдѣлнитѣ моменти, въ която обикновенния читатель се обърква и не може да ги обедини въ хармонично цѣло. Само за едни отъ Демелевитѣ стихотворения нѣма разногласие у неговитѣ критици — за неговитѣ дѣтски пѣсни: такива дивни пѣсни не е писалъ до день днешенъ никой поетъ. Когато залѣзе и неговото слънце, единъ снопъ лучи отъ него ще останѫтъ да грѣятъ вѣчно въ тъмната вълшебна гора на нѣмската поезия. Това ще съ неговитѣ дѣтски пѣсни.

СТИХОТВОРЕНИЯ

Отъ Ришардъ Демель

Прѣвелъ П. Славейковъ

1.

Вѣра

Азъ ненавиждамъ улицитѣ шумни,
не искамъ ваштѣ думи благосклонни.
Продажно щастье — други да го гони:
да, то е даръ, но даръ за скудоумни.

Цѣлъ миръ отъ чувства азъ въ душа си нося.
Плъзнете си въ душевната оскжда!
Отъ вази азъ съчувствие не прося —
знамъ: побѣдитель все пакъ азъ ще бжда.

2.

Фактъ

Хиледи цвѣтя ревниво
всѣкой май цъвтжтъ,
хиледи едни за други
погледи блѣстжтъ,

хиледи все млади сили
сж на трудъ и рать —
и пакъ хиледи проклинатъ:
о, тозъ пусти свѣтъ!

3.

Дома

И тука ли, и у дома ли
пакъ нѣма мира зарадъ менъ?
Въ шумътъ на тъмнитѣ тополи
се вслушвамъ азъ приневоленъ,

Вратата се открехватъ, — майка
съсъ свѣщь въ ржка при менъ влезна̀;
и скърби отъ душа прокуди,
о майко, твойта свѣтлина.

4.

Драма

Дойде при менъ, очитѣ ѝ пламтѣха,
и ми разказа своята сждба,
измжчихъ я съсъ своята утѣха —
за нея самъ съсъ себе си въ борба.

Сънува ме, мечтай за менъ въ омая:
я храни я неволника ѝ мжжъ...
Пригърнахъ я — утихна изведнжжъ.
О, на това какъвъ ще бжде края —

5.

Жетварска пѣсень

По нивитѣ събранъ е плода златъ,
далечъ, далечъ, вижъ ето — до край свѣтъ.
Мели, ти мелницо, мели.

Не лъхва вѣтрецъ нийдѣ, въ никой кжтъ,
и мелницитѣ глухи тамъ стожтъ —
Мели, ти мелницо, мели.

Вечеренъ пурпуръ пламна въ небеса.
Хлѣбъ! хлѣбъ! на хиледи се чуй гласа.
Мели, ти мелницо мели.

Злий вихъръ е обузданъ въ нощний мракъ,
съ зори ще по-че работата пакъ.
Мели, ти мелницо, мели.

Полята вихри ще да изметжтъ —
Хлѣбъ! нѣма вече, нѣма да стенжтъ...
Мели, ти мелницо, мели.

6.

Нощемъ

Щомъ полята потъмнѣятъ,
моя взоръ се прояснява, —
ей звѣздици вече грѣятъ
и свѣтътъ се оживѣва.

Всѣкой звукъ — безброй картини,
свѣтъ вълшебенъ плащь облича,
въ блѣди небеса вършини
тъмната гора отсича;

и не виждашъ ти, нехаенъ
въ пѫтя, какъ отъ тъмнината
се изтръгва свѣтлината —
и за мигъ се спирашъ смаенъ.

7.

На брѣга

Свѣтътъ нѣмѣе, звънна ти кръвьта,
въвъ свѣтлитѣ недра на пропастьта
далечний день потъва —

не трепва той; най-горни висини
обгръща пламъ, надъ морскитѣ вълни
далечна нощь се бори —

и бърза тя; ей изъ вълни изби
звѣздица, жадно се душа ти впи
къмъ свѣтлината вѣчна.

8.

На бждни вечерь

Черковенъ звонъ на бждни вечерь. Какъ
той благовѣстье лѣй въ гърди ми тѣсни.
Елате вий, унесте ме пакъ,
възвишени пѣсни!

На коленѣ да мога, въ свята простота,
да падна, както едно врѣме дѣте,
и името да шепна на Христа,
да скръстя на гърди ржцѣтѣ.

Че чувствувамъ. — живѣе любовьта,
родената съсъ него любовь свята,
макаръ обречена и на смъртьта,
и съ него наедно разпната.

Азъ чувствувамъ, на братски сбрани пиръ,
че братя ще прѣгърнатъ брата
съ тихъ шепотъ: на земята миръ
и блага воля въвъ сърдцата.

9.

Воля Божия

За щастие гладувашъ, Ево,
а се боишъ къмъ сладкий плодъ да сѣгнешъ,
що твоя Богъ ти запрети
прѣди три хиляди години,
наивно дѣте!

Азъ знамъ какъ всѣка вечерь
ти своитѣ отпаднали ржцѣ
отъ самотний си одъръ
простирашъ къмъ Бога на старитѣ хора:
дай, дай ми го на менъ!

Търпѣние клето!
Отъ плахитѣ кого той ощастливи,
той, старий Богъ?
Той гладъ ти даде, даде ти ржцѣ:
сѣгни и ѣжъ — тогазъ търпи!

10.

Здравий мжжъ

Жена ми скоро ще умре,
о, вече дѣбне я смъртьта;
тогава пакъ ще ми огре
усмивка на уста.
Сърдце ми въ чувство радостно примира,
кога гърди ѝ кашлица раздира.
о Боже!

Тя прѣдъ камината сѣди
и чака своя край;
а буйно огъня пламти,
и пламъкъ съ пламъка играй.
Гори тозъ огънь — не отъ днесъ разровенъ.
Далечъ се нѣйдѣ счува звонъ църковенъ,
о Боже!

11.

Работникъ

Постеля своя имаме си, жено,
и рожба отъ сърдце,
и работа до воля и за двама.
и нази грѣе слънце както всички,
и малко нѣщо липсува ни само,
да бждеме свободни както птички —
само врѣме.

Кога излѣземъ въ праздникъ на полето,
о, дѣте мое, съ тебъ,
и гледаме надъ ниви позлатени
какъ весели прѣхвръкватъ лястовички —
туй що ни липсва то не сж прѣмѣни,
тъй хубави да бждемъ като птички —
само врѣме.

Да, само врѣме! Буря вечъ се кани,
и сѣщаме я ний,
ний, цѣлъ народъ. Трай, съ врѣме всичко става.
Намъ липсува ни, само намъ еднички,
отъ наший трудъ плодътъ нашъ да остава,
тъй весели да бждемъ като птички.
Дó ще врѣме!

БУДДА И БУДДИЗМЪТЪ

СТУДИЯ

Отъ М. Арнаудовъ

(Продължение отъ кн. II)

И тъй, Будда достига една нощь жадуваното знание. Той става „пробуденъ“, „просвѣтленъ“. Ново съмнѣние, обаче, почва да го мѫчи: Трѣбва ли да проповѣдва ученията си? Ще бѫде ли то разбрано отъ массата? Ще намѣри ли почва между нея? Будда мисли[1]: „Познахъ азъ тая дълбока истина, — мѫчна за откриванье и разбиранье, мирна, цѣнна, немислена, задушевна, достѫпна за мѫдреца истина. Човѣшкиятъ родъ търси само удоволствия, обича само удоволствия, цѣни само удоволствия. Единъ такъвъ родъ едва ли ще разбере нѣщо, подобно на отношението между причина и послѣдствие; едва ли ще разбере той и това: край на всѣко сѫществуванье, освобождение отъ всички образи, побѣда надъ влечението къмъ живота, унищожение на волята, избавление, Нирвана. Ако азъ почнѫ да проповѣдвамъ ученията и останѫ неразбранъ, това ще ми причини само страдание и безпокойство... Като съобразявахъ тъй, монаси, азъ бѣхъ наклоненъ да се затворѫ въ себе си, да не проповѣдвамъ ученията. Но богъ Брахма Сахампати узнава мислитѣ на сърдцето ми и помисля: Ще погине тоя свѣтъ, съвсѣмъ ще се развали тоя свѣтъ, ако сърдцето на съвършенния, на светеца, остане затворено и не се рѣши за проповѣдь на ученията. Тогава Брахма напуща бързо небето, — тъй бързо, както нѣкой силенъ мѫжъ сгъва изведнѫжъ лакътя си, или, ако е сгънатъ, го разтваря,—и се явява прѣдъ мене. Брахма съблече дрѣхата си отъ едното рамо[2], поклони ми се и съ прострѣни напрѣдъ рѫцѣ ми рече: Иди проповѣдвай ученията, господине, нека съвършенниятъ проповѣдва ученията. Има сѫщества благородни, които, ако не чуѫтъ ученията, ще погинѫтъ; тѣ могѫтъ да разберѫтъ ученията.—Подиръ това Брахма ми каза още:

---

[1] К. Neu нт. Buddh. Antologie, p. 10 нт.

[2] Знакъ

Нечисто се учение въ Мегадха
отъ грѣшни проповѣдва явно:
Вратата на живота вѣченъ разтвори
и открий ни правдата позната.
Както нѣкой отъ висока планина
изглежда всичко и на вси страни,
така и ти, на правдата отъ върха,
на тоя свѣтъ страдаленъ погледни,
който се отъ старость и рождене мѫчи.
и ти, героятъ на борбата славна,
безгрѣшенъ вождъ, въ свѣта слезни
и некъ гласътъ ти се раздай: спасенье проповѣдвай!
Мнозина твоето слово ще повѣрватъ.

По просба на Брахма, и отъ състрадание къмъ сѫществата, погледнахъ азъ съ пробудено око въ свѣта... Както, монаси, въ едно езеро нѣкои лотуси, — сини, бѣли или червени, — се раждатъ въ водата, развиватъ се въ водата, оставатъ подъ водното огледало и черпѫтъ сокъ изъ воднитѣ дълбочини; други лотуси,— сини, бѣли или червени, — се раждатъ въ водата, развиватъ се въ водата и достигатъ водното огледало; трети лотуси, — сини, бѣли или червени, — се раждатъ въ водата, развиватъ се въ водата, излазятъ надъ водното огледало и водата ги не мокри: така, монаси, и азъ, като надникнахъ съ моето пробудено око въ свѣта, видѣхъ сѫщества благородни и низки, остроумни и тѫпоумни, надарени и бездарни, разбрани и неразбрани, страхливци отъ наказание на оня свѣтъ и безстрашни. И азъ, монаси, отговорихъ на Брахма:

Вратата на живота вѣченъ сѫ отворени,
Уши който има, нека дойде и слуша!"

Слѣдъ като Будда се убѣждава, че не ще липсуватъ послѣдователи на новото учение, остава му да опрѣдѣли още, кому да го открие най-напрѣдъ. Сѣща се той тогава за нѣкогашния свой учитель Калама, но боговетѣ му извѣстяватъ, че Калама се е поминалъ отдавна. Поминалъ се е и вториятъ учитель, за когото си спомня Будда слѣдъ Калама. Иде му на умъ и за петьтѣ монаси, които живѣли наедно съ него, но го напущатъ щомъ той рѣшава да се храни по-добрѣ. Прозорливото му небесно око вижда, че тѣзи монаси обитаватъ горицата въ околностьта на града Бенаресъ; за тамъ се опѫтва и той. Кога Будда ги наближава и бива съгледанъ, тѣ рѣшаватъ да не му окажѫтъ почеститѣ, които подобаватъ на равенъ тѣмъ монахъ. Нѣкаква тайна сила, обаче, ги кара да му станѫтъ на крака и, въпрѣки рѣшението си, да поемѫтъ неговия сѫдъ за милостиня. Слѣдъ като тѣ му донасятъ вода за измиванье на краката и го наричатъ свой другаръ съ монашеското му име, Будда се обръща къмъ тѣхъ и казва: „Не ме зовете, монаси, нито другарь, нито по име (Готама): съвършенниятъ (Татхагата — Будда нарича отъ сега нататъкъ себе си така), чистото пробудениятъ (Буддха) е светецъ. Чуйте, монаси: без-

смъртието е намѣрено. Азъ поучавамъ, азъ проповѣдвамъ ученията. Като слѣдвате това учение, вий ще достигнете цѣлта, заради която благородни синове напущатъ бащино огнище и отиватъ въ гората“ . . . И излага Будда своитѣ четири истини: истината за страданието, истината за неговитѣ причини, истината за срѣдствата, съ които се прѣмахна страданието, и истината за Нирвана. Тая рѣчь ще приведемъ по сетнѣ, когато пристжпимъ къмъ ученията на Будда.

Подиръ проповѣдьта при Бенаресъ, която прѣвръща петимата монаси въ послѣдователи на новата вѣра, животътъ на Будда прилича на триумфално шествие. Числото на ученицитѣ расте неимовѣрно бързо: цѣли школи, цѣли села и градове пригръщатъ изведнжжъ Буддизма. Благородници, видни брахмани и царье засвидѣтелствуватъ публично своята почитъ къмъ учителя, посрѣщатъ го тържественно, заедно съ постоянната му свита отъ тълпи ученици, гощаватъ го и бесѣдуватъ съ него, за да чуятъ назидателнитѣ му слова. Но Будда не се заслѣпява отъ блѣсъка на своята слава: той се ползува рѣдко отъ царскитѣ трапези и се прѣхранва обикновенно съ милостиня, събирана отъ кжща на кжща. Постоянното му жилище е гората; само въ дъждовно врѣме той дири сухъ подслонъ. Окржженъ отъ любознателни ученици, той ги поучава върху всички въпроси отъ житейска или философска важность. Религиозната догматика държи въ тая поука видно мѣсто и дава често пжти поводъ за недоразумѣния между ученицитѣ. Разногласието е било подклаждано обикновенно отъ външъ. Сектанти нѣкои, настроени враждебно спрѣмо Буддизма, дирятъ всѣкакъ случай да напакостятъ на новото учение, да го компрометиратъ въ очитѣ на благоразумнитѣ и, ако е възможно, да разклатятъ довѣрието къмъ Будда у послѣдователитѣ му. Неоснователнитѣ интриги сж пущали въ извѣстни случаи коренъ и Будда си е давалъ доста трудъ, догдѣ ги опровергне. Той е всѣкога висшата инстанция за рѣшение на спорове между ученицитѣ. Въ присждитѣ си е билъ вѣренъ отгласъ на общественото мнѣние: нищо не се прѣдприема, което не разчита на подкрѣпа и съчувствие въ обществото. Будда осжжда дѣятелностьта на своитѣ ученици, когато я осжжда обществото, и кодифицира онія обичаи за общината, които, като охраняватъ нейния престижъ, посрѣщатъ се благосклонно и отъ народа. Така лека-полека общината се огражда съ цѣль редъ прѣдписания, часть отъ които е наслѣдена отъ традиционнитѣ правила и навици на монашеския животъ прѣди Будда. Тѣ сж били толкова необходими за дисциплината на общината, колкото и за защита противъ неприятели. За послѣднитѣ ни говорятъ самитѣ текстове. Не веднжжъ ще се е счувалъ такъвъ гласъ: „Аскетътъ Готама не притежава никакво надземно богато свѣтилище на знанието, той проповѣдва учение, измждрувано отъ самия него“... Другъ нѣкой съжалява, че Будда разпространявалъ врѣдни и развратителни възгледи.[1] Легендитѣ разказ-

[1] K. Neumann. Die Reden. p. 708. 232. 362.

ватъ подробно за мръснитѣ дѣла на личния врагъ на Будда, братовчеда му Девадата, който прѣдставя това за будиститѣ, каквото Юда Искариотъ за християнитѣ [1]. Будда е пазялъ всѣкога хладнокръвие въ спорове отъ лично или принципиално естество. Тактъ и разсѫдителность го съпроваждатъ неизмѣнно. Мислимо ли би било инакъ да се групира около него такава грамадна маса поклонници? Само единъ силенъ характеръ, съ настойчива и обуздана воля, е могълъ да привлече тълпи ученици и да имъ даде трайна организация, която прѣживява съ вѣкове своя гениаленъ създатель.

Дисциплината и единодушието въ общината сѫ се поддържали главно чрѣзъ ония сходки на монаситѣ прѣзъ дъждовнитѣ три мѣсеца, на които сѫ се държали рѣчи, размѣнявани сѫ били мисли, правѣли сѫ се изповѣди. Животътъ на пустинника въ Индия се дѣли, въ зависимость отъ годишното врѣме, на двѣ голѣми половини: скитанье въ гората отъ м. Септемврий до м. Юний и почивка подъ покривъ отъ м. Юний до м. Септемврий. Прѣзъ Юний начева да духа Монсунъ и черни облаци покриватъ небето; цѣли три мѣсеца вали непрѣстаенъ дъждъ, който прави невъзможенъ живота подъ открито небе. Монаситѣ се прибиратъ близо до села и градове, за да намѣрятъ подслонъ и лека прѣхрана. Посетнѣ се издигатъ отъ тѣхъ самитѣ или отъ заможнитѣ имъ покровители великолѣпни мънастири, гдѣто покрай друго се води жива литературна дѣятелность: свещенитѣ книги се съчиняватъ и разпространяватъ чрѣзъ прѣписи. Лѣтнитѣ мѣсеци се прѣкарватъ изключително на открито. Будда е слѣдвалъ въ това отношение общата практика. Той е проповѣдвалъ главно въ областитѣ Магадха и Косала, при градоветѣ Саваттхи и Раджагрха. Въ околностьта на тѣзи градове общината му е притежавала собствени паркове, подарени отъ благочестиви меценати. За най-извѣстния паркъ, подаръкъ на търговеца Анатхапиндика, четемъ у единъ поетъ—монахъ: „Милата Джетавана, прошарена отъ тълпитѣ на мѫдритѣ, гдѣто обитава царьтъ на правдата — това е мѣстото, което радва сърдцето ми“. Тукъ сѫ се стичали отъ разни страни миряни и монаси, да видятъ съ очитѣ си учителя, думитѣ на когото сѫ щѣли да покорятъ скоро цѣла Индия. Будда дава поука лично или при посрѣдството на най-добритѣ си ученици. Между послѣднитѣ на първо мѣсто стоятъ двамата братя, брахманитѣ Сарипутра и Маудгаляяни, и братовчедътъ на Будда, Ананда.

Не дълго врѣме слѣдъ знаменитата проповѣдь при Бенаресъ, Будда обръща въ свои послѣдователи трима братя отъ фамилията Касяпа, заедно съ тѣхната школа ученици. Възлѣзълъ на една планина, той държи прѣдъ тѣхъ слѣдната рѣчь (Махавагга I, 21): „Всичко, монаси, стои въ пламъци. А какво е всичко това, което стои въ пламъци? Окото, монаси, стои въ пламъци, прѣдметитѣ, които то вижда, стоятъ въ пламъци, познанието на тия прѣдмети стои въ пламъци, чувството, произлѣзло отъ досѣганье на

[1]. H. Kern. Buddhismus, I, p. 226 нт.

гледаньето съ прѣдметитѣ, било то радость или скрѣбь, стои въ пламъци. Чрѣзъ какво гори всичко това? — Чрѣзъ огъня на любовьта, умразата и ослѣпението, чрѣзъ ражданье, старость, смьрть, болесть, ридание, скрѣбь и отчаяние, казвамъ азъ. (Казаното за окото се повтаря съ буквално сѫщитѣ думи за ухото, мирисъ, езика, тѣлото и духа). Който разбере тия нѣща, монаси, както ги разбира единъ мѫдъръ ученикъ на благородния и мѫдъръ учитель, той добива отвращение къмъ ухото, прѣдметитѣ, познанието и чувството. (Сѫщото се повтаря за ухото и пр.) Отвърне ли се отъ тѣхъ, той е свободенъ отъ желания, той е избавенъ. Тогава той познава, че е унищожилъ ражданьето, че е завършилъ своето дѣло, че е изпълнилъ дълга си. Нѣма вече възвръщанье на тоя свѣтъ". — Приведохме тая рѣчь, не по-малко знаменита отъ оная при Бенаресъ, за да има читательтъ още единъ образецъ отъ буддийска проповѣдъ, съ нейната всѣкога стереотипна форма, която съ удивителната си монотонность, безгрижна широта и повторения като че ли разчита на хипнотическо влияние върху слушателя. Всички рѣчи, вложени въ устата на Будда, изглеждатъ да сѫ лѣни отъ единъ калъпъ: въ тѣхъ съвсѣмъ липсува разнообразие въ стила и въ чувствата; никакъвъ пулсъ на подвиженъ животъ, на патетическо настроение или на униние не бие тамъ. Спокойно и плавно, въ установени изражения и граници, текѫтъ думитѣ на пророка и сѣкашъ ни даватъ прѣдчувствие за онова вѣчно блаженство на духовна инертность и квietизъмъ, които се поставятъ за идеаленъ край на човѣшкото битие. Индийскиятъ темпераментъ е ударилъ и тукъ своя неизгладимъ печатъ.

Отъ момента, въ който общината се поставя на здрави основи, животътъ на Будда върви доста еднообразно, — никакви крупни събития не го тласкатъ извънъ обикновения пѫть. При това легендитѣ показватъ тукъ извѣстна празднина: за много години наредъ не ни сѫ спазени никакви вѣсти отъ дѣятелностьта на Будда. Ето защо ний прѣкѫсваме нишката на разказа и минуваме къмъ послѣднитѣ дни отъ земното странствуванье на пророка. Будда достига 80 год. възрасть. Наближилъ е и часа, въ който трѣба да напустне тоя свѣтъ, съгласно съ обѣщанието, дадено на демона. Злиятъ Мара дебне всѣка минута противника си, за да го склони къмъ окончателно влизанье въ Нирвана. Единъ день, най-сетнѣ, Будда му казва: „Не бери, о зли, никаква грижа; скоро ще влезѫ въ Нирвана, — подиръ три мѣсеца отъ днесь". Малко прѣди това Будда загатва прѣдъ своя любимецъ Ананда, който постоянно го придружава и се грижи за потрѣбитѣ на остарѣлия учитель, че може да остане още дълго врѣме на тоя свѣтъ, ако бѫде замоленъ. Загатката остала неразбрана: заблужденіятъ отъ Мара Ананда не се досѣща да настои прѣдъ Будда за продължение на земното му прѣбиванне. За тая грѣшка Ананда бива викнатъ да отговаря сетнѣ прѣдъ съборъ отъ монаси и получава строго мъмренье Когато Будда рѣшава да напустне за винаги тоя свѣтъ, произлиза ужасно землетресение. Това се случило въ гората Чапала Четия. Отъ тамъ той отива въ града Весали и свиква чрѣзъ

нанда всички монаси отъ околността, прѣдъ които държи своя
а послѣдня проповѣдь, която сключва съ думитѣ: „Мимолетно е
сичко земно, стремете се неуморно (къмъ Нирвана)." Отъ Весали
аминува за градъ Кусинагара. По пѫтя яде свинско печено, при
отвено отъ нѣкой си ковачъ Чунда, което усиля още по-вече бо
естьта му и го завежда въ гроба. Будда поржчва да приготвятъ
егло между двѣ дървета по брѣга на рѣка Хиранявати и лѣга на
ого съ глава обърната къмъ Сѣверъ. Веднага дървета цъфнуватъ,
очва да вали дъждъ отъ цвѣтя и стават сума чудеса. Тѣ не
роизвеждатъ никакво впечатление върху мждреца; той забѣлѣзва
амо на Ананда, че би се чувствувалъ много по-щастливъ, ако
а учението бждатъ спечелени единъ — двама монаси по-вече. По
лѣднитѣ му думи сж посветени на женския въпросъ. Ананда пита,
акво поведение трѣбва да държатъ монаситѣ спрѣмо женитѣ.
— Не ги гледайте, обяснява Будда. — Но ако ги видимъ? — пита
нанда. — Недѣйте разговаря съ тѣхъ! — Но ако заговоримъ?
— Тогава се пазете и бдете н а д ъ себе си! — Нѣкой си монахъ
убхадра пожелава въ тоя моментъ да приеме религията. Будда,
акаръ и слабъ, поучава накжсо отъ смъртното си ложе монаха.
убхадра билъ послѣдният членъ на общината, убѣденъ лично
тъ основателя ѝ. Слѣдъ това Будда се загубва въ медитация,
инува бързо всички нейни степени и достига Нирвана, гдѣто угас
а съзнанието му. Богъ Брахма казва тогава: „Всички сжщества
ставятъ тѣлата си на тоя свѣтъ, както тоя нашъ първоучитель,
омуто равенъ нѣма. Съвършенният, силният, просвѣтленият
лезе въ Нирвана." Смъртнитѣ останки се изгарятъ съ царски
очести, по изричното прѣдварително желание на Будда, а прахътъ
мъ билъ запазенъ нѣколко врѣме въ Кусинагара. —

*

Като завършваме биографията на Сакямуни, нека хвърлимъ
огледъ върху една проблема, тѣсно свързана съ нея, която бѣ
аздвижила напослѣдъкъ литературнитѣ кржгове, заинтересувани
тъ религиозни въпроси. — Нѣкои отъ легендитѣ за Будда на
омнятъ евангелскитѣ разкази за Исуса. Като се знае, че Будда е
ивѣлъ цѣли нетъ вѣка прѣди Христа, близко е да се помисли, какво
ова съвпадение се длъжи на влияние, упражнено отъ буддизма
ърху християнството. Такова прѣдположение се опита да потвърди
а й д е л ъ. Той иска да докаже, че върху Исуса сж били пре
асяни систематически буддийски легенди, и че Исусъ билъ копие
тъ портрета на Будда. Радословието на Исуса въ Новия Завѣтъ,
апримѣръ, е, споредъ Сайделя, малко измѣнено повторение на онія
ногобройни сжществувания, които прѣкарва Будда прѣди да се
ави на тоя свѣтъ; съньтъ на Дѣва Мария за ражданьето на Исуса
тълкуванъето му отъ Архангелъ Гавраила напомнятъ съня на
арица Мая и тълкуванъето му отъ брахманитѣ; жестокоститѣ на
ода сж копие отъ гнѣва на князъ Бимбисара, който прѣслѣдва
редъ извѣстни легенди Будда; мждрецътъ Асита, който вижда
а прѣди да умре, е Симеонъ на Новия завѣтъ; вълхвитѣ съ
ашенията си сж боговетѣ, които полагатъ вѣнецъ върху Сид
а; бѣгството на Мария и Иосифа е бѣгството на Будда изъ

бащинъ домъ; Витлеемъ е Капилавасту; даваньето име на Исуса е заето отъ индийската церемония: въ еврейския ритуалъ то не съществува; изкушението на Исуса отъ дявола е изкушението на Мара; кѫпаньето на Исуса въ Иорданъ напомня кѫпаньето на Будда въ Нераиджара — и т. н. За Сайделя [1] не остава почти нищо въ Новия завѣтъ, което да не е черпено отъ буддийски източникъ. Опитътъ му, обаче, трѣбва все пакъ да се признае за несполученъ. Ако допустнемъ, че въ основа на Евангелието сѫ положени легендитѣ за Будда, трѣбва да приемемъ, че редакторътъ му е билъ запознатъ добрѣ съ ученията и живота на Будда, а не само повърхностно и въ общи черти. Нататъкъ, това познанство трѣбва да е станало не по-късно отъ втората половина на първото столѣтие, когато възниква Новиятъ завѣтъ. Въ такъвъ случай се допуска, че между Индия и Палестина е имало доста живи сношения, че Индия е внесла нѣщо отъ своитѣ духовни богатства въ културата на еврейския народъ. Наистина, за търговски сношения на Индия съ западнитѣ страни не липсуватъ свидѣтелства: ц. Александъръ (Алассада) се поменува вече въ III стол. пр. Хр. на единъ надписъ отъ ц. Асока. Но че покрай тѣзи сношения е ставалъ духовенъ обмѣнъ, че е имало литературно взаимно общение — това не е доказано, нито пъкъ изглежда изобщо вѣроятно. Буддизмътъ си пробива пѫть извънъ Индия сравнително доста късно,—въ Китай напр. около 66 г. сл. Хр., въ Тибетъ още по-сетнѣ. А това сѫ страни, гдѣто той си създава най-рано почва. Съвсѣмъ невѣроятно е, че ученията на Будда и животътъ му сѫ били познати въ Палестиня и Сирия по-рано отколкото въ Китай и Тибетъ. Освѣнъ това, сходството между Новия завѣтъ и легендитѣ за Будда не прѣдполага непрѣменно връзка между тѣхъ, за да бѫде то обяснено удовлетворително. Сходството е или случайно, или пъкъ се дължи на общи културни моменти, подготвени независимо въ по-прѣжния исторически животъ на двѣтѣ страни. Едно такова прѣдположение намира поддръжка и въ онія поразителни параллели между буддизма и ученията на Питагорейци и Орфейци въ Гърция отъ 6 стол. пр. Хр., за които не е намѣрена досега никаква историческа зависимость, по простата причина, че тя не сѫществува. А тия параллели отиватъ до подробности, които на пръвъ погледъ изключватъ всѣка възможность за едно независимо тѣхно появление. Истинскиятъ източникъ както на тия параллели, така и на онія между Новия завѣтъ и буддийскитѣ легенди, се крие въ равномѣрното развитие на народитѣ и въ съвпаденията между тѣхното творчество въ областьта на идейния и практическия животъ, породени отъ еднаквата психическа организация на човѣка по всички части на земното кълбо.

---

[1] Гл. R. Seydel Das Evangelium Jesu in seinen Verhältnissen zur Buddha—Lehre. Leipzig 1882. Къмъ въпроса ср. и Windisch Mara und Buddha, p. 214 нт.

НАУЧНАТА КРИТИКА

отъ

Emile Hennequin

Прѣдговоръ.

Отъ своето начало до своето днешно състояние критиката на художественитѣ произведения проявява въ своето развитие двѣ различни тенденции, антагонизмътъ между които днесь може да се констатира. Нуждно е вече да не смѣсваме нѣща тъй различни, като хрониката на единъ вѣстникъ върху нѣкоя книга на деня,— библиографиитѣ бѣлѣжки на едно списание, — фейлетонитѣ, въ които се разправя върху „Салона“ или пиеситѣ на послѣдната седмица, и извѣстни етюди, напримѣръ, отъ Тена, нѣкоя глава отъ Ед. Роодъ върху живописьта, изслѣдванията на Поснеттъ върху литературата на клана, — на Паркеръ върху произхода на чувствата, които ассоцииряме съ извѣстни бои, на Рентона и на Бена върху видоветѣ на стила. До като писанията отъ първия видъ дѣйствително се домогватъ да критикуватъ, да съдятъ, да се произнасятъ категорически върху значението на едно или друго творение, книга, драма, картина, симфония, — ония отъ втората категория прѣслѣдватъ, както е извѣстно, съвсѣмъ друга цѣль, — стремятъ се да дедуцират отъ отличителнитѣ бѣлѣзи на произведението било нѣкои естетически принципи, било извѣстни особености на духа на неговия авторъ, или пъкъ едно положение на обществото, опрѣдѣлено отъ онзи социяленъ ансанблъ, срѣдъ което то е възникнало,—да обяснятъ чрѣзъ биологически или исторически закони чувствата, що възбужда и идеитѣ, които изразява. Нѣма нѣща тъй различни както — разборътъ на една поема, който има за цѣль да опрѣдѣли, да ли тя е добра или лоша, — една почти съдейска работа, състояща въ това, чрѣзъ много думи да се изрече една присѫда и признае едно прѣвъзходство, и анализътъ на тая сѫщата поема съ цѣль да се получатъ естетически, психологически, социологически освѣтления, което е дѣло на чиста наука, дѣто човѣкъ се стреми задъ фактитѣ да открие причинитѣ, задъ явленията, изучвани безпристрастно и безъ пораженье, да намѣри законитѣ. Първия отъ тия два жанра може да си запази старото име; колкото до втория, добрѣ би било той да се обозначи съ особенъ терминъ; името естопсихология би

отговаряло за единъ редъ изслѣдвания, въ които художественитѣ произведения се разглеждатъ като документи за душата на самитѣ художници и душата на народитѣ. Но това име е неудобно, некрасиво. Просимъ извинение, че ще го употрѣбяваме сегисъ-тогисъ, а дѣто се може ще го замѣстяме съ термина научна критика, който противопоставяме на литературна критика, въ единъ смисълъ, опрѣдѣленъ тука по-точно

I. Еволюция на критиката.

Литературната критика, която се начена въ ново врѣме и то въ Франция съ работитѣ на Корнейль и на Расинъ, отъ Боало и Перро, се разви въ особенъ жанръ прѣзъ втората половина на XVIII ст. — въ Франция съ Лахарпа и „Салонитѣ", на Дидеро, въ Англия съ Аддисона, въ Германия съ Лессинга. Тя състоеше въ критики на класически или съврѣменни произведения, споредъ вкуса на оногова, който прѣдприемаше да говори за тѣхъ, а сѫщо и споредъ вкуса на нѣкоя котерия и споредъ извѣстни традиции. Като се натоварваше прѣдъ обществото съ своята роля, критикътъ считаше за общепризнато, че негова вердиктъ прѣдставява не само негово лично мнѣние, но и мнѣнието на многобройни читатели, и когато изразяваше своето одобрение или неодобрение, той имаше грижата да се осланя върху правила, т. е. върху по общи оцѣнки отъ по-прѣжни, извѣстни вече, критици, а въ послѣдна инстанция върху Аристотеля. И така, да се пише върху една книга е значило да се каже: тая книга се харесва или не се харесва на критика, както се харесва или не се харесва на мнозина хора, които сподѣлятъ мнѣнието му, както би се харесвала или не на извѣстни почтенни автори, въ сила на нѣкоя хипотеза, подкрѣпена съ едно или друго мѣсто въ тѣхнитѣ съчинения.

Тоя родъ литературна критика, на която тогава е трѣбвало да се опрѣдѣли по-точно прѣдмета, е едничкиятъ, който е билъ практикуванъ прѣзъ миналото и въ началото на сегашното столѣтие. Нѣма эссеистъ, който да не е писалъ такава критика. Библиографитѣ бѣлѣжчици на вѣстницитѣ и на списанията, рефератитѣ върху изложения и концерти се правѣтъ по сѫщия образецъ; по тоя образецъ сѫ писани и полемикитѣ, които придружаватъ появяванъето на романтизма и на реализма, пондѣлничнитѣ фейлетони въ парижкитѣ вѣстници, особено ония, въ които Франсискъ Сарсе (Sarcey) подкрѣпя своитѣ лични мнѣния върху театра съ мнѣнията на парижската буржуазия и съ аксиоми отъ съмнително произхождение. Въпрѣки извѣстни външни различия, въ тая категория трѣбва да се поставятъ и повечето портрети на писатели, сетнѣ, ученитѣ и пристрастни статии на г. Брюнетиера, по-голѣмата часть отъ историитѣ на писателското изкуство, които — като капиталното съчинение на Низара — сѫ повече доктринарни отколкото исторически. Тоя видъ критика минува за литературенъ жанръ, практикуванъ отъ автори, които [illegible]ри. Тя изисква отъ оногова, който я пише, на-

четеность, паметь, възприимчивость за художествени впечатления, ясно опрѣдѣлени, но твърдѣ обикновени наклонности, извѣстна умѣреность на душата, която приспособява неговитѣ оцѣнки къмъ вкусоветѣ на публиката и прави, щото тя да ги усвоява. Ибо литературната критика състои въ изказванье мнѣния, а тѣ важатъ само до колкото биватъ сподѣляни.

Въ тоя традиционаленъ жанръ, както и извънъ него сж били написани извѣстни работи върху произведения на изкуството, които не могатъ да бждатъ смѣсени съ първитѣ, — освѣнъ по недостатъкъ на езика ни. Въ сжщото врѣме, когато въ Франция, по Реставрацията и по-сетнѣ, се обновяваше науката и историята, различни професори отъ Сорбонната, именно Кузенъ за XVII вѣкъ и Вилменъ за классицитѣ, прибавяха къмъ своитѣ критически оцѣнки, разсжждения върху биографията и духа на авторитѣ, които изучваха и върху нравитѣ на тѣхното врѣме. Въпросътъ относително удоволствието или неудоволствието, което причинява или е заслужвало да причинява извѣстно произведение, оставаше открить; но освѣнъ туй се домогваха да знаятъ, каква е била личностьта, т. е. духътъ, който ги е създалъ, и още какъвъ е билъ ансанблътъ на историческитѣ или социални условия, които сж окржжавали неговото създаванье. За тия два вида изслѣдвания критикътъ е трѣбвало още да става историкъ и биографъ, трѣбвало е да прониква въ областьта на моралнитѣ науки. Захванатитѣ по тоя начинъ изслѣдвания се раздѣлиха почти тоя часъ между Сентъ-Бевъ и Ип. Тенъ. Единътъ стана критикъ-биографъ, който не вижда у писателя друго освѣнъ индивидуалното, — както прави още Ед. Шерреръ; другиятъ е критикъ-историкъ, или по-точно социологъ, който изучва у писателя епохата, прѣдставитель на която е той, както се опитваха отъ тогава Мезиеръ и Дешанелъ.

Методътъ, който прилагаше Сентъ-Бевъ и цѣлта, която прѣслѣдваше сж указани достатъчно въ една статия върху Chateaubriand jugé par un ami intime, въ III т. на Nouveaus Lundis. Сентъ-Бевъ обяснява, че той не може да сжди за едно произведение „независимо отъ своето познанство съ самия човѣкъ, който го е писалъ“. Той съжалява — въ юлий 1862 — че „науката на моралиста“, още слабо развита, е, тъй да се каже, въ анекдотично състояние; критиката си остава прочее, изкуство, което изисква отъ оногова, който я практикува, вродена способность. Това допустнато единъ пжть — за да познаемъ единъ авторъ, трѣбва да се освѣдомимъ върху неговото непосрѣдствено отечество, неговата раса, неговитѣ родители, — тъй че да можемъ да извѣдомъ способноститѣ му отъ способноститѣ на неговитѣ прадѣди. Когато е възможно трѣбва да провѣримъ указанията, събрани по тоя начинъ, като изслѣдваме характера на братята, сестритѣ и потомцитѣ на писателя, който изучваме. Сетнѣ идатъ изслѣдванията върху неговото дѣтство, неговото възпитание и, найпосли, върху литературнитѣ групи, къмъ които е принадлежалъ въ начало. Тукъ Сентъ-Бевъ се връща къмъ двусмислието на

своитѣ начинания и казва „въ единъ дъхъ“: „Всѣко произведение на единъ авторъ, гледано, изучвано по тоя начинъ, отъ своята точка, слѣдъ като сме го поставили въ рамката му, и заобиколено отъ всичкитѣ обстоятелства, срѣдъ които се е породило, добива всичкия си исторически и литературенъ смисълъ. Да бѫдешъ въ литературната история и въ критиката ученикъ на Бекона, ми се струва една нужда на врѣмето и прѣвъзходно първо условие за да можешъ сетнѣ да сѫдишъ и да се наслаждавашъ съ по-голѣма сигурность“. Сентъ-Бевъ развива по-нататъкъ идеята, изказана въ втората часть на фразата, и дава тоя съвѣтъ: за да се оцѣни единъ авторъ, трѣбва да се сравни съ своитѣ противници и ученици, да се различѫтъ разнитѣ страни на таланта му, да се опрѣдѣлѫтъ неговитѣ възгледи върху извѣстни въпроси отъ общъ характеръ, най-сетнѣ да се схване неговата духовна природа въ една точна и кратка формула.

Ще трѣбва да се различѫтъ двата рода изслѣдвания, които Сентъ-Бевъ съединява. Отъ една страна той иска да оцѣнява автора и да пише критика въ тѣсния смисълъ на думата, природата на която опрѣдѣлихме по-горѣ. Но той иска сѫщо и да се запознае съ него, безъ да съзнава, че това познанство не произвежда ни най-малко онова естетическо удоволствие, което могѫтъ достави самитѣ книги. За да може да ги оцѣни, той се домогва да опрѣдѣли по-голѣмата часть отъ факторитѣ, които сѫ могли да влияѫтъ върху духовното развитие на авторитѣ, т. е. физическата срѣда, наслѣдственитѣ прѣдразположения и възпитанието. Безполезно е да изтъкваме тукъ, че при днешното състояние на науката, тия влияния, установени за масситѣ, върху които е приложимъ законътъ за срѣднитѣ аритметрически, упражняватъ едно крайно неправилно и мѫчно уловимо влияние върху генезиса на писателитѣ и че освѣнъ това тѣ нито увеличаватъ, нито намаляватъ съ нѣщо цѣната на онова, което сѫ могли да произведѫтъ.

Ип. Тенъ внася въ критиката единъ инакъ ясенъ и силенъ духъ; въоръженъ съ солидни научни познания, еднакво способенъ за висши генарализации и за грижливо издирванье на подробностигѣ, изпълненъ съ смѣлость като всѣки новаторъ, той тласна критиката значително напрѣдъ и я прѣвърна въ наука. Той се отказва отъ самото начало да осѫжда или да хвали твореният и писателитѣ, които изучва. Фактътъ че се занимава съ тѣхъ е, споредъ него, достатъченъ да покаже, че имъ приписва заслуги или значение, и веднѫжъ заелъ това положение, той се стреми да рѣши двата проблема, които си поставя, когато изучва книги и автори: проблемътъ за отношението на автора къмъ своето произведение и проблемътъ за отношението на авторитѣ къмъ социялното цѣло, отъ което тѣ правѫтъ часть — деликатни и плодотворни въпроси, спрѣмо които Тенъ има тая заслуга, че пръвъ ги е забѣлѣзалъ и които разглежда въ най-значителнитѣ си трудове: История на английската литература и Философия на изкуството.

Въ прѣдговора къмъ първия отъ тия трудове Тенъ обяснява, че негова метода е единъ видъ диялектика, състояща въ това, да

се издигаме отъ литературното произведение къмъ физическия човѣкъ, който го е създалъ, отъ тоя физически човѣкъ къмъ вѫтрѣшния човѣкъ, къмъ неговата душа; сетнѣ къмъ причинитѣ на тая психическа организация. Тия причини Тенъ е намиралъ въ ансамбла на физическитѣ и социялни условия, въ които е поставенъ писательтъ и които той свежда къмъ тия три главни фактора: расата, физическата и социялна срѣда, моментътъ. По тоя начинъ той постулира „единъ законъ за взаимна зависимость“ между едно дадено общество и неговата литература. Като гледа на историята като на единъ психологически проблемъ и като хвърга тая дълбока мисъль, че най-значителниятъ отъ всички исторически документи е книгата, а отъ всички книги най-значителна е оная, която има най-висока литературна цѣна, Тенъ доходжда до тия заключителни думи на прѣдговора си, които и резюмиратъ неговата работа: „Азъ прѣдприемамъ да напишѫ историята на една литература и да търсѭ въ нея психологията на единъ народъ“. Това е неговата обща теория; той разработва единъ отдѣленъ въпросъ отъ нея въ първата часть отъ Философия на изкуството, дѣто разглежда влиянието, упражнявано върху художника отъ историческата или социялна срѣда, въ която е поставенъ, като абстрахира отъ неговата раса и отечество. Тукъ Тенъ налага, какъ участието, което зема художникътъ въ сонма на неговитѣ съврѣменници,—неговото подражаванье на характернитѣ особности на тѣхното душевно състояние, неговото повлияванье отъ съвѣтитѣ, които получава, и отъ приема, който намиратъ произведенията му, ще разрушѫтъ въ негова духъ ония тенденции, които малко би съотвѣтствували на общия характеръ на епохата или поне ще му попрѣчѫтъ да ги прояви. Тенъ се домогва да докаже както тая, така и прѣжната система просто като ги прилага, и като се опитва да дедуцира личния гений на англійскитѣ писатели отъ първични духовни особености на англо-норманската раса, като изкарва, че гръцката скулптура, холландската и фламандска живопись отражаватъ точно странитѣ и епохитѣ, на които принадлежѫтъ.

Въ други, по-маловажни свои трудове, като Essais de critique et d'histoire, Tite Live, La Fontaine, l'Idéalisme anglais Тенъ продължава и усъвършенствува онзи видъ биографическа критика, която практикуваше Сентъ-Бевъ и се сили да приложи върху отдѣлнитѣ индивидууми своята теория за влиянието на расата и на срѣдитѣ. Като тръгва отъ принципа, че, както физическитѣ, така и духовнитѣ нѣща си иматъ своитѣ зависимости и условия, той скицира живота на всѣкиго отъ писателитѣ които иска да изучва, рисува страната въ която е роденъ, мѣстото дѣто е живѣлъ, сетнѣ, като анализира произведението му и разкрива главнитѣ му особености, той въ една обширна формула резюмира душата, която тѣ разкриватъ. Така Сенъ Симонъ е феодаленъ дворянинъ, неохотенъ участникъ въ придворния животъ, амбициозенъ, страстенъ, художникъ по темпераментъ и писатель по необходимость; Титъ Ливий

— ораторъ, принуденъ отъ обстоятелствата да пише история; Балзакъ — практически дѣецъ, парижанинъ, експанзивенъ темпераментъ,—духъ въ едно и сѫщо врѣме философски, наученъ и визионеренъ.

Въ всички тия трудове личи една растяща тенденция да се схваща изучванието на литературнитѣ произведения като часть отъ моралнитѣ науки. Тенъ иска да изтъкне една точка отъ историческия методъ, — да докаже, че цѣла серия занемарени до сега документи трѣбва да се иматъ прѣдъ очи когато се изучва една историческа или съврѣменна личность. За тая цѣль той натрупва факти, съединява анекдоти и цитати, исторически разкази и литературни особености, излага и разказва, обобщава и заключава, — съ една дума, опитва се да доказва, а не да произнася присѫди или пъкъ да защищава и да оборва нѣкоя естетика. Вмѣсто да хвали, той анализира и комментира; вмѣсто да осѫжда, той резюмира. Той разглежда художественото произведение не само по себе, но като документъ за човѣка или за народа, който иска да изучи. Слѣдъ като е парафразиралъ неговитѣ хубости, нарисувалъ безъ прѣцѣнка и безъ ограничение удоволствието или емоцията, която може да достави то, той го разглежда като срѣдство да се вникне въ душата на автора му, сетнѣ въ душата на ония, чиито съврѣменникъ и съотечественикъ е билъ тоя човѣкъ. Той извлича изъ една литература нѣщо много по-дълбоко и отъ историята, — познанието на интимни и послѣдователни душевни състояния на цѣлъ народъ. Съ това именно неговитѣ съчинения откриватъ нови пѫтища и създаватъ епоха.

Тенъ се е доближилъ най-много до чисто научната критика. Слѣдъ неговата История на английската литература въ областьта на тоя методъ почти не сѫ се явили стремления, достойни да ги отбѣлѣжимъ. Полъ Бурже издаде Essais de Psychologie — отъ литературно значение, което справедливо побързаха да признаятъ. Не изглежда, обаче, тия „опити“ да съдържатъ оригинални научни възгледи, нито пъкъ че авторътъ мисли да защищава тезитѣ, които провъзгласява. Той анализира писателитѣ по Теновски, въ общи неопрѣдѣлени черти, и не забравя да оправдае принципиялното твърдение на своитѣ прѣдговори, — че авторитѣ отъ една епоха опрѣдѣлятъ особноститѣ на послѣдующата епоха въ изкуството. Хроникитѣ на Жюль Леметръ и на Анатоль Франсъ изобилватъ съ прѣлестни и праздни общи разсѫждения. Статиитѣ на Жоффруа сѫ само оцѣнки, а етюдитѣ на Габриелъ Саразенъ, каквато и да е тѣхната заслуга, не задълбочаватъ твърдѣ анализа. Мелхиоръ до Вогюе е главно моралистъ въ своитѣ хубави етюди върху русскитѣ писатели. Само у Тена критиката на изкуството, въ тѣсенъ смисълъ, добива наученъ характеръ, който заслужва внимание. Музикалната критика — като изключимъ нѣколко съчинения по чистата естетика, — сѫщо и драматическата критика, не прѣдставятъ нищо видно. Дори и въ чуждитѣ литератури би било безполезно да държимъ смѣтка било за работитѣ

на Брандеса, който върви по стжпкитѣ на Сентъ Бева, било за английската критика, която у Матю Арнолдъ е теологическа, у Патеръ историческа и риторическа, у Вернонъ Ли и Саймжндсъ естетическа, у Джонъ Ржскинъ идеалистична. Само Поснеттъ въ една нова книга: Comparative litterature разглежда въ единъ новъ духъ проблема на естетическата морфология, и се мжчи да опрѣдѣли — въ едно, за жалость, повръхностно изброяванье, — какво влияние сж упражнили — било върху литературната форма, било върху индивидуализираньето на лицата или описваньето на природата — разнитѣ форми на обществения животъ: кланътъ, градската община, нацията, космополитизмътъ.

Прочее, историята на постепенното развитие на естопсихологията спира тукъ. Първитѣ работи по тая наука сж състояли въ опрѣдѣлянье особеноститѣ на художественитѣ произведения, безъ произнасянье на оцѣнки, и въ извожданье тѣхното сжществуванне отъ извѣстни психологически особености на тѣхнитѣ автори и на онія, за които тия автори би могли да се сматрятъ като типични прѣдставители. Това ще каже, че естопсихологията е една наука, която позволява да се издигаме отъ извѣстни частни проявления на духа къмъ самия тоя духъ и къмъ групата духове, които тѣ репрезентиратъ. Проявленията, който тя анализира: книги, партитури, картини, статуи, монументи, — иматъ общо това свойство че сж естетични, че се стремжтъ да бждатъ хубави и да двпжатъ душата. Но тя ги анализира не за да опрѣдѣли, въ каква степень тия проявления постигатъ тая хубость, а за да открие начина, по който я реализиратъ, за да открие, какво ги прави оригинални, индивидуални и най-сетнѣ такива, че отъ тѣхъ може да се извлече цѣла съвъкупность отъ естетически особености, които позволяватъ да заключимъ, че у тѣхнитѣ автори и подобнитѣ тѣмъ сжществуватъ сжщи такива психически особености. По-кжсо казано, естопсихологията нѣма за цѣль да фиксира естетическата стойность на художественитѣ произведения и на онія срѣдства, съ помощьта на които сж създадени; то е задача на чистата естетика и на литературната критика. Тя нѣма за прѣдметъ да изучва художественото произведение само по себе, въ неговата сжщность, цѣль, еволюция, а единственно отъ гледна точка на отношенията които съединяватъ неговитѣ особености съ извѣстни особености психически и социални, като откровения на извѣстни души; естопсихологията е наука за произведението на изкуството като документъ.

Ако естопсихологията е задължена да тръгва отъ извѣстни естетически размишления, тѣ ѝ служжтъ само като прѣдварителни данни, както чистата физика си служи съ законитѣ на механиката. Отъ друга страна, като има да опрѣдѣля по единъ точенъ и индивидуаленъ начинъ духовната природа на художника, когото иска да изучи, тя е длъжна да прибѣгне до онія общи идеи върху човѣшкия умъ, които дава психологията. И като се стреми да открие естественитѣ групи, на които единъ художникъ може да

служи за прѣдставитель, тя е принудена да се докосне до социологията и етнологията Прочее, между тия три науки: естетиката, психологията и социологията трѣбва да опрѣдѣлимъ за сега областьта на научната критика. Прѣдметъ на слѣднитѣ страници ще бѫде да избродимъ тая область, — отъ ония части дѣто изслѣдваньето е отишло далечъ, до ония които още стоятъ непокѫтнати, сетнѣ, да опрѣдѣлимъ активнитѣ и пасивнитѣ отношения между новата наука и по-старитѣ ѝ сестри. Тъй като тя се намира още въ зародишъ, тъй като тя нито е обхванала въ цѣлость своята задача, нито се е досѣгнала до всички нейни части, то онова, което има да кажемъ, е повече программа нежели изложение.

Угаснали звѣдици...

Отъ **Бойчо Липовски.**

Въ память Н. М. Ангелову.

Угаснали звѣздици, кой ги знай
Кога, въ кои далечни врѣмена,
А на земята и до днеска грѣй
Вълшебната имъ свѣтлина:

Прѣзъ младини загубихъ този който
Ми грѣеше и въ радость и въ бѣди, —
Но спомена за него въвъ душа ми
Все грѣй като онѣзъ звѣзди.

Животъ за нравственъ идеалъ

Уводна лекция къмъ изучванье на етическия проблемъ

Отъ **Д-ръ В. Миролюбовъ**

На свѣтлия споменъ на незабравимия идеалистъ Никола Висковски, починалъ на 5 мартъ, 1900.

„Двѣ нѣща пълнятъ съ все по-голѣмо и все растящо удивление моя духъ, колкото пъти и колко по-продължително спирамъ своя погледъ върху тѣхъ: звѣздното небо надъ мене и нравствения законъ въвъ мене". Кантъ.

„По-добрѣ е да търпимъ неправда, нежели да я причинявашъ." Сократъ.

Основитѣ или санкцията на нашата нравственность бива отъ два рода: 1. традицията, авторитетътъ, съ една дума, чужди убѣждения, въ повечето случаи завѣщани отъ старината, и 2. собственното убѣждение и разумѣние на мислящия индивидуумъ, въобще свободната мисъль, отхвърлила всички вериги и прѣгради на духа. Първиятъ родъ нравственность, традиционната, би могли да наречемъ и религиозна, ако искаме да изтъкнемъ най-характерния неинъ видъ, който е и най-стариятъ и служи за прототипъ на всички други институти на авторитета: държавата, обществото, классата или патриархалното семейство. Вториятъ родъ нравственность носи въ етиката специялното наименование автономна (за разлика отъ хетерономната, както наричатъ традиционния моралъ); азъ прѣдпочитамъ обаче тукъ да я нарекж съ едно по-общо име,— философска нравственность, — нравственность, която черпи своята санкция отъ индивидуалното съзнание на философски мислящия умъ. Сжществената разлика между едната и другата нравственность не трѣбва да се търси толкова въ различното съдържание ни тѣхнитѣ „материялни" принципи, колкото въ различното обосноваванье валидностьта на тия принципи. Докато религиозната нравственность състои въ подчиняванье волята и разума на индивидуума подъ чужда воля и разумъ, които се признаватъ за непогрѣшими и не се пита за по-дълбокитѣ ос-

нови на установеното отъ тѣхъ, — философската нравственность дири своята санкция въ етически принципи, създадени отъ самия индивидуумъ или заимствувани отъ други индивидууми, но не въ името на тѣхния н е н а р у ш и м ъ авторитетъ, а по свободенъ изборъ, по диктовка на собствено размишление. — Едва ли би било нуждно прѣдъ студенти по философия да се изтъква изрично, че и двата рода нравственность сж плодъ на човѣшкия духъ. Но въ сила на своята суверенна власть надъ себе си тоя духъ обича да си налага различни начини на дѣйствие и ту да си поставя граници, ту да провъзгласява своята безграничность. Въ една случай способностьта за размишление и за самоопрѣдѣление се счита привилегия само на избрани, богопомазани людье, и тѣхната мисъль и вдъхновено слово сж — мислени и рѣчени за в с и ч к и. Това е естественията редъ на нѣщата въ оная честита дѣтска пора на човѣшкия родъ, която цвѣтътъ на културнитѣ общества отдавна е оставилъ далечъ задъ себе си, но въ която и днесъ „честито“ живѣятъ неизброимитѣ милиони на „тъмнитѣ“ народни масси и въ най-просвѣтенитѣ общества. — Въ другия случай, напротивъ, правото за самоопрѣдѣление сепризнава на в с ѣ к и индивидуумъ, — поне на всѣки който е всмукалъ културата на своето врѣме, всѣки който има силата и волята да мисли. Да ли тоя идеалъ ще бжде нѣкога реализиранъ отъ ц ѣ л о общество, — това е за насъ тайна, и ний не можемъ съ каква годѣ положителность да кажемъ ни д а, ни н е. Но че т о з и моралъ не може да бжде моралъ на „немислящата“ — ако и не по своя вина — часть отъ днешнитѣ общества, която нужди и физически трудъ сж направили далеченъ зритель на нашитѣ духовни—и не само духовни—пиршества, това е на мой възгледъ една безспорна истина. Ала не по-малко истина е, че всички ония, на които сж широко разтворени вратитѣ къмъ висшитѣ блага на културата, могжтъ и т р ѣ б в а да бжджтъ м и с л я щ и хора и да се издигнжтъ до нравственността на свободния човѣкъ. Въ първитѣ редове на тия щастливци е стоялъ всѣкога студентътъ и отъ него съ право се изисква да бжде „свободенъ човѣкъ“ и да си изработи собствена нравственность. Чувствува ли единъ студентъ, че не е стигналъ въ своето развитие до тая точка, нека знае, че той не е заслужилъ името си и мѣстото си въ реда на ония, които иматъ нравственното право да ржководжтъ обществото и че трѣбва или най-усилно да работи надъ себе си въ тая посока, или да прѣвие вратъ подъ морала на тълпата, подъ бича на авторитета.

Нѣма да се спирамъ тукъ върху морала на традицията и на авторитета — той не ни интересува въ тоя моментъ; ще отбѣлѣжж само пжтемъ, че колкото и да е различенъ той отъ морала на философската санкция, крайнитѣ имъ цѣли далечъ не сж тъй различни, както би били наклонни да прѣдполагаме, поради различието на пжтищата, които воджтъ къмъ тия цѣли. Отбѣлѣзвамъ това, не само за да дамъ по-ясенъ изразъ на убѣждението си, че висшия нравственъ идеалъ е еднакво постижимъ

и по двата пѫтя — Сократъ и Исусъ, блажений Августинъ и великий Спиноза доказватъ това; — но и за да напомнѭ една истина, забравяна често въ етиката, — истината, че различията между нашитѣ етически системи сѫ много по-голѣми и по-непримирими нежели различията въ живота. Дали една постѫпка е нравственна или не, това обикновенно хората рѣшаватъ доста единодушно; но на въпроса: „защо е такава?“ отговоритѣ биватъ крайно разнорѣчиви.

Въпросътъ, който ни прѣдлѣжи да разрѣшимъ на първо мѣсто, когато е дума за нравственостьта на свободния индивидуумъ, би могълъ рѣзко, но ясно да бѫде формулиранъ така: „Какво кара човѣка да се стреми къмъ нравственъ идеалъ и да желае да съгласи съ него не само видимитѣ дѣйствия, но и скрититѣ отъ чужди погледи свои помисли? Сѫществува ли за това нѣкаква причина или побуждение извънъ съзнанието на самия субйектъ, — било нѣкой природенъ законъ, било въобще каква да е физическа необходимость?“ Очевидно е, че на почва на традицията и на авторитета тоя въпросъ не може да поникне; догмитѣ на религията, законитѣ на държавата и установленията на обществото въ нравитѣ и обичаитѣ сѫ именно такива външни сили или норми, съ които индивидуумътъ съобразява дѣйствията си, които не е създалъ той, нито пъкъ чрѣзъ собствено размишление се е убѣдилъ въ тѣхната разумность или правота. Напротивъ, той ги слѣдва само защото сѫществуватъ, безъ да пита за тѣхното право на сѫществуванье.

*

Народната мѫдрость, а подъ нейно влияние и нѣкои мислители сѫ твърдѣли, че живѣньето съгласно съ единъ нравственъ идеалъ е необходимо условие за щастливъ животъ и за добро име при-живѣ и слѣдъ смъртьта. Дѣйствително, прѣзъ първата половина на живота си, която прѣкарваме въ училището насъ ни учѫтъ това, — та втората половина която прѣкарваме между хората, да изгубимъ за отучванье отъ тая мѫдрость, и най-сетнѣ, безропотно да признаемъ, че имаме работа или съ едно отъ благодушнитѣ заблуждения на старината или съ съзнателна модерна Lebenslüge, — житейска лъжа, както казва Ибсенъ.

Не е нуждно да бѫде човѣкъ ни пессимистъ, ни ненавистникъ, а стига да нарича нѣщата съ истинскитѣ имъ имена, за да признае, че щастието (— поне външното щастие, добруванъето, фортуната, тъй като вѫтрѣшното щастие не е нѣщо отдѣлно отъ самата нравственость —) е най-често дѣло на глупавъ случай, а доброто име — и на случая и на хитростьта или „житейската мѫдрость“ на индивидуума. А за да се усъмнимъ въ магическата сила на доброто име, съвсѣмъ не е нуждно да пригласяме на фриволния, който пѣе: „що ми е нѣкога добро име, по-добрѣ сега добро вино, хубави жени и пълна кисия!“ Само онзи би прѣдпочелъ зарадъ доброто име гладния идеалъ отъ ситата подлость, който или не знае да си направи, „смѣтката“ или е много наивенъ за своя вѣкъ. „Умнитѣ“ любители на доброто име знаѫтъ

хиляди пѫтища да осигурѫтъ него, безъ да нарушѫтъ хигиената на стомаха. Колкото за щастието, то е доста слѣпо и отива най-често тъкмо тамъ, дѣто.. нетрѣбва, а не отиде ли само, може и да се повика и да се доведе на сила.... Срѣдството за това е твърдѣ просто и добрѣ извѣстно, — както не по-малко извѣстно е, че то нѣма нищо общо съ нашитѣ нравственни качества, и че колкото по-интимни сѫ нашитѣ връзки съ идеала, толкова по-мѫчно ще ни бѫде да посегнемъ къмъ него....

И тъй, басня е, че за щастието и за доброто име (допустнато, че цѣнимъ дѣйствително това послѣдното) е потрѣбенъ животъ, съгласенъ съ нравственни идеали. Но да приемемъ, при все това, че е така, — нима една нравственость, диктувана отъ толкова егоистични мотиви, би заслужвала да носи това име!? Жалка нравственость и жалка душа би било това! —

Не по-малко фалшива е и друга една басня, споредъ която нравственността е нуждна за щастието на другитѣ и зарадъ ползитѣ, които произтичатъ отъ нея. Нѣма да откажѫ, че велики добродѣтели и славни дѣяния сѫ имали своя изворъ въ тая нравственность; но колцина се радватъ на тоя завиденъ дѣлъ? А нима е по-малка или по-долна нравствеността на онова злополучно благородство на духа, което никому не донася ни щастие, ни полза? Оставямъ на страна, че щомъ чуждата полза или щастие се правѣтъ критериумъ за нравственность, тогава усъвършенствуванията на техниката и множество полезни животни добиватъ по-голѣмо значение отъ най-добрата воля, и ще попитамъ само, да ли е разумно и цѣлесъобразно въ нравствената висота да съзираме срѣдства за тия блага? Защото, нека не се забравя, че изобрѣтателтъ на най-простия механизъмъ, а особенно пъкъ откривателтъ на най-обикновенното лѣкарство, който облекчава страданията на милиони, създава хиляди пѫти повече щастие, нежели най-великитѣ въплъщения на идеала.—

Това за нравствеността на отдѣлния индивидуумъ. Нека видимъ, по-убѣдителни ли сѫ съображенията или аргументитѣ, съ които се доказва необходимостьта и наложителността на нравственнитѣ начала, като основа на държавния и въобще социялния животъ. Едно общество, ни се казва, което не почива на „незиблеми“ нравственни начала, въ основа на което не лежи правдата, възмездието, равенството прѣдъ законитѣ и пр. и пр., неминуемо ще загине и ще стори мѣсто на друго, нравственно стоящо по-високо, — както би загинало и едно общество безъ религия. Съ убѣденность, достойна за по-сигурни истини, ни се повтаря това отъ двѣ хиляди години вече отъ мислители и моралисти и не единъ пѫть ни е било доказвано съ факта, че нравственно упаднала Еллада отъ IV ст. пр. Христа става плячка на Македонеца, а по-сетнѣ и на сурово-добродѣтелния Римъ, както отъ своя страна подиръ десетина столѣтия и гангренясалия нравственно Римъ отстѫпва своето мѣсто на полудивитѣ германски плѣмена. Че добродѣтелния Картагенъ е станалъ плячка на хищничеството на доста развратения вече Римъ, не

се зима въ смѣтка или пъкъ се забравя туку-що прилаганата норма Но нека приложимъ тая норма върху по-близъкъ за насъ примѣръ: завладѣваньето на България отъ поклонницитѣ на полумѣсеца. Да се приписва това на по-високата нравственность на побѣдителя намъ се вижда, най-малко, твърдѣ рисковано. Но да го допустнемъ за минута и да отидемъ по-нататъкъ—да обяснимъ уцѣляваньето на побѣдената народность, въ продължение на петь дълги и тъмни столѣтия. Националнятъ егоизъмъ ни прави наклонни да вѣрваме, че това се дължи на добродѣтелитѣ на нашитѣ прадѣди. Това едва ли хармонира съ мисъльта, че тѣхнитѣ пороци сж били причината на тѣхното завладѣванье отъ азиятеца. Но да оставимъ това настрана като маловажно или като допустимо, поне при извѣстни тълкувания, и да попитаме, за какво би послужили тия добродѣтели, ако вмѣсто кжсогледия варваринъ имаха на срѣща си, напримѣръ, една културна католическа държава отъ XIV или XV столѣтие? По интеллектуална култура тоя побѣдитель може да стои по-високо отъ балканския отшелникъ, но по добродѣтель, по нравственность въобще, сигурно не,—освѣнъ ако би допустнали, че етиката на езуитизма стои по-горѣ отъ етиката на простодушния нашъ селякъ отъ XVII-ия или отъ първата половина на XIX вѣкъ. Между това едва ли нѣкой би се усъмнилъ, че при такъвъ побѣдитель, въпрѣки всичкитѣ добродѣтели на нашитѣ прадѣди, днесъ отъ български народъ не би останало ни споменъ.

Или да вземемъ единъ примѣръ отъ противоположенъ характеръ. Китай сжществува хилядолѣтия; но едва ли би помислилъ нѣкой да „обвини“ за това безполезно сжществувание нравственнитѣ начала, на които почива частния или държавния животъ тамъ; а за реализиранье въ китайския животъ оня нравственъ идеалъ, за който чезнемъ ний, за който болѣе душата на модерния човѣкъ, — за това и дума не може да става. Пропаданье на царства и умиранье на народи си върви по свои особени закони и ако между факторитѣ не липсува и нравственниятъ факторъ, това още не значи, че той е рѣшающиятъ, нито че е най-важниятъ. Напротивъ, фактътъ, че съврѣменната държава, за анти-етическитѣ основи на която нѣма двѣ мнѣния, не само сжществува, но и притежава въ най-осжжданитѣ отъ разума институти ония срѣдства, които ѝ гарантиратъ най-дългъ животъ, — тоя фактъ доказва, че държави м о г ж т ъ да сжществуватъ и при такъвъ минимумъ отъ нравственни начала, който не само не задоволява нашата наука, но и оскърбява нашето непосрѣдствено нравственно чувство. Като твърдьж това за държавата, азъ съвсѣмъ не искамъ да кажж, че тя трѣбва да се прѣмахне или замѣсти съ „анархията“, като съ нѣщо по-добро; не искамъ така сжщо ни прѣко, ни косвено да утвърдьж, че модерната държава почива върху сжщи етически основи, върху каквито е почивала, напримѣръ. римската империя, или върху каквито почива коя да е съврѣменна азиятска деспотия. Напротивъ, признакъ на голѣмо заслѣпление би било да се игнорира

пропастьта, която дѣли една Франция или Швейцария отъ тоя позоръ за нашата .култура, който носи името турска империя. Безспорно е и това, че уважението, съ което се ползува коя да е държава, зависи изключително отъ нейната сравнително повисока етическа култура. Азъ твърдѣ само, че сѫществуването на една държава само въ послѣдна степень зависи отъ етическата ѝ висота, тъй че и за държавата нѣма основание да се приеме, че етическиятъ елементъ ѝ се налага отъ вънъ, — че е свързанъ съ нейния „физически“ животъ.

Но има едно гледище, отъ което всички тия въпроси за по-кѫсъ или по-продължителенъ животъ на единъ народъ или държава, ще ни се прѣдставятъ нищожни и ненуждни. Какво значи — за оногова, който се е замислилъ поне веднѫжъ надъ жестокитѣ закони на природата —, че единъ народъ изчезналъ „отъ лицето на земята“ Нищо не е вѣчно на тая земя — нито даже тя, — а животъ и смъртъ образуватъ само двѣтѣ половини на вѣчния процессъ, и да ли днесъ или утрѣ, да ли слѣдъ двѣ или слѣдъ двадесеть столѣтия ще се свърши първата половина на тоя процессъ, която прѣдшествува на смъртьта, — е маловажна подробность И народи, които сѫ въплътили една вѣчна идея. както и народи, които нищо цѣнно не сѫ внесли въ историята на човѣчеството, еднакво ще загинѫтъ и ще сторѫтъ мѣсто на други. И до когато единъ народъ смѣнява други, до когато новъ животъ пониква на развалинитѣ на смъртьта, човѣшкия духъ все още намира сетня външна опора за своитѣ блѣнове, все още не стои прѣдъ най-безотрадната перспектива. Но имаме ли ний каква годѣ вѣроятность, че животътъ е вѣченъ? Не ни ли говори всичко, че тая форма на вселенната не е сѫществувала всѣкога въ миналото и нѣма да сѫществува всѣкога въ бѫдѫщето; че тя е мимолетенъ мигъ отъ вѣчностьта и само е д н а отъ хилядитѣ възможни разпрѣдѣления на „веществото“? Не говорѫ за това, че тач земя, която е за насъ все и вся и вънъ отъ която за насъ нищо мило не сѫществува, прѣдставява само една прашинка въ шемедния вихъръ на мироветѣ; не говорѫ и за това, че нищожна „случайность“ е могла и може всѣка минута да направи живота невъзможенъ на една или друга часть отъ земята; но говорѫ за ония неминуеми катастрофи въ драмата на мирозданието, слѣдъ каквито е поникналъ животътъ на нашата земя и слѣдъ каквито пакъ ще изчезне и нашитѣ най-възвишени идеали ще се прѣвърнѫтъ въ „космически прахъ“. Бѫде ли тоя печаленъ край на всичко земно просто дѣло на слѣпъ случай, т. е. на прѣдвѣченъ неумолимъ законъ, — както мисли науката, или воля на върховно непостижимо сѫщество, — както религията би била наклонна да приема, — за ума и за сърдцето то е еднакво ужасно и за всички външни, обѣективни мотиви на нашитѣ стремления къмъ идеалъ еднакво убийствени.

И тъй, живота на отдѣлния индивидуумъ ли разглеждаме, или се издигнемъ до живота на отдѣленъ народъ или на цѣлото човѣчество, извънъ човѣка и неговото съзнание, — въ нѣкаква

физическа необходимость, въ нѣкаква изгода за индивидуума, обществото или човѣчеството — ний нѣма да намѣримъ нищо, което би могло да ни обясни нито въобще създаваньето на етически идеали, нито нашето непосрѣдствено нравственно чувство, нито жаждата на духа и сърдцето за нравственни идеали. Съ други думи: не природата иска отъ насъ животъ за нравственъ идеалъ; нравственността е създание на човѣка за човѣка и само въ човѣшкото съзнание трѣбва да диримъ изворитѣ на всички етически чувства и стремления.

*

Отъ тоя резултатъ на абстрактната мисъль два пжтя, двѣ доктрини водятъ надолу — или назадъ — къмъ живота:

Първата доктрина казва: щомъ нравствеността нѣма никакво обйективно битие извънъ човѣшкия духъ, тя е въобще фикция,—една недѣйствителность, една самоизмама, въ която никой просвѣтенъ умъ не трѣбва да вѣрва, — която трѣбва да бжде изхвърлена изъ нашия рѣчникъ, така както стотини подобни фикции до сега сж били изхвърлени. Това е доктрината на аморализма, или, както самъ той се нарича, на етическия натурализъмъ. Това е въ сжщность отрицание на всѣка нравственость, и, естественно, на всѣка етика като наука. За тая доктрина „дѣйствителность“ означава само физическа, само материялна дѣйствителность. Освѣнъ закони на природата, именно на физическата природа, — други закони тя не признава, тй както не признава и други освѣнъ физически животъ. За нея сжществува само единъ разуменъ животъ — то е животътъ, съгласенъ съ законитѣ на природата и тоя законъ „идеолозитѣ“ погрѣшно сж нарекли нравственъ животъ, а съвъкупностьта на природнитѣ закони, относящи се до човѣка — нравственъ кодексъ, когато той не е друго освѣнъ природенъ кодексъ, тъй като това сж сжщитѣ закони, които управяватъ живота въобще, въ всичкитѣ му проявления отъ клѣтката до социялния организъмъ. Ясно е, че онтологическия материялизъмъ, доведенъ до послѣднитѣ си консеквенции въ етиката, ще бжде чистъ натурализъмъ. Обаче не всѣки материялистъ въ онтологията е длъженъ да бжде такъвъ и въ етиката. Класически примѣръ за това е Споноза, който, наистина, не е материялистъ въ специфичното философско значение на тоя терминъ, но чийто начинъ на схващанье и разрѣшаванье на проблемитѣ е чисто материялистиченъ; и при все това неговата етика прѣдставява една отъ най-висшитѣ манифестации на етическия идеализъмъ. Отъ друга страна, етическиятъ натурализъмъ може да се обоснове и безъ всѣка материялистична метафизика, — както е случая не само въ днешната „еволюционна“ етика (която не е друго нищо освѣнъ прилаганье на дарвиновитѣ биологически хипотези върху социялния животъ), но до извѣстна степень и у най-смѣлия и най-безогледенъ проповѣдникъ на аморализма — у Friedrich Nietzsche, който черпи своитѣ мотиви не у Дарвина, а у . . . еллинизма.

Ясно е, че като положителна етическа теория натурализмътъ не може да има никакво значение. Но толкова по-голѣмо е неговото значение като отрицатель, като обновитель и на живота и на системитѣ. Всѣки по-значителенъ подемъ въ историята на морала е билъ не само прѣдшествуванъ, но и прѣко обусловенъ отъ силата и всеобемностьта на отрицанието: Сократъ е немислимъ безъ Протагора и изобщо безъ софистиката, Исусъ и цѣлата християнска етика, която тъй високо се издига надъ срѣдното ниво на античнитѣ етически понятия, сж обусловени отъ онова безподобно оскотяванье, въ което намираме човѣка прѣзъ послѣднитѣ столѣтия прѣди нашата ера, а Кантовата етика се прѣдшествува отъ цѣло столѣтие философски скептицизъмъ.

Втората доктрина, която прѣдставява единственото философско и въобще научно фундаментиранье на нравственъ животъ, състои въ това: нравственностьта е цѣнна за насъ именно затова, защото е създание на човѣшкия духъ, а не е неизбѣжимъ, общъ за всичко живущо природенъ законъ; именно затова, защото индивидуумътъ притежава абсолютна свобода да разпорежда съ себе си и може, въ всѣки отдѣленъ случай, чрѣзъ актъ на волята, да избере между два или повече физически еднакво възможни, но етически противоположни начини на дѣйствие. Животътъ на животното е начертанъ и прѣдписанъ отъ психически инстинкти и физически закони. На животното въ човѣка, на физическия човѣкъ — сжщо. Но на духовния човѣкъ, на човѣка въ човѣка, нищо не е прѣдначертано и той може по хиляди начини да живѣе своя животъ и да направи отъ себе си богъ или животно. Нравственностьта е едно отъ четиритѣхъ основни прояления на активната, свърхприродна природа на човѣшкия духъ, тѣ сж: наука, религия, изкуство и нравственность. Това сж крилата на духа, съ които той се издига надъ себе си и създава втори миръ, въ който протича сжщинския неговъ животъ. Но съ това още не сме опрѣдѣлили достатъчно нравственността, — нито въ нейната природа, нито въ нейното изключително значение за живота. Именно, всѣка отъ останалитѣ три родни стихии на духа, даже и религиозната, прѣдставяватъ и за науката и за нашето непосрѣдствено чувство само едно украшение и едно желанно възвисяванье на човѣшкия духъ, а нравственността е нераздѣлна съ самото понятие за човѣка, — не като зоологическа species, разумѣва се, но като „човѣкъ“. Докато науката и изкуството, не само въ своята творческа, но и въ своята рецептивна страна, образуватъ дѣлъ на щастливи избранници и никаква липса въ това отношение не накърнява човѣка въ насъ; до като религията, по своята психическа природа, прѣдставява само единъ възвишенъ блѣнъ на индивидуалната душа, значението на който за индивидуума е толкова по-голѣмо, колкото по-примитивна и по-дълбока е вѣрата въ конкретната дѣйствителность на тоя блѣнъ, — нравственността, напротивъ, е — за нашето непосрѣд. чувство — неотдѣлима отъ човѣка, разглежданъ било като личность, било като социална единица. Нравственни ка-

чества и човѣшко достоинство сж за насъ синонимни понятия, и липсата на извѣстни минимални етически добродѣтели има за прѣко слѣдствие накърняваньето на това достоиство. Че понятието за тия минимални добродѣтели е било и е—въ разни епохи и дори въ разни слоеве на обществото — крайно различно, нищо не доказва противъ доктрината. Въобще факти отъ тоя родъ причиняватъ затруднения само на ония до-философски етически теории, които схващатъ нравственнитѣ идеали като .. паднали отъ небето, общи за цѣлия човѣшки родъ искания или норми, докато нашето гледище, като вижда въ нравственнитѣ идеали творения, продукти на коллективния духъ (които, както всѣко създание на духа, стоятъ подъ влияние на всички фактори на нашия психически животъ), л о г и ч е с к и постулира различие между етическитѣ понятия на разни епохи, безъ да изключва кулминираньето на тия частни понятия въ всеобщи висши нравствени идеали.

Но когато е дума за влияние на етическото върху човѣшкото достоинство, не трѣбва да разбираме само достоинството, което то ни печели въ мнѣнието на други подобни намъ. Колкото и да е важно това въ практическо отношение, но теоретически то нѣма онова значение, което притежава нравственното дѣло или помисъль за нашитѣ чувства спрѣмо самитѣ насъ. Нищо не възвишава така човѣка въ неговитѣ собствени очи, както неговото благородство. Ний чувствуваме себе си напълно достойни за името човѣкъ само въ ония рѣдки минути и само до толкова, когато и до колкото намираме скрити — въ дълбоки глжбини на своята душа — нѣкое свѣтло дѣло, нѣкоя отъ никого не узната благородна помисъль. Че човѣкъ си остава, при все това, прѣнесъвършенъ с ъ с ж д ъ на нравствени идеали; че сжществуватъ въ живота на всѣкиго моменти на нравствено падение, — на „екстази отъ злото“, на удоволствие отъ потъпкваньe на найскжпото за насъ, — туй нищо не говори противъ призванието на човѣка за нравственъ животъ: човѣкъ не е само нравстенно сжщество и нравственността е само е д н а, ако и най-висшата, стихия на неговото духовно битие. Затова и всѣки пжть, когато философската мисъль се е опитвала да установи висшата и послѣдна цѣль на живота, тя не е могла да намѣри нищо по-високо отъ — реализацията на доброто, на нравственния идеалъ. На всичко друго човѣкъ все може да гледа като на срѣдство за нѣщо по-възвишено, — и на науката, и на изкуството, и на религията дори (— какво значение има и най-крѣпката вѣра въ божествено битие и всеблагость, ако ний не реализираме частица отъ него!), — само на нравственния идеалъ — не! Изчезваньето на никое отъ тия четири върховни блага на културата не би направило живота въ такава степень недостоенъ да бжде живѣнъ, както изгубваньето на нравственитѣ идеали. То би било равносилно съ умиранье на ч о в ѣ к а въ човѣка, съ апотеозъ на животното въ него.

3-и мартъ, 902.

Неоснователна ли?

(Отговоръ на брошурата: „Неоснователна война“, отъ поручикъ В. Гужгуловъ).

(Продължение отъ кн. II).

II.

Да прѣминемъ сега къмъ втория въпросъ, въпроса за злоупотрѣбленията въ войската, който трѣбва да ни занимае малко повечко. На този въпросъ авторътъ на брошурата е посвѣтилъ само нѣколко реда, като казва че щомъ е имало основание, всѣкога е назначавано разслѣдване и сж се давали подъ сждъ (разбира се, воененъ) тия, върху които отъ разслѣдваньето сж падали улики. Дѣйствително, писачътъ на брошурата като да съзнава, че тука е най-болната страна на въпроса, затова го минава мълкомъ, като заявява, че не трѣбвало да се вѣрва на вѣсникарскитѣ дрънкания Питаме: не трѣбва ли да се вѣрва и на очевиднитѣ факти, потвърдявани отъ самитѣ офицери, които на сила — чрѣзъ дисциплината — се каратъ да оформяватъ съ разни актове тѣзи злоупотрѣбления на своитѣ началници, отъ които тѣ сами се гнусятъ? Ами не знаемъ ли, съ каква неохота се изпращатъ разслѣдвачитѣ, които биватъ старателно пробирани, а изпращаньето имъ става едва слѣдъ нѣколко мѣсеци, въ което врѣме всичко може да стане на този грѣшенъ свѣтъ! Такъвъ бѣше случаятъ съ подполковникъ Дворяновъ (какво „симпатично“ име за нашитѣ висши офицери!), за когото се писа много пжти въ нашитѣ вѣстници, като се напечатаха и нѣколко автентични и официялни документи. Противъ неговитѣ явни злоупотрѣбления се бѣше повдигналъ цѣлъ градъ, но той, като знаеше, че има свои хора въ Военното Министерство, бѣше добилъ такъвъ куражъ, че освѣнъ дѣто тиранизираше подчиненитѣ си батарейни командири, за дѣто не искаха да оправдаятъ съ фалшиви актове неговитѣ злоупотрѣбления, но захвана да се саморазправя и да бие гражданитѣ по улицитѣ, като заявяваше, че е „гранитна скала“. Изслѣдваньето на неговитѣ злоупотрѣбления е характерно за военното правосждие, защото нѣкои отъ изпратенитѣ слѣдователи му отиватъ като на гости и дори се фотографиратъ на единъ портретъ съ него за споменъ....

Да видимъ какъ се съдятъ тѣзи висши офицери, за които прѣдварителното слѣдствие биде принудено да се произнесе, че има улики... Да вземемъ случая съ командиря на I артилерийски полкъ — полковникъ Сѫбевъ и домакина майоръ Балтаджиевъ. Военнятъ сѫдъ въ Севлиево оправда тѣзи господа, както показва долната телеграма, изпратена до в. „Телеграфъ“: „Полковникъ Сѫбевъ оправданъ. Гражданитѣ и офицеритѣ ликуватъ, че блѣсна най-послѣ правдата“. Но ето какво ни донася в. „Прѣпорецъ“, брой 57 отъ 1901 г.:

„Слѣдствието се води съ всичкото старание да се поне умаловажи прѣстѫплението (к. н.). Извѣстно е на всички въ града, па и самитѣ тѣ не сѫ отказвали при слѣдствието, че сѫ давали паритѣ си подъ лихва на прѣдприемача П. Бобевъ; не по-малко е извѣстно, че както тѣ, тъй и други трима фелдфебели сѫ давали паритѣ си сѫщо подъ лихва съ 15 — 20%, но за това прѣстѫпно и развращающе дѣйствие не се обвиняватъ, „защото не сѫ били само тѣ въ армията, които сѫ ортакували съ прѣдприемачитѣ“.

„Полковникъ Сѫбевъ отъ врѣмето като командиръ на резервната батерия и до днесь е развъждалъ и отхранвалъ собствени кончета на смѣтка на полка (к. н.), безъ да е плащалъ нито стотинка. По-голѣмото конче е отхранено и зачислено като годно за офицерски конь, а второто е на три години и още продължава да се отхранва, безъ да се плаща за него“. . . . . .

Въ брой 58 на сѫщия вѣстникъ, органа на тогавашния министъръ-прѣдсѣдатель, се публикува цѣла една статия въ двѣ колони за сѫщото дѣло. Считаме за нуждно да направимъ отъ нея нѣколко извадки, за да видятъ читателитѣ, па и писачътъ на брошурата, какъ се оправдаватъ отъ военния сѫдъ висшитѣ офицери.

„Г-нъ полковникъ Сѫбевъ се обвинява по 8 пункта. Тия сѫ: 1) За даванье аванси въобще на прѣдприемача Петко Бобевъ въ разно врѣме прѣди изтичанье на мѣсеца и обявяванье смѣткитѣ на полка; 2) За даванье на два пѫти аванси специално, за да си удържи свои пари дадени съ лихва на сѫщия прѣдприемачъ: 3) за приеманье фуражни припаси въ полка несъгласно поемнитѣ условия (на малки партии и недоброкачествени); 4) За приеманье една партия сѣно негодно, отъ което е произлѣзала щета на държавата около 700 лева; 5) за замѣна сѣно съ слама въ ущърбъ на хазната и за храненье конье съ трѣва „домашнимъ образомъ“, като на прѣдприемача е плащано „будто би“ конетѣ ялъ ечмикъ и сѣно; 6) за отпущанье залога на сѫщия прѣдприемачъ два мѣсеци по-рано, прѣди да се свърши контрактния периодъ; 7) за приготовяванье въ полка миналата година на недоброкачественъ сухаръ, отъ черно брашно, недопеченъ, който впослѣдствие мухлясалъ и отъ което е произлѣзло щета на държавата; 7) за приеманье припаси въ хамбаритѣ на прѣдприемача съ срѣдствата на полка тогава, когато полка си ималъ свои хамбари, кѫдѣто е трѣбвало прѣдприемача на полка да достави припаситѣ. . . . . .

„Повечето свидѣтели офицери по единъ категорически начинъ установиха всичко, въ което се обвиняватъ полковникъ Сѫбевъ и майоръ Балтаджиевъ“.

А знаете ли, какъ и за какво само военнията прокуроръ е поискалъ наказанието имъ? Четете: „Прокурорътъ съ една спокойна обвинителна рѣчь, изтънчено деликатна спрямо подсѫдимитѣ (к. н.), поиска наказанието имъ за прѣстѫпнитѣ дѣяния, вършени отъ тѣхъ; за първия по прѣвишение власти, а за втория по бездѣйствие власти (к. н.)“.

Къмъ края на статията се разправя, че назначената комисия отъ офицери — да приеме разваления сухаръ — отказала да го приеме, макаръ полковникъ Сѫбевъ да е броилъ вече за него 1600 лева авансъ на прѣдприемача; тогава полковникътъ заповѣдалъ да се приеме само по количество, щомъ е лошъ по качество. Билъ приетъ и послѣ раздаденъ на войницитѣ да го ѣдѫтъ, а тѣ го разхвърлали по казармения дворъ. И слѣдъ всичко това, което било установено отъ самитѣ офицери, военния сѫдъ издалъ оправдателенъ вердиктъ, слѣдъ което се захванало ликуването на гражданитѣ и офицерството. . . .

Сега ще помолимъ читателитѣ да имать търпѣнието да прочетѫтъ долнитѣ най-важни извадки за извършенитѣ злоупотрѣбления въ войската отъ извѣстнитѣ трима висши офицери, които и до сега стоѫтъ ненаказани, именно: полковникъ Мечконевъ, полковникъ Кърджиевъ и подполковникъ Дворяновъ. Тѣхнитѣ тъмни дѣла се описаха на врѣмето си нееднократно отъ печата, а особенно това се дължи на в. „Прѣпорецъ", въ редакцията на който вземаше живо участие единъ отъ най-способнитѣ запасни офицери, поминалиятъ се наскоро бившъ министъръ, Ив. Бѣлиновъ, който бѣше единъ отъ добритѣ познавачи на военното дѣло. Тогава поменатитѣ г-да гледаха по разни роднински и приятелски пѫтеки да потулватъ работата, на което бащински услужваха и тѣхнитѣ прями началници, а не се осмѣлиха да възбуждатъ дѣла за клѣвета, защото, по такъвъ начинъ, не само щѣха да се докажѫтъ тѣхнитѣ злоупотрѣбления, но можеше да се надникне и въ тайнитѣ сдѣлки на тѣхнитѣ закрилници.

Да почнемъ съ полковникъ Мечконевъ. По неговитѣ злоупотрѣбления писаха всички вѣстници, но най-много се писа въ в. „Прѣпорецъ" и то само прѣзъ 1899 год. въ броеве: 5, 14, 15, 18, 31, 38, 68 и 83. Ний ще запознаемъ на кѫсо читателя само съ статията въ брой 14—15, написана по поводъ уволнението на п. Мечконева въ запаса на армията. Отъ начало се казва, че е било чудно държанъето „тъй дълго на военна служба човѣкъ, чиито познания, способности и нравственни качества сѫ били прѣдметъ на единодушни порицания отъ страна на цѣлото общество". Описва се началото на служенъето му. Указва се на едно писмо, печатано въ в. „Свобода" за неговото шпиониранье на другаритѣ си. Казва се, че той въ Видинъ, Руссе, Шуменъ и София експлоатиралъ българската хазна чрѣзъ евреитѣ-прѣдприемачи, отъ които приемалъ подкупи „въ пари и натура". Споменава се за непонятната протекция отъ страна на тогавашния воененъ министеръ (Рачо Петровъ). Ето и нѣкои извадки отъ къмъ края:

„Днесь за п. Мечконевъ нѣма двѣ мнѣния въ България, а единственото е — че той трѣбва да попадне на скамейката на подсѫдимитѣ". . . . . „Въпрѣки това, въпрѣки неговата печална репутация, слѣдъ назначаванъето си за министъръ, полковникъ Ивановъ именно него избира за свой помощникъ по домакинската часть на армията — начал. на админ. отдѣлъ, и му прѣдоставя пъленъ просторъ да върши всевъзможни

афери, като го прѣкрива прѣзъ всичкото врѣме на своето министерствуванье съ своето име и съ авторитета на своята власть. Такава една интимна връзка съ човѣкъ, крайно компрометиранъ, неможе да не компрометира и самия п. Ивановъ, и ние се надѣваме, че само единъ сждъ може да разнищи оная нишка, която е свързала тъй якосждбата на тая двойка (к. н.)"... „Ние тукъ ще резюмираме всички онія обвинения върху които сме вече писали и които, като не контестирани отъ никого до сега, ние считаме за напълно доказани, като прибавимъ и нѣкои други, върху истинността на които ше чакаме да бжде освѣтено обществото отъ дѣто трѣбва".

„I. Дѣлото по търга за сѣно за Бдинската дивизия за прѣзъ 1897 година, отъ което хазната е била ощетена съ 43,500 лева въ полза на Яко Б. Юсефъ. Върху това дѣло писахме ние (броеве 24 и 60 отъ 1797 год.), въ в. „Свобода" съ подписа си и онеправданиятъ конкурентъ на Юсефа, Ив. Македонски; освѣнъ това за него разправи въ Камарата при едно запитванье депутата Н. Цановъ прѣзъ редовната сесия нея година.

II. Фалшифицираньe приказитѣ по 4-а Прѣславска дивизия прѣзъ мѣсецитѣ септемврий и октомврий, за да получи пжтни и дневни, когато се е намиралъ въ собствения си чифликъ при с. Царевицъ, за което подробно е писано въ брой 84 отъ вѣстника `и прѣзъ 1897 год.

III. Необходимо е да се назначи специално разглежданье на дѣлата отъ Гурмазовското депо, гдѣто, за да се създаде почва за злоупотрѣбление, съ знанието на Военния Министъръ, сж ставали възмутителни нарушения на закона за отчетността по бюджета. Така напр., ние знаемъ, че сж се правили цѣли здания безъ търгове, които назначенитѣ комисии не сж искали да приематъ, но сж били принуждавани да правжтъ това по заповѣдь отъ Военния Министъръ (к. н.).

IV. Да се провѣри по какъвъ начинъ е станало купуваньето на подаренитѣ отъ Султана жребци на Рачо Петрова и п. Иванова за нуждитѣ на армията, когато комисии сж констатирали тѣхната абсолютна негодность за нищо. Освѣнъ това, да се изслѣдва по какъвъ начинъ п. Мечконевъ е заплатилъ за коня на шефа си министъръ сума, по висока отъ оная, която закона допуща за подобна цѣль.

V. Да се констатира каква връзка е сжществувала между Софийскиятъ арсеналъ, Гурмазовското депо и чифлика на п. Мечконева при с. Царевицъ.

VI. Да се разслѣдва по какъвъ начинъ, когато първоначалната оферта за доставяньето на сандъкъ газъ за Софийския гарнизонъ прѣзъ тая година е била 8 лева и 60 ст., п. Мечконевъ е сполучилъ да даде тая доставка на една еврейска компания отъ правителствени партизани въ София, които сж подали телеграфически офертата си отъ Самоковъ, вслѣдствие на което днесь сандъкътъ газъ струва на хазната 10 л. 30 ст

VII. Да се ревизира дѣлото по продажбата на пушкитѣ и да се види за какви услуги Братия Иванови сж тичали да купжтъ едно мѣсто отъ 1000 метра за п. Мечконева. Възможно е при това да се открие нѣщо и по циркулирующиятъ слухъ за нѣкакви си 12000 лева, раздѣлени между двама голѣмци.

VIII. Понеже връзкитѣ на п. Мечконева и подполковникъ Евстатиева съ А. Каленова, прѣдставителя на фирмата С. Патакъ, датиратъ още отъ Руссе, то да се провѣржтъ цѣнитѣ на купуванитѣ отъ тая фирма канцелярски принадлѣжности за нуждитѣ на Министерството, които двѣ-три години сж били прѣкарвани на цѣли кола.

IX. Да се узнае точно какви операции сж станали съ паритѣ, депозирани въ Земледѣл. Каса, а тъй сжщо и отъ какви суми е билъ купенъ файтона при административния отдѣлъ.

X. Да се назначи една специална комисия, която да провѣри дѣлата на административния отдѣлъ, гдѣто, увѣрени сме, ще се намѣржтъ други злоупотрѣбления, които не сж познати на обществото, понеже, до колкото ни е извѣстно, нито единъ търгъ не е ставалъ тамъ безъ да не е имало недоразумение отпослѣ (к. н).

Въ брой 31 отъ сѫщия вѣстникъ въ една дописка отъ Видинъ се прабавя още:

„Командантското управление въ гр. Бѣлоградчикъ, едно врѣме, съ разрѣшение отъ Военното Министерство, водило прѣговори съ Хр. Вълчевъ да купи кѫщата му за нуждитѣ на тамошния гарнизонъ. Тия прѣговори траяли доста дълго, но немогли да се завършатъ, понеже Хр. Вълчевъ искалъ 20,000 лева, а полкътъ давалъ само 18,000. Щомъ, обаче, п. Мечконевъ станалъ началникъ на администр. отдѣлъ при Воен. Мин., пазарлъка веднага билъ скѫсанъ и покупната цѣна била опрѣдѣлена на **39,000** лева. Отъ тия пари 20,000 лева били дадени на Хр. Вълчевъ, 6,000 лева, по заповѣдь отъ Мечконева, били дадени въ видъ комисионни на аптекаря Стефанова, а останалитѣ 13,000 лева били дадени пакъ Стефанову, но безъ специално назначение. Пита се: кому сѫ били прѣдназначени послѣднитѣ тия пари? Отговора на това питанье могѫтъ да дадѫтъ ония лица, прѣзъ рѫцѣтѣ на които е минавала сумата".

Злоупотрѣбленията на полковникъ Кърджиевъ сѫ изложени въ сѫщия вѣстникъ, брой 60, год. II, въ статията „защо не струва нашата конница", написана, както се вижда, отъ нѣкой добрѣ запознатъ офицеръ, по поводъ на нѣ съвсѣмъ ласкавото произнасянье на полковникъ Епанчинъ за нашата кавалерия. Ние даваме тукъ нѣкои части отъ въпросната статия:

„Въ възнаграждение на тая липса на интелектуалность, обаче, природата го е надарила съ такъвъ хигиенически инстинктъ на грабливость, съ какъвто, ако сѫдимъ по това що се е писало, въ равна степень е билъ надаренъ и другъ единъ екземпляръ отъ нашата армия, а именно, полк. Мечконевъ".

„По-късно, Богъ знае отъ гдѣ изникналитѣ му интимни отношения съ Рача Петрова, така сѫщо му гарантираха извѣстна безнаказаность и той продължи операциитѣ си по увеличаването на своето благосъстояние. Въ крадливата епоха на полковникъ Ивановото министеретвуванье, когато той, въ съдружие съ Мечконева, обираше армията по всички посоки, п. Кърджиевъ даде пъленъ ходъ на своитѣ грабителски инстинкти (к. н.)". . .

. . . „Тия широки спекулативни операции на п. Кърджиева смутиха най сетнѣ и неговото непосрѣдствено началство — началника на кавалерийската дивизия. За отбѣгванье на скандалъ, отначало той смиренно е докладвалъ на тогавашния воененъ министъръ п. Иванова за дѣянията на своятъ подвѣдомственъ, но безуспѣшно И какъ е могло да бѫде иначе, когато именно по онова врѣме самъ пол. Ивановъ е вършилъ своитѣ най-интересни операции, отъ една страна съ п. Мечконева, върху които се писа доста по вѣстницитѣ, а отъ друга — съ полковникъ Боярова, които още не сѫ станали достояние на обществото. Страхътъ прѣдъ отговорностьта, обаче, накаралъ най-сетнѣ началника на дивизията да подаде рапортъ съ формални обвинения на п. Кърджиева въ злоупотрѣбление Но и тоя рапортъ не е можалъ да поколебае положението на послѣдния (к. н.). Тогава началникътъ на дивизията, за да запази авторитета на своето положение, се видѣлъ принуденъ съ новъ рапортъ да поиска още веднажъ настоятелно отстраненнето му отъ командуванье и изслѣдванъето на открититѣ му злоупотрѣбления. Първото отъ тия искания не е било удовлетворено, но понеже второто не е могло да бѫде игнорирано, то колкото за форма сѫ били назначени да произведѫтъ слѣдствие полковникъ Никифоровъ и подполковникъ Гешевъ, които, обаче, съ актове отъ 28 априлий подъ № 2 и отъ 10 подъ № 9, потвърждаватъ напълно обвиненията на началника на дивизията. Върху всичко горѣизложено вашиятъ вѣстникъ, писа въ свое врѣме доста подробно и то стана даже прѣдметъ на запитванье въ оградата на Народното Събрание. Но съ всичката си безсъвѣстность на единъ министъръ, гузенъ за своитѣ дѣла, п Ивановъ не се посвѣни да каже, че въ дѣянията на п. Кърджиева нѣмало никакви злоупотрѣбления, а имало само прѣхвърланье на суми отъ единъ параграфъ въ други.

По такъвъ начинъ, злоупотрѣбленията на п. Кърджиева, въпрѣки официялното имъ констатиранье, се прикриха по единъ най-безобразенъ начинъ (к. н). Но понеже отъ станалитѣ изслѣдвания и разкрития авторитета му въ първи кон. полкъ бѣ съвършенно компрометиранъ, то за да го спасятъ отъ фалшивото полошение, прѣмѣстватъ го за командиръ на 3-и кон. полкъ.

Най-послѣ, нека дадемъ мѣсто и на часть отъ публикацията по злоупотрѣбленията на подполковникъ Дворянова (брой 43, год. II, в. „Прѣпорецъ"):

„Поставенъ на тѣсно, подп. Дворяновъ почва да назначава специялни комисии подъ прѣдсѣдателството на батарейнитѣ си командири, за да оформятъ заднимъ числомъ разходитѣ му отъ миналата година. . .

„За да сломи съпротивлението на подчиненитѣ си офицери въ дадения случай, подп. Дворяновъ почва да имъ дава за това заповѣди отъ името на командира (подп. Тантилова), да ги заплашва съ отдаванье подъ сждъ, съ изпражданье отъ служба и др. таквизъ, като не се постѣснилъ даже да имъ налага дисциплинарни наказания (к. н) за нищо и за никакво. Извадени изъ търпѣние отъ тая нахалность, батарейнитѣ командири най-сетнѣ се оплакватъ устно на командира на полка, но когато и това не помогнало, то тѣ изложили писмени за това жалби, като денонсирали сѫщеврѣменно и различнитѣ злоупотрѣбления на началника си (к. н.).

По такъвъ начинъ началството на подп. Дворянова е имало почти едноврѣменни и идентични свѣдения за неговитѣ злоупотрѣбления отъ нѣколко страни (Берковския кметъ е писалъ официално на Военния Министръ, а сѫщото е направилъ и прѣдсѣдателя на комисията по постройката, като сѫ доставили и документи б. н.) . . .

„А въ дѣйствителность какво направи това началство? То пратило да разслѣдва тая работа командира на сѫщия полкъ подп. Тантиловъ. . . Че той не е ималъ това право, показва още обстоятелството, гдѣто послѣдующитѣ разслѣдвания констатираха, че той не е чуждъ за нѣкои отъ злоупотрѣбленията, въ които се обвинява подп. Дворяновъ . . . . . .

„Малко по-късно, по разпорежданьето на Военния Министеръ, въ Берковица се изпраща военниятъ инжинеръ майоръ Атанасовъ . .

. . . Той констатиралъ печалната истина, че казармитѣ не чинятъ нищо....

„Читателитѣ сѫ могли да видятъ отъ до тукъ изложеното, че подп. Дворяновъ се обвинява отъ различни страни — отъ подчинени, началници и слѣдователи — въ различни злоупотрѣбления и че ако е имало нѣкое разногласие, то е било само върху тѣхното квалифицираньe Вѣрваме, че и тѣ ше бждатъ изненадани не по-малко отъ насъ, когато имъ откриемъ, че новиятъ слѣдователь по това дѣло намѣрилъ обвиненията срѣщу подп. Дворянова за безосновни, вслѣдствие на което е далъ заключение да се отдаджтъ подъ сждъ подчиненитѣ му офицери за клевета (к. н.) срѣщу началника си.

По кой начинъ е станала тая метаморфоза, ние не можемъ да си обяснимъ. Ония, които познаватъ подп. Софрониева по-отблизо, казватъ — а това до една степень се подкрѣпя и отъ самото слѣдствие — че той не допушалъ даже и мисъльта да могатъ подчинени офицери да излизатъ съ открити обвинения срѣщу началството си. . . . . Прѣди всичко отношенията на подп. Софрониева спрямо подп. Дворянова не сѫ били отношения на едно лице, натоварено съ сждебна мисия спрямо единъ обвиняемъ, а сѫ били отношения на двама давнашни другари, съпровождани съ гощавки, разходки и изпращания чакъ до Клисура. (к. н) Даже и приятелитѣ на подп. Дворянова сѫ станали приятели на подп Софрониева и той е прѣкарвалъ доста отъ свободното си врѣме въ дюкена на Бр. Грънчарови, универсалнитѣ продавци на подп. Дворяновъ, които така сѫщо се обвиняватъ по това дѣло, като съучастници въ кюмурената му афера. Нѣщо повече даже, въпрѣки изричното постановление на § 262 отъ В. С. З., че прѣдварителното дирение трѣбва да става съ възможна бързина, даже и праздични дни подп. Софрониевъ, не само че не е бързалъ въ това отношение, но на

Въ брой 31 отъ сѫщия вѣстникъ въ една дописка отъ Видинъ се прабавя още:

„Командантското управление въ гр. Бѣлоградчикъ, едно врѣме, съ разрѣшение отъ Военното Министерство, водило прѣговори съ Хр. Вълчевъ да купи къщата му за нуждитѣ на тамошния гарнизонъ. Тия прѣговори траяли доста дълго, но немогли да се завършатъ, понеже Хр. Вълчевъ искалъ 20,000 лева, а полкътъ давалъ само 18,000. Щомъ, обаче, п. Мечконевъ станалъ началникъ на администр. отдѣлъ при Воен. Мин., пазарлъка веднага билъ скѫсанъ и покупната цѣна била опрѣдѣлена на **39,000** лева. Отъ тия пари 20,000 лева били дадени на Хр. Вълчевъ, 6,000 лева, по заповѣдь отъ Мечконева, били дадени въ видъ комисионни на аптекаря Стефанова, а останалитѣ 13,000 лева били дадени пакъ Стефанову, но безъ специално назначение. Пита се: кому сѫ били прѣдназначени послѣднитѣ тия пари? Отговора на това питанье могѫтъ да дадѫтъ ония лица, прѣзъ рѫцѣтѣ на които е минавала сумата".

Злоупотрѣбленията на полковникъ Кърджиевъ сѫ изложени въ сѫщия вѣстникъ, брой 60, год. II, въ статията „защо не струва нашата конница", написана, както се вижда, отъ нѣкой добрѣ запознатъ офицеръ, по поводъ на нѣ съвсѣмъ ласкавото произнасянье на полковникъ Епанчинъ за нашата кавалерия. Ние даваме тукъ нѣкои части отъ въпросната статия:

„Въ възнагражденье на тая липса на интелектуалность, обаче, природата го е надарила съ такъвъ хигиенически инстинктъ на грабливость, съ какъвто, ако сѫдимъ по това що се е писало, въ равна степень е билъ надаренъ и другъ единъ екземпляръ отъ нашата армия, а именно, полк. Мечконевъ".

„По-късно, Богъ знае отъ гдѣ възникналитѣ му интимни отношения съ Рача Петрова, така сѫщо му гарантираха извѣстна безнаказаность и той продължи операцииитѣ си по увеличаването на своето благосъстояние. Въ крадливата епоха на полковникъ Ивановото министеретвуванье, когато той, въ съдружие съ Мечконева, обираше армията по всички посоки, п. Кърджиевъ даде пъленъ ходъ на своитѣ грабителски инстинкти (к. н.)". . .

. . . „Тия широки спекулативни операции на п. Кърджиева смутиха най сетнѣ и неговото непосрѣдствено началство — началника на кавалерийската дивизия. За отбѣгванье на скандалъ, отначало той смиренно е докладвалъ на тогавашния воененъ министъръ п. Иванова за дѣянията на своятъ подвѣдомственъ, но безуспѣшно И какъ е могло да бѫде иначе, когато именно по онова врѣме самъ пол. Ивановъ е вършилъ своитѣ най-интересни операции, отъ една страна съ п. Мечконева, върху които се писа доста по вѣстницитѣ, а отъ друга — съ полковникъ Боярова, които още не сѫ станали достояние на обществото. Страхътъ прѣдъ отговорностьта, обаче, накаралъ най-сетнѣ началника на дивизията да подаде рапортъ съ формални обвинения на п. Кърджиева въ злоупотрѣбление Но и тоя рапортъ не е можалъ да поколебае положението на послѣдния (к. н.). Тогава началникътъ на дивизията, за да запази авторитета на своето положение, се видѣлъ принуденъ съ новъ рапортъ да поиска още веднажъ настоятелно отстраненнето му отъ командуванье и изслѣдванъето на открититѣ му злоупотрѣбления. Първото отъ тия искания не е било удовлетворено, но понеже второто не е могло да бѫде игнорирано, то колкото за форма сѫ били назначени да произведѫтъ слѣдствие полковникъ Никифоровъ и подполковникъ Гешевъ, които, обаче, съ актове отъ 28 априлий подъ № 2 и отъ 10 подъ № 9, потвърждаватъ напълно обвиненията на началника на дивизията. Върху всичко горѣизложено вашиятъ вѣстникъ, писа въ свое врѣме доста подробно и то стана даже прѣдметъ на запитванье въ оградата на Народното Събрание. Но съ всичката си безсъвѣстность на единъ министъръ, гузенъ за своитѣ дѣла, п Ивановъ не се посвѣни да каже, че въ дѣянията на п. Кърджиева нѣмало никакви злоупотрѣбления, а имало само прѣхвърланье на суми отъ единъ параграфъ въ други.

По такъвъ начинъ, злоупотрѣбленията на п. Кърджиева, въпрѣки официялното имъ констатиранье, се прикриха по единъ най-безобразенъ начинъ (к. н). Но понеже отъ станалитѣ изслѣдвания и разкрития авторитета му въ първи кон. полкъ бѣ съвършенно компрометиранъ, то за да го спасѣтъ отъ фалшивото полошение, прѣмѣстватъ го за командиръ на 3-и кон. полкъ.

Най-послѣ, нека дадемъ мѣсто и на часть отъ публикацията по злоупотрѣбленията на подполковникъ Дворянова (брой 43, год. II, в. „Прѣпорецъ"):

„Поставенъ на тѣсно, подп. Дворяновъ почва да назначава специялни комисии подъ прѣдсѣдателството на батарейнитѣ си командири, за да оформятъ заднимъ числомъ разходитѣ му отъ миналата година. . .

„За да сломи съпротивлението на подчиненитѣ си офицери въ дадения случай, подп. Дворяновъ почва да имъ дава за това заповѣди отъ името на командира (подп. Тантилова), да ги заплашва съ отдаванье подъ сѫдъ, съ изпращанье отъ служба и др. таквизъ, като не се постѣснилъ даже да имъ налага дисциплинарни наказания (к. н) за нищо и за никакво. Извадени изъ търпѣние отъ тая нахалность, батарейнитѣ командири най-сетнѣ се оплакватъ устно на командира на полка, но когато и това не помогнало, то тѣ изложили писмени за това жалби, като деноисирали сѫщеврѣменно и различнитѣ злоупотрѣбления на началника си (к. н.).

По такъвъ начинъ началството на подп. Дворянова е имало почти едноврѣменни и идентични свѣдения за неговитѣ злоупотрѣбления отъ нѣколко страни (Берковския кметъ е писалъ официално на Военния Министръ, а сѫщото е направилъ и прѣдсѣдателя на комисията по постройката, като сѫ доставили и документи б. н.) . . .

„А въ дѣйствителность какво направи това началство? То пратило да разслѣдва тая работа командира на сѫщия полкъ подп. Тантиловъ. . . Че той не еималъ това право, показва още обстоятелството, гдѣто послѣдующитѣ разслѣдвания констатираха, че той не е чуждъ за нѣкои отъ злоупотрѣбленията, въ които се обвинява подп. Дворяновъ . . . . . .

„Малко по-късно, по разпорежданьето на Военния Министеръ, въ Берковица се изпраща военнията инжинеръ майоръ Атанасовъ . .

. . . Той констатиралъ печалната истина, че казармитѣ не чинятъ нищо....

„Читателитѣ сѫ могли да видятъ отъ до тукъ изложеното, че подп. Дворяновъ се обвинява отъ различни страни — отъ подчинени, началници и слѣдователи — въ различни злоупотрѣбления и че ако е имало нѣкое разногласие, то е било само върху тѣхното квалифицираньe Вѣрваме, че и тѣ ше бѫдатъ изненадани не по-малко отъ насъ, когато имъ откриемъ, че новиятъ слѣдователь по това дѣло намѣрилъ обвиненията срѣщу подп. Дворянова за безосновни, вслѣдствие на. което е далъ заключение да се отдадатъ подъ сѫдъ подчиненитѣ му офицери за клевета (к. н.) срѣщу началника си.

По кой начинъ е станала тая метаморфоза, ние не можемъ да си обяснимъ. Ония, които познаватъ подп. Софрониева по-отблизо, казватъ — а това до една степень се подкрѣпя и отъ самото слѣдствие — че той не допущалъ даже и мисъльта да могатъ подчинени офицери да излизатъ съ открити обвинения срѣщу началството си. . . . . Прѣди всичко отношенията на подп. Софрониева спрямо подп. Дворянова не сѫ били отношения на едно лице, натоварено съ сѫдебна мисия спрямо единъ обвиняемъ, а сѫ били отношения на двама давнашни другари, съпровождани съ гощавки, разходки и изпращания чакъ до Клисура. (к. н) Даже и приятелитѣ на подп. Дворянова сѫ станали приятели на подп Софрониева и той е прѣкарвалъ доста отъ свободното си врѣме въ дюкена на Бр. Гръичарови, универсалнитѣ продавци на подп. Дворяновъ, които така сѫщо се обвиняватъ по това дѣло, като съучастници въ кюмурената му афера. Нѣщо повече даже, въпрѣки изричното постановление на § 262 отъ В. С. З., че прѣдварителното дирение трѣбва да става съ възможна бързина, даже и празднични дни подп. Софрониевъ, не само че не е бързалъ въ това отношение, но на

Въ брой 31 отъ сѫщия вѣстникъ въ една дописка отъ Видинъ се прабавя още:

„Командантското управление въ гр. Бѣлоградчикъ, едно врѣме, съ разрѣшение отъ Военното Министерство, водило прѣговори съ Хр. Вълчевъ да купи кѫщата му за нуждитѣ на тамошния гарнизонъ. Тия прѣговори траяли доста дълго, но немогли да се завършатъ, понеже Хр. Вълчевъ искалъ 20,000 лева, а полкътъ давалъ само 18,000. Щомъ, обаче, п. Мечконевъ станалъ началникъ на администр. отдѣлъ при Воен. Мин., пазарлъка веднага билъ скѫсанъ и покупната цѣна била опрѣдѣлена на **39,000** лева. Отъ тия пари 20,000 лева били дадени на Хр. Вълчевъ, 6,000 лева, по заповѣдь отъ Мечконева, били дадени въ видъ комисионни на аптекаря Стефанова, а останалитѣ 13,000 лева били дадени пакъ Стефанову, но безъ специално назначение. Пита се: кому сѫ били прѣдназначени послѣднитѣ тия пари? Отговора на това питанье могѫтъ да дадѫтъ ония лица, прѣзъ рѫцѣтѣ на които е минавала сумата".

Злоупотрѣбленията на полковникъ Кърджиевъ сѫ изложени въ сѫщия вѣстникъ, брой 60, год. II, въ статията „защо не струва нашата конница", написана, както се вижда, отъ нѣкой добрѣ запознатъ офицеръ, по поводъ на нѣ съвсѣмъ ласкавото произнасяньe на полковникъ Епанчинъ за нашата кавалерия. Ние даваме тукъ нѣкои части отъ въпросната статия:

„Въ възнаграждение на тая липса на интелектуалность, обаче, природата го е надарила съ такъвъ хигиенически инстинктъ на грабливость, съ какъвто, ако сѫдимъ по това що се е писало, въ равна степень е билъ надаренъ и другъ единъ екземпляръ отъ нашата армия, а именно, полк. Мечконевъ".

„По-късно, Богъ знае отъ гдѣ изникналитѣ му интимни отношения съ Рача Петрова, така сѫщо му гарантираха извѣстна безнаказаность и той продължи операциитѣ си по увеличаването на своето благосъстояние. Въ крадливата епоха на полковникъ Ивановото министеретвуванье, когато той, въ съдружие съ Мечконева, обираше армията по всички посоки, п. Кърджиевъ даде пъленъ ходъ на своитѣ грабителски инстинкти (к. н.)". . .

. . . „Тия широки спекулативни операции на п. Кърджиева смутиха най сетнѣ и неговото непосрѣдствено началство — началника на кавалерийската дивизия. За отбѣгванье на скандалъ, отначало той смиренно е докладвалъ на тогавашния воененъ министъръ п. Иванова за дѣянията на своятъ подвѣдомственъ, но безуспѣшно И какъ е могло да бѫде иначе, когато именно по онова врѣме самъ пол. Ивановъ е вършилъ своитѣ най-интересни операции, отъ една страна съ п. Мечконева, върху които се писа доста по вѣстницитѣ, а отъ друга — съ полковникъ Боярова, които още не сѫ станали достояние на обществото. Страхътъ прѣдъ отговорностьта, обаче, накаралъ най-сетнѣ началника на дивизията да подаде рапортъ съ формални обвинения на п. Кърджиева въ злоупотрѣбление Но и тоя рапортъ не е можалъ да поколебае положението на послѣдния (к. н.). Тогава началникътъ на дивизията, за да запази авторитета на своето положение, се видѣлъ принуденъ съ новъ рапортъ да поиска още веднажъ настоятелно отстраненнето му отъ командуванье и изслѣдванъето на открититѣ му злоупотрѣбления. Първото отъ тия искания не е било удовлетворено, но понеже второто не е могло да бѫде игнорирано, то колкото за форма сѫ били назначени да произведѫтъ слѣдствие полковникъ Никифоровъ и подполковникъ Гешевъ, които, обаче, съ актове отъ 28 априлий подъ № 2 и отъ 10 подъ № 9, потвърждаватъ напълно обвиненията на началника на дивизията. Върху всичко горѣизложено вашиятъ вѣстникъ, писа въ свое врѣме доста подробно и то стана даже прѣдметъ на запитванье въ оградата на Народното Събрание. Но съ всичката си безсъвѣстность на единъ министъръ, гузенъ за своитѣ дѣла, п Ивановъ не се посвѣни да каже, че въ дѣянията на п. Кърджиева нѣмало никакви злоупотрѣбления, а имало само прѣхвърланье на суми отъ единъ параграфъ въ други.

По такъвъ начинъ, злоупотрѣбленията на п. Кърджиева, въпрѣки официалното имъ констатиранье, се прикриха по единъ най-безобразенъ начинъ (к. н). Но понеже отъ станалитѣ изслѣдвания е разкритии авторитета му въ първи кон. полкъ бѣ съвършенно компрометиранъ, то за да го спасжтъ отъ фалшивото положение, прѣмѣстватъ го за командиръ на 3-и кон. полкъ.

Най-послѣ, нека дадемъ мѣсто и на часть отъ публикацията по злоупотрѣбленията на подполковникъ Дворянова (брой 43, год. II, в. „Прѣпорецъ"):

„Поставенъ на тѣсно, подп. Дворяновъ почна да назначава специални комисии подъ прѣдсѣдателството на батарейнитѣ си командири, за да оформятъ заднимъ числомъ разходитѣ му отъ миналата година. . .

„За да сломи съпротивлението на подчиненитѣ си офицери въ дадения случай, подп. Дворяновъ почна да имъ дава за това заповѣди отъ името на командира (подп. Тантилова), да ги заплашва съ отдаванье подъ сждъ, съ изпжжданье отъ служба и др. таквизъ, като не се постѣснилъ даже да имъ налага дисциплинарни наказания (к. н) за нищо и за никакво. Извадени изъ търпѣние отъ тая нахалность, батарейнитѣ командири най-сетнѣ се оплакватъ устно на командира на полка, но когато и това не помогнало, то тѣ изложили писмени за това жалби, като денонсирали сжщеврѣменно и различнитѣ злоупотрѣбления на началника си (к. н.).

По такъвъ начинъ началството на подп. Дворянова е имало почти едноврѣменни и идентични свѣдения за неговитѣ злоупотрѣбления отъ нѣколко страни (Берковския кметъ е писалъ официално на Военния Министръ, а сжщото е направилъ и прѣдсѣдатели на комисията по постройката, като сж доставили и документи б. н.) . . .

„А въ дѣйствителность какво направи това началство? То пратило да разслѣдва тая работа командира на сжщия полкъ подп. Тантиловъ. . . Че той не е ималъ това право, показва още обстоятелството, гдѣто послѣдувавщитѣ разслѣдвания констатираха, че той не е чуждъ за нѣкои отъ злоупотрѣбленията, въ които се обвинява подп. Дворяновъ . . . .

„Малко по-късно, по разпорежданьето на Военния Министеръ, въ Берковица се изпраща военниятъ инжинеръ майоръ Атанасовъ . . .

. . . Той констатиралъ печалната истина, че казармитѣ не чинятъ нищо....

„Читателитѣ сж могли да видятъ отъ до тукъ изложеното, че подп. Дворяновъ се обвинява отъ различни страни — отъ подчинени, началници и слѣдователи — въ различни злоупотрѣбления и че ако е имало нѣкое разногласие, то е било само върху тѣхното квалифициранье. Вѣрваме, че и тѣ ще бждатъ изненадани не по-малко отъ насъ, когато имъ откриемъ, че новиятъ слѣдователь по това дѣло намѣрилъ обвиненията срѣщу подп. Дворянова за безосновни, вслѣдствие на което е далъ заключение да се отдадятъ подъ сждъ подчиненитѣ му офицери за [illegible]евета (к. н.) срѣщу началника си.

По кой нач[illegible]станала т[illegible]морфоза, ние не можемъ да си обяснимъ. Ония, кои[illegible]ватъ п[illegible]рониева по-отблизо, казватъ — а това до една сте[illegible]държ[illegible] самото слѣдствие — че той не допушалъ даже [illegible] да м[illegible]чинени офи[illegible] да налиазатъ съ открити обвинен[illegible]начал[illegible] . . . Прѣ[illegible] отношенията на подп. Софр[illegible] под[illegible] не сж [illegible]ения на едно лице, натовар[illegible]ебни[illegible]рямо [illegible]винилемъ, а сж били отно[illegible] за[illegible]ри, съ[illegible]гощавки, разходки [illegible]онн[illegible]ѣлнсу[illegible]ание и приятели [illegible] тачли на[illegible]ниева и той е п[illegible]обо, [illegible]не въ д[illegible] Грънчарови, уи[illegible], които [illegible] обвиняватъ по [illegible]ното му[illegible]повече даже, въ[illegible]ота II[illegible]карителното ди[illegible]тарани[illegible]единични д[illegible]пилъ[illegible]ение, но на

15-и августъ той се е отзовалъ на разходка съ клиента си въ Клисурскиятъ Монастиръ, гдѣто, за да увѣковѣчи това събитие въ аналитѣ на българското военно правосѫдие, се е снелъ на портретъ заедно съ него. (к. н.) Тоя фактъ ни се видѣ до толкова невѣроятенъ, щото когато редакцията ни (на в. „Прѣпорецъ“) изказа съмнѣнието си върху истинността му, то за удостовѣрение, ни се изпрати едно копие отъ портрета, който любопитнитѣ могатъ да видятъ въ помѣщението на редакцията ни. . . . . „Съ съжаление трѣбва да признаемъ, обаче, че чувството на законность въ нашата армия е твърдѣ отпаднало и че случаитѣ на „укривателство“ сѫ станали почти едно обикновенно явление“.

Слѣдъ изложението до тука, слѣдъ краснорѣчието на фактитѣ, слѣдъ всеобщо изказваното обществено негодувание — ний не можемъ си обясни, какъ се намиратъ изъ между младитѣ офицери истинско интилигентни хора, какъвто се прѣдставлява г-нъ Гужгуковъ въ своята брошура, да удобряватъ публично всичкитѣ криви пѫтища на своитѣ началници и да осѫждатъ отъ името на войската и въ името на патриотизма нашата журналистика, защото протестирала противъ егоистичнитѣ посѣгателства на висшето офицерство. До тамъ ли трѣбва да отиде заблуждението, фанатизма или пъкъ раболѣпието? По такъвъ начинъ, може да се намѣрятъ изъ между офицерството много слаби натури, които, като гледатъ на живота само прѣзъ тѣснитѣ „военни очила“, фанатически да сѫ убѣдени, че—въпрѣки дѣйствителностьта—за офицера трѣбва само добро да се говори, т. е. и най-отвратителнитѣ му дѣла трѣбва да се прѣмълчаватъ въ полза на военната честь. Но ако вървимъ по такъвъ пѫть, ний скоро ще стигнетъ до революция. Въпроса за злоупотрѣбленията на висшитѣ ни офицери, споредъ направеното изложение, най-ясно показва, че ний сме заминали въ тая посока далечъ и най монархическитѣ държави на земята. За да потвърдимъ това, ний ще приведемъ какъ постѫпватъ въ Руссия съ злоупотрѣбители—не като нашитѣ „саморасли“ благородници, а офицери отъ стари дворянски съсловия и достигнали не така лесно до висшитѣ офицерски чинове, както това става у насъ. Туй съобщение е напечатано въ в. „Прѣпорецъ“, брой 19, год. II.

„Въ pendant къмъ необяснимата снисходителность спрямо злоупотрѣбителитѣ въ нашата армия, можемъ да съобщимъ какъ постѫпватъ въ подобни случаи въ Русия съ хора, които и по име, и по положение стоятъ много по-високо отколкото всички наши неприкосновени особи. На 2-и мартъ тая година, въ Петербургския военно-окрѫженъ сѫдъ сѫ били сѫдени за злоупотрѣбление и взятковзимание бившитѣ командири на лейбъ-гвардейския козашки на Негово Величество полкъ, генералъ-майоритѣ И. И. Иловайский и В. П. Короченцевъ, бившитѣ помощници на командиритѣ на сѫщия полкъ, полковницитѣ Н. А. Слюсаревъ и П. Н. Поповъ, и нѣколко други второстепенни длъжностни лица на сѫщия полкъ. Обвинявани сѫ били тия лица: въ прѣвишение и бездѣйствие на властьта, въ умишлено незаписванье на нѣкои суми на приходъ, въ незаконно записванье на суми въ расходъ по книжата, и въ незаконното имъ изразходванье, въ присвояванье на държавни пари и други подлози по службата И двамата горѣуказани генерали, съ громко име по цѣлия Донъ, сѫ били осѫдени да бѫдатъ лишени отъ всичкитѣ си особенни, а така сѫщо и чрѣзъ службата добити права и прѣимущества, въ това число: отъ дворянско съсловие, отъ чинове, ордени, медали и войсково звание; да бѫдатъ изключени отъ служба и изпратени на заточение въ Сибиръ на срокъ отъ 12 години. Полковницитѣ Слюсаревъ и Поповъ били осѫдени на сѫщитѣ

лишения и на 10 годишно заточение въ Сибиръ. Останалитѣ подсѫдими били тъй сѫщо осѫдени на съотвѣтствующитѣ наказания, при което било постановено — загубитѣ на хазната да се дотъкмятъ отъ имота на сѫденитѣ, а, въ случай на несъстоятелность, да се вематъ отъ ония, които сѫ били длъжни да бдятъ върху интереситѣ на държавата. Интересно е тъй сѫщо да се отбѣлѣжи, че е било постановено взяткитѣ да се прибержатъ отъ подсѫдимитѣ и да се присъединятъ къмъ капитала на Александровския комитетъ за раненитѣ. Като прѣпоржчваме горното за свѣдение комуто подлежи, съобщаваме, че по-обширни подробности по това дѣло се намиратъ въ русския в. „Новое Время“ отъ 17-и текущи юний“.

Най-послѣ, нека да укажемъ на онова страшно противорѣчие, което срѣщаме въ прилаганьето отъ страна на нашитѣ военни сѫдилища на сѫщитѣ наказателни военни закони върху офицеритѣ, отъ една страна, и върху войницитѣ, — отъ друга: когато първитѣ оставатъ почти ненаказани за убийства, подкупи и кражби съ десетки и стотини хиляди левове отъ хазната, то вторитѣ се осѫждатъ на по нѣколко години строгъ тъмниченъ затворъ за груба дума казана на офицера, или за нищоженъ подкупъ, или пъкъ за нѣкаква кокошарска кражба. За потвърждение на това привеждаме долното извлѣчение отъ „Държавенъ Вѣстникъ“:

1. Петъръ Х. Минчевъ прѣзъ августъ 1899 г. осѫденъ отъ Пловдив. В. С. на 3 год. въ дисцип. р. за казванье груби думи на офицерътъ.

2. Петъръ Мариновъ прѣзъ мартъ 1899 г. осѫденъ отъ Видин. В. С. на 4 год. тъмниченъ затворъ за неизпълн. заповѣдитѣ на начал. офицеръ.

3. Хараламби Христовъ прѣзъ септем. 1899 г осѫденъ отъ Шумен. В. С. на 3 год строгъ тъмн. завторъ за вземанье подкупъ

4. Таню Минчевъ прѣзъ ноември 1900 г. осѫденъ отъ Пловдив. В. С. на 5 год. строгъ тъмн. затворъ за кражба.

5. Гаврилъ Петровъ прѣзъ юний 1899 г. осѫденъ отъ Кюстен. В. С. на 5 год тъмн. затворъ за кражба.

Да не би тия нещастници да сѫ станали жертва на правилото на Гоголева градоначалникъ: „Не по чиномъ взятки берешъ“! (Ревизоръ).

Да прѣминемъ сега къмъ слѣднитѣ примѣри отъ нашата студия. На третия и четвъртия примѣръ автора на брошурата не дава никакво значение, като казва, че тѣ прѣдставляватъ особенни частни случаи. Той мисли, че вѣроятно вслѣдствие на разправията — кой пръвъ да цѣлува кръста, окржжния управитель или командира на мѣстния полкъ — е послѣдвала заповѣдь отъ военното министерство, която раздѣляла братски „колачето“, а именно: окр. управитель ще има право пръвъ да цѣлува кръста само на общитѣ официялни праздници, а командира — на военнитѣ праздници. Може би за автора на брошурата тѣзи дребни случаи да не значѫтъ нищо, но за българското общество, което не познава въ срѣдата си никаква аристокрация, тѣ значѫтъ много, защото се явяватъ като живъ изразъ на онова странно офицерско честолюбие, съ което се отличаватъ въобще нашитѣ офицери, а особенно висшитѣ. Това честолюбие кара офицеритѣ да претендиратъ за „първенство“ винаги и на всѣкждѣ при общото имъ съжитие съ гражданитѣ; а като естествено слѣдствие отъ тъзи претенция се явяватъ честитѣ скандали и разправии по публичнитѣ мѣста, кждѣто по нѣкой пѫть работата дохожда до прибѣгванье

къмъ сабли и револвери. И това се прави непрѣменно на смѣтка на нѣкакво си криворазбрано достолѣпие и военната честь, а за оправдание — посочватъ ни се авторитетнитѣ мнѣния на нѣкои генерали, на фонъ деръ Голц-овци, които сж истински прѣдставители на останалата часть отъ нѣкогашното дворянство. Впрочемъ, самъ г. Гужгуловъ твърди въ края на брошурата си, че офицерина (даже и запасния) трѣбва винаги да изпъква съ прѣдимство прѣдъ другитѣ граждани и това ни го разправя съ такова убѣждение, щото човѣкъ би чувствувалъ като да се намира прѣдъ нѣкой монахъ отъ иезуитския орденъ или прѣдъ единъ кардиналъ, който му проповѣдва за „непогрѣшимостьта“ на папата или за неговото божественно достоинство на земята.

Колкото за петия примѣръ отъ студията — за поставенитѣ ограничения при женидбата на офицеритѣ, брошурата признава почти сжщото, което е и въ студията ни, само че разчленява това ограничение на: прѣди навършени 25 години е абсолютно забранено женењето на офицера: отъ 25 години до 28 години женењето може да стане съ условие да прѣдстави офицерътъ доказателства, че има годишенъ приходъ 1200 лева вънъ отъ заплатата си (въ студията е — 10000 лева въ капиталъ или въ имущество), а слѣдъ 28 години ужъ „нѣмало“ никакво ограничение. Обаче, послѣдното не е истина, защото за женидбата на всички офицери — стари или млади — се иска непрѣменно формалното позволение на командира. А това позволение може да бжде дадено или не, споредъ това: „дали дѣвицата, за която офицера ще се жени, заслужва да бжде приета въ едно общество каквото е военното“, изъ брошурата.

Да се иска 1200 лева годишенъ доходъ отъ младия офицеръ вънъ отъ заплатата му — това значи, че висшето военно началство не търпи въ срѣдата си бѣдни хора. Е добрѣ, този фактъ, както и факта — да заслужва дѣвицата за военното общество — не оправдаватъ ли нашитѣ мисли, изказани въ долнитѣ редове на студията: „Съ какво могжтъ се оправда тѣзи чисто монархически ограничения за женидбата на нашитѣ офицери? Не е ли ясно като день, че такова узаконение има за цѣль да скърпи отъ офицерството ни аристократическа каста?“ Но по сжщата логика не би трѣбвало да се търпжтъ бѣдни хора и въ другитѣ профессии; а сжщо, свещеника не би трѣбвало да вѣнчава единъ сждия или лѣкарь, или учитель и пр., до като не му даджтъ формалното позволение отъ прямия началникъ — че дѣвицата заслужва да постжпи въ това общество. Такава една практика явно би повела къмъ раздѣляньe нашия народъ на различни съсловия. Това освѣнъ че противорѣчи на демократическитѣ начала, които по традиция сж легнали въ основитѣ на обществения животъ на българина и сж възприети отъ нашия основенъ законъ — конституцията, но ще ни направи смѣшни прѣдъ образования свѣтъ, защото ний идемъ да издигаме ония отживѣли вѣка си прѣгради, които сж почти разрушени отъ науката и образованието въ другитѣ народи. Нека да приведемъ

по този случай днешното състояние на съсловията, така както е изложено на кратко отъ г-нъ Н. Лазаревски въ енциклопедията на Брокхаусъ и Ефронъ, томъ 30.

„Голѣмитѣ съсловни различия, които съставляваха отличителната черта на срѣдновѣковното господарство, продължаваха да играятъ доста видна, но и доста печална роль въ строя на всичкитѣ европейски държави дори до края на миналото столѣтие (въ нѣкои държави, напр. въ Швейцария, въ Австрия и въ Унгария, съсловния принципъ не е изгубилъ юридическото си и политическо значение и до днесь); но въ сегашното столѣтие (19-и вѣкъ) се разпространява все повече и повече съзнанието за безполезността на съсловията въ държавно отношение и несъмнѣнната имъ врѣда въ социално отношение Всичкитѣ западно-европейски законодателства се стремятъ или да ослабятъ значението на прѣградата между още сѫществуващитѣ съсловия или съвсѣмъ да унищожатъ слѣдитѣ на бившитѣ съсловни различия. Въ всичкитѣ европейски държави, а така сѫщо и въ образуванитѣ изъ европейцитѣ колонии, сѫ съвършенно унищожени съсловнитѣ различия между: духовенството, гражданитѣ и селянитѣ. Изчезнали сѫ тъй сѫщо и всичкитѣ прѣимущества на дворянството въ по-голѣмата часть отъ сегашнитѣ държави: това е станало въ всичкитѣ републики (освѣнъ Франция) и въ конституционнитѣ монархически държави — Белгия, България, Ромѫния и Сърбия. Нѣкои прѣимущества, които сѫ се запазили въ нѣкои страни, носятъ само характеръ на почетни отличия".

За да свършимъ съ въпроса за произволнитѣ ограничения въ женидбата на офицеритѣ, ще споменемъ за нѣкои неприятни случаи като слѣдствия отъ изискваното прѣдварително одобрѣние на момата за офицерското съсловие. Подобенъ случай е имало вече въ Руссе, а може би, и на други мѣста. Напримѣръ, заинтересовани хора искатъ да осуетятъ женидбата на единъ офицеръ, който се е вече сгодилъ съ една мома; съ анонимни писма или съ говорение отъ страни се разправятъ на командиря разни работи, за да го убѣдятъ да не позволява вѣнчаванѣто. Понеже командиря е поставенъ въ съмнѣние, а иска да приложи буквата на закона, той назначава тайна една комисия, която привиква нѣкои хора отъ махалата и ги разпитва за момата и сѣмейството. Можете да си прѣставите на какво душевно терзание може да се изложи въ такъвъ случай едно порядъчно сѣмейство! Ами нѣма ли да бѫде цѣлъ скандалъ, ако клюкитѣ надвиятъ или пъкъ самъ командиратъ има интересъ, въ такъвъ случай, да попрѣчи?

Най-послѣ нека забѣлѣжимъ, че не може да бѫде сериозенъ мотивътъ, който ни привежда г. Гужгуловъ за оправдание на нуждата отъ такава прѣдварителна цензура за момата. Споредъ него това ставало, за да не се женятъ офицеритѣ „по увлечение" за нѣкои компрометирани дѣвици. Но сѫщото нѣщо може да се каже и за лѣкаритѣ, сѫдиитѣ, учителитѣ и другитѣ видове чиновници. А пъкъ всѣкой знае, че ни една отъ тия професии не се е компромитирала и не може да се счита отъ обществото за такава, ако нѣкой отъ членоветѣ ѝ би се оженилъ напримѣръ за една пѣвица. Ето защо, ний пакъ твърдимъ, че това опекунство надъ офицеритѣ при женидбата може да се оправдае само съ усилието на висшитѣ офицери — да пълзи къмъ върха. . . . . .

(Слѣдва края)

ПЪЛЕНЪ СПИСЪКЪ

на

Съчиненията на Василъ Кънчовъ

Съставилъ **Н. Наумовъ**

Една кратка обяснителна бѣлѣжка.

В. Кънчевъ е най плодовития български писатель върху Македония, нейното минало и настояще. Въ единъ периодъ отъ 13 години (1889—1902) той внесе богатъ кладъ въ българската книжнина. Покрай просвѣтителната си дѣятелность въ Турция, като учитель, директоръ и инспекторъ, както и прѣзъ послѣднитѣ най-плодовити години отъ живота му въ София, той написа: 38 (6 въ ржкописъ) студии и съчинения върху историята, географията, етнографията и пр. на Македония; 26 (8 въ ржкописъ) белетристични произведения; 6 политически брошури, маса политически статии относително Македония, и остави слѣдъ смъртьта си грамада цѣнни материяли. Всички негови научни трудове сж плодъ на лични изслѣдвания и изучвания. На длъжъ и на ширъ той прѣбради Македония, съ рискъ не само да разстрои подкосеното си здравье, но и да заплати съ глава си. Той е единственния българинъ, който съ книжовнитѣ си трудове популяризира Македония и хвърли пълна свѣтлина върху най-спорнитѣ въпроси за нея.

Първия книжовенъ трудъ на В. Кънчова е поетическото описание на „Кресненската клисура“, а послѣдния — незавършеното му капитално съчинение „Топография на Македония“, състоящо отъ 354 на чисто прѣписани страници и за завършваньето на което, споредъ собственнитѣ му думи, е трѣбвало само единъ мѣсецъ врѣме.

Книжовнитѣ трудове на В Кънчева сж разпръснати по разни български списания и вѣстници, на много отъ които той е билъ постояненъ сътрудникъ. Той е писалъ и сътрудничилъ въ слѣднитѣ отъ тѣхъ: въ списанията: „Книжици за прочитъ“ (той и покойния Д. Матовъ сж основателитѣ), издавано въ Солунъ; Библиотека“ — издавано отъ Екзархията; „Периодическо Списание“ на Б. Книжовно Д-во; „Сборникъ“ на м-вото на

народ. просвѣщение; „Български Прѣгледъ“ — издавано отъ професори въ Висшето училище; „День“ — социялистическо списание, редактирано отъ Янко Сакъзовъ, и „Мисъль“ — редактирано отъ Д-ръ Кръстева. Въ вѣстницитѣ: „Югозападна България (1893); „Право“ (1895, 1901); „Млада България“ (1895), и „България“ (1900—1901). Покрай участието му въ изброенитѣ периодически издания, В. Кънчевъ е билъ отъ 1897—1901 години и редовенъ дописникъ на цариградския в. „Вѣсти“. Освѣнъ това, подъ негова редакция е излизало прѣзъ послѣднитѣ 4 години и „Календарче Свв. Кирилъ и Методий, издавано отъ 20 години въ Солунъ отъ книжара К. Г. Самарджиевъ.

Повечето отъ трудоветѣ на В. Кънчева носятъ цѣлото му име. Само една малка часть, главно беллетристичнитѣ му, или же ония, съдържанието на които би му затворило вратитѣ на Македония, той е подписвалъ съ псевдонимитѣ: три звѣздици (* * *), Ив. Ивановъ, Вардарецъ, Скитникъ, Бродникъ, и Страховски.

Най-капиталното съчинение на В. Кънчева: Македония. Етнография и статистика“, се прѣвожда сега на французки отъ Леонъ Ламушъ.

I. История, география и етнография. *

Кресненската клисура. Описание. (Библиотека „Св. Климентъ“, год. III., послѣдната книжка, 1889. г.) София.

Киречь-кьой (Названтово). Описание на Киречь-Кьой. („Книжици за прочитъ“, кн. II, стр. 36, 1889 г.) Солунъ.

Една разходка по Солунско. („Книж. за проч.“, кн. II, стр. 58; кн. III, стр. 21, 1889 г.) Солунъ.

Лъгадинското поле. Описание. („Книж. за проч.“, кн. IV, стр. 260, 1890 г.) Солунъ.

Рѣка Струма. Цѣлото ѝ течение. („Книж. за проч.“, кн. VIII—X, стр. 141, 1891 г.). Солунъ.

Битолско, Прѣспа и Охридско. Пѣтни бѣлѣжки. Отъ *** („Сборн. за народни умотв“ и пр., кн. IV, стр. 1, 1891 г.) София.

Сегашното и недавно минало на гр. Велесъ. Кратъкъ очеркъ. Отъ К. („Периодич. списание“, год. VIII, кн. XXXIX, стр. 343; кн. XL, стр. 549, 1892 г.) София.

Материяли по географията и етнографията. Отъ В. К. Тетовско. („Библиотека“, г. I, кн. I. стр. 66); Кичево и Прѣчиста. (Тамъ же, год. I, кн. III, стр. 93). Рѣка Мѣста. (Тамъ же, год. I, кн. IV стр. 81, 1894 г.). Руднишката околия. (Тамъ же, год. I, кн. VI, стр. 41, 1885 г.) Пловдивъ.

---

* Ония статии, resp. разкази, при което не отбѣлѣзваме подъ какво име сж издадени, носѣтъ пълния подписъ на Кънчова.

Великденска расходка по Поленинско. Отъ *** (Сборникъ за народни умотв. и пр., кн. IX, стр. 647, 1893 год.) София.

Отечественна география. Ржководство на учителитѣ въ основни училища. I издание. Пловдивъ 1895 г.

Пѫтуванье по долинитѣ на Струма, Мѣста и Брѣгалница. Отъ *** (Сборникъ за народни умотв. и пр., кн. X. стр. 469, кн. XI, стр. 194 1894 г.; кн. XII стр. 212, 1895 год. кн. XIII, стр. 323, 1886 г.). София.

Жилищата на селското население въ вилаетитѣ. („Библиот.", год. II, кн. IX, стр. 28). 1895.

Нѣколко исторически бѣлѣжки за с. Сливени („Българ. Прѣгледъ". год. II. кн. VI, стр. 65, 1895 г.) София.

Градъ Охридъ. („Библиотека", год. I, кн. V, стр. 48, 1895 г.) Пловдивъ.

Дебърца и Желѣзнецъ. („Библиотека", год. II, кн. X, стр. 1, 1895 г.). Пловдивъ.

Статистика за населението въ Битолския вилаетъ. Отъ В. К. (Българ. Прѣгледъ", год. II, кн. XI, стр. 98, 1895 г.) София.

Градъ Крушово. („Библиотека", год. II, кн. XI, стр. 1, 1896 г.). Пловдивъ.

Градъ Драма и околностьта му. („Библиотека", год. II, кн. XII, стр. 1, 1896 г.). Пловдивъ.

Градъ Скопие. („Библиотека", год. II. кн XIII, стр. 1, 1896 г.) Пловдивъ.

Св. Гора. Пѫтни бѣлѣжки. („Библиотека". кн. XIV, стр. 1, кн. XV, стр. 1, кн. XVI—XVII, стр. 1, 1896 г.). Пловдивъ.

Иорданъ Хаджи Константиновъ. Джинотъ. Биографически бѣлѣжки. („Български Прѣгледъ", год. III, кн. IV, стр. 85, 1896 г.). София.

Отечествовѣдение. Учебникъ за III отдѣление. Издание на К. Г. Самарджиевъ. Виена 1896 год.

Новонайдени Охридски старини. (Сборникъ за нар. умотв. и пр., кн. XIII. стр. 257. 1896 г.). София.

Станимака и Бачковския монастиръ. Пѫтни бѣлѣжки. (Български Прѣгледъ", год. IV, кн. VII, стр. 61, 1897 г.). София.

География на Балканския Полуостровъ. Ржководство за долнитѣ класове. Шуменъ. 1897 г.

Отечественна география съ географията на другитѣ страни на Балкан. Полуостровъ и Ромжния. Учебникъ за долнитѣ класове. Съ двѣ карти на Балкан, Полуостровъ и два чертежа. Издание I (въ Шуменъ, 1887 година), II и III (въ Пловдивъ.

Пѫтни съобщения въ Македония. Издание на „Военненъ журналъ", стр. 49. София. 1898 г.

Градъ Скопие. Бѣлѣжки за неговото настояще и минало. (Отдѣл. отпечатъкъ отъ „Периодическ. Списание". на Книжовн. Д-во, кн. 55—56). Страници 156 на 8-а. София, 1898 г.

Отечествовѣдение. Учебникъ за IV отдѣление. Издава К. Г. Самарджиевъ. Пловдивъ, 1899 г.

Изъ Мала Азия. Пѣтуванье къмъ българскитѣ колонии. (Отдл. отпечат. отъ „Български Прѣгледъ“, год. V, кн. VIII, стр. 51. 1899 г.). София.

Македония. Етнография и статистика. Съ 11 карти. Издание на Българ. Книжовно Д-во. Страници 341. София, 1900 г.

Бѣлѣжки за основанието на Казанлъкъ и Карлово. Сказка. (Лѣтопись на Българ. Книжовн. Д-во въ София. I. 1899—1900. стр. 87). София. 1901 г.

II. Белетристика.

Вуйка ми и азъ. Расказъ. Отъ К. („Книж. за прочитъ“, кн. I, стр. 1. 1889). Солунъ.

Иманяри. Разказъ. („Книж. за проч.“, кн. II, стр. 1. 1889. Солунъ; прѣпечатанъ въ „Мисъль“, год. XII, кн. II).

Кумиръ. Отъ В. К. (Книж. за проч.“, кн. IV—VII, стр. 154, 1890). Солунъ.

Безсловесния даскалъ. Расказъ. (Календарче „Свв. Кириллъ и Методий за 1891 г.). Солунъ.

Село Мокрени. Часть I. Даскалъ Тоде. Отъ В. К. („Книж. за проч.“, кн. VIII—X, стр. 1, 1891). Солунъ.

Попъ Аврамъ отъ Айватово. Расказъ. („Мисъль“, год. II, кн. II., стр. 122, 1892 г.). София.

Изъ нашето неотдавнашно минало. Очеркъ. Отъ Страховски. („Мисъль“, г. III, кн. IV и V, стр. 349 и 445, 1893 г.). София.

Киръ Костадинъ. Расказъ. („Библиотека“, год. I, кн. III, стр. 64, 1894). Пловдивъ.

Видения. („День“, год. III, 1895. Прѣпечатано въ „Общо Дѣло“, год. II, бр. 9, стр. 135, 1902 г.). София.

Полетъ. Отъ Бродникъ. (Подлистникъ. В. „Право“, год. I, бр. 12, 1895). София.

Котлето на дѣдо Вълчана. Написалъ В. Шарка. (Подлистникъ. В. „Млада България“, г. I, бр. бр. 26 и 27, 1895). София.

Отказванието на село Будилово. Драма въ двѣ дѣйствия. Солунъ, 1896. ст. 32.

Една Свадба. Разказъ. (Календарче „Свв. Кирилъ и Методий“ за 1896 година). Солунъ.

Една вдовица. Разказъ. („Мисъль“, год. VII, кн. VI, стр. 483). София. 1897.

Селски разправии. Разказъ. (Календарче „Свв. Кирилъ и Методий“ за 1899 година). Солунъ.

Народно тържество. Скица. („Мисъль“, год. IX, кн. I, стр. 43). София. 1899.

Желинъ мънастиръ. Народна приказка. Запис. Скитникъ. (Календарче „Свв. Кирилъ и Методий“ за 1900 година). Солунъ.

Бждни вечеръ. Селски расказъ. (Календарче „Слв. Кирилъ и Методий“ за 1901 година). Пловдивъ.

III. Публицистика.

Положението на българитѣ въ Македония. (Брошура). Отъ Ив Ивановъ. Издава Д-вото „Братски Съюзъ“ София, 1895 г. стр. 44, на 8-а.

Политиката на турското правителство спроти българитѣ въ Македония. (Брошура). Отъ *** Leipzig. 1896. стр. 71. на 8-а.

Турция и българитѣ. — Рѣчь, държана въ Нар. Събрание на 2-и Ноем. 1899 г. по отговора на тронното слово. (Отд. отпеч. София, 1899 г. стр. 16).

Турция и българитѣ. Отговоръ на турски опроверженія. (Прѣпечатано отъ в. „България“). София, 1900. стр. 31, на 16-а.

Положението въ Македония. — Рѣчь, казана въ Славянската Бесѣда на 28 апр. 1898 год.

Народната борба въ Кумановo. Рѣчь държана на 24 Ноември 1899 г. на вечеринката дадена въ София отъ Жен. Благ. Д-во „Екатерина Симидчиева“. (Сборникъ на Ек. Симидчиева, издание на Пловдивския Жен. Клубъ. Пловдивъ 1900, стр. 1—25).

Рецензия на „Старопланинский Полуостровъ“, по най-нови източникъ, отъ капит. Донковъ и Д. Илковъ. (Сп. „Мисъль“, год. X, кн. III, стр. 245.

В. „Право“.

Уводната статия* въ бр. 21, год. I, 1895.—Д-ръ Густавъ Вайгандъ за турското управление. (Год. I, бр. 41, 1895). — Изъ Сърбия. (Год. I, бр. 49, 1895). — Македония прѣзъ 1895. (Год. II, бр. 1, 1896).— Македонския въпросъ въ най-ново врѣме. Отъ К. (Година II, бр. 10 (18). 1901). — А. А. Башмаковъ. Поѣздка въ Македония. Отъ В. (Рецензия. Год. II, бр. 9 (17), 1901). София.

В. „Млада България“.

Македонското движение. Отъ Ив. Ивановъ. (Трибуна, Год. I, бр. 24 1895). София.

В. „Юго-Западна България“.

Сърбската пропаганда въ Македония. Отъ Вардарецъ. — Фейлетонъ. (Год. I, (1893), бр. бр. 13, 14, 15, и 17) — София.

Сп. „Български Прѣгледъ“.

Единъ отговоръ. Отъ В. (Год. III, (1896), кн. XI., стр. 117). София.

---

* Всички статии, печатани въ вѣстници, при които нѣма никакво указание, сж анонимни.

Рецензия на статията въ „Дело“ — „Српске школе у Скопљанској епархији“ отъ Св. Симић. Отъ В. (Год. IV, (1897), кн. I, стр. 134). София.

Рецензия. Дриколовъ. Отпадъкъ на сръбската пропаганда въ Скоп. епархия. Отъ В. К. (Год. IV, (1897), кн. I, стр. 108). София.

Сп. „Мисъль“.

Българскитѣ работи въ Турция. Отъ В. К. (Год IX, (1899), кн. II, (I полугодие), стр. 198). София.

Една избирателна борба. (Год. IX, (1899), кн. VI, стр. 617; кн. VII, стр. 65. София.

Изъ Южна България. Пътни бѣлѣжки до Пловдивъ и Хасково. (Год. X, (1900), кн. VI, стр. 363). София.

Изъ Южна България. Пътни бѣлѣжки. (Год. X (1900), кн. VII, стр. 450; кн. IX, стр. 612; год, XI (1901), кн. I, стр. 41; кн. II, стр. 109; кн. X, стр. 635). София.

В. „България“.

(Год. IV. 1900—1901).

Русска академическа експедиция въ Македония (статия), бр. 3; Въ Черна Гора (ст.), бр. 4; Австрия и министерската промѣна у насъ (ст.), бр. 7; Албанскитѣ работи (ст.), бр. 10; Кръвопролития въ Щипъ (ст.), бр. 15; Македонски работи (ст.), бр. 18; Македон. работи (ст.), бр. 30; Национ. самосъзнание на Македон. българи (ст.) бр. 31; Македон. въпросъ (ст.), бр. 32; Македон. работи въ княжеството (ст.), бр. 44; Македоно-Одринската организация и арестуванията (ув. ст.), бр. 48; Правителствата и Македон.-Одрин. организация (ув. ст.), бр. 49; Македон. въпросъ и Н. Дурново (ув. ст.), бр. 53; Убийствата въ Македония и сърб. пропаганда (ув. ст.), бр. 55; Българ. Екзархия (ст.), бр. 57; Македонския въпросъ и Българ. правителство (ст.), бр. 61; Изъ България. Седемъ прѣстола — Черепишъ. (Подлистникъ), бр. бр. 58, 66, 67; Рѣчьта на графа Голуховски (ув. ст.). бр. 65; Юбилейнитѣ тържества на Козлудуй, Милинъ Камъкъ и Вратч. Балканъ (ст.), бр. бр. 68, 69 и 70; Италияно-Албанскитѣ работи (ув. ст.), бр. 71; Положението въ Македония (ув. ст.), бр. 74; Кумановския черковенъ въпросъ (ст.), бр. 76; Стара Сърбия (ув. ст.), бр. 79; Виенското посѣщение и Македон. въпросъ (ст.), бр. 83); Прѣслѣдванията на българитѣ въ Турция (ув. ст.), бр. 89; Депутатски отчетъ въ Вратца, бр. 92; Мнѣние, бр. 96; Фирмилиановата афера (ст.), бр. 96; Македонскитѣ работи (ст.). бр. 97; Изъ Турция, бр. 98; Населението въ Македония (отговоръ Драганову) бр. бр. 102 и 103; Положението на Балкан. Полуостровъ

(ув. ст.), бр. 106; Изъ Българска Добруджа (пѫтни бѣлѣжки), бр. бр. 106, 111, 112, 113 и 114 (има и отдѣленъ отпечатъкъ на малка 16-на); Прѣслѣдванията на българитѣ въ Турция (ув. ст.), бр. 111; Българ. Екзархия (ув. ст.), бр. 113; Реформи въ Турция (ст.), бр. 126; Мисъ Елена Стонъ (ув. ст.), бр. 130; Турция (ув. ст.), бр. 133; Халилъ Рифатъ Паша (ст.), бр. 135.

Календарче „Св. Кирилъ и Методий".

(Подъ Редакц. на В. Кънчовъ).

За 1899 година. — Годишенъ прѣгледъ (политико-обществен). — Новости отъ науката. — Българ. търговски къщи въ Солунъ. — Статистич. бѣлѣжки за цѣлия свѣтъ.

За 1900 година. — Прѣдговоръ. — Годишенъ прѣгледъ. — Международни събори. — Славянски юбилеи. — Научни новини.

За 1901 година. — Прѣдговоръ. — Годишенъ прѣгледъ — Парижкото всемирно изложение. — Славянски юбилеи.

IV Естествовѣдение.

Лозарство и Винарство. („Книж. за проч."; кн. I, стр. 59; кн. II, стр. 72; кн. III, стр. 60—1889; кн. VIII—X, стр. 218—1891 г.). Солунъ.

Гора. — Съ една картица. (Отпечатъкъ отъ „Трудове на Бълг. Природоисп. Д-во". Кн. I, стр. 7). София. 1900.

Ржкописи, намѣрени слѣдъ смъртьта.

История, география и етнография.

а) *Завършени:*

Кавала — Драма — Сѣръ — Солунъ. (Пѫтуванье).

Пѫтуванье изъ България. — Погановския монастиръ, Врѫшецъ и Искрецъ.

Ив. П. Славейковъ.

Въспоминания за учителската и обществена дѣятелность на Ив. П. Славейковъ въ Вратца.

Рецензия върху книгата „La Turquie et l'Hellénisme" отъ В. Берардъ.

б) *Недовършени:*

Топография на Македония, страници 354, на чисто прѣписани.

в) *Бѣлѣжки* (цѣнни):

Св. Гора. — Разни бѣлѣжки за Македония. — Плѣмена, езикъ, облѣкло, къщи, нрави (за Македония). — Азиятска Турция. — Библиография (въ Македон.). — Одрински вилаетъ. — Стара Гео-

графия (на Македон.). — По възраждането. — Паметници, пътища, проходи, произведения, занятия, търговия, училища (въ Македония). — Описания. — Прилѣпъ. — Черковния въпросъ. — Солунски санджакъ. — Драмски санджакъ. — Сърб. пропаганда. — Вратца. — Източния въпросъ. — Статистики разни (за Македон.). — Солунъ. — Битолска кааза. — Кичево. — Битолски вилаетъ. — Скопие (споредъ Еванса). — Еборско. — Охридско. — Леринъ. — Сѣрски санджакъ. — Корча. — Казанлъшка долина

Белетристика.

а) *Завършени:*

Митингъ. — Неозаглавенъ разказъ изъ революционнитѣ врѣмена (1876) въ България. — Глухоровъ размиренъ. — Неозаглавенъ разказъ. — Въ Ючбунаръ. — Караконджовци. — Видѣния. — Непобѣдимитѣ (съврѣменъ очеркъ).

б) *Недовършени:*

Изборитѣ въ градъ Глуховоръ. — Отецъ Серапионъ. — Грѣшка. — Литературни писма (по гръко-българ. распра).

Публицистика.

а) *Завършени:*

Критското въстание и гръцко-турската война. Отъ Анри Тюро. Рецензия.

б) *Недовършени:*

Съборъ на земледѣлцитѣ въ Плѣвенъ. — Лихварството въ Ст.-Загора.

в) *Бѣлѣжки:*

Положение на населението въ Чирпанската околия прѣди освобождението и сега.

Разни:

Грамада разнообразни бѣлѣжки, относящи се повече за Македония.

КРИТИКА.

Викторъ Анри. Експериментална педагогия. Прѣвели отъ оригинала (?) Ив. Мариновъ и Д. Василевъ. Издание на К. Евстатиевъ.

Подъ горния насловъ прѣди три години въ нѣколко книжки отъ Вѣстникъ Воститания се появиха редъ статии отъ В. Анри, дългогодишенъ сътрудникъ на извѣстния французски физиологъ и популяризаторъ на експерименталната психология — А. Бине. Това е единъ опитъ за прилаганье, или пó-добрѣ за начина на прилаганье експерименталния методъ въ областьта на педагогията, който се оказа тъй плодотворенъ въ психологията.

До сега много педагози, особенно американски, сж правили опити надъ грамадно число субйекти, но не всѣкога отъ тѣхнитѣ работи е могло да се добиятъ положителни резултати. Защото не е важно числото на опититѣ, а дали правилно сж произведени тѣ и какъ сж разработени.

Въ първата часть на своя трудъ В. Анри излага условията, при които опититѣ се произвеждатъ правилно. Първо той ни обръща вниманието върху условията, на които трѣбва да отговаря самия експериментаторъ: той трѣбва да бжде прѣди всичко безпристрастенъ, да се пази отъ всѣка прѣдвзета мисъль и самъ да произвежда опититѣ, а не да оставя тази работа на учителитѣ. Защото всѣкиму е извѣстно, че учителитѣ желаятъ да получатъ отъ своитѣ ученици колкото е възможно по-добри отговори и се стремятъ да добиятъ резултати, които потвърдяватъ нѣкоя прѣдвзета мисъль. *

За да покаже какво значение иматъ бѣлѣжкитѣ, които учителитѣ правятъ въ врѣме на опита и прѣдвзетата мисъль, Анри привежда слѣдния примѣръ. Единъ американски психологъ, Bolton, намѣрилъ, че добритѣ ученици запомнятъ повече цифри отъ колкото

---

* Това поддържа и Binet, като говори, че безъ прѣдварителна дресировка, учителитѣ не могатъ правилно да произвеждатъ опити (в. Année psychologique, 1899 г.). Изглежда че американцитѣ и въ това отношение ще ни изпрѣварятъ. Тѣ въ своитѣ педагогически училища сж въвели експерим. педагогия като единъ видъ учебенъ прѣдметъ: каратъ бждащитѣ кандидати за учители да наблюдаватъ малкитѣ дѣца и да отговарятъ на прѣдварително съставени въпросници.

лошитѣ. За да провѣри това, Бине самичъкъ направилъ опити надъ 300 ученика, но не забѣлѣзалъ такава ясна и опрѣдѣлена разлика въ помненьето на добритѣ и лошитѣ ученици. Когато обаче помолилъ и нѣкои учители да направятъ сѫщитѣ опити и прѣдварително илъ съобщилъ, макаръ и съ оговорка, резултатитѣ, до които билъ дошелъ Bolton, въ тѣхнитѣ опити ясно изпъквала разликата между добритѣ и лошитѣ ученици. Това противорѣчие е слѣдствие на туй, че учителитѣ не се отнасятъ еднакво къмъ добритѣ и лошитѣ ученици. На слабъ ученикъ се казва: „Де да видимъ, какво можешъ да запомнишъ“ и му се изброяватъ редъ цифри, а щомъ ученикътъ сгрѣши: „Азъ знаѫ, ти си лошъ ученикъ, какъ ще можешъ да запомнишъ това?“ Съ добритѣ ученици учителитѣ напротивъ се отнасятъ много снизходително.

Но експериментаторитѣ, които оставятъ учителитѣ сами да произвеждатъ опититѣ, казватъ, че когато тѣ се произвеждатъ отъ непознати хора, ученицитѣ се вълнуватъ и съ това се побърква на резултатитѣ отъ тѣхъ. За да се избѣгне това, Анри съвѣтва да се почва съ такива опити, при които смущението на ученицитѣ нѣма твърдѣ голѣмо значение (напр. съ измѣрванье на тѣлото), за да могѫтъ прѣзъ това врѣме да се запознаѫтъ и свикнѫтъ съ експериментаторитѣ. Добрѣ е сѫщо да се викатъ по двама—трима на еднъ пѫть, за да узнаѫтъ въ какво се състои опита, та да се не смущаватъ отпослѣ. Но ако опититѣ иматъ такъвъ характеръ, че отъ сношаванъето на подложенитѣ на опитъ и неподлаганитѣ да се измѣнятъ резултатитѣ, трѣбва строго да се бди, щото тѣзи послѣднитѣ да не могѫтъ нито на опититѣ да присѫтствуватъ, нито по-сетнѣ да се събиратъ съ своитѣ другари. Освѣнъ това, нуждно е експериментаторитѣ да бѫдѫтъ двама или повече, за да наблюдаватъ всички движения на ученика прѣзъ врѣме на опита.

Но едно общо трѣбва да иматъ всички опити: тѣ трѣбва да бѫдѫтъ така нагодени, че при произвожданьето имъ да играе значителна роль оная функция, която искаме да изслѣдваме. При изслѣдванье, напр. на паметьта, трѣбва да се гледа, щото фразитѣ, които ще се даватъ за изучванье, да не бѫдѫтъ нито много кѫси, които почти всички ученици ще запомнятъ добрѣ, нито пъкъ много дълги и трудни, защото всички ще ги запомнятъ тъй злѣ, че не ще можемъ да сѫдимъ за силата на паметьта у отдѣлнитѣ ученици.

Има два различни начина за произвожданье на опити: индивидуаленъ и коллективенъ. Анри указва на прѣдимствата на първия и на втория. По индивидуалния ученика може да се изучи по отблизо и по-подробно, а по коллективния могѫтъ да се направятъ въ кѫсо врѣме много опити. „Да се произведѫтъ изпърво нѣколко опити по индивидуалния методъ, послѣ по-главнитѣ отъ тѣхъ по коллективния и най-послѣ пакъ по индивидуалния, ето идеалътъ, къмъ който трѣбва да се стремимъ“, казва В. Анри.

Но има цѣлъ редъ въпроси, при които не е възможно да се приложи опитния методъ. Такива сѫ: влиянието на срѣдата, заболяванията, наслѣдственостьта и т. н. Въ подобни случаи трѣбва да си служимъ съ въпросници. За съставянье на въпросницитѣ,

Анри дава цѣнни съвѣти и упжтвания. Тѣ не трѣбва да съдържатъ въпроси, съ които би могло да се провѣряватъ знанията и способноститѣ на самитѣ учители, нито пъкъ въпроси, които засѣгатъ началството, защото учителитѣ не обичатъ, па и не смѣятъ, да отговарятъ откровенно на подобни въпроси. Сетнѣ въпроситѣ трѣбва да бждатъ кратки и разбрани и така съставени, щото този който отговаря да не може да разбере какъвъ именно отговоръ е желателно да се получи. До колко тоя стремежъ — да се угади какъвъ отговоръ да се даде — е силно развитъ между учителитѣ, може да се види отъ това, че Анри е получавалъ писма, въ които наивно сж го запитвали до какви резултати желае да дойде и що иска да докаже.

Понеже Анри не е далъ нито единъ примѣръ, съ който да покаже до колко може да се повлияе на резултатитѣ отъ неумѣлото съставяне на въпросника, азъ ще си позволя да приведж единъ. Прѣди нѣколко години Chabot бѣше направилъ една педагогическа анкета по въпроса: кои учебни прѣдмети се харесватъ най-много на ученицитѣ? Резултатътъ, който се получилъ, билъ: нравоучение. Въ сжщото врѣме и Lefèvre, професоръ въ Лилль, бѣше направилъ върху сжщия въпросъ друга анкета надъ 37,000 ученика отъ департаментитѣ въ сѣверна Франция. Той намѣрилъ, че ученицитѣ най-много обичатъ история. Нравоучението било девето по редъ. Отъ дѣ това противорѣчие? Да не би Лионскитѣ ученици, които сж отговаряли на въпросника на Chabot, да сж по-нравствени отъ ученицитѣ въ сѣверна Франция? Съвсѣмъ не. Причината е твърдѣ проста: въ въпросника на Chabot нравоучението стояло на първо мѣсто и тѣ отговаряли, че обичатъ най-много първия прочетенъ прѣдметъ. И за вѣрванье е, че ако въпроса гласѣше: кой учебенъ прѣдметъ най-малко ви се харесва? щѣше да излѣзе, че е пакъ нравоучението. Въ въпросника на Lefèvre наопаки ученицитѣ сами указвали имената на учебнитѣ прѣдмети, споредъ избора направенъ отъ всѣкиго отдѣлно. При това били зададени два въпроса: кой учебенъ прѣдметъ най-много ви се харесва? кой учебенъ прѣдметъ най-малко ви се харесва? И отъ сравнението на отговоритѣ билъ полученъ редътъ на прѣдметитѣ de préférance.

Слѣдъ произвежданье на опититѣ и събиранье на наблюденията трѣбва да се пристжпи къмъ една по-важна работа — тѣхното разработванье. Инакъ тѣ би останали мъртъвъ материялъ. Една отъ причината за лошата разработка на събрания материялъ, споредъ Анри, е и тая, когато отговоритѣ надминавятъ извѣстно число (1,000). Тогава паметьта не може да ги схване всичкитѣ изцѣло и не могжтъ да бждатъ добрѣ класифицирани. Разбира се, това искание на Анри има значение само за извѣстни случаи, но не и всѣкога. Отъ цитирания по-горѣ примѣръ видѣхме, че отговоритѣ могжтъ да възлизатъ на нѣколко хиляди (37,000) и пакъ да бждатъ класифицирани добрѣ.

Общото правило, което трѣбва да се спазва, споредъ Анри, *е да се начева* съ изучванье на различнитѣ резултати, добити отъ

произведенитѣ опити, да се групиратъ тѣзи резултати по своята еднаквость или сходство и да се отбѣлѣжи: кое остава постоянно, кое се измѣнява и какъ. Сравнително по мжчна работа е разработката на наблюдения и опити, които се отнасятъ до различни функции и до тѣхното съотношение. Тукъ трѣбва да се изліза изъ резултатитѣ на нѣкоя функция и съ тѣхъ да се сравняватъ резултатитѣ отъ другитѣ функции. Да прѣпишж нѣкои отъ примѣритѣ на В. Анри ще бжде излишно. Ще кажж само, че експериментаторътъ трѣбва да постжпва както лѣкарьтъ, който опрѣдѣля диагнозата на една болесть по всичкитѣ нейни признаци, а не по нѣкои само отъ тѣхъ, които могжтъ да бждатъ общи и на други болести. Тъй щото, когато се произвеждатъ опититѣ и когато се пристжпва къмъ тѣхната разработка трѣбва да се взима прѣдъ видъ всичко, което може да има влияние върху това или онова състояние на извѣстна физическа или психическа функция.

Това сж въ общи чърти правилата, о които трѣбва да се придържа експериментаторътъ при произвежданье на своитѣ опити и тѣхната разработка. Всѣкой, който е запознатъ малко-много съ въпроси отъ методологически характеръ, ще забѣлѣжи, че Анри не е изброилъ всички обстоятелства, които могжтъ да повлиянжтъ на резултатитѣ отъ опититѣ. Напримѣръ, че тѣ трѣбва да се произвеждатъ въ единъ и сжщи часъ прѣзъ деньтъ, да не би умората на ученицитѣ да укаже нѣкакво влияние върху тѣхъ; при едно и сжщо разположение на духа, както у експериментатора, така и у ученицитѣ, което е отъ голѣма важность, когато се правятъ опити върху силата на внушението и т. н. Но цѣлта е постигната. А тя е да се накаратъ бждащитѣ експериментатори да обмислятъ по-добрѣ плана, по който ще произвеждатъ опититѣ.

Втората часть се занимава съ прѣгледъ на до сега полученитѣ резултати отъ експерименталната педагогия. Споредъ Анри, явленията, съ които трѣбва да се занимава експерименталната педагогия, се разпадатъ на петь групи. I гр. Физически свойства на организма. II гр. Състояние на сѣтивнитѣ органи. III гр. Посложни психически процесси, които прѣработватъ възприети впечатления. IV гр. Чувства и емоции и V гр. Общи свойства на психическия животъ у субйекта.

Сравнително най-добрѣ сж изслѣдвани явленията отъ първитѣ двѣ групи. Доказано е, напр., че колкото годинитѣ на дѣцата се увеличаватъ, толкова тѣ по бавно растжтъ и че къмъ 12—14 година се забѣлѣзва извѣстно ускоряванье въ растеньето, което съвпада съ периода на половото развитие и има извѣстно влияние върху успѣхитѣ на обучението. Доказано е сжщо, че чувствителностьта за различаванье на бои и тежини се увеличава правилно съ възрастьта, а чувствителностьта къмъ болки наопаки — намалява. Изучваньето на явленията отъ третата група е почнато отъ скоро. Къмъ тази група явления спада и паметьта. Слѣдъ като ни обрѣща вниманието върху това, че не трѣбва да смѣсваме паметьта съ разпознавателната способность, Анри казва, че способностьта къмъ запомнянье може да се опрѣдѣли, като

намѣримъ максималното число думи, цифри или фигури, които ученикътъ е запомнилъ, слѣдъ като ги е видѣлъ или прочелъ единъ пѫть. Нека прибавѭ веднага, — че не трѣбва да сѫдимъ за силата на паметьта у отдѣлнитѣ ученици, наприм. като направимъ нѣколко опита само съ запомнянье на отдѣлни думи, понеже може да има ученици, които сѫ упражнени по-вече въ такъвъ родъ запомнюванье, отъ колкото въ запомнянье на цифри и прѣдмети. Необходимо е, значи, да се направѭтъ опити върху всички видове помнения. И само тогава ще намѣримъ кой ученикъ има най-голѣма способность къмъ запомнянье, разбира се, за кѫсо врѣме. Но по-важно е да се знае кой ученикъ може да помни за по-продължително врѣме. Туй може да се постигне и съ сѫщитѣ опити, като се яви само, че тѣ сѫ вече привършени и слѣдъ день или часъ запитаме ученицитѣ, какво сѫ запомнили отъ това, дѣто сѫ чули или видѣли въ врѣме на опититѣ.

Казахъ, че изслѣдвания върху паметьта сѫ се почнали отъ скоро и ний не знаемъ, дали, напр., упражняванъето въ помненье на думи не се отражава злѣ върху помненъето на цифри и т. н. Колкото до другитѣ групи явления, тѣхното изслѣдванье току що начева. Въ всички културни държави, обаче, покрай психологическитѣ кабинети, сѫ основани вече и нѣколко дружества за изслѣдванье психологията на дѣтето. Въ 1899 г. въ Парижъ биде основано едно дружество за психологическо изслѣдванье на дѣтето (Société libre pour l'étude psychologique de l'enfant), а въ Верона (Италия) — единъ кабинетъ за педагогическа антропология, чийто директоръ Melzi издаде вече едно съчинение подъ наслов „Antropologia pedagogica". И нека се надѣваме, че не е далечъ деня, когато съзижданъето на една дидактическа система върху принципитѣ на експерименталната педагогия ще бѫде напълно възможно.

А. Я.

Иваница Данчевъ. Живота и поборническата му дѣятелность въ свръзка съ движението на Ботевата чета, прѣзъ 1869—1876 година Отъ Ангелъ Д. Бояджиевъ. Варна, 1901 г.

Като се замисли човѣкъ върху епохата, що обема послѣднитѣ двѣ десетилѣтия до освобождението ни, не може да се не удиви: герой подиръ герой се изреждатъ — едни или падѫтъ отъ крушума на непрятеля, или повисѫтъ на бѣсилката, или оковани въ желѣзо се озовѫтъ въ тъмнитѣ и влажни зандани; ето пъкъ други, по-млади и по-смѣли, излѣзатъ на сцената! Нищо не ги спира, нищо не ги отчайва, несполуката ги прави по-дѣятелни, по-ревностни. За тѣхъ, сѣкашъ, не важи, може ли да успѣе дѣлото или не, тѣ мислѭтъ само едно — че то е свято и че трѣбва да се води борба, да се мре за него.

Годинитѣ текѫтъ и уцѣлѣлитѣ живи герои единъ по единъ се скриватъ въ гроба. И трѣбва ли да занесѫтъ тѣ съ себе си всичко?

Струва ни се, втора услуга ще направятъ тѣ на отечеството си, ако опишатъ своитѣ дѣла, и по този начинъ дадатъ възможность на потомството, да се запознае по-отблизу съ тѣхъ. Радва ни много фактътъ, че напослѣдъкъ се появиха вече нѣколко спомени отъ дѣйцитѣ на нашето духовно и политическо възраждание, и надѣваме се, че ще излѣзатъ на свѣтъ още такива . . . .

Прѣдъ насъ стоятъ споменитѣ на Иваница Данчевъ, единъ отъ първитѣ участници въ революционното движение прѣзъ послѣднитѣ години на робството. Едва 19 годишенъ момъкъ, Данчевъ напуща прѣзъ 1869 г. Ромѫния, влиза въ срѣдата на хъшоветѣ и се прѣдава всецѣло на революционното дѣло. По комитетски работи снове той изъ ромѫнскитѣ градове, озовава се съ Ботева дори въ Одесса и Цариградъ. Прѣзъ 1875 г., когато се тъкмѣло Старозагорското възстание, Данчевъ, Заимовъ и Бенковски били изпратени отъ Гюргевската революционна дружина въ Цариградъ, за да го запалятъ. Подиръ несполуката на туй дѣло Данчевъ се връща въ Ромѫния, отдѣто наскоро съ Заимова отива въ България, въ третия революционенъ окржгъ съ центъръ Вратца. Тука, особено въ Рѣховско, Данчевъ развива жива революционна агитация: намира срѣдства да се купи оржжие, и нагласява плана за прѣнасяньето му въ Вратца, дѣто се готвѣло възстание.

Нему сѫщо се дължи главно организуваньето на Ботевата чета, и съ нея той на 17 май 1876 г. прѣминава въ България и участвува въ сраженията ѝ. Подиръ разбиваньето на четата при „Милинъ камъкъ“ и „Волътъ“ и убиваньето на войводата, Данчевъ и Кирилъ Ботевъ, братъ на Хр. Ботевъ, се изгубватъ изъ горитѣ. Подиръ дълго скитанье, изложени всѣки часъ на опасность да бѫдатъ хванати отъ турцитѣ, двамата, прѣоблѣчени въ шопски дрехи, пристигатъ съ голѣмъ рискъ въ Ломъ. Тукъ били прѣдадени на турската полиция и хванати. Съсипанъ отъ мжки, Данчевъ заедно съ Кирилъ Ботевъ и нѣкой-си ломски учитель, който имъ оказалъ помощь, билъ закаранъ въ Видинъ, а послѣ — въ Руссе. Въ послѣдния градъ билъ осѫденъ на обѣсванье, но, поради застѫпничеството на Илия Цановъ, билъ помилванъ и изпратенъ на вѣчно заточение въ окови въ Сенъ-Жанъ-д'Акъръ. Наподиръ, съгласно Санъ-Стефанския договоръ, билъ освободенъ заедно съ други бунтовници и се завърналъ въ отечеството си.

Споменитѣ на Данчева сѫ извънредно интересни и заслужватъ да бѫдатъ прочетени отъ всѣкиго, особено отъ младежьта, която ще намѣри въ тѣхъ и душевна наслада, и поука. Едно само жално: писачътъ е прѣпълнилъ книгата съ дотегливи мѫдрувания и фразьорства, повечето безсмислени. Ний ще приведемъ нѣкои за примѣръ, като запазимъ и правописа:

„Тия повѣствуватели на истината имаха отдавна измѣрѣна дълбочината на мрачнитѣ жестокости, прѣдраждащитѣ, притѣснѣнията — всичкитѣ тия гъмжения въ мрачния апаратъ“ (стр. 24). — „Едно боржуазно лѣгло, натъпкано съ перушина и покрито съ коприна, надъ което господарува мракътъ, не би могло да се устои на сиянието, което заобикаля на бойното поле лѣглото на

единъ въстанникъ, облѣчено съ гѫстата шума на гората, пазителка на спокойствието му и покрито съ тихитѣ навѣси на клончетата, свидѣтели на страданията му“ (стр. 102) — Или други по-нататъкъ: „Уви, на друго мѣсто за награда на тия мѫченици, за благодарность къмъ сѫдбата, за дѣто имъ изпрати мѫченията, Вий бихте намѣрили друга борба — борба противъ всичкитѣ трудове на родолюбеца, противъ всичкитѣ усилия на правдата, борба зловрѣдна, братоубийствена, лукава и гробна, която напада искуплението на свободата посрѣдствомъ подлостьта и затъмнѣва славата на България посрѣдствомъ прѣдателството! Това сѫ дълбоки и утровителни факти, недостѫпни за повърхностьта, защото сѫ подземни, недосѣгаеми отъ човѣшкия погледъ, защото сѫ мрачни“.. Въ долнитѣ класове на народа, тамъ гдѣто е имало навѣдени (к. н.) съвѣсти, дребнави души, плашливи сърдца, тамъ изхожда нравственната чума за труженика, която е по-отвратителна, позловѣща и отъ тиранията на най-непримиримитѣ врагове“ (стр. 111).

И такива громки, безмислени фрази заематъ нѣкждѣ дори цѣли страници!

Н. Ф.

Хекскли, Гейке... Какво е направилъ за науката Чарлзъ Дарвинъ, съ приложение: „Чарлзъ Дарвинъ“ и „Съврѣменния Дарвинизмъ“ отъ Н. Ив. Харлаковъ. Габрово 1901 г. цѣна 1 левъ.

Всѣкждѣ говорѫтъ вече за еволюция, — както въ естествознанието, гдѣто си е придобила вече право на гражданство, тъй и въ социологията, етиката, психологията и др. области на човѣшкитѣ знания.

Но що е еволюция? На този въпросъ най-добъръ и най-приемливъ отговоръ ни дава английския философъ Херберть Спенсеръ: „Еволюция е интеграцията на материята, която се съпровожда отъ разсѣяни движения, въ врѣме на които материята прѣминава отъ състоянието на неопрѣдѣлена, несвързана еднородность въ състоянието на опрѣдѣлена и свързана разнородность и въ врѣме на което неизразходваното движение прѣтърпява такова аналогично прѣвращение“ (First Principles, § 145). Това опрѣдѣление е просто едно обобщение на ембриологическия законъ на Е. фонъ Беръ, който се състои въ това, че измѣненията, които прѣтърпява семето до като стане растение, или яйцето—до като стане животно, се състои въ прѣходъ отъ еднородно строение въ разнородно, и на закона на Едвардсъ за усъвършенствуване чрѣзъ раздѣление на физиологическата работа.

Ето основния принципъ на еволюционизма, който е пълно отрицание на революционизма, т. е. на ученето за внезапни промѣни въ природата или въ историята, било отъ непрѣдвидени и изключителни причини, били отъ насилие. Еволюционизмътъ прѣдполага постепенното и непрѣкѫснато прогресивно развитие на нѣщата споредъ единъ естественъ неизмѣнимъ законъ. Споредъ еволюционизмътъ само рѣзката външна проява на това про-

грессивно развитие може да се нарече революция. Напр. излупваньето на пилето, кипящата вода и др. Еволюционизмътъ обяснява всички проявления на човѣшката мисъль, той се опира върху извѣстни данни на естествознанието, върху хипотезата на Канта и Лапласа за произхождението на вселенната, върху множество геологически данни, теорията за трансформираньето и равновѣсието на физическитѣ сили и др., а най-вече върху хипотезата за трансформизма, указана отъ Дидеро, Ламарка и развита отъ Чарлъзъ Дарвинъ. Теорията за трансформизмътъ лежи въ основата на тази система, която, споредъ насъ, дава най-добро и най-приемливо обяснение и на въпроситѣ, относящи се до социологията, психологията и етиката.

Въ нашата популярно-научна литература има вече доста много съчинения, студии и очерки по дарвинизма, но липсваше такова, което би показало на интересующия се по този въпросъ ясно и точно, какъвъ прѣвратъ е направилъ Дарвинъ, съ своята трансформационна теория въ разнитѣ области на човѣшкото знание.

Разгледваната отъ насъ книга, която се е появила на английски прѣзъ 1882 г. скоро слѣдъ смъртьта на Дарвина, подъ заглавие „Charles Darwin", като „паметенъ" сборникъ за Дарвина и е имала за цѣль да запознае широката масса съ човѣка, когото науката бѣ загубила за винаги. Въ нея сж помѣстени статии на учени като Хжксли, Роменсъ, Гейки и Дайеръ, които разглеждатъ трудоветѣ или, по-право какво, е направилъ Дарвинъ по ботаниката, зоологията и психологията. Освѣнъ това тамъ има една встжпителна забѣлѣжка отъ Хжксли, въ която той разглежда значението на Дарвина, както и една характеристика на Дарвина отъ Дж. Роменсъ.

Освѣнъ това българското издание е допълнено съ двѣ статии отъ г-нъ Н. Ив. Харлаковъ. Едната е озаглавена „Чарлъзъ Дарвинъ"; въ нея той разглежда живота на Дарвина и изтъква какво важно влияние сж имали върху него социално-политическитѣ идеи на врѣмето и какво влияние иматъ въобще тѣ върху развитието на науката.

Въ втората си статия „Съврѣменния Дарвинизъмъ" г-нъ Х. много вѣщо излага съврѣменнитѣ теории за развитието на организмитѣ и какво направление е взела Дарвиновата теория въ ржцѣтѣ на ексклюзивиститѣ, като напр. Вайсманъ. Най-накрая г. Х. разглежда много добрѣ значението на нео-ламаркизма и на неодарвинизма. Освѣнъ това въ сжщата статия се разглеждатъ различнитѣ теории по въпроса за наслѣдственостьта, който е най-трънливия въпросъ въ биологията. Но не знаемъ, защо г-нъ Х. е изпустналъ една теория, която наистина е още нова въ биологията, но която поне за сега отговаря на по-вечето въпроси, на които досегашнитѣ теории за наслѣдственностьта не сж могли да дадатъ единъ приемливъ отговоръ, — говоримъ за биохимическата теория на Дантека.

Женева, Януарий 1902 г. *Н. Г.*

НОВИ КНИГИ

Paul Bergemann. Социална педагогика, изложена въз основа на научни изслѣдвания и съ помощьта на индуктивната метода, като универсална или културна педагогика. Ч. III и IV. стр. 275 — 686. Прѣвелъ отъ оригинала Д-ръ Д. К. Свраковъ. Цѣна 2 л. 60 ст.

Фридрихъ Енгелсъ. Отъ идеализма къмъ материализма. Прѣв отъ руския оригиналъ Г. Б. Научни издания № 26 .стр. 82. Цѣна 60 ст. Варна. 1902 год.

Мнѣние на Софийското медецинско дружество по законопроекта за народното здравье.

Бойчо Липовски. Потайни жалби. Стихотворения. Ц. 40 ст.

Е. Р. Шепертъ. На майкитѣ — за дъщеритѣ. Прѣв. отъ руския прѣводъ на Е. А. Дунаева и издава П. Г-евъ. стр. 164 цѣна 1·20 л. Пловдивъ 1902 год.

Единъ Македонецъ. Българската пропаганда въ Македония и Одринъ. стр. 32. Цѣна 30 ст. София, 1902 год.

ЧЕТВЪРТАТА ГОДИШНИНА
отъ
МИСЪЛЬ

(1894 год.; 830 стр.)

въ която е печатанъ Алековиятъ Бай Ганю и пѣсень I—XXI отъ Божествената Комедия се отстжпва на абонатитѣ на XII-та год. за 3 лева.

По-важни нѣща, печатани въ IV год.: Невский проспектъ отъ Н. Гоголь, Жертвитѣ отъ Н. Начовъ, Джонъ Милтонъ отъ Маколей; Джонат. Свифтъ, Задача на бълг. белетристика отъ Д-ръ К. Кръстевъ; Нар. пѣсни на братия Миладинови отъ Д. Страшимировъ, Хуманизмътъ и неговото значение за умственото развитие на Европа. отъ Н. Станевъ; Историята на една злочеста царица (Мария Стюартъ) отъ К. Столѣтовъ, Тиндалъ и неговото мѣсто въ науката отъ И. Калина, и пр. и пр.

ОТЪ РЕДАКЦИЯТА.

Ще бждатъ печатани:

1. Левъ Николаевичъ Толстой. Неговия животъ, произведения и ученне. Студия отъ Б. Н. Балкански.

2. Прѣгрѣшеннето на майка ми. Разказъ отъ Георгиосъ Визиносъ. — Попъ Нарцисъ. Разказъ отъ Дим. Викеласъ. Прѣв. отъ новогръцки И. Доревъ.

3. Мълчание. Разказъ отъ Леонидъ Марковъ. Прѣв. [illegible]ндовъ.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постояни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Даваиловъ, Н. Г. Данчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. П. Славейковъ, Г. П. Стаматовъ,
П. Ю. Тодоровъ и П. К. Яворовъ.

Година XII. — Априлъ — Книжка IV (120).

София
Печатница »Св. София«
1902.

Митингъ

Недовършенъ разказъ отъ **В. Кжичовъ**

Селото Босоногица е заселено въ долината на Струма, близо до турската граница. То се отличаваше вече много отъ съсѣднитѣ нему села въ Турция: кмета и писаря му носѣха панталони, четири нови механи бѣха отворени и конституционнитѣ идеи бѣха до тамъ на дълбоко отишли въ селото, щото Босноговци можеха вече да изказватъ своята народна воля чрѣзъ митинги.

Въ петъкъ прѣдъ Великъ-день, на вечерьта, македонската механа бѣше прѣпълнена съ народъ — повечето македонци, избѣгали изъ Турция въ разни врѣмена. Оглушителенъ шумъ се дигаше въ механата. Много баби, които отиваха въ църква, се поспирваха прѣдъ малкото ѝ прозорче и съ болка на сърдце клатѣха глава. „Боже, Господи! На разпети-петъкъ пияни!“ — каза една. „Харамии!“ отговори друга.

А въ механата се развиваше политически въпросъ отъ голѣма важность за харамитѣ. Дочуло се бѣше, че въ София „има нѣщо“. Какво бѣше това „нѣщо“, никой хубаво не знаеше. Всички вѣрваха обаче, че то се касае до Македония, защото вѣстницитѣ вече много дрънкаха за турцитѣ и митинги ставаха на нѣколко мѣста, дѣто се изказваха голѣми заплашвания къмъ Султана, па и къмъ цѣла Европа.

— Азъ ви казвамъ, че ще стане нѣщо — викаше механджията Атанасъ, който четири пѫти бѣше прѣскачалъ границата съ пушка на рамо. — Ние трѣбва да сме готови!

— Дано те чуе Господь! — отговори единъ младъ, двайсеть и осемь годишенъ сухъ мѫжъ.

— Не може вече да се търпи, не може! Отъ день на день стурцитѣ таватъ по-зли, цѣлата Македония пищи като

змия въ огънь! — рече единъ мустакатъ харамия и удари съ паница по масата, та се разлюляха всички чаши.

— Въ Кичевско страшни убийства сѫ станали — притури другъ, — Сеферъ ходи съ 40 души разбойници и плѣни Поречьето, безъ да има кой да му каже нѣщо. Закланъ е дѣдо Станое, плѣненъ е Николовия синъ отъ Орланци, убитъ е единъ отъ манастирскитѣ слуги, откарани сѫ овцитѣ на шесть села!

— Ами въ Прилѣпско? — продължи трети — на колко жени и моми се разсипа честьта! Планинскитѣ села по Бакуна се обраха до трънъ. Омеръ ходи като бѣсенъ по селата и народа трепери отъ името му.

— Абе, какво ми дрънкате за Омера, за Сефера, когато Битолския валия самъ е разбойникъ! Той дѣли плячката съ харамиитѣ и въ Цариградъ го знаѫтъ това нѣщо... Не, това се вече не търпи и въ София най-послѣ и министритѣ го разбраха!... Малко късно, ама го разбраха и ние трѣбва да поизчистимъ заръждавелитѣ мартини — приказваше мустакатия Данаилъ.

Всѣки разказваше за разни злоупотрѣбления, които ставали по ония мѣста, отъ дѣто е родомъ и всѣки бѣше увѣренъ, че трѣбва да си готвѫтъ и прикачкитѣ за ножове, за револвери, за ками и прочее харамийски принадлежности. Разговоритѣ ставаха все по-буйни и по-шумни. Атанасовото вино разпали мозъцитѣ на старитѣ юнаци и тѣ геройски вече сучеха мустаци.

Въ това врѣме влѣзе Радолинъ Войвода отъ Неврокопско и всички му станаха на крака. Той бѣше едъръ 45 годишенъ мѫжъ съ буйни мустаци и мраченъ погледъ, имаше двѣ рани по лицето отъ ножъ. Четиренайсеть години бѣше скиталъ по Пиринъ, като неограниченъ господарь на букьето, на студената вода, на друмоветѣ и на клисуритѣ; а сега немилъ не-драгъ живѣе по Дупнишко, скита отъ село на село, отъ механа на механа и нищо го не радва.

Радолинъ седна и другитѣ го послѣдваха.

— Бай Радолине, — рече механджията — отъ София идѫтъ добри новини!

— Тъй ли? — рече Радолинъ спокойно.

— На барутъ мирише — каза мустакатия Данаилъ.

— А, а, хубаво нѣщо, — каза войводата съ лека *усмивка*. Ти какво ще правишъ съ дѣцата?

— Дѣца ли? Кой ти търси дѣца! Майка имъ нека ги гледа. Да не ги е раждала.

— Утрѣ, други день ще изпиемъ всичкото вино и ще турѫ ключа на механата, каза Атанасъ.

— Мигаръ толкозъ скоро!

— Четири годинъ се мѫчѫ около бъчвитѣ! Човѣкъ да е отъ желѣзо пакъ ще се съсипе!

— Не бързайте толкова, момци, още не е дошло врѣме, — каза войводата и въздъхна изтежко.

Околнитѣ побързаха да го увѣрѫтъ по разни начини въ противното и шумътъ още повече се увеличи. Въ това врѣме дойде единъ двайсеть и петь годешенъ момъкъ и яви, че въ Дупница имало нѣкакво извѣстие, което било много важно, и че въ София десеть хиляди македонци се събрали при черквата св. Краль и ходили при министритѣ и при турския консулъ.

Това извѣстие произведе такава радость между старитѣ харамии, щото нѣкои бѣха готови да заплачѫтъ. Атанасъ отвори зимника и каза да пиѫтъ кой колкото иска.

На другия день македонцитѣ раздвижиха цѣлото село. Нѣкои вече ходѣха по улицитѣ съ паласки и съ пълни фишеклѫци прѣзъ рамо. Радолинъ, колкото и да бѣше хладнокръвенъ, пакъ се поддаде на общото увлечение и като зема съ себе си 4—5 момчета, тръгна право за София, да види каква е работата.

Въ сѫбботa вечерьта пристигнаха отъ Горня Джумая въ Босоногица двама турци, които заминуваха за Дупница да продаватъ имуществата си. Щомъ се научиха за това, посѣтителитѣ на Атанасовата механа размислиха и намѣриха, че това трѣбва да сѫ шпиони, изпроводени отъ Турция да видѫтъ, дали Радолинъ войвода ще тръгва скоро, затова рѣшиха да ги уловѫтъ и да ги прѣдадѫтъ на кмета да ги закара въ София. Още сѫщата вечерь рѣшението се тури въ дѣйствие: Еминъ Ага и Ибраимъ Ефенди бѣха вързани и отведени при кмета.

Турцитѣ бѣха уплашени страшно.

Македонцитѣ разправиха на кмета работата; той се убѣди, че тъй трѣбва да е, повика турцитѣ при себе си, каза имъ нѣколко остри думи и заповѣда да ги арестуватъ.

Въ Атанасовата механа виното течеше като чешма и по стѣнитѣ висѣха вече нѣколко мартини и криви сабли.

Въ недѣля на Великдень селото Босоногица бѣше въ такова весело настроение, въ каквото не е бивало отъ какъ е заселено. Всичкитѣ селени се извървѣха въ Атанасовата механа, пиха кой колкото можеше и честитѣха на македонцитѣ бѫдѫщата свобода.

Само кметътъ се показваше, че не сподѣля общата радость.

— Страхъ ме е, — викаше бай Божилъ — че сърбитѣ ще ни побъркатъ.

— Кой, сърбитѣ ли? Хе, хе, ще ги натъпчемъ въ Дунава като патки, така нека да знаѫтъ — викаше геройски Климе Велгощанинъ.

— Па не сѫ само сърбитѣ! — продължи важно бай Божилъ — и Австриянитѣ отъ Босната ще ни побъркатъ, и тѣ татъка нѣкѫдѣ пипатъ.

— Австрия не смѣе да се помръдне, господинъ кмете, защото московина ѝ е стѫпилъ на опашката.

— Добрѣ, но московина не е съ назе?

— Това е политика, брайно! Мигаръ съ турчина или съ нѣмеца ще бѫде московина? Политика дълбока е това!

Мнозина потвърдиха думитѣ на Климе и кмета, ще не ще, трѣбваше да млъкне.

При-вечерь по Дупнишкия друмъ идѣха двама конни стражари къмъ Босоногица, единътъ по-старъ, съ плоско, жълтеникаво лице и съ рѣдки червени мустаци и малки мѫтно-сини очи, а другия — младъ черноокъ момъкъ, съ наивенъ тихъ погледъ. Коньетѣ и на двамата бѣха добри. По-стария пушеше съ голѣмо цигаре, на краятъ съ обло кехлибарено маме.

— Моя умъ не може да прѣсече тая работа — каза младия. — До вчера се приказваше едно, днеска става друго... До вчера турцитѣ правѣха сѣкакви пакости по Македония, а сега станали добри и училища ни даватъ и владици ни даватъ и не знамъ още какви други работи. Мислѫ, мислѫ и не могѫ да се сѣтѫ, каква е тая работа.

— Ха, ха, ха, — изсмѣ се съ високъ гласъ по-стария стражарь — познава се, че още не отбирашь тия работи. Па и какъ ще ги отберешъ, когато до вчера си билъ въ ротата, гдѣто човѣкъ нищо не може да научи освѣнъ едно на пле-ечо и прочее. Това е политика, Станое! Сега всичко

съ политика се върши. Безъ политика нищо не става. На, ето ние сме стражари, ама и ние трѣбва политиката да гонимъ и прочее.

— Какъ тъй?

— Тъй, не трѣбва да казвашъ това, което вършишъ, не трѣбва да вършишъ това, което казвашъ; трѣбва да гледашъ на кждѣ се въртятъ работитѣ и ти нататъкъ да отиващъ и прочее.

— Дека ще се каже, трѣбва да лъже човѣкъ, ако иска да прави политика?

— Тъй ами! Инакъ сега не върви. Гледай нашия околийски, той страшно върти политика и ето стана вече окржженъ, а може и по-горѣ да върви. Лани смаза отъ бой Иванчо Анишката въ затвора и тоя подиръ четири дена умрѣ. Послѣ направи рапортъ, че Анишката се обѣсилъ и азъ го подписахъ и други го подписаха и работата се свърши. Околийския ни лукъ ялъ, ни на лукъ мирисалъ.

— Ами това не е добро, бае Димо!

— Хе, не е добро! Отъ дѣ знаешъ, че не е добро? Може и добро да е! Политиката го така сака. Докторътъ е ученъ човѣкъ, знае шесть езика, па и той подписа рапорта. Азъ видохъ. Ржката му не трепна.

— Чудна, работа!

— Чудна, ами. Бисмаркъ съ политика е достигналъ толкова високо. Всичко сега върви съ политика. Ти ако поседишъ повечко въ полицията ще видишъ, че съ нея се върши всичката политика.

Стражаритѣ стигнаха въ село късничко и потеглиха право въ кжщата на кмета, която е срѣдъ село и е най-хубавата. Тя е заградена съ зидъ и има дебели дървени порти. Портитѣ не бѣха заключени и стражаритѣ направо влѣзнаха въ двора, безъ да питатъ нѣкого. Дворътъ е широкъ и голѣма часть завзетъ съ кошове за храни, съ оборъ за кравитѣ, съ курници за кокошкитѣ и други такива. Посрѣщна ги единъ трийсеть годишенъ мжжъ, облѣченъ въ дрипи и улови коньетѣ да ги развожда.

— Тукъ ли е Божилъ? — попита по-стария стражаръ.

— По село е нѣкждѣ — отговори момъкътъ.

— Кой е въ кжщи?

— Чорбаджийката е тукъ.

Чорбаджийката скоро излѣзе, посрѣщна гоститѣ и ги покани да седнѫтъ на чардака. Тя бѣше петдесеть годишна суха селенка, съ селско облѣкло и затвърдѣло отъ работа тѣло.

— Проводете нѣкого за Божила! — каза заповѣднически Димо и седна кръстатомъ на чардака. По-настрана се намѣсти Станой.

Стрина Недѣля,—тъй бѣше името на селенката,—намѣри едно дѣте, изпроводи го за мѫжа си и влѣзе въ кѫщи да стъкми ракия и кафе за стражаритѣ.

Въ това врѣме портата се отвори и въ двора влѣзе осемнайсеть годишна хубава, напета селенка, съ голѣма полска китка на глава. Момичето влѣзе весело, игриво, но като видѣ стражаритѣ, засрами се, наведе очи и мина бързо въ кѫщи, като каза едвамъ чуто: „добрѣ дошле“.

— Добрѣ нашле, пиле! — рече Димо и се наведе отъ чардака да улови момичето за главата, но то бързо се мушна въ кѫщи.

Станой се намръщи. Това му причини мѫка на сърдцето.

— Да падне на нашия околийски! — каза многозначително Димо, ухили се, и си засука мустацитѣ.

Кметътъ пристигна запъхтянъ, поздрави стражаритѣ весело и си изтри потното чело. Извика на домакинката поскоро да донесе отъ старата прѣпечена ракия и мезе, па се обърна къмъ стражаритѣ:

— Димо, бързо казвай, какво ново носишъ отъ Дупница, че нашитѣ селени вече полудѣха!

— Митингъ ще стане утрѣ! — каза важно Димо.

— Митингъ?!

— Да, митингъ. Цѣлото село трѣбва да присѫтствува.

— Е, па послѣ какво?

— Нищо, ще се подпише революцията и свършено.

Кмета не разбра, каква революция има да се подписва, но не искаше да се покаже простъ прѣдъ Димо.

— Тъй ли? Революция ще се подписва, ха! Ние сме готови.

— Разбира се! — рече стражара.

— Е, какъ е по Дупница, — подзе лукаво кмета. — Мирише ли на война вече?

— Каква война те видѣло?

Кмета се объркa за малко врѣме, но бързо се съвзе.

— Нашитѣ македонци сѫ полудѣли изъ село отъ нѣколко дни.

— Тъй ли? хъ! Отваряй си очитѣ хубаво, кмете, да не ядешъ попарата. Пази да нѣма да се крои нѣщо противъ правителството.

— А, такова нѣщо нѣма подъ камикъ да се чуе. Всичкитѣ селени съ отъ либералната партия.

— Ами какво правятъ македонцитѣ?

— Какво ли? Готвятъ се за бой!

— Ха, ами съ кого?

— Съ турчина. И Радолинъ бѣше тукъ и тръгна вече да събира дружина.

— Уцапахме я ние! Правителството иска миръ и приятелство съ турцитѣ, кмете, разбери, приятелство! Султана е далъ двоица владици на Македонията и школи и прочее, и мѣсто за екзархия въ Неврокопъ и Велесъ и прочее. Затова утрѣ ще стане митингъ, революция за Негово Величество султана ще стане, разбирашъ ли?

Кметътъ остана слисанъ отъ тая новина и отведнъжъ му прѣминаха прѣзъ ума двамата турци, които бѣха затворени отъ два дена. „Бре“, рече си той на ума, „въ беля ме вкараха проклетитѣ харамии“ и рѣши на часътъ да намѣри срѣдство да освободи турцитѣ и да ги умилостиви съ нѣщо, та да му не стане пакость.

Стопаницата отдавна бѣше донесла ракия и Димо бѣ гаврътналъ нѣколко чаши.

— Пийнете вия, а пъкъ азъ сега ще поизлѣзъ малко и скоро ще се върнъ.

— Да не споменешъ нѣкадѣ нѣщо за утрѣшната работа! — рече строго Димо. — Тайна трѣбва да се пази, чуешъ ли?

— А, разбирамъ, не съмъ дѣте . . . Не се страхувай — отговори Божилъ и бързо излѣзе на двора.

Въ селото скоро се чу, че съ дошли стражари отъ Дупница съ важни новини, приказвали съ кмета на самѣ и непущали никого да влѣзе при тѣхъ.

Македонцитѣ щомъ узнаха това, бързо взѣха рѣшение да се въоръжятъ отъ глава до пети и да се явятъ тъй още сѫщата вечерь прѣдъ стражаритѣ за да засвидѣтелствуватъ прѣдъ тия послѣднитѣ, че народа е готовъ да прѣхвъркне границата.

Данаилъ мустакатиятъ бѣше прѣпасалъ една крива сабя френгия, която се допираше до носътъ му съ жълтитѣ че-

рени, а краятъ на ножницата, който стърчеше на два аршина далеко, бѣше попуканъ и върхътъ на сечивото грозно надничаше на вънъ.

— Скоро момчета! викаше той и около Атанасовата механа се дигаше трѣсъкъ и шумъ. Всички селски кучета бѣха се събрали и отчаяно виеха.

Кметътъ чу шума, разбра, че лудитѣ харамии може нѣкоя нова бѣля да му струпатъ на главата и изшъкна прѣдъ механата. Като видѣ какво става, краката му се подкосиха отъ мжка и той едва се удържа да не падне.

— Стойте, браня, що сте намислили да правите — каза той.

— Ще се явимъ на царскитѣ човѣци, що сж дошли въ село, да видѣтъ, че сме готови — отговори Данаилъ и дръпна съ сабята по земята.

— Недѣйте, браня, недѣйте. Стражаритѣ бѣха уморени и си легнаха да спѣтъ. Утрѣ ще се събере цѣлото село и ще се чете революция и ще се подпише.

— Какво? какво? извикаха нѣколко гласове.

— Писмо отъ княза!

— Какво е това писмо?

— И азъ не знаѣ, какво е! Затворено писмо.

Македонцитѣ направиха съвѣтъ и намѣриха, че по разумно ще бѫде за утрѣ да оставѣтъ тая работа.

Кметътъ замина изъ тъмнината, отиде въ канцеларията гдѣто бѣха затворени турцитѣ и ги пусна на свобода.

— Аги, — каза имъ той —, ще простите, грѣшка стана съ вазе. Пуститѣ му харамии ме излъгаха и азъ ви затворихъ. Виждамъ, че сте добри човѣци.

Турцитѣ въскръснаха. Тѣ бѣха се сдървили отъ страхъ, като чуваха шумътъ по селото.

— Сакате ли сега да си отидете? Ще ви дамъ човѣци до Дупница.

— Сега, сега, — каза ефендията, който искаше бързо да се отърве отъ това проклето село.

Но другия турчинъ поразмисли и рече:

— Сега не можемъ да си ходимъ. Утрѣ ако даде Господь здравье, по видѣло ще си отидемъ.

— Ще ви дамъ вѣрни човѣци — притури кметътъ, който искаше по какъвто и да е начинъ да ги махне отъ главата си.

— Не може! — отговори спокойно турчинътъ.

Кметътъ не настоява повече. Той прѣведе турцитѣ отъ хамбаря, дѣто бѣха затворени, въ братовата си кѫща, повѣри ги на брата си, каза му да ги нагости хубаво и утрѣ щомъ зора пукне да ги изпрати самъ лично до Дупница.

Турцитѣ се наядоха хубаво и като останаха сами почнаха да размишляватъ за работитѣ, които ставаха около тѣхъ и съ тѣхъ, защо се буни селото, защо ги затвориха, защо ги пущатъ сега, гощаватъ ги и ги изпращатъ въ Дупница, защо кмета бѣше уплашенъ и други такива. Най-послѣ дойдоха до заключение, че всичко това е отъ пиянство и слободия и спокойно заспаха.

До дѣ да се върне кметътъ въ дома му стана една дребна работичка, която ние ще споменемъ само за любопитство.

По-стария стражаръ, като си пийна повечко, дойде му кефъ и каза на по-младия че ще направи една шега. И наистина той стана, слѣзе по чорапи отъ одъра, влѣзе въ кѫщи и подиръ малко се чу остъръ женски писъкъ и нѣщо лупна, като че нѣкой удари по тиква.

Стражаръть скоро изхвъркна на вънъ, като се държеше съ дѣсната си ржка за челото.

Младиятъ момъкъ се досѣти, че другаря му е направилъ нѣкоя пакость на женитѣ и много се начумери.

— Дивъ народъ! — каза Димо, като се държеше за главата. — Тю, бре, дивъ народъ! Проклети шопкини, бре, очитѣ щѣха да ми извадѫтъ!

Като си дигна ржката, младиятъ стражаръ видѣ една голѣма издута черно-червена цицина надъ лѣвото око на Дима и отъ веднѫжъ се зарадва и му дойде смѣхъ, но се удържа и каза:

— Какво е станало, бае Димо!

— Абе, остави! Диви жени и това си е! Рѣкохъ да направѫ шега, но де ти отбиратъ тия диви шопкини отъ шега! . . . Тю, бре е е, главата ми още шуми. . . Я намѣри нѣщо да ми вържешъ челото.

Младиятъ едвамъ се държеше да се не изсмѣе. Той извади една кърпа отъ дисагитѣ и прѣвърза главата на другаря си.

— Е какъ стана тая работа, бае Димо?

— Какъ стана! Като дѣте питашъ. . . . Тъй стана. . . рѣкохъ да се пошегувамъ и . . . пипнахъ момичето и прочее знаешъ, както става, а пъкъ то съ режена. . . .

— Та по главата — притури младиятъ.

— Ти се радвашъ!

— Не, пази Боже! Но азъ се чудѫ какъ тъй ти, бае Димо. . . .

— Какво се чудишъ?

Младиятъ се обърна и замълча.

— Какво се чудишъ, те питамъ? — повтори Димо — има ли тукъ нѣщо за чуденье?

— Какъ да нѣма! — рече въ наивностьта си младиятъ. — Може ли току тъй да се пипа чужда жена.

— Глупавъ си ти, байовото, и нищо повече. Това ти казвамъ азъ, глупавъ си! Не могло да се пипа жена! Ами защо сѫ женитѣ, бе Нано? Ти още нищо не знаешъ. Нашиятъ началникъ, колко ги е пипалъ и прочее.

— Ако се узнае, ще го накажѫтъ.

Тукъ вече младиятъ съ своята наивность го прѣкали и Димо се изсмѣ съ гласъ.

— Главо, главо! Повишиха го, той е сега окржженъ, а може и повече да стане. Ти, байовото, още си дѣте. Въ София си седѣлъ, ама нищо не си видѣлъ. Тамъ голѣмитѣ хора какво правѫтъ! Е хе, ти не си и сънувалъ. . . Самъ нашиятъ началникъ е изпроводилъ 3 по на 16 годинки. . . Ангелчета! . .

Младиятъ не вѣрваше на тия работи, но той не искаше да ядосва другаря си, затова поиска да завърти разговора на друга страна. Той искаше да даде на другаря си да разбере, че кметътъ може да се научи за произшествието съ дъщеря му, за това трѣбва да се измисли нѣщо, да се замаже работата.

— Ето, нали ти казвамъ, че си глупавъ, все тъй излиза — отговори Димо. — Ти мислишъ, че азъ се боѫ отъ кмета! Той не смѣе дума да ми продума, защото е въ рѫцѣтѣ ми. Азъ знаѫ всичкитѣ му работи, знаѫ колко е открадналъ отъ селото, знаѫ му работата съ хайдуцитѣ и прочее. Той е въ рѫцѣтѣ ми, хало! Да не мислишъ, че съ поть е той направилъ тая кѫща? Прѣди три години бѣше голъ като пръстъ и дъщеря му нѣмаше риза на гърба си, а сега. . . . .

И наистина, като дойде кметътъ, жена му разказа за работата, той много се мърждѝ, ходѝ изъ кюше въ кюше, пъшкà, не спа цѣлата нощь, но нищо не спомена и на сутрѣньта се показа веселъ прѣдъ стражаритѣ.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — —

СТИХОТВОРЕНИЯ

Отъ Сл. Петковъ

Подъ липата

Глуха е нощь; като призракъ изправенъ
Въ мрака балканътъ настръхналъ тъмнѣй.
Върше липата люлѣй, —
Въ сѣнката счува се шепотъ сподавенъ.

„Още доклѣ се зорница възъеме,
Още доклѣ се засилятъ мъгли!“
— Чувашъ ли трети пѣтли;
Мило, за ходенье вече е врѣме.

Гаснятъ звѣздитѣ, блѣднѣе небето,
Гледай какъ върше отсичатъ гори;
Мило, зора ще зори —
Все ли е още несито сърдцето?

„Въ обичь сърдцето незнае насита:
Знай ли, тежко̀ му, — на обичь е край . . .
Чаша отново подай —
Жадътъ е двоенъ отъ чаша изпита.“

Думи прѣкъснаха, шепотъ прѣстана;
Гръдь на гръди и уста на уста,
Глъхнятъ въздишки въ нощьта . . .
Въ мрака настръхналъ тъмнѣе балкана.

. . . Ранна зора спепели небесата.
Смачканата подъ липата трѣва
Хичъ и не дигна глава,
Съ врѣме макаръ да я ръсна росата.

Чума

Holzschnitt

Въ зори, когато за пазаря идѣхъ,
Азъ вѣщица въ полето долу видѣхъ —
Прѣгърбена, изпита, парцалива —
Къмъ селото ни бърже да отива.

Помѣрихъ тамъ отъ пжть да се отбия,
Изъ нивитѣ на нѣйдѣ да се скрия,
Ала ме тя съзрѣ и отъ далеко
Къмъ мене сви по синура напрѣко.

„Стой! На кждѣ така те е подзело! —
Тозъ пжть ли води за къмъ вашето село?“
Кат' хралупа уста беззжби зѣятъ,
Два въглени — очи зловѣщо грѣятъ.

— Къмъ село? Ей го гдѣ се вие татъкъ,
А прѣзъ рида направо по́ е кратъкъ
(Тъй да я слъжа нѣщо ме подстори) —
Повѣрва тя, или се тъй прѣстори,

Че ми повѣрва и край менъ отмина . . .
Мравунякъ сякашъ по снага ми мина,
И хрърли ме въвъ огънь — и прѣстжпамъ
Едвамъ, и все току се нѣщо съпамъ.

Два пжти се обръщахъ кждѣ нея,
Два пжти ме воня на лешъ обвѣя,
На трети пжть се повалихъ на пжтя —
Очитѣ ми се впиха въ далнината:

Чакъ въ небеса извита като хала,
Тя сѣнката си черна бѣ простряла
Тамъ надъ полето — класове нивята
Прѣвиваха безъ вѣтъръ къмъ земята.

И ето я — задъ рида татъкъ свърна,
Назадъ къмъ менъ изюденъ ликъ извърна,
И блѣсна съ погледъ и ржка издигна —
И кръвъ и пламъкъ изъ уста изригна . . .

„Вода!“ — и сгърченъ нокти врѣза въ тѣло,
Съсъ чумави дамги поду се чело.
И гърчъ и стонъ — и нѣщо пакъ извикна . . .
И кървавъ гной му изъ устата бликна

Левъ Н. Толстой

Неговия животъ, произведения и учение

Отъ **Б. Н. Балкански**

Графъ Левъ Николаевичъ Толстой се е родилъ въ 1828 г. на 28-и августъ въ селото Ясная-Поляна, въ Крапивенския уѣздъ на Тулската губерния. Майка си, родена Мария Николаевна Волконска, той изгубилъ още като дѣте на двѣ години и билъ отгледанъ и възпитаванъ отъ роднинитѣ си. Неговата леля, графиня А. И. Остенъ Сакенъ, е била единствената възпитателка, която спомогнала за развитието на неговата душевна и тѣлесна природа.

Прѣзъ 1837 год., когато Левъ билъ на деветъ години, цѣлото семейство се прѣселило въ Москва, дѣто не слѣдъ много врѣме се поминалъ баща му, Николай Ильичъ. Слѣдъ смъртьта на бащата, Левъ Толстой заедно съ брата и сестра си, Димитъръ и Мария, отново се връщатъ въ село, а по-голѣмия имъ братъ Николай останалъ при лелята въ Москва, да слѣдва въ университета. Слѣдъ три години, обаче, графинята се поминала. Опекунството върху сирацитѣ прѣминало на друга една тѣхна близка роднина П. И. Юшкова, която живѣла въ Казань, поради което всички трѣбвало да се приберѫтъ при нея. Тука израсълъ Левъ Толстой и получилъ своето първоначално, срѣдно и висше образование. Какво е било неговото първоначално домашно и училищно възпитание, какви сѫ били впечатленията му отъ дѣтството и какъвъ е билъ характерътъ на началното му душевно развитие,— това може да се разбере най-добрѣ отъ неговитѣ собствени думи, съ които той захваща своята прочута Изповѣдь:

„Азъ бѣхъ кръстенъ и възпитанъ, казва той, по православната християнска черква. На това ме учиха още като дѣте и юноша. Но, когато бѣхъ вече на 18 години и излѣзохъ отъ II курсъ на университета, азъ не вѣрвахъ вече въ нищо отъ онова, на което ме бѣха учили. Като сѫдя по нѣкои въспоминания, азъ никога въ нищо не съмъ вѣрвалъ сериозно и имахъ довѣрие само къмъ онова, което прѣдъ мене изповѣдваха по-голѣмитѣ хора, но и това довѣрие бѣше доста слабо. Помня, когато бѣхъ 11 годишенъ, че единъ недѣленъ день дойде при насъ едно момче отъ гимназията на име Володинка, което е отдавно умрѣло

и, като най-послѣдна новина, каза ни за откритието, което се чуло въ гимназията имъ. Това откритие било, че нѣма Богъ и че всичко на което ни учятъ учителитѣ, било измислица и лъжа. Помнѭ още, какъ по-старитѣ ми братя живо се заинтересуваха отъ тая новина, повикаха и мене на съвѣтъ и слѣдъ дълго оговорванье всички съ оживление приехме, най-послѣ, извѣстието като нѣщо доста занимателно и много важно".

Относително характера на религиозното възпитание, което Толстой получилъ дома и въ училището, ето какво говори той самъ: „Вѣроучението, което ми бѣ дадено отъ дѣтинство, се бѣше изгубило вече у мене. Още на 15 год., когато захванахъ да четѭ философскитѣ съчинения, азъ се отрекохъ отъ всѣко вѣроучение. Когато бѣхъ на 16 год. не се молѣхъ вече и прѣстанахъ, споредъ собственитѣ си убѣждения, да ходѭ въ църква и да постѭ. Да, азъ вече не вѣрвахъ въ онова, което ми бѣше съобщено въ дѣтинство. Но азъ все пакъ вѣрвахъ въ нѣщо! Въ какво вѣрвахъ, не можехъ още да си опрѣдѣлѭ и уяснѭ. Вѣрвахъ като че ли въ Бога или по право — не го отричахъ. Но, какъвъ Богъ, — азъ не можехъ да кажѭ. Не отричахъ и Христа и учението му, ала какво е било неговото учение, — сѫщо така не разбирахъ."

Много трогателна и съчувствена е, обаче, изповѣдьта на Толстоя въ ония мѣста, дѣто той съ дълбока скърбь на сърдцето разправя за миналитѣ волности на чувствената си младость и за възпитателното влияние на своитѣ ближни и на самата обществена срѣда.

„Азъ бѣхъ младъ, казва той, имахъ буйни страсти, но отъ все сърдце искахъ да бѫдѭ добъръ. Но, уви, — винаги когато пожелавахъ да търсѭ добро и справедливость, винаги бивахъ оставянъ самъ и измѫчванъ. Всѣки пѫть, когато искахъ да проявѭ душевнитѣ си желания, когато искахъ да бѫдѭ нравствено добъръ, всѣки пѫть, казва Толстой, срѣщахъ прѣзрѣние и присмивки, — а щомъ се прѣдавахъ на мръснитѣ си страсти, мене ме хвалѣха и поощряваха. Честолюбието, властолюбието, користолюбието, любострастието, гордостьта, гнѣвътъ и отмъщението: всичко това се уважаваше у мене. Когато се прѣдавахъ на страститѣ си, азъ се чувствувахъ и смѣтахъ за голѣмъ човѣкъ и вече и усѣщахъ, че всички сѫ доволни отъ мене и отъ моето възпитание. Добрата ми леля, най-чистото и искрено сѫщество, съ което бѣхъ най-близъкъ въ живота си, казваше ми всѣкога, че тя нищо друго не желае за мене, освѣнъ да имамъ познанство съ благородна жена: „rien ne forme un jeune homme, comme une liaison avec une femme comme il faut". Освѣнъ това, казва Толстой, тя ми желаеше и друго щастие — да бѫдѭ адютантъ и то най-добрѣ при царя. А най-голѣмото щастие, което тя ми пожелаваше отъ сърдце, бѣ: да се оженѭ за твърдѣ богата жена, така щото отъ тази женидба да спечелѭ, колкото е възможно повече роби" [1].

[1] Тогава крѣпостничеството още е сѫществувало въ Русия.

„Азъ се чудѣхъ къмъ какво да насочѫ своитѣ млади пълни съ енергия сили, които веднѫжъ само избликватъ у човѣка; къмъ изкуство ли, къмъ наука ли, къмъ любовь ли, къмъ жената ли, или къмъ практическа дѣятелность; — къмъ умствена сила ли или къмъ образование . . .

Въ 1843 год. Толстой, едва 15 годишенъ, постѫпилъ студентъ въ филологическия факултетъ на Казанския университетъ. Едва завършилъ първия си курсъ, той билъ принуденъ да напустне редовното слѣдванье, защото на слѣднята година, при минаванье въ втори курсъ, той пропадналъ по два изпита при професоритѣ по русска история и нѣмски езикъ. По поводъ на това, вижда се, той е ималъ неприятности и съ домашнитѣ си, — обстоятелство, което го е накарало да напустне съвсѣмъ филологическия факултетъ. И наистина, виждаме, че на слѣднята година Толстой прѣминава въ юридическия факултетъ, дѣто слѣдва успѣшно. Слѣдъ двѣ годишно слѣдванье, въ 1845 год. той се подготвя добрѣ и заминава за Петербургъ да издържи изпита си за кандидатъ. Интересни сѫ въспоминанията му отъ студенчеството, които той тъй живо въспроизвежда послѣ въ статията си Воспитаніе и образованіе, дѣто рисува тогавашнитѣ университетски нрави, живота и отношенията на професоритѣ и студентитѣ къмъ науката.

„Като ученикъ, казва Толстой, азъ съмъ държалъ три изпита прѣзъ живота си. Първата година азъ пропаднахъ при професора си по русска история, както и по нѣмски, когато щѣхъ да минѫ въ втория курсъ. Затова и днесь съмъ неблагодаренъ отъ онеправданието, защото не бѣхъ пропускалъ нито една лекция прѣзъ годината и говорѣхъ нѣмски по-добрѣ отъ всичкитѣ си другари. За тия успѣхи не получихъ похвала и отъ домашнитѣ си. . . На слѣднята година, обаче, получихъ по русска история петь, слѣдъ като случайно нѣкакъ си бѣхъ се приготвилъ само върху единъ въпросъ, колкото помнѫ върху биографията на Мазепа. Това бѣше прѣзъ 1845 год. Прѣзъ 1848 г. азъ се явихъ на изпитъ за кандидатъ въ Петербургския университетъ, но буквално нищо не знаяхъ: бѣхъ почналъ да се приготвямъ една недѣля прѣди изпититѣ си. По цѣли нощи не спѣхъ и получихъ добри бѣлѣжки по гражданско и углавно право.“ (Гл. съчиненията му, т. IV, стр. 140—141).

Като издържалъ благополучно кандидатския си изпитъ въ Петербургъ, Толстой се завърналъ въ Ясная Поляна и тамъ прѣкаралъ чакъ до 1851 год. Прѣзъ тая година той постѫпилъ юнкеръ въ 44-та батарея на 20-та артилерийска бригада. Тая батарея квартирувала въ градеца Старо-Медовское, край р. Терекъ. Тука Толстой прѣкаралъ четири години, — до началото на войната прѣзъ 1855 г. Като военень, той водѣлъ разпуснатъ животъ. Въ всичко се е подвизавалъ и на всичко се е прѣдавалъ съ цѣлото си сѫщество, само и само да угоди на своитѣ капризи и страсти и да съхрани достойнството на своето звание.

„Безъ ужасъ, умраза и сърдечна болка не могѫ да си спомнѫ за тия години, казва той чистосърдечно въ своята изповѣдь. Азъ

убивахъ хората на война, викахъ ги на двубой, проигравахъ на карти, ядѣхъ кървавия трудъ на селенитѣ, наказвахъ ги жестоко, блудствувахъ и лъжехъ. Лъжата, кражбата и всички прѣлюбодѣяния; пиянството, насилието и убийството, всичко това ми бѣ свойствено и присѫщо. Нѣмаше прѣстѫпление, казва Толстой, което азъ да не бѣхъ извършилъ и за всичко това мене ме хвалѣха и ме считаха моитѣ другари за сравнително нравственъ човѣкъ."

Така той живѣлъ близо 10 години. Въ градеца Старо-Медовское Толстой прѣкаралъ 4 години въ цвѣта на младинитѣ си. Тогава той билъ на около 23 год. възрасть. До това врѣме, той едва петь години бѣ живѣлъ въ градъ, а по-вечето врѣме бѣ прѣкаралъ на село, срѣдъ безгриженъ и свободенъ селски животъ. Ето защо, когато постѫпилъ на военна служба въ Старо Медовское, той почувствувалъ за пръвъ пѫть голѣмъ ентузиазмъ, срѣдъ нѣдрата на безизкуствената природа. Тамъ той прѣкаралъ много тревоги, срѣдъ богатъ съ впечатления воененъ животъ, както самъ изповѣдва послѣ. Тоя животъ, обаче, пъленъ съ разни романтични приключения, го е въвѣлъ неусѣтно въ съдържанието и смисъла на неговото човѣшко достойнство и е сформирувалъ полека-лека характера на неговата сетнѣшна гениална личность. Разкошната природа на божествено-хубавия и величественъ Кавказъ, развѣдрения неговъ характеръ срѣдъ съблазнитѣ на свободния общественъ животъ, — всички тия и много други неуловими въ влиянието си условия и обстоятелства сѫ спомогнали непосрѣдственно и посрѣдственно, въ повечето случаи да се проявѫтъ способноститѣ и развие таланта на бѫдѫщия гениаленъ писатель и мислитель. И наистина, тия 4 години, които той е прѣкаралъ въ Кавказъ, сѫ били години, прѣзъ които се е пробудила и проявила неговата творческа дарба. Прѣзъ това врѣме сѫ били замислени и създадени първитѣ му творения — опити, съ които обръща вниманието на публиката и печата. Къмъ тоя периодъ спадатъ първитѣ му произведения: Дѣтство, Набѣгъ, Отрочество, Утро помѣщика и Казаци.

Прѣзъ врѣме на конфликта и войната съ турцитѣ графъ Левъ Толстой, като воененъ, билъ прикомандированъ къмъ щаба на князъ М. Д. Горчакова при Дунавската армия. Въ 1855 год. отново билъ прикомандированъ въ по-горна батарея и взелъ участие въ сраженето при Черно на 4 августъ, а на 27 с. м. е участвувалъ и при Севастополскитѣ атаки. Плодъ отъ тия подвизи и военнитѣ му разкази: Севастополь въ декабрѣ, Севастополь въ маѣ и Севастополь въ августѣ (1855 — 1856 г.). Въ сѫщото врѣме излѣзли анонимно игривитѣ стихотворни легенди за Севастополь, които отъ всички били приписвани нему.

Както въ първитѣ произведения, Дѣтство, Отрочество и Юность (довършено чакъ въ 50-тѣ години), така и въ послѣшното, Утро помѣщика, у автора се забѣлѣзва вече характерно отклонение отъ жанра на съврѣменнитѣ беллетристи отъ 40-тѣхъ години, като Тургеневъ, Гончаровъ и др. Първия характеренъ признакъ у геро-

тѣ на първитѣ му разкази и повѣсти е тоя, че тѣ не се подвизаватъ въ празднословие и юношеска рамантичность въ живота, а търсѣтъ удобенъ случай да се сближатъ и поставятъ въ непосрѣдствени общения съ разнитѣ слоеве на обществото, а прѣимущественно съ простата масса на народа. Тия герои сж, прѣди всичко, хора на живота и като такива сж посвѣтени всецѣло на него въ своята дѣятелность. Въ тѣхното лице Толстой умѣло ни разкрива картината на селския животъ въ Руссия. Въ тия произведения той изображава не само пороцитѣ и недостатъцитѣ, свойствени на хора отъ срѣдата на чокоитѣ, но въ сжщото врѣме обръща внимание и върху фалшивостьта на обществе-нитѣ отношения и като че ли иска да покаже, че и при най-енергиченъ и съзнателенъ сремежъ отъ страна на тая тъмна масса къмъ доброто, полезното и достойното, условията на живота и тѣхнитѣ отношения сж тъй ненормални, че парализиратъ всичко. Съ пълно право може да се каже, че повечето отъ повѣститѣ и разказитѣ на Толстоя отъ епохата на 40-тѣхъ год., както споменатитѣ погорѣ Утро помѣщика и Казаки, а сжщо така и написанитѣ малко по-послѣ Альбертъ и Люцернъ (Изъ записокъ князя Д. Нехлюдова), ако и да не съдържатъ, въ сжщинския смисълъ на думата, автобиографически факти, но въ всѣки случай сж навѣяни не отъ обйективни наблюдения само, а и отъ лични опити, прѣживѣни и изстрадани отъ самия авторъ въ дотогавашния му разнообразенъ животъ.

Героя Нехлюдовъ, въ Утро помѣщика, напуска университета отъ III курсъ, прибира се въ село и отъ тамъ пише на леля си, графиня Бѣлорѣцка, че се посвѣтява на селския животъ, съ желание да се погрижи за своитѣ 700 селени, за които се чувствува отговоренъ прѣдъ Бога. Не слѣдъ много, обаче, той се разочаровава отъ тия си мечти и се оплаква на леля си отъ невъзможностьта да си изпълни дълга прѣдъ Бога, защото се убѣдилъ още, че той е не само неспособенъ да спомогне въ нѣщо на селенитѣ си, но че и всичкитѣ му усилия вмѣсто полза принасятъ врѣда.

Въ повѣстьта Казаки героятъ Оленинъ, слѣдъ като изпиталъ всички сладости на живота и прѣживѣлъ нравитѣ и обичаитѣ на разнитѣ общества, най-послѣ дохожда до убѣждение, че животътъ е изкуственъ и глупавъ и че трѣбва да го напустне часъ по-скоро. Въ срѣдата на самия народъ той ще търси смисъла на живота. Той търси щастието си и го намира въ реализиранье на идеала си да живѣе за другитѣ. Подобни желания, както вече знаемъ, сж вълнували това врѣме и самия Толстой, който, обаче, не забравя никждѣ да съпостави грубата дѣйствителность съ идеала и, като ги сравнява, да извлече смисъла на живота.

Въ 1856 год., слѣдъ свършванье на войната, Толстой напустналъ службата и се прибралъ въ Петербургъ въ срѣдата на писателитѣ и висшето общество.

Прѣзъ тия години тъкмо въ Петербургъ се бѣ захванало движението между разнитѣ дружества и литературни общества,

което прѣдшедствуваше епохата на реформитѣ. Въ столицата тогава се били събрали отъ всичкитѣ крайща на Русия литератори и публицисти и очаквали съ нетърпение да видѫтъ осѫществени своитѣ завѣтни мечти — освобождението на крѣпостнитѣ и прокарванье на реформитѣ, за които ратували. Срѣдъ тоя възторгъ на духоветѣ въ центра на мисляща Русия не закъснѣлъ да се яви и Толстой. Тамъ той се прѣдставилъ въ двоенъ ореолъ: като възходящо литературно свѣтило и като севастополски горой. Отъ прѣдставителитѣ на литературата — Тургеневъ, Гончаровъ, Некрасовъ, Островски, Григоровичъ, Дружининъ и др., Толстой билъ приетъ много ласкаво и дори похваленъ за своитѣ печатани вече трудове. За тоя обратъ въ живота Толстой ето що говори въ изповѣдьта си:

„Слѣдъ войната, 26 годишенъ, азъ се завърнахъ въ Петербургъ и се срѣщнахъ съ писатели. Тѣ ме приеха като свой и ме ласкаеха. Въ тая срѣда, безъ да забѣлѣжѫ и неусѣтно, азъ усвоихъ съсловнитѣ писателски възгледи за живота на ония хора, съ които бѣхъ се сдружилъ. Тия възгледи усвоихъ и тѣ като че ли удушиха въ мене всичкитѣ ми прѣдишни опитвания и желания да станѫ по-добъръ и така съ тѣхъ можахъ да оправдѫ теоритически своитѣ постѫпки. Тогава, казва Толстой, ний всички бѣхме убѣдени, че трѣбва да говоримъ, пишемъ и печатаме, колкото се може по-вече и по-скоро, защото всичко това трѣбваше да става за благото на човѣчеството. И ний, които отричахме всичко и се псувахме единъ други, пишехме и учехме другитѣ на онова, което сами още добрѣ не разбирахме. Ако напр. ни зададѣха най-простото питанье за живота: к о е е д о б р о и з л о, ний не знаехме какво да отговоримъ. Всички ний безъ да се изслушваме, често наведнажъ говорѣхме, а понѣкога „да“ — „така“ си казвахме; хвалѣхме се и раздразнявахме, сѫщо както въ лудницата“.

„Хиляди работници денѣ и нощѣ съ всички сили работѣха, нареждаха и печатаха милиони думи и пощата ги разнасяше по цѣла Русия, — а ний все повече се учехме и никакъ не успѣвахме всичко да научимъ и се сърдѣхме, дѣто понѣкога малко, или никакъ даже не ни слушаха. Ужасно и чудно бѣше наистина всичко тогавашно, но чакъ сега разбирамъ . . . Тогавашното ни задушевно убѣждение бѣше, че ний трѣбва да се стремимъ колкото се може повече къмъ пари и слава. За постиганье на тая цѣль, ний друго нищо не знаехме и не вършихме, освѣнъ да пишемъ книги и вѣстници, което и правѣхме. Но за да работимъ толкова безполезно и да бѫдемъ увѣрени въ това, че ний сме доста важни хора, ний имахме нужда отъ разсѫждения, които теоритически поне да оправдаватъ нашата дѣятелность. И ето, казва Толстой, че ний най-послѣ измислихме такава една теория:

„Всичко, което сѫществува е разумно, а всичко, което сѫществува се развива, — развива се чрѣзъ просвѣщение. А просвѣщението се мѣри по разпространението на книгитѣ и вѣстницитѣ. Така че намъ ни плащаха богато и ни уважаваха затова, защото пишехме книги и вѣстници, защото бѣхме „най-добритѣ и полезни хора“.

Така живѣлъ и работилъ Толстой нѣколко години въ общо упоение и забрава, докато най-послѣ захваща да проявява дълбокитѣ си скептични и пессимистични настроения. Не се минаватъ 2—3 год. и той започва силно да се съмнява въ себе си, въ живота, въ непогрѣшимостьта на вѣрата, въ прогресса изобщо и най-послѣ въ нравственнитѣ начала, върху които е почивалъ неговия личенъ частенъ животъ и върху които почива обществениятъ животъ на цѣлото човѣчество. И ето че въ едно настроение на духа той дохожда до убѣждението, че всичко, което той до сега е правилъ и което още продължава да прави, е глупаво, недостойно за човѣка и безнравственно даже. Той се отвръщава дълбоко отъ себе си и отъ своитѣ дотогавашни близки, които намира останали много назадъ и много далечъ отъ своето назначение като човѣци. Потърсенъ и погнусенъ даже отъ тѣхното доволство и отъ тѣхната вѣра въ непогрѣшимостьта на общежитейскитѣ имъ охолни учения, той най-послѣ иде до дълбоко убѣждение, че вѣрата, която е поддържалъ до сега и може би поддържа, е лъжа и нищо друго. Прѣзъ това врѣме той написалъ Записки маркера и Два гусара (1856 г.). И двѣтѣ тия произведения издаватъ неговитѣ нови и силни душевни вълнения. Героя въ първата повѣсть, Петрушка, слѣдъ отчаянието, дошло отъ изгубванье въ игра, избѣгва нѣкждѣ съ зла умисъль да се самоубие и остава на масата една записка, която изразява въ сжщность духътъ на тогавашнитѣ Толстоеви разочарования. Като жали за свѣтлитѣ си мисли за живота, вѣчностьта и Бога, Петрушка въ прѣдсмъртния си часъ изповѣдва, че не е безчестенъ, не е нещастенъ и не е направилъ никакво прѣстжпление, но че е направилъ друго нѣщо, много по-лошо отъ това: „азъ, казва той, убихъ вече своитѣ чувства, своя умъ и своята младость“.

Утегченъ така отъ пустотата на живота, Толстой прѣдприема прѣзъ 1857 год. едно пжтуванье изъ Западна Европа, за да разсѣе недоволството на своята мечтателна и прочувствена природа прѣдъ потреснитѣ картини на оня животъ, който той до тогава вече бѣ живѣлъ и който го бѣ вече достатъчно утегчилъ, съ еднообразието си. Но това обстоятелство още по-благоприятно повлиява върху уясняването на неговитѣ зародени вече мисли и убѣждения за вѣрата, прогресса и нравственностьта. Животътъ въ Западна Европа и сближаванъето му съ най-виднитѣ учени и литератори заягчили у него още по-вече навѣянитѣ по-рано съмнѣния относително истинностьта на науката и прогресса и той веднжжъ за винаги вече приема за достовѣрно и се спира на своето наскоро образувано убѣждение за фалшивостьта на цивилизацията, научния прогрессъ и нравственностьта. Впечатленията си отъ това пжтуванье Толстой свързва съ много факти изъ живота и съ случки, едни отъ които е взелъ даже и за сюжети на послѣшнитѣ си произведения. Такива сж напр. неговитѣ Записки князя Д. Нехлюдова, като въспоминания отъ едно „събитие въ Люцернъ“.

На 7 юлий 1857 год., въ Люцернъ, градъ въ Швейцария, прѣдъ хотела „Швайцерхофъ", дѣто слизатъ най-богатитѣ и благородни пѫтници, единъ пѫтующъ пѣвецъ въ продължение на повече отъ единъ часъ свирилъ на китара и пѣлъ. Около стотина души го слушали. Три пѫти наредъ той си подлагалъ шапката за възнаграждение, но нито единъ не извадилъ да му даде нѣщо, а повечето даже му се и подсмѣли. Това не е измислица, а фактъ, казва Толстой, който може да се провѣри и по вѣстницитѣ, които сѫ отбѣлѣзали пѫтницитѣ въ тоя хотелъ. Ето събитие, което съврѣменнитѣ историци трѣбва да отбѣлѣжѫтъ съ огнени и неизличими букви. Тоя фактъ не е само за историята на народитѣ, забѣлѣзва Толстой, но и за историята на прогресса и на цивилизацията изобщо.

Слѣдъ това странствуванье Толстой се прибира у дома си въ Ясная Поляна, за извѣстно врѣме се затворя малко „въ себе си" и въ уединение се прѣдава на своето самоусъвършенствуванье. Прѣзъ това врѣме той става истински учитель на народа, като се прѣдава на кратковрѣменна, но плодотворна педагогическа дѣятелность (отъ 1856—1862 г.). Прѣзъ това врѣме той написва: Мятель, Альбертъ, Семейное счастіе, Три смерти, Поликушка и Хольстомѣръ.

Въ Альбертъ той експлоатира любовьта къмъ ближния и въ лицето на героя рисува единъ типъ, който въ ненормално душевно състояние иска да играе въ живота роля на благодѣтель. Въ Семейное счастіе Толстой се мѫчи да докаже, че мѫжъ и жена, слѣдъ като сѫ встѫпили даже въ бракъ, се явяватъ разрушители на нравственността въ семейното си огнище и че всѣки опитъ, да се запазѫтъ за дълго врѣме първоначалнитѣ искрени и чисти чувства, остава безполезенъ и семейното щастие остава фалшиво. . .

Все прѣзъ това врѣме, слѣдъ завръщанъето си отъ Западна Европа, Толстой изпитва дълбока скърбь отъ смъртьта на брата си. Тоя случай го кара да се замисли дълбоко върху тайнитѣ на битието и да прояви по-силни съмнѣния въ недостатъчностьта на живота и на науката. По поводъ на това послѣ той пише въ изповѣдьта си така:

„Уменъ, добъръ и сериозенъ човѣкъ, той се разболѣ младъ, тегли повече отъ година и съ мѫки умрѣ, безъ да разбере защо живѣ и още по-малко — защо умира. Никоя теория не можа нищо да ми отговори на тоя въпросъ, какъ той бавно и мѫчително умираше. . ."

Установенъ въ Ясная Поляна, Толстой се залавя за образованието на народа. Като идеалъ това занятие му било присърдце, въ него не е имало лъжа, но при все това, той пакъ е недоволенъ отъ рутината въ живота на простата масса. По-рано той се бѣ убѣдилъ вече, че нѣкои явления отъ обществения прогрессъ се извършватъ неправилно и пожелалъ, като учитель на селскитѣ дѣца, да се отнесе къмъ по-природнитѣ и безизкусни хора и свободно да имъ спомогне да си изберѫтъ пѫть къмъ про-

гресса, който трѣбва да ржководи тѣхното естествено умствено развитие. Но въ сѫщность той изповѣдва, че се е въртѣлъ все около една и сѫща дилемма: какъ можешъ да учишъ другитѣ, безъ да знаешъ, какъ и на какво да ги учишъ? Още въ висшата литературна сфера той се убѣдилъ, че не бива да се учи народа, безъ да се знае, какъ и на какво да се учи. Тамъ Толстой видѣлъ, че всички учѫтъ различно и като се прѣпиратъ по между си, скриватъ сами отъ себе си своето незнание. Въ учителското си звание той мислѣлъ, че тая мѫчнотия може да се прѣмахне съ това, като се оставятъ дѣцата свободни да учѫтъ това, което сами искатъ. По-послѣ, Толстой намира смѣшно това си убѣждение и съжалява въ дълбочината на душата си, че не е можалъ никого въ нищо да научи по тая си метода, защото тя доказвала прѣди всичко, че той самъ не е знаялъ още онова, което трѣбва да знае за живота.

Слѣдъ едногодишна педагогическа дѣятелность Толстой отива пакъ въ Европа, за да усвои отъ тамъ и да разбере, какъ може да се направи така, щото, безъ да знаешъ самъ нѣщо, да можешъ да учишъ другитѣ. Слѣдъ като се сдобилъ съ нови необходими „сили“ и съ „прѣмѫдрость“, както самъ изповѣдва, Толстой се завръща въ Руссия, тъкмо въ врѣмето, когато освободили селенитѣ и взелъ мѣсто на посрѣдникъ между народа и висшето общество. Въ училището той училъ необразования народъ, а вънъ отъ него, чрѣзъ вѣстника си „Ясная Поляна“ — образования. Въ тоя периодъ на своята дѣятелность той написва редъ педагогически статии като: О народномъ образованіи, О методахъ обученія грамотѣ, Проэктъ плана устройства народныхъ училищъ, Кому у кого учиться писать: крестьянскимъ ребятамъ у насъ, или намъ у крестьянскихъ ребятъ. Въ всички тия статии, наредъ съ своитѣ парадоксални мисли, Толстой е изказалъ и редъ идеи, които поразяватъ съ своята глѫбина и оригиналность.

Прѣзъ 1862 год. негова животъ се ознаменува съ женидбата му за дъщерята на докторъ Берсъ, Софья Андрѣевна. Новитѣ условия на щастливия семеенъ животъ го отвличатъ отъ досегашнитѣ му душевни вълнения. Сега той е прѣдаденъ цѣлъ на семейството си, на любимата си жена и на дѣцата си, — обвзетъ отъ единствена грижа да увеличава срѣдствата си — за единъ подобъръ и щастливъ животъ.

(Ще слѣдва краятъ).

Густавъ Фалке

роденъ 1853.

Литературна бѣлѣжка отъ **П. Сл.**

Фалке живѣе въ Хамбургъ и се прѣхранва съ скуднитѣ залъци на воленъ учитель по музика. И музиката личи ясно въ неговитѣ стихове, тъй мелодични, както у никой другъ отъ модернитѣ нѣмски поети. Критиката всѣкога е била благосклонна къмъ неговитѣ творения, освѣнъ къмъ упражненията му въ проза, — ни по-добри, ни по-лоши отъ обикновеннитѣ прозаични драскотии на добри лирически поети, на които е присѫщо тънкото чувство на самонаблюдателность, но които сѫ кокошничеви за обйективно наблюдение. И затова че критиката се осмѣлява да му говори каквото мисли, той е неинъ непримиримъ врагъ — още единъ признакъ че той е добъръ лирически поетъ. Но макаръ че Фалке е врагъ на критиката, той е отъ броя на онѣзи малцина лирици у които самокритиката е твърдѣ силно развита: той пише твърдѣ много стихотворения, но не само че не печата всичко по списанията, а кога му падне случай да издаде отдѣленъ сборникъ отъ тѣхъ, половината отъ вече прѣди печатанитѣ не виждатъ втори пѫть бѣлъ свѣтъ. И въ неговитѣ сбирки отъ стихове нѣма никакъвъ баластъ: тамъ дори и най-мъничката пѣсень е свидѣтель на творческата мощь на майстора. Той е школувалъ у двама по-стари отъ него майстори на нѣмската лирика — Теодоръ Штормъ и Детлевъ Лилиенкронъ; отъ първия е научилъ да бѫде искренъ, да не декламира чувствата си, отъ втория — да бѫде спретнатъ въ израза, и мелодиитѣ на своята душа да излива всѣкога въ характерна за тѣхъ форма.

Едно отъ най-характернитѣ нѣща на неговитѣ творения е тѣхната грация, тъй чужда на нѣмскитѣ лирици, както

изобщо на тромитѣ нѣмци, любителитѣ на бира и картофи. Единъ критикъ на твореният на Фалке, като отбѣлѣзва това, твърди, че когато се вслушате въ движението на негова стихъ, струва ви се че виждате плавнитѣ и нѣжни кършения на унесени въ танецъ млади дѣвойки.

Грацията и музикалностьта на стиховетѣ на Фалке го поставятъ на особенно мѣсто между модернитѣ нѣмски лирици, на които е мило и драго да изненадватъ читателитѣ си съ нѣщо ново, неказано отъ поетитѣ на миналото — неказано не за друго, а защото е банално. Чистотата на формата е съединена у Фалке съ чистота на чувствата, и разюзданость каквато често ни се хили въ твореният и на най-талантливитѣ модерни, като Лилиенкронъ и Демель, нему е съвсѣмъ чужда. Колкото Фалке и да се е влиялъ отъ други поети, но негова талантъ е расълъ най-вече подъ благотворната сѣнка на Гете, подъ която всичко що е расло е достигало до дивенъ разцвѣтъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ

Отъ Густавъ Фалке

Прѣвелъ П. Славейковъ

1.

Нощемъ

Въвъ тишината вълшебна
Мисли ме нощемъ сполитатъ,
Въвъ тишината вълшебна
Съ трепетъ въ душа ми прѣлитатъ
Рой безпокойни въпроси, —
Въвъ тишината вълшебна
Съ тѣхъ се душата ми носи
Нѣйдѣ въ прѣдѣли незнайни,
Плаха и съ трепетъ потайни,
Въвъ тишината вълшебна.

2.

Макова лѫка

Кждѣ то бѣше и кога,
Не помня. Може да е блѣнъ.
Излѣзохъ на една лѫка,
Изъ тъмната гора зарѣнъ.

Далечъ лѫката се ширѣй,
И върху нея аленъ макъ —
Като килимъ се червенѣй,
Прострянъ въвъ далнината чакъ.

И върху тозъ килимъ червенъ,
Съсъ хиляди цвѣтя втъканъ,
Лежеше морний лѣтенъ день
Отъ дрѣмка вечерна люлянъ.

Надникна зайче нѣйдѣ тамъ
И нурна се въ трѣвата пакъ,
Едното му ухо едвамъ
Стърчи надъ разлюляний макъ.

Не чуй се звукъ. Не трепва листъ,
Далечъ тамъ птица прѣлетя,
И въ дрезгавия въздухъ чистъ
Ивица черна очерта.

Кждѣ-то бѣше и кога,
Не помнѣ. Може да е блѣнъ.
Прѣдъ погледа ми и сега
Е цвѣтния килимъ прострѣнъ.

3.

Приказка

При тебъ кога съмъ, тъй честитъ
Се чувствувамъ! И ми се чини,
Че прѣживявамъ втори пѫть
Отдавна минали години.

Че вѣй отъ тебъ на младостьта,
На дивна пролѣтъ аромата,
Любовь сърдце ми грѣй — и пакъ
Цъвтѣтъ въ градината цвѣтята.

О, блѣнъ за златни младини!
Гнетѣтъ сърдцето стари рани.
Вечерни облаци летѣтъ
Надъ днитѣ въ радость прѣживяни.

4.

Послѣднята нощь

Полека ний по пѣсъчливий брѣгъ
Вървѣхме. Пада вечерния мракъ,
Вълни приидватъ тихо на вълнитѣ
И кротка нощь дойде изъ далнинитѣ.

И нея нощь безсънно азъ пробдѣхъ —
Най-тежка нощь, която прѣживѣхъ;
А лѣеха звѣздитѣ въ нашта стая,
Прѣзъ прозореца, своята омая.

Не виждахме звѣздица ни една,
Нито пъкъ нѣйдѣ друга свѣтлина;
Ний гледахме въ сърдцата си и двама,
Въ дълбокий мракъ сгжстенъ зловѣщо тамо.

Цалунахъ те по хладнитѣ уста:
За тебе носи здраве пролѣтьта! —
И знаяхъази че лъжа говорѫ.
За истина какъ устни да разтворѫ!

Ржката ми тогава ти стисна,
Полека се извърна настрана,
Съ плачъ спотаенъ въ душата, мълчаливо.
Въ сълзи облѣнъ, заплакахъ азъ горчиво.

5.

Пѣсень на улиткитѣ

На прозорецътъ за по́казъ
Тукъ нехайно навалени,
Ний блѣнуваме морето,
Тамо гдѣто сме родени.

Тамъ подъ сребърната папрать,
На мъхътъ зелено-синий,
Безъ томление живѣхме
Ние съ хиледи години.

Сводъ кристаленъ ни дѣлеше
Тамо горѣ отъ небето,
Тамо галеше слухътъ ни
Вѣчний ропотъ на морето.

Тъмни пурпурени рози
Тамъ се свождаха надъ нази,
Хиледи очи наколъ
Блѣскаха като елмази...

А на прозореца тука
Струпалъ си ни ти нехайно,
Смъртния ни одъръ кити
Цвѣте нѣкакво незнайно.

Хванешъ ни съ ржка гореща —
Назъ ни потъ отъ срамъ облива.
Ахъ, а тамъ съ прохладни пръсти
Милваше ни самодива.

Идваше при назъ да сплита
Тя руси коси чудесни,
И ний слушахме въвъ трепетъ
Нейнитѣ вълшебни пѣсни.

Въ морска глъбь да би се спустналъ,
Би позналъ купнежъ що значи —
Би ни върналъ на вълната
Що за свойтѣ рожби плаче.

6.

Прѣдъ райски порти

Сънувахъ се по пѫть извитъ и тѣсенъ
Че самъ вървѣх къмъ ясний сводъ небесенъ,
И ето че прѣдъ райски порти спрѣхъ.
Сърдцето ми обзе потаенъ страхъ.

Но все пакъ азъ рѣшихъ да се не мая,
И излекомъ на портитѣ на рая
Почукнахъ — екна вѫтрѣ ясенъ звукъ...
Подслона, моренъ пѫтникъ, дирѣхъ тукъ.

Зачу се шумъ отъ стѫпки задъ вратата —
Изви се ключъ — прѣдъ менъ се небесата
Отвориха; но азъ можахъ едвамъ
Въвъ дивний блѣсъкъ да съгледамъ тамъ,

Кракътъ на ангелъ нѣкой какъ се мѣрна:
Че Свети Петъръ съ сѣнката си черна
Прѣдъ мене се изпрѣчи: „Кой си ти?
Приятелю, кой тука те прати?

— Менъ? Никой!.. — „А що дириш въ небесата?“
— Покой, подиръ бѣдитѣ на земята.
И азъ да влѣза въ ангелския хоръ,
И да ме милва Божий кротъкъ взоръ.

„Заслужилъ ли си съ нѣщо тазъ награда?
Ти служилъ ли си Богу на земята?“
— Азъ бѣхъ поетъ... „А идишъ тукъ пешкомъ?
Що на крила не дойде въ Божий домъ?“

— Съ крилата си не смѣяхъ се прѣдстави
Прѣдъ Господа: нито перце остави
Неомърсено върху тѣхъ свѣта —
И азъ ги тамъ оставихъ съсъ калта.

„Вѣнеца ти, — а гдѣ е той?“ — Разплетенъ
Той на смѣтьтъ е съ другитѣ замѣтенъ.
Тукъ дойдохъ отъ суетность всѣка нагъ!—
„Влѣзъ! Ти така на Господа си драгъ“.

СТИХОТВОРЕНИЯ ВЪ ПРОЗА

Отъ Ив. С. Тургеневъ

1. Доволенъ човѣкъ.

По една улица на столицата бърза единъ още младъ човѣкъ. Движенията му сж весели и живи; очитѣ му сияжтъ, устнитѣ му се усмихватъ, приятно се червенѣе умилното му лице . . . той е цѣлъ доволство и радость.

Що се е случило съ него? Дали е получилъ наслѣдство? Или сж го повишили на нѣкой чинъ? Или бърза на любовно свиждане? Или просто — добрѣ се е наобѣдвалъ — и чувството на здравье, чувството на ситость се е разиграло въ всичкитѣ му стави? Дали не сж окачили на шията му твоя красивъ осмоѫгленъ кръстъ, о, полски кралю, Станиславе!

Не. Той е съчинилъ клевета за единъ свой познайникъ, грижливо я е разпространилъ, чулъ е тая сѫщата клевета изъ устата на други познати — и самъ ѝ е повѣрвалъ.

О, какъ е доволенъ, какъ е дори добъръ въ тази минута, този милъ човѣкъ, който той много обѣщава!

Прѣвелъ: *М. Ив. Ст.*

---

2. Житейско правило.

— Ако желаете хубавичко да „нажулите“ и дори да повредите на противника си, — ми казваше единъ старъ нехранимайко: — укорявайте го въ тоя сѫщия недостатъкъ или порокъ, който чувствувате въ себе си. — Негодувайте и укорявайте!

Първо и първо, — това ще накара другитѣ да мислжтъ, че вий нѣмате тоя порокъ. Второ — вашето негодувание може дори да бѫде искренно . . . Вий можете се възползува отъ укоритѣ на своята собственна съвѣсть.

Ако сте, напримѣръ, ренегатъ — укорявайте противника си въ това, че нѣма убѣждения!

Ако вий сами сте лакей въ душата си — говорете му съ укоръ, че той е лакей . . ., лакей на цивилизацията, на Европа, на социялизма!

— Може даже да се каже: лакей на безлакейството, отговорихъ азъ.

— И това може, — подзе стария нехранимайко.

Прѣв. *С. И.*

БУДДА И БУДДИЗМЪТЪ

СТУДИЯ

Отъ М. Аржаудовъ

II. Учението на Будда

Основнитѣ истини на буддизма сж твърдѣ прости. Тая простота се обуславя отъ обстоятелството, че Будда се обръща съ проповѣдьта си не къмъ избранъ кржгъ хора, способни да проникнжтъ въ мистериитѣ на една отвлечена теория, а къмъ широката публика, къмъ народа, за когото всѣко чисто идейно движение би остало непонятно, ако нѣма то донѣгдѣ поне популярен характеръ. Такъвъ характеръ нѣматъ философско-религиознитѣ системи, що никнжтъ въ Индия едноврѣменно съ буддизма или непосрѣдствено слѣдъ него. Буддизмътъ се отличава именно по това отъ тия системи, че той не е и не искъ да бжде философска религия. Елементи отъ философия има само до толкова въ него, доколкото тѣ служжтъ като необходимо обоснование на практическитѣ срѣдства за спасение отъ безотрадния земенъ животъ, които прѣпоржчва Будда на своитѣ послѣдователи. Трѣбва да се помни още, че духовната атмосфера въ Индия е била всѣкога пропита отъ метафизически спекулации, — като почнемъ съ Упанишадъ и свършимъ съ модернитѣ религиозни секти, ний ги срѣщаме на всѣка стжпка, — та не е чудно, ако тѣ образуватъ подкваса и на едно демократическо инакъ учение, каквото е буддизмътъ.

На второ мѣсто трѣбва да се отбѣлѣжи фактътъ, че Будда не е създалъ нѣщо съвсѣмъ оригинално. Неговото учение може да се разглежда като крайно сполучливъ образецъ на еклектическа система, образувана въ по-голѣмата си часть отъ идеи и практика на прѣжни поколѣния. Това учение заема самостоятелно и видно мѣсто между съперницитѣ си главно благодарение на своя талантливъ създатель, който съ дѣла и думи дава достоенъ за подражание примѣръ на благочестивъ животъ. Не ще съмнѣние, че има и нѣщо ново въ буддизма, измислено отъ основателя му или отъ неговитѣ ученици. Да се рѣши, обаче, догдѣ достига това ново, което служи като специфична отлика на буддизма,

[1] Гледай книжка I—III т. год. на Мисъль.

е доста трудна работа при познатата липса на хронологични дати въ индийската история и при разнообразнитѣ напластявания, които изпитва културата на Индия. За отношението, напримѣръ, на буддизма къмъ най-извѣстната отъ съврѣменнитѣ нему философски школи, тъй наречената Санкхя (основана отъ Капила), не може да се каже нищо опрѣдѣлено. Началата на Санкхя спадатъ къмъ епохата прѣди Будда, но въ тоя си видъ, въ който ни е прѣдадена, тя носи слѣди отъ влиянието на нѣколко слѣд-буддийски вѣка. Ясно е за всѣки случай, че Санкхя но може да се смѣта за източникъ на буддизма, вече поради това, че тя приема единъ дуалистиченъ принципъ: материя и духъ, който е съвсѣмъ непознатъ на буддизмътъ. Будизмътъ, ако и атеистическа религия, трѣбва да се причисли къмъ монистичнитѣ системи. Това, което той има общо съ философията на Капила, съвсѣмъ не е тѣхно специално сходство, а се корени въ общеприетитѣ възгледи на онова врѣме, легнѫли въ основата на всички тогавашни религиозни системи. Така, всички тѣзи системи не признаватъ авторитета на Ведитѣ, игнориратъ кастовитѣ наредби и смѣтатъ знанието за единчко спасително срѣдство противъ свѣтовното зло. — Много досѣжни точки, покрай значителни различия, сѫществуватъ между буддизма и религията Джайна. Тъкмо това общо на двѣтѣ учения откъмъ догми, наредби и животъ на основателитѣ имъ създава антагонизъмъ между тѣхъ: конкуренция може да сѫществува [illegible] равни или приблизително равни. Сходството се [illegible] както и по-горѣ, на еднаквитѣ източници, отъ които черпѫтъ двѣтѣ системи.

Това съгласие между буддизма, отъ една страна, и Джайна и Санкхя, отъ друга, ни дава вѣренъ масщабъ за оцѣнка на едно доста разпространено по-рано мнѣние, което виждаше въ лицето на Будда създатель на една досущъ нова религия, излѣзла съ явна тенденция да съкруши всичко старо. Споредъ това мнѣние — да говорѫ съ думитѣ на едного, който го поддържа — „буддизмътъ е една отъ най-величавитѣ радикални реакции въ полза на всеобщото човѣшко право на индивидуума противъ задушителната тирания на тъй наречентѣ божески привилегии, добити чрѣзъ рождение и съсловна принадлежность. Той е дѣло на единъ единственъ човѣкъ, който въ началото на шесто столѣтие прѣди Христа се повдига въ източна Индия противъ брахманската иерархия и посрѣдствомъ простотата и етическата сила на своето учение скѫсва напълно връзкитѣ на индийския народъ съ миналото“[1]. — Изказаната въ тия редове мисъль е отъ единия до другия край невѣрна. Прѣди всичко, буддизмътъ не е дѣло на единъ единственъ човѣкъ, но на цѣлия индийски народъ, или, по-вѣрно, на неговитѣ най-напрѣднѫли кржгове, брахманитѣ. Значението на Будда за религиозната история на Индия почива единчко и главно върху практическата негова дѣятелность. Учението му съдържа твърдѣ малко ново въ теоритическата си часть; то прибира въ

[1] A. Weber. Indische Streifen, Berlin 1868, p. 104.

себе си водитѣ на много идейни течения отъ по-прѣжната епоха. Двѣ същественни страни характеризиратъ това учение. Едната го издава като наслѣденъ продуктъ, другата — като система отъ етически и философски идеи, които не се отнасятъ съвсѣмъ ексклузивно спрѣмо противнитѣ теории. Будда не смѣта брахманизма за свой съперникъ и не воюва противъ неговата тирания. Той му отдава прилична дань на почитание, признава, че е излѣзълъ изъ неговата школа и не мисли никакъ да проповѣдва активна борба противъ него. Ако Будда проповѣдва равенство между принадлежащитѣ къмъ различни касти монаси, това още незначи, че той е първиятъ, който прѣмахва каститѣ. Будда говори нѣкждѣ: „благородни, брахмани, Вайся и Судра, като напуснѫтъ бащинъ домъ и живѣѫтъ по учението и закона, проповѣдвани отъ съвършенния, губѫтъ старото си име и стария си родъ и носѫтъ името на аскетъ, послѣдователь на Сакямуни". Но тъй се говорило дълго врѣме прѣди него отъ прѣдшественницитѣ му, които прѣмахватъ фактически каститѣ съ своя пустиннишки животъ. Та било ли би възможно инакъ да се изгладѫтъ тъй лесно кастовитѣ различия отъ буддиститѣ? Не противурѣчи ли това на познатия принципъ, о който се придържа Будда при разрѣшение на въпроси отъ важно обществено значение? Будда не прѣдприема въ никой случай каквато и да е реформа, безъ да разчита на всеобща симпатия и одобрѣние; той е вѣренъ отекъ на срѣдата, която го заобикаля, и санкционира само угодното нѣи. Да се отмѣнѫтъ каститѣ би значило да се произведе цѣла революция въ умоветѣ, а такава именно ненадѣйна и неподготвена промѣна на общественото мнѣние избѣгва Будда, толкова по-вече, че идеята за кастово различие е тѣсно свързана съ основнитѣ прѣдставления на стара Индия за държавно устройство, та нейното незачитанье би повлѣкло подирѣ си прѣзрѣние отъ страна на всички свободни касти. Фактътъ, че Будда не прнема за членове на ордена си хора, които имать господарь или които имать въобще нѣкакви задължения, говори много ясно, каква е политиката му спрѣмо каститѣ: той ги отхвърля само дотолкова, доколкото и мирското общество не обръща на тѣхъ внимание, щомъ работата се касае до монаси отъ военното, брахманското и земледѣлското съсловие, напустнали доброволно свѣта и свободни отъ всѣкакви тегоби. Поиска ли нѣкой робъ отъ най-ниското и отритнато съсловие Судра да постжпи членъ въ общината на Будда, това не му се е позволявало, защото по такъвъ начинъ се накърнявала съсловната честь на свободнитѣ три касти и тѣхното завидно благосъстояние. Същата практика се слѣдва дълго врѣме прѣди шесто столѣтие и слѣдователно въ нея не може да се съглежда нѣкаква особена заслуга на Будда. — Погрѣшно се вмѣняваше на буддизма тъй също и друга една заслуга: прѣмахванѣто на жертвоприношението. Истина е, че Будда осѫжда жертвата като нѣщо нерационално и безцѣлно. Но той върви и тука по отъпкана пѫтека: жертвата е отдавна дискредитирана между брахманитѣ, които дирѫтъ спасение чрѣзъ познание на съкровенната същность на нѣщата (Атманъ); за тѣхъ обреднятъ култъ нѣмалъ никакво значение.

Буддизмътъ възприема отъ учението на брахманитѣ не само това отрицание на касти и жертви; нему той дължи и нѣщо повече: своитѣ идеали и срѣдствата за достиганьето имъ. Що се отнася до първитѣ, понятието Нирвана на буддиститѣ, като крайна цѣль на всички стремления и като центъръ на новото „вѣрую", е приготвено отъ философската мисъль на епохата прѣди появлението на Будда. Буквалното значение на ирвана е угасванье, угасванье на личното азъ, унищожение на живота въ кржга на повторнитѣ раждания и избавление отъ тѣхнитѣ страдания. Вече въ брахманската спекулация думата приема едно стереотипно, техническо значение, близко до онова, което ѝ придава буддизмътъ.[1] Ни|рвана означава тамъ (негативно опрѣдѣленото) състояние на душата, настжпило слѣдъ като чрѣзъ измжчванье на тѣлото и чрѣзъ съзерцание тя се е освободила отъ игото на плътьта, за да се слѣе съ невидимата и нематериална субстанция на всичко, което сжществува. Тази субстанция се нарича Атманъ или Брахманъ; тя едничка има истинско битие, въ противоположность на суетното, фалшивото сжществуванье въ чувствения свѣтъ, подложенъ на постоянни промѣни и страдания. Нирвана на буддизма е една модификация на понятието Атманъ. Разликата се състои само въ това, че докато Атманъ има стойность на една реална сжщность, която прониква всичко въ природата и е идентична съ душата на човѣка, Нирвана нѣма никакви положителни качества: тя е просто отрицание на индивидуалния животъ. Какво дохожда слѣдъ „угасваньето", ний незнаемъ, и Будда не говори нищо за това. Учението за Нирвана съставя несъмнѣно стжпка напрѣдъ въ сравнение съ учението за Атманъ. Будда конструира съ него една система, която не смѣта нито Атманъ, нито антагонизма му съ материалния елементъ за дѣйствителенъ. Тая система се гради върху една несъвършена, отъ съврѣменно гледище, психофизика, но не въ нея почива значението на учението, а въ моралния кодексъ, съблюдението на който води къмъ Нирвана. Въ какво се състои тая Нирвана, какво настжпя слѣдъ като се унищожи фиктивнятъ миръ на индивидуалното сжществуване — това е за Будда въпросъ второстепененъ; спрѣмо него той се отнася съвсѣмъ равнодушно, дори съ явна антипатия: Будда забранява на ученицитѣ си да се занимаватъ съ вѣчния и неразрѣшимъ проблемъ за началото на вселенната и за „живота" слѣдъ смъртьта, въ Нирвана. Това е, споредъ него, безполезно за светото дѣло на спасението. — Срѣдствата, съ помощьта на които се достига Нирвана, тоже не сж изработени самостоятелно отъ буддизма. Тѣ сж ония сжщитѣ прѣдписания за въздържание и съзерцание, каквито знажтъ и другитѣ религиозни школи, съврѣменни или по-стари отъ буддизма. Плътьта се бичува, прави се безчувствена, за да укрѣпне духътъ. Освободенъ отъ материялни нужди, тоя духъ се прѣдава на размишления върху нищетата на свѣта, за да познае страданията на хората и пжтищата, които воджтъ отвъдъ тѣхъ, въ царството на Нирвана.

[1] I. Dahlmann. Nirvana. Berlin, 1898. p. 14 и сл.

Разликата между учението на Будда и учението на брахманитѣ въ това отношение е пакъ незначителна. Докато у проповѣдницитѣ на Атманъ ригоризмътъ и самоизмѫчваньето достигатъ апогея на своето развитие, у буддиститѣ се забѣлѣзва едно постепенно смекчение на безчовѣчнитѣ плътски изтезания. Будда отива и по-нататъкъ: той почва да не признава голѣмата важность на аскетизма, защото е убѣденъ отъ личенъ опитъ, че не самоизмѫчваньето води къмъ спасение, а просвѣтеното познание. Ето защо той не изисква строго спазваньe на аскезата отъ своитѣ привърженци, и особено отъ ония измежду тѣхъ, които иматъ по-високо образование, та могѫтъ и безъ умъртвяваньe на плътьта да се прѣдаватъ на упражнения въ съзерцание. Будда прѣпоржчва аскезата само на ония, които безъ нея не сѫ въ състояние да се отучѫтъ отъ свѣтския разкошъ и да убиѫтъ въ себе си влечението къмъ животъ въ удобства. Аскезата, слѣдователно, не е положителна съставна часть на ученито, а само едно спомагателно срѣдство, което у брахманитѣ и у епигонитѣ на Будда, у които изчезва смисълътъ на първоначалното учение, има значение на догма.

Сѫщинската задача на буддизма е да освободи човѣка отъ страданията на свѣта. „Само едно едничко нѣщо ви учѫ днесь и всѣкога, казва Будда: страданието и унищожението на страданието". Будда, „който е надаренъ съ безгранично съчувствие, сърдцето на когото не знае насилие, който желае доброто и е състрадателенъ", е дошелъ на земята да проповѣдва щастие на ония, които потиска скрѣбь, болесть и отчаяние, които очаква старость и смъртъ. Ученито му знае едно безгранично сърадание и една абсолютна Нирвана. Страданието е достѫпно на всѣки човѣкъ, а за Нирвана — какво ни тамъ очаква, дали е тя нѣкакъвъ животъ или пъкъ праздно пространство — Будда нищо не казва. Запитанъ веднѫжъ върху това, той отговаря: „Азъ не казвамъ нито едното, нито другото; защото знанието на тия нѣща не спомага за успокоение и просвѣта, не служи за благочестиви дѣла. Каквото води къмъ тѣхъ, това учи Будда своитѣ: истината за страданието, истината за произхода на страданието, истината за прѣмахванье на страданието и истината за пѫтя къмъ това прѣмахванье". Четиритѣ истини той развива най-напрѣдъ (ако вѣрваме на легендитѣ) въ проповѣдьта си прѣдъ петьтѣ монаси при Бенаресъ. Тая проповѣдь е единъ видъ програма за всички по-нататъшни мисли на Будда за страданието. Нека захванемъ и ний изложението си на буддизма отъ нея. Тя гласи така:

„Двѣ сѫ крайноститѣ, монаси, отъ които тоя, който води духовенъ животъ, трѣбва да се държи еднакво далечъ. Кои сѫ тия двѣ крайности? Едната е животъ въ похоть, веселие и наслаждение; това е низко, неблагородно, недуховно, недостойно, нищожно. Другата е животъ, прѣкаранъ въ самоизмѫчвания; той е пълненъ съ страдание, той е недостоенъ и нищоженъ. Съвършенниятъ е еднакво далечъ отъ двѣтѣ тия крайности, той узнава пѫтя, който води по срѣдата и отваря очитѣ, просвѣтява духа, води къмъ покой, познание, просвѣта, Нирвана. Какъвъ е, монаси, тоя пѫть по срѣдата, който е познатъ отъ съвършенния, който отваря очитѣ, просвѣтлява духа и води къмъ покой, познание, просвѣта, Нирвана? Това е осмочленниятъ све-

щенъ пѫть, който се казва: права вѣра, право рѣшение, прави думи, прави дѣла, правъ животъ, право стремление, права мисъль, право самовдълбочаванье. Това е, монаси, пѫтьть по срѣдата, познатъ отъ съвършенния, който отваря очитѣ, просвѣтява духа и води къмъ покой, познание, просвѣта, Нирвана.

„Това е, монаси, свещената истина за страданието: раждане е страдание, старость е страдание, да си съединенъ съ тогова, когото не обичашъ, е страдание, да си раздѣленъ отъ тогова, когото обичашъ, е страдание, съ една дума петьтѣ обйекти (тѣло, чувства, прѣдстави, воля, познание, отъ които се състои човѣшкиятъ организъмъ) сѫ страдание.

„Това, монаси, е свещената истина за произхода на страданието: жаждата е, която води отъ раждане къмъ раждане, заедно съ радоститѣ и желанията, що и тукъ и тамъ намиратъ приятели: жаждата къмъ похоть, животъ и мимолетното.

„Това, монаси, е свещената истина за прѣмахванье на страданието: прѣмахванье на оная жажда чрѣзъ пълно унищожение на желанията, чрѣзъ тѣхното прогонванье, чрѣзъ освобождение отъ тѣхъ, като не имъ се отстѫпя нийдѣ мѣсто.

„Това е, монаси, свещената истина за пѫтя къмъ прѣмахванье на страданието: това е свещенятъ осмочлененъ пѫть, който се казва: права вѣра, право рѣшение, прави думи, прави дѣла, правъ животъ, право стремление, право самовдълбочаванье.

„Това е свещената истина за страданието“: така, монаси, съ тѣзи понятия, за които никой нищо по-прѣди не знаеше, ми се отвориха очитѣ, яви ми се познание, знание и поглеџъ. „Трѣбва да се разбере тая свещена истина за страданието“; така, монаси, съ тия понятия, за които никой нищо по-прѣди не знаеше, ми се отвориха очитѣ, яви ми се познание, знание и погледъ.

(Повтаря се сѫщото и за другитѣ три истини).

„И до когато, монаси, азъ не притежавахъ за тия четири истини това тройно раздѣлено, 12-членно (всѣка отъ четиритѣ истини се състои отъ три члена) познание и не бѣхъ проникнѫлъ въ тѣхъ съ пълна яснота, дотогава, монаси, азъ знаяхъ, че въ тоя свѣтъ, заедно съ другитѣ божи свѣтове, свѣтоветѣ на Мара и на Брахма, между всички сѫщества, включително аскетитѣ и брахманитѣ, заедно съ боговетѣ и хората, не съмъ достигналъ най-високото пробужданье (буддаизъмъ). Откогато, обаче, монаси, азъ притежавамъ онова тройно раздѣлено, 12-членно познание и проникнахъ въ четиретѣ свещени истини, оттогава зная азъ, монаси, че въ тоя свѣтъ . . . съмъ достигнѫлъ най-високото пробужданье. Азъ го познахъ и гледахъ: не може да се загуби вече освобождението на духа ми; това е моето послѣдно раждане; нѣма за мене други раждания“.

Първата отъ четиритѣ истини на будийското учение изказва въ какво се състои страданието. На тая тема сѫ посветени най-многото рѣчи на Будда. Тя се развива ту въ разнообразни поетични описания и сравнения, ту въ философски проповѣди, и държи навредъ първо мѣсто въ буддийската литература. „Всичко, което е родено, трѣбва да умре“, казва нѣйдѣ Будда. Само съзнанието на тая проста истина отравя живота на хората и го прѣвръща въ дълга редица страдания. Смъртьта не донася никакво облекчение, а е едно отъ многото страдания, защото съ нея се полага начало на ново трудно поприще, което отъ своя страна води къмъ друго и т. н. Да полагаше тя край на всѣко сѫществуванье, горчивинитѣ на земния животъ щѣха да се понасятъ по-лесно; но душитѣ сѫ осѫдени да се родѫтъ повторно и, въ зависимость отъ нравствената стойность на дѣлата си, да се въплощаватъ въ по-високи или по-ниски твари, да теглѫтъ пакъ и да прѣдопрѣдѣлятъ своето бѫдѫще безконечно битие. Ако се огра-

ничимъ съ нашия човѣшки животъ и го разгледаме подробно въ всичкитѣ му форми и отдѣлни случаи, ще видимъ, че никакви радости не се крийтъ тамъ, а едни само тегла, които отчайватъ хората и ги хвърлятъ въ обятията на безизходното страдание. Страдание е[1], ако, напримѣръ, единъ синъ, който се прѣпитава отъ нѣкаква длъжность или е земледѣлецъ, търговецъ, овчарь, войникъ, министъръ, се излага постоянно на пекъ и студъ, на дъждъ и вѣтъръ, и на сума други неприятности. Ако тоя синъ не печели нищо отъ занаята си, той се бие по гърдитѣ, плаче и въ отчаяние говори: напраздно е трудътъ ми, цѣлта не е постигната! Или пъкъ, ако щастието му поработи и той набере богатства, тогава го напада мжка да се пази отъ посѣгателства на царье и разбойници, отъ огънь и наводнение: и когато, въпрѣки всички грижи, богатствата биватъ ограбени или изгорени, за него нѣма утѣха, той дума съ резигнация: имотътъ ми го нѣма вече! Суетни царье и князье, жреци и граждани, членоветѣ на една фамилия, тикани отъ своитѣ страсти, бийтъ се помежду си съ юмруци, съ мечове, съ каквото попадне и си навличатъ така смъртъ или смъртни тегла. Причина на всичко това сж безграничнитѣ влечения къмъ тѣлесни наслади. А какви сж тия наслади?

„Напримѣръ, монаси — казва Будда — дъщерята на единъ князъ, брахманъ или гражданинъ, въ цвѣта на своитѣ 15 или 16 години, нито висока нито ниска, нито слаба нито пълна, нито черна нито бѣла: не е ли такава чудна хубость, монаси, въ тия години най-разкошна? Каквото желае и намира за добро една такава хубость, то сж наслади за тѣлото. А какво е, монаси, бѣдствие за тѣлото? Погледнете, монаси, тая сестра въ друго врѣме, кадѣ 80 или 90 години, слюнена, прѣгърбена, насъхнжла, подпрѣна на патерици, влачейки се клатешкомъ, болна, повѣхнжла, безжжба, побѣлѣла, съ трепереща оголѣла глава, съ бръчки и пятна по кожата: какво мислите, монаси, оная чудна хубость не е ли изчезнжла и не се ли е прѣвърнжла въ явно бѣдствие? И по-нататъкъ монаси: погледнете тая сестра, кога не ѝ е добрѣ, въ тежки страдания и болки, лежейки всрѣдъ нечистота, кога други ѝ вдигатъ, други ѝ прислужватъ: какво мислите, монаси, оная чудна хубость не е ли изчезнжла и не се ли е прѣвърнжла въ явно бѣдствие? И по-нататъкъ, монаси: погледнете тая сестра на смъртно ложе, единъ или два дена подиръ смъртьта, подпухнжла, синьочерна, захванжла да гние: какво мислите, монаси?... [Будда ни праща на гробищата, слѣдъ това другадѣ, и сключва:] Това, монаси, е бѣдствие на тѣлото. А какъ се прѣодолѣва то? — Чрѣзъ отрицание на желания и воля въ тѣлото".

Будда ни разкрива неуморно, на всѣка стжпка въ живота и задъ всѣко щастие, страдание. Страдае не само бѣдниятъ, че желанията му остали неизпълнени, но страдае и по-вече дори, богатиятъ, който мисли, че е осигурилъ съ богатства живота си, но е безсиленъ да спре въртежа на свѣтовното колело, съ неговитѣ раждания, болести и всѣкакви други тегла. Смъртьта царува всесилно; ни единъ свѣтълъ лжчъ не озарява тъмата на страданията, въ която тънжтъ всички сжщества при мисъльта за нея. Малкото минутно щастие, съ което ни залъгва сждбата, е нищожно въ сравнение съ мжкитѣ слѣдъ него. „Какво мислите, монаси, — пита Будда, — кое е по-вече: водата въ четиритѣ морета или

[1] Тукъ перифразирамъ Маджиманикая 13. Гл. K. Neumann Die Reden Gotamo Buddhas, p. 133 и сл.

сълзитѣ, които вий проливате, като блуждаете по тоя дълъгъ (жизненъ) пѫть и плачете и тѫгувате, че ви е дадено това, що мразите, а не онова, що обичате?" Смъртьта отнема всичко мило за насъ въ тоя свѣтъ, тя ни раздѣля отъ всички, съ които споделяме радости и скърби, които ни сѫ утѣха и надежда, за да не се срѣщнѫтъ никога тѣхнитѣ пѫтища съ нашитѣ. Майката не трѣбва да плаче за сина си, който я напуска, безъ тя да го знае, кждѣ отива да изкупи грѣховетѣ си: „той дойде не поради нейното желание, той отмина въ единъ другъ свѣтъ, за да дойде пакъ въ тоя, безъ да я попита" (Теригатха. 127). Тя ридае за починалата ей дъщеря и въ безсилие повтаря нейното любимо име: Джива, моята Джива! Неи се отговаря: „осемдесеть и четири хиляди моми съ това име сѫ изгорени на костера, коя отъ тѣхъ оплакваше ти?" (Теригатха. 51). А Дхаммапада, единъ отъ най-старитѣ будийски сборници съ морални поучения въ стихове, дава такъвъ изразъ на мисъльта, че всичко земно е негодно и безцѣлно:

„Защо се смѣемъ, защо се радваме, кога постоянно тѫга ни натиска? Вий, които блуждаете въ тъмнина, защо не търсите свѣтлина? Погледнете на тая тъй хубаво накичена купчина — тѣлото, което, ранено и болно, се нуждае много, но нѣма нищо постоянно на себе си; старостьта разсипва това гнѣздо на болести, гнилата купчина се разпада; каква радость е да гледашъ тия остарѣли мощи, подобни на тикви, хвърлени есень? . . . Свѣтътъ почива въ тъмнина, малцина само виждатъ ясно, и тѣ, като освободена отъ клѣтката птица, отиватъ на небето; фламинго хърчѫтъ къмъ слънцето: така прѣзъ въздуха се оттеглятъ мждритѣ отъ свѣта, благодарение на своята сила и въпрѣки пълчищата на Мара." [1]

Земнитѣ страдания, на които е подложенъ всѣки „непробуденъ", се персонифицирать въ буддийската демонология въ образа на Мара, наслѣденъ отъ суевѣрието на старитѣ врѣмена. Мара, богътъ на смъртьта, владѣе не само въ ада, гдѣто отиватъ неспасенитѣ отъ „колелото на сѫществуванията", но и въ самия животъ, който подготвя хората за царството на грѣшнитѣ, всички хора, именно, които не сѫ вършили добри дѣла, за да живѣѫтъ между боговетѣ. Първоначално Мара означава „злото" изобщо, а понеже смъртьта е зло κατ ἐξοχήν, тя става по-сетнѣ неговъ специаленъ атрибутъ. Единъ животъ, въ който царуватъ желания, е самъ смърть, щомъ води къмъ нея. Да се освободи човѣкъ отъ живота или отъ смъртьта, споредъ това, е едно и сѫщо. Който воюва противъ жаждата за животъ, противъ влеченията си, страститѣ си и изобщо противъ силитѣ, на които почива битието въ кржга на повторнитѣ раждания, той воюва заедно съ това и противъ патрона на смъртьта, Мара. Мара има интересъ да бди надъ своитѣ овчици, обречени на ада, и не се оставя лесно да му ги отнематъ; той се бори упорито съ ония, които искатъ да избавѣѫтъ хората отъ страдания и отъ живота, а слѣдователно и отъ адски мѫки. Ето защо той обѣщава всички възможни земни блага на Будда, само и само да го прѣдотврати отъ усилията му за постиганье надземно блаженство: тѣзи блага привързватъ къмъ живота

[1] A. Weber. Indische Streifen, p. 141, 146.

и не освобождаватъ отъ властьта на Мара. Враждата между Мара и Будда се явява като символъ на драмата, която трѣбва да изиграе всѣки смъртенъ, за да се спаси отъ нищожния грѣшенъ свѣтъ. Будда е първиятъ побѣдитель на мрачната демоническа сила; по пжтя, посоченъ отъ него, върви всѣки, който прѣзира суетния миръ съ мисъль да влезе въ Нирвана; а този пжть водя прѣко изпитнитѣ на Мара. Опита ли се нѣкой да прѣкрачи границитѣ на земното царство, той се натъква на пълчищата, пратени отъ Мара: желания, мързелъ, гладъ, жажда, страхъ, съмнѣние и т. н. Трѣбва да се побѣдятъ тия пълчища тъй, както прави това Будда подъ дървото, за да настжпи освобождение отъ страданията веднжжъ за всѣкога. Слѣднята притча, разказана отъ Будда, ни рисува въ алегорична форма отношението между Мара и неговитѣ поданици, сити на властьта му [1].

„Това чухъ азъ.[2] Възвишениятъ (Будда) се намираше нѣкога при Саваттхи, въ „гората на побѣдата“ на Анатхапиндика. Тамъ се обърна възвишениятъ къмъ монаситѣ: монаси! — Тѣ се обърнаха внимателно къмъ него и отговориха: учителю! — Възвишениятъ заговори така:

„Ловецътъ, монаси, не разхвърля храна на дивеча съ мисъль: „отъ храната, която азъ разхвърлямъ, нека дивечътъ се нахрани, за да остане здравъ, да остарѣе и да се храни дълго врѣме съ нея“, но той мисли: „храната, която азъ тукъ разхвърлямъ, ще примами дивеча, прѣдаденъ на слѣпа наслада; примаменъ и прѣдаденъ на слѣпа наслада, той ще се разположи; разположенъ, той ще тръгне да си отива, ще попадне въ моята сграда, а слѣдъ това — въ ржцѣтѣ ми“.

„Тогава дойде, монаси, първото стадо дивечъ, привлечено отъ храната, която разхвърли ловецътъ, и се прѣдаде на слѣпа наслада; примаменъ и прѣдаденъ на слѣпа наслада, добитъкътъ се разположи и, когато тръгна да си отива, попадна въ оградата и въ ржцѣтѣ на ловеца. И така, монаси, първото стадо не можа да се спаси отъ властьта на ловеца.

„Тогава помисли, монаси, второто стадо дивечъ: Онова, първото стадо бѣше примамено отъ разхвърляната храна и попадна въ оградата и въ ржцѣтѣ на ловеца. Ний, обаче, ще се държимъ далечъ отъ разхвърлянята храна, далечъ отъ нещастната храна, дълбоко въ гората.“ И тѣ се държаха далечъ отъ храната и дълбоко въ гората. Но въ послѣдния лѣтенъ мѣсецъ, когато трѣва и вода се свърши, тѣ станаха извънредно пустали, загубиха силата си и отидоха къмъ оная храна“. И сполѣтява ги сждбата на първото стадо.

Третьото стадо, като вижда какъ си изпащатъ ония двѣ стада, рѣшава да стои близо до храната, но да я ѣде прѣдпазливо. Така и става. Ловецътъ и другаритѣ му си думатъ: „хитро е, наистина, и умно това стадо, трѣбва то да притежава магическа сила, но ще го уловимъ и него: храната е изѣдена и никой отъ насъ не е въ състояние да открие, откждѣ иде стадото и накждѣ отива. Нека заградимъ мѣстото съ колове и тогава, може би, ще узнаемъ, кждѣ се крие това стадо“. Направятъ ловцитѣ ограда отъ колове, откриватъ мѣстопрѣбиването на стадото и скоро го иалавятъ

Четвъртото стадо е още по-прѣдпазливо, държи се въ съвсѣмъ недостжпно мѣсто и оттамъ скритомъ ѣде храната. Ловецътъ, като вижда, че тя се привършва, а сѣ неможе да хване стадото, вдига ржцѣ отъ него и така то се спасява.

---

[1] Маджиманикая, 25. K. Heumann. Reden p. 250.

[2] Съ тая формула (санскритски: евамъ мая срутамъ) начеватъ обикновено разказитѣ на Сутра (рѣчитѣ на Будда). Приема се, че Будда не е писалъ рѣчитѣ си, а само ги е говорилъ. Ученицитѣ му ги записватъ отсетнѣ и за тѣхъ важи оная формула: тѣ съобщаватъ само което сж чули. Burnouf. Lotus de la bonne loi, p. 286, Сжщ. Introduction à l'histoire, p. 35.

Ловецътъ на тая притча е самъ Мара, храната, пръскана отъ него, — свѣтовнитѣ мними радости, за които толкова жадува човѣшкото стадо; увлича ли се отъ тѣхъ, стреми ли се по какъвто и да е начинъ, съ рискъ на живота и свободата си, да вкуси отъ жизненитѣ наслади, то е обречено рано или късно да попадне въ мрѣжата на изкусителя, гдѣто го очакватъ нѣсносни тегла и смъртъ. Спасението за всѣки човѣкъ по отдѣлно и за всички хора скупомъ ще настане тогава, когато тѣ съзнаятъ злото, що крие въ себе си царството на Мара, и подирятъ лѣкъ срѣщу него. За да се цѣри рационално едно зло, потрѣбно е не само да се знае то, но да се има и понятие за неговия произходъ и за причинитѣ, които сж го създали. Отстранятъ ли се тия причини, болката е подбита въ кореня си; нататъкъ е вече лесно да се нагодятъ други стрѣдства за окончателното й отстранение.

За причинитѣ на страданието говори в т о р а т а и с т и н а на буддийското учение. „В з а и м н а т а в р ъ з к а н а п р и ч и н и т ѣ“ се формулира така:

„Отъ невѣжеството произлизатъ „образуванията“ (с а н к х а р а), отъ образуванията — познанието, отъ познанието — „името и формата“, отъ „името и формата“ — шестьтѣ седалища (на чувствата, които сж познатитѣ петь и мисленьето — шесто „чувство“), отъ шестьтѣ седалища — досѣганьето (на чувството съ обѣектитѣ), отъ досѣганьето — усѣщаньето, отъ усѣщаньето — желанието, отъ желанието — улавяньето, отъ улавяньето—битието, отъ битието —ражданьето, отъ ражданьето — старость, смъртъ, тегло, скрѣбь, печаль и отчаяние“. — Унищожи ли се невѣжеството — унищожаватъ се „образуванията“, а заедно съ тѣхъ и всичката по-нататъшна верига, смъртьта и страданието включително.

Теорията на тия 12 причини е не дотамъ ясна и не се разбира еднакво отъ разнитѣ историци на буддизма. Нѣкои й отричаха дори всѣки смисълъ. Но безъ право. За насъ прѣдставя тя прѣди всичко затова трудности, защото не ни сж познати напълно възгрѣнията и понятията, на които тя почива. На второ мѣсто, спънка при тълкуваньето на тая верига идеи е липсата на адекватни термини въ модернитѣ езици за означение точния смисъль на нейнитѣ отдѣлни звена. Че тя е била разбирана добрѣ въ буддийската община, доказва се отъ факта, дѣто й се се отдѣля видно мѣсто между другитѣ три свещени истини. При това тя се срѣща тъй често въ текстоветѣ на буддиститѣ, щото е изключена всѣка възможность за оспорванье на религиозното й значение. Трудноститѣ, на които сж се натъквали послѣдователитѣ на Сакямуни при отгатванье смисъла на втората „дълбока и блѣскава“ истина, навѣрно не ще сж били по-малки отъ тия, които срѣща днесь европеецътъ. Тѣхъ прѣдвижда Будда още въ момента, когато достига висше познание подъ дървото и затова той се колебае дълго врѣме, да проповѣдва ли ученията си или не. Нека накъсо разяснимъ тука, какво собственно изказва тая истина.

„Отъ невѣжеството произлизатъ образуванията“. Ако невѣжеството се поставя на първо мѣсто въ редицата причини, които

водитъ къмъ страдание и повторни раждания, това не ще рече, че то се схваща като най-съкровена и първоначална основа на битието. Напротивъ, невѣжеството прѣдполага животъ и е взето за изходенъ пунктъ вжтрѣ въ неговия затворенъ кржгъ. Будда отказва по принципъ да даде отговоръ на въпроса за крайната цѣль на човѣшкото сжществуванье; каквото той говори по тоя въпросъ, то има значение само като философия на ограниченото ни земно битие, а съвсѣмъ не и на битието изобщо. Невѣжеството е за буддиста дотолкова отъ извѣстна важность, доколкото неговата сжщность е права противоположность на висшето познание. Както това познание освобождава окончателно отъ страданията на индивидуалното сжществуванье, така невѣжеството държи човѣка затворенъ въ кржга на повторнитѣ раждания и го излага на постоянни страдания. Поиска ли нѣкой да тури край на послѣднитѣ, нему се изпрѣчва на пжтя най-напрѣдъ трудната гатанка: какъ може да се отстрани невѣжеството? Будда отговаря: като се вникне въ неговата природа и се разбере несъстоятелностьта му съ помощьта на веригата отъ причини и послѣдици. Любознателниятъ духъ открива тогава, че естественъ плодъ на невѣжеството сж тъй нареченитѣ „образувания“. „Три образувания има, казва Будда: тѣлесни, езикови и духовни: вдишаньето и издишаньето сж тѣлесни образувания, съображението и размишлението — езикови, възприятието и усѣщаньето — духовни. Вдишаньето и издишаньето сж тѣлесни образувания, защото сж привързани къмъ тѣлото: съображението и размишлението се изговарятъ и за това сж езикови образувания; възприятието и усѣщаньето сж духовни особености, привързани сж къмъ духа“ [1].

Смисъльтъ на „образуванията“ въ тая дефиниция и въ веригата отъ причини и послѣдици не може да се отгатне лесно. Думата (санкхара) означава сама по себе изработванье, приготвянье на нѣщо, или самото изработено нѣщо [2]. Отнесена къмъ човѣка, тя служи да означи неговия характеръ, „тенденцитѣ на тѣлесния и духовния механизъмъ у човѣка, които го прѣдразполагатъ къмъ такива или инакви постжпки“. Но това значение не може да се изведе отъ приведенитѣ три вида „образувания“; на него указватъ други мѣста въ текстоветѣ. Тукъ, именно, невѣжеството се смѣта за причина на нашитѣ склонности и постжпки, наречени карма. Въ дѣла и на мисли ний се придържаме о доброто, правото и свещеното, или о тѣмъ противното. Каквото ний вършимъ на тоя свѣтъ, то ни се отплаща въ другъ свѣтъ; защото нашитѣ постжпки прѣдопрѣдѣлятъ бждущия ни животъ. Да постжпваме така или инакъ, значи да се създаваме така или инакъ, да си избираме доброволно ниско или високо сжществуванье задъ прага на настоящето; да не постжпваме никакъ, значи — тъкмо наопаки — да затриемъ индивидуалното си прозябаванье въ кржга на повторнитѣ раждания и да влеземъ въ Нирвана. „Има, лоши по-

[1] K. Neumann. Reden, 473—474.

[2] H. Kern, Buddhismus I. 441; Oldenberg. Buddha, 281.

стѫпки, които принасятъ лоши плодове; има добри постѫпки, които принасятъ добри плодове; има отчасть добри, отчасть лоши постѫпки, които не сѫ нито добри, нито лоши, и които не принасятъ нито добри, нито лоши плодове: тѣ водѣтъ къмъ прѣмахванье на всѣка постѫпка“[1] — сир. къмъ спасение въ Нирвана. Ако сме заслѣпени отъ невѣжеството, ние игнорираме тая истина, прѣдаваме се на влеченията си и си прѣопрѣдѣляме животъ, въ който ще владѣятъ образуванията и карма, наслѣдени отъ минало врѣме, за да послужатъ тѣ като сѣме на нови форми въ бѫдѫщитѣ странствувания на душата. Искаме ли да се изкачимъ по-високо по стълбата на разнообразнитѣ сѫществувания, ний трѣбва да облагородимъ нашия Карма. Като прѣсъздадемъ постѫпкитѣ си и като прѣвръщаме постепенно злото въ добро, намъ се открива изгледъ за едно посвѣтло бѫдѫще, перспективата на което се завършва съ мѫчно достижимата Нирвана. Само невѣжеството, слѣдователно, може да ни задържи отъ тоя колкото благороденъ, толкова и труденъ актъ. Невѣжеството размѫтва душевния ясенъ погледъ и дава материялъ за „образувания“, които ни привързватъ къмъ чувствения миръ.

„Отъ образуванията произлиза познанието“, — инъкъ казано: духовната и физическата природа на човѣка обуславятъ познавателнитѣ му способности при едно ново рожданье. „Отъ познанието произлиза името и формата“. — Трудно е да се опрѣдѣли, какви прѣдстави свързва най-старата буддийска община съ това „име и форма“ (намарупам). Въ единъ диалогъ между Будда и Ананда се казва: Ако, Ананда, познанието не влезе въ майчиното тѣло, ще се образува ли въ него „име и форма“? — Не, господине. — И ако познанието, Ананда, слѣдъ като влезе въ майчиното тѣло, го напусне пакъ, би ли оживѣло „името и формата“ на рожданьето? — Не, господине. — „Отъ тукъ се вижда, забѣлѣзва Олденбергъ[2], че прѣдложението: „отъ познанието произлиза името и формата“ има отношение къмъ момента на зачатието. Познанието — за което се мисли, че поражда въ тоя моментъ битието на едно ново сѫщество — се състои отъ духовенъ елементъ, както тѣлото отъ материяленъ. Въ майчиното тѣло тоя духовенъ зародишъ намира веществата, отъ които се създава снабдения съ име и форма животъ. Познанието е формалната сила, която образува отъ материялнитѣ елементи облеченото въ тѣло (форма) и носящото нѣкакво име сѫщество“.

Така произлезлиятъ организъмъ се сдобива най напрѣдъ съ външни органи, които го правѣтъ способенъ да възприема впечатлѣния отъ околната срѣда. „Отъ името и формата произлизатъ шестьтѣ седалища“ на чувствата, т. е. очитѣ, ушитѣ, носътъ, езикътъ, тѣлото и мисъльта. „Отъ шестьтѣ седалища произлиза досѣганьето“ на чувствата съ съотвѣтнитѣ обйекти, именно, съ прѣдмети, тонове, миризми, вкусни нѣща, опийни нѣща и понятия. „Отъ досѣганьето произлиза усѣщаньето“, а „отъ усѣщаньето — желание (жажда)“ да се притежаватъ ония обйекти. Като се

[1] Ангутара-никоя 231. K. Neumann Buddh. Anthologie, 149.
[2] Buddha, 260 — 263.

привърже субектътъ къмъ жадуванитѣ нѣща, „желанието произвежда улавяньe (хващанье)“ за тѣхъ. Споредъ наклонноститѣ си хората се залавятъ за различни нѣща, вършатъ това или онова, и въ резултатъ дѣятелностьта имъ (к а р м а) прѣдопрѣдѣля бждащото битие. Ето защо „отъ улавяньето произлиза битието“. Нататъкъ „битието води къмъ повторни раждания“, а тѣ пъкъ къмъ старость, смъртъ, тжга и други неизмѣнни спжтници на живота.

Истината за произхода на страданията се крѣпи, отъ една страна, на необходимостьта отъ повторни раждания, отъ друга — на теорията за съставнитѣ части на човѣшката духовна и физическа природа. Човѣшкиятъ организъмъ притежава цѣлъ редъ свойства, които буддийската спекулация групира въ петь дѣла (с к а н д х а): форма (образъ), усѣщания, възприятия, образувания (прѣдстави) и понятия (разумъ). Всѣка отъ тия групи съдържа по нѣколко подотдѣли: „формата“ брои 28 съставни елементи (земя, вода, огънъ, вѣтъръ и др. — като материялни ингредиенции, око, ухо, носъ и т. н. — като подчинени и производни); усѣщанията биватъ приятни и неприятни, и сж плодъ отъ функциитѣ на окото, ухото, носа и пр.; възприятията сж шесть, спор. шестьтѣ органи: съ окото се възприематъ цвѣтове, съ ухото — тонове и пр.; образуванията (прѣдставитѣ) сж на брой 52: досѣганье, внимание, съмнѣние, размишление, срамъ, страхъ и т. н.; къмъ понятията спадатъ 89 нумера свойства: 21 отъ тѣхъ сж свещенно мисленье, 12 — грѣшно мисленье и др.

Вжтрѣшна нѣкаква връзка между тия разнообразни елементи на човѣшката плъть и душа днесь не може да се открие. Нашето схващанье на психическитѣ явления се отличава коренно отъ това въ философията на буддизма, която негли е имала смисъль за неговитѣ изповѣдници въ древни врѣмена, но се е затъмнила отсетнѣ до неузнаваемость. Явно е само това, че буддиститѣ влагатъ нравствена тенденция въ своята система на елементитѣ. Цѣлта на тая система е да обоснове 12-членната верига отъ причини и послѣдици, чието познание дава възможность за спасение отъ страданията въ затворения кржгъ на повторнитѣ раждания. Елементитѣ, отъ които състои всѣки човѣкъ, не сж нѣщо реално и не унищожимо. Напротивъ, щомъ се разпаднжтъ тѣ, изчезва и животътъ. Никаква „душа“ не сжществува като господарка надъ тѣзи елементи, за да продължи тя сжществуваньето на единъ субектъ, и слѣдъ като той се разложи, въ новъ нѣкакъвъ миръ. Едничкото нѣщо, което уцѣлява слѣдъ разрушението на организма, това сж постжпкитѣ, дѣлата. Въ съгласие съ нравствената стойность на дѣлата си, всѣки индивидуумъ се ражда слѣдъ смъртьта отново въ по-високи или по-нисши форми. Носитель на тоя новъ животъ сж дѣлата: тѣ прѣдопрѣдѣлятъ бждащата сждба и на човѣка и на всѣка друга тварь.

(Ще слѣдва краятъ)

ЛИЧНОСТЬТА ПРОТИВЪ ДЪРЖАВАТА

Отъ **Хербертъ Спенсеръ.**

Прѣв. отъ английски. **Н. Г.**

III.

Грѣховетѣ на законодателитѣ.

Истина ли е или не, че човѣкъ е създаденъ отъ несправедливости и че е заченатъ въ грѣхъ, но безспорно е, че правителството е родено съ насилие и е произлѣзло чрѣзъ насилие. Въ първобитнитѣ малки общества, гдѣто е царувала пълна свобода въ продължение на вѣкове, не е сѫществувало нищо подобно на това, което ний наричаме правителство; нѣмало е никаква притѣснителна организация, имало е една върховна власть и то, когато е сѫществувала, е била само почетна. Въ онѣзи изключителни общества, които не сѫ били насилствени и които, по особени причини, не сѫ били изложени на ничие насилие, правдивостьта, честностьта, справедливостьта и великодушието сѫ се практикували тъй добрѣ, че е било достатъчно общественото мнѣние да се изказва отъ врѣме на врѣме въ събранието на старейшинитѣ, което се е събирало въ неопрѣдѣлени срокове [1]. Наопакиний намираме доказателства, че властьта на единъ началникъ, призната врѣменно въ врѣме на война, става постоянна, ако войната се продължава, и се усилва тамъ, гдѣто едно щастливо насилие достига до тамъ, че подчинява съсѣднитѣ плѣмена. Послѣ, отъ примѣритѣ, които ни даватъ всички раси, излиза безсъмнѣнната истина, че притѣснителната власть на началника, станалъ краль и краль на крале (титла която често се срѣща на Изтокъ) се увеличва толкова повече, колкото повече разпространява завоеванията си и колкото повече народности подчинява подъ скиптъра си [2]. Тѣзи сравнения ни довеждатъ до друга една истина, която винаги трѣбва да имаме на умъ, — именно, че правителствената власть става толкова по-аггресивна вжтрѣ въ обществото, колкото по-аггресивна е на външъ. Сѫщо, както за да се организира една добра армия, изисква се щото войницитѣ, какъвто чинъ и да иматъ, да се подчиняватъ на командира си; сѫщо тъй, за да се образува едно силно войнствено общество, гражданитѣ трѣбва да се под-

[1] Political Institutions, §§ 437, 573.

[2] Ibd., §§ 471—3.

чиняватъ на управителната власть. Изисква се щото гражданитѣ да ѝ даватъ нуждното число рекрути и да ѝ отдаватъ всички свои собствености, когато имъ се поискатъ отъ нея.

Видимото слѣдствие е, че правителствената мораль, която по произхождение е идентична съ обичаитѣ на войната, трѣбва дълго врѣме да се съобразява съ тѣхъ и само тогава може да се отдалечи отъ тѣхъ, когато войнственитѣ дѣйствия и приготовления намаляватъ. Ний за това имаме достатъчно примѣри. Днесь на континента гражданинътъ е само тогава свободенъ, когато не служи въ войската и прѣзъ останалия си животъ той се измжчва много, за да поддържа военната организация. Сжщото е и у насъ (Англия. Б. пр.), една сериозна война, като наложи събираньето на рекрути, ще суспендира свободитѣ на много граждани и ще намали тѣзи на другитѣ, като ги застави чрѣзъ данъци да плащатъ необходимитѣ военни разходи, т. е. като ги принуди да работятъ нѣколко дни за държавата. Несъмнѣнно е, че начинътъ, по който се отнася правителството спрямо гражданитѣ е съобразенъ съ начинътъ на държеньето на гражданитѣ по между имъ.

Въ тая статия азъ нѣма да говорж нито за нарушенията на правото, нито за упражняванитѣ репрессалии; историята достатъчно ни разправя за това; нѣма да подчерквамъ нито вжтрѣшнитѣ беззакония, които сж съпровождали външнитѣ. Азъ нѣмамъ ни най-малкото намѣрение да католизирамъ прѣстжпленията на неотговорнитѣ законодатели, като почнемъ отъ законитѣ на царь Куфу (камънитѣ за неговия грамаденъ гробъ сж се носѣли съ кървавъ потъ отъ десетки хиляди роби, принуждавани да работятъ въ течение на много години съ помощьта на камшика); минемъ къмъ законитѣ на египетскитѣ, ассирийскитѣ, персийскитѣ, македонскитѣ, римскитѣ и други завоеватели и свършимъ съ законитѣ на Наполеона, който за да удовлетвори амбицията си: — да види цивилизования свѣтъ да се търкаля въ краката му, — съсипа най-малко два миллиона хора [1]. Азъ нѣмамъ сжщо намѣрение да изброявамъ тукъ онѣзи грѣхове на отговорнитѣ законодатели, които пълнятъ дългия списъкъ на законитѣ, издадени въ полза на управляющитѣ класси. Въ Англия тоя списъкъ достига до такива закони, които дълго врѣме сж поддържали робството и търговията съ роби, като сж подлагали, разбира се, на законни основания, ежегодно около 40000 негри на мжчение, като сж ги натъпквали въ дъното на корабитѣ и сж ги държели затворени прѣзъ всичкото врѣме на пжтуваньето имъ отъ тропицитѣ и сж погубвали прѣзъ това врѣме значителна часть отъ тѣхъ. Този списъкъ се свършва съ житнитѣ закони (the corn-laws), които, както казва сжщъ Erskine May, „за да подигнятъ цѣната на фермата, заповѣдваха на едно грамадно множество да гладува [2].

Безъ съмнѣние, изложението на важнитѣ грѣшки на отговорнитѣ и неотговорнитѣ законодатели, не ще бжде безполезно. То ще послужи за много цѣли. То ясно ще покаже какъ идентич-

[1] Laufrey. Виждъ сжщо Study of Sociology, стр. 42 и Прибавката.
[2] Constitutional History of England, t II стр. 617.

ността на правителствената мораль съ обичаитѣ на войната, която незабѣлѣзвано е съществувала въ първобитнитѣ врѣмена, когато войската прѣдставлява просто мобилизирано общество, а обществото — войска въ мирно врѣме, се е поддържала въ продължение на много години и упражнява даже и въ наше врѣме едно силно влияние върху нашето съдопроизводство и ежедневния ни животъ. Слѣдъ като показахме, напримѣръ, че при много диви плѣмена юридическата функция на началника не е съществувала или е била само номинална, и че въобще прѣзъ първитѣ епохи на европейската цивилизация всѣка личность е трѣбвало да защищава сама себе си и правата си; слѣдъ като показахме, че въ срѣднитѣ вѣкове правото на частнитѣ войни между членоветѣ на военното съсловие е било отмѣнено, не защото върховниятъ вождъ е вѣрвалъ, че той има право да подложи спорящитѣ страни на своя третейски съдъ, но защото частнитѣ войни намалявали силата на армията му въ общитѣ войни; слѣдъ като показахме, че въ продължение на слѣднитѣ вѣкове администрацията на правосъдието е проявявала още първобитния си характеръ въ съдебни сражения, които съ ставали въ присътствие на кралътъ или на неговия прѣдставитель въ качество на посрѣдникъ — сражения, поддържани до 1819 г. подъ форма на дуель —, ний ще покажемъ, че даже въ наше врѣме съдебното сражение съществува подъ друга една форма: адвокатитѣ съ поборницитѣ, а кесиитѣ оръжията. Въ гражданскитѣ процесси правителството не повече отъ колкото нѣкогашъ, се тревожи да даде правосъдие на оскърбената страна; на практика неговия прѣдставитель бди само, щото да се съблюдаватъ правилата на сражението; резултатътъ зависи не отъ справедливостьта на процесътъ, а повече отъ прѣвъзходството на добрѣ набитата кесия и ловкостьта на адвоката. Нѣщо по-вече, правителството се грижи толкова малко за раздаванье на правосъдие, че ако, въ едно законно подигнато сражение, въ присътствие на неговия прѣдставитель, кесиитѣ на странитѣ се изпразднѣятъ, и ако, по подадената апелация на едного отъ тѣхъ, рѣшението се промѣни, изгубилата страна е длъжна да заплати грѣшкитѣ на сегашния прѣдставитель или на неговия прѣдшественикъ, и твърдѣ често, оскърбената личность, която е просила защита или възстановление на правдата, умира парично на излизанье отъ съдебното засѣдание.

Ако една такава картина отъ грѣшкитѣ на правителствата, въ тѣхнитѣ актове и упущения, се извършеше добрѣ, като се докаже, че една часть отъ моралния кодексъ, който е още въ сила, води началото си и съотвѣтствува на военния строй, ще успоки може би тѣзи, които работятъ за разширението на правителственния контролъ. Слѣдъ като забѣлѣжатъ, че не само характеръть, но още и принципитѣ на тази първобитна политическа структура, продуктъ на хроническия милитаризъмъ, продължаватъ още да съществуватъ, реформаторътъ и филисофътъ съ по-малка горещина, може би, ще очакватъ едно толкова голѣмо добро отъ всеобщата намѣса на правителството и навѣрно ще се

прѣдразположѫтъ тѣй, че да имать по-голѣмо довѣрие въ безправителственитѣ организации.

Но като оставямъ на страна по-голѣмата часть отъ обширнитѣ въпроси, които влизатъ въ заглавието на тази статия, азъ си задавамъ за цѣль да се занимавамъ само съ една релативно малка часть, именно съ онія грѣхове на законодателитѣ, които не сѫ плодъ отъ тѣхната амбиция или класови интереси, но които произтичатъ отъ прѣнебрѣгването на това изучванье, което тѣ морално сѫ задължени да направѣтъ, за да могѫтъ се подготви за призванието си.

Да прѣдположимъ, че единъ аптекарски ученикъ, слѣдъ като е чулъ описанието на нѣкои болки, който по погрѣшка мисли, че произлизатъ отъ колецъ, но които въ сѫщность произлизатъ отъ възпаление на слѣпото черво, прѣдписва силно очистително и убива болния; въ такъвъ случай него ще го обвинѣтъ въ убийство по невнимание. При обвинението нѣма да вземѫтъ подъ внимание, че намѣрението му е било да направи добро и че той се е надѣвалъ, че прави добро. Той не ще може да се оправдае като каже, че той се е просто излъгалъ въ диагнозата. На това ще му отговорѣтъ, че той е нѣмалъ право да излага живота на болния въ опастность, като се мѣси въ една область, по която има съвсѣмъ недостатъчни знания. Той не може да се защити даже като каже, че той самъ не е знаялъ до колко е билъ невѣжа. Прието е, че ежедневния опитъ трѣбвало да го научи, че даже и тѣзи, които изучватъ медицината, а колко повече онѣзи, които не сѫ я изучвали, правѣтъ грѣшки въ диагнозитѣ на болеститѣ и въ прѣдписванитѣ лѣкарства: тѣй като той е прѣнебрѣгналъ уроцитѣ, които дава опитътъ, той е отговоренъ за послѣдицитѣ.

Отговорноститѣ, на които сѫ подложени законодателитѣ за злинитѣ, които могѫтъ да причинѣтъ, се мѣрѣтъ съ голѣмо снизхождение. Въ повечето случаи, далечъ отъ мисъльта, че тѣ трѣбва да бѫдѫтъ наказани за бѣдствията докарани чрѣзъ вотиранье по невѣжество закони, ние едвамъ допущаме мисъльта, че тѣ заслужватъ порицание. Прието е, че опитътъ трѣбваше да научи аптекарския ученикъ, малко обученъ, да се не вмиса въ медицината; но не е прието, че простия опитъ трѣбваше да научи законодателя да се не вмиса въ законодателствуванъето, прѣди да се е обучилъ. При всичко че е имало прѣдъ него въ Сборника на законитѣ на нашето отечество и на други страни множество факти, които е трѣбвало да му покажѫтъ грамаднитѣ злини, причинени отъ едно лошо законодателство, той съвсѣмъ не се осѫжда, че е прѣнебрѣгналъ уроцитѣ отъ една бърза намѣса. Наопаки, гледатъ като на едно доста похвално дѣло направено отъ негова страна, когато той, — може би току що напустналъ училищната скамейка, може би притежатель на сюрия ловджийски кучета, което го е направило популяренъ въ графството му, може би току що пристигналъ отъ нѣкой провинциаленъ градъ, дѣто е спечелилъ голѣмо богатство, може би току що излѣзълъ отъ нѣкоя канцелярия, дѣто си е спечелилъ име, — влиза въ парламента

и веднага почва да улеснява или да прѣчи, винаги съ легко сърдце, на това или онова мѣроприятие, прѣдлагано отъ политическото тѣло. Въ този случай той нѣма нужда да моли да го извинѫтъ, защото не е знаялъ до колко е невѣжа; защото обществото, изобщо, мисли, както и той самъ е увѣренъ, че е безполезно да знае повече отъ това, което дебатитѣ върху прѣдложенитѣ мѣроприятия биха могли да го научѫтъ.

Обаче стига да хвърлимъ единъ погледъ върху историята на законодателството, за да видимъ, че злинитѣ, причинени отъ невѣжитѣ законодатели, сѫ много по-вече отъ злинитѣ на невѣжитѣ лѣкари. Вѣкъ слѣдъ вѣкъ, държавнитѣ мѫже продължаваха да издаватъ закони противъ лихвата, които влошиха положението на длъжницитѣ: като направиха да се покачѫтъ процентитѣ „отъ петъ на шесть, когато мислѣха да ги намалѫтъ на четире, както при Людвигъ XV“ [1]; и съ това докараха непосрѣдственно маса злини, напримѣръ, като побъркватъ продуктивното употрѣбление на капитала, и като „налагатъ на дребнитѣ собственици множество данъци. Сѫщото е и съ опититѣ да спрѫтъ прѣкупуваньето, които въ Англия се продължаваха петь-стотинъ години, и които въ Франция сѫ прѣчили, споредъ увѣренията на Артуръ Юнгъ, за „купуваньето на пазаря повече отъ двѣ крини пшеница“, въ „продължение на много послѣдователни поколения тѣзи опити увеличиха мизерията и смъртностьта, които се явиха като слѣдствие на скѫпотията.“ И наистина, както всѣкой знае, функцията на търговцитѣ на едро, която се тълкува въ статута De Postoribus „явния притѣснитель на бѣдния народъ“, този членъ има единичката цѣль да изравни цѣнитѣ на провизиитѣ на пазаря, като попрѣчи на много бързото потрѣбление. Такова сѫщо бѣше мѣроприятието взето прѣзъ 1315 г., което за да намали гладътъ опрѣдѣляло цѣнитѣ на съѣстнитѣ припаси [2], но което скоро било отмѣнено, слѣдъ като е станало причина за изчезваньe на нѣкои провизии отъ пазаря; сѫщо такива сѫ била и мѣркитѣ, които сѫ се прилагали по-дълго врѣме, като напримѣръ оная, споредъ която единъ комисаръ е трѣбвало да опрѣдѣля умѣрената печалба на търговцитѣ на провизии. Усилията правени за опрѣдѣляньe заработната плата на работницитѣ сѫ се почнали въ сѫщия духъ и имаха сѫщитѣ злополучни послѣдствия. Тѣ почватъ съ статутитѣ на Едуарда III и прѣстанаха едвамъ прѣди шеснадесеть години, когато, слѣдъ като усилваха дълго врѣме въ кварталътъ Spitalfildes разрушаваньето на една индустрия и увеличаваха числото на бѣдното население. Камарата на лордоветѣ и общинитѣ отмѣниха най-послѣ даденото право на единъ комисаръ да опрѣдѣля заработната плата на единъ прѣдачъ на коприна. [3]

Навѣрно тукъ съ нетърпѣние ще ме прѣкъснѫтъ: „Но ний всичко това знаемъ; това е стара история. Злинитѣ, които сѫ

[1] Lecky. Rationalism, t II, p. 293—294.

[2] De Tocqueville. The State of Society in France befor the Revolution, p. 421.

[3] Young's Travels I p. 128—9.

причинени отъ намѣсата въ индустриитѣ и търговията, сѫ ни проглушили ушитѣ и нѣмаме нужда да ни повтаряте урока". Първиятъ ми отговоръ е, че урокътъ никога не е билъ достатъчно наученъ отъ голѣмото мнозинство, че тѣзи, които сѫ го научвали нѣкога, сѫ го забравили. Защото прѣдставенитѣ въ наше врѣме мотиви, за издаванье на подобни постановления, не сѫ ли еднакви съ нѣкогашнитѣ? При въвеждането на 35 статутъ на Едуарда III [1], чиято цѣль е била да попрѣчи на поскѫпяванъето на селдитѣ (но който скоро е билъ отмѣненъ, защото той е правѣлъ обратното), оплаквали се, че хората „като дохаждатъ на пазаря... почватъ да пазаруватъ селди, — всѣкой купувачъ, отъ злоба или отъ завистъ, наддава надъ другия; ако единъ прѣдлага 40 шил., другия ще прѣдложи 10 шил. повече, а третия 60 шил. и тъй това, което прѣдлага единъ винаги надминава прѣдлаганото отъ другия" [2]. Тъй че „колебанието въ пазаря" осѫдено тукъ и приписано на „злобата и завистьта", се осѫжда отново въ наше врѣме. Злинитѣ отъ конкуренцията сѫ били винаги една отъ основнитѣ жалби на социялиститѣ и съвѣтътъ на демократическата федерация отхвърля размѣнитѣ, които ставатъ подъ „контрола на личната алчность и жадность". Втория ми отговоръ е, че парламентътъ простира намѣсата си въ закона за прѣдлаганьето и търсенъето надъ нови области, която намѣса е осѫдена като пагубна отъ прѣжнитѣ поколения и съ това той увеличава въ тѣзи области злинитѣ, които иска да излѣчи, както ще го докажѫ, и че създава нови злини, както е създавалъ нѣкога въ тѣзи области, отъ които е отмахната намѣсата му.

Като оставямъ на страна това отклонение отъ темата си, азъ продължавамъ доказателството си, че невѣжественитѣ законодатели прѣзъ миналитѣ врѣмена, постоянно сѫ увеличавали страданията на човѣчеството, когато сѫ се мѫчили да ги облекчатъ, и, като се обръщамъ къмъ читателя, азъ му казвамъ: помножете горѣцитиранитѣ закони и злинитѣ, които сѫ причинили, на десеть или на нѣкоя по-голѣма цифра, и вий ще си съставите една идея за числото на злинитѣ, които сѫ слѣдствие отъ законитѣ, издавани безъ знанието на социологията. Въ единъ писанъ докладъ, четенъ прѣдъ статистическото дружество прѣзъ май 1873 г., г. Janson, подпрѣдсѣдатель на законодателното дружество (the Law Society), констатира, че отъ статутътъ на Merton [the Statute of Merton] (20. Хенрихъ III) до края на 1872 г. сѫ били вотирани 18,110 законодателни мѣрки, отъ които $^4/_5$, споредъ него, сѫ били отмѣнени изцѣло или отчасти. Той констатира още, че числото на законодателнитѣ мѣрки, които сѫ били отмѣнени напълно или отчасти, или пъкъ измѣнени прѣзъ тритѣ години 1870, 71, 72 е 3532, отъ които 2759 сѫ напълно отмѣнени. За да видѫ дали отмѣненията сѫ се продължавали въ сѫщата пропорция, азъ разгледахъ, за тритѣ послѣдни сесии, които съдържатъ „общитѣ обществени статути" („The Public

[1] Craik, Hishory of British Commerce I p. 134.
[2] Craik, History of British Commerce I, p. 136—7.

General Statutes"), които ежегодно се публикуватъ. Като оставямъ на страна многото измѣнени парламентарни актове, азъ намѣрихъ, че въ послѣднитѣ три сесси и 650 законодателни акта, принадлежащи на сегашното царуванье и множество — на миналитѣ царувания, сж били напълно отмѣнени, било отдѣлно, било по групи. Това число, естественно, надминава срѣдното; защото напослѣдъкъ Сборникътъ на законитѣ (the statute-book) се е прѣчиствалъ добрѣ. Безъ съмнѣние, нѣколко закони сж били отмѣнени, защото сж остарѣли; други поради промѣната на обстоятелствата (послѣднята категория не е многочислена, като вземемъ прѣдъ видъ колко законодателни актове отъ скорошно минало сж отмѣнени); други, просто защото сж били недѣйствителни и най-послѣ, нѣкои сж отмѣнени, защото сж събрани въ единъ общъ законъ. Но несъмнѣнно е, че въ повечето случаи законитѣ сж били отмѣнени, защото сж имали лоши послѣдствия. Ний, за удобство, говоримъ само за такива промѣни, ний безразлично мислимъ за остарѣлитѣ законодателни мѣрки. Ний забравяме, че законитѣ, прѣди да сж били унищожени, сж принасяли въобще, повече или по-малко сериозни злини: едни въ продължение на нѣколко години, други — на десетки години, трети — на вѣкове! Промѣнете смѫтната си идея за единъ лошъ законъ на една опрѣдѣлена идея; помислете си, че той е единъ процессъ, който влияе върху живота на народитѣ и вий ще видите, че той е причинитель на толкова страдания, на толкова болести, на толкова смърти. Една недѣйствителна форма въ процедурата, която е прѣдписана или търпима, причинява на сѫдящитѣ се страни разноски, загубванье на собствености и на процесса. Какво е слѣдствието отъ това? На вѣтъръ изхарчени пари, отъ които се нуждаѭтъ; голѣмо и дълго безпокойствие, често послѣдвано съ болести; нещастие за едно цѣло семейство; отказванье необходимата храна и облѣкло на дѣцата; съ една дума, мизерии, слѣдващи една слѣдъ друга. Помислете си, че има много хора, които като нѣматъ срѣдства или смѣлость да наченѫтъ единъ процессъ, отстѫпватъ прѣдъ мошенничеството, обѣдняватъ и страдаѭтъ тѣлесно и душевно, вслѣдствие постигналитѣ ги врѣди. Да се каже даже, че единъ законъ е билъ просто една прѣчка, ще рече, че той е причинилъ безполезна загуба на врѣме, съпровождано съ неприятности безпокойства, а за твърдѣ обременените хора —, съпровождани, тукъ и тамъ, още отъ разслабено здравье заедно съ върволица отъ прави и косвени страдания. Като виждате, че лошото законодателство е синонимно съ покушения противъ човѣческия животъ, сѫдете, прочее, какво голѣмо число душевни мѫки, физически болки и смърти прѣдставляватъ тѣзи хиляди отмѣнени законодателни актове! За да докажѫ напълно истината, че законодателтъ, който нѣма достатъчни знания, принася грамадни злини, позволете ми да цитирамъ единъ специяленъ случай, който си припомнихъ по поводъ на единъ дневенъ въпросъ.

(Ще слѣдва краятъ).

Неоснователна ли?

Отговоръ на брошурата „Неоснователна война“, отъ поручикъ В. Гужгуловъ.

III.

Относително военната гимназия (кадетски корпусъ) авторътъ на брошурата се мжчи да ни докаже, че била необходима, независимо отъ нашата сиромашия, защото трѣбвало да се изкарватъ офицери не само съ военно образование, както правѣло военното училище, но и съ военно възпитание. Въ заключение брошурата казва, че било л ъ ж л и в о нашето твърдѣние, че чрѣзъ тая гимназия се гони и цѣлта — „да попадатъ въ офицерската срѣда само младежи съ дисциплинирани военно-монархически идеи, а не и хора, които могжтъ да мислжтъ свободно и да критикуватъ дѣлата на своето началство“. Но нека оставимъ читателитѣ сами да си ваджтъ заключение отъ долнитѣ редове на самата брошура: „Офицера прѣди да е още офицеръ, непрѣменно трѣбва да е възпитанъ и то възпитаванъ още отъ дѣте, д о к а т о н е е о щ е с ъ у с т а н о в е н и п о н я т и я, д о к а т о у н е г о н е с е е о щ е с ф о р м и р у в а л ъ х а р а к т е р ъ (к. н.).“ Какво ли показва туй избѣгванье отъ „установени понятия“ и „сформируванъ характеръ“? Понеже искатъ да ни вържжтъ устата, като ни казватъ: „само този може да отрече значението на военната гимназия, който нѣма понятие отъ военно възпитание“, то ний ще прибѣгнемъ къмъ мнѣнието на лице, въ компетентността на което по военнитѣ въпроси, вѣрваме, и автора на брошурата не ще се усъмни. Въ в. „Прѣпорецъ“, брой 22, 1900 год. се публикува една специална статия за военната гимназия, написана, увѣрени сме, отъ Бѣлинова. Ний ще приведемъ нѣкои части, които потвърдяватъ напълно приведеното въ нашата студия.

„Да се обърнемъ сега къмъ съдържанието на наредбитѣ. Цѣлта на тия наредби е да образуватъ военна каста, а съ това заедно да понизятъ и умственія и нравственъ уровенъ на нашето офицерство. И това ние ще докажемъ. . . .

„Не е истина, че хора, които се занимаватъ съ военна служба отъ дѣтинство, ще бждатъ по-добри офицери отъ онія, които се залавятъ за това теоритическо и практическо изкуство по-късно, слѣдъ свършванъето на срѣдното си образование. . . .

„Офицери, които по-късно сж започнали да учжтъ военната служба, сигурно ще бжджтъ по-способни да дѣйствуватъ самостоятелно отъ колкото ония, на които отъ дѣца сж имъ дълбали едно и сжщо въ главитѣ — да гледатъ въ очитѣ на началството, а не на прѣдметитѣ (к. н.). Това ни показва цѣлата история. . . .

„. . . Най-послѣ всѣкакво стѣсняванье на конкуренцията при влизанъето въ състава на нашето офицерство е врѣдно. То ще вкара въ тоя корпусъ много негодни и посрѣдствени хора, а ще попрѣчи да влѣзжтъ въ него много добри и талантливи хора (к. н.), които могжтъ да бжджтъ отъ голѣма полза за армията. . . .

„. . . Алинея 5 отъ точка 8 — изисква свидѣтелство отъ мѣстната военна власть, отъ което да се вижда гражданското положение на родителитѣ. Тука Военниятъ Министъръ и началникътъ на Военното училище сж изчерпали всичката си военна хитрость, какъ да отстранжтъ отъ училището дѣцата на хората тѣмъ несимпатични“. (к. н.). За какъвъ дяволъ ще се изискватъ свидѣтелства за гражданско положение (status civilis) отъ кандидатитѣ за гимназията, издадени отъ мѣстнитѣ военни власти? Прѣдъ васъ се прѣдставя единъ ученикъ, който отговаря на всички изисквани условия, издържа блѣскавъ конкурсенъ изпитъ, внася си паритѣ, а вие ще искате да прѣдставя още и рекомандателно отъ нѣкоя си мѣстна тамъ военна власть. Готвжтъ се хората и сериозно да съставятъ благородна класса. Благодарение че материялното положение на мнозина отъ висшитѣ офицери ще може да отговаря на тѣхния status civilis! . . .

„. . А точка 21 е поставена съ единствена цѣль да обезпечи всички ония, които попаднжтъ въ военната гимназия, да не знажтъ що значи служба на редникъ — солдатска служба. Щастливци! У насъ ще се създаде ново болѣрство, синоветѣ на което нѣма да служжтъ като солдати, а само като офицери! (к. н.)“.

Кажете за Бога, нѣмахме ли право като казахме, че кадетскиятъ корпусъ е създаденъ повече за синоветѣ на офицеритѣ и то съ врѣме да се учжтъ безплатно? Нѣмахме ли сжщо право, когато го квалифицирахме, че той замѣстя онзи типъ училища въ странство, въ които се учжтъ дѣцата на благороднитѣ съсловия? Трѣбва да се има прѣдъ видъ, че въ военната гимназия могжтъ да постжпжтъ само дѣца на богаташи (720 лева годишна такса!) и то — ако мѣстата не бжджтъ запълнени отъ офицерскитѣ синове. Синоветѣ на граждани съ срѣдно състояние, по никой начинъ не ще могжтъ да постжпватъ, защото сами не могжтъ да плащатъ 7 години по 720 лева, а стипендия не ще имъ се отпусне, защото не сж бѣдни. Остава една малка вѣроятность за постжпванье на бѣдни дѣца съ стипендия, ако издържжтъ особения конкурсенъ изпитъ, който знаемъ какъ става въ военното училище. Но като се вземе прѣдъ видъ онуй гражданско положение (status civilis) и принесли ли сж родителитѣ заслуги на отечеството, което ще се удостовѣрява изключително отъ военнитѣ власти — то едва ли не изгасва и тая послѣдна надежда. Слѣдователно, съ врѣме военната гимназия ще се пълни само съ офицерски дѣца и нѣкои дѣца на граждани богаташи, които би имали благоволението на военнитѣ власти. А това показва, че нашето офицерство майсторски пипа да усигури тази „благатна“ длъжность само за своето потомство, т. е. да се кристализира офицерството съ помощьта на разни княжески укази въ сжщинско, макаръ и безименно, дворянство. Казваме „безименно“, защото името му ще трѣбва да се крие отъ конституцията и отъ българския народъ.

Ний привеждаме и долнитѣ редове отъ Енциклопедията на Брокхаусъ и Ефронъ, написани отъ К. К. по рекрутиранье на офицерството въ европейскитѣ държави и по кадетскитѣ корпуси, за да видятъ читателитѣ какво съблазнява и нашето офицерство.

„До половината на 17-и вѣкъ, въ Франция, и до началото на 18-й вѣкъ, въ Пруссия, не е имало пълно раздѣление между офицерството и долнитѣ чинове въ войската. Това отдѣлянье на офицерството въ особено съсловие е станало отъ онова врѣме, когато офицерската длъжность е станала „изключителна“ привилегия само за дворянството. При това, съсловното начало доста скоро е укрѣпнало и е станало най-главната черта за отличие на офицерството отъ долнитѣ длъжности въ войската. Достѫпътъ на послѣднитѣ въ офицерската срѣда билъ съвсѣмъ прѣкъснатъ. Сега съсловния съставъ на обществото се е поколебалъ на всѣкѫдѣ и въ войската прѣобладава вече другъ принципъ, а именно: да може всѣки доленъ чинъ — при образователенъ цензъ и извѣстни други условия — да достигне офицерско звание. Обаче, и сега фактически се попълва офицерския корпусъ въ грамадното си болшинство отъ дворянството (напр. въ Пруссия). У насъ (Русия) до не отдавна офицеритѣ недворяни съставяха нищожно изключение (особенно въ флотата), па и сега достѫпътъ на недворянитѣ въ кадетскитѣ корпуси, които даватъ главната маса отъ офицерството, е крайно ограниченъ“.

Прѣдугаждаме, че може да ни се посочи факта — че не всички сегашни кадети сѫ офицерски синове или пъкъ роднини. Обаче, това възражение не може да има дѣйствителна стойность, защото сега за сега нѣмаме голѣмъ процентъ подраснали офицерски синове. Колкото за влиянието на роднинството на висшитѣ офицери върху приеманьето на кадетитѣ, както и върху самитѣ конкурсни изпити за стипендии, това не трѣбва да се отрича, защото е всеизвѣстенъ факта, че никѫдѣ у насъ не е така ужасно развита протекцията, както по военното вѣдомство. Но за да не се счете това за голословие, ний ще приведемъ нѣкои извадки отъ описанието на тоя порокъ отъ страна на двама офицери, Х. и У., въ в. „Прѣпорецъ“ брой 41, година II:

„Заповѣдьта по военното вѣдомство подъ № 127, подписана отъ п. Паприковъ, наскоро слѣдъ заеманието на министерското кресло, въ пунктъ 3-и, буква а) и е) и пунктъ 4-и гласи, че офицеритѣ, желающи да държатъ изпитъ, трѣбва: 1) да сѫ свършили най-малко петъ гимназиални класса съ свидѣтелство отъ първи редъ; 2) да имать непорочна служба; и 3) да имать добра атестация за нравственитѣ си качества и за знанието на службата.

Питаме ние въ такъвъ случай, на какви основания е допуснатъ да държи изпитъ поручика отъ Лейбъ-Гвардейския Ескадронъ Ганчевъ, който 1) не е свършилъ петъ гимн. класса отъ първи редъ и 2) прѣзъ 1897 год., въ качеството си на ковчежникъ, бѣше ограбилъ кассата на Ескадрона. Или обстоятелството, гдѣто по заповѣдь отъ горѣ тогава прикриха тоя скандалъ, за да се не компрометира Гвардейскиятъ Ескадронъ (к. н), е въ състояние да реабилитира тоя човѣкъ и да го изкарва въ първитѣ редове на нашето офицерство?

„Подиръ това, какъ е било възможно да се допустне на конкурсъ поручика отъ планинския полкъ Винаровъ? За никого не е тайна, че атестацията на тоя офицеръ е била винаги въ противорѣчие съ пунктъ 4-и отъ прѣдметнитѣ правила. . . . Питаме ний слѣдъ това, ако поручикъ Ганчевъ не бѣше лейбъ-гвардеецъ и не се ползуваше съ протекция отъ тамъ, отъ дѣто би трѣбвало да се дава примѣръ на най-голѣма справедливость, ако поручикъ Винаровъ не бѣ ималъ братовчедъ началникъ на Щаба — щѣха

ли да попаднѫтъ тѣ да прѣдставляватъ квинтъ-ессенцията на българското офицерство въ странство. . .

„. . . Ще разгледаме само резултатитѣ, тъй както тѣ сѫ напечатани въ брой 88 отъ „Военни Извѣстия". Тамъ ние виждаме, че поручикъ Силяновски не отговорилъ по физика, а поручикъ Маноловъ се отказалъ да отговори по аналитическа геометрия. По всички закони на свѣта, тия лица се считатъ за неудовлетворили условията, особенно, ако има други конкуренти, които сѫ ги удовлетворили напълно. Въ окончателния резултатъ, обаче, ние виждаме, че поручикъ Силяновски съ 172·5 общъ балъ при нея отговоръ по физика, се командирова въ инжинерната академия и то още при условието на неговата кѫсогледность, а поручицитѣ Матовъ и Данаиловъ, при 169 и 172 общи балове и при пълненъ отговоръ по всички прѣдмѣти, оставатъ некомандировани.

Случаятъ съ поручикъ Маноловъ е още по-куриозенъ. Той се отказалъ да отговаря по аналитическа геометрия и има общъ балъ 110·76, но заповѣдьта запазва правото му да държи идущата година изпитъ само по аналит. геометрия, за да има право да бѫде командированъ въ академията, когато издържалитѣ напълно изпита поручици Венедиковъ (133 50), Бановъ (137 75), Луковъ (128), Матовъ (169) и Данаиловъ (172) ще бѫдѫтъ длъжни да държѫтъ отново изпитъ по всички прѣдмети (к н). Това е вече цѣлъ скандалъ, несъобразенъ съ никакви закони, никакви правилници. . . ."

Прѣди да свършимъ тоя въпросъ ще приведемъ единъ отъ многото примѣри, които показватъ най-ясно, защо сѫ потрѣбни на висшитѣ военни началници такива офицери, които да иматъ военно възпитание вмѣсто „установени понятия и характеръ". Извѣстно е какъ се е гледало и гледа на много способни оберъ-офицери, които сѫ имали нещастието да бѫдѫтъ по-добрѣ развити и сѫ си образували малко по-самостоятелно, но и по-истинско разбиранье на военнитѣ закони и военната служба изобщо. Такъвъ е случая съ бившия подпоручикъ отъ 3 та пионерна дружина въ Руссе, Г. Цвѣтковъ, който бѣше развитъ момъкъ и, още като ученикъ отъ гимназията и послѣ въ Военното Училище, е ималъ за най-любими науки химията и физиката. Като офицеръ, прѣдаваше нѣколко прѣдмети въ пионерния курсъ и зевеждаше взривнитѣ вещества въ пионерната дружина въ Руссе. Въпрѣки неговата точность въ работата си, той е билъ постоянно прѣслѣдванъ отъ командира майоръ Домусчиевъ, до като най послѣ го уволниха. Главната причина на неговото уволнение била, за гдѣто отказалъ да извърши една официална лъжа за незаконно оправдаванье на единъ разходъ отъ 8 килограмма и 800 грамма динамитъ и 27 килограмма барутъ. Както динамитътъ, така и барутътъ били изгорени за увеселение по заповѣдь на командира, който изисквалъ отъ подпоручикъ Цвѣткова да ги запише на разходъ въ рубриката „за научна цѣль". Понеже Цвѣтковъ не виждалъ въ удовлетворението кефа на своя началникъ никаква научна цѣль, затова отказалъ да стане съучастникъ въ такова ограбванье на хазната. Разбира се, затова той билъ уволненъ съ височайша заповѣдь № 20 отъ 1899 г., а динамита и барута по заповѣдь отъ военното министерство били оправдани за срамъ на българската отчетность — **за научна цѣль**. Интересна е сѫдбата на той симпатиченъ и способенъ младъ офицеръ, който биде изхвърленъ по такъвъ възмутителенъ начинъ, и то като е било донесено

даже отъ полковникъ Андрѣевъ и командира на дружината, майоръ Домусчиевъ — че не билъ въ „пълно душевно равновѣсие“. Така оскърбенъ, Цвѣтковъ се простилъ съ България, която му отказа патриотизма и способностьта да я брани, и отишелъ да сложи коститѣ си за свободата на буритѣ въ южна Африка, отъ дѣто се обади като бурски офицеръ. Какво е станало по-нататъкъ съ него, ний не знаемъ; твърдѣ е възможно да е убитъ вече отъ англичанитѣ, защото отъ година и повече другаритѣ му не сж получавали отъ него никакво извѣстие.

Въ седмия примѣръ отъ нашата статия се говори за изключението, което се прави при ревизиранье смѣткитѣ на военнитѣ споредъ закона за финансовитѣ инспектори. Това изключение е изразено въ чл. 8, който гласи: „Всѣки финансовъ инспекторъ трѣбва да бжде снабденъ отъ министра на финансиитѣ съ особенно отворено писмо съ подписа на министра и съ печата на министерството. При ревизиранье на военни учреждения и лица инспекторитѣ се снабдяватъ съ подобни писма и отъ страна на военния министъръ . . . “. Г-нъ Гужгуловъ не ни казва, защо писмото отъ финансовия министъръ е валидно за подвѣдомственитѣ лица отъ всичкитѣ други министерства, а не е валидно само за военнитѣ. Той се е задоволилъ само да укаже на погрѣшното наше тълкуванье на втората алинея отъ този членъ, произлѣзло отъ неясната редакция на самия членъ. Дѣйствително, ний мислѣхме, както сж разбрали и много отъ народнитѣ прѣдставители, че финансовиятъ инспекторъ ще трѣбва да се снабдява съ писмо отъ военния министъръ за всѣка ревизия на военно лице или учрежденне. Обаче, виждаме отъ дневницитѣ, че военниятъ министъръ слѣдъ живитѣ протести на много отъ прѣдставителитѣ е заявилъ, че що издава на всѣки финансовъ ревизоръ по едно писмо, което ще му служи до като се уволни. Но важно е въ случая това, че той не е можалъ да приведе никакви сериозни мотиви за необходимостьта на подобно писмо, а се е задоволилъ да казва, че часовоятъ не щѣлъ да позволи на ревизора да влѣзе въ казармата и че имало складове, кждѣто ревизора трѣбвало да влиза босъ. Ето какъ отговориха нѣкои отъ прѣдставителитѣ на военния министъръ:

„Н. Цановъ: . . . . Вие помните по-миналата година въ Франция цѣлъ въпросъ се повдигна, за да може да се докаже, че гражданската власть има прѣдимство прѣдъ военната. Това е форма, дѣйствително, на пръвъ погледъ, но то е сжщность, пълна съ съдържание относително голѣмитѣ правдини на народитѣ въ свободнитѣ държави . . . . Часовоятъ и съ подписа на военния министъръ и безъ подписа му нѣма да пустне никого, па и самиятъ воененъ министъръ нѣма да бжде пуснатъ отъ часовоя, ако прѣдварително не отиде при разводящия. Ние не сме военни хора, но знаемъ тия елементарни работи . . . Кой воененъ законъ би се нарушилъ съ това? Ревизираньето и въобще обществената, държавната пара е дадена главно на попечението на финансовия министъръ, не за друго, а само да констатира, че извѣстно лице е финансовъ инспекторъ, за да се отворятъ вратата на всички учреждения, дѣто се борави съ държавна пара, защото той, финансовия министъръ е най отговорното лице относително правилното разходванье на държавната пара. Тъй щото, въ дадения случай, мислѣ, че не за форма ние трѣбва да гласуваме, не формата трѣбва аа спазимъ, а

трѣбва да спазимъ важния принципъ, принципа, че всички граждани, били тѣ военни, били тѣ цивилни, трѣбва да бждатъ еднакво отговорни прѣдъ законитѣ“ (к. н.).

Въ сѫщия смисъль говориха и прѣдставителитѣ: Г. Недѣлковъ, Г. Кирковъ, В. Поповъ, Ц. Таслаковъ, Д. Ризовъ, Д-ръ П. Табурновъ и Д. Христовъ; а В. Кѫнчовъ прѣдложи друга редакция на въпросната алинея. Обаче на всичко това военниятъ министъръ отговори, като вае думата послѣденъ, едвали не диктаторски: „Това, което азъ настоявамъ да се направи т. е. да остане, е, че инспекторътъ трѣбва да има писмо и отъ военния министъръ“. (к. н.).

При този пъпросъ автора на брошурата говори и за харченьето на безотчетния фондъ, който се отпуска на военния министъръ, като казва, че по обяснението на г. Бѣлинова, събранието не приело прѣдложението на г. Ризова, съ което се искаше военниятъ министъръ да дава смѣтка на министерския съвѣтъ, сѫщо така, както ще даватъ смѣтка и другитѣ министри (на вѫтрѣшнитѣ и външни дѣла) при харченьето на безотчетнитѣ фондове. Понеже по нѣманье дневницитѣ на ржка, ний бѣхме прѣдставили въ статията, че за харченьето на безотчетнитѣ фондове министритѣ ще даватъ смѣтка на прѣдсѣдателя на министерския съвѣтъ, прѣдсѣдателя на Народ. Събрание и Княза, а не на министерския съвѣтъ, то брошурата бърза да ни обвивини, че сме излъгали читателитѣ си. Ние мислимъ, че излъгванье щѣше да бжде, ако не сѫществуваше онова рѣшение на министерския съвѣтъ по тоя въпросъ, което г. Каравеловъ обяви въ Народното Събрание и на което се основаха и прѣдставителитѣ, като искаха отъ военния министъръ да не прави изключение. Обаче военниятъ министъръ и тукъ заяви категорически съ дързостьта на единъ монархъ, че ако искатъ да дава „нѣкому“ смѣтка за харченьето на тия пари, то да не му ги отпуска събранието. Колкото за това, че военниятъ министеръ прави изключение отъ другитѣ министри, които повечето пѫти злоупотрѣбявали съ тия фондове, и че той щѣлъ да употрѣби всичкитѣ тия пари непрѣменно за цѣлта — мислимъ, че не трѣбва и да се говори, защото знаемъ, какъ полковникъ Ивановъ глътна 5000 лева единъ день прѣди напусканье на министерското кресло. Освѣнъ това, извѣстно е и на дѣцата, че миналата година се задигнаха само въ растояние на единъ мѣсецъ **тъкмо 47,000 лева** отъ генералъ Рачо Петровъ, който управляваше безотчетнитѣ фондове на двѣ министерства (вѫтрѣшнитѣ и външни дѣла); а това обстоятелство не може да убѣди хората, че това сѫщото лице не е злоупотрѣбявало съ безотчетнитѣ фондове и тогава, когато е било воененъ министъръ, макаръ и да не се допуска подобно прѣдположение отъ култивиранитѣ днесь понятия за честьта на военния мундиръ. Не искаме да кажемъ, че подобни възмутителни кражби отъ тия нещастни фондове не сѫ вършени и въ другитѣ министерства. Именно противъ този развратъ бѣше прѣдприета отъ страна на Каравеловото министерство оная мѣрка, която биде осакатена отъ военния министъръ

вслѣдствие на необяснимата отстжпчивость на самитѣ други министри, както стана и съ изключението за ревизиранье на военнитѣ.

За осмия примѣръ на студията, гдѣто посочихме на издадената заповѣдь отъ военното министерство, съ която се забранява на офицеритѣ отъ Софийския гарнизонъ да ходжтъ по другитѣ обществени заведения (кафенета, гостилници, бирарии и пр.), а да посѣщаватъ само военния клубъ, брошурата казва, че не е било безусловно „запрѣщавано", а имъ е „прѣпоржчано" или се „иска отъ тѣхъ". По-нататъкъ се казва: „Ако офицеритѣ не могжтъ сами да прѣдпочитатъ своя клубъ, а биха прѣдпочели да ходжтъ въ всѣка кръчма, естествено е, че началникътъ има право да имъ докаже (к. н.) това, което тѣ сж длъжни да направжтъ". Съ други думи, не било запрѣтено, а само било забранено . . . Най-послѣ, за доказателство, че съ тая мѣрка не се е гледало да се отдѣлжтъ офицеритѣ отъ гражданитѣ, които „ходжтъ и въ всѣка кръчма", автора ни посочва: 1) че това запрѣщение е само за София, а не и за други гарнизони и 2) че клубоветѣ не били само за офицери, защото всѣки офицеръ можелъ да „въведе" гости.

Прѣди всичко, не е истина, че подобни запрѣщения не е имало и въ другитѣ градове. За примѣръ посочваме гр. Казанлжкъ, гдѣто командирътъ бѣше забранилъ на офицеритѣ отъ тамошния полкъ да посѣщаватъ другитѣ кафенета, а имъ бѣше позволилъ да ходжтъ само въ бирарията на Стокова (в. „Прѣпорецъ" брой 20 отъ 1900 г.). Впрочемъ, както тука, така и по нѣкои други въпроси, ние подозираме, че брошурата не ни дава собственитѣ убѣждения на автора ѝ, а ни прѣдставява по нѣкждѣ единъ видъ дребна литературна кражбица. Но нека оставимъ читателитѣ сами да сжджтъ отъ долнитѣ редове на брошурата, сравнени съ съотвѣтственитѣ части отъ рѣчьта на генералъ Паприковъ (изъ дневницитѣ на Нар. Събрание, извънредна сесия прѣзъ 1901 год.).

Брошурата, стр. 35 и 36.

„ . . . а имъ е било прѣпоржчано или се иска отъ тѣхъ да посѣщаватъ софийското офицерско събрание, което е едно прѣкрасно заведение (к. н) и по-добрѣ уредено, отъ колкото всѣко друго; тамъ се полагатъ голѣми грижи да се дава на посѣтителитѣ всичко (к. н) необходимо и тѣмъ полезно: и отдихъ, и развлѣчение, и поука, и храна и т. н.

„ . . . намѣсто клуба да е само за офицеритѣ: той е сега толкова за офицеритѣ, колкото и за гражданитѣ; всѣки офицеръ може да въведе въ клуба които гости иска, въ което врѣме обича, вслѣдствие на което по-голѣмата часть отъ чиновницитѣ, служащитѣ и др. съ които офицеритѣ могжтъ да иматъ взимания давания, посѣщаватъ клубоветѣ" . . .

Дневницитѣ, стр. 1508.

„ . . . а имъ е прѣпоржчано или се иска отъ тѣхъ да посѣщаватъ офицерското събрание . . . Офицеритѣ отъ софийския гарнизонъ иматъ прѣкрасно офицерско събрание, дѣто се мжчимъ да имъ даваме всичко (к. н.), което е необходимо и за тѣхъ полезно: и отдихъ, и развлѣчение, и поука, и храна и т. н.

„Намѣсто клуба да бжде сега само за офицеритѣ, той е сега толкова за офицеритѣ, колкото и за гражданитѣ. Всѣки офицеръ може да въведе които гости иска, въ което врѣме обича, въ клуба, а освѣнъ това, по-голѣмата часть отъ чиновницитѣ, служащитѣ и т. н., съ които офицеритѣ може да иматъ вземания-давания, посѣщаватъ клуба . . .

„Ако тия срѣдства не могѫтъ да се добиѭтъ по тоя начинъ, ако офицеритѣ не могѫтъ сами да прѣдпочитатъ своя клубъ, а биха прѣдпочели да ходѭтъ въ всѣка кръчма, естественно е, че началникътъ има право да имъ докаже това, което тѣ сѫ длъжни да направѭтъ“.

„Ако тия срѣдства не се добиватъ по този начинъ, ако офицеритѣ не могѫтъ сами да прѣдпочитатъ своя клубъ, а биха прѣдпочели да ходѭтъ въ всѣка кръчма, естественно е, че началникътъ има право да имъ докаже това, което тѣ сѫ длъжни да направѭтъ“.

Мислимъ, че нѣма нужда да ни убѣждаватъ въ това, че военниятъ клубъ билъ „прѣкрасно заведение“, защото костува на хазната близо милионъ левчета и то въ най голѣмата финансова криза, каквато, впрочемъ, галенитѣ чада не признаватъ. Това прѣкрасно заведение е „прѣкрасно“ въплощение на българската поговорка: царвули нѣма, гайда иска. Освѣнъ това, то показва прѣкрасно нашия външенъ прогрессъ параллелно съ нашата вѫтрѣшна пустота по пилението на кървавия народенъ потъ за разни офицерски балове. Но какво да се прави, когато достолѣпието на българския народъ, прѣдставлявано така раскошно отъ страна на новороденото ни дворянство, изисква и разкошно заведение за „отдихъ и развлѣчение“!?

Много се видѣло чудно на г-нъ Гужгулова, че сме споменавали въ статията си за генералската титла „прѣвъзходителство“, защото била вече отмѣнена прѣди 2—3 мѣсеца; по-нататъкъ казва, че тя не е противъ конституцията, „не врѣдѣла ни наймалко на дисциплината“ и се употрѣбявала отъ военнитѣ само въ знакъ на по-голѣма вѣжливость, както по-рано се е употрѣбявало „благородие“ и „високоблагородие“ — „нѣща останали само отъ една традиция“. Най-послѣ, продължава брошурата, тая титла „сама по себе си (?) щѣше да се отмѣни“, което се доказвало и отъ обстоятелството, че военниятъ министъръ я отмѣнилъ „безъ всѣкакви възражения“, щомъ станало въпросъ въ събранието. Но ний мислимъ, че именно случката съ благородие и високоблагородие трѣбваше да даде урокъ на нашитѣ саморасли генерали, за да не позволяватъ да ги титулиратъ „Ваше Прѣвъзходителство!“ Тѣ твърдѣ добрѣ знаяха, че русскитѣ офицери отмѣниха и своитѣ титли все отъ уважение къмъ нашитѣ истинско демократически нрави и въ името на сѫщата конституция. Но отъ тогава се измина доста врѣме, прѣзъ което злиятъ гений на народа ни успѣ да изврати доста тоя демократизъмъ, па и на конституцията захванаха да гледатъ прѣзъ мѫтнитѣ монархически очила, затова, може би, и нашитѣ най-висши офицери направиха една нéпрѣдпазлива крачка.

За да видѭтъ читателитѣ, първо, какъ сѫ погледнали на тия титли у насъ самитѣ русски офицери и, второ, да ли безъ никакво възражение се е съгласилъ военниятъ министъръ да отмѣни прѣвъзходителството — ний привеждаме часть отъ запитваньето на г. Ризова и отъ отговора на г. Паприкова.

Д. Ризовъ: . . . . . Въ врѣмето, когато русскитѣ офицери сѫ били у насъ — ония русски офицери, които сѫ научени още отъ подпоручици да

бѫдѫтъ титулирани съ: „благородие", „високоблагородие" и „прѣвъзходителство", — прѣдъ видъ изричното запрѣщение на конституцията, тѣ сѫ били принудени да издадѫтъ слѣдующия циркуляръ, подписанъ отъ тогавашния воененъ министъръ, генералъ Паренсовъ, подъ № 184 отъ 1884 год.:

„Приказание по военното министерство. Като вземамъ прѣдъ видъ, че употрѣблението на титли въ тия краища не е прието, намирамъ за неудобни титлитѣ на благородие, високоблагородие, прѣвъзходителство и др. подобни, които . . ." и пр. и пр.

„Тъй щото русскитѣ офицери, които, както ви казахъ, иматъ право на благородство — и тѣ сѫ били толкова благородни, за да разберѫтъ, че нашата конституция забранява титлитѣ, и да заповѣдатъ на всички да се титулиратъ само съ своитѣ чинове . . . Въ Франция, дѣто има масса генерали, които иматъ титли на благородство по произхождение — титли на графове, на виконти, на князе, на дукове и пр. — какъвто е напр. генералъ Даву, дукъ Д'Ауерстадръ, и тамъ всички тия офицери не само не носѫтъ титлитѣ на своето произхождение, но и никой не се обръща къмъ тѣхъ съ тѣхнитѣ титли, а просто съ „mon général" или „général".

Въ сѫщия смисълъ е говорилъ и Др. Цанковъ, а сѫщо така се изказалъ и г. Ю. Теодоровъ, който е билъ губернаторъ въ Руссе прѣзъ 1879 г., и който билъ издалъ разпореждание, че забранява да го титулиратъ „Ваше Прѣвъзходителство"; той свършилъ рѣчьта си съ думитѣ:

„А пъкъ тукъ хората правятъ запитванье и напомнятъ на г. генералъ Паприковъ за това нѣщо и пакъ той продължава да се титулува така. Азъ сѫщо ще кажа, че ако иска да не се упрѣкава военното министерство, че нарушава конституцията, молѧ го да декларира, че той ще издаде единъ приказъ по армията, за да се вдигне този титулъ като противоконституционенъ".

„Генералъ Паприковъ: . . . Никой не се лакоми за този титулъ, па ако щете (к. н.) титулуването „Прѣвъзходителство" не е официално. (Д. Ризовъ: Официално е! Азъ го слушамъ отъ подчиненитѣ). Па ако щете, така сѫщо въпросъ е още, дали е такъвъ титулъ, какъвто нашата конституция запрѣщава (к. н.) Азъ счатамъ, че не е . . . (Д. Ризовъ: „И други отличия" е казано въ конституцията! — Н. Цановъ: Тогава турете „благородие" и на поручицитѣ!). Азъ само поставямъ въпроса, не се произнасямъ окончателно, и менъ ми се струва, че думата „прѣвъзходителство" не е отъ тѣзи отличия (к. н.), не е отъ тѣзи титули, които разбира членъ 58 отъ конституцията. (Д. Ризовъ: Това показва, че вашата конституция е на тавана!). Възможно е. . . "

Така е продължилъ и по-нататъкъ военниятъ министъръ, като е споменалъ още на нѣколко мѣста, че този титулъ не билъ отъ ония титли и отличия, които конституцията забранява. Отъ това се вижда, колко му е било мило за прѣвъзходителство и до колко „самъ по себе си" е щѣлъ да бѫде отмѣненъ тоя титулъ.

(Край въ V кн.)

Димитриосъ Викеласъ

Литературна бѣлѣжка отъ **Ив. Д.**

Дим. Викеласъ се е родилъ въ 1835 г. въ градъ Хермуполисъ (о-въ Сира). Още младъ той отишълъ въ Парижъ и Лондонъ, дѣто прѣзъ 1862 г. издалъ своитѣ Стихове. Слѣдъ като се запозналъ основателно съ езика и литературитѣ на тѣзи страни, върналъ се въ Атина и издалъ цѣлъ редъ прѣводи на прочутитѣ Шекспирови драми: „Ромео и Жулиета“, „Венециянски търговецъ“, „Краль Лиръ“, „Хамлетъ“, „Отело“, „Макбетъ“ — и прѣвелъ VI рапсодия отъ „Одиссея“ на диалекта на така наречентѣ „клефтически пѣсни“ съ единичка цѣль — нагледно да докаже народния характеръ на Хомеровитѣ поеми. Освѣнъ това, той е описалъ най-напрѣдъ на френски, а сетнѣ и на гръцки своето пѫтуванье „Отъ Никополъ до Олимпия“ и помѣстилъ въ „Nouvelle Revue“ и „Revue Historique“ цѣлъ редъ исторически етюди, събрани по-послѣ въ една книга, подъ заглавие „Византийска и съврѣменна Гърция“ (за която реферира г. Д-ръ Ив. Шишмановъ въ списанието „Български Прѣгледъ“). Отъ оригиналнитѣ му произведения на новогръцки езикъ най-извѣстни сѫ: повѣстьта му „Лукисъ Ларасъ“, прѣведена почти на всички европейски езици, и „Сбирка отъ разкази“, прѣведени на френски, а нѣкои и на испански отъ А. Рувио и Лючъ.

Викеласъ е игралъ видна роля въ развитието на новогръцката литература. Прѣводитѣ му на Шекспировитѣ драми, обработени извънредно старателно, съставятъ значителенъ приносъ въ гръцката литература. Историческитѣ му етюди сѫ плодъ на съвѣстно изслѣдванье и вѣрна оцѣнка. Ала за да бѫде поставенъ между най-видниттѣ съврѣменни гръцки писатели, най му сѫ спомогнали повѣстьта „Лукисъ Ларасъ“ и разказитѣ му. Въ „Лукисъ Ларасъ“ трогателно се описватъ събитията на о-въ Хиосъ прѣди да избухне гръцкото възстание, страданията на гърцитѣ прѣди войната за освобождението и тѣхния героизъмъ.

Съ „Л. Л.“ и съ разказитѣ си („Попъ Нарцисъ“, „Грозната сестра“, „Споменъ“, „При очния лѣкарь“ и пр.), Викеласъ намира най-здравия пѫть на новогръцкия разказъ — намѣсто да се занимава съ безцвѣтни подражания, както правѣха писателитѣ прѣди него, той взима за герои на своитѣ разкази мѣстни хора и сцени, направо отъ живота. Тази е именно най-привлѣкателната страна на неговитѣ разкази. „За това, казва Лючъ, не се съмнѣвамъ, че тѣ ще жи-

вѣжтъ както въ неговото отечество, така и вънъ отъ него, при всичко че понѣкога страдатъ отъ прѣголѣма простота въ композицията и отъ нѣкаква безгрижна развлѣченость въ разказваньето".

Вакеласъ знае да описва; но намѣсто да се занимава съ външни дѣйствия, той повече се залавя за дѣйствията на човѣшката душа, простира се въ подробности за душевния миръ на своитѣ герои. И дордѣ съ малко думи разказва или нахвърля външни случки, минали и сегашни, въ цѣли страници описва (понѣкога и прѣувеличено) вълненията и размислитѣ на нѣкое отъ лицата, анализира повече душата, отколкото обвивката.

Особно симпатиченъ ни става тоя писатель, както и ония, които потеглиха по начертания отъ него пжть, съ нравственото благородство на произведенията си и съ нѣкаква поетична меланхолия, която извира изъ глжбинитѣ на сърдцето му и която е вѣрно огледало на характера му.

Попъ Нарцисъ

Разказъ отъ Д. Викеласъ

Прѣв. отъ новогръцки Ив. Дорсъ

— Попадие! каза попъ Нарцисъ, слѣдъ като се наобѣдва и се прѣкръсти. Каква сладка дрѣмка ни иде! Съ твое позволение ще си полегнж.

— Легни си, полегни си, попе. Днесь ти така се измори, че заслужва да си отпочинешъ. Пакъ и при такъвъ пекъ едва ли ще дойде нѣкой да те безпокои.

И захвана попадията да раздига софрата и да прѣнася на мийника малкото пяти, лъжички и вилушки, за да ги оние прѣди да ги нареди на полицата между мийника и огнището; защото тази стая бѣше и готварница, и трапезария, и гостна. Малката софра, на която ядоха скромния си обѣдъ, четири стола и едно сламено канапе — това бѣха всичкитѣ имъ мобели. Канапето бѣше намѣстено срѣщу огнището. На стѣната надъ него, въ черна дървена рамка, ала безъ стъкло, висѣше пожълтѣла отъ врѣмето картина, която изображаваше „Пристиганьето на царь Отона въ Навилионъ". Къмъ дѣсния жгълъ срѣщу входа имаше врата за спалнята, а отлѣво — врата за къмъ градината. Между двѣтѣ врати се намираше голѣмъ, боядисанъ зелено ковчегъ, а връзъ него — малко килиниче, сгънато на четири ката. Стѣната надъ ковчега бѣше украсена съ друга картина — тя пъкъ безъ рамка — закована съ четири малки гвоздейчета. Тя прѣдставяше грубъ изгледъ на храма „Евангелистрия" въ островъ Тиносъ. Очевидно, тя бѣ споменъ отъ благочестиво пжтуване на домакинътъ по ония мѣста за поклонение.

Срѣщу ковчега бѣ къщната врата, а отъ странитѣ ѝ — два прозореца, чиито крила бѣха притворени. Вратата бѣ раздѣлена хоризонтално на два дѣла, отъ които долният стоеше затворенъ, а горният отворенъ и прѣзъ нея влизаше въ стаята изобилна свѣтлина отъ яркото пладнѣшко слънце.

Между това попъ Нарцисъ стана, влѣзе въ спалнята, изнесе отъ тамъ една възглавница и я сложи на канапето; той затвори горната часть на вратата, за да стане по-тъмно и по-хладно, и се изтегна на канапето. Но слѣдъ малко той пакъ стана, дръпна килимчето отъ ковчега, разгъна го, постла го върху канапето и се изтегна още по-доволенъ, а пъкъ попадията мълчишкомъ продължаваше своята работа при мийника.

Па имаше и право попъ Нарцисъ да си отпочине прѣзъ този недѣленъ день. Още отъ тъмни зори бѣше на крака. Понеже нѣмаше другъ свещеникъ, нито дяконъ, нито четецъ, той обикновенно четѣше самичъкъ утрѣшната и извършваше богослужението въ единчката черквица на малкото селце. Слѣдъ отпуска, заедно съ мировия и съ свидѣтели се отправи той пѣшкомъ въ най-далечния край на острова, за да опрѣдѣлятъ границитѣ на една негова нива, часть отъ която оспорваше неговиятъ съсѣдъ.

Наистина, той се върна удовлетворенъ, защото официално се призна неговото право, но пѫтьтъ бѣ дълъгъ и пекътъ нетърпимъ. Когато си дойде дома, бѣше минало врѣмето за обѣдъ, и попадията се безпокоеше да не се развали ястието. Изгладнѣлиятъ попъ обаче го намѣри отлично и, за крайно удоволствие на жена си, нищо не остави. И туй спомогна, може би, да отежнѣятъ клѣпачитѣ му.

Пладнѣшката жега, приятно смекчавана отъ мрачината въ стаята, голѣмата тишина, прѣкѫсвана отвънъ отъ еднообразната музика на щурцитѣ, а отвѫтрѣ — отъ безшумната шетня на попадията, която нареждаше паницитѣ на мѣстото имъ, умората на наситения попъ, мекото килимче на канапето — всичко го караше на сънъ.

Съ полузатворени клѣпачи попътъ слѣдѣше шетнята на жена си, а русата му брада едвамъ скриваше усмивка отъ неописуема радость: той си мислѣше, че слѣдъ нѣколко мѣсеци въ спалнята имъ ще се прибави и люлка. Попадията му изповѣда това прѣзъ мощьта, на тъмно, защото се свѣнѣше да му обади денѣ. И догдѣто той нѣжно поглеждаше съ сънливи очи къмъ младата си жена, като си я прѣдставяше вече съ дѣте на ржцѣ, въ фантазията му като въ сънъ се редѣха сцени изъ миналия животъ, които, въ своя бързъ и мъглявъ вървежъ, се смѣсваха съ радостното чувство отъ сегашното му благополучие.

II.

Едвамъ прѣди три мѣсеци попъ Нарцисъ се сподоби съ тая честь да стане попъ и съпругъ. Още отъ дѣтинство бѣше наметналъ расо, защото бѣ обрѣченъ на черквата прѣди да се роди. Отъ незапаметни врѣмена първороднитѣ отъ майчиния му родъ ставаха попове, за да служѫтъ въ малката черква „Срѣтение Гос-

подне", която бѣ собственость на неговото семейство и същевременно украшение, гордость и мѣсто за поклонение на цѣлия островъ. Но прѣдшественикътъ на попъ Нарциса, неговъ вуйчо, се случи бездѣтенъ. Затова, когато ожени единчката си сестра, по-млада отъ него, той постави това изрично условие, че първиятъ й синъ ще стане свещеникъ и неговъ наслѣдникъ.

Радостьта на семейството, когато се роди момче, надмина онази, която обикновенно се изказва въ такива случаи и съ което съвършенно незаслужено се унижаватъ момичетата. Като бъдещъ попъ, малкия Нарцисъ биде върненъ съ уважение, за играчки му служеха броеници и кръстове и първитѣ думи, които научи да бъбре слѣдъ тате и мамо, бѣха „кирие елейсонъ". Щомъ заходи, даде му се право да държи лампада прѣдъ вуйча си, когато служеше. Той запозна малкия си внукъ съ азбуката, като му показваше червенитѣ букви на часослова, а по-сетнѣ го научи да чете по Осмогласника. Ала всичко това не можеше да сдържи порива къмъ игри у малкия черковникъ, нито пъкъ го избавяше отъ другъ видъ ръкополагание, отъ ръцѣтѣ на разсърдената си майка, когато се връщаше въ къщи съ разкъсано расо, било като се катѣрѣлъ по канари, било като се биелъ съ връстницитѣ си.

Щомъ стана на дванайсеть години, малкиятъ расоносецъ отиде на чужбина, за да не би честото сношение съ паството, поради голѣмата интимность, да намали уважението на туй паство къмъ бъдещия пастиръ. Въ Андросъ живѣеше старъ вуйчо на майка му, бивши владика въ Салматунтъ. Той си билъ далъ оставката отъ тази свещенна длъжность, слѣдъ като скъталъ достатъчно пари, за да може да проживѣе безъ лишения остатъка отъ живота си. При тоя владика изпратиха Нарциса. Той го прие съ готовность и му даде мѣсто и титла четецъ (анагностъ). За да оправдае тази първа степень отъ свещеничеството, Нарцисъ продължи учението си не само въ Андроското училище, но и подъ ръководството на владишкия протосингелъ, който най-вече го учеше на черковни работи.

Посрѣдъ такава благоприятна атмосфера се готвѣше момчето за своето поприще. Така се изминаха нѣколко години и четецътъ щѣше да бъде ръкоположенъ за дяконъ, когато въ Андросъ се получи извѣстие, че вуйчо му умрѣлъ и селенитѣ го молятъ да приеме свещенното наслѣдство. За попъ бѣше още младъ, ала пъкъ не трѣбваше туй семейно право да попадне въ чужди ръцѣ. За това владиката, макаръ и да бѣ тежко да се отдѣли отъ своя анагностъ и бъдещъ дяконъ, все пакъ го благослови и го испрати въ родното му мѣсто да си намѣри булка, прѣди да го запопи.

Туй не му бѣ нѣкакъ особенно неприятно, нито пъкъ затрудни Нарциса, тъй като изборътъ му бѣ направенъ отдавна. Отъ дѣтинство речи сиѣташе той малката Аретула за бъдеща своя жена. Половинъ на шега, половинъ сериозно, родителитѣ имъ потвърдиха годежа, но малкия Нарцисъ още отъ начало погледна сериозно на работата и винаги покровителствуваше малката си другарка въ игритѣ. Когато замина за Андросъ, Нарцисъ и другарката му се обѣщаха да останатъ вѣрни

Слѣдъ осемгодишна чужбина Нарцисъ завари Аретула красива и гиздава мома, ала и неговата руса глава не бѣ по-малко красива подъ черната шапка на анагностъ. Стария владика, който придружаваше младоженеца, ржкоположи своя бившъ анагностъ за дяконъ и попъ и накъ се върна въ Андросъ.

III.

И така, отъ три мѣсеци насамъ Нарцисъ бѣ женень и запопенъ и всичко вървѣше по угодата му. Селенитѣ, доволни отъ неговата хубава стойка въ черква, отъ неговия звученъ гласъ и отлични обноски, се отнасяха къмъ него съ много по-голѣмо уважение отколкото неговата възрасть заслужваше; жена му обѣщаваше му наслѣдникъ; нивитѣ му обѣщаваха плодородие; църковнитѣ приходи не се намалиха. Какво повече можеше да желае? И при все това благополучието му не бѣше съвършенно: то бѣше затъмнявано отъ голѣмо и непрѣкжснато безпокойствие: попътъ напжтствува берящитѣ душа ,и погрѣбва умрѣли. Ето оная мисъль. която го мжчеше, ето сѣнката на оня облакъ, който затъмняваше ясния инакъ хоризонтъ на неговия животъ.

Тоя страхъ прѣдъ смъртьта се всели въ душата му още отъ дѣтинство, отъ тогава, отъ 'когато, още малъкъ, го заведоха да цѣлуне склопенитѣ студени клѣпки на умрѣлия си баща. Наистина, отъ тогава той присжтствувà на много погребения. Отрасналъ, така да се каже, въ черква и между попове, често му се случваше да участвува въ погребения. Ала винаги намираше срѣдство да не гледа самия мъртвецъ, било като втренчеше погледа си въ лампадата, било въ псалтира, що държеше, било като се закриваше задъ по-високитѣ си връстници. Никога той не посмѣ да погледне простренния въ носилото мъртвецъ; никога не чу сърдцераздирателния призивъ къмъ живитѣ да отдаджтъ послѣдното цѣлувание на тѣлото, отъ което се е отдѣлила душата.

Обаче какъ би могълъ, като попъ, да избѣгне за напрѣдъ всѣки докосванье съ смъртьта? Чувствуваше, че не ще може да свикне съ туй страшно зрѣлище. Той изповѣда на владиката своя страхъ, повѣри му колебанието си, откри му своята слабость; ала старецътъ го смъмря, посъвѣтва го и го насърдчи; увѣри го, че и той ще навикне, както сж навикнали всички други попове; постара се да му вдъхне смѣлость, като му посочи, колко свето и велико е посланието на попа при леглото на умрѣлия. Нарцисъ се убѣди. Убѣди се, ала опасенията му не изчезнаха.

Прѣзъ тѣзи три мѣсеци, колчимъ идѣше нѣкой да го търси, свиваше му се сърдцето, като си помислѣше, че може да му носи извѣстие за смърть. До тоя часъ избѣгна туй страшно изпитание, но все мислѣше, че кога да е ще умре нѣкой на острова. Даже и сега, когато сладъкъ сънъ налѣгаше клѣпкитѣ му, заедно съ ония приятни картини, които се мержеяха отпрѣдъ му като сѣнки отъ сънища, смѣсваха се и потресни сцени — отъ прѣдсмъртна изповѣдь. Ала подиръ малко тѣзи картини се разбъркаха и постепенно угаснаха; полусклопенитѣ му клѣпачи се затвориха окончателно;

ръката му тежко увисна върху килимчето: образътъ му потъна въ възглавницата и въ сѣнчестата и тиха стая екна силно и равномѣрно дишаньето на заспалия попъ.

А въ туй врѣме попадията свърши работата си и като стжпяше на пръсти, за да не разбуди мжжа си, отиде въ спалнята и се върна съ малко вързопче. Тя седна на столчето до угасналия огънь, развърза пакетчето и почна едно по едно да слага нѣщата прѣдъ колѣнѣтѣ си. Това бѣха дрешки за пеленаче, които попадията бѣ взела като образецъ за онѣзи дрѣшки, съ които сиѣташе да се залови за напрѣдъ. Тя ги разглеждаше бавно и съ интересъ, и въ туй се скриваше съвсѣмъ друго чувство, а не само какъ сж тѣ изработени. Отъ врѣме на врѣме тя хвърляше нѣженъ и щастливъ погледъ къмъ мирно заспалия попъ.

IV.

Изведнажъ тишината отвънъ биде нарушена отъ тежки стжпки, които се приближаваха. Стжпкитѣ спрѣха прѣдъ вратата и горната пола, матисната отъ вънъ, слабо скръцна и се отвори на половина. Изобилна свѣтлина нахлу въ стаята; дишаньето на попа изгѣби ритъмъ, ала все пакъ не прѣставаше да ечи; попадията обърна глава къмъ отворената врата и съ пръстъ на уста заповѣда мълчание. Прѣдъ осѣтения четирижгълникъ, образуванъ отъ отваряньето на горната пола на вратата, се подаваха гърдитѣ и главата на старецъ селенинъ. Вѣхтия му фесъ бѣше прѣвързанъ съ бѣла памучна кърпа, чиито краища висѣха отзадъ, за да пазятъ набръчкания му вратъ отъ слънцето. Подъ феса свѣтѣха живи очи, засѣнявани отъ гжсти вѣжди. Потъ капѣше отъ челото му по бѣлитѣ мустаци. Въ дѣсната си ръка държеше тояга, метната на рамо, а на края на тоягата висѣше коминчка, покрита съ листа отъ зелка.

Попадията стана и безшумно се доближи до вратата.

— Добъръ день, дѣдо Тапасе! прошепна тя. Попътъ спи.

— Виждамъ, попадие, отговори старецътъ като се мжчеше, макаръ и несполучливо, да шепне съ своя гърлесть гласъ. Виждамъ, ала трѣбва да се разбуди.

— Какво има? За какво ти трѣбва?

— Слава Богу! Менъ ми не трѣбва, но прокажениятъ го вика.

— Кирие елейсонъ, прокаженитъ! повтори попадията.

И веднага си спомни за опасенията на мжжа си. Тази мисъль, че попътъ отъ прокажения щѣше да започне тежкия си дѣлъ, направи я да настръхне, безъ да сѣнка разстоянието дори до другия край на острова, дѣто този нещастникъ прѣкарваше осамотенъ живота, и петърничкия пекъ прѣзъ този недѣленъ день.

— Чини ми се, днитѣ му се свършиха вече.

— Кирие елейсонъ! повтори попадията, като не намираше други думи да изрази дълбочината си мжка, и обърна безпокойни погледи къмъ канапето.

Попътъ всичко чу, но като на сънъ. Отваряньето на вратата прѣкъсна спанього му, но чувствата му бѣха още затъпѣни, а мислитѣ му безъ редъ се пилѣха въ главата. Прѣзъ затворенитѣ си

клѣпачи той видѣ, какъ свѣтлината буйно нахлу въ стаята, чу жена си да поздравява дѣдо Танаса, чу че прокаженията го вика. Но когато чу послѣднитѣ думи на стареца и повторното „кирие елейсонъ!“ на жена си, хладенъ потъ го изби.

Дигна глава, краката му опрѣха до земята, и седналъ на канапето, опрѣнъ съ двѣ рѫцѣ на килимчето, съ устременъ погледъ къмъ вратата и зинали уста, застана неподвиженъ и като втрещенъ. Мислѣше ли за нѣщо? Не, за нищо не мислѣше, а само си прѣдставяше, че вижда прѣдъ себе, на една канара надъ морето, бѣдна колиба, гдѣто прѣди години, влеченъ отъ дѣтско любопитство, се доближи да види, какво нѣщо е прокаженъ човѣкъ. Той си прѣдставяше, че и сега вижда нещастния житель на колибата такъвъ, какъвто бѣ го видѣлъ тогава, седналъ на-земи подъ сѣнката на единъ кедъръ. Той чистѣше диви трѣви въ едно гърне и съ недоумѣние обръщаше глава къмъ малкия расоносецъ. Припомни си, че когато видѣ туй отвратително лице, мрави попълзяха по тѣлото му отъ страхъ и тичишкомъ се върна при другаритѣ си, които, по-страхливи отъ него, не бѣха посмѣли да го придружатъ, а го чакаха далечъ отъ колибата.

— Прощавай отче, гдѣто те събудихъ, каза дѣто Танасъ; но прокаженията бере душа, и желае да те види, па и пѫтьтъ е дълъгъ, та може-би нѣма да го заваримъ. . . .

Попъ Нарцисъ стана.

— Попадие, каза той, и гласътъ му малко треперѣше: дай ми калимавката и расото!

Тя го послуша мълчишкомъ и му ги донесе отъ спалнята.

— Какъ? пѣша ли ще гонишъ толкозъ дълъгъ пѫть? попита тя.

— Не, не, отговори дѣдо Танасъ. Отивамъ да търсѫ иманье и веднага ще се върна.

— Ще дойдешъ ли и ти съ мене? попита го попътъ.

— Разбира се.

Старецътъ отиде да търси иманье,—така наричаха тѣ добитъцитѣ.

— Гледай, каза попътъ на жена си, като си миеше лицето и рѫцѣтѣ на мийника. Дѣдо Танасъ видѣ прокажения и му помогна; дойде нѣшкомъ отъ тамъ и готовъ е да ме придружи назадъ. Защо?— Отъ человѣколюбие. А пъкъ азъ се страхувамъ да пристоѫ на единъ христианинъ, кога бере душа; ще се поколебаѫ ли, когато ми прѣдстои да изпълнѫ дълга си?

Попадията го слушаше, какъ той се старае съ тѣзи думи да си даде куражъ, но не смѣеше да прибави нѣщо, за да го подкрѣпи. Мълкомъ му поднесе кърпата за бърсанье. Той се избърса, облѣче расото, тури си калимавката, цѣлуна жена си по челото и излѣзе, като взе и ключоветѣ отъ черквата.

Поповата кѫща стоеше осамотена на края на селото при подножието на стръмно бърдо, по чийто хълбоци бѣха накацали една надъ друга останалитѣ селски кѫщи. Посрѣдъ тѣхъ се намираше малката черквица „Срѣтение Господне“, стара сграда отъ византийски стилъ, съ кубе въ видъ на кула, което се издигаше надъ скромнитѣ селски покриви.

Пѫтьтъ отъ кѫщата на попа до черквицата бѣше тѣсенъ и постланъ съ калдаръмъ, той възлизаше на горѣ съ кривулици, слънцето печеше отгорѣ, та правѣше изкачваньето още по-трудно.

Прозорцитѣ на кѫщитѣ отъ двѣтѣ страни на пѫтя бѣха затворени, а само тукъ тамъ стоеше отворена горната пола на вратата и тамъ домакинътъ или домакинката, облегната на затворената пола, чакаха да мине попътъ, защото на идванье дѣдо Танасъ бѣше разказалъ, че прокаженията умира. Попътъ се здравиѕваше съ селенитѣ: „Добъръ день, г. Яни!“ — „Съ здравье госпожа, Тано!“ — „Да ти имамъ молитвата, отче!“

Виждаше се, че всички желаеха да се разговарятъ по-надълго, но попътъ бързаше. Стигна изпотенъ до черквата, отключи вратата, влѣзе въ прохладния храмъ, благоговѣйно взе отъ жертвеника свѣтия потиръ и молитвеника, обви ги съ патрахиля, върза всичко това въ черна лѣнена кърпа и излѣзе.

Току-що затваряше черковнитѣ врати, чу се гласътъ на дѣдо Танасъ, който подканяше иманьето да върви. Животното не показваше голѣма готовность да върви по такъвъ пекъ. Попътъ отиде да го прѣсрѣщне, погали го, метна се на гърба му, слѣдъ като тури грижливо вързопчето въ пазвата си, и потегли. Старецътъ тръгна подиръ му пѣшкомъ.

Сега повече врати бѣха отворени, и благочестивитѣ селени, знаейки какво носи попътъ въ пазвата си, кръстѣха се, когато минаваше. На кѫщната му врата го чакаше попадията, като си сѣнѣше очитѣ съ ржка. Радостна усмивка бѣше озарила лицето на попа. Той спрѣ животното прѣдъ вратата и искаше да каже нѣщо на жена си, ала думи му не идваха на уста. Нито пъкъ тя проговори, а само го гледаше нѣжно, като се силѣше да се засмѣе.

Попъ Нарцисъ я поздрави съ глава, удари добичето по врата съ вѫжето, което служеше за оглавникъ, и потегли заедно съ стареца. Прѣсилената усмивка на попадията угасна и тя съ ржкава си избърса една сълза, която бѣ се появила на клѣпачитѣ ѝ.

V.

Пѫтьтъ вървѣше надолу прѣзъ нивитѣ и лозята задъ селото, послѣ пакъ се качваше прѣзъ гѫстъ маслинникъ дори до върха на хълма, гдѣто три вѣтренни воденици чакаха да подухне вѣтъръ за да раздвижи неподвижнитѣ имъ крила. Отъ тамъ се простираше наклонна планинска равнина, която свършваше съ стръмни чуки къмъ южната страна на острова. Пѫтьтъ бѣше неравенъ и непоправянъ, ала и добитъкътъ и дѣдо Танаса се виждаха навикнали на камънитѣ, които бѣха натрупани по него.

Ниски зидове безъ каль и варь заграждаха лозята и отъ двѣтѣ страни на пѫтя. По-нататъкъ се простираха ниви, пожънати вече, оттатъкъ обработеното пространство равнината се издигаше отлѣво и образуваше редъ хълмове, покрити съ храсталаци, а пъкъ отдѣсно се наклоняваше постепенно къмъ брѣга. Още по-нататъкъ се синѣеха водитѣ на Бѣло-море, окржжени отъ далечнитѣ планини на другитѣ острови.

Наистина, гледката бѣше величествена, но попътъ не обръщаше внимание. Умътъ му бѣ устременъ другѫдѣ. Съзнанието на дълга и примѣрътъ на дѣдо Танаса бѣха прогонили страха му; но сега той отново завладѣ неговата душа. Пригатвянията прѣди да тръгне, присѫтствието на селенитѣ по кѫщнитѣ имъ врати, вижданьето на жена му, както и да е, бѣха уталожили колебливото му сърдце; ала сега на кѫра посрѣдъ тишината, която като че ли се уголѣмяваше отъ двойния тропотъ отъ копитата на животното и отъ стѫпкитѣ на стареца, когато слънцето силно печеше рамената му, прѣдъ неговитѣ залисани очи пакъ почнаха да се редятъ непиятнитѣ картини. Мѫчеше се да мисли, за да надвие на фантазията си, но нѣмаше сила. Страхъ го бѣше, страхъ го бѣше, нещастниятъ!

Когато нѣкой пѫтува по слънчевъ пекъ и по труденъ пѫть, пъкъ и върви подиръ стѫпкитѣ на чевръсто животно, обикновенно не е благоприятно разположенъ за разговоръ, даже и да не бѫде така старъ като дѣдо Танасъ. За туй и старецътъ мълчеше. Найсетнѣ попътъ се сепна, оттърси се отъ мрачнитѣ мисли, чу задъ себе си стареца тежко да диша, подръпна вѫжето и спрѣ добитъка. Селенинътъ побърза и го застигна.

— Какво има, отче? Защо спрѣ?

— Ще слѣзѫ, старче, та да се качишъ ти, пъкъ когато се умориѫ, ще се смѣняваме.

— Що думашъ? Да се качѫ азъ, пъкъ ти да ходишъ пѣшà!

— Ама ти си се уморилъ, старче!

— Азъ да се уморѫ! Носиѫтъ ме още краката, за туй бѫди спокоенъ. Дѣ се е видѣло попъ съ комката да ходи пѣшкомъ, пъкъ кираджията да ходи напрѣдъ, яхналъ на добитъка!

Нѣмаше какво повече да се спори. „Напрѣдъ!“ извика старецътъ и удари добитъка. Магарето живо потегли. Но попътъ умѣри хода му, за да не се прѣсиля пѣшия старецъ, па и за да поднови разговора съ него.

— Ще го заваримъ ли живъ, а? Какъ мислишъ?

— Какво да ти кажѫ? Човѣкътъ бѣше на конецъ.

— Какъвъ бѣше, когато ти го остави?

— Какъвъ ли бѣше? Като човѣкъ кога бере душа.

Тъкмо туй искаше попъ Нарцисъ да узнае, какъвъ изглежда човѣкъ кога бере душа. Отговорътъ на селенина не го освѣтли. Желаеше да му опишѫтъ картината, отъ която пастръхваше, прѣди да я види. Той се надѣваше, че щомъ му се опише по-напрѣдъ, ще се свикне може-би съ онова, което още отъ дѣтинство бѣше му вселило страхъ. И въ душата му ставаше борба между туй подло чувство на страха и благородното чувство на дълга. Онази индиферентность, съ която старецътъ му разправяше за смъртната агония; онази готовность, съ която старецътъ се връщаше при умиращия прокаженъ, — още повече увеличаваха дълбоко затаения срамъ, който попътъ чувствуваше поради своята нерѣшителность.

— Ами ти защо дойде съ мене? попита го попътъ слѣдъ кѫсо мълчание. За да ме придружишъ ли?

— Да, и затова, ама повече за да му пристоя, когато издъхва. Ти, отче, да го комкашъ и сетнѣ да си вървишъ, пъкъ азъ ще остана. Цѣлъ животъ е прѣкаралъ самичъкъ и отстраненъ; нека се намѣри поне единъ християнинъ при тоя нещастникъ, когато умира!

— Дѣдо Танасе, ти си дѣйствително добъръ християнинъ! Богъ да те благослови! Но този дългъ е мой и ще го изпълня до край: азъ ще му затворя очитѣ.

И той почувствува, какъ се сви гърлото му отъ вълнение.

Мълчишкомъ продължиха тѣ пътуваньето. Пътьтъ не бѣше вече заграденъ съ зидове и минаваше прѣзъ храсталаци и диви ябълчници, като слизаше къмъ стръмнитѣ брѣгове на острова. Подиръ малко пътьтъ зави на лѣво по подножието на голо бърдо, и попътъ видѣ отдалечъ осамотения кедъръ, а подъ сѣнката му — колибата на прокажения.

Прѣди петнадесеть години подъ клоньетѣ на сѫщия тоя кедъръ Нарцисъ видѣ нещастния пустинникъ, който отъ много години живѣеше тамъ. На този край на острова, самичъкъ, изоставенъ, далечъ отъ всѣко човѣшко общество, той прѣкара цѣлия си животъ; съ тежко наслѣдствено брѣме, безъ да бѫде ни най-малко виновенъ за това, той живѣеше безъ надежда, безъ утѣха, безъ цѣль; сиракъ отъ баща и отъ майка, бѣденъ, безъ подкрѣпа, той още отъ малъкъ бѣ заразенъ отъ тази умразна болесть.

Съселенитѣ му го заставиха да се отстрани отъ тѣхъ, като се задължиха да му доставятъ храна и облѣкло.

Наистина, товаритъ, съ който общината на острова се нагърби, не бѣше тежъкъ. Дѣдо Танасъ, чиито малко нивички се простираха оттатъкъ колибата на прокажения, се нагърби да му занася всѣка недѣля хлѣбъ. Ала милосърдието на тоя человѣколюбивъ селенинъ не се ограничи само съ туй. Той помагаше на окаяния пустинникъ да разработва малката си градина, като му поправяше орждията, доставяше му сѣмена, даваше му съвѣти. Ала най-голѣмо благодѣяние бѣ самото му присѫтствие.

Той се разговаряше съ болния, който отъ дългъ навикъ се помири съ умразната си болесть. Прокаженията го очакваше, като броеше днитѣ и часоветѣ кога ще доде. Дѣдо Танасъ бѣ единчката връзка между него и останалия свѣтъ. Никой другъ не се осмѣляваше да се доближи до него. Ако ли на нѣкой селенинъ се случеше да мине оттамъ, поздравяше го отдалечъ, а по нѣкога туряше своята милостиня на нѣкоя видна скала; но никой не се осмѣляваше да се доближи до него и да му говори.

Градината около колибата бѣше заградена съ плетъ отъ храсте и диви шипове, които самичъкъ бѣ посадилъ. Право срѣщу морето плетътъ бѣше прѣсѣченъ и два огромни камъни — единъ видъ стълбове — образуваха входа; помежду камънитѣ нѣмаше врата.

Колко пъти, седналъ на тѣзи камъни, прѣдъ безкрайното Критско море, гледаше какъ вълнитѣ съ ревъ се разбиваха о канаритѣ или пъкъ издъхваха шепнишкомъ при краката му! Колко пъти, гледайки отдалечъ платната на ладиитѣ, завиждаше на сѫдбата на моряцитѣ, които, здрави и яки, борѣха се съ стихиитѣ отъ брѣгъ

на брѣгъ, дордѣ се върнѫтъ у дома, дѣто ги очаква любовь, а пъкъ той, прикованъ на тая пустинна скала, печаленъ и уединенъ, нѣмаше що друго да очаква освѣнъ смъртьта!

VI.

Тукъ при входа на градината попъ Нарцисъ слѣзе. Дѣдо Танасъ върза съ вѫжето прѣднитѣ крака на магарето, за да ограничи свободата, която му даваше, влѣзе въ обработената ограда и се опѫти къмъ колибата. Попътъ вървѣше подирѣ му. Слѣдъ нѣколко крачки дѣдо Танасъ се обърна:

— Поседни малко тамъ на камъка, пъкъ азъ ще идѫ да видѫ, какво прави този нещастникъ.

Попътъ послуша и се спрѣ. Извади вързопчето изъ пазвата си, развърза го съ малко треперливи рѫцѣ, положи всичко това на камъка, свали калимавката си и, застаналъ правъ, гологлавъ и съ скръстени на гърди рѫцѣ, чакаше стареца.

Бѣше твърдѣ блѣденъ. Едно неволно желание, една грѣховна мисъль внезапно се породи въ душата му: Ами ако прокаженията е умрѣлъ! Ако дѣдо Танасъ се върне и каже: „свърши се!“. Обаче той съ потръсванье отгони тази лукава мисъль, помоли се за помощь свише и, като извади отъ сгѫнатия патрахилъ молитвеника, почна да чете хубавитѣ погребални молитви.

Четѣше той, ала умътъ му бѣ другѫдѣ — въ колибата на прокажения. — „Защо ли дѣдо Танасъ толкозъ се бави?“. Опѫти се къмъ колибата, но срѣдъ оградата се спрѣ нерѣшителенъ. Намисли оттамъ да попита стареца, но не смѣеше да издаде гласъ.

Най-сетнѣ старецътъ излѣзе. Попътъ втренчи въ него питливъ погледъ.

— Бѣше заспалъ, та съ мѫка го събудихъ. Едвамъ му се чува гласътъ. Угасналитѣ му очи свѣтнаха, когато чу, че си дошелъ. Хайде, влѣзъ, отче, и го комкай!

Попътъ се върна при входа, наметна си патрахиля, благоговѣйно взе светия потиръ и се опѫти къмъ колибата. Само блѣдностьта му показваше, каква борба става въ душата му. Вървежътъ му бѣ твърдъ, рѫцѣтѣ му не треперѣха, както по-прѣди, не се колебаеше вече: съзнанието за светостьта на неговото послание надви и послѣднитѣ внушения на страха.

Когато попътъ стигна до вратата, старецътъ, който вървѣше подирѣ му, подръпна го леко за расото. Попътъ съ единъ кракъ на прага се спрѣ и се обърна. Русата му коса се развѣваше разпусната по раменѣтѣ му.

— Отче, не се допирай до платното, което покрива лицето му. Той самичъкъ ми заржча да го покрия, за да го не гледашъ.

— Добрѣ, каза сериозно попътъ, дордѣ не те повикамъ, да не влизашъ вѫтрѣ.

И той влѣзе въ колибата.

Дѣдо Танасъ сѣдна на камъка до входа и чакаше. И дълго врѣме чакà той, като се чудѣше, защо попъть нито излиза, нито пъкъ го вика. Любопитствуваше да отиде до колибата, но не смѣеше

да прѣстжпи заповѣдьта. Чакаше прочее и гледаше синьото море, набраздено отъ подухващия вѣтъръ. Слънцето почна да клони къмъ залѣзъ; околнитѣ растения изпущаха животворно благоухание; чучулигитѣ стремително лѣтѣха въ висинето и пълнѣха въздуха съ пѣнието си; цѣлата природа изглеждаше весела и щастлива въ минутата, когато прокаженнятъ умираше въ колибата си.

Неподѣйно старецътъ зачу леки стжпки, обърна се съ недоумѣние и видѣ, че попадията идѣше къмъ колибата. Той стана веднага и отиде да я прѣсрѣщне.

— Какво ти скжпна, попадие, та гонй толкози пжть пѣшкомъ?

— Мислѣхъ, че ще ви срѣщнж на срѣдъ пжть, та малко по-малко дойдохъ до тука. Дѣ е попътъ?

— Вжтрѣ, при прокажения.

— Живъ ли е още, или умрѣ?

— Каквото и да ти кажж, все ще те излъжж.

— Не отивашъ ли да видишъ?

— Попътъ ми забрани.

Попадията млъкна, но слѣдъ малко подзе съ извѣстно безпокойство:

— Ще замръкнемъ тука.

— Не врѣди: има мѣсечина. Ами ти защо дойде?

— Донесохъ му расото.

И посочи хубавото расо на попъ Нарциса, грижливо сгжнато върху ржката ѝ.

— Защо му е? Той си има расо, пъкъ и не е студено.

— Може да му дотрѣбва, каза попадията.

Слѣдъ като помисли малко, дѣдо Танасъ подзе;

— Да не би да те е страхъ да отнесешъ другото?

— Знамъ ли? Болесть е. Който пази дрѣхитѣ си, на половина ги упазва.

Така разговаряйки тѣ стигнаха до входа на градината.

— Ти ще да си се уморила, попадие, та поседни малко.

— Не, не се уморихъ. Да влѣзж ли, дѣдо Танасе?

— Ами ако се разсърди попътъ?

Попадията седна на камъка. На всѣка минута тя обръщаше погледа си къмъ колибата, по лицето ѝ бѣ изписано безпокойство. Старецътъ я съжали, па и той, може-би, сподѣляше нейната тревога.

— Успокой се, каза ѝ той, ще идж полекичка да видж.

Бавно се запжти той къмъ колибата, като напрѣгаше слуха си на всѣка стжпка. Нищо не чуваше. Когато стигна до вратата, той се спрѣ. Попътъ шепнѣше нѣщо, и дѣдо Танасъ едвамъ можеше да разпознае гласа му. Той назърна въ колибата. Лицето на прокажения бѣше скрито отъ попа, който на колѣнѣ, съ наведена глава, се молѣше. Бѣлото платно, съ което дѣдо Танасъ бѣше покрилъ лицето на болния, бѣше захвърлено при краката му.

Селенинътъ тихо се оттегли и безшумно се върна при входа. Неподвижна на камъка, попадията слѣдѣше съ погледъ движенията му и го чакаше да се върне при нея.

— Какво видѣ? — попита тя.

— Нищо.

Въ сѫщата минута попътъ излѣзе изъ колибата и съ бавни крачки мина прѣзъ градината. Бѣше безъ расо. Въ издигнатитѣ си рѫцѣ държеше молитвеника и светия потиръ. Вървѣше съ изправена глава, съ ясенъ погледъ, а вѣтърътъ развѣваше разпуснатата му коса. Виждаше се другъ човѣкъ.

Той се доближи до стареца и жена си, безъ да изкаже ни най-малко очудванье, дѣто я вижда тукъ. И двамата не се помръднаха отъ мѣстото, а го чакаха да дойде при тѣхъ; нито пъкъ го запитаха за нѣщо, а чакаха той да проговори.

— Почина, каза попътъ.

Дѣдо Танасъ и попадията мълчишкомъ се прѣкръстиха.

— Утрѣ рано ще дойдемъ да го погребемъ, прибави той.

Гласътъ му звучеше сериозно, наложително. Никога жена му не бѣше го чула така да говори. Слушаше тя и очитѣ ѝ се наливаха съ сълзи. Чувствуваше, че това изпитание за винаги е укрѣпило духа му.

— Да останѫ ли тукъ прѣзъ нощьта?

— Остани, ако искашъ. Ще дойдѫ много рано, каза попътъ и като се обърна къмъ жена си, която му подаваше расото, прибави:

— Добрѣ си сторила, че ми го донесе: съ другото покрихъ умрѣлия.

И вървящи единъ до другъ, попътъ и попадията се върнаха въ кѫщи пѣшкомъ.

КРИТИКА

Н. Начовъ. Дѣдо Генко Севдата въ София. Книжарница Хр. Олчевъ, София. 1902.

Дѣдо Генко има единъ събратъ въ нашата литература — слѣпия дѣдо Йоцо, когото неотдавна Вазовъ обрисува. Дѣдо Йоцо не види; той знае свѣта по впечатленията на своитѣ пръсти и чувствителния си слухъ. Това обаче не му прѣчи да се радва и прѣхласва отъ възторгъ прѣдъ всички символи на свободата и културния напрѣдъкъ на България, па било то шапката, саблята или шпоритѣ на единъ околийски началникъ, или войникъ, или пъкъ трѣсъка и гърма на динамитнитѣ мини, които разбиватъ голитѣ скали на искърското устие.

Неговия събратъ, Дѣдо Генко отъ Бойково, излиза наподъ перото на г. Начова съ образъ по-угладенъ, по-пъленъ и съ по-отчетливо и подробно очъртанъ портретъ. Той е по-ясенъ за погледа, по-ясенъ като художествена прѣдстава, но затова по-малко суггестивенъ, по малко живъ и траенъ отъ Вазовия дѣдо Йоцо

Дѣдо Генко обладава естествения умъ на единъ прибалкански обитатель и значителна доза еснафски здравъ смисълъ; той е малко грамотенъ, самъ си съчинява писмата, които праща на сина си, има повече похватность въ обноскитѣ и повече практически познания, изнесени изъ школата, изъ обиколки по чужбина, изъ дѣятелностьта на личенъ човѣкъ въ своята община, изъ опита си на занаятчия. Нека се имать прѣдъ видъ и онѣзи елементи отъ мисли и чувства на единъ баща, който има синъ г о л ѣ м е ц ъ въ столицата. Прибавете къмъ това чъртитѣ на едно пъргаво, крѣпко, държаливо старче, съ живъ погледъ, съ изправено сухо тѣло, загърнато въ нераздѣлното отъ неговата личность фермене и потури съ прилѣпнали крачули, за да имате грубата драска на героя въ повѣстьта на г. Начова

Сюжета на повѣстьта прѣдставя въ основата си схемата на едно пѫтешествие, което дѣдо Генко прѣдприема, едно — да види сина си и друго — да види по-отблизо новия свѣтъ. Тия два момента скланятъ стареца да нацустне гнѣздото си, което дълги години не е напущалъ. Върху тази обща канава сѫ прикрѣпени, нѣкогажъ по-здраво, нѣкогажъ по-хлабаво и безъ особено тѣсна, органическа връзка, цѣлъ редъ епизоди. Между тѣзи епизоди единъ особенно изглежда откѫснатъ и съвсѣмъ изкуствено интеркалиранъ: такава е сцената, въ която нѣколцина похабници на нашия неразуменъ, безогледенъ партизански държавенъ животъ спорятъ, сподѣлятъ мисли за своитѣ подвизи, за своитѣ надежди

за служби, за услугитѣ, извършени на ония клики, подиръ водачитѣ на които тѣ вървѣли. Тукъ дѣдо Генко съ нищо се не намѣся; той стои задъ единъ шумакъ само като нѣмъ свидѣтель на тази прискърбна сцена. Нѣщо повече — нему не дохажда на умъ даже отпослѣ да сподѣли мисли съ сина си за видѣното, та по тоя начинъ и този епизодъ, като прѣдметъ, който е възбудилъ извѣстни мисли и чувства у героя, да се втъче яко въ основата на повѣстьта. А той е вмѣстенъ само за пълнота въ картината на нашия животъ, безъ да е сглобенъ малко по-здраво като съставна часть на едно цѣло. Впрочемъ, това е малка и незначителна хлабавина въ едно епично творение, сложено отъ случайни авантюри и епизоди.

Не може да се каже, че г. Начовъ е напълно обѣективенъ: неговитѣ симпатии сѫ твърдѣ прозрачни, на често избиватъ отъ прѣдвзета любовь къмъ Дѣда Генка. Личи си, Дѣдо Генко е любимъ за автора дѣдо. Въ повѣстьта има два момента, между които автора се е колебалъ отначало, а послѣ се утвърдява и здраво залавя о послѣдния отъ тѣхъ. Отъ начало ние го виждаме повече наклоненъ къмъ едно пълно съ участие изображение на ония наивни възторзи, които успѣхитѣ на техниката и нашитѣ национални учреждения възбуждатъ въ единъ неукъ, простодушенъ, но естественно интеллигентенъ прибалкански старецъ. Такива сѫ цѣла редица положения и душевни състояния, въ които Дѣдо Генко изпада въ своето пѫтешествие отъ Бойково до София и послѣ въ самата София. Втория моментъ обаче е по-важенъ, по-значителенъ и по всичко изглежда, че той е рѫководилъ автора. Сатирическитѣ му тенденции сѫ твърдѣ прозрачни, та лесно могѫтъ да се забѣлѣжѫтъ. Г. Начевъ иска да извади настоящето, нашия животъ, въ всичкитѣ му по-важни отношения — сѣмейни, лични, обществено-политически, нашитѣ учреждения, нашитѣ нрави и нашитѣ идеи прѣдъ строгия сѫдъ на старцитѣ, — новото врѣме прѣдъ сѫдътъ на старото врѣме. Сатирическия и морализаторски апетитъ твърдѣ явно и несдържано се изказва въ изображението на столичното женско общество, въ прѣкаления и прѣтрупанъ съ грозоти разказъ за кѫсата кариера на госпожа Цанева, въ разказа за Стоянча и неговата майка, въ изображение на госпожа Бойковска спрѣмо мѫжа си и свекъра си.

А кое е мѣрилото? Мѣрилото е самъ дѣдо Генко съ цѣлата съкровищница отъ добродѣтели на миналото врѣме: трѣзвостьта и здравия смисъль, милостьта и участието, макаръ платоническо, къмъ човѣцитѣ, тѣхнитѣ нужди и неволи, духътъ за патриархални и строго иерархически отношения, добродушието, довѣрчивостьта и пестовностьта на доброто старо врѣме. Този капиталъ наистина не е голѣмъ, но все е капиталъ. Струва ми се обаче, че той е малъкъ, а въ нѣкои подробности много изостаналъ отъ врѣмето си, та не ще може да даде на новия ни животъ много нови нѣща. Този кѫгозоръ, който той ни открива, е много тѣсенъ, ограниченъ, безъ ясни изгледи и безъ ясни идеали за бѫдѫщето. Но отъ човѣка на миналото врѣме несправедливо е да искаме насоки,

примѣри и начала за новото врѣме. Само едно нѣщо можахме да си позволимъ да искаме и то повече отъ автора отколкото отъ героя. Дѣдо Генко е наистина уменъ старецъ, но повече духъ, повече остроумие твърдѣ добрѣ биха му приличали въ трудната роля, въ която автора го поставя. Единъ герой съ живия умъ и хумористъ на Хаджи Ахила много по-ловко и съ повече комични ефекти би се измъкналъ изъ ония положения, въ които изпада. Но това сж наши pia desideria, а на тѣхъ, знайно е, нѣма край.

А другитѣ типове? Синътъ на дѣда Генка е твърдѣ жалка фигура спрѣмо своя баща; той е просто сѣнка и не би могълъ да се опрѣдѣли като човѣкъ иначе освѣнъ съ титлитѣ на своето официално положение. Наистина, той е второстепенна личность въ повѣстьта, но все пакъ авторътъ трѣбваше да ни открие нѣкое прозорче, та поне за минута да го видимъ като човѣкъ съ темпераментъ, съ чувства и съ идеи. Тъй невнимателенъ къмъ него, авторътъ го е прѣдставилъ като типъ, който отъ социално и психологическо гледище стои по-долу отъ жена си, защото тя поне проявява въ нѣщо себе си, макаръ и въ дребнави житейски грижи, въ вѣтърничави, модни вкусове и въ опакитѣ си и нечовѣшки отношения къмъ свѣкъръ си, мжжъ си и дѣтето си. Г. Бойковски е живъ търговецъ, безъ воля, безъ чувства, безъ идеи, живъ скелетъ, който пълни единъ чиновнишки столъ въ редоветѣ на българската бюрокрация.

Макаръ схематична, формата на г. Начевата повѣсть е оригинална и грижливо — обработена, та радва като нѣщо рѣдко въ нашата литература. А спокойния, равенъ, устойчивъ и крѣпъкъ стилъ, безъ скокове на фантазията, богатството и простотата на фразата, която борави съ типичнитѣ срѣдства на простонародната стилистика — всичко това ви кара да вкусвате рѣдката наслада отъ рѣчьта на единъ вѣщъ познавачъ и майсторъ на българското слово. Ще си позволимъ на края обаче да ограничимъ тѣзи заслужени похвали за добритѣ качества на повѣстьта съ нѣколко забѣлѣжки. Изглежда, че тая сила и съзнание на автора сж го тикнали до крайноститѣ на бъбривия вербализъмъ, който наистина вѣрно прѣдава една присжща на старостьта чърта, но все си остава недостатъкъ въ произведението на изкуството. Малко повече економия и повече контролъ, надъ това старческо клепало, все би било въ интересъ на стройната и стегната форма на произведението. Въ стилътъ авторътъ се е поизлъгалъ на едно-двѣ мѣста, като е измѣнилъ на своя вкусъ за простота: единъ или два пжти той си е позволилъ да се метне на капризнитѣ крилѣ на фантазията — една сила, която той най-малко обладава, и е изпадналъ до фалшиви изрази. Така, струва ми се, въ никое чувство и мисъль не могжтъ се примири тѣзи разногледи сравнения: 18 годишния дѣдо Генко — бѣлъ, червенъ, съ засукани мустаци à la Вилхелмъ II, или пъкъ — Генко и булката му — Жана д' Аркъ и Вилхелмъ Телъ. Тѣзи образи сж пълни съ такова съдържание, което е далечъ отъ простотата и наивностьта на една първобитна българска култура.

Руссе. *Б. А.*

ХЕНРИКЪ ИБСЕНЪ

ПРИЗРАЦИ

ДРАМА

Прѣвели отъ нѣмски

А. Ярановъ и **С. М. Котляревски**

(Приложение къмъ XII-та год. на МИСЪЛЬ).

СОФИЯ
Печатница »Св. София«
1902.

Печатница »Св. София«
1902.

ѣ. Тѣзи образи сж пълни съ такова съдържание,
ть простотата и наивностьта на една първобитна

Б. А.

ЛИЦА:

Госпожа Елена Алвингъ, жена на покойния капитанъ и камерхеръ Алвингъ.

Освалдъ Алвингъ, нейнъ синъ, живописецъ.

Пасторъ Мандерсъ.

Яковъ Енгстрандъ, столарь.

Регина Енгстрандъ, въ домътъ на г-жа Алвингъ

Дѣйствието става въ имѣнието на госпожа Алвингъ при единъ голѣмъ фиордъ въ западна Норвегия.

Печатница »Св. София«

1902.

което е [illegible] отъ простотата и наивностьта на една първобитна българска култура,

Руссе. *Б. А.*

ДѢИСТВИЕ ПЪРВО.

Широка стая до градината съ една врата отъ лѣвата страна и двѣ отъ дѣсната. Срѣдъ стаята кржгла маса съ столове около нея; на масата книги, списания и вѣстници. Отъ лѣво на авансцената прозорецъ, до него малко канапе, прѣдъ което стои маса за шевъ. Въ дъното на сцената се вижда открита, малко по-тѣсна стая — цвѣтарникъ, съ джамлжкъ На дѣсната стѣна на тъзи стая има врата, която води за градината. Прѣзъ стъклата се вижда тъменъ фьордовъ пейзажъ, замъгленъ отъ тихъ дъждъ.

Енгстрандъ стои отвънъ на градинската врата. Лѣвиятъ му кракъ е малко кривъ; на обувката си има висока дървена подложка. Регина, съ лѣйка въ ржка, му прѣчи да влѣзе навжтрѣ.

Регина (писко). Какво диришъ тукъ? Стой си тамъ. Виръ вода си.

Енгстрандъ. А че то е божи дъждецъ, чедо.

Регина. Дяволски дъждъ е то!

Енгстрандъ. Говори ли се така, Регино? (Пристжпва навжтрѣ въ стаята, като накуцва). А да, ето що искамъ да ти кажж. . .

Регина. Не тропай такъвъ съ крака си, човѣче. Младиятъ господарь спи горѣ.

Енгстрандъ. Още спи? Посрѣдъ бѣлъ день?

Регина. То не е твоя грижа.

Енгстрандъ. Снощи бѣхъ на гуляй. . . . . .

Регина. Вѣрвамъ, вѣрвамъ.

Енгстрандъ. Да, защото ний, хората, сме слаби, чедо.

Регина. Да, такива сме наистина.

Енстрандъ. — а изкушения има толкозъ много на тоя свѣтъ, знайшъ . . .; и пакъ — вѣрвай Бога—тая зарань още въ петъ и половина бѣхъ на работа.

Печатница »Св. София«
1902.

Регина. Е добрѣ, добрѣ, гледай сега да се махашъ. Не искамъ да имамъ съ тебе rendez-vous тукъ.

Енгстрандъ. Какво не щешъ да имашъ?

Регина. Не искамъ да те свари нѣкой тукъ. И толкозъ! Хай върви си въ пжтя!

Енгстрандъ (пристжпва още нѣколко крачки). Бога ми, нѣма да си вървжъ, догдѣто не поговоржъ съ тебе. Днесь подиръ обѣдъ ще си свършж работата въ школото и още тая нощь заминавамъ съ парахода за дома.

Регина (мърмори) Добъръ ти пжть.

Енгстрандъ. Благодаржъ, Регино. — Утрѣ ще се открие приютътъ; па, знаешъ, тамъ ще има, то се знае, разни и разни пиеньета, врѣва и навалица... А никой не трѣбва да натяква на Яковъ Енгстрандъ, че не може да се противи, когато дойде искушението.

Регина. О хо!

Енгстрандъ. Да, защото утрѣ тукъ ще се събере сумма отбранъ свѣтъ. Па се очаква да дойде изъ града и пасторъ Мандерсъ.

Регина. Той ще дойде още днесь.

Енгстрандъ. Виждашъ ли? И вѣрвамъ ще разберешъ, че и дявола да се пукне не искамъ да му дамъ поводъ да говори лошо за менъ.

Регина. Аха! така стои, значи, работата.

Енгстрандъ. Какво стои?

Регина (изглежда го строго). Защо сега искашъ пакъ да заблуждавашъ пасторъ Мандерса?

Енгстрандъ. Мълчи, мълчи! Ти луда ли си? Защо ще искамъ да заблуждавамъ пасторъ Мандерса? Съвсѣмъ не, той е билъ много добъръ къмъ мене. — Дѣто искахъ да говоржъ съ тебе, — тая нощь пакъ си заминавамъ за дома.

Регина. Колкото по-рано, толкозъ по-добрѣ.

Енгстрандъ. Да, но искамъ и ти да дойдешъ, Регино.

Регина (съ зинали уста). И азъ...? Какво думашъ?

Енгстрандъ. Думамъ, че искамъ и ти да дойдешъ у дома.

Регина (иронично). Има много да чакашъ, дордѣ дойджъ и азъ съ тебе!

което е дал[illegible]отъ простотата и наивността на една първобитна българска култура.

Руссе. **Б. А.**

Енгстрандъ. О, ще видимъ де!

Регина. Да, ще видимъ! Азъ, която съмъ порастнала у дома на госпожа Алвингъ?... Азъ, която иматъ почти като своето чедо? Да дойдж съ тебе? Въ такъвъ домъ? Тфу!

Енгстрандъ. Какво по дявола? Ти, момиче, на баща си ли ще се опирашъ?

Регина (мърмори безъ да го поглежда). Ти много често си казвалъ, че малко искашъ да знаешъ за мене.

Енгстрандъ. Ба, че тебъ какво ти е отъ това?

Регина. Не си ли ме хулилъ толкова пжти и не си ли ми казвалъ, че съмъ...? Fi-donc!

Енгстрандъ. Не, вѣрвай Бога, не, такъва безобразна дума не съмъ казвалъ.

Регина. О, азъ добрѣ помнж, каква дума употрѣбяваше.

Енгстрандъ. Да, но то е бивало само, когато съмъ пийналъ — знашъ. А има толкова съблазни на тоя свѣтъ, Регино.

Регина. Тръпки ме побиватъ.

Енгстрандъ. И това ставаше само, когато майка ти биваше опърничава. Пъкъ азъ трѣбваше да имамъ нѣщо за да я сърдж, чедо мое. Тя все искаше да се покаже нѣщо. (Като подражава). „Остави ме, Енгстрандъ, остави ме на мира! Азъ съмъ служила три години у камерхера Алвингъ въ Розенволдъ!“ (Смѣе се). Пази Боже! Не можеше да забрави, че капитанъ Алвингъ станалъ камерхеръ, когато тя слугувала у тѣхъ.

Регина. Клета мале! — Ти съ твойтѣ приказки я умори.

Енгстрандъ. Да, разбира се! Все азъ съмъ кривъ за всичко!

Регина (обръща се, съ половинъ гласъ). Уфъ! — И сетнѣ кракътъ.

Енгстрандъ. Що казвашъ, чедо?

Регина Pied de mouton.

Енгстрандъ. Това по английски ли е?

Регина. Да.

Печатница »Св. София«

1902.

Енгстрандъ. Да, да: ти тука си научила много, а тъкмо това сега може да ни помогне, Регино.

Регина (слѣдъ кратко мълчание). А какво мислишъ да правишъ съ мене въ града?

Енгстрандъ. Трѣбва ли още да питашъ какво мисли да прави бащата съ едничкото си дѣте? Не съмъ ли азъ самотенъ и изоставенъ вдовецъ?

Регина. О, само на менъ не дрънкай такива глупости. Защо непрѣменно искашъ и азъ да дойдѫ при тебъ?

Енгстрандъ. Ето, ще ти кажѫ; трѣбва да знаешъ, че искамъ да се заловя съ нѣщо съвсѣмъ ново.

Регина. Ти съ много нѣща си се залавялъ, но все ти е вървѣло наопаки.

Енгстрандъ. Е да; ама тоя пѫть ще се чудишъ, Регино! Дяволъ да ме земе...

Регина (тропнува съ кракъ). Остави тѣзи клетви!

Енгстрандъ. Тихо, тихо, имашъ право, чедо. — Та искахъ да ти кажѫ: азъ си спестихъ отъ приюта малко парици.

Регина. Истина? Е, това е щастие за тебе.

Енгстрандъ. Че за какво пъкъ може човѣкъ да си харчи паритѣ тука, на село?

Регина. Е, послѣ?

Енгстрандъ. Знайшъ, сега намислихъ да вложѫ паритѣ си въ нѣщо, което докарва повечко печалба. Нѣщо като кръчма за моряци ..

Регина. Уухъ!

Енгстрандъ. Една фина кръчма, разбирашъ; а не нѣкаква кочина за матрози. Не, по дявола — то ще е за капитани на кораби... и други отборъ хора, разбирашъ?

Регина. А азъ тамъ какво ще...?

Енгстрандъ. Ти ще помагашъ, разбира се. Ей така, само за форма, както се досѣщашъ. Вѣрвай Бога, нѣма да ти бѫде тежко, Регино. Ще вършишъ само това, което ти се харесва.

Регина. Е да, разбира се.

Енгстрандъ. Но все ще трѣбва да има жени въ заведението, това е ясно като день. Понеже вечерь трѣбва да бѫде весело, съ пѣсни, танцъ и др. такива.

го е [illegible] отъ простотата и наивностьта на една първобитна гарска култура.

Руссе. *Б. А.*

Трѣбва да знаешъ, че то сж моряци, които пжтуватъ по океана. (Приближава). Само бѫди умна, Регино, и не отивай противъ щастието си. Какво може да излѣзе отъ тебе тукъ? Може ли да те ползува нѣщо, дѣто госпожа Алвингъ те е научила на много работи? Чувамъ, че ти ще наглеждашъ дѣцата въ новия приютъ. Това за тебе работа ли е? Толкова ли ти се иска да се мжчишъ и трепешъ за гуреливи хлапета?

Регина. Не; ако ставаше, както азъ искамъ, то... Пъкъ може и да стане! Може и да стане!

Енгстрандъ. Какво може да стане?

Регина. То не е твоя грижа. — Много ли пари си спестилъ ти тука?

Енгстрандъ. Всичко на всичко около седемь-осемстотинъ крони.

Регина. То не е лошо.

Енгстрандъ. Все стигатъ да захване съ тѣхъ човѣкъ нѣщо Регино.

Регина. А никакъ ли не мислишъ да дадешъ и менъ нѣщичко отъ тѣхъ?

Енгстрандъ Не, вѣрвай Бога, не мисля, не.

Регина. Ами поне една проста дрѣшка нѣма ли да ми изпратишъ?

Енгстрандъ. Ела съ мене въ града и ще имашъ дрѣхи, колкото щешъ.

Регина. Ба, само да искахъ, можехъ и самичка да го направя

Енгстрандъ. Друго е то когато бащина ржка води. чедо. Сега могж да наемж въ малката крайбрѣжна улица една кжща; за това не трѣбватъ много готови пари. И тя може да стане, знайшъ, единъ видъ моряшки домъ.

Регина. Но азъ не искамъ да дойдж при тебъ! Нѣмамъ накаква работа съ тебе! И хай върви си!

Енгстрандъ. Дяволъ да го вземе! Че ти нѣма да стоишъ дълго врѣме при мене, чедо. Само ако умѣешъ добрѣ да се докарвашъ. Каквато си станала хубавичка въ послѣдно врѣме...

Регина. Е, че?...

Печатница »Св. София«

1902.

Енгстрандъ. Ще дойде скоро нѣкой гемиджия . . . па може би и нѣкой капитанинъ . . .

Регина. За такива азъ пе се женѭ. Моряцитѣ нѣматъ savoir vivre.

Енгстрандъ. Какво нѣматъ тѣ?

Регина. Казвамъ, че познавамъ моряцитѣ. Тѣ не сѫ хора да се жени човѣкъ за тѣхъ.

Енгстрандъ. Тогазъ остави жененьето. И инакъ има смѣтка (По-довѣрчиво). Той . . . . англичанинътъ . . . . съ увеселителната яхта . . . той даде триста царски талера; а тя не бѣше по-хубава отъ тебъ.

Регина. Маршъ отъ тукъ!

Енгстрандъ (отстѫпва). Е, е, да не искашъ пъкъ да ме биешъ?

Регина. Да! Ако говоришъ така за мама, ще биѭ! Маршъ отъ тукъ, казвамъ ти! (Пѫди го къмъ градинскитѣ врата). И не блъскай вратата силно; младиятъ господинъ Алвингъ . . .

Енгстрандъ — Спи, да, знаѭ. Но чудно е, защо се грижишъ толкова за младия господинъ Алвингъ! . . . (Тихо). Хо-хо, да не бѫде пъкъ той . . .?

Регина Вънъ! Хемъ по-скоро! Ти трѣбва да си полудѣлъ, човѣче! Не, не изъ тоя пѫть. Отъ тукъ ще дойде пасторъ Мандерсъ. По стълбата откъмъ кухнята.

Енгстрандъ (Отива къмъ дѣсно). Отивамъ си вече, де! Но виждъ, поговори съ тогова, дѣто иде. Той е човѣкътъ който ще ти каже, какъ трѣбва да е дѣте къмъ баща. Понеже ти знаешъ, че азъ съмъ ти баща. Това могѫ да докажѫ съ черковнитѣ регистри. (Излиза прѣзъ втората врата, която Регина е отворила и я затваря слѣдъ него).

Регина (оглежда се бързо въ огледалото, прави си вѣтъръ съ кърната и оправя връзката си; сетнѣ пакъ се заема за цвѣтата).

Пасторъ Мандерсъ (съ връхна дрѣха и чадъръ, малка пѫтна чанта прѣзъ рамо, влиза прѣзъ градинската врата въ цвѣтарника) Добъръ день, госпожица Енгстрандъ.

Регина (обръща се, приятно изненадана). Ахъ, я гледай! Добъръ день, господинъ пасторе! Нима парахода вече пристигна?

[illegible] простотата и наивностьта на една първобитна българска [illegible].

Русе. Б. А.

Пасторъ Мандерсъ. Тъкмо що пристигна. (Влиза въ стаята къмъ градината). Това дъждливо врѣме вече става много досадно.

Регина (върви слѣдъ него). Ала то е благословено врѣме за земледѣлеца, господинъ пасторе.

Пасторъ Мандерсъ. Наистина, имате право. Ний гражданитѣ, мислимъ толкова малко за туй. (Почва да си съблича върхната дрѣха).

Регина. Могѫ ли да ви помогна? . . . Тъй! Ахъ, колко е мокра! Ще я окачѫ въ прѣдната стая. че и чадъра . . . него ще разтворѫ да се изсуши. (Излиза съ нѣщата прѣзъ втората врата на дѣсно. Пасторътъ сваля пѫтнишката си чанта и я туря, заедно съ шапката си, на единъ столъ Между туй Регина влиза).

Пасторъ Мандерсъ. О, приятно е човѣкъ да бѫде подъ покривъ, на сухо. Е, у васъ всичко е добрѣ, нали?

Регина Благодарѫ, да.

Пасторъ Мандерсъ. Но има много работа за утрѣ, нали?

Регина О, да! Имаме доста работа.

Пасторъ Мандерсъ. Госпожа Алвингъ си е дома, надѣвамъ се?

Регина. Не ще съмнѣние, не ще съмнѣние. Отиде за минутка горѣ да занесе на младия господарь шоколата.

Пасторъ Мандерсъ. Да, кажете ми . . . чухъ долу на скелята, че Освалдъ си дошелъ.

Регина. Да, той си дойде още завчера. Ний днесь го очаквахме.

Пасторъ Мандерсъ. И, надѣвамъ се, бодъръ и здравъ?

Регина. Естественно; благодарѫ за вниманието. Само, че е страшно уморенъ, защото отъ Парижъ до тукъ е пѫтувалъ непрѣкѫснато —; мислѫ, дори, прѣзъ цѣлия пѫть не е мѣнявалъ влака. Сега ще да спи, да говоримъ по тихо

Пасторъ Мандерсъ. Тогава тихо, тихо.

Регина (като доближава едно кресло до масата) Господинъ пасторе, не искате ли да седнете, да се разпо-

Печатница »Св. София«
1902.

ложите? (Той сѣда; тя подлага подъ краката му столче). Тъй! Добрѣ ли е така, господинъ пасторе?

Пасторъ Мандерсъ. Благодарѭ, благодарѭ; добрѣ ми е тъй. (Изглежда я). Знаете ли, госпожица Енгстрандъ, чини ми се, че сте порасли отъ какъ ви видѣхъ напослѣдъкъ.

Регина. Нима, господинъ пасторе? Госпожата казва, че съмъ станала и по-пълна

Пасторъ Мандерсъ. По-пълна? Е да, може би, малко нѣщо —, тъкмо колкото трѣбва. (Кѫса пауза).

Регина. Да повикамъ ли госпожа Алвингъ?

Пасторъ Мандерсъ. Благодарѭ, благодарѭ; не бързамъ толкова, мило дѣте. — Е, кажете ми сега, драга Регино, какъ е баща ви тука отвънъ града?

Регина. Крайно благодарѭ, господинъ пасторе; добрѣ до нѣкѫдѣ

Пасторъ Мандерсъ. Напослѣдъкъ, като бѣше въ града, споходи ме.

Регина. Наистина? Той тъй се радва всѣки пѫть, когато може да говори съ господина пастора.

Пасторъ Мандерсъ. И вие сега ходите почестичко при него, нали?

Регина. Азъ? — Да, разбира се, когато имамъ врѣме...

Пасторъ Мандерсъ. Баща ви е слабъ човѣкъ, госпожице. Той има нужда отъ любяща рѫка.

Регина. О, да; трѣбва да си го признаѭ.

Пасторъ Мандерсъ. Той трѣбва да има около себе си нѣкого, когото да обича и да уважава мнѣнията му. Той чистосърдечно призна това когато напослѣдъкъ бѣше при менъ.

Регина. Да, и на мене нѣщо подобно е разправялъ. Но не зная, да ли ще може безъ менъ госпожа Алвингъ, особенно сега, когато ще имаме толкозъ работа въ новия приютъ. Па и никакъ не ми се иска да оставя госпожа Алвингъ, защото тя е била всѣкога тъй добра къмъ мене.

Пасторъ Мандерсъ. Но синовния дългъ, мило дѣте... Естественно, прѣди всичко трѣбва да получимъ съгласието на госпожа Алвингъ.

което е [illegible] простотата и наивността на една първобитна българска природа.

Русе. Б. Д.

Регина. Но не знаѫ, да ли е хубаво за мене — въ тая възрасть — да водѫ домакинството на самъ човѣкъ.

Паст. Мандерсъ. Какъ, любезна госпожице, та тукъ е дума за собствения ви баща.

Регина. Може да е така — но все пакъ... Да бѣше нѣкоя добра кѫща и нѣкой почтенъ господинъ, тогава да, но сега...

Пасторъ Мандерсъ Но, мила Регино...

Регина. — — — единъ, когото могѫ да обичамъ, когото могѫ да почитамъ и комуто, тъй да се каже, да би могла да бѫдѫ дъщеря...

Пасторъ Мандерсъ. Да, но мое мило, добро дѣте...

Регина. — Тогава на драго сърце би отишла въ града. Тукъ е ужасна самотия, — и вий, господинъ пасторе, сами знаете, що значи да живѣе човѣкъ самотенъ на този свѣтъ. А смѣѫ да се похвалѫ, че съмъ сръчна и трудолюбива и ямамъ добра воля. Вий, господинъ пасторе, не знаете ли нѣкое такова мѣсто за мене?

Пасторъ Мандерсъ. Азъ? Не знаѫ, право, не знаѫ.

Регина. Но, любезний господинъ пасторе, помислете въ всѣки случай за мене, ако нѣщо...

Пасторъ Мандерсъ (става). Сигурно, сигурно, ще го имамъ на умъ, госпожице.

Регина. Защото, ако...

Пасторъ Мандерсъ. Не ще ли бѫдете тъй добри да повикате сега госпожа Алвингъ?

Регина. Тя ей сегичка ще дойде, господинъ пасторе. (Излиза отъ лѣво).

Пасторъ Мандерсъ (ходи насамъ нататъкъ изъ стаята, спира се за минутка въ дъното на стаята съ ржцѣ отзадъ и гледа въ градината; сетнѣ дохожда пакъ при масата, взима една книга, чете заглавието, очудва се и разглежда други). Хммъ; тъй, значи!

(Госпожа Алвингъ влиза прѣзъ лѣвитѣ врата. Слѣдъ нея Регина, която веднага излиза прѣзъ прѣднитѣ врата отъ дѣсно).

Г-жа Алвингъ (подава му ржка). Добрѣ дошли, господинъ пасторе.

Печатница »Св. София«

1902.

Пасторъ Мандерсъ. Добъръ день, госпожа Алвингъ. Азъ съмъ тукъ, както обѣщахъ.

Г-жа Алвингъ. Винаги точно!

Пасторъ Мандерсъ. Но вѣрвайте ми, не ми бѣше тъй лесно да тръгнж. Всички тия комисии и длъжности въ които земамъ участие . . .

Г-жа Алвингъ. Толкозъ по-голѣма любезность е отъ ваша страна, че сте дошли тъй рано. Сега ще можемъ прѣди обѣдъ още да си свършимъ работитѣ. Но дѣ ви е куфара?

Пасторъ Мандерсъ (бърже). Нѣщата ми сж при тукашния бакалинъ. Тамъ ще и да нощувамъ.

Г-жа Алвингъ (скрива усмивката си). И сега ли пакъ не ще можемъ да ви прѣдумаме да прѣнощувате у насъ?

Пасторъ Мандерсъ. Не, не, госпожа Алвингъ; крайно благодаря. Ще останж както други пжть тамъ долу. Азъ се чувствувамъ много добрѣ, когато съмъ на брѣга.

Г-жа Алвингъ. Е добрѣ, нека бжде по волята ви. Но все пакъ ми се, струва, че ний двама стари хора . . .

Пасторъ Мандерсъ. Пази Боже отъ вашитѣ шеги! Разбира се, днесь сте толкова щастливи. Отъ една страна – утрѣшния праздникъ, отъ друга — Освалдъ си е дошелъ.

Г-жа Алвингъ. Да, прѣдставете си само, какво щастие за мене! Отъ двѣ години насамъ не си е идвалъ. А сега ми обѣщка цѣлата зима да остане при мене.

Пасторъ Мандерсъ. Истина ли? Това е хубаво отъ негова страна, това е [illegible]. Тъй като животътъ на Римъ и Парижъ трѣбва да го привлича много повече отколкото [illegible] живѣене у дома.

Г-жа Алвингъ. Да, разбира се; но, знаете, тукъ у дома той е при майка си! О, милото момче, — то все още мисли за майка си.

Пасторъ Мандерсъ. Да е тъй, твърдѣ печално би было, ако раздѣлата и занятието съ изкуството можеха да заглушатъ такива природни чувства.

[illegible] прѣводитѣ и [illegible] на една [illegible] българска публика.

[illegible] Х. Д.

Г-жа Алвингъ. Да, имате право. Но, слава Богу, то едва ли би могло да се случи съ него. А сега много ми се ще да видя, дали можете го позна. Той скоро ще дойде; сега още лежи на канапето и си почива. — Но седнете, господинъ пасторе.

Пасторъ Мандерсъ. Благодаря. Сега, значи, сте готови . . .

Г-жа Алвингъ. Да, разбира се. (Сѣда до масата).

Пасторъ Мандерсъ. Добрѣ. Сега ще видимъ... (Отива къмъ стола, на който е сложена пътническата чанта, изважда единъ пакетъ изъ нея, сѣда на противоположния край на масата и търси празно мѣсто за книжата си) Тукъ има, значи, първо... (прѣкъсва се) Кажете ми, госпожа Алвингъ, какъ сж попаднали тѣзи книги тукъ?

Г-жа Алвингъ. Тѣзи книги? Тѣ сж книги, които азъ четж.

Пасторъ Мандерсъ. Четете ли подобни съчинения?

Г-жа Алвингъ. Разбира се, четж.

Пасторъ Мандерсъ. И чувствувате ли, че отъ подобни книги ставате по-добра или по-щастлива?

Г-жа Алвингъ. Струва ми се, като че ли се поуспокоявамъ.

Пасторъ Мандерсъ. Чудно. Какъ така?

Г-жа Алвингъ. Тия книги ми обясняватъ и потвърждаватъ нѣща, които често сама съмъ мислила. И това е именно чудното, пасторъ Мандерсъ —, че въ тѣхъ собственно нѣма нищо ново; въ тѣхъ нѣма нищо друго освѣнъ туй, което повечето хора сами мислятъ и вѣрватъ. Само че на повечето хора то не имъ е ясно, или пъкъ не искатъ да го признаятъ.

Пасторъ Мандерсъ. Боже мой! Сериозно ли вѣрвате, че повечето хора . . .?

Г-жа Алвингъ. Разбира се, че вѣрвамъ.

Пасторъ Мандерсъ. Но въ всѣки случай не въ нашата страна? Нали не тукъ, у насъ?

Г-жа Алвингъ. Ба, и тукъ, у насъ!

Пасторъ Мандерсъ. Е, тогава наистина трѣбва да кажа . .!

Печатница »Св. София«
1902.

Г-жа Алвингъ. Но какво собственно има да кажете противъ тия книги?

Пасторъ Мандерсъ. Какво има да кажа? Да не би пъкъ да помислите, че азъ ще вземамъ да изучвамъ подробно такива произведения?

Г-жа Алвингъ. Дѣто ще рече, вие абсолютно никакъ не познавате това, що осъждате.

Пасторъ Мандерсъ. Азъ достатъчно съмъ челъ върху тия съчинения, та могъ да ги не одобрявамъ.

Г-жа Алвингъ. Да, но вашето собствено мнѣние...

Пасторъ Мандерсъ. Любезна госпожо, въ живота има случаи, когато човѣкъ трѣбва да се довѣрява на други. Така си е на тоя свѣтъ и добрѣ, че е така. Какво би станало инакъ съ човѣшкото общество?

Г-жа Алвингъ. Да, да, въ това може да имате право.

Пасторъ Мандерсъ. Впрочемъ, азъ не отричамъ съвсѣмъ, че подобни съчинения могатъ да съдържатъ нѣщо привлекателно. И азъ не ви осъждамъ, за гдѣто желаете да се запознаете съ идейнитѣ течения, които вълнуватъ, както чувамъ, хората въ широкия божи свѣтъ, но който позволихте на сина си толкозъ дълго да се скита. Но...

Г-жа Алвингъ. Но..?

Пасторъ Мандерсъ (говори по-тихо). Но за подобни работи не се говори, госпожа Алвингъ. Най-сетнѣ човѣкъ не е длъженъ да дава на всички и всѣкиму смѣтка за това, което чете и мисли между четиритѣ стѣни.

Г-жа Алвингъ. Разбира се, че не. И азъ съмъ на сѫщото мнѣние.

Пасторъ Мандерсъ. Помислете само какви задължения ви налага тоя приютъ, който се рѣшихте да издигнете въ врѣме, когато вашитѣ възгледи върху духовнитѣ работи твърдѣ много се различаваха отъ сегашнитѣ, — поне до колкото могъ азъ да съдя.

Г-жа Алвингъ. Да, да, напълно признавамъ това. Но ние относително приюта...

оето е далечъ отъ простотата и наивността на една първобитна ългарска култура.

Руссе. *Б. А.*

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постояни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Даналовъ, Н. Г. Данчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. П. Славейковъ, Г. П. Стаматовъ,
П. Ю. Тодоровъ и П. К. Яворовъ.

Година XII. — Май — Книжка V (121).

София
Печатница »Св. София«
1902.

Снѣжинки

Очеркъ отъ Кариѫа

Снѣжинки отъ небето
Гледай какъ падатъ...
Пѣсень за дѣца.

И другъ пѫть бѣ го обгрѫщало това мрачно настроение, ала никога сѣкашъ то не е било тъй силно: Случваше се и другъ пѫть да шава червея въ душата му, да иска да го човърка, ала той опнѣше волята си, заловѣше се за книжата, за нѣкое „дѣло“ — каквито всѣка вечерь редовно му донасяше разсилния отъ управлението — и червеятъ, виждъ, пакъ се успокоилъ.

Е, да, той знае че животътъ му не потръгна, както той нѣкога бѣ мечталъ, че отъ него не излѣзе нѣкакъвъ „пророкъ“, ами единъ простъ чиновникъ, който разглежда „дѣла“, подписва резолюции, и това докато единъ день ще трѣбва да подпише резолюцията на своя животъ.

Е, та що, той ли е само така? И Визиревъ се успокояваше. Обаче тая вечерь той трѣбваше дълго врѣме да се бори.

Бѣха коледни праздници. Прѣзъ деня Визиревъ бѣ излѣзълъ да походи. Бѣ хубавъ зименъ день съ слънце, съ свѣтлина, съ нестопенъ снѣгъ по земята. Той срѣщаше хора съ засмѣни, весели лица; цѣли тълпи младежи — момичета и момчета — съ кънки въ рѫцѣ, съ говоръ и смѣхъ минаваха край него за пързалката. Той вървеше самъ и чувство на самотность все повече изпълняше душата му. — Кому е той нуженъ? Кой му се радва? Ако умре, на мѣстото му веднага ще назначѫтъ другъ; само братъ му може да потѫжи и то — най-вече, защото не ще има кой да му праща пари въ странство . . .

Той е самъ! Самъ!

По природа мълчаливъ, свѣнливъ, той нѣмаше другари, т. е. всички го почитаха, цѣняха го като добъръ чиновникъ „съ бѫдеще“, но никой не бѣ се доближилъ до него, никой не поиска да надникне въ неговата душа. Свѣнливостьта му, особенно въ присѫтствие на жени, бѣ причина, дѣто той, вече четиридесеть годишенъ, не знаеше близость на честна, чиста жена. Наистина, въ самото начало на кариерата си, той бѣ харесалъ една мома, бѣ и далъ даже да разбере, че я обича, обаче момата обичала другиго, и той, отъ страхъ да не потърпи пакъ несполука, не повтори да хареса друга.

— Та и по-добрѣ е така, по-спокойно е, разсѫждаваше той слѣдъ години, — инъкъ трѣбваше да ѝ угаждамъ, дѣцата щѣха да пипатъ „дѣлата“, да разпиляватъ. . . А той обичаше много реда, прибраностьта. И живѣеше той живота на една курдисана машина: сутрина закуска, служба, стисканье рѫцѣ на приятелитѣ въ управлението, произнасянье присѫди, сѣтнѣ пакъ обѣдъ, служба, една бира въ кафенето, сънь и врѣмето изминава, годинитѣ се нижѫтъ неусѣтно. Само понѣкога. . .

Да, тая вечерь, върналъ се отъ разходката, при всичкото опъванье на волята той не можа да успокои червея.

— Кажи, защо живѣешъ? Нали е глупаво, безцѣлно твоето сѫществуванье? — раздаваше се отъ вѫтрѣ.

Той седна до собата и гледайки прѣзъ разтвора огненитѣ езици, усѣщаше все по-голѣма горчивина да изпълня сърдцето му. Отъ размишления върху безцѣлностьта на своето собствено сѫществуванье, той мина върху сѫществуванъето на цѣлото человѣчество, на цѣлата вселенна. И едно чувство, отъ което той винаги се боеше, — чувството, че той е нѣкаква случайность въ тая вселенна, нѣкаква играчка, направявана кой знае на кѫдѣ и отъ кого, — леденѣше умътъ му. Той винаги се боеше отъ това леденяще чувство, което му се струваше близко до полуда.

— Отъ многото впечатления днесь умътъ ми се е уморилъ, просто физическа умора е това притѫпяванье — трѣбва да си легнѫ.

И той стана отъ мѣстото си, протегна се, прозина се два-три пѫти, съблече се и легна. Дълго врѣме той се обръща́, въздиша̀ до като най-сетнѣ заспа неспокоенъ сънь. Най-напрѣдъ той виждаше образи неопрѣдѣлени и страшни въ тая неопрѣдѣленость. Сетнѣ се видѣ въ управлението, между

своитѣ другари, на своето прѣдсѣдателско мѣсто. Той слуша обвиняеми, свидѣтели, произнася присѫда и погледа му е устременъ особено въ единъ отъ тия обвиняеми, съ изгледъ на измѫченъ, изнуренъ човѣкъ, съ трѣскавъ погледъ на очитѣ: той го гледа и се мѫчи нѣщо да си припомни — А, да, тоя гдѣто го осѫдихме на тежки окови, поради нараняванье съ цѣль за обиръ. . .

— Правото, тоя човѣкъ . . . менъ ми е жалъ за него, не трѣбваше да сме тъй строги, той е билъ принуденъ, — чува той гласа на единъ младъ сѫдия, току що назначенъ на служба.

— Обаче сами виждате — уликитѣ показватъ съвсѣмъ противното, отвръща той и все гледа човѣка.

— Уликитѣ често закарватъ и невинни въ затвора, мѫчи се да се защити младиятъ сѫдия.

— Ами адвокатитѣ, адвокатитѣ защо сѫ? Тѣ обясняватъ, изцирватъ . . ., вика вече сърдито Визиревъ.

— Адвокатитѣ . . .

Но Визиревъ не го оставя да довърши:

— Вий нищо не знаете, продължава да вика той съ необикновенна за него разпаленость — той е виновенъ, виновенъ! Всички сѫ виновни! Да, всички и всички трѣбва да отидѫтъ въ затвора! И той, или и тия, тия и тия — той сочи засѣдателитѣ, адвокатитѣ, публиката — и тия и тий — и той сочи портретитѣ по стѣнитѣ на канцеларията — и вий и азъ! Всички, всички сѫ виновни — всички въ затвора!

И той вижда какъ една безобразна усмивка искривява лицето на обвиняемия, какъ отъ рамкитѣ на портретитѣ се отдѣлятъ лицата и свирѣпи, заплашителни жестове идѫтъ къмъ него, какъ засѣдателитѣ, публиката, самия младежъ го притискатъ до стѣната, душѫтъ го . . . Студенъ потъ облива тѣлото му, той се мѫчи да извика и се събужда . . . Всичко е спокойно въ тъмнотата на зимната нощь.

— Отъ уморенъ мозъкъ не могѫтъ се чака по-хубави видения, помислюва си той и постепенно се успокоява. И дѣйствително, заспалъ отново, сънътъ му ставаше все по-спокоенъ и на разсъмванье той сънува брата си. Той много обичаше тоя си братъ. Еднообразнитѣ му дни се оживяваха, кога настѫпваха лѣтнитѣ ваканции, когато братъ му се завръщаше на два мѣсеци въ България. Тогава той вече не отиваше самъ въ градината, до него вървеше и весело му

разправяше за своя животъ, своитѣ кроежи неговото братле. И всичкитѣ мрачни настроения прѣзъ годината блѣднѣяха прѣдъ чувството на доволство, което той усѣщаше слушайки младия гласъ. Съзнанието, че той ще помогне на това си братче да стане човѣкъ, може би даже забѣлѣжителенъ човѣкъ, даваше смисълъ на цѣлия му прѣкаранъ животъ, както и на оня, що имаше да прѣкара.

Съ чувството, което го обладаваше въ съня, той посрѣщна настжпването на деня. Отворилъ очи, съ успокоена душа, отъ кревата, той гледаше прѣзъ прозореца дребнитѣ снѣжинки, що безъ спиръ падаха отъ небето. Оголѣлитѣ дървета на срѣща въ градината не мърдаха. Бѣ тихо врѣме и снѣжинкитѣ не обезпокоявани, не запирани въ своя устремъ, бавно падаха, облепвайки клонищата на дърветата, постилайки съ бѣлъ покривъ керемидитѣ и земята . . .

Изгледътъ на тия спокойно, непрѣкъснато падающи снѣжинки още повече умиротворяваха събудилия се. Нѣщо отдавнашно, хубаво, мило, съглеждаше той въ тия снѣжинки. Неволно си спомни мотивътъ на пѣсничката, пѣна въ дѣтинството —

Снѣжинки отъ небето
Гледай какъ падатъ,
Тѣ иджтъ отъ облацитѣ . . .

Пѣе я той, братлето и сестричката му . . . Колко имъ е било драго да гледатъ паданьето на снѣга! А какъ се посрѣщаше особенно първия снѣгъ! Затворени въ топла стая, тѣ полудѣваха.

— Снѣгъ, мамо! Снѣгъ, снѣгъ! викатъ тѣ, полепени по прозорцитѣ: той вече голѣмъ гимназистъ въ долнитѣ класове, братчето ученикъ въ отдѣленията, а сестричето „забаваче“. Тя бѣ и донесла пѣсеньта „Снѣжинки“ отъ своята забавачница.

— Ще истинете, дѣца! Скоро се скривайте въ хатлитѣ, вика майка имъ и се мжчи да ги отдѣли отъ прозореца, ала лицето ѝ не е никакъ строго, тѣмъ се вижда, че и тя се радва на първия снѣгъ.

— Мамо, снѣгъ! Снѣгъ, мамо, — само викатъ тѣ въ отговоръ и най-сетнѣ, слѣдъ дълги викания, гонения изъ сталта тѣ сж пакъ въ топлитѣ хатли и съ нетърпение очакватъ излизанъето на майка си, за да се полѣпнжтъ отново на прозореца.

Какво не имъ казва тоя снѣгъ! И кънки, и шейнички, и игри на топки и какво не още!

Визиревъ все гледа снѣжинкитѣ и споменитѣ все по-ясно се открояватъ въ ума му.

Ето полянката до тѣхната кѫща. На полянката дебелъ снѣгъ — всички комшийски дѣца сѫ излѣзли, — тѣ се борятъ въ снѣга, „фотографиратъ“ се поваляйки единъ другиго.

Смѣхъ, гюрюлтия и малкото сестриче — и то скача по снѣга, и братчето му.

— Човѣкъ да направимъ! отъ снѣгъ човѣкъ! вика най-сетнѣ най-голѣмото отъ момчетата и запрѣтва рѫкави.

— Човѣкъ! Човѣкъ! подхващатъ всички съ възторгъ. — Цовѣкъ! крещи изтънко и сестричето му.

Запрѣтва и той рѫкави и носи ли носи снѣгъ. Помагатъ всички дѣца и надъ снѣга постепенно израства „човѣка“: най-напрѣдъ съ колосални размѣри трупъ, сетнѣ главата, рѫцѣтѣ. Една голѣма тояга се туря въ тия рѫцѣ, два черни голѣми въглена се втъкватъ за очи и човѣка прогледва.

— Бати, цовѣка гледа! вика сестричето, уловило го за рѫка, полустрахливо до заврѣно въ него. — Страшенъ е цовѣка, бати! . . .

Всички си отдъхватъ и съ наслада оглеждатъ плода на своитѣ трудове: че рѫцѣтѣ се скоченясали отъ снѣга — кой обръща на това внимание!

Но ето израженията на лицата почватъ да се различаватъ; до като едни съ нѣкакво си блаженство въ погледа се взиратъ въ бѣлия великанъ, други почватъ да се смѣятъ, да му се кривятъ, да му изплезватъ езикъ, да му обръщатъ гръбъ.

Между възхитенитѣ е и той: нему се струва, че тоя великанъ съ голѣмитѣ си черни очи, съ спокойния си изгледъ — при всичкитѣ подигравки — въплъщава „нѣщо“, нѣщо, което той не може да си обясни, но което кара нѣкакъ сладко да се свива сърдцето му. Захласнатъ, той не чува плача на сестричето.

— Бати, студено ми е, студено, вика то.

Но единъ по-силенъ викъ на майка му го събужда отъ блѣна.

— Скоро вѫтрѣ, — вика ти, излѣзла да ги пребере. И той върви и все се обръща къмъ великана.

— Ахъ Боже! Виждъ рѫцѣтѣ, виждъ краката! Та вий съвсѣмъ сте замръзнали, продължава да вика майка му, съ-

бувайки сестричето, което силно плаче, отпуснало безжизненно посинѣлитѣ си рѫчички.

— Мамо, студено-о-о! — вика жално то. И майка му се кара нему, и нему е студено, пръститѣ страшно го болѣтъ, ала цѣлото му сѫщество е изпълнено съ блаженство.

— Мамо, ний направихме голѣмъ човѣкъ! вика той.

Чай, разтривания, завиванье въ топли завивки, ала завитъ, стопленъ, той дълго врѣме не можа да заспи. Ето, всичко утихнало: братчето, сестричето до него, равномѣрно дишатъ, на татъкъ се чува слабото хърканье на майка му. Той прѣдпазливо, за да не разбуди нѣкого, се измъква изъ подъ юргания и по риза се прилѣпя о прозореца. Вънъ ясна мѣсечина. Извънредно бѣлия снѣженъ покривъ за мигъ сѣкашъ го заслѣпява, но ето че се откроява фигурата на великана съ пръчката въ рѫцѣ, съ черни очи, устремени напрѣдѣ. Подъ синкавата свѣтлина на мѣсеца, бѣлата фигура има изгледъ на фантастично видение и нему се чини, че великана гледа него, че се мърда . . . Той се отдръпва отъ прозореца и се гурва подъ юргания. Той се покрива прѣзъ глава, ала сърдцето му плахо тупа и нему се струва, че великана стои при прозореца.

Великана си бѣ на мѣстото. Всѣки день дѣца се набираха около му — едни го гледаха само, други го мѣрѣха съ снѣжни топки — ала великана си стоеше безучастенъ, неподвиженъ въ своята поза и нѣщо обайно виждаше той, дѣтето Визиревъ, въ тоя бѣлъ великанъ — произведение на тѣхнитѣ рѫцѣ.

Ала настанаха топли дни, капки закапаха отъ стрѣхитѣ, води потекоха на вси страни — съ вода се покри лицето, трупа на великана. Падна пръчката отъ рѫцѣтѣ му, наклони се на една страна главата, искапаха очитѣ — остана само огромния трупъ. Дѣцата съ весели викове го разнесоха съ пръчки и съ крака. Отъ великана не остана нито диря — огромно блато отъ калъ стоеше на неговото мѣсто.

. . . . . .

— Калъ! калъ! калъ-калъ! се раздаваше въ ушитѣ на Визирева. Той отвори очи и се събуди отново. Врѣмето се нижеше и часовника равнодушно чукаше своето тикъ-такъ тикъ-такъ. . . .

Бѣглецъ отъ живота

Драматическа фантазия

Отъ **Гр. Лютаковъ**

Л И Ц А:

Вѣтърътъ	**Духътъ на вѣчностьта**
Горско ехо	**Мракътъ**
Бѣглецъ отъ живота	**Любовьта**
Гласове отъ езерото.	

Дълбока нощь. Пустогорье. Грамадна скала, отъ лѣво езеро, отъ дѣсно мрачна бездна. Бѣглецътъ отъ живота лежи възъ скалата. Любовьта плете вѣнецъ отъ дивъ трендафилъ. Изъ бездната долитатъ отъ врѣме на врѣме тъмни гласове, прилични на ропотъ и стонъ. Вѣтърътъ се вие високо надъ скалата.

Вѣтърътъ

Затишье гробно завладѣй ли
И моя демонъ заговори —
Крила си буйно да разперѫ
Да будѫ глъхнали простори.
Листа повѣхнали да брулѫ,
Да чупѫ клонове високи,
Или на буки вѣковѣчни
Да скубѫ корени дълбоки.
Понѣвга литнѫ и отхвръкнѫ
Къмъ други край и небосклони.
Заспѫтъ безгрижно листоветѣ,
Отдъхнѫтъ волно морни клони.

Горско ехо

Нѣмо въ пустошьта съмъ азъ,
Но слова най-тихи славямъ;
Щомъ се чуе нейдѣ гласъ
Трепетно се отзовавамъ.

Духъ изгоненъ отъ свѣта,
Азъ се скитамъ изъ горитѣ
Спрѫ ли нѣвга въ пустошьта
Глухо ми отхождатъ днитѣ.

Бездната силно клокочи, чува се гласъ.

Духътъ на вѣчностьта

Гръмъ, трѣскавици и бури —
Страхотийтѣ на свѣта
Всички менѣ сѫ подвластни —
Тъмний духъ на вѣчностьта.
Черви, мрави и човѣци
Змии, тигри и листа —
Азъ ги давамъ, азъ ги вземамъ —
Тъмний духъ на вѣчностьта.

Мълчание. Любовьта, привършила своя вѣнецъ, тихо настѫпва къмъ проснатия възъ скалата младъ човѣкъ и му запѣва.

Любовьта, пѣе

Мой мили, събуди се
Наставатъ нови дни!
Слънце зари разлива
И гони тъмнини.
Тебъ щастие очаква
Животъ незнаенъ, новъ —
На свойтѣ крилѣ носѫ
Блаженство и любовь.

Хвърля своята мрачна обвивка и се явява като млада дѣвица. Любенъ се разбужда. Съненъ, той нищо не вижда.

Любенъ

Въ дълбока нощь, — отъ дѣ е тая пѣсень
Не сънь ли чуденъ съмъ сънувалъ азъ?
Отъ дѣ прилита тоя гласъ чудесенъ
На мила пѣсень въвъ срѣднощенъ часъ?
Напраздно тия пѣсни
И сладки гласове;
И Господь самъ отъ вишини небесни
За новъ животъ не ще ме призове!...

Дѣвицата го хваща за ржка, милва го по лицето и тихо му шепне.

Любовьта

Ти младъ си ощъ, животътъ мило
Прѣдъ тебъ усмихва се сега —
Ела съсъ мене, ще разсѣкъ
Азъ твоята тѫга.
В'едно съсъ мене на живота
Ще вкусишъ всички плодове,
При мене плъть ще придобиѫтъ
Най скѫпитѣ ти блѣнове . . . . .
Азъ царство имамъ — рай блѣнуванъ —
Царица тамъ е любовьта;
Животътъ тамъ е сладъкъ трепетъ
И нѣженъ лъхъ на пролѣтьта . . . .

Любенъ

Живѣлъ съмъ азъ, живота знаѫ
И отъ живота бѣгамъ вечъ —
Напраздно ми посочвашъ рая;
Отъ рай до адъ не е далечъ!

Любовьта

Азъ знаѫ вашия животъ! . . . . .
. . . . . .
Тамъ вѣчна скърбь е и борба,
При менъ — безгрижна веселба;
Тамъ тъмни бури и бѣди —
Покой на моитѣ гѫрди!

Любенъ, усмихва се горчиво

На сладки думи знаѫ сладостта:
Отровиха ми младостьта!
Сега поднасятъ ми отново
Въвъ златна чаша — зла отрова.

Луната за мигъ се подава и пакъ се скрива подъ черенъ облакъ. Отъ далеко долита буханье на нощна птица. Нощьта става по-черна. Любовьта хваща Любена за рамото.

Любовьта

Погледай ме! Ти даже ме не гледашъ —
Поискай всичко! Щото заповѣдашъ
Прѣдъ тебъ за мигъ ще бжде то готово!
Въвъ мойто царство твойто само слово

Слѣдъ мойто нека да се чува —
Цѣлъ сонмъ моми на тебе ще слугува!
Разкошъ, блаженство, пѣсни хвърковати—
Ще найдешъ всичко въ моитѣ палати!

Любенъ

Какъ би могълъ мъртвецътъ да живѣе? . .
Кога зората весело изгрѣе
Некъ зърне ножъ въ прободено сърдце
И съ ярость свито моето лице . . . .
А ти тогасъ повикай ги да пѣятъ
Прѣкраснитѣ си моми и жени
Надъ моя трупъ... да плачатъ, да се смѣятъ
И да ме хвърлятъ въ езерни вълни....

Разгледва на около мрака.

Горско ехо

Черни дни, черни дни. . .

Любенъ

Но ти кажи ми, странно привидѣнье,
Коя ржка при мене те прати?—

Любовьта, нѣжно

Погледай ме — не питай мене,
А отговоръ въ очи ми прочети.

Любенъ, погледва я

Въ очитѣ ти . . . Зълъ огънь тамъ гори!

Луната изгрѣва. Повѣва вѣтъръ. Любовьта отива на края на скалата и гледа възъ езерото.

Любовьта, пѣе

Вѣтърътъ тихичко вѣе
Кратко се плискатъ кристални води.
Весело какъ се живѣе
Ще ти разкажа — при мене дойди!

Изъ бездната се чува страшний гласъ на Мрака, приличенъ на ревъ който свършва съ пискливи ръмжения. Любенъ гледа и слуша като вкаменѣнъ.

Мракътъ

Ти моитѣ гости не мами!
Ти — рожбата на моитѣ тми.

Защо чрѣзъ сладостна измама
Да мине той прѣзъ твойта яма,
Съ горещи пълнена сълзи,
И пакъ къмъ менъ да припълзи?

Любовьта

Не викай, татко, тъй сърдито —
Дѣтето ми ще е честито.

Мракътъ

Азъ знаѫ твоитѣ дѣца
Какъ кѫсатъ своитѣ сърдца . . . .

Любовьта, удря съ ржцѣ

Излѣзте, мили мой дѣца,
Да видѫ вашитѣ лица,
Запѣйте пѣсень съ кръшенъ гласъ.

Чува се плѣсъкъ въ езерото

Іезеренъ гласъ пѣе

Моята участь
Бѣше тегловна,
Татко и майка
Ази не помнѫ
Растнахъ сираче
Въ мѫки голями,
Либе невѣрно
Мене измами,
Село напустнахъ
Дойдохъ въ горитѣ
Щастье намѣрихъ
Тука въ водитѣ.

Любенъ се оборавя и се унасл пакъ въ пѣсеньта. Любовьта пристжпя къмъ него и му възлага вѣнецътъ. Той се обръща, усмихва се и я хваща за ржката.

Любовьта

Ела, седни до мене.

Сѣдатъ, тя го обвива съ ржка.

Нѣка бѫде смѣла младостьта:
Носишъ вечъ вѣнецъ на любовьта.

Милва го. Той мълчи.

Вѣтърътъ бѣсно задухва. Изъ пропастьта сиѣнъ шумъ. Чудовищенъ и страшенъ, Мракътъ, разперилъ страхотно крилѣ, се подава. Спира се и ги гледа.

Любовьта

Кажи ми, знайшъ ли що е щастье?

Мълчание.

Отдавалъ ли си се на страсти?

Пакъ мълчание.

Защо мълчишъ?

Любень

Въ живота щастье не найдохъ,
А тукъ за друго азъ дойдохъ —
Да счупѭ тежкия хумотъ
На своя суетенъ животъ.

Любовьта плѣска. Плѣсъкъ въ и езерото.

П езеренъ гласъ, пѣе:

Залутанъ по щастье
Изъ пѫтя свѣтовенъ,
Отъ скрьбь непонятна
Азъ все бѣхъ отровень.
На слука азъ тръгнахъ
Въ гори непроходни
И щастье намѣрихъ
Въ покои подводни . . . .

Настава мълчанье. Любенъ се отдръпва и отива на края на скалата. Любовьта забѣлѣзва Мрака и отскача къмъ него. Изгледватъ се. Изъ бездната — кънтежъ, скалата се разклаща.

Духътъ на вѣчностьта

Въвъ пропастьта на вѣчностьта
Се сбира всичко отъ свѣта,
Кждѣто се животъ явява
Той тамъ се и унищожава.
Изъ вѣковѣчни тъмнини
Живота почна свойтѣ дни . . .
Било е нѣвга . . . пакъ вси чака
Покрова вѣчния на мрака

Мракътъ

По слѣпа, дива орисия
Себеродилата стихия —

Отъ себе тма и тма въвъ себе —
Роди земя, роди и небе.
Роди безбройни свѣтове
Прѣзъ милиарди вѣкове. . . .
На менъ подвластни ми сж всички
Земя, небе, звѣзди, звѣздички—
И тия рожби на пощѣвки,
Орли и мухи едподневки,
Пантери хищни и хиени
И лъвоветѣ разярени
И рожбата на случай слѣпи
Човѣкътъ, хищникъ най-свирѣпи . . .

Любовьта

Човѣкътъ е подъ моя власть.

Мракътъ

Противна рѣчь не слушамъ азъ.

Започватъ да спорятъ

Любенъ, на край скалата

Защо стоя, защо се бавя ощъ?
Ще чакамъ ли да мине тая нощь —!

Вѣтърътъ задухва и съска като змия.

Вълнитѣ се плискатъ немирно,
Прѣгръщатъ скалата —
Какъ леко е азъ да се хвърля —
И миръ на душата!

Клюмва глава и се замисля.

Животъ — надеждица, що гасне . . .
Животъ! — въ тъмница сънь ужасни!

Мракътъ налита къмъ него, Любовьта го хваща за търпения перчимъ. Глухъ писъкъ откъмъ бездната. Чува се много издалечъ буханье.

Любовьта

Ти стой! Обсипвай ме съ проклятья,
Но той — въвъ моитѣ обятья
Ще бжде първо!

Мракътъ

Въ твойта пустота
Какво ще види той, бѣглецътъ отъ свѣта?
Пакъ нови мжки!

Любовьта

Въ царството на любовьта
Той ще живѣй безъ скръбь и грижа —
А въ твойта вѣчна тъмнина?

Намѣтва мрачната си мантия. Запѣва кръшно и играе около Мрака.

Волна катъ орелъ, смѣла катъ лъвица,
Тъмна като нощь, свѣтла катъ зорница
Увличамъ, плѣнявамъ
И щастье дарявамъ.

Спуска се къмъ Любена, грабва го и литва къмъ езерото. Вихрено се върти и пѣе.

Волна катъ орелъ, смѣла катъ лъвица,
Мрачна катъ нощь, ясна катъ зорница
Увличамъ, плѣнявамъ . . .
Живота отравямъ! . . .

Чува се плѣсъкъ въ езерото. Стенание. Мракътъ се повлача възъ скалата, която кънти. Изъ бездната заизлѣзва пъстроцвѣтенъ пушекъ. Мракътъ се смѣе жлъчно.

Мракътъ

Азъ раждамъ всичко! Растне и умира
И пакъ при мене всичко се прибира.

Духътъ на вѣчностьта

Изъ вѣковѣчни тъмнини
Живота почна свойтѣ дни.
Било е . . . . и пакъ всичко чака
Покрова, вѣчния, на мрака! . . .

Мъртвина. Горското ехо — повтаряло до сега — мъгновенно замира. Вѣтърътъ, горския нехайникъ, отлитва къмъ нови небосклони. Пустогорьето става по-пусто.

Левъ Н. Толстой

Неговия животъ, произведения и учение

Отъ **Б. И. Балкански**[1]

Разочарованията и невѣрието въ „нѣщо“, за които по-рано споменахме, все още не напускатъ Толстоя, а напротивъ, слѣдъ женидбата започватъ все по-силно да го вънуватъ.

По поводъ на нѣкои безредици и движения между студентитѣ прѣзъ 1861 год. Толстой бѣ написалъ статията си Воспитаніе и образованіе, въ която излага крайно радикалнитѣ си педагогически и общественни идеи. Като вижда въ нравственото възпитание само насилие на една личность върху друга, той отрича всички съврѣменни учебни заведения, съ всичкитѣ имъ программи и правилници и иска пълна свобода на прѣподаването въ училищата: всѣки да има право да прѣподава това, което може и отъ което се има нужда. „Постоянно говорятъ, пише Толстой, че ужъ въ науката има възпитателенъ елементъ; това е и вѣрно и невѣрно. Науката си е наука и нищо друго не носи въ себе си. Възпитателниятъ ѝ елементъ се състои въ начина на прѣподаването, въ любовьта на учителя къмъ своя прѣдметъ и въ искреннитѣ отношения между учителя и ученицитѣ“.

Прѣзъ това врѣме на публицистична и литературна дѣятелность Толстой влѣзе въ полемика съ Евг. Марковъ по въпроса за прогресса и дефиницията на образование. Въ нѣколко статии отъ чисто полемиченъ характеръ, той се мжчи да изложи систематично крайно отрицателнитѣ си научни и общественни идеи. Въ тѣхъ Толстой не се въздържа никакъ, а бичува направо почти всички съврѣменни прѣдставители на прогресса и образованието въ Русия. Той игнорира всичко, освѣнъ личностьта, като дава значение само на личното усъвършенствуване. Споредъ тия положения на Толстоя слѣдва, че „човѣкътъ“, а не „гражданинътъ“ е и трѣбва да бжде крайната цѣль на историческия прогрессъ. Общия вѣченъ законъ, казва Толстой, е написанъ въ душата на човѣка и само вслѣдствие на традиционни заблуждения се прѣнася въ историята. Като личенъ, индивидуаленъ, тоя

[1] Продължение отъ книжка IV.

законъ е плодотворенъ и достѫпенъ за всѣкиго, а прѣнесенъ въ историята и науката, — той става незначителенъ и води само къмъ фатализъмъ.

При всичко, че Толстой бѣ вече афоресалъ писателството и го бѣ провъзгласилъ за безполезно и глупаво даже, обаче той още продължава да пише и да печата своитѣ произведения. „Азъ бѣхъ вкусилъ вече, казва той, отъ съблазнитѣ на писателството и отъ голѣмото парично възнаграждение, което ми донасяше то. Ржкоплѣсканията и хвалбитѣ за нищоженъ трудъ ме тласкаха къмъ писателството като къмъ срѣдство за подобрение на материялното ми положение. А всичко това като-че-ли заглушаваше въ душата ми всѣки въпросъ за смисъла на моя частенъ и на обществения животъ".

Бѣгло характеризираната до тука литературна дѣятелность на Толстоя прѣдставлява единъ завършенъ периодъ на неговото творчество, което обгръща врѣмето отъ 1850 почти до 1864—65 г.

Прѣзъ втория периодъ Толстой-художникътъ се прѣвръща вече въ Толстой-мистикъ и философъ.

Обладанъ отъ едно ново душевно настроение, Толстой намира за недостатъчно и слабо досегашното си непосрѣдственно творчество. Той захваща да се стреми, щото всѣка крачка въ неговия животъ да бѫде насочена къмъ висши цѣли, което се отразява и въ неговитѣ произведения.

Романътъ Война и Миръ, съ който се захваща втория периодъ на неговата литературна дѣятелность, е написанъ въ продължение на 5 годишна непрѣкъсната работа, отъ 1864 до 1869 год. Въ него художественното творчество на Толстоя достига до върха си.

Всички признаватъ днесь, че тоя романъ не е обикновенно литературно произведение, а една велика епопея, която обхваща русския общественъ животъ отъ началото на днешното столѣтие въ всичкитѣ му проявления, отъ най-важни исторически събития, като Лайпцигското сражение и пожара въ Москва. — до най-дѣлнични факти на живота. Развитието на събитията служи само като външна свръзка при обсѫжданье на основни въпроси изъ областьта на историята, политиката и философията. — По характера на дѣятелностьта и на убѣжденията си, героитѣ въ тоя романъ подпадатъ подъ четири категории: —

Къмъ първата категория герои спадатъ Курагина и Долоховъ, хора нравственно развалени, у които липсва всичко човѣшко. Тѣ сѫ готови да унищожатъ човѣшкото достойнство на всѣкиго, да го лишатъ отъ честь, да го пуснатъ да се скита по една риза, а даже и да го унищожатъ съвършенно. Втората категория герои се прѣдставлява отъ кариериститѣ, като Борисъ Трубецкой и Бергъ, които само знаятъ да услужватъ, да печелятъ, — и да живѣятъ. Къмъ третята категория се отнасятъ Ростови. Тѣ сѫ хора способни за всичко, увличатъ се лесно и подпадатъ за минута подъ влияние на своитѣ идейни стремежи, на които повечето пѫти ставатъ жертва. И най-послѣ, къмъ четвъртата категория се отнасятъ хората, които сѫ достатъчно развили своитѣ умственни и

нравственни способности чрѣзъ четенье и размишление. Тѣ постоянно се питатъ: защо живѣемъ? Търсѧтъ цѣль въ живота, стараѧтъ се да анализиратъ и да опрѣдѣлѧтъ околнитѣ явления и отношенията си къмъ хората. Такива сѫ героитѣ: Волконский — бащата, дъщерята Мария и синътъ Андрей, а сѫщо и Петръ Безухий. Но тъй като тѣ продължаватъ да стоѧтъ въ сѫщитѣ ненормални условия на живота, то прѣдначъртанитѣ отъ тѣхъ цѣли излизатъ неумѣстни за тѣхния животъ, защото сѫ изкуствени. Ако ли нѣкакъ тия въ теория прѣкрасни възгледи се приложѧтъ въ живота, тѣ, вмѣсто добро, принасятъ зло.

Къкъ 1870 год. Толстой отново се прѣдава на обичната си педагогическа дѣятелность. Написва Азбука за народа и нѣколко разказа изъ физиката, зоологията и ботаниката за ученицитѣ отъ първоначалнитѣ училища. Все прѣзъ това врѣме издава своя обществено-педагогически журналъ Ясная Поляна, съ программа за широко популяризиранье на народополезни знания.

Въ 1874 год. Толстой повдига голѣмъ шумъ съ статията си О народномъ образованіи, дѣто напада силно тогавашнитѣ авторитетни педагози, привърженци на нѣмската педагогия.

Прѣзъ 1875—1876 год. излиза отъ печатъ втория значителенъ и прочутъ трудъ на Толстоя, романътъ Анна Каренина. Както въ Война и Миръ, така и въ Анна Каренина има много сюжети, които рисуватъ други незачекнати още отъ автора страни, било на частния семѣенъ, било на обществения русски животъ. Както всички досегашни произведения на Толстоя, така и Анна Каренина не се цѣнѧтъ само като високо художествени творения, но и като картини отъ дѣйствителния животъ, когото автора познава не отъ книги, а е слѣдилъ съ своето зорко вѫтрѣшно око, наблюдавалъ е и е изживѣлъ въ различнитѣ му прояви. Героинята Анна Каренина, макаръ и да съзнава, че „пѫтътъ на прѣстѫпницитѣ е труденъ“, въ порива на своята страстна любовь, обявява смѣло на мѫжа си Каренинъ, че тя вече не е негова жена и че обича Вронский и принадлежи всецѣло нему. За голѣма жалость обаче слѣдъ като изгубва вѣрния си съпругъ Каренинъ, тя бива изневѣрена отъ Вронский и въ едно безисходно отчаянье слага хубавата си глава подъ тежкитѣ колелета на трена . . . Характерътъ на второто дѣйствие е чисто религиозно-християнски. Константинъ Димитриевичъ Левинъ изповѣдва, че между 20—30-та си годишна възрастъ, вмѣсто да усили и уякчи, той изгубилъ християнската си вѣра, въ която билъ възпитанъ отъ малъкъ още, отъ своитѣ православни родители. Слѣдъ като се посвѣтилъ въ тайнитѣ на всички дошли до ушитѣ му учения за организмитѣ, за неунищожаемостьта на материята, запазванье на силата и др., — той дошелъ до убѣждението, че религиознитѣ положения сѫ необосновани и че вѣрата въ нѣкакъвъ Богъ е фалшива. При все това Левинъ е сериозенъ мѫжъ. Той си поставя въпроси за живота „съ които иска да си обясни веднѫжъ за винаги: отъ дѣ е дошелъ той, защо сѫществува и къмъ що се стреми? Прѣдъ тия трудни въ-

проси той често изпада въ отчаяние и досада. Въ минути на кризисъ и скърбь, че не може да намѣри никакъвъ отговоръ, съвѣстьта му го измѫчва ужасно и той е готовъ да посегне на живота си даже. Въ лицето на жена си, Китти, Левинъ най-послѣ вижда очудено, че въ свѣта има хора, които пазятъ всичко непокварено въ душата си, — вѣрватъ въ Бога и живѣятъ щастливо. А такива сѫ повечето отъ хората, ако не и цѣлия русски народъ. Защо тогава и той да не се радва на своето семейно щастие и доволенъ да мине живота си съ любимата си жена Китти и сина си Доля!... А колкото за неговитѣ учени приятели, които не се безпокоятъ отъ подобни въпроси за живота, Левинъ си ги обяснява така: тѣ сѫ спокойни, не защото могатъ да намѣрятъ отговоритѣ на тия въпроси, а защото, заети умственно съ обсѫждане разнитѣ теории за клѣтката, за еволюцията, за вѣчностьта на материята, запазване на силата и др., — задоволяватъ се и не се смущаватъ отъ нищо, — защото не питатъ за назначението на своя животъ...

Слѣдъ тая кратка характеристика на Война и Миръ и Анна Каренина, ний вече можемъ много лесно да си отговоримъ на въпроса, защо Толстой прѣминава отъ литературата къмъ философията. Всички факти и събития, които той по единъ най-блѣскавъ начинъ обобщи и обоснова, идятъ да ни потвърдятъ истината, че дѣйствително епохата и срѣдата оправдаватъ напълно личностьта на гения. А за да можемъ напълно да проникнемъ въ смисъла и съдържанието, въ произхода и развитието на Толстоевото учение, нека никога не изпускаме изъ прѣдвидъ, че има два сѫществени и главни фактора, които оправдаватъ и обясняватъ Толстоя-литераторъ и Толстоя-философъ — а това сѫ, както видѣхме, 1) литературнитѣ съврѣменни нему течения и 2) обществениятѣ условия на русския културенъ животъ.

До 1879—1880 год. Толстой намираше достатъчно благодарно своето призвание въ литературата, само че го измѫчватъ въпроситѣ за тайната смисъль на живота, за назначението на човѣка и др. и го накарватъ да разшири своя умственъ кржгозоръ съ четенье и усвояванье на всички дотогава познати нему философски системи — учения. Чуждъ на всѣка догматика, той се запознава основателно съ Сократа, Епиктета, Паскаля, Ж. Ж. Руссо, Ог. Конта и Шопенхауера. Толстой е обожавалъ до толкова Руссо, че по едно врѣме рѣшилъ да носи на гърдитѣ си портрета му въ медалионъ, като иконка. Обаче първия потикъ къмъ философски размишления е далъ на толстоя Щернъ, за когото още на 16-та си год. възрастъ намислилъ да напише философска студия.

Врѣмето отъ 1879 до 1880 и 1882 год. е най-значителната епоха за негова животъ и дѣятелность. Това е врѣмето на основния прѣвратъ въ душевното му сѫщество, който отклонява неговитѣ литературни занятия отъ чистото изкуство и го кара да се прѣдаде на теолого-философски размишления.

Слѣдъ толкова годишенъ усиленъ и плодотворенъ трудъ, поддържанъ отъ желание да намѣри пжтя на истината, която очаквалъ да научи поне отъ живота, Толстой съ жадность се хвърга въ областьта на философията и религията, увѣренъ, че тамъ поне ще найде отговора на житейскитѣ гатанки. Съ всички усилия той започва да търси разяснение на въпроситѣ, които, както самъ забѣлѣзва, „сж измислили хората". Той търсѣлъ, но не само че не намѣрилъ нищо, но се убѣдилъ, че всички онія, които, като него, търсжтъ „нѣщо" въ знанието, намиратъ „нищо". На мжчителнитѣ въпроси: „какво ще излѣзе отъ всичко това, което азъ правж днесь, какво ще правж утрѣ и какво ще излѣзе отъ цѣлия този животъ?", — дълго врѣме търсѣлъ той отговоръ и най-послѣ дошелъ до убѣждението, че по отношение на тия въпроси всички човѣшки знания се раздѣлятъ на два противоположни лагера: на единъ отрицателенъ и други положителенъ, отъ които нито единия, нито другия могжтъ ни дá отговоръ на въпроситѣ.

Първия родъ знания като че не признаватъ питанъето, но пакъ ясно и точно отговарятъ на зададенитѣ въпроси. Това сж, споредъ Толстоя, опитнитѣ знания; на крайната имъ точка стои математиката. Втория родъ знания признаватъ питанъето, ала не отговарятъ на него. Това сж умозрителнитѣ знания; на крайната имъ точка стои метафизиката.

Още отъ ранни години него сж го занимавали умозрителнитѣ знания, по-послѣ го привличатъ математиката и естественитѣ науки. Въ областьта на опитнитѣ науки той си казвалъ: „всичко се развива, диференцира, усложнява се, усъвършенствува се и се ржководи отъ закони. „Ти" и „Азъ" сме „части отъ цѣлото". Като познаешъ, до колкото можешъ, цѣлото и като познаешъ законитѣ на развитието си, ще познаешъ и мѣстото си въ това цѣло и себе си". При всички тия аргументи обаче главното и сжществено питанье на Толстоя: „що съмъ азъ съ моитѣ желания?" — е останало още безъ отговоръ отъ страна на науката. Той се обръща и къмъ физиологията, психологията, биологията и социологията, но и тамъ намира поразителна бѣдность отъ мисли и доказателства. Тамъ той намира най-голѣма тъмнина и съ нищо неоправдани претенции и непрѣстанни противорѣчия на единъ мислитель-ученъ съ други. Той вижда, че всички познания, като че, вмѣсто да разрѣшаватъ, игнорираятъ въпроситѣ на живота. Тѣ казватъ: за това, що си ти и защо живѣешъ, ние нѣмаме отговоръ и съ това не се занимаваме. Ако ти трѣбва да знаешъ законитѣ на тѣлата, тѣхнитѣ форми и отношенията на числата и величинитѣ; ако искашъ да знаешъ законитѣ на умътъ си, — за всичко това ний имаме отговори ясни, живи и неоспорими. Споредъ това, на въпроса: „дѣ съмъ азъ и защо живѣжъ", опитнитѣ науки отговарятъ на Толстоя така: въ безкрайно голѣмо пространство, въ безкрайно дълго врѣме, безкрайно малко частици се видоизмѣняватъ въ безкрайна сложность. Отъ тия основоположения като изхождя, той тълкува законитѣ на тия видоизмѣнения и иска да разрѣши въпроса: защо живѣемъ?

Съ такива теории той доста врѣме задоволявалъ себе си, но щомъ „въпросътъ за живота“ се подигнѣлъ отново въ душата му, тия своеобразни теории се обръщали на прахъ. Най-послѣ, той се убѣждава, че за да може да отговори на питанъето: какво нѣщо е живота на цѣлото, неизвѣстното нему человѣчество, отъ което той знае само една нищожна частица, въ нищоженъ периодъ врѣме; за да разбере, какво нѣщо е самъ той, трѣбва прѣди всичко да разбере какво нѣщо е всичкото това человѣчество, което се състои сжщо отъ такива като него хора, които тоже не разбиратъ нищо. Той отново се впуска въ областъта на опитната и на умозрителната наука, въ метафизиката и философията и се спира върху питанъето: защо съмъ азъ и защо е цѣлия свѣтъ? Отъ тогава, казва Толстой, отъ когато сжществува философията, тоя мжчителенъ въпросъ е занимавалъ ума на човѣка, а отговора му е все единъ и сжщъ, ако и да е изказванъ въ разни форми.

„Идеята, субстанцията, духътъ и волята, философътъ нарича сжщность на живота, която се намира въ мене и въ всичко що сжществува. Философията казва, че тая сжщность сжществува и че азъ напр. съмъ такава сжщность, — но защо е тя и отъ дѣ иде, тя не може да отговори, нито чрѣзъ умътъ на най-генвялния мислитель“.

Така че питанията на Толстоя сж: 1) защо да сжществува тази сжщность? 2) каквощe излѣзе отъ всичко това? и 3) защо е тя и защо ще бжде? И философията не само че не отговаря, — но тя самата пита. Ако тя е истинска философия, казва Толстой всичката й работа ще се състои въ това: да постави ясно този въпросъ. Ако тя се придържа добрѣ о своята задача и о цѣлъта си, тя не може никога да отговори на въпроса: какво (защо) съмъ азъ и какво (защо) е цѣлия свѣтъ? — всичко и нищо . . . А на въпроса, — защо?, отговорътъ е — не знаж . . . Така щото, както и да обръщамъ тия умозрителни отговори на философията, казва Толстой, азъ никакъ не ще могж да получж нѣщо, което да прилича на отговоръ и то не затова само, че въ областъта на ясната и положителна наука опитния отговоръ се отнася не до моя въпросъ, а и затова, защото макаръ и цѣлата умствена работа да е насочѐна именно срѣщу въпроса ми, — отговоръ нѣма, а намѣсто него се получава сжщия въпросъ, само че въ по-сложна форма. При тия си умозаключения именно, Толстой намира, че отговорътъ полученъ отъ философското размишление, въ сжщность не е отговоръ на въпросътъ. Той иска да узнае смисъла на живота, а познанието, което му дава философията и споредъ което се вижда, че той е частица отъ безкрайното, — това познание не само че не му дава смисълъ, но напротивъ, унищожава всѣка възможность да се познажтъ и схванжтъ тайнитѣ на тоя смисълъ.

И така, като не намѣрилъ разяснение на въпроситѣ си въ областъта на науката и философията, Толстой се обръща къмъ живота, къмъ реалния и дѣйствителния животъ, като се надѣвалъ, че, ако не въ умоветѣ, въ мисъльта и философията, то въ живота ще намѣри отговора на въпроситѣ. И, упоенъ отъ това желание,

Толстой влиза посрѣдъ народа, изпитва неговитѣ чувства и мисли, прѣживѣва, съ една дума, негова духовенъ животъ. Той захваща внимателно да наблюдава, какъ живѣятъ хората и какъ се отнасятъ къмъ тоя сѫщия въпросъ, който така го измѫчваше по-рано. Слѣдъ дълги наблюдения върху живота на ближнитѣ си и цѣлото общество; чрѣзъ дълбоко философско проучванье на фактитѣ, събрани отъ негова личенъ дотогавашенъ животъ, Толстой, най-послѣ намира, че изобщо сѫ възможни четири изхода отъ това ужасно положение, въ което всички хора се намиратъ въ живота си.

Първиятъ изходъ Толстой нарича изходъ на незнанието. Той се състои въ това: да не разбирашъ, че животътъ е зло и безсмислица. Къмъ тая категори принадлежатъ, споредъ Толстоя, повечето отъ хората въ юношеския невиненъ животъ, били тѣ жени или мѫже, — или повечето хора съ такива характери, което не се тревожатъ отъ тайнитѣ на живота и отъ неговитѣ необясними въпроси. Такива хора не се замислятъ надъ сѫдбата си и живѣятъ като че ли изъ день въ день. Тѣ не виждатъ и не разбиратъ изцѣло смисъла на своето назначение въ живота. Ето защо, казва Толстой, отъ такива хора не може нищо да се научи, — защото и тѣ сами не знаятъ още нищо.

Втория изходъ е изходъ на епикурейството. Той се състои въ това: като знаемъ безнадѣждието на живота, да се възползуваме поне отъ тѣзи блага, които имаме на ржцѣ, безъ да се тревожимъ отъ злото и отъ нещастията въ живота. И наистина, това мислятъ и чувствуватъ така прѣкарватъ повечето хора отъ наше врѣме живота си.

Третиятъ изходъ е изходътъ на силата и енергията. Той се състои въ това: да разберешъ, че живота е зло и да го унищожишъ веднага. Така постѫпватъ силнитѣ и послѣдователнитѣ натури. Като сѫ разбрали, че въ тѣхното лице природата се е подиграла просто, или се е пошегувала въ творчеството си; като сѫ разбрали, че благата на умрѣлитѣ сѫ по-добри отъ благата на живота, и че, най-послѣ, по-добрѣ е съвсѣмъ да не живѣятъ, — тия хора свършватъ съ живота и отмахватъ изведнашъ тая глупава шега.

Четвъртиятъ изходъ е изходътъ на слабостьта. Той се състои въ това: като разберешъ злото и безсмислието на живота, да продължавашъ още да живѣешъ, — като знаешъ отъ по-рано, че отъ него нѣма нищо сериозно да излѣзе. Такива хора знаятъ, че смъртьта е по добра отъ живота, но като нѣматъ сила да постѫпятъ разумно, та по-скоро да се убиятъ и да отмахнятъ тая лъжа и като че ли очакватъ още „нѣщо“. Това е изходътъ на слабостьта: като знаѫ и владѣѫ по-доброто, нѣмамъ смѣлостьта да му се отдамъ.

(Слѣдва краятъ).

БУДДА И БУДДИЗМЪТЪ[1]

СТУДИЯ

Отъ М. Арнаудовъ

Третята истина на буддийското „вѣрую“ учи за прѣмахванъето на страданието чрѣзъ Нирвана.

Върху понятието Нирвана има голѣмо разногласие, както у старитѣ и новитѣ буддисти, така и между ученитѣ индолози. Едни[2] сѫ на мнѣние, че тая дума значи не само пълно унищожение на страданията въ тоя свѣтъ, но и унищожение на личното сѫществуванъе изобщо. Други си прѣдставятъ Нирвана като сѫщински рай, гдѣто царува вѣчно блаженство и щастие, гдѣто иматъ достѫпъ само рѣдки избранници, освободени отъ повторни раждания. Кое отъ тия двѣ мнѣния е вѣрно, кое отговаря на първоначалния смисъль на термина въ древната буддийска община, не е още окончателно рѣшено. Изглежда, че и едното, и другото мнѣние е оправдано, защото и двѣтѣ иматъ извѣстни доказателства за своя полза. Навѣрно, Нирвана не е била съвършенно унищожение на индивидуалното съзнание, но тя не е приличала и на Елисейски полета. Тя се е схващала, може би, като едно състояние, еднакво чуждо на идеализираното отъ насъ блаженство и на страданията въ живота на смъртнитѣ. На въпроса за точния смисълъ на думата е вече поради това трудно да се отговори, че найдревнитѣ канонически книги на буддиститѣ отстраняватъ умишлено тоя въпросъ и, доколкото говорѫтъ за Нирвана, опрѣдѣлятъ я само отрицателно — като състояние, на което сѫ непознати смъртъ, повторно рожданъе и страдание. Тая дефиниция ще е била фиксирана още прѣзъ живота на Будда, защото тя се срѣща въ всички текстове, а между тѣхъ има въ много точки голѣми различия. Тя хармонира съ цѣлия складъ на идеи, развивани отъ първоучителя. Будда, казахме, не строи нѣкаква завършена философско-религиозна система, съ космогонически и теогонически

---

[1] Гледай книжка II—IV.

[2] E. Burnouf. Introduction, p. 516 и сл., 589 и сл.; Ch. Lassen. Indische Alterthumskunde, II² p. 463; Köppen. Buddhismus, I p. 630; I. Dahlmann. Nirvana, p. 116 и др.

апаратъ. Такава може той да е ималъ, но нищо подобно не развива прѣдъ ученицитѣ си. Той изхожда въ своитѣ разсѫждения и проповѣди отъ една мнима за него реалность, именно отъ повторнитѣ раждания, за да обясни, кѫдѣ се крие злото въ свѣта, какъ е произлѣзло то и какъ може да се изкорени. На послѣдователитѣ си той обѣщава Нирвана, но безъ да казва, дали тя е животъ или не, изчезва ли тамъ личностьта или живѣе като самостоятелна единица. Характеренъ изразъ намиратъ съображенията, които каратъ Будда да държи приближенитѣ си въ невѣдение по сѫщностьта на Нирвана, въ слѣдния текстъ:

Монахътъ Ваччхаготта, привърженикъ на една небуддийска секта, отива веднажъ при възвишения (Будда) и, като се здрависва съ него, сѣда при подножието му. „Ваччхаготта проговори така къмъ Възвишения: „уважаемий Готама, сѫществува ли Атманъ?“ Но Възвишениятъ мълчеше. „Какъ, уважаемий Готама, не сѫществува ли Атманъ?“ Но Възвишениятъ пакъ мълчеше. Тогава монахътъ Ваччхаготта стана отъ мѣстото и си отиде. Почтениятъ Ананда каза слѣдъ това къмъ Възвишения: „защо, господине, Възвишениятъ не отговори на въпроса, зададенъ отъ монаха Ваччхагота?“

„Ако азъ, Ананда“ — казва Будда — отговорѣхъ на монаха В., когато той ме попита: „Сѫществува ли Атманъ?“, — „Атманъ сѫществува“, тогава, Ананда, това ще подкрѣпи учението на Сарманитѣ и Брахманитѣ, които вѣрватъ въ безсмъртие (на душата). Ако азъ, Ананда, отговорѣхъ на монаха В., когато той ме попита: „не сѫществува ли Атманъ?“, — „Атманъ не сѫществува“, тогава, Ананда, това ще подкрѣпи учението на С. и Б., които вѣрватъ въ унищожение. Ако азъ, Ананда, отговорѣхъ на монаха В., когато той ме попита: „сѫществува ли Атманъ“, — „Атманъ сѫществува“, би ли ми послужило това, Ананда, да съдѣйствувамъ за познанието: „всичко сѫществено е не Атманъ?“ Ако отговорѣхъ: „Атманъ не сѫществува“, тогава, Ананда, бихъ съдѣйствувалъ да доведѫ монаха В. отъ една бърканица въ друга по-голѣма: „Атманъ не е ли сѫществувалъ по-рано? Сега той не сѫществува“.

„Два вида възгледи има, монаси, — казва на друго мѣсто Будда[1]: възгледътъ за сѫществуванье и възгледътъ за несѫществуванье (на Атманъ). Всички аскети и брахмани, които поддържатъ възгледа за сѫществуванье, се смущаватъ отъ възгледа за несѫществуванье“, и обратно. Тѣ се мислѭтъ способни да обяснѭтъ съ гѣзи възгледи всичко, но въ сѫщность не могѫтъ направи нищо.

Нѣкой си се пита (Маджиманикая, 2): Билъ ли съмъ въ миналитѣ врѣмена или не съмъ билъ? Какво и какъ съмъ билъ? Ще сѫществувамъ ли въ бѫдѫще? Сѫществувамъ ли сега? Откѫдѣ съмъ дошелъ и накѫдѣ ще идѫ?

„И при подобни праздни въпроси, той прѣгръща единъ отъ слѣднитѣ шесть възгледи, който става негово твърдо убѣждение: азъ имамъ душа; азъ нѣмамъ душа; въодушевенъ, азъ искамъ да бѫдѫ въодушевенъ; безъ душа, азъ искамъ да бѫдѫ въодушевенъ; моятъ Атманъ ще бѫде тамъ и тамъ, гдѣто ще вкуси отплата за добритѣ или лоши дѣла, и тоя мой Атманъ, моето лично азъ, е нѣщо трайно, устойчиво, вѣчно, непрѣходно и всѣкога еднакво. Това се казва, монаси, трънакъ отъ възгледи, храсталакъ отъ възгледи, мрѣжа отъ възгледи. Който попадне въ мрѣжата отъ възгледи, монаси, той остава неопитенъ синъ на земята, несвободенъ отъ ражданье, старость и смърть, отъ нужда, тѫга и болка, отъ скръбь и отчаяние; той не се освобождава, казвамъ, отъ страдание“.

---

[1] Маджиманикая, 63. H. Warren. Buddhism. 1896, p. 117.

„Защо Будда не учи своитѣ дали свѣтътъ е краенъ или безкраенъ, дали свещеният живѣе на оня свѣтъ или не? Защото знанието на тѣзи нѣща не спомага за благочестивъ животъ, не служи за успокоение и просвѣта. Което служи за това, него учи Будда своитѣ: истината за страданието, истината за произхода на страданието, истината за унищожение на страданието, истината за пжтя къмъ унищожение на страданието".

Будда говори за тия само четири истини въ своитѣ проповѣди. Върху Нирвана, като идеалъ, за който блѣнува всѣки неговъ почитатель, той поучава дотолкова, доколкото тя има значение при освобождението отъ страданията. Той не разкрива прѣдъ слушателитѣ си всестранно нейното естество, а я противополага, нарисувана въ бѣгли краски, на мнимото битие въ кржга на повторнитѣ раждания. Фактитѣ ни даватъ, въпрѣки това, възможность да узнаемъ за нея нѣщо по-вече отъ онова, което изрично се казва въ рѣчитѣ на Будда.

Думата Нирвана (коренъ va — вѣя, духамъ и отрицат. частица nir) значи буквално „угасванье". Човѣкъ, който се е освободилъ отъ страданията на свѣта и го напуска веднажъ за всѣкога, угасва тъй, както угасва напримѣръ свѣщьта. Угасватъ собствено чувственитѣ влечения, които ни свързватъ съ нескончаемата верига на ражданията и образуватъ единственото съдържание на живота въ нея. Нирвана значи избавление отъ земното зло. На това значение на думата указватъ и нейнитѣ синоними: вимутти (освобождение), ниббути (отвиванье), йогаккхема (развързванье), водана (очистянье), пахана (напущанье) и др. Да се мисли, че подъ това „угасванье" се разбира не само отрицание на живота, но и пълно унищожение, угасванье на всѣко сжще ствуванье[1], нѣма никакво основание. Текстоветѣ не даватъ нигдѣ прѣми указания или загатвания за такова схващанье. Ако имаме прѣдъ видъ, че въ Нирвана може да се влезе още при-живѣ, както е напримѣръ случаятъ съ Будда, ний трѣбва да заключимъ, какво тя не е нищо друго, освѣнъ едно състояние, на което сж непознати атрибутитѣ на обикновения животъ, едно състояние, гдѣто царува покой — едничко положително качество на Нирвана. Оня, който слѣдва учението на Будда, съ мисъль да се освободи единъ день отъ страститѣ на свѣта, отъ дребнитѣ житейски грижи и отъ страданията на прѣходното земно битие, той не разсжждава много, какво го очаква въ Нирвана, а се стрѣми прѣди всичко да концентрира всичкитѣ си помисли върху непосрѣдствената своя задача: прѣмахванье на чувственото, низкото, мимолетното, което съ желѣзни нокти го привързва къмъ живота. Веднажъ дошелъ въ Нирвана, той не мисли дори, че притежава надземно вѣчно спокойствие и безстрастенъ погледъ, а до като не се е избавилъ отъ ограниченото си битие, той гледа на всичко прѣзъ призмата на врѣменното и недѣйствителното, та не може да добие и вѣрно прѣдставление за Нирвана. Идеалътъ нѣма за смъртнитѣ конкретенъ образъ; нито фантазията, нито умътъ не може постигна Нир-

[1] Спор. Dahlmann. Nirvana, p. 85, 118 и pass. Нирвана — угасванье на личното азъ

вана. Тя е само обратна страна на познатото намъ отблизо, нищо по-вече.

Вѣрата въ „непостижимостьта“ на Нирвана се прѣвръща на третия буддийски съборъ въ догма: „Никой не може да си образува правилно понятие за Нирвана, докато самъ не е влѣзълъ въ нея. Затова всѣки, който казва и учи за нея нѣщо опрѣдѣлено, трѣбва да се признае за еретикъ“.

Рѣшението на събора се забравя скоро. Вече въ най древнитѣ буддийски кржгове се е затъмнило първоначалното значение на Нирвана и за нея се учи недвусмислено, че тя е пълно унищожение. За това извращение на понятието е виноватъ донѣгдѣ самъ Будда, защото той мълчи систематически по въпроса за истинския смисълъ на Нирвана. На тоя въпросъ сж се натъквали неволно мнозина отъ просвѣтенитѣ послѣдователи на Готама, за да си образуватъ нѣкакво мнѣние за него върху широкото поле отъ прѣдположения, прѣдоставено тѣмъ съ мълчанието на първоучителя. Покрай възгрѣнието, че Нирвана значи унищожение на личностьта, възниква друго едно противоположно възгрѣние, споредъ което Нирвана е царство на блаженитѣ. Но това е станало не вече въ Индия, а извънъ нея, въ земитѣ, гдѣто буддизмътъ си пробива пжть слѣдъ второто столѣтие, именно въ Китай, когато върху него сж могли да влияжтъ и християнскитѣ идеи за рая [1].

Четвъртата истина ни учи за пжтя къмъ Нирвана. Тя съдържа и буддийския моралъ. Срѣдствата, които способствуватъ за достиганье на Нирвана, сж сжщитѣ ония добродѣтели отъ теоритическо и практическо естество, каквито намираме въ всички почти индийски религиозни школи, а най-много въ съврѣмената на буддизма система Иога. Най-добрѣ подхожда къмъ общата цѣль — спасение отъ водовъртежа на живота въ безбѣдното пристанище на Атманъ или Нирвана — уединението въ гората, далечъ отъ шумния свѣтъ, съ неговитѣ радости и скърби. Пустинникътъ върви тукъ по оня „осмочлененъ свещенъ пжть, който отваря очитѣ, просвѣтява духа и води къмъ познание, вѣчно спокойствие и Нирвана; този пжть се казва: права вѣра, право рѣшение, прави думи, прави дѣла, правъ животъ, право стремление, права мисъль и право самовдълбочаванье“. По тоя пжть и чрѣзъ размишления върху личностьта на Будда и върху неговото учение човѣкъ може да се подготви постепенно къмъ изцѣление отъ неджзитѣ на плътьта, която причинява всички земни страдания — Излишно е да се излагатъ тукъ подробно сложнитѣ постановления на буддийската община, съ които се регулира животътъ на анахоретитѣ. Ще отбѣлѣжимъ само нѣкои отъ по-главнитѣ упжтвания къмъ медитация и благочестие, практикувани между буддиститѣ. Нека приведемъ най-напрѣдъ единъ текстъ,[2] гдѣто ни се рисува типиченъ образецъ на достоенъ ученикъ:

---

[1] Вж. Ch. Lassen. Indische Alterthumskunde, II² p. 1106.

[2] Маджиманикая. 38. К. — Neumann. Reden, 424.

„Вѣренъ на тия свещени прѣдписания, вѣренъ на свещеното обуздание на чувствата, вѣренъ на свещеното ясно размишление, той (ученикътъ на Будда) издирва нѣкое отдалечено, спокойно мѣсто, — подножието на дърво въ гората, скалиста пещера, планинска падина, гробище, срѣдата на гората или сламена постеля всрѣдъ отворена равнина. Слѣдъ като се намѣре отъ събраната милостиня, той сѣда съ подвити крака, съ направено тѣло и се прѣдава на размишление. Той е отхвърлилъ всички желания, тѣ не трѣвожатъ духа му; той чисти отъ желания сърдцето си. Той е отхвърлилъ ненависть, тя не трѣвожи духа му; изпълненъ отъ любовь и състрадание къмъ всички живи сѫщества, той чисти сърдцето си отъ ненависть. Той е отхвърлилъ умора и слабость, свободенъ е отъ тѣхъ. Съ обичь къмъ свѣтлината, благоразуменъ, съзнателенъ, той чисти сърдцето си отъ слабость и умора. Той е отхвърлилъ злобна гордость, свободенъ е отъ гордость; съ спокоенъ духъ чисти той сърдцето си отъ злобна гордость. Той е отхвърлилъ колебание и не пада въ неизвѣстность; не съмнѣвайки се въ доброто, той чисти сърдцето си отъ колебание.

„Като прѣкрачи горнитѣ пѣть спънки, мъртвъ за желания, чуждъ на лошото, той прѣбивава въ осмислена, спокойнородена, блажена веселость — посветенъ е въ първото съзерцание.

„И по-нататъкъ: слѣдъ като довърши размишлението, той добива вжтрѣшенъ покой, подобенъ на тихо море, добива едноставность на душата, свободна мисъль, родена чрѣзъ самовглъбочаванье, и блажена веселость — посветенъ е въ второто съзерцание.

„И по-нататъкъ: той прѣбивава въ весело спокойствие, равнодушенъ, съ ясно съзнание, изпитвайки онова щастие, за което свѣтцитѣ казватъ: „равнодушниятъ и съзнателниятъ е щастливъ“ — посветенъ е въ третото съзерцание.

„И по-нататъкъ: слѣдъ като отхвърли радость и скърбь, и унищожи нѣкогашната веселость и скърбь, посветенъ е той въ свободното отъ страдание съзерцание, въ равнодушното напълно чистото съзерцание.

„Съгледа ли съ очи една форма, чуе ли съ ухо единъ тонъ, усѣти ли чрѣзъ мириза една миризма, вкуси ли единъ сокъ, напипа ли нѣщо, позная ли съ мисъльта си една вещь, той не тича подиръ приятнитѣ нѣща и не прѣзира неприятнитѣ, а прѣбивава, ако и да сѣща плътьта, въ неограничения си духъ и мисли, съгласно съ истината, за онова освобождение отъ духа и мѫдростьта, гдѣто злитѣ и лошитѣ му особености изчезватъ безъ слѣда. Така той се освобождава отъ доволство и недоволство, и ако почувствува нѣщо приятно и страдално, или неприятно и нестрадално, той не поддържа това чувство. Така той се освобождава отъ удоволствието да чувствува, а чрѣзъ него се освобождава отъ желанието да живѣе, отъ сѫществуванье, раждане, смъртъ, печаль, страдание, скрѣбь и отчаяние: така се разпада цѣлата верига на страданието.“

Срѣдствата, съ които се подготвятъ четиритѣ съзерцания, биватъ различни. Южната буддийска община ги наброява до 40. Най-елементарни сѫ тѣй нар. универсални кржгове: зеленъ, воденъ, огненъ, вѣтровитъ, въздушенъ; желтъ, синь, бѣлъ, червенъ, пространственъ. Аскетътъ[1] приготвя отъ пръсть единъ кржгъ, поставя го на извѣстно мѣсто и сѣда малко надалечъ, съ погледъ отправенъ неотклонно върху кржга, съ мисъль, че тѣлото му се състои отъ елемента, отъ който е кржгътъ. Въ сѫщото врѣме той прѣкарва прѣзъ ума си разнитѣ имена на пръстьта. Тая операция се продължава до тогава, докогато стане способенъ да гледа съ затворени очи кржга тъй добрѣ, както и съ отворени. По даровититѣ монаси, за които се прѣдполага, че сѫ минали тая низша школа въ едно прѣдходно раждане, могжтъ и да не правжтъ

[1] H. Kern, Buddhismus, I p. 502.

упражненията съ кржгове, а да се задоволятъ съ просто гледанье на едно поле. И безъ да гледатъ прѣзъ отвърстие на огънь (огненъ кржгъ), вода (воденъ кржгъ) и пр., тия монаси притежаватъ свърхестествената сила, която даряватъ кржговетѣ, могатъ, именно, да летятъ въ въздуха, да произвеждатъ дъждъ, землетресение и други чудеса.

Друга категория образуватъ срѣдствата, които иматъ за цѣль да убиятъ у монаха охотата му къмъ живота и да възбудятъ отвращение къмъ земнитѣ блага. Монахътъ седи прѣдъ разплутъ трупъ и размишлява, че самъ единъ день ще приеме тоя грозенъ видъ. Той задържа, освѣнъ това, дъха си, брои колко пати вдиша и издиша, съсрѣдоточено внимава, диша „по философски“ и пр.

Ако всички тия упражнения иматъ за крайна цѣль „очистяньето на сърдцето“ отъ чувства и желания, друга група отъ тѣхъ ни запознава не вече съ елементитѣ на човѣшката природа, а съ изкуството да абстрахираме отъ тия елементи, за да се направи душата ни една tabula rasa. Монахътъ се мжчи едно слѣдъ друго да се освободи отъ прѣдставленията „земя“, „гора“, „пространство“ и пр., като ги гони отъ ума си всѣки пать, щомъ тѣ се вѣстятъ тамъ, и мисли за друго нѣщо, отъ което сетнѣ тоже абстрахира. По тоя начинъ той свежда многобройната масса прѣдставления и идеи къмъ нула. Въ това състояние монахътъ седи неподвиженъ подъ нѣкое дърво, като поваленъ отъ каталепсия. Легендитѣ разправятъ за единъ такъвъ „потопенъ въ унищожение на възприятията“, че овчари и селени, като го видѣли вцепененъ, помислили го мъртъвъ. Донасятъ тѣ слама, съчки и боклукъ, затрупватъ трупа и го запалятъ. Но по чудо аскетътъ уцѣлява и на другия день селенитѣ го виждатъ да проси милостиня [1].

Подобни хипнотически състояния сж били твърдѣ обикната мѣрка у буддиститѣ, защото навѣрно се е смѣтало, че тѣ подготвятъ влизаньето въ Нирвана, или че сж самата Нирвана. Животътъ на монаситѣ прѣдразполага твърдѣ лесно къмъ тия хипнотически състояния. Изнуренъ отъ пость, съ разнебитени нерви, монахътъ пада въ халюцинации и създава отъ себе си легендаренъ герой, който лети и върши всевъзможни чудеса. Може би и достиганьето на висше познание отъ Будда подъ дървото, гдѣто той прѣживѣва цѣлъ редъ опасни моменти въ отчаяни сражения съ Мара, е плодъ на неговата болна фантазия.

* * *

Етиката на буддизма има сила за ония само негови адепти, които сж на пать къмъ спасение, но не сж достигнали още четвъртата степень съзерцание, наречена Архатство. Убие ли чувственнитѣ си наклонности, стане ли архатъ, монахътъ не се нуждае нататъкъ отъ никакви прѣдписания. Той прѣкарва въ бездѣятелность, защото за него е еднакво прѣстжпно да върши добри или лоши дѣла. Светостьта на архата се уподява, въ случай че

[1] K. Neumann. Reden, p. 520.

той, и слѣдъ като се е изкачилъ до върха на ученнето, продължава аскезата. Самъ Будда се въздържа отъ удовлетворение на желанията си докато е Боддхисатва. Отъ момента на „пробужданьето“ той прѣстава да се занимава съ волята си, било въ положителна страна, като изпълня прищѣвкитѣ си, било въ отрицателна, като изкуствено я ограничава. Моралнитѣ запрѣщения играятъ въ общината подготвителна роль, не образуватъ цѣль на ученнето. Тѣ не сж специфична особенность на буддизма, а сж общи, въ по-голѣмата си часть, за всички религиозни индийски секти Трѣбва, освѣнъ това, да се знае, че тия запрѣщения, или правила за благочестивъ животъ, ако и много на брой, не сж разположени въ система.

Кодексътъ на буддийската нравственность съдържа на първо мѣсто 5 заповѣди, които важятъ толкова за монаха, колкото и за свѣтския послѣдователь на буддизма. Тѣ сж: 1. Да се не убива живо сжщество; 2. Да се не краде; 3. Да се съблюдава цѣломждрие (resp. Да не досѣга единъ съпругъ чужда жена и да се пази отъ развратъ); 4. Да се не лъже; 5) Да се не употрѣбяватъ упоителни питиета. — Прѣпоржчва се слѣдъ това да се не клюкарствува: „каквото нѣкой е чулъ тукъ, да го не разправя тамъ, за да скара двамина: напротивъ, той трѣбва да примирява скаранитѣ, да укрѣпява съгласието и да намира радость въ него“. Прѣпоржчва се да се не говорятъ груби думи и да не се глаголствува много: „той (истинскиятъ буддистъ) говори само когато е нуждно, въ основа на факти; рѣчьта му е съдържателна, случайно украсена съ сравнения, ясна и опрѣдѣлена, както подобава споредъ прѣдмета ѝ“.

Специално за монаситѣ има други прѣдписания, изпълнението на които способствува за духовно усъвършенствуванье. Тѣхъ не е дълженъ да спазва мирскиятъ привърженикъ на ученнето, но за това пъкъ той не може да достигне никога Нирвана; може само да си приготви по-високъ животъ въ слѣдньото свое рожданье и тамъ да се стреми къмъ изходъ отъ страданията. Прѣдписанията сж изложени така: „Монахътъ се въздържа отъ ксанье плодове и растения. Яде единъ пжть на день и то въ опрѣлено само врѣме. Държи се далечъ отъ пѣсни, игра и прѣдставления. Прѣзира вѣнци, благовония, масла, украшения, накити и високо, широко легло. Не взима злато и срѣбро. Не яде сурова храна (месо и хлѣбъ). Не държи жени и момичета, слуги и слугини. Не приема кози, овци, кокошки, свини, слонове, говеда и конье. Не приема ниви и земя. Не приема да бжде пратеникъ и да изпълня порѫчки. Нито купува, нито продава. Не фалшифицира мѣрки и теглилки. Не върви по наклоннитѣ пжтища на подкупъ, измама и интрига. Не вика, не бие, не търгува, не граби, не изнасилва. Задоволява се съ дрѣхата, която покрива тѣлото му, и съ милостиня, която проси прѣзъ цѣлъ животъ. На кждѣто и да палъмничи, ходи само съ дрѣхата и чашата си за милостиня. Подобно на птица, която всжду лети само съ крилѣ, монахътъ е благодаренъ отъ дрѣхата, що покрива тѣлото му, и отъ храната, спе-

челена съ просия, която го прѣпитава цѣлъ животъ. Чрѣзъ изпълнение на тия свещени правила, той чувствува вѫтрѣшно, неопятнено щастие“ [1].

А въ Дхаммапада[2] — ржководство по морала въ поетична форма (стихове) — четемъ тия редове: „Да се отстранява всѣко лошо дѣяние, всѣка добра постѫпка, да се излѣчи (отстрани) собствената мисъль — това е прѣдписание на Будда Най-прѣкрасната аскеза е размишлението, най-високата Нирвана — търпението: така казва Будда. Който бие другитѣ, който ги оскърбява, той не е аскетъ Да се не гнѣвишъ, да не вземашъ нищо, да се стремишъ къмъ освобождение, да бѫдешъ умѣренъ въ ядене, да спишъ усамотено, да напрѣгашъ мисъльта си — това е прѣдписание на Будда. И дъждъ отъ пари не задоволява желанията. „Сладкото е малко, желанието поражда страдание“ — така знае разумниятъ. Дори и небесни наслади той не желае; ученикътъ на Будда се радва, когато умиратъ желанията му. Който търси помощь при Будда, при ученето, при общината, и познае четиритѣ благородни истини: страданието, произходътъ му, пѫтя къмъ унищожението му и спасението, а тъй сѫщо и осмочленниятъ пѫть, що смекчава страданието, — той намира наистина сигурна помощь, най-прѣкрасното прибѣжище; който достигне тоя азилъ, той е свободенъ отъ всѣко страдание“.

Листата на прѣдписанията е била слѣдъ врѣме разширочена; тѣ се подвеждатъ подъ особена нумерация и се разпрѣдѣлятъ споредъ степенитѣ, прѣкарвани отъ монаха, въ високъ, сръденъ и низъкъ моралъ, който се влага въ устата на Будда. Тенденцията на тѣзи прѣдписания е отрицателна. По-голѣмата часть отъ тѣхъ се занимава съ това, какво монахътъ не трѣбва да прави; и естествено. Будда проповѣдва бѣгство отъ свѣта, прѣзрѣние къмъ всичко, което върже на мисли и дѣла о живота, уединение. Веднажъ постигналъ това, монахътъ не се нуждае отъ други изрични упѫтвания. За него прѣстава всѣки дѣятеленъ животъ, той се прѣдава на квиетизмъ и съзерцание. Строго аскетическиятъ характеръ на морала и неговото отрицание на всѣка положителна житейска добродѣтель не го правѫтъ годенъ за съврѣменното общество, а навѣрно не тѣ сѫ и способствували за популярностьта на буддизма извънъ прѣдѣлитѣ на отечеството му. Поради това намъ вдъхва малка вѣра убѣждението на Хартмана, че на буддизма е сѫдено да прѣобрази съ своя моралъ европейската култура и да влѣе ново съдържание въ религиозния животъ на западнитѣ народи.

* * *

Слѣдъ като се запознахме накъсо съ четиритѣ истини и морала на буддизма, остава ни да кажемъ нѣколко думи за мѣстото, което заема личностьта на учителя въ него.

---

[1] K. Neumann. Reden, p. 423.

[2] Дхаммапада, 183 и сл., у A. Weber. Ind. Streifen. p. 148.

Щомъ се има прѣдъ видъ атеистическиятъ характеръ на буддизма и се знае, че учението се схваща не като „откровение на нѣкаква свръхестествена божеска сила, а като резултатъ отъ духовната работа на единъ обикновенъ смъртенъ, лесно може да се разбере, въ какво отношение стои личностьта на Будда къмъ основаната отъ него религия. Видѣхме, че цѣлиятъ свѣтъ, наедно съ повторнитѣ раждания и страдания, е споредъ Будда единъ само призракъ, смѣтанъ погрѣшно отъ заблуденото човѣчество като нѣщо реално. Въ сѫщность всичко е иллюзия, освѣнъ Нирвана. На истинско, дѣйствително битие не се радватъ нито хора, нито богове. Боговетѣ се различаватъ по това само отъ хората, че заематъ по-високо мѣсто въ иерархическата стълбица на жизненитѣ поприща; тѣ могѫтъ тъй лесно да слѣзѫтъ на най-долньото стѫпало, както хората да се изкачѫтъ на най-високото, гдѣто обитаватъ боговетѣ. Всичко зависи отъ това, какви дѣла, нравствени или безнравствени, върши едно сѫщество: въ първия случай то има надежда да достигне божески почести, въ втория — да се спусне до уровена на най-прѣзрѣната гадина. Единъ дисциплиниранъ и талантливъ ученикъ на Будда стои несравненно по-високо отъ кой да е богъ, защото той има изгледъ да влезе въ Нирвана и да се освободи отъ всички евентуалности на изпълненото съ страдания битие въ кржга на повторнитѣ раждания, докато богътъ е изложенъ на промѣнлива сѫдба, въ зависимость отъ своитѣ дѣла. Очевидно е, че богове отъ тоя видъ, богове, които не сѫ нито безсмъртни, нито облечени въ власть надъ хората, не могѫтъ да даджтъ на послѣднитѣ каквото и да било спасително знание. Само оня смъртенъ, който прѣзре всичко най скѫпо за него, който махне ржка на всички земни радости и съ помощьта на твърда воля почне да дири изходъ отъ трудноститѣ на живота, само той ще открие пѫтя, що води отвъдъ тоя свѣтъ, въ царството на вѣчния покой, въ Нирвана. Първиятъ, който се рѣшава на тоя дръзки подвигъ и сполучва да отвори вратата на абсолютното, неземно щастие, е познатиятъ отъ историята Сакямуни, когото почитателитѣ му наричатъ „пробуденъ“, „просвѣтенъ“, Будда. Той е първиятъ, но не и единственият. Всички негови послѣдователи се стремѫтъ къмъ това щастие, за да станѫтъ и тѣ пробудени. Заслугата на Будда нѣма нищо общо съ тая на Исуса. Докато Исусъ проповѣдва учение, инспирирано отъ еди ъ върховенъ и всесиленъ богъ, богътъ на Израиля, и самъ проповѣдникътъ е земенъ пълномощникъ и плътски образъ на тоя богъ, Будда възвѣстява спасително знание не по благоволѣние на боговетѣ, които стоѫтъ въ неговитѣ очи много низко, а благодарение на извънреднитѣ си способности, съ чиято помощь той се издига до ролята на пророкъ. Дѣлата и страданията, величието и мощьта на Исуса принадлежатъ собствено на неговия небесенъ двойникъ; като застѫпникъ на тогова, той трѣбва да бѫде обожаванъ. Будда нѣма претенции за никакви божески почести, по простата причина, че спасителното знание, което единствено би го поставило надъ другитѣ хора, може да бѫде добито отъ всѣки неговъ послѣдователь, а и трѣбва да бѫде добито, за-

щото инакъ не може да настжпи избавление за никого. Исусъ слиза на земята, за да спаси цѣлото човѣчество и изкупи грѣховетѣ му съ своето лично страдание. Будда не е изкупителна жертва, а образецъ за смъртнитѣ. Нему се дължи една единичка признателность, че е показалъ пжтя къмъ спасението. Тоя пжть трѣбва да измине всѣки, който иска да влезе въ Нирвана: всѣки е свой собственъ спаситель. Въ тая смисъль всички хора сж равноправни съ Будда, щомъ тѣ се освободжтъ отъ оковитѣ на страданието. Будда не е за тѣхъ Богъ.

Древната буддийска община стои върху почвата на тия възрѣния. За нея Будда е възвѣститель на ученията и ржководитель за тѣзи, които се стремжтъ къмъ Нирвана. Това схващанье намира характеренъ изразъ въ слѣдньото сравнение. „Когато една кокошка — казва Будда — сниса осемь, десеть или дванадесеть яйца и, като стои нѣколко врѣме върху тѣхъ и ги топли, тѣ се измжтватъ, при което едно отъ пилетата най-напрѣдъ отъ всички счупва черупката на яйцето, съ ноктѣ или съ човка, и се измъква щастливо изъ яйцето: какъ ще наречемъ това пиле, най-старо или най-младо? — Най-старо, уважаеми Готама, защото то е най-старо отъ всичкитѣ. — Така съмъ и азъ, брахмани, между сжществата, които живѣжтъ въ невѣжество и сж заключени като въ яйце, (първиятъ) който счупихъ черупката на невѣжеството и достигнахъ самичъкъ възвишената, универсална степень на „пробуденъ“. Така съмъ, брахмани, най-старото, най-благородното между сжществата“.

Но това прѣдставление за Будда не остава за всѣкога валидно. Още въ най-старо врѣме той се облича въ ореолъ, който го издига високо надъ единъ първоучитель; нему почва да се оказва нѣщо повече, отколкото просто уважение отъ признателность. Това възвеличение на Будда върви редомъ съ отпадъка на първоначалнитѣ идеи въ ученето му. Буддизмътъ, по сжщество атеистична религия, се приближава къмъ акозмизма на брахманското учение, гдѣто всичко видимо е призракъ и единъ само Атманъ или Брахманъ има реално битие. Буддизмътъ се връща къмъ своя изходенъ пунктъ — брахманизма, но безъ да приема за върховно начало Атманъ. Намѣсто него се явява, като обйектъ на религизно почитание, самъ Будда. Причинитѣ на тая метаморфоза се крижтъ, отъ една страна, въ неудовлетворенитѣ лутания на буддиститѣ, да схванжтъ по-опрѣдѣлено сжщностьта на Нирвана, отъ друга — въ култовитѣ потрѣби на массата. Будда е отклонявалъ по принципъ въпроса, битие или небитие е Нирвана, оная Нирвана, къмъ която сж обърнати жаждущитѣ погледи на всички вѣрующи. Той запрѣщава дори да се разисква по този въпросъ, понеже смѣта, че той не води къмъ просвѣтление и спасение. Но, колкото и отстраняванъ, въпросътъ се е налагалъ отсетнѣ съ непрѣодолима сила, за да бжде тъй или инъкъ рѣшенъ. Въ такъвъ случай се е прибѣгвало често къмъ спекулацията на прѣдходната епоха, която съ своя Атманъ дава на тълпата много по-конкретно и по-удовлетворително прѣдставление за мировия

процессъ, отколкото безсъдържателната Нирвана на буддизма. Глорификацията на Будда расте, обаче, все по-вече и по-вече. Фантастично настроената и съ митична подкладка индийска мисъль не може да се задоволи, кога е работата за една възвишена, ако и човѣшка персона, да я рисува съ прости бои, но сгжстява тия бои и ги умножава дотогава, докато отъ скромния учитель се получава герой съ божески атрибути. Легендитѣ за Будда, въ тѣхната постепенность по врѣме, ни пояснявать хубаво, какъ е вървѣла тая еволюция на понятията. Въ тѣхъ ний намираме цѣнни свидѣтелства за бързото, но закономѣрно и необходимо развитие на буддийския култъ, въ центъра на който се поставя личностьта на пророка.

СТИХОВЕ

Отъ Гр. Л-въ

I

Въ мечтитѣ ми вълшебно се рисува
Единъ животъ, плѣнителенъ и новъ:
Безгрижно день, безгрижно нощь минува
Въвъ щастие и благость и любовь;

Да се не знае старость, нито младость,
Да се не иска слънце, нито мракъ — ,
Да се живѣе — скжпа да е радость
Да се умира — свършекъ да е драгъ.

Въ мечтитѣ ми! Но ще ли нѣвга стане
Дѣйствителна желанната мечта?
Кажи ми ти, о слънчево сиянье —
Или да питамъ мрака на нощьта?!...

II

Участие не вземай въ глупостьта,
Която е обхванала свѣта.
Отъ своя пжть избранъ се не отбивай!
Свѣтътъ е слабъ — кори го и усмивай,
Плачи за него, смѣло го учи,
Къмъ истината пжть му посочи
И той ще чуй! Нещастие томува
На истината кой гласа не чува!

Утилитаризмътъ на Джонъ Стюартъ Милль [1]

Отъ **В. Стефановъ**

Размишленията върху нравственостьта съставляватъ ядката на човѣшката мисъль и, може да се каже, се появяватъ заедно съ нея. Ето защо още отъ самото начало на философската спекулация етическитѣ въпроси заематъ важно мѣсто въ размишленията на философитѣ. Таквозъ е било, таквозъ е и сега значението на тази дисциплина. Вѣчно младия въпросъ за основитѣ на нравственостьта, за мотивитѣ и цѣлитѣ на нашитѣ стремления, този въпросъ вълнува и ще вълнува още за дълго врѣме умоветѣ.

Въ днешния си рефератъ азъ ще се постараж да изложж и разгледамъ критически основитѣ на едно отъ най-разпространенитѣ етически учения — утилитаризма.

Името на това учение произлиза отъ латинската дума utilitas, която значи полза. Това учение има своя корень още въ гръцката философия. Въ древностьта, а и сега даже, често го наричатъ хедонизъмъ (отъ гръцката дума ἡδονή — наслада). За основатель на това учение се счита философа Аристипъ. Единъ отъ виднитѣ прѣдставители на хедонизма въ древностьта е и Епикуръ. Въ ново врѣме принципътъ, че наслодата е висше благо, най-систематично е прокаранъ въ етиката отъ Бентама и отъ Дж. Ст. Милля.

Необходимо е да скицирамъ по-главнитѣ възгледи и на Бентама, не само защото той прѣдшествува „Утилитаризма“ на Милля, но и защото е въ най-тѣсна логическа и генетическа връзка съ послѣдния. Самъ Милль пише въ своята автобиография: „Когато прочетохъ послѣдния томъ отъ Traité de législation азъ станахъ другъ човѣкъ. Принципътъ за ползата, както го разбира Бентамъ, образува сега краежгълния камъкъ, който съединява въ едно цѣло откѫслечнитѣ части на моитѣ вѣрвания и знания“ (стр. 57).

Сѫщностьта на неговата етическа система може да се изрази съ тая духовита фраза на М. Гюйо, авторъ на една цѣнна История на съврѣменната английска етика: „дайте ми човѣшкитѣ чувства: радости, удоволствия и страдания, и азъ ще създамъ нравственния миръ“.

---

[1] Рефератъ, четенъ въ семинара по философия, прѣзъ зимното полугодие на учебната 1901—1902 год.

Главния принципъ е: „природата е поставила човѣка подъ волята на два върховни господаря — болката и наслаждата; тѣзи върховни господари, тѣзи върховни чувства сѫ и главниятъ прѣдметъ на изучванье отъ страна на моралната наука".

Бентамъ намира, чѐ наслаждата е една цѣль на живота и нашитѣ дѣйствия трѣбва да сѫ подчинени на нея. Наслаждата като цѣль на дѣятелность, се нарича и полза. Полезно е това, което дава наслада, и всѣки трѣбва да се стреми къмъ собственото си удоволствие, което съставлява и неговия интересъ; значи, всѣки е егоистъ. Обаче този личенъ интересъ е свързанъ съ интереса на всички посрѣдствомъ принципа на санкцията и принципа на симпатията. Подъ санкция се разбиратъ наградитѣ и наказанията.

Но санкцията не е единственното нѣщо, което ни отвръща отъ егоизма. Нашата наслада, докато е лична, не е съвършена; за да бѫде моето щастие интензивно, то трѣбва да обгръща и щастието на другитѣ. Който гледа само за себе си, той се лишава отъ найтънката наслада — симпатията. Ето защо човѣкъ трѣбва да се стреми да добие и тая наслада. А за да добиемъ и тая наслада трѣбва да проявимъ въ своята дѣятелность доброжелателство и безкористие. По такъвъ начинъ се образува обществото, въ което възникватъ общитѣ добродѣтели, за които Бентамъ казва, че сѫ жертва, съ която човѣкъ изкупува повече блага за себе си. Като се стремимъ къмъ щастието на другитѣ, дохождаме до своето щастие, и обратно, като се стремимъ къмъ своето щастие, увеличаваме и общото. По този начинъ се отъждествява нашето щастие съ чуждото и ний можемъ да кажемъ, че въ своята дѣятелность прѣслѣдваме най-голѣмото щастие на всички. Но понеже всички не могѫтъ се възползува отъ това щастие, затова обявяваме, че прѣследваме най-голѣмото щастие на най-голѣмо число индивидууми.

Но щомъ въ основа на морала лежи наслаждата, ний трѣбва да имаме мѣрка за измѣрванье количеството на насладнтѣ, свързани съ едно извършено дѣйствие. По този начинъ мѣрилото на наслаждата ще бѫде мѣрило и на нравственостьта. Всѣко удоволствие или страдание трѣбва да има слѣднитѣ признаци: 1) интензивность, 2) трайность, 3) сигурность, 4) бързина, 5) плодовитость, 6) чистота и 7) разпространение. Тѣ се намиратъ въ всѣка наслада и страдание и споредъ тѣхъ можемъ да опрѣдѣлимъ нравствената стойность на всички дѣятелности; да вземемъ напр. пиянството. За него Бентамъ казва, че само по себе не е лошо, но прѣсмѣтнато математически количеството наслада и болка, ще се види, че е не нравствено. Пиянството е силно, трайно, сигурно и бързо. Тѣзи бѣлѣзи сѫ бѣлѣзи на наслаждата и говорѫтъ въ полза на пиянството. Но да видимъ и лошитѣ му страни. Пиянството не влече слѣдъ себе си наслада, а болка; пиянството е още и нечисто, а пъкъ лошитѣ послѣдствия за самата личность и околнитѣ му сѫ неизброими: загуба отъ здраве, пари, врѣме, свобода и пр. Пияницитѣ губѫтъ още въ хорскитѣ очи, а често пѫти могѫтъ да си докаратъ и наказание. Понеже тѣзи вѣроятни болки надвиватъ насладнтѣ на *пиянството*, затова то трѣбва да се счита за ненравствено.

Ако се приложи тая мѣрка върху всички дѣятелности, можемъ да ги раздѣлимъ на двѣ групи: добри и лоши дѣятелности. Прочее, споредъ Бентама, човѣкъ е егоистъ и ако добрѣ разбира интереситѣ си и прави правилна смѣтка той може да стане добродѣтеленъ.

Сега минавамъ къмъ най-ближния послѣдователь на Бентамовитѣ идеи — Джонъ Стюартъ Милля, който е и главниятъ прѣдметъ на настоящето ми изложение. Мислитѣ му сж изложени въ прѣвъзходното му съчинение — Утилитаризъмъ. По начина на изложението си то прилича на една защитителна рѣчь на утилитаризма. — Милль опрѣдѣля утилитаризма като учение, което признава за основа на нравственостьта полезното или принципа на най голѣмото щастие. Но въ начина на схващанъето Милль значително се отличава отъ Бентама. Утилитаризмътъ казва: добро е онова, което води къмъ щастие, а лошо — което води къмъ нещастие. Подъ щастие се разбира наслада и отсжтствие на болка, а подъ нещастие — страдание и отсжтствие на наслада.

Тоя възгледъ върху живота възбужда противъ себе си дълбокото отвращение на много мислящи хора. Тѣ казватъ, че такова едно учение, което счита насладата за главна цѣль на човѣшкитѣ стремления, е по-годно за свинетѣ, съ които въ древно врѣме сравнявали послѣдователитѣ на Епикура. На това Милль отговаря, че не сж утилиариститѣ криви за това грубо схващанье цѣльта на човѣшкитѣ стремления, а самитѣ противници, които подъ наслада разбиратъ само тѣлесна наслада. И утилиариститѣ считатъ духовната наслада за по-цѣнна отколкото тѣлесната. Споредъ Милля това учение никакъ не прѣчи да се схващатъ *извѣстни видове* наслади като по-достойни, по-цѣнни, отколкото други и тѣзи по-благородни наслади сж онѣзи, които се смѣтатъ отъ всички за по-прѣдпочтителни прѣдъ други наслади. Онѣзи наслади, които съ по-голѣмо съзнание и удоволствие се изпитватъ отъ хората, сж по-цѣнни и по-високостоящи. При оцѣнка на насладитѣ освѣнъ количеството трѣбва да се има винаги прѣдъ видъ и *качеството*. „Азъ не виждамъ, казва Милль, никакво противорѣчие въ утилитарния принципъ, като признавамъ, че извѣстни *видове* удоволствия сж повече желателни и цѣнни, отколкото удоволствия отъ другъ видъ и напротивъ, по мое мнѣние би било съвършенно нелѣпо, да утвърждаваме, че сме длъжни да оцѣняваме насладитѣ изключително само по тѣхното количество, когато при оцѣнка на всѣки другъ прѣдметъ взимаме подъ внимание и количеството и *качеството*“ (стр. 20—21).

Да видимъ сега що разбира Милль подъ „*разни видове удоволствия по качество*“. Ако хората изпитватъ два вида удоволствия, тѣ даватъ прѣдпочитанье на едното отъ тѣхъ, макаръ да знажтъ, че неговото достиганье е съпроводено съ по-много неприятности, нежели достиганьето на друго, което имъ прѣдставлява голѣмо количество наслади. Безспорно е, че човѣкъ ще прѣдпочита винаги онѣзи наслади, които задоволяватъ висшитѣ му потрѣби. Хората не прѣдпочитатъ насладата на лудия и сви-

нетѣ, при всичко че тѣхнитѣ наслади количествено сѫ по-високи отъ онѣзи на разумнитѣ хора. „Малко хора ще се намѣрѫтъ, казва Милль, които зарадъ пълна чаша животинска наслада би се съгласили да промѣнѫтъ човѣшкия си животъ — за който и да е животински животъ. Умния човѣкъ не се съгласява да се прѣобърне въ глупакъ, образования въ простакъ, чувствителния и честния — въ себелюбивъ и подълъ, при всичко че тѣ знаѫтъ, че глупакътъ, простакътъ и подлецътъ се наслаждаватъ въ живота повече отъ тѣхъ“ (стр. 22).

Колкото съ по-голѣми способности е надаренъ човѣкъ, толкова повече за неговото щастие му сѫ нуждни силни чувства и страдания и самитѣ страдания трѣбва да бѫдѫтъ многостранни. Но независимо отъ това пакъ никой по собствено съзнание не е пожелалъ да замѣни своето сѫществуванье съ по-нисше. Това чувство, което кара хората да прѣдпочитатъ наслади, които не по количество, а по качество сѫ по-горни, е чувството на с о б с т в е н о д о с т о й н с т в о. И това чувство се намира у всички хора въ една или друга форма. Удовлетворяванъето на това чувство до такава степень съставлява необходимо условие за щастие, щото хората, въ които то е силно, не могѫтъ даже и да пожелаѫтъ противното на това чувство. Така щото земанье въ съображение качеството на насладитѣ дава пълно удовлетворение на човѣшкия животъ. „По-добрѣ недоволенъ човѣкъ, нежели доволна свиня; недоволенъ Сократъ, нежели доволенъ глупецъ“.

Възразява се, че хора, способни къмъ висше наслаждение, ги мѣняватъ подъ влияние на страститѣ въ нисши. На това Милль отговаря: въ такива моменти, хората не изгубватъ съзнанието, че това което вършѫтъ е по-малко цѣнно отъ другитѣ удоволствия.

Възразяватъ още, че хора, които въ младини сѫ се въодушевявали отъ най-високъ ентусиазъмъ къмъ всичко благородно, съ годинитѣ изгубватъ тая способность и ставатъ апатични — себелюбиви. Милль не допуща, щото хората дѣйствително да оказватъ прѣдпочитанье на нисшитѣ прѣдъ висшитѣ наслаждения. „Азъ съмъ убѣденъ въ това, че прѣди да се прѣдадѫтъ на нисшитѣ наслади, тѣ трѣбва окончателно да изгубѫтъ всѣка способность къмъ висшето. Благородството на чувствата образува у повечето хора твърдѣ нѣжно растение, което скоро умира не само отъ лошитѣ влияния, но и отъ недостатъчна храна. У повечето млади хора това умиранье на благороднитѣ чувства се извършва много скоро, докато онния занятия, които по своето обществено положение изпълняватъ и тази срѣда, въ която тѣ живѣѫтъ — сѫ неблагоприятни за проявяванье на тѣзи чувства“ (стр. 25). Висшитѣ стремления, сѫщо както и умственитѣ способности се изгубватъ, когато хората нѣматъ възможность да ги употрѣбяватъ на дѣло. И ако срѣщнемъ хора, които сѫ се въодушевявали отъ висши стремления и сѫ се прѣдали сега на нисши, то туй ще си обяснимъ не съ това, че тѣ сѫ дошли до съзнание, какво нисшитѣ наслади сѫ по-цѣнни отъ висшитѣ, а съ това, че тѣ сѫ единчкитѣ наслади, които имъ сѫ достѫпни или единственитѣ, отъ които още не сѫ загубили способностьта да се наслаждаватъ.

Ако сравнимъ Милля съ Бентама, то ще намѣримъ между тѣхъ голѣмо различие. Милль въвежда новъ елементъ — качеството на наслади, което се намира въ зависимость отъ причинитѣ, които произвождатъ наслади, когато у Бентама е безразлично, дали на билярдъ играемъ или съ поезия се занимаваме, стига и въ единия и въ другия случай количествата наслади да сѫ равни.

На противницитѣ на утилитаризма, които казватъ, че хората могѫтъ да живѣѭтъ и безъ щастие, че хората сѫ способни да жертвуватъ своето щастие, Милль отговаря, че утилитаризмътъ така сѫщо признава способностьта ни да жертвуваме своето лично щастие за щастието на другитѣ, но той отхвърля, че това самопожертвуване може да бѫде цѣль само на себе си. Утилитаризмътъ утвърждава, че е безплодна тая жертва, която не увеличава общата сумма щастие. Той одобрява само онова самопожертвуване, което има прѣдъ видъ щастието на другитѣ, щастието на цѣлото човѣчество. „Противницитѣ на утилитаризма, казва Милль, рѣдко биватъ толкова справедливи, щото да вникнѫтъ въ истинския му смисълъ и затова азъ повтарямъ още единъ пѫть, че щастието, което се признава за ржководенъ принципъ на човѣшката дѣятелность, не е лично, егоистично щастие, а щастие, което обема всички. Въ златнитѣ правила на Исуса ние намираме истинскиятъ духъ на утилитарната етика: постѫпвай така, както желаешъ и съ тебе да постѫпватъ; люби ближния си, както себе си — ето съвършения моралъ на утилитарна нравственость". (Стр. 39). А за да се приближимъ колкото е възможно до този принципъ, трѣбва въ обществото да има закони и учреждения, които би привели въ най-голѣма хармония индивидуалнитѣ интереси съ интереситѣ на обществото; трѣбва да имаме прѣдъ видъ и възпитанието, което да запечата въ ума на всѣки човѣкъ, че неговото лично щастие е нераздѣлно свързано съ щастието на другитѣ.

Видѣхме, че споредъ Бантама човѣкъ е дъленъ да се стреми къмъ щастието на другитѣ, защото съ това увеличава своето щастие. Милль се постава на съвсѣмъ друго гледище. За да докаже прѣхода отъ личния къмъ общия интересъ, Милль навожда едно психологическо съображение, вече съвсѣмъ несъвмѣстимо съ изходното положение на утилитаризма.

Изходната точка на Миллевото учение е удоволствието, защото той оцѣнява щастието споредъ блаженството на хората, но Милль енергично протестира противъ тѣзи, които схващатъ утилитаризма като егоистиченъ. Критериумътъ на утилитарния моралъ не е най голѣмото щастие на самия субектъ, а най-голѣма сумма общо щастие, и то не лично, егоистично, а щастие за всички. Въ самия стремежъ къмъ наслада Милль намира нѣщо, което надминава границитѣ на егоизма, това е желанието на човѣка да се намира въ съгласие съ ближнитѣ си; неговата дѣятелность да се одобрява отъ другитѣ. И понеже у човѣка бива ассоцинрана неговата личность и обществото, за това и той е невъзможенъ безъ обществото и тази общителность и ассоцияция

толкова повече заяква въ него, колкото повече се отдалечава отъ своя първобитенъ дивашки животъ. Поради тази ассоциация човѣкъ навиква да иска не само онова, което е приятно нему, но и това, което е въ хармония съ мнѣнието на другитѣ. Колкото повече обществото расте и общественитѣ връзки крѣпнѫтъ, индивидуалнитѣ стремежи все повече и повече се отъждествяватъ съ общото благо. Човѣкъ инстинктивно дохожда до тамъ, че полека-лека начева да съзнава себе си като сѫщество, което по своята природа и по необходимость е длъжно да взима участие въ интереситѣ на подобнитѣ си. Тъй щото, постепенно личното самолюбие става невъзможно, защото човѣкъ като се развива въ обществото, той се чувствува като членъ на това общество, като социялно сѫщество, а не като индивидуумъ. Тъй всѣко сѫщество привиква да намира повече наслада и да се чувствува по-добрѣ между свои подобни; това именно кара и човѣка да съобразява чувствата си съ щастието на другитѣ. И наистина човѣкъ отъ начало не може да иска нищо друго, освѣнъ най-голѣмо щастие за себе си, но послѣ постепенно свързва своята полза съ общата. Затова човѣкъ въ общество повечето пѫти захваща да иска общата полза. Ако чуждиятъ интересъ се съгласява повече съ моя интересъ, тогава това постоянно или непостоянно съвпаданье на двата интереса ще се ассоциира въ ума и азъ по-послѣ не само мисльж, че тѣзи два интереси сѫ нераздѣлни, но и не могѫ даже да не мисльж това; не ще да могѫ да си прѣдстава, какъ моето щастие може да бѫде отдѣлно отъ чуждото щастие. Само тѣзи хора, у които нѣма никакво нравствено чувство, могѫтъ да останѫтъ съвършенно чужди къмъ общото благо и не взиматъ въ достигането му никакво участие, ако това не е нуждно за личния имъ интересъ. По този начинъ критериумъ на нравственостьта става най-голѣмото щастие на най-много хора.

А самитѣ зародиши на тѣзи чувства могѫтъ леко да окрѣпнѫтъ подъ влияние на симпатията и възпитанието. Съ всѣка крачка въ пѫтя на политическия прогресъ, отстраняватъ се тѣзи причини, които усилватъ противнитѣ интереси; съ всѣка крачка въ пѫтя на умствения прогресъ се усилятъ влиянията, които възбуждатъ у индивидуума чувството на общность съ другитѣ. И ако прѣдположимъ, че това чувство на взаимность и единение бѫде всадено въ сърдцата на хората съ такава ревность, както сега всаждатъ религиознитѣ учения, то човѣкъ още отъ дѣтска възрасть ще бѫде окрѫженъ съ утилитарианство и такъвъ човѣкъ никой пѫть не би се съмнявалъ въ достатъчностьта на върховната санкция на утилитаризма.

Ако въ тая точка сравнимъ Милля съ Бентама, то ще видимъ пакъ огромна разлика, произходяща отъ това, че Милль признава чувство на общественость, което въ основа подкопава Бентамовото схващанье на егоизма като основенъ принципъ на морала. Споредъ Бентама, човѣкъ прави смѣтка — да ли ще трѣбва да съдѣйствува за благото на другитѣ или не, а споредъ Милля човѣкъ обладава такива чувства, които необходимо го подбуждатъ

къмъ общо благо. Бентамъ взима прѣдъ видъ *смѣтката* — изгодна ли му е тази или онази работа, а Милль дава значение на *чувството за солидарность*, което възниква вслѣдствие съвмѣстния социяленъ животъ.

Но независимо отъ тази разлика системитѣ на Бентама и Милля сѫ приблизително еднакви: и единия и другия твърди, че човѣкъ е длъженъ да се стреми къмъ увеличение общата сумма на щастие, което е и послѣденъ критериумъ на човѣшка дѣятелность.

Противницитѣ на утилитаризма сѫ казвали, че човѣкъ има и други цѣли, освѣнъ щастието и затова щастието не е единственото мѣрило за добро и зло. Има и *добродѣтели*, къмъ които човѣкъ се стреми съвършенно безкористно и които сѫ желаеми *сами по себе*. Очевидно е, че хората покрай щастието си желаятъ нѣщо, което е различно отъ него, — че се стремятъ и къмъ добродѣтелитѣ, а се отвръщаватъ отъ порока. А добродѣтелитѣ и порокътъ сѫ отрицателни величини на щастието. Така, допустнемъ ли, че щастието трѣбва да бѫде послѣдня цѣль на живота, тогава всѣки би билъ толкова по-близо до нравственния идеалъ, колкото по-щастливъ е той, и обратно най-щасливиятъ биималъ правото да се счита за най-добродѣтеленъ, нравственен. Хората цѣнятъ добродѣтелитѣ сами по себе. Утилитариститѣ отричатъ, че добродѣтелта може да бѫде желана безкористно, заради самата нея, безъ каквато и да била надежда за щастие. Добродѣтелта, казва Милль, не е първична, а тя се е образувала съ постепенното развитие на моралността у човѣка, като срѣдство за постиганье на цѣли. Първоначално тя е била само срѣдство, което води къмъ щастие, послѣ е станала часть отъ тази цѣль, а сега за нѣкои тя е самата цѣль, защото хората се стремятъ къмъ нея заради самата нея. Това лесно се обяснява съ слѣдния често употрѣбяванъ примѣръ: първоначално хората не сѫ се стремили къмъ паритѣ заради самитѣ тѣхъ, а за наслади тѣ, които може да се получатъ чрѣзъ тѣхъ; значи, тѣ сѫ били срѣдство. Но отсетнѣ хората отъ срѣдство сѫ ги обърнали въ цѣль и сега нѣкои се стремятъ къмъ тѣхъ само заради тѣхъ, напр. сребролюбцитѣ. Това се обяснява съ слѣднитѣ психологически причини. Ние отъ начало се стремимъ къмъ паритѣ като къмъ срѣдство за достиганье наслада. И понеже въ човѣка е ассоциирана наслади и паритѣ, то постепенно желанията захващатъ да се направляватъ непосрѣдственно не къмъ наслади, а къмъ пари, тъй че забравяме къмъ какво сме се стремили. И понеже това се повтаря много пѫти, то затова ние сега се стремимъ къмъ паритѣ заради самитѣ тѣхъ. Сѫщото е и съ добродѣтелта. Понеже първоначално е била годна за добиванье на щастие, хората послѣ вслѣдствие годностьта ѝ забравили, че тя е срѣдство и я провъзгласили за цѣль на стремленията си. Значи стремежътъ къмъ добродѣтель се основава на извѣстна ассоциация и понеже хората сѫ забравили тази ассоциация, затова захващаме да се стремимъ къмъ добродѣтелта като къмъ послѣдня цѣль.

Но какво ни задължава да извършваме онова, което знаемъ, че е добро и какво ни кара да избѣгваме лошитѣ нѣща? Избѣгваме

лошитѣ нѣща подъ страхъ на наказание било отъ Бога, било отъ хората; това задължение има своята основа въ желанието ни да придобиемъ благоразположението на хората и милостьта Божия, и най-сетнѣ, къмъ извършванье добри дѣла и избѣгванье на лоши ни кара извѣстно чувство, което се нарича съвѣсть. Слѣдъ извършванье на лоша постѫпка, това чувство се явява въ видъ на укоръ или на разкаяние. Но този страхъ, който ни кара отначало да избѣгваме лошавинитѣ и да извършваме добрини, трѣбва да прѣстане, и човѣкъ да дойде до това състояние, че да извършва доброто по естественъ начинъ; тогазъ човѣкъ ще върши добро и ще отбѣгва злото не подъ влияние на страха или въобще санкцията, а естествено и безъ да мисли за страха. Гризението на съвѣстьта е извѣстна силна болка, отъ която ние се боимъ и прѣди извършванье на лоша постѫпка мислимъ, добрѣ ли ще сторимъ, защото знаемъ, че тя ще се появи. Това чувство се усилва до толкова, щото кара хората да отбѣгватъ вършенье на лоши нѣща.

Но има мислители, които казватъ, че само тѣзи хора, които виждатъ въ нравственитѣ обязаности трансценденталенъ фактъ, обѣективна реалность, принадлежаща къмъ числото на „нѣщата сами по себе", само тѣзи хора иматъ право да се подчиняватъ на исканията на съвѣстьта, а не и тѣзъ, които я признаватъ за субѣективенъ фактъ, който сѫществува само въ човѣшкото съзнание. Милль справедливо забѣлѣзва, че човѣкъ на каквото и да е мнѣние касателно произхода на нравственитѣ обязаности, въ всички случаи принудителната сила на тѣзи обязаности се заключава въ собственитѣ субѣективни чувства.

Утилитарната доктрина, както и трѣбва да се очаква, не дава никакво значение на мотивитѣ на дѣйствията и всичкитѣ достоинства на постѫпкитѣ свожда изключително само къмъ слѣдствията. „Моралиститѣ отъ утилитарната школа, пише самъ Милль въ сѫщото съчинение, сѫ отишли по-далече отъ всички въ утвърждение на това, че подбудитѣ не играѫтъ никаква роля въ нравственитѣ постѫпки. Този, който изважда давящия се, постѫпва нравственно, по каквито мотиви и да е дѣйствувалъ, по чувство на дългъ или заради наградата, която го очаква" (стр. 42).

II

Ние видѣхме, че споредъ учението на утилитариститѣ човѣкъ е призванъ „да осѫществи най голѣмо щастие на най-много хора." Вслѣдствие на това щастието се явява най висше благо, което е послѣдна цѣль на човѣшкия животъ. Като пристѫпямъ да направѫ нѣколко критически бѣлѣжки върху това учение, най-напрѣдъ трѣбва да разгледамъ логическитѣ му грѣшки и непослѣдователности; първата и най-сѫществената ми работа ще бѫде, прочее, имманентната критика.

Както видѣхме, Дж. Ст. Милль казваше, че човѣкъ е длъженъ да дѣйствува за увеличение на общото щастие; той е длъженъ да се стреми къмъ общото благо. Да се запитамъ: защо съмъ длъженъ да се стремя къмъ общо щастие, като [illegible]чамъ изъ

тази сумма своето щастие? Милль прѣдполага, че въпроси отъ този родъ не могжтъ се доказва въ обикновения смисълъ на думата, но все пакъ могжтъ да се прѣдставятъ съображения, които правжтъ това положение убѣдително. Доказателството е малко оригинално. То е основано на факта, че всѣки индивидуумъ желае за себе си щастие. Това е несъмненъ фактъ. „Съгласете се, казва той, че всѣки човѣкъ желае щастие. А ако това е така, то щастието съставлява единствена цѣль на човѣшитѣ постжпки и степеньта на полученото щастие е мѣрилото на всѣка оцѣнка, а слѣдователно и критериумъ на нравственостьта.“ („Утилитаризъмъ“, стр. 81—2). Изъ този фактъ може да се докаже, че общото щастие, т. е. щастието на всички трѣбва да е желаемо. Да се съгласимъ съ утилитариститѣ, че човѣкъ е желалъ, желае и ще желае щастие, но ние не разбираме, какъ отъ тукъ слѣдва, че той е длъженъ да се стреми къмъ него, единственно къмъ него.

Нуждно е да признаемъ, че „щастието е благо“, именно, че „щастието на всѣко лице е благо на това лице“, а изъ това слѣдва, че общото щастие е благо за всички и въ това число и за мене, тъй като азъ принадлежж къмъ съвокупностьта на всички; азъ слѣдователно, съмъ длъженъ да се стремиж къмъ това общо щастие. Това неясно доказателство, че ние сме длъжни да се стремимъ къмъ общо щастие, трѣбва да се разбира въ тоя смисълъ: азъ се стремиж къмъ моето щастие — това е благо за менъ; ти се стремишъ къмъ твоето щастие — това е благо за тебъ; той се стреми къмъ своето щастие — това е благо за него; слѣдователно, общото щастие е общо благо, слѣдователно, то е и мое. Отъ това се изважда аргумента: тъй като моитѣ наслади сж благо за мене, твоитѣ за тебе, неговитѣ за него, то — моитѣ наслади plus твоитѣ наслади, plus неговитѣ наслади сж благо за мене, тебе и него.

И този единственъ аргументъ, който Милль привежда за доказателство на положението, че всѣки е длъженъ да се стреми къмъ общо щастие, въ основата си е погрѣшенъ. Той съдържа въ себе си логическа грѣшка. Тукъ се забравя, че нито насладнтѣ, нито хората могжтъ да се обединжтъ въ единъ аггрегатъ; това е все едно, както сполучливо се изразява Челпановъ, като да вземемъ да доказваме, че тъй като всѣки солдатинъ има 6 фута височина, 100 солдатина ще иматъ 600 фута височина, а това е възможно само, ако всѣки солдатинъ би стжпилъ на главата на другия. Точно въ такъвъ смисълъ и аргументътъ на Милля би билъ правъ само въ случая, ако бихме могли да съединимъ въ едно цѣло хорскитѣ сърдца така, че да се образува единъ аггрегатъ. Тъй като това не може да стане, то и разсжжденията на Милля сж неправилни. Карлейлъ е прѣдставилъ този аргументъ на Милля въ слѣдния образъ: „тъй като всѣка свиня иска да отдѣли повече отъ блатото за себе си, то всѣка по необходимость желае това за другитѣ и слѣдователно за всички“ [1].

По такъвъ начинъ виждаме, какъ свръзката, която правеше възможно прѣминаването отъ лично къмъ общо щастие, отъ

егоистичния къмъ алтруистичния моралъ, е слаба и несъгласна съ законитѣ на мисъльта.

Да прѣминемъ къмъ психологическото обоснование на утилитаризма. Утилитаризмътъ казва, че всички животни, въ това число и човѣкъ, всѣкога и всѣкждѣ се стремятъ къмъ наслада. Наслада или отсжтствие на страдание сж единственото нѣщо, което се желае абсолютно. Слѣдователно, всички нѣща, къмъ които се стремимъ, не съставлявать сами по себе прѣдметъ на нашето стремление, а сж срѣдство за достиганье наслада. Насладата е послѣдната цѣль на човѣшкия животъ и тя се желае отъ насъ абсолютно. Така, утилитариститѣ доказватъ абсолютната цѣна на насладата съ това, че човѣшката природа фактически цѣни насладата като такова.

Но ако вникнемъ внимателно въ това психологическо доказателство, ще видимъ, че и то е неправилно.

Ако би било вѣрно, именно, че живитѣ сжщества поставятъ за цѣль на своята дѣятелность насладата, то утилитаризма би могли да считаме за доказанъ, но въ дѣйствителность ако и да не може да се счита за безусловно лъжовно, то въ всѣки случай се нуждае отъ ограничения.

Нека обърнемъ внимание на това, какъ формулиратъ това основоположение самитѣ утилитаристи. Тѣ казватъ: „живитѣ сжщества се стремжтъ къмъ достиганье наслада и отстраняванье на страдания“. Цѣлта на човѣшката воля се явява достиганье наслада и отстраняванье страдания. „Единственъ мотивъ на човѣшката дѣятелность се явява насладата“

Но въ дѣйствителность хората за цѣль на своята дѣятелность не си поставятъ насладата, а нѣщо съвършено друго, което ние бихме могли да наречемъ обйективно съдържание.

За да се увѣримъ, нека разгледаме и този примѣръ, навожданъ почти отъ всички противници на утилитаризма: азъ съмъ гладенъ и трѣбва да се нахранж. Утилитариститѣ казватъ, че цѣлта на моята дѣятелность ще бжде самата наслада, а самия процесъ, ѣденьето, е срѣдство за достиганье на тази цѣль. Но така ли е това? Дали е истина, че когато се готвимъ да уталожимъ глада си, въ нашето съзнание насладата се явява цѣль, а процесътъ на ѣденье — срѣдство? Не. Въ сжщность цѣль на нашата дѣятелность се явява обйективния процесъ, приемание храна, а не прѣдставяваната наслада, — съ други думи, кога сѣдамъ на масата за да уталожж гладътъ си, то у менъ се явява не наслада отъ насищанье, а обйективния процесъ отъ приемание на храна.

Цѣль на волята не може всѣкога да бжде насладата, защото въ нашия душевенъ животъ има и дѣятелности, които се извършватъ подъ влияние на вдѣченията, които прѣдшествуватъ насладата. Пилето напр. кълве зрънца, но то нѣма никакво прѣдстав-

---

[1] Гл. Челпанов … утилитаризма, „Міръ божій“, 1900 год.

ление за наслада, която го очаква: тази наслада се явява само слѣдъ като влѣчението е удовлетворено. И чувството на благожелателство отъ начало отсѫтствува у дѣтето. Дѣтето извършва актъ на благожелателность и само отпослѣ се запознава съ наслади, които произтичатъ отъ това. Така, че въ развитието на душевния животъ удовлетворението на влѣченията първенствува на самото упознаванье на наслади. Какъ могѫтъ, прочее, утилитариститѣ да утвърждаватъ, че човѣкъ всѣкога се стреми къмъ наслади, когато той за самитѣ наслади узнава по-послѣ?!

Въ първитѣ мѣсеци отъ живота си човѣкъ нѣма никакво прѣдставление за наслада и страдание, тъй като въобще нѣма никакви прѣдставления. Дѣятелноститѣ отъ този периодъ сѫ такива, че иматъ за цѣль само съхранение живота на организма. Всички тѣзи дѣйствия, които способствуватъ за съхранение живота на организма, се съпровождатъ съ наслади; всички онѣзи, които заплашватъ живота, сѫ съпроводени съ страдания. По такъвъ начинъ наслади и страданията сѫ показатели и признаци на това, какви дѣйствия живото сѫщество трѣбва да извършва и какви да избѣгва. На тази стадия на развитието живитѣ сѫщества не прѣдвиждатъ, че резултатътъ отъ една извършена дѣятелность е наслада или отбѣгванье страдания; тѣ просто извършватъ дѣйствия. А само когато сѫществото се развие, то започва да прѣдвижда, че резултатитѣ отъ тѣзи или други дѣйстия сѫ наслади или отстранения на страдания.[1]

Какъ произхождатъ подобни родови явления, можемъ го прѣдстави съ слѣдния образъ: да прѣдположимъ, че когато сѫществува произведено дѣйствие А, съ него всѣкога се свързва и чувственото удоволствие В. Ако това става много пѫти, то вслѣдствие ассоциацията свързката между дѣйствието А и чувственото удоволствие В става толкова трайна, че щомъ си прѣдставимъ дѣйствието А, този часъ се явява и прѣдставление за удоволствието В. Когато животното се стреми да извърши такива дѣйствия, които способствуватъ за съхранение на живота му, то при прѣдставянье на такива дѣйствия у него се явява и наслада. По такъвъ начинъ прѣдставлението за наслада е знакъ, че дѣйствието трѣбва да бѫде извършено, а прѣдставлението за страдание е знакъ, че дѣйствието не трѣбва да бѫде извършено.

Отъ това може да се види, че животнитѣ се стремѫтъ именно къмъ извършванье на дѣйствието, а чувствата на наслада и страдание си явяватъ само като прѣдупрѣждение на това, което трѣбва да се извърши. Отъ това може да се види, колко сѫ неправи утилитариститѣ, които утвърждаватъ, че насладѝтѣ се явяватъ всѣкога цѣль на стремежитѣ ни. Оказва се, че въ първата стадия на развитието прѣдставление за наслади нѣма; отъ начало дѣйствията се извършватъ само заради влеченията. Прѣдставленията изобщо и прѣдставленията за наслади въ частность сѫ само резултатъ на по-късно развитие.

---

[1] Челпановъ. Моральная система утилитаризма.

Ако цѣлта на нашия животъ бѣше получаванье на повече наслади, то безразлично щѣше да бѫде за насъ, съ какви срѣдства достигаме една цѣль. Но това не е така: ние отъ собственъ опитъ виждаме, че често пѫти човѣкъ се стреми къмъ таквизъ нѣща, отъ които не очаква никакво удоволствие. Войникътъ не отива да мре — отъ удоволствие.

Ако цѣлта на живота бѣше насладата, то ние при постиганье на една цѣль бихме гледали съ по малко трудъ да получимъ повече наслади. Но и това всѣки пѫть не е така. Ние виждаме хора да се стремѣтъ да постигнѫтъ извѣстни нѣща съ голѣми и на гледъ излишни мѫки. Напр. единъ ловецъ не се съгласява да си купи единъ заекъ и да си сготви обѣдъ отъ него; не се съгласява да върже единъ купенъ заекъ и да го застрѣля; не се съгласява да ходи на ловъ въ мѣсто, дѣто животнитѣ сѫ заградени и не могѫтъ свободно да бѣгатъ. Той прѣдпочита да иде на ловъ въ балкана и да прѣнесе всички неприятности, свързани съ прѣслѣдванье дивеча. Ако слѣдъ това той направи равносмѣтка, неудоволствията ще бѫдѫтъ много повече отъ насладитѣ. При игра на шахъ най-главна задача, изглежда, че е да се побѣди противника, но не е това цѣлта, съ която захващаме играта. Единъ добъръ играчъ не приема да играе съ единъ неукъ, защото като има за противникъ неопитенъ играчъ, той не ще може да упражни своята дѣятелность. Отъ тукъ виждаме, че човѣкъ се стреми къмъ развитие на способноститѣ си, а насладата дохожда сама по себе.

Паулсенъ формулира цѣлта на живота така: „човѣкъ иска да играе и да учи, да работи и да печели, да люби и уважава, да се подчинява и да управлява, да се бори и да побѣждава, да мисли и да изслѣдва — и всичко това по рода на развитието си, споредъ както се прѣдставлява животътъ въ своитѣ естествени фази. Той иска да прѣживѣе отношението на дѣте къмъ родители, на ученикъ къмъ учитель, на калфа къмъ майсторъ; той иска да прѣкара състоянието на братъ между братя, приятель между приятели, гражданинъ между граждани; той иска да прѣживѣе положението на любовникъ, съпругъ и баща; той иска да възпитава дѣцата си, които ще запазѫтъ и продължѫтъ съдържанието на негова животъ. Когато прѣживѣе всичко това и въ всички работи се покаже отличенъ човѣкъ, тогава негова животъ е пъленъ съ задоволства".

А и потрѣбитѣ на една всестранно развита личность изискватъ разновидна дѣятелность и ако не се изпълни това искание, човѣкъ се счита нещастенъ. Велики художници, като Толстоя и Мопасана, ни сѫ дали десетки примѣри, въ които спънкитѣ за проявяванье на пълна дѣятелность сѫ тъй чувствителни, че човѣкъ става индифферентенъ, апатиченъ и незадоволенъ отъ живота си и такива хора обикновенно свършватъ съ самоубийство.

На кратко, цѣлта на човѣшкитѣ стремления не се състои въ това, да получимъ [illegible], а да прѣживѣемъ богатъ, пъленъ и разнообр[illegible] упражняваме всички негови сили и способност[illegible] въ всичкитѣ дѣйствия,

които човѣкъ върши, той се стреми не къмъ наслади, а къмъ извършванье на извѣстни обйективни дѣйствия. Цѣль на волята е не насладата, а едно обйективно благо.

Но и отъ друго гледище утилитаризмътъ не може да бѫде задоволителна теория. Човѣкъ не може да си постави за непосрѣдствена цѣль на живота щастието, защото поставянѣто на тази цѣль е равносилно съ непостиганѣто ѝ. Ако мислимъ за наслада нѣма да я получимъ, ако не насочимъ дѣятелностьта си къмъ каква и да е обйективна цѣль, та насладата да дойде отъ само себе. Епикурейцитѣ, които всѣкога търсѣтъ наслади, никога не ги добиватъ пълно. Този недостатъкъ на утилитаризма сполучливо е нареченъ отъ Челпанова „основенъ парадоксъ на хедонизма". Този недостатъкъ на хедонизма го чувствува и самъ Милль, който въ своята автобиография пише: „За да станемъ щастливи има едно срѣдство: да избираме за цѣль на живота си не щастието, но каква да е цѣль, чужда нему" (стр. 126).

По-нататъкъ, утилитариститѣ не прилагатъ послѣдователно принципа си въ живота: не вематъ въ смѣтка насладитѣ и страданията, кога опрѣдѣлятъ цѣлта на една личность или на цѣлъ народъ. Лѣкаръть избира едно или друго срѣдство, като взема въ съображение не чувствата на наслади и страдания, а потрѣбитѣ на жизненитѣ функции. Възпитательтъ, когато мисли за приспособяванье на една или друга педагогическа мѣрка, не взема въ съображение това, дали за дѣтето ще бѫде приятно или мѫчително, но дали тя ще послужи за развитие на интеллектуалнитѣ и моралнитѣ способности на възпитаника въ смисълъ на жизнени идеали. Сѫщо така постѫпва и общественията дѣятель, когато обсѫжда кой да е въпросъ; той не взима въ съображение насладитѣ, а дали е полезно или врѣдно въздѣйствието върху народното развитие въ смисълъ на неговия идеаленъ образъ.

Бентамъ бѣше взелъ като главно свойство на насладитѣ количеството, а Милль взема въ съображение и качеството имъ. Едни наслади, които се намиратъ въ свръзка съ развитието на духовнитѣ сили на човѣка, сѫ по-високи отъ други. Че самата наслада не съставлява цѣль на човѣшкия животъ, показва слѣдното размишление на Челпанова. Да допуснемъ, че на техниката се е удало да намѣри срѣдство, което би прѣнесло човѣка въ „състояние на приятно съновидѣние, безъ поврѣда за здравето. Бихме ли считали изобретателя му благодѣтель на човѣчеството? И би ли се намѣрили хора, които да прѣдпочетѫтъ сладкия безсъзнателенъ животъ прѣдъ дѣйствителния? Може да се вѣрва, че и хедониститѣ би се отказали отъ такъвъ животъ, защото такъвъ животъ би билъ несъотвѣтственъ и би прѣстаналъ да бѫде човѣшки животъ. Слѣдователно, ние взимаме въ съображение и качеството на насладитѣ. А тъй като качеството се намира въ зависимость отъ проявлението на духовнитѣ сили въ човѣка, то ние внасяме въ утилитаризма елементъ, който той по принципъ, не може да съдържа.

Най-послѣ, струва ми се, че утилитаризмътъ не отговаря на човѣшкитѣ чувства, на онази висша нравственость, която и самитѣ утилитаристи, ако и да не признаватъ, не могатъ да не уважаватъ. Единъ примѣръ. Сократъ бѣ осѫденъ на смъртъ. Сократъ прѣдсѣщаше края на процесса. Той знаеше, че ако се покаже по-малко гордъ прѣдъ сѫдиитѣ, той можеше да ги умилостиви. Но той прѣдпочете да се лиши отъ живота, нежели да унижи своето достоинство. Сѫщо тъй той отхвърли и прѣдложението да избѣга. Очевидно е, че съ тази постѫпка Сократъ прѣдпочете своитѣ убѣждения прѣдъ личното благо и си заслужи удивлението на потомството. И ние не бихме желали, щото Сократъ да постѫпѣше иначе.

Другъ типиченъ примѣръ прѣдставлява сѫдбата на великия философъ отъ епохата на възраждането — Джордано Бруно. Той се бори за едно свѣтло дѣло, което стои по-високо отъ всѣко лично щастие. Отъ тѣзи примѣри виждаме, че вънъ отъ дѣйствията, които се диктуватъ отъ егоистични чувства, има и дѣйствия, мотивъ на които сѫ прѣдставленията и чувствата, които прѣкрачватъ границитѣ на индивидуалното „азъ“. И ако сѫществува такъвъ по-обширенъ моралъ, който минава границитѣ на егоизма, тогава живота ще ни се прѣдстави насочванъ отъ по-високи идеали. Тѣзи закони, които налагатъ на човѣка неегоистични, „незаинтересовани“ дѣйствия, сѫ и дѣйствителнитѣ морални закони. Нравственостьта ни прѣдписва да вършимъ извѣстни дѣйствия, но ако тѣ бѣха егоистични, тогава би било излишно да се налагатъ като дългъ. Нравственостьта прѣдполага не подчинение на егоистични подбуди, а борба противъ тѣхъ.

Но ние нѣмаме и право да отхвърляме тази теория само затова, че тя не поставя възвишени задачи. И трѣбва да се каже, че упрѣка въ недостатъчна възвишеность на тази теория е съвсѣмъ неоснователенъ. За Епикура е извѣстно, че е билъ единъ отъ най благороднитѣ хора на своето врѣме. А това сѫщо може да се каже, и за Бентама, и за Милля. За Бентама е извѣстно, че той всичкия си животъ и всичката си дѣятелность отдалъ на общото благо, и въобще е ималъ много присърдце интереситѣ на човѣчеството; на всѣкѫдѣ се е старалъ до прокара принципа — най-голѣмо щастие на най-много хора. Благадарение на него въ Англия се е смекчило углавното законодателство, отмѣнило се е заточението, въвела се е изправителната система, основана на морални закони и усъвършенствували се присѫжнитѣ сѫдилища. Не може да се откаже и благотворното влияние изобщо на утилитаризмътъ. Даже противницитѣ му признаватъ, че въ политическитѣ и законодателни реформи заслугитѣ му сѫ неоцѣними.

Така щото не може да се каже, че утилитаризмътъ е абсолютно лъжовна теория. По-право е да кажемъ, че той съдържа часть отъ истината, но не всичката истина.

Неоснователна ли?

Отговоръ на брошурата „Неоснователна война“, отъ поручикъ В. Гужгуловъ

(Продължение и край)

IV

Колкото за „традицията“, за която споменава г. Гужгуловъ въ брошурата си, ний мислимъ, че може да се каже много нѣщо, което нѣма да бѫде въ полза на днешното интеллигентно офицерство. Самитѣ офицери знаятъ твърдѣ добрѣ, че почти всичкитѣ имъ лъскави дрънкалки и висулки сж ръждясалъ скелетъ на традиции отъ врѣмената на разни Людовиковци, когато накитения човѣкъ се е считалъ за уменъ и храбъръ. Все като жертва на тия традиции трѣбва да се счита и оная финансова глупость — да се строятъ отъ държавата особенни, отдѣлни отъ казармата, „прѣкрасни“ палати за офицерски клубове. Ами онова смѣшно „неприродно“ явление — да се произвождатъ въ офицерски чинъ петъ-годишни дѣца и да се зачисляватъ въ полковетѣ — не показва ли и то, че самата „обособленость“ на офицерството е традиция отъ 18-ия вѣкъ? Ето защо, ний мислимъ, че българското офицерство, което излиза изъ срѣдата на единъ отъ най-демократическитѣ народи на нашата планета, трѣбва да се опрости съ тия традиции, защото тѣ не само не увеличаватъ неговото достоинство, а принасятъ само врѣда, като прѣсаждатъ у насъ омразнитѣ монархически нрави и луксове.

Дохождаме най-послѣ до тая часть отъ брошурата, която се занимава съ заплатитѣ, като изкарва, че заплатитѣ на висшитѣ офицери не били голѣми, а на нисшитѣ били съвсѣмъ недостатъчни. Разбира се, за да дойде до това заключение, авторътъ не признава, че може да стане каквото и да е упростяванье въ луксозностьта на облѣклото и охолностьта на офицерския животъ. Нѣщо повече даже; г-нъ Гужгуловъ, като си туря очилата на аристократитѣ офицери отъ прѣди единъ вѣкъ, поддържа съ една откровеность, достойна за съжаление, че цѣлия животъ на офицера — въ казармата, у дома и между гражданитѣ — трѣбва да почива на блѣсъкъ и рас-

Най-послѣ, струва ми се, че утилитаризмътъ не отговаря на човѣшкитѣ чувства, на онази висша нравственость, която и самитѣ утилитаристи, ако и да не признаватъ, не могжтъ да не уважаватъ. Единъ примѣръ. Сократъ бѣ осжденъ на смъртъ. Сократъ прѣдсѣщаше края на процесса. Той знаеше, че ако се покаже помалко гордъ прѣдъ сждиитѣ, той можеше да ги умилостиви. Но той прѣдпочете да се лиши отъ живота, нежели да унижи своето достоинство. Сжщо тъй той отхвърли и прѣдложението да избѣга. Очевидно е, че съ тази постжпка Сократъ прѣдпочете своитѣ убѣждения прѣдъ личното благо и си заслужи удивлението на потомството. И ние не бихме желали, щото Сократъ да постжпѣше иначе.

Другъ типиченъ примѣръ прѣдставлява сждбата на великия философъ отъ епохата на възраждането — Джордано Бруно. Той се бори за едно свѣтло дѣло, което стои по-високо отъ всѣко лично щастие. Отъ тѣзи примѣри виждаме, че вънъ отъ дѣйствията, които се диктуватъ отъ егоистични чувства, има и дѣйствия, мотивъ на които сж прѣдставленията и чувствата, които прѣкрачватъ границитѣ на индивидуалното „азъ“. И ако сжществува такъвъ по-обширенъ моралъ, който минава границитѣ на егоизма, тогава живота ще ни се прѣдстави насочванъ отъ по-високи идеали. Тѣзи закони, които налагатъ на човѣка неегоистични, „незаинтересовани“ дѣйствия, сж и дѣйствителнитѣ морални закони. Нравствеността ни прѣдписва да вършимъ извѣстни дѣйствия, но ако тѣ бѣха егоистични, тогава би било излишно да се налагатъ като дългъ. Нравствеността прѣдполага не подчинение на егоистични подбуди, а борба противъ тѣхъ.

Но ние нѣмаме и право да отхвърляме тази теория само затова, че тя не поставя възвишени задачи. И трѣбва да се каже, че упрѣка въ недостатъчна възвишеность на тази теория е съвсѣмъ неоснователенъ. За Епикура е извѣстно, че е билъ единъ отъ най благороднитѣ хора на своето врѣме. А това сжщо може да се каже, и за Бентама, и за Милля. За Бентама е извѣстно, че той всичкия си животъ и всичката си дѣятелность отдалъ на общото благо, и въобще е ималъ много присърдце интереситѣ на човѣчеството; на всѣкждѣ се е старалъ да прокара принципа — най-голѣмо щастие на най-много хора. Благодарение на него въ Англия се е смекчило углавното законодателство, отмѣнило се е заточението, въвела се е изправителната система, основана на морални закони и усъвършенствували се присижнитѣ сждилища. Не може да се откаже и благотворното влияние изобщо на утилитаризмътъ. Даже противницитѣ му признаватъ, че въ политическитѣ и законодателни реформи заслугитѣ му сж неоцѣнимы.

Така щото не може да се каже, че утилитаризмътъ е абсолютно лъжовна теория. По-право е да кажемъ, че той съдържа часть отъ истината, но не всичката истина.

Неоснователна ли?

Отговоръ на брошурата „Неоснователна война“, отъ поручикъ В. Гужгуловъ

(Продължение и край)

IV

Колкото за „традицията“, за която споменава г. Гужгуловъ въ брошурата си, ний мислимъ, че може да се каже много нѣщо, което нѣма да бѫде въ полза на днешното интеллигентно офицерство. Самитѣ офицери знаятъ твърдѣ добрѣ, че почти всичкитѣ имъ лъскави дрънкалки и висулки сѫ ръждясалъ скелетъ на традиции отъ врѣмената на разни Людовиковци, когато накитения човѣкъ се е считалъ за уменъ и храбъръ. Все като жертва на тия традиции трѣбва да се счита и оная финансова глупость — да се строятъ отъ държавата особенни, отдѣлни отъ казармата, „прѣкрасни“ палати за офицерски клубове. Ами онова смѣшно „неприродно“ явление — да се произвождатъ въ офицерски чинъ петь-годишни дѣца и да се зачисляватъ въ полковетѣ — не показва ли и то, че самата „обособленость“ на офицерството е традиция отъ 18-ия вѣкъ? Ето защо, ний мислимъ, че българското офицерство, което излиза изъ срѣдата на единъ отъ най-демократическитѣ народи на нашата планета, трѣбва да се опрости съ тия традиции, защото тѣ не само не увеличаватъ неговото достоинство, а принасятъ само врѣда, като прѣсаждатъ у насъ омразнитѣ монархически нрави и луксове.

Дохождаме най-послѣ до тая часть отъ брошурата, която се занимава съ заплатитѣ, като изкарва, че заплатитѣ на висшитѣ офицери не били голѣми, а на нисшитѣ били съвсѣмъ недостатъчни. Разбира се, за да дойде до това заключение, авторътъ не признава, че може да стане каквото и да е упростяванье въ луксозностьта на облѣклото и охолностьта на офицерския животъ. Нѣщо повече даже; г-нъ Гужгуловъ, като си туря очилата на аристократитѣ офицери отъ прѣди единъ вѣкъ, поддържа съ една откровеность, достойна за съжаление, че цѣлия животъ на офицера — въ казармата, у дома и между гражданитѣ — трѣбва да почива на блѣсъкъ и рас-

кошъ. Той е убѣденъ, че безъ тия качества на офицерския животъ въ мирно врѣме не може да се очаква успѣхъ въ врѣме на война. Като застава твърдо на такава основа, той твърди, че е „неоснователно“ да се говори за нѣкакво материялно облагодѣтелствуванье на офицеритѣ спрямо другитѣ служащи. Безъ да наречемъ автора на брошурата „окаянъ писатель“, както той нарича насъ, ний ще се потрудимъ да покажемъ и тукъ всичката несъстоятелность на неговитѣ доводи.

Прѣди всичко авторътъ ни дава „отчасти“ право, за дѣто сме привели като куриозъ смѣтката на в. „Телеграфъ“ за мѣсечнитѣ разноски на нашия генералъ, понеже тая смѣтка била „топтанъ“ и „малко прѣувеличена“. Подиръ това, авторътъ споменава за първата наша таблица съ графическото изобразяванье на годишнитѣ заплати на офицеритѣ и по-голѣмата часть отъ чиновницитѣ, като изопачава смисълътъ на нашитѣ думи относително сравнението на полковника съ прѣдсѣдателя на кассационния сѫдъ, а сѫщо подполковницитѣ съ редовнитѣ профессори на Висшето Училище. Интересно е, че брошурата твърди „съ положителность“, какво именно (?) офицеритѣ ставали жертва на охтиката и то „въ двойно по-голѣмъ %“, отколкото ратницитѣ на умственния трудъ. Разбира се, тая положителность брошурата не потвърдява съ нищо. Авторътъ възстава най-много противъ това, което бѣхме казали за възнаграждението на нисшитѣ офицери, че тѣ сѫ много помалко възнаградени отъ висшитѣ, но въ сравнение съ гражданскитѣ служащи тѣ сѫ все по-добрѣ възнаградени. Но това е цѣла истина, защото нисшитѣ офицери получаватъ много по-голѣми заплати отъ всички свои другари граждански служащи, които иматъ еднакво образование съ тѣхъ. Не е ли истина, че основниятъ учитель се назначава близу съ $2^1/_2$ пѫти по-малка заплата отъ другаря си подпоручикъ? Ами какво значи това, гдѣто днесь се назначаватъ почти по всички други вѣдомства съ равна или даже по малка заплата и лица съ висше образование? Не може да се сравнятъ по никой начинъ разноскитѣ, врѣмето и трудътъ, които се употрѣбяватъ отъ едно лице за свършванье пълна гимназия и нѣкой клонъ отъ университета въ странство или нашето Висше Училище, съ разноскитѣ, врѣметo и трудътъ на единъ юнкеръ, макаръ че послѣдниятъ се пуска въ житейското море чрѣзъ особенни царски салтанати, балове и гощавки. Съгласни сме съ г. Гужгулова, че при сегашното луксозно облѣкло и раскошния животъ на офицеритѣ, заплатитѣ на подпоручика и поручика сѫ едвамъ достатъчни, но причинитѣ на това сѫ съвсѣмъ излишнитѣ подражания на ония държави, между офицеритѣ на които има разни принцове, графове, херцози, лордове и т. н.

Слѣдъ това брошурата прѣминава на втората наша таблица, която ни прѣдставлява сравнение въ вървежа на службитѣ, повишенията и възнагрѫжденията на четирма съученици, които би свършили заедно V классъ и отъ които първиятъ избира офицерството, вториятъ — правосѫдието, третиятъ — става учитель въ

срѣдно училище и четвъртиятъ — основенъ учитель. Освѣнъ това, за тая таблица казахме буквално слѣдньото, което трѣбваше да се има прѣдъ видъ отъ автора:

„Прѣдполага се, че и четирмата сж надарени съ еднакви умственни способности и сж си изпълнявали акуратно работата, затова сж и р е д о в н о п о в и ш а в а н и. Да допуснемъ, при това, че сж уволнени и пенсионирани едноврѣменно 30 години слѣдъ раздѣлата имъ отъ V-и классъ. Знакътъ — означава похарчени пари отъ своитѣ (бащини или взети подъ лихва). Заплатитѣ сж взети отъ тъзгодишния бюджетъ".

Тукъ авторътъ помислилъ, че откpилъ une terre inconnue. Той се провиква: „Е! любезний писателю, та не мислѣхте ли, че това ваше писано ще го четжтъ и хора разбрани, които ще искатъ да го провѣржтъ. . . ." Споредъ него, повишенията на офицерина не били вѣрни, макаръ и да сме ги направили по-бавно отколкото се прѣдвижда въ закона. Не трѣбвало да прѣдвиждаме за офицера повишение до генералъ, ами да сме го уволнили като ротенъ капитанъ (слѣдъ 27 годишна служба!), защото „така щѣло да бжде за напрѣдъ". Ами отъ гдѣ сж се взели и отъ кждѣ ще се взиматъ висшитѣ офицери за въ бждащe? Може би да се мисли, че тѣ ще ни дохождатъ готови отъ нѣкоя друга планета. Ний не можемъ да разберемъ едно нѣщо: защо г. Гужгуловъ не е съгледалъ, че сжщата „н е в ѣ р н о с т ь" и сжщия „н а й - щ а с т л и в ъ з а к о н е н ъ с л у ч а й" ний сме вложили въ тази таблица и по отношение на останалитѣ трима другари на офицера. Но да се обяснимъ. Ний допуснахме, че и четирмата другари се уволняватъ едноврѣменно (1912 г.) като най-висши служители по своята часть: офицерътъ се пенсионира слѣдъ 27 годишна служба като г е н е р а л ъ съ слѣдуемата по закона годишна пенсия — 5832 л.; сждията слѣдъ 23 годишна служба — като п р ѣ д с ѣ д а т е л ь н а а п ѣ л а ц и я т а съ год. пенсия — 2314 л.; гимназиялниятъ учитель слѣдъ 24 годишна служба — като н а ч а л н и к ъ н а о т д ѣ л е н и е въ минист. на народното просвѣщение съ год. пенсия — 2098 л. и основниятъ учитель слѣдъ 28 годишна служба — като о к о л и й с к и и н с п е к т о р ъ съ год. пенсия — 1105 л.

Вѣрно е, че не всѣки офицеръ ще стане висшъ офицеръ, но три пжти повече е вѣрно, че не всѣки сждия, всѣки классенъ учитель и всѣки основенъ учитель — ще може да достигне указаната най-висока длъжность. Това е така и ний ще го докажемъ съ цифри, взети отъ българския бюджетъ, въ слѣдующитѣ редове.

I Всичкитѣ офицери сж около 1900, отъ които 320 сж висши; отъ това слѣдва, че на всѣки 100 офицери 17 души сж сигурни, че ще стайжтъ висши офицери и ще получатъ едно увеличение върху послѣднята си заплата (рот. капитанъ) отъ **1500** л. (за майора) до **8100** л. (за генерала).

II Всички сждии (кассация, апеллация, окр. сждъ, прокурори, слѣдователи, мирови сжд.) сж около 430, отъ които 60 сж висши (касац., апел., прѣдсѣд. на окр. с); отъ това слѣдва, че на всѣки 100 сждии 14 души сж сигурни (ако не имъ бъркаха адвокатитѣ), че ще станжтъ висши и ще получатъ едно увеличение върху послѣднята си заплата (подпрѣдс. окр. с.) отъ **840** л. (за чл. апелация или прѣдс. окр. с.) до **2640** за прѣдс на отдѣление въ касацията).

III. Всички классни учители сж около 1300, отъ които 55 съ висши длъжности (директори, окр. инспектори, редовни и извънредни профе сори,

начал. отдѣление въ минист); отъ това слѣдва, че на всѣки 100 кл. учители само 4 души сж сигурни че ще получжтъ едно увеличение върху послѣднята си заплата (I-степененъ учитель) отъ **420** л. (за дирек. въ дѣв. гимназия или педаг. училище) до **1260** л (за началникъ въ министерството).

IV. Всички основни учители сж около 6000, отъ които срѣдньо (за миналата год.) 30 околийски инспектори; отъ това слѣдва, че на всѣки 200 основ. учители само 1 е сигуренъ, че ще получи увеличение върху послѣднята си заплата (I-степ. учитель) отъ **456** лева (окол. инспекторъ)

Ето какво говорижтъ цифритѣ, които не притежаватъ човѣшкитѣ страсти, за да ни лъжжтъ. Тѣ показватъ най-ясно, кое отъ четиритѣ сравнени въ таблицата лица има най-голѣма сигурность да вземе висока длъжность и кое отъ тия лица може да си построи по-дълга стълба отъ излишнитѣ български левове, за да изпълзи на онзи чародѣенъ връхъ, гдѣто не живѣжтъ „прости смъртни“. Колкото за това, че не всички учители и сѣдни отъ 1883 — 1884 год. сж отивали въ странство съ пълно гимназиално образование, както и че не всички основни учители отъ онова врѣме имать пълно срѣдно образование — това е вѣрно, както е вѣрно и това, че по ония врѣмена цѣли випуски отъ военното училище (па даже и съ III и IV классъ) сж произвеждани слѣдъ 1-2 години въ офицери. Обаче, брошурата говори само за извънреднитѣ случаи въ другитѣ вѣдомства, както е постжпено и въ долнитѣ редове:

„... Харчи за своя студентъ 1800 л., когато той може прѣкрасно (к. н.) съ 1200 л. да проживѣе въ странство и съ 900 л., ако бѣде въ София..... Поставилъ е за своя сѣдия, като войникъ, да харчи 600 л., когато за сжщата (?) цѣль за юнкера отпуща само 150 л.....“

За тия претенции ний се просто червимъ на дебелоочието на автора и то не затова, че не може да се прѣмине скромно съ толкова пари, колкото за това, че авторътъ трѣбва „прѣкрасно“ да знае, че на единъ офицеръ — студентъ въ странство държавата плаща пакъ за „прѣкрасно проживѣване“ тъкмо **4500** л. годишно или близо 4 пжти по 1200 лева! За честьта на г. Гужгулова, ний допускаме, че той, ако твърди добросъвѣстно за прѣминаване на единъ студентъ съ 1200 л. годишно въ Лионъ, Дрезденъ, Виена, Римъ, Женева и т. н., — то ще се съгласи съ насъ, че харченьето по 4500 л. год. отъ страна на офицеръ въ сжщитѣ градове е не само едно непростително разпиляване на държавната пара отъ защищаваното отъ него висше военно началство, но е и една явна неправда, гдѣто сжщата държава се явява като една мащеха на цивилнитѣ студенти, на които плаща отъ 1800 л. до 2400 л. годишно. Нека да не се оправдава това ограбване на българската хазна съ нѣкакво достолѣпие на България, защото ний знаемъ съ каква ирония ни казватъ чужденцитѣ: „votre grenouille se croit plus grande qu'un boeuf“! (Вашата жаба се мисли по-голѣма отъ вола). Много българи сж изпитали тая и подобни иронии на себе си, когато сж били въ такива градове въ странство, [illegible] и български офицери, които сж обръщали [illegible] било съ своето лъскаво и скжпо облѣкло, б[illegible] ъ животъ. А за втор[illegible] нѣщо отъ

приведения цитатъ има да кажемъ това: прѣдвидѣли сме на сѫдията-войникъ годишно 450 лева повече отъ юнкера, защото послѣдния има безплатно въ военното училище добра и чиста храна, пранье и други дреболии; а за всичко това сѫдията трѣбва да плати, защото не може да яде онова, което се нарича неговито буломачъ и отъ нѣкои офицери.

На ценза и изпититѣ брошурата дава съвсѣмъ малко значение, а се спира главно на качеството и количеството на работата на офицеритѣ въ сравнение съ тая на гражданскитѣ служащи. Тука авторътъ се е много разпространилъ, та едно подробно посочванье несъстоятелностьта и пристрастието на доводитѣ би ни отвело твърдѣ далечъ; за това ще се задоволимъ само да покажемъ, до какъвъ резултатъ сѫ го довели неговитѣ очила, прѣзъ които вижда чуждия трудъ като нищожество прѣдъ тоя на офицеритѣ. Тъй напримѣръ, слѣдъ едно увеличаванье работното врѣме на офицерина и слѣдъ едно двойно намаление на дѣствителнитѣ работни часове на сѫдията и учителитѣ, то изкарва, че офицерътъ работи годишно 2080 часа, когато сѫдията 1287 часа, а учителя — само 780 часа! До колко това е вѣрно, може да се сѫди по това, че той не признава за учителитѣ никакво врѣме за прѣдварително подготвянье на уроцитѣ, за приготовление на опити, за прѣглежданье на разни ученически работи (домашни, классни, срочни), нито пъкъ е помислилъ за ония извънредни работи, които се влагатъ въ обязаность на учителитѣ отъ училищнитѣ правилници (дежурства, класно наставничество, разни комиссии и пр.). Ний ще попитаме само едно: защо на старшитѣ унтеръ-офицери и на фелдфебелитѣ не се плаща на равно съ офицеритѣ, когато цѣлото описание въ брошурата на офицерската работа (и по качество и по количество) може изцѣло да се приложи и за тия нещастници? Нека ни бѫде простено за тоя въпросъ, защото всѣки ще ни оправдае, като прочете стр. 50—58 отъ брошурата.

Най-послѣ авторътъ на брошурата е намѣрилъ самъ, че е недостатъчно мотивирана голѣмината на офицерскитѣ заплати, та е прибѣгналъ и до една подробна мѣсечна смѣтка за разноскитѣ, която смѣтка е прѣдшествувалъ съ „необходимостьта“ на „особенно — специално положение“, а, слѣдователно, и специаленъ животъ за офицера. Ний указваме на слѣднитѣ текстуални бисерчета:

„Ако сравнимъ нуждитѣ на офицера съ тия на невоеннитѣ, които сѫ съ еднакво възпитание и образование, които заематъ еднакво съ него обществено положение, то ще намѣримъ (?), че неговитѣ нужди, а слѣдователно и разходитѣ му, сѫ по-голѣми отъ тѣзи на неговитѣ невоенни другари; защото неговото положение, ако може така да се изразимъ, е особенно-специално положение (благородие! б. н), което безспорно (?) изисква и съотвѣтствующитѣ особенни специални разходи (к. н.) . . . .

„Офицерътъ е длъженъ (?) да се храни въ военното събрание или . . . въ по-приличенъ ресторантъ, въ противенъ случай той рискува да бѫде обвиненъ въ неумѣние да пази своето достолѣпие (к. н.) . . . .

„**Красотата и сжлотата на офицерската форма е тоже необходима** (к. н.) и не за да блѣстятъ офицеритѣ въ салонитѣ на баловетѣ, както писача

казва, а да блѣстьтъ прѣдъ своитѣ подчинени... и че непременно трѣбва да е тъй... Офицерина е длъженъ да прѣдстави отъ себе си достолѣпието на нацията и да бѫде облѣченъ примѣрно (к. н)...."

Да, тука именно лежи всичкото зло! Съ какво ще ни докажете, че „непременно трѣбва да бѫде тъй"? Дали съ англо-бурската война въ Южна-Африка, дѣто бурскитѣ водители четѫтъ уроци на английскитѣ офицери. И безъ да чакаме нѣколко години онѣзи томове, които би описали тая война и за които ни загатва г. Гужгуловъ, ний мислимъ, че тя достатъчно показва, до колко, отъ една страна, „красотата, скѫпотата и блѣстеньето" на облѣклото помогна на английскитѣ офицери да побѣдѫтъ една шепа народъ и до колко, отъ друга страна, липсата на подобно облѣкло и блѣсъкъ прѣдъ подчиненитѣ попрѣчи на бурскитѣ водители да нанасѫтъ постоянни поражения на англичанитѣ ето вече три години. Кажете си явно, господа, че желанието за по-охоленъ животъ кара вашето началство да ви втълпява още отъ юнкерскитѣ скамейки едно историческо заблуждение, което по никой начинъ не може да бѫде оправдано въ една България, гдѣто офицеритѣ сѫ синове на абаджии, кожухари, кундуржии, земледѣлци, рибари и касапи.

Да кажемъ нѣколко думи и за смѣтката за годишнитѣ и мѣсечни харчове на подпоручика, която смѣтка и нѣкои отъ самитѣ офицери намѣриха за „прѣсолена" въ нѣкои части.

Тя съдържа 70 номера отъ които нѣкои отъ по нѣколко прѣдмети, классифицирани въ отдѣли: храна (65), квартира (20), облѣкло (36·24), въоружение (5·13), постелки (2·48), мобили (3·58), комфортни (2·64), разни (66·83) или всичко 201·90 лева на мѣсецъ!

За да се дойде до тая сума, увеличавани сѫ цѣнитѣ: шинелъ 150 л. (вмѣсто 110), мундиръ 100 л. (вмѣсто 68), калпакъ 30 л. (вмѣсто 25), мушамба 75 л. (вмѣсто 50), башлъкъ 9 л. (вмѣсто 5—6), револверъ 90 л. (вм. 40—50), бинокълъ 90 л. (вмѣсто 30—40) юрганъ 32 л. (вм. 15—20), и т. н. Прѣдвидено е годишно: 140 л. само за тютюнъ и непрѣдвидени дреболии, 36 л. за благотворителни цѣли (балове, концерти, паметници), 60 л. за списания и книги, 100 л. за посрѣщанье гости на именния день и т. н. Съкратено е и врѣмето, прѣзъ което могѫтъ да служѫтъ прѣдметитѣ: шинелъ 2 год. (вмѣсто 4), мундиръ 1½ год. (вм 2—3), 3 кърпи за лице отъ по 2 л. едната за 1 година (вм. 3 год.), столъ отъ 6 лева за 1 год. (вм 5—6 год.), покривка за маса отъ 6 л. за 1 год. (вм. 3—4 год.), перде отъ 6 л. за 1 г. (вмѣсто 4—5 год.), риза, гащи, фланела, дузина чорапи, 2 чифта ботуши отъ 70 лева само за 1 година и т. н

На всички тия подпоручикови прѣдмети, авторътъ прави единъ видъ производство за всѣки по-горенъ чинъ въ една втора таблица като увеличава горнитѣ суммы, та изкарва окончателно слѣдующитѣ мѣсечни разходи заедно съ отдържкитѣ: подпоручикъ 226 л. (сега получава по бюджета, 181 л.) поручикъ 256 л. (сега получава 210 л.), капитанъ 301 л. (сега 2.0!), ротенъ капитанъ 372 л. (сега 325!), майоръ 445 л. (сега 450!), подполковникъ 456 л. (сега 500!), полковникъ 638 л (сега 675!), полковникъ бригаденъ 700 л. (сега 725!) и генералъ 910 л. (сега 1000!).

Както вижда читательтъ, тука — на страница 70 отъ брошурата — авторътъ се е достатъчно покаялъ, може би подъ влиянието на цензурата, за гдѣто така прибързано ни отдаде „отчасти" право на стр. 38 за нашето мнѣние върху смѣтката на

в. „Телеграфъ“, която самъ нарече и „прѣувеличена“. Нека забѣлѣжимъ, че въ разходитѣ сж вмъкнати както послѣднитѣ врѣменни процентови намаления, така и отдържкитѣ за спестовната касса, които сж собственни спестени пари на всѣки офицеръ.

Интересно е, дали съ тая смѣтка авторътъ е убѣдилъ самъ себе си, та послѣ да иска нейното санкциониранье и отъ българския данъкоплатецъ. Ний се съмняваме въ това, защото самъ той казва нѣкакъ си нерѣшително: „Споредъ нашата смѣтка (к. н.) излиза, че само полковницитѣ и генералитѣ получаватъ 30—90 л. **по-вечко** (к. н.) мѣсечно“. Сполучливо е и коронясана смѣтката съ думитѣ: „офицеритѣ въобще сж по-бѣдни отъ чиновницитѣ (к. н.)“

Да видимъ сега, какъ се отговаря на изброенитѣ въ статията други материални облаги на офицеритѣ извънъ заплатата.

1. За вѣстовоитѣ авторътъ казва, че не вършели всички домашни работи, защото били „мжже“ и „нѣмали наклонность“, и че „офицерътъ“ е задълженъ да храни на своя смѣтка вѣстовоя си, та била малка облагата. Ний пъкъ знаемъ, че не е тъй, поне за 70%. Противъ „нѣманьето наклонность“ има една сигурна рецепта, която се практикува и вдъхва прѣвъзходна наклонность... Не може и да бжде иначе, защото вѣстовоя не е свободенъ да си излѣзе, ако не му е угодно, както другитѣ слуги, а е направенъ отъ закона за 6 мѣсеца сжщински робъ въ ржцѣтѣ на своя господарь. Ако офицерътъ е задълженъ да храни на своя смѣтка вѣстовоя си, тогава защо се плаща отъ държавата по 12 лева мѣсечно на всѣки вѣстовой? Или тия пари сж прѣдставителни!? Ний знаемъ, че несѣмейнитѣ офицери не сж длъжни да хранжтъ вѣстовоитѣ си, защото тѣ се хранжтъ въ казармата при другитѣ солдати. Както и да е, сжществуваньето на тоя институтъ днесь е една срамна останка отъ ония робски врѣмена, когато всѣки аристократъ на държавна служба (билъ той офицеръ или чиновникъ) е ималъ по единъ държавенъ слуга изъ долнитѣ чинове (гледай: Денщикъ — въ Енциклопедията на Ефронъ и Брокхаусъ). Днесь тая традиция се запазва само у офицерството. Ний мислимъ, че е безнравственно да се задължава днесь държавата да доставя или да плаща отдѣлно на офицеритѣ за слуги. (Прѣпоржчваме рѣчьта на г. Т. Влайкова, държана въ Народното Събрание по тоя въпросъ — (стр. 2786 отъ Дневницитѣ, 1901 г.).

2. За добавъчнитѣ пари, които офицеритѣ получаватъ извънъ заплатата си, авторътъ се провиква: „Може ли, за Бога, заради 1 човѣкъ, заради 15 и най-послѣ нека и за 400 офицери, да се поставжк въпроса тъй, че да се разбира, че всички почти офицери въ по-главнитѣ служби (к. н.) имали добавъчни отъ 200—600 лева годишно“. Не е съвсѣмъ така въпросътъ, защото добавъчни пари (освѣнъ заплатата) получаватъ около 950 офицери; а това е тъкмо половината отъ всичкитѣ офицери. Какво да правимъ, когато числата, изложени на стр. 112 отъ държавния бюджетъ, говоржтъ буквално тъй: въ София 400

офицера (120,000 : 300 л.), въ странство около 43 (78,660 л.: 1800 л. върху заплатата си — срѣдно), въ артилерията, кавалерията, генералния щабъ, флигелъ-адютанти и пр. — оберъ офицери 433 (52,000 л. : 120 л.), въ гвард. ескадронъ 15 (9 х. л. : 600 л.), погран. стража 60 (36,000 л.: 900 л.), или всичко добавъчни на 951 офицери.

3. За пѫтнитѣ и дневни пари авторътъ казва, че срѣднята норма на тия пари за другитѣ министерства не е равна на указаната въ нашата статия, а е по голѣма. Това е вѣрно, защото ний гледахме пѫтнитѣ и дневни пари за всичкитѣ министерства (включително и военното) отъ съкратенитѣ бюджети, когато въ подробнитѣ обяснителни таблици въ нѣкои министерства имало прѣдвидени такива пари и въ други параграфи. Обаче, все пакъ тая норма остава далечъ по-ниско отъ 200,000 л., макаръ че авторътъ смѣта за такива пари и постояннитѣ (отъ 207,000 л.) на тракционния и прѣвозенъ персоналъ за желѣзницитѣ. Но въ сѫщность, отъ обясненията на военния министеръ въ Народното Събрание, се вижда, че въ това министерство тия пари сѫ винаги удвоявани чрѣзъ свърхсмѣтни кредити, и сѫ достигали даже 700,000 лева прѣзъ годинитѣ 1889 и 1890. Ето какво каза въ Народ. Събрание В. Кѫнчевъ по злоупотрѣбленията съ тия пари, а военния министеръ го призна мълчаливо:

„. . . . Менѣ ми сѫ говорили, че единъ офицеръ миналата година е прѣдставилъ смѣтка за една обиколка за 8,000 л. (Р. Петровъ: кой е той?). Азъ не желая имена да казвамъ. Въпросътъ е, че такава грамадна сума да се харчи за единъ офицеръ — 8,000 лева годишно — прави неприятно и лошо впечатление на по-младитѣ (к. н.) . . .“

4. За военнитѣ файтони авторътъ твърди, че сѫ нужни, за да возѫтъ не само полковитѣ командири, а и другитѣ офицери, когато отивали като комисия да приематъ продукти. Ето всичкото оправдание на тоя луксъ! А че се злоупотрѣбявало съ тѣхъ, че тѣ служѫтъ повече за разходки на женитѣ и дѣцата на висшитѣ офицери, за това не се говори.

5. Миналогодишното повишение на офицеритѣ, когато изрично се извѣсти по другитѣ министерства че нѣма да има никакви повишения, докато не се приеме новия бюджетъ,—авторътъ го оправдава съ това, дѣто повишенитѣ офицери имали право на повишение отъ по-прѣди. Но това може да се каже и за много служащи отъ другитѣ вѣдомства, които сѫ имали такова право, а не се повишиха.

6. Пенсии. Въ статията бѣхме казали, че и отъ къмъ пенсиитѣ офицеритѣ сѫ облагодѣтелствувани, като имъ е признато право на пенсия не слѣдъ 15, а слѣдъ 10-годишна служба и че тия пенсии сѫ 2 и 3 пѫти по-голѣми отъ пенсиитѣ на граждански лица съ сѫщото число прослужени години. Тукъ авторътъ на брошурата е прѣминалъ границата на приличието, като си е въобразилъ, че пенсията, получавана отъ нѣкой офицеръ, е частна собственность на тоя офицеръ. Ето и неговитѣ думи:

„. . . , Каква нужда имаше, казваме, отъ това, като е извѣстно, че пенсията е една частна касса, въ която никой нѣма право да бара, още повече такъвъ съ мръсни ръцѣ (к. н.). Какво отъ това, че нѣкой получилъ пенсия слѣдъ 10 години, може и слѣдъ 5 год. (к. н.), какво

отъ това, че нѣкой получилъ пенсия 5,000 лева, *може и 10,000* лева (к. н.), ако тѣзи пари *сж* излѣзали отъ неговия (?) джебъ".

Прѣди всичко, ще изкажемъ нашето съжаление, че авторътъ на брошурата си е послужилъ съ „мръсни рѫцѣ", когато той е могълъ и безъ тѣхъ да ни убѣди, че има много смѫтни понятия за извора на паритѣ, които образуватъ пенсионнитѣ фондове. Тамъ дѣто държавата не плаща никаква субсидия, може да се допусне такова разбиранье и то *пакъ ограничено*, защото не винаги пенсионерътъ взима *само* своитѣ пари. *Но щомъ държавата дава субсидия, тогава не може и дума да става за това*, защото пенсионеритѣ получаватъ не само своитѣ пари, *но и паритѣ на данъкоплатцитѣ*. Споредъ сегашния законъ за пенсиитѣ на военнитѣ, държавата плаща всѣка година по 200,000 л. за усилванье пенсионния фондъ, до като тоя фондъ достигне сумата 10,000,000 лева. Лесно е, струва ни се, да разбере всѣки школникъ, че *колкото по-щедро и по-галантно става раздаваньето на пенсиитѣ*, толкова по-дълго врѣме държавата ще *бѫде принудена да плаща* годишно по **200,000 лева.**

Като прибавка къмъ нашата студия бѣха напечатани въ кн. VIII на *Мисъль* още три други облаги за офицеритѣ. Тъзи прибавка, както бѣше обяснено и отъ редакцията, е изпратена отъ друго лице, на което изказваме тукъ нашата благодарность, понеже е помогнало за по-пълно освѣтление на този въпросъ. Тука е редътъ да посочимъ, какъ се отговаря и за тия офицерски привилегии.

7. Ползуванье на офицеритѣ и тѣхнитѣ сѣмейства съ безплатна медицинска помощь. Ето какъ отговаря брошурата на това: „Прѣди всичко, дай Богъ *здраве всѣкиму, та да нѣма нужда отъ лѣкарь и лѣкарства, па макаръ били тѣ и безплатни* (к. н.)". По-уменъ отговоръ търсете въ остротитѣ на Хитъръ Петра! По-нататъкъ, брошурата кара чиновника или гражданина „да заповѣда" въ градската амбулатория, ако иска да не плаща на лѣкаря. Винаги ли болниятъ трѣбва да отиде въ амбулаторията? Но и да отиде — за лѣкарства трѣбва самъ да заплати на аптеката, когато офицерътъ получава всичко безъ пари.

8. Втората точка отъ прибавката се отнася до субсидията, която държавата прѣдвижда всѣка година въ бюджета за увеличение на пенсионния фондъ на военнитѣ. Тая субсидия е 200,000 л., а по погрѣшка е напечатана 500,000 л. Отъ тая печатна грѣшка авторътъ прави капиталъ, като заявява, че умишлено сме увеличили цифрата и съ това сме излъгали читателитѣ си.

9. Третата точка отъ прибавката е за пѫтуваньето на офицеритѣ *съ половинъ цѣна по държавнитѣ желѣзници*, когато и най-бѣдниятъ гражданинъ или чиновникъ е дъленъ да заплати цѣлия билетъ. И тая привилегия авторътъ защищава съ сѫщата логика, както и безплатното цѣрение на офицеритѣ и тѣхнитѣ сѣмейства. Ето какво ни казва той: „*Като че ли офицера е нѣкой търговецъ, който постоянно пѫтува по желѣзницитѣ, ... та като плаща половинъ цѣна, ще прави нѣкаква икономия*, отъ която писача

прави капиталъ“ (к. н.). По-нататъкъ брошурата не се стѣснява да прави и смѣтки: че, ако офицерътъ пжтува отъ Варна до Радомиръ въ II класса съ нѣкой цивиленъ, тѣ послѣдния щѣлъ да заплати „само 15·20 л. повече“ и прибавя много умно:

„Въ сжщность разликата е още по-малка, защото единъ офицеръ, който е заставенъ да пжтува въ II кл., ще плати 15·20 л. (полов билетъ), а единъ невоененъ може да пжтува съ III класса и ще плати 20·30 л. (цѣлъ билетъ), или само съ 5·10 л. повече, а на мѣсецъ всичко на всичко 0·40 л, нѣщо, което е даже смѣшно да се говори (к. н.)“.

На края авторътъ е счелъ за нужно да захвърли оная извъртливость, съ която висшитѣ офицери до сега сж защищавали, било чрѣзъ военния министеръ въ Народното Събрание, било чрѣзъ печата всички противоконституционни мѣрки, които водѣтъ къмъ въздиганье на нашето офицерство въ дворянска каста. Ний похваляваме г. Гужгулова за оная откровенность, съ която той повдига завѣсата и заявява безъ заобикалки, че на българското офицерство трѣбватъ сжщитѣ привилегии, които иматъ дворянитѣ — офицери въ Германия, Франция, Руссия и пр., но не можемъ да не съжаляваме, че се намиратъ вече изъ нашето младо офицерство лица, съ такива ръждясали идеи. Четете:

„... Ето защо на офицеритѣ, трѣбва да се създаде едно особенно положение въ държавата, ако щете **даже и привилегировано** (к. н.) ....“

„Фонъ-деръ-Голцъ: Обществennитѣ прѣимущества, които сж свързани съ положението на офицера, сж твърдѣ доходенъ капиталъ за държавата. Даже и самитѣ прѣдразсждъци, които офицерътъ е разположенъ да усвои, когато се вижда въ младинитѣ си заобиколенъ съ повече почести, отколкото другитѣ негови връсници, на полесражението се обърщатъ въ полза (?) на интереситѣ на отечеството ..... Ако на офицерския корпусъ се отнематъ привилегиитѣ му въ обществото, то неговото положение тутакси ще падне до най-послѣдня степень..... Цѣлиятъ му животъ трѣбва да има извѣстенъ **аристократически характеръ** (к. н.) ....“

„Декенъ прѣди 100 години за положението на офицерския корпусъ:... Едно съсловие цѣни друго или по ползитѣ, които то може да извлѣче отъ него, или по външното си сходство съ него и по еднаквитѣ си стремления къмъ една и сжща цѣль. Въ една монархическа държава Господарьтъ благоволи къмъ аристокрацията, тъй като може да разчита на нейната поддържка (к. н.).....“

Ето какви сж стремленията на нашето висше офицерство, изказани чрѣзъ устата на единъ поручикъ. Това сж басни, господа! Офицерството може да сжществува и да изпълни прѣкрасно дълга си къмъ отечеството и безъ „особенно положение“ и „аристократически характеръ“, отъ каквото и „благоволение“ да иджтъ тѣ, защото дългъ къмъ отечеството не се купува или продава за „привилегии“. Ний апелираме къмъ съзнателното офицерство да се погнуси отъ тия плѣсенясали идеи и да замилѣе за еднакви народни правдини. Ний имаме право да искаме това, защото у насъ войската образува цѣлиятъ български народъ, който е доста пробуденъ, за да не позволи така лесно да му се натрапи една зараждающа се царедворска каста.

Георгиосъ Визиносъ

Литературна бѣлѣжка отъ **Ив. Д-въ**

Г. Визиносъ е родомъ отъ Виза, село въ Тракия. Сиракъ по баща още отъ четвъртата си година, като навършилъ десеть години, той билъ изпратенъ въ Цариградъ при вуйча си шивачъ, а слѣдъ неговата смъртъ отишълъ въ островъ Кипъръ при тамкашния митрополитъ, неговъ роднина, и тукъ облѣкълъ расо. Слѣдъ петь години го срѣщаме въ Богословското училище на островъ Халки и тукъ, посрѣдъ омайната природна красота, пише първитѣ си стихотворения, които му заслужватъ обичьта на поета Танталиди, учитель въ сѫщото училище, и покровителството на богаташа Зарифи. Послѣдниятъ на свои разноски го изпраща да се учи въ Атина, дѣто спечеля двѣ награди на поетически състезания, а отъ тамъ въ Европа, дѣто дълги години слѣдва философията и слуша лекциитѣ на Лотце и Вундта. Слѣдъ като става докторъ на философията, Визиносъ отива въ Парижъ и тукъ въ списанието „Nouvelle Revue“ печата на френски първия си разказъ: Прѣгрѣшението на майка ми. Връща се въ Атина, става приватъ-доцентъ и публикува сериозно съчинение: Философия на прѣкрасното. Повторно напуща Атина и отива въ Парижъ и Лондонъ, дѣто издава сбирка отъ стихотворения, подъ заглавие Атически зефири. Наскоро обаче умира благодѣтелтъ му, и Визиносъ е принуденъ да се впрегне въ учителския яремъ. Съ чудна сполука прѣподава той философскитѣ науки въ атинскитѣ гимназии, но внезапно и безъ причина го уволняватъ. Гърция нѣма хлѣбъ за Визиносъ, съ прѣзрѣние отхвърля цѣнноститѣ му знания, и авторътъ на Философия на прѣкрасното, пѣвецътъ на Послѣдния Палеологъ, разказвачътъ на Прѣгрѣшението на майка ми се принуждава по нѣкога да залага книгитѣ си, за да не заспи гладенъ. Отъ срамъ и отчаяние завзема се да разработва единъ рудникъ при Самоковъ (Тракия). Денонощно се занимава той съ минералогически студии, намира пари за пѫтувания, чертае планове, съставя доклади, праща образци, прави опити. Всичко му прѣдвѣщава сполука, ала... единъ день прѣзъ 1892 год. отъ върха на своя блѣнъ се сгромолясва въ оградата на лудницата. Визиносъ умрѣ на 15 априлъ 1896 г.

Визиносъ е писалъ стихове и проза на чудно хубавъ народенъ езикъ, който само тукъ-тамъ куца, поради нѣкои волности въ римата и словоразположението. Лирическитѣ му стихове сѫ писани подъ влияние на поета Танталиди, чиято поезия нѣма претенции да хвърчи по-високо отъ чувството и идеитѣ на цѣлия свѣтъ. Много по-добри сѫ епическитѣ му стихотворения, било на сюжети отъ старата и срѣдната гръцка история, каквито сѫ напр. поемитѣ му Кодросъ и Палеологъ, било на сюжети взети изъ народнитѣ прѣдания, приказки и сказки отъ бащиното му огнище. Поетическото творчество на Визиносъ се излива въ тѣхъ съ обикновенна лекость, разказътъ леко се лѣе, митътъ се плете златошито и поетътъ шепне на ухото на читателя сладки оман. Ала истинското му творчество, онази работа, която ще остане като жива часть отъ душата на поета, сѫ неговитѣ разкази. Туй е толкозъ по-вѣрно, че и отъ стиховетѣ му, както споменахме, най-добри сѫ онѣзи, които носѧтъ характеръ на разказъ. Психологическиятъ анализъ, живостьта на картинитѣ, вѣрностьта на описанията го поставятъ на първо мѣсто, и новогръцката литература мѫчно може да покаже много произведения, като: Прѣгрѣшението на майками, Кой уби брата ми, Едничкото ми пѫтуванье.

Прѣгрѣшението на майка ми

Разказъ отъ **Георгиосъ Визиносъ**

Прѣв. отъ новогръцки **Ив. Доревъ**

Имахме само една сестра — Анка Тя бѣше галеното дѣте на малкото ни сѣмейство и всички я обичахме. Но най-много я обичаше майка ни. На софрата винаги я туряше до себе си, ней даваше най-хубавото. И докато насъ обличаше въ прѣправяни стари дрѣхи, отъ покойния ни баща, за Анка обикновенно купуваше нови.

И на ученье не я прѣсилваше: искаше ли — отиваше на училище, не искаше ли — оставаше си въ кѫщи. Подобно нѣщо намъ по никой начинъ не се позволяваше. Естественно е, това прѣдпочитанье да породи врѣдна завистъ у дѣца, особно малки, каквито бѣхме азъ и двамата ми братя по онуй врѣме, когато това ставаше. Обаче ние вѣрвахме, че майчината обичъ си оставаше еднаква къмъ всичкитѣ й чеда; вѣрвахме, че онѣзи прѣдпочитания бѣха само външни изрази на нѣкакво състрадателно благоволение къмъ едничкото въ кѫщи момиче. И не само безропотно понасяхме това прѣдпочитание, но се стараехме, до колкото можахме да го увеличимъ. Защото Анка, освѣнъ че бѣше едничката ни

сестра, но за нещастие бѣ слабичка и болнава. Даже и изтресъкътъ въ нашето сѣмейство, който повече отъ всѣки другъ имаше право да се радва на майчинитѣ милувки, отстжпяше правата си на сестра ни, толкозъ по-доброволно, че отъ туй тя не ставаше нито по-претенциозна, нито пъкъ по-надмѣнна. Напротивъ, тя бѣ много ласкава съ насъ и страстно ни обичаше. И чудна работа: колкото повече напрѣдваше болестьта, толкозъ по̀ растѣше и нѣжностьта на момичето къмъ насъ. И сега си прѣдставямъ нейнитѣ голѣми, черни очи и вититѣ ѝ, гжсти вѣжди, които толкозъ по-черни изглеждаха, колкото по-блѣдо ставаше лицето ѝ. По нейното лице, природно замислено и меланхолно, само тогава се разливаше нѣкаква приятна усмивка, когато ни виждаше всички събрани около себе. Обикновенно тя криеше подъ възглавницата овошкитѣ, които съсѣдкитѣ ѝ носѣха като понуда, и ги раздаваше намъ, когато се връщахме отъ училище. Ала това правѣше винаги скришомъ, защото майка ни се сърдѣше и не скланяше да гълтаме ние онова, отъ което тя би желала да вкуси поне болната ѝ щерка. Между това болестьта на Анка все напрѣдваше, а заедно съ това и грижитѣ на майка ни все повече и повече се съсрѣдоточаваха около нея.

Откакъ умрѣ баща ни, майка ми не бѣше излизала изъ кжщи, защото овдовѣ много млада и се срамуваше да се ползува отъ своята свобода, което даже и въ Турция е позволено на всѣка многочедна майка. Но отъ деня, когато Анка падна тежко болна тя захвърли всѣка срамежливость. Еди-кой си страдалъ нѣкога отъ подобна болесть — тичаше да го пита, какъ се излѣкувалъ. Еди-дѣ си стара нѣкоя баба имала чудотворни лѣковити трѣви — бързаше да ги откупи. Отъ нѣйдѣ си дошълъ чужденецъ нѣкой съ странна вънкашность, или чуенъ по занаята си — не се двоумѣше да измоли помощьта му: ученитѣ, споредъ народното вѣрвание, сж всезнаящи и подъ вънкашностьта на простъ пжтникъ често се крижтъ тайнствени сжщества, обладатели на свърхестественни сили.

Шишкавиятъ берберинъ въ нашата махала ни посѣщаваше неканенъ и като че ли съ право: — той бѣ едничкия лѣкарь въ околията ни.

Щомъ го съглеждахъ, трѣбваше да тичамъ при бакалина, защото никога не се доближаваше до болната, дордѣ не изпиеше поне едно петдесеть-драмниче ракия. — Старъ съмъ, мари, казваше той на нетърпѣливата ми майка: старъ съмъ, и, ако не му цукнж, не довиждамъ добрѣ.

И явно бѣ, че не лъжеше, защото, колкото повече пиеше, толкозъ по-лесно можеше да разпознае, коя кокошка въ двора ни е по-дебела, за да я задигне на отиванье. Майка ми, ако и да бѣше прѣстанала вече да употрѣбява лѣкарствата му, все пакъ редовно и безропотно му плащаше. Едно, че не искаше да го разсърди, друго, че много често за утѣшение твърдѣше, какво ходътъ на болестьта, вѣрвала, е добъръ и именно така, както трѣбало да се очаква отъ рецептитѣ му.

Послѣдното, за нещастие, бѣ цѣла истина. Състоянието на Анка вървѣше бавно и незабѣлѣзано, но все къмъ по-лошо. И траяньето на този неопрѣдѣленъ неджѓъ правѣше майка ми отъ отъ друга по-друга. Всѣка болесть, неизвѣстна на народа, за да се счита като физически неджѓъ, трѣба или да отстжпи на лѣкарското изкуство на мѣстото или да причини за кратко врѣме смърть. Щомъ се проточи, отдава се на свърхестествени причини и се счита като нàпасть (урамà). Болниятъ седналъ на нечисто мѣсто; или прѣгазилъ нощѣ рѣката, когато нереидитѣ (стаиитѣ) невидимо вършели своитѣ оргии; или прѣскочилъ черна котка, въ която именно се е билъ прѣобразилъ на тамàго. Майка ми бѣше повече набожна отколкото суевѣрна. Изпърво се отвръщаше отъ подобна диагноза и отказваше да приспособи прѣдлаганитѣ врачувания, като се боеше да не сгрѣши. Па и попътъ, за всѣки случай, бѣ вече прочелъ надъ болната заклинанията противъ злото. Но слѣдъ малко тя измѣни мнѣнието си.

Състоянието на болната се влошаваше. Майчината обичь надви надъ страха отъ грѣхъ. Вѣрата трѣбваше да се примири съ суевѣрието.

До кръста на гжрдитѣ на Анка висѣше и хамайлия съ чудни арабски букви.

Слѣдъ аязмитѣ дойдоха вражуванията и слѣдъ молитвитѣ на поповетѣ — баянията на магесницитѣ. Но всичко бѣ напусто.

Дѣтето ставаше все по-злѣ, а майка ми — все по-неузнаваема. Би помислилъ човѣкъ, че бѣ забравила другитѣ си дѣца. Кой ни хранѣше, кой ни перѣше, кой ни нагледваше — нито искаше да знае. Една стара баба, която вече отъ години се хрантутѣше въ нашата кжща, се грижеше за насъ и то до колкото ѝ позволяваше нейната матусалова възрастъ. Нѣкога по цѣли дни не виждахме майка си. Ту отиваше да върже ивица отъ дрѣхитѣ на Анка въ нѣкое чудотворно мѣсто, съ надежда, че и злото ще се върже далечъ отъ болната; ту отиваше по близкитѣ села, които случайно имали храмъ, като занасяше приготвена отъ самата нея свѣщь отъ жълтъ восъкъ, голѣма и дебела колкото ржката на болната. Но всичко, всичко бѣ напусто. Болестьта на нещастната ни сестра бѣ неизлѣчима.

Когато се изчерпаха всички срѣдства и се опитаха всички лѣкарства, тогава прибѣгнахме къмъ послѣдното срѣдство въ подобни случаи.

Майка ми дигна на ржцѣ момичето и го отнесе въ черквата. Азъ и по-голѣмия ми братъ задигнахме постелкитѣ и тръгнахме подирѣ ѝ. И тамъ, върху влажнитѣ и студени плочи, прѣдъ иконата на св. Богородица, послахме и положихме скжпия прѣдметъ на нашитѣ попечения — едничката ни сестрица.

Цѣлъ свѣтъ казваше, че е отъ урамà. Майка ми не се съмняваше вече въ това, па и самата болка хвана да се досѣща.

Прочее, трѣбваше да остане четиридесеть денонощия въ черквата при светия амвонъ, прѣдъ иконата на Божа майка, по-

вѣрена само на нейното милосърдие и състрадание, за да се избави отъ оная дяволска напасть, която така безмилостно глождѣше крехкото дръвце на живота ѝ.

Четиридесеть денонощия! Защото страшното упорство на демонитѣ толкозъ дълго може да противостои въ невидимата борба между тѣхъ и Божата милость. Слѣдъ този срокъ злото се побѣждава и отстжпя засрамено. И често се слушатъ разкази, какъ болнитѣ чувствуватъ въ организма си ужаснитѣ сътрѣсения отъ послѣдната борба и виждали врага да бѣга въ чуденъ образъ, най вече при прѣноса или при възгласа: „Съ страхомъ Божиимъ"! Щастливи сж ония болни, които въ тази минута бждатъ достатъчно силни да устоятъ на сътрѣсенията на борбата! Безсилнитѣ изнемогватъ подъ силата на чудото, което се извършва въ тѣхъ. Но не се канятъ за туй, защото, ако губятъ живота си, печелятъ нѣщо по-скжпоцѣнно — спасяватъ душата си. При все това такава една възможность силно безпокоеше майка ми, която, щомъ положихме Анка, загрижено хвана да я пита, какъ се чувствува. Светостьта на мѣстото, видътъ на иконитѣ, благоуханията на темяна повлияха, види се, на нейния меланхоличенъ духъ благоприятно, защото веднага се съживи и захвана да се шегува съ насъ.

— Съ кого отъ двамата искашъ да си поиграешъ? нѣжно я попита майка ми: съ Христа или съ Георги? Болната хвърли върху майка ми косвенъ, но укоризненъ погледъ и, като да я хокаше за нейната немарливость спрѣмо насъ, отговори бавно и протегнато: — „Кого ли отъ двамата искамъ? Нито едного безъ другиго. Искамъ всичкитѣ братя, колкото и да сж тѣ".

Майка ми се сепна и млъкна. Слѣдъ малко доведе въ черква и най-малкото ни братче, но само за прѣзъ тоя день.

Вечерьта отпрати другитѣ въ кжщи, а задържа само мене. Още си припомнямъ онова впечатление, което това първо прѣнощуванье въ черква произведе върху дѣтското ми въображение.

Мъждивата свѣтлина на кандилата прѣдъ иконостаса, едвамъ достатъчна да освѣти близкитѣ стжпала, правѣше околната мрачина по-подозрителна и по-страшна, отколкото ако бѣхме били въ съвършенъ мракъ.

Колчимъ потрепваше пламъчето на нѣкое кандило, чинѣше ми се, че светецътъ отъ срѣщната икона, облеченъ въ шарени червени дрехи, съ вѣнецъ на глава и втренченъ погледъ на блѣдното и безстрастно лице, почваше да оживѣва и се клатѣше, като че ли се силѣше да се отлепи отъ дъската и да слѣзе долу.

А колчимъ студеният вѣтъръ засвирѣше въ високитѣ прозорци, като бляскаше шумно тѣхнитѣ малки стъкла, мислѣхъ си, че мрътвитѣ около черквата се катерятъ по стѣнитѣ и се мжчятъ да влѣзятъ вжтрѣ. И, настръхналъ отъ ужасъ, виждахъ по нѣкога на срѣща си нѣкой скелетъ, който протѣгаше оголѣлитѣ си ржцѣ надъ мангала, що горѣше отпрѣдъ ни, за да ги стопли.

Обаче не смѣяхъ да покажа ни най-малко безпокойство, защото обичахъ сестра си и считахъ голѣмо прѣдпочтение да съмъ винаги при нея и при майка ми, която безъ друго щѣше да ме отпрати въ кжщи, щомъ забѣлѣжеше, че се страхувамъ. Търпѣхъ,

прочее, и слѣднитѣ нощи онѣзи страхотии съ принудена стойкость и съ готовность изпълнявахъ длъжностьта си, като се стараехъ, до колкото се може, да бѫдѫ по-угодливъ.

Въ дѣлникъ запаляхъ огънь, донасяхъ вода и помитахъ черквата. Въ праздници и въ недѣлни дни на утренната повеждахъ за рѫцѣ сестра си, за да застане подъ евангелието, което ефимериятъ четѣше на царскитѣ врата. На богослужението постилахъ веленцето, върху което ничкомъ лѣгаше болната, за да мине прѣноса отгорѣ ѝ. При отпускъ донасяхъ възглавницата ѝ прѣдъ лѣвата врата, за да колѣничи отгорѣ ѝ, дордѣ попътъ съблече върху нея одеждитѣ си и я прѣкръсти съ копието, говорейки: Распеньшу ся тебѣ, Христе, погибе мучителство, попрана бисть сила вражая . . . И бѣдната ми сестра всѣкѫдѣ придружаваше съ бавна и несигурна стѫпка черкуещитѣ се тѣ, като гледаха нейния блѣденъ и меланхоличенъ изгледъ, отправяха къмъ Бога молитви за нейното оздравяване, което, за нещастие, не идваше. Напротивъ, влагата, студътъ, ненавикътъ и страхотнитѣ отъ тѣзи нощувания въ черквата, не закъснѣха да повлияѫтъ врѣдно на болната, чието състояние почна да вдъхва сега най-голѣми опасения. Майка ми разбра това и хвана да се грижи само за болната, като показваше съвършенно нехайство къмъ другитѣ си дѣца.

Единъ день тя плачеше, колѣничала прѣдъ иконата на Спасителя; азъ се приближихъ незабѣлѣзано до нея.

— Вземи, което искашъ, шепнѣше тя, но остави ми момичето. Виждамъ, че не може се отмѣни. Ти си спомни прѣгрѣшението ми и стори намѣрение да ми отнемешъ дѣтето, за да ме накажешъ. Благодарѫ ти, Боже! — За нѣколко минути настана такава дълбока тишина, че се чуваше какъ сълзитѣ ѝ капѣха на плочитѣ; слѣдъ това въздъхна отъ сърдце, подвоуми се малко и подзе: — Поднесохъ ти двѣтѣ ми дѣца . . . подари ми момичето!

Когато чухъ тѣзи думи, ужасъ пропълпа по жилитѣ ми и ушитѣ ми почнаха да пищѫтъ. Повече не можехъ да слушамъ. Когато забѣлѣжихъ, че майка ми, сломена отъ тежка борба, падна безсилна на мрамора, азъ, на мѣсто да ѝ се притека на помощь, изкочихъ изъ черквата; тичахъ сбуненъ и пискахъ, като че ли самата смъртъ протѣгаше рѫцѣ за да ме сграби. Отъ страхъ зѫбитѣ ми тракаха, и азъ все тичахъ и викахъ. И туку-виждъ веднага се найдохъ далечъ, много далечъ отъ черквата. Тогава се спрѣхъ да поемѫ и се осмѣлихъ да се обърна и погледна назадъ: никой не ме гонѣше. Почнахъ малко по-малко да се съвземамъ и хванахъ да си мислѫ.

Възпроизведохъ въ паметьта си всичкитѣ нѣжности и умилквания къмъ майка си.

Помѫчихъ се да си припомнѫ, да не би съ нѣщо да ѝ съмъ прѣгрѣшилъ, да не би да съмъ я онеправдалъ, но не можехъ. Наопаки, намирахъ, че откакъ се роди тази ни сестра, не само, че не ме обичаха, както бихъ желалъ, но все повече и повече бивахъ занемарянъ. Спомнихъ си тогава и стори ми се, че разбрахъ, защо баща ми обикновенно ме наричаше „моето онеправдано дѣте“. Стана ми мѫчно и хванахъ да плачѫ. — Охъ! казахъ си,

мама не ме обича и не ме иска! Никога, никога вече нѣма да се върна въ черква! — И се запѫтихъ дома наскърбенъ и отчаянъ.

Майка ми не закъснѣ да ме послѣдва заедно съ болната. Когато попътъ, смутенъ отъ виковетѣ ми, влѣзълъ въ черква и видѣлъ болната, той посъвѣтвалъ майка ми да я отведе въ кѫщи.

— Богъ е великъ, щерко, каза й той, и милостьта му се простира по цѣла вселенна. Ако е писано да оздравѣе дѣтето ти, то и въ кѫщи ще оздравѣе.

Нещастна е онази майка, която чуе това, защото тѣ сѫ онія типични думи, съ които обикновенно отпращатъ дома готовитѣ за смъртъ, за да не издъхнѫтъ въ черква и осквернѫтъ светостьта на мѣстото.

Майка ми сега ми се видѣ много кахърна, но къмъ мене се отнесе съ голѣма благость и нѣжность. Тя ме прѣгърна, погали ме и ме зацѣлува нѣжно, като че ли се стараеше да се примири.

Между това нея нощь не можахъ нито да ямъ, нито да спѫ. Лежахъ въ постелката съ замижали очи, но все внимателно напрѣгахъ слуха си къмъ всѣко движение на майка ми, която, както винаги, бдѣше до възглавницата на болната. И кѫдѣ срѣдъ нощь тя зашъта изъ стаята. Помислихъ, че си постила да спи, но останахъ излъганъ, защото слѣдъ малко седна и хвана низко да реди. То бѣше риданието за баща ми.

Прѣди да се разболи Анка много често го редѣше, но слѣдъ разболяванъето й за пръвъ пѫть го чувахъ; това опѣло бѣ съчинено по случай смъртьта на баща ми и по майчина поржка отъ единъ раздърпанъ циганинъ, познатъ въ околията ни по своята способность да плете волни стихове. Чини ми се, че и сега виждамъ черната му и мазна коса, малкитѣ му огнени очи и голитѣ, власести гѫрди. Обикновенно той сѣдаше въ двора задъ портата посрѣдъ купъ бакърни сѫдове, които събираше да калайдисва. И съ глава наведена на едно рамо придружаваше скръбния напѣвъ съ плачевнитѣ звукове на триструнна гусла. А майка ми, съ Анка на рѫцѣ, слушаше внимателно и ронѣше сълзи.

Азъ се държахъ здраво за полата й, като скривахъ лицето си въ политѣ на дрехитѣ, защото, колкото бѣха приятни онѣзи звукове, толкозъ страшна ми се виждаше физиономията на дивиятъ имъ пѣвецъ. Когато майка ми научи скръбния напѣвъ, развърза вѫзела и му даде двѣ рубии — тогава доста ги имахме. Сетнѣ му сложи хлѣбъ, вино и каквото сготвено се найде подъ рѫка. И дордѣ той ядѣше въ двора, майка ми повтаряше елегията на самѣ въ кѫщи, за да я запечати въ ума си. Види се, че й се хареса, защото, когато циганинътъ тръгна да си иде, затече се подирѣ му и му подари едни бащини шалвари.

— Богъ да прости мѫжа ти, невѣсто! извика изненаданъ рапсодътъ, и като задигна бакърнитѣ сѫдове, отиде си. Тази именно елегия редѣше майка ми нея вечерь.

Азъ слушахъ, сълзитѣ ми течеха, но не смѣехъ да се помърднѫ. Изведнѫжъ почувствувахъ миризма отъ темянъ! — Охъ! казахъ си, умрѣ горката Анка, и скочихъ отъ постелката.

Намѣрихъ се прѣдъ странна картина.

Болната, както винаги, тежко дишеше. До нея бѣ прострѣно мѫжко облѣкло, стъкмено така, както се носи. На дѣсно — столче, покрито съ черно платно, надъ него сѫдъ съ вода, а отъ страни двѣ запалени ламбади. Майка ми, колѣничала, кадѣше тѣзи прѣдмети и гледаше внимателно въ водата. Види се, ще да съмъ поблѣднѣлъ отъ страхъ, защото, щомъ видѣ, побърза да ме успокои.

— Не бой се, чедо, каза ми тя нѣкакъ тайнственно: това сѫ дрехитѣ на баща ти. Ела, помоли му се и ти, та дано излѣкува Анка. И ме тури на колѣнѣ до себе си. — Ела, тате, . . . вземи мене, за да оздравѣе Анка! извикахъ азъ, прѣкъсванъ отъ хълцания и хвърлихъ къмъ майка си укоризненъ погледъ, за да ѝ покажѫ, че знамъ дѣто тя се моли да умрѫ азъ на мѣсто сестра ми Не се досѣщахъ, че по такъвъ начинъ увеличавахъ до най-голѣма степень нейното отчаяние. Вѣрвамъ простила ми е. Тогава бѣхъ много малъкъ и не можахъ да разберѫ нейното сърдце. Слѣдъ нѣколко минутно гробно мълчание покади изново нѣщата прѣдъ насъ и насочи цѣлото си внимание на водата, която се намираше въ широкия сѫдъ на столчето. Изведнѫжъ малка пеперудка захвърка около сѫда, допрѣ си крилцата и леко раздвижи водата. Майка ми се наведе богобоязливо и се прѣкръсти, както кога минава прѣносъ въ черква.

— Прѣкръсти се, сине, пошушна тя дълбоко развълнувана, безъ да дръзне да повдигне очи. Послушахъ я машинално. Когато малката онази пеперудка се загуби нататъкъ изъ стаята, майка ми въздъхна, изправи се радостна и благодарна.

— Пройде душата на баща ти — каза тя, като слѣдѣше съ умилни погледи още хвърканьето на пеперудката. Сетнѣ се напи отъ водата, па даде и на менъ да пия. Тогава си спомнихъ, че и другъ пѫть, когато ставахме отъ сънъ, ни напиваше отъ сѫщия сѫдъ. Спомнихъ си още, че прѣзъ цѣлия день биваше радостна, като че ли бѣ се сподобила съ нѣкакво велико, мистическо блаженство. Слѣдъ като ме напи, доближи се до леглото на Анка съ сѫда въ рѫцѣ.

Болната не спѣше, но не бѣше и съвсѣмъ будна. Клѣпкитѣ ѝ бѣха полузатворени, очитѣ ѝ, до колкото се виждаше, пускаха нѣкакъвъ страненъ блѣсъкъ прѣзъ гѫститѣ ѝ, черни клѣпачи.

Майка ми внимателно подигна мършавото тѣло на момичето и дордѣ съ едната рѫка я подпираше, съ другата поднесе сѫда до блѣднитѣ ѝ устни.

— Хайде, чедо, напий се отъ тази вода да оздравѣешъ, каза тя. — Болната не отвори очи, но, види се, чу гласа и разбра думитѣ ѝ. Приятна усмивка се разлѣ по устнитѣ ѝ.

Сетнѣ глътна нѣколко капки отъ водата, която дѣйствително щѣше да я излѣкува; защото, щомъ се напи, опули се и се помѫчи да поеме. Слабъ стонъ раздвижи устнитѣ ѝ и тежко падна въ рѫцѣтѣ на майка ми. Горката Анка! избави се отъ мѫкитѣ!

(Ще слѣдва краятъ).

КРИТИКА

Иванъ Кириловъ. Клетници. Повѣсти и скици. Стр. 52. Цѣна 70 ст. Свищовъ, 1902 г.

Авторътъ на Клетници умѣе да подбира сюжети, но не умѣе да ги обработи, а то е най-главното въ изкуството.

Рано е, а се мръква ни прѣдставя двама другари — единиятъ охтичавъ, а другиятъ отстиналъ отъ живота, — които сѣдятъ край морето. Мракъ е въ тѣхната душа. Тѣмъ животътъ нищо не носи, тѣ и двамата сж убити отъ него. Дълго тѣ приказватъ задушевно, па ето изненада се дочува любовна пѣсень на влюбени, които скоро минаватъ съ лодка край тѣхъ и слѣдъ мигъ изчезватъ отъ погледа имъ. Тази картина ги развълнува издъно сърдце и тѣ ставатъ да си отидятъ съ прѣкосени крака. Ей фабулата на това, което е искалъ да ни разкаже авторътъ. А ето извадка отъ задушевния разговоръ, какъвто ни го дава той:

„— Омразенъ свѣтъ! — възмутено го прѣсѣче Гиневъ. — Познахъ ли хубавото на живота, за когото толкова нѣщо пропилѣхъ! . . . . Да плюе човѣкъ на тоя животъ, който на едни дава всичко даромъ, а други убива . . . . И ония охолници смѣятъ да говорятъ менъ въ очитѣ: — „Свѣта е добъръ“ . . . . Проклетъ свѣтъ е този, които убива едни за да охолничатъ други . . .

— Но тебъ сѐ пакъ се усмихва, макаръ и твърдѣ късно, тоя животъ . . . Щомъ си здравъ. — Деневъ се задъха, сбърчи вѣжди, па продължи: — ала кога почне да шумоли въ гърдитѣ . . . . . Толкова рано, а почва да се мръква! . . . Да знаешъ, че смъртьта е въ гърдитѣ; че всѣка трѣвога, всѣки устремъ тѣ тласка по крачка къмъ гроба! — Това е най-грозно . . . . то е мжчително, по тѣжко отъ гилотината“ (? рец.) . . .

Гиневу „нервитѣ сж изцѣдени“ и му се е „отщѣло отъ свѣта“, но въпрѣки туй, му се струва при вижданьето на щастливата двойка, че „схваща задушевеностьта на нейнитѣ чувства, ласкитѣ на погледа й, нѣжния тонъ на говора й, обаянията на нейното сърдце“. И си казва:

„Но би ли изпитала тя къмъ мене тия усѣщания, тия чувства, тая омая! . . . Има ли въ менъ вече онова що вѣй изъ сжществото на 20 годишенъ юношъ! . . . Би ли ме обикнала“ . . „прѣди 15 години да, но сега! Мизеренъ животъ: да живѣешъ безъ да си живѣлъ — животъ ли е то! . . .

Какви работи иска човѣка отъ чуждата любовница, която надали го е видѣла нѣкога! Па и думитѣ „рано е, а се мръква", казани отъ Денева, повече прилѣга да сж думи на самия авторъ, който, както се вижда и отъ първата извадка, обича да туря въ устата на героитѣ си нѣща фалшиви или които могжтъ само да се мислжтъ, но не и да се говорятъ. А каквито сж прѣдставени, Деневъ и Гиневъ приличатъ на плачливи дѣца.

Помилванъ ни разказва душевното състояние на единъ убийца, когото слѣдъ 12 годишно затворничество освобождаватъ, а нѣма кждѣ да се върне, понеже жена му се е вече оженила за другиго, а дѣцата му сж се пръснали по чужди врати. Ний ще се спремъ само на слѣдната психологическа несъобразность. Найденовъ, затворникътъ, отдѣленъ толкова години отъ свѣта, вече е забравилъ за него. Той бѣ забравилъ, че нѣкога и той е билъ баща, че еималъ жена, че се е радвалъ и той на семейно щастие . . . Само едно стоеше ясно въ живота му: — часътъ, когато заби ножа въ гърдитѣ на бирника" . . . Но нима е възможно да прѣкара толкова врѣме съ едничкия този споменъ, безъ да полудѣе човѣкъ? Та и лудъ да би билъ той, пакъ въ бълнуванията си би се сѣщалъ и за жена, и за дѣца, и за подробности на убийството.

Послѣдни дни, най голѣмата „скица", зачеква една социялна язва у насъ, цѣръ за която е мжчно да се намѣри. Сумма селски сѣмейства, поради повтаряна и потретяна неродица, не могжтъ отъ скромния си приходъ да посрѣщатъ своитѣ нужди и биватъ принудени да заемжтъ нѣкой левъ, да кажемъ, отъ Земледѣлската касса. Улеснжтъ се, ала на лѣто житото и кукурузята не станали и не могжтъ да промѣнжтъ записа. Намиратъ се добри хора отъ по имотничкитѣ, които, помолени, не могжтъ да се откажжтъ да услужжтъ на съсѣдитѣ си и имъ даватъ малко пари кое за лихви, кое за погашение. Процентътъ у тѣхъ е по-голѣмъ, но нека е здраве, съ врѣме всичко ще се нареди. И наистина, житото и кукурузята прѣзъ новото лѣто ще станжтъ, ала вече не могжтъ стигна за лихва на мѣста, че и за погашения, за данъци и какво не още. Веднажъ забъркани бурмитѣ на селското стопанство, отиде то и се не видѣ: човѣкъ все повече и повече затъва въ дългъ, докато най-сетнѣ остава и на улицата. Това е най-обикновенна история отъ нашитѣ „послѣдни дни". — Скицата ни разказва за едно такъво семейство, въ което обаче се явява като спаситель синътъ, току-що се върналъ отъ войниклъка и който става стражарь. Баща му се мжчи за домакинството си и дълго не пристава да иде въ града, но най-сетнѣ склаия. Слѣдният кжсъ отъ разговора имъ е характеренъ:

— Е, хубаво, ами мислишъ ли, че жандарлъка ще бжде за дълго? Ами подирѣ? — Азъ ще си берж гайлето . . . Че пъкъ защо да не е за дълго? — Нали е да се подчинявамъ? Въ казармата какъ изкарахъ цѣли три години! Единъ пжть не ме наказаха, защото се подчинявахъ. Въ службата всѣкога подчиненость трѣбва . . . Жандарлъка — и то е служба. Като ходихъ при Дочоолу да му се моля, човѣка се съгласи, кай, ний искаме прѣ-

данни хора. Въ огъня да ти кажемъ стжпи — ще стжпишъ. Тъй вѣрно, му казвамъ азъ, и туй то!... — Ами като доджтъ други. — И на тѣхъ сжщото. Не е ли служба. И Дочоолу идвамъ дóхакъ, ако ми заповѣда началството. — И туй го мислишъ добро, сине.. Ехъ, какво ми доживѣ главата. — Такъвзи е станалъ свѣта, татко. Много работи не сж добри, ама като ги искатъ. Право ли е, като три мѣсеца ще отдѣлятъ отъ жалбáнето ми за Дочоолу, за дѣто ме настани... Тъй му било реда. Какво да се прави... На този свѣтъ трѣбва да му се разбере гъдела и туй то... Да ида да настана и тази кола, пъкъ зарана съ Божа воля да потеглимъ и туй то.

Младини, само отъ двѣ и половина стр., би могло да служи за начало на разказъ или повѣсть. По тона си, то прилича на стихотворение въ проза, въ което, за жалость има такива бисери:

„А тѣ двамата: тя измична, гъвко-снага дѣвица съ гиздава женствена глава, съ плавни (? рец.) кестеняви очи дълбоко, мечтателни погледи, той — едва брадясалъ юношъ съ рохава черна коса, съ черни мжжествени очи, погледи искрометни, двоицата единъ до другъ, съ крѣпко схванати ржцѣ, на понтона, самички надъ самия Дунавъ, и т. н.

И въ езика си г. Кириловъ е малко немарливъ, че и правописътъ му доста куца. Четете: глѣдамъ, пустни, онеси (вм. унесе), тѣжко, снѣ, зашамѣтената, навѣде, стрѣстната, ужастно, повѣлителенъ, мѣкия — „Живѣлъ ли съмъ на свѣта или не..., макаръ, че“. „Павле, — съ повѣлителенъ тонъ, се обърна директора“, „ставитѣ на цѣлата му снага изнѣмощѣли едва одържатъ право измършавѣлото му тѣло“; „Тежъкъ жребий братъ, но що?“, „хлътналъ въ себе си, въ своето сжщество“ „вслушва се въ тихия разговоръ на околно минувайкитѣ“. „Гължбовитѣ (голубыя — синитѣ?) тихи води“. Ами тия непослѣдователности въ врѣмената на глаголитѣ? „Пламва му силно челото и той се понадигна“, „дочу се припѣвъ отъ петѣлъ и дѣдо Гачо се сепва“.

Н. Василиевъ.

Есхилъ. Прикованиятъ Прометей. Трагедия. Отъ руския прѣводъ на В. Алексѣевъ. Подъ ред. на Св. Войниковъ и Ив. Кравковъ. Шуменъ. Печатн. „Опитъ“. Ц. 30 ст.

Скърбимъ, че не можемъ да кажемъ нищо добро за изпълнението на похвалната замисъль, да се направятъ творенията на класическитѣ поети достжпни на ученицитѣ отъ нашитѣ срѣдни училища. Не е добъръ и самиятъ прѣводъ, но принципитѣ, които сж ржководили редакторитѣ въ избора на... прѣводитѣ отъ които ще прѣвеждатъ, не издържатъ и най-снисходителна критика. А колкото за по-далечнитѣ цѣли на такива прѣводи и издания, — за тѣхъ тѣ изглежда че не сж си и давали смѣтка. Прѣводачитѣ ще се съгласятъ съ насъ, че послѣднитѣ цѣли на „литературата“ въ училището, на извънклассното и на классното четенье на класически творения не е тая, да се иллюстриратъ нѣколко съмнителни правила на словесностьта, а да се разтвори на ученика идейниятъ

и художественъ миръ на тия велики творения,—да прѣживѣе той влиянието на мощенъ кржгъ отъ идеи и да почувствува красотата или художествеността на една творческа концепция. А може ли да става дума за подобно въздѣйствие, когато на ученика се дава една отрепка отъ великолѣпната одѣжда на художника и му се казва: Наслаждавай се! То е царска одѣжда! Такава отрепка прѣдставяватъ вече въ „рускиятъ оригиналъ“ — прѣводитѣ на Алексѣева, а българскитѣ прѣводачи сж се изхитрили да ни прѣкроятъ отъ тѣхъ втора отрепка. — Ако сж достоосждителни и прѣводитѣ на Алексѣева, които обаче съвсѣмъ не сж назначени за ученици, т. е. да възпитаватъ вкусъ и да въвежда въвъ класическото искуство, (тѣ образуватъ часть отъ нѣкаква си „Дешевая библіотека“ която нѣма никакви естетико-педагогически цѣли), то постжпката на прѣводача и на редакторитѣ вече е непростима и съ нищо неоправдана: отъ учители ний сме въ правото си да искаме повече литературенъ смисъль, повече разбиранье. Но, вѣрваме, нѣма да бждемъ разбрани криво. Ний не осжждаме защото не е прѣвеждано отъ оригинала: у насъ то се счита все още най-малъкъ грѣхъ; нито защото е прѣвеждано отъ руски, а не, напримѣръ, отъ нѣмски, който притежава най-добри и най-точни прѣводи на гръцкитѣ класици, та все още би могълъ да се сматря най-близъкъ до оригинала. Ний осжждаме главно, че е прѣвеждано (и то лошо) отъ дрипавъ русски прѣводъ,—най-лошия, най-нехудожествения, най-бездушния отъ всички русски прѣводи — който не дава н и к а к в о понятие за оригинала. Да сж прѣвели въ хубава проза напр. онния откжслеци отъ П р о м е т е я или отъ М е д е я, които даватъ нѣкои русски христоматии (напр. Филоновата), тѣ би извършили десетократно по смислена и по-полезна работа.

Че и прѣводътъ е крайно неудовлетворителенъ, нека докажжтъ слѣдитѣ извадки:

„Кажете ми кой, прикованъ на б е з з а щ и т н а т а отъ буритѣ скала, гледа въ мене? — Кажи ми, дѣ мене, алочестата доведоха скитанията ми? Охъ! Охъ!.. Изново мене, нещастната, начена да хапи оводъ, призракътъ на сина на земята, Аргусъ“ (стр. 33) — „Кажи поне, кога ще се свършатъ менѣ, нещастната, страданията?“ (35). — „Ще я прѣминешъ... и ще се отправишъ къмъ височината на Кавказъ, къмъ самото това на тая висока планина мѣсто, дѣто взима началото си тая бурна рѣка. Ще трѣбва да прѣвалишъ достигащата му до звѣздитѣ височина... (39). — „За мене Зевсъ е равно на нула. Нека царува малко, както знае, не ще управлява дълго боговетѣ“ (50) — „Когато бѣдата се пукне надъ главитѣ ви...“ (56). — „И като се извива на горѣ кръвьта ми съ опашката си изтърсва: така храни този мжчитель, който ми направи живота с т р а ш е н ъ (вм. ужасенъ)... да изгоня злов'ѣщата хвърчаща“ (стр 63)

Това може да е прѣкрасенъ татарски жаргонъ, но това не е никакъвъ български езикъ!

И въ имената прѣводачитѣ правятъ грѣшки. Херкулесъ или Хераклъ е станалъ на Херакли, Хадесъ — на Гадесъ, Кроносъ — на Кронъ, а нѣйдѣ, по нехайно коригиранье, и на Креонъ, и др. т.—

Нашето мнѣние е, — тая книжка отъ „Учен. библиотека“ не заслужва никаква прѣпоржка. Да не си челъ нищо отъ единъ писатель е по-добрѣ, отколкото да си челъ лоши прѣводи.

В. М.

John C. Abbot Историята на мадамъ Роланъ. Съ есть илюстрации. Прѣв. отъ английски Стефанка А. Папазова. обствено издание). София. 1902 г. Цѣна 2 л. (подв.).

Мадамъ Роланъ, дъщеря на единъ бѣденъ парижски гравьоръ, йто постоянно роптае противъ неправдитѣ въ свѣта, се развива но: прѣди да стжпи въ четвъртата си година, тя знае вече да ете. Биографитѣ на древнитѣ знаменити мжже плѣняватъ дѣт- иятъ й умъ и по-късно тя дори често плаче, че не се е родила имлянка. Още отъ дѣтинство навиква тя да сподѣля чувствата мислитѣ на възрастнитѣ хора и подъ влияние на баща си почва размишлява за политика, за деспотизма на крале и господари най-сетнѣ за неравенството въ свѣта. Почва даже да мечтае за ъбаряне на царскитѣ прѣстоли. Но при все това религиознитѣ клонности на майка й упражняватъ силно влияние върху нея когато наближава врѣме да приеме първото причастие, тя оли да я изпратжтъ въ нѣкой манастиръ, за да може да се иготви по-добрѣ за това таинство. Но слѣдъ излизането й изъ анастира, като гледала разпустнатия животъ на много католишки уховници и подъ влиянието на баща си, тя почва да се раз- олебава въ догмитѣ на римокатолишката черква. Така скептично астроена, тя продължава да чете римска и гръцка история, влюбва въ древнитѣ републики и се приготвя за близката революция. о покрай любовьта й къмъ древнитѣ републики по това врѣме нея почва да се развива и друго едно чувство — чувството, ето тегли жената къмъ мжжа. А и отъ разни мѣста завалявать исма да искатъ ржката й. Баща й, като човѣкъ, който ненавижда огатитѣ, но не и богатството имъ, иска да я омжжи за нѣкой ърговецъ, но тя рѣшително се противи. Най-сетнѣ слѣдъ много гкази, на двадесеть и петь годишна възрасть тя се омжжва за динъ четиридесеть и петь годишенъ господинъ на име Роланъ ла Платиеръ. Той билъ инспекторъ на индустрията и прѣка- лъ много врѣме въ пжтувания. Още прѣди тѣхната женидба й приготвя своитѣ пжтни бѣлѣжки за печатъ и ги праща за рѣглежданье на мадамъ Роланъ, тогава още Жанна Флипонъ. ъ неговитѣ бѣлѣжки липсувало онова, което прави подобенъ родъ ьчинения приятни за четенье — лекия стилъ. А госпожица Фли- онъ владѣяла перото тъй добрѣ, както и чорапната игла. Въобще ще отъ първото имъ запознаванье тя става негова сътрудница упражнява голѣмо влияние върху него. Скоро слѣдъ женидбата и, господинъ Роланъ подобрява своето благосъстояние и — което характерно за двамата съпрузи отъ тия години, — поисква а му се възвърне прадѣдовия му чинъ, който фамилията била згубила съ изгубванье на богатството си. Тоя случай, който тпослѣ послужилъ много на тѣхнитѣ противници, показва ясно олко мжчно човѣкъ може да се освободи отъ прѣдразсждъцитѣ а своя вѣкъ. Но скоро слѣдъ това тѣ посѣщаватъ Англия и адамъ Роланъ окончателно е спечелена за политическитѣ ре- орми. Все по това врѣме народния викъ отъ незадоволство

става отъ день на день по-застрашителенъ и Людовикъ XVI рѣшава да свика Народно Събрание. Г-нъ и г-жа Роланъ се прѣселватъ въ Парижъ и тѣхния домъ става сборно мѣсто на най-влиятелнитѣ революционери, а най-много на тѣзи, които отпослѣ ставатъ извѣстни подъ името жирондисти. Слѣдъ свикванье на второто Събрание Людовикъ натоварва жирондиститѣ да съставятъ министерство, въ което Роланъ заема портфеля на вжтрѣшнитѣ дѣла; но скоро бива уволненъ поради едно остро писмо до краля, написано отъ мадамъ Роланъ. Тогава дързостната жена, която не безъ право минавала за душа на жирондистката партия, съвѣтва мжжа си да иде и да го прочете въ събранието. Името на Ролана, като на човѣкъ, който желае доброто на народа, се разнася изъ цѣла Франция. Слѣдъ малко Людовикъ се вижда принуденъ пакъ да го повика на власть, но късно е вече: негодуванието противъ краля стига своя върхъ и отъ всѣкждѣ се чува единъ само викъ: „да живѣе републиката!“ Жирондиститѣ се присъединяватъ къмъ тоя викъ, но якобинцитѣ ги обвиняватъ въ неискреность и таенъ заговоръ за възтановление на кралската власть. Изъ Парижъ и провинцията се начеватъ кланета, отъ които нѣжната женска душа на г-жа Роланъ дълбоко се възмущава и тя настоява прѣдъ своитѣ приятели за изнамиранье и наказваньe на виновницитѣ. Насърдчени отъ безстрашната жена тѣ внасятъ въпроса въ събранието. Отъ тоя день започва най-жестоката борба между Жирондата и Планината, подстрѣкателка на кланетата, — борба която свършва съ трагическия край на 22 жирондисти-депутати. Пакъ прѣзъ това врѣме излиза и декрета за арестуваньe на мадамъ Роланъ. Догдѣто тя се намира въ затвора, двѣ жени на два пжти й прѣдлагатъ да избѣга, но тя се отказва да жертвува чуждъ животъ за да спаси своя. На 10 ноември 1793 г. тя се качва на ешафота, обръща се къмъ статуята на свободата, извиква: „о, свободо! колко прѣстжпления се вършжтъ въ твое име!“ и лѣга подъ острия ножъ.

Такъвъ е билъ въ общи чърти живота на мадамъ Роланъ. Всички прѣвратности на сждбата тя е посрѣщала съ стоическо спокойствие и въ нейния характеръ има нѣщо отъ характера на Сократа и честността на Аристида, биографитѣ на които впрочемъ много сж влияли върху нея. —

Живота на мадамъ Роланъ, написанъ отъ John Abbot, който е извѣстенъ въ Америка съ своята биографическа библиотека може да се нарече твърдѣ сполучливъ, само страда отъ чести повторения. Другия недостатъкъ на тази, както и на всички почти негови биографически работи, се състои въ това, че на мѣста липсува историческа критика. Българския прѣводъ страда до нѣйдѣ отъ широкото употрѣбление на причастията и на мин. несвършено, вмѣсто минало историческо.

Книгата заслужва особенно да бжде прѣпоржчана на дѣвици отъ школна възрасть.

А. Я.

Пасторъ Мандерсъ За приюта искахме да говоримъ, да. Тогазъ — внимание, любезна госпожо! А сега да пристѫпимъ къмъ работа. (Отваря папката и вади книжа). Ето нѧ.

Г-жа Алвингъ Документитѣ?

Пасторъ Мандерсъ Всичко е въ най-добъръ редъ. Но, вѣрвайте ми, не бѣше лесно да се добиѭтъ о̀ врѣме. Трѣбваше да употрѣбѩ сѫщински натискъ. Властитѣ сѫ ужасно скрупульозни, когато е работата да се вематъ важни рѣшения. (Търси изъ връзката книжа). Вижте, това е протоколираниятъ актъ за отстѫпванье чифлика Солвикъ, часть отъ имѣнието Розенфолдъ, съ всичкитѣ находящи се тамъ пристройки, кѫщи, училищни помѣщения, учителско жилище и параклисъ. Тукъ е и акта за завѣщанието и за правилника на приюта. Ще заповѣдате ли да прѣгледате . . . (чете): „Статути на приюта „Капитанъ Алвингъ“ . . .“

Г-жа Алвингъ (гледа дълго врѣме на хартията). Това е то, значи.

Пасторъ Мандерсъ. Азъ избрахъ титлата капитанъ, а не камерхеръ. Капитанъ е по-скромно.

Г-жа Алвингъ. Да, да, както вие намирате за добрѣ.

Пасторъ Мандерсъ. А тукъ е спестовната книжка за капитала, отреденъ да покрива разноскитѣ на приюта.

Г-жа Алвингъ. Благодарѩ, но за по-голѣмо удобство имайте добрината да я задържите у васъ.

Пасторъ Мандерсъ. Мисльѫ, че най-добрѣ е за сега паритѣ да останѫтъ въ спестовната каса. Лихвитѣ, наистина, не сѫ толкова съблазнителни: четири на сто при шестмѣсеченъ срокъ. Ако по-сетнѣ се яви случай за нѣкаква ипотекарна облигация — естественно, ще бѫде за прѣдпочитанье книга съ несъмнѣнна сигурность — ще можемъ да поговоримъ пакъ.

Г-жа Алвингъ. Да, да, любезний пасторъ Мандерсъ, всичко това вие най-добрѣ разбирате.

Пасторъ Мандерсъ Въ всѣки случай азъ ще внимавамъ — А сега още нѣщо, за което нѣколко пѫти искахъ да говорѩ съ васъ.

Печатница „Св. Сотиръ“

1902.

Г-жа Алвингъ. И то е...?

Пасторъ Мандерсъ. Ще трѣбва ли да се осигури приюта или не?

Г-жа Алвингъ. Разбира се, трѣбва да се осигури.

Пасторъ Мандерсъ. Не бързайте, не бързайте, любезна госпожо; нека разгледаме работата по-отблизо.

Г-жа Алвингъ. Азъ винаги всичко съмъ осигурявала както сгради и покѫщнини, така и храни и земледѣлски орѫдия.

Пасторъ Мандерсъ. Разбира се отъ само себе. Въ собственнитѣ си владѣния и азъ правѫ сѫщото, естественно. Но вижте, тукъ е съвсѣмъ друга работата. Приютътъ, така да се каже, ще бѫде посветенъ на една по-висока задача.

Г-жа Алвингъ. Да, но ако...

Пасторъ Мандерсъ. Лично азъ не намирамъ нищо лошо въ това, ако се осигуримъ противъ всѣкакви случайности...

Г-жа Алвингъ. Е да, и азъ така мислѫ.

Пасторъ Мандерсъ. — — — но какво е настроението на хората тѫдѣва? Вие по-добрѣ трѣбва да знаете това.

Г-жа Алвингъ. Хмъ — настроението...

Пасторъ Мандерсъ. Има ли тукъ значително число просвѣтени хора, — истинско просвѣтени хора, които иматъ свое собствено мнѣние и които би съзрѣли нѣщо лошо въ това?

Г-жа Алвингъ. Какво разбирате собствено подъ хора съ свое мнѣние?

Пасторъ Мандерсъ. На първо мѣсто, разбирамъ хора, на чиито възгледи човѣкъ е принуденъ да дава извѣстно значение.

Г-жа Алвингъ. Има мнозина такива, които биха се обявили противъ, въ случай че...

Пасторъ Мандерсъ Виждате ли сега! Въ града имаме сумма такива хора. Помислете си само за всички едномисленници на моя колега! И наистина. лесно би могло да се помисли, че нито вий, нито азъ нѣмаме достатъчно довѣрие въ божието провидение.

несвършено, вмѣсто миналото историческо.

Книгата заслужва особенно да бѫде прѣпоржчана на дѣвици школна възрастъ.

А. Я.

Г-жа Алвингъ. Но що се отнася до васъ, любезний господинъ пасторе, вий сами въ всѣки случай знаете, че . . .

Пасторъ Мандерсъ. Да, знаѫ, знаѫ; азъ си имамъ свое твърдо убѣждение, то е итина. Но при все това ние не ще можемъ да попрѣчимъ на едно лъжливо и врѣдно прѣтълкуванье. А то би могло отъ своя страна много лесно да спъне дѣятелностьта на приюта.

Г-жа Алвингъ. Е, ако бѫде така, то . . .

Пасторъ Мандерсъ. И азъ не ще могѫ нанълно да се отървѫ отъ неприятното, бихъ рѣкълъ дори, мѫчителното, положение въ което случайно би могълъ да попадна. Въ ржководящитѣ градски грѫгове много се занимаватъ съ приюта А отчасти той наистина е издигнатъ за полза на града и по всѣка вѣроятность въ значителна степень ще облекчи товара на общината за поддържанье на бѣднитѣ. А, понеже азъ съмъ билъ вашъ съвѣтникъ и съмъ завеждалъ стопанската часть на работата, трѣбва да се страхувамъ, че завистницитѣ на първо мѣсто ще се опълчѫтъ противъ менъ.

Г-жа Алвингъ. Да, не трѣбва да се излагате на подобно нѣщо.

Пасторъ Мандерсъ. Безъ да говоримъ за нападкитѣ, които нѣкои вѣстници и списания безъ съмнѣние ще отправѫтъ противъ менъ . .

Г-жа Алвингъ. Стига, любезний пасторе, това съображение е рѣшающо.

Пасторъ Мандерсъ. Значи, не искате да се осигурява?

Г-жа Алвингъ. Да, нека го оставимъ неосигуренъ.

Пасторъ Мандерсъ (облѣга се на стола). Ами ако случайно нещастието стане? Човѣкъ не може да знае . . . Бихте ли могли тогава всичко пакъ да възстановите?

Г-жа Алвингъ. Не, казвамъ ви открито, не бихъ могла по никой начинъ.

Пасторъ Мандерсъ. Тогава, знаете ли, госпожа Алвингъ, че ние се натоварваме съ голѣма отговорность?

1902.

Г-жа Алвингъ. А мислите ли, че можемъ другояче?

Пасторъ Мандерсъ. Не можемъ, тамъ е работата. Въ сжщность не можемъ другояче. Но все пакъ не бива да се излагаме на несправедливи критики. А и по никакъвъ начинъ не трѣбва да даваме на общината поводъ за сръдня.

Г-жа Алвингъ. А особенно вий като свещенникъ.

Пасторъ Мандерсъ. Но все пакъ менъ ми се чини, можемъ да се надѣваме, че щастието ще бжде благосклонно къмъ такова заведение, даже че то ще се намира подъ особено покровителство и защита.

Г-жа Алвингъ. Нека се надѣваме, пасторъ Мандерсъ.

Пасторъ Мандерсъ. Значи, да оставимъ работата както си е?

Г-жа Алвингъ. Да, разбира се.

Пасторъ Мандерсъ. Добрѣ, както искате (зема си бѣлѣжка). Слѣдователно, нѣма да се осигурява.

Г-жа Алвингъ. Впрочемъ чудно е, че тъкмо днесь говорите за тая работа . . .

Пасторъ Мандерсъ. Азъ все искахъ да ви запитамъ за това . . .

Г-жа Алвингъ. — — защото вчера насмалко щѣше да избухне пожаръ тамъ.

Пасторъ Мандерсъ. Що думате?

Г-жа Алвингъ. Впрочемъ, то не бѣше кой знае какво. Малко талашъ се билъ запалилъ въ столарската работилница.

Пасторъ Мандерсъ. Дѣто работи Енгстрандъ?

Г-жа Алвингъ. Да. Казватъ, че той често е непрѣдпазливъ, когато има работа съ кибритъ.

Пасторъ Мандерсъ. Човѣкътъ има толкозъ работи въ главата си . . ., толкозъ съблазни. Слава Богу, сега водѣлъ безукоренъ животъ, както чувамъ.

Г-жа Алвингъ. Тъй ли? Кой казва туй?

Пасторъ Мандерсъ. Той самъ ме увѣрява въ това. Пъкъ е и добъръ работникъ.

Г-жа Алвингъ. О, да, до гдѣто е трѣзенъ . .

Книгата заслужва особенно да бжде прѣпоржчана на дѣвици школна възрастъ.

А. Я.

Пасторъ Мандерсъ. Да, тая нещастна слабость! Но той казва, че понѣкога е принуденъ да пие за болния си кракъ. Когато напослѣдъкъ идва при мене въ града, дълбоко ме трогна. Дойде да ми благодари за работата, която му бѣхъ намѣрилъ тукъ, защото тя му бѣ дала възможность да бѫде по-близо до Регина.

Г-жа Алвингъ. Но той не я вижда твърдѣ често.

Пасторъ Мандерсъ. Да, да; той говори съ нея всѣки день; самъ ми каза.

Г-жа Алвингъ. Па може и да е истина.

Пасторъ Мандерсъ. Той твърдѣ добрѣ чувствува, че има нужда отъ нѣкого, който да го възпира, когато дойде изкушението. Това е хубавото у Якова, че той самъ, съвсѣмъ безпомощенъ, идва, обвинява се и признава своитѣ слабости. Когато напослѣдъкъ бѣше у менъ и ми говорѣше... Слушайте, госпожа Алвингъ, ако за него бѫде дѣйствително необходимо да има Регина при себе си у дома...

Г-жа Алвингъ (повдига се бързе). Регина?

Пасторъ Мандерсъ. — — — тогава не би трѣбвало да се противите на това.

Г-жа Алвингъ. О, азъ рѣшително ще се противя. Па освѣнъ туй, — Регина ще има работа въ приюта.

Пасторъ Мандерсъ Но помислете си, той е неинъ баща

Г-жа Алвингъ. О, азъ най-добрѣ зная какъвъ баща ѝ е билъ той Не, съ мое съгласие тя никога нѣма да се върне при него.

Пасторъ Мандерсъ (става). Но, любезна госпожо, не се горещете толкова. Жално е че тъй малко познавате Енгстранда Вие съвсѣмъ се уплашихте...

Г-жа Алвингъ (по-спокойно). Нѣма да бѫде. Азъ съмъ взела Регина при себе си и тя ще остане при менъ (вслушва се). Стига любезний пасторе, да не говоримъ вече за това! (Лицето ѝ свѣтва) Слушайте! Освалдъ е вече на стълбата. Сега нека мислимъ само за него.

(Освалдъ Алвингъ съ лека връхна дрѣха, шапката въ ржка, влиза прѣзъ вратата отъ лѣво; той пуши изъ една голѣма лула отъ морска пѣна).

Печатница »Св. София«

1902.

Освалдъ (спира се на вратата). А, извинявайте — мислѣхъ, че сте въ кабинета (приближава). Добъръ день господинъ пасторе.

Пасторъ Мандерсъ (гледа го вторачено). А-а.. Но чудно е...

Г-жа Алвингъ. Е, какво ще кажете, господинъ пасторе?

Пасторъ Мандерсъ. Казвамъ... казвамъ... Не, но истина ли е това...?

Ослвалдъ. Да, господинъ пасторе, туй е наистина блудния синъ.

Пасторъ Мандерсъ. Но любезний, младий приятелю...

Освалдъ Е, тогазъ намѣрения

Г-жа Алвингъ. Освалдъ си спомня врѣмето, когато вий тъй се противѣхте на желанието му да стане живописецъ.

Пасторъ Мандерсъ За нашата — човѣшка — прѣдвидливость може да изглеждатъ опасни и такива крачки, които отпослѣ въпрѣки всичко туй... (Друса Освалдовата ржка). Е, добрѣ дошли, добрѣ дошли! Не, любезний Освалде — могж да ви наричамъ така, нали?

Освалдъ. Че какъ инакъ би искали да ме наричате?

Пасторъ Мандерсъ. Та това искахъ да ви кажж, любезний Освалде, — вий не трѣбва да мислите, че азъ безусловно осжждамъ званието на художника Азъ приемамъ, че има мнозина, които и при това си звание запазватъ непокваренъ вжтрѣшния човѣкъ.

Освалдъ. Иска ми се да вѣрвамъ

Г-жа Алвингъ (свѣтнала отъ радость). Азъ познавамъ единъ, който е запазилъ непокваренъ както вжтрѣшния, така и външния човѣкъ; вижте го само, пасторъ Мандерсъ.

Освалдъ (ходи насамъ натамъ). Да, да, мила мамо. Но да оставимъ това.

Пасторъ Мандерсъ. Право — това не може да се оспорява. И сега вий сте почнали да си създавате вече име Вѣстницитѣ често ви поменуваха и то крайно

Книгата заслужва особенно да бжде прѣпоржчана на дѣвици школна възрастъ.

А. Я.

благосклонно. Впрочемъ, въ послѣдно врѣме, както ми се чини, не се говори вече тъй много за васъ.

Освалдъ (който стои задъ цвѣтята). Не биваше вече толкова много да рисувамъ

Г-жа Алвингъ. И единъ живописецъ най-послѣ трѣбва да си почива сегисъ-тогисъ

Пасторъ Мандерсъ. Да, да, разбирамъ. Тогава човѣкъ събира нови сили и се приготвя за нѣкакво велико произведение.

Освалдъ Да. — Мамо, нѣма ли да обѣдваме скоро?

Г-жа Алвингъ. Нѣщо слѣдъ половина часъ. Има охота. слава Богу, за ѣденье.

Пасторъ Мандерсъ. И тютюна му се вслажда.

Освалдъ. Горѣ въ стаята намѣрихъ татовата лула, та . .

Пасторъ Мандерсъ А-а! Отъ туй е било, значи

Г-жа Алвингъ Какво?

Пасторъ Мандерсъ Когато Освалдъ влѣзе въ стаята съ лулата въ уста, стори ми се, като че ли баща му стоеше живъ прѣдъ мене.

Освалдъ Наистина?

Г-жа Алвингъ О, какъ можете да говорите подобно нѣщо! Освалдъ цѣлъ цѣлиничъкъ прилича на менъ.

Пасторъ Мандерсъ. Може би; но оная черта тамъ, къмъ крайчеца на устнитѣ, тъй живо напомня Алвинга — особенно сега, когато пуши.

Г-жа Алвингъ Съвсѣмъ не Менъ се чини, че Освалдъ има около устнитѣ си по-скоро нѣщо свещенническо.

Пасторъ Мандерсъ. О, да. да И нѣкои мои коллеги имагъ подобна черта

Г-жа Алвингъ. Но остави сега лулата на страна, Освалде; не могѫ да търпѫ въ стаята тютюненъ димъ

Освалдъ (оставя я). На драго сърдце. Азъ исках да я опитамъ, защото веднѫжъ като дѣте съмъ пушилъ съ нея.

Пѣчатница »Св. София«

1902.

Г-жа Алвингъ. Ти?

Освалдъ Да. Азъ тогава бѣхъ още малъкъ Но спомнямъ си, какъ една вечерь влѣзохъ при тате въ стаята, а той бѣше тъй веселъ и разположенъ

Г-жа Алвингъ. Аа, ти нищо не помнишъ отъ тия години.

Освалдъ. Ба, азъ си спомнямъ съвсѣмъ ясно, какъ ме тури на колѣно и ми даде да пушя съ лулата. „Дърпай, синко, казваше, дърпай здраво!“ И азъ дърпахъ съ всичка сила, до като почувствувахъ какъ поблѣднѣхъ и потъ на едри капки ме изби по челото. Тогазъ тате тъй отъ сърце се смѣеше, че . . .

Пасторъ Мандерсъ. Чудно ми се вижда.

Г-жа Алвингъ. Любезний пасторе, Освалдъ е сънувалъ това.

Освалдъ. Не, мамо, не, съвсѣмъ не съмъ го сънувалъ. Защото — не помнишъ ли вече и това? — ти дойде и ме занесе въ дѣтската стая. Тамъ ми стана злѣ и азъ видѣхъ, че ти плачеше. — Обичаше ли тате често да се забавява така?

Пасторъ Мандерсъ. На младини той бѣше извънредно жизнерадостенъ . . .

Освалдъ. И пакъ толкова работи е извършилъ. Добри и полезни — и при туй толкозъ младъ!

Пасторъ Мандерсъ. Да, любезний Освалдъ Алвингъ, вий наистина носите името на единъ дѣятеленъ и достоенъ човѣкъ. И това, надѣвамъ се, ще ви подбужда . . .

Освалдъ. Така би трѣбвало и да бжде.

Пасторъ Мандерсъ. Въ всѣки случай хубаво е отъ ваша страна, че се завърнахте за день, въ който ще се открие приютътъ.

Освалдъ. Това е най-малкото, което можехъ да направя за баща си.

Г-жа Алвингъ. И че ще остане тъй дълго врѣме при менъ, — то е най-хубаво отъ негова страна.

Пасторъ Мандерсъ. Да, както чувамъ, вий ще останете цѣлата зима тукъ.

Книгата заслужва особенно да бжде прѣпоржчана на дѣвици ь школна възрастъ.

А. Я.

Освалдъ. Оставамъ за неопрѣдѣлено врѣме, господинъ пасторе. — Ахъ, какъ е хубаво да бѫде човѣкъ тукъ у дома си, при майка!

Г-жа Алвингъ (свѣтнала отъ радость). Да, нали?

Пасторъ Мандерсъ (гледа го съчувственно). Вий рано влѣзохте въ живота, драгий Освалде.

Освалдъ. Да, истина е. По нѣкога мисльѫ, даже прѣ-рано стана това.

Г-жа Алвингъ. О, съвсѣмъ не. То може да бѫде само полезно за единъ пъленъ съ сили момъкъ. И особенно за такъвъ, който е едничъкъ синъ, — той не бива да се навърта все у дома при тато и мама и да се глези.

Пасторъ Мандерсъ. Туй е съвсѣмъ споренъ въпросъ, госпожа Алвингъ. Бащиния домъ е и остава най-добра подслона за всѣко дѣте.

Освалдъ. Въ това напълно съмъ съгласенъ съ господинъ пастора.

Пасторъ Мандерсъ. Погледнете собствения си синъ. — Ний прѣкрасно можемъ да говоримъ въ негово присѫтствие за това. — Какви сѫ послѣдствията отъ туй за него? Той е станалъ вече двайсеть и шесть—двайсеть и седемь годишенъ и никога не еималъ случая да види домъ като хората.

Освалдъ. Извинете, господинъ пасторе, но тукъ се лъжете.

Пасторъ Мандерсъ. Тъй ли? Азъ мислѣхъ, че вие сте се събирали само съ художници.

Освалдъ. Това е вѣрно.

Пасторъ Мандерсъ. И най-вече съ млади художници.

Освалдъ Е, да.

Пасторъ Мандерсъ. Азъ все съмъ мислѣлъ, че повечето отъ тия хора нѣматъ срѣдства да си основѫтъ фамилия, домашно огнище.

Освалдъ Има нѣкои отъ тѣхъ, които нѣматъ достатъчно пари да се задомѫтъ, господинъ пасторе.

Пасторъ Мандерсъ. Та това именно и азъ казвамъ.

Пѣчатница »Св. София«

1902.

Освалдъ. Но при все туй тѣ могатъ да иматъ свой домъ. И наистина, нѣкои и други иматъ; и даже твърдѣ порядъчни и приятни

Г-жа Алвингъ (слѣди разговора напрѣгнато, клюма съ глава, но не казва нищо).

Пасторъ Мандерсъ. Но азъ не говоря за ергенски домакинства. Подъ домъ азъ разбирамъ сѣмейно огнище, при което живѣе мжжъ съ своя сжпруга и свои дѣца

Освалдъ Или съ свои дѣца и майката на своитѣ дѣца.

Пасторъ Мандерсъ (очудва се и плѣска съ ржцѣ). Боже!

Освалдъ Е?

Пасторъ Мандерсъ. Живѣе заедно — съ майката на своитѣ дѣца!

Освалдъ. Да. По-добрѣ ли би било, ако отритнѣше майката на своитѣ дѣца?

Пасторъ Мандерсъ. Вий говорите, значи, за незаконни отношения! За така наречените диви бракове!

Освалдъ. Никога не съмъ забѣлѣзвалъ нѣщо особенно диво въ съжителството на тѣзи хора.

Пасторъ Мандерсъ. Но какъ е възможно, щото единъ отъ-малко-малко благовъзпитанъ човѣкъ или една млада жена да се примири съ такъвъ животъ — прѣдъ очитѣ на цѣлъ свѣтъ.

Освалдъ. Че какво да правятъ? Единъ бѣденъ младъ художникъ — едно бѣдно младо момиче — Жененьето иска много пари. Какво да правятъ тогазъ?

Пасторъ Мандерсъ. Какво ли? Е добрѣ, господинъ Алвингъ, ще ви кажж какво трѣбва да правятъ. Отъ начало още би трѣбвало да не се сближаватъ. Ето какво би трѣбвало да правятъ.

Освалдъ. Млади, влюбени, горещи хора не разбиратъ много-много отъ подобни приказки

Г-жа Алвингъ. Да, да, не може да се излѣзе на глава съ тѣхъ

Пасторъ Мандерсъ (продължава). И властитѣ търпятъ подобни нѣща! И подобни нѣща ставатъ съвсѣмъ открито! (Къмъ госпожа Алвингъ). Е, нѣмамъ ли причина

книгата заслужва особенно да бжде прѣпоржчана на дѣвици въ школна възрастъ.

А. Я.

сериозно да се страхувамъ за сина ви? Тамъ дѣто откритата безнравственость е нѣшо обикновенно и, така да се каже, е пустнала корени . . .

Освалдъ. Искамъ да ви кажа нѣщо, господинъ пасторе. Азъ всѣки недѣленъ день редовно посѣщавахъ нѣколко такива безнравствени сѣмейни огнища . . .

Пасторъ Мандерсъ. И то въ недѣленъ день!

Освалдъ. Нали тогава човѣкъ трѣбва да се повесели. Но никога не съмъ чувалъ тамъ нѣкаква неприлична дума, а още по-малко съмъ бивалъ свидѣтель нѣкога на нѣщо, което би могло да се нарече безнравствено. Знаете ли, гдѣ и кога съмъ намиралъ азъ безнравственость въ художническитѣ кржгове?

Пасторъ Мандерсъ. Слава Богу, не!

Освалдъ. Тогава ще си позволя да ви кажа. Намирахъ я, когато нѣкой отъ нашитѣ образцови съпрузи и бащи на сѣмейства дохождаше въ Парижъ да си поживѣе, и ни правѣше честь да ни потърси въ нашитѣ жалки кръчмици. Отъ тѣхъ имаше какво да се чуе и види. Тѣзи господа ни разправяха за работи и мѣста, за които ний не бѣхме и сънували даже.

Пасторъ Мандерсъ. Какво? Нима искате да твърдите, че наши почтенни хора . . .

Освалдъ. Никога ли не сте слушали, какъ тѣзи почтенни хора, кога се завърнжтъ у дома плачжтъ за растящата безнравственость въ чужбина?

Пасторъ Мандерсъ. О, разбира се —

Г-жа Алвингъ. И азъ съмъ слушала.

Освалдъ. Смѣло може да имъ се вѣрва на думитѣ. Има истински специялисти между тѣхъ. (Хваща се за главата). Аахъ, — какъ тоя хубавъ, очарователенъ, воленъ животъ — аахъ, какъ се той мърси!

Г-жа Алвингъ. Не трѣбва да се дразнишъ, Освалде, то ти врѣди.

Освалдъ. Да, право имашъ, мамо. Врѣди ми. Тая проклета умора. Прѣди да обѣдваме, азъ ще се поразходя малко. Извинявайте, господинъ пасторе; вий не можете да вникнете добрѣ, но туй често става съ мене. (Излиза отъ дѣсно прѣзъ втората врата).

Пѣчатница »Св. София«

1902.

Г-жа Алвингъ. Бѣдното дѣте!

Пасторъ Мандерсъ. Да, имате право да казвате това. До тамъ била отишла работата!

Г-жа Алвингъ (гледа го и мълчи).

Пасторъ Мандерсъ (ходи насамъ натамъ). Той самъ се нарече блуденъ синъ. Да, жално, — жално!

Г-жа Алвингъ (все още гледа).

Пасторъ Мандерсъ. А какво ще кажете вий на всичко туй?

Г-жа Алвингъ. Казвамъ, че Освалдъ въ всѣка дума имаше право.

Пасторъ Мандерсъ (спира се).Ималъ право? Право! Съ такива възгледи?

Г-жа Алвингъ. Тукъ въ моята самотия и азъ почнахъ да мисля като него, господинъ пасторе. Но никога не се осмѣлявахъ да заговоря за това. А сега нека синъ ми говори за менъ.

Пасторъ Мандерсъ. Вий сте за съжаляванье, госпожа Алвингъ. Но сега нека си поговоримъ сериозно. Не вашия съвѣтникъ и помощникъ, не вашия приятель и приятелътъ на покойния ви мжжъ стои прѣдъ васъ. Не! Свещенникътъ. Свещенникътъ, такъвъ какъвто е стоялъ прѣдъ васъ прѣзъ врѣме на най-голѣмото заблуждение въ живота ви.

Г-жа Алвингъ. И какво има да ми каже свещенникътъ?

Пасторъ Мандерсъ. Най-напрѣдъ ще трѣбва да поразбудя малко паметьта ви, госпожа Алвингъ. И тъкмо сега е згодния моментъ: утрѣ е десетгодишнината отъ смъртьта на сжпруга ви. Утрѣ ще се освещава приюта — издигнатъ за неговъ споменъ. Утрѣ азъ ще говоря прѣдъ голѣмо множество, — а днесь искамъ да говоря съ васъ на самѣ.

Г-жа Алвингъ. Добрѣ, господинъ пасторе, говорете!

Пасторъ Мандерсъ. Спомняте ли си, че едва слѣдъ едногодишенъ сжпружески животъ вий стоехте на самия край на пропастьта? Че напустнахте домъ и огнище — че избѣгахте отъ мжжа си? — Да, госпожа Алвингъ, избѣгахте, избѣгахте и не искахте

книгата заслужва особенно да бжде прѣпоржчана на дѣвици отъ школна възрасть.

А. Я.

да се върнете при него, колкото и да ви се молѣше той съ сълзи на очи?

Г-жа Алвингъ. Забравихте ли, какъ злочеста се чувствувахъ прѣзъ тая първа година?

Пасторъ Мандерсъ. Това е то именно духъ на протестъ, да търсишъ щастие тукъ на земята. Какво право на щастие имаме ний хората? Не, ний трѣбва само да изпълняваме дълга си, госпожа Алвингъ! И вашъ дългъ бѣше да не напускате мжжа, когото бѣхте си избрали веднжжъ и съ когото ви съединяваха свещени връзски.

Г-жа Авлингъ. Вие твърдѣ добрѣ знаете, какъвъ животъ водѣше тогазъ Алвингъ; какви безпжтства вършеше той.

Пасторъ Мандерсъ. Азъ твърѣ добрдѣ знаж, какви слухове се пускаха за него; и азъ ще съмъ послѣдния, който би одобрилъ неговия животъ прѣзъ младитѣ му години, до толкова, до колкото тѣзи слухове бѣха вѣрни. Но жената не е призвана да бжде сждия на своя мжжъ. Ваша длъжность е била смиренно да носите кръста, който една по-висша воля бѣше ви наложила. А вмѣсто туй вий съ негодование хвърляте кръста, напускате съгрѣшилия, когото трѣбаше да подкрѣпяте; рискувате честь и име, и — — отгорѣ на това сте готови да да убиете и честьта на други.

Г-жа Алвингъ. На други? На другиго, искате да кажете.

Пасторъ Мандерсъ. Крайно неблагоразумно бѣше отъ ваша страна да търсите прибѣжище при мене.

Г-жа Алвингъ При нашия свещенникъ? При нашия приятель?

Пасторъ Мандерсъ. Тъкмо за това. — И благодарете Богу, че азъ имахъ нуждната твърдость, че ви отвърнахъ отъ вашето лудешко намѣрение и че ми се удаде да ви повърнж въ пжтя на дълга и въ дома на вашия законенъ сжпругъ.

Г-жа Алвингъ. Да, пасторъ Мандерсъ, това наистина бѣше ваше дѣло.

Пасторъ Мандерсъ Азъ бѣхъ само нищожно орждие на една по-висша воля. И не би ли туй за

Пѣчатница »Св. София«

1902.

щастие на всичкия ви останалъ животъ, дѣто азъ ви възвърнахъ къмъ дългъ и послушание. Не стана ли тъй както ви прѣдсказахъ? Не се ли отказа Алвингъ отъ своитѣ заблуждения, както подобава на единъ мѫжъ. Не живѣ ли той оттогава въ любовь и безукорно съ васъ до края на своя животъ? Не стана ли благодѣтель на цѣлата страна и не издигна ли и васъ тъй, че и вий станахте негова помощница въ всички негови прѣдприятия? И при това отлична помощница; — о, азъ знаѫ туй, госпожа Алвингъ — това е за ваша похвала. — А сега минувамъ къмъ второто голѣмо прѣгрѣшение въ вашия животъ.

Г-жа Алвингъ. Какво искате да кажете съ това?

Пасторъ Мандерсъ. Както едно врѣме се отказахте отъ задълженията на сѫпруга, така отпослѣ се отказахте отъ своитѣ майчини задължения.

Г-жа Алвингъ. Аа! —

Пасторъ Мандерсъ. Злополученъ духъ на своенравие властвуваше надъ васъ прѣзъ цѣлия ви животъ. Всички ваши мисли и постѫпки бѣха насочени къмъ слободия, къмъ непозволеното отъ закона. Вий никога не искахте да носите каквито и било окови. Всичко което ви тежеше, вие — безогледно и безъ да ви бие съвѣстьта — отхвърляхте като товаръ, съ който имате право сами да се разпорѣждате. Не ви бѣ по воля да бѫдете вече сѫпруга — избѣгахте отъ вашия мѫжъ. Тежко ви бѣше да бѫдете майка — изпратихте чедото си при чужди хора.

Г-жа Алвингъ Да, истина е; направихъ това.

Пасторъ Мандерсъ. Но затова сега и вий сте му станали чужда.

Г-жа Алвингъ. Не, не, — съвсѣмъ не съмъ му чужда!

Пасторъ Мандерсъ. Чужда сте му; и трѣбва да му бѫдете чужда. И какъвъ се върна при васъ! Помислете, госпожа Алвингъ. — Противъ сѫпруга си вий много съгрѣшихте — това признавате, като издигате онзи приютъ тамъ за неговъ споменъ. А сега признавате и прѣстѫплението, което извършихте противъ

книгата заслужва особенно да бѫде прѣпоржчана на дѣвици
ъ школна възрастъ.

А. Я.

сина си. Но може би още не е късно да го отвърнемъ отъ кривия пѫть Върнете се сами. Върнете въ него всичко онова, което е уцѣлѣло въ душата му. Защото (съ дигнатъ показалецъ) — истина е, госпожа Алвингъ, вий сте много грѣшна майка! — Счетохъ за свой дългъ да ви кажѫ това.

Г-жа Алвингъ (бавно и сдържано, слѣдъ пауза). Вий говорихте сега господинъ пасторе; и утрѣ пакъ ще говорите публично въ споменъ на моя мѫжъ Азъ утрѣ нѣма да говорѫ, но сега ще ви поговорѫ малко, сѫщо както вий ми говорихте

Пасторъ Мандерсъ. Разбира се; вий ще искате да се извинявате за своитѣ постѫпки.

Г-жа Алвингъ. Не. Азъ само ще разказвамъ.

Пасторъ Мандерсъ Е —?

Г-жа Алвингъ. Всичко, което тукъ-що казахте за мене и за мѫжъ ми и за живота ни, слѣдъ като вий, както казахте, ме повърнахте въ пѫтя на дълга, — всичко това сѫ нѣща, които не знаете отъ собственъ опитъ Отъ онаи минута вий -- нашия всѣкидневенъ гость и приятель — не прѣстѫпихте вече прага на нашата кѫща.

Пасторъ Мандерсъ Та вий и мѫжъ ви веднага слѣдъ това напуснахте града.

Г-жа Алвингъ. Дѣйствително; и до дѣто мѫжъ ми бѣ живъ, вий не дойдохте нито веднѫжъ насамъ. Трѣбваше да се яви работа, че да ме навѣстите — работата съ приюта.

Пасторъ Мандерсъ (тихо и неувѣренно). Елено — ако това е укоръ, трѣбва да ви помолѫ да имате прѣдъ видъ . . .

Г-жа Алвингъ. — — какво ви е налагало вашето звание; да И сетнѣ, че азъ бѣхъ бѣгала. А съ такива бѣгали жени човѣкъ трѣбва да бѫде колкото може по-прѣдпазливъ.

Пасторъ Мандерсъ. Драга — госпожа Алвингъ, това е съвсѣмъ прѣувеличено.

Г-жа Алвингъ. Да, да, може би. Искахъ само да кажѫ, че, когато сѫдите за моитѣ сѣмейни отношения, вий просто се облѣгате на общата мълва.

Печатница »Св. София«

1902.

Пасторъ Мандерсъ. Да; и какво отъ това?

Г-жа Алвингъ. А сега, Мандерсъ, искамъ азъ да ви кажѫ истината. Азъ съмъ си дала клетва, че кога да е вий трѣбва да я узнаете. Само вий!

Пасторъ Мандерсъ. Коя е, прочее, истината?

Г-жа Алвингъ Истината е, че мѫжъ ми умрѣ сѫщо тъй пороченъ, какъвто бѣ прѣзъ цѣлия си животъ.

Пасторъ Мандерсъ (търси столъ да се опре). Какво казвате?

Г-жа Алвингъ. Слѣдъ деветнайсеть годишенъ сѫпружески животъ сѫщо тъй нечестивъ — по наклонноститѣ си поне, — къкъвто е билъ прѣди да ни вѣнчѣете.

Пасторъ Мандерсъ. И тѣзи младежски заблуждения, — тѣзи безпѫтства, ако искате — вий наричате нечистивъ животъ!

Г-жа Алвингъ Тоя изразъ употрѣби нашиятъ домашенъ лѣкарь.

Пасторъ Мандерсъ. Сега не ви разбирамъ.

Г-жа Алвингъ. Не е и нуждно.

Пасторъ Мандерсъ. Свѣтъ захвана да ми се вие. Цѣлия вашъ сѫпружески животъ, — всичкия този дългогодишенъ животъ съ вашия мѫжъ не билъ нищо друго, освѣнъ прикрита бездна!

Г-жа Алвингъ. Нищо друго. Сега го знаете.

Пасторъ Мандерсъ. Това ... това азъ съвсѣмъ не могѫ да си прѣдставѫ. Не могѫ да го схванѫ, не могѫ да го разберѫ! Какъ е било възможно тогава да се ....? Какъ е могло подобно нѣщо да остане въ тайна?

Г-жа Алвингъ. Изъ день въ день все съ това имахъ да се борѫ. Когато ни се доби Освалдъ, изглеждаше, като-че-ли Алвингъ ще се поправи малко. Ала не би за много. И тогава азъ трѣбваше да се борѫ, да се борѫ на животъ и смъртъ, за да не узнае никой, какъвъ човѣкъ бѣше бащата на моето дѣте. И вий знаете, какъ Алвингъ можеше да разполага хората къмъ себе си. И кой би помислилъ друго освѣнъ добро за него. Той бѣше отъ ония хора, чийто животъ не врѣди на тѣхното добро име. Но сега Мандерсъ — и това

книгата заслужва особенно да бѫде прѣпоржчана на дѣвици ъ школна възрастъ.

А. Я.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постояни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Даваиловъ, Н. Г. Данчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. П. Славейковъ, Г. П. Стаматовъ,
П. Ю. Тодоровъ и П. К. Яворовъ.

Година XII. — Юний — Книжка VI (122).

София
Печатница »Св. София«
1902.

Делия

Идиллия

От П. Ю. Тодоровъ

Какво вече не разправяха миналата зима, като се зажени Донковата дъщеря? — Кой отъ гдѣ се подаде — и по хоро, и по сѣдѣнки, и по изворъ — като тръгнаха онѣзъ приказки: Делия не мой го понесе, не мой изтърпѣ другъ да вземе изгората му, да му подлѣй вода... Едни викаха, видѣли го нощемъ да обикаля край плета, искалъ да я краде; други — заканялъ й се вѣнчило отъ главата й въ церква ще снеме; па по тѣзи приказки и сватове се сѣпнаха че дори не посмѣиха да прѣкаратъ прѣзъ село момината прика, както си му е реда, ами натовариха дрѣхитѣ на едни кола, па мълкомъ ги закараха прѣзъ долния пать у момкови. И нито хоро на момкови равни двори въ сѫббота тропнаха, нито прощаванье на момина мама свириха, сѣкашъ цѣло село отъ Делия се убоя. А на сутриньта, тамамъ булка подъ вѣнчило, и току Делия се озова незванъ, некалесанъ и той наедно съ всички на свадба да свадбува. Па и въ кѫщи отиде и на трапеза седна. Смая се мало и голѣмо. — Толкозъ хичъ подирѣ й да тича, да си губи ума, че да му не мигне око подъ вѣнчило съ други да я види, ами дори да скочи и самъ даръ̀тъ й прѣдъ сватове да играй...

— Че свършиха се моми по свѣта, ами за една жена ще си черныхъ младинитѣ... — разправяше подирѣ той.

— Ехъ, чакай де, то още не ти е минало..., се подсмиваха старци отъ страна.

— Хе-е-е, не си давамъ азъ зло на сърдце!.. Веднѫжъ се животъ живѣй, веднѫжъ се младость младува. — И воленъ да походишъ, и моми да полъжешъ, жаль да ти не остане, че не си си взелъ пая отъ младини...

— И тебе ще видимъ, до кога ще ти е този умъ..., думаха селенитѣ, сѣкашъ му не хващаха вѣра на приказкитѣ.

А отъ туй и нему сърдцето се още повече подземаше: който е останалъ на една жена и само да гледа на харча си да надвие, нека му мисли . . . И вѣнчило да ми мине прѣзъ главата пакъ си не оставямъ врата въ хомотъ. — Като ми ритне сърдце и отъ нея и отъ къща, накривямъ калпакъ, че гдѣто ми очи видятъ. . .

Едни само жени се стрѣскаха отъ приказкитѣ му — Съ черенъ повой ще е повивана тази, която те вземне . . .

— Па и коя ли си е загубила ума да го вземне? — разправяха шепнишкомъ помежду си тѣ.

*

Ала, сѣкашъ и на умъ имъ не иде — че е невѣрно пусто момино сърдце! — Отъ малка, като била една и за синъ и дъщеря на баща и майка, гледали я, редили я, расла та порасла най-лична между всички моми въ село. Па и къщовна и послушна — пѫть на по-старъ не минава, очи къмъ момъкъ не повдига . . . Скришомъ, какъ го е зърнала, какъ го е харесала, ала оживѣ ѝ на сърдце веднажъ Делия, зави ѝ се ума по него, та и никому не посмѣ и да каже. Сутринь като влѣзе да полива въ мала градинка — за него мисли, вечерь като заспива, все мургολявото му лице, личния му станъ прѣдъ очи ѝ се мѣркатъ, а денемъ сѣкашъ само чака на кладенецъ да иде . . . Той съ други моми тамъ се закача, нея като да я не поглежда, но тя . . . тя сѣкашъ иска само да го види, само да го срѣщне . . . Ами ако ѝ поиска да ѝ напие тази вечерь котлитѣ, като на Мита снощи?... Сама тя, като да се сбърква, като да не знае що да стори...

А сѣкашъ дружки да я знаели, — щомъ доближи кладенеца и отдалечъ заподскоросваха Делия: — Ей Стояна, чакай да си напълни котлитѣ, тя сама ще ти даде да ги напиешъ...

— Ще ми дадешъ ли Стояно? — отдалечъ я прѣсрѣщна Делия.

— Ще ти дамъ... — едвамъ отвърна тя и бѣлото ѝ мило лице пламна като божуръ.

Засмѣха се всички и подзеха на приказъ Делия и Стояна. Ала тя като да нерачи да знай. — На другата вечерь прѣдъ всички сама най-кравена китка отъ чело му подаде.

Отвори уста цѣло село, — Делия ще подгори най-хубавата мома. Зазлословиха завистливи момци — той на понедѣлника ще я остави.

— Па дѣ се зави ума ѝ подиръ този лудъ Делия? — *я жаляха* дружки.

Подочу и Стоенинъ баща, закоси се стара майка и засѫдиха Стояна:

— Слушай, Стояно: този човѣкъ не е за тебе, сино, събери си ума, дай си воля на сърдце. — Делия сѫ го кръстили хората... И попа конка му недава вече, и на връбница самичъкъ на дърво се качи върба да отрѣже да се кумичи...

Знае Стояна, че Делия кѫща не храни и куминъ не пуши, ала щомъ сама остане въ градинка или вкѫщи и прѣдъ прѣмрѣжени ѝ очи се мѣрне той — разкършилъ станъ, метне насамъ, метне нататъкъ засмѣни очи, тъй и безъ думи като да я подмамва къмъ себе; замъглява ѝ наоколо, иде ѝ да зажуми, да се прѣжали, па подирѣ каквото ще да става...

— Той или съ билки я е замаялъ, или отъ косата ѝ магия е завилъ... — зашушнаха стари баби.

Зави се и замая побѣлялъ баща що му дойде до глава на старини. Закрѣя и болна щу не легна отъ жаль клета майка. — Станаха и двамата на кракъ и вече не оставятъ Стояна ни сутринь овци да изкара, ни вечерь на изворъ да иде. Гледатъ я, дебнѫтъ я, по цѣлъ день ни стъркъ цвѣте отъ градина да откъсне, ни отвънъ кѫщи да прѣстѫпи.

Ала ката вечерь, щомъ въ потайна дрѣмота заглъхнѫтъ пусти двори и въ прѣвара звѣздици заискрѫтъ въ небето, тамъ негдѣ край градинския шумакъ, трепва кръшна сѣнка. Вѣтрецъ ли разтършува изъ гѫстака, самотна ли сѣнка прѣброди наоколо, тя цѣла като сърна трепери, ослушва се... Не, той —, тя го позналъа по лихитѣ стѫпки и се втурва насрѣща му. Делия не вѣрва очитѣ си. — Тя първа го причаква сама!... И сърдечни думи, невнятни трепети, вѣрни клѣтви, що късна полунощь потайва въ своето безмълвие, подематъ и дваминатa.

— Потрай само, пости да изминѫтъ: не ще ни спрѫтъ... И въ мънастиря се вѣнчаваме...

— Прѣжалихъ се. да правѫтъ съ менъ подирѣ каквото искатъ: ще ти додѫ... Ще ти додѫ сама, ако ще би и срѣдъ пѫтя да ме оставишъ.

Па не могѫтъ и всичко да изкажѫтъ: не могѫтъ вече нищо да си кажѫтъ — забравятъ се мисли, думи недостигатъ. А горѫтъ сърдца въ гърди, че мѣсечко прѣваля къмъ западни върщини, снищатъ се звѣздици на заникъ и пакъ трѣбва да бързатъ да избѣгатъ, до като не ги е придебнала изъ вѣдри небеса румена зора.

И какъ омекна мѫжка сила въ гърдитѣ на Делия — не свѣти и самъ той. Сѣкашъ му домилѣ за себе, че отъ толкозъ

братя и сестри единъ едничъкъ е останалъ той въ порутена бащина кѫща. Па дожалѣ му и за Стояна, че е една по хубость и родъ въ село, всички момци луди бѣха пощурѣли подирѣ ѝ, ала тя никого не погледна — врѣче се нему, на лудъ Делия, който двѣ наедно не може да сбере!

Ала нека му викатъ разпилѣй-прахъ, нека цѣло село противъ него да стои, тѣ ще го познаѭтъ! Той за Стояна живота си ще заложи, че нея нѣма да остави да сѣти неволя. И отъ Стояна нѣма да отстѫпи ни крачка, само да се сберѫтъ веднѫжъ. — Да доде недѣля, да се причестѭтъ хората и още на понделника вечерьта прѣзъ лозята право въ мънастиря ще се озовѫтъ . . .

Рано сутриньта въ вторникъ въ село се разчу: Стояна бѣгала — пристанала на Делия и ги вѣнчалъ прѣзъ нощь егумена. Пакъ замъркаха стари баби, зажалиха родни и съсѣди. Заплака, зареди клета майка и скочи, безъ малко сама на мънастиря щѣше да отиде, невѣрна дъщеря да търси. Но не даде Стоенинъ баща; наведе той покорно побѣляла глава и не възропта.

— Тъй била воля божия — този ѝ билъ на късметя, да ѝ е простено отъ моята кѫща . . .

Па стана, повика самичъкъ ратаитѣ, запрѣгнаха брѣзи биволи въ колята и проводиха ѝ всичката прика у Делията.

Пакъ запърши се Делия, загради си широки двори, стегна си стара кѫща — нѣма го вечерь да къснѣй по кръчми, нѣма го праздникъ да се щура несрѣтенъ . . .

Присмиваха му се и засукваха мустаци едни застарели момци.

— Де, да го видимъ сега де? — За жена животъ не даваше, съ кѫща се не заробваше — не усѣти какъ му хвърлиха примка на врата . . .

. . . Но тѣ не знаѭтъ, си думаше Делия, че Стояна за него махна рѫка и на баща и на майка, че сама на крака му дойде . . . Дойде да го причака при поповото лозе нея вечерь, още звѣзди не бѣха трепнали въ модро вишине, още виторогъ мѣсечко не бѣ сърпъ извилъ надъ горски усои. И първа му каза: — хайде въ мънастиря! . . .

Че той се вѣнча съ нея и тя залѣга сега да поднови бащината му кѫща, да се види и той наредъ съ хората.

Работѭтъ и двамата, мѫчѭтъ се да надсмогнѫтъ надъ залиси и шетня и вече въ дворътъ имъ мука гойна крава, подъ сушината блѣѭтъ вакли овци, а вѣрно куче помахва радостно опашка прѣдъ кѫщенъ прагъ.

Въ царството на новилнѣлитѣ.

ОТКРЪШЛЕКЪ.

Humanos mores infundunt
civitatibus. . . .
Juvenalis.

I.

Въ кафенето

Единъ чужденецъ,

— Я ми кажете, Господине, кой е
Тамъ оня драсъ, жбатий, груболикий,
Що мяза на разбойникъ морски?

Съдържателтъ,

— Бивши
Министъръ . . .

Чужденецътъ,

— Ами оня гдѣто бърши
Носа си съ пръсти, тумбестий и кжсий,
Що мяза на кочашинъ букурешки?

Съдържателтъ,

— Министъръ бивши . . .

Чужденецътъ,

— Ами ей-тозь тричко,
Когото бѣхъ помолилъ — като мислѣхъ
Че е слуга — да ми даде бисквити
И лимонада?

Съдържателтъ,

— Пакъ министъръ бивши.

Чужденецътъ.

— Шегувате ли се?

Съдържателътъ.

— Не, Господине!
Туй кафенé е кафенѐ държавно —
Така да кажж . . . Тукъ се пази всичко
Което за сега е непотрѣбно
Или негодно, — дарбица истрита,
Охлузена способность, разглобена
Енергия, издънена сърдцатость . . .
. . . Понѣкогашъ тѣзь работи дотрѣбватъ
На царщината, — тя си ги прибира
Тогава, — и отъ вето прави ново!
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —

Чужденецътъ,
(Къмъ единъ бивши министръ)

— Азъ съмь кореспондентъ на френский вѣстникъ
Le patriote, любезний Господине . . .
Ще ви помолжж да ме освѣтлите
По българскитѣ работи . . .

Бившій Министъръ,

— Прѣкрасно!
България и Франца си приличатъ
Като двѣ капчици вода! И тука
Борби — като у васъ, — борби вседневни!
Отъ блъсканица, отъ кипежъ на страсти,
Отъ глъчъ, не можиме да си отдъхнемъ! . .
Врази — съ дузини — вънкашни: Ромжни,
Цинцари, Гърци, Турци, Сърби, Нѣмци;
Ала забравяме ги ний, — и само
Между си — братски — се гриземъ всечасно . . .

Чужденецътъ,

— Това сж работи обикновенни
У младитѣ народи . . .

Бившій Министъръ,

— Часъ по скоро
Да застаряваме и ний, тогава!

Чужденецътъ,

— Народъ когато знай да се вълнува —
Тогазь е живъ, по френскитѣ идеи!
Народи неподвижни не живѣятъ —
И не заслужватъ да живѣятъ даже . . .

Бившій Министъръ,

— Защо това?

Чужденецътъ,

— Защото нѣма правда,
И нѣма щастье — тамъ кждѣто липсва
Обществена борба! . . Човѣшкий гений
Въ мъртвило не вирѣе! . . Общо благо
И деспотизмъ затуй сж несъвмѣстни —
Защото умни сжщества не могжтъ
Безъ волна дѣйность да добруватъ . . .

Бившій Министъръ!

— Басни!

Чужденецътъ,

— У насъ тѣзь басни сж догматъ! . .

Бившій Министъръ,

— Ний тука,
Източнитѣ държавници, ний мислимъ
По-другояче, Господине! Щастье
Съвсѣмъ не е потрѣбно за тълпитѣ;
Тѣ трѣба винжги да страдатъ! Само
Страдалцитѣ се управляватъ лесно;
Тѣ знажтъ само да нѣмѣятъ, знажтъ
Да се държжтъ прилично, да отдаватъ
На всѣки властникъ почести; тѣ само
Сж елементъ полезенъ — за държава
Катъ нашата — едва освободена . . .

Чужденецътъ,

— И тъй, народъ вилнѣй — кога добрува;
За да го ездишъ — изглади го!

Бившій Министъръ,

— Вѣрно!

Чужденецътъ.

— По́ друга управия, Господине,
Въ България не е ли приложима?

Бившій Министъръ.

— Съ добро не се въвежда редъ у нази!
Камшикътъ да плющи, — на̀ управия
За българскитѣ мозъци понятна!
Отъ Хунско потекло сме ний народецъ!
На зла орда̀ия — зълъ гидия!

Чужденецътъ,

— Харно.
Какъ ще наложите юмрушко право
На три мильонно волно населенье?

Бившій Министъръ.

— Какъ ли? Като поправяме — въ време
На избори — безсмисленното дѣло
На слѣпий случай!

Чужденецътъ.

— Или, съ други думи,
Чрезъ псевдо-избори!

Бившій Министъръ,

— Така!

Чужденецътъ,

— Прѣкрасно!
Какъвъ е вашій modus procedendi?

Бившій Министъръ,

— Методи хиляди . . . Напримѣръ, ние —
(За Ортократитѣ говоръж) ние
Растуряме общинскитѣ съвѣти
И замѣняваме ги съсъ тричленни
Комисии . . . Когато общината
Е твоя — изборътъ е твой!

Чужденецътъ.

— Отлично!
Но цѣло село, цѣла околия,
На властника когато сѫ враждебни?

Бивший Министъръ,

— И за това цѣръ има, Господине!
У насъ селата сж распрѣдѣлени
На секции, по изборитѣ; тласкашъ
И гонишъ избирателното стадо
Кждѣто щешъ . . . Опозиционери
Селачи ходжтъ да гласоподаватъ
На двайсеть или трийсеть километра
Далечь отъ свойто мѣстопрѣбиванье . . .

Чужденецътъ,

— Разбирамъ. „Ходжтъ", казахте вий... сирѣчь
„Не ходжтъ!"

Бивший Министъръ,
(Смѣе се)

— То се знае че не ходжтъ!..

Чужденецътъ,

— У васъ, съсъ други думи, процъвтява
Официялната кандидатура?

Бивший Министъръ.

— И нѣщо даже повечо! У нази,
Шесть дни прѣдъ изборитѣ, всѣки властникъ
Обхожда градове, селца, паланки,
Влиятелнитѣ хорица спохожда,
Метохъ, параклисъ, школа — навѣстява,
Говори, проповѣдва, — обѣщава
Гори отъ масло и каймакъ, — насърдча
Безвѣрнитѣ, безволнитѣ надъхва,
Неблагомислящитѣ котка, лъсти
Глупцитѣ, жбеститѣ подскоросва, —
И най-подиръ горѣщо прѣпоржчва
Любимцитѣ си, свойтѣ кандидати
За прѣдставители народни . . .

Чужденецътъ,

— Всичко
Това е твърдѣ грозно прѣстжпленье
По френскитѣ идеи, Господине!

Бившій Министъръ,

— Пъкъ азъ не виждамъ въ тѣзъ нѣща ни сѣнка
Отъ прѣстжпленье. . .

Чужденецътъ,

— Какъ така? Подкрѣпа
Щомъ давате на своитѣ любимци —
Да се избиратъ като депутати,
Вий изнасиляте и духъ народенъ
И воля публична; стотини ваши
Чиновници по сжщий пжть ще тръгнжтъ, —
Ще одобряватъ или ще осжждатъ
Кандидатуритѣ, — на Владимиря
Ще прѣчжтъ, на Ивана ще помагатъ,
Григора ще насъскватъ а Димитра
Ще сплашватъ; тъй че, избори ще правжтъ
Службашитѣ — а никакъ не народътъ. . .

Бившій Министъръ,

— Та нали ви расправихъ, Господине,
Че именно цѣлта ни е такъва —
Каквото става въ нашій край да става
Безъ съучастието на народа?

(Глумливо):

Вий носите съсъ себе си, кждѣто
И да се рѣйте, тазъ заблуда френска:
Че туй което вършимъ за народа —
Безъ да го питаме — е незаконно!

Чужденецътъ,

Властьта, у васъ, е нѣщо като прида
На хитрій, — нѣщо като достоянье
Прадѣдово на ловкій себелюбецъ. . .

Бившій Министъръ,

— Какво отъ туй? Я чуйте, Господине!
Азъ съмь Министъръ, да рѣчеме. . . (Паджлъ
Министъръ, но пакъ до-ще редъ за мене. . .)
Азъ съмь Министъръ, имамъ крѣпка вѣра
Въ способностьта си, — знамъ че съмь потрѣбенъ
На своето отечество, — осѣщамъ

Че могѫ много работи да сторѫ
Спасителни за клетий Болгаранко. . .
А тъй като е, първа моя длъжность
Е тазь: властьта да не испущамъ! Всичко
Каквото правѫ — трѣбва да го правѫ
Сé въ своя полза! Докато помагамъ
На себе си — помагамъ на рода си,
Понеже щомъ исчезнѫ азъ, върховенъ
Възмездникъ ще исчезне отъ страната. . .
. . . . . .
. . . . . .

II.

Въ хотела.

Monsieur Jean Durand,

Самичъкъ въ стаята си, довършва една дописка до Парижския вѣстникъ „Le Patriote“:)

„. . . — Нѣща и хора тука сѫ дребнави, —
„Народътъ самъ е дребосъкъ-народецъ.

„Гражданственность? Закони? Управленье?
„Садѫтъ ги тукъ; ала нещѫтъ да никнѫтъ.

„Управникъ, властникъ, що е то, въ Европа?
„Кочашинъ на държавата, — кочашинъ
„Комуто обществото има право
„Да дума: — Хѫ, води ме тамъ, на лѣво! —

„А тукъ управникъ значи наематель
„На царско стадо, на мушия обща!

„Подъ Игото“, — таквозъ названье носѣлъ
„Незнамъ какъвъ си дълъгъ разказъ, писанъ
„Отъ българинъ — за турската управа . . .
„Но нѣма, види се, кой да напише
„Другъ разказъ съ туй названье; „Ново Иго“...

„Богатъ Музей, добъръ театъръ нѣма
„Въ Срѣдецъ, — расходки хубави пакъ нѣма;
„Но не мислете, че животътъ тука
„Е прѣкалено монотоненъ. Никакъ.

„Тукъ се намиратъ рѣдкости каквито
„Въ другъ край вий бихти дирили напраздно:
„Калайдоскопъ отъ разноцвѣтни плѣчки,
„Мозаика отъ татства, диорама
„Отъ кръвнина публична, безподобна
„Колекция отъ грубости държавни.

„За вѣщъ социологъ, за наблюдатель
„Тукъ има работа голѣма . . .

. . . Прудонъ
„Бѣ казалъ че въ зародиша на всѣко
„Богатство има обиръ, — че началство
„Не се създава безъ насилство! . . .

. . . Ето
„Двѣ работи които всѣки вижда
„Отъ близо, въ тѣзи мѣстности . . .

Да! Цѣлий
„Срѣдецъ, съсъ своитѣ дворци раскошни,
„Съсъ своитѣ звѣрилници, казарми,
„Печатници, манежи и обори,
„Срѣдецъ, съсъ свойтѣ клубове военни,
„Чиновнически кьошкове, и вилли
„Велможески, — Срѣдецъ, туй се не крие,
„Отъ кражби и грабежи е съиданъ!

„Страхъ — отъ властьта?...

... Па тая власть не е ли
„И тя власть българска? . . .

. . . Министъръ тука
„Залавя своя постъ — разбойникъ както
„Се вмъква въвъ скривалище!

. . . Накратко,
„Суровщина и върлость, горѣ; долѣ,
„Несвѣсть и мрътвость, задухъ и провала!

„(Земята е, обаче, Елдорадо!

„Като исключимъ Българитѣ, — лихи
„И груболики Дахомейци, — всичко
„Въ България е лѣпо и приятно! —)“.

Ст. Михайловски.

Детлевъ фрайхерръ фонъ Лилиенкронъ

Автобиография

Прѣвелъ П. Сл.

Вий искате отъ мене една автобиографическа скица?

Обикновенно една автобиография е огледало на прѣдзетость. И какво да ви разказвамъ азъ за себе си, чийто животъ до сега е билъ такъвъ, какъвто е живота на безбройно други човѣци? Нищо особенно на съмъ прѣживѣлъ[1]. Както казва Маркъ Аврелий: „Често пѫти човѣшкия животъ не е нищо друго, освѣнъ подобие на живота на кѫщна или полска мишка, която плахо се лута насамъ-натамъ.“ Честолюбие (за жалость) ми е чуждо. Е тогава? — На трийсеть и петь годишна възрастъ азъ написахъ първото си стихотворение, и до день днешенъ все съ стихотворство боравѭ. Но отъ година на година, слава Богу, това писанье стихове все повече и повече ми омръзва. И азъ вѣрвамъ, че на сто и петдесеть годишна възрастъ „вижъ“ че съмъ се прѣвърналъ въ модеренъ драматургъ. Како велять, оно даетъ и почить и пѫри. Да живѣй Маммонъ, долу изкуството — когато то не дава нищо за въ джебъ. А на сто и петдесеть и третя година азъ ще бѫдѫ вече класиченъ пѣвецъ. — Каквото до сега съмъ „драскотилъ“ въ проза — всичко е смѣтъ.

Да, до послѣдния день на живота си да се шлянкашъ по свѣта само като простъ нѣмски лирикъ (оно не даетъ ни пѫри, ни почить) — това омръзва, омръзва до Бога. И ще ви

---

[1] Между особенноститѣ въ живота на баронъ Лилиенкрона, нека ми е позволено да отбѣлѣжѫ, че той е билъ ескадроненъ командиръ и е участвувалъ въ двѣ войни — прусско австрийската и прусско-френската. Сега той живѣе въ Алтона (до Хамбургъ) като свободенъ писатель, и гладува на смѣтка на свойта слава — „най-добъръ съврѣменъ нѣмски лирикъ“.

Прѣводачътъ.

кажѫ, споредъ мене, всѣкой фенерджия отъ улицата стои повисоко отъ който щете стихотворецъ. Всички нѣмци пишѫтъ стихове, никой нѣмецъ не ги чете. Пъкъ и защо ли? На нашето врѣме не му е до това, стихове да чете. Никога „курсътъ“ на поезията не е падалъ толкова, както днесъ за днесъ, — съ което искамъ да кажѫ, че никога едно стихотворение толкова малко не е чинѣло, както сега. Въ днешно врѣме стиходѣлецътъ е отъ смѣшнитѣ най за смѣхъ персона. Било краль или готвачъ, министеръ или перачка, естетикъ или вѣхтошарь и т. н. — мало и голѣмо гледатъ на стихотворството като на най-денгубно отъ всички денгубни занятия, — много или малко достойно за подигравка.

Твърдѣ ми се ще да вземѫ подъ защита „занаятчинитѣ“ на стиха, въобще извънредно голѣмото число писатели за пари. Трѣбва и тѣхъ да считаме за толкова полезни, колкото всѣки симитчия, ковачъ и др. т., които съ потъ на чело си изкарватъ хлѣба — за себе си и за своитѣ дѣца.

Отъ насъ живитѣ (извѣстни на публиката) художници на стиха никой не може да достигне до потомството. Само единъ едничъкъ: Рихардъ Демель. Моето убѣждение въ това е твърдо като скала и макаръ че то ми се диктува отъ приятелско чувство, малко ще ме е еня, че това мое мнѣние ще бѫде погледнато на криво въ „широката публика“.

Когато едного художника връхлетѧтъ така най-стари, стари, млади и най-млади литературни историци, критици, критикари, „провѣтрячи“, както Рихарда Демеля, — „той сигурно чини нѣщо“. Въ Германия всѣки великанъ трѣбва да прѣскочи четирдесетьтѣ години — да му оголѣе главата, че чакъ тогава да му пропѣе пѣтела. Ще припомнѫ само Беклина, Нитче и Вагнера. Ще припомнѫ Гете, какъ горчиво, дори на старини, се оплаква прѣдъ Еккермана, че „никога не можалъ да угоди на нѣмцитѣ“. Всичко що има глупаво и тѫпоумно се нахвърля на Демеля. А често съ каква дълбока отъ сърдце въздишка казватъ нѣкои: „Не могѫ та не могѫ да го разберѫ“. Колко злоязичници и колко псувачи хвъргатъ отровенитѣ си стрѣли къмъ него. Но почти по-злѣ си тегли той отъ извѣстни обожатели, които безъ друго искатъ философски да го обяснѫтъ, а съ това най-много пакостѧтъ на разбиранѣто на неговото изкуство. А работата е твърдѣ проста: наслаждавай се просто отъ ритмуса и пластиката на неговитѣ творения и ще почувствувашъ, колко е разбранъ.

Нарочно избѣгнахъ да го нарекѫ лирикъ; врѣмето на „чистата“ лирика, бихъ рѣкълъ, е отдавна минало, а лирична, въ най-широкъ смисълъ, е всѣка истинска поезия (Шекспиръ).

Но докато ний всички (числото е грамадно) извѣстни въ днешно врѣме поети сме епигони, по-право рѣчено: епигони на романтиката, откъмъ съдържание или форма, Демель почерпа тъй наречената нова форма самоувѣренно изъ новитѣ идеи. Затова той е единствения, който не може да бѫде характеризиранъ съ шаблонни литературни термини, нито даже съ всичкитѣ; и това е, разумѣва се, за всички шаблонни естетици (особенно за „модернитѣ“) страшна мѫка. Моето пророчество ще се сбѫдне: докато ний, живѣящитѣ днесъ поети (повтарямъ: извѣстнитѣ, че може би нѣйдѣ се крие нѣкой неизвѣстенъ великанъ) слѣдъ четиредесеть, петдесеть или, ако щете, шестдесеть, седемдесеть години, ще бѫдемъ забравени, единъ едничъкъ ще „живѣе“ — поетътъ на съврѣменната душа: Рихардъ Демель.

Altona.

Detlev von Liliencron.

СТИХОТВОРЕНИЯ

Отъ Детлевъ Лилиенкронъ

Прѣвелъ П. Славейковъ

1.

Твърдѣ късно

И день и нощь въвъ паметьта ми
Все твоя тѫженъ гласъ трепти.
И ми нашепва тежки думи:
Не ме обичашъ вече ти!

Надвисва вечерь надъ полята,
И сбогомъ взема си деньтъ,
Рой врани татъкъ къмъ гората
За къмъ гнѣздата си летѫтъ.

Далечъ единъ отъ другъ, сърдце ми
О тазъ раздѣла какъ гнети —
Гнетѫтъ го твойтѣ тежки думи!
Не ме обичашъ вече ти!

2.

Прѣзъ цѣло лѣто

Между буйнокласи ниви
Тѣсний пѫть се вий; —
Тамъ щастливо проживѣхме
Цѣло лѣто ний.

Щомъ ме отдалечъ съгледа,
Приведе глава,
Пѫтемъ татъкъ листъ откѫсне,
Или стрѫкъ трѣва.

Гръдъ накитила съ невинно
Полско цвѣтице,
И свѣнливо шапка свежда
Ниско надъ лице.

И прѣстжпва изчервена
Излекомъ насамъ — —
Милитѣ прѣструвки, — тѣхъ ги
Азъ отдавна знамъ.

Погледъ на страна озърне —
Да ни не съзржтъ . . .
И единъ до други тръгнемъ
Ний по витий пжть.

Между буйнокласи ниви
Тѣсний пжть се вий;
Тамъ щастливо проживѣхме
Цѣло лѣто ний.

3.
Фенеръть

Зехъ си сбогомъ, а сѣдѣлъ бихъ
Дълго, дълго ощъ.
И когато вънъ излѣзохъ
Бѣше тъмна нощь.

Вичко е нощьта завила
Съ мантела си черъ . . .
— Хансъ, ступанина извика,
Я донесъ фенеръ!

Хансъ, прѣгърбенъ ратай старъ,
Ясли, сѣчива,
Свѣтъ и сѣнки — тътие въ мрака
Нашата мълва.

А до майчино си рамо
Трудхенъ смѣй се. Вижъ!
„Трудхенъ, нѣма ли до нѣйдѣ
Да ме придружишъ?“

Бързо тя се връцна въ кжщи,
Мигъ се не минà,
Ей я връща се съ намѣтнатъ
Шалъ на рамена.

Дивно чедо, дивна хубость —
И не иска рѣчь . . .
Кжщицата селска въ мрака
Остана далечъ.

Ратая напрѣдъ, слѣдъ него
Ний изъ мрака черъ —
И блѣщука ни по пжтя
Малкия фенеръ.

Въвъ гората, гдѣто пжтя
Тѣсенъ тамъ се вий,
Мигомъ двама за ржцѣтѣ
Хванахме се ний, —

Хванахме се за ржцѣтѣ,
А самички въ мракъ
Устни съ устни се слепиха —
Вече кой знай какъ.

Тишина, звѣзда не трепва
Въ тъмни висоти,
Салъ отпрѣдѣ ни фенеря
Мѣрка се, трепти.

Ей огрѣе дървесата,
Ей изчезне пакъ;
Устни съ устни се намиратъ
Па макаръ и въ мракъ.

Ето Хансъ за мигъ застана
Край гората тамъ —
Въ шубракътъ да се отдръпнемъ
Сварихме едвамъ.

Мигъ — и ей че пакъ прѣдъ него
Бѣхме тя и азъ:
Хвала, старче, хвала старче,
Ето ни и насъ!

Сбогомъ . . . И отъ вредъ нависна
Скоро мрака черъ.
Блѣсна тамъ далечъ и скри се
Малкия фенеръ.

4.

Споменъ

Трупъ до трупъ. и люти рани
Зинали сж съ кървавъ зевъ.
А далечъ-далеко тътне
Стръвния побѣденъ ревъ.

Нощь. И ужаса разпери
Тъмни си крила въ мрака.
Викъ: „Вода!“ И въ жадъ земята
Рови сгърчена ржка.

Утро. Гробове. Тамъ среждатъ
Наедно и свой и врагъ.
Татъкъ надъ поля се виятъ
Гарвани съ злокобенъ гракъ.

5.

Въ нивата

Срѣдъ нивата войника тамъ лежи,
На бащинъ край излѣзълъ за отбрана,
Два дена той лежи забравенъ тамъ
Съсъ люта на гжрдитѣ рана.

Мори го жадъ, цѣлъ въ огънь той гори;
Въ борба съ смъртьта, главата си обърна.
А погледа му въвъ послѣденъ блѣнъ
Къмъ небесата бавно се извърна.

Надъ нивитѣ люлѣй се златенъ класъ;
Сърпъ звънна, звънна татъкъ и заглъхна,
Прощавай, свиденъ бащинъ край —
Глава отпустна той и тамъ издъхна.

6.

Отъ дѣтинско врѣме

Прѣглеждахъ си днесъ старитѣ писма,
И на ржка ми падна изведнъжъ
Едно, — на него дата не личи:

Богъ знай когашно, отъ кои години,
Неравни букви, едри, дребни, криви,
Изцапано съсъ капки отъ мастило:
„Мой драгий Фрицъ, окапаха листата,
И дървеса оголени стърчатъ;
По двора вече не играемъ ний,
На Мурджа нѣкой счупи прѣдний кракъ,
А леля Ана все я боли зжбъ,
По ловъ отиде татко нѣйдѣ вчера,
Незнамъ какво повече да ти пиша.
Азъ здравъ съмъ. Ти? пиши ми ти какъ си.
Твой братовчедъ-приятель Сигизмундъ."

„Окапаха листата" — безутѣшни,
Жестоки думи! Какъ се впиха тѣ
Въ сърдцето ми. Писмото сгънахъ азъ,
Намѣтнахъ дрѣха, шапката налупихъ
И се зарѣхъ самотенъ низъ полето.

7.

Въ буря

Отвънка бѣсно бурата вилнѣе
И облацитѣ пръска и ги вѣе,
Кат' дрипитѣ на прѣпорецъ раздранъ —
И сѣнки рой се мѣтатъ като въ блѣнъ.

Богъ знае гдѣ откжснато отъ нея,
Въ пригрждкитѣ ми бурата довѣя
Самотно листче. — Мило, остани
И на сърдце ми тамъ си отдъхни!

8.

За смъртьта на единъ умрѣлъ въ мизерия нѣмски поетъ

Днеска въ вѣстника прочетохъ,
Че си ти нощесъ умрѣлъ,
Че въ неволя си завършилъ
Своя скърбенъ земенъ дѣлъ.

Салъ жена ти тамъ била,
Прѣдъ трупа ти на колѣни.
И безъ отзивъ глъхналъ тамъ
Нѣйний плачъ усамотений.

Нал' сме хора, па и нѣмци,
Грижа кой ще му бере —
Нѣкой си поетъ умиралъ:
Поврага му — нека мре.

Да, да бѣше нѣкой мжжъ
Сановитъ, държавникъ виденъ,
Или нѣкой гешефтарь —
Билъ би всѣкому той свиденъ.

Ами то — поетъ! Да бѣше
Скърпилъ нѣкой фарсъ поне,
Би те имало на почить
Тука всѣко диване.

Туй е глупость, то се знай;
Друже, съ умъ се гладенъ ходи. —
Въвъ живота глупостьта
Дава най-добри доходи.

Истината ти стреми си
Да сплътишъ съсъ хубостьта,
И това ти бѣ задача
Най-велика на свѣта.

Но тълпата, брате мой,
Отъ такива хасъ не струва:
Който иска гладъ и студъ,
Той за истина ратува.

Поздравъ на праха ти святи!
Дивний сиромахъ поетъ,
Хиледи драскачи други
Сж прѣдъ тебе торъ и смѣтъ.

Гнѣвъ противу родний край
Твоя сънь да не смущава —
Твойта слава въ родний край
Мрака ще да освѣтлява.

Съ гробъ по улицитѣ бързатъ:
Дали е пиянецъ клетъ,
Или нѣкой лихоимецъ?
— Туй е гроба на поетъ.

Бързо, че за него зѣй
Жадно земната утроба . . .
Нѣма и вѣнецъ дори
Тамъ да му притиска гроба.

9.

Прѣдъ касата

Днеска ме викаха да ми платятъ.
При касиера видѣхъ ги лѣжатъ
Три само лева — та нека сж три;
Дайте самъ тука — и тѣ сж пари.

Писарь, а тамъ касиеръ се надулъ,
Пишатъ и вписватъ, паритѣ броятъ,
Безъ да ги й еня — въ рацѣтѣ въртятъ
Пусти пари, като зърна фасулъ.
Гарги ви вази кълвали очитѣ,
Вий ли ще знайте защо сж паритѣ!

Който при касата идва, ще чака.
Врѣмето какъ се полека протака!
Трая си азъ и си мисля: сега
Нѣкакъ да станатъ онѣзи така
Глухи и слѣпи! Ехъ, майка му стара,
Както паритѣ лѣжатъ на камара,
Хопъ — и джебовитѣ пълни. Па плюй
Ти на петитѣ си — туй ти за туй!
Нека ме гонятъ, — да гонятъ мъглитѣ.

Лесна е сетнѣ. Да има паритѣ —
Майка ми слѣпъ я не ме е родила:
Ще да подмигна на нѣкоя мила —
Хж да ви видимъ кой кому ще се пери,
Съ мене и полския царь да
Ще му прѣсѣдне май. Бѣ
Тя и азъ — сърма и злат

Сладки цалувки, милувки, любовь —
Пустия блѣнь, той за менъ не е новъ,
Отъ младини оживѣлъ на сърдце!
Двамата — тъй-е, лице до лице,
Прѣдъ огледалото, лика прилика,
Туй да му знаешъ кайметя се вика.
Пусти пари! Та то вече се знай,
Имашъ ли — има на всичко колай.
Свѣтъ е широкъ, и на всѫдѣ подслонъ, —
Хора, слуги, и кола, и файтонъ. . .
Е! На богати отъ мене наука!

„Моля, нà, ей разпишете се тука.“
Сякаше ножъ ми въ сърдцето заби.
Три лева; дай ги, когато не би
Повече. Сбогомъ. И хванахъ си пѫтя,
Пѫтемъ му мѣтнахъ една въ механата,
Отъ механата — дома. А въвъ кѫщи жената
Ще ми мърмори до тъмни зори,
Че съмъ донесълъ азъ малко пари.

10.

Въ гората

„Гладувамъ става пети день.
Не се намѣри работа за менъ,
И скитамъ се азъ тукъ немилъ-недрагъ,
За кѫсче хлѣбъ висѫ отъ прагъ на прагъ.“

И свърна той къмъ тъмната гора.
Какво ли му тъй въ бръчки чело сбра?
Защо се взира тъй отъ клонъ на клонъ,
Дали не дири той подъ тѣхъ заслонъ?

Захожда слънце, тишина и мракъ,
Салъ дроздъ подсвирка въ гѫстий храсталакъ.
Защо оназъ елха тъй затрепта? —
Сиракътъ скри се въ нейнитѣ листа.

Измъкна изъ торбата си връвьта,
На клонътъ я пристѣгна — за врата
Я обиви . . . обвисна му трупътъ.
Той с [illegible] видѣ за сетенъ пѫть.

Роса роси, ей сипе се зора,
Отъ сънь се сепна тъмната гора,
И съ утрѣнника листа —
Като че нищо не усѣти тя,

Въ зори ловецъ минѫ̀ по стръмний склонъ,
Обѣсника тамъ на прѣвитий клонъ
Той видѣ, снѣ го — бързо извѣсти
Въ полицията. Скоро се вѣсти

Цѣлъ рой стражари. Дойде на часътъ
И слѣдователь отъ окржжний сждъ.
Обръщаха, оглеждаха отвредъ
Тѣ клетника, тъй както му е редъ,

Да видѫтъ дали се й обѣсилъ самъ,
Ил' сж го други окачили тамъ . . .
До вечерьта той бѣ засипанъ съ пръсть.
На гроба му не тури никой кръстъ.

Въ полето гдѣто бѣ заровенъ той,
Безъ кръстъ се виждатъ гробове безъ брой,
И буренъ дивъ имъ около расте . . .
Дал' нѣкому биле сж мили тѣ ?

П. Р. Славейковъ

Етюдъ отъ **Б. А.**

(По поводъ изданието на неговитѣ Избрани съчинения, Томъ I. Стихотворения. София. 1902).

> Този човѣкъ (писателтъ) съ своитѣ авторски права и авторско безправие, въ своята мръсна стаичка на тавана, съ своята покрита съ плѣсень дреха, човѣкътъ, който слѣдъ смъртьта си отъ своя гробъ управя цѣли народи и поколения, все едно дали тѣ сж искали, или не сж искали да му дадѫтъ парче хлѣбъ при-живѣ, — прѣдставя наистина необикновено явление!
>
> (**Карлейлъ**, *Герои и героическое въ исторіи*).

Право казва Пенчо Славейковъ въ своята вѣща характеристика, съ която ни увежда въ свѣтлата и стройна сграда на бащиното си поетическо творчество, че дѣдо Славейковъ е живѣлъ и движилъ духоветѣ на съврѣменното поколение повече съ силата и омаята на ония легенди, които сж се въртѣли около неговата личность, около неговитѣ дѣла и подвизи. Легендитѣ иматъ чудодѣйна сила, тѣ обладаватъ омаята на талисманъ, а у народи съ жива историческа паметь и фанатическа вѣра въ своитѣ права, тѣ могѫтъ да правѫтъ чудеса. И ги правѫтъ, — тѣ иматъ тая мощь да възбудѫтъ най-високи и смѣли пориви, да раздвижѫтъ ентузиязма на цѣли народи, да го подкрѣпѫтъ въ най-усилна борба, да го вдъхновѫтъ за подвизи и самопожъртвувание. Живата сила на легендитѣ обаче може да се разрасте, може да се прѣвърне въ съзнателна идея, когато дѣлата на легендарнитѣ герои се установѫтъ и се ослонѫтъ на исторически документи, когато подвижницитѣ почнѫтъ да се общѫтъ съ почитателитѣ си не само чрѣзъ тъмнитѣ спомени и легенди за минали дѣла, но чрѣзъ живитѣ, конкретни документи за тѣзи дѣла. То се знае, легендитѣ по този начинъ ще изгубѫтъ малко отъ своята мощь върху въображението, но въ замѣна на това ще спечелѫтъ отъ съзнателната сила на убѣждения, образувани чрѣзъ интуиция и разборъ на тѣзи дѣла. А дѣдо Славейковъ поне отъ една страна, като поетъ, като вѣщъ майсторъ на българското слово, е познатъ

на новитѣ поколения само отъ школски и учебнишки оцѣнки, всѣкогажъ блѣдни, сухи, достжпни само на ума, неспособни да раздвижатъ чувствата, — съ една дума, само по легенди. Стиховетѣ му, съчиненията му, пръснати по издания, пазени въ книгохранилищата на библиофили и археолози или пъкъ въ публични библиотеки, оставаха съвсѣмъ недостжпни за широкитѣ слоеве читатели. По-добрѣ е наистина познатъ общественията дѣецъ П. Р. Славейковъ, благодарение на книгитѣ и живитѣ спомени на съврѣменници, сътрудници и съратници, които сж работили заедно съ него или повече покрай него и задъ него.

Всичко това обаче не бѣ достатъчно за да може Славейковъ да изпъкне и да влѣзе въ умствения ни и общественъ животъ съ онова значение и оня ореолъ на безкористенъ ратникъ и въодушевенъ вѣщатель на своето врѣме, каквото по право му се пада. Легендитѣ за безкористна и смѣла борба трѣбваше да иматъ опора въ живото познанство съ неговото творчество, тъй тѣсно и нераздѣлно свързано съ нея. Общественя дѣецъ и борецъ може много да спечели отъ една справедлива, вѣрна и дълбока оцѣнка, когато практическитѣ дѣла се освѣтлжтъ и откъмъ вжтрѣшна страна. Когато прѣдъ насъ въ живитѣ документи на творчеството се развижтъ ония вжтрѣшни борби и стремежи, ония интимни копнежи и мечти, които съставятъ психическата основа на неговата обществена дѣятелность, тогава неговия ликъ ще се изправи прѣдъ насъ въ всичкото си значение и мощь.

Това липсваше и тази отдавна чувствувана празднина сега се запълня отъ Избранитѣ съчинения на Славейкова. Виновника за тѣхното наврѣменно издаванье заслужва хвала колкото за благочестиво изпълненъ дългъ къмъ паметьта на баща си, толкова и за безкористнитѣ и идеалистични пориви, които стиховетѣ на стареца ще възбудижтъ въ упадналия и омаломощенъ духъ на съврѣменнитѣ ратници.

А въ живота и дѣятелностьта на Славейкова има драматични моменти, които притежаватъ тая сила. Животътъ на тоя поетъ-герой започва отъ ранна младина съ борби, лутаници и копнежи, отначало смжтни, неясни, инстинктивни; но дохажда моментъ, когато съзнанието на поета и на общественя дѣецъ се разширява, укрѣпва и той застава прѣдъ насъ като ратникъ съ ясни планове, опрѣдѣлени задачи и изразени вече въ формули цѣли. Такъвъ изпъква Славейковъ вече като редакторъ на „Гайда“, а редакторътъ на „Македония“ стои вече въ ореола на единъ генералъ на бойното поле, който гледа картитѣ, упжтва, ржководи и заповѣдва Настжпватъ моменти, когато Славейковъ застава прѣдъ насъ съ силата и значението на единъ националенъ герой, който синтетизира врѣмето си и расата си. Ние не искаме да омаловажимъ значението на народа, на массата, чрѣзъ която Славейковъ върши всичко, но искаме да изтъкнемъ само неговата важна роля, безъ която събитията би се развили по-иначе. Прѣнесете се само за минута на 22 февруарий 1872 год., когато по подкана отъ Славейкова въ църквата на Фенеръ се сбира

грамадна навалица, която се повлича прѣзъ цариградскитѣ улици и на чело на Славейкова отива да прави манифестации прѣдъ двореца на Великия Везиръ. Азъ не искамъ да развалямъ живия ефектъ на този тъй сполучливъ моментъ съ посрѣдсвенъ разказъ та оставамъ на читателитѣ да прѣживѣятъ сами отъ непосрѣдственъ прочитъ всички ония чувства и мисли, които може да имъ внуши неговото живо изображение у Пенча Славейковъ. Този моментъ е сждбоносенъ: въпросътъ е да се учреди, или да се отложи за неопрѣдѣлено бждще учреждаваньето на балгарската екзархия.

Ферманътъ бѣ вече издаденъ прѣди двѣ години. Той носѣше дата 1870 г. 28 февруарий, а още на 1872 г. 22 януарий българскитѣ прѣдставители не бѣха направили стжпка за уредбата на признатата и октроирана отъ Високата Порта Българска екзархия. Тѣ все се бодкаха, дано открижтъ нѣкой съединителенъ мостъ, по който да дойджтъ до примирение съ патриаршията. Водѣха се само прѣговори, но тълпата ги подуши и изтълкува като отстжпки и измѣна на извоюванитѣ права. Ето защо тя се разшава. Екзархията може би щѣше да се учреди пакъ на извоюванитѣ начала. Това можеше да стане слѣдъ мѣсецъ, слѣдъ два слѣдъ година . . . можеше, но кой знае? Па можеше и да не стане, тъй както въз основа на сжщия ферманъ тази сжщата екзархия не е получила утвърждение на своя уставъ, не е стжпила въ правата си, нейната юрисдикция не се е прострѣла надъ всички онѣзи епархии, които ѝ се отстжпятъ по тоя царски документъ. А послѣ българския народъ можеше пакъ да иска, пакъ да се бунтува, пакъ да гони своитѣ владици! . . . Какво щѣше да помогне това, ако другитѣ фактори въ тоя въпросъ — патриаршията, правителството и заинтересуванитѣ чужди прѣдставители — се озовяха слѣдъ врѣме въ друго по-сгодно положение и намѣрѣха и прѣдложеха, и наложеха другъ по сгоденъ за тѣхъ модусъ? . . Но за наше щастие събитията намѣриха своя герой, създадоха го или пъкъ, ако обичате, — героя схвана събитията и умѣ да ги разрѣши по своитѣ формули, и екзархията се учреди. По-нататъкъ Славейковъ все тъй се бърка въ уредбата и устройството на новосъздаденото учреждение, бърка се и бърка на другитѣ, които искатъ да го воджтъ по клерикално-чорбаджийски пжтища.

И другъ такъвъ важенъ моментъ въ политическия животъ на българитѣ се развива пакъ при участието и ржководната роля на Славейкова. Въпросътъ е за учреждаванье на българската държава слѣдъ учреждаваньето на българската черква. Учредителното Народно Събрание се занимава съ въпроса за Сенатъ, или Държавенъ Съвѣтъ и Славейковъ леко, плавно, безъ запънки, ту шеговито, ту остро-язвително говори противъ *инстанцията на кривитѣ дърва*. Тукъ той смѣло и открито заявява: „Като самоволенъ ратникъ за свободата на отечеството си, не съмъималъ и нѣмамъ другъ ржководитель въ това освѣнъ любовьта къмъ народа си, която ме е ржководила и ще ме ржководи до края на живота ми. Азъ едно знамъ, едно признавамъ, едно изпо-

вѣдвамъ, че всичко, което се прави за народа безъ народа — не е праведно, не е законно". И Учредителното Народно Събрание отхвърля проекта за едно учреждение, при което сигурно нашия държавенъ и политически животъ по-иначе би се развилъ и би продължавалъ да се развива. За добро, или за зло тъй се е свършилъ този въпросъ, ние се отказваме да го разискваме, тъй като той не влиза въ нашата работа; ние искаме само да обърнемъ внимание, че тукъ ролята на Славейкова е роля на единъ рѣши теленъ, ясновидецъ държавникъ.

За оцѣнката на Славейкова, къмъ всичко направено до сега, остава да се прибави и неговата пълна биография, за която Пенчо Славейковъ ни остава длъженъ съ едно обѣщание. При това не по-малко е нуженъ и желателенъ единъ пъленъ очеркъ на неговата публицистична дѣятелность.

*

Прѣдъ насъ стои цѣла върволица отъ дѣла и подвизи, цѣла верига отъ усилни трудове и борби, прѣживѣни съ оная дълбочина и интензивность, присѫщи на единъ съзнателенъ и чувствителенъ духъ, какъвто е духътъ на поета. Славейковъ не е билъ само съзнателенъ практически дѣецъ, който живѣе само съ една мисъль, но една широка, съзнателна и тънко-чувствителна натура, която живѣе съ онова що върши и чувствува всичко що прѣживява, която тържествува, увлича се, трепти отъ въторзи при побѣдитѣ и сполукитѣ и горчиво страда и болно плаче, когато надѣждитѣ рухватъ, вѣрата пропада и алитѣ врагове побѣждаватъ. Коя е тази сила, която го води, която го крѣпи въ всички обстоятелства на неговия труденъ животъ? Една велика страсть има, която е силна да прави подвизи — тя е любовьта, и Славейковъ я обладава на равна степень съ съврѣменницитѣ си Любенъ Каравеловъ, Ботевъ и Левски. Единъ поетъ съ прозорливия си духъ е схваналъ този талисманъ, чрѣзъ който поета и дѣеца върши всичко и на страницитѣ на сѫщето това списание е подхвърлилъ за Славейкова: —

„Имате ли оная прометейова искра, която се нарича любовь?
Ако я имате, правете чудеса!"

Наистина, велика е била тази благородна страсть, която е съпѫтствувала борецъ отъ най-ранна младость дори до старини и не го е оставила малодушно да се оттегли отъ бойното поле, или пъкъ да се отчае отъ несполукитѣ на непосилната борба. Ето какво ние трѣбва да възприемемъ отъ плодовитата дѣятелность на борецъ и живия изворъ на неговото творчество!

* * *

Поезията на Славейкова е възникнала подъ глухия тътенъ на онзи кипежъ, който се нарича наше национално възраждание; въ нея личи ритъмътъ на онова бойно, широко движение, което извоюва една велика национална побѣда: свободата на българския народъ. Въ нея се слушатъ прѣзъ единъ периодъ отъ десетки години всички онния звукове и тонове, които струнитѣ на народ-

ното сърдце издаватъ въ перипетиитѣ на неговата борба: този ритъмъ и тоя тонъ е ту спокоенъ, тихъ, мекъ, романтиченъ, ту бодъръ, веселъ, надежденъ, ту отчаянъ, тъженъ и оалобенъ, ту буенъ и възторженъ.

Поетътъ Славейковъ, наистина, прѣдставя много сложна натура, съ всички особности на своята раса, но — вѣренъ синъ на своята епоха—той се издига прѣди всичко съ ония чувства и идеали, които поглъщатъ и съставятъ изключителното съдържание на духовния животъ на събудения и съзнателенъ българинъ прѣди освобождението — идеалитѣ и чувствата за благото на отечеството. Патриотизмътъ и народовластието сж неговетѣ кумири, неговитѣ задачи и неговитѣ вдъхновители. Въ неговото поетическо съзърцание и творчество тѣ сж неотдѣлимитѣ моменти, които на всичко налагатъ своя характеренъ отпечатъкъ; патриотическото и народническо въодушевление е господствуващата чърта на неговото творчество.

Прѣзъ 1848 г. вече той изстжпва като изразитель на наивнитѣ чувства на своя народъ; той се пери съ върлитѣ и варварски юнащини на побѣдителя Крумъ, що пие отъ черепа на побѣдения си противникъ. Прѣзъ нѣколко години, като своитѣ съврѣменници, той се мами съ надежда за добри наредби и за справедлива управа, която върховния господарь на поробенитѣ раи кога-кога ще се сѣти да установи. Но той пръвъ изтрѣзнява и пѣе:

Отъ край се бъхтимъ на свѣта
Съ едни мечтания лъжливи,
И жънемъ сетнини горчиви
На разочарованость въ властьта.

Единъ отъ първатѣ, казваме, той изтрѣзнява, съзнава добрѣ своето положение и онова на своя народъ, та му казва срѣщу Връбница:

Осанна Вишнему въспѣйте,
Славянски въ робство синове,
И съ кървави сълзи облѣйте
Срѣщалнитѣ си цвѣтове.

И скоро слѣдъ съзнанието на горчивото и унизително положение, у него съ всичката сила и жаръ на една жива, пъргава и енергична воля се чуватъ позиви за животъ и борба:

Стани! Все сънь и до кога ли?
Или да спишъ си ти роденъ?
Не стига л' толкозъ гдѣт' сме спали?
Станете! Дойде „бждний день“!

Въ „Спомняне“ вече пжтьтъ е ясенъ, опрѣдѣленъ, срѣдствата познати, знамето и симболитѣ — познатитѣ знакове на българското революционно дѣло:

Но порасвай и прѣпасвай
Остра сабя на бедро,
И войвода за свобода
Да те видя и умра.

Славейковъ живѣе и работи въ продължение на двѣ десетилѣтия съ тия чувства и пориви; неговото въодушевление заразява много равнодушни, жаръть на словото му опаля много заспали, а ясната му и убѣдителна рѣчь на народенъ прѣдставитель по черковнитѣ работи и вѣстникарь увлича и поставя подъ негова власть оная масса отъ работнишки и търговски свѣтъ, съ помощьта и подпората на която той се намиса прѣко въ разправата и уредбата на българскитѣ общински и общонародни дѣла. Тукъ вече поета и работника сж нераздѣлни. Но живата, пъргава и подвижна воля на дѣеца и жаръть на поета сж по-горѣ отъ силитѣ на оная масса, която бавно и лѣниво крета слѣдъ него: отъ тукъ разочарованието, съмнѣнието и невѣрата тъй живо и пълно изразени въ „Не пѣй ми се“ и неговия вариантъ „Изъ отговорътъ къмъ . . .“ Тукъ той пѣе:

Живъ нѣма, нѣма ни единъ
Съ духъ бодъръ и свободенъ —
Единчъкъ бащинъ, майчинъ синъ, —
Пророкъ до насъ проводенъ.

Заспали всички въ простота,
И никой свѣтъ не ище . . .

И той самъ ратникъ на бойното поле бори се съ равнодушието на народа и неговата простота; бори се съ несгодитѣ на живота — глада и нѣмотията; бори се и съ прѣчкитѣ, що властьта поставя на общитѣ народни аспирации. Понеже е пръвъ, понеже е водачъ, той заплаща съ свободата си, съ спокойствието си, съ незавиднитѣ си сгоди и съ рискъ на живота си за ония аспирации и мечти, които заплашватъ благата на властницитѣ. Така той изпада затворникъ; но никогажъ не пада неговия духъ и никогажъ той не се усъмнява въ правотата и побѣдата на онова дѣло, което той е избралъ за цѣль на своето жизнено поприще:

Правда азъ потърсихъ,
Търсихъ и намѣрихъ:
За резонъ — тъмница,
За управа — мжки.
. . . . . .
А дали ще вѣчно
Въ затворъ да живѣя,
И тукъ да изтлѣя —
Нека туй не мисли
Мойта мила майка,
Нека се не вайка —
Праведенъ е Вишний!

Въ „Не кълни ме“ се слушатъ глухи, задавени закани срѣщу враговетѣ народни, тъкмо въ духътъ на онази епоха на революционенъ кипежъ, каквато е епохата на 70-тѣ години. Поета е изцѣло разочарованъ въ цѣлата своя минала дѣятелность и е готовъ да я зарѣже, за да залови други по-ефикасни срѣдства и методи за борба:

Умори се и духътъ ми отъ лесни
И безсилни поплакванія чрѣзъ пѣсни!

Правда имамъ и е правда голѣма,
Но разбрахъ вечъ, въ оплакване цѣрь нѣма; —
Млади сили изгаснаха несгодно
Въ жални пѣсни, въ въздишане безплодно.

И той напуща ратното поле, за да остави зловѣщитѣ гласове на гарванитѣ да заглушатъ теглилата народни.

Славейковъ е израсълъ посрѣдъ борба; започналъ е живота си съ борба и цѣли десетки години е живѣлъ въ стихиитѣ на борбата. Разочарованието, съмнѣнието е само единъ моментъ на слаба реакция слѣдъ усилена дѣятелность, само минутна почивка посрѣдъ непрѣкжснатия трудъ и той скоро пакъ застава на своя постъ. Ожесточението му отстжпя мѣсто на близко съчувствие къмъ теглата и мжкитѣ на тази тъмна масса и той излиза съ една „изповѣдь“ — „Жестокостьта ми се сломи“:

Жестокостьта ми се сломи, азъ клюмнахъ,
Заплакахъ пакъ и зинахъ та проклѣхъ,
Проклѣхъ азъ тази въ мене страстъ безумна, —
Да бжда гордъ и жестокъ, както бѣхъ.

Отъ този моментъ вече Славейковъ е пакъ на своя постъ: той води съотечественицитѣ си въ борба за тѣхнитѣ идеали, посрѣща освободителитѣ на България съ единъ химнъ „На Царя и на Русия“ и хвърля първитѣ позиви за оржжие и борба дружно съ освободителитѣ. Въ „Новата България“ той посрѣща стари противници и врагове, та пакъ въ сжщия тактъ и тонъ продължава борбата съ „думи и дѣла“. Въ „Народни мелодии“ той брани старата своя кауза срѣщу европейския ареопагъ, който по свои съображения и смѣтки работи, за да рѣши единъ въпросъ, въ който народътъ е вложилъ толкова пориви, толкова копнежи, толкова трудъ, подвизи и жертви. А въ „Вѣнци хваления“ остро, галатно и не тъй гладко бичува героитѣ на новото врѣме за тѣхнитѣ лукавства, подлости, мракобѣсни властнически и деспотически стремежи:

Хвала на васъ лицемѣрни
Стари върколаци,
На вашето сърдце страдно,
Що за народъ плаче;
Но на чуздъ гробъ тѣзъ конто
Да плачжтъ обичатъ,
За награда най-подирѣ
Очи имъ изтичатъ!

Така протича цѣлия животъ на поета, протича пълненъ съ върли борби, съ сурови мжки, съ незгоди и лишения. Борчи се той за правда и права, но самъ рѣдко прѣживѣва услада отъ признание за сторенитѣ услуги: отъ потисницитѣ той не може да очаква освѣнъ мъсть за отнетитѣ блага, а потиснатитѣ и спасенитѣ рѣдко смислятъ за виновника на полученитѣ блага. Ето защо често слушаме поета въ своитѣ пѣсни да дава изходъ на тжги и плачъ, за дѣто тъй незаслужено е оцѣненъ и възблагодаренъ. Голъ скитникъ той започва, прокуденъ на чужбина дълги години живѣе, търпи мжки отъ лични незгоди и сиромашия, па страда и отъ съ-

знание, че ближни, че свои, че жена, дѣца търпятъ нѣмотия, гладъ и студъ и на края на своето жизнено поприще той си остава самъ съ своята отъркана абичка и безъ всѣкакви изгледи и надежда за щастие:

Но, абичке, не мисли ти,
Че ще бѫдемъ по-честити,
И за дълго още врѣме
Нѣма да се съдереме . . ,
. . . . . .
Отъ белитѣ на живота,
На годинитѣ хумота
Мене хеле ми дотегна; —
Ази искамъ да си легна . . .

По дълбочината на чувството твърдѣ високо стои „Тѫга", въ началото тъй поетично, макаръ кѫдѣ края смотано, прѣсѣчено и похабено съ тривиялни изрази и нападки срѣщу лукави, притворни злодѣи на новитѣ врѣмена.

Пѣвецътъ на народнитѣ борби и стремежи завършва своята кариера съ съзнание за малкитѣ услуги и ползи, които той е принесълъ на народното дѣло, та безъ укори, съ пълна разигнация отстѫпя мѣсто на новитѣ, млади сили. Такъвъ е „Епилогътъ" на пѣснитѣ му.

И сѣщамъ азъ, и виждамъ азъ,
Въвъ борба юнашка уморенъ,
За менъ залѣзе свѣтлий день —
Ей наближава сетний часъ.

За миналото споменъ живъ
Въвъ размислитѣ ме тѣши —
Мечтай за пролѣть цвѣтъ ревнивъ,
Когато жега го суши.

Тежи ми свѣтъ, а на свѣтътъ
И азъ тежѫ, ненуженъ вечъ . . .
Изходенъ е уреченъ пѫть,
Изчерпана за дѣло рѣчь.

Но поетътъ вѣрва, че неговия трудъ, неговитѣ усилия не сѫ напраздно похарчени: узрѣло е вече едно младо поколение, което ще продължи борбата въ духа на оставенитѣ завѣти! Той пѣе:

Мудно ходи наш'то врѣме;
Мина вече наший редъ . . .
Зрѣй отсега младо племе,
Съсъ надежди за напрѣдъ.

Насъ неволи наддѣляха —
Вази тѣ да не смутятъ . . .
Уморенитѣ заспаха,
Живитѣ — тѣ нека бдѣятъ.

„Мудно ходи наш'то врѣме" прѣдставя много интересенъ фактъ и лично за Славейкова, па и изобщо за нашата национална психология. То се знае, това негово значение стои въ зависимость отъ обстоятелството, доколко е вѣрна оная дата, която се посочва, като дата за неговото възникванье. То е едно отъ непечатанитѣ

приживѣ отъ Славейкова стихотворения, което г. Пенчо Славейковъ отнася къмъ 1866 год. Ние нѣмаме подъ ржка никакви документи, за да се опитаме да опрѣдѣлимъ друго мѣсто и друга дата за него, каквито то по своето съдържание подсѣща да му търсимъ. То стои много близо и по съдържание, па и по съвършенство на техника до произведения отъ по ново врѣме: чувствата, които то изразява. сж напълно хармонични съ ония, които намираме тъй пълно, завършено и отсѣчено изразени въ „Не пѣй ми се". „Отломки" и др.. които се отнасятъ къмъ 1873 година. Но ако го вземемъ тъй както то ни е поднесено, то прѣдставя интересенъ психологически документъ: тъкмо въ пълния разцвѣтъ и зрѣлость на духовнитѣ си и физически сили — на 39 години, Славейковъ излиза съ мисли и чувства на неджгави, изпълнили своята роль старци. Той се чувствува уморенъ, изчерпанъ, чувствува че е далъ отъ мисъльта и чувството си всичко онова, което е можалъ да даде на своя народъ, отгледалъ е цѣло поколение, готово да поеме неговитѣ завѣти за борба и неговитѣ идеали, та съ пълна резигнация признава, че е лишенъ човѣкъ, който трѣбва да отстжпи на ония, що сж подготвени вече да го смѣнѭтъ:

Почвата е вечъ готова,
Сѣйте, пролѣтъ дори грѣй —
Сѣмето на право слово
Съ врѣме да класи и зрѣй.

Ето нови дни настаха,
Тѣ на смѣна ви зовжтъ . . .
Уморенитѣ заспаха,
Живитѣ тѣ нека бдѭтъ.

Славейковъ, види се, ще да е чувствувалъ, колко дрѣзгаво и хрипаво ще да звучи то въ хармоничния хоръ на сдруженитѣ би одри борци отъ това врѣме, та се е посвѣнилъ на врѣмето да го обнародва.

* * *

Всичко, що казахме за Славейкова, е твърдѣ малко и непълно за цѣлия, живия човѣкъ. Ние изтъкнахме повече борецапоетъ, повече човѣка на идеалитѣ, народния дѣецъ и пѣвецъ. Тия идеали сж живѣли въ единъ бистъръ умъ и едно чувствително, но широко сърдце. Това сърдце е кипѣло съ избликъ и отъ други чувства, които така сжщо сж намѣрили откликъ въ неговитѣ пѣсни. Славейковъ обладава твърдѣ сложенъ и богатъ духъ при единъ лириченъ, пъленъ съ хумористични тонове натюрелъ: поривитѣ на бореца-водачъ не звучжтъ по-буйно и по мелодично отъ пѣснитѣ на любовника, духовития смѣшникъ и сантименталното чедо на балкана. Портретътъ на поета, който ни открива вратата на неговото творчество, припомня ни за тѣзи бистри, силни и искрени очи, които ще да сж смущавали покоя на много ясни души и ще да сж ги вплитали въ мрежитѣ на неговата страсть и въ драматичната „борба за цѣлувка".

Впрочемъ, успѣхитѣ на това поле у Славейкова не ще да сж били много богати, понеже повече и по-често у него се слушатъ тѫги за загуба на милата. Но то не врѣди: и успѣхи и несполуки еднакво подклаждатъ и крѣпнѫтъ у него тази страсть, та чакъ на прѣклонни години тя се излива въ фриволни, смѣшнишки пѣсни като „Напомняне“, „Извинение“, „Опитай се пакъ“. Сантиментални, романтични звукове се слушатъ въ „Тогазъ поне“:

Тогазъ поне — подиръ смъртьта,
Смисли и съжали ме,
И съ твойтѣ чиститѣ уста
Ти мъртвъ цѣлуни ме —
Поне катъ милъ, сащъ братъ.

И ахъ, дано би за напрѣдъ
Всѣкъ чучуръ всѣкой славей,
Прохлада нощна, лунний свѣтъ
Въ тебъ споменъ да поднавятъ,
Да бѫдатъ поводъ новъ,

За да ме смисляшъ всѣкой пать:
Доклѣ ще бѫдешъ жива,
Да н' ти излѣва изъ умътъ
Тозъ, който въ гробъ почива
За твоята любовь.

Тъй крѣхки и меланхолно-нѣжни сж: „Слушай, дружке“ и „Не растѫтъ саминки въ поле цвѣтоветѣ“:

Не растѫтъ саминки въ поле цвѣтоветѣ
Нито птички пѣѫтъ сами въ пролѣтьта;
Безъ сърдце другарско тежки сж денетѣ,
Тежъкъ безъ надежди животъ на свѣта.

Любовнитѣ блѣнове, тѫги и радости у Славейкова често се мѣсѫтъ съ звуковетѣ на една досущь тъй романтична страсть за родната страна, балканитѣ, прѣлеститѣ на гората, луннитѣ нощи и шума на клокотливия изворъ. Тѣ сж и най-популярнитѣ пѣсни на Славейкова, познати едно врѣме на мало и голѣмо, на книжовно и неучено; съ тѣхъ сж се разтушавали млади, подъ тѣхнитѣ проточени мелодии сж се веселили по гощавки, свадби и зиафети. Това сж общопознатитѣ: „Далечъ отъ мойта бащина“, „Изгрѣй, изгрѣй, зора злата“, „Плачи, въздишай и тѫжи“ и др.

Природата въ поезията на Славейкова държи значително мѣсто и то повече като второстепенъ моментъ, като аксесуаръ на епически случки, или пъкъ на случки изъ личния му животъ. Отношението на поета къмъ природата е чисто естетично.

Въ „Избранитѣ съчинения“ на Славейкова има цѣла редица произведения, които, струва ми се, сж най-типични за неговия духъ, за неговия темпераментъ изобщо. Вземете: „Пѣтелъ и елмазъ“, „Момче, ума си събери“, „Контето“, „Оселъ и славей“, „Куко и Пипе“, „Дъртешка любовь“, Пушкиновата поема „Дѣдо, баба и златна рибка“, „На парицата ми“, „Ода на праздната кисия“ и др. Тѣзи пѣсни ни откриватъ една напълно оригинална страна отъ таланта на поета: то е вкусътъ му за бурлеската, за карикату-

рата, за опакито на нѣщата, особено на ония нѣща, които обичатъ да се показватъ съ привидния си ликъ. Това кжсо, набито, плещесто човѣче гледа твърдѣ дълбоко и твърдѣ остро прѣзъ отворенитѣ си, прѣхлупени отъ голѣмитѣ си вѣжди очи, прониква въ душата на своя събѣседникъ, разбира го, схваща въ него каквото има дребнаво, низко и смѣшно и изведнжжъ го поставя на онова стжпало, на което му прилича да стои. Но въ неговитѣ смѣшки, въ неговитѣ карикатури има много доброта, много снизхождение: той не познава гнѣвътъ и необузданото възмущение на горещия, страстния и тънко чувствителния къмъ всѣко зло сатирикъ. Твърдѣ характеренъ за тоя чистъ хумористиченъ натюрелъ на Славейкова е случая, при който той е написалъ пѣсеньта „На парицата ми“, отбѣлѣзанъ въ подлистникъ на в. Новини, Цариградъ 1895 г. бр. 80[1]: „Като не плащалъ на работницитѣ си нѣколко недѣли, тѣ го забиколили една сжбота вечерь и безъ друго искали пари. Той се намѣрилъ въ тѣсно и не знаялъ, какво да прави. Искалъ въ заемъ отъ едного, искалъ отъ другиго, но кредитътъ билъ изчерпанъ, а работницитѣ продължавали да искатъ. — Тогава Славейковъ седналъ и написалъ горното стихотворение за парицата. Напечатало се то на отдѣлни листове и момчетата отишли да го продаватъ на пжтя, за да искаратъ нѣкоя пара“. Само единъ човѣкъ съ темперамента и погледа на Славейкова би могълъ да намѣри този пжть за изходъ изъ такова положение. Вмѣсто жални поплаки, вмѣсто ядни проклятия върху сждбата и човѣшкитѣ работи, той пише смѣшки, защото вижда глупостьта и опачината на човѣка и на тази обществена наредба, която го е докарала до този халъ. И напукъ на всички, които пѣжтъ оди на ситото и егоистично богатство, той за насмѣшка пише оди за едничката си парица въ кесията, или пъкъ за празднатa си кисия.

Тази смѣшнишка жилка, този вкусъ за бурлеската съ всичкитѣ чърти, които намираме въ пѣснитѣ на Славейкова — доброта, снизхождение, се прояви въ Алека Константиновъ. Макаръ и чужди по кръвь и отдалечени по врѣмето на своята дѣятелность, Славейковъ и Алеко Константиновъ си доста приличатъ отъ тази страна.

Епическитѣ му пѣсни „Изворътъ на Бѣлоногата“, „Бойка войвода“ и „Кракра Пернишки“ — казвамъ пѣсни, защото у тѣхъ обйективния разказъ не е по-силенъ и по-обиленъ отъ личното настроение на поета, сж твърдѣ характерни за стилътъ на Славейкова. Тѣ сж прѣкрасни документи за онова дълбоко сродство, което сжществува между духътъ на единъ поетъ, отхраненъ върху гърдитѣ на единъ народъ, и духътъ на този сжщия народъ, изразенъ въ неговата поезия. Тѣ показватъ, колко дълбоко е чувствувалъ, разбиралъ и вникналъ въ народната поезия Славейковъ, та е направилъ стилътъ на тази поезия свой стилъ. Нѣщо повече, той е облагородилъ, изтънчилъ този стилъ и съ тия изтънчени срѣдства ни е нарисувалъ една розова идиллия и двѣ патриотически драми отъ български юнашки стилъ.

---

[1] Съчинения, стр. 219.

Портрета на Славейкова не би билъ пъленъ ако не се отбѣлѣжи и оцѣни онова, което той е оставилъ като прѣводачъ. Прѣводитѣ ни го откриватъ даже отъ една нова страна, откъмъ която той не тъй ясно, съ сила и изразъ се е изказалъ въ оргиналнитѣ си пѣсни. Той е намѣрилъ себе си, ако е позволено да си послужимъ съ единъ нѣмски изразъ, въ „Поета“ на Н. Язикова и „Пѣвеца“ на П. Прерадовича. Чрѣзъ тѣхъ той е позналь своята горчива сждба и своето труженическо призвание. Така, съ безгранична любовь и самоотречение, той прѣгръща ролята на единъ пророкъ и службата на подвижникъ за правдата; тогава всички бѣди се струватъ на неговата глава; но той се не стрѣска и, търпеливъ, примиренъ съ злата си участь, носи гордо своя товаръ, защото —

. . . . . .
Тебъ не е подвластно
Туй що въ сърдце таи.

Клетникъ въ самотия
И въ тжги занесенъ,
Могж азъ и пѣи
Все пакъ свойта пѣсень.

Вѣтри я подзематъ,
Екътъ ней приглася —
И свободно тя се
По свѣта разнася.

Покрай други прѣводи Славейковъ е внесълъ въ българската поезия и „Пѣсеньта за ризата“ отъ Томасъ Худъ и „Работницитѣ“ отъ Фрайлиграта — двѣ классични творения съ социаленъ нàдъхъ. Какъвъ простъ езикъ, а каква сила и заразително съчувствие блика изъ тѣхъ! И наистина, щѣше да бжде много чудно, ако единъ пѣвецъ съ широкия духъ и отзивчивото сърдце на Славейкова би останалъ глухъ къмъ онія задавени стонове, които излизатъ изъ гжрдитѣ на обездоленитѣ труженци. Само единъ труженикъ и подвижникъ за народно право може тъй дълбоко да чувствува всѣка неправда и да даде тъй живъ и пластиченъ изразъ на накипѣлитѣ болки; а никой не може да откаже всички качества и титли на Славейкова като такъвъ. Самъ труженикъ и борецъ за народни правдини, той е прѣдалъ чрѣзъ българско слово Фрайлигратовия химнъ на труда и труженицитѣ въ една форма, която поставя това творение между съвършеннитѣ и високохудожествени образци на нашето поетическо творчество.

За да добиемъ по-ясна и по-пълна идея за онова значение, което има поетическото творчество на Славейкова за развитието на нашия езикъ, трѣбва да хвърлимъ единъ ретроспективенъ погледъ върху нашата книжнина отъ онова врѣме, когато Славейковъ излиза на литературното поприще. Нека си спомнимъ по какви лжкатушни пжтеки бѣха тръгнали отъ една страна Неофитъ Рилски и Неофитъ Бозовели, въ какви крайности още отъ самото начало се бѣ хвърлилъ Богоровъ! . . . Даже хора като Раковски, вече въ едно доста напрѣднало врѣме, при всичкия си трѣзвъ и широкъ

умъ, бѣха започнали тъй лукаво, хутроумно и безобразно да кълчѫтъ българскиятъ езикъ:

Храбри в' старость ти народе!
Тяжко носишъ днесъ иго!
Свобода т' изчезн' отиде
Турско тя налѣгна ало!

Но здравия смисълъ и поетското чувство на Славейкова го упѫти по равния, хубавия пѫть на живото народно слово и въ неговата ясна, прѣлестна прѣмѣна той облѣче своитѣ възторзи и своитѣ тѫги, та всички чрѣзъ тѣхъ да мислѫтъ и чувствуватъ.

Слѣдъ всичко това що е Славейковъ? Славейковъ — туй е ревнивия за всички народни правдини публицистъ, буйния общественъ дѣецъ прѣди освобождението, бодрия и енергиченъ защитникъ на народовластието въ нова България, поетътъ — живъ образъ на онова широко движение и силенъ кипежъ, което се нарича народно възражданье; той е художника на онова орждие, което е най-мощния лостъ за всѣка самостоятелна народна култура — българския езикъ. И понеже нагазваме въ една область, въ която високо, авторитетно значение иматъ думитѣ на художницитѣ на словото, ние ще дадемъ дума на Вазова. На юбилейното тържество на своята 25 годишна писателска дѣятелность той говори: „Споменахъ българска книжнина, български езикъ, български напрѣдъкъ. Въ тоя мигъ, когато изговарямъ тия думи, когато присѫтствувамъ на едно тържество, назначено да отбѣлѣжи успѣха на българския духъ, неволно ми иде на ума, налага ми се, гърми ми изъ въздуха едно благородно, едно голѣмо и звучно име: Петко Славейковъ. Да, Славейковъ, моятъ учитель и вашиятъ. Най-важний периодъ на нашата история — периодътъ на борбата ни за духовно освобождение — бѣше напълненъ съ неговата дѣятелность, съ неговото слово, съ неговото име. Родолюбецъ горещъ, умъ богатъ, всестраненъ, той даде най-силния потикъ на народното свѣстяванье; писатель, поетъ даровитъ, той пръвъ съ своя майсторски чукъ издѣла изъ грубата скала на българския езикъ статуи съ изящни линии и форми, пръвъ изкара изъ тоя първобитенъ, необработенъ инструментъ ония сладки звукове, ония драги пѣсни, които сѫ омайвали нашитѣ юношески души и сѫ поронили въ тѣхъ първитѣ сѣмена отъ любовь къмъ хубавото, къмъ поезията; душа упорита, желѣзна, родена за борба, Славейковъ прѣнесе, като твърдъ гранитъ, всичкитѣ бури на една мѫчна епоха и служи за тръбачъ на въздишкитѣ и ламтенията на единъ цѣлъ народъ, внимателно вслушанъ въ неговото сладко и гръмко слово“.

Русе.

Левъ Н. Толстой

Неговия животъ, произведения и учение

Отъ **Б. Н. Балканоки**

(Продължение отъ книжка V).

Толстой самъ изповѣдва, че принадлежалъ къмъ тоя родъ хора на слабостьта. Той разбралъ вече, че животътъ му не е нищо друго, освѣнъ глупава шега, но все още продължавалъ да живѣе: да се храни, да спи, да ходи, да се омива, да се облича, да говори, да работи, да пише. Всичко това му било отвратително и мжчително наистина, но нѣмало що, той го е вършилъ за да живѣе. „Положението ми, казва Толстой въ своята Исповѣдь бѣше такова: азъ, — моя разумъ, — признавахъ, че живота е неразуменъ. Ако нѣма най-високъ разумъ (нѣма и нищо не може да докаже, че има), тогава зарадъ мене разума пакъ остава творецъ на живота. Така че ако да не бѣше разума, нѣмаше да бжде — да сжществува и живота. Какъ тогава този разумъ отрича живота, когато той е твореца на самия животъ? Или, отъ друга страна, — ако да не бѣше живота, не щѣше да бжде и моя разумъ. Ще рѣче, че разумътъ е създаденъ отъ живота. Животътъ е всичко. Разумътъ е плодъ отъ живота и този разумъ отрича самия животъ! Азъ прѣдчувствувамъ, казва най-послѣ Толстой, че тука има нѣщо не-добро .... Какъ така разумното знание да ме накара да разберж, че живота е безсмисленъ и глупавъ!!!“ „Живота ми се спрѣ, казва Толстой, и азъ поискахъ да се убиж. Но като се вгледахъ по-добрѣ въ хората и въ цѣлото човѣчество, азъ видѣхъ, че хората живѣжтъ и потвърждаватъ даже, че знажтъ смисъла на своя животъ. И като се вгледахъ въ себе си — разбрахъ, че и азъ сжщо така живѣехъ, до дѣто знаехъ и разбирахъ смисъла на моя животъ. Както на другитѣ хора, така и на мене смисъла на живота и оправданието му идѣше отъ вѣрата въ неговата разумность.“

„Като разгледвахъ, казва Толстой, хората отъ друга държава, — съврѣменницитѣ си и починалитѣ вече, азъ забѣлѣжихъ едно нѣщо, като обща истина: дѣто има животъ, тамъ има и вѣра — вѣра въ нѣщо... А главнитѣ чърти на вѣрата на всѣкждѣ сж почти едни и сжщи. Всѣки отговоръ на вѣрата дава безкрайния смисълъ на крайното сжществуванье на човѣка, смисълъ, който не се унищожава отъ страданията и лише-

нията на живота и отъ смъртьта даже. Ще рѣче — само въ вѣрата може да се намѣри смисъла и оправданието на живота. Но какво нѣщо е тази вѣра? продължава да пита Толстой и отговаря: Вѣрата не е само обличанье невидимитѣ нѣща въ видими, тя не е откровение (то е изразъ на единъ отъ признацитѣ ѝ само); тя не е отношение на човѣка къмъ Бога (защото трѣбва първо да се опрѣдѣли вѣрата, та послѣ Богъ, а не чрѣзъ Бога — вѣрата); тя не е сѫщо така и съгласуванье съ онова, което внушава вѣчностьта (както повечето пѫти се разбира); а вѣрата е знаяние смисъла на човѣшкия животъ, — знание, което не унищожава човѣшкия животъ, а го поддържа и продължава. Така че вѣрата е силата на живота. Ако живѣемъ, то трѣбва да вѣрваме въ нѣщо. Ако не вѣрваме въ нѣщо, за което трѣбва да живѣемъ, тогава не можемъ и не трѣбва никакъ да живѣемъ. Ако и да не разбираме призрачния смисълъ на живота, все пакъ трѣбва да вѣрваме въ тоя смисълъ. Ако и да не разбираме тоя смисълъ, като призрачна крайность, то все пакъ не ни остава нищо друго, освѣнъ да вѣрваме въ крайността на тая призрачность — въ безкрайността, т. е. — въ Бога... Безъ вѣра нѣма и животъ Живѣй, казва Толстой, като продължавашъ да търсишъ Бога и тогава живота ти нѣма да бѫде безъ смисълъ и съдържание.“

Всички тия възгледи, като основоположения на своето учение, Толстой е изложилъ систематично въ редъ капитални произведения, между които на първо мѣсто стоѫтъ: Исповѣдь, Въ чемъ моя вѣра, Краткое изложеніе Евангелія, О жизни, Царство Божіе внутри васъ, или Християнство не какъ мистическое ученіе, а какъ новое жизнепониманіе, и Крей церовая соната (заедно съ послѣсловието).

Логическо обоснование на неговото етико-религиозно учение намираме въ специялното му съчинение, писано прѣзъ 1890 год., — Противорѣчія эмпирической нравственности. Тука се излагатъ основоположенията на религията и отношението ѝ къмъ морала и науката. Отъ изслѣдванията, които е направилъ по тия въпроси, Толстой най-послѣ дошелъ до убѣждение, че за да се разрѣшѫтъ тѣ правилно, ще трѣбва да се обърне сериозно вниманието на философа върху единъ сѫществен и отъ най голѣма важность въпросъ, а това е въпроса за отношението на човѣка къмъ свѣта—живота. А отношенията на човѣка къмъ свѣта—живота сѫ и могѫтъ, споредъ Толстоя, да бѫдѫтъ три: 1) Първобитно, лично или индивидуално. 2) Языческо или общественo и 3) Християнско или божеско. Споредъ тия три отношения на човѣка къмъ свѣта—живота има и три рода нравственость.

Първото, лично или индивидуално отношение на човѣка къмъ свѣта живота е дало началата на примитивното нравствено учение, въ основа на което почива доброто на отдѣлната личность. Такава е била напр. епикурейската нравственость — епикуреизма. Такова е мохамеданското религиозно учение и буддизмътъ въ Индия. А такова е, споредъ Толстоя, и днешното философско учение за утилитарната нравственость и пессимизма.

Второто, езическо или обществено отношение на човѣка къмъ свѣта е дало началата на оная нравственость, споредъ която трѣбва да се служи на тая или оная човѣшка група. Еврейската, китайската, римската, гръцката, па и днешната дори наша

нравственость, споредъ Толстоя, сж отъ тоя родъ. Всички тия етически учения изискватъ отъ личностьта жертви за изкупуванье благото на болшинството. И въ областьта на възпитанието даже Толстой намира поставена за идеалъ езическата нравственость.

Третото, християнско или божеско отношение на човѣка къмъ свѣта е дало началата на истинно-християнската религиозна нравственость. Това е ученията на Христа, съпоставено и съгласувано съ ученията на Толстоя за живота. Това учение, което е въ съгласие и съ нѣкои източни близки нему учения, изисква, щото хората да се отрѣкжтъ отъ личното си благо, отъ семейството си и отъ обществото даже, — въ името и за изпълнението на оная воля, която ни е пратила тука на земята да живѣемъ и която дава смисъла на нашия земенъ животъ и къмъ която трѣбва да се стреми човѣкъ при своето душевно съвършенство. При слѣдванье трудния пжть къмъ съвършенство на духа си, споредъ Толстоя, човѣкъ прѣминава прѣзъ три стжпени: първата стжпень е борба съ лъжливия мирогледъ (съ нея трѣбва да се начене) втората стжпень е борба съ съблазнена т. е., съ явленията които прѣдизвикватъ дребнавия животъ и третята стжпень — борба съ грѣховетѣ, за изкупуванье на възмездие прѣдъ Бога.

По тоя начинъ ний виждаме, какъ Толстой въ стремлението си да търси жизненитѣ гатанки, легка-полегка обосновава своята вѣра въ живота, която нарича още и християнска вѣра. Тая вѣра той нарича още и простата вѣра на народа. Тоя народъ, който е грамадното болшинство въ всѣко общество, тоя народъ не търси по-висши стремления, — той се труди, работи и знае — разбира — смисъла на живота си. Въ позивитѣ си къмъ народа и неговия непокварень животъ, Толстой апелира къмъ всички да вѣрватъ и вършжтъ само онова, което вѣрва и върши простия мужикъ-земледѣлецъ. При все това, напомня умѣстно народната мждрость: трудътъ не донася никога каменни палати и че тоя, който се труди ще стане гърбатъ, а не богатъ . . . Толстой прокламира за висшъ идеалъ тая проста вѣра и тоя безизкуственъ животъ на работния селянинъ, и за поощрение слѣдва го самъ и го подражава напълно. Въ съчинението си Торжество земледѣльца ето що говори и проповѣдва той: „Истинскиятъ, честниятъ и човѣшкиятъ животъ е живота на трудящия се простъ народъ. Като разберемъ, че тоя е сжщинския животъ и че смисъла който му се придава е самата истина, трѣбва да го приемемъ и да се повърнемъ къмъ вѣрата въ него".

Тая вѣра е сжщата, която по-рано той обоснова върху разумното познаванье смисъла на живота, — вѣрата въ върховното сжщество — въ Бога. Толстой твърди, че Богъ живѣе и се въплотява въ хората на всѣкждѣ и всѣкога. Всѣки човѣкъ, споредъ неговото религиозно учение, е синъ Божий, а като е така, слѣдва че всички хора обладаватъ божествена природа. Богъ или Богъ-Отецъ, като безкраенъ първоизточникъ, е идентиченъ съ „духътъ" или „сжщностьта". Както е извѣстно отъ история на филосо-

фията, това учение не е нѣщо ново. Въ областьта на философската мисъль то е познато като „пантеизъмъ“ и неговия главенъ прѣдставитель е Спиноза. Това учение за всебожественостьта, въ Евангелието (св. писание), като „източникъ на свѣтлината“, не сѫществува, защото споредъ Толстоя, то е противорѣчиво на християнството, което олицетворява единосѫщния Богъ въ тритѣхъ лица на единия въздесѫщъ Творецъ. Никакво рационалистично тълкуванье и никаква казуистика не може да разслаби и обори учението за божествената природа на Христа и за личния Богъ — въ християнството. Ако това се допусне, то би значило, споредъ Толстоя, да се прѣмахне всичкото религиозно съдържание на християнството, съ всичкитѣ му основни начала и да се унищожи неговата религиозна стойность, — а заедно съ това и да се заличи отъ числото на религиитѣ.

Възгледитѣ си върху природата на човѣка, Толстой е заимствувалъ отъ Аристотеля, а отчасти отъ Буддизма и отъ позитивизма на Огюстъ Конта. Най голѣмо влияние е ималъ върху Толстоя неговия учитель — Шопенхауеръ. Той поддържа като него отричанье на всичко догматично въ християнството и въ възгледитѣ си за Исуса Христа, когото и той счита само за мѫдрецъ-учитель. Както знаемъ, Аристотель, заедно съ Платона, признава че за прѣдметъ на знанието може да служи само необходимото и неизбѣжното. „Първоначалната материя“ е само безформено мисленъ̀ вещество. Да мислишъ за Бога, споредъ Аристотеля, е все едно да мислишъ за самото мисленье . . . И у него сѫщо така намираме онова различие, което Толстой прави между разумно-идейната страна на човѣшката природа и самосъзнанието — жизнеразбиранѣто; различието между самото вещество — материята, и животинската страна на човѣшката душа — човѣшката личность.

Понеже е намѣрено, че съзнанието у хората е измѣнчиво, а неизмѣнчивъ е характера имъ, то трѣбва да се намѣри корена и на това зло, което разяжда общественитѣ отношения въ живота. И наистина, нашия философъ — въ съгласие съ учительтъ си — Шопенхауеръ — намира, че човѣку е нужна самоотвержена любовь къмъ другитѣ — ближнитѣ, за да се избави отъ страданието, — такава е и такава трѣбва да бѫде задачата на всѣка разумна човѣшка дѣятелность. Отъ гледна точка на разума, който господствува въ свѣта, въ живата природа, всичко чувствено се явява като източникъ на злото, което заразява цѣлия душевенъ животъ на човѣка. Всѣко удоволствие, всѣка наслада и всѣко душевно разположение на човѣка, което иде отъ чувствеността, споредъ Толстоя, унижава човѣшката личность прѣдъ назначението ѝ въ живота. Отъ тукъ иде и отричанѣто на всички форми на външния човѣшки животъ: отричанье на наукитѣ, изкуствата, семейството, собственността, правото и държавата, — защото е доказано, казва Толстой, че тѣ служѫтъ само за тѣлесни — животински цѣли на човѣшката личность, а не и за нѣкакво реално общо благо, за което трѣбва човѣкъ да ратува. Всичко, което не е истинско, противорѣчи на ра-

зумния законъ. Ето защо гнѣвътъ, клетвата, сждътъ, войната и нарушението на цѣломждрието, а и всѣко едно насилие надъ човѣка (било то надъ душата или тѣлото), — прѣчатъ за изпълнение на тоя разуменъ законъ. Отъ това основоположение изхождатъ и заповѣдитѣ на Толстоя, които въ сжщность иматъ чисто отрицателенъ характеръ. Една отъ най-главнитѣ заповѣди на Толстоя е, да не се противимъ на злото съ сила и да не се противопоставяме на физически силния съ физическа, а съ морална сила. Тука се крие тъ и изходнитѣ начални възгледи на Толстоя противъ съврѣменния милитаризъмъ, противъ общия народенъ гнетъ и противъ обществената неправда. Въ едни систематични разсждения върху корена на злото, Толстой, като разкрива и обяснява произхода на мизерията, разврата, злобата, мжченията и убийството, — намира, че причина на всички тия злини е една всеобща обществена лъжа, която е помрачила умоветѣ на всички. А за да се махне това зло не е нуждно да се освобождаватъ земитѣ, да се прѣмахватъ данъцитѣ, нито да се социализиратъ срѣдствата за производство, нито даже да се отнима властьта отъ правителството; трѣбва да се прѣмахне религиозната лъжа, — лъжливото учение, наречено „християнско“, въ което е възпитано сегашното поколѣние ....

Такъвъ е живота на Графъ Левъ Толстой и такова е неговото учение. Отъ описанитѣ до тукъ обстоятелства на неговия животъ може да се обясни и неговата дѣятелность и неговото творчество, които, както видѣхме, захващатъ отъ най-раннитѣ му години, та продължаватъ и до днесь. И наистина, още въ повѣстьта Казаки, написана въ 1852 г., когато Толстой е билъ на 24 год. възрасть, — още тогава той е изказалъ достатъчно основателни мисли относително назначението на човѣшкия животъ и вѣрата въ Бога. Въ Записки Княза Д. Нехлюдова — Люцернъ, въ педагогично-общественитѣ си статии, въ Война и Миръ и Анна Каренина, — а сжщо и въ Исповѣдь виждаме какъ започва да се сформира неговото учение въ видъ на особна оригинална система. При това у него изпъква, както видѣхме, една крайно отрицателна чърта, която въ много случаи не го спира да изказва и крайно противорѣчиви — даже абсурдни мисли. Така напр. въ едно отъ най-послѣднитѣ си произведения, писано прѣзъ 1889 г. Крейцерова соната (заедно съ едно послѣсловие), нашия философъ не се спира да отрѣче и сжществения ядро на житейското сжществуванье — брака и семейството, въ тѣхъ Толстой прѣпоржчва цѣломждрието (въздържанието), като най-достойно и възвишено назначение на човѣка и клейми брака, като изворъ на лицемѣрие, подлость и разврать. Идеалътъ на християнството е любовь къмъ Бога и ближния; отричанье отъ себе си за служенье на Бога и на ближния, — а плътската любовь, бракътъ, е служенье на себе си и затова, въ всѣки случай той се явява като едно прѣпятствие да се служи на Бога и на ближнитѣ. Ето защо, казва Толстой, отъ чисто хри-

стиянска гледна точка, брака — семейния животъ е падение — грѣхъ . . .

За популяризиранье и разпространение на своето учение между простата маса на народа, прѣзъ извѣстно врѣме на своята литературна дѣятелность, както вече видѣхме, Толстой става често народенъ писатель и пише разкази за своитѣ читатели и подражатели. Между многото отъ тѣхъ, нека споменемъ: Чѣмь люди живи, Богъ правду видитъ, — да не скоро скажетъ, Упустишъ огонь — не потушишъ, Свѣчка, Два старика, Гдѣ любовь — тамъ и Богъ, Три смерти, Винокуръ и много други съ леко съдържание за народно четиво и пропаганда. Той посѣщава народа и живѣе между него, сподѣля неговитѣ радости и скърби и пише статии за неговото благосъстояние. Къмъ тоя периодъ отъ неговата дѣятелность спадатъ статиитѣ му за глада въ Руссия прѣзъ 1883 г., които помѣстилъ въ Московскія Вѣдомости, статията му О переписи въ Москвѣ — 1888 год., Жизнь въ городѣ и деревнѣ, Для чего люди одурманиваются, Бесѣда досужихъ людей и др.

Прѣзъ послѣдно врѣме Толстой изложи и обоснова философски учението си за страхътъ отъ смъртьта въ повѣстьта си Смерть Ивана Ильича. Въ 1887 г. той написа една драма изъ народния животъ съ реалистично съдържание — Власть тьмы, чийто сюжетъ е взетъ изцѣло отъ единъ съдебенъ процесъ, станалъ въ гр. Тула и въ която се рисуватъ и изтъкватъ отрицателнитѣ плодове на просвѣщението. Прѣзъ 1894 г. той написа Християнство и патриотизмъ, дѣто излага важни идеи по съврѣменнитѣ политико-социялни и национални вѣяния у народитѣ въ Европа, особенно у Русситѣ. А въ 1895 г. написа разказа си Хозяинъ и работникъ, въ който прави опитъ за разрѣшаванье на социялния въпросъ, като изхожда отъ ненормалнитѣ отношения на общественитѣ класси — работници и господари. Най-послѣ иджтъ: Что такое искуство, Воскресеніе и Современное робство.

Литература:

1. Сочиненія графа Л. Н. Толстого. Т. 1—13. Също и най-новитѣ му произведения, издадени въ отдѣлни книги и печатани въ разни русски и чужди вѣстници и списания

2. Исторія новѣйшей русской литературы, 1848—1892 г. А. М. Скабичевскаго. изд. 3-ое 1897 г. С. П. Б.

3. Л. Н. Толстой, его философскія и нравственныя идеи. Критическій этюдъ Л. Е. Оболенскаго. Изд. 2-ое. 1887 г С. П. Б.

4. Нравственная философія Графа Л. Н. Толстого. Изд. 2-ое. Князя Д. Н. Цертелева 1898 г. С. П. Б.

5. Графъ Л. Н. Толстой и Фр. Нитче. В. Г. Щеглова. 1898 г.

6. Вопросы философіи и психологіи, г. II, № 1 (кн. 5). Нравственная философія гр. Л. Толстого, А Волынскаго.

7. Вопросы философіи и психологіи, г. II, № 1 (кн. 5), № 2 (кн. 6) и № 3 (кн. 7). Письма о книгѣ графа Л. Толстого, „О жизни“ — А. А.

Козловъ — 1890—1891 г. Сѫщо кн. 9—11 Толки объ Л. Н. Т. отъ Н. Н. Страховъ.

8. Вырождение. Психопатическія явленія въ области современной литературы и искусства — Максъ Нордау, перев. Р. И. Сементковскаго, 1896 г.

9. Исторія Русской Педагогики. — Демкова

10. Вѣстникъ воспитанія, 1891 г., кн. VI

11. Сѣверный вѣстникъ, 1898 г. Современная наука. Ед Карпентера, съ предисловіемъ Л. Н. Толстого.

12. Ed. Rodd. Les idées morales du temps présent. 1892 г.

13. Raphael Löwenfeld. Leon N. Tolstoy, sein Leben, seine Werke.

На български за Толстоя срѣщаме една прѣводна статия въ библиотека „св. Климентъ“ г. I.

Пръвъ прѣведе Изповѣдьта Д. Стеревъ. 1889 г. Русе

За брачътъ и безбрачието, противъ „Крейцеровата Соната“ и „Послѣсловието“ къмъ нея отъ А. Ф. Гусевъ, прѣвелъ Ив Ст. Визиревъ. 1898

Какъ живѣе и работи графъ Л. Н. Толстой отъ П. А. Сергѣенко, прѣвелъ К К. Хасково. 1900 г.

Отъ прѣди 2—3 години започна да прѣвежда съчиненията на Толстоя г. Сава Т. Ничевъ съ намѣрение да популяризира неговото учение и у насъ. За тая цѣль той основа и особно мѣсечно списание „Ново Слово“, което излиза отъ тая година въ София подъ негова редакция.

На български сж прѣведени отдавна и Война и Миръ, Анна Каренина, Крайцерова Соната и други. Едноврѣменно съ излизанъето имъ на русски се прѣведоха: Възкрсение (Ив. Кеповъ), Що е изкуство (Д Димитровъ) и Днешното робство.

Прѣгрѣшението на майка ми[1]

Разказъ отъ **Георгиосъ Визиносъ**

Прѣв. отъ новогръцки **Из. Доревъ**

Мнозина бѣха порицавали майка ми, защо, когато чужди жени редѣха съ гласъ надъ трупа на баща ми, едничка тя ронѣше изобилно сълзи, но само безмълвни сълзи. Нещастната туй вършеше за да не бѫде злѣ прѣтълкувана, да не би да прѣхвърли границитѣ на скромностьта, както подобава на младитѣ. Защото, както казахъ, майка ми овдовѣ много млада.

Не бѣше и много стара, когато умрѣ и сестра ни. Но сега нито помисли, какво ще каже свѣтътъ за нейнитѣ сърдцераздирателни ридания.

Всички съсѣди се дигнаха и дойдоха да я утѣшаватъ; ала скръбьта ѝ бѣше страшна, неутѣшима.

— Ще се помири — шушнѣха онѣзи, които я виждаха наведена и ридаяща между гробоветѣ на баща ни и сестра ни.

— Ще ги остави на срѣдъ пѫтя! казваха други, когато ни срѣщнѣха на улицата изоставени и занемарени. Потрѣбно бѣ врѣме, потрѣбни бѣха съвѣти и внушения отъ черквата, за да дойде на себе си, да помисли за живитѣ си дѣца и да завземе домашнитѣ си длъжности. Но тогава забѣлѣза, до кѫдѣ ни бѣ довела трайната болесть на сестра ни. Паричното ни имущество отиде цѣло по лѣкари и лѣкарства. Много веленца и килими, домашно издѣлие, бѣ ги продала за пощо-защо, или ги бѣ дала като възнаграждение на баячки и магесници. Други бѣха откраднати отъ намъ подобни хора, които бѣха се възползували отъ хлабавия надзоръ, що царуваше въ кѫщата ни. Като прибавка се бѣ изчерпала и храната ни, та нѣмахме вече съ що.

Туй, обаче, намѣсто да уплаши майка ми, напротивъ удвои онази рѣшителность, съ която тя се отличаваше прѣди да се разболѣе Анка.

Умѣри или по-добрѣ позатаи скръбьта си; надви нерѣшителностьта на възрастьта и пола и съ дикеля въ рѫцѣ тръгна да

[1] Продължение отъ кн. V.

аргатува, като че ли никога не бѣ живѣла по-охоленъ и независимъ животъ.

Дълго врѣме ни хранѣше съ пота на лицето си. Надницитѣ й бѣха малки, а потрѣбноститѣ ни голѣми; но все пакъ никому отъ насъ не позволи да й помага. Всѣка вечерь около огнището кроехме планове за бѫдѫщата ни прѣхрана. По-голѣмиятъ ми братъ щѣше да научи занаята на баща ни, за да завземе въ кѫщи неговото мѣсто. Азъ щѣхъ, или по-добрѣ желаехъ, да гурбетувамъ и т. н. Но прѣди това трѣбваше да научимъ писмо, защото казваше майка ми: „човѣкъ неученъ е неодѣлано дърво".

Икономическитѣ ни мѫчнотии достигнаха до върха си, когато настана суша по страната и хранитѣ поскѫпнѣха. Но майка ни не само не се отчая за нашата прѣхрана, но увеличи числото ни съ едно чуждо дѣвойче, което слѣдъ дълги старания сполучи да осинови.

Това събитие промѣни нашия еднообразенъ и строгъ домашенъ животъ и отново внесе извѣстна живость. И осиновяваньето стана вече тържественно. За пръвъ пѫть майка ни си облѣче празничното облѣкло и ни заведе въ черква чисти и вчесани, като за комка. Слѣдъ богослужението всички застанахме прѣдъ иконата на Христа и тукъ, прѣдъ събрания народъ, прѣдъ сѫщинскитѣ родители на дѣвойчето, майка ми взе го отъ рѫцѣтѣ на свещенника, слѣдъ като се обѣща на всеуслишание, че ще го обича и отхрани, като плъть отъ плътьта й и кость отъ коститѣ й.

Въвежданьето му въ кѫщи стана не по-малко тържествено и нѣкакъ си триумфално. Майка ни и селскиятъ старей вървѣха напрѣдъ съ момичето, а ние подирѣ. Нашитѣ роднини и родителитѣ на новата ни сестра ни придружиха до дворската порта. Прѣдъ портата селскиятъ старей дигна дѣвойчето на рѫцѣ и го подържа така нѣколко минути. Сетнѣ попита съ високъ гласъ: — Кой отъ васъ е по-близъкъ, по-свой, по роднина на това дѣте, отколкото Деспина Михаилова и нейнитѣ домашни? Бащата на дѣвойчето бѣше блѣденъ и гледаше нажалено отпрѣдъ си. Неговата жена плачеше, облегната на рамото му. А майка ми треперѣше отъ страхъ, да не би да извика нѣкой „азъ" и по такъвъ начинъ да осуети намѣрението й. Но никой не се обади. Тогава родителитѣ на дѣтето го цѣлунаха за послѣденъ пѫть и си отидоха заедно съ роднинитѣ си, а нашитѣ роднини и селскиятъ старей дойдоха у насъ да се гостѣтъ. Отъ тази минута майка ми хвана да обсипва нашата при сестра съ такава услужливость, съ каквато ние не се удостоихме въ нашето дѣтинство и при по-охолни години. И докѫтъ азъ слѣдъ нѣколко врѣме се скитахъ по чужбина и тѫгувахъ за дома, а другитѣ ми братя прѣкарваха окаянъ животъ по дукянитѣ на майсторитѣ, чуждото момиче царуваше у дома ни като у своя собствена кѫща.

Малкитѣ заплати на братята ни бѣха достатъчни да отлекне на майка ни. Но тя намѣсто да ги харчи за своя пригода, приготвяше съ тѣхъ прикя на нашата при-сестра и продължаваше да

работи за нейната прѣхрана. Азъ бѣхъ далечъ, много далечъ и дълго врѣме не знаехъ, какво става у дома. И дордѣ да се завърнѫ чуждото дѣвойче порастна, отхрани се, даде й се прикя и се омѫжи, като че ли бѣ истински членъ отъ нашето сѣмейство.

Свадбата й, която види се нарочно бѣше ускорена, бѣ истинска радость за братята ми. Нещастнитѣ си отдъхнаха, защото се избавяха отъ единъ товаръ. Па имаха и право, защото тази мома — освѣнъ че никога не почувствува къмъ тѣхъ нѣкаква братска обичь, но най-послѣ се показа неблагодарна и къмъ онази жена, която бѣше обставила живота й съ такъва нѣжность и майчина обичь, каквато малко родни чеда познаватъ.

Прочее, имаха право братята ми да бѫдѫтъ благодарни и бѣха въ правото си да вѣрватъ, че и майка ми достатъчно се научи отъ това патило.

Ала каква бѣ тѣхната изненада, когато нѣколко дни слѣдъ свадбата я видѣха да се връща, загърнала нѣжно едно второ дѣвойче, сега още вече въ пелени!

— Нещастното! извика майка ни, като се наведе състрадателно надъ лицето на пеленачето, не стигаше, дѣто се роди слабичко, ами умрѣ и майка му, та го остави насрѣдъ пѫть!

И благодарна нѣкакъ си отъ това нещастно съвпадение, тържественно показваше плечката къмъ поразенитѣ отъ изненада братя.

Синовната почить бѣ силна и авторитета на майка ни голѣмъ, но бѣднитѣ ми братя така бѣха разочаровани, че не се стѣсниха да й кажѫтъ по единъ благовиденъ начинъ, че добрѣ ще стори, ако се откаже отъ намѣрението си. Ала намѣриха я неотстѫпчива. Тогава открито й обявиха своето недоволство и отказаха да турѫтъ на нейно разположение своята касия. Напраздно!

— Нищо не ми донасяйте — казваше майка ми — азъ ще работѫ и ще го хранѫ, както и васъ съмъ отхранила. И когато Георги се върне отъ чужбина, ще му направи чеизъ и ще го омѫжи. Той ми се обѣща: — „Азъ, мамо, ще хранѫ и тебе и при-сестрата ни“! — Да, така ми каза, да ми има молитвата!

Георги бѣхъ азъ. И наистина, азъ бѣхъ далъ това обѣщание, ала много отдавна.

Туй бѣше по врѣмето, когато майка ми работѣше, за да храни първата ни при-сестра, както и насъ. Прѣзъ разпуса азъ я придружавахъ и си играехъ до нея, когато тя копаеше и плѣвѣше. Единъ день прѣкѫснахме работата и се връщахме у дома, като бѣгахме отъ нетърпимата жега, отъ която майка ми насмалко щѣше да прѣмре. По пѫтя рукна такъвъ пороенъ дъждъ, каквито по насъ сѫ чести слѣдъ прѣголѣма жега. Бѣхме наближили селото, ала трѣбаше да минемъ прѣзъ единъ потокъ, който бѣ придошелъ и буйно течеше. Майка ми поиска да ме дигне на рамо, но азъ се възпротивихъ. — Още си слаба отъ прѣмиранѣето, казахъ й. Ще ме изпуснешъ всрѣдъ рѣката.

Подигнахъ си дрехитѣ и бързо загазихъ въ водата, прѣди да ме задържи тя. Бѣхъ се довѣрилъ на силитѣ си повече,

отколкото трѣбваше; защото, прѣди да помисля да се повърна, колѣнѣтѣ ми се свиха, краката ми изгубиха опора и пороятъ ме събори и повлѣче като орѣхова черупка.

Помня само единъ ужасенъ и сърдцераздирателенъ писъкъ. Това бѣ гласътъ на майка ми, която се хвърли въ водата да ме спасява. Чудно е, какъ не станахъ причина да се удави и тя заедно съ мене, защото този порой се ползува у насъ съ лошо име. И когато за нѣкого кажатъ „завлѣче го рѣката", разбиратъ, че именно въ този порой се е удавилъ.

Обаче майка ми, макаръ и да бѣше прѣмирала, уморена, утежняла отъ селскитѣ дрехи, достатъчни да удавятъ и най-изкусния плувачъ, не се подвоуми да изложи живота си на опасность. Трѣбваше да ме спаси, ако и да бѣхъ онова нейно чедо, което нѣкога бѣ поднасяла на Бога въ замѣна на щерка си.

Още бѣхъ зашемеденъ, когато стигнахъ въ кѫщи, и ме положи на-земи. И вмѣсто да оправдавамъ станалата случка съ безумието си, отдадохъ я на работата на майка ми.

— Не работи, мале, — казахъ й, дордѣ тя ми обличаше сухи дрехи.

— Ами кой ще ни храни, чедо, ако азъ не работя? попита тя и въздъхна.

— Азъ, мамо, азъ! отговорихъ съ дѣтинска самонадѣяность.

— Ами посинчето?

— И него азъ.

Майка ми неволно се засмѣ поради оная внушителна поза, която бѣхъ взелъ, когато изговорихъ тѣзи думи. Послѣ прѣкѫсна разговора и каза:

— Храни по-напрѣдъ себе си, па послѣ ще гледаме и ще правимъ. Наскоро слѣдъ това отидохъ на гурбетъ.

По всѣка вѣроятность, майка ми нито обърна внимание на това мое обѣщание. Азъ обаче всѣкога помнѣхъ, че нейното самоотверженне за втори пѫть ми подари живота, който длъжехъ ней. Затова пазѣхъ туй обѣщание близко до сърдцето си и колкото растѣхъ, толкозъ по сериозно смѣтахъ себе си задълженъ да го изпълня. На отиванье й казахъ: Не плачи, мале! Азъ отивамъ вече на печалба. Не бери грижа! Отъ сега нататъкъ ще храня и тебе и посинчето ти. Ама, чуешъ ли? не искамъ вече да аргатувашъ.

Още не знаехъ, че десетгодишно дѣте не може себе си да прѣхрани, камо ли и майка си. Нито си прѣдставяхъ, какви голѣми приключения ме очакваха и съ колко още горчивини щѣхъ да напоя майка си прѣзъ този гурбетъ, съ който мислѣхъ да я олекча.

Дълги години не само че не бѣхъ въ състояние да й пратя помощь, ами дори и писмо. Тя постоянно дебнѣше по пѫтищата и питаше пѫтницитѣ, дали не съ ме видѣли нейдѣ.

Понѣкога й казваха, че не ми провървѣло въ Стамбулъ, та съмъ се потурчилъ.

— Да си прѣхапе езика оня, който пустна тая приказка! отговаряше майка ми. Туй не може да бѫде, този не е синъ ми. — Но слѣдъ малко колѣничаше разтреперана прѣдъ иконата и съ

сълзи на очи молѣше Бога, да ме вразуми, та да се повърнѫ въ бащината вѣра. Или ѝ казваха, че корабътъ се строшилъ при брѣговетѣ на Кипъръ, та съмъ се скиталъ одърпанъ, опърпанъ по пѫтищата. — Огънь да ги изгори! отговаряше тя. Отъ завистъ така говорѫтъ. Види се, синъ ми е забогатѣлъ, та е отишълъ на Божигробъ. — А слѣдъ малко излизаше по пѫтищата и разпитваше просецитѣ; дѣто чуеше, че нѣкой се е избавилъ отъ корабокрушение, отиваше съ скрѣбна надежда дано открие въ него своето чедо, отиваше подъ прѣдлогъ, да му даде що била скѫтала, та да ги получѫ на чужбина прѣзъ трети ржцѣ.

Обаче, колчимъ се отнасяше до посинчето ѝ, всичко забравяше и заплашваше братята ми, че ще ги засрамѫ чрѣзъ своята щедрость, когато се върнѫ отъ гурбетъ, ще да прикѫтамъ и омѫжѫ дъщеря ѝ съ голѣмъ салтанатъ. — Какво мислите? Синъ ми се обѣща, да ми има молитвата!

За щастие тѣзи слухове не бѣха истински. И когато слѣдъ дълго отсѫтствие се върнахъ у дома, бѣхъ въ състояние да изпълнѭ обѣщанието си поне къмъ майка ми, която съ толкозъ малко се задоволяваше. Що се отнася до дѣтето ѝ, не ме намѣри така готовъ, както се надѣваше. Напротивъ, щомъ се върнахъ, изказахъ се противъ задържанъето ѝ, за голѣма изненада на майка ми. Наистина, не бѣхъ, така да се каже, противъ слабостьта на майка ми. Нейната наклонность къмъ момичета бѣше тъкмо споредъ мойтѣ чувства. Най ми се искаше туй, че като се върнѫ въ кѫщи, да заварѭ сестра, чието засмѣно лице и братски грижи да отмахнѫтъ отъ сърдцето ми меланхолията отъ самотията и да изличѫтъ отъ паметьта ми онѣзи патила, що изтеглихъ на чужбина. А въ замѣна на това на драго сърдце щѣхъ да ѝ разказвамъ за чудесата на чуждитѣ страни, моитѣ скитания и приключения и щѣхъ да бѫдѫ готовъ да ѝ купувамъ каквото обича, да я завеждамъ по хора и събори, да ѝ направѭ чеизъ и най-сетнѣ да поиграѭ на свадбата ѝ.

Ала тази сестра си я прѣдставяхъ хубава и симпатична, едра и отворена, изучена, работлива, изобщо — надарена съ качества, каквито притежаваха момитѣ по ония страни, които бѣхъ посѣтилъ. А намѣсто това какво намѣрихъ? Тъкмо противното: посинчето бѣше дребничко, циглаво, нестройно, злопаметно и така тѫпо, че още отначало ми вдъхна отвращение.

— Прати назадъ Катерина, казахъ единъ день на майка си. Ако ме обичашъ, върни я. Този пѫть здравата ти казвамъ! Азъ ще ти доведѫ друга сестра отъ Цариградъ. Едно красиво момиче, развито, че единъ день да краси кѫщата ни. Подиръ описахъ съ живи краски онова сираче, което щѣхъ да ѝ доведѫ и колко много щѣхъ да го обичамъ.

Когато погледнахъ майка си, за мое очудванье видѣхъ, че едри сълзи тихо се ронѣха по блѣднитѣ ѝ бузи, а очитѣ ѝ изразяваха неописуема тѫга.

— Охъ! извика тя отчаяна. Надѣвахъ се, че ти ще обикнешъ Катерина повече отъ другитѣ, ала съмъ била излъгана. Тѣ съв-

сѣмъ не искатъ сестра, а ти пъкъ друга искашъ. Що е винова бѣдното, дѣто се е родило такова, каквото Богъ го създалъ! А имаше една грозна и тжпа сестра, щѣше ли да я разкарвашъ пжтищата, за да вземемъ друга нѣкоя, красива и по-умна?

— Не, майко! разбира се, не! отговорихъ ѝ. Ала тя щѣ да бжде твое родно чедо, както и азъ; а пъкъ тази не ти е ни съвсѣмъ чужда ти е.

— Не, извика тя съ хълцанье, не! Туй дѣте не е чужд То е мое. На три мѣсеци бѣше, когато го взехъ отъ трупа майка му; и колчимъ плачеше, туряхъ цицката си въ устата м за да го залъгвамъ; завивахъ го въ вашитѣ пелени и го пр спивахъ въ вашата люлка! Дѣтето е мое! То е ваша сестра!

Слѣдъ тѣзи думи, които изговори натъртено и по един наложителенъ начинъ, подигна глава и ме погледна втренчено, ка да ме прѣдизвикваше за отговоръ. Но азъ не смѣехъ нито ду да продумамъ. Тогава пакъ наведе тя очи и продължи съ сла гласъ и нажалено: — Ехъ, какво да се прави! И азъ желаех да е по-добро, ама на, грѣхътъ ми, види се, още не е опростен И Богъ го създаде такова, за да изпита търпѣнието ми и да прости. Благодарѫ ти, Господи!

И като каза това, сложи дѣсната си ржка на гжрдитѣ, п дигна налѣтитѣ съ сълзи очи къмъ небето и остана така нѣкол минути безмълвна.

— Трѣбва да ти тежи нѣщо на сърдцето, майко, казахъ нѣкакъ си нерѣшително. Недѣй се сърди! И взехъ та ѝ цѣлуна студената ржка за прошка.

— Да, каза тя рѣшително. Тукъ, вжтрѣ, имамъ нѣщо тежк много тежко, сине! До сега само Богъ го знаеше и изповѣдн къть. Ти си ученъ и говоришъ по нѣкой пжть като сжщи изп вѣдникъ, па и по-добрѣ. Стани, затвори вратата и седни да оби ти разкажѫ, та дано ме утѣшишъ малко, като ме съжалишъ, нешъ Катерина, като родна сестра.

Тѣзи думи и начинътъ, по който ги произнесе, вселиха сърдцето ми голѣмо безпокойство. Какво ли щѣше да ми повѣря майка ми отдѣлно отъ моитѣ братя? Всичкитѣ ѝ нещастия прѣ моето отсжтствие бѣше ми ги разказала. Цѣлиятъ нейнъ п прѣдишенъ животъ знаехъ на пръсти. Какво ли бѣше, проче онова, което скриваше до сега отъ насъ, дѣто не бѣ посмѣла го яви никому другиму, освѣнъ на Бога и на изповѣдника! Кога се върнахъ и седнахъ до нея, колѣнѣтѣ ми треперѣха отъ неопр дѣленъ, но голѣмъ нѣкакъвъ си страхъ.

Майка ми си наведе главата като прѣстжпникъ, който ст прѣдъ сждията и съзнава своето страшно прѣстжпление.

— Помнишъ ли Анка? попита ме тя, слѣдъ нѣколко минут мжчително мълчание.

— Да, майко, какъ да я не помнѫ. Бѣше едничката сестра и издъхна прѣдъ очитѣ ми.

— Да, каза тя и дълбоко въздъхна, но то не бѣше един кото ми момиче! Ти си четири години по-малъкъ отъ Христ

Година слѣдъ него родихъ първата си щерка. Бѣше по врѣмето, когато се женѣше Фоти воденичарьтъ. Покойнятъ ти баща позабави свадбата му, дордѣ си вземѫ молитва, за да ги вѣнчеемъ заедно. Искаше и мене да изкара прѣдъ свѣта, та азъ да се порадвамъ като млада невѣста, защото баба ти догдѣ бѣхъ мома, не ме остави да се понарадвамъ.

Зараньта ги вѣнчахме, а вечерьта поканенитѣ бѣха въ кѫщата имъ. Свирѣха на цигулка, ядоха хората срѣдъ двора, каната съ вино се редѣше отъ ржка въ ржка. Баща ти се развесели, па както си бѣше веселякъ покойния, подаде ми кърпата, да се хванѫ на хоро. Като го гледахъ да играе, рипаше ми сърдцето, па и млада бѣхъ, та и азъ обичахъ хорото. Играхме ние, по насъ играха и другитѣ, ала ние играхме и по хубаво и подълго. Когато наближи полунощь, повикахъ на страна баща ти и му казахъ: „Мѫжо! имамъ дѣте на люлка и повече не могѫ останѫ. Дѣтето е гладно, трѣбва да го надоѭ Но какъ да го надоѭ прѣдъ толкова свѣтъ, па и съ новитѣ дрехи? Ако искашъ още да се веселишъ, остани ти! Азъ ще вземѫ дѣтето и ще си идѫ у дома".

— Добрѣ, жено! — каза покойнятъ и сложи ржката си на рамото ми. Хайде да изиграемъ още това хоро, па послѣ и двамата ще си идемъ. Виното хвана да ме удря въ глава, та търсѭ причина да си идѫ. Слѣдъ като изиграхме и туй хоро, отидохме си.

Зетътъ накара свирачитѣ да ни изпроводѫтъ до половината на пѫтя, ала до кѫщата ни оставаше още много, защото свадбата стана въ отсрѣщната махала. Слугата вървѣше напрѣдъ съ фенера. Баща ти дигна дѣтето на ржцѣ, па държеше и мене за ржка.

— Виждамъ, уморила си се, жено!

— Да, Михале, уморихъ се.

— Хайде, стегни се малко, дордѣ стигнемъ у дома. Самичъкъ ще постелѭ. Каѭ се, дѣто те накарахъ да играешъ толкова много.

— Не врѣди, мѫжо, казахъ му: направихъ го за твой хатъръ. Утрѣ пакъ се отморявамъ. Така си дойдохме дома. Азъ разповихъ и надоихъ дѣтето, а той посла. Христо спѣше съ Венета, която оставихъ да го пази. Подиръ малко и ние си легнахме. Насънѣ ми се прѣстори, че дѣтето заплака. — Горкото, казахъ си, гладувало е цѣлъ день. — И се облегнахъ на люлката да го надоѭ Но бѣхъ много уморена, та не можахъ да се държѫ. Извадихъ го прочее и го положихъ до мене, като му турихъ цицката въ уста. Тамъ ме налегна сънь.

Не знамъ още колко часа оставаха до разсъмванье, но призори казахъ си: нека турѭ дѣтето въ люлката. Но що давидѭ! Дѣтето не шаваше.

Разбудихъ баща ти. Разповихме го, трихме му носа — нищо: то бѣше мъртво.

— Притиснала си ми дѣтето, жено! каза баща ти и зарони сълзи. Тогава и азъ захванахъ да плачѫ силно и да викамъ; но баща ми ти запуши устата съ ржка и каза: „Млъкъ! що викашъ така,

бре волъ?“ — Това ми каза, Богъ да го прости. Три години бѣхме се водили и лоша дума не бѣше ми рекълъ. А тогава ми рече: — Е, що викашъ така, искашъ ли да дигнешъ на кракъ всички съсѣди, та да каже свѣтътъ, че си се опила, та си притиснала дѣтето?

И право имаше, да му сж миросани коститѣ! Защото, ако узнаеха хората, трѣбваше да зине земята и да ме погълне.

Ала каква полза! Грѣхътъ си е грѣхъ. Слѣдъ като закопахме дѣтето и се върнахме отъ гробищата, захвана се голѣмиятъ плачъ.

Тогава вече не плачехъ скришно. — Млада си и други ще родишъ, ми казваха хората. Ала врѣмето минаваше и Богъ нищо не ни даваше. — Ето! Казвахъ си на сърдце, Богъ ме наказва, защото не се показахъ достойна да упазж дѣтето, що ми даде! — И срамувахъ се отъ хората, и страхувахъ се отъ баща ти. Защото и той първата година се приструваше, че не жали и ме тѣшеше, за да ме ободри. Послѣ обаче почна да става мълчаливъ и замисленъ.

Три години се минаха и хлѣба, дѣто ядѣхъ, не отиваше намѣсто. На третата година ти се роди. Щѣхъ да изхвръкнж отъ радость!

Щомъ се роди ти, улекна ми сърдцето, ала не миряса. Баща ти искаше да си момиче. И единъ день ми го каза:

— И то добрѣ дошло, Доспино, ама по̀ ми се искаше да е момиче.

Когато баба ти отиде на хаджилъкъ, пратихъ по нея дванадесеть ризи и три костадинки, за да ми вземе едно опростително писмо. И нà — вижъ! Тъкмо тоя мѣсецъ, когато се върна баба ти отъ Ерусалимъ съ опростително писмо, зачнахъ Анка.

Не оставяхъ бабата на мира. — Ела, бабо, вижъ, дѣвойче ли е! — Да, щерко, казваше бабата, дѣвойче е! Не виждашъ ли, че не те побиратъ дрехитѣ. Оная радость, щомъ чуехъ това.

Когато дѣтето се роди и се оказа дѣвойче, тогава вече ми миряса сърдцето. Кръстихме го Анка, — така се викаше умрѣлото — за да не се вижда, че липсва нѣкой отъ кжщи. — Благодарж ти, Боже! казвахъ денѣ и нощѣ. Благодарж ти, азъ грѣшна, че дигна срама отъ лицето ми и прости грѣха ми.

И гледахме Анка като очитѣ си, а пъкъ ти завиждаше, та бѣше станалъ съвсѣмъ другъ отъ завистъ. Баща ти те наричаше онеправданото, защото рано те отбихъ и ми се караше по нѣкой пжть, дѣто те занемарвамъ.

А пъкъ менъ се кжсаше сърдцето, като те гледахъ да линѣешъ. Ама нà, не можехъ да пуснж Анка отъ ржцѣ. Страхувахъ се, че всѣка минута може да ѝ се случи нѣщо. А и покойнятъ ти баща, колкото и да се караше, не искаше да падне и косъмъ върху нея. А то, благословеното, колкото повече галенье, толкозъ по-малко здравье. Би казалъ човѣкъ, че Богъ се покая, дѣто ми го даде. Вие бѣхте червендалести. Когато го гледахъ така блѣдно, спомняхъ си умрѣлото, и мисъльта, че азъ го умъртвихъ, хвана отново да ме завладѣва. Единъ день умрѣ и второто!

Който самичъкъ не е изпиталъ, сине, не знае каква горчива чаша бѣше тая. Надежда да родѫ друго нѣмаше вече: баща ти бѣше умрѣлъ. Ако не бѣше се намѣрилъ единъ баща да ми подари момичето си, щѣхъ да хванѫ гората.

Наистина, не излѣзе прокопсано, ала дордѣ бѣше при мене, грижехъ се за него, галѣхъ го, струваше ми се, че е мое, забравяхъ онова, що бѣхъ изгубила, и умирявахъ съвѣстьта си.

„Чуждо дѣте е цѣло наказание", казва пословицата; това е цѣла истина. Ала това наказание за мене е изпитание и олекчение, защото колкото повече се мжчѫ и страдаѫ, толкозъ по-малко ще ме накаже Богъ за притиснатото дѣте.

Затуй — да имашъ молитвата ми! — не дѣй иска да изгонѫ Катерина, та да вземѫ нѣкое разумно и прокопсано.

— Не, не, майко! извикахъ, като я прѣсѣкохъ неудържимо. Нищо не искамъ. Подиръ това, което ти ми разказа, искамъ ти прошка за моето жестокосърдие. Обѣщавамъ се да обичамъ Катерина като сестра и да ѝ не кажѫ нищо вече, нищо неприятно.

— Така, да имашъ благословията на Христа и Богородица! каза майка ми, като въздъхна. Виждашъ, че ми е жаль за нещастното и не искамъ да му кажѫ зла дума. Па и знамъ ли азъ? Късметъ ли бѣше? Отъ Бога ли бѣше?

Тази изповѣдь ми направи дълбоко впечатление. Сега ми се отвориха очитѣ и разбрахъ много майчини работи, които нѣкога ми се виждаха ту като суевѣрие, ту просто като слѣдствие отъ мономания. Онова ужасно нещастие толкозъ по-силно повлия върху живота ѝ, колкото майка ми бѣше проста, добродѣтелна и богобоязлива. Съзнанието, че е прѣгрѣшила, нравствената необходимость за изкупление и невъзможностьта на това изкупление — какъвъ ужасенъ и неумолимъ пъкълъ!

Цѣли 28 години се терзае нещастната жена, безъ да може да успокои съвѣстьта си, нито въ нещастия, нито въ благополучия!

Когато узнахъ скрѣбната история на майка си, насочихъ цѣлото си внимание да облекчѫ нѣкакъ сърдцето ѝ, като се стараехъ да ѝ прѣдставѫ, отъ една страна, че нейното прѣгрѣшение не е било нито прѣднамѣрено, нито желано, отъ друга страна — крайното Божие милосърдие, неговото правосждие — да не въздава зло за зло, а да сѫди споредъ помисли и намѣрения.

И бѣше врѣме, когато вѣрвахъ, че моитѣ старания не останаха безъ сполука.

Между това, когато, слѣдъ двѣгодишно отсжтствие, майка ми дойде въ Цариградъ да ме посѣти, счетохъ за нуждно да направѫ за нея нѣщо внушително.

Гостувахъ у една видна кжща въ Цариградъ, дѣто имахъ възможность да се запознаѫ съ патриарха Йоакимъ II. Когато единъ день се разхождахме самички подъ дебелата сѣнка въ градината, разказахъ му тази история и помолихъ го да ми съдѣйствува. Високиятъ му санъ, онзи авторитетъ, съ който е облѣченъ всѣки неговъ религиозенъ актъ, щѣха безъ съмнѣние да вдъхнѫтъ на майка ми убѣждение, че нейното прѣгрѣшение е

опростено. Приснопаметният този старецъ похвали моята ревность къмъ вѣрата и на драго сърдце ми обѣща съдѣйствието си. Слѣдъ малко заведохъ майка си при патриарха, за да се изповѣда прѣдъ него.

Тази изповѣдь трая дълго врѣме и отъ жестоветѣ и думитѣ на патриарха разбрахъ, че е потрѣбало му да тури на разположение всичката сила на своето просто и понятно краснорѣчие, за да произведе желаното дѣйствие. Радостьта ми не бѣ за изказванье. Майка ми поздрави патриарха съ искренна признателность и си излѣзе толкозъ благодарна, толкозъ весела, като че ли отъ сърдцето ѝ бѣше се свалилъ голѣмъ воденичен камъкъ. Когато се върнахме у дома, тя извади отъ пазухата си единъ кръстъ, даръ отъ патриарха, цѣлуна го и хвана да го разглежда, като се задълбочаваше малко-по-малко въ размишления.

— Тоя патриархъ ми се вижда добъръ човѣкъ, казахъ ѝ: на — сега вѣрвамъ вече, че сърдцето ти дойде намѣсто Майка ми нищо не отговори.

— Не продумвашъ ли нѣщо, майко! попитахъ я съ нѣкакво колебание.

— Що да ти кажж, синко! отговори тя, както си бѣше замислена. Патриархътъ е мждъръ и светъ човѣкъ. Знае всички помисли и желания Божии и прощава грѣховетѣ на хората. Ала какво да ти кажж! Калугеръ е. Не е родилъ дѣте да може да познае, що значи да удуши човѣкъ собственото си дѣте!

Очитѣ ѝ се налѣха съ сълзи и азъ млъкнахъ.

Магистерскиятъ и другитѣ изпити при В. училище

Една бѣлѣжка

Отъ **В. Миролюбовъ**

На 21-и априлъ тая година Академическиятъ Съвѣтъ, въ едно тържествено засѣдание, на което е билъ поканенъ да присѫтствува и министерътъ на Народното Просвѣщение, провъзгласи Н Блаженство Българския Екзархъ Иосифъ I за почетенъ магистеръ на Висшето училище. Оставяме на страна въпроса, като не входящъ въ нашата прѣка задача, да ли е безупрѣченъ тоя актъ отъ гледна точка на Правилника на училището, който — кой знае по каква случайность — не прѣдвижда титлата „почетенъ магистеръ", за да се спремъ пѫтемъ върху едно обстоятелство, което ни се струва не безъ значение за случая и което именно ни дава поводъ да направимъ тия бѣлѣжки върху едно отъ многото болни мѣста въ организацията и живота на нашето Висше училище. Говоримъ за обстоятелството, че Училището дава титлата „почетенъ" магистеръ прѣди да е произвело поне единъ академически изпитъ и, слѣдователно, прѣди да е провъзгласило поне едного отъ своитѣ възпитанници за . . . непочетенъ, за обикновенъ магистеръ. Да бѣ създаденъ Правилникъть на училището, съ който се узаконява тоя изпитъ и тая титла, едвамъ прѣзъ текущата учебна година, тъй че да не е имало физическа възможность да се приложи респективния параграфъ (§ 56) отъ Правилника, тогава никой не би могълъ да вижда аномалия въ случая — или, въ краенъ случай, би трѣбвало да го признае за една отъ ония аномалии, които ни създава естественото течение на живота. Но тоя Правилникъ сѫществува вече шесть години — той е утвърденъ съ княжески указъ на 17 окт. и е влѣзълъ въ сила още сѫщата 1896—7 учебна година, тъй че е имало достатъчно врѣме да се произведе не единъ пѫть академическия изпитъ. Това обаче не е станало и, което е по-важно, и до сега никакви постѫпки не сѫ направени въ това отношение. Така щото, строго погледнато, ний имаме работа не съ една случайность, а съ една нередовность, съ едно „мълчаливо" нарушение на Правилника, — на първо мѣсто отъ страна на училището, а косвено и отъ страна на министерството, което е търпѣло тая нередовность. Но както и да е

а фактътъ е, че ний се намираме прѣдъ една аномалия, подобна на която едва ли би могли да намѣримъ въ живота на кой да е университетъ. Поне намъ се струва, че напусто би я търсили не само въ историята на нѣмскитѣ университети, но дори въ историята на русскитѣ университети.

Но има и другъ единъ въпросъ, или друга страна на сжщия въпросъ, която тоже не трѣбва да се игнорира; неговата формалнологическа или юридическа страна. Именно: може ли въобще да се счита, че сжществува титлата магистеръ, щомъ още не сжществува фактически онзи екзаменъ, за слѣдствие на който се счита тя. По-общо казано: може ли едно право да сжществува прѣди онния задължения и прѣдварителни дѣяния, въ зависимость отъ които сме го поставили? Че почетнятъ магистеръ нѣма да се подлага на никакъвъ изпитъ, е съвсѣмъ вѣрно, но за да бжде добила юридическо сжществуване самата титла „магистеръ". трѣбва да е дѣйствувалъ онзи § или оная часть отъ §, която прѣдписва академическия изпитъ. Да се твърди, че именно съ провъзгласяванье на първия — ако и почтенъ — магистеръ, влизатъ въ сила респективнитѣ параграфи, ни се вижда твърдѣ неоснователно: щомъ тая титла е мъртва буква, може ли тя да съживява . . .[1]

Ний не сме юристъ и не се считаме компетентенъ да разрѣшимъ тия въпроси. Ний искахме само да ги поставимъ, а разрѣшението трѣбва да ни даде нѣкой отъ членоветѣ на юридическия факултетъ, отъ който факултетъ е било направено и прѣдложението да се провъзгласи Н. Блаженство за почетенъ магистеръ. Отъ освѣтлението на тоя въпросъ ще зависи, да ли въобще Училището е имало право сега да даде тая титла, или да ли тя има, тъй да се каже, юридическа валидность.

*

Но фалшивото положение, въ което се е поставило Висшето училище съ издаванье първия почетенъ магистерски дипломъ, не е нито одничката, нито най-голѣмата отъ злинитѣ, които му е принесло неизпълнението на § 56 отъ Правилника въ неговата цѣлость. Много по-голѣми и по-сжществени сж злинитѣ, които произтичатъ отъ това за научния животъ на Училището и за по-широкото и по-дълбоко научно развитие на неговитѣ възпитаници. Върху това именно, т. е. върху слабитѣ страни, върху недостатъчностьта на оная изпитна система, която единственно се практикува днесъ въ Висшето училище, искаме ний да сподѣлимъ мислитѣ си съ читателя и по тоя начинъ, и прѣко и косвено, да подѣйствуваме, часъ по-скоро да се прѣмахнжтъ сегашнитѣ изпити и да се замѣстнжтъ съ академическия изпитъ.

---

[1] Правилникътъ казва, че тая титла получава и този който издържи държавния изпитъ, — който дава право на държавни служби. Ний изхождаме обаче въ бѣлѣжкитѣ си отъ мисъльта, че съ титлата „почетенъ магистеръ" се е касаило да се признаятъ на Н. Блаженство заслуги отъ научно естество, а не да му се даде .. почетното право да бжде държавенъ чиновникъ. Затова говоримъ само за академически изпитъ.

Твърдѣ характерно за оня духъ на формалистика, който владѣе въ живота и организацията на Висшето училище, е това обстоятелство, че критериитѣ, съ които то си служи спрѣмо своитѣ възпитанници за опрѣдѣляньe на тѣхната научна стойность или училищна изправность, сж днесъ за днесъ изключително отъ к в а н т и т а т и в н о, а не отъ к в а л и т а т и в н о естество. Тѣ сж прости числени величини, задъ които не се крие никакво исканье отъ „и н т е н з и в е н“ характеръ“. Отъ студента се изисква да прѣкара въ Училището осемь семестра (ни повече ни малко), като „записва“ да слуша всѣки семестъръ поне по 16 часа въ седмицата, и да направи осемь изпита, поне за осемь седмични часа всѣки. Извършилъ ли е това, той е изпълнилъ почти всичко, което днесъ за днесъ Училището иска отъ него, за да го пустне съ „абсолюториумъ“. Не искаме да кажемъ, че това е малко, — съвсѣмъ не. То е въ извѣстно отношение дори много. Но всичко туй не е онова, което Училището би трѣбвало да иска отъ своитѣ възпитанници, съ което то би трѣбвало да се задоволява. Тия митарства или по-добрѣ часть отъ тѣхъ сж много добри като прѣдварителни, външни условия, които е длъженъ да изпълни студентътъ, за да има право да бѫде допустнатъ до единъ сѫщински изпитъ, въ който да напрегне всички сили и да покаже, какво м о ж е, на какво е способенъ, — било въ свладяванье извѣстна маса научни знания, било въ самостоятелно разработванье на отдѣленъ наученъ въпросъ. Едно учебно заведение не е само мѣсто, дѣто всѣки да може да се учи и да се развива колкото му е сила и воля; то трѣбва да прѣслѣдва и извѣстна цѣль, — трѣбва да признава една минимална висота на умствено развитие като задължителна за всички ония, които прѣминуватъ прѣзъ училището, за да спечелятъ извѣстни права. Дѣйствително, членъ 1-и отъ Закона и прѣписаниятъ отъ него § 43 отъ Правилника гласятъ; „В. училище има за цѣль да дава по-високо образование по разнитѣ клонове на науката“, — но това е тъй неопрѣдѣлено, тъй лишено отъ всѣки характеръ на н о р м а, на и с к а н ь е, щото ний не знаемъ, да ли въобще би могло да се счита за ц ѣ л ь на Училището: то е просто описание на онова, което фактически се върши тамъ, а не е никаква висока и далечна задача която да се прѣслѣдва. Ако това е сѫщинската ц ѣ л ь на нашето Висше училище, — цѣль, която впрочемъ по-добрѣ би се постигнала чрѣзъ едно добро съчинение по даденъ клонъ, — тогава сегашнитѣ осемь семестрални изпита, които правятъ най-малко 24 отдѣлни изпитчета*, сж най-цѣлесъобразното срѣдство: една наука, едно органическо цѣло се раздробява на 20—30 отдѣлни кѫса и на толкова пѫти се прѣслушва студента отъ разнитѣ прѣподаватели на факултета му. Какво по-добро отъ това, за да се констатира, че студентътъ знае по единъ или други клонъ по-вече отъ онова, което е знаялъ като гимназистъ! Но резултатитѣ отъ такава система сж на лице: колчимъ стане нужда възпитанникътъ на В. училище да

* Всѣки семестъръ, за да набере минималнитѣ осемь часа за екзамена, студентътъ си избира най-малко три, обикновено четири, отдѣлни прѣдмета.

прояви какво м о ж е, — да докаже, че владѣе поне въ основни черти една наука — ний викаме, че той н и щ о не може, н и щ о не знае. Такава нужда прѣдставява държавниятъ изпитъ. На него сж се явили до сега горѣ-долу 50% отъ всички свършили Висшето училище и отъ тѣхъ сж пропаднали 50%, така щото ако се подложатъ на тоя изпитъ всички, които сж излѣзли изъ Училището, твърдѣ е вѣроятно, че поне 90% трѣбва да пропаднатъ. Но може ли и да се очакватъ други резултати, до когато нашата A l m a m a t e r си служи за „своитѣ нужди“ съ една изпитна система, която позволява да свършватъ съ удовлетворителенъ успѣхъ едва ли не всички, които сж постжпили до сегавъ Училището! Всѣко отдѣлно „изпитче“, което има да прѣкара студентътъ, прѣдставява обикновенно такова кжсче отъ науката, че трѣбва единъ студентъ да бжде форменъ идиотъ, за да не може да го изучи надлѣжъ и наширъ и да издържи удовлетворителенъ изпитъ, ако не при първото, то при второто и при третото явяванье. И до колкото намъ е извѣстно, до сега собственно нѣма случай, единъ студентъ да не е „свършилъ“, да е „пропадналъ“. — има само нѣколцина, които сж „бактисали“ и не сж доискарали осемь семестра или осемь изпита . . .

Никой, вѣрваме, нѣма да прѣтълкува тия бѣлѣжки или да ги припише на нѣкакви симпатии къмъ такива изпитни системи, които прѣтоварватъ паметьта и прѣсилватъ ума на студента и заедно съ здравьето убиватъ свѣжестьта и силата на ума му. Ний нѣмаме никакви симпатии къмъ подобни изпити и ни се струва, че нѣма никакъ да прѣувеличимъ ако кажемъ, че като и з п и т н а с и с т е м а тѣ отдавна сж прѣстанали да сжществуватъ, но се срѣщатъ само като „системи“ на неспособни педагози, които още не сж могли да проумѣжатъ, че силата на духътъ не трѣбва да се цѣни по голѣмината (— и безполезностьта) на товаръ що влачи той, а по сржчностьта и елегантностьта на движенията що върши съ него. Да мислишъ, че научната подготовка на единъ юноша трѣбва да се прояви въ свладѣванье на цѣла една органическа область знания съвсѣмъ не значи да желаешъ, щото тоя юноша да натъпче паметьта си съ масса механически заучени факти, — както отъ друга страна, да се правжтъ множество изпитчета по отдѣлни части отъ науката никакъ не е идентично съ добро усвояванье и логическо прѣработванье на материяла. Напротивъ, тия 20-тина изпитчета, за които студентътъ се вижда принуденъ да се готви набързо по своитѣ „коли“, нѣматъ за неговото н а у ч н о дисциплиниранье за неговото запознаванье съ научнитѣ процеси на мисленьето почти н и к а к в о значение*.

* Въ своята статия З а В и с ш е т о у ч и л и щ е (М и с ъ л ь, г. XI, кн. II и III) ний даваме по-подробно описание на ролята, която игражтъ „колитѣ“ въ „научния“ животъ на Училището. Думата „коладжии“, съ която самитѣ студенти нарича̀тъ онія отъ своитѣ другари, които хептенъ не искатъ да чужтъ за нищо друго освѣнъ за „колитѣ“, още далечъ не е изчезнала отъ студентския рѣчникъ, но числото на „коладжиитѣ“ очевидно намалява, докато числото на онія, които копнѣжтъ за наука въ нейния вѣченъ процессъ, въ нейната органическа цѣлость несъмнѣнно расте, — ако и за сега повече *като тъмно* съзнание, не като ясно стремление.

Най-многото което тия "коли" могжтъ му дà е: въ нѣкои случаи конкретни фактически знания, въ други случаи — общо ориентиранье въ науката. — нѣща, безъ съмнѣние много важни, но които образуватъ само подготвителии стжпки къмъ наука въ сжщинския смисъль на тая дума. Една процасть дѣли научното образование отъ знаяньето на.. множество отдѣлни факти изъ науката. Пжтьтъ къмъ това образование съвсѣмъ не върви прѣзъ фактитѣ, както тѣ трѣбва да бжджтъ излагани въ лекцията: „прѣчистени", „нарѣзани", съ една дума, „приготвени за поглъщанье". За него студентътъ трѣбва да разполага съ свободно врѣме въ продължение на година и двѣ и да се посвѣти на изучванье систематични учени съчинения, които не съдържатъ готови знания, а въвеждатъ въ процеса — бавния и труденъ процесъ — за тѣхното несигорно извличанье изъ дадената намъ масса емпирически наблюдения и хипотетически заключения. Второто необходимо условие е: той да обработи самостоятелно единъ отдѣленъ научень въпросъ, така да го обработи, щото (както казва Ziegler струва ми се, въ своята книга за нѣмския студентъ) да прѣживѣе чувството. че го познава издъно и че никой не може по-добрѣ отъ него да го владѣе.

Но семестралнитѣ изпити сж най-сигурното срѣдство противъ двата тия умствени процеса въ студента и тѣ трѣбва колкото се може по-скоро да се прѣмахнжтъ или поне ограничжтъ само съ първитѣ два-три семестра и тѣхното мѣсто да заеме научният или академически изпитъ, който ще си служи съ качествени критерии, а не съ числени прѣдписания; който нѣма да идентифицира научното образование съ прѣкарванье осемь семетра въ Училището, но, като постави единъ минимумъ отъ 7—6 семестра, ще остави всѣкиго когато пожелае да си прѣмѣри силитѣ.

ЛИЧНОСТЬТА ПРОТИВЪ ДЪРЖАВАТА [1]

Отъ **Хербертъ Спенсеръ**

Прѣв. отъ английски. **Н. Г.**

Азъ споменахъ вече за факта, че усилията, правени за да промѣнятъ отношението между прѣдлагането и търсенето, които отхвърлиха въ нѣкои ступански области, вслѣдствие причиненитѣ отъ тѣхъ нещастия, сега се правятъ въ други области. Сходството се прѣдполага за вѣрно само тамъ, гдѣто правдивостьта му е доказана съ причиненитѣ отъ неговото прѣнебрѣгванье злини, колкото и слабо да вѣрватъ въ него. Нѣма нужда да се съмняватъ въ това, че и въ тѣзи случаи, гдѣто не личи ясно, и тамъ естествения вървежъ на нѣщата трѣбва да се нарушава съ изкуствени прѣчки. Обаче въ случая, за който загатвамъ (построяванье кѫщи за бѣднитѣ), стига само да се попитатъ какво е давнашното дѣйствие на законитѣ и ще видятъ, че ужаснитѣ злини, отъ които се оплакватъ, сѫ произлѣзли повечето отъ тѣзи закони.

Прѣзъ миналата генерация бѣше се подигнала една полемика по поводъ недостатъчностьта и нехигиеничностьта на работническитѣ жилища и азъ имахъ случай да се занимавамъ съ този въпросъ. Ето единъ изводъ отъ писаното тогава:

„Единъ архитектъ, който е сѫщеврѣменно и инспекторъ, казва, че законътъ за постройкитѣ е ималъ слѣднитѣ послѣдствия: въ тѣзи квартали на Лондонъ, дѣто се намиратъ стари кѫщи, построени по този нездравъ начинъ, който новия законъ за постройкитѣ трѣбва да измѣни, собственицитѣ, чиито кѫщи сѫ били построени прѣди вотираньето на новия законъ, получаватъ срѣдно достатъченъ наемъ. Този срѣденъ наемъ опрѣдѣля наема, който трѣбва да се взема въ тѣзи квартали за новитѣ кѫщи, разпрѣдѣлени по сѫщия начинъ, т. е които иматъ сѫщото число стаи, сѫщото хората, за които сѫ построени, не цѣнятъ таки безопасность, която даватъ дебелитѣ стѣни и желѣзнитѣ дирези. Отъ направения опитъ обаче излиза, че и строенитѣ кѫщи, съгласно сегашнитѣ правила и давани по тѣй опрѣдѣления наемъ, не принасятъ достатъченъ приходъ. Строителитѣ, прочее, сѫ се ограничили да строятъ кѫщи въ по-добритѣ квартали (дѣто възможностьта отъ една полезна конкуренция съ по прѣжнитѣ кѫщи показва, че тѣзи послѣднитѣ сѫ били не тъй сродни) и така сѫ прѣстанали да [illegible]тъ кѫщи за массата, освѣнъ въ прѣдградията, дѣто такава нехигие[illegible] които да налага бързата промѣна, не сѫще[illegible]жду това, [illegible]тѣ

[1] Продължение отъ кн. IV.

бѣдни квартали се извършва едно все по-голѣмо натрупванье, — половинъ дузина семейства живѣятъ въ една къща, двадесетина квартиранти — въ една стая. Нѣщо повече, още други послѣдствия има отъ това Жалкото състояние, въ което сж допустнали да паднатъ жилищата на бѣднитѣ, се дължи на отсжтствието на конкуренция, която би правили новитѣ къщи. Собственницитѣ не се плашатъ, че квартирантитѣ имъ ще замѣнятъ сташитѣ си съ други по-добри. Поправки не се правятъ, защото не чувствуватъ нужда отъ това . . . И наистина, по-голѣмата часть отъ ужаситѣ, на които нашитѣ хигиенисти-агитатори търсятъ лѣка съ закони, дължимъ на миналитѣ хигиенисти-агитатори отъ сжщата школа!“ — (Social Statics, p. 384, изданието отъ 1851 г.)

Но не само тѣзи злини е докарало законодателството. Слѣдния пассажъ показва, че има още, които сж съзнати вече:

„Въ една статия, помѣстена въ „Builder“, прѣди унищожението на данъка върху керпичитѣ, ний четемъ: „Прѣдполага се, че четвърть отъ разноскитѣ за построяванъето на една къща, за която се плаща наемъ отъ 2 до 3 шил. въ седмицата се зачитатъ въ разноскитѣ за договора и въ данъка върху дървения материялъ и керпича, употрѣбени въ постройката. Естественно е, че собственникътъ иска да си извади разноскитѣ и той иска $7^1/_2$ пена или 9 пена за да може се възнагради.“

T. C. Gatliff, секретарь на дружеството за подобрѣние на работническитѣ жилища, като описва послѣдствията отъ налога върху прозорцитѣ, казва:

„Нашето дружество плаща сега въ St. Pancras суммата 162 л. стер. 16 шил., като налогъ върху прозорцитѣ или 1% годишно отъ основния капиталъ Срѣдния наемъ, плащанъ отъ квартирантитѣ на дружеството, е 5 шил. и 6 пен. за седмица, и отъ тѣхъ налогътъ върху прозорцитѣ поглъща $7^1/_2$пена за седмица“. — (Times, 31 януарий. 1850 г. — Social Statics, p. 385 изданието отъ 1851 г.)

Не сж само тѣзи единственитѣ доказателства, които ни даватъ публикациитѣ на тази епоха. Times отъ 7 дек. 1850 г. публикува едно писмо, което се счита отъ Reform Club и е подписано „Architect“, въ което четемъ:

„Лордъ Kinnaird, въ вчерашния ви брой, прѣпорѫчваше постройката на образцови жилища, чрѣзъ съединението на двѣ или три къщи въ една.

„Позволете ми да внушж на негова милость и на приятельтъ му лордъ Ashley, върху когото се основава, че ако:

„1) Налогътъ върху прозорцитѣ се унищожеше;

„2) Законътъ за постройкитѣ (съ изключение на членоветѣ, които прѣдписватъ, щото вѫтрѣшнитѣ и външни стѣни да бѫдатъ обковани съ желѣзо) се отмѣнѣше;

„3) Правата върху строителния материялъ се изравнѣха или отмѣнѣха и т. н.;

„4) Се вотираше единъ законъ за улесняванѣе прѣдаванъето на имуществата;

„То не щѣше да има никакъвъ смисълъ построяванъето на образцови жилища, както и нѣма смисълъ построяванъето на образцови кораби или парни машини.

„Първото опрѣдѣля къщата на бѣдния съ седемь прозорца.

„Второто опрѣдѣля повърхностьта на къщата на бѣдния съ 24 върху 18 крачки (почти като една удобна бѣдна стая), и въ това пространство строителъть трѣбва да построи една стълба, единъ коридоръ, една обща стая една кухня (тукъ влизатъ стѣнитѣ и разпрѣдѣленията).

„Третото подбужда строителя да употрѣбява за къщата на бѣдния отъ материялъ, негоденъ за постройки, тъй като данъкътъ върху дограмата (Pane) е 15 пати по-голѣмъ отъ колкото върху лошата (Канада).

„Той изпълня послѣдната отъ поемнитѣ условия.

„Четвъртото ще внесе голѣми промѣни въ сегашното мизерно положение на бѣднитѣ жилища Малкитѣ свободни поземлени собствености тогава ще могатъ сѫщо тъй лесно да се прѣдаватъ като аренда по договоръ. Често пати строятъ лошо единственно за това, защото земята е взета подъ наемъ".

За да не сгрѣшѫ, нито пъкъ да прѣувеличѫ, азъ се съвѣтвахъ съ г. C Forrest, прѣдприемачъ, който има четиредесеть годишна практика и е голѣмъ строитель въ бѣднитѣ квартали. Тъй като е членъ въ фабричния съвѣтъ и въ благотворителния комитетъ, той увеличава широкитѣ си познания по строителното дѣло съ знанието на мѣстнитѣ обществени работи. T. Forrest, който ми позволи да се ползувамъ съ името му, потвърждава горнитѣ твърдения съ изключение само на едно. Той казва, че „Architect" умалява злото, което опрѣдѣлението на „една кѫща отъ четвъртия классъ" причинява, защото размѣритѣ сѫ много по-малки, отколкото тѣзи, които той дава (може би тѣ сѫ съгласни съ постановленията на единъ по-новъ законъ за постройкитѣ). T. Forrest отива по-далечъ. Освѣнъ че указва на лошитѣ послѣдствия отъ силното увеличванье на доходитѣ отъ имуществата, (които въ разстояние на шестдесеть години сѫ били увеличени отъ 1 лира стер. на 8 л. ст. и 10 шил. за една кѫща отъ четвъртия классъ), което, прибавено къмъ други причини, го е принудило да се откаже отъ плановетѣ, които е приготвилъ за работническитѣ жилища, чиято постройка е мислѣлъ да прѣдприеме; освѣнъ че той е съгласенъ съ „Architect", че злото се е уголѣмило още по-вече съ мѫчнотиитѣ за прѣдаванъето на поземленитѣ собственности, произходящи отъ фидеикомисната система и отъ признаванъето на наслѣдника, опрѣдѣлено отъ законитѣ; но той указва още, че развитието на мѣстнитѣ налози (той ги нарича забранителни данъци) е друга още прѣчка, която прѣчи на строеньето малки кѫщи. Едно отъ доказателствата му е, че къмъ стойностьта на всѣка нова кѫща трѣбва да се прибавятъ данъцитѣ за поддържание на тротоара и водопроводитѣ, които се вематъ съотвѣтственно, сѫ много по тежки за кѫщи безъ прѣденъ дворъ, отколкото за кѫщи съ такъвъ.

Отъ злинитѣ, причинени отъ законодателството, които при миналата генерация сѫ били вече грамадни, и които послѣ още по-вече сѫ се увеличили, нека прѣминемъ къмъ по-скорошнитѣ злини, които произтичатъ отъ сѫщитѣ причини. Бѣдностьта, болеститѣ, смъртностьта въ „бордеитѣ", които сѫ се увеличавали постоянно, вслѣдствие новосъзаденитѣ прѣчки за строенье кѫщи отъ четвъртия классъ, както и отъ грамадното натрупванье на хора, което е станало въ сѫществующитѣ кѫщи и което е достигнало до скандальозность, обърнаха се къмъ правителството за помощь. То отговори на тази просба съ издаванье на закони за работническитѣ жилища. Какво излѣзе отъ това? Споредъ единъ отчетъ отъ главното бюро на общественитѣ работи, отъ 20 дек. 1883 г., излиза, че до миналия мѣсецъ септ. то е напѫдило отъ жилищата имъ 21000 лица и е построило кѫщи за 12000 лица, при всичко че е увеличило данъцитѣ съ 12500. Ще взематъ мѣрки за въ бѫдѫще да прислонятъ останалитѣ 9000, които се намиратъ безъ

покривъ. Това не е всичко. Единъ другъ мѣстенъ прѣдставитель на правителството, управата на водопроводитѣ за града, като е работѣла въ сѫщото направление, на законни основания е разрушила въ Goldenzane и Petticoat S'quare масса малки, осѫдени кѫщи, въ които сѫ живѣли 1734 бѣдни хора; и една часть отъ тъй разчистената земя е била продадена, за общо благо, за постройката на една желѣзнопѫтна станция, а другата часть едвамъ сега, слѣдъ петь години, се покрива съ работнически жилища, въ които половината отъ прогоненото население ще намѣри покривъ. Ако прибавимъ къмъ лицата, изпѫдени отъ главното бюро на общественитѣ работи, и тѣзи 1734, ний ще видимъ, че до сега близо единадесеть хиляди личности сѫ били лишени отъ покривъ и сѫ принудени да потърсѫтъ единъ кѫтъ, за да се подслонѫтъ, въ бѣднитѣ, вече прѣтрупани квартали.

Вие виждате, какво сѫ направили законодателитѣ. Чрѣзъ лошо разхвърлянье на митото, като подигнаха цѣната на керпичитѣ и строителния дървенъ материялъ, тѣ увеличиха строителнитѣ разноски, накараха хората да употрѣбяватъ лоши и въ недостатъчно количество материали. За да попрѣчѫтъ да се отрази слѣдствието върху жилищата, тѣ създадоха, по образецъ на срѣднитѣ вѣкове, правила, които прѣдписватъ какво трѣбва да бѫде качеството на произвежданата стока, и не си помислиха, че като изискватъ по-добро качество отъ това, което може да се даде, и слѣдователно като увеличаватъ истинската стойность на продукта, тѣ ограничаватъ търсенъето и прѣдлаганъето за въ бѫдѫще. Като създаватъ нови мѣстни данъци, тѣ веднага поставятъ нови прѣчки за строенъето на малки кѫщи. Най-послѣ слѣдъ като, съ послѣдователни мѣроприятия, докараха строенъето на лоши жилища и създадоха липса отъ сгодни, тѣ помогнаха на този недостатъкъ тъй: натъпкаха жилищата на бѣднитѣ хора, като съ това намалиха и тъй малкото пространство.

Кого трѣбва да осѫждатъ клетницитѣ отъ бѣднитѣ квартали? Противъ кого трѣбва да се подигне „белезнения викъ на Лондонскитѣ изгнанници“?

Нѣмския антропологъ Бастианъ ни казва, че, ако единъ Гвинейски дивакъ е боленъ и ако съ неоздравяванъето си показва, че фетишътъ лъже, то го обѣсватъ; и отъ тукъ може да се заключи, че между гвинейскитѣ жители е прието да умъртвяватъ всички доста смѣли личности, които се съмняватъ въ силата на фетиша. Въ онова врѣме, когато правителствената власть се е поддържала съ строги мѣроприятия, сѫществува подобна опасность за тѣзи, които сѫ говорили съ неуважение за политическия фетишъ. Въ наше врѣме, обаче, най-голѣмото наказание за единъ човѣкъ, който говори за laisser-faire, е да го третиратъ като реакционеръ и съ това турятъ въпросителна на всичкитѣ му способности. Той не може да се надѣва, че ще намали създадената вече вѣра съ помощьта на фактитѣ, които привежда, защото ние виждаме ежедневно, че тази вѣра е непоколебима, при всичко че има противъ нея доказателства. Нека изслѣдваме едно малко коли-

чество отъ тѣзи многобройни доказателства, на които не обръщатъ никакво внимание.

„Една правителствена канцелария прилича на единъ прѣобърнатъ филтъръ; вий й пращате ясни отчети, тя ги повърща забъркани". Такова сравнение направи въ мое присѫтствие, има вече нѣколко години отъ тогава, покойния сѫръ Charles Fox, който имаше голѣма опитность въ административнитѣ служби. Ако цитираното сравнение принадлѣжи на самия него, то мнѣнието му се сподѣля, както е извѣстно на всички, отъ много хора. Обнародванитѣ отъ пресата скандали и изказанитѣ хули въ парламента не могѫтъ да заблудѫтъ никого да види опакото на официялната рутина. Тѣзи бавности, отъ които хората постоянно се оплакватъ и които сѫ достигнали до тамъ въ врѣмето на Fox Maule, че „коммисиитѣ на офицеритѣ сѫ останали на двѣ години назадъ", сѫ се повторили напослѣдъкъ наново, чрѣзъ обявяванѣто на общото прѣброяванѣ прѣзъ 1881 г., двѣ години слѣдъ събиранѣто на свѣденията. Ако поискаме да си изяснимъ тѣзи бавности, ще намѣримъ, че тѣ произлизатъ отъ едно едвамъ за вѣрванѣ изобилие. Върху въпроса за прѣброяванѣто директорътъ на статистическото бюро ни каза, че мѫчнотията не се състои само въ многочисленностьта на окрѫзитѣ, които трѣбва да се вземѫтъ въ съображение, но най-вече въ неопрѣдѣленостьта на границитѣ имъ". И наистина, има 39000 административни окрѫга отъ 24 вида, чиито управления влизатъ едно въ друго: окрѫзи, енории, паланки, квартали, мирово-сѫдебни окрѫзи, губернии, градски и селски санитарни околии, епископства, бирнически околии и т. н.

А пъкъ, както го показа г. Rathbone[1], тѣзи многочислени видове единъ върху други натрупани окрѫзи съ кръстосанитѣ си граници, иматъ свои различни управления, чиято власть се разпростира върху респективнитѣ окрѫзи. Нѣкой ще попита, защо парламентътъ е създавалъ за всѣка нова серия управления, нови серии отъ раздѣления? Отговорътъ е, че той е искалъ да запази послѣдователность въ методата си. Този организиранъ безпоредъкъ съвършенно отговаря на организирания безпоредъкъ, който парламентътъ ежегодно увеличава, като прибавя къмъ грамадата си стари законодателни мѣроприятия извѣстно количество нови, чиито прѣдписания прѣпятствуватъ и промѣнятъ по хиляди начини прѣдписанията на множество законодателни актове, къмъ които ги прилагатъ: грижата за опрѣдѣление, какво нѣщо е законъ, се прѣдоставя на частнитѣ лица, които изгубватъ състоянията си за да получѫтъ едно тълкование отъ вѣщи лица. Отъ друга страна, системата, състояща въ покриванѣ на окрѫжнитѣ мрѣжи съ други мрѣжи, е съвършенно еднаква съ системата, споредъ която читательтъ на закона за обществената хигиена, който иска да знае какви задължения му се налагатъ, се прѣпраща за справка къмъ 26 минали, отъ различни категории и създавани прѣзъ разни

[1] The Nineteenth Century, февр. 1883 г.

врѣмена, закони.[1] Ний още много можемъ да говоримъ върху административната инертность. Постоянно се прѣдставятъ случаи, които показватъ упрямството на бюрократизма по отношение на прогреса: такъвъ е случая съ адмиралтейството, което, когато му прѣдложили въвежданьето на електрическия телеграфъ, отговорило: „ний имаме една много добра система семафори", или пъкъ случая съ пощенското управление, което, както казва покойния Сѫръ Charles Siemens, прѣпятствувало за въвежданье на усъвършенствувани методи за телеграфиранье и послѣ пъкъ е затруднявало ползуваньето отъ телефона. Други подобни случаи на този съ работническитѣ жилища, показватъ, отъ врѣме на врѣме какъ държавата съ едната си ржка увеличава тѣзи злини, които съ другата иска да намали; напримѣръ, тя наложи данъкъ върху осигуряванията противъ пожаритѣ и създаде правилници, които помагатъ гасеньто на пожаритѣ, или тя прѣдписва извѣстни начини за строенье, които, както доказва капитанъ Shaw, увеличаватъ опасноститѣ. Отъ друга страна, безмислицитѣ на официялната рутина, която се показва твърда тамъ, гдѣто не трѣбва и мекушава тамъ, гдѣто би трѣбвало да бѫде твърда, биятъ толкова силно въ очи, че достигатъ до скандали. Тъй ний виждаме единъ отъ голѣма важность документъ, станалъ публично достояние, благодарение на това, че е попадналъ въ ржцѣтѣ на единъ злѣ плащанъ писарь, който даже не е билъ постояненъ правителственъ чиновникъ; или пъкъ, крияътъ отъ нашитѣ (английски б. пр.) висши артилерийски офицери начина за правенье плавката Morsons и тѣ го научватъ отъ Руситѣ, на които сѫ позволили да го научатъ; или пъкъ, диаграмматa, която показва разстоянията, отъ които английскитѣ и чуждестранни броненосци могатъ да бѫдатъ пробити отъ нашитѣ голѣми топове, е била съобщена отъ едно аташе на правителството си, и тъй послѣ разузната „отъ всички европейски правителства", тогава когато нашитѣ офицери не сѫ знаели нищо за нея. Отъ държавния надзоръ не може и да се очаква друго нѣщо. Доказало се е, че контролътъ върху среброто е излишенъ, тъй като е принасялъ врѣда на търговията съ сребро; въ нѣкои случаи тъй е намалявалъ качеството, съ установяванье на максимална проба, която нѣмало е защо да се прѣвишава. Сѫщия случай е и съ пазаря за масло въ Cork, гдѣто не изнася да се донасятъ доброкачествени масла, защото тѣ не могатъ се възползува отъ реномето си; или пъкъ случая съ пушеньето на селдитѣ (сега произволно). Тукъ постановлението е имало за слѣдствие да постави много висши работници-солачи, които тъкмо отговарятъ на официялната мѣрка, наравно съ нѣколкото работници-солачи, които надминаватъ този уровенъ и по този начинъ да отчайватъ послѣднитѣ. Но отъ подобни уроци не се ползуватъ. Даже въ тѣзи случаи, когато несполуката на надзора е съвсѣмъ очевидна, тя минава незабѣлѣзана; както това показва ужасната катастрофа, въ която мостътъ надъ Tay се

[1] Statistics of Legislation, by F. H. Janson. Esq. F. Z. S.

разруши и единъ влакъ съ хора биде погълнатъ отъ вълнитѣ. Отъ всички страни се подигнаха викове противъ инжинера, прѣдприемача и др.; но никой не каза ни думица, или такива бѣха малцина, за чиновника, който официално е удобрилъ моста. Сѫщото е и съ прѣдпазителнитѣ мѣроприятия противъ болеститѣ. Не помислюватъ даже, че, вслѣдствие ржководството и прѣдписанията на държавнитѣ агенти, ставатъ голѣми бѣдствия; напр., когато 87 солдатски жени и дѣца погинаха на кораба Accrington; или когато тифозната трѣска и дифтеритътъ се разпространяватъ, благодарение на канализационната система, както е случая въ Единбургъ [1], или когато санитарнитѣ мѣроприятия, които прѣдписва държавата и които винаги злѣ се прилагатъ, увеличаватъ злинитѣ, които искатъ да намалѣятъ [2].

Сумма доказателства отъ този родъ не поколебаватъ вѣрата, съ която призоваватъ санитарния надзоръ, — който сега много повече се призовава отъ всѣки другъ пѫть. — както показва една агитация, съ която искатъ щото всички обществени училища да се намѣрватъ подъ надзора на лѣкари, назначени отъ правителството. Нѣщо повече, даже когато държавата е била напълно причина на злото, отъ което се оплакватъ, вѣрата въ благодѣтелното ѝ намѣсванье не е намалявана, както това виждаме отъ този фактъ: като е позволила, има около тридесетина години, или по-скоро е заповѣдала на градоветѣ да построѣтъ канализациитѣ си тъй, че водата отъ водопроводитѣ да се втича въ рѣкитѣ и по този начинъ сѫ заразявани източницитѣ за вода, тогава почнаха да викатъ противъ воднснабдителната компания, че водата е нечиста; тѣзи викове се продължаваха и слѣдъ като градоветѣ бѣха принудени да промѣнѣятъ съвършенно, съпроводено съ голѣми разходи, канализационната си система. И сега, като единичко срѣдство, искатъ, щото държавата да помага въ всички работи, посрѣдствомъ мѣстнитѣ си прѣдставители. Прѣстѫпленията на държавата сѫ, както въ случая съ промишленитѣ селения, подбудителната причина за да я молѣятъ да прави повече.

Наистина, обожаваньето на законодателното събрание е много по-малко извинително, отколкото обожаваньето на фетиша, съ когото току що го сравнихъ. Дивакътъ може да се утѣшава, че неговия фетишъ не говори, че той не признава безсилието си. Но цивилизованния човѣкъ продължава да приписва на идола,

---

[1] Hansard., vol civi p. 718 и vol civi p. 4464.

Споредъ едно писмо на единъ Единбургски лѣкарь, въ което се потвърдяватъ другитѣ свидѣтелствувания. Азъ цитирахъ едно писмо, относящо се до Виндсоръ, гдѣто, както въ Единбургъ, е нѣмало нито единъ случай отъ тифозна трѣска въ тѣзи части, които не сѫ били канализирани и гдѣто е била много гибелна въ канализиранитѣ части.

[2] Study of Saciology, chap. I Notes.

Азъ говорѫ отчасти по собственъ опитъ; азъ имамъ прѣдъ себе си бѣлѣжкитѣ, които съмъ правилъ има 25 години, относящи се до полученитѣ резултати въ тѣзи случаи, които азъ лично съмъ наблюдавалъ. Наскоро сѫщъ Richard Cross публикува факти въ Nineteenth Century, Януарий 1884 г., p. 155.

който е направилъ съ собствените си ржцѣ, могжщества, като по този или онзи начинъ съзнава, че идолътъ ги не притежава. Азъ тукъ не искамъ да кажж само, че дебатитѣ ни откриватъ ежедневно законодателни мѣроприятия, които сж принесли зло вмѣсто добро, нито че хилядитѣ законодателни актове, които отмѣняватъ минали актове, се признаватъ мълкомъ за неуспѣшни. Азъ ни най-малко не намеквамъ на тѣзи квази-официални признания, като напримѣръ това, което се намира въ рапорта на комисаритѣ на закона за бѣднитѣ, въ който четемъ слѣдното: „Отъ една страна, ний едвамъ намираме единъ статутъ, който да се отнася до общественото благо и да е направилъ прѣдполагаемото отъ законодателя дѣйствие; напротивъ повечето сж давали начало на нови злини и сж влошавали тѣзи, които сж имали за цѣль да отстранятъ“[1]. Азъ по-скоро намеквамъ върху нѣкои признания на държавнитѣ мжже и обществени служители. Напримѣръ, въ единъ мемуаръ, адресиранъ до г. Гладстонъ и приетъ на едно събрание отъ твърдѣ влиятелни лица, което е било държано подъ прѣдсѣдателството на покойния лордъ Lyttelton, азъ прочетохъ:

„Ний долоподписанитѣ, членове на Камарата на Лордоветѣ, Камарата на Общинитѣ и столични жители, като съзнаваме напълно истинността и важността на вашето твърдение, направено прѣзъ 1866 г. въ Камарата на Общинитѣ, споредъ което всички наши законодателни постановления, относящи се до обществените работи сж плачевни, че тамъ се намира шаткавость, и неизвѣстность, и грамадни разходи, и нелѣпости, и скъперничество и всички мислими недостатъци и т. н. и т. н.“[2]

Ето още единъ примѣръ, взетъ отъ една неотдавнашна записка на търговския съвѣтъ (ноември 1883 г.), гдѣто се казва, че „отъ като се е основалъ комитетътъ за корабокрушенията въ 1836 г., едва ли ще се намѣри една парламентарна сесия, въ която да не се е вотиралъ нѣкой законъ или да не се е вземала нѣкоя мѣрка било отъ законодателното събрание, било отъ правителството противъ корабокрушенията“, и че „многочисленостьта на статутитѣ, събрани въ единъ законъ отъ 1845 год., е достигнала до скандальозность и е станала източникъ за упрекания“, всѣко ново мѣроприятие се е вотирало, защото миналото е пропадало. Непосрѣдственно слѣдва това признание; „отъ 1876 г. загубитѣ въ хора и кораби сж били много по-голѣми, отъ всѣки другъ пжть“. Между това разходитѣ на управлението се покачили отъ 17,000 лири стер. 73,000 л. стер. годишно.

(Ще слѣдва).

---

[1] Nicholl's, History of Englisch Poor Law, II p. 252.

[2] Вж. Times, 31 мартъ 1873 год.

КРИТИКА

Хайнрихъ Хайне. Стихотворения. Прѣвелъ отъ нѣмски П. Н. Даскаловъ. София. Придворна печатница. 1902. Цѣна 1 левъ.

Сигурно ще е по нѣкаква ирония на сждбата, дѣто при толкова поети по профессия, съ които се гордѣемъ днесъ, Хайнрихъ Хайне, поетътъ на любовьта и на лудорнитѣ, се е падналъ на единъ, нека речемъ „случаенъ“ поетъ, за когото читателитѣ едва ли помнятъ, че и той нѣкога е издавалъ стихотворна сбирка, който и самъ бѣше забравилъ, че е писалъ и прѣвеждалъ нѣкога поезия: поне бѣше и измѣнилъ, за да земе участие въ единъ злополученъ политически походъ къмъ обѣтованата земя. Но на поета на иронията тъй се пада, и ний нѣма защо да съжаляваме, ако и на български надъ негова ликъ наднича милата нему ирония . . .

Да се прѣвежда Хайне е работа и много лесна и много трудна. Много лесна е, когато се касае само да се прѣдадатъ по-главнитѣ образи и игри на неговата муза, а много мжчна, или не, невъзможна работа става, когато прѣводачьтъ съзнава всичкото богатство и неуловимость на нюанситѣ, съ които борави той, и когато мисли, че ако не прѣдаде тѣхъ, не е прѣдалъ найдоброто и най-характерното. Не знаемъ, съ каква омисъль е работилъ нашия прѣводачь, но едно е безспорно: че за нашия езикъ и за нашата още бѣдна отъ глжбина, поетичность нюанси и чувство поезия, да се мисли за долавяньо на специфично-хайневското у Хайне, би било доста дръзко. И първиятъ, че и вториятъ прѣводачъ на Хайне ще има право да претендира на голѣма заслуга, ако бжде способенъ да ни даде само четлива българска поезия, да ни даде не нѣмския Хайне, а стихове, които могжтъ достатъчно да се разбиратъ и чувствуватъ, — поне колкото стиховетѣ на срѣднитѣ, не най добритѣ наши днешни стихотворци. Безъ съмнѣние, когато четешъ такива български прѣводи паралелно съ нѣмския оригиналъ ти можешъ на всѣки куплетъ да извикашъ по едно „тю!“, но ако можешъ, като затворишъ оригинала, да продължишъ да четешъ прѣвода съ извѣстенъ интересъ и не безъ всѣка наслада — това е знакъ, че трудътъ на прѣводача не е загубенъ, че той е извършилъ нѣщо, което има не само ефемерно значение.

Впрочемъ, прѣводътъ на Даскалова съвсѣмъ не се нуждае отъ такива оговорки. Той е изобщо взетъ повече отъ удовлетво-

рителенъ, — много повече отколкото обикновенно биватъ разнитѣ стихотворни прѣводи у насъ.

Четете напримѣръ тия хубави стихове, правилни-неправилни по Хайневски:

Свѣтътъ е толкозъ хубавъ, тъй сини — небесата,
И тъй приятно, тихо зефирътъ вѣй въ полята,
Въвъ пъстритѣ градини тъй чудни сж цвѣтята,
И блѣска като мряморъ въ зори по тѣхъ росата!
И тъй на всички хора е драго на сърдцата!
И все пакъ — какъ се иска на менъ да съмъ въ земята,
При мъртвата си мила, да съмъ й до главата! . . .

Или тия прости, безизкуствени стихове, тъй близки до оригинала:

Топло лѣто, жежко слънце
Грѣй на твоето лице;
Зима снѣжна, мразовита,
Вѣй отъ твойто сърдчице.

Измѣни-ще се туй съ врѣме!
И за твоето лице
Би-ще зима, моя мила,
Лѣто — въ твоето сърдце.

Разумѣва се, тамъ дѣто се е касаяло да се бори съ всичката простота и съ върховната поетичность на Хайнова стихъ, Даскаловъ е капитулиралъ безславно: не е и подозрѣлъ, че съ това което прави той ни дава нощь вмѣсто день, тъмни мжгли — вмѣсто ясно слънце.

Четете:

На сѣверъ, върхъ висока скала
Стърчи си боръ усамотенъ,
И дрѣме подъ покривка бѣла
Отрупанъ въ снѣгъ и скрежъ студенъ.

И палма той една сънува
Въ пустинята на югъ далекъ
Сама, че мълкомъ си тжгува
Подъ жежко слънце, въ жешкий пекъ.

Това е прѣводъ на дивната картина на снѣжния боръ, на голото вишине, който задрѣмва и сънува за една палма която, самотна и нѣма, на паляща скала, тжгува, — картина, нарисувана съ такива прости черти, но тъй необятна въ своята величавость и тъй дълбоко нѣжна и задушевна! Вмѣсто дрѣмка-мигъ, прѣводачътъ го е приспалъ съвсѣмъ; вмѣсто да остави бора гордо да стои — той е турилъ едно ординарно „стърчи си“ („пуши си“); поетическата „обвивка“ се е прѣвърнала въ „отрупаность“ и найсетнѣ, чудната картина на палящата скала-стѣна е сторила мѣсто на „жежко слънце“, направено съвсѣмъ банално съ повторението. Това ще рѣче да прѣвеждашъ смисълъ, като разваляшъ поезията вмѣсто да възсъздавашъ образа и картината!

Но тая и под. грѣшки, които трудно би могълъ да избѣгне и единъ по-силенъ талантъ и една по-опитна ржка, не намаляватъ значението на книжката, отъ която, както казва прѣводачътъ, „малцинството читатели, у които любовьта къмъ поезията (напукъ на политиката, на ли, г. Даскаловъ) още живѣе“, ще се запознае

съ Хайневата поезия и ще почерпи не малко художественна наслада. Тая малка книжка, издадена повече отъ хубаво, почти изящно, е пръвъ опитъ да се издаде на български стихотворна сбирка отъ чуждъ поетъ. Дано онова равнодушие на българскитѣ читатели, за което ни говори прѣводачътъ, че правѣло, щото „трудоветѣ на нашитѣ поети, макаръ и да иосѫтъ печата на таланта, почиватъ подъ дебелия прахъ на книжарницитѣ", — дано това равнодушие не бѫде толкова голѣмо, че и тая хубава книжка, заедно съ веселитѣ и мили чувства, които ни се усмихватъ изъ нея, да изгние въ праховетѣ на нѣкой долапъ.

В. М.

М. Герасковъ. Политическо възпитание. Габрово печатн. „Заря". Цѣна 1 левъ. 1902 год.

По въпроса за политическото възпитание, на нашия езикъ сѫществуваше само една брошурка отъ Спенсера въ единъ ужасенъ прѣводъ. Обаче, тукъ и тамъ, въ списания и вѣстници, въ рѣчи и тържества, често се е говорило за нуждата отъ политическо възпитание на народа. Но какво трѣбва да разбираме подъ политическо възпитание, каква цѣль трѣбва да прѣслѣдва то и какви срѣдства трѣбва да се употрѣбѫтъ за постиганьето му, никой не бѣ си направилъ труда да ни каже. Г. Герасковъ се е нагърбилъ да ни даде отговоръ на всички тѣзи въпроси.

Слѣдъ като опрѣдѣля прѣдмета и цѣлта на политическото възпитание, той ни говори наново, но по-основателно отколкото сѫ направили това други, за нуждата отъ такова възпитание. Тази нужда, споредъ г. Герасковъ, е толкова по-голѣма, колкото политическитѣ институции сѫ по невѣрно отражение на културното състояние на единъ народъ. „Ако една държава отъ дълги вѣкове е играла културна роль и съ въздиганьето (подиганьето?) на общественото съзнание сѫ се въздигали и съответствующе развивали и държавнитѣ форми, то младитѣ членове на това общество, чрѣзъ семейството и останалата срѣда, твърдѣ лесно ще бѫдѫтъ подготвени да упражняватъ своитѣ политически права и длъжности и да водѫтъ правилно развитието на политическия животъ. Но въ една държава, кѫдѣто по нѣкоя force majore (majeure?) — война, революция — се извоюва и установи политическо устройство, което стои повисоко отъ развитието на обществото, нуждата отъ политическо възпитание е въпиюща, защото, ако не се направи подходящи чрѣзъ развитие членоветѣ на обществото за тия по-висши политически условия, послѣднитѣ непрѣменно ще се понижѫтъ до общественото развитие, което понижение ще стане всѣкога съ цѣлъ редъ катаклизми и безредици". Тѣзи думи напълно могѫтъ да се отнесѫтъ къмъ България, при все че авторътъ не споменува изрично това име.

Главнитѣ органи на политическото възпитание, споредъ г. Герасковъ, сѫ: държавата, която е по-консервативна и запознава повѣренитѣ ѝ възпитаници само съ сѫществующитѣ наредби, и частната инициятива, която се явява по-прогресивна и учи гражданитѣ, че може да има и по-съвършени обществени наредби.

Всѣки отъ тѣзи органи на политическото възпитание има свои собствени срѣдства за неговото постиганье: частната инициятива — вечерни и недѣлни курсове, вѣстници и брошури, сказки и конференции; държавата, — която за сега има училищата въ свои ржцѣ — учебнитѣ прѣдмети, гражданско учение, законовѣдение и политическа економия. Едни отъ тѣхъ трѣбва да се въведжтъ въ основното училище, други въ срѣдното. Гражданското учение е собственно вече въведено въ основнитѣ училища, но трѣбва да се разшири прѣподаванѣто му. А има ли врѣме за такова нѣщо при голѣмата прѣтовареность на ученицитѣ? Да, отговаря авторътъ, защото въ народното училище се прѣподаватъ и такива прѣдмети, които могжтъ безъ всѣка врѣда да се изхвърлжтъ отъ училището: славянски прочитъ, напримѣръ. И сетнѣ, прѣтовареността не произлиза, както мислжтъ нѣкои, отъ многото прѣдмети, които внасятъ повече разнообразие въ училището, а отъ лошото и сухото имъ прѣподаванье. По-нататъкъ г. Гер. отговаря още на редъ други въпроси, които могжтъ да се повдигнжтъ по прѣподаванѣто на гражданското учение въ основното училище и дава цѣнни методически опжтвания какъ да става това прѣподаванье, за да може да се постигне цѣлта, която се гони съ него.

Отъ всичко се вижда, че авторътъ е схваналъ въпроса добрѣ и го е развилъ всестранно, като се е впускалъ даже нѣкждѣ въ голѣми подробности и съ това се е натъкналъ на нѣкои спорни въпроси. Освѣнъ това г. Гер. не е обърналъ нуждното внимание на езика си, затова книгата му е малко трудна за четенье. При все туй, тя ще бжде прочетена съ полза и ще заинтересува мнозина съ подигнатия въпросъ, — което е било цѣлта на авторътъ.

А. Я.

Гастонъ Мокъ, бившъ капитанъ отъ артилерията. Военната реформа — да живѣе милицията! Прѣв. подъ ред. и съ послѣсловие отъ Янко Сакжзовъ. Варна. 1902 г.

„Желѣзния канцлеръ“ създаде една желѣзна Европа. На другия день слѣдъ франко-прусската война цѣлия континентъ бѣ обърнатъ въ една пространна казарма; откриха се нови взривни вещества; огнестрѣлнитѣ орждия бидоха усъвършенствувани до тамъ, че старата Наполеонова артилерия изглеждаше вече като нашата Злидолска батарея отъ черешови топчета. И страхътъ, че днесь-утрѣ сжщия този континентъ ще бжде обърнатъ на пространно гробищо, бѣше обхваналъ всички. Образътъ на войната се носѣше по цѣла Европа като злокобенъ фантомъ. Военнитѣ бюджети се удвоиха, учетвориха. Новитѣ прѣки и косвени данъци станаха неизбѣжни, а податната сила на народитѣ бѣше вече изчерпана. И твърдѣ естественно бѣ, да наченжтъ отъ всѣкждѣ да се издигатъ гласове противъ тая страшна рана на днешния социяленъ строй — милитаризма. Единъ монархъ даже свика правителствата на конгресъ по въпроса за едно всеобщо разоржжаванье. Изглеждаше като че ли е дошелъ деньтъ да се обяви

война противъ войната. Но конгреса още не свиканъ, почнаха се подозренията противъ добритѣ намѣрения на инициятора, отъ една страна, и съмнѣнията върху възможностьта и цѣлесъобразностьта на такъво обезоржжаванье — отъ друга. Защото „не е достатъчно единъ народъ да иска мира, за да може да се наслаждава отъ него, казва авторътъ на горѣозаглавената брошурка. Потрѣбно е още, щото и съсѣдитѣ да го искатъ, или да бѫдатъ поставени въ невъзможность да го нарушаватъ. Значи, неизбѣжно и законно е да се взематъ мѣрки, било срѣщу назадналитѣ народи, цивилизацията на които не е прѣминала още „войнствената" фаза, било срѣщу тия, нравственостьта на които е вече по-висока, но които сѫ още играчка на безсъвѣстни управници. Ето защо за дълго врѣме още и за най-миролюбивия народъ ще се налага задачата за една добра военна организация." Тази военна организация трѣбва да осигури на страната максимума на отбранителна сила при минимумъ военни разноски. Като такъва военна организация авторътъ счита милицията. Тя ще съкрати военнитѣ бюджети на полвинъ и освѣнъ това, което е по-важно, ще увеличи националното богатство, само на Франция напр., съ 458 милиона франка годишно, като повърне на народа 458.000 д. въ цвѣта на тѣхната възрасть, задържани днесь тъй непроизводително въ казармитѣ. Мнозина обаче сѫ се съмнявали въ боевата способность на милицията. Но подъ милиция, казва Мокъ, не трѣбва да разбираме ония пълчища доброволци, които при първа несполука сѫ готови да се пръснѫтъ по четиритѣ краища на свѣта, а оня дисциплиниранъ и въоржжанъ народъ, който въ краткосрочни, но чести военни упражнения е усвоилъ добрѣ и притежава (понеже често ги е повтарялъ у дома или въ стрѣлчески дружества) всички необходими военни познания. Образецъ за такъва милиционна армия ни дава Швейцария. Авторътъ, който е воененъ и е изучвалъ дълго врѣме швейцарската милиция, твърди, че мобилизацията на постояннитѣ войски не може да се извърши съ такъва бързина съ каквато се извършва мобилизацията на швейцарската милиция. Всѣки гражданинъ, способенъ да носи оржжие, си има у дома формата и пушката и при първо повикванье трѣбва да вземе патронитѣ и да тръгне къмъ заплашвания край на родината си. При това по швейцарската военна система всички войскови части всѣкога се намиратъ въ пълненъ съставъ и „никога единъ човѣкъ отъ горенъ чинъ не е виждалъ своята часть по-друго яче освѣнъ събрана на военна нога и съ цѣль да изпълнява боеви упражнения". Цѣлата брошура въобще е една гореща и умѣла защита на милиционната система. И тази защита се явява толкова по-важна, че излиза отъ единъ воененъ.

Но нека не се забравя, че авторътъ говори за страни и държави, въ които културното и умствено развитие на народа стои високо и младитѣ войници нѣматъ нужда да си блъскатъ главата три и повече мѣсеци съ „словесно учение" и съ командата „въ лѣво" и „въ дѣсно". Това тѣ знаѫтъ още отъ училище. За сега, значи, нашия погледъ трѣбва да бѫде обърнатъ на друго мѣсто.

А. Я.

Д-ръ Л. Нидерле. Македонскиятъ въпросъ. Прѣведе отъ чешки С. Сребровъ, София 1902 г. Цѣна 30 ст.

Познатиятъ чешки етнографъ Нидерле, отъ когото излиза сега една прѣвъзходна книга за „славянскитѣ старини", се е заелъ да запознае чешката публика съ македонския въпросъ, който извиква живъ интересъ и споръ не само у балканскитѣ народи, но и въ другитѣ европейски държави, прѣко или косвено заинтересувани съ неговото разрѣшение. Тая малка книжка дава обстоятеленъ прѣгледъ на по-важнитѣ страни отъ историята и съврѣменното състояние на въпроса, като рисува прѣгледно неговата политическа и етнографическа постановка и указва на главнитѣ трудове по него. Нидерле излиза въ качество на обйективенъ наблюдатель да защити българската кауза и да подкрѣпи съ своя наученъ авторитетъ доказаното отдавна за незаинтересуванитѣ у насъ полежение, че въ етнографическо отношение Македония е страна българска и че всички други пропаганди, освѣнъ българската, вирѣятъ тамъ изкуствено, безъ да пускатъ дълбоки корени. За народонаселението на Македония Нидерле смѣта най-правдоподобна статистиката на Кънчова, за книгата на когото казва, че тя дава най-добъръ и пъленъ прѣгледъ на историко статистическитѣ отношения въ тая страна.

Колкото се отнася до разрѣшението на македонския въпросъ, ето собственитѣ думи на чешкия ученъ;

„Проектътъ за конфедерация на „балканскитѣ държави", броейки въ нея и автономна Македония, проектътъ за миренъ „дѣлежъ на Македония", девизътъ „Балканътъ на балканскитѣ народи" и под. — това сѫ все прояви, що излизатъ отъ по-слабитѣ страни, чиито надежди сѫ по-малки, сиречъ прѣди всичко отъ сърби и гърци. Българитѣ се държатъ по-вечето хладно, въздържано, съгласни сѫ по принципъ съ хубавитѣ думи, — ала отъ своитѣ права изцѣло не искатъ да се откажатъ . . .

„Не се осмѣлявамъ да се впусна въ пророчество за крайната сѫдба на Македония. Само толкова забѣлѣзвамъ, че споръ̀тъ, споредъ всичко, нѣма да се свърши съ мирно изравнение. Даже и да се достигне днесь, съ изпълнението на Берлинския договоръ, туй, за което викатъ умѣренитѣ и официални (срв. рѣчьта, що произнесе прѣди нѣколко дни министрътъ на външ. работи Даневъ за отношенията на България къмъ Македония) български кръгове, сиречъ автономията на Македония, — никога нѣма да остане това разрѣшение трайно; то ще бѫде само прѣходна форма, която ще се продължи по-кѫсо или по-дълго врѣме, въ която агитацинтѣ нѣма да прѣстанѫтъ, и която ще бѫде най-послѣ дефинитивно отстранена, и то споредъ всичко съ една война между Сърбия, България, а може би и Гърция, война, въ която ще взематъ участие и великитѣ държави, прѣди всичко Австрия. А резултатътъ на тая война и съ туй и крайната сѫдба на Македония днесъ никой не може да прѣдвиди".

М. А.

Поправки.

Въ книжка III отъ т. год., на стр. 213, редъ 10-и отгорѣ вмѣсто: „напуща прѣзъ 1869 г. Ромжния“, трѣбва да се чете: „напуща прѣзъ 1869 г. родния си градъ Свищовъ, прѣминава въ Ромжния“. . .

Въ V-та книжка, на стр. 356, р. 13 и 14 отъ горѣ, да се чете: И бѣдната ми сестра всѣкждѣ ме придружаваше съ бавна и несигурна стжпка. Черкующитѣ се, като гледаха и пр.

ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛНО СПИСАНИЕ

„ДВАДЕСЕТИ ВѢКЪ“

за наука, философия и педагогия.

Излиза (въ Пловдивъ) и прѣзъ II година въ сжщия обемъ: мѣсечно, кн. въ 4—4½ печ. коли, смѣсенъ гармондъ, и въ сжщия духъ: като ориентира върху най-важнитѣ и животрѣптящи научно-философски и педагогически въпроси и съдѣйствува за обединение на знанията и създаване на убѣждения; новиятъ пъкъ отдѣлъ — „научевъ прѣгледъ“ има за цѣль, въ кратки реферати, да дава свѣдение върху най-новитѣ духовни прояви въ чужбина и у насъ.

Годишенъ абонаментъ 7 лева, внесени при записването (до 5 книга — края на юни) 3·50 лева и при получване на 5-та книга още 3·50 лева. Прѣдплатилитѣ до 15 май мнасятъ по 6 лв (единични лица), по 5·50 лв. (колективно 10 души) и по 5 лв. (колективно за ученици).

Постоянни сътрудници: г. г. Д-ръ Ат. Димитровъ, Д-ръ К. Сѣраковъ, Д-ръ В. Николчовъ, Д-ръ Д. Гиневъ, П. Миневъ и др.

Редактори: С. Веневъ и А. Кръстевъ. Порѫчкитѣ се отправятъ до редакторъ-ступанина А. КРЪСТЕВЪ — Вратца.

ПОПУЛЯРНО - МЕДИЦИНСКО СПИСАНИЕ

„ЗДРАВИЕ“

излиза въ срѣдата на всѣки мѣсецъ, въ книжки отъ по 4 коли голѣма 8°.

То ще дава на читателитѣ си статии и свѣдѣния по разнитѣ клонове на популярната медицина, хигиена и санитария, които ще освѣтляватъ всички въпроси по запазване човѣшкото здравие.

Освѣнъ това, въ течение на годината абонатитѣ ще получатъ и четири безплатни премии (всѣки три мѣсеца по една, състоящи отъ по 6—8 печатни коли, а именно:

1) *Настинката*. отъ академика княза Р. Тарханова;

2) *Хигиена на храненето*, отъ Д-ръ Б. Шапиро;

3) *Три лоши навици (алкохолизмътъ, опиянзмъ и пушенето тютюнъ), като обществено зло*, отъ Д-ръ Л Ляховски и

4) *Тѣлесните упражнения и тѣхното значение за здравието* (съ 20 рисунки въ текста), отъ Проф. Р Цандеръ.

Годишна цѣна на списанието е само 6 лева, които могатъ да се платятъ и на два пати: 3 лева при записването и 3 лева слѣдъ получване на V-та книжка.

Всичко, що се отнася до списанието се изпраща до печатницата на Д. С. Балевъ въ Видинъ.

трѣбва да знаете — сега дойде най-отвратителното отъ всичко.

Пасторъ Мандерсъ. Още по-отвратително!

Г-жа Алвингъ. Азъ на всичко гледахъ прѣзъ пръсти, макаръ и много добрѣ да знаехъ, какво се вършеше тайно, вънъ отъ кѫщи. Но когато прѣстѫплението се вмъкна между четиритѣ ни стѣни на нашата кѫща —

Пасторъ Мандерсъ. Що думате! Тукъ!

Г-жа Алвингъ. Да, тукъ въ собствената ни кѫща Тамъ (показва на първата врата отъ дѣсно) въ трапезарията открихъ за пръвъ пѫть всичко. Имахъ тамъ нѣкаква работа; вратата бѣха открехнати. И чувамъ, слугинята иде изъ градината съ лѣйка, да полива цвѣтята.

Пасторъ Мандерсъ. И —?

Г-жа Алвингъ. Малко слѣдъ това ето и Алвингъ. Чуваше се, че й говори полека. И тогазъ чухъ — (засмива се) — о, и сега още ми звучи въ ушитѣ тъй сърдцераздирателно и тъй смѣшно въ сѫщото врѣме; — чухъ, какъ моята собствена слугиня шепнѣше: Оставете ме, господинъ камерхеръ! Оставете ме на мира!

Пасторъ Мандерсъ. Какво неумѣстно лекомислие отъ негова страна! Да, защото това е било само лекомислие и нищо повече, госпожа Алвингъ. Вѣрвайте ми.

Г-жа Алвингъ Азъ скоро узнахъ, що трѣбваше да вѣрвамъ. Алвингъ постигна каквото желаеше — и тѣзи отношения, пасторъ Мандерсъ, имѫха своитѣ послѣдствия.

Пасторъ Мандерсъ (като вкаменѣнъ). И всичко туй въ тая кѫща! Въ тая кѫща!

Г-жа Алвингъ. Азъ бѣхъ прѣтеглила вече много въ тая кѫща. За да го задържѫ у дома вечерь — прѣзъ нощьта — трѣбваше да му ставамъ другарка въ неговитѣ тайни пиршества горѣ въ стаята. Тамъ трѣбваше да седѫ съ него, да се чукамъ и да пиѫ, да слушамъ неговитѣ неприлични и безсмислени брътвежи, трѣбваше да се боръ, за да го дотътрѫ до леглото му — —

Пасторъ Мандерсъ (покайтенъ). И всичко това сте могли да прѣнесете?

Г-жа Алвингъ. Прѣнесохъ го зарадъ чедото си. Но когато стана и тоя послѣденъ позоръ, когато моята собствена слугиня — —; тогава се заклѣхъ: на всичко туй трѣбва да се тури край! Тогава взѣхъ въ ржцѣ властьта въ кжщи, всичката власть — както надъ него, така и надъ всичко друго. Сега, знаете, азъ имахъ оржжие противъ него; той не смѣеше да гъкне. Тогава изпратихъ Освалда вънъ, далечъ отъ кжщи. Той бѣше влѣзълъ въ седмата година и бѣше почналъ вече да се вглежда и да запитва, както обикновенно правятъ дѣцата. Всичко това азъ не можехъ, да прѣнесж, Мандерсъ. Струваше ми се, като че самия въздухъ, който дишаше дѣтето въ тая осквернена кжща, би го отровилъ. Ето причината, защо го отстранихъ отъ кжщи. И сега, вѣрвамъ, разбирате, защо Освалдъ не биваше да стжпи тукъ, до дѣто баща му бѣ живъ. Никой не знае какво ми е костувало това.

Пасторъ Мандерсъ. Вий наистина сте изпитали какво нѣщо е живота.

Г-жа Алвингъ. Азъ никога не бихъ прѣнесла това, ако не бѣхъ си създала своя работа. Да, — азъ имамъ право да кажж, че съмъ работила. Уголѣмяваньето на имѣнието ни, всички подобрения, всички практически приспособления, за които Алвингъ пожъна похвали, — вѣрвате ли, че той би показалъ що-годѣ интересъ за такова нѣщо. Той, който цѣлъ день се излежаваше на канапето и четѣше единъ старъ алманахъ! Не, не; а сега ще ви кажж още и това: азъ го подбуждахъ въ свѣтлитѣ му минути; азъ трѣбваше да мъкнж цѣлия товаръ, когато той почваше отново своитѣ безпжтства или го сполитаха бѣди.

Пасторъ Мандерсъ. И за споменъ на този мжжъ вий въздигате паметникъ!

Г-жа Алвингъ. Виждате, такава е силата на нечистата съвѣсть?

Пасторъ Мандерсъ. На нечистата —? Какво казвате?

Г-жа Алвингъ. Все ми се струваше, че истината кога да е ще излѣзе единъ день на бѣлъ свѣтъ. Приютътъ трѣбваше, така да се каже, да унищожи всички слухове и да прѣмахне всѣко съмнѣние.

Пасторъ Мандерсъ. И тази цѣль наистина е постигната, госпожа Алвингъ.

Г-жа Алвингъ. Послѣ имахъ и друга, втора причина. Азъ не искахъ, щото Освалдъ, любимото ми дѣте, да наслѣди каквото и да е отъ баща си.

Пасторъ Мандерсъ. Значи, отъ Алвинговото имущество —?

Г-жа Алвингъ. Да. Сумитѣ, които съмъ подарявала година изъ година на приюта, възлизатъ приблизително на оная сума — азъ точно съмъ прѣсмѣтнала това, — на оная сума, която на врѣмето си правѣше отъ поручикъ Алвингъ завидна партия.

Пасторъ Мандерсъ Разбирамъ ви —

Г-жа Алвингъ. Туй бѣше покупната цѣна — Азъ не искамъ нѣщо отъ тѣзи пари да мине въ ржцѣтѣ на Освалда. Моя синъ трѣбва отъ менъ да получи всичко.

(Освалдъ дохажда прѣзъ втората врата отъ дѣсно; палто и шапка е оставилъ вънъ).

Г-жа Алвингъ (прѣсрѣща го). Тукъ ли си вече, драго дѣте?

Освалдъ. Да. Какво ще прави човѣкъ вънъ по това вѣчно дъждливо врѣме? Чувахъ, че скоро ще обѣдваме. Ей туй е хубаво!

Регина (иде откъмъ трапезарията съ пакетъ въ ржка). Единъ пакетъ за госпожата (дава й го).

Г-жа Алвингъ (поглежда пасторъ Мандерса). Види се, праздничнитѣ пѣсни за утрѣ

Пасторъ Мандерсъ. Хмъ —

Регина Готово е и за обѣдъ вече, госпожо.

Г-жа Алвингъ Добрѣ; ей сега ще додемъ Искамъ само още — (почва да отваря пакета).

Регина. Бѣло портско или червено вино искате, господинъ Алвингъ?

Освалдъ. И отъ двѣтѣ, госпожица Енгстрандъ.

Регина. Bien —; много добрѣ, господинъ Алвингъ. (Отива въ трапезарията).

Освалдъ. По-добрѣ ще е да ѝ помогна при отваряньето на бутилкитѣ — (Отива сѫщо въ трапезарията, вратата на която пакъ се полуотваря слѣдъ него).

Г-жа Алвингъ (която е отворила вече пакета). Вѣрно, това сж пѣснитѣ за утрѣ, пасторъ Мандерсъ.

Пасторъ Мандерсъ (съ скръстени ржцѣ). Какъ ще могж азъ утрѣ да кажж спокойно и радостно своята рѣчь — !

Г-жа Алвингъ. А, вий ще му намѣрите лесницата.

Пасторъ Мандерсъ (полека, за да го не чуятъ въ трапезарията). Е да, не бива, разбира се, да даваме поводъ за подозрѣния.

Г-жа Алвингъ (глухо, но твърдо). Да. И тогава всичката тая дълга, отвратителна комедия се свършва. Отъ други день на сетнѣ ще ми се струва, като че ли покойниятъ никога не е живѣлъ въ тая кжща Само моятъ синъ и неговата майка ще бждатъ тукъ

Въ трапезарията се чува шумъ отъ падналъ столъ; въ сѫщото врѣме се счуватъ думитѣ:

Гласътъ на Регина (остро и шепнишкомъ). Ама Освалде! Лудъ ли си? Остави ме на мира!

Г-жа Алвингъ (сепва се въ ужасъ). Аахъ! (Гледа като обезумѣла къмъ полуотворенитѣ врата. Вжтрѣ Освалдъ кашли и тъпаника Отваря се бутилка).

Пасторъ Мандерсъ (смутенъ). Какво значи това? Какво има тамъ, госпожа Алвингъ?

Г-жа Алвингъ (прѣсипнало). Призраци! Двойката изъ цвѣтарника се вѣстява пакъ!

Пасторъ Мандерсъ. Що думате? Регина — ? Тя ли е —?

Г-жа Алвингъ. Да. Елате. Ни думица — ! (Взима за ржка пасторъ Мандерса и върви съ несигурни крачки къмъ трапезарията).

Видинъ

ДѢЙСТВИЕ ВТОРО.

Сѫщата стая. Дъждътъ и мъглата все още гѫсто покриватъ пейзажа.

Пасторъ Мандерсъ и госпожа Алвингъ идатъ откъмъ трапезарията.

Г-жа Алвингъ (още на вратата). Наздравье, господинъ пасторе (Вика къмъ трапезарията). Нѣма ли да дойдешъ и ти, Освалде?

Освалдъ (извѫтрѣ). Благодарѭ, не. Азъ искамъ да поизлѣзѫ малко.

Г-жа Алвингъ. Излѣзъ, излѣзъ; тъкмо почва да се поразвѣдря. (Затваря вратата на трапезарията, отива къмъ вратата на прѣдната стая и вика:) Регино!

Регина (отъ вънъ) Госпожо?

Г-жа Алвингъ. Иди долу въ стаята за колосванье и помогни да направѭтъ вѣнцитѣ.

Регина. Добрѣ, госпожо.

Г-жа Алвингъ (увѣрява се, че Регина е отишла и затваря вратата).

Пасторъ Мандерсъ. Той отвѫтрѣ не може да ни чуе, нали?

Г-жа Алвингъ. Не може, когато вратитѣ сѫ затворени. Па той и ще излѣзе.

Пасторъ Мандерсъ. Азъ още съвсѣмъ съмъ слисанъ. Никакъ не разбирамъ, какъ можихъ единъ залъкъ да хапнѫ отъ туй хубаво ѣденье.

Г-жа Алвингъ (ходи нагорѣ-надолу, но се мѫчи да запази спокойствие). И азъ сѫщо. Но какво да се прави?

Пасторъ Мандерсъ. Да, какво да се прави? Не знамъ; въ такива работи азъ съмъ съвсѣмъ неопитенъ.

Г-жа Алвингъ. Убѣдена съмъ, че до сега не е станало никакво нещастие.

Пасторъ Мандерсъ. Не, пази Боже! Но все пакъ това е неприлично отнасянье.

Г-жа Алвингъ. Всичко е било само лекомислена прищѣвка отъ страна на Освалда; бѫдете увѣрена.

Пасторъ Мандерсъ. Както рѣкохъ, азъ въ такива работи не съмъ опитенъ. Но, мислѭ —

Г-жа Алвингъ. Тя трѣбва да излѣзе изъ тая кѫща и то веднага. Туй е ясно като день —

Пасторъ Мандерсъ. Да, разбира се.

Г-жа Алвингъ. Но кѫдѣ? Ний не можемъ да отговоряме, че —

Пасторъ Мандерсъ. Кѫдѣ? Естественно, при баща ѝ.

Г-жа Алвингъ. При кого, казвате?

Пасторъ Мандерсъ. При нейния — Или не, Енгстрандъ съвсѣмъ не е — Господи Боже! Какъ е възможно това, госпожа Алвингъ? Може би пъкъ да се лъжете най-послѣ!

Г-жа Алвингъ. За жалость никакъ не се лъжа. Йохана трѣбваше всичко да ми изповѣда; — и Алвингъ не можеше да отрича. Не оставаше нищо друго, освѣнъ да се потули работата.

Пасторъ Мандерсъ. И това е било, наистина, едничкиятъ изходъ.

Г-жа Алвингъ. Момичето трѣбваше тозъ часъ да напусне кѫщата и получи доста голѣма сума за да не разказва никому нищо. За другото тя сама се погрижи, като отиде въ града. Подновила старото си познанство съ столаря Енгстрандъ; дала му сѫщо да разбере, колко пари има и му разправила за нѣкакъвъ чужденецъ, който стоялъ прѣзъ лѣтото тукъ съ увеселителната си яхта. Най-сетнѣ на-двѣ на-три се вѣнчала съ Енгстранда. Та вие сами ги вѣнчахте я!

Пасторъ Мандерсъ. Но какъ да си обяснѭ—? И сега си спомнямъ, какъ Енгстрандъ дойде да ми обади за вѣнчавката. Бѣше съвсѣмъ убитъ и горчиво ми се оплакваше за лекомислената постѫпка, която той и годеницата му сторили.

Г-жа Алвингъ. Па и трѣбвало е той да вземе всичката вина.

Пасторъ Мандерсъ. Но да бѫде тъй неискренъ! И то къмъ мене! Никога не бихъ очаквалъ такова нѣщо отъ Яковъ Енгстрандъ! Като е такава работата, азъ него хубаво ще го нахокамъ, нека знае! — И колко е безнравствена подобна женидба! За пари —! Каква бѣше сумата, съ която разполагаше момичето?

Г-жа Алвингъ. Триста талера.

Пасторъ Мандерсъ. Помислете си, за нищо и никакви триста талера да се жени за падналo момиче.

Г-жа Алвингъ. А какво ще кажете за менъ, която се оженихъ за падналъ мѫжъ?

Пасторъ Мандерсъ. Боже Господи, какво говорите? Падналъ мѫжъ!

Г-жа Алвингъ. Да не би да мислите, че Алвингъ, когато стояхъ съ него прѣдъ олтаря, бѣше почистъ отъ Йохана, когато Енгстрандъ се вѣнча съ нея?

Пасторъ Мандерсъ. Да, но то е далечъ едно отъ друго колкото небето отъ земята . . .

Г-жа Алвингъ. Съвсѣмъ не. Разликата е само въ цѣната; нищо и никакви триста талера и — цѣло състояние.

Пасторъ Мандерсъ. Но какъ можете и да сравнявате такива нѣща! Вие бѣхте се съвѣтвали съ вашето сърдце и вашитѣ роднини

Г-жа Алвингъ (безъ да го погледне). Мислѭ, знаехте на кѫдѣ теглѣше тогазъ туй, което вий наричате мое сърдце.

Пасторъ Мандерсъ (хладно). Да бѣхъ подозиралъ подобно нѣщо, нѣмаше да идвамъ всѣки день въ кѫщата на мѫжа ви.

Г-жа Алвингъ. Както и да е, но фактъ е, че азъ не се съвѣтвахъ съ себе си.

Пасторъ Мандерсъ. Тогава, — поне съ найблизкитѣ си роднини; както си му е реда; съ майка си и съ двѣтѣ си лели.

Г-жа Алвингъ. Да, истина е. Тѣ направиха зарадъ менъ смѣтката. О, просто е за невѣрванье, какъ ясно тѣ ми доказваха, че би било цѣла лудость да се отхвърли подобно прѣдложение. Да можеше сега май-

ка ми да погледне отгорѣ и да види, какво излѣзе отъ всичкото това великолѣпие!

Пасторъ Мандерсъ. Никого не можемъ да винимъ за края. Въ всѣки случай фактъ е, че вашия бракъ бѣ сключенъ въ пълно съгласие съ законния редъ.

Г-жа Алвингъ (на прозореца). Ахъ, да! Законъ и редъ! Често мислѣхъ, че отъ тѣхъ иде всѣко зло на земята.

Пасторъ Мандерсъ Госпожа Алвингъ, грѣшите прѣдъ Бога.

Г-жа Алвингъ. Може би; но азъ не могѫ вече да търпѣхъ всички тия окови и съображения, не могѫ! Азъ трѣбва да се издигнѫ до свобода.

Пасторъ Мандерсъ. Какво искате да кажете съ туй?

Г-жа Алвингъ (трака съ пръсти на дъската на прозореца). Азъ не трѣбваше да правѣхъ тайна отъ Алвинговия животъ. Но тогава нѣмахъ смѣлостьта да направѣхъ другиму нѣщо подобно, — и зарадъ себе си я нѣмахъ. Тъй малодушна бѣхъ!

Пасторъ Мандерсъ. Малодушна?

Г-жа Алвингъ. Узнаеха ли хората нѣщо, щѣха да кажѫтъ: „Горкиятъ мѫжъ! Разбира се, ще живѣе разпуснато, — жена му бѣга отъ него“.

Пасторъ Мандерсъ. А това до нейдѣ би било и право.

Г-жа Алвингъ (поглежда го твърдо). Да бѣхъ, каквато трѣбваше да бѫдѫ, щѣхъ да повикамъ Освалда и да му кажѫ: „слушай, синко, баща ти бѣше пороченъ човѣкъ —“

Пасторъ Мандерсъ. Боже!...

Г-жа Алвингъ. — — и да му разкажѫ всичко, каквото казахъ и вамъ, — всичко, отъ игла до конецъ.

Пасторъ Мандерсъ. Почти съмъ възмутенъ отъ васъ, госпожа Алвингъ.

Г-жа Алвингъ. Знаѫ азъ това, знаѫ! Азъ сама се възмущавамъ отъ тая мисъль. (Отдалечава се отъ прозореца). Тъй малодушна съмъ!

Пасторъ Мандерсъ. И вие наричате малодушие, когато просто си изпълнявате дълга! Забравихте

ли, че дѣтето трѣбва да почита и обича баща и майка?

Г-жа Алвингъ. Да не гледаме на въпроса тъй общо. Нека се попитаме по-добрѣ: трѣбва ли Освалдъ да почита и обича камерхера Алвингъ?

Пасторъ Мандерсъ. Не ви ли запрѣщава майчиното сърдце да убивате идеалитѣ на сина си?

Г-жа Алвингъ. А истината?

Пасторъ Мандерсъ. А идеалитѣ?

Г-жа Алвингъ. Ахъ, — идеали. идеали! Само да не бѣхъ тъй малодушна, каквато съмъ!

Пасторъ Мандерсъ. Не прѣзирайте идеалитѣ, госпожа Алвингъ. — защото, който прѣзира идеалитѣ, отпослѣ тежко си изпаща. И особенно Освалдъ. Освалдъ нѣма, за голѣма жалость, много идеали. Но, до колкото съмъ забѣлѣзалъ, той смѣта баща си за единъ видъ идеалъ.

Г-жа Алвингъ. Имате право.

Пасторъ Мандерсъ. Това мнѣние за баща му вий сами сте развили и поддържали у него чрѣзъ писмата си.

Г-жа Алвингъ. Да; азъ бѣхъ потънала до шия въ длъжности и съображения; затова година изъ година лъжехъ чедото си. О, колко страхлива, — колко малодушна бѣхъ!

Пасторъ Мандерсъ Вие, госпожа Алвингъ, закрѣпихте у сина си щастлива иллюзия, — и туй не бива да умаловажавате.

Г-жа Алвингъ. Хмъ — кой знае, дали то е било добро. — Но въ всѣки случай нѣма да допусна да има нѣкакви сношения съ Регина. Той не бива да направи злочесто бѣдното момиче.

Пасторъ Мандерсъ. Да, не бива, то би било ужасно!

Г-жа Алвингъ. Да знаехъ, че той има сериозни намѣрения и че ще бѫде за негово щастие —

Пасторъ Мандерсъ. Какъ? Какво тогазъ?

Г-жа Алвингъ. Но нѣма да го бѫде; защото Регина, за жалость, не е такава.

Пасторъ Мандерсъ. Е, какво тогазъ? Какво имате на умъ собственно?

Г-жа Алвингъ. Ако не бѣхъ тъй ужасно малодушна, каквато съмъ, бихъ му казала: „Ожени се за нея, или наредете се както искате; само безъ измама!“

Пасторъ Мандерсъ. Даже законенъ бракъ! Нѣщо тъй ужасно —! Тъй нечувано!

Г-жа Алвингъ. Да. Казвате нечувано! Турете си ржката на сърдцето, пасторъ Мандерсъ, и кажете, не вѣрвате ли, че въ нашата страна има много сѣмейства, въ които мжжътъ и жената сж сжщо тъй близки роднини.

Пасторъ Мандерсъ. Съвсѣмъ не ви разбирамъ.

Г-жа Алвингъ. О, много добрѣ ме разбирате.

Пасторъ Мандерсъ Е да; вие имате на умъ случая, когато — Да, за жалость, сѣмейния животъ не е винаги тъй чистъ, какъвто би трѣбвало да бжде. Но това, за което сега говорите, все е нѣщо, което не може да се знае, поне положително. Но тукъ —; дѣто вие, майката, искате да позволите синъ ви да —!

Г-жа Алвингъ. Та азъ никакъ не искамъ. И за нищо на свѣта не бихъ се съгласила. И азъ сама това казвамъ.

Пасторъ Мандерсъ. Защото сте малодушна, както казвате. Значи, ако не бѣхте малодушна — О, Творче, — какъвъ възмутителенъ бракъ!

Г-жа Алвингъ. Впрочемъ, ний всички произлизаме, както казватъ, отъ такива бракове. А кой е наредилъ всичко въ свѣта така, пасторъ Мандерсъ?

Пасторъ Мандерсъ. Такива въпроси не могж да обсжждамъ съ васъ, госпожа Алвингъ; вий съвсѣмъ нѣмате потрѣбната разсждливость за това. Но дѣто се осмѣлявате да казвате, че било малодушие отъ ваша страна —!

Г-жа Алвингъ. Сега ще чуете, какъ разбирамъ азъ това. Страхлива съмъ, защото у менъ има нѣщо като призракъ, което постоянно ме прѣслѣдва.

Пасторъ Мандерсъ. Какъ го нарѣкохте?

Г-жа Алвингъ. Нѣщо като призракъ. Когато чухъ Регина и Освалда отъ вжтрѣ, стори ми се, като че виждамъ призраци. Но, пасторъ Мандерсъ, азъ почти

вѣрвамъ, че ний всички сме призраци. Не само каквото сме наслѣдили отъ баща и майка плъзне въ насъ. То сж и всевъзможни стари, мъртви възгледи и всѣкакви стари, мъртви вѣрвания и подобни. То не е живо въ насъ; но то е вѫтрѣ въ насъ и ний не можемъ да се отървемъ отъ него. Четж ли вѣстникъ, чини ми се като че призраци пжплѫтъ между редоветѣ. Въ цѣлата страна трѣбва да живѣѫтъ призраци. Струва ми се, трѣбва да сж неизброими, като морския пѣсъкъ. И сетнѣ, ний ужасно се боимъ отъ свѣтлината, както еднитѣ тъй и другитѣ.

Пасторъ Мандерсъ. Аха! Това сж значи плодоветѣ отъ вашето четенье. Наистина, хубави плодове! О, тѣзи отвратителни, бунтовни, волнодумни книги!

Г-жа Алвингъ. Лъжете се, любезний пасторе. Сами вий бѣхте, който ме потикнахте къмъ размишления; азъ ви благодарж сега.

Пасторъ Мандерсъ. Азъ?

Г-жа Алвингъ. Да Когато ме накарахте да вършж това, което наричахте дългъ и задължение; когато хвалѣхте, като право и справедливо, онуй, противъ което отъ дънъ душа се възмущавахъ, като отъ нѣщо ужасно; — тогава почнахъ да изслѣдвамъ, вашитѣ учения. Само единъ мъничъкъ вжзелъ искахъ да развържж. А когато развързахъ него, изнищи се всичкото. Тогазъ видѣхъ, че всичко било шито на машина.

Пасторъ Мандерсъ (тихо, смутено). Това ли е печалбата отъ най-тежката борба въ живота ми?

Г-жа Алвингъ. Наречете го по-добрѣ най-жалкото ви поражение!

Пасторъ Мандерсъ. Елено, то бѣше най-великата побѣда въ моя животъ, побѣда надъ самия мене!

Г-жа Алвингъ. То бѣ прѣстжпление противъ двама ни

Пасторъ Мандерсъ. Че ви заповѣдахъ: „Жено, върнете се при законния си сжпругъ,“ когато вие въ безумието си дойдохте при мене и викнахте: „Ето ме! Земи ме!“ — Това ли е било прѣстжпление?

Г-жа Алвингъ. Азъ мислж, че е прѣстжпление.

Пасторъ Мандерсъ. Ний не се разбираме.

Г-жа Алвингъ. Сега не се разбираме, да.

Пасторъ Мандерсъ. Никога, — дорѝ и въ най-скрититѣ си помисли азъ не съмъ гледалъ на васъ другояче освѣнъ като на чужда жена.

Г-жа Алвингъ. Вѣрвате ли?

Пасторъ Мандерсъ. Елено —!

Г-жа Алвингъ. Човѣкъ много лесно забравя.

Пасторъ Мандерсъ. Азъ не. Азъ съмъ си същия, какъвто съмъ билъ всѣкога.

Г-жа Алвингъ (съ другъ тонъ). Да, да, да; — да не говоримъ вече за стари врѣмена Вий сега до уши сте потънали въ разни комисии и длъжности, а азъ се боря тукъ съ видими и невидими призраци.

Пасторъ Мандерсъ Азъ ще ви помогна да изгоните видимитѣ Слѣдъ всичко, което съ ужасъ чухъ отъ вашитѣ уста, не могѫ съ спокойна съвѣсть да оставя въ кѫщата ви едно младо, слабо момиче.

Г-жа Алвингъ. Не мислите ли, че ще бѫде най-добрѣ да я настанимъ нѣкакъ? Напримѣръ, чрѣзъ нѣкаква добра женидба?

Пасторъ Мандерсъ. Не ще съмнѣние. Мисля, че това би било въ всѣко отношение желателно за нея. Регина сега е въ тая възрасть, когато — азъ не разбирамъ много отъ тия работи, но —

Г-жа Алвингъ. Регина много рано се разви.

Пасторъ Мандерсъ. Да, нали? Мѣрка ми се, че още когато я готвѣхъ за конфирмация, тя бѣше необикновенно развита тѣлесно. За сега въ всѣки случай трѣбва да си отиде; подъ надзора на баща си —. Ахъ да, Енгстрандъ съвсѣмъ не е неинъ —. Та той — та той можалъ по този начинъ да скрие отъ мене истината!

(Чука се на вратата на прѣдната стая).

Г-жа Алвингъ. Кой ли ще бѫде?—Влѣзъ!

Столаря Енгстрандъ (облѣченъ празднично, — още отъ вратата). Молѧ най-покорно за извинение, но —

Пасторъ Мандерсъ. Аха! Хмъ —

Г-жа Алвингъ. Вий ли сте, Енгстрандъ?

Енгстрандъ. — нѣмаше никоя отъ слугинитѣ, та азъ си позволихъ направо да почукамъ

Г-жа Алвингъ Нѣма нищо, нѣма нищо. Влѣзте вътрѣ. Имате ли нѣщо да ми кажете?

Енгстрандъ (влиза). Не, благодарѫ покорно. Искахъ само да кажѫ нѣщо на господинъ пастора.

Пасторъ Мандерсъ (ходи насамъ-натамъ). Хмъ; тъй ли? Менъ искахте да кажете нѣщо? Истина?

Енгстрандъ. Да, много бихъ искалъ...

Пасторъ Мандерсъ (спира се прѣдъ него). Е добрѣ, могѫ ли да ви попитамъ, какво е то?

Енгстрандъ Не ще и дума, господинъ пасторе. Ето какво: Сега ни заплатиха долу. Крайно благодаримъ, госпожо. — Всичко е вече готово; и мислѫ, ще бѫде хубаво и на мѣсто, ако ний, които прѣзъ всичкото врѣме работихме заедно тъй искренно — — да, мислѫ, че би трѣбвало да свършимъ тая вечерь съ една малка молитва.

Пасторъ Мандерсъ Молитва? Долу въ приюта?

Енгстрандъ. Да; но ако господинъ пасторътъ смѣта, че не е хубаво, то —.

Пасторъ Мандерсъ. Разбира се, че ми се вижда хубаво, но — хмъ —

Енгстрандъ. Азъ самъ имахъ обичай да се помолвамъ вечерь тамъ

Г-жа Алвингъ. Тъй?

Енгстрандъ. Да, сегисъ-тогисъ. Ей така, за укрѣпление, както казватъ. Но азъ съмъ нищоженъ, простъ човѣкъ и нѣмамъ — нека Богъ ми даде умъ и разумъ — дарба за това, та мислѣхъ, понеже г-нъ пасторъ Мандерсъ е тъкмо тукъ, то —

Пасторъ Мандерсъ. Да, Енгстрандъ, но вижте, прѣди всичко трѣбва да ви запитамъ за нѣщо. Настроени ли сте, както трѣбва, за такава молитва? Чувствувате ли съвѣстьта си чиста и спокойна?

Енгстрандъ. Боже Господи! Едва ли си струва да говоримъ за съвѣстьта.

Пасторъ Мандерсъ. Именно, именно, тъкмо за нея ще говоримъ Е, какво ще ми отговорите?

Енгстрандъ. Да, съвѣстьта —, понѣкога не ѝ е съвсѣмъ чиста работата.

Пасторъ Мандерсъ. Ето на, вий сами признавате. Но искате ли сега кратко и ясно да ми кажете, какъ стои работата съ Регина?

Г-жа Алвингъ (бърже). Господинъ Пасторе!

Пасторъ Мандерсъ (успокоява я). Оставете ме —

Енгстрандъ. Съ Регина! Христе Боже! — какъ ме плашите! (Поглежда госпожа Алвингъ). Нали нищо лошо не се е случило съ Регина?

Пасторъ Мандерсъ. Нека се надѣемъ, че не е. Но азъ искахъ да запитамъ, какъ стои работата съ васъ и Регина. Вий минувате за неинъ баща. Е?

Енгстрандъ (неувѣренно). Да... хмъ... та господинъ пасторътъ знае историята съ менъ и покойната Йохана.

Пасторъ Мандерсъ. Сега вече никакви извъртания! Покойната ви жена сама разказала на госпожа Алвингъ, какво се е случило съ нея, прѣди да излѣзе отъ тукъ.

Енгстрандъ. А, да го —! Значи, все пакъ го е направила?

Пасторъ Мандерсъ. Изобличени сте вече, Енгстрандъ

Енгстрандъ. А тя тъй проклинаше и се кълнѣше, че...

Пасторъ Мандерсъ. Проклинаше?

Енгстрандъ. Не, само се кълнѣше, и тъй отъ сърдце и искренно

Пасторъ Мандерсъ. И прѣзъ толкова години вие сте крили отъ мене истината. Отъ менъ, който безусловно въ всичко ви довѣрявахъ.

Енгстрандъ. Да, за жалость, криехъ.

Пасторъ Мандерсъ. Заслужвахъ ли такова нѣщо отъ ваша страна, Енгстрандъ? Не бѣхъ ли винаги готовъ, до колкото ми сила стигаше, да ви помагамъ словомъ и дѣломъ! Отговорете ми! Не бѣше ли тъй?

Енгстрандъ. Въ много случаи злѣ щѣхъ да патя, ако не бѣше г-нъ пасторъ Мандерсъ.

Пасторъ Мандерсъ. И за всичко това ме възнаграждавате по такъвъ начинъ. Принуждавате ме да

внасямъ неточности въ черковната книга и дълги години криете отъ мене обясненията, които дължехте на менъ и на истината. Поведението ви е било непростително, Енгстрандъ. Отъ днесь нататъкъ между насъ всичко е свършено.

Енгстрандъ (съ въздишка). Да, така е, както виждамъ.

Пасторъ Мандерсъ. И какъ би могли да се оправдаете?

Енгстрандъ. Мигаръ тя трѣбваше да се осрами по-вече, като раздрънка работата по цѣлия свѣтъ? Прѣдставете си, господинъ пасторе, че се намирате въ положението на покойната Йохана —

Пасторъ Мандерсъ. Азъ!

Енгстрандъ. О, Исусе Христе, та азъ не мисля тъкмо тъй. Азъ думамъ само, ако господинъ пасторътъ, така да се каже, имаше да се срамува за нѣщо прѣдъ хората Ний мѫжетѣ не трѣбва тъй строго да осѫждаме такава бѣдна жена, господинъ пасторе.

Пасторъ Мандерсъ. Та и азъ съвсѣмъ не правя това. Къмъ васъ съ насочени моитѣ укори.

Егстрандъ. Могя ли да ви задамъ едно съвсѣмъ мъничко въпросче, господинъ пасторе?

Пасторъ Мандерсъ. Е, питайте да видимъ.

Енгстрандъ. Не е ли честно и благородно отъ страна на единъ мѫжъ да дигне една нравстенно паднала жена?

Пасторъ Мандерсъ. Да, разумѣва се.

Енгстрандъ. Не е ли длъжность на всѣкиго да държи дадена дума?

Пасторъ Мандерсъ. Естественно; но...

Енгстрандъ. Когато Йохана бѣше си изтеглила нещастие чрѣзъ англичанина — или може би американецъ или руснакъ, или какъвто да е тамъ — да, тогазъ дойде въ града. Бѣдната, тя вече прѣди това бѣше ме, така да се каже, отблъснала веднѫжъ или дважъ, защото тя гледаше повече на хубавото; а азъ още тогава имахъ тоя недостатъкъ въ крака. Спомняте си, навѣрно, господинъ пасторе, че азъ бѣхъ се осмѣлилъ да влѣзна въ единъ танцованъ салонъ, дѣто бѣснѣеха пияни-

залѣни матрози и правѣха скандали, както се казва. И когато искахъ да ги посъвѣтвамъ, да не живѣятъ тъй . . .

Г-жа Алвингъ (на прозореца). Хмъ —

Пасторъ Мандерсъ. Да, знаѫ, Енгстрандъ, тия сурови хора ви хвърлили отъ стълбата на долу. Нѣколко пѫти вече сте ми разказвали тая случка. Съ честь носите недѫга си.

Енгстрандъ. Азъ не се хваля съ това, господинъ пасторе. — Та искахъ да ви разправѭ, — тогазъ тя дойде при мене и ми се изповѣда съ плачъ и забитѣ й се тъй тракаха. Могѫ да ви кажѫ, господинъ пасторе, стана ми много жално, като я слушахъ.

Пасторъ Мандерсъ. Стана ви жално? Е, послѣ?

Енгстрандъ. Да. И послѣ й казахъ: Американецътъ скита по океана, а ти Йохано, рѣкохъ, си извършила грѣхъ и си паднало момиче. Но Яковъ Енгстрандъ, казахъ, стои на два истински крака — азъ това го говорѣхъ само ей така, като сравнение, господинъ пасторе.

Пасторъ Мандерсъ. Разбирамъ, продължавайте.

Енгстрандъ. Тогазъ я изправихъ на крака и се вѣнчахъ честно за нея, за да не узнаятъ хората, какъ бѣше се излъгала съ чужденцитѣ.

Пасторъ Мандерсъ. Туй е било добро дѣло отъ ваша страна. Само едно не могѫ да одобрѭ, че сте се съгласили да приемете пари и . . .

Енгстрандъ. Пари? Азъ? Ни стотинка!

Пасторъ Мандерсъ (обръща се въпросително къмъ госпожа Алвингъ).

Енгстрандъ. А, да . . . чакайте, сега си спомнихъ. Йохана наистина имаше нѣколко шилинга, но азъ не искахъ и да чуѭ за тѣхъ. Пфу, Мамонъ, казахъ, това е заплата за грѣха; това проклето злато — или книжни пари или каквото бѣше тамъ — нека го ударимъ о главата на американеца, казахъ. Но той бѣше си отишълъ и изчезналъ далечъ въ бурното море, господинъ пасторе.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постояни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Даваиловъ, Н. Г. Данчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. П. Славейковъ, Г. П. Стаматовъ,
П. Ю. Тодоровъ и П. К. Яворовъ.

Година XII. — Септемврий — Книжка VII (123).

София
Печатница «Св. София»
1902.

Вилхелмъ Вундтъ

(По случай на неговия 70-годишенъ юбилей).

Отъ **Д-ръ К. Кръстевъ,**
Лекторъ по философия при Висшето Училище.

I.

Въ паметьта на лайпцигскитѣ българи, академически граждани, — и на всички случайни посѣтители отъ близкитѣ университети — е запечатанъ благиятъ образъ на единъ сухъ, вече съ прошарена брада, но инакъ младъ старецъ съ изпита, почти страдалческа физиономия, който тичешкомъ се озовава на катедрата, прѣди още да успѣе студентътъ да го зърне и, едвамъ стигналъ до амвона си, едвамъ извадилъ „тетрадката“ изъ лѣвия джобъ на редингота си, вече повтаря своето „Meine Herren, Wie wir gesehen haaben . . .“ Само единъ или два пати прѣзъ врѣме на лекцията тържественията тонъ на неговата свободна рѣчь се прѣкъсва отъ нѣкаква странна широка усмивка, заблудила се бо-зна какъ по туй замръзнало въ абстракция лице, станало вече неспособно за никаква игра на мускулитѣ, за никакви модулации на израза. Но по-старитѣ другари-„сратници“ — commilitones — лукаво мигатъ: — тѣ знаятъ и бързатъ да обадятъ, че тая усмивка е далеченъ прѣдвѣстникъ, че се приближава пакъ нѣкоя „острота“, нѣкой Kathederwitz, лишенъ наистина отъ всѣка аттическа соль. но повтарянъ pflichtgemäss редовно всѣки двѣ-три години, не толкова отъ жива потрѣбность колкото по нѣмска академическа традиция, задължителна и за най-дълбокия ученъ и за най-безсочния философъ.

Дѣдо Вундтъ, — както го кръщаваме ний българитѣ отъ петнайсеть и повече години насамъ, когато той бѣше още на 52—3 год., една възрасть, която за нѣмеца означава пъленъ

разцвѣтъ на умствени сили), — дѣдо Вундтъ е, кой знае по каква сждба, любимецъ на българитѣ-студенти и първата грижа на всѣки новакъ е, да отиде въ неговата грамадна аудитория и да види, да ли могжтъ да се разбиратъ нѣмскитѣ думи и когато се говорятъ. Не знамъ, да ли на почтения ученъ е извѣстно това наше особено внимание къмъ него, но той явно е благосклоненъ къмъ насъ и нашата млада .. aufstrende държава, — той едва ли не гледа на насъ като на вдъхновени пионери на философска мисъль срѣдъ умствения мракъ на далечния Истокъ . . .

Нищо външно не издава у Вундта смѣлия новаторъ, всеобемния ученъ и дълбокия мислитель, — освѣнъ може би прѣголѣмата простота и сухость — доходящи почти до дѣтска наивность и.. Unbeholfenheit Но вижте го какъ живѣе, какъ порасва той на своята катедра, прѣдъ своята, броящa 200 и 300 слушатели, аудитория! Още отъ първитѣ десетина-двадесеть .. реда, които майсторски резюмиратъ сжщественото отъ послѣдната лекция и го свързватъ органически съ онова, което ще слѣдва днесь, зазвънтява една дълбока, изходяща сѣкашъ отъ сърдцето — задушевна и въ сжщото врѣме тържествена — нота, която те кара да се чувствувашъ зритель, — не, участникъ — на едно свещенодѣйствие. Върху тоя тонъ почива дѣйствието на Вундта върху неговитѣ слушатели: той е отъ броя на ония малцина учители, чийто образъ, единъ пжть възприетъ отъ сърдцето, се запечатва дълбоко въ съзнанието на човѣка и го придружава въ живота, — като подбудитель къмъ идеалъ или като тжженъ споменъ отъ вѣхти, стжпкани въ живота идеали . . .

Нѣщо съвсѣмъ различно отъ професcора прѣдставлява писателтъ Вундтъ. Докато професcорътъ дѣйствува върху цѣлия човѣкъ — и неотразимо, писателтъ дѣйствува само върху ума и затова неговото дѣйствие не е неотразимо. Едва ли слѣдъ Аристотеля — съ когото Вундтъ си прилича не само въ тая точка — е имало другъ философъ и метафизикъ, който да е писалъ толкова обйективно сухо, толкова безлично, толкова доктринарно. Нито Спиноза, нито даже Хербертъ Спенсеръ. Защото, у първия има една непосрѣдствена и наивна — на философски езикъ, догматична — вѣра, отъ стихийна сила, има amor dei intellec-

tualis, отъ който вѣе апокалиптиченъ потръсъ и подемъ на духа; — у втория има блѣскавъ слогъ, изящни цицероновски периоди, почти драматично движение и устремъ на проповѣдникъ отъ жива катедра. У Вундта нѣма нищо отъ всичко туй. Като изключимъ неговия младежки грѣхъ, първия му философски трудъ, Vorlesungen über Menschen-und Thierseele („Лекции върху душата на човѣка и на животното“) издаденъ въ 63-та год., т. е. писанъ прѣди 40 години, въ първия жаръ на увлечението, — и още неговата послѣдна книга, Einleitung in die Philosophie („Въведение въ философията“), издадена миналата година, написана съ чудна лекость и виртуозность, — всичкитѣ му други книги сж написани — въ формално отношение поне — сухо и еднообразно до nec plus ultra. Периодитѣ се нижатъ единъ по другъ съ уморително монотоненъ темпъ, дълги и прѣплетени, както само нѣмецътъ може да прѣплете своята мисъль. Никаква емоция, никакъвъ трепетъ, никакво движение: само сухо-фактични, всѣкога абстрактни и шаблонни школни Abwägungen и Begründungen на хиляди възможности и невъзможности. Но задъ тая непривѣтна и непривлѣкателна външность — каква глжбина на мисъльта и каква широта на погледа, задъ тая бѣдна форма — какво богатство откъмъ съдържание!

Обаче тая форма не е слѣдствие на изсушенъ отъ абстрактна мисъль духъ, станалъ неспособенъ за жива, индивидуална рѣчь — и за вълнението на човѣшка душа, която знае да страда и да мрази. Поне всички негови полемически статии сж написани съвсѣмъ другояче, сѣкашъ отъ другъ човѣкъ. Като наченете отъ онова, посипано съ остроти и духовитость „Писмо“ до професоръ Ulrici въ Халле, апостолътъ на спиритизма, (1879 год.), или отъ дишащата гнѣвъ и възмущение реплика „Zur Moral der literarischen Kritik“ (1886 год.), хвърлена върху главата на единъ недобросъвѣстенъ критикъ на неговата Етика, — и свършите съ пълнитѣ съ юморъ и леки подигравки встжпителни глави на статиитѣ му за Хипнотизма (1893 г.) или за Психическата каузалность (по адресъ на неоматериялизма) — всичко диша животъ, движение, ирония, — тамъ трепка жива човѣшка душа. Прочее, оная студенина и безжизненость, въ които Вундтъ е изваялъ своитѣ капитални трудове, сж плодъ на съзнателно наложенъ тонъ, на искано въздържанье. А погледнато по-отблизу, тая форма е естественото — die naturnothwendige,

би рѣкълъ той — облѣкло за тая философска система, въ която за волното метафизическо творчество на единъ Платонъ, единъ Декартъ, единъ Хегель, уви, не е остало вече никакво мѣсто...

II.

Пѫтьтъ, по който е вървѣло научното развитие на Вундта, е едва ли не единственъ въ изтеклото столѣтие. Наченалъ като скроменъ работникъ по физиология, комуто сѫ липсували всѣкакви философски интереси, той се издига отъ стѫпало на стѫпало до една висота, отъ която обгръща и освѣтлява по единъ съвсѣмъ новъ начинъ най-висшитѣ проблеми на човѣшката мисъль. Не че сѫ рѣдкость въ това столѣтие, (особенно въ втората му половина, на която принадлежи и Вундтъ) естественици, верисирани добрѣ въ философията и дори съ положителни заслуги за нея. Ала рѣдкость сѫ онія, които отъ изключителни естественици сѫ станали все тъй изключителни философи. И Хелмхолтцъ, и Фехнеръ бѣха философи само тъй, между другото или, както е у послѣдния, дори безъ органическа връзка съ своето положително знание, съ своята физика. Още по-голѣма рѣдкость сѫ естественици, които като третиратъ философски въпроси, да сѫ способни да се отрѣшатъ отъ навицитѣ на ума, при добити въ природознанието и потрѣбни въ него, но съвсѣмъ ненуждни, когато се касае да се освѣтли единъ философски въпросъ, за който послѣдно рѣшение нѣма,—който всѣки за себе си рѣшава, но който никой още не е разрѣшилъ. Достатъчно ще бѫде отъ многото незвани философи-естественици прѣзъ изтеклото столѣтие да поменемъ двѣ най-популярни имена, за да подкрѣпимъ казаното: Бюхнеръ, на когато впрочемъ никога не е гледано сериозно, който е билъ считанъ само като примѣръ, до дѣ може да достигне единъ инакъ уменъ човѣкъ, ако си въобрази, че съ лупата на зоолога може да проникне и въ нашитѣ небесни простори, и когото, по длъжность, удостои съ сериозна оцѣнка само Ланге, въ своята „История на материялизма". Присѫдата бѣше, че у Бюхнера нѣма нито философски знания, нито логическа послѣдователность, нито въобще ясна мисъль; Хеккель, човѣкъ [illegible] своята специялность, човѣкъ съ широкъ [illegible] отъ философ знания, компетентн[illegible] областьт[illegible]

биологически проблеми. Но — както доказа особенно проф. Erich Adickes въ своята брошура „Kant contra Haeckel“ [1] — лишенъ отъ онзи „органъ“, съ който се виждатъ глъбинитѣ и въобще особената природа на метафизическитѣ проблеми и мнящъ, че е достатъчно спрѣмо тия проблеми да се наподобяватъ естествено-научнитѣ похвати, за да се добие нѣкакво разрѣшение на тѣхъ[2].

Вундтъ прѣдпочете друга сѫдба Той остана, тъй да се каже, въ естествознанието естественикъ, а въ философията — философъ. Свършилъ медицинския факултетъ въ Хайделбергъ и Берлинъ, той останалъ и като студентъ и сѣтнѣ като ассистентъ: по патологическа анатомия при Хассе и по физиология при Хелмхолтцъ (1857) незасѣгнатъ отъ никакви философски интереси. Още по-характерно е, може би, че не външенъ случай, както обикновенно, а задълбочаванье въ чисто физиологически проблеми, особенно въ изучванье на възприятието (перципираньето) е зародило въ него потрѣбата отъ едно ориентиранье въ философията. Откакъ бащата на новата физиология, берлинскиятъ профессоръ Йох. Мюллеръ, при когото е работилъ дълго врѣме и Вундтъ, въ 1826 г. издаде своитѣ классически изслѣдвания върху зрителнитѣ възприятия, тоя проблемъ бѣ станалъ галеното дѣте на физиолозитѣ. Между това до него врѣме възприятието е било изключително прѣдметъ на философски спекулации и за неговo разрѣшение философитѣ сѫ изхарчили най-много остроумие. Като захванемъ отъ първия материялистъ, Демокрита, съ неговото прѣ-наивно учение, че възприятието състои въ отдѣлянье частици или копийца отъ прѣдмета и проникванье на тия частици прѣзъ органитѣ за усѣщанье въ душата на човѣка, и свършимъ съ Канта — колко различни и колко безуспѣшни опити да се разгатне тая първа и на гледъ тъй мъничка тайна на битието! Разумѣва се, и слѣдъ Вундта проблемътъ не изчезна; напротивъ, сега се разтвори прѣдъ насъ всичката негова неизходна глъбина и неразрѣшимость; но Вундтова заслуга е, че той ни разкри не само

[1] Kant contra Haeckel. Erkenntnisstheorie gegen naturwissenschaftlichen Dogmatismus. Стр. IV—130. Berlin 1901.

[2] Берлинскиятъ профессоръ Фридрихъ Паулсенъ, единъ крайно благодушенъ авторъ, жестокъ само когато помирише клерикализъмъ и държавна намѣса въ науката, отиде до тамъ, че въ една безпощадна статия нарече послѣдния трудъ на Haeckel'a — неговитѣ „Welträthsel“ — единъ скандалъ за нѣмската наука (гл. Philosophia militans Gegen Klerikalismus und Naturalismus. Fünf Abhandlungen. Berlin. 1901. Стр. 187).

глъбинитѣ, но и същинската природа на проблема. Ний и днесъ не знаемъ, напримѣръ, да ли пространството, по-точно казано, схващаньето въ пространствени форми, въ каквито ни е даденъ свѣтътъ — и безъ които не можемъ да си го мислимъ —, и днесъ не знаемъ, да ли то (— като оставимъ на страна въпросътъ за неговата природа, т. е. метафизическо битие ли притежава или е само наше психическо съдържание —) е продуктъ на опита или го прѣдшествува, т. е. да ли е априоренъ или апостериоренъ елементъ на нашето съзнание; нито знаемъ, да ли е присъщо на самитѣ психически елементи или е нова особеность, която тѣ отсѣтнѣ, въ опита, придобиватъ. Но Вундтъ ни разкри една отъ великитѣ тайни на тоя проблемъ и на нашето психическо битие изобщо и върху тая разгатната тайна съгради своята психология, а по-късно своята философия на духа и цѣлата своя метафизическа система. То е познанието, че онова, което ние наричаме прѣдставление и въобще психическо явление, не е аритметическа сумма отъ отдѣлнитѣ психически „елементи“ (въ химическия смисълъ на тоя терминъ). а е единъ видъ психохимически синтезъ, въ който се съдържа повече отъ онова, що сж съдържали отдѣлнитѣ компоненти; че то е продуктъ на творчески актове на нашия духъ, въ които освѣнъ материялитѣ, възприети (въ буквалната смисъль на думата) отъ вънъ, има и собствена наша работа, има и създадени отъ насъ елементи. Но върху туй по-долу, тукъ за насъ не сж важни специално-психологическитѣ теории на Вундта, а онова, което му даватъ първитѣ психофизиологически изслѣдвания за метода на психологията. Въ това отношение особно заслужва да се изтъкне, че ако и да бѣ пристжпилъ къмъ изучванье проблема на възприятието отъ чисто физиологическа изходна точка, Вундтъ съвсѣмъ не бѣ дошълъ до физиологически теории, каквито и днесь още ни се проповѣдватъ, даже отъ философи по специялность. Именно, той бѣ намѣрилъ, че изучваньето на анатомическата структура и на физиологическитѣ функции на нашитѣ сензитивни органи е необходимо, — тъкмо толкова, колкото е необходимо непосрѣдственото наблюдаванье и изучваньето на готовитѣ, находящи се въ съзнанието ни, извършени вече възприятия. Но нито едното, нито другото, нито пъкъ двѣтѣ заедно сж достатъчни. Напротивъ, тѣ прѣдставяватъ само двѣтѣ крайни точки на единъ процессъ, отъ [illegible] извѣстно

всичко останало и за него можемъ да си градимъ само хипотези, възъ основа на регрессивни заключения (Rückschlüsse), — т. е. заключения не отъ даденото за нѣщо, което има да слѣдва, а за нѣщо, изъ което това дадено е произтекло.

Ясно е, защо тоя проблемъ и тая именно негова постановка е била сждбоносна за бждщитѣ занятия на Вундта: тъ прѣдставяватъ моментътъ на зачатие на новата психология или, ако искаме да бждемъ по-точни, на новия методъ на психологията: експерименталниятъ. Експериментътъ — ето новото божество въ старата наука, и всички други различия, които несъмнѣнно сжществуватъ между старата и новата психология, между психологията на Аристотеля, Декарта и Хербарта и тая на Вундта, сж или отъ второстепенно значение, или пъкъ вече се съдържатъ въ това основно различие на метода. Не е излишно да се изтъкне това, защото не единъ пжть — и то отчасти по вината на Вундта — се е считало най-характерно за новата психология това, че изучвала физиологическитѣ процесси, които придружаватъ нашитѣ психически явления или дори че обяснявала вторитѣ чрѣзъ първитѣ. Но тоя методъ е тъй старъ, колкото и самата психология: Аристотель, първиятъ психологъ, именно така е постжпвалъ [1]. А колкото до така наричаната емпирия, върху която гради Хербартъ своитѣ психологически теории, тя не е липсувала на никого отъ старитѣ психолози. Ако при все това у всички тѣхъ тия наблюдения сж въ най-робска зависимость отъ тѣхната метафизика, отъ тѣхното „понятие за душата“, туй не е отъ голѣмо значение: поне у самия Хербартъ, който вѣрва, че пръвъ е основалъ „емпирическа“ психология, тая зависимость, поточно, това неограничено господство на метифизиката надъ психологията е толкова голѣмо, че по-голѣмо едва ли би могло и да бжде. И новата психология — Вундтъ не прави изключение отъ това — има своята метафизика и изглежда че дълго врѣме ще я има. Врѣмето, когато психологътъ нѣма да е друго нищо, освѣнъ само психологъ, е още много далечъ, макаръ на Вундта прѣди три десетилѣтия да се е струвало много близко. Всичката разлика, прочее, се свежда къмъ стремлението, метафизиката да не тиранизира фактитѣ

[1] Гледай за това у Челпанова, Мозъкъ и душа (българскиятъ прѣводъ, който излиза отъ печатъ тия дни), особенно извадкитѣ изъ Аристотеля, които дава въ лекция пета.

или поне да не прави, щото всички „наблюдения“ въ сжщность да бждатъ само прикрити дедукции изъ метафизическото понятие за душата. Самъ Вундтъ може да служи за образецъ въ това отношение, — до колкото въобще едно човѣшко дѣло може да бжде образецъ, достоенъ за подражание.

По-подробно Вундтъ схваща експеримента и неговото значение така: Както при изучванье проблема на възприятието физиологията е способна да ни даде само първитѣ, а нашето собственно „вжтрѣшно“ наблюдение — само послѣднитѣ брънки отъ едно цѣло (което, въ скобки казано, въ своята цѣлость никога нѣма да ни бжде дадено), — така е при изучванье на кое и да било психическо явление. И само чрѣзъ сравнение на първитѣ данни съ вторитѣ, т. е. даннитѣ на физиологията съ находящитѣ се въ нашето съзнание конечни резултати ний добиваме възможность да правимъ своитѣ заключения за лежащитѣ помежду процесси. При това единственното срѣдство да се провѣри вѣрностьта на нашитѣ заключения прѣдставява наблюдението на онния измѣнения, които прѣтърпяватъ нашитѣ психически процесси при измѣняванье на едни или други отъ тѣхнитѣ външни причини и условия. Главното тукъ, очевидно, не е експериментътъ като такъвъ, а само до колкото е срѣдство за изучванье измѣненията, които прѣтърпяватъ психологическитѣ явления подъ влияние на нашитѣ въздѣйствия. Но — както не единъ пжть се е случвало въ аналогични условия на всички почти новатори — Вундтъ въ първитѣ си трудове е изтъквалъ най-много онова, което е ново, негово, и което го отличава отъ досегашната рутина. Но старото често съдържа необходимъ елементъ, който не може да се игнорира или омаловажи, безъ да се накърни дѣлото. Така бѣше въ случая и съ самонаблюдението. Вундтъ бѣ нарисувалъ една — по своя комизъмъ и своята психологическа правдивость — франтна картина на самонаблюдающия се психологъ, но той бѣ забравилъ, че прави карикатура на нѣщо, безъ което не само психологията е немислима, но се и затваря всѣки пжть за разбиранье човѣшкия душевенъ животъ. Сигурно, Вундтъ не е и помислялъ, че отъ сега нататъкъ, подъ крилото на новата психология, ний вмѣсто да „гледаме въ себе си“ ще инсценираме само експерименти и повече нищо. Но той е билъ отъ мнозина горѣдолу така разбранъ. Отъ тамъ безплодният спор между

експериментъ и самонаблюдение, траялъ цѣло десетилѣтие. Освѣнъ това въпросътъ бѣ се усложнилъ, и то въ врѣда на Вундта, съ едно знаменито изрѣчение на Канта, което осжждаше психологията на вѣчни врѣмена да остане въ прѣддвѣрието на науката. Споредъ Канта, психологията никога не можала да стане „природна наука", когато Вундтъ основава правото на експерименталния методъ въ психологията изрично върху прѣдположението, че психологията е природна наука. „Вжтрѣшнитѣ явления, бѣ казалъ Кантъ, могжтъ само мисленно да се различаватъ едно отъ друго, но не могжтъ като физическитѣ да се задържатъ по отдѣлно едно отъ друго, нито пжкъ произволно да се съединяватъ" [1]. Недоразумѣния и прѣувеличения е имало, сигурно, и отъ двѣтѣ страни, но по-важно е, че всѣка страна е поддържала и безспорни истини, само че никоя не ги е съзирала у противната страна. Така, Вундтъ е билъ несъмнѣнно правъ, като е твърдѣлъ, че чрѣзъ „вжтрѣшно наблюдение" до сега не е билъ открытъ нито единъ общъ законъ, каквито природознанието притежава нѣколко и че всѣки психологъ обикновенно „самонаблюдава" само онова, което по указание на своята метафизика е търсѣлъ да намѣри въ себе си. Правъ е така сжщо и въ твърдението, че самонаблюдението е нѣщо съвършенно субйективно и като такова не подлежи на никаква контрола — и поради това не може никога да образува обйективна основа на една наука. Не по-малко е била права обаче противната страна, която е настоявала на необходимостьта на субйективния методъ, който единственно дава ключъ за разбиранье човѣшкия душевенъ животъ, и е посрѣщала само съ очудваньето домогванъето „да се елиминира вжтрѣшното наблюдение", — както не единъ пжть е било разбрано, или по-вѣрно, недоразбрано Вундтовото стремление. Въпросътъ се постави на сжщинската си почва и споръ̀тъ стана съвсѣмъ безпрѣдметенъ едвамъ когато самъ Вундтъ въ своята обширна статия върху задачата на психологията („Die Aufgabe der Psychologie", въ Philosophische Studien, т. IV,

[1] „Sobald man einmal die Seele als ein Naturphänomen und die Seelenlehre als eine Naturwissenschaft auffasst, muss auch die experimentelle Methode auf diese Wissenschaft ihre volle Anwendung finden können" („Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung")

[2] „Das Mannigfaltige der inneren Beobachtung lässt sich nur durch blosse Gedankentheilung von einander absondern, nicht aber abgesondert aufbehalten und beliebig wiederum verknüpfen" („Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft").

1888 г.) заяви онова, което собственно отдавна се знаеше, поне отъ всички запознати съ работата, — че той никога не е искалъ съ експеримента въ психологията да направи излишно или да прѣмахне вѫтрѣшното наблюдение, което е изворъ на всѣко психологическо знание и образува всѣкогашната основа на цѣлата психология. Все тамъ е указано и сѫщинското значение на екснеримента: — че той именно прави възможно едно екзактно самонаблюдение, тъй като обикновенно то въ сѫщность не е никакво наблюдение, а рефлексия, и съдържа, или отражава всичкитѣ прѣдвзети теории и прѣдубѣждения на наблюдателя. Експериментътъ, напротивъ, ни дава дѣйствителни наблюдения, върху които не могѫтъ да влияѫтъ нито намѣрението, нито теориитѣ на този, който наблюдава или бива наблюдаванъ.

Тия спорове днесь вече могѫтъ да се считатъ отдавна утихнали; голѣма часть отъ обаянието и много отъ надѣждитѣ, които вдъхваше експериментътъ, тоже повѣхнаха или изчезнаха. Съ резигнация пише и самъ Вундтъ прѣди 4—5 години за услугитѣ, които може да очаква психологията отъ експеримента. Слѣдъ голѣмото увлѣчение и огромния, често напусто изхарченъ, за безрезултатни опити, трудъ, не можеше да не настѫпи обикновената реакция и разочарование. За обйективно мнѣние по въпроса е обаче още рано: психологическиятъ експериментъ датира едвамъ отъ 40 години, а врѣмето, отъ когато паченаха да се създаватъ институти за експериментална психология при университетитѣ въ Германия и въ Америка, е още по-кѫсо: Вундтовиятъ институтъ е едвамъ 30 годишенъ, а най-старитѣ отъ другитѣ брояѫтъ не повече отъ 20 години[1]. И макаръ работници да има сравнително доста, макаръ освѣнъ Вундтовото периодическо издание (Philosophische Studien, основани въ 1884 г.) да има вече нѣколко нѣмски и чужди органи, назначени изключително за публикуванье експериментални изслѣдвания, все пакъ би било прибързано, възъ основа на извършеното до сега, да се опрѣдѣли съ каква да е вѣроятность бѫдѫщето на новата

[1] Прѣди 14 години, въ заключителнитѣ думи на статията „Selbstbeobachtung und innere Wahrnehmung“ (Philos. Studien за 88 г., стр 309) Вундтъ, като отбѣлѣзва, че „прѣди 35 г., когато наченалъ своитѣ академически занятия, още имало университети безъ физиологически лаборатории“, добавя: „Азъ храня надѣжда, че прѣди още да завърша своята академич. дѣятелность, нѣма да остане нѣмски университетъ, който да не притежава и една психологическа лаборатория“. Това пророчество почти че се е сбѫднало!

психология. Сигурно е днесь за днесь може би само това, че още за дълги години не можемъ да мечтаемъ за една психология, съградена строго и изключително върху експерименти, ала още по-сигурно е, че до когато не се намѣри другъ методъ за изучванье психическия животъ, експериментътъ ще остане единственното срѣдство за установяванье на фактитѣ въ психологията, и за анализъ на сложнитѣ психически явления — каквито сж всички дадени намъ въ опита явления[1].

Но колкото и да е голѣма заслугата на Вундта за метода на психологията, тя не е нито най-голѣмата, нито най-важната. Методътъ е билъ всѣкога незамѣнимъ инструментъ на науката, и който създава новъ или усъвършенствува старъ, кондензира човѣшката сила и умъ и разтваря широки пжтища на прогресса. Но както всички въпроси на техника, и той си върви бавно, ала сигурно напрѣдъ, несвързанъ съ човѣшката сждба: ако не бждѣше Вундтъ, другъ щѣше да го подвижи напрѣдъ, както други бѣха го създали прѣди него: Веберъ и Фехнеръ. Не е така обаче съ идеитѣ: колкото и да ни казватъ нашитѣ доктрини, че и идеитѣ сж продуктъ на условията, че и тѣхното зачатие е каузално обусловенъ природенъ актъ, ний все още не можемъ да се рѣшимъ да напишемъ това уравнение безъ единъ голѣмъ X и да провъзгласимъ личния елементъ за нищоженъ или дори за маловаженъ. Напротивъ, ний схващаме всѣка нова идея прѣди всичко и повече отъ всичко като продуктъ на опрѣдѣлено, такова и такова индивидуално съзна-

---

[1] Длъжни сме да прѣдупрѣдимъ читателя, че горното изложение не съдържа цѣлата истина. За краткость, ний се виждаме принудени да се ограничимъ само съ експерименталния методъ; Вунтъ обаче поставя наредъ съ него и „етнологическото наблюдение“, като основенъ методъ но социялната психология, т. е. психологията на коллективнитѣ психически комплекси: езикъ, мити, нрави. На тая психология е посвѣтенъ послѣдниятъ, още недовършенъ трудъ (Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwickelungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte. W. Engelmann. Часть I, въ два тома), надъ който 70-годишниятъ старецъ работи съ младешка бодрость. — За пълнота би трѣбвало още да се изтъкне, че макаръ въ своята „Физиологическа психология“ той още да смѣсва експериментална и физиологическа психология (Grundzüge der physiologischen Psychologie, т. I, изд. 3-то стр. 5: „Experimentelle oder physiologische Psychologie..“), по-късно обаче, въ II-то издание на своята „Логика“ (томъ II, часть 2, стр. 172) ги раздѣля вече съвършенно и различава три различни стадии въ развитието на експерименталната психология:

1. Физиологическа (Огюстъ Контъ);
2. Психофизическа (Фехнеръ);
3. Психологическа.

Само третята стадия признава Вундъ сега за свой и за единственоправилно схващанье на експерименталната психология.

ние, и никакви, хиляди пъти вече реализирани „условия“ не могатъ безъ това съзнание да заченжтъ една идея. Тукъ не се касае до спора за приоритетъ между идея и материя: принципътъ си остава единъ и сжщъ и въ двата възможни случаи. Не признаваме ли и вегетацията за първична спрѣмо анималния животъ и за негова основа, безъ това да ни прѣчи да обясняваме въ послѣдния всичко пакъ изъ самия него? — Въ новитѣ идеи, прочее, съ които Вундтъ е обогатилъ науката, трѣбва да се търси мѣрилото за неговото величие и значение. Тия идеи не сж много, наистина, но тѣ сж дѣйствително нови, — тѣ разтварятъ една съвсѣмъ друга гледка въ областьта на философската мисъль, гледка въ много отношения съвършенно различна отъ онния, които все тъй велики първоучители сж ни разтворили. Въ слѣдующата глава ний ще се опитаме да дадемъ една бѣгла скица на тоя новъ миръ, а тукъ ще отбѣлѣжимъ онния външни етапи, по които той се издига съ единъ небивалъ устремъ на шемеднитѣ висини на философската спекулация.

До 80-та година, когато Вундтъ издаде за всеобщо удивление своята „Логика“, той се считаше само за психологъ, по-точно, за единъ отъ онния естественици, които съ голѣми усилия все още могатъ да овладѣятъ и една — най-близка до тѣхната — философска область, но на които липсува характерната за философа глжбина, а заедно съ нея и способностьта да прѣживѣятъ, да прѣчувствуватъ всичката безбрѣжность на метафизическитѣ проблеми. Каква бѣше обаче изненадата, когато едвамъ седемь години слѣдъ първото издание на своята „Физиологическа психология“ Вундтъ излизаше съ единъ трудъ, за който и на единъ философъ по специялность не би постигнала 20 годишна работа — тъй феноменална бѣ начетеностьта и многостранностьта на научнитѣ интереси, проявени въ него. Именно вториятъ томъ отъ тоя трудъ съдържаше една методология на всички научни дисциплини, подобна на която науката до тогава не бѣ виждала, — нито у Дж. Ст. Милля, нито пъкъ у единствения равенъ нему съврѣменень логикъ, Сигварта. Второто издание, отъ 93—95 год., нарасло вече до три грамадни тома, попълняше вече една празднина, характерна за Вундта: то съдържаше едно обширно изложение на принципитѣ на психологията, — една философия на психологията. Характерно бѣше то и за негова методъ на проникванье въ проблемитѣ,

и ако щете за неговото собственно развитие: тая философия се явяваше 30 год. слѣдъ първата негова психология („Лекциитѣ“) и близу 20 г. слѣдъ неговата „Физиологическа психология“. Всѣки нѣмски философъ отъ стария типъ би счелъ това за грѣхъ, за Sünde gegen die Gründlichkeit in der Philosophie. . . — Шесть години подиръ „Логиката“ се яви неговата „Етика“ и само три години подиръ „Етиката“ послѣдва неговата метафизика или, както самъ той я нарича, „System der Philosophie“. Съ това той бѣше избродилъ и самостоятелно прѣсъздалъ всички традиционни области на философията, съ изключение на Естетика и Философия на Религията, и отъ „дързъкъ“ физиологъ, безъ право проникналъ въ свѣтилището на философията, бѣ застаналъ въ нея като законенъ повѣлитель въ своя область. Никому вече не идѣше на умъ да го обвинява въ некомпетентность или въ присвояванье на чужди права, нито да го провъзгласява за „грубъ емпирикъ“, за когото спекулацията е terra incognita. Съчувствие и разбиранье той, при все това, не посрѣщна, освѣнъ у нѣколцина едномисленици, като Иодлъ, Паулсенъ, Фолкелтъ и нѣкои други. Напротивъ, сега бѣ недоволна емпирическата лѣвица, позивиститѣ, които го бѣха взели за свой и сега се виждаха изневѣрени и оставени. По всичко се вижда, че съ Вундта ще се повтори вѣчната история, която прѣдъ нашия погледъ се извърши спрѣмо Лотце: „Man muss sich zu sterben bequemen, um anerkannt und unsterblich zu werden“, както гласи една модерна нѣмска фейлетонна формула („трѣбва човѣкъ да си направи труда да умре, за да се удостои съ признание и съ безсмъртие“). Но това не прѣчеше да начене все по-често и по-често да се изказва мнѣнието, че ако не по дълбина — metaphysischen Tiefsinn —, то по оригиналность на възгледитѣ и обширность на завладѣното научно поле Вундтъ нѣма равенъ между живитѣ нѣмски мислители. Неговата 70-годишнина даде поводъ да се признае това отъ по-широки кржгове да се погледне на Вундта отъ височината на едно историко-философско гледище и да се оцѣни значението му за развитието на нѣмската философия въ изтеклото столѣтие. И Фридрихъ Иодлъ, вѣнскиятъ професоръ по философия и виденъ психологъ, даде изразъ на една отдавна чувствувана истина, като нарече Вундта „гордость на нѣмската наука“ и „вождъ въ философията“.

Наменъ сквернодумецъ.

Verba et voces, prætereaque nihil!
Juvenalis.

Прологъ.

Борба идейна, трудъ народенъ,
Надежда, вѣра, — сънь прѣходенъ . . .
Сметь, гнѫсъ — тѣ тражтъ!.. Хвъркатъ днитѣ,
Край нема за псувнитѣ!..

Псувни отъ великашъ държавенъ
И отъ службашъ въ сплетни прославенъ, —
Псувни отъ воленъ харамия
И отъ плѣненъ гидия;

Псувни отъ жалъкъ краледворецъ
И отъ неджгавъ стихотворецъ, —
Псувни отъ критикарь пасквилникъ,
Отъ ученъ поразилникъ;

Псувни отъ газетаринъ - хала,
Способенъ само за развала;
Псувни отъ хѫшъ — що цѣлъ день спори,
За залъкъ хлѣбъ се бори . . .

Ревете, хора повилнѣли,
Лъжете, мръснодумци смѣли . .
Скверняжтъ ли морската стихия
Двѣ капчици помия?

Хулете!.. Вий ще чуйте, днеска,
Не блѣнъ, роденъ въ душевна треска,
А истини, — но по свирѣпи
И отъ лъжи нелѣпи!

ЧАСТЬ ПЪРВА.

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ.

— Готово ли е всичко?

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ.

— Да, готово.

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ.

— Моминский хоръ?

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ.

— Шейсетъ дѣвойки тъкмо,
Отъ първитѣ семейства римски...

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ.

— Харно!..
Пѣвцитѣ?.

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ.

— Всичко що се днесь намира
Най гласовито въ Римъ...

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ.

— А стари хора?

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ.

— Дванадесеть достопочтенни старци...

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ.

— Прѣкрасно!.. Трѣба, драгий ми Емилий,
Да придадеме най голѣмий блѣсъкъ
На туй народно тържество...

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ.

— Тъй мисля
И азъ, приятелю!..

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ.

— Римъ е всемирний
Властитель, Римъ е висший заповѣдникъ
На всичкитѣ народи и държави;
Римъ трѣба примѣръ да даде отъ почетъ

И благодарность къмъ онѣзь водачи
Които знаѫтъ да му служѫтъ умно
И безкористно, жертвуватъ и сили
И щастие — за неговото благс,
Прославятъ го чрезъ свойта добродѣтель...

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Така е, драгий ми Албине... Утрѣ,
Хвалебнитѣ пѣсни къмъ наший консулъ,
Многолюбимий Пробусъ, ще покажѫтъ
Че всенародната отплата — въ тая
Държава — е законъ първоначаленъ...

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

...— Хѫ! Ще забравимъ... Трѣба да намѣримъ
И „смѣшлю“ нѣкакъвъ...

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Псувачъ публиченъ?

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Да!. Сквернодумецъ!.. Нали знаешъ...

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ.

—Знаѫ!
Подирихъ азъ човѣкъ подобенъ... Нема!

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Безъ него тържество не става!.. Трѣба
Да се намѣри непрѣмѣнно!..

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ.

— Казахъ
На квестора да търси... па ще видимъ...
Дано до утрѣ...

(Влиза квесторътъ Маркусъ Децимусъ.)

Ето го!

Квесторътъ,

— Здравѣйте!

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ.

— Е, квесторе, можа ли да намѣришъ
Подигравачъ?

Квесторътъ,

— По скоро бихъ намѣрилъ
Човѣци хвърковати...

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Чудно нѣщо!

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Търси, търси!.. Безъ присмѣхулка, всѣки
Обредъ е хромъ обредъ...

Квесторътъ,

— Кждѣ да търсѫ?

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Нали ти казахъ тая заранъ, друже?.
Насѣкждѣ, срамътъ кждѣто ходи
Да дири въ оргии самозабрава, —
Насѣкждѣ, кждѣто въ ройно вино
Душевната кирливина се кѫпи!..

Квесторътъ,

— На сумма хорица прѣдлагахъ... Никой
Не скланя, никой!.. „— Тая мръсна роля
„Не е за мене! —“ ми каза днеска Титусъ,
Познатий бременосецъ... Обѣщахъ му
Добро възнагражденье, — пакъ отказа...
„— Нещѫ, нещѫ! прибави той; устата
„На Римлянина могѫтъ да роптаѫтъ
„И да гълчѫтъ, — но не да хулѫтъ! —“

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Браво!
У насъ и бременосецътъ е рицарь!..

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Повтарямъ, тържество безъ мръсновецъ
Не е възможно!

Квесторътъ,

— Пакъ ще дирѫ... Може
Тозь пѫть да бѫдѫ по щастливъ...

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Побързай!
Иди между пришелцитѣ; порокътъ
У тѣхъ е на квартира, — а позорътъ
Е въ тѣхнитѣ гощавки неизмѣнна
Подливка...

Квесторътъ,

— Бѣжанцитѣ?

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Хѐ, онѣзи
Словоохотливи и хитри людье
Които сж дошли тукъ изъ Еллада —
Умъ да продаватъ, съ фрази да търгуватъ...
Между такива словоборци лесно
Ще се намѣри лала; прѣдложи му
Да ни даде — за седемъ-осемь часа —
Отровния си гѐворъ подъ кирия...

Квесторътъ,

— И между бѣжанцитѣ ако нема
Злорѣчивъ смѣхотворецъ?!

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Има, има!.
Та занаятътъ имъ такъвъ е, друже!
Тѣ псуватъ, както гарванъ грачи, хулятъ,
Зъмята както съска! Тѣ живѣятъ
Отъ каль и отъ помия, — както ние
Живѣйме отъ пшеница и отъ млѣко!
. . . . . .
(Квесторътъ отива.)

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ, — смѣе се:

— Нали сж мждреци ужъ тѣзи Гърци?

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Да, мждреци!.. Тѣ знаятъ много мждро
Да лазятъ, — и навредъ да се провиратъ...
Дошли отъ робски край да [illegible]
Поминъкъ между простит

Тѣзь граматици вливатъ ядъ въ кръвьта ни
Чрезъ тройственното източно искуство:
Ласкателство, лъжовность и коварство...
Хвърлете въ мущурака шепа аспри:
Безъ двоумѣние Гъркътъ ще влѣзе
Въ нечистотията, — ще ги извади!
Парата — казва той — безъ миризма е!
Гъркътъ е астрономъ, жрецъ, математикъ,
Евнухъ, любимецъ на болярка, лѣкарь,
Хороиграчъ, вълшебникъ, живописецъ,
Поетъ и руфиянъ; той знае всичко, —
И всѣко знанье, всѣка майстория,
И всѣко хитроумство той измѣрва
Съ едно мѣрило — крайгодишний приходъ!..
... Ахъ, тая гръцка мждрина!.. Попитахъ
Единъ Тивиецъ какъ се разпознава
Великий Гений; той ми отговори:
„— Приходоносенъ Гений — ето Гений
„Сжшински; вѣщина ненаградена
„Прилича на ловидба въ пусто по́ле...—“
Когато дойде чумата въ Помпея,
Епикуреецътъ Евтихий каза:
„— Комуто трѣба заразочиститель,
„Съ парички пазвата си да напълни;
„Златцé запазя отъ болежъ прилѣпчивъ!—“

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Нимà Гъркътъ е безусловно подълъ, —
Нимà е той безчестенъ по природа, —
По търса лихъ?

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Така е, драгий Друзе!
Отличенъ мамникъ и полъстникъ, Гъркътъ
Е първий откривачъ на туй що вредомъ
Зовжтъ безсрамие; той се надваря
Въ лукавщини съ площадский жбовадецъ,
Омайва ни, прилѣпва на гърба ни
Катъ октоподъ, изсмуква ни, — и послѣ
Се гаври съ насъ... За него нема лоши
Или добри нѣща; за него нема

Противорѣчия: той ще напиши
Едновременно бѣсна дитирамба
За бога Бахуса, и химнъ умиленъ
Въ честь на моминската свѣнливость...

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Нищо
Добро не може, значи, да излѣзе
Отъ Еллинъ?

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Хе, срѣщу добра заплата
Той е способенъ дори честно дѣло,
Дори полезенъ подвигъ да извърши!..

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Каква умраза противъ всичко гръцко!

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Софиста мразѣ, драгий мой, кощуна
И психопата мразѣ... Ненавиждамъ
Душевно кекавий мѫжъ...

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,
(Смѣе се:)
— Сирѣчь Гърка!

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Най-послѣ, тъй да бѫде... Въ мене има,
Признавамъ го, запасъ неисчерпаемъ
Отъ жлъчка и прѣзрѣнье противъ всѣко
Елинофилство, — тоесть противъ всички
Любители на модната провала...

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Пази се! Ще те обвинѣтъ че мразишъ
Културността, свободната идея...

Сенаторъ Туллиу[illegible]ъ

— Та между гръкоманств
Що общо има?

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ.

— Всѣки Гъркъ минава
За внукъ на Прометея!

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Да! Но ние
Сме длъжни да извадиме на явѣ
Тъзь псевдо-прометейщина, — да кажемъ
На своитѣ наивни еднородци: —
„— Южанинъ, сикофантъ, софистъ — това е
„Единосѫщна тройка, змѣй триглавецъ!
„Търсете всичко, всичко, у Софиста, —
„Срамъ скришенъ и безочливость публична,—
„Чевръстина атлетска, философско
„Умѣние и сводническа ловкость, —
„Но не търсете благороденъ поривъ,
„Подбуда чиста, братско състраданье,
„Самоотверженность, сияйна вѣра
„И сила жизнерадостна у него! —“
(Късо мълчание.)
Па да ти кажѫ ли? Захванѫ вече
И наший Римлянинъ да проумѣва
Що значи просвѣтитель гръцки, — що сѫ
За хора тѣзь дидаскали чутовни...
Да, наший сънародникъ простодушенъ,
Незлобивий потомъкъ на Ромула
Захванѫ вечь да се гнуси отъ тѣзи
Одумници Атински, що хлевустѫтъ
На дѣсно и на лѣво, чернѫтъ всичко,
Къмъ боговетѣ съ камъни замѣрятъ,
И въ изтупленьето си би желали
Да се продъни тѣхний Зевсъ въ земята...

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ.

— Къмъ боговетѣ съ камъни замѣрять?
Подобно обвинение азъ слушамъ
За първи пѫть!

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ.

— Недѣй забравя, друже,
многото науки гръцки

Най видно, първо мѣсто занимава
Днесь свещенството! У Гърка нема
Ни капка уважение и почеть
Къмъ праотеческа светиня! Смѣшна
Се вижда нему вѣрата на тѣзи
Които сж създали съсъ плътьта си
Плътьта му — и кръвьта му съсъ кръвьта си, —
Умрѣли сж — да заживѣжтъ въ него...
Гъркътъ не знае да зачита догми
У друговѣрци, — той не разумѣва
Какъвъ величественъ призивъ се крие
У всѣкакъвъ религиозенъ символъ, —
Призивъ къмъ неизмѣнннтѣ закони
Що управляватъ свѣтскитѣ стихии, —
Призивъ къмъ неисказаната благость
Която бди надъ всички живи твари...
Гъркътъ не вижда колко е свещенна
И велемощна вѣрата на клетий
Скиталецъ, вѣрата на всички голи
И боси, вѣрата на увдовѣлий
И на осиротѣлий, на убогий,
На унижений и на оскърбений;
Не вижда той каква небесна манна
Се крие въ тая вѣра за избава —
Въ божествената вѣра за възмездность
Отвждъ-гробовна, за всевѣчна правда...
...Не чувашъ ли тѣзь вопли, въ покорений
Коринтъ? Дѣца, жени безъ брой, въ плѣнъ взети,
Проклинатъ горко своя погубитель, —
Ржцѣ издигатъ къмто небесата
И викатъ: — Боже, що си ни забравилъ?..
Въ туй време мръснодумецътъ-дидаскалъ,
Единородецъ тѣхенъ, въсклицава
Отъ своята катедра: „— Нема Господь! —“
Забѣгнжлъ въ Римъ, кждѣто е сполучилъ
За старини подслонъ да си намѣри,
Тозь лошотникъ се хвърга като бѣсенъ
Връхъ давящитѣ се, — и имъ говори: —
„— Вий се улавяте у ·ка;
Потрѣбна вѣра, въ

Азъ ще потжпчж вѣрата ви, мрете
Безжалостно, бездушно, безнадеждно! —“
. . . . . .
. . . . . .

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Защо ни бѣше, друже, тая дивость,
Тозь прѣдвѣковенъ обичай, тазь срамна
Нелѣпица, — въ единъ народенъ праздникъ
Да смисаме публично сквернодумство?

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Тозь обичай, макаръ да е наслѣдство
Отъ старовремски нрави, е полезенъ...

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Полезенъ?!

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Да, полезенъ! Въ него има
Блестящъ и многозначащъ символъ!

Сенаторъ Емилиусъ Друзусъ,

— Полза
Отъ попържнн хамалски! Символъ въ храчки!

Сенаторъ Туллиусъ Албинусъ,

— Тъй!. Слава, гавра, — то сж двата края
На всѣки подвигъ человѣшки!. Праздникъ
Безъ волни приказки, — това е гозба
Безъ соль!. До великана трѣба шутошь,
До всенародния благотворитель
Потрѣбенъ е бездушникъ людоѣдецъ!..
... Тозь божий свѣтъ е тъй направенъ, друже,
Щото добро и зло — ужъ несъвмѣстни
Стихии — образуватъ смѣсъ всегдашенъ...
Задъ всичко сяйно се простира сѣнка, —
Задъ всѣка радость се таи чернило, —
Задъ всѣка истина мамило крий се...
Когато тържествува и ликува,
Държавникътъ не трѣба да забравя

Че завистьта и злобата го дебнѫтъ,
Че вѣроломството край него лази —
И примки — прѣдъ нозѣтѣ му — подхвърля...
Не трѣба да забравя висший властникъ
Че вързлитѣ сѣячи на умраза
Не си почиватъ, и че тая хидра
Безмилостна, която се нарича
М е ж д у о с о б и ц а, не е далече
Отъ веселитѣ праздненства публични!..

Край на първата часть.

София, 25 Май 1902 г.

Ст. Михайловски.

Райския ключарь

Идиллия

Отъ **П. Ю. Тодоровъ.**

Дойде най-подиръ и до нея редъ. — Майчина клетва ли я застига, тежъкъ грѣхъ ли бѣ сторила: единъ по единъ да се изредѫтъ прѣдъ очи ѝ синове и дъщери, сама саминка да остане на старини . . . . Ката вечерь щомъ плавооки дѣвойки нарамѫтъ менци за вода, съпикасваха я приседнала на прага прѣдъ синьото езеро, сѣкашъ се вслушва въ дрѣмливия шепотъ на смарагдовитѣ вълни. Мудно като на сънь се редеше всичко прѣзъ главата ѝ. — Въ неволя и сиромашия не позна тя младость, — че не можа да отдъхне и на стари години. Такъвъ късметъ. Остави я мѫжъ ѝ съ орлякъ дѣца — едно прѣзъ друго по-дребни. Не си доѣде, не си доспа, тѣхъ да отгледа. Подрасте Петъръ, тъкмо да си вземе хлѣба на ржка, старъ бащинъ запаятъ да поднови, и кривна вратъ, пощурѣ по гурбеть — не можа да види отъ синъ помощь. А като разпнаха учителя имъ, като ги погнаха, и тя не сѣти мира — да го крие и да му бере грижата. — Не ѝ стигаше туй, ами и родни и съсѣди единъ прѣзъ други вървяха на кръчмата да я поджегватъ още повече.

— Непрокопсанъ синъ си родила, думаха едни.

— Дошелъ царство да обръща, свѣтъ да размирява, го коряха други.

Ужъ да се оттърве отъ голѣмци, че и на нея да свѣтне прѣдъ очи,—дигна се и забѣгна на далечъ да се не връща вече. А като на пукъ тръгнаха една по друга вѣсть: този чулъ — тукъ го погнали, съ камъни щѣли да го притрепѫтъ; онзи разправя: кържии го срѣщнали еди-гдѣ да се скита немилъ недрагъ, докато въ късна полунощь моренъ пѫтникъ се отби на кръчмата и съ грозни думи ѝ прѣкоси сърдцето. Въ да-

лечна латинска земя царски хора хванали Петра и наредъ съ всички му другари разпнали ги живи на кръстъ . . . .

— Какво разбра отъ живота си, като не сѣти младость, не видѣ мира и той? — въздъхваше клетата майка и сѣкашъ унесена въ шепота на есеньта се забравяше на прага.

Полека-лека се завръщаха отъ вода дѣвойки, вечерна позлата обагряша стволясти дървеса, издалечъ подемаше се хлопотъ на звънци и отъ кѣмъ Божи-гробъ се протачаше керванъ катъри съ кошове оливи и портокали, тръгнали на дълга пѫтя. Старъ бѣлобрадъ керванжия се отбиваше да почине при нея на прага и тихомъ подемаше да я раздумва:

— Тѣзи, които на живината му го гониха и клѣха, вижъ, измрѣха и отъ тѣхъ поменъ не остана, а сина ти свѣтецъ го прозваха тукъ и Господъ на небето ключоветѣ отъ рая му далъ . . . .

— Дано баримъ на онзи свѣтъ види мира . . . . — въздъхваше тя. И чакъ по късна вечеря, кога всичко задрѣме околовръсть, майката на Петра се прибираше въ рибарската си колиба. Хладенъ есененъ дъждъ ръмеше въ нощьта, земята се разтиквяше наоколъ и студенъ вѣтъръ, като закъснѣлъ пѫтникъ, хлопаше по прозорци и врати. Тя сама се свиваше край огнището и салтъ съ едно се утѣшаваше: като е сипъ й на таквозъ мѣсто въ рая, все и нея нѣма да остави занемарена . . . . Дори понѣкога като се размисляше сама си думаше, да й вземе Господъ душата, па и тя да се прибере по-скоро при него . . . .

Ала кога въ мъглива зимна вечерь сѣти послѣдния си часъ и смъртна хладина полази тѣлото й, сѣкашъ й домилѣха всички земни тегла и неволи, закръсти се, замоли се прѣдъ иконата — да й продължи Господъ днитѣ: баримъ Великдень да дочака . . .

Но бѣ се вече запѫтила и прѣди тъмни зори се озова прѣдъ райскитѣ порти. — Още въ вълшебно сияние грѣеше пълната луна, по ведри небеса клюмаха съмливи звѣздици, бистъръ потокъ съ притаенъ гласъ бъблеше нататъкъ край росни брѣгове.

— Заспали дълбоко, ама да прощава — нѣма да чакамъ до зори... Ще го събудѫ... — зачука тя на портитѣ.

Непробудно тихо спѣха праведнитѣ, — ни злоба, ни присмивка будеше тука тѣхния миръ. Тя се поуслуша, обърна се насамъ-нататъкъ, никой се не обади. Захлопа още по-силно.

„Пъй че нетърпеливъ гость иде, какво се е разхлопалъ, сѣкашъ не може да почака малко . . .“ — се надигна найподиръ свети Петъръ и затри сънливи очи. Па дигна ключоветѣ и тръгна да отваря.

— Кой се е наканилъ толкозъ късно? — запъхна ключъ въ портитѣ той.

— Не се сърди: Азъ додохъ, Петре, азъ — не ме ли позна? Майка ти . . . поде запъхтяна отвънъ рѣчь тя.

— А-а, ти ли си мале?—свъси вѣжди Петъръ и се застоя на мѣстото си. Цѣлото му тѣло пламна; той сви юмруци, като да задържи мѫжка сила: макаръ и майка му да е, пакъ нѣма да я пусне! Затуй го Господь направи пазитель на рая — никого да не познава . . .

— За нечестивитѣ нѣма мѣсто при Господя! — дигна вѣрна дѣсница той.

— Какво? Нѣма за мене мѣсто? . . . се стѫписа слисана на страна майката.

— Каквото правишъ — таквозъ и ще намѣришъ. Много, много е прогнѣвенъ отъ тебе Господь. Колко сюрмашки огнища си угасила, колко клетници отъ врата си върнала — нищо не ти се е откѫсвало отъ сърдце на сюрмахъ да помогнешъ . . .

— Ти пакъ и тука ли за сюрмаситѣ захвана? . . . — викна тя и сѣкашъ нѣщо я слови за гърло.

Синъ ѝ спокойно продължи: кога кръчма на кръстопѫтя държахме — базиргяни и ергени ли дойдѣха, ти отъ пълната ока ги черпеше, — сирмаси ли поискваха масло да си купѫтъ, ти съ ексика имъ го продаваше. Изъ цѣло село харчеше червения пиперъ размѣсенъ съ керемида; въ брашното туряше пепель, въ млѣкото вода. По чужди лѣси ходеше нощемъ да прибирашъ рибата, изтърсяше на съсѣди по бързеи кошчетата и пакъ нищо ти не постигаше . .

— Туй ли ми сѫ тежкитѣ грѣхове? — скръсти на гѫрди рѫцѣ тя. — Азъ мислѣхъ, като те е оставилъ Господь на таквозъ мѣсто, баримъ тукъ ума ти е дошелъ, че на този свѣтъ поче да видиш бѣли дни, а то . . . пакъ си ти, сѫщия. — Мойтѣ грѣхове сѣдна да нареждашъ . . . Ама отхрани ли ти едно дѣте, свъртѣ ли кѫща, запуши ли куминь на земята, та да знашъ какъ се хранѫтъ и подрастятъ дребни дѣца? . . . Доде ли веднѫжъ да ми помогнешъ, да ми отмѣнишъ рѫцѣтѣ, че и на мене отъ залиси да остане врѣме да помислиш за

душата си? — Като скиташе такъвзи несрѣтенъ погрижи ли се нѣкой да те прибере, ами пакъ на врата ми увисваше... Даваше и ризата си отъ гърба на сюрмаси, защото азъ прѣдѣхъ и те обличахъ... Ама не ме ли пущашъ — нѣма да ти се молѫ; азъ на тегло съмъ научена . . . — махна рѫка на него тя и сама се запѫти нататъкъ къмъ тъмната нощь на пъкъла, който клокочеше задъ рая.

Петъръ остана като втрѣщенъ на мѣстото си. — Мѫка ли черна—и тукъ изпитание ли грозно му прати Господь? Отмѣсти се едвамъ и приседна на страна подъ сѣнчастия дѫбъ, който дрѣмеше въ прѣддвѣрието на райскитѣ градини. — Румена зора щу се пропукваше, тихомъ едно на друго листата си подшушваха и сѣкашъ на ромопливия езикъ подкачаха невнятна приказка за стари отколѣшни години.

Едвамъ помни той баща си, кога съ лодката го водеше да обикалятъ талянитѣ за риба. Майка му го отхрани и отгледа и все на него се надѣваше, — като отрасне ще помогне и на други братя и сестри. . . И като стегна старата лодка, като си пое хлѣба на рѫката, сѣкашъ на всички свѣтна прѣдъ очи. Радваше се майка му, че ублажаваха радостьта ѝ и родни и съсѣди. . . Ала учителя имъ дойде въ тѣхното село и взе да прави чудеса. Тръгнаха подирѣ му и млади и стари. . . Той се прѣжали: да умре за Христовата вѣра, защото тамъ бѣше правдата и свѣтлината. . .

— И азъ умирамъ, викаше майка му — белкимъ толкозъ, мислишъ, ми се свѣтъ свиди? . . Да е само едно умиранье! — Ами невръстни дѣца на кого да оставѫ, кой ще ги погледне? . .

Петъръ не искаше и да чуй. Едни го прозваха непрокопсанъ, други лудъ. Той не трепна. — Словото Божие проповѣдваше вредомъ и за него и студъ и гладъ търпѣше. . . Колко пѫти голъ, гладенъ се завръщаше да види майка си и тя като го срѣщнеше изпокъсанъ, разплакваше се и пакъ го прибираше. Като гледаше той, какъ старата му майка се мѫчи на неволя да надвие, много пѫти му е дожалявало на сърдце, много пѫти го е налитало да остане при нея да ѝ помага. Но нали учительтъ казваше: който обича баща си и майка си да не тръгва подиръ мене! . .

Ранни зори вече трептѣха въ небесата, привѣтливо се здрависваше цвѣтъ съ цвѣтъ, а и ранобудни птички, сѣнати въ първа пробуда, подкършиха пѣсни наоко[illegible] всичко се

надигна да чака слънцето. Единъ слѣдъ другъ слѣпи и сакати, немощни и блѣдни тръгнаха да се миѫтъ нататъкъ по срѣбристия потокъ, който галеше крайбрѣжнитѣ цвѣтя и крадешкомъ отвличаше надолу свѣтливитѣ имъ милувки. Най-сетнѣ изъ лазурнитѣ пазви на вишнето се показа слънцето, чу се набожната утрѣнна молитва, отъ тукъ отъ тамъ се запоказаха праведнитѣ и всички се зачудиха въ недоумѣние, какво е смутило светеца, че е отпусналъ като грѣшникъ глава на гѫрди.

— Че тукъ самъ Господь му е отредилъ най-първо мѣсто. . .

— Да се мѫчѫтъ грѣшницитѣ . . . — си приказваха на страна дрипавия овчарь и стария епитропъ.

— Ехъ, въздъхна той и подигна глава, ами ако Господь те е пусналъ тукъ и най-добрѣ наредилъ и тогазъ ти дойде на умъ, че си грѣшенъ? . . .

— А-ахъ, да съмъ билъ грѣшенъ, Господь щѣше ли да ме пусне въ рая? — изкриви вратъ на друга страна лѣнивъ просекъ.

Петръ изглежда изъ подъ вѣжди само и нищо не продумва. А всички наоколъ се спогледаха съ свити раменѣ, сѣкашъ никой нищо не можа да разбере.

— Майка си повърнахъ азъ тази нощь отъ райскитѣ порти, която цѣлъ животъ за мене се е бъхтала и си е цедила очитѣ — азъ да бѫдѫ тукъ, пъкъ тя . . .? недовърши той. Отпрѣдъ му се изстѫпи гола циганка:

— Азъ да те научѫ, свети Петре, разгърна бърже дрипава улия тя—на майка ти едно врѣме се примолихъ да ми даде едно повясмо, иди я извлечи съ него изъ пъкъла: ако не й се е досвидяло кога ми го е дала, то . . . нѣма да се скѫса. . .

И светеца дигна повясмото па се запѫти къмъ пъкъла. Тамъ бѣше тъмна нощь. Още отъ далечъ ечеше гръмливата рѣчь на учени и стареи, буйни прѣпирни кипѣха между врачки и знахари и викове имъ се отекваха въ ритмиченъ звънъ на саби и щикове. . .

За природата на врѣмето[1]

Отъ **Г. Челпановъ**

(Прѣводъ отъ руски)

За реалностьта на врѣмето. — Врѣмето въ нашето съзнание се опрѣдѣля отъ количеството на образитѣ въ него. — За продължителностьта на „настоящето“. — Обемъ на съзнанието. — Експериментално изслѣдванье на перцепцията на врѣмето. — Врѣмето сѫществува само въ нашето съзнание.

Както видѣхме, прѣдставлението за пространство е такова съдържание на съзнанието, на което, разбира се, въ обйективния миръ съотвѣтствува „нѣщо“, но това „нѣщо“ никакъ не прилича на онова психическо съдържание, което то поражда въ съзнанието ни.

Сега ни прѣдстои да разгледаме въпроса за природата на врѣмето. Тоя въпросъ е отъ интересъ за насъ поради това, че врѣмето прѣдставява такава реалность, която нѣма нищо общо съ реалността на материялнитѣ прѣдмети. Ако нѣкой си зададе въпроса, сѫществува ли врѣме, и се помѫчи да отговори на него, той тозъ-часъ ще види, колко грѣшатъ защитницитѣ на материялизма, като твърдѣтъ, че въ свѣта сѫществува само материя, само материални явления, само онова, което можемъ да видимъ съ очи и да попипаме съ ржцѣ.

Въпросътъ за врѣмето е занимавалъ още умоветѣ на старитѣ мислители. Природата на врѣмето всѣкога се е считала като необикновенно загадъчна. Блажений Августинъ казвалъ: „Ако ме питашъ — какво нѣщо е врѣмето, азъ ще ти отговорѫ: не знаѫ. Но ако не ме питашъ, то знаѫ какво е“. Съ тия думи той е искалъ да каже, че нему е много добрѣ извѣстно врѣмето като конкретно явление, но да даде философски отговоръ на единъ въпросъ за сѫщностьта на врѣмето. Изглежда дори, като че е трудно да се отговори на тоя въпросъ. Че материялнитѣ прѣдмети сѫществуватъ, това ни се струва несъмнѣнно. Че сѫществуватъ камъни, растения, вода и пр., азъ могѫ лесно да се убѣдѫ. Могѫ да ги „видѫ“, да ги „попипамъ“, могѫ да се допрѫ до тѣхъ съ ржцѣ. Че сѫществуватъ даже и отдаленитѣ звѣзди

[1] Изъ неговата книга „Мозъкъ и душа“, която тия дни излиза въ български прѣводъ.

могѫ лесно да се убѣдѫ, като насочѫ погледа си къмъ тѣхъ. Но на кѫдѣ да насочѫ погледа си, за да видѫ врѣмето, — какъ могѫ да се допрѫ до врѣмето съ ржцѣ, за да се убѣдѫ въ неговата реалность? Прѣдметитѣ притежаватъ постоянна форма; напримѣръ, минералитѣ, растенията и др. днесь притежаватъ сѫщата форма, каквато сѫ притежавали и вчера; а врѣмето? То непрѣстанно тече, вѣчно се измѣнява, то е истинско perpetuum mobile, то нѣма никаква форма. То състои отъ настояще, минало и бѫдѫще. Но миналото в е ч е го нѣма, бѫдѫщето о щ е не е дошло, а сегашното е само една граница между миналото и бѫдѫщето. Дѣ е прочее врѣмето? Изглежда като-че-ли него съвсѣмъ го нѣма. Но въ сѫщность, разбира се, врѣмето сѫществува, защото ний говоримъ за него, измѣрваме го, служимъ си съ него въ нашитѣ измѣрвания. Какъ да се обясни това противорѣчие? Или по-вѣрно, какъвъ родъ сѫществувание притежава врѣмето?

За да отговоримъ на тоя въпросъ, нека разгледаме врѣмето отъ психологическо гледище, именно — какъ възприемаме или оцѣняваме врѣмето.

Че врѣмето е величина, едва ли би се намѣрилъ нѣкой да се усъмни. Ний казваме, врѣмето може да бѫде голѣмо, малко, по-продължително и по-непродължително. А какви срѣдства сѫществуватъ въ нашето съзнание, съ помощьта на които можемъ да опрѣдѣляме величината или продължителностьта на врѣмето?

Ще забѣлѣжимъ, че при опрѣдѣлянье продължителностьта на врѣмето или при оцѣнка на врѣмето ний можемъ да правимъ такива грѣшки, каквито при възприеманье на пространството не могѫтъ се случи. Напримѣръ, единъ и сѫщиятъ интервалъ врѣме, — единъ день, прѣкаранъ въ интересно пѫтешествие, — ни се струва, при спомнюванье, равенъ на цѣла недѣля, а тоя сѫщия день, прѣкаранъ отъ другиго въ мѫчително очакванье, ще му се стори равенъ на цѣли десеть години; такъвъ сѫщо день, прѣкаранъ въ еднообразна работа, може да ни се стори като единъ часъ. Такива грѣшки, които ставатъ при опрѣдѣлянье на врѣмето, нѣматъ нищо аналогично при оцѣнка на пространството. Никой не би отъждествилъ по голѣмина паметника на Богдана Хмелницки съ храма на Св. София. Отъ какво произлизатъ тия грѣшки?

За да отговоримъ на тоя въпросъ, ще се условимъ да наричаме о б р а з ъ всичко онова, което остава въ нашето съзнание слѣдъ какво и да било впечатлѣние или вълнение, — съ една дума, слѣдъ всичко прѣживѣно въ съзнанието. Подиръ туй лесно можемъ да разберемъ, съ какви срѣдства разполага нашето съзнание за измѣрванье продължителностьта на врѣмето.

„Врѣмето въ нашето съзнание се измѣрва съ количеството на о б р а з и т ѣ“, казватъ нѣкои психолози. Че това прѣдположение е правилно, може да се потвърди съ цѣлъ редъ факти.

Прѣди всичко, оцѣнката на врѣмето въ спанье ясно показва, че количеството на образитѣ играе най сѫществена роль. Така, спанье, което е траяло твърдѣ кратко врѣме, но е изпълнено съ много сънища, може да ни се стори твърдѣ продължително, и

обратно, спанье, което е траяло дълго, но е било запълнено съ малко сънища, ни се струва непродължително.

Защо единъ день, прѣкаранъ въ интересно пѫтешествие, ни се струва толкова дълъгъ? Защото въ врѣме на пѫтуванье ний срѣщаме масса нови събития, картини, лица и явления, които живо ни интересуватъ и произвеждатъ върху насъ дълбоко впечатлѣние. Затова, когато си спомняме за тоя день, въ нашето съзнание се възобновяватъ множество прѣдставления или образи, които и сѫ причината, щото деньтъ да ни се струва продължителенъ.

Извѣстниятъ английски опиофагъ Де-Кинси разказва за себе си, че подъ влияние на отравянье съ опиумъ той виждалъ на сънь интервали врѣме, равни на столѣтие и хилядолѣтие, въобще такива интервали врѣме, които лежѫтъ далечъ извънъ границитѣ на човѣшкия опитъ. Това може да се обясни тъй: опиумътъ, като възбужда нервната система, извиква въ съзнанието такива въспоминания или образи, които сѣкашъ за винаги сѫ били изчезнали изъ съзнанието, и тѣзи именно многочислени образи причиняватъ това, че врѣмето ни се струва продължително.

Сѫлли сравнява нѣкои иллюзии на врѣмето съ иллюзиитѣ на растоянието въ пространството. „Погледнете — казва той — на Юнгфрау отъ Венгерналпъ; ще ви се стори, че прѣзъ дълбоката долина, която ви отдѣля отъ ослѣпително-бѣлия ледникъ, би могли да хвърлите камъкъ. Причината на тая иллюзия се крие въ това, че между васъ и тия ясни очъртания нѣма нищо, освѣнъ прозраченъ въздухъ, и вий си казвате: това е съвсѣмъ близко. Подобно на това, и събития, които силно сѫ ни покъртили, ни се струватъ неотдавнашни — станали едва ли не вчера; това се обяснява съ туй, че ний не можемъ да прѣминемъ въ въображението си междулечнитѣ събития: послѣднитѣ сѫ изчезнали, а първитѣ се изправятъ прѣдъ насъ като тая планина. Ако подиръ туй ви напомнѫтъ годинитѣ, които ви отдѣлятъ отъ тия важни събития, вий казвате: „възможно ли е това“? А ето още единъ примѣръ, който потвърдява влиянието на количеството на образитѣ при оцѣняванье продължителностьта на врѣмето. Героятъ на единъ романъ, слѣдъ завръщанье въ родното си село, подиръ седемгодишни скитания, възклицава: „седемь години сѫ се изминали откакъ съмъ напусналъ родната стрѣха, откакъ съмъ излѣзълъ отъ дома! А струва ми се, че има повече отъ седемдесеть: толкова нѣща станаха прѣзъ туй врѣме. А като погледнѫ на селото, на черквата, струва ми се като да съмъ ги видѣлъ прѣди седемь деня“. Нѣмскиятъ психологъ Лазарусъ ето какъ обяснява този парадоксъ. Голѣмото разнообразие прѣживѣни събития отъ деня, когато героятъ е напусналъ родното си мѣсто, възникватъ сега въ неговата душа; въ бързо редуванье възникватъ въ душата му и образитѣ изъ неговитѣ скитания. Тѣ се разрастватъ и летѫтъ единъ слѣдъ другъ, додѣто захване да му се струва, че сѫ изминали десетки години... Слѣдъ туй, вѫтрѣшниятъ погледъ се отвръща отъ всичко прѣживѣно; външния погледъ се насочва къмъ селото, къмъ черковния покривъ и живо изпъква

прѣжниятъ тѣченъ образъ; той му се струва малко измѣненъ; затова всичко му прави такова впечатлѣние, като да не се е минало и една недѣля отъ деня, когато ги е видѣлъ послѣденъ пѫть.

Тия нѣколко примѣра ни показватъ по най-ясенъ начинъ, че врѣмето ни се струва най-продължително, когато съзнанието е изпълнено съ най-голѣмо количество образи.

Изглежда обаче като че количеството на образитѣ не е единственниятъ фактъ, който опрѣдѣля нашата оцѣнка на врѣмето. Има факти, които на гледъ правѫтъ несъстоятеленъ тукущо приведения принципъ. Тъй напримѣръ, врѣмето, прѣкарано въ очакване, въ скука, ни се струва много продължително. Въ тъмница даже и твърдѣ кратки интервали врѣме ни се струватъ извънредно продължителни. Когато очакваме нѣкое рѣшително събитие, врѣмето ни се струва да се тътре много мудно.

Да вземемъ по-прости примѣри: затворете си очитѣ и чакайте до като ви кажѫтъ, че се е изминала една минута. Врѣмето ще ви се покаже необикновенно продължително. На пръвъ погледъ тия случаи не могѫтъ да се подведѫтъ подъ горѣприведеното правило. Като-че-ли тукъ продължителностьта на врѣмето не се мѣри съ количеството на припомненитѣ образи.

Дѣйствително, въ очакването, може би, се явява новъ факторъ, въ сила на който врѣмето ни се струва продължително, но при обясняване на тѣзи явления трѣбва да не изпущаме изъ прѣдъ видъ това обстоятелство, че оцѣнката на врѣмето при казанитѣ явления бива различна, споредъ туй, дали обръщаме внимание на врѣмето въ момента, когато го прѣживяваме, или въ момента, когато си спомняме за него.

Това различие можемъ поясни съ слѣднитѣ примѣри. Врѣмето, при болесть, напримѣръ, ни се струва много дълго. Единъ мѣсецъ, прѣкаранъ въ боледуване, изглежда равенъ на цѣла година; но когато болестьта прѣмине и ний си спомняме за врѣмето на боледуването, то ни се струва непродължително. Въ скука ни се струва като-че ли врѣмето се тътре твърдѣ бавно, но когато отсетнѣ си припомняме прѣживѣното врѣме, то ни се струва непродължително, защото врѣмето, което сме прѣкарали въ скука, ний запълняме съ неголѣмо количество спомени, събития. По такъвъ начинъ, и тия случаи се обясняватъ съгласно съ горѣ-указания принципъ. Само че въ тѣхъ не бива да смѣсваме момента, когато ний, като прѣживяваме тия събития, така да се каже, се вслушваме въ тѣхното течение или протестираме противъ тѣхъ, — съ момента, когато си спомняме за тѣхъ. Въ този послѣдния случай ний, безъ съмнѣние, оцѣняваме врѣмето по количеството на образитѣ, които внасяме въ него.

Отъ приведенитѣ примѣри, струва ни се, ясно личи тѣсната връзка между оцѣнката на врѣмето и образитѣ, които пълнѫтъ нашето съзнание. Могло би дори да се помисли, че тая съвъкупность на образитѣ е напълно достатъчна, за да се образува прѣдставление за врѣме; но такова заключение би било неправилно, защото въ сѫщность само съвъкупностьта на образитѣ съвсѣмъ

не е достатъчна; нуждно е още да има между тѣхъ опрѣдѣлена връзка и именно връзка отъ такъвъ родъ:

Ако въ нашето съзнание би се явявали редъ образи A, B, C, но тъй, че когато слѣдъ A се явява B, A вече да е изчезнало и когато слѣдъ B се появи C, и B да е изчезнало отъ съзнанието и т. н., то никакво прѣдставление за врѣме не може да възникне у насъ. За да може да стане това, необходимо е, щото въ това врѣме, когато въ нашето съзнание има елементъ B, да присѫтствуватъ и елементитѣ C и A. Нуждно е, така да се каже, щото въ нашето съзнание да има най-малко три елемента, които да стоѣтъ едно съ друго въ взаимна свръзка. Това е именно, което въ обикновения говоръ се обозначава съ израза моментъ на настояще, минало и бѫдѫще. Настоящето е оная точка, отъ която ний съзерцаваме миналото и бѫдѫщето.

А какво нѣщо е самото настояще? Споредъ мнѣнието на ония, които считатъ врѣмето като нѣщо непрѣкѫснато, подобно на математическа линия, „настоящето“ е само граница между миналото и бѫдѫщето.

Споредъ обикновеното прѣдставление, настоящето е кратъкъ мигъ; сравняватъ го съ острието на ножа; споредъ думитѣ на поета, „моментътъ, за който говоря, е вече далечъ отъ мене“. Такова прѣдставление за настоящето е резултатъ на математическо схващанье на врѣмето, — като нѣщо, което непрѣкъснато тече. Тогазъ, разумѣва се, настоящето е само точка, прѣдѣлъ между миналото и бѫдѫщето, но ако разгледаме въпроса за врѣмето отъ психологическа гледна точка, то ще видимъ, че онова, което наричаме „настояще“, не е кратъкъ мигъ, а има извѣстна продължителность, тъй че би могли да го сравнимъ съ една обсерватория, отъ които съзерцаваме миналото и бѫдѫщето.

За да рѣшимъ въпроса за продължителността на настоящето, ще разгледаме, какъ психолозитѣ опрѣдѣлятъ така наричания „обемъ на съзнанието“. Подъ думата „обемъ на съзнанието“ се разбира онова количество впечатлѣния, което можемъ да задържимъ въ съзнанието си въ извѣстенъ моментъ отъ врѣме. Нѣкои отъ старитѣ философи сѫ мислѣли, че ний въ единъ моментъ можемъ да задържимъ въ съзнанието си само едно впечатлѣние, други — двѣ, трети — шестъ и т. н. По-голѣма опрѣдѣленость придоби този въпросъ едвамъ въ сегашно врѣме, когато стана възможно ползуваньето отъ експерименталния методъ на изслѣдванье.

Когато се правѣтъ експерименти върху обема на съзнанието, явява се необходимо да се изпълнява слѣдното условие. Когато ни се дава извѣстна редица впечатлѣния, ний можемъ да считаме, че тѣ се намиратъ въ нашето съзнание едноврѣменно само въ ония случаи, когато първото впечатлѣние още се намира въ съзнанието въ онзи моментъ, когато влиза въ съзнанието послѣдното впечатлѣние, тъй че първото и послѣдното впечатлѣние да задържаме въ съзнанието си сѣкашъ съ еднаква неность. Напримѣръ, ако ни е дадена цѣла редица [illegible] C, D, E, F, ний само въ такъвъ случай мо[illegible] каже [illegible] редица

впечатлѣния се намира въ нашето съзнание, когато първото впечатлѣние A се мисли или схваща отъ насъ все тъй ясно, както и послѣдното F.

За експериментиранье е най-добрѣ да се избиратъ звукови впечатлѣния, именно кратки, отчаслечни удари, отдѣлени единъ отъ другъ чрѣзъ малки интервали врѣме. За тая цѣль можемъ да си послужимъ съ метрономъ, въ който посрѣдствомъ прѣмѣстванье на една малка тежина по пръчицата можемъ да произведемъ звукови впечатлѣния, отдѣлени едно отъ друго съ каквито искаме интервали. Къмъ метронома се прикрѣпя особено приспособление, съ помощьта на което можемъ, когато поискаме, да го спремъ или да го пуснемъ да върви. По този начинъ можемъ да произведемъ цѣлъ редъ еднородни звукови впечатлѣния. Слѣдователно, трѣбва да опрѣдѣлимъ, какво количество такива впечатлѣния можемъ да задържимъ въ нашето съзнание въ единъ моментъ — съ по-голѣма или по-малка ясность. Отъ изслѣдванията излѣзло на явѣ, че ако вземемъ дванадесеть такива впечатлѣния, отдѣлени едно отъ друго съ интервали, равни приблизително на $^1/_5$ отъ секундата, то ще имаме тъкмо онова количество впечатлѣния, което можемъ да задържимъ въ съзнанието си съ най-голѣма ясность. Това количество впечатлѣния и опрѣдѣля обема на съзнанието.

По такъвъ начинъ можемъ да опрѣдѣлимъ максималната продължителностъ на настоящето. То е именно $^1/_5 \times 12 = 2—3$ секунди. Това е, тъй да се каже, най-голѣмата продължителность на настоящето; но може да се опрѣдѣли и най-малката му продължителность. За тая цѣль постжпваме по слѣдния начинъ. Както е извѣстно, въ електрическата машина появяванъето на искритѣ се придружава отъ единъ характеренъ трѣсъкъ. Искритѣ могжтъ бавно да слѣдватъ една подиръ друга, тогава звуковетѣ, които издава машината, ще бжджтъ отдѣлени единъ отъ другъ съ ясно уловимъ интервалъ врѣме. Но искритѣ могжтъ да слѣдватъ една подиръ друга съ такава бързина, че два послѣдователни звука да се сливатъ единъ съ другъ. При такива условия може да се намѣри най-малкиятъ интервалъ врѣме, който е нуженъ, за да не могжтъ двата звука да се сливатъ единъ съ другъ. Намѣрено е, че той се равнява на $^1/_{500}$ отъ секундата. Това е, тъй да се каже, онзи най-малъкъ интервалъ врѣме, който сме въ състояние да възприемемъ. Това е минимумъ на настоящето. И така „настоящето“ състои отъ опрѣдѣленъ интервалъ врѣме, който лежи между $^1/_{500}$ и двѣ до три секунди.

Противъ положението, че врѣмето се измѣрва съ количеството на възприеманитѣ образи, могжтъ да ни противопоставжтъ като възражение тѣзи двѣ положения: 1-во, че имаме усѣщанье на праздно, неизпълнено врѣме, въ което не влагаме никакво съдържание; 2-ро, че притежаваме способностьта да оцѣняваме такива кратки интервали врѣме, въ които едвамъ могжтъ се вмѣсти каквито и да били прѣдставления.

Но и едното и другото възражение е неоснователно. Ний нѣмаме усѣщанье на праздно врѣме. Такова усѣщанье

е тъй невъзможно, както е невъзможно усѣщанье на праздно пространство. Въ нашето съзнание всѣкога има какво да е съдържание, било отдѣлни прѣдставления, било откѫслеци отъ фрази, думи, било, най-сетнѣ, усѣщания отъ нашето дишанье, отъ пулса и др. т.

Що се отнася до нашата способность да оцѣняваме кѫси интервали врѣме, то изслѣдванията показватъ, че, по всѣка вѣроятность, въ основа на тая оцѣнка лежѫтъ всѣкога нѣкакви усѣщания, свързани съ дѣятелностьта на нашия организъмъ (мускулно усѣщанье, — усѣщанъето, свързано съ дишанъето, съ циркулацията на кръвьта и др. т.)

Това обстоятелство, че при оцѣнки на врѣмето играѫтъ такава важна роля разнитѣ усѣщания, свързани съ дѣятелностьта на организма, ни дава възможность да прокараме една аналогия между възприеманъето на врѣмето и между усѣщанията, напримѣръ на боитѣ, на звука. На сѫщото основание, на което казвахме, че ако би се явило нѣкое сѫщество съ организация, различна отъ нашата, то би възприемало други бои и звукове, а не каквито възприемаме ний, — на това сѫщо основание можемъ да кажемъ, че ако бѣхме устроени другояче, ний щѣхме да възприемаме и врѣмето другояче, не както го възприемаме сега, а това доказва, че врѣмето не притежава обйективно сѫществуване, а има чисто субйективенъ характеръ.

Херберть Спенсеръ, за да даде по-ясно прѣдставление за независимостьта на нашата идея за врѣме отъ физическата ни организация, — за да покаже, каква би могла да бѫде перцепцията на врѣмето у сѫществата, които притежаватъ организация, различна на нашата, привежда за примѣръ комара. За да си прѣдставимъ, какво прѣдставление за врѣме може да има единъ комаръ, нека се възползуваме отъ тия данни. Комарътъ въ врѣме на хвърченье произвежда онзи характеренъ звукъ, който се нарича свистенье. Тоя звукъ, по всѣка вѣроятность, се произвежда отъ ударитѣ на крилата му, — около 15.000 въ секундата. Ако си прѣдставимъ, че комарътъ при размаха на своето крило изпитва сѫщото, което ний изпитваме при такова мѣрно движенье на ржката си нагорѣ и надолу, което трае една секунда, то можемъ да кажемъ, че, тъй като всѣки ударъ на крилото му трае $^1/_{15000}$ отъ секундата, то комарътъ въ една секунда прѣживява сѫщото, което ний прѣживяваме въ 15.000 секунди, т. е. нѣщо въ петь часа. Съ други думи, нашата секунда е равна на 15.000 секунди на комара. (Разумѣва се, ако би могли да прѣдполагаме, че психическиятъ животъ на комара е аналогиченъ на нашия). Отъ това е ясно, колко грѣшѫтъ поетитѣ, които тъй често ни говорѫтъ за ефемерностьта на живота на еднодневнитѣ мушици и др. т. Очевидно, въ своитѣ жалби за скороточностьта на тѣхния животъ тѣ не могѫтъ да се освободѫтъ отъ антропоморфната гледна точ[illegible]

Знаменитиятъ естественикъ Ерист[illegible] Берт[illegible] рисува нагледно зависимостьта на перц[illegible] за вр[illegible] измѣнението на нашата физическа орга[illegible] Измѣн[illegible] хожда отъ прѣдположението, че скорост[illegible] ленъе

мира въ зависимость отъ скоростьта на пулса и се измѣнява паралелно съ нея. Ако е така, ний лесно можемъ да разберемъ, какъ може да се измѣнява нашето прѣдставление за врѣмето въ свръзка съ измѣнението на пулса. Ний можемъ, напримѣръ, да прѣдположимъ, че човѣшкиятъ животъ, който обхваща дѣтство, зрѣла възрасть и старость, е редуциранъ на единъ мѣсецъ, и човѣшкиятъ пулсъ бие хиляда пѫти по-скоро; тогава и неговото мисленье би се извършвало хиляда пѫти по-скоро отъ сега. И перцепцията на врѣмето коренно би се измѣнила, именно, тъй като нашето мисленье е станало по-бързо, то ний ще бѫдемъ въ състояние да възприемаме такива движения, които сега не сме въ състояние да възприемаме вслѣдствие на тѣхната извънмѣрна скорость. Така, напримѣръ, хвърченьето на куршума сега ний не можемъ да възприемаме; но ако се ускорѣше нашето мисленье, ний, по всѣка вѣроятность, би възприемали хвърченьето на куршума сѫщо, както сега възприемаме движението на парната машина, на трамвайната вагонетка и др. т. Но затова пъкъ съвсѣмъ не би били въ състояние да възприемемъ бавнитѣ движения. Ако, по-нататъкъ, нашиятъ животъ би билъ редуциранъ на 40 минути, то трѣвитѣ и цвѣтята би ни се стрували така неизмѣнни, каквито ни се струватъ сега планинитѣ. За растеньето на развивающа се пѫпка ний не би могли да научимъ нищо въ продължение на своя животъ, както нищо не научаваме непосрѣдственно за великитѣ геологически прѣврати на земното кълбо. Ний не би виждали движенията на животнитѣ, защото тогава тѣ би били за насъ твърдѣ бавни; най-многото, което би могли да направимъ, би било да з а к л ю ч а в а м е за тѣхъ — съвършенно тъй, както правимъ сега по отношение къмъ движението на небеснитѣ свѣтила.

Но да допуснемъ сега, че човѣшкиятъ животъ, вмѣсто да се скѫсява, би захваналъ да се удължава; тогава би се получила съвсѣмъ друга картина. Нека, напримѣръ, пулсътъ на човѣка и неговитѣ възприятия се извършваха 1.000 пѫти по-бавно и нека прѣдположимъ, че животътъ му се продължава 80 хиляди години. Тогава онова, което сега прѣживяваме въ 80 години, би прѣживявали въ една година. Онова количество събития, които сега се падатъ на една година, би се паднали на 8 часа. Тогава въ течение на четири часа ний би видѣли, какъ земята се покрива съ снѣжна пелена; какъ тая пелена захваща да се топи; какъ трѣвитѣ и цвѣтята захващатъ да растѫтъ, дърветата да даватъ плодове, и сетнѣ би видѣли, какъ цѣлата тая растителность пакъ повѣхва. Деньтъ и нощьта би се мѣнявали като тъмни и свѣтли мигновения, и слънцето би прѣлитало по небесния сводъ съ бързината на метеора. — Нека човѣшкиятъ животъ стане още хиляди пѫти по-бавенъ: тогава различието между деня и нощьта съвършенно би се унищожило, пѫтьтъ на слънцето би ни се струвалъ като блѣстяща дѫга на небето, — както движащия се разпаленъ вѫгленъ ни се вижда като огненъ кръгъ. Растителностьта съ шеметна бързина непрѣстанно би се развивала и пакъ би повѣхвала. Но стига! И тия примѣри сѫ вече достатъчни, за да се-

убѣдимъ въ това, че врѣмето е нѣщо, което зависи отъ нашата физическа организация въ сѫщия смисълъ, въ който зависи и усѣщанъето на звука и на боитѣ.

Но тая аналогия може да се прокара по-далечъ и да се попита: въ обѣективния свѣтъ какво съотвѣтствува на врѣмето въ нашето съзнание? Както на нашитѣ усѣщания на свѣтлина или на бои въ обѣективния свѣтъ съотвѣтствуватъ извѣстни вълнообразни движения, така и на врѣмето въ нашето съзнание съотвѣтствуватъ извѣстни равномѣрни, периодически движения. Напримѣръ, у първобитния човѣкъ пръвъ импулсъ за образуванье на идеята за врѣме даватъ периодическитѣ движения на небеснитѣ свѣтила, равномѣрната смѣна на деня и нощьта, тъй че въ тоя смисълъ старо-гръцкиятъ философъ Платонъ еималъ право, когато е казалъ, че „звѣздитѣ сѫ органи на врѣмето“. Но, разумѣва се, движението на свѣтилата не е единственното срѣдство за опрѣдѣлянье течението на врѣмето Блаженій Августинъ съвършенно правилно е разсѫждавалъ, като е казвалъ: „Нима ако изведнѫжъ се прѣкратѣше движението на небеснитѣ тѣла, а се движеше колелото на грънчаря — нима тогава не би сѫществувало никакво врѣме, съ което би могли да измѣрваме обръщанията на това колело?“

За измѣрванье на врѣмето можемъ да си служимъ съ каквито щемъ периодически измѣнения: така, едно врѣме горѣньето на свѣщь или непрѣкъснатото пѣние на псалмитѣ въ мънастиритѣ сѫ били единственитѣ срѣдства за обозначаванье часоветѣ на деня и на нощьта. За точно опрѣдѣлянье на врѣмето ни сѫ нуждни безусловно правилни периоди, а такива периоди имаме или въ равномѣрнитѣ прѣмѣствания на небеснитѣ свѣтила, или въ равномѣрнитѣ движения въ нашитѣ уреди за измѣрванье употрѣбявани отъ съврѣменнитѣ физически науки.

И тъй, ясно е, че на врѣмето въ нашето съзнание въ обѣективния свѣтъ съотвѣтствуватъ извѣстни движения. Различни явления, процесси, събития сѫ способни да прѣдизвикатъ въ насъ прѣдставления за врѣме, но както усѣщанъето на боитѣ, така и врѣмето сѫществува само въ нашето съзнание. Вънъ отъ нашето съзнание, т. е. обѣективно, врѣме не сѫществува.

Проче, Аристотель е билъ правъ, когато е поставялъ въпроса: би ли сѫществувало врѣме, ако не сѫществуваше душата? Дѣйствително, ако всички ония вещи, които сѫществуватъ сега, продължаваха да сѫществуватъ, но прѣстанѣха да въздѣйствуватъ върху нашето съзнание, то врѣмето би се унищожило. Въ онова сънно царство, за което говорѫтъ приказкитѣ, — дѣто всички живи сѫщества сѫ унесени въ сънъ, — врѣме не е сѫществувало. Врѣмето сѫществува само въ нашето съзнание, а ако е така, то е понятно, че ний не трѣбва да наричаме реално, дѣйствително, само онова, което можемъ да попипаме съ ржцѣ.

По поводъ на една книга.

Г. Челпановъ. Мозъкъ и душа. (Критика на материализма и очеркъ на съврѣменнитѣ учения за душата). Прѣводъ отъ русски подъ редакцията на Д-ръ К. Кръстевъ. Издание на Св. Синодъ на Българската Църква. Стр. XII+366. Цѣна 2 лева).

Материализмътъ е отъ броя на ония щастливи учения, които върховнитѣ вожди въ човѣшката мисъль постоянно умъртвяватъ, но които въпрѣки това въ масситѣ все живѣятъ и дори добиватъ все по-голѣмо разпространение. Тая негова сждба е прѣдметъ на вѣчни съжаления и ядове за всички, които виждатъ въ материализма най-примитивно — и най-нисшо — стжпало на човѣшката мисъль и които вѣрватъ, че човѣчеството ще бжде щастливо само когато една идеалистическа философия завладѣе умоветѣ Самъ плѣнникъ на идеалистични блѣнове, азъ не могж да не призная, че и за менъ бждящето развитие на философията и на човѣчеството има смисъль само въ посоката, къмъ която ни сочи — отъ двадесеть и петь столѣтия вече — онзи Сократовъ ученикъ, който възпѣ тъй дивно неговата смъртъ и който пръвъ изрѣче, че освѣнъ т о я миръ, мирътъ на сѣтивата и на измамата, има и единъ прѣдвѣченъ и безтѣлесенъ миръ, мирътъ на разума и на истината, въ който живѣятъ първообразитѣ — „идеитѣ“ — на видимитѣ нѣща. Тамъ е живѣла и нашата душа, прѣди да се посели въ своята тъмница — нашето тѣло, — тамъ е съзерцавала тя истинското битие. И като се пробужда въ тѣлото ни за единъ новъ, кратковрѣменъ и — лъжовенъ животъ, въ нея пониквать смжтни спомени за н а д з е м н и я миръ и тия смжтни спомени образуватъ всичкото й знание на земнитѣ нѣща — които и сами не сж друго нищо, освѣнъ блѣди копия на своитѣ „идеи“. Въ копнения за т о я миръ нашата душа прѣкарва своето земно странствуванье, и това копнение е изворъ на всичко онова, което прави човѣка човѣкъ и го издига надъ неговата животинска природа. Двадесеть и петь столѣтия подиръ П л а т о н а — ний живѣемъ въ сжщитѣ копнения за единъ д р у г ъ миръ. Но, уви, колко

сме далечъ ний днесь отъ неговата блаженна вѣра въ материялната реалность на тоя миръ! Всички конкретни блѣнове на вдъхновения Еллинъ сѫ се прѣвърнали за насъ — слѣдъ многовѣковна работа на философската мисъль — въ груби символи на неизразимото. Ний не говоримъ вече за нѣкакво обйективно царство на идеи, — ний би почувствували дори като една блъсфемия всѣко конкретизиранье на нашитѣ въздушни блѣнове, на нашитѣ висши идеали! Ний сме съхранили само Платоновата дума, като сме ѝ дали съвсѣмъ другъ смисълъ. Или кой знае — дали това не е съкровенниятъ ѫ неизрѣченъ смисълъ, който тоя визионеръ още не е смѣялъ да изкаже съ думи! Защото, кой би посмѣлъ днесь да отсѫди, че неговия свърхчовѣшки разумъ не е проникналъ по далечъ отъ грубо-материялнитѣ значения на старогръцката конкретна и наивна рѣчь? Но както и да бѫде — а днешниятъ идеализъмъ — въ всичкитѣ си разклонения, повтаря съ Платона, че нематериялното битие е истинското битие; то е, което поражда изъ себе си всѣко видимо битие, то е, което дава цѣна на човѣшкия животъ и стремления. Въ тая именно точка материялистътъ мисли другояче. За него сѫщинско битие е само материялното битие, а онова, което ний наричаме духовно, не е друго нищо, освѣнъ продуктъ на материялното.

Може ли да се обори това твърдение — може ли да се докаже противното? До колкото човѣшко прѣдвижданье може да отговори на тоя въпросъ: — никога! Могѫтъ само да се приведѫтъ научни факти и общо-философски съображения, които говорѫтъ въ полза или въ врѣда на едно материялистично схващанье на миробитието, и повече нищо. А такива факти и съображения, които сѫ нанесли неизцѣрими рани на тая доктрина, има множество. И отъ тая гледна точка, — именно като проблемъ на нашата мисъль, като нейна гатанка — материялизмътъ е безцѣненъ за насъ. Докато той се е задоволявалъ главно да рисува, колко е харенъ и лесноразбираемъ свѣтътъ, гледанъ отъ неговото нисичко становище — идеализмътъ се е занимавалъ все повече съ това, да изострува на него чиличенитѣ оржжия на ума. Но самоизмама би било да се вѣрва, че може да се направи повече. Не е съвсѣмъ свободенъ отъ тая самоизмама и професоръ Челпановъ. Заслужава всѣка похвала тая безпощадна настойчивость, съ която той го прѣслѣдва изъ най-затъ[illegible]ѣ

завои на емпирията и на спекулацията, но онова, което никой не може да извърши, естественно, и г. Челпановъ не е могълъ. По-жестокъ и по-наложителенъ е въ своята разправа съ материялизма проф. Erich Adickes (Kiel), и ний съжаляваме, че не бѣ ни възможно да допълнимъ туй издание съ неговата неголѣма критика. Но голѣмата заслуга на г. Челпанова образува деталното излагание и всестранного философско — метафизическо, гносеологическо и психологическо — освѣтление на всички, и на най-далечнитѣ, въпроси, които стоятъ въ свръзка съ материялизма. Въ това отношение той е разрѣшилъ една дѣйствително мжчна и — въ тая форма — дори за единъ нѣмецъ неразрѣшима задача. Така популярно, така прозрачно още никой до сега не ни е нарисувалъ по всичкитѣ линии онова велико сражение на духа, което ни прѣдставява историята на философската мисъль. Могли би да съжалимъ само за едно: че къмъ нѣмската основателность на автора не се е прибавила и французката краткость и прѣгледность. Произлѣзли отъ жива рѣчь, лекциитѣ на г. Челпанова иматъ всичкитѣ й недостатъци. Нека, прочее, читательтъ има прѣдъ видъ това и нека му прости крайно досаднитѣ при четенье повторения, — които ний не се счетохме въ право да унищожаваме или да сглаждаме.

Втора една заслуга на тая книга е това, че отъ оборванье на материялизма авторътъ е умѣлъ да направи едно прѣвъсходно въвежданье въ философията. Читателътъ ще намѣри въ нея едно твърдѣ пълно и лесноразбираемо ориентиранье върху всички философски въпроси, които стоятъ особенно близко до живота и до отдѣлнитѣ науки. Отъ тая страна, Челпановата книга допълня извѣстнитѣ, прѣведени и на русски „Въведения въ философията“ отъ Кюлпе и отъ Паулсена и е твърдѣ пригодна да се чете прѣди тѣхъ, като по-елементарна и по-малко абстрактна.

Ний прѣпоржчваме книгата, прочее, на всички ония, които иматъ по-дълбоки научни интереси и които не желаятъ за най-жизненитѣ съврѣменни научни въпроси да се задоволятъ само съ онова, което имъ е остало въ паметьта отъ школски учебници и отъ чути-недочути устни разговори.

Княжево, 5-и Септемврий, 1902 г. К. К.

НАЦИОНАЛИЗЪМЪ.

Една бѣлѣжка отъ **Д-ръ А. Димитровъ.**

Въ днешно врѣме, когато народностьта и расата играѫтъ толкова голѣма и важна роля, щото често ставатъ причина за всевъзможни смущения, даже и за войни, не е безинтересенъ фактътъ, че четири отъ най-голѣмитѣ европейски държави сѫ получили името си отъ чужди на тѣхъ племена и държави.

Французитѣ напр., които произхождатъ отъ старитѣ Келти или Галли, нѣматъ нищо общо въ името си съ старитѣ си дѣди; така сѫщо нѣматъ въ името си нѣщо общо и съ латинитѣ, при всичко че тѣ съ гордость произнасятъ думата „Латини"; тѣхното име длъжи въ сѫщность произхождението си на германското племе Франки, които сѫ населявали двата брѣга на рѣката Рейнъ. Сѫщо тъй и англичанитѣ сѫ получили името си отъ нѣмското племе Англи, за мѣстото на което историцитѣ не сѫ се още окончателно съгласили — едни отъ историцитѣ поддържатъ, че Англитѣ сѫ обитавали Англия, а други — брѣговетѣ на Германия, но всички признаватъ, че Англитѣ сѫ били нѣмско племе. За насъ е извѣстно, че Руссия и Русситѣ сѫ получили името си отъ нормандското племе Руси — Rodserne — което ще рече: които плаватъ или се возѫтъ на лодка (roende — въ холандски и нѣмски езици звукътъ u=у), скандинавски завоеватели, които сѫ прѣминали прѣзъ ботническия заливъ и сѫ оставили много слѣди въ старо-русския езикъ. Сѫщо тъй и Пруссия. Пруссия, на която се е паднала честьта да обедини всички нѣмски държавици, е получила името си отъ славянското племе Прусаци, които едва кѫдѣ 1200 година сѫ били германизирани или изгонени отъ родината си. До колко е вѣрно това, може да се види отъ старата нѣмска поезия, въ която прусакътъ се явява като мощна и симпатична личность. Тамъ прусакътъ се възпѣва като единственъ юнакъ, който може да се бори противъ угнетителитѣ нѣмци. Най-послѣ можемъ да приведемъ и името българи. Знае се положително, че ний сме получили името си отъ едно финско или турко-монголско племе, което е населявало брѣговетѣ на Волга.

Само този на гледъ нищоженъ фактъ би трѣбвало да накара народитѣ да не проповѣдватъ тѣсногѫрдъ национа[illegible]чъ и да не отиватъ до крайность въ принципа[illegible]расовото [illegible]

Още по-разумително би трѣбвало да подѣйствува върху народитѣ въ днешно врѣме фактътъ, че историческитѣ събития не се опрѣдѣлятъ напълно само по национални мотиви и съображения. Поучителни въ това отношение сж най-великитѣ обединения на сегашнитѣ европейски държави прѣзъ втората половина на миналото столѣтие — обединението на Италия и Германия. И въ обединението на Италия и въ обединението на Германия се поставиха на чело най-малкитѣ и на гледъ най-безсилнитѣ държавици. Пиемонтъ бѣше най-малката италиянска държавица, а Пруссия — най-малката германска държавица. И при всичко това на тия малки държавици се удаде да вземжтъ първитѣ мѣста въ реда на държавитѣ. Сжщото може да се каже и за Руссия. Русситѣ, които бѣха първоначално единъ малъкъ полумонголски народъ, днесь заематъ първо мѣсто между славянскитѣ народи.

Чувството за национално достоинство би спаднало въ своята интензивность на нѣколко поне градуса, ако се обърнѣше внимание на обстоятелството, че историческитѣ национални герои често сж отъ чуждо на нацията потекло. Достатъчно ще бжде за цѣлта да се споменжтъ само слѣднитѣ случаи: Австрийскиятъ националенъ герой принцъ Евгений е билъ по произхождение савоярдецъ. Тилли е билъ баварецъ, Фланлендеръ и Бемъ, прочутъ унгарски пълководецъ, сж били поляци; французскиятъ националенъ герой Морицъ Саксонски е билъ по произхождение нѣмецъ. Наполеонъ Бонапартъ е билъ италиянецъ и данскиятъ герой Торденскйодъ — норвежецъ. Още по-поучително е произхождението на нѣкои национални поети, списатели и художници. Достатъчно е да се спомене шведскиятъ националенъ поетъ Белманъ, който произхожда отъ нѣмски родители изъ Бременъ; данскиятъ скулпторъ Торвалдзенъ и поетътъ Еленшлегеръ сж били по произхождение: първиятъ ирландецъ, а вториятъ нѣмецъ; компониститѣ Кулау, Вайзе и Хартманъ сж били нѣмци; норвежскиятъ поетъ Хенрикъ Ибсенъ е по произхождение нѣмецъ и т. н. Ибсенъ отива даже по-нататъкъ и казва изрично, че въ жилитѣ му нѣмало капка норвежска кръвь. И най-великиятъ русски художникъ Антоколски е отъ еврейско произхождение.

Поне владѣтелитѣ или държавнитѣ глави, които прѣдставляватъ нациитѣ си прѣдъ свѣта, би трѣбало да бждатъ при сегашнитѣ национални стремежи точни изпълнители на принципа на национализма, обаче въ сжщность именно при държавнитѣ глави намираме най-пъстрата картина. Царствующиятъ въ Руссия домъ на Романовцитѣ произхожда отъ Холщайнъ, домътъ Бернадото въ Швеция и Норвегия — произхожда отъ Гаскония, китайския домъ — отъ династията на Манджу и т. н. Даже нѣщо повече: „Единъ датски принцъ и една русска принцеса произвеждатъ единъ елински кронпринцъ; единъ Хохенцолернски князъ и една Видска принцеса даватъ единъ ромжнски краль; една австрийска ерц-херцогиня става испанска кралица и една орлеанска княгиня дава князъ на България". Читательтъ даже би се почудилъ, ако

чуе, че дѣдото на сегашната нѣмска императрица е билъ сѫщия оня датски графъ Струвензе, когото сѫ обѣсили по заповѣдь по най-варварски начинъ.

Националното чувство се почти изгубва, като си спомнимъ случаи, дѣто национални герои отиватъ до отричанье на езикъ и народность. Тъй напр. нѣмскиятъ философъ Лайбницъ е писалъ една часть отъ съчиненията си на френски езикъ, друга часть — на латински. Нѣмскиятъ езикъ той е прѣзиралъ. Прусскиятъ герой Фридрихъ Великий е писалъ и говорилъ французски. Нѣмцитѣ се гордѣятъ съ своя Nitzsch, а той иска да минава за полякъ.

И при всичко това национализмътъ е проникналъ въ днешно врѣме толкова дълбоко въ съзнанието на хората, щото едва ли ще се намѣрятъ между тѣхъ нуждното число толерантни. За най-добра характеристика може да ни послужи днешното антисемитическо движение, което крие въ основитѣ си или религиозна или расова подкладка. Въ Франция напр. религиозниятъ мотивъ играе голѣма роля въ антисемитическото движение, а въ Германия — расовитѣ съображения. Както въ Франция, тъй и въ Германия и въ Русия националиститѣ искатъ да кажатъ, че нито мъже, нито жени отъ еврейско произхождение биха могли да укажатъ нѣкакво влияние върху романскитѣ, германскитѣ и славянскитѣ племена. Обаче само обстоятелството, че въ единъ периодъ отъ 2000 години еврейско-християнскитѣ идеи сѫ успѣли да завладѣятъ умоветѣ, при всичко че тѣзи идеи дължатъ произхождението си на палестинскитѣ евреи — само това обстоятелство е въ състояние да накара всѣки сериозенъ човѣкъ да се съмнѣва въ твърдѣнията на тѣсногърдитѣ националисти. Съмнѣнието би се увеличило на нѣколко градуса, ако си спомнимъ произхождението на личности, като великиятъ лирикъ и драматургъ Хернихъ Херцъ, прочутитѣ актриси Рахелъ, Сара Бернардъ и Иохана Луиза Хайлбергъ, компониста Визетъ, безсмъртния авторъ на »Карменъ«, както и основателитѣ и най-виднитѣ стълбове на днешната социялъ-демокрация: Фердинандъ Ласаль и Карлъ Марксъ и т. н. Всички тия свѣтила на науката и изкуството сѫ били по произхождение чисти евреи и доказватъ по най-нагледенъ начинъ до колко е правъ Мюре въ съчинението си „L'esprit juif", като опровергава старата доктрина на националиститѣ, че едно въздѣйствие е възможно само между еднородни величини.

Като говоримъ за националистическото движение въ днешно врѣме, не можемъ да прѣнебрегнемъ единъ отъ най-добритѣ италиянски антисемитически списатели, Гугл. Фереро, единъ горещъ привърженикъ на еврейския ученъ Чезаре Ломброзо и единъ духовитъ и начетенъ теоретикъ. Въ съчиненіе си „L'Europe giovane" (Млада Европа) той се занимава съ единъ норвежски поетъ отъ еврейско произхождение и иска да докаже, че той не е оказалъ никакво влияние върху съотечественицитѣ си евреи. Възъ основа на това и подкрѣпенъ отъ много други случаи, той изважда единъ законъ (la legge della singolarita) за особностьта, споредъ който лицата, които сѫ имали нѣкакво особно значение въ исто-

рията на нѣкои народи, сж били и трѣбвало да бждатъ винаги отъ чуждо на народа произхождение. Ако Цезаръ Боржиа, казва Фереро, е успѣлъ да остане типиченъ прѣдставитель на италиянския ренесансъ, то той дължи това единствено на обстоятелството, че е билъ испанецъ. Мазарини, Наполеонъ и Гамбета сж управлявали Франция благодарение на чуждото си произхождение. Сжщо тъй и Бисмаркъ. Фереро приема, като французитѣ, че Бисмаркъ е отъ славянско произхождение и казва, че е успѣлъ да обедини нѣмцитѣ само въ силата на чуждото си произхождение. Като по-нататъшни примѣри за вѣрностьта на закона за особностьта Фереро навежда Дизраель, Парнели и т. н.

Георгъ Брандесъ, като разглежда установенията отъ Фереро законъ, дохожда до слѣднето заключение: Мисъльта, че чуждиятъ по националность елементъ оказва най-голѣмо влияние въ развитието на една нация, изглежда като единъ гениялень парадоксъ, но при всичко това той има това прѣимущество, че прѣдизвиква въ човѣка мисли и чувства отъ общо-човѣшки характеръ и притжпява оржжията на тѣсногжрдитѣ националисти".

Австро-Унгария въ Босна и Херцеговина [1]

Народности, вѣроизповѣдания, управление.

(Рефератъ на статията на Anatole Leroy — Beaulieu, печатана въ Revue des Deux Mondes 15-и Мартъ 1902 год.).

Отъ **Т. Карайсовъ**

Авторътъ на тая статия, като констатира факта, че пѫтници и журналисти, въ послѣднитѣ години, много разсѫждаватъ върху разлагането на Австро-Унгария, полага слѣдния въпросъ: „Подъ двойното дѣйствие: на напорътъ отъ външъ и на вѫтрѣшното подяжданье отъ националнитѣ съперничества, пъстрия сборъ, нарѣченъ австрийска мозаика, да ли се намира въ надвечерието на излушването и на раздробяването си, въ полза на по-млади и по-хомогенни държави?“ Австрия, която въ течение на вѣкове е успѣла да прѣживѣе всички вѫтрѣшни възстания и външни поражения, изглежда като че извлича отъ себе си и отъ съперничествата на своитѣ съсѣди една особена сила, единъ принципъ, който ѝ дава животъ и устойчивость. Причината, която поради мирътъ и равновѣсието въ Европа, е задържала до сега Хабсбургската монархия, остава външъ отъ настоящето изслѣдване на автора, обаче независимо отъ тая причина, той мисли, че Австрия и днесь притежава тритѣ нѣща, които най-вече сѫ съдѣйствували за задържанъето ѝ; тѣ сѫ: династията, войската и администрацията.

---

[1] Настоящата статия обгръща всички проявления на социалния животъ на окупиранитѣ отъ Австрия области и всичко извършено отъ послѣднята въ течение на повече отъ 20 год. Макаръ авторътъ, въ своитѣ сѫждения да изхожда отъ гледището на една колониална, а не национална държава, все пакъ изложението му е много интересно; защото, при наличностьта на извѣстни данни всѣки може да прѣцѣнява дѣятелностьта на Австрия отъ гледащето, което той си избере. Впрочемъ, мимоходомъ, но доста вѣшо, авторътъ е изказалъ, като база за сравнение, основателни мисли в върху управлението на малкитѣ национални държави — мисли, които ний съ по-голѣма болка на сърдце можемъ да прочетемъ, защото сѫ досущъ вѣрни. Настоящата статия разкрива не само това, което Австрия е направила за областьта, но още и, какъ и защо е направила това тъй. Смѣтнитѣ възгледи, които владѣятъ въ нашето общество за всичко що ни окржжава, чини ни се, прави статията не безполезна, особенно като се има прѣдъ видъ, че Австр[illegible] ти наша съсѣдка, а въ бждще тя може да заеме още по-прив[illegible] положение на Балканитѣ.

Авторътъ мисли, че разлаганьето на Австро-Унгария по външни причини е толкова по-малко, колкото е по-голѣма опасността отъ това разлаганье, което изъ дъно ще разстрои равновѣсието на Европа и това на Германия, която очаква най-голѣмитѣ ползи отъ него. Колкото и да сж голѣми вжтрѣшнитѣ мжчнотии на австрийската политика, но едно разлаганье на монархията по тия причини, поне въ близко бждще, е невъзможно поради здравината на материялнитѣ връзки, които свързватъ съперничествующитѣ народи и поради силата на моралното влияние, съ което династията се ползува. А за по-далечното бждще Австро-Унгария е гарантирана отъ системата на сегашнитѣ държавни съюзи.

Въпрѣки разискванията на жаднитѣ си наслѣдници, Австро-Унгария напрѣдва въ увеличение на населението, въ развитие на силитѣ и богатствата си, въ разширение на своята индустрия и търговия, а чрѣзъ териториялнитѣ завладявания, които ѝ даде Берлинския конгресъ, тя успѣ да разшири вънъ отъ границитѣ си своята сфера на политическа дѣятелность. Политически тя е свързана съ двата си немирни съсѣда чрѣзъ единъ съюзъ, подновяването на който не изглежда тъй необходимъ за нейната сигурность; а въ 1897 г. тя сключи съ Руссия и една конвенция за запазванье мирътъ на Балканитѣ. Съ присъединяването на Босна и Херцеговина тя си дотъкми териториялнитѣ загуби отъ 1859 и 1866 г. „Австро-Унгария днесь е повече отъ всѣкога една велика източна държава, толкова повече, че нейната колосална съперница, Руссия, сега гледа по-малко къмъ Дунава и къмъ Босфора, отколкото къмъ Артуръ и къмъ китайскитѣ морета. Къмъ Вѣна съ обрѫщатъ съ безпокойство или съ надѣжда малкитѣ свободни държави или поробенитѣ още народи отъ Адриятическото и Бѣло морета. Поканвана отъ нѣкои, вдъхвающа страхъ на повечето отъ тѣхъ, Австро Унгария тѣжи, съ една голѣма тяжесть, върху Балканския Полуостровъ. Немощьта и растящитѣ безредици отъ турското управление, неизвѣстностьта и непослѣдователностьта на европейската дипломация, не сж отъ естество да възпрѣпятствуватъ на австрийския империялизъмъ, щомъ такъвъ могжтъ да хранжтъ съврѣменни монархии и републики. Ако Европа оставя въ забвение задълженията си отъ Берлинския конгресъ, ако обѣщанитѣ реформи на Македония и на другитѣ християнски провинции, оставени подъ Турция, оставатъ още дълго врѣме мъртва буква, ще настане день, когато Австро-Унгария ще потегли къмъ синитѣ вълни на южнитѣ морета и ще постави въ съгласие българи, сърби и гърци, като отстрани всички отъ долината на Вардаръ, за да внесе тамъ австрийския миръ. Държавитѣ, които се боjжтъ отъ Хабсбургскитѣ замисли, въ прѣдвиждание на горното трѣбва да надарjжтъ Македония и Албания съ автономни управления, които ще могжтъ да имъ обезпечжтъ сигурностьта". Приведохъ горнитѣ редове изцѣло, защото тѣ иматъ единъ прѣкъ интересъ за насъ.

Босна—Херцеговина има двойно значение за Австрия: като изпитателно административно поле и като военна операционна

база. За Европа и Балканския Полуостровъ тия двѣ области иматъ много по-голѣмо значение отколкото тѣхното пространство и тѣхната економическа стойность.

I.

Въ Босна и Херцеговина Австро-Унгария намѣри едно двойно прѣимущество: отъ една страна, тия области се намираха на нейнитѣ граници: отъ юго-западъ съ Далмация и отъ сѣверъ съ Кроация и Славония; отъ друга страна, тѣхното население, съ изключение на нищожното число евреи и цигани, е „юго-славянско", което, по история и по езикъ, е свързано съ сръбско-кроатската група. Обаче, това етнографическо единство изчезва, щомъ се взематъ прѣдъ видъ политическитѣ и национални възгледи на сѫщото население. Въ Босна, както на всѣкѫдѣ на изтокъ, само общностьта на вѣрата свързва хората. Всичкитѣ останали фактори на духовна култура и единство сѫ изчезнали подъ натиска на вѣковното робство. Черквата е била единственото отечество за поробената рая, както мухаменданството е станало едничко истинско отечество за тѣхнитѣ господари, даже тогазъ, когато послѣднитѣ произхождатъ отъ сѫщото славянско потекло, както е случаятъ въ Босна.

Босненцитѣ, въ отличие отъ сърбитѣ и хърватитѣ, сѫ раздѣлени — по вѣрата която изповѣдватъ — на три неравни групи: православни, католици и мухамедани. Много врѣме прѣди турското нашествие, юго-славянскитѣ племена отъ старата Илирия бидоха раздѣлени на двѣ отъ християнството: сърбитѣ приеха отъ Византия заедно съ християнството и гръцката служба, а хърватитѣ приеха отъ Римъ католическата вѣра заедно съ латинската служба Отъ тогазъ и до сега тѣ оставатъ раздѣлени не само по вѣра, но и по азбука и календарь. Сърби и хървати приличатъ на двама близнаци, които взаимно си обръщатъ гърбъ, като гледатъ единия къмъ изтокъ, другия къмъ западъ. Австрийската окупация, вмѣсто да докара у тѣхъ съзнанието за една обща народность, още повече е изострила отношенията между сърби и хървати. Първитѣ мислѧтъ, че Босна, населена съ двойно по вече православни, е чисто сърбска земя, която рано или късно ще влѣзе въ състава на велика Сърбия. Хърватитѣ, напротивъ, мислѧтъ, че числото на католицитѣ, като се увеличава постоянно, съ врѣме ще могатъ, съ помощьта на духовенството и съ подържката на мѣстнитѣ мусулмани, да вкаратъ Босна, Херцеговина и Далмация въ прѣдѣлитѣ на велика Кроация, която ще остане подъ скиптра на Хабсбургитѣ.

Австрийското правителство не фаворизира ни едно отъ тия двѣ претенции, защото велика Кроация е съвсѣмъ непріятна за маджаритѣ, а велика Сърбия или велика Черна-Гора би била единъ центъръ, който ще притегля славянитѣ отъ монархията. „Австрийската политика, — ще да си послужимъ съ собственитѣ думи на автора, — има за цѣль да окупация, да утвърди у тѣхъ мѣстнитѣ и [illegible] национално босненско съзнание.

достжпни за сръбската или хърватската пропаганда. Бждящето ще покаже, дали има въ Босна и Херцеговина доста особени елементи, за да се развиватъ тѣ умственно и политически, безъ да се съединжтъ по единъ по-тѣсенъ начинъ съ единъ отъ свойтѣ съсѣди". Въ тая посока управлението още не е направило нито крачка напрѣдъ, защото авторътъ свидѣтелствува, че днесь мухамеданина, макарь и славянинъ, продължава да се казва турчинъ, православниятъ — сърбинъ, а католикътъ — хърватъ; а всѣки единъ отъ тѣхъ да тежнѣе къмъ Цариградъ, —Бѣлградъ—или Загребъ. „Страната, казва авторътъ въ заключение, е раздѣлена съ вѣроизповѣднитѣ съперничества на три враждебни лагера; ако тоя видъ религиозно и национално раздробяванье усложнява тамошното управление, може да се каже, че то обяснява австрийската окупация и че то е отъ естество да я затвърди".

II.

Православнитѣ сърби сж най-многочислени, безъ да иматъ тѣ мнозинството. Споредъ послѣдното прѣброванье въ 1895 г. тѣ надминаватъ цифрата 673.000 души върху общото число отъ около 1.577.000 души. При първото прѣброяванье прѣзъ 1879 г. православнитѣ не бѣха пълно 476.000, въ 1885 г. тѣ брояха вече 571.000 души. Сега, по всѣка вѣроятность, тѣ ще да сж около 700,000 души. Колкото и да се е увеличило тѣхното количество, но численната имъ съразмѣрность съ общата цифра на населението не ще да се е измѣнила много. Увеличението на населението се дължи на въведения миръ и сигурность слѣдъ окупацията. Впрочемъ, сжщия фактъ, „за срамъ на турския режимъ", се срѣща въ всички провинции, изтръгнати изъ-подъ управлението на пашитѣ.

Православнитѣ сърби, ако и да съставяватъ 43% отъ цѣлото население, но не сж еднакво разпрѣдѣлени на всѣкждѣ. Въ Мостарския и Травнишкия окржзи тѣ отстжпватъ по численость на католицитѣ, а въ Сараевския окржгъ — на мухамеданитѣ. Даже въ самата столица на Босна, въ Сараево, православнитѣ сърби идатъ слѣдъ мухамеданитѣ и католицитѣ, количеството на които е увеличено отъ чиновницитѣ, по произхождение австрийци и маджари; тѣ даже съ малко надминаватъ евреитѣ които сж се увеличили въ града отъ пришелци изъ монархията.

Вънъ отъ Сараево, при изворитѣ и по плодородната долина на р. Босна, сърбитѣ зематъ върхъ. Измежду тѣхъ ако и да има търговци, землевладѣлци и занаятчии, но голѣмата маса е земледѣлско-селска, обърната въ единъ видъ робство отъ турското владичество. Тая масса, подъ началството на мнозина православни свещеници, даде най голѣмия и най-отбрания контингентъ ратници за възстанието прѣзъ 1875—1876 г. Възстаницитѣ се борѣха за освобождение отъ мухамеданското робство, за присъединението на тия области къмъ малкитѣ сърбски княжества, и най-послѣ за освобождението на поробенитѣ почти селени чрѣзъ унищожение привелегиитѣ на беговетѣ. Наистина, австрийската

окупация освободи населението отъ турцитѣ, но по останалитѣ двѣ точки то не е задоволено. Днесь тиранията на беговетѣ е отстранена, но тѣхнитѣ права на землевладѣлци продължаватъ да се уважаватъ. Окупационното управление се отказа да извърши една аграрна революция въ полза на селенитѣ.

Надѣждитѣ на населението да стане то пъленъ господарь на своето отечество, ако и пропаднали слѣдъ Берлинския договоръ, не сж съвсѣмъ изгаснали. То гледа на сегашния редъ на нѣщата като на врѣменна комбинация на европейската политика; привикнало на дълги страдания, то знае да чака безъ бързание, безъ разгорещяваньe и съ едно „източно търпѣние". Всичкитѣ тия надѣжди сж съсрѣдоточени около черквата, която продължава да е олицетворение и на народностьта. Ето защо православното духовенство има голѣмо значение.

Това негово значение, обаче, е прѣдизвикало и особеното внимание на окупационното управление върху поведеннето и образованието му. За смѣтка на окупиранитѣ области, правителството издържа по една православна и една католишка семинария както, и едно висше богословско училище за мухамеданитѣ. Висшето православно духовенство, състоящe отъ трима митрополити, прѣди окупацията е зависѣло направо отъ Цариградската Патриаршия, но слѣдъ нея Австрийското правителство, безъ да се излага на излишни борби и безъ да уврѣжда формалнитѣ претенции на султана и на патриарха, е успѣло да откупи отъ послѣдния правото му да назначава митрополититѣ срѣщу една паница леща. Сега австрийското правителство внася ежегодно на Патриарха една сума, равна на оная, която е получавала по-прѣди отъ владишкото даждие, и срѣщу това императорътъ назначава митрополититѣ, а патриархътъ само ги утвърдява. Чрѣзъ споразумѣние съ Римъ, разбира се, на по други основи, правителството е опрѣдѣлило духовната юрисдикция и на босненскитѣ католици. Православното и католишкото нисше духовенство и сега, както и въ турско врѣме, се подържа отъ такситѣ и подаянията на своитѣ пасоми. Но висшето духовенство — митрополититѣ на двѣтѣ вѣроизповѣдания, както и Реисъ-уль-улемата (мухамедански върховенъ религиозенъ началникъ) и муфтиитѣ — се подържатъ отъ окупационния бюджетъ и се назначаватъ отъ гражданската власть. Сърбскиятъ народъ гледа понѣкога съ недовѣрие на тия митрополити, той е наклоненъ да подозира тѣхната независимость и да вижда въ тѣхъ по скоро агенти и орждия на чуждата власть, отколкото достойни началници на националната черква.

Това недовѣрие, въ послѣднитѣ години, е прѣдизвиквало постояни мжчнотии за висшето духовенство и за властьта. Тия области не можаха да се отървжтъ отъ политико-религиознитѣ борби, които и на други мѣста сж се водили за черквата и училището. За да се разбере по-добрѣ тая борба трѣбва да си прѣдставимъ, отъ една страна, черковно-училищната община въ всичката ѝ самостоятелность и свобода за разпорежданье, въ правото ѝ да притежава недвижими имоти и да получава такива по завѣ-

щание, и отъ друга страна, несъвмѣстимостьта на такъво положение на нѣщата съ публичния редъ и интересъ въ съврѣменнитѣ държави. Властьта не можеше да се не вмѣси въ управлението и смѣткитѣ на общината, и ако тя не е обсебила още училището, ако тя й е оставила още свобода да назначава учителитѣ, на послѣднитѣ не може да позволи да упражняватъ своята професия ако не бѫдатъ утвърдени отъ нея.

Австрийското правителство е постѫпило по сѫщия начинъ и съ назначенията на нисшето духовенство, което получава своята длъжность не по изборъ на енорияшитѣ, както по-прѣди, а по назначение отъ митрополита, който е тоже назначаванъ, както се каза по-горѣ. Авторътъ на статията мисли, че усвоения отъ правителството начинъ е съобразенъ съ каноните на черквата и подходящъ за нейнитѣ интереси. Така поне сѫ го увѣрили ония, отъ които е събиралъ своитѣ свѣдѣния. Страхътъ и недовѣрието на православното население още повече сѫ се увеличили отъ тия реформи. Въ тѣхъ то вижда едно посѣгателство върху народния характеръ на училищата; а въ уреждание условията, при които енориитѣ могѫтъ да получаватъ дарения -- едно срѣдство, за да се прѣсушѫтъ самитѣ източници за училищнитѣ приходи. Това състояние на духоветѣ е довело работитѣ до тамъ, щото на свещеника, назначенъ отъ митрополита, и на учителя, назначенъ отъ властьта, се гледа като на чуждо лице. На нѣкои мѣста, особенно въ Мостаръ, столицата на Херцеговина, властьта е била принудена да разтури сръбската община и да постави нейнитѣ училища подъ управлението на единъ правителственъ комисарь. Въ отговоръ на това, голѣмо количество сърби сѫ издигнали като протестъ вѣроизповѣдната стачка: тѣ сѫ отказвали да опѣватъ умрѣлитѣ си и да кръщаватъ дѣцата си съ попове, назначени безъ тѣхно съгласие.

Отъ това става явно, какво страстно съпротивление е посрѣщнало управлението на Босна и Херцеговина въ тия въпроси, които носѫтъ повече религиозенъ характеръ. Поради това грубата сила е съвсѣмъ безполезна за прѣмахванье на това съпротивление. Окупационното управление, съ търпението и съ такта си, ще сполучи повече отколкото съ насилване мѣстнитѣ обичаи; то ще бѫде доста мѫдро да остави на православнитѣ общини свободата, съвмѣстима съ обществения редъ и съ безопасността на държавата.

III

Католическото население е създало по-малко грижи на правителството, отколкото православнитѣ сърби. Причината за това е двойна: първо, защото католицитѣ сѫ много по-малочислени отъ православнитѣ, и второ, защото австрийската окупация не можеше да възбуди у тѣхъ нито съжаления, нито противодѣйствие.

По численость, католицитѣ иматъ третьо мѣсто слѣдъ православнитѣ и мухамеданитѣ. Споредъ прѣброяването отъ 1895 год. тѣ сѫ 334,000 души, почти всички отъ римския обрядъ; а сега тѣ ще да броѫтъ около 400,000 души. Тѣхния численъ на-

прѣдъкъ е много бързъ: въ 1879 г. тѣ не надминаваха цифрата 209,000, а въ 1885 г едва достигаха 265,000 души. Това почти двойно увеличаванье за четвърть вѣкъ се дължи на пришелцитѣ отъ монархията, по-голѣмата часть отъ които е славянска отъ съсѣднитѣ области: Далмация и Кроация. Вслѣдствие на това, вмѣсто да се денационализира страната, славянскиятъ елементъ съ хърватска тенденция се усилва, като внася и една по-висока култура.

Босненскитѣ католици сж послушни на своето духовенство твърдѣ набожни. Една отъ задачитѣ на австро-унгарското правителство, слѣдъ окупацията, е била да установи католическа иерархия въ страната; защото, по-прѣди, въ духовно отношение, тя е била въ зависимость отъ Дяковската епископия, на чело на която стои почтенния Щросмайеръ. Духовенството, състоящe изключително отъ францисканци, е било почти изцѣло отъ славянско произхождение изъ съсѣднитѣ области и отъ самата Босна. То е притежавало богати мънастири, на които турското правителство дало обширни привилегии, а сегашното продължава да уважава тия привилегии. Сега, чрѣзъ едно споразумение съ Папата, А. У. е установила една архиепископия въ Сараево съ двѣ епископства. Едно отъ послѣднитѣ, Мостарското, е дадено на единъ францискански духовникъ, отъ желание да се покаже извѣстно уважение къмъ орденътъ, който е най-тѣсно свързанъ съ населението.

Паралелно съ францисканцитѣ, или съ по високи отъ тѣхнитѣ цѣли, работятъ и Иезуититѣ. Тѣмъ архиепископътъ е повѣрилъ семинарията въ Сараево; а въ Травникъ тѣ сж основали една класическа гимназия. Отъ тука и различие въ духътъ, образованието и направлението на духовенството отъ една и сжща черква. Това различие е прѣдизвиквало не единъ пжть недоразумения, които черковната дисциплина неможе да допустне. При все това, било мѣстното било дошлото отъ вънъ духовенство, въ голѣма часть отъ славянско произхождение, гледа недовѣрчиво даже на привиднитѣ германизаторски пожелания. До колко дошлото отъ вънъ духовенство е далечъ отъ мисъльта да денационализира страната, може да се сжди отъ това, че проповѣдитѣ, съ малки изключения, се държжтъ на сръбски езикъ, че въ катедралната черква въ Сараево, издигната слѣдъ окупацията, надписитѣ сж или латински или хърватски, че даже въ черквата, съградена отъ Иезуититѣ, личжтъ образитѣ на славянскитѣ апостоли, Св. Кирила и Методия, и приеманьето имъ отъ Моравския князь. Правителството даже намирало, че духовенството си позволява излишна ревность за великохърватската идея. Тъй напр.: направено е мъмрение на Сараевския архиепископъ, Щадлеръ, за гдѣто, на единъ конгресъ въ Загребъ, си е позволилъ да изкаже пожелание да види по-скорошното присъединение на окупиранитѣ области къмъ хърватското отечество.

Католическото духовенство ще се стрѣми всѣкога да усвои, ако не политиката, поне великия идеалъ и възвишенитѣ надѣжди на славния Дяковски епископъ Щросмайеръ. Никждѣ другждѣ, съединението на черквитѣ не може да има по-голѣми послѣдствия колкото на Истокъ: като изравни религиозно [illegible] личие,

съединение ще докара и националното единство на сръбско-хърватското плѣме. По тоя начинъ патриотическитѣ чувства се присъединяватъ къмъ религиознитѣ, за да поддържатъ у хърватскитѣ католици надѣждата за съединение на черквитѣ. Бѣше врѣме, когато австрийската политика насърдчаваше тая мечта; днесь, обаче, за австрийскитѣ нѣмци и маджари тя е една особена форма на панславизма — юго славянски панславизъмъ — който е много по опасенъ за монархията отъ московския православенъ панславизъмъ. И наистина, ако панславизмътъ би билъ нѣкога по̀ друго нѣщо отъ плашило въ рѫцѣтѣ на славянскитѣ неприятели, ако би могълъ да създаде една общность, единъ съюзъ, или една свободна конфедерация между всички славяни, или само между южнитѣ, то съединението на черквитѣ ще бѫде неговото необходимо прѣдисловие. Това е толкова по-вѣрно за сърбо-хърватитѣ.

Ето защо, лесно е да се разбере, че най-ревностнитѣ апостоли за съединение на черквитѣ измежду общественитѣ дѣятели въ Босна — Херцеговина, Кроация и Славония, сѫ и най-вече изложенитѣ на подозрѣнията отъ австро-унгарското правителство. Вмѣсто да работи за сближение на двѣтѣ изповѣдания, официялното влияние ще да упражнява по-скоро принципа: „раздѣляй и владѣй“ и въ вѣроизповѣднитѣ и въ народнитѣ работи. Страхътъ на Босненскитѣ православни сърби изглежда неоснователенъ, когато тѣ обвиняватъ австрийското правителство въ фаворизиранье католическата пропаганда за тѣхна смѣтка. „Това е толкова вѣрно, казва авторътъ, че азъ слушахъ оплаквания на католическитѣ попове, за гдѣто тѣ не сѫ намѣрили у властитѣ всичката поддържка, която окупацията е вдъхвала у тѣхъ. Босненското управление не е искало да служи на интереситѣ и амбициитѣ на никоя вѣроизповѣдна или национална група. Окупацията и засѣляваньето, ако и да сѫ усилили католическия елементъ, босненскитѣ власти, вмѣсто да търсѧтъ въ него главната опора, сѫ се повече устрѣмили да установѧтъ, между разнитѣ елементи на мѣстното население, единъ видъ равновѣсие, което прѣпятствува на всѣка отдѣлна група да господствува надъ останалитѣ. Въпрѣки обвиненията, хвърляни върху нея, австрийската политика се стрѣми да се издигне по високо отъ вѣроизповѣднитѣ съперничества.

Впрочемъ, въ Вѣна и въ Пеща знаѧтъ, че не ще да сѫ по малко прѣданни на Хабсбургската династия даже онии измежду босненскитѣ католици, които съжаляватъ, за гдѣто не сѫ получили очакваната отъ властитѣ поддържка. Въ различие отъ православнитѣ сърби или отъ мухамеданитѣ, тѣ сѫ всѣкога доволни отъ окупацията, желаѧтъ нейното задържанье и даже биха я размѣнили съ удоволствие срѣщу окончателното присъединение; защото противоположно на тѣхнитѣ православни или мухамедански съотечественници тѣ не усѣщатъ никакво влѣчение къмъ Бѣлградъ, Цетина или Цариградъ. Ако иматъ и тѣ свойтѣ мечти за бѫдѫщето, това сѫ блѣнове, които могѧтъ да се изпълнѧтъ, ако не въ сегашния кадъръ на дуалистичната монархия, поне подъ широкитѣ крила на Хабсбургския орелъ.

(Ще слѣдва краятъ).

КРИТИКА

Стоянъ М. Поповъ. Крали Марко. Народна епическа поема. Издава Д. Д. Бъчваровъ. София. 1901. стр. X + 204.

Моментътъ, когато въ книжната поезия на единъ младъ — или новъ въ една нова посока на развитие — народъ захване да прониква неговата устна, наивна — народна — поезия, е твърдѣ важенъ за неговата литературна еволюция. То е моментъ на литературно възмѫжаванье, то е моментъ, който означава, че „книжнитѣ“ поети чувствуватъ себе си вече значително надрасли художническото чувство и въобще литературното ниво на по-широката интеллигентна масса. Струва ни се, обаче, че нѣма да бѫдемъ твърдѣ строги и несправедливи, ако утвърдимъ, че нашата книжна поезия, изобщо взето, още е доста далечъ отъ тоя повратенъ пунктъ на своето развитие. Наченала съ наподобяванье на външната форма, — на размѣръть, на ритмътъ, на характернитѣ думи, нашата литературна поезия и днесь, въ мнозинството на своитѣ прѣдставители, не се е проникнала съ духа на народната поезия, а или се е задоволявала съ подражаванье на външноститѣ ѝ, или пъкъ ѝ е оставала чужда въ всѣко отношение. Но твърдѣ характерно за растящето съзнаванье нуждата отъ оплодяванье и подмладяванье изъ вѣчно младитѣ извори на народната поезия е обстоятелството, че прѣзъ послѣднитѣ години стават все повече опититѣ, отъ една страна, да се внесѫтъ въ беллетристиката и дори въ драмата сюжети изъ живота на онзи слой, който наричаме народъ въ тѣсната смисъль на думата (слой, недосѣгатъ още отъ новата култура), отъ друга страна, да се влѣѫтъ въ лириката и въ поетическия епосъ дъхътъ и материята на народната пѣсень. Като оставяме при другъ случай да разгледаме по̀ на обширно „народната“ беллетристика и извѣстнитѣ двѣ-три драми отъ сѫщия родъ („Вампиръ“ на А. Страшимирова, „Зидари“ на П. Ю. Тодорова и др.), ний ще се спремъ сега само върху единъ, за жалость, крайно несполучливъ опитъ отъ послѣдния родъ, именно върху „народната епическа поема“ на г. Ст. М. Попова, Крали Марко.

Въ формално отношение поемата на г. Поповъ много наумява стиха на народната пѣсень, но погледнатъ по-отблизу, неговия стихъ е само едно външно, „механическо“—ако можемъ се изрази

така — наподобяванье на народния. Липсува му не само онова богатство съ образи и картини, което отличава народния стихъ, но и въобще онзи особенъ дъхъ, който отличава истинското (нефалшивото), конгениялното възсъздаванье на тоя стихъ, каквото намираме у стария Славейковъ, у Ботева, у Вазова (въ малкото негови народни стихове), а въ по-голѣмо съвършенство у по-младитѣ наши поети. Нѣма нищо по-лесно отъ това твърдѣ приятно за безталантни поети занятие, да нанизватъ стотини стихове по външния калъпъ на народния стихъ, но нѣма и занятие по-безцѣлно и по-безполезно. Всѣки „книжовенъ“ човѣкъ може да направи това, стига само да се зачете повѣчко въ народни пѣсни... Може би, само заразителностьта и зловрѣдното влияние на тая „поезия“ — създавана безъ поетически талантъ и безъ вдъхновение — върху развитието на една още млада литература, — само тѣ би могли да се равнятъ на нейната леснотия и примамливость . . .

Да се докаже обаче това твърдение — нека си признаемъ — не е така лесно. Не само затова, защото въобще въ литературнитѣ въпроси доказваньето е една доста съмнителна работа, но особенно затова, че самото нѣщо, за което е дума, не е напълно достъпно за констатиранье чрѣзъ обйективни срѣдства, — освѣнъ, може би, съ много детално и школно разглежданье на въпроса. То е дѣло на непосрѣдственно чувство. Като такова го даваме ний и прѣдоставяме пълно право на ония, които желаятъ (— на първо мѣсто, на автора —) да не признаятъ и самата присѫда. А за ония, които искатъ и могатъ да провѣрятъ нашата присѫда съ с в о е т о непосрѣдственно чувство, по-долу ще слѣдватъ достатъчно цитати изъ поемата и изъ народната поезия.

*

Вторият и много по-голѣмъ недостатъкъ на поемата, който е и рѣшающъ за нейното литературно достоинство, е пълната л и п с а н а в ж т р ѣ ш н а х у д о ж е с т в е н н о с т ь. Тая наша присѫда може, за щастие, да бѫде и доказана съ доста обйективни срѣдства, — разумѣва се, само за ония, които въобще могатъ сами непосрѣдственно да чувствуватъ разликата между художественность и нехудожественность. За тая цѣль ще бѫде достатъчно да се съпостави нѣкоя отъ по-художественнитѣ народни пѣсни за Крали Марка съ съотвѣтствената пѣсень въ поемата Да притежава едно поетическо произведение, писано на чужда, заета тема, поне толкова художественность, колкото е имало въ негова оригиналъ, — туй е най-малкото достоинство, което то въобще трѣбва да притежава, за да има raison d'être. Стои ли въ художественно отношение по-долу отъ своя оригиналъ — било изцѣло или въ отдѣлни моменти — литературното произведение изгубва право да минува за литературно. Ний поставяме тоя въпросъ спрѣмо поемата на г. Попова и ще го рѣшимъ, като разгледаме по-подробно, какъ е обработилъ той единъ отъ най-важнитѣ въ поетическо отношение моменти изъ епопеята на Крали Марка, — единъ моментъ, който въ народното творчество е намѣрилъ, покрай посрѣдствени обра-

ботки, и едно безподобно художественно изпълнение. Касае се за мотива: Марко си изгубва силата. Ето какъ го е разработилъ г. П.:

Па се сбраха банове, войводи,
Да си пиятъ вино и ракия,
И единъ се съ други исприкажатъ:
А кога се съ вино понапили,
Секи себе съ юначество фали,
Младий Марко и той се пофали:
— „Чуйте мене, банове, войводи,
Сички тука сте юнаци знатни,
Ала съ мене никой равенъ нѣма:
Мойта сила — сила е голѣма!
И земята ако дръжка има,
Азъ бихъ нея съсъ ржка си вдигналъ,
Бихъ я вдигналъ, бихъ я прѣобърналъ!“
Проговарятъ банове, войводи
И съсъ Марка шега си подбиватъ:
— „Лудий Марко, що се не засрамишъ,
А земя се фалишъ да обърнешъ?
И баща ти Вълкашинъ бѣ чутенъ
Съсъ имане що му брой нѣма,
И конье му и оржжье бойно —
Дѣ ли, Марко, като тѣхъ ще има?
Ала той се нийдѣ не пофали!“
Засрами се млади Крали-Марко,
Та си бърже враня коня яхна,
Коня яхна, за двори потѣгли,
А на други самъ е Господъ сѣдналъ,
Да си чака млади Крали-Марка,
Да му малко сила поотнеме,
Поотнеме тъкмо половина,
Да не би се Марко пошегувалъ,
Та земята Божя да обърне
И на Бога пакость да направи.
Гледа Марко въ тия равни други,
Че се мжчи старецъ бѣлобради,
Да задигне съсъ земя торбичка,
И на Марка старецъ проговори:
— „Подигни ми непознатъ юначе,
Да повдигна тъзъ торбичка тѣжка,
Че ми, синко, старостъ наддѣлява!“
Ала Марко се отъ конь не свѣде,
А навѣде остро бойно копье,
Та торбичка съ копье да повдигне:
Понавдигна Марко колко можа,
Бойно копье на парчета стана,
А торбата отъ земя не мърда!
Па тогава Марко се навѣде,
Та торбата съсъ дѣсница фана;
Вдигна Марко колко сила има,
Та му Вранчо на колѣни падна,
И колѣни му земя зарови,
А на Марка подъ сърдце припука.
Като че ли нѣщо се откжсна,
А торбата отъ земя не мърда! . . .
Отъ тогава млади Крали-Марко
Си изгуби сила половина,
Отъ тогазъ го Господъ благослови:
Що не може силомъ да надвие,
Да надвива съ хитрость и измама!

Има единъ отдавна записанъ вариянтъ, който е билъ добрѣ извѣстенъ на автора, и който се отнася къмъ неговата обработка така, както живиятъ организъмъ — къмъ мъртвия трупъ. Тоя вариянтъ е прѣпечатанъ и въ цѣнния трудъ на г. В. Иорданова (Крали Марко, стр. 114—120). Всички млади стиходраскачи, които мислѧтъ, че стихотворството е поезия, ще получѧтъ пръвъ и най-скѫпъ урокъ за поезия, ако вмѣсто да прѣписватъ отъ чужди и да гласѧтъ своитѣ разнебитени и дрѣзгави лири, се помѫчѧтъ да проникнѫтъ въ художественността и поетичността на тоя вариянтъ, особенно като го сравняватъ — не толкова съ ума, колкото въ непосрѣдственно прѣживяванье — съ други по-малко поетични вариянтни или съ най-непоетичния — въ поемата. Ний нѣма да цитираме изцѣло този дивенъ вариянтъ, ще дадемъ само нѣколко пасажа изъ него, а въ свободенъ разказъ ще изброимъ всички моменти, които той съдържа и които авторътъ само отъ поетическа слѣпота е могълъ да изпустне. Четете, напримѣръ, тая интродукция и прѣцѣнете сами, каква пропасть дѣли тая широка и волна поезия отъ шаблонното винопиенье въ „ладни меани“:

Ой те тебе, Боже, мили Боже,
Що ми правишъ чуда и нишани,
Да се чудитъ сѫта рисяншия,
Да се славитъ твое свето име,
Да се слушатъ отъ века до века!
Сполай Богу за чудо големо,
Дека ке се чудо нагледаме.
Шетба шетатъ Марко Прилепчанецъ,
Шетба шетатъ земя покраина.
Ми привявналъ коня шаренаго,
Шаренаго коня, дебелаго,
Дебелаго коня, кършигоро;
Ми наложилъ самура калпака,
На калпакотъ до три огледала,
А надъ ними перя паунови;
Ми засукалъ мърка мустачина,
Единъ мустакъ до три руна църни;
Ми намутилъ очи с колови
И надъ ними вежди пиявици,
Како църни крила ластовички;
Ми опасалъ сабя дипленица,
Що се диплитъ дванаесеть пѫти,
Що се носитъ коню во гривата
И ми сечитъ древя и каменя;
. . . . . .
Отъ що ми е сила у юнака
Е притежа майке църне земя
Отъ тежина гѫрда носеещемъ,
Та ми вѫчитъ, кутра църна земя,
Емъ ми вѫчитъ, ко лиотъ се тресетъ.
Чудо гледатъ звезда вечерница,
Чудо гледатъ, чудо невидено.
Кѫй ми шетатъ Марко Кралевике,
Дуръ ми спотналъ отъ велика сила,
А не знаетъ, со ня що сторитъ;
Защо нѣматъ юнакъ сироти себе,
Нити юнакъ, нити лошотия.
Нити ламя, нити аждеръ люти,

Нити вила, нити самовила,
Нити нек'я горска димна юда.
Шетатъ Марко земя, покраина,
А земя е тъжна пустейлия,
Та си нематъ съ кого да се стретитъ,
Да се стретитъ, дума да си думатъ.
Ми погледна горе на небеси,
Ми я виде звезда вечерница,
Кжй ми греетъ и ясно се смеетъ
И е зборвитъ Марко Кралевике: . . .

Или важниятъ въ художественно отношение моментъ на самосмиряванье, на разкаянье:

Се зачуди Марко Прилепчанецъ
И ми търгна по бели друмови;
Не ми ходитъ како алетина,
Току ходитъ кротко и полека,
Сълзи ронитъ по бели образи
Ръце кършитъ отъ бели колени,
Жалба жалитъ за напрежна сила
Що загуби своя юнащина.

Тия цитати сж достатъчни, за да може читателтъ да съпостави стиха и стилистичнитѣ художествени срѣдства на поемата и на народната пѣсень. Тѣ даватъ живо прѣдставление и за тѣхнитѣ различни вжтрѣшни достоинства, но за пълнота ний, както казахме, ще изброимъ всички по-важни моменти на народната пѣсень, като изтъкваме повече ония, отъ конто въ поемата нѣма ни поменъ.

Не трапеза и не породено отъ вино и ракия самохвалство, а широка природна картина, въ която цѣлата вселенна живѣе заедно съ героя, чийто образъ е нарисуванъ съ живость и блѣсъкъ, рѣдки и за нашата народна поезия! Не пиянска заносчивость, а избликъ на сила и на волность, какъвто е способна да прѣживѣе и найтрома душа отъ съприкосновение съ природата, — ето съ какво народниятъ пѣвецъ мотивира Марковото прѣвъзнасянье. И въ начина на излаганье има една много характерна разлика; въ поемата просто повѣствуванье и мъртъвъ разказъ, както е обичай у всички ония отъ нашитѣ писачи на разкази, конто нѣматъ никакво разбиранье за изкуството, какъ се пишжтъ разкази; въ народната пѣсень — разговоръ, жива рѣчь, както е у всички дѣйствителни майстори на перото. — Освѣнъ тия разлики въ сценерията на началото и въ общия характеръ на изложението заслужва да се изтъкнжтъ и слѣднитѣ детални различия:

Въ поемата Марко напуска пиршеството, яхва враня коня и намира Господа, седналъ на друми — чака го да да му „поотнеме“ отъ силата. Въ народната пѣсень пакъ величава картина и прѣдълго и прѣпоетично мотивирана божия намѣса. Въ своя разговоръ съ звѣзда-вечерница Марко се увлича до дръзко прѣдизвикателство:

„Да ми слезитъ Господь отъ
И со него на мейданъ излег
Край да иматъ майка църна
Съ една ржка нея ке подкр

Нищо не отвърнала звѣзда-вечерница, само „лице ѝ се затемнило, затемнило, мощне замъглило", скрила се подъ облакъ и сълзи—роса поронила низъ облакъ. Пакъ

„Шеталъ Марко, малу що прошеталъ,
Мѫчна му е Марку шетачката."

Уморява Шарца добра коня и го бие „мегю църни очи"; той се разиграва, та разтресва земята и разбунтува природнитѣ стихии: силни вѣтрове повѣватъ, забучаватъ рѣки и езера, заиграва дори „оно Църно море":

„Се сплашиха люге по градища
И зверови въ глобоки пещери;
Сити птишки мали по земята,
Ми писнаха сите со гласови,
Кѫй викаатъ до Бога се слушатъ.
Сполай Богу, лепо що послуша,
Та погледа долу на земята . . .
На Господа вишни се смилило,
Оти виделъ, земя неке можитъ
Таква сила гърда да понеситъ."

Тогава чакъ Господь слиза, прѣправя се на стари-дедо, напълня съ пръсь „торбичкава" и я благославя да стане тежка като земята. И сѣда на кръстопѫть, дѣто ще помине Марко. Задава се той, заскачалъ отъ планина на планина, напрѣдѣ му „мъгли и прахове, а задъ него дъждой отъ камене, що ѝ върлятъ коньотъ со копита". Вижда Господа той и го заприказва. И когато Господь го помолва да му помогне, Марко се усмихва и посѣга да я вдигне. Тука пакъ цѣла върволица отъ нюанси и градуирания, отъ които въ поемата нѣма диря! Най-напрѣдъ прѣсѣга съ копието, сетнѣ го хваща съ двѣ рѫцѣ, но то се прѣчупва; присѣгва съ дѣсна рѫка да вдигне торбата съ малкия пръстъ, — тогава коньтъ въздъхва и му проговаря:

„Ой те тебе, Марко, мой стопане,
Ми прѣкърши сите конски кости,
Ми искина мойте яки жили,
Ми погуби сѫта моя сила!"

Коньтъ потъналъ до колѣнѣ, а торбата не мръднала. И т. н. и т. н., додѣто слиза отъ коня, хваща торбата съ двѣ рѫцѣ и я повдига. Ала „му се скина нѣщо во сърдцето", и тогава чакъ се стрѣсва Марко и се опомня. Сега Господь го пита, да ли има сила да се бори „Со Господа вишни"; той му отговаря вразуменъ. Края читателтъ вече знае отъ втория цитатъ на 480-та стр.

Както ще се убѣди всѣки отъ съпоставянье това съ цитираното по-горѣ изъ поемата, въ всѣки отдѣленъ моментъ авторътъ е останалъ по-долу отъ оригинала си и не е умѣлъ да се възползува нито отъ една отъ многото красоти, които му е давалъ той. Въобще, могли би да кажемъ, че вмѣсто художественна композиция, той се е задоволилъ съ скромната роля да ни даде едно тромо и прозаично описание на приключения, на външни събития,—въ които за мнозина наши писатели и поети едва ли не се изчерпва народната поезия. Така постѫпва изкуственната поезия спрѣмо народната

всѣки пѫть, когато е безсилна да постигне тайната на нейното творчество и когато мисли, че щомъ откраднешъ думитѣ, ти си ѝ открадналъ вече и духа.

За да бѫде съвсѣмъ пълна оцѣнката ни, трѣбвало би да се прослѣди още, да ли нѣма случаи, дѣто авторътъ на поемата да се е придържалъ о по-художественнитѣ варианти и, сетнѣ, случаи, дѣто той да е измѣнявалъ своя оригиналъ съ художественна омисъль. Подиръ това, което изложихме до тукъ, ний считаме тоя трудъ за излишенъ Но ако нѣкой направи труда и достигне до положителни резултати, ний сме готови да смекчимъ своята отрицателна присѫда за литературната стойность на поемата.

Д-ръ В. Миролюбовъ.

НОВИ КНИГИ.

И. С. Тургеневъ. Фаустъ. Повѣсть въ деветь писма съ единъ очеркъ върху героинята „Вѣра“. Прѣв. С. Каролевъ и Ю. Тотевъ. Стр. 71. Цѣна 50 ст. София, 1902 г.

Ст. Стефановъ. Кратка история на Бълг. народъ. Стр. 18. Цѣна 20 ст. Шуменъ, 1902 г.

Отчетъ за дѣятелностьта и положението и Габров. Нар. Библиотека „Априловъ-Палаузовъ“ Габрово, 1992 г.

Любомиръ Велевъ. Бѫдѫщность на прогресса и забогатяванье на човѣка. Стр. 16. Цѣна 20 ст. Шуменъ. 1902 г.

K. D. Spissarevsky. La Macédoine et la question Macedoniainne. Ixelles-Bruxelles. 1902.

Военни разкази изъ френския животъ. Прѣв. отъ френски Хр. П. Гюлмезовъ. Стр. 59. Цѣна 40 ст. София, 1902 г.

А. Херценъ. Физиологически бесѣди. Прѣв. отъ оригинала Д. Т. Бурилковъ. Библ. „Четиво“ № 6. Отдѣлъ „Биологически науки“ № 3. Стр. 198. Цѣна 1·40 ст. Попово, 1902 г.

Программа на Търг. училище „Евлогий Георгиевъ“ въ Пловдивъ, 1902 г.

Герхартъ Хауптманъ. Михаилъ Крамеръ. Драма въ четири дѣйствия. Стр. 76. Цѣна 80 ст. София, 1902 г.

Д-ръ И. П. Любеновъ. Общедостѫпна военна хигиена. Стр. 327. Цѣна 2·50 ст. София, 1902 г.

Поручикъ Д. Калѫчевъ. Бдители надъ Българския народъ. Драма въ четири дѣйствия. Стр. 164. Цѣна 1·30 ст. Бѣлоградчикъ. 1902 г.

Капитанъ Н. Радевъ. Защитата на Шипка и историята на Самарското знаме. Стр. 120. Цѣна 1·20 ст. София, 1902 г.

Премия на сп. „Природа“ за VIII година: Бразилия.

Д-ръ В. Райнъ, А. Пикелъ и Е. Шелеръ. Принципитѣ на общата дидактика. Прѣв. отъ нѣмски В. Георгиевъ. Стр. 227. Цѣна 2·30 ст. Ст.-Загра 1902 г.

St. N. Mihailowski. La Zizanie slave, Serbes et Bulgares. Стр. 21. Цѣна 30 ст. София, 1902 г.

Г. В. Нашата армия и нейния бюджетъ. Стр. 47. Цѣна 30 ст. София, 1902 г.

Д. Ризовъ. Отворено поздравително писмо до Н. Блаженство Екзарха. (Прѣпечат. отъ в. „Прѣпорецъ“ год. III, брой 22—100). Стр. 31. Цѣна 10 ст. София, 1902 г.

Д. Ризовъ. Каква трѣбва да бѫде нашата политика спрямо Македония? Рѣчь, произнесена на 26 Май 1902 г. и пр. и пр. Стр. 74. Цѣна 20 ст. София, 1902 г.

В. Т. Велчевъ. Нашитѣ задачи. Политически статии. (1899—1902 г.) Стр. 134. Цѣна 1 л. София, 1002 г.

Е. Серебряковъ. Офицерството и политиката. Прѣводъ отъ русски Библ. „Бѣрба съ милитаризма“, № 2. Стр. 19. Цѣна 20 ст. Шуменъ, 1902 г.

Д. Бойкиновъ. Птицевъдство. Часть II. Отглеждане на птицитѣ и гѫскитѣ. Стр. 30. Цѣна 20 ст. Часть III. Болести по домашнитѣ птици. Стр. 58. Цѣна 40 ст. Пловдивъ, 1082 г.

Д-ръ Ив. К. Дрѣнковъ. Организацията и администрацията на прѣкитѣ данъци въ Австрия. Стр. 126. Издание на Фин. Министерство. София, 1092 г.

А. Д. Хлѣбаровъ. Изъ дневника на единъ писатель. Очерки изъ нашия съвр. животъ. Ч. I Цѣна 50 ст. Пловдивъ, 1902 г.

Ив. Димитровъ. Петъръ Михову. Requiem. Тулча, 1902 г.

И. Р. Тархановъ. Настинката Какъ настиватъ хората, какви явления прѣдизвиква настинката. Безплатна премия на сп. „Здравие“ — Видинъ. Ц. 1 л.

Д-ръ Л. Милетичъ. Старото българско население въ сѣверо-източна България. „Българска Библиотека“. № 1. Издава Българското Книж. Ддружество въ София. Стр. 224. София, 1902 г.

Ц. Калчевъ. Пѣсни и картинки. Стихотворения за дѣца. Стр. 121. Цѣна 1·20 ст. Пловдивъ, 1902 г.

Парвусъ. Международния пазаръ и землѣдѣлческата криза. Економически очерки. Прѣвелъ Г. Доколѣнковъ Издава книжарницата на Ив. Г. Игнатовъ въ Пловдивъ. Стр. 156. Цѣна 1·20 ст. Пловдивъ 1902 г.

Д-ръ И. Фаденхехтъ. Система на българското вещно право. Часть I. Уводъ. Владѣние. Стр. 218. Цѣна 3 лева.

Ще бѫдѫтъ печатани:

Едгаръ Штайгеръ: Ибсеновитѣ „Призраци“.

Б. Колевъ Причини на неуспѣха по български езикъ въ нашитѣ ср. училища (въ VIII кн.).

М. Хр. Наль и Дамаянти.

Д. Михалчевъ Диялектическиятъ материялизъмъ.

Леонидъ Андрѣевъ. Мълчание. Разказъ. Прѣв. Г. Мин-

За 70-годишнината на В. Вундтъ.

По случай 70-годишнината отъ рожденнето на лайпциския философъ Вилхелмъ Вундъ (роденъ на 16 авг. 1832. н ст.), който има множество ученици и почитатели въ България, отъ столицата му е била изпратена слѣднята телеграмма, подписана отъ 22 душъ:

„Seinem hochverehrten Lehrer. — dem Altmeister der modernen Psychologie, dem tiefen Denker, der auch während der höchsten materialistisch-naturalistischen Fluth an die grossen Principien der idealistischen Weltanschauung festgehalten hat, — bringen die Unterzeichneten die herzlichsten Grüsse zu seinem 70-sten Geburtstag. Glieder eines Sprosses aus dem Slawischen Stamme, fühlen wir es als Pflicht, in Ihrer Person unserem Dank und unserer Bewunderung für die deutsche Wissenschaft Ausdruck zu geben".

(„На своя високо уважаванъ учитель, — на протомайстора на модерната психология, на дълбокия мислитель, който и въ врѣме на най-силния напливъ на материялистично-натуралистични учения остана вѣренъ на великитѣ принципи на идеалистическото мировъззрѣние, — поднасятъ подписанитѣ своитѣ най-сърдечни поздрави за неговата 70-годишнина. Членове на една издънка отъ славянското плѣме, ние чуствуваме като свой дългъ, въ Вашето лице да дадемъ изразъ на нашата благодарность и нашето удивление прѣдъ нѣмската наука").

Въ отговоръ на тоя поздравъ почтенниятъ професоръ е отправилъ до едного отъ подписалитѣ телеграмата слѣднитѣ, крайно ласкателни думи:

„Ich erinnere mich stets mit Freuden an meine eifrigen und talentvollen Mitwirker aus Bulgarien, würdige Repräsentanten eines aufstrebenden Volkes".

(„Азъ винаги си спомнямъ съ радость за моитѣ ревностни и даровити сътрудници изъ България, достойни прѣдставители на единъ прогрессирующъ народъ").

Заслужва да се отбѣлѣжи, че по тоя случай сж били написани нѣколко статии за Вундта: въ вѣстницитѣ „Прѣпорецъ" и „Миръ", а отъ списанията, освѣнъ въ тая книжка на „Мисъль". още въ „Учил. Прѣгледъ" и „Бълг. Сбирка", и двѣтѣ отъ г. Д-ръ Н. Бобчевъ.

Пасторъ Мандерсъ. Тъй ли, добрий ми Енгстранде?

Енгстрандъ. Да, господинъ пасторе. Тогава азъ и Йохана се съгласихме съ тия пари да се отгледа дѣтето; така и стана. И могѫ да дамъ смѣтка за всѣка похарчена стотинка.

Пасторъ Мандерсъ. Това значително измѣня работата.

Енгстрандъ. Така стои работата, господинъ пасторе. И могѫ да кажѫ, че съмъ билъ за Регина истински баща, — до колкото стигаха силитѣ ми — защото, за жалость, азъ съмъ единъ слабъ човѣкъ.

Пасторъ Мандерсъ. Е да, е да, любезний Енгстранде.

Енгстрандъ. Но могѫ смѣло да кажѫ, че възпитахъ дѣтето, живѣхъ въ любовь съ покойната Йохана и си гледахъ кѫщата, както е заповѣдано въ писанието. Но никога не би ми хрумнало да идѫ при пасторъ Мандерсъ и да се хвалѭ, че и азъ нѣкога съмъ направилъ добро дѣло. Не, когато Яковъ Енгстрандъ извърши нѣщо такова, той не разказва за него. За жалость, то съвсѣмъ не става тъй често. А когато идѫ при пасторъ Мандерсъ, азъ имамъ доста да говорѭ за своитѣ глупости и слабости. Защото, казвамъ, както казахъ и по прѣди, — на съвѣстьта често не ѝ е чиста работата.

Пасторъ Мандерсъ. Дайте си рѫката, Яковъ Енгстрандъ.

Енгстрандъ. О, Иисусе Христе, господинъ пасторе —

Пасторъ Мандерсъ. Безъ забикалки (стиска му рѫката). Тъй!

Енгстрандъ. И ако помолѭ сега господинъ пастора за прошка —

Пасторъ Мандерсъ. Вие менъ? Не, наопаки, азъ трѣбва да ви молѭ за прошка —

Енгстрандъ. О не! Пази Боже!

Пасторъ Мандерсъ. Да, наистина. И азъ го правѭ отъ все сърдце. Простете ме, че тъй злѣ съмъ ви познавалъ. И желалъ бихъ да могѫ да ви дамъ нѣкакво

Печатница „Св. София"
1902.

доказателство за моето искренно съжаление и въ сѫщото врѣме за моята благосклонность къмъ васъ —

Енгстрандъ. Наистина ли бихте желали, господинъ пасторе?

Пасторъ Мандерсъ. Съ най-голѣмо удоволствие —

Енгстрандъ. Сега би билъ тъкмо случая за това. Съ благословенитѣ парици, които спестихъ тукъ, мислѣхъ да основѫ въ града нѣщо като моряшки домъ.

Г-жа Алвингъ. Вие?

Енгстрандъ. Да, то ще бѫде, тъй да се каже, единъ видъ приютъ. За моряка има толкова изкушения, когато излѣзе на суша. Но у менъ, въ такъвъ домъ, той би могълъ да бѫде като подъ бащинъ надзоръ.

Пасторъ Мандерсъ. Какво ще кажете на това, госпожа Алвингъ?

Енгстрандъ. Сега въ начало нѣмамъ бо-зна колко много, но дано нѣкой благодѣтель ми подаде ржка за помощь, то —

Пасторъ Мандерсъ. Да, да, ний ще пообмислимъ повечко тая работа. Вашето прѣдприятие извънредно много ми харесва. Но идете сега, наредете всичко и запалете свѣщи, та да стане малко по-тържественно. И послѣ ще се съберемъ на молитва, добрий ми Енгстранде; сега наистина вѣрвамъ, че сте въ нуждното настроение

Енгстрандъ. И менъ се струва донѣкѫдѣ така. Прощавайте, госпожа Алвингъ и благодарѭ за всичко Пазете ми добрѣ моята Регина (отрива си капналата сълза), дѣтето на покойната Иохана — хмъ — това е малко чудно, — но така е, като че е срасла съ сърдцето ми. Да, наистина е така. (Поздравява и излиза изъ прѣдната стая).

Пасторъ Мандерсъ. Е, госпожа Алвингъ, какво ще кажете сега за тоя човѣкъ? Това, което чухме, бѣше съвсѣмъ друго обяснение

Г-жа Алвингъ. Имате право.

Пасторъ Мандерсъ И виждате, значи, колко прѣдпазливи трѣбва да бѫдемъ, прѣди да осѫдимъ нѣкого. Но и каква радость е пъкъ, когато човѣкъ се убѣди, че се е лъгалъ. А вие какво ще кажете?

Г-жа Алвингъ. Казвамъ, че вие сте и си оставате голѣмо дѣте, Мандерсъ.

Пасторъ Мандерсъ Азъ?

Г-жа Алвингъ (туря двѣтѣ си ржцѣ на рамената му). И казвамъ, че ми се ще да ви прѣгърнѫ съ двѣтѣ си ржцѣ.

Пасторъ Мандерсъ (бърже се отдръпва). Не, не, да ви пази Господь —; такива прищѣвки —.

Г-жа Алвинъ (съ лека усмивка). А-а, не се страхувайте!

Пасторъ Мандерсъ (при масата). Понѣкога много обичате прѣкалено да се изразявате. Сега ще приберѫ документитѣ и ще ги турѭ въ джоба си. (Туря ги). Тъй. Прощавайте за сега. Внимавайте, когато се върне Освалдъ. По-сетнѣ пакъ ще дойдѫ насамъ. (Взима си шапката и излиза прѣзъ прѣдната стая).

Г-жа Алвингъ (въздъхва, поглежда изъ прозореца, поразтребва стаята, иска да иде въ трапезарията, но се спира на вратата съ задавенъ викъ). Освалде, още ли си на трапезата?

Освалдъ (изъ трапезарията). Допушвамъ си само цигарата.

Г-жа Алвингъ. Азъ пъкъ мислѣхъ, че си отишелъ на разходка.

Освалдъ Въ такова врѣме?

Иззвънтява чаша. Госпожа Алвингъ остава вратата отворена и сѣда съ работата си на канапето до прозореца.

Освалдъ (изъ трапезарията) Нали пасторъ Мандерсъ излѣзе ей сега?

Г-жа Авлингъ. Да, слѣзе кѫдѣ приюта.

Освалдъ. Хмъ! (Пакъ иззвънтява бутилка и чаша)

Г-жа Алвингъ Ти, драги Освалде, трѣбва да се попрѣдпазвашъ отъ ликьора Той е силенъ.

Освалдъ. При такова влажно врѣме е добъръ.

Г-жа Алвингъ. Ела по-добрѣ при менъ.

Освалдъ. Е добрѣ, но тамъ не бива да пушѫ.

Г-жа Алвингъ. Ти знаешъ, че една цигара можешъ да изпушишъ.

Освалдъ. Тогазъ ей сега идѫ. Само още една канчица. — Тъй. (Иде съ цигара въ ржка и затваря вратата слѣдъ себе си).

Печатница „Св. София"
1902.

Малка пауза.

Освалдъ. Кѫдѣ отиде пастора?

Г-жа Алвингъ. На ли ти казахъ вече, въ приюта.

Освалдъ. А да, наистина.

Г-жа Алвингъ. Не би трѣбвало да седишъ толкозъ на трапезата, Освалде.

Освалдъ (съ цигарата задъ гърба си). Но, мамо, то ми е тъй приятно. (Мига и я цѣлува). Прѣдстави си само, какво е то за мене, — върналъ съмъ се у дома, да седѫ на майчина трапеза, въ майчина стая и да ямъ майчини сладки гостби.

Г-жа Алвингъ. О, мило, мило, дѣте!

Освалдъ (малко нетърпеливо, ходи насамъ-натамъ и пуши). Па и какво ще правѫ тукъ друго? Не могѫ нищо да работѫ...

Г-жа Алвингъ. Не можешъ?

Освалдъ. Въ такова мрачно врѣме! Цѣлъ день ни единъ слънчевъ лѫчъ. (Ходи по стаята). Аахъ, да не можешъ да работишъ! —

Г-жа Алвингъ. Може би, не е било до тамъ обмислено отъ твоя страна да дохождашъ у дома.

Освалдъ. Но, мамо, трѣбваше да дойдѫ.

Г-жа Алвингъ. Пó бихъ желала десеть пѫти да се лишѫ отъ щастието да бѫдешъ при мене, отколкото —

Освалдъ (застава до масата). Кажи ми, мамо, наистина ли е толкозъ голѣмо щастие за тебе да бѫдѫ у дома, при тебъ?

Г-жа Алвингъ. Да ли е щастие за мене!

Освалдъ (мачка вѣстникъ). Струва ми се, че ти е все едно дали съмъ тукъ или не.

Г-жа Алвингъ. Освалде, нима имашъ сърдце да кажешъ това на майка си?

Освалдъ. Та по-прѣди ти можѫ и безъ мене добрѣ да си живѣешъ.

Г-жа Алвингъ. Да, истина е — азъ живѣхъ безъ тебе.

Мълчание. Полека-лека почва да се сдрачава. Освалдъ ходи изъ стаята насамъ натамъ. Той е хвърлилъ вече цигарата.

Освалдъ (застава при майка си). Мамо, бива ли да седнѫ до тебе?

Г-жа Алвингъ (прави му мѣсто). Сѣдни, чедо.

Освалдъ (седа). Трѣбва сега да ти кажѫ нѣщо, мамо.

Г-жа Алвингъ (напрѣгнато). Е?

Освалдъ (гледа неподвижно прѣдъ себе си). Не могѫ повече да го прѣнасямъ

Г-жа Алвингъ. Какво? Какво е то?

Освалдъ (както прѣди). Нѣмахъ сърдце да ти пишѫ за него; и отъ като съмъ пакъ у дома —

Г-жа Алвингъ (улавя го за ржката) Освалде, какво е?

Освалдъ. Вчера, па и днесь се опитахъ да отмахнѫ тия мисли, да се освободѫ отъ тѣхъ, но не може!

Г-жа Алвингъ (дига се). Говори сега свободно, Освалде

Освалдъ (тегли я пакъ на канапето). Седи, мамо, и ще се помѫчѫ да ти кажѫ. — Азъ се оплаквахъ отъ умора слѣдъ пѫтуванъето —

Г-жа Алвингъ. Да, да; — е?

Освалдъ. Но не е туй; не е обикновена умора—

Г-жа Алвингъ (иска да скочи). Да не си пѫкъ боленъ, Освалде?

Освалдъ (тегли я пакъ на канапето). Седи, мамо, седи. Слушай само спокойно. Азъ въ сѫщность не съмъ боленъ, нѣма у менъ това, което обикновенно хората наричатъ болесть. (Сключва си ржцѣтѣ прѣзъ глава). Мамо, азъ съмъ духовно сломенъ — съсипанъ — не ще могѫ вече никога да мислѫ пакъ за работа. (Закрива си лицето съ ржцѣ, хвърля й се въ скута и почва да хълца).

Г-жа Алвингъ (блѣдна и разтреперана). Освалде! Погледни ме Освалде! Не, не, то не е истина.

Освалдъ (поглежда я отчаянъ) Да не можешъ никога вече да работишъ! Никога! Никога! Да бѫдешъ живъ умрѣлъ! Мамо, можешъ ли си прѣдстави ти нѣщо тъй ужасно?

Г-жа Алвингъ. Злочесто чедо! Какъ те е сполетѣло това ужасно нѣщо?

ПЕЧАТНИЦА «СВ. СОФИЯ»
1902.

Освалдъ (изправя се пакъ). Да, това именно азъ не могѫ да разберѫ. Никога не съмъ живѣлъ разпасано. Въ никое отношение. Не вѣрвай такова нѣщо за мене, мамо. Никога не съмъ го правилъ.

Г-жа Алвингъ. Та и азъ не вѣрвамъ, Освалде.

Освалдъ. И пакъ ме сполетѣ такова нѣщо! Такова ужасно нещастие!

Г-жа Алвингъ. Всичко ще се оправи, мое мило дѣте. Това е отъ прѣ-голѣмо напрѣганье. Вѣрвай ми.

Освалдъ (тайно). Отъ начало и азъ мислѣхъ сѫщото, но не е тъй.

Г-жа Алвингъ. Разкажи ми всичко отъ начало до край.

Освалдъ. Това и искамъ азъ да направя.

Г-жа Алвингъ. Кога забѣлѣза туй за пръвъ пать?

Освалдъ. Веднага слѣдъ като бѣхъ тукъ послѣдния пать и се върнахъ въ Парижъ. Азъ почнахъ да усѣщамъ извънредно силни болки въ главата — най-вече въ тила, както ми се чинѣше Струваше ми се, като че ли тѣсенъ желѣзенъ обрѫчъ ми стѣгаше врата и главата.

Г-жа Алвингъ. И послѣ?

Освалдъ. Изпърво мислѣхъ, че сѫ обикновенитѣ болки въ главата, които толкова ме измѫчваха още като дѣте.

Г-жа Алвингъ. Да, да —

Освалдъ. Но не бѣха тѣ; скоро забѣлѣзахъ. Не можехъ вече да работя. Искахъ да захвана нова, голѣма картина, но изглеждаше като-че-ли моитѣ сили ме бѣха напуснали: всичката ми енергия като да бѣше парализирана Не можехъ да се съсрѣдоточа за ясни идеи. Виеше ми се свѣтъ; всичко се въртѣше на около ми. О, туй бѣ ужасно състояние! Най-сетнѣ пратихъ за лѣкарь — и отъ него научихъ причината.

Г-жа Алвингъ. Какво искашъ да кажешъ?

Освалдъ Той бѣше единъ отъ най-добритѣ тамошни лѣкари. Трѣбваше да му разкажа какво усѣщамъ; сетнѣ той ми зададе сума въпроси, които нѣмаха,

както ми се струваше, нищо общо съ работата. Азъ съвсѣмъ не разбирахъ защо прави това —

Г-жа Алвингъ. Е, послѣ?

Освалдъ. Най-сетнѣ ми каза: „тая часть отъ мозъка ви още отъ рождение е пронадена отъ червей“; — той употрѣби именно думата „vermoulu“.

Г-жа Алвингъ (напрѣгнато). Какво е искалъ да каже съ това?

Освалдъ. И азъ не разбрахъ, та го помолихъ да ми обясни. Тогазъ дъртиятъ циникъ каза — (свива юмрукъ). Оо —!

Г-жа Алвингъ. Какво каза?

Освалдъ. Той каза: „за грѣховетѣ на бащитѣ се наказватъ дѣцата.“

Г-жа Алвингъ (става бавно). За грѣховетѣ на бащитѣ —

Освалдъ. Бѣхъ въ изкушение да му завъртьк една по лицето —

Г-жа Алвингъ (ходи изъ стаята(. За грѣховетѣ на бащитѣ —

Освалдъ (тъжно се усмихва). Да, какъ ти се струва това? Разбира се, азъ го увѣрявахъ, че за подобни работи не може да става и дума. Но мислишъ ли, че отстъпи? Не, той си остана на своето. И едва когато извадихъ твоитѣ писма и му прѣведохъ всички мѣста, въ които се говорѣше за баща ми —

Г-жа Алвингъ. Тогазъ —?

Освалдъ. Тогава той, естественно, трѣбваше да признае, че се е лъгалъ; тогава азъ узнахъ истината. Непонятната истина! Азъ трѣбвало да стоьк далечъ отъ веселия, щастливия младежки животъ на моитѣ другари. Той не билъ по силитѣ ми. Значи, самъ съмъ си виновенъ!

Г-жа Алвингъ. Освалде! о не, не вѣрвай това!

Освалдъ. Друго обяснение не е възможно, каза той. Това е странното! Безвъзвратно съсипанъ за прѣзъ цѣлъ животъ — и то вслѣдствие на собствено безразсъдство. За всичко, което бихъ могълъ да създамъ въ тоя животъ — за всичко туй да не смѣьк нито да мисльк вече — да не могьк да мисльк! О, да можехъ

ПЕЧАТНИЦА «СВ. СОФИЯ»
1902.

отново да почнѫ своя животъ — да можехъ да повър
всичко! (Хвърля се на канапето и скрива лице въ възглавницит

Г-жа Алвингъ (чупи рѫцѣ и въ вѫтрѣшна бо
ходи насамъ-натамъкъ).

Освалдъ (слѣдъ малко дига глава, подпрѣнъ на лак
полулегналъ). Да бѣше поне нѣщо наслѣдено, нѣщо,
което да не бѫдѫ самъ причина. Но тъй, тъ й! По такъ
позоренъ, лекомисленъ, безмисленъ начинъ да прах
сашъ всичкото си щастие — всичкото си здравье
всичко, всичко, — своето бѫдѫще, своя животъ —!

Г-жа Алвингъ. Не, не, мое мило, еднич
чедо, не е възможно! (Навежда се надъ него). Не е за те
всичко тъй безнадѣждно, както мислишъ.

Освалдъ. Ахъ, ти не знаешъ —. (Скача) И сетн
мамо, да причинѫ и тебъ толкозъ страдания! Понѣко
почти желаехъ и се надѣвахъ, дано по-малко да
обичаше.

Г-жа Алвингъ. Ахъ, Освалде, мое еднич
чедо! Едничкото нѣщо, което имамъ на земята! Едни
кото, което обичамъ.

Освалдъ (удавя й двѣтѣ рѫцѣ и ги цѣлува). Да, д
азъ го виждамъ. Когато съмъ тукъ, при тебе, азъ
виждамъ. И това е най-тежкото за мене. — И тъй, се
знаешъ. Но днесь да не говоримъ повече за това. Н
могѫ дълго врѣме да мислѫ за него. (Ходи изъ стаят
Дай ми нѣщо да пийнѫ, мамо.

Г-жа Алвингъ. Нѣщо да пийнешъ? Каки
искашъ да пиешъ?

Освалдъ. А, каквото и да е. Нѣма ли студен
пуншъ у дома?

Г-жа Алвингъ. Да, — но милий Освалде.

Освалдъ. Не ми отказвай, мамо. Бѫди добр
Азъ трѣбва да отмахнѫ съ нѣщо тѣзи мисли, ко
ме гризѫтъ. (Отива въ цвѣтарницата). И сетнѣ, какъ
тъмно тукъ.

Г-жа Алвингъ (натиска звънеца на дѣсно).

Освалдъ. И това пескончаемо дъждливо врѣм
Съ недѣли може да кара така, — и цѣли мѣсеци. Да

можешъ да видишъ една слънчева лѫча. Не помнѭ да съмъ виждалъ тукъ нѣкога слънчеви лѫчи.

Г-жа Алвингъ. Освалде, — ти мислишъ пакъ да ме оставишъ!

Освалдъ. Хмъ — (тежко диша). За нищо не мислѭ. Не могѫ за нищо да мислѭ! (Тихо). Трѣбва да се откажѫ отъ това.

Регина (изъ трапезарията). Звънихте ли, госпожо?

Г-жа Алвингъ. Да, донеси лампата.

Регина. Ей сега, госпожо. Тя е запалена вече. (Излиза).

Г-жа Алвингъ (приставя къмъ Освалда). Освалде, не скривай нищо отъ мене.

Освалдъ. И азъ не скривамъ, мамо. (Отива при масата). Чини ми се, доста нѣщо ти казахъ.

Регина (донася лампата и я оставя на масата).

Г-жа Алвингъ Слушай, Регино, донеси ни половинъ бутилка шампанско.

Регина Ей сега, госпожо. (Излиза)

Освалдъ (улавя главата на майка си съ двѣ ржцѣ). Туй е хубаво отъ тебе. Та азъ знаехъ, че мама нѣма да остави чедото си жедно.

Г-жа Алвингъ. Бѣдний Освалде, какъ могѫ сега да ти откажѫ нѣщо!

Освалдъ (живо). Истина ли, мамо? Сериозно ли?

Г-жа Алвингъ. Какъ? Какво?

Освалдъ. Че не можешъ да ми откажешъ нищо?

Г-жа Алвингъ. Но, драгий Освалде —

Освалдъ. Тихо!

Регина (донася половинъ бутилка шампанско и двѣ чаши; туря ги на масата). Да отворѭ ли? —

Освалдъ. Не, благодарѭ. Самъ ще я отворѭ.

Регина излиза.

Г-жа Алвингъ (сѣда при масата). Какво искаше да кажешъ, — какво да не ти откажѫ?

Освалдъ (заетъ съ отварянье на бутилката). По-напрѣдъ една чаша — или двѣ (тапата отскача; налива въ едната чаша, иска да налѣе и въ другата)

Г-жа Алвингъ (туря ржка върху чашата) Благодарѭ, не наливай за мене.

ПЕЧАТНИЦА «СВ. СОФИЯ»
1902.

Освалдъ. Е, тогава за менъ! (Изпива чашата, пълни я отново и я изпива пакъ; слѣдъ това сѣда на масата).

Г-жа Алвингъ (въ очакванье) Е?

Освалдъ (безъ да я поглежда). Но кажи ми — вие съ пасторъ Мандерса ми се виждахте тъй странни — хмъ, — на обѣдъ бѣхте тъй малчаливи.

Г-жа Алвингъ. Забѣлѣза ли ти това?

Освалдъ Да, хмъ — (Слѣдъ касо мълчание). Кажи ми, — какъ намирашъ Регина?

Г-жа Алвингъ. Какъ я намирамъ?

Освалдъ Да, не е ли прѣлестна?

Г-жа Алвингъ. Милий Освалде, ти не я познавашъ тъй добрѣ, както азъ —.

Освалдъ. Какъ?

Г-жа Алвингъ За жалость, Регина стоя твърдѣ много при баща си. Азъ трѣбваше по-рано да я взема при себе си

Освалдъ Да, може; но не е ли прѣлестна, като я погледнешъ, мамо? (Пълни си чашата).

Г-жа Алвингъ. Регина има много и голѣми недостатъци —

Освалдъ. Да, но какво отъ това? (Пие пакъ).

Г-жа Алвингъ. При все това тя доста ми се нрави; и азъ съмъ отговорна за нея. За нищо на свѣта не бихъ искала да ѝ се случи нѣщо.

Освалдъ (скача). Мамо, Регина е единчкото спасение за мене.

Г-жа Алвингъ (става). Какво искашъ да кажешъ?

Освалдъ. Не могѫ вече самъ да прѣнасямъ тия душевни мѫки.

Г-жа Алвингъ. Нали имашъ майка, която ти помага да ги прѣнасяшъ.

Освалдъ Да, и азъ тъй мислѣхъ и затова се върнахъ тукъ при тебе. Но по тоя начинъ не върви. Виждамъ, — не върви. Не могѫ да изтърпѫ тоя животъ тукъ!

Г-жа Алвингъ. Освалде!

Освалдъ. Азъ трѣбва иначе да живѣѫ, мамо. Затова трѣбва да бѫдѫ далечъ отъ тебъ Не искамъ и ти всѣкога да гледашъ това

Г-жа Алвингъ. Злочесто чедо! Но, Освалде, до като си тъй боленъ, както сега —

Освалдъ Ако бѣше само болестьта, азъ бихъ останалъ при тебе, мамо: азъ нѣмамъ на свѣта по-добъръ приятель отъ тебе.

Г-жа Алвингъ. Нали, Освалде? — Нѣмашъ!

Освалдъ (ходи развълнуванъ наоколо). Но всички тѣзи мъки — разкаянието — и сетнѣ ужасния, убийствения страхъ. О, — тоя ужасенъ страхъ!

Г-жа Алвингъ (върви подиръ му). Страхъ? Какъвъ страхъ? Какво искашъ да кажешъ, синко?

Освалдъ О, не ме питай повече Азъ не знамъ Не могъ да ти го опишъ.

Г-жа Алвингъ (отива на дѣсно и тегли звънеца).

Освалдъ Какво искашъ?

Г-жа Алвингъ. Искамъ да видѣ сина си веселъ; това искамъ азъ. Той не трѣбва да се рови въ мисли. (Къмъ Регина, която се явява на вратата) Още шампанско. Цѣла бутилка! (Регина излиза)

Освалдъ. Мамо!

Г жа Алвингъ. Ти мислишъ, може би, че ние тукъ не знаемъ да живѣемъ?

Освалдъ. Не е ли прѣкрасна? Какво тѣлосложение! И здрава като камъкъ.

Г-жа Алвингъ (сѣда при масата) Седи, Освалде; нека си поговоримъ спокойно.

Освалдъ (сѣда). Мамо, ти не знаешъ, че имамъ да поправя една вина, извършена спрямо Регина.

Г-жа Алвингъ. Ти!

Освалдъ. Или кажи го по-добрѣ малка необмисленость — ако искашъ. Впрочемъ, твърдѣ невинна. Когато послѣдния пѫть бѣхъ тукъ —

Г-жа Алвингъ. Та?

Освалдъ. — — тя ме питаше много често за Парижъ и азъ й разказахъ какви работи не. Спомнямъ си, че единъ день я попитахъ: не бихте ли желали и вие да отидете нѣкога нататъкъ?

Г-жа Алвингъ. И послѣ?

Освалдъ. Азъ забѣлѣзахъ, че тя страшно се изчерви и каза: Да, ужасно бихъ желала. — Да, да,

ПЕЧАТНИЦА «СВ. СОФИЯ»
1902.

отговорихъ й, ще се нареди нѣкакъ тая работа — нѣщо подобно.

Г-жа Алвингъ. Сетнѣ?

Освалдъ. Разбира се, азъ бѣхъ забравилъ в това. Но когато завчера я запитахъ, дали се рад ще останѫ тукъ толкозъ дълго —

Г-жа Алвингъ. Тогазъ?

Освалдъ. Тогазъ тя ме погледна нѣкакъ бенно и попита: Ами какво ще стане съ моето хо въ Парижъ?

Г-жа Алвингъ. Нейното ходенье?

Освалдъ. И азъ узнахъ отъ нея, че тя е думитѣ ми сериозно, че прѣзъ всичкото врѣме слѣла за мене и че почнала да учи френски.

Г-жа Алвингъ. Затова, значи —

Освалдъ. Мамо, — когато видѣхъ прѣлест красиво, здраво момиче, — по-рано азъ не обръщахъ бено внимание на нея, но сега, когато тя като-ч съ отворени обятия стоеше прѣдъ менъ, готова д прѣгърне —

Г-жа Алвингъ. Освалде!

Освалдъ. Тогазъ ми стана ясно, че тя е м спасение Защото видѣхъ, че у нея има жизнерад

Г-жа Алвингъ (очудено). Жизнерадость — Може ли тя да те спаси?

Регина (иде изъ трапезарията съ бутилка шампанс ржка). Молѭ, извинете ме, че се забавихъ — трѣб да слизамъ въ избата. (Туря бутилката на масата).

Освалдъ Донеси още една чаша

Регина (гледа го очудено). Ето чашата за го жата, господинъ Алвингъ.

Освалдъ. Добрѣ, но ти трѣбва да донесешъ и за тебе, Регино.

Регина (трепва и хвърля бързъ погледъ къмъ го Алвингъ).

Освалдъ. Е?

Регина (бавно и нерѣшително). Позволява ли г жата —?

Г-жа Алвингъ. Донеси чашата, Регино.

Регина отива въ трапезарията.

Освалдъ (гледа слѣдъ нея). Забѣлѣза ли какъ ходи? ѣло и спокойно.

Г-жа Алвингъ. То нѣма да го бжде, Освалде

Освалдъ. Свършена работа е. Нали виждашъ, зполезно е вече да се говори противъ.

Регина (иде съ празна чаша, която задържа въ ржка).

Освалдъ. Седни, Регино.

Регина (гледа въпросително госпожа Алвингъ).

Г-жа Алвингъ. Седни.

Регина (сѣда на единъ столъ до вратата на трапеза-та и държи празната чаша въ ржка).

Г-жа Алвингъ. Освалде, — какво казваше за знерадостьта?

Освалдъ. Ахъ, да, мамо, жизнерадостьта — за и вие малко знаете тукъ. Азъ тукъ никога не я чув-увамъ.

Г-жа Алвингъ. И когато си при мене?

Освалдъ. И когато съмъ дома. — Но ти не збирашъ това.

Г-жа Алвингъ. Ба, ба, почти вѣрвамъ, че го збирамъ — сега.

Освалдъ. Жизнерадостьта — па и радостьта з работата. Въ основата си то е едно и сжщо. Но и послѣдната вие тукъ нищо не знаете.

Г-жа Алвингъ. Може да имашъ право, Освалде, ки ми нѣщо повече за това.

Освалдъ. Мислж, че тукъ пълнятъ съ учения .витѣ на хората, че работата била проклятие и нака-ние за грѣха — и че животътъ е бѣдствие, отъ което ікото по-рано се отървемъ толкозъ по-добрѣ.

Г-жа Алвингъ. Юдоль на скърбь. Такъвъ го-ѵвимъ сами ний.

Освалдъ. За такова нѣщо навънъ хората не щатъ да знаятъ. Тамъ никой вече не вѣрва въ подобни ения. Тамъ хората самото сжществуванье считатъ за ѣмо благо. Мамо, забѣлѣзала ли си, че всичко, що съ нарисувалъ, се върти около жизнерадостьта. Тамъ а свѣтлина, слънчеви лжчи и праздниченъ въздухъ.

ПЕЧАТНИЦА «СЪВ. СОФИЯ»
1902.

и свѣтнали, щастливи човѣшки лица. За туй ме е страх да остана при тебъ, у дома.

Г-жа Алвингъ. Страхъ? Отъ какво те е страх тукъ, при менъ?

Освалдъ. Страхувамъ се, че всичко, каквото ни у менъ, ще се изроди въ грозота.

Г-жа Алвингъ (поглежда го твърдо). Мислишъ ли че това може да стане?

Освалдъ. Положително знам. И да живѣеш и тукъ сащия животъ, както вънъ, пакъ нѣма да бъде сащия животъ.

Г-жа Алвингъ (слушала до сега напрѣгнато, става съ широко отворени и замислени очи). Сега виждамъ връзката.

Освалдъ. Какво виждашъ?

Г-жа Алвингъ. Сега за пръвъ пжть я виждамъ. И — сега мога да говоря.

Освалдъ (става). Не те разбирамъ мамо.

Регина (която сащо е станала). Не трѣбва ли да излѣза?

Г-жа Алвингъ Не, остани. Сега мога да говоря. Сега, чедо, трѣбва всичко да узнаешъ. И тогазъ избирай. Освалде! Регино!

Освалдъ. Тихо. Пасторътъ —

Пасторъ Мандерсъ (влиза откъмъ прѣдната стая). Тъй, — сега прѣкарахме тамъ долу единъ назидателенъ часъ.

Освалдъ. Ний сащо.

Пасторъ Мандерсъ Трѣбва да се помогне на Енгстранда съ неговия моряшки домъ Регина ще иде при него да му помага —

Регина. Не, покорно благодаря, господинъ пасторе.

Пасторъ Мандерсъ (забѣлѣзва я чакъ сега). Какъ? — тукъ — и съ чаша въ ржка!

Регина (бърже оставя чашата на страна). Pardon —!

Освалдъ. Регина ще дойде съ мене, господинъ пасторе.

Пасторъ Мандерсъ. Ще дойде съ васъ!

Освалдъ. Да, като моя жена, — ако желае.

Пасторъ Мандерсъ. Господи Исусе —!

Регина. Азъ не съмъ виновна, господинъ пасторе.

Освалдъ. Или, ако останѫ азъ, и тя ще остане.

Регина (неволно). Тукъ?

Пасторъ Мандерсъ. Вий ме слисвате, госпожа Алвингъ.

Г-жа Алвингъ. Нѣма да стане нито едното, нито другото, защото сега искамъ да говорѭ открито.

Пасторъ Мандерсъ. Не може да бѫде! Не, не, не!

Г-жа Алвингъ. Не, може и искамъ. Но пакъ нѣма да бѫдѫтъ разрушени никакви идеали.

Освалдъ. Мамо, какво се крие тукъ отъ мене?

Регина (вслушва се). Госпожо! Слушайте! Отвънъ викатъ хората. (Отива въ цвѣтарницата).

Освалдъ (тича на лѣво къмъ прозореца). Какво е станало? Отъ кѫдѣ иде тая слѣтлина?

Регина (вика). Приютътъ гори!

Г-жа Алвингъ (спуска се къмъ прозореца). Гори!

Пасторъ Мандерсъ. Гори? Невъзможно. Азъ ей сега бѣхъ тамъ.

Освалдъ. Кѫдѣ ми е шапката? Не, все едно — татовилтъ приютъ —! (Тича къмъ градинскитѣ врата).

Г-жа Алвингъ. Кърпата ми, Регино! Цѣлъ е въ огънь!

Пасторъ Мандерсъ. Това е ужасно! Госпожа Алвингъ, тамъ свѣти Божията присѫда надъ тази грѣшна кѫща!

Г-жа Алвингъ. Да, да, сигурно. Ела Регино. (Излиза бърже съ Регина прѣзъ прѣдната стая).

Пасторъ Мандерсъ (плясва съ ржцѣ). И нищо не е осигурено! (Излиза прѣзъ сѫщия пѫть).

ПЕЧАТНИЦА «СВ. СОФИЯ»
1902.

ДѢЙСТВИЕ ТРЕТО.

Същата стая. Всички врати сѫ отворени. Лампата още на масата. Вънъ е тъмно. Само налѣво, въ дъното на сцената, с свѣтлина.

Госпожа Алвингъ забрадена съ голѣма кърпа, сто цвѣтарницата и гледа навънъ. Регина, сѫщо тъй забрадена, задъ нея.

Г-жа Алвингъ. Изгорѣло! Всичко! До осно

Регина. Въ избитѣ още гори.

Г-жа Алвингъ. Що ли не си иде Освалдъ! С нѣма вече какво да се спасява.

Регина. Да му занесѫ ли шапката долу?

Г-жа Алвингъ. Даже и шапката не си е взе

Регина (показва къмъ прѣдната стая). Не, ето тамъ виси.

Г-жа Алвингъ. Нека стои. Той ще дойде сега. Сама ще го потърсѫ. (Излиза прѣзъ градинскитѣ вра

Пасторъ Мандерсъ (дохожда отъ къмъ прѣдн стая). Госпожа Алвингъ не е ли тукъ?

Регина. Туку що отиде въ градината.

Пасторъ Мандерсъ. Тази е най-страшна нощь, която съмъ прѣживѣлъ.

Регина. Да, не е ли ужасно нещастие, гос динъ пасторе?

Пасторъ Мандерсъ. Ахъ, не говорете в за това! Азъ не смѣѫ дори да мислѫ за него!

Регина. Но какъ ли ще е станало —?

Пасторъ Мандерсъ. Не ме питайте, гос жице! Отъ кѫдѣ да знамъ? Да не би и вие да искате Нима не стига, че баща ви — —?

Регина. Какво е направилъ той?

Пасторъ Мандерсъ. Той чисто и про ми замая ума.

Енгстрандъ (иде отъ къмъ прѣдната стая). Гос динъ пасторе —?

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постояни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Даналовъ, Н. Г. Данчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. П. Славейковъ, Г. П. Стаматовъ,
П. Ю. Тодоровъ и П. К. Яворовъ.

Година XII. — Октомврий — Книжка VIII (124).

София
Печатница «Св. София»
1902.

Вилхелмъ Вундтъ

(По случай на неговия 70-годишенъ юбилей)

Отъ **Д-ръ К. Кръстевъ**

Колкото и голѣми да сж заслугитѣ на Вундта за детално изучванье на душевния животъ, за установяванье и обяснение на даннитѣ на психологията, но значението му за принципиялното фундиранье и освѣтление на психологията, — за онова, което именно образува науката въ тѣсенъ смисълъ, е отъ гледна точка на философията несравненно по-голѣмо[1]. Безъ съмнѣние, извършеното отъ него за ‚философията на психологията', ако могж тъй да се изразж, носи личенъ, индивидуаленъ характеръ; вѣроятностьта, че открититѣ отъ него закони на духа нѣма да прѣтърпѣтъ сжществени измѣнения и допълнения, е твърдѣ малка. Но такава е сждбата на всѣка генерализация и на всѣко интерпретиранье фактитѣ на науката. Нищо отъ онова, което сж създали до сега великитѣ и всеобемни гении на мисъльта, не е избѣгнало тая участь, нѣма да я избѣгне и неговото дѣло. Но онова, което всѣкога е образувало главния бѣлѣгъ на научно величие и значение — създаваньето яка основа за по-нататъшно проникванье въ тайнитѣ на битието —, това Вундтъ притежава въ висша степень. И ако ний днесь, при все това, не би се осмѣлили да поставимъ неговото име наредъ съ имената на Нютона и Кеплера, то не е само затова, защото ни липсува необходимата за такива случаи историческа перспектива; не е и затова, защото поставяме неговитѣ заслуги за наукитѣ на духа по-долу отъ заслугитѣ на тия учени за наукитѣ на природата; най-сетнѣ, не е и отъ мисъльта, че

[1] Слѣдъ безбройни отрицателни статии, неговата психология и философия получиха най-сетнѣ двѣ обйективни изложения: E. König, W. W. Seine Philosophie und Psychologie. 1901; R. Eisler. W. W's Phil. und Ps. 1902. Първата, прѣведена вече и на русски, дава повече общи очертания, а втората влиза малко и въ подробности.

неговиятъ подвигъ е изисквалъ по-малка умствена енергия и по-слаба творческа мощь; — а единственно затова, че законитѣ и принципитѣ на психологията никога нѣма да образуватъ такава екзактна основа на науката, както единъ математически законъ въ физиката. И самъ Вундтъ по-ясно отъ всѣкиго ще е съзналъ това, — тъй като той най-много е спомогналъ да проникне въ общото съзнание мисъльта за непрѣстанна смѣна на философския елементъ въ нашитѣ науки. Докато най-близки негови прѣдшественници, — като Хербартъ и цѣлата негова школа, още мечтаеха за математическа точность въ психологията и прѣдприемаха суетни опити да прѣнесатъ въ нея статиката и механиката на физиката, Вундтъ доказва съ необорими аргументи пропастьта, която дѣли закономѣрностьта въ психологията отъ тая въ математическото природознание. Затова той самъ и не е претендиралъ за друго, освѣнъ: — да отрази въ своята система съврѣменното състояние на наукитѣ, като се издигне до генерализации и до принципи, които това състояние налага или прави възможни. Разумѣва се, тия факти, върху които е съградилъ Вундтъ своята система, би могли да служатъ за емпирическа база и на една съвсѣмъ друга, дори противоположна система, — тъй като метафизическитѣ генерализации никога не сж въ непосрѣдственно съприкосновение съ фактитѣ, нито пъкъ могатъ, както една емпирическа хипотеза, да бждатъ извлечени единственно изъ тѣхъ. Така щото и Вундтовата философия, както и всѣка друга, си остава, въпрѣки грамадния вкладъ отъ строго-научни данни, положенъ въ основитѣ ѝ, едно субйективно творение, което не може да притежава всеобща валидность, нито пъкъ ще може, подиръ едно или двѣ поколѣния, да задоволи исканията на науката. Всѣка метафизика, — и въобще всѣко мировъззрѣние, е индивидуално творение, на което, както на твореннето на изкуството, липсува не само математическа екзактность, но и обйективна дѣйствителность, но което въ замѣна на това притежава една по-висша, идеална дѣйствителность. Тая дѣйствителность е която дава вѣчна младость както на художественното творение, така и на философската система. Защото, назначението на една метафизика не е да дава конкретни знания, а да създаде идеално тълкуванье на миробитието, като ни уясни неговия смисълъ и ни даде ржководни идеи, които би ни позволили да внесемъ висшо един-

ство въ безкрайното разнообразие и противорѣчивость на достѫпнитѣ намъ явления. И най-славниятъ отъ съврѣменнитѣ намъ философи, Хербертъ Спенсеръ — едничкиятъ живъ съперникъ на Вундта, който въ 50-годишенъ свързхчовѣшки трудъ подведе всички области на битието подъ принципа на еволюцията, — и той не е направилъ и не е могълъ да направи нищо повече отъ това. Но докато потомъкътъ на великитѣ емпирици, на Локка и на Юма, извърши тоя висшъ синтезъ по чисто спекулативенъ начинъ, именно чрѣзъ една твърдѣ смѣла, за да не кажемъ дори дръзка дивинация, която отподиръ подкрѣпи съ обширни индукции, — Вундтъ, потомъкътъ на великитѣ диялектици, напротивъ, се е издигалъ бавно и стѫпка по стѫпка на плещитѣ на емпирията, и, въ рабска зависимость отъ даннитѣ на науката (— науката за природата и, особенно, създадената отъ него наука за духа —) ни е довелъ до концепции, които обгрѫщатъ съвкупностьта на явленията. По тоя начинъ, вмѣсто смѣлитѣ, но и крайно неопрѣдѣлени генерализации на Спенсера, той ни дава по-малко смѣли, но затова пъкъ всѣкога по-опрѣдѣлени — и стоящи въ по-близко отношение съ даннитѣ на емпирията — закони. Само съ такава методичность можеха да се създадѫтъ ония генерализации въ психологията, които прѣвърнаха досегашния сборъ отъ случайни и несвързани фактичности въ стройна сграда, служаща за широка основа на цѣла група науки, и ни разкриха особенната природа на психическия миръ, — природа, въ много отношения съвсѣмъ противоположна на физическата область на битието.

*

Три сѫ фундаменталнитѣ психологически понятия у Вундта, отъ новото и своеобразно схващанье на които е произтекла неговата психология, а косвено — понеже тя образува у него основа на цѣла група науки — и цѣлата негова философска система. Тия понятия, които иматъ рѣшающе значение за неговата теоретическа мисъль и които у никой другъ мислитель нѣматъ това централно значение, нито пъкъ се явяватъ въ тая форма, сѫ: 1. актуалното понятие за душата, 2. психофизическиятъ параллелизъмъ и 3. психическата каузалность и нейнитѣ специфични закони. Въ актуалното схващанье на душата Вундтъ има прѣдшественици и обича често да ги поменува. Тѣхната история е твърдѣ кѫса и твърдѣ поучителна: то сѫ — неговиятъ

едномисленикъ Аристотель, крайниятъ емпирикъ Юмъ и крайниятъ рационалистъ Хегель, — за Хераклита (който — въ таинствени и малко понятни слова — пръвъ създава това понятие) можемъ да прѣмълчимъ, понеже самъ той рѣдко го поменува. Но отъ онова, което е намѣрилъ у своитѣ прѣдшественици, Вундтъ не е могълъ да вземе нищо, освѣнъ общата идея за движение, за смѣна, за вѣченъ процессъ, въобще за битие, противоположно на субстанциялното, на вѣчния покой. Но и това не е малко, тъй като тая идея и днесъ остава непонятна за голѣмо множество мислители и въобще чужда за навицитѣ на нашия умъ. — И въ психофизическия паралелизъмъ Вундтъ не е безъ прѣдшественици. Обаче Вундтъ, както ще видимъ, го схваща тъкмо противоположно на своитѣ прѣдшественици, тъй че той за пръвъ пѫть го въвежда въ психологията и отъ една метафизическа доктрина прави психологическа теория. — Колкото до психическата каузалность — тя е всецѣло негово творение, дори и самата дума: за психическа каузалность никой прѣди него не е говорилъ, а материялистическата психология е отричала и принципиялната ѝ възможность, като е приписвала всѣка каузална връзка между душевни явления на физиологическитѣ процесси. Още въ по-голѣма степень важи това за особеннитѣ закони на психическата область, съ които въ науката се внасятъ принципи диаметрално противоположни на физическитѣ закони, всеобщата валидность и безусловна истинность на които (— за природата) е доказана съ всичката строгость на математиката, а нѣкои отъ тѣхъ като да ни се и налагатъ отъ логическитѣ закони. Никому прѣди Вундта не бѣ идвало на умъ да оспорва валидностьта на тия закони за психическитѣ явления. Твърдѣ естественно бѣ, прочее, недоумѣнието и твърдѣ оправданъ силниятъ отпоръ, който посрѣщна Вундтъ съ своитѣ психологически закони. На чия страна е правото, ще покаже само едно по-далечно бѫдѫще. Но ако въ тая точка правото остане на Вундтова страна и науката единъ день признае тия закони за повече отъ едно субйективно тълкуванье на фактитѣ, тогава неговата философия на духа ще почива на по-здрави основи, нежели всѣка друга.

*

Прѣди да скицираме Вундтовото схващанье на тия три *основни* понятия, необходимо е по-напрѣдъ да изложимъ

възгледитѣ на Вундта за психологията като наука и за нейното отношение къмъ другитѣ науки.

До Вундта, както и дълго врѣме слѣдъ като той бѣ вече създалъ и обосновалъ своето учение, най-популяренъ бѣ възгледътъ, че психологията е наука за вѫтрѣшния опитъ. Откакъ Джонъ Локкъ, още въ XVII-то столѣтие, бѣ различилъ два вида сѣтивно възприеманье, и Кантъ, въ втората половина на XVIII-то столѣтие, бѣ положилъ това различие въ основа на своята психология, тоя възгледъ лека полека бѣ се прѣвърналъ въ нѣкаква философска догма, какъвато впрочемъ още не е съвсѣмъ прѣстаналъ да се счита. Така, и днесь още се повтаря, че „външнитѣ“ сѣтива ни даватъ знание за външния миръ, а чрѣзъ „вѫтрѣшното“ сѣтиво или чувство (le sens interieur, innerer Sinn) ний възприемаме това що се извършва въ самитѣ насъ. И както природознанието чрѣзъ методично обработванье на външния опитъ реконструира вѣренъ образъ на физическия миръ, така и психологията отъ своя страна трѣбва да обработи „вѫтрѣшния“ опитъ, т. е. сборътъ отъ „вѫтрѣшни“ перцепции, и да ни даде научно познание за нашето собствено „азъ“. Противъ това схващанье Вундтъ възстана най-енергично. Въ самото противопоставяньe на психология и природознание той съзира най-голѣмата спънка за проникванье на експеримента въ психическата область и, слѣдователно, за прѣвръщанье психологията въ екзактна наука. Плодъ на това противопоставяньe е и по-общото прѣдубѣждение, че всички методи, съ които борави природознанието, трѣбвало за всѣкога да останѫтъ чужди на психологията. Да разруши това прѣдубѣждение съ всички срѣдства на логиката и на гносеологията е била една отъ първитѣ му задачи. И не може да не се признае, че въ тая посока неговитѣ старания сѫ се увѣнчали съ блѣскавъ успѣхъ и че днесь никой вече не сподѣля това прѣдубѣждение. Научниятъ прогрессъ е, най-често, плодъ на по-висшъ синтезъ, чрѣзъ който или се обединяватъ двѣ противоположни понятия или пъкъ съвършенно се изхвърлятъ и замѣстятъ съ третьо, ново. Въ случая Вундтъ извърши послѣдното. Той провъзгласи за неумѣстна самата антитеза между външенъ и вѫтрѣшенъ опитъ, защото понятията „субйектъ“ и „обйектъ“, върху които почива тая антитеза, сѫ чужди за наивното съзнание, което трѣбва да се счита за първично и което именно

е прѣдметъ на психологията. За психологията е въ извѣстна смисъль „вжтрѣшенъ“ всѣки опитъ, тъй като нея интересува опитътъ само като наше състояние или прѣживяване (Erlebniss), а не като „указание“ за нѣщо друго, отдѣлно и различно отъ субйекта, който прѣживява това състояние, resp. има това прѣдставление. А прѣдметъ на психологията не може да бжде единъ късенъ сетнѣшенъ продуктъ на нашитѣ логически или психологически анализи и елиминации, а само непосрѣдственно прѣживяваното, сир. онова, което субйектътъ намира въ себе си, прѣди каквато и да е логическа манипулация на ума да бжде разрушила неговата първична цѣлость. А, непосрѣдственно прѣживяваното‘ въ тоя случай трѣбва да се счита единъ недиференцираиъ комплексъ отъ хетерогенни елементи, въ които сжществува пълно единство между субйектъ и обйектъ или, съ други думи, абсолютно неразличаванье между прѣдмета и нашето прѣдставление на прѣдмета. Ний просто идентифицираме прѣдмета и прѣдставлението, и то така, че считаме самото прѣдставление и съ всичкитѣ му елементи за прѣдметъ, — за нѣщо, което сжществува обйективно, извънъ ума (екстраментално). Различаванъето между прѣдмета и нашето прѣдставянье на прѣдмета е и вѣрно и необходимо за науката, но то не е непосрѣдственъ психически фактъ, а логическа абстракция; то не е нѣщо, което духътъ намира въ себе си при първо пробужданье. „Първичниятъ опитъ“, казва изрично Вундтъ, „не образува поставениятъ въ съзнанието, а извънъ него обйектъ; че тоя външенъ обйектъ въобще бива прѣдставяванъ въ съзнанието, е отсетнѣшно познание, придобито чрѣзъ рефлексия“ [1]. Ний ще имаме случай по-сетнѣ да се спремъ по-дълго върху значението на това гносеологическо основоположение на Вундта; тукъ се касаеше само да уяснимъ чрѣзъ него по-дълбокитѣ мотиви на новото схващанье на психологията, което днесь вече не е само Вундтово, но се сподѣля отъ мнозина съврѣменни психолози.

*

Върху почвата на тия възгледи за природата на нашето познание, на психологията и на природознанието вече не може да се гледа като на двѣ науки, които иматъ за прѣдметъ двѣ различни бития или изучватъ двѣ отдѣлени една

[1] Ueber naiven und kritischen Realismus. (Philosophische Studien, т. XII, 1898, стр. 397).

отъ друга половини отъ едно цѣло. Тукъ се признава само единъ опитъ и тѣхна задача става, да изучатъ единия опитъ отъ двѣтѣ различни гледища, на които човѣкъ може да се поставя спрямо него. Едното отъ тия гледища е психологическото. А за това гледище опитътъ вече не състои въ „субйективно прѣживяваното“ или въ „субйективния елементъ отъ цѣлокупния опитъ“, но въ цѣлокупното съдържание на непосрѣдственния опитъ, въ непосрѣдствената дѣйствителность на прѣживяваното, — въ неговата незасегната отъ никаква абстракция и никаква рефлексия цѣлость. Другото гледище е това на природознанието. Това гледище вече извършва едно раздробяванье надъ цѣлокупния опитъ, като абстрахира отъ всички субйективни елементи въ него и изучва само обйективнитѣ. Въ тоя смисълъ Вундтъ нарича гледището на психологията нагледно, а това на природознанието абстрактно[1] и иска съ това само да каже, че прѣдметътъ на това послѣдното не ни е даденъ въ непосрѣдственния опитъ, а е резултатъ на логическа абстракция, която състои въ слѣдующето: игнорира се психологическата истина, че нѣщата, природнитѣ прѣдмети никога не могатъ да ни бѫдатъ дадени „като реални, независящи отъ субйекта и неговото съзнание обйекти“, и че сѫ „всѣкога сѫщеврѣменно прѣдставления на единъ субйектъ“[2].

* * *

1. Актуално понятие за душата. Актуалниятъ принципъ въ психологията съдържа двѣ антитези, два различни, ако и тѣсно свързани елемента. Той означава, първо, че психическото не трѣбва да се схваща като субстанция, т. е. не трѣбва и задъ психическитѣ явления да се търси нѣкаква особенна, различна отъ самитѣ тѣхъ, субстанция, нѣкакво крѣпко, неизмѣнно, вѣчно сѫщо нѣщо, — каквото се виждаме принудени да прѣдположимъ задъ матe-

[1] У Вундта: „anschauliche und begriffliche Erkenntniss“ (нагледно и „абстрактно познание“). Терминътъ „begrifflich“ обаче не се прѣдава точно съ чуждата дума „абстрактно“: въ послѣдната дума се съдържа и единъ граматически нюансъ, който въ нѣмската дума липсува съвсѣмъ. „Begrifflich“ означава само, че природознанието борави не съ „психологически“ прѣдставления, а съ логически понятия, които сѫ абстрактни въ тоя смисълъ, че сѫ продуктъ на процесса абстрахиранье, — елиминиранье едни елементи на едно цѣло отъ други.

[2] Logik. Eine Untersuchung über die Principien der Erkenntniss und der Methoden wissenschaftlicher Forschung. Изд. 2-ро, т. II, ч. 2. стр. 248.

риялнитѣ явления. Второ, актуалниятъ принципъ казва, че самитѣ психически явления трѣбва да се мислятъ като актове или процесси, които се намиратъ въ вѣчно „течение“ или въ непрѣстанни измѣнения, а не като нѣкакви „нѣща“, подобни на материялнитѣ прѣдмети. Първиятъ отъ тия два елемента води началото си отъ оная критика на понятието субстанция, съ която Юмъ бѣ разрушилъ догматическата дрѣмка на Канта, а съ него и на цѣлата послѣдующа философия, — критика, която въ 70-тѣ години на изтеклото столѣтие бѣ се кондензирала въ прочутия парадоксъ на А. Ланге: „Психология безъ душа“. Тоя елементъ е насоченъ прочее главно противъ спиритуалистичнитѣ метафизики, които обичатъ да противопоставятъ на материялизма спиритуална субстанция, но които Вундтъ безъ колебание провъзгласи за — несъзнателни материялисти. Вториятъ елементъ, напротивъ, се противопоставя на психологическия интеллектуализъмъ, т. е. на онія учения, споредъ които прѣдставленията сж типични за всички психически явления и сж единственитѣ първични психически елементи и които, освѣнъ това, схващатъ прѣдставленията като нѣкакви крѣпки, трайни „нѣща“, аналогични на обйектитѣ на природознанието, — на материялнитѣ прѣдмети. И тоя елементъ не е съвсѣмъ чуждъ за Юма, но въ своята положителна форма, като психологически волунтаризъмъ, той е навѣянъ отъ метафизиката на Шопенхауера, само че Вундтъ го формулира съвсѣмъ другояче. — Безъ да се спираме по-нататъкъ върху генезиса и връзкитѣ на тоя принципъ съ сроднитѣ нему теории, ний ще изложимъ схващането на Вундта, като се придържаме о неговото собствено изложение въ Логиката му.

Да се търси особенъ субстратъ за психическитѣ явления, Вундтъ счита за логически паралогизъмъ. Ясно е защо. Защото понятието субстанция е продуктъ на психическа дѣятелность, която „нѣмаме никакво право да прилагаме върху духа, и всѣки пжть, когато правимъ това, ний смѣсваме „външното“ гледище, гледището на природознанието (което разглежда прѣдставленията само въ тѣхното обйективно съдържание, безъ да обръща внимание на субйективниятъ имъ произходъ) съ психологическото, за което прѣдставленията сж само духовни дѣятелности“ [1]. Още по-важенъ аргументъ е

[1] Logik, т. II, ч. 2, стр. 245.

за Вундта това, че въ самитѣ психически явления не се съдържа никакво побуждение къмъ създаване на понятието психическа субстанция. Двата най-главни мотива за създаване на субстанциялното понятие въ природознанието или, поточно, въ метафизиката на природата, сѫ: отъ една страна, противорѣчията, въ които изпадаме, когато се опитваме да обединимъ разнообразнитѣ природни явления, отъ друга, — релативно константнитѣ елементи, които прѣдставяватъ обйектитѣ на природознанието, — материялнитѣ вещи. И двата тия мотива въ областьта на психическитѣ явления съвършенно липсуватъ. Процессътъ, вѣчно мѣнливото явление или събитие сѫ несъвмѣстими съ идеята за неизмѣнна субстанция и въобще за вѣчно сѫщо битие, — както найдобрѣ доказва обстоятелството, че послѣдниятъ виденъ субстанциялистъ, Херм. Лотце († 1882), се видѣ принуденъ въ психологията толкова да видоизмѣни своето субстанциялно понятие, че то вече не се различава отъ актуалното [1].

Сѫщинскитѣ мотиви, прочее, които сѫ налагали на психолозитѣ субстанциялната душа, не ще да сѫ били отъ научно естество и трѣбва да се търсѫтъ не въ природата на нашия психически опитъ, а въ извѣстни религиозни и етически идеи, въобще въ стремлението, да се даде на найвисшото и най-цѣнното въ насъ нѣкаква нагледна форма, или пъкъ просто да се създаде за религиознитѣ вѣрвания и една научна подпорка. Обаче за вѣрующия тая подпорка е ненуждна, а у невѣрующия тя е съвсѣмъ безсилна да създаде това, което му липсува. Ето защо, религиознитѣ мотиви, независимо отъ въпроса, да ли тѣ въ принципъ сѫ допустими въ науката, нѣматъ за въпроса никаква дѣйствителна цѣна. Разумѣва се, до когато идеята за субстанциялна душа, за особно психическо сѫщество, не коллидира съ принципи, извлѣчени изъ психическия опитъ и наложителни за неговата научна обработка, до тогава ний можемъ спокойно да оставимъ тая идея въ метафизическата психология. Но отъ деня, въ който субстанциялната душа захване да коллидира съ тѣхъ или въобще да вреди на правилното разбиране на явленията, — отъ тоя день никакви етически и религиозни идеали, завѣщани отъ миналото, не могѫтъ ни възпрѣ да я изхвърлимъ изъ науката. Въ научната область съврѣменниятъ

[1] System der Philosophie, изд. 2-ро, стр. 278.

човѣкъ признава само единъ върховенъ критериумъ за допустимото или недопустимото, — то е логическата мисъль. Така щото, ако научната обработка на данните на опита е противъ тия идеали, толкова по-злѣ за тѣхъ: това показва само, че тѣ сж създадени за една много по-писша или съвсѣмъ примитивна умствена култура, когато умътъ още се е нуждаялъ за своитѣ идеали отъ груби наивни форми, каквито за насъ сж вече отдавна ненуждни. Такъвъ е именно случая тукъ съ субстанциялизираньето на душата и на душевното въобще: то прави научното разбиранье на психическия животъ невъзможно, то заплита мисъльта все въ по-голѣми противорѣчия, а това е прѣдостатъчна причина да замѣстимъ субстанциялната душа съ актуална, безъ да питаме, какво би казала една или друга Черква. А да схванемъ психическото актуално, ще рѣче да го уподобимъ на процессъ, събитие, явление, а не вече на вещь, на материално „нѣщо“. Чрѣзъ това съ единъ махъ ще станжтъ невъзможни въ психологията цѣлъ редъ криви теории: — като напримѣръ, че единъ отъ тритѣ основни типа психически явления (прѣдставления, чувства и стремления или воля) трѣбва да бжде първиченъ, а останалитѣ два производни; че прѣдставленията сж нѣкакви крѣпки, плътни комплекси, които не се измѣняватъ и не се разрушаватъ, а ту изплуватъ на повръхнината на съзнанието, ту потъватъ подъ нея и сетнѣ при случай пакъ се явяватъ (репродуциратъ); че въ нашето съзнание могжтъ да сжществуватъ отдѣлно и независимо едно отъ друго тритѣ изброени типа явления и пр. и пр. Всички тия теории Вундтъ счита заети, вслѣдствие неумѣстно и непозволено аналогизиранье, изъ натурфилософията, дѣто непроницаемость и притегляньe сж основни свойства на материята, мислими отдѣлно едно отъ друго, и дѣто отъ четири столѣтия насамъ сжществува стремлението, изъ едно основно свойство да се дедуцираятъ всички останали и т. н.[1]. Особенно ясно е формулиралъ Вундтъ положителната страна на своитѣ

[1] „Но онова, което на природоизнанието е позволено, пише Вундтъ (Logik, т. II, ч. 2, стр. 242), въ тоя случай на психологията е запрѣтено. Тъй като нейната задача не съетои въ това, да конструира чрѣзъ понятия една свободна отъ всѣко противорѣчие обективна дѣйствителность, а въ анализъ и обединение на непосрѣдственно даденитѣ въ субективното възприятие факти, то въ нея всѣки опитъ за подобна редукция неминуемо ще поведе или къмъ насилствено анулиранье на сжществени елементи отъ дѣйствителното прѣживяванье, или къмъ измисляне на хипотези отъ досущъ въображаема стойность“.

идеи въ слѣдния пасажъ на своята Логика: „При актуалния принципъ нѣма вече никакъвъ смисълъ да се говори за различни своиства на душата, които можали да се проявяватъ въ различни посоки и независими едно отъ друго. Намъ е дадена само дѣйствителностьта на психическитѣ явления и ако нашето абстрахирующо мисленье елиминира отдѣлни съставки отъ тая дѣйствителность и подъ името усѣщания, прѣдставления, чувства, волеви актове образува цѣли групи, отъ това въ никой случай не може да се изважда заключение, че тия съставки могжтъ да се срѣщнжтъ и независими една отъ друга, откжснати отъ онова дѣйствително цѣло, на което принадлежжтъ. На дѣло сжществува само цѣлата дѣйствителность на психическитѣ прѣживявания, и тя сжществува непосрѣдственно така както е. Отъ каквито гледища и да анализираме въ своитѣ понятия тая дѣйствителность, елементитѣ, които би получили, сж и си оставатъ продукти на нашата абстракция; отъ това, че ний ги изолираме, тѣ не се прѣвръщатъ въ изолирано сжществующи части на дѣйствителностьта. Както усѣщанието на свѣтлина не е нѣщо отдѣлено отъ прѣдставлението на гледания прѣдметъ, така и чувството или волята, които се съединяватъ съ това прѣдставление, не образуватъ различенъ отъ него процессъ; и всѣки опитъ да се откъсне която и да било съставка отъ дѣйствителното прѣживяванье неминуемо разрушава цѣлото“ [1].

Като отблъсва по тоя начинъ всички опити за дедуцирање едни основни психически явления изъ други, било чувството и волята изъ прѣдставления (интеллектуализъмъ), било прѣдставлението и волята изъ чувството (емоционализъмъ; Хорвичъ, Фелдегъ, Циглеръ), както и теорията, че едни психически явления сж само прѣдставления, други само чувство, трети само воля, Вундтъ поставя на тѣхно мѣсто ученията, че тритѣ основи психически явления сж еднакво първични и неизводими едно изъ друго; че тѣ не прѣдставяватъ нѣкакви различни своиства на душата, които тя различно да проявява, но тритѣ скупомъ и нераздѣлно образуватъ психическата дѣйствителность, каквато тя ни е дадена въ нашия непосрѣдственъ опитъ, тъй че въ всѣки отдѣленъ психически актъ зиматъ участие и тритѣ; че типично значение за пси-

[1] Logik, т. II, ч. 2, стр. 263.

хическия животъ има волята, но не въ тоя смисъль, че другитѣ се образуватъ отъ нея, а само въ тоя, че тя е актъ, процессъ, и другитѣ трѣбва да се схващатъ по аналогия съ нея (волунтаризъмъ). А първичность Вундтъ приписва на волята само въ тая смисъль, че най-простата нейна форма, спонтанното движение, прѣдставява първия проблескъ на анималенъ животъ, тъй че отъ него трѣбва да се е развилъ всѣки психически животъ. Дѣйствително, въ своята метафизика Вундтъ отива по-далечъ — до идеята, че всѣка абсолютна дѣйствителность е воля, но ний нѣма да го послѣдваме въ тая область, толкова повече че неговата психология е достатъчно обоснована и може да се приема или отхвърга безъ отношение къмъ метафизиката му. Така щото волунтаризмътъ въ психологията на Вундта е чисто емпирическа теория, която прѣко слѣдва отъ актуалистичното схващанье на психическото: нашитѣ волеви процесси носѫтъ най-ясенъ отпечатъкъ на активность и затова имъ припасваме типично значение.

Въ това състои, главно, актуалното схващанье на душата. Отъ неговото прониканье въ психологията Вундтъ очаква за нея твърдѣ много, прѣди всичко затова, че то „не се нуждае, както напр. понятието материя, отъ никакви хипотетически елементи за по-близко опрѣдѣлянье на неговото съдържание, а, напротивъ, прѣко изключва такива елементи, понеже счита непосрѣдственната дѣйствителность на явленията за сѫщность на душата“. По-нататъкъ, отъ обстоятелството, че важна часть отъ тия явления, именно прѣдставленията, образуватъ сѫщеврѣменно съдържанието на естествено-научното гледище, слѣдва, че „субстанциялность и актуалность сѫ такива понятия, които се отнасятъ до единъ и сѫщия опитъ разглеждань отъ двѣ различни становища и които поради това не се изключватъ, а се допълнятъ взаимно“.

Най-сетнѣ — и това е може би най-важниятъ практически аргументъ — отъ гледна точка на актуалното понятие за душата Вундтъ мисли да рѣши (или, може би, да прѣмахне) единъ пѫть за всѣкога и вратоломния въпросъ за отношението между душа и тѣло. Можемъ съ право да се усъмнимъ, дали актуалниятъ принципъ ще бѫде въ сила да извърши това, но не можемъ да откажемъ, че неговото рѣшение се отличава съ голѣма простота и че прѣди всичко затова заслужва да се изучи и провѣри. Не може така сѫщо да се откаже, че аргументитѣ (повта-

ряни впрочемъ отъ мнозина мислители, ако и за други цѣли) иматъ голѣма убѣдителность. Четете: „Ако душа и тѣло сж еднородни субстанции, тогава различното съдържание на естествено-научния и на психологическия опитъ е непонятно, и не остава друго освѣнъ да се отрѣче самостоятелното значение на едно отъ двата рода познания. Ако ли сж нееднородни, съединението имъ ще бжде всѣкогашно чудо. А отъ гледна точка на актуалната теория непосрѣдственната дѣйствителность на явленията се съдържа въ психологическия опитъ. Физиологическото понятие за тѣлесенъ организъмъ е само часть отъ тоя опитъ, и ний сме го образували при прѣдположение, че сжществуватъ обйекти, независящи отъ познающия субйектъ. Извѣстни елементи на тоя посрѣдственъ опитъ могжтъ да отговарятъ на извѣстни елементи отъ непосрѣдственния опитъ, безъ да бжджтъ редуцирани или извличани едно изъ друго. Напротивъ, поради различието на гледището въ двата случая всѣко извличанье е изключено, докато стоеньето въ отношения се налага“ [1].

Съ това ний сме влѣзли въ областьта на втория принципъ, който можемъ много по-кратко да скицираме, за да се спремъ пакъ по-дълго върху третия, който е и по-важенъ.

2. Психофизически параллелизъмъ. — Различаватъ двѣ различни схващания на тоя принципъ: метафизическо и емпирическо. Къмъ първото принадлежи учението на Спиноза. Споредъ него безконечната субстанция притежава два (познати намъ) аттрибута, пространственость и мисленье, между които сжществува абсолютно съотвѣтствие. Всичко що се намира въ аттрибута на пространството има свой коррелатъ и въ аттрибута на мисленьето. Нѣма вещь въ физическата природа, на която да не отговаря една идея (прѣдставление) въ духовния миръ, и обратно. „Ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum“, — гласи Спинозовата формула („Редътъ и връзката на идеитѣ сж сжщи, както редътъ и връзката на нѣщата“). Нашитѣ идеи не сж само идеи — тѣ сж и реализирани extra mentem, въ физическия миръ; идеята за всесъвършенно безконечно сжщество ipso facto доказва, включва сжществуването на едно дѣйствително такова сжщество. — Емпирическиятъ параллелизъмъ нѣма нищо общо съ тая смѣлѧ доктрина, и Вундтъ е напълно правъ въ своето възмущение, че и днесь

[1] Grundriss der Psychologie, стр. 370—1.

има сериозни писатели, които смѣсватъ тия толкова разли
учения. Емпирическиятъ параллелизъмъ иска да бѫде счита
не за теория и не за хипотеза, а за изразъ на единъ фак
именно на факта, че множество психически явления се п
дружаватъ отъ физически явления. Той обаче ни най-ма
не твърди това за всички психически явления, нито п
ема, че всички физически процесси се придружаватъ
психически. Дѣйствително, може човѣкъ да не сподѣля
възгледъ, но какъ може да не го разбира, особенно сл
ясната и прецизна формулировка въ „Grundriss der Ps
chologie“ [1], е и непонятно и неизвинително. То е рав
силно съ крайно неразбиранье на Вундтовата психолог
Именно, спинозовското учение е възможно само при еди
интеллектуализъмъ, за който всички психически процесси
прѣдставления, а тѣ отъ своя страна сѫ образи и подоб
на тѣлеснитѣ нѣща и на тѣхнитѣ състояния. Но всѣка ст
ница, дори всѣки редъ, написанъ отъ Вундта, протести
противъ това схващанье на психическото!

Колкото до въпроса, върху кои психически явлени
приложимъ тоя принципъ, Вундтъ дава слѣдния отрица
ленъ, но напълно достатъченъ отговоръ: нито върху ония
държания на опита, които сѫ прѣдметъ само на естествено-н
ченъ анализъ, нито върху ония, които образуватъ специфич
характеръ на психологическия опитъ: 1. Всички съед
нения и релации между психическитѣ елементи и к
плекси, и 2. Всички наши понятия за цѣли и за цѣ
ности (Zweck- und Werthbegriffe, — за логически, е
чески, естетически и др. норми). Ясно е, слѣдователно,
нѣма никакво основание да се обвинява Вундтовата психолог
нито въ материялизъмъ (като ѝ се приписва възгледа,
всички психически явления иматъ физиологически коррелат
нито въ анимизъмъ (като ѝ се приписва мнѣнието, че на всич
физически явления отговарятъ психически състояния). Въ своя
метафизика той, наистина, се издига до идеята, че послѣ
ната сѫщность на битието за насъ е мислима само ка
духовна, но тоя идеализъмъ, отъ който не е избѣгнала до се
никоя завършена философска система, е отдѣленъ съ цѣла п
пасть отъ грубия анимизъмъ на примитивното мировъззрѣни

(Ще слѣдва краятъ).

[1] Гл. особенно стр. 270—275.

Три нѣмски поетки.

Вмѣсто да пишѫ характеристика на поеткитѣ, съ чиито стихове ще се запознаете по-долу, азъ намѣрихъ, че ще е полюбопитно да прѣведѫ слѣднето писмо на една отъ тѣхъ — моя добра познайница. — Прѣведохъ го и печатамъ, разбира се, съ нейно позволение: за ужасъ на благочестивия български читателски свѣтъ и нашенската критика.

Heiden, 20 юлий, 1902.

П. Славейковъ.

„... Да, драгий мой, години минаха, откакто не съмъ галила онзи бѣлъ кѫдрецъ, що виси надъ челото ти, като моитѣ мисли надъ тебъ. Пишешъ ми отъ Швейцария, — толкова близо до насъ, че ясно можешъ счу въздишката ми; и нека миналото да ти бѫде довѣка мѫчителенъ призракъ на душата, ако ти не дойдешъ — за да те посрѣщнѫ пакъ както прѣзъ честититѣ нѣкогашни дни... Не само четѫ въ писмото ти, но и прѣдставямъ си какъ сѣдишъ тамъ горѣ на онзи самотенъ връхъ, за който толкова пѫти съмъ ти разправяла — и погледа ти се губи въ дрѣзгавата далнина надъ и задъ Боденското езеро... И намѣрилъ си за какво да мислишъ тамъ, а още повече — за какво да ми пишешъ: за нѣмската поезия! Като-че тя не ти е умрѣзнала...

... Знаешъ ли що? Ако още не ти е истинало желанието да прѣвеждашъ нѣмски стихове, то поне прѣвеждай не скърпенитѣ отъ мѫжетѣ, а изпѣнитѣ отъ жени, — скандиранитѣ по трепета на пълнитѣ съ свѣжа кръвь сърдца. У нашитѣ съврѣменни поети мѫже, освѣнъ у Демеля и Лилиенкрона, нима има нѣщо интересно? Прѣзъ мъглевината на тѣхнитѣ стихове прозира ту античния профилъ на Гете, ту прѣвития юдейски носъ и капризна усмивка на Хайне, ту нѣкоя „финтифлюжка“ отъ брѣговетѣ на Сена, които обичатъ да се фотографиратъ разрошени, но чиито чувства сѫ

винаги причесани отъ гребена на традицията. Каквото у насъ мѫжетѣ могѫтъ да кажѫтъ въ поезията, казали сѫ го отдавна тѣхнитѣ висши прѣдставители — Гете, Хайне, Демель, — а каквото е останало отъ тѣхната богата трапеза, това го е изпапалъ вече гладния жизнерадостникъ, капитанъ въ оставка, сочния и порочния Лилиенкронъ. — Въ Нѣмско сега е нашъ редъ. Редътъ на женитѣ. Малко ме е грижа, че ти ще протестирашъ, и сега отдалечъ, както едно врѣме отблизу. Колко чинѫтъ твоитѣ протести!

... Бездната отъ чувства, които клокочѫтъ въ насъ, и които за пръвъ пѫть прѣдъ очи на свѣта е разтворила божествената Сафо, тая бездна днесь я оттуляме ний пакъ. Насила мѫжетѣ сѫ я държели до сега затулена съ похлупака на разни норми на филистерско благонравие... Вий искате все за васъ да живѣемъ — вкусно телешко месо, готвено тъй, както вамъ допада на вкусъ. Хиляди намиратъ още своето щастие въ това. Азъ подирихъ своето щастие изпървомъ въ мене си и за мене си — и знамъ да го цѣнѫ... Ти ми казваше едно врѣме, че именно затова ме и обичашъ, нали? (Недѣй се подсмива, недѣй поне отдалечъ...). Ти едвали ще си забравилъ афоризма на Ничше: „Когато отиващъ при жената — не забравяй камшика си!“ Да, при жената, при телешкото месо... а при менъ ти си идвалъ — — идвалъ си да ми казвашъ радоститѣ си и да мълчишъ за своитѣ скърби. И не една отъ тѣзи радости се отсвѣтлява въ моето сърдце, откѫдѣто сетнѣ азъ ги отразявахъ въ пѣснитѣ си. А сега тѣзи пѣсни ще ги четѫтъ и на твоя роденъ езикъ, прѣдадени пакъ чрѣзъ тебе. Това звучи като пѣсень, и то е една отъ моитѣ пѣсни.

Не помнѫ, дали до сега съмъ имала случай да ти изповѣдамъ една отъ своитѣ скърби. Ето я: Критицитѣ, както самъ знаешъ, се надпрѣварятъ съ хвалби за моитѣ пѣсни; тѣхъ ги очудва силата на стиха, свѣжата поетичность на израза, а най-вече дързостьта ми да вадѫ на явѣ онова, което до сега се е считало за пръвъ дългъ на жената да потайва: съкровеннитѣ движения на сърдцето, което любовьта не остава на мира. Въ сѫщность това, което азъ и както азъ изказвамъ въ пѣснитѣ си, изказватъ го и повечето отъ моитѣ посестрими нѣмски поетки. Не знамъ дали и тѣхъ измѫчва, както менъ, чувство на неудовлетвореность: ний го изказваме тъй, че то за всѣкого е ясно. А дали е поезия онова, което всѣкой Lump про-

умѣва? . . Да, ний говоримъ и пѣемъ много ясно. Съ поезията, менъ все ми се струва, че ний би трѣбвало да постжпваме тъй, както съ облѣклото си: трѣбва да прикриваме, — но това прикритие да дава много повече на окото на зрителя, да може той да подразбира повече отколкото вижда, та и чувствата му да бѫдатъ много повече омайвани, отколкото чрѣзъ открититѣ форми въ дѣйствителность. Венера Милосска би изпълняла васъ мѫжетѣ съ по-мощенъ свещенъ трепетъ, ако нейния майсторъ би смогналъ да направи нѣкакъ, щото очертанията на нейнитѣ дивни форми да се съглеждатъ не тъй ясни, а малко смъглявени, като прѣзъ прозирно було. Въ люксембурския музей въ Парижъ азъ видѣхъ, прѣди години, подобно едно изваяние, чийто майсторъ само съ нѣколко тъкмо на мѣсто вдлъбнати и изпъкнали рѫбици (гѫнки) бѣше смекчилъ формитѣ на Богородица, та тѣ като прѣзъ прозирно було произвеждаха двойно по-силенъ ефектъ. — Ти, изневѣрникъ, ще кажешъ, че тогава би се усилила подмамата на das Gefühl des Geschlechtlichen, въ врѣда на чисто естетическото съзерцание и наслада. Вашитѣ абстрактни измислици иматъ смисъль само за васъ. Изкуството, както и живота, ги игнорира. Всичко въ което се откровява животътъ, е хубаво, е естетично. Нали? Поне ти ме увѣряваше едно врѣме, че това учели естетицитѣ; е, ами das Geschlechtliche, това плашило за тартюфовцитѣ на изкуството, не се ли откровява въ него и чрѣзъ него най-жизненото въ живота?

Мѫжътъ на мѫжетѣ и поетътъ на поетитѣ, дивниятъ Ваймарски Аполлонъ-Волфгангъ, — ахъ, какъ той би опналъ за ухото тѣзи естетици! — „Пишете, дращете, вие книжни червеи! — Съ чашата на живота въ рѫка, ние пъкъ ще се наслаждаваме отъ божия даръ и ще пѣемъ за мѫката и радостьта отъ него! Поколенията ще се озърнѫтъ къмъ васъ съ прѣсмивка, а къмъ насъ съ усмивка. Намъ принадлежи тѣхната обичь!“ Тъй ми се ще да вѣрвамъ, че той ще каже.

Но, медалътъ има и лице и опаки — кой отгдѣто може оттамъ го гледа. Помнишъ? — това ми го казваше ти, старъ изневѣрнико. Ако не си си купилъ прѣди, купи си сега отъ нѣмско очила: инакъ твоитѣ черни очи, по български обикновение, ще гледатъ и виждатъ все опакито...

I. Анна Риттеръ.

Завистливъ мѣсецъ.

Цалувай ме, за твоята цалувка
Азъ жаждамъ, милий мой,
Че мѣсеца надъ назъ се мръщи —
Та некъ се мръщи той!

Да би ималъ и той другарка,
Не би тъй въ самота
Вървялъ и блѣденъ и тъжовенъ
Самси прѣзъ вѣчностьта.

Лѣтна нощь.

Пакъ тия знойни лѣтни нощи
Развреждатъ лютитѣ ми рани;
Безмълвно дървеса тъмнѣятъ,
Като гиганти обковани.

Вечерника съ измама грабналъ
На нѣжнитѣ цвѣтя душата,
Отнася я на упоени
Ржцѣ нагорѣ въ небесата.

Звѣздитѣ тамъ мъждѣятъ, сякашъ
Сълзи имъ погледи смъглили;
Потокътъ стене, въ пжть неволенъ
Изчерпалъ и послѣдни сили.

И въ тишината боадиханна
Неизвестенъ гласъ звучи унесенъ, —
На скърбь и радость рожба, нѣкой
Пѣй сладката любовна пѣсень.

То бѣше грѣхъ...

На липитѣ първий цвѣтъ улита —
Помнишъ ли, тогазъ?
Мили думи безъ насита;
Първомъ ме цалуна ти,
Послѣ азъ —
То бѣше грѣхъ, грѣхъ бѣше, друже мой,
Но сладъкъ бѣше, сладъкъ бѣше той.

Нѣйдѣ тамъ баща ми викна въ мрака,
Помнишъ ли, тогазъ?
Ний мълчахме... нека той почака!
Първомъ ме цалуна ти,
Послѣ азъ —
То бѣше грѣхъ, грѣхъ бѣше, друже мой,
Но сладъкъ бѣше, сладъкъ бѣше той.

Сама.

Милувка майчина не зная,
Отдавна е умрѣла тя;
И нѣма кой да пий наслада
Отъ мойтѣ алени уста.

А какъ сърдце примира въ трепетъ
И бори се съсъ младостьта — —
Какво ти сторихъази, Боже,
Че ме остави въ самота!

Желала бихъ...

Желала бихъ да бѫдѫ азъ жена
На вихъра — надъ тъмнитѣ скали
Тамъ да живѣя, своитѣ гнѣзда
Кѫдѣто виятъ гордитѣ орли.

И слънцето да бѫде мой другарь,
Орѫженосци — вѣтри въ пустошьта,
На облаци съсъ гордий си сѫпругъ
Летѣла бихъ кѫдѣто азъ си щѫ.

Царица горда, волна ще съмъ азъ,
На своя тронъ сияенъ, възвишенъ —
Подъ менъ тамъ долу тъмний свѣтъ,
И само вѣчнитѣ звѣзди надъ менъ!

Да, пролѣть иде . . .

Запролѣти се горѣ въ планината,
Върщини снѣжни въ блѣсъкъ възсияха,
Усмихна се небето — отъ чело му
Се облачнитѣ бръчки разпилѣха.

Привѣтно се прозорцитѣ разтварятъ, —
Лице моминско тукъ и тамъ изгледа;
Прѣдъ порти спрѣнъ, съ ржка очи засѣнилъ,
Изпжчилъ се е охолно съсѣда.

„Че врѣме пъкъ, госпожо, а!?“ и нему
Азъ кивамъ; той съвсѣмъ е други днеска:
Подкрехналъ чисто по младежки шапка
И шалавъ погледъ смѣе се и блѣска.

Да, пролѣть иде! Тя разгъделичка
И старитѣ, тазъ пролѣть опачина.
А младитѣ пъкъ . . . снощи бѣ тъй пълна
Съ таинственъ шепотъ тъмната градина!

Моя царь.

Вий слънцето до воля си хвалете, —
Всемощний вихъръ, той е царя мой!
Той владствува надъ царства безгранични,
Земи, моря държи подъ скиптра свой.

Плащъ облаченъ той на плещи намѣта,
Въ коси вѣнецъ отъ класове е вплелъ,
Крила си тъмни въ небеса разперя —
Лети прѣдъ него вѣстникъ гордъ орелъ.

Покорно нему кланятъ се горитѣ,
Скали трепержатъ, бъхтятъ се вълни,
И хората ржцѣ кръстосватъ въ ужасъ,
Тържественъ химнъ бучи въвъ висини.

Не заминавай прозорца ми, вихре,
Къмъ тебъ простирамъ жадно азъ ржцѣ:
Че отъ душа ти царственна живѣе
Атомъ пламтящъ и въ моето сърдце.

II. Текла Лингенъ.

Добъръ съвѣтъ.

Гърди си съ рози накити,
На младини се насити,
Доклѣ е младость, е наслада —
Че нѣма да си вѣчно млада.

На младость младостьта цѣни,
Цвѣтята росни откжсни,
Съсъ пълна чаша пий наслада —
Че нѣма да си вѣчно млада!

Зарадъ цалувки дай уста!
Когат' увѣхне младостьта,
Ще ти е споменътъ отрада —
Че си била на младость млада!

Майка.

Рожбо, като бѣше малка,
Мжки азъ търпѣхъ нечути, —
Ти ми бѣше мойта мжка,
Ти тежеше ми на скути.

Ти порастна, но за мень се
Пакъ не проясни небето —
Днеска, моя рожбо свидна,
Ти тежишъ ми на сърдцето.

Сжпружески животъ.

Да си говорятъ — та какво ли?
И тѣ седжтъ си мълчаливо;
Единъ по други часоветѣ
Промъкватъ се край тѣхъ лѣниво.

Любовь и щастие — отдавна,
Отдавна съ тѣхъ се тѣ простиха,
Отдавна чашата на младость
И на желания изпиха.

Душа му трови недоволство,
Томление сърдце й свива;
Тжга и мжка на очи имъ
Въ сподавяни сълзи избива.

Въвъ скърбь и мжка мълчаливо
Минаватъ тежкитѣ минути, —
Понѣкога въздишки само
Изтръгватъ се едвамъ дочути.

И само навици вседневни
Прѣдъ тѣхъ имъ пжтя уравняватъ.
И тласкатъ ги въ морето тъмно,
Гдѣ други съ хиледи се давятъ.

Лѣто.

Азъ видѣхъ лѣтото — вървѣше
Нарамило коса на рамо,
И златни класове се нишжтъ —
Надъ тѣхъ то мина тамо.

И пакъ го видѣхъ — то запрѣ се,
До моята липа почина:
И жълтъ листъ вѣтъра отвѣя —
Край мене съ него то отмина,

Отмина то, а съ него вече,
Тамъ задъ морето въ далнинитѣ,
И лѣтний слънчевъ день потъна —
Съсъ тъменъ шумъ стенжтъ вълнитѣ.

Възвишена любовь.

Но както другитѣ ти ме обичай!
Но при повѣтѣ — не искамъ те тамо.
Съ дигнато чело седни тукъ до мене,
Да се облѣгнж на твоето рамо.

Не както други ме страстно цалувай,
Не по устата и не по очитѣ,
Чело си азъ ще сведж: цалуни ме
Съ кротка цалувка — съюзъ на душитѣ.

Само това, що ти съ погледи давамъ,
Него и погледа твой да обгърне,
Всѣко желанье изъ сърдце избило —
Да се къмъ святий си изворъ завърне.

Никога нѣма тогазъ да прѣсжхне
Святия изворъ на обичь честита,
Нѣма и нейния пламъ да угасне,
Съ пепель засипанъ на знойна насита.

Помогни ми.

Цалувката ти — като слънце знойно,
А любовьта ти — буря на морето,
Църковенъ звонъ и мощенъ и възвишенъ, —
Да ме пронизва съ трепетъ въвъ сърдцето.

Азъ като стрѣкъ впихъ корени въвъ тебе,
Като земя на мене дай ти сила,
На мойто слънце въ блѣскътъ да живѣжъ
Туй що сждбата ми е отредила.

И нека ме тогазъ тълпата хули,
Че не сподавихъ на сърдце копнежа, —
Ликующия гласъ на любовьта ни
Ще заглуши на нищитѣ брътвежа!

III. Рикарда Хухъ.

Томление.

При тебъ да бжда, туй е моя
Купнежъ и болка на душата,
Напуснахъ домъ, оставихъ дружки
И всѣко благо на земята.

Къмъ тебъ се рвж, като вълнитѣ
Къмъ стръменъ брѣгъ въвъ бѣгъ несвѣсенъ
Тъй както лястовички съ трепетъ
Къмъ южнитѣ страни на есень; —

Тъй както въ тъмна нощь за дома
Алпиецътъ усамотени
Блѣнува планинитѣ снѣжни,
Отъ мѣсечината огрѣни.

Сждба

Зима налегна оголени вѣйки.
Вихрено гордото врѣме лети!
И да го моли свѣтътъ да почака —
Кой ли несвѣсното ще да свѣсти!

Не една пролѣть, отъ както те любя,
Не едно лѣто цъвтѣ, прѣцъвтя,
На младостьта ми и Мая увѣхна —
Ахъ, невъзвратния Май на свѣта.

Само веднжжъ ли, откакто те любя,
Гроздъ на лозата азъ видѣхъ да зрѣй, —
Съ жълти си листи, скръбьта ми дозела,
Тя ме все пита: А той, той кждѣ й?

Рожби на зла честь, ний жадно се ровимъ,
Диримъ все злато, все диримъ безъ свѣсъ;
А безотвѣтенъ на нашитѣ скърби
Бързо живота минава край насъ.

Обичь и жажда кипжтъ въвъ сърдца ни,
Рвемъ се къмъ щастье, въ нокте на скърбьта;
Още не вкусили медътъ на живота —
Съ ледна ржка ни насъ сграбча смъртьта.

Леонидъ Андрѣевъ

Литературна бѣлѣжка отъ **Г. А. М.**

Леонидъ Андрѣевъ е ново име въ русската литература. За пръвъ пѫть то се появи въ края на миналата година и стана извѣстно съ единъ малъкъ сборникъ отъ разкази. Русската критика не закъснѣ да оцѣни по достоинство тѣзи разкази и да отдѣли таланта на автора имъ отъ всички ония посрѣдствености и бездарности, които пълнѫтъ изобилно книжното пазарище съ своитѣ блѣди и нехели произведения. „Отъ тѣзи само нѣколко разказа, забѣлѣзва русскиятъ критикъ Н. К. Михаиловски, вий виждате ако не всичкитѣ черти и подробности на физиономията на автора, то поне несъмнѣнната оригиналность на тази физиономия. Дѣйствителна, истинска оригиналность, а не лъжовна, фалшива оригиналность, не кълчено оригиналничанье, което така много се е развъдило по насъ“. По-нататъкъ сѫщиятъ критикъ продължава: „На всѫдѣ и всѣкога той (авторътъ) е „самъ“; не само въ смисълъ, че отсѫтствува подражателность въ съдържанието и формата на изложението, а и въ смисълъ, че отсѫтствува оная разпуснатость, която побужда повечето автори на „разкази“ да плаватъ „безъ кърмило и весло“ по безграничното и безкрайно разнообразно море на живота. У г. Андрѣева има туй, което може да се нарече центъръ на внимание, — цѣнненъ даръ, ако лѫчитѣ, които излизатъ отъ тоя центъръ, обхващатъ живота на ширъ и на глѫбина“.

Разказитѣ на г. Андрѣева не сѫ весели. Той съвсѣмъ не е склоненъ къмъ веселость. Лека усмивка, — по-нататъкъ той не отива въ тая посока. При все това, въ тѣхъ нѣма нищо необикновенно, странно, фантастично, таинственно. Всичко е проста житейска случка. Даже тогава, когато въ основата на

разказа лежи тайна, нищо по сѫщество таинственно нѣма; съ тоя начинъ само се изтъкватъ на пръвъ планъ душевнитѣ мѫки на трети лица. Въ много отъ разказитѣ на Л. Андрѣевъ играятъ важна роль страхътъ и ужасътъ. И животътъ, и смъртьта се описватъ повече отъ страна на тѣхната безсмислена жестокость. Обаче не всички мотиви въ книгата на Андрѣева сѫ мрачни. „Като говоря за свѣтлото бѫдѫще, що прѣдстои на г. Андрѣева като художникъ, азъ — казва г. Н. К. Михаиловски — не се смущавамъ отъ мрачния характеръ на неговата книга за живота и смъртьта, както би могли да наречемъ сборника му. Въ слѣпата сила, която ни ражда и убива, нѣма какво да търсимъ разумъ и справедливость, — такова е заключението отъ наблюденията и впечатлѣнията на нашия авторъ. Ала човѣкъ може да внесе въ оня пръстенъ, що сключва живота и смъртьта, — и разумъ, и справедливость.“ —

„Мълчание“ е въ поетическо отношение най-добрятъ разказъ въ сборничето. Едничката дъщеря на единъ попъ отива въ Петербургъ да постѫпи въ Вис. Ж. Курсове — и се връща у дома сломена. Никому не казва тя, коя е причината на скръбьта ѝ, нито на нѣжната майка, нито на деспота — баща. Единъ день тя се хвърля прѣдъ единъ тренъ. Сега лека полека се „стопява леда“ отъ коравата душа на попа, — любовьта и нѣжностьта, която той бѣ отказалъ на живата, сега въ изобилие дава на мъртвата, и въ безпокойно луганье да намѣри разрѣшението на фаталната гатанка, неговиятъ умъ се помрачава и той безпомощенъ пада прѣдъ своята вече парализирана отъ жалби сѫпруга. Всичко туй е описано съ голѣмо масторство и надъ цѣлия разказъ вѣе зловѣщиятъ духъ на мълчанието, на безмълвието.

Мълчание.

Разказъ отъ **Леонидъ Андрѣевъ**.

I.

Въ една лунна майска нощь, когато пѣеха славеитѣ, въ кабинета на о. Игнатий влѣзе жена му. Лицето ѝ изражаваше страдание, и малката лампичка треперѣше въ ржцѣтѣ ѝ. Тя се приближи до мжжа си, докосна се до рамото му и, като заплака, каза:

— Попе, да отидемъ при Вѣричка!

Безъ да обръща глава, о. Игнатий отгорѣ очилата, изподвѣжди, погледна попадията, и гледа дълго и втренчено, докато тя не махна съ свободната си ржка и седна на низкото канапе.

— Какви сте вий двамата съ нея . . . безжалостни! продума тя полека, съ силно натъртванье на послѣднитѣ слогове, и доброто ѝ пълно лице се изкриви отъ болѣзненна и ожесточена гримаса, сѣкашъ съ лицето си искаше да покаже, колко сж тѣ жестоки хора, мжжътъ и дъщеря ѝ.

о. Игнатий се усмихна и стана. Като затвори книгата, той сне очилата си, тури ги въ калжфа и се замисли. Голѣмата му черна брада, прошарена съ сребърни влакна, като красива гънка легна на гжрдитѣ му и полека се повдигаше при дълбокото дишанье.

— Е добрѣ, да отидемъ! рече той.

Олга Степановна бърже стана и помоли съ подобострастенъ, плахъ гласъ:

— Само не я гълчи, попе! Ти знаешъ каква е тя . . .

Стаята на Вѣра се намираше въ мезонина, и тѣсната дървена стълба се прѣвиваше и стенѣше подъ тежкитѣ стжпки на о. Игнатий. Високъ и солиденъ, той навеждаше глава, за да се не удари о пода на горния етажъ и гнусливо се мръщѣше, когато бѣлата кофта на жена му излеко засѣгаше лицето му. Той знаеше, че нищо нѣма да излѣзе отъ тѣхния разговоръ съ Вѣра.

— По каква причина тъй? попита Вѣра, като подигаше едната си гола ржка къмъ очитѣ. Другата ѝ ржка лежеше връзъ бѣлия лѣтенъ покровъ и туку-речи не се отличаваше отъ него, — толкова бѣше бѣла, прозрачна и студена.

— Вѣричке . . . почна майка ѝ, но заплака и млъкна.

— Вѣро! каза баща ѝ, като се мъчеше да смекчи сухия си и твърдъ гласъ. — Вѣро, кажи ни, какво ти е?

Вѣра мълчеше.

— Вѣро, нимà ний, твоята майка и азъ, не заслужваме твоето довѣрие? Нимà ний не тé обичаме? Или ти имашъ нѣкой по близъкъ отъ насъ? Кажи ни що ти е и, вѣрвай ми като на човѣкъ старъ и опитенъ, че ще ти поолекне. Пъкъ и на насъ. Погледни старата си майка, колко се мѫчи . . .

— Вѣричке! . . .

— Та и на мене . . ., сухиятъ гласъ трепна, сѣкашъ въ него нѣщо се прѣчупи, — та и на мене, мислишъ, леко ли ми е? Мигаръ не виждамъ, че те ѣде нѣкаква скрѫбь . . . ., но каква? И азъ, твой баща, не знамъ. Нимà така трѣбва да бѫде?

Вѣра мълчеше. О. Игнатий съ особена прѣдпазливость поглади брадата си, сѣкашъ се боеше, че пръститѣ противъ волята му ще се вчепкатъ въ нея, и додаде:

— Противъ моето желание ти замина за Петербургъ, — нимà азъ те проклѣхъ, като непослушница? Или пари не ти давахъ? Или, ще речешъ, не бѣхъ ласкавъ? Но, защо мълчишъ? Ето какъвъ излѣзе твоятъ Петербургъ!

О. Игнатий млъкна, и нему се прѣдстави нѣщо голѣмо, гранитно, страшно, пълно съ незнайни опасности и чужди, равнодушни людье. И тамъ осамотена, слаба бѣше неговата Вѣра, и тамъ я погубиха. Зла ненависть къмъ страшния и непонятенъ градъ се подигна въ душата на о. Игнатий, и гнѣвъ противъ дъщерята, която мълчи, упорито мълчи.

— Петербургъ тука не е причината, навѫсено каза Вѣра и си затвори очитѣ. — А менъ не ми е нищо. Идете си, по-добрѣ спѣте, късно е.

— Вѣричке! изпъшка майка ѝ. — Дъще, открий ми се!

— Ахъ, мамо! нетърпеливо я прѣкѫсна Вѣра.

О. Игнатий седна на стола и се засмѣ.

— И така, нищо нѣма? иронически попита той.

— Татко, рѣзко каза Вѣра, като се подигна на постелята, —ти знаешъ, че азъ обичамъ тебе и мама. Но . . . Е, пакъ мѫчно ми е малко. Ще мине всичко това. Истина ви казвамъ, идете си по-добрѣ да спите, и азъ искамъ да спѫ. А утрѣ или другъ пѫть нѣкога — ще поприказваме.

О. Игнатий бърже стана, тъй щото столътъ се удари о стѣната, и хвана жена си за рѫка.

— Да вървимъ!

— Вѣричке . . .

— Да вървимъ, тебѣ казвамъ! извика о. Игнатий. — Ако тя е забравила Бога, то и ний ли! . . . Ний защо!?

Той почти насила изведе жена си и, когато се спущаха по стълбата, тя оставаше назадъ и говорѣше съ зълъ шопотъ:

— У-у! Ти, попе, ти я направи такава. Отъ тебе е взела тая маниера. Ти ще да отговаряшъ. Ахъ, азъ клета . . .

И тя заплака, затрепка начесто съ очи и, безъ да вижда стѫпалата, тъй спущаше краката си, сѣкашъ долу имаше пропасть, въ която ѝ се искаше да падне.

Отъ него день о. Игнатий прѣстана да говори съ дъщеря си, но тя като че не забѣлѣзваше това. Както и по-напрѣдъ, тя или лежеше въ стаята си, или пъкъ ходѣше и често-често изтриваше очи съ длань, като да бѣха напрашени. И притисната отъ тѣзи двама мълчаливи людье, попадията, която сама обичаше шегата и смѣха, сега се плашеше и стѣсняваше, и не знаеше, що приказва и що прави.

По нѣкой пѫть Вѣра излизаше да се разхожда. Една недѣля слѣдъ разговора, тя излѣзе привечерь, както винаги. Вече не я видѣха жива, защото нея вечерь тя се хвърли подъ трена, и влакътъ я прѣрѣза наполовина.

Погребва я самичъкъ о. Игнатий. Жена му въ църква не бѣше, защото при извѣстието за смъртьта на Вѣра нея сполетѣ ударъ. Схванаха ѝ се краката, рѫцѣтѣ и езика, и тя неподвижно лежеше въ полутъмната стая, докато тамъ близо до нея, отъ звънарницата, биеше камбаната. Тя чуваше, какъ излѣзоха всички отъ църква, какъ пѣеха при кѫщата имъ пѣвцитѣ и мѫчеше се да си подигне рѫката, за да се прѣкръсти, но рѫката не се покоряваше; искаше да каже: прощавай, Вѣро, — но езикътъ ѝ лежеше въ устата грамаденъ и тежъкъ. И позата ѝ бѣше тъй спокойна, щото, ако нѣкой би я видѣлъ, рекълъ би, че тя си почива или спи. Само очитѣ ѝ бѣха отворени.

Въ църква на погребението имаше много народъ, познати на о. Игнатий и непознати, и всички хора жалѣха Вѣра, умрѣла отъ такава ужасна смърть, и се стараеха въ движенията и гласа на о. Игнатий да намѣрѭтъ признаци на тежка скръбь. Тѣ не обичаха о. Игнатия, защото въ обръщенията си той бѣше суровъ и гордъ, мразѣше грѣшницитѣ и не ги прощаваше, а самъ той, завистливъ и лакомъ, ползуваше се отъ всѣки случай да вземе отъ енорияша повече. И на всички имъ се искаше да го видѭтъ страдаящъ, сломенъ и съ съзнанието, че той е двойно виновенъ въ смъртьта на дъщеря си: като жестокъ баща и лошъ свещенослужитель, който не можа̀ да упази отъ грѣхъ собствената си плътъ. И всички изпитателно го гледаха, а той, чувствувайки насоченитѣ върху гърба му погледи, мѫчеше се да изправя тоя широкъ и якъ гръбъ, и мислѣше не за умрѣлата си дъщеря, а за това, какъ да не накърни достоинството си.

— Калѐнъ попъ! каза, като киваше къмъ него, столарьтъ Карзеновъ, комуто не бѣше далъ петьтѣ рубли за рамката.

И така, твърдъ и правъ, о. Игнатий отиде до гробищата и такъвъ пакъ се върна назадъ. И само при вратата на стаята на жена му гърбътъ му се прѣви малко; ала това можеше да бѫде и отъ туй, че повечето врати бѣха ниски за ръста му. Като влѣзе отъ свѣтло въ тъмно, той съ мѫка можа̀ да различи лицето на жена си, а когато го видѣ, смая се, че то е съвсѣмъ спокойно, и на очитѣ ѝ нѣмаше сълзи. И въ очитѣ ни гнѣвъ, ни скръбь, —

тѣ бѣха нѣми и мълчаха тежко, упорито, както и цѣлото ѝ голѣмо, безсилно тѣло, втънало въ перйната.

— Е, що, какъ се чувствувашъ? попита я о. Игнатий.

Но устата ѝ бѣха нѣми; мълчаха и очитѣ ѝ. О. Игнатий тури ржка на челото ѝ: то бѣше студено и влажно, и Олга Степановна съ нищо не изрази, че усѣти допиранье. И когато о. Игнатий сне ржката си, гледаха го, безъ да трѣпнатъ, двѣ сиви дълбоки очи, които се показваха почти черни отъ разширенитѣ зѣници, и въ тѣхъ нѣмаше ни скрѣбь, ни гнѣвъ.

— Е, азъ ще си отидж въ стаята, рече о. Игнатий, комуто стана студено и страшно.

Той отиде въ гостната, гдѣто всичко бѣше чисто и прибрано, както винаги, и облѣченитѣ съ бѣли калжфи високи кресла стояха като мъртъвци въ савани. На една прозорецъ висѣше тѣлена клѣтка, но бѣше праздна и вратичката отворена.

— Настася! извика о. Игнатий, и гласътъ му се показа грубъ, и му стана неприятно, че тъй високо крѣщи въ тия тихи стаи, слѣдъ погребението на дъщеря си. — Настася! по-тихо повика той, — гдѣ е канарейката?

Слугинята, която бѣше плакала до толкова, че носътъ ѝ бѣ подпухналъ и станалъ червенъ като цвѣкло, грубо отговори:

— Знае се, кждѣ е, — хвръкна.

— Защо я пусна? грозно намръщи вѣжди о. Игнатий.

Настася се разплака и, като се бършеше съ краищата на басмената си прѣбрадка, просълзено каза:

— Душичката... на госпожицата... Нимà можеше да се държи?

И на о. Игнатий се стори, че жълтичката весела канарейка, която пѣеше всѣкога съ наведена главичка, бѣше наистина душата на Вѣра, и че, ако тя не бѣ хвръкнала, не можеше да се каже, че Вѣра е умрѣла. И той още повече се разсърди на слугинята и извика:

— Вънъ! и когато Настася не можа отведнжжъ да намѣри вратата, додаде: — глупава!

II.

Отъ деня на погребението въ малката кжщичка настжпи мълчание. То не бѣше тишина, защото тишината е само отсжтствие на звукове, а това бѣше мълчание: ония, що мълчжтъ би могли да говорѝтъ, но не искатъ. Тъй си мислѣше о. Игнатий, когато влизаше въ стаята на жена си и срѣщаше упоритиятъ ѝ погледъ, толкова тежъкъ, че сѣкашъ всичкиятъ въздухъ се обрѫщаше въ олово и натискаше главата и гърба. Тъй си мислѣше той, като разглеждаше нотитѣ на дъщеря си, въ които бѣше се запечаталъ нейния гласъ, като разгръщаше книгитѣ ѝ и се вглеждаше въ портрета ѝ, голѣмия, писанъ съ бои портретъ, който тя донесе отъ Петербургъ. При разглежданье на портрета о. Игнатий бѣше навикналъ на извѣстенъ редъ: първомъ той гледаше на бузата,

върху която падаше свѣтлина на портрета, и си прѣдставяше драсчицата, която се намираше на мъртвата буза на Вѣра, и произхождението на която той не можеше да разбере. И всѣки пѫть той се замисляше за причината: да бѣше я закачилъ влакътъ, той щѣше да раздроби цѣлата ѝ глава, а главата на мъртвата Вѣра бѣше съвсѣмъ неповрѣдена.

Възможно е, съ кракъ нѣкой да я е закачилъ, когато сѫ прибирали трупа, или неволно съ нокътъ?

Но дълго да мисли за подробноститѣ на Вѣрината смъртъ му бѣше страшно, и о. Игнатий минаваше къмъ очитѣ на портрета. Тѣ бѣха черни, хубави, съ дълги рѣсници, отъ които долу се стелѣше гѫста сѣнка, и поради това бѣлото на очитѣ се показваше особно ярко, а и двѣтѣ заедно бѣха затворени въ черна, траурна рамка. Странно изражение бѣше имъ придалъ неизвѣстниятъ, но талантливъ художникъ: като че между тѣхъ и прѣдмета, на който тѣ гледаха, лежеше тънко, прозрачно було. Донѣйдѣ приличаше на черния капакъ на роялъ, възъ който се е утаилъ тънъкъ, незабѣлѣзанъ пластъ отъ лѣтенъ прахъ и бѣ смекчилъ блѣсъка на полираното дърво. И както и да туряше портрета о. Игнатий, очитѣ неотстѫпно го слѣдяха, но не говорѣха, а мълчеха; и това мълчание бѣше тъй ясно, щото струваше му се, че може да се чуе. И полека-лека о. Игнатий почна да мисли, че той чува това мълчание.

Всѣка утрина, послѣ обѣднята, о. Игнатий дохаждаше въ гостната, обгръщаше съ погледъ празднатa клѣтка и цѣлата позната мобилировка на стаята, сѣдаше въ креслото, затваряше очи и слушаше, какъ мълчи кѫщата. Това бѣше нѣщо странно. Клѣтката мълчеше тихо и нѣжно и чувствуваха се въ това мълчанье скрѣбь и сълзи, и далеченъ, умрѣлъ смѣхъ. Мълчаньето на жена му, смекчено отъ стѣнитѣ, бѣше упорито, тежко, като олово, и страшно, толкозъ страшно, щото въ най-горещъ день на о. Игнатий ставаше студено. Дълго, студено като гробъ, и загадъчно като смъртъ бѣше мълчаньето на дъщеря му. Сѣкашъ само на себе си бѣше мѫчително това мълчанье и страстно искаше да прѣмине въ дума, но нѣщо силно и тѫпо като машина, го държеше неподвижно и го опѫваше като жица. И нѣйдѣ далече жицата захващаше да се люлѣй и да звънти тихо, плахо и жаловито. О. Игнатий съ радость и страхъ ловѣше тоя зародишенъ звукъ и, опрѣнъ съ рѫцѣ върху дръжкитѣ на креслото, съ изтѣгната глава напрѣдъ, чакаше, кога звукътъ ще се приближи до него. Но звукътъ се прѣкѫсваше и млъкваше.

— Глупости! сърдито говорѣше о. Игнатий и ставаше отъ креслото, все още правъ и високъ. Прѣзъ прозореца той виждаше залѣтия съ слънце площадъ, покритъ съ валчести гладки камъни, и насрѣща каменната стѣна на дългата, безъ прозорци сграда. На жгъла стоеше файтонджия, приличенъ на глинено изваяние, и не се знаеше, защо стои тука, когато по цѣли часове не се мѣркаше никакъвъ човѣкъ.

III.

Вънъ отъ кѫщи о. Игнатий имаше възможность да говори много: съ епитропи и енорияши, при изпълнение на требитѣ, и понѣкога съ познати, гдѣто играеше преферансъ; но когато се връщаше у-дома си, той си мислѣше, че цѣлъ день е мълчалъ. Туй произлизаше отъ това, че съ никого отъ хората о. Игнатий не можеше да говори за онова, за което размисляше всѣка нощь: защо умрѣ Вѣра?

О. Игнатий не искаше да разбере, че сега това не може да се узнае, и си мислѣше, че може още да се узнае. Всѣка нощь — а тѣ всички сега станаха за него бъзсънни — той си прѣдставяше оная минута, когато той и попадията, въ глухата полунощь, стояха при кревата на Вѣра, и той я питаше: „Кажи!“ И когато въ споменитѣ си той дохождаше до тая дума, по-нататъшното му се прѣдставяше не тъй, както то бѣше. Затворенитѣ му очи, които бѣха спазили въ своя мракъ живата незаличима картина на оная нощь, виждаха, какъ Вѣра се приповдига на своята постелка, усмихва се и говори... Но що говори тя? И тая недоизказана Вѣрина дума, която трѣбва да разрѣши всичко, му се струваше тъй близка, щото, ако напъне слухъ и задържи тупанъето на сърдцето, то ей-на ще я чуй, и въ сѫщо врѣме е тъй безкрайно, тъй безнадѣждно далече. О. Игнатий ставаше отъ кревата, протягаше напрѣдъ сключенитѣ си ржцѣ и, като ги разтръсваше, молѣше:

— Вѣро!...

И отговаряше му — мълчание.

Една вѣчерь о. Игнатий отиде въ стаята на Олга Степановна, която не бѣше спохождалъ вече недѣля, седна до възглавницата ѝ, и, като дигна очи отъ упоритія ѝ, тежъкъ погледъ, рече:

— Попадио! Искамъ да поприказвамъ съ тебе за Вѣра. Чувашъ ли?

Очитѣ ѝ мълчеха, и о. Игнатий, като издигна гласъ, запрказва строго и властно, както приказваше съ изповѣдующитѣ се:

— Знаѫ, ти мислишъ, че азъ съмъ причина за Вѣрината смъртъ. Но помисли, нимà азъ я обичахъ по-малко отъ тебе? Чудно разсѫждавашъ... Азъ бѣхъ строгъ, а нимà това ѝ бъркаше да прави, каквото иска? Азъ не пожалихъ достоинството на баща, азъ смиренно прѣвихъ вратъ, когато тя не се побоя отъ моето проклятие и замина... за тамъ. Ами ти — нали я моли да остане и нали плака, ти стара, до като не ти извикахъ да мълчишъ? Нимà азъ я родихъ такава жестока? Нали ѝ говорихъ за Бога, за смирение, за любовь?

О. Игнатий бърже погледна въ очитѣ на жена си — и пакъ се обърна.

— Какво можехъ да направѫ съ нея, когато тя не искаше да ни открие скрѣбьта си? Да ѝ заповѣдвамъ — азъ ѝ заповѣдвахъ; да я молѫ — азъ я молѣхъ. Какво, споредъ тебе, би трѣбвало нимà да колѣничѫ прѣдъ едно момиче, и да плачѫ като дърта баба? Въ главата ѝ... отгдѣ да знамъ, що има въ главата ѝ? Жестока, безсърдечна дъщеря!

О. Игнатий удари съ юмрукъ по колѣното си.

— Любовь не е имала тя — ето що! Остави мене, азъ, разбира се... съмъ тиранъ... Ами тебе нали обичаше? Тебе, която плака... и се унижава?

О. Игнатий беззвучно се засмѣ.

— Оби-ичала! Туй-то, за твое утѣшение и такава смъртъ избра. Жестока, позорна смъртъ. Умрѣ на пѣсъка, въ кальта... като к кучка, която ритатъ по муцуната.

Гласътъ на о. Игнатий зазвуча глухо и хрипло:

— Срамъ ме е! На улицата да се покажѫ ме е срамъ! Отъ олтара да излѣзѫ ме е срамъ! Прѣдъ Бога ме е срамъ! Жестока, недостойна дъщеря! Въ гроба човѣкъ да те прокълне...

Въ сѫщата нощь — а тя бѣше юлска лунна нощь, тиха, топла и беззвучна — о. Игнатий на пръсти, за да го не чуе жена му и сѣдѣлката, изкачи се по стълбата и влѣзе въ стаята на Вѣра. Прозорецътъ въ мезонина не бѣше отварянъ отъ самата смъртъ на Вѣра, и въздухътъ бѣше сухъ и горещъ, съ лека миризма на изгорѣно отъ нажежения прѣзъ деня желѣзенъ покривъ. Нѣщо необитаемо и парясано вѣеше отъ помѣщението, отъ което така отдавна е отсѫтствувалъ човѣкъ, и гдѣто дървото на стѣнитѣ, мобилитѣ и другитѣ прѣдмети издаваха тънка миризма на непрѣривно тлѣние. Лунната свѣтлина въ видъ на свѣтла ивица падаше върху прозореца и пода и, отразена отъ бѣлитѣ и грижливо измити дъски като дрѣзгава полусвѣтлина озаряваше кѫтоветѣ, и бѣлиятъ чистъ креватъ съ двѣ възглавници, голѣма и малка, показваше се като прозраченъ и въздушенъ. О. Игнатий отвори прозореца — и въ стаята, като широка струя, нахълта прѣсенъ въздухъ, който миришеше на прахъ, близка рѣка и разцъвнала липа, и едвамъ чуто долиташе хорово пѣние: вѣроятно се разхождаха съ лодка и пѣеха. Нечуто стѫпайки съ боситѣ си крака приличенъ на бѣлъ призракъ, о. Игнатий се приближи до праздния креватъ, подгъна колѣнѣ, падна съ лице на възглавницитѣ и ги прѣгърна, — тамъ, гдѣто трѣбваше да се намира Вѣриното лице. Той дълго лежа така; пѣсеньта стана по-силна и послѣ млъкна, а той сѐ лежеше и дългата му черна коса се разсипа по раменѣтѣ и постелката.

Луната бѣше се измѣстила, и въ стаята бѣше станало потъмно, когато о. Игнатий дигна глава и зашепна, като влагаше въ гласа си всичката сила на своята дълго сдържана и дълго несъзнавана любовь, и като се вслушваше въ думитѣ си тъй, като че да слушаше не той, а Вѣра.

— Дъще моя, Вѣро! Ти разбирашъ, какво ще рече това: дъшеря? Сърдце мое и кръвь моя и животъ мой. Твоятъ старъ... старъ баща, вече побѣлѣлъ, вече слабъ...

Плещитѣ на о. Игнатий затрепераха и цѣлата му солидна фигура се залюлѣ. Като сдържаше тръпкитѣ си, о. Игнатий шепнѣше нѣжно, като на мънинко дѣтенце:

— Стариятъ ти баща... те моли. Не, Вѣричка те моли. Той плаче. Той никога не е плакалъ. Твоята скрѣбь, пиленце, твоитѣ страдания — сѫ и мои. Повече отъ мои.

О. Игнатий поклати глава.

— Повече, Вѣричка. Та що значи за мене, старецъ, смъртьта! А ти... Да би знала ти, колко си нѣжна и слаба и чувствителна! Помнишъ, какъ ти се убоде пръстчето, и кръвь капна, и ти заплака? Чедо мое! Ти ме обичашъ, на-ли, силно ме обичашъ, знаѫ азъ. Всѣка утрѣна ти ми цѣлувашъ рѫката. Кажи ми, кажи, за какво тѫгува твоето сърдце, и азъ — ето съ тѣзи рѫцѣ — ще удушѫ тѫгата ти. Тѣ сѫ още силни, Вѣро, тѣзи рѫцѣ.

Космитѣ на о. Игнатий се разтърсиха.

— Кажи!

О. Игнатий впи очи въ стѣната и протегна рѫцѣ.

— Кажи!

Въ стаята бѣше тихо, и изъ дълбоката далечина долетѣ продължителна и прѣкѫсната свирка на паровозъ.

О. Игнатий, като обръщаше наоколо разширенитѣ си очи, сѣкашъ прѣдъ него бѣше изпъкналъ страшниятъ призракъ на прѣрѣзания трупъ, полека се приповдигна отъ пода и съ невѣрно движение възнесе къмъ глава рѫката си съ разширени и напрѣгнато изправени пръсти. Като отстѫпи къмъ вратата, о. Игнатий бързо пошепна:

— Кажи!

И отговорътъ му бѣше — мълчание.

IV.

На другия день, слѣдъ ранния и самотенъ обѣдъ, о. Игнатий отиде на гробищата — за пръвъ пѫть слѣдъ смъртьта на дъщеря му. Бѣше горещо, безлюдно и тихо, като че тоя горещъ день бѣше само освѣтена нощь, но, по навикъ, о. Игнатий старателно изправи гърба си, гледаше сурово на страна и си мислѣше, че той е все още такъвъ, както прѣди; той нито усѣщаше новата и страшна слабость въ краката, нито забѣлѣзваше, че дългата му брада бѣше станала бѣла, сѣкашъ я бѣше налетѣлъ силенъ мразъ. Пѫтьтъ за гробищата бѣше дълъгъ, правъ, излеко нанагоренъ, и на края му се бѣлѣеше арката на гробищнитѣ врата, прилична на черна, вѣчно отворена уста, обточена съ блѣстящи зѫби.

Гробътъ на Вѣра се намираше въ дъното на гробищата, гдѣто се свършваха посипанитѣ съ пѣсъкъ пѫтеки, и о. Игнатий дълго блуждa изъ тѣснитѣ пѫтеки, които лѫкатушѣха между зеленитѣ могилки, отъ всички забравени и отъ всички оставени. На-мѣсти попадаха кривнали и позеленѣли отъ старость паметници, изпочупени рѣшетки и голѣми, тежки камъни, врастнали въ земята, които съ нѣкаква мрачна старческа злоба я натискаха. Къмъ единъ отъ такивато камъни се притискаше гробътъ на Вѣра. Той бѣше покритъ съ пожълтѣла трѣва, но наоколу му всичко се зеленѣеше. Калината се прѣгърнала съ клена, а широко разраслата се лѣшникова шубрака протягаше надъ гроба своитѣ жилави вѣйки съ пушисти рошави листе. Като седна на съсѣдния гробъ и като си поотдъхна, о. Игнатий се огледа наоколо, хвърли погледъ къмъ безоблачното пустинно небе, гдѣто въ пълна неподвижность внесѣше

нажеженията слънчевъ дискъ, — и тогава само забѣлѣжи оная дълбока, съ нищо несравнима тишина, която царува на гробищата, когато нѣма вѣтъръ и не шуми омъртвѣлата шума. И пакъ на о. Игнатий дойде намисъль, че то не е тишина, а мълчание. То се разливаше до самата тухлена ограда на гробищата, тежко прѣпълзяваше прѣзъ нея и заливаше града. И краятъ му бѣше само тамъ — въ сивитѣ, неотстжпно и упорито мълчащи очи.

Студени тръпки свиха рамената на о. Игнатий и той наведе очи надолу, къмъ Вѣриния гробъ. Той дълго гледа на пожълтѣлитѣ кжсички стъбълца отъ трѣва, изтръгната заедно съ земя нѣйдѣ отъ широко, брулено отъ вѣтъръ поле и не успѣла още да се сродни съ чуждата почва, — и не можеше да си прѣдстави, че тамъ, подъ тъзи трѣва, на два аршина отъ него, лежи Вѣра. И тая близость му се показваше непостижима и внасяше въ душата му смущение и странна тревога. Оная, за която о. Игнатий бѣше навикналъ да мисли, като за винаги изчезнала въ тъмнитѣ дълбочини на безкрайното, бѣше тука, при него . . . и трудно бѣше да се разбере, че, при все това, пакъ я нѣма и никога нѣма да я има. И на о. Игнатий се чинѣше, че, ако каже нѣкаква дума, която той почти усѣщаше въ устата си, или направи нѣкакво движение, Вѣра ще излѣзе отъ гроба и ще се изправи прѣдъ него въ всичкия си ръстъ и красота, каквато си бѣше. И не само тя ще стане, ще станжтъ и всички мъртъвци, които сж тъй страшно усѣтливи въ тържествено-студеното си мълчание.

О. Игнатий сне широкополата си черна шапка, пооправи вълнистата си коса и съ шепотъ каза:

— Вѣро!

Него го достраша, че може да го чуе нѣкой, и, като се изправи на гроба, погледна отгоръ кръстоветѣ. Никого нѣмаше, и той вече високо извика:

— Вѣро!

Това бѣше старият гласъ на о. Игнатий, сухъ и взискателенъ, и чудно бѣше, че това силно извикванье остана безъ отговоръ.

— Вѣро!

Гръмко и настоятелно викаше гласътъ, и, когато той млъкваше чинѣше му се за минута, че нѣйдѣ тамъ долу звучеше неясенъ отговоръ. И о. Игнатий, още единъ пжть, като се поогледа наоколо, отстрани косата си отъ ухото и легна по него надъ коравата бодлива трѣва.

— Вѣро, кажи!

И съ ужасъ почувствува о. Игнатий, че въ ухото му се влива нѣщо гробно-студено и изстудява мозъка му, и че Вѣра говори, все съ сжщото дълго мълчание. Все по-тревожно и по-страшно ставаше то, и когато о. Игнатий съ усилие отдръпва отъ земя главата си, блѣдна, като на мъртвецъ, нему се струва, че всичкиятъ въздухъ трепери и се трѣсе отъ кънтящо мълчание сѣкашъ на това страшно море се бѣ подигнала дива буря. Треперяйки съ цѣлото си тѣло, хвърляйки по страни остри и внезапни погледи,

о. Игнатий полека се надига и съ дълго, мжчително усилие се старае да изправи гърба си и да придаде горда стойка на трепе-рящето си тѣло. И това сполучва той. Съ нарочна бавность о. Игнатий отръсва колѣнѣтѣ си, туря на глава шапката си, три пжти прѣкръства гроба и тръгва съ равенъ, твърдъ ходъ, но не узнава познатитѣ му гробища и изгубва пжтя.

— Заблудихъ се! усмихва се о. Игнатий и се спира на кръстопжтя.

Но стои той една секунда и, безъ да помисли, възвива на лѣво, защото не може да чака и стои. Мълчанието го гони. То се подига отъ зеленитѣ гробища; мълчание дишатъ навъсенитѣ пепеляви кръстове; като тънки удушливи струи то блика изъ всички пори на земята, която е наситена съ трупове. Сѐ по-бързи стават стжпкитѣ на о. Игнатий. Оглушенъ, той се върти все по едни и сжщи пжтеки, прѣскача гробове, натъква се на рѣшетки, закачатъ се ржцѣтѣ му за бодливи желѣзни вѣнци, и се кжса на парчета тънкото му расо. Само мисъльта — да излѣзе бѣше останала въ главата му. Той се лута отъ единъ край на други и, най-сетнѣ, безшумно бѣга, високъ и необикновенъ, съ развѣно расо, и развѣна по въздуха коса. Всѣки, който би срѣщналъ дивата фигура на тоя човѣкъ, що бѣгаше, прѣскачаше и размахваше ржцѣ, който би видѣлъ неговото изкривено лице, който би чулъ глухия му хрипъ, що излизаше изъ зяпналата му уста, уплашилъ би се по-вече, отколкото отъ излѣзълъ изъ гроба мъртвецъ.

Съ всичка сила о. Игнатий дотърчава до полянката, въ края на която се бѣлѣеше низката гробищна църква. При вратата, на низка лавица, дрѣмѣше старецъ, който изглеждаше да е нѣкой далеченъ богомолецъ, а до него, нахвърляйки се една върху друга, се прѣпираха и караха двѣ бабички — просякини.

Когато о. Игнатий наближаваше кжщата си, вече тъмнѣеше, и въ стаята на Олга Степановна бѣше палната свѣщь. Безъ да се съблѣче и безъ да снеме шапката си, опрашенъ и одърпанъ, о. Игнатий бърже влѣзе при жена си и падна на колѣнѣ.

— Попадио ... Олга ... съжали ме! ридаеше той — Азъ полудявамъ.

И той удряше главата си о края на масата и плачеше бурно, мжчително, като човѣкъ, който никога не плаче. И той изправи глава, увѣренъ, че ей-сега ще стане чудо, и жена му ще запри-казва и ще го съжали.

— Душке!

Съ цѣлата си едра снага той се потегли къмъ жена си — и срѣщна погледа на сивитѣ ѝ очи. Въ тѣхъ нѣмаше ни съжаление, ни гнѣвъ. Възможно е, жена му да го прощаваше и жалѣше, но въ очитѣ ѝ нѣмаше ни жалость, ни прошка. Тѣ бѣха нѣми и мълчаха.

. . . . . .

И мълчеше цѣла тъмна запустѣла кжща.

Прѣвелъ отъ руски: **Г. А. Миндовъ.**

Австро-Унгария въ Босна и Херцеговина [1]

Народности, вѣроисповѣдания, управление.

(Рефератъ на статията на Anatole Leroy — Beaulieu, печатана въ Revue des Deux Mondes 15-и Мартъ 1902 г).

Отъ **П. Карайововъ.**

IV

Мухамеданитѣ съставяватъ най-интересната група отъ населението на Босна и Херцеговина. Прѣзъ цѣли четири вѣка тѣ сж били пълни господари, каквито сж и днесъ въ нѣкои отношения само. Тѣ сж отъ славянско произхождение,—сърбо-хървати, говорѫтъ сърбски, но считатъ себе си за турци. Това показва, че Коранътъ, като обхваща цѣлото сѫщество на човѣка, прѣобразува цѣли плѣмена и цѣли народи, и че родътъ често отстѫпва прѣдъ вѣрата. По нрави босненскиятъ мухамеданинъ е сѫщо такъвъ, какъвто е и неговиятъ азиятски едновѣрецъ. Той се отличава отъ послѣдния само по едноженството си. Обаче, жената, кѫщата и сѣмейството на босненеца все още влачѫтъ хомота на Корана. Строгото забулванье на жената и нейното отдалечаванье отъ свѣта сж най-главната прѣчка за проникванье на европейската култура, както това става у християнитѣ босненци. Но общиятъ езикъ служи като мощно срѣдство за сближение на мухамеданската élite (отборъ) съ съотечественицитѣ ѝ католици и православни. По тоя начинъ голѣмата задача за приспособяванье на мухамеданитѣ къмъ западния животъ и модерната цивилизация се прѣдставява въ Босна и Херцеговина въ по-благоприятенъ видъ отколкото въ много други източни страни. Австрийското правителство, трѣбва да се каже това за негова честь, се е погрижило да приготви тая еволюция и се е отличило съ голѣмъ тактъ и съ голѣма способность. Въ това отношение сравнението между Босна и Алжиръ авторътъ счита поучително и печално за французина.

Босненскитѣ мухамедани нѣматъ болшинство. Прѣди австрийската окупация тѣ сж съставявали 40% отъ всичкото население, а прѣзъ 1895 г. тѣ имаха само 35%; сега тѣ, може би, не сж

[1] Продължение и край.

повече отъ една третя. Въпрѣки разпространеното мнѣние, че мухамеданитѣ ще изчезнѫтъ полека-лека отъ европейскитѣ земи, и при все че най-ревностнитѣ сѫ се вече прибрали въ държавата на халифа, пакъ мухамеданското изселванье не е взело сѫщитѣ размѣри, каквито имà въ България, Гърция, Сърбия, Тесалия и даже въ Критъ. Прѣброяванията показватъ, че тѣхното число не се намалява. Тъй прѣзъ 1879 г., слѣдъ окупацията, тѣ сѫ броили 448,000 души, на второто прѣброяванье, прѣзъ 1885 г. сѫ се покачили на 472,000 души, и на третьото, прѣзъ 1895 г. тѣ сѫ достигнали 548,000 души. Това нарастванье е толкова бързо, щото вѣрностьта на цифритѣ отъ първитѣ прѣброявания изглежда съмнителна. Но колкото и да е бързо нарастванъето на мухамеданското население, то е по-малко отколкото онова на християнското. Причинитѣ за това се крiѫтъ било въ принужданье на християни отъ империята, било въ изселванье на мухамедани въ Турция, било въ по-малкото раждания у послѣднитѣ.

Количеството не е всемогѫщо. Въ Босна-Херцеговина това най-добрѣ се вижда отъ значителното влияние, съ което се ползуватъ мухамеданитѣ сравнително съ тѣхната численость. Тѣмъ принадлежи цѣлата землевладѣлска аристокрация, приела мухамеданството прѣзъ XV в., за да запази имотитѣ и привилегиитѣ си. Изглежда, че голѣма часть отъ тия мухамедови послѣдователи сѫ изповѣдвали, прѣди турското нашествие, Богомилската ересь. Тия сръбски боляри, отпослѣ турски бегове, сѫ били въ течение на четири вѣка пълнитѣ господари на страната подъ сюзеренството на далечния Стамбулъ. Сѫщитѣ, отъ фанатизъмъ или отъ страхъ да не изгубѫтъ вѣковнитѣ си привилегии, вдигаха оржжие срѣщу Мохамеда и Меджида, за да отблъснѫтъ реформитѣ на Танзимата, които сѫ повече номинални отколкото реални. Тѣхната нетърпимость възставаше срѣщу даденитѣ на гяуритѣ обѣщания на равноправность.

Извѣстието за окупиранье на областьта, която тѣ считаха като свой чифликъ сплоти беговетѣ, уголѣми и тѣхната многогройни социялна и религиозна клиентала. Цѣла мохамеданска Босна противопостави едно отчаянно съпротивление, за отстранение на което австрийската войска воюва нѣколко седмици. Принудени да се подчинѫтъ на остритѣ рѣшения на ножа, тия горди бегове днесъ сѫ мирни граждани на Австро-Унгария, и изглежда, че тѣ сѫ се вече помирили съ своята сѫдба. Послѣдното обстоятелство, обаче е само привидно, защото тѣ сѫ още, по душа и сърдце, турци и мухамедани. Лекитѣ побѣди на полумѣсеца надъ гърцитѣ и гръцкия кръстъ бѣха повдигнали тѣхната мухамеданска гордость. Желанието на Австрия да не оскърби тия симпатии на своитѣ поданици е една отъ причинитѣ, по които тя не взе участие въ операцитѣ на четиритѣ държави, които освободиха Критъ.

Правителството е начерпало всички срѣдства, за да привърже къмъ себе си мухамеданитѣ. Истина е, че то, възползувано отъ съпротивлението имъ при окупацията, ги обезоржжи съвсѣмъ. Това прѣдизвика населяванъето на мнозина, разбира се, на по-буйнитѣ;

но тия, които останаха на мѣстата си, скоро вкусиха сладоститѣ на мирния животъ, резултатъ на гаранциитѣ, които правителството създаде за тѣхния имотъ и вѣра. Правителството се отказа да даде аграрни закони въ полза на християнитѣ, наематели на земята; то запази вакъфскитѣ имоти и направи всичко, за да обезпечи и увеличи приходитѣ имъ; то поддържа едно Шериятско училище, единъ видъ богословско-юридически факултетъ, въ който, заедно съ ученитѣ, които прѣподаватъ закона Пророка, европейски профессори и магистрати прѣподаватъ на бѫдѫщитѣ кадии модерното публично право. Всички европейски държави иматъ сега мухамедански поданици, но ни една не е показала толкова благоволение къмъ тѣхъ колкото Австрия. Има даже моменти, когато тя е считала мухамеданитѣ за единственъ елементъ, въ който би могла да намѣри социална и политическа подкрѣпа. Ето защо, тѣ сѫ получили всичката благосклонность, която е съвмѣстима съ свободата на изповѣданията и съ равенството прѣдъ закона. По тая причина въ градове като Сараево и Мостаръ кметътъ, назначаванъ отъ властьта, е по-често турчинъ.

Но какъ да се обяснѣятъ, въ такъвъ случай, недоволствата на сѫщитѣ тия мухамедани, оплакванията на които се чуватъ дори въ Пещенския парламентъ? Личнитѣ оскръбления, произходящи отъ поведението на администрацията, която трѣбва да задоволява три противоположни групи, и най-вече отчаянието и завистьта, които подяждатъ цѣлия мухамедански свѣтъ, присѫтствующъ на забогатяваньето и напрѣдъка на по-падатливитѣ за култура християни — тия двѣ причини даватъ прѣкия отговоръ на тоя въпросъ. Впрочемъ колкото и да сѫ недоволни отъ австрийския режимъ, каквито снизхождения да прави Черна-Гора на своитѣ мухамедански поданници, босненскитѣ мохамедани все ще прѣдпочитатъ австрийската окупация прѣдъ сръбско или черно-горско управление.

Освѣнъ изброенитѣ народности има и около 10,000 души евреи. Половината отъ тѣхъ сѫ испански евреи, дошли въ страната прѣди 2—3 вѣка, а останалитѣ сѫ нѣмски евреи, дошли слѣдъ окупацията. Тѣхното значение за страната далечъ надминава това на числеността имъ.

V

Сега Босна и Херцеговина се управяватъ изключително отгорѣ, безъ най-малкото участие на мѣстнитѣ жители. На чело на управлението е поставенъ г-нъ *Kallay*, общия министъръ на финанситѣ. Слѣдъ него иде единъ генералъ, който носи титлата Chef der Landesregierung и командува войскитѣ, а до него е поставенъ единъ граждански сановникъ, Civil Adlatus, който началствува на цѣлата администрация.

Областьта нѣма свое областно събрание; въобще, тя не притежава друго изборно учреждение освѣнъ градскитѣ съвѣти, които избиратъ нѣкои градове. Покрай официялната пресса, всѣка група има свои признати органи, но послѣднитѣ сѫ поставени подъ силна цензура. При все това администрацията не е съвсѣмъ безъ

контролъ, защото управителътъ е отговоренъ прѣдъ делегациитѣ. Колкото анормално и да е това положение на областьта — особно като се има прѣдъ видъ привидното прѣвъзходство на Сърбия — то, прѣди всичко, не е постоянно и дълготрайно, и сетнѣ, то е, може би, по-полезно за нейното население. „Една отъ причинитѣ, казва автора, които най-вече сѫ спъвали мирното развитие на малкитѣ балкански държавици, е по мое мнѣние, борбата на партиитѣ, интригитѣ, съперничествата и насилията на политическитѣ дѣятели. Всичкитѣ тия държавици, съ изключение на патриярхалната Черна Гора, сѫ болни отъ една политическа трѣска, придобита отъ съприкосновението съ Западъ. Тѣ страдатъ всички отъ единъ алъ разбранъ парламентаризмъ, въведенъ прѣждеврѣменно въ страни, които не сѫ били подготвени за него. Политическата свобода е прѣдизвикала много безплодни борби даже въ страни съ старъ и закрѣпналъ вече строй. И за да бѫдѫтъ тия борби полезни, вмѣсто врѣдни, потрѣбно е населението, повикано на самоуправление, да е навикнало малко по малко да се управлява само. Безъ да бѫде човѣкъ несправедливъ спрямо областьта, може да признае, че тя още не е добила такъва политическа подготовка.* Но тая подготовка ще настѫпи съ течение на врѣмето и, прѣди Босна да получи една диета, нейнитѣ синове ще трѣбва да заематъ мѣстата въ управленнето, за които и съ право ще да претендиратъ.

Сегашното управление на областьта е неограничено, или — за по-голѣмо благозвучие — то е управление бащинско, съ всичкитѣ добри и лоши страни на тоя видъ управления. Австрия, безъ да разрушава отъ коренъ всичко и безъ да накърнява мѣстнитѣ обичаи, веднага слѣдъ окупацията—прѣдшествувана отъ една гражданска война—е успѣла да даде най-необходимитѣ нѣща: сигурна администрация, добро правосѫдие и бодра полиция. Въ послѣдователность на миналитѣ традиции за управление, усвоени отъ населението отъ турско врѣме, на чело на всѣка околия стои по единъ началникъ, който съсрѣдоточава въ себе си всичката власть; той има даже право да надзирава сѫдиитѣ и да апелира тѣхнитѣ рѣшения. Миртъ е напълно обезпеченъ въ страната. Правосѫдието е едно и сѫщо за всички, пришелци или мѣстни; сѫдиитѣ сѫ безпристрастни, и знаѫтъ да се поставятъ по-горѣ отъ расовитѣ борби. Тоя редъ на нѣщата е далъ много по добри резултати, отколкото оня, който владѣе въ Алжиръ и Тунисъ.

Областьта е раздѣлена на 6 окрѫжия и 51 околии, безъ да се броятъ нѣкои административни участъци, отдѣлени отъ околиитѣ. Общинската администрация още не е навсѣкѫдѣ редовно установена: въ селата на чело на общината стои кмета, назначаванъ отъ властьта измежду християнскитѣ или мухамедански жители, и подпомаганъ отъ единъ съвѣтъ, меджлисъ, избиранъ отъ самото население споредъ мѣстнитѣ обичаи. Въ градоветѣ общинскитѣ съвѣти иматъ $^2/_3$ изборни членове, които се избиратъ отъ всичкото градско население, като се пази съразмѣрность между числото на избирателитѣ отъ всѣка религиозна група и между численностьта на сѫщитѣ групи. Избиратели сѫ: православни, католици, мухамедани и евреи.

Учрежденията, особенно въ новитѣ страни, не струватъ почти нищо безъ способни хора — за да ги наредѫтъ. Признавайки тая истина, правителството е изпратило чиновници, способноститѣ на които автора на статията най-горещо похвалява. Той даже праща французитѣ въ Босна, за да получѫтъ единъ урокъ, и възвишенъ и печаленъ. Назначени веднѫжъ, тѣ оставатъ на мѣстата си и доживяватъ да направѭтъ кариера въ областьта. Затова тѣ познаватъ областьта, обичатъ я и показватъ единъ искренъ интересъ къмъ нея.

Съ единството и съ послѣдователностьта въ своето направление Австрия е направила толкова, щото приятели и противници не могѫтъ да откажѫтъ заслугитѣ ѝ. Само като излѣзе човѣкъ отъ Босна и прѣскочи до Сѣверна Албания и Скутари веднага ще забѣлѣжи дълбокото различение между тия двѣ страни, които прѣди 20 години бѣха почти сходни.

Може ли, обаче, да се твърди, че Босненското управление е успѣло да задоволи всички и да отстрани критикитѣ и оплакванията? Едно подобно управление, безспорно, има своитѣ недостатъци и несъвършенства, които прѣдизвикватъ недоволства. Възможно е да е имало и нѣкои бруталности, но тѣ наумяватъ едно управление съ желѣзна ржка въ кадифяна ржкавица, цѣлта на което е да обезпечи общественото спокойствие. Другъ видъ оплакване отъ управлението е, че то е бързало въ всичко. Това е до нѣкѫдѣ вѣрно, нъ то се обяснява лесно, защото тамъ, гдѣто нищо не е имало, всичко отново трѣбва да се прави. Шосета, желѣзници, казарми, черкви, първоначални, технически и занаятчийски училища, гимназии, класически и реални, затвори, болници, образцови чифлици, земледѣлчески и горски станции — всичко е било почти едноврѣменно прѣдприето и често по най-новитѣ и усъвършенствувани образци. Всичко това струва много и скѫпо, и прѣдизвиква незадоволството на данъкоплатеца. Слабитѣ финансови източници на областьта сѫ окупационно заставили управлението да разхвърли часть отъ тия разноски върху общия бюджетъ на монархията; да въведе монополи на тютюна, петрола и сольта; да задържи старитѣ данъци, като измѣни само десятъка отъ натураленъ въ парiченъ, изплащанъ споредъ пазарнитѣ цѣни на съѣднитѣ пазари. Тоя начинъ на облаганье и събиранье, при всичкото снизхождение, е прѣдизвикаль нѣкои мѫчнотии и оплаквания.

Тукъ вече азъ ще приведѫ дословно заключението на самия авторъ, което гласи:

„Къмъ упрекътъ за бърза и усилена прѣдприимчивость почти сѫщитѣ хора (— защото човѣкъ е на всѣкѫдѣ непослѣдователенъ —) прибавятъ още единъ, споредъ който окупационното управление се е показало твърдѣ боязливо, та се е отказало отъ необходимитѣ реформи. Вмѣняватъ въ вина на правителството, за гдѣто не е измѣнило режимъ на собственостьта и не е издало аграрнитѣ закони, очаквани отъ по-голѣма часть на населението. Ний, за себе си, не можемъ да сподѣлимъ сѫщитѣ чувства. Аграрнитѣ закони внасятъ смущения въ ума на населението; тѣ сѫ допус-

гата; ако Босненското правителство не е признало официално затими когато само чрѣзъ тѣхъ могжтъ да се разрѣшжтъ претенциитѣ, които, бидейки и за двѣтѣ страни основателни, другояче е невъзможно да се съгласжтъ, както това бѣ въ Русия съ крѣпостничеството. Вмѣсто да отнеме земята отъ беговетѣ, правителството се е задоволило да улеснява християнитѣ наематели да откупжтъ правото на своитѣ господари. Банкитѣ отпущатъ на селянитѣ заеми, изплащанъето на които става годишно. Между другото, правителството покровителствува исполджията срѣщу несправедливитѣ искания на господаритѣ му, които понѣкога се установяваха у него, за да живѣжтъ на негови разноски. Такива реформи струватъ повече отъ аграрнитѣ закони, защото, макаръ и да не съсипватъ собственика мухамеданинъ, пакъ му изглеждатъ като грабителство. Тоя начинъ на дѣйствие е даже по-малко бавенъ отколкото се мисли; чрѣзъ него числото на собственицитѣ селяни се е възкачило на 15.000 сѣмейства. Въ 1895 г., при послѣдното прѣброяванье, свободнитѣ селяни съставяваха 46%, а прѣсмѣта се, че ще стигне половина вѣкъ, за да станжтъ дребни собственици всички сегашни безземелни християни. Впрочемъ, тия селяни живѣжтъ въ полетата, които обработватъ отъ вѣкове като наематели, безъ да могжтъ произволно да бжджтъ изпжждани отъ тѣхъ. Тѣ сж задължени да даватъ на господаритѣ си една третя отъ придобититѣ произведения.

Изобщо, управлението на Босна е избѣгвало насилственитѣ и радикални мѣрки. То се е въздържало да възбужда страната, да накърнява мѣстнитѣ обичаи, да оскърбява нравитѣ. Като пое управлението на Босна, Австрия трѣбваше да внесе нови идеи и познания чрѣзъ европейски методи. Тя е извършила това съ една внимателна мждрость и при старание да спази постъпенность. Въ това отношение тя е дѣйствувала съ по-другъ тактъ отъ французитѣ въ Алжиръ. Подъ нейно управление, старитѣ турски области трѣбваше да полинѣжтъ. Трѣбваше да прѣминжтъ отъ единъ източенъ режимъ — и азиятски и архаиченъ — въ единъ съвършенно западенъ режимъ. Тая страна, откжсната отъ Европа съ турското завладяванье въ XV вѣкъ и останала неподвижна прѣзъ четири вѣка, трѣбваше веднага, въ едно поколение, да скочи съ единъ скокъ прѣзъ много вѣкове. Нищо по-опасно за единъ народъ и за едно плѣме отъ подобни скокове и промѣни. Нейния гений, нейнитѣ вѣрвания, нейнитѣ познания за живота и правото, нейното физическо и морално здравие, могжтъ да пропаднжтъ въ тия скокове. Вмѣсто да прѣсилва еволюцията и да ускорява движението, Босненското правителство се е повече стрѣмило да ги смегчи.

Така се е постжпвало по всички дѣла. Нека вземемъ за примѣръ собствеността: вмѣсто да слѣдва неблагоразумнитѣ, които настояваха върху аграрнитѣ закони и върху коренно промѣнение на поземлената собственость, правителството работи за подобрѣние положението на наемателитѣ, и заедно съ това успѣ да запази и вѣковнитѣ права на тѣхнитѣ господари, безъ да накърнява чиито и да било права и интереси. Другъ примѣръ е задру-

другата и общинността на сѣмействата, както това стори новия законъ на Черна-Гора, то не ги е пъкъ и унищожило, както нѣкога сж го направили въ Кроация, съ рискъ да създадѫтъ селски пролетариятъ, който е най-вече изложенъ на лишения. Въ Босна задругата продължава още своето невзрачно сѫществуванье. Мухамеданскитѣ и християнски собственици първи се противѫтъ на дѣлбата въ сѣмейството на тѣхнитѣ селяни; а тамъ, гдѣто дѣлбата е наложителна, образува се въ Босна и въ Черна-Гора една нова, по-малка задруга съ ново поколение. Никѫдѣ, мислимъ ний, правителството не е търсило да въвежда въ страната чужди закони и редъ, създадени за народи съ друга цивилизация и съ по-стара култура.

Въпрѣки всичкитѣ тия прѣдпазливости и мѫдро задържание, Босненското правителство не е могло да освободи управляемитѣ отъ мѫчнотиитѣ, които сж слѣдствие на една такъва промѣна. Минаваньето отъ турския режимъ къмъ единъ европейски режимъ не можеше да стане безъ сътресения и безъ страдания. Има извѣстни обществени класси, които широко сж се възползували отъ промѣната въ страната, защото сж могли да се проникнѫтъ отъ духа и срѣдствата на това, което се нарича модерна цивилизация; има пъкъ други класи, които сж пострадали, поне врѣменно, както е напр. случая съ дребнитѣ градски търговци и понѣкога съ дребнитѣ землевладѣлци. Въ всѣка страна, повикана да сѫществува при нови условия, въ всѣка страна особенно, развитието на която е ускорено отъ външни причини, произлиза фатално, заедно съ единъ видъ обществено декласираньe, и единъ разривъ въ равновѣсието — една криза, икономическа и морална едноврѣменно. Невъзможно бѣ Босна да се оттърве съвсѣмъ отъ нея. Правителството, като прѣдвидливъ настойникъ, е направило доста за да смегчи дѣйствието на тая криза; но нейното пълно отстранение не зависѣше отъ него. Това би било едно чудо прѣвъзходящо силитѣ на властьта и изкуството на политиката. За справедливитѣ амбиции на едно правителство е достатъчно, щото страната изобщо да напрѣдва. Напрѣдъкътъ на Босна-Херцеговина е безспоренъ, той остава и прѣдъ най-малко благоразположенитѣ очи, и изглежда да има толкова по-голѣма трайность, колкото по-малко бързъ е билъ, и, така да кажѫ, по-малко краенъ и по-малко революционеренъ. Ако нѣма нищо по-нуждно за източнитѣ народи, то и нищо не е повече опасно за тѣхъ отъ допираньето имъ до Европа и до европейската цивилизация. Цѣлиятъ имъ животъ, материяленъ и мораленъ, получава отъ това едно разтърсване, отъ което нѣкои народи, може би, не ще се съвземѫтъ никога. Тая опасность, въ кржга на възможностьта, е отстранена за Босна-Херцеговина. Тъй щото, отъ цѣлия обширенъ Изтокъ, по-вече или по-малко откритъ за нахлуваньето на европейскитѣ идеи, тая е страната, гдѣто допираньето до Западъ е произвело най-вече добрини при най-малки злини".

Причини за слабия успѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища.

(Рефератъ, четенъ въ старо-загорската околийска учителска конференция на 12-и май 1901 година).

Отъ **Б. Колевъ.**

Уважаеми коллеги,

Тъкмо прѣди десеть вѣка и половина, когато славянскитѣ просвѣтители — Кирилъ и Методий — съставиха старо-българската азбука, се положи основата и на литературния ни езикъ. Да, десеть вѣка и половина сж се изминали, откакъ притежаваме писменность и, при все това, едвали бизме могли съ нѣщо друго да се похвалимъ, освѣнъ съ една твърдѣ бѣдна литература и съ единъ едва, едва угладенъ литературенъ езикъ. Причинитѣ за нашата закъснѣлость въ това отношение сж ясни: политическото робство на нашия народъ, което винаги е влѣкло слѣдъ себе си и духовно робство, на два пѫти прѣкѫсва нашето естествено развитие, а, слѣдователно, и два пѫти спира развитието на литературата и езика ни. Върху историческото развитие на езика и литературата ни азъ нѣма да се спирамъ; само ще ви припомнѭ единъ исторически фактъ, който има твърдѣ важно значение за нашето духовно и политическо свѣстяванье. Извѣстно е, че прѣзъ XVIII вѣкъ, когато за нашето духовно и политическо освобождение можеше да се каже: „Оставете се отъ всѣка надежда“, (да се изразѭ съ думитѣ на Дринова) хилендарскиятъ монахъ — Паисий — издигна слабия си гласъ въ защита на българския народъ и скоро въ България се почна онази велика, ала неравна борба, която, най-послѣ, донесе пълна побѣда на българския народъ. Значи, годината 1762, прѣзъ която Паисий даде историята си на българския народъ, има твърдѣ голѣмо значение за насъ, защото отъ тогава и ний заживѣхме що-годѣ съзнателенъ животъ; но, при все това, трѣбваше да се изминѫтъ много години, докато просвѣщението си пробие пѫть между народната масса; трѣбваше да се измине повече отъ вѣкъ, докато си извоюваме мѣсто между по-културнитѣ отъ насъ народи.

Както и да е, слѣдъ дългогодишна борба ний се видѣхме свободни и ревностно се заловихме съ уреждане на младото българско княжество. Въ първо врѣме особно внимание се обърна на училищата, които, дѣйствително, тъй скоро прошариха България,

че даже и враговетѣ ни трѣбваше да признаѫтъ бързия напрѣдъкъ, който България въ кѫсо врѣме направи. Въ программитѣ на основнитѣ, классни и срѣдни училища покрай наукитѣ и изкуствата се отстѫпи не малко мѣсто и на матерния ни езикъ, който, както всичко друго, прѣзъ врѣме на робството ни бѣше твърдѣ занемаренъ. На какви начала се постави, изобщо, обучението у насъ, азъ нѣма да говорѭ; защото моята цѣль е съвсѣмъ друга. Вамъ е извѣстно, уважаеми колеги, че сега-засега отъ всички се твърди, какво въ нашитѣ училища успѣхъ по матерния ни езикъ нѣма; че свършилитѣ срѣдно, па даже и висше училище не можали двѣ думи правилно да напишѫтъ; че българскиятъ езикъ билъ наймѫченъ прѣдметъ; че ученицитѣ по екзаменитѣ пропадали найвече по български езикъ и пр.

Вѣрно ли е това и, ако е вѣрно, кои сѫ причинитѣ на това зло, — ето въпроситѣ, които ще бѫдѫтъ прѣдметъ на днешния ми рефератъ.

Уважаеми колеги, въпросътъ за слабия успѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища е въпросъ твърдѣ отдавнашенъ. Мнозина вече устно и писмено подигаха този въпросъ, различни срѣдства се посочиха за поправянье на злото, но нищо не помогна.

Като излазямъ днесь прѣдъ васъ да говорѭ върху тоя толкозъ важенъ въпросъ, азъ съвсѣмъ се не ласкаѫ отъ надеждата, че съмъ открилъ расковничето; обаче, ще бѫдѫ твърдѣ доволенъ, ако прѣдизвикамъ онѣзи отъ васъ, които биха могли, да ни посочѫтъ по-добъръ лѣкъ за тази толкозъ опасна болесть въ нашитѣ училища; да ни посочѫтъ по-радикални мѣрки, чрѣзъ които какъкакъ да побѣдимъ злото.

Всѣки отъ васъ, който е ималъ възможность да слѣди нашитѣ издания, знае, вѣрвамъ, че тамъ често се е третиралъ тоя въпросъ и че причинитѣ за слабия успѣхъ по български езикъ се свеждатъ горѣ-долу къмъ слѣдующитѣ нѣколко точки:

а) Лошитѣ учебници по езика (грамматики и христоматии)

б) Учителитѣ, които, споредъ едни, сѫ теоритически слабо подготвени, а, споредъ други, методическа похватность нѣматъ.

в) Като третя и при това твърдѣ важна причина нѣкои считатъ самото естество на езиковния материялъ. Споредъ тѣхъ, ако единъ ученикъ знае всичкитѣ синтаксически и стилистически тънкости, не би написалъ слѣднитѣ безъ смисъль думи: „Птицитѣ съ пѣснитѣ си веселятъ и оживяватъ природата, отъ което човѣкъ бива по-веселъ“, или: „Самото стихотворение ни показва че като го прочетеме ни ще се водошвими, защото писателя тъй го е написалъ че изброява всичко, което е станало и така той като го гледалъ и възбудило у него чувство“.

Всички, които мислѫтъ, че да се пише правилно, трѣбва, прѣди всичко, добрѣ да се изучѫтъ тънкоститѣ на грамматиката, за даденитѣ случаи ще ни кажѫтъ, може би, така: „Ученикъкъ е написалъ криви мисли и криви форми затова, защото не е позна-

валъ добрѣ извѣстни грамматически правила". Трѣбва, обаче, да се съгласимъ, че има друга много по-важна причина. Извѣстно ви е, че да се напише нѣщо за този или онзи въпросъ, трѣбва, прѣди всичко, да имаме материялъ; трѣбва да имаме ясни понятия за това, за което искаме да пишемъ. Ималъ ли е прѣдметния ученикъ ясни, пълни и точни понятия по въпроса, за който пише? — Споредъ менъ, именно това му е липсувало, а не грамматически правила. Върху този въпросъ ще се повърнѫ по-послѣ.

г) Като четвърта причина нѣкои посочватъ мѣстеньето на учителитѣ, многото часове, които се даватъ на учителитѣ по езика и кѫсото врѣме, съ което разполагатъ селскитѣ учители.

Посоченитѣ четире причини за неуспѣха по езика въ нашитѣ училища иматъ, дѣйствително, голѣмо значение въ това отношение; но, мисльѫ, че тѣ не малко прѣчѫтъ за успѣшното обучение и при другитѣ прѣдмети. Ако, прочее, посоченитѣ причини бѫдѫтъ прѣмахнати единъ день, то бѫдете увѣрени, че успѣха въ нашитѣ училища би се подобрилъ не само по български езикъ, но и по всички други учебни прѣдмети. Колкото, обаче, и важно значение да отдаваме на посоченитѣ прѣчки за добрия успѣхъ на обучението по езика у насъ, все пакъ трѣбва да признаемъ, че не сѫ само тѣ и че има други много по-важни отъ тѣхъ. Прѣди да пристѫпѫ къмъ излаганье на тѣзи по-важни, споредъ менъ, причини, ще се помѫчѫ да посочѫ, колкото могѫ, дали дѣйствително изложенитѣ вече причини прѣчѫтъ и днесъ за добрия успѣхъ на обучението по езика въ нашитѣ училища или не.

По първия въпросъ, т. е., за учебницитѣ, азъ нѣма да се спирамъ много; защото е писано доста, па и вамъ е извѣстно, какъ е поставенъ този въпросъ сега-засега у насъ. Въ първитѣ години слѣдъ освобождението ни учебницитѣ по разнитѣ учебни прѣдмети бѣха изключително прѣводни. Това е, разбира се, една грѣшка, за която много скѫпо платихме, па и днесъ още плащаме, но нѣма какво: добритѣ учебници и добритѣ учители не се фабрикуватъ, нито пъкъ като гѫби никнатъ. Съ врѣме, обаче, критиката попрѣчисти учебницитѣ и днесъ съ право можемъ да кажемъ, че нашитѣ грамматики и христоматии не сѫ такива, каквито бѣха прѣди нѣколко години. Щомъ допущаме извѣстно подобрение, макаръ и сравнително, въ учебницитѣ по матерния ни езикъ, трѣбва да се съгласимъ, че тая, нѣкога толкозъ важна, причина за слабия успѣхъ по езика наполовина поне е прѣмахната.

Наистина, това е единъ фактъ, който ясно говори, че сме отишли крачка напрѣдъ; но фактъ не съвсѣмъ утѣшителенъ, защото, отъ друга страна пъкъ, успѣха по матерния ни езикъ, вмѣсто да се подобрява, като-че-ли се влошава. А това значи, че учебницитѣ не сѫ били най-главната прѣчка за добрия успѣхъ по български езикъ. Тогава, коя е причината на злото? — „Учителитѣ", ще кажѫтъ нѣкои.

И въпросътъ за учителитѣ, както и този за учебницитѣ, мисльѫ, днесъ е поставенъ малко по-другояче, отколкото прѣди нѣколко години. Извѣстно е, че повечето отъ основнитѣ учители и

учителки сѫ съ педагогическо образование; класситѣ учители направиха крачка напрѣдъ въ методическо отношение; а успѣхътъ? — Успѣхътъ като-че-ли върви назадъ. Макаръ на пръвъ погледъ да изглежда, че учителитѣ не сѫ виновни за слабия успѣхъ по езика; но по-долу ще трѣбва да признаемъ горчивата истина, че учителитѣ и то всички, а не само учителитѣ по езика, сѫ виновни за слабия успѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища.

Като третя причина, казахъ, нѣкои считатъ самото естество на прѣдмета. Че изучваньето на езика прѣдставява трудность много по-голѣма, сравнително другия учебенъ материялъ, не ще и дума; защото неясна терминология, неточни дефиниции и много неустановености именно тамъ изобилватъ. Когато, обаче, говоримъ за езиковната материя, не трѣбва да забравяме едно твърдѣ важно методическо условие, което гласи: езиковниятъ материялъ не е цѣль, а срѣдство при обучението по езика; защото инакъ не бихме могли да си обяснимъ, доколко естеството на езиковния материялъ оказва влияние върху нашето устно или писмено излаганье. Днесъ ние, уважаеми колеги, подъ думитѣ български езикъ разбираме зубренье на правила отъ Мишевитѣ грамматики (единъ учитель ми казваше, че Лачковия синтаксисъ не разбиралъ; а пъкъ другъ освѣнъ Мишева нѣмало) и писанье по нѣколко изречения за всѣко иззубрено правило. Трѣбва да се съгласимъ, че учителитѣ по български езикъ даватъ, дѣйствително, на ученицитѣ много правила, но само правила; а не и упражнения, които трѣбва да бѫдѫтъ главната цѣль на учителя по езика. Значи, практическата страна на обучението по езика въ нашитѣ училища е твърдѣ слабо застѫпена, а това е едно зло, което иска бързо и радикално лѣкуванье. Трѣбва да се съгласимъ, че не сѫ грамматическитѣ и логически закони, които би ни научили да пишемъ и говоримъ правилно. Прочее, нека отхвърлимъ веднѫжъ за винаги онова изтъркано опрѣдѣление на грамматиката, което гласи: грамматиката е наука, която ни учи да говоримъ и пишемъ правилно; защото, ако бѣше тъй, нашитѣ бащи и майки не би говорили често по-правилно отъ самитѣ насъ, които държимъ на масситѣ си по десетина грамматики; ако грамматиката ни учеше, дѣйствително, да говоримъ и пишемъ правилно, нашитѣ ученици, които знаѫтъ цѣлъ купъ грамматически правила, никога не би писали или изговаряли слѣднитѣ нелѣпости: „Той ни показа една лъжа“, или ... лежи юнакътъ: небето тѫжи за него (думата е за балладата „Хаджи Димитъръ“) и пѣвцитѣ пѣѫтъ за него. Така сѫщо и тука като лежеше юнака, а вълкътъ му ближиме раната, сокола му съ крилѣ сѣнка пази, а съ уста вода носи.

Противъ това опрѣдѣление говорѫтъ нѣколко факти. Тъй напримѣръ, извѣстно е, че неукитѣ хора говорѫтъ по въпроси, за които иматъ ясни и пълни понятия, толкозъ правилно, колкото и тѣзи, които сѫ изучили цѣлия курсъ на грамматиката. Този

фактъ, мислѫ, е достатъченъ да ни убѣди, че правилниятъ говоръ не е резултатъ отъ изучения грамматически материялъ: че правилниятъ говоръ се явява, развива и усъвършенствува по свои особени закони, а не подъ влиянието на граматическитѣ правила, съ които толкозъ много обичаме да пълнимъ главитѣ на ученицитѣ. Това сѫщото може да се каже и за правилното писанье; защото писанъето не е нищо друго, освѣнъ писмено излаганье на това, което би изговорили и устно. Значи, правилното писанье и говоренье сѫ резултатъ не на грамматически познания, а на основни знания и дълги упражнения. Говоръ̀тъ, обикновенно, се явява у дѣтето още прѣзъ първата година, а се развива и усъвършенствува отъ сѣмейството и училището, което заедно съ тази цѣль прѣслѣдва и втора: да ни приучи къмъ писменно излаганье на мислитѣ. Обаче, резултатитѣ отъ тази двойна, тъй да кажѫ, дѣятелность на училището не сѫ твърдѣ утѣшителни, защото правилниятъ говоръ твърдѣ рѣдко се явява у нашитѣ ученици; а правилното писанье, за сега поне, като-че-ли съвсѣмъ липсва. Какъ ще се обясни този недостатъкъ на нашето училище, ще видимъ по послѣ; а тукъ ще обърнѫ вниманието ви, уважаеми коллеги, само върху една твърдѣ важна грѣшка, която учителитѣ по езика правятъ. Думата ми е за цѣльта на обучението по езика. Каква трѣбва да бѫде цѣльта на обучението по езика, азъ нѣма да говорѫ, защото това е въпросъ всѣкиму извѣстенъ; но не могѫ да не признаѫ, че тукъ най-вече грѣшимъ. Грѣшимъ въ това, дѣто на теорията дадохме по-голѣмо мѣсто, а практическата страна съвсѣмъ занемарихме; т. е., това, което трѣбваше да ни служи като срѣдство ний го взехме за цѣль, а цѣльта съвсѣмъ забравихме.

„Ето защо една реакция е необходима. Врѣме е вече да се повърнемъ на естественитѣ закони и да не караме дѣцата да изучаватъ абстрактни нѣща, а да ги доведемъ къмъ по-конкретнитѣ“, казва G. Breuleux. Сѫщиятъ писатель по-нататъкъ казва: „Обучението по езика има двояка цѣль: а) да се научѫтъ дѣцата да разбиратъ правилно чуждитѣ мисли (четенье) и б) да се привикнѫтъ къмъ правилно излаганье своитѣ мисли (говоръ и писанье); а понеже тази двояка цѣль е практическа, то и самото обучение трѣбва да има практически характеръ“. Като говори по-нататъкъ за обучението по езика, поменатия писатель казва: „Врѣмената, когато езикътъ се прѣподаваше теоретически, безвъзвратно минаха и ние можемъ да повторимъ днесь думитѣ на Лютера, който още прѣзъ XVI вѣкъ е казалъ, че езицитѣ се изучаватъ по-сигурно чрѣзъ упражнение и навикъ, отколкото чрѣзъ правила“.

Слѣдователно, една твърдѣ важна причина за неуспѣха по езика въ нашитѣ училища е тази, дѣто вмѣсто да се упражняватъ дѣцата въ говоренье и писанье, даватъ имъ се само едни голи грамматически правила.

Мѣстеньето на учителитѣ, многото часове, съ които се трупатъ учителитѣ по езика, многото ученици въ отдѣленията и классоветѣ, малкото врѣме, съ което учителитѣ въ селата разполагатъ и пр., сѫ сѫщо тѣй не по-малко важни причини за неуспѣха по езика; обаче, върху тѣхъ азъ нѣма да се спирамъ, защото по тѣзи въпроси, като прѣчки за добрия успѣхъ не само по езика, но и по другитѣ прѣдмети толкозъ е писано и говорено, че и глухитѣ чуха. Всѣки вижда злото, виждатъ го и тѣзи, отъ които зависи прѣмахванѣето му, но никой не се рѣшава да го прѣмахне.

Нека най-послѣ пристѫпимъ къмъ излаганье на онѣзи причини, които азъ считамъ за много по-важни; причини такива, прѣмахванѣето на които зависи отъ самитѣ насъ — учителитѣ, а не отъ нѣкои други фактори.

Тѣзи причини сѫ: а) Немарливото ни отнасянье къмъ писменнитѣ работи и б) неумѣньето ни, какъ да постѫпваме при четенье.

Класснитѣ, а най-вече домашнитѣ писменни работи, на които азъ мисля че трѣбва да се даде по голѣмо мѣсто въ нашето училище, отколкото имъ е дадено сега, сѫ единственото срѣдство, чрѣзъ което би могли да привикнемъ ученицитѣ къмъ правилно излаганье на мислитѣ писменно. Но, трѣбва да си признаемъ, малцина сѫ учителитѣ, които умѣятъ разумно да се ползуватъ отъ това срѣдство. Мнозина отъ г. г. учителитѣ, за да избѣгнѫтъ трудъ, — или не задаватъ повече отъ една-двѣ писмени работи прѣзъ годината, или пъкъ ако задаватъ, прѣглеждатъ ги тъй немарливо, че ученицитѣ едвали могѫтъ да извлѣкѫтъ каква-годѣ полза отъ тѣхъ.

Къмъ писменнитѣ работи, които учительтъ по езика задава, могѫтъ да се причислѫтъ още и всички други, задавани отъ другитѣ учители, защото и чрѣзъ послѣднитѣ не малко би се направило за напрѣдъка на ученицитѣ по езика. Днешната практика твърдѣ много спомага за приучванье къмъ криво излаганье на мислитѣ и криво писанье на формитѣ, защото другитѣ учители съвсѣмъ не обрѫщатъ внимание на това, което учительтъ по езика гради, и, по този начинъ, несъзнателно идѫтъ да подържатъ у ученицитѣ разнитѣ грамматически, стилистически и логически грѣшки. Мнѣнието, че само учительтъ по езика трѣбва да „рѣже“ за кривото излаганье на мислитѣ и че само той е отговорното лице за слабостьта на ученицитѣ по езика, си е извоювало право на гражданство въ нашето училище; обаче, това е едно криво мнѣние, което, освѣнъ зло, нищо друго не принася у насъ. Ако, прочее, искаме да имаме силни ученици, както по езика, тъй и по останалитѣ прѣдмети, трѣбва всички учители еднакво да гледатъ на фактическитѣ и грамматически грѣшки, които ученикътъ прави при писменнитѣ си работи, защото досегашната практика е твърдѣ врѣдна: тамъ дѣто единъ прави, а другъ разваля, тамъ не може да има успѣхъ.

Нека не мислимъ, че така ще се подобри успѣха само въ обучението по езика; не, съ това би се направило немалко за

успѣха и по другитѣ прѣдмети. А пъкъ щомъ ученицитѣ разберѫтъ, че правенитѣ отъ тѣхъ фактически и граматически грѣшки еднакво сѫ важни за всички учители, тѣ щѫтъ-нещѫтъ ще се принудѭтъ да изучватъ всичко основно и съ по-голѣмо внимание да излагатъ, както устно, тъй и писменно, своитѣ мисли. И, наистина, азъ не могѫ да разберѫ, какъ ще поставите удовлетворително на писмената работа, напримѣръ, по история на онзи ученикъ, чието съчинение отъ къмъ фактическа страна заслужва, да кажемъ, удовлетворителна бѣлѣжка, но пъкъ, отъ друга страна, е направилъ цѣлъ купъ граматически, стилистически и логически грѣшки? Ученикътъ трѣбва да се цѣни не по отдѣлни единъ-два въпроса, на които, може би, е отговорилъ писмено или устно съвсѣмъ случайно; а по общото негово развитие, което най-добрѣ се отразява въ писменитѣ работи. Съзнаѭтъ ли, обаче, ученицитѣ, че слабостьта имъ по този или онзи учебенъ прѣдметъ злѣ се отразява върху оцѣнката на успѣха имъ и по другитѣ прѣдмети, не ще съмнѣние, че ще гледатъ да избѣгватъ всички грѣшки, които би понижили достоинството на тѣхнитѣ писмени и устни отговори, по който и да било учебенъ прѣдметъ. А всичко това води къмъ общото развитие на ученика. По тоя само начинъ ще изпъкне у нашитѣ училища и толкозъ желаното сериозно изучванье вмѣсто днешното „зубрене". Така щото, уважаеми коллеги, учителитѣ по разнитѣ учебни прѣдмети, заловени ръка за ръка съ тѣзи по езика, ще помогнѫтъ, наистина ,твърдѣ много на обучението по езика, но не по-малко ще направѭтъ и за подобрение успѣха по своитѣ прѣдмети.

Важенъ недостатъкъ на ученическитѣ писменни работи е и кривото писанье на думитѣ (правописътъ). Дѣйствително, не разбирамъ, какъ грамотенъ човѣкъ да не умѣе да пази извѣстно еднообразие при писанье на думитѣ. Отъ къмъ правописъ страдатъ не само ученицитѣ, но даже и учителитѣ; а това показва, че или е твърдѣ мѫчно да се изучи нашия правописъ, или има други нѣкои причини, които да прѣчѫтъ на усвояванъето му. Мнозина, па и азъ по-рано бѣхъ убѣденъ, че това се дължи на неустановеностьта въ нашия правописъ; обаче, опитътъ ме научи, че причинитѣ на това сѫ съвсѣмъ други. Извѣстно е, че за сега имаме ужъ единъ що-годѣ общъ правописъ, но все пакъ малцина сѫ онѣзи, които умѣѭтъ правилно да пишѫтъ. Значи, главната причина за правописнитѣ грѣшки не е неустановеностьта на правописа. Споредъ менъ, причинитѣ на това сѫ слѣднитѣ: 1) дѣто не си даваме трудъ да изучимъ тънкоститѣ въ общеприетия правописъ, които не сѫ ни твърдѣ много, ни твърдѣ мѫчни и 2) дѣто учителитѣ по другитѣ прѣдмети гледатъ твърдѣ леко и снизходително на правописнитѣ грѣшки, които ученицитѣ правѭтъ въ писменитѣ си работи, задавани по другитѣ учебни прѣдмети.

(Ще слѣдва краятъ).

Милитаризмътъ — велико социално зло.

Отъ **Н. Стойковъ.**

Слѣдъ паметната година на Дуранъ-Кулашката сѣчь, когато населението на една широка часть отъ българската територия, възстанало съ женитѣ си и дѣцата си противъ гнетящата го „легална“ неправда биде усмирено, съ помощьта на българската „народна“ армия, чрѣзъ жестоки насилия и терроръ, — слѣдъ тая паметна дата, въ мислящата часть на обществото се очакваше една реакция: едно по живо, по-смѣло, по-рѣшително и по-систематично течение въ прессата, въ събранията и въ камарата противъ милитаризма изобщо и противъ българската военщина частно.

Като изключимъ протеститѣ на социялъ-демократическата партия, която една у насъ между всички политически партии (и оная на „младитѣ демократи“) е държала винаги развѣно знамето за борба противъ съврѣмената хидра, никоя друга партия нищо не прояви. Поне липсуваше едно енергично и постоянно движение, на принципиална почва, п р о т и в ъ милитаризма.

Прессата, която — съ малки изключения — наистина не отговаря на призванието си, продължава да мълчи и да прикрива прѣстѫпленията на българския милитаризъмъ.

Въ публичнитѣ събрания, както и въ частнитѣ, за всичко се говори, — за юнашки дружества, за националистически общества (на младото студентство), за Фирмилияновото ржкополаганье, за всичко нуждно и ненуждно, но само за едно не се говори и едно не се чуе: — не се чуе словото на българския антимилитаристъ противъ вредното влияние на българската военщина.

Колкото за камарата, тамъ, както винаги, като изключимъ протеста на двама-трима злѣ ненавиждани „идеалисти“, тамъ се цѣлуватъ съ „галеното дѣте“ и му прислужватъ съ всички морални и материялни улеснения за неговото пора̀стванье.

Н е м у — за неговото откръмванье, развитие и закрѣпване — се отпуща огроменъ за срѣдствата ни и нуждитѣ ни бюджетъ, множество пѫти по-голѣмъ даже отъ оня, опрѣдѣленъ за п р о с в ѣ т я в а н ь е и р а з в и т и е на м л а д а т а г е н е р а ц и я, нѣщо божемъ най-мило и най-скѫпо за единъ народъ съ интеллигенция, която претендира да води тозъ народъ по свѣтлия пѫть на цивилизацията.

Нему се устройва, безъ шумъ, особенъ кадетски корпусъ за едно не само военно образование, както бѣ до сега, но и за едно военно възпитание на висшето воинство, отъ възрастьта на крѣхки дѣца, докато още нѣматъ установенъ граждански свободолюбивъ характеръ, — тъй като военщината нѣма нищо общо съ свободата.

Най-сетнѣ, което е особенно важно, нему се оставятъ — готвятъ се да му оставятъ — на разположение хилядитѣ общински училища на цѣлата страна, значи и тѣзи, въ които народътъ можеше още да запази колко-годѣ традицията на своя демократически невоинственъ духъ, за да се направи отъ бждща България единъ военненъ лагеръ, дѣто цѣлъ народъ става „солдатинъ“.

Таквозъ е положението и то е, което ме кара да напишж настоящата студия (може би и редъ други за напрѣдъ) — протестъ и пропаганда противъ тържествующия въ традиционно-демократическа България милитаризъмъ и милитаренъ духъ.

Въ тѣзи мои студии по милитаризма изобщо и милитаризма въ България, нѣма мѣсто за обида на никого. Поне за насъ, въ случая, личноститѣ по-малко важятъ. Но ний не се поколебахме ни най-малко да насочимъ меча на критиката въ самото сърдце на институцията, която главно има значение за насъ и за дѣлото на една ефикасна пропаганда противъ кое-да-е обществено зло. Ако, въпрѣки желанието и надѣждитѣ си, не улучимъ, въ нѣколко тукъ статии, напълно прицѣлната точка, за да биемъ единъ тъй силенъ противникъ, подържанъ отъ интереситѣ на цѣлата държавна машина, както и отъ ония на господствующето у насъ обществено мнѣние, ний ще продължимъ борбата противъ него чрѣзъ други още брошури или статии, споредъ случая или срѣдствата.

При всичката обйективность, която съмъ се стараль да запазж при излаганье, обяснение и критикуванье на фактитѣ, азъ не се ласкаж, че ще бждж пощаденъ отъ нападки, оскърбления и прѣслѣдвания отъ страна на тия, които иматъ да дѣлятъ положения и користи съ милитаризма, па дори и отъ субйекти, искренно и безкористно привързани къмъ нѣкои вѣрвания отъ политически, мораленъ или религиозенъ характеръ. Но това е неизбѣжно при съврѣменната нетолерантность къмъ убѣжденията на другитѣ, особенно кога тѣ зачекватъ по-дълбоко една горчива истина. Па най-послѣ, „безполезно е — както умѣстно бѣлѣжи италиянския писатель Гуглиелмо Ферреро („Милитаризмътъ и съврѣменното общество“) — да се иска отъ хората едно хладно и безстрастно сждение върху едно дѣло, което аттакува грамадни интереси, закоренѣли прѣдразсждъци, искренни вѣрвания и традиции, давностьта и славата на които сж ги направили скжпи за насъ, и страсти, станали болничави подъ силата на изкуственни възбуждения. Най-безпристрастната и най-умѣрената изъ книгитѣ отъ този родъ е, по самата своя природа даже,

осѫдена да бѫде надрана на парчета отъ тѣзи фурии: страститѣ на секта, школа, каста и партия".

На края, дължимъ благодарность къмъ уважаваната редакция на Мисъль, че на драга воля отстѫпи мѣсто за развиванье на мисли, които може би тя въ тѣхната цѣлость не ще сподѣли.

I.

Между многото обществени злини, противъ които има да се бори днесъ напрѣдничавата часть на обществото, първо мѣсто, безспорно, заема военщината — милитаризмътъ — крѣпитель на всички икономически, политически и социални неправди, който поглъща най-добритѣ сокове на цивилизацията и държи човѣчеството невѣжо и сто пѫти нещастно.

Още славния Гюи де Мопасанъ бѣ писалъ въ Sur l'Eau тѣзи силни, но вѣрни слова противъ войната и военщината:

„Военнитѣ хора сѫ бичътъ на свѣта. Ний се боримъ противъ природата и невѣжеството, противъ всевъзможни прѣпятствия, за да направимъ по-малко тежъкъ нашия окаянъ животъ.

„Човѣци благодѣтелни и учени хабѫтъ своето сѫществуване, да работѫтъ върху туй що може да спомогне, да улесни, да облегчи тѣхнитѣ братия.

„Ревностни, тѣ търчѫтъ на своята полезна работа и натрупватъ открития, които уголѣмяватъ човѣшкия умъ, разширяватъ науката, даватъ всѣки день на ума сума нови знания, а на своята родина — благоденствие, охолность, сила.

„Идва войната. Въ шесть мѣсеца генералитѣ разрушаватъ двадесеть годишенъ трудъ, търпение и гений".

Но свѣтътъ — благородната и съзнателна часть отъ него — не може вече хладнокръвно да понася това безизходно, това безумно и унизително положение за мислящето человѣчество. И борбата съ военщината се подема. Писатели, философи, учени, дигатъ своя мощенъ гласъ и съставятъ вече обвинителния актъ противъ войната и нейнитѣ партизани.

И Викторъ Хюго казваше: „Днесъ силата се нарича насилие и почва да бѫде сѫдена; войната се поставя въ подсѫдимость. Цивилизацията, вслѣдствие оплакването на човѣшкия родъ, изучва процесса и изправя обвинителска катедра срѣщу завоевателитѣ и капитанитѣ. Народитѣ почнаха вече да разбиратъ, че уголѣмяваньето на едно прѣстѫпление не може да бѫде неговото намаляванье; че ако убиваньето е прѣстѫпление, убиваньето на много не може да бѫде за него обстоятелство, което смекчава наказанието; че ако кражбата е срамъ, завладѣваньето не може да бѫде слава.

„Ахъ! нека прокламираме тия обсолютни истини, нека обезчéстимъ, нека обезвеличимъ войната" — (des honorons la guerre).

Колко е костувала войната, колко е костувалъ изобщо милитаризмътъ за човѣчеството, колко материални и морални загуби му е той нанесълъ, — всичко туй не може да се прѣсмѣтне, умътъ човѣшки не може да го обхване. Напразно покойниятъ русски пи-

сатель Щелгуновъ бѣ се опиталъ да ни даде едно приблизително понятие за това, като сочеше на поразителни числа въ прѣведеното и на български свое съчинение „Загуба отъ незнанието“. Числата още нищо не значѫтъ при такова едно сложно оцѣнение на прахосничества отъ морални и материяленъ сили, които инакъ би служили за благото на човѣчеството.

Дѣйствително, ако войната е, както твърди професоръ Гюйомъ де Греефъ, когото бѣхъ и другадѣ цитиралъ[1], ако войната е, казвамъ, „единъ отъ главнитѣ извори на политическото и икономическо неравенство“; ако тя „изтощава физиологически раситѣ чрѣзъ единъ обратенъ подборъ“; ако тя самата е „ударила печата върху властническата структура на първобитнитѣ общества, като е докарала старитѣ демокрации въ режима на деспотизма“; ако военнитѣ общества докарватъ „аристокрацията, олигархията, монархията, тиранията“; — то какви цифри могѫтъ да опрѣдѣлѫтъ загубитѣ за прогресса отъ това политическо и икономическо неравенство прѣзъ дълги вѣкове, — отъ това физиологическо изтощаванье на човѣшкитѣ племена? Каква статистика отъ цифри би ни опрѣдѣлила, колко сѫ костували на човѣчеството тия тисещелѣтни режими на аристокрацията, монархията и тиранията?

Само дѣйствующата армия, която днесъ поддържатъ европейскитѣ сили, казваше Беноа Малонъ[2], споредъ нѣкои възлиза на цифрата 3,500,000 души, а числото, което се прѣдвижда въ случай на война, възлиза, само на петьтѣ велики сили, на 21,000,000. Препаративитѣ за всѣка година струватъ на сѫщитѣ народи 4,055,000,000 лева, което, заедно съ допълнителнитѣ кредити, за всички европейски армии възлиза на 5 милиарда.

Днесъ тия цифри сѫ още по-вече нарастнали. Така напримѣръ, споредъ статистиката на Леонъ Бертолда въ неговия рапортъ по „Разоржаваньето“, прѣдставенъ въ послѣдния парижки международенъ конгресъ на социялиститѣ-антипарламентаристи (който конгресъ, впрочемъ, не се състоя, понеже биде запрѣтенъ отъ правителството на републиканска Франция), ний намираме слѣднитѣ цифри:

Съставътъ на европейскитѣ дѣйствующи армии въ мирно врѣме, въ 1899 година, вече надминава 4 милиона човѣка (точно 4,169,321); коне — 710,342. Бюджетътъ, отъ 5 милиарда, както е билъ по-рано, възраства на 7 милиарда (точно: 7,184,321,093).

Прѣсмѣтнати загубитѣ за производството отъ неупотрѣбенитѣ сили не тѣзи човѣци и конье, даватъ слѣднитѣ резултати: Като се земе срѣдното минимално производство на день за човѣкъ по 3 лева, помножено съ 4,169,321 = 12,507,963 лева за день; за конь по 2 лева, помножено съ 710,342 = 1,420,684 лева за день.

Ако земемъ трудовата година срѣдно 300 дни, получаватъ се 4,178,594,100 лева.

---

[1] Гл. моята статия „Възпитание и милитаризъмъ“, „Право Дѣло“, год. 1902, кн. I.

[2] B. Malon, Socialisme intégral, t. I, 1892.

Събрани наедно, сумата по бюджета и оная по загубитѣ за производството, получаватъ се всичко 11,362,915,193 лева. Каква грозна цифра отъ прахосничество! И то всѣка една година!!

Въ сѫщо врѣме бюджетнитѣ дългове на държавитѣ растѫтъ и растѫтъ въ изумителни размѣри съ милиарди! Днесъ тѣ сѫ достигнали, споредъ астронома К. Фламмарионъ, за разнитѣ народи на планетата до сто и тридесетъ милиарда!

Знаменитиятъ германски статистикъ Енгелъ изчислява загубитѣ отъ шестьтѣ послѣдни европейски войни въ втората половина на XIX вѣкъ на 2,253,000 човѣка и 50 милиарда и 70,885,000 лева. Като разсѫждава върху тия загуби отъ хора и пари, Б. Малонъ продължава: „Какво грамадно количество добрини би могли да се направѫтъ въ Европа и въ свѣта съ хората и богатствата, тъй грозно унищожени въ тия 28 години! Колко земледѣлски общества, колко кооперативни занаятчийници, колко велики работи на украсяванье и подобряванье земното кълбо, колко обширни и полезни зградн, работнически домове, старчески и дѣтски приюти и болници, музеи, училища, народни библиотеки, филантропически или социялни учреждения отъ всѣкакъвъ родъ би видѣли свѣтъ! Само едната десета часть отъ горнята сума би могла да революционира свѣта въ пѫтя на общественното благо. А какво още би могло да се направи, ако, къмъ изброенитѣ горѣ 50 милиярда, се прибавѫтъ по-вече отъ 80 други милиярда, до които най-малко се е възкачила сумата на военнитѣ бюджети отъ 1848-ма година насамъ!“ Сѫщиятъ авторъ по-нататъкъ заключава: „Е, не може ли тогава да се каже, че ако само отъ 40 години насамъ разходитѣ по войната би били употрѣбени за различни обществени подобрѣния, страшната и мѫчителна социална проблема би била близо до своето рѣшаванье“.

II.

Българскиятъ милитаризъмъ, земенъ отдѣлно, не е по-малко разорителенъ за нашата бѣдна, невѣжа и културно закъснѣла страна, макаръ военнитѣ ни да не признаватъ това, а твърдѫтъ тъкмо обратното, т. е. че нашата армия не е „непроизводителенъ институтъ, разорителенъ за нашитѣ финансии“, но че тя още била „най-сѫществената гаранция за нашето политическо сѫществуванье, свобода и независимость [1].

По-нататъкъ, въ друга статия, ний ще разгледаме, до колко една армия въобще, или българската въ частность, може да служи като гаранция за свободитѣ на единъ народъ, както претендиратъ нашитѣ военни хора, а сега ще се ограничимъ да докажемъ, че нашата армия ни костува скѫпо и прѣскѫпо въ всѣко отношение, особенно въ икономическо-културно и въ политическо-просвѣтително отношение.

---

[1] Гледай брошурата „Нашата армия и нейния бюджетъ“ отъ Г. В. Тая брошура е съставена отъ статии, публикувани по-рано въ военния вѣстникъ „Телеграфъ“.

Контигентътъ на българската армия постоянно и бързо се е увеличавалъ, съвсѣмъ несъразмѣрно нито съ производството и богатствата на страната, нито съ военнитѣ нужди на работнитѣ населения (ако такива нужди дѣйствително сѫществуватъ за тѣхъ) на смѣтка на които главно ставатъ всичкитѣ увеличения въ военния бюджетъ. Така, докато къмъ 6-и Септемврий 1885 год. двѣтѣ български армии, на Сѣверна България и Румелия, съ възлизали всичко на 26897 души, съединената слѣдъ това армия всѣка година е расла, за да стане днесъ близо двойно голѣма, та и хора като Драганъ Цанковъ да я намиратъ непосилно голѣма за икономически нѣмощна България. И азъ ще оставя именно него да изобличи въ случая нашитѣ упорити милитаристи отъ военното и щатското съсловия, които постоянно викатъ за увеличенье армията още съ хиляди. „Войската, казватъ, имала историческа задача", говорѣше г. Др. Цанковъ лани въ народното събрание, макаръ и мѫдритѣ му думи да се зимаха за шега отъ мнозинството народни прѣдставители. „Азъ отъ 1852 година сѣ въ Цариградъ живѣхъ и знаѫ, че отъ малкитѣ балкански държавици сѣ това се чуваше: войска трѣбва да държимъ, топове голѣми, гемии голѣми трѣба да имаме, защото всѣка една отъ тия държавици сѣ исторически задачи имала; прикриваха се съ исторически задачи за да купуватъ топове, както нашия Кауфманъ сега ни продава топове. Въ Гърция тия исторически задачи се наричаха „мегали идея", велика идея; сърбитѣ викаха за „Душанова държава", а ромѫнитѣ пъкъ искаха европейска цивилизация на Балканския полуостровъ. Сѣ исторически задачи! И подъ туй було европейцитѣ имъ даваха пушки, топове, гимии и прикопсаха, както ги знаете. И ний тръгнахме по сѫщия пѫть"...

„Ние трѣба да станемъ, първо, умни хора, хора порядъчни и да имаме осигуренъ хлѣба си: всѣки да бѫде икономически добрѣ. . . Нашиятъ умъ и нашето благосъстояние, то ще ни докара историческата задача, а не 45-тѣ хиляди войска, които държи Паприковъ. . . Ето какво искамъ да ви кажа: да се постараемъ да махнемъ тия два извора, отъ които излизатъ много лошевини: прѣдставителството прѣдъ другитѣ държави и държането непотрѣбна войска". Др. Цанковъ е за намаление войската на 10—15000 души, „колкото ни дава нашето състояние, нашето политическо положение, което е такова, че колкото и побѣди и завоевания да правимъ, сѣ пакъ на Сърбитѣ ще кажатъ, идѣте си у васъ, както и намъ, идѣте си и вий у васъ"[1]. Наивния старецъ е достатъчно искренъ и по-правъ отъ много „умни държавни мѫже", които безъ жаль даватъ все по вече и по-огромни жертви на съврѣменния молохъ у насъ — българската военщина.

За тая военщина ние ежегодно пилѣемъ непроизводително редовенъ бюджетъ 22—23 милиона, които милиони военнитѣ обаче намиратъ малко и искатъ да се увеличаватъ тѣ още и още по-

[1] Гл. „Дневницитѣ" на извънредната сесия (мкновено нар. събрание.

нататъкъ, защото — твърдѣтъ тѣ скромно — необходимото увеличение на българската армия било станало отчасти „за смѣтка на офицерския корпусъ“. Тоя корпусъ билъ отдѣлилъ отъ залъка си за увеличение на постоянната армия; той е принесълъ тая мирна жертва прѣдъ олтаря на отечеството!“ [1] Чуете ли ги, онеправданитѣ?!..

Но още нѣщо. Военнитѣ кога говорѣтъ за своя бюджетъ, казватъ, че той се колебае между 22 и 23 милиона, а твърдѣ неохотно или съвсѣмъ никакъ не говорѣтъ за извѣстнитѣ „свърхсмѣтни кредити“, които увеличаватъ този бюджетъ понѣкога на повече отъ 30 милиона. Лани социялистическиятъ депутатъ г. Г. Кирковъ говорѣше въ камарата слѣднето: „Всѣка година редовниятъ воененъ бюджетъ е 20,000,000 лева, а послѣ туй идѫтъ свърхсмѣтни кредити за 5,000,000, за 6,000,000, за 10,000,000. Вие ги чухте, Г. Франгя ви ги прочете. Значи, всичкото това е ставало задъ гърба. За да се не оплачѫтъ г. г. народнитѣ прѣдставители, бюджетътъ се прѣдставлява за около 22,000,000, а тѣ водѫтъ около себе си 10 и толкова милиона свърхсмѣтни кредити“.

И нека се забѣлѣжи добрѣ, че макаръ военнитѣ сами да признаватъ, че „тегобитѣ на войната сѫ по-болезнени и остри за малкитѣ и слабо-населени държавици (стр. 15 отъ „Нашата армия и нейний бюджетъ“); макаръ тѣ още да признаватъ, че „производството на страната расте полека и единственіятъ ресурсъ, който ни остава за сега, е икономията“ (стр. 7 отъ сѫщата брошура); макаръ да виждатъ, какъ числото на офицеритѣ (около 1850) е близо $3^1/_2$ пѫти по-малобройно отъ онова на народнитѣ учители (5641), — а пъкъ поглъща за заплати около 8,000,000 лева, когато народното учителство получава, за одинъ много по-ползотворенъ трудъ, едва 6,000,000 (4 милиона отъ държавата и 2 отъ общинитѣ), което означава, че ако тѣзи народни труженци, учителитѣ, получаваха равно съ военнитѣ, тѣ би трѣбало да претендиратъ на едно възнаграждение отъ около 30,000,000; макаръ военнитѣ, слѣдователно, да се радватъ въ щедра България на морални и материялни привилегии (гл. студията „Ето причинитѣ на тая печална война“, „Мисъль“, год. XI, кн. кн. VII и VIII), каквито нѣма ни единъ чиновникъ, ни единъ учитель, ни единъ работникъ изъ народа, тѣ пакъ се не стѣсняватъ да се оплакватъ, че не били достатъчно възнаграждавани, че военниятъ бюджетъ не трѣбало да се бута ни на стотинка, напротивъ, трѣбало даже да се увеличи въ полза на едни по-уголѣмени заплати за нашето „обѣдняло офицерство“! (гл. стр. 30 отъ „Нашата армия и пр.“).

Никой обаче не трѣбва да се чуди, какъ тъй най-привилегированата корпорация въ България има толкова смѣлость, да се самооплаква като „обѣдняла“, понеже нашето офицерство, недоволно отъ произхождението си, стреми се да стигне положението

[1] Гл. „Нашата армия и нейний бюджетъ“.

на ония графове, князе и тѣмъ подобни благородния и прѣвъзходителства въ монархическитѣ армии, за които заплатитѣ служали, както съ видима завистъ бѣлѣжи авторътъ па поменатата вече брошура, само за „джебенъ харачлжкъ". (стр. стр. 29 и 31). Прочетете тази брошура, „Нашата армия и нейний бюджетъ", както и друга една, лани излѣзла военна брошура „Неоснователна война", отъ поручикъ В. Ц. Гужгуловъ, и вие ще се увѣрите въ тия домогвания на нашето воинство, особенно висшето.

Но азъ трѣбва да поправж една грѣшка, която неволно пропустнахъ, като говорѣхъ, колко материялни жертви ни костува българскиятъ милитаризъмъ, които само по редовния бюджетъ възлизатъ, отъ освобождението насамъ, на стотини милиони.

Когато попитате единъ нашъ воененъ, колко е нашиятъ воененъ бюджетъ, той ще ви отговори съ въздишка на сърдцето, че е само 22,000,000. Ако бихте попитали за сжщото единъ обикновенъ български депутатъ отъ лѣвицата, той би ви казалъ, че този бюджетъ често възлиза близо до 30,000,000, па и по-вече. Азъ пъкъ ще ви кажж, че отъ военщината ний имаме ежегодно материялни загуби двойно по-голѣми отъ 30 милиона, т е. минимумъ 60,000,000, — като смѣтнемъ 2 лева производителния трудъ на день за българския войникъ (тъй както обикновенно прѣсмѣтатъ окржжнитѣ управителни въ годишнитѣ си отчети минимума на трудовата стойность за единъ възрастенъ работникъ), плюсъ трудовата цѣнность на всички животни, които се употрѣбяватъ при нашата армия. Такава една смѣтка има всичкия свой резонъ, защото, каквото и да претендиратъ военнитѣ, военщината е, прѣди всичко, единъ институтъ непроизводителенъ и не само паразитно поглъща около 30,000,000 отъ българскитѣ данъкоплатци, но той още отнима възможностьта на по-вече отъ 40,000 най-здрави и най-производителни мжже отъ българското население да произвеждатъ блага, които би стрували не по-малко отъ другитѣ 30,000,000 всичко 60,000,000, които ако се употрѣбѣха за производителни цѣли, за повдиганье просвѣщението и културата на населението, състоянието на послѣднето би било съвсѣмъ различно отъ това, което е днесъ и каквото можеше да бжде занапрѣдъ.

Обаче, азъ пакъ и съ туй не съмъ посочилъ още реалната загуба за българското общество отъ военщината. Милитаризмътъ въ едно общество неизбѣжно упражнява едно, общо за цѣлата страна, отрицателно влияние въ културно-производително, морално и интеллектуално отношение, като развива както у тия, на които прѣко дѣйствува, така и у тия, на които посрѣдственно се прѣдава: — лѣность, непохватность за произвежданье, развратъ, сервилность и раболѣпие, разточителность — пороци, които се отразяватъ пагубно върху цѣлото общество. Ето защо, като оставямъ да говоржж втори пжть специално за деморализаторското влияние на милитаризма, азъ претендирамъ днесъ, българския милитаризъмъ намъ костува въ дѣйствителность съвсѣ не толкова, колкото ни се казва обикновенно, а [illegible] по-скжпо, неимовѣрно по-скжпо.

Че милитаризмътъ въобще, и българската военщина частно, служи като училище на злоупотрѣбления, експлоатация, гешефтарство, развратъ, убийства, кражби — вертетъ за всички пороци — ще се убѣдите като прочетете посочената вече интересна и твърдѣ наврѣменна студия „Ето причинитѣ на тая печална война“, както и другата „Неоснователна ли?“ (Мисъль, год. XII, книжки 2, 3, 4 и 5), дѣто сж разкрити грѣховетѣ на български капитани, майори, полковници, генерали — душата на светата „неприкосновенна“ българска армия.

Да, милитаризмътъ е школа на прѣстжпления и нравствена развала. Това се каза не отъ единъ само криминологъ, не отъ единъ само философъ: животътъ на днешнитѣ общества, на които той се явява най-яката крѣпость, на всѣка крачка го потвърдява,

Като каста и организация, която вирѣе само срѣдъ невѣжеството и слабостьта на рабскитѣ масси, българската военщина, както всѣка изобщо военщина, е обскурантна и реакционна до неимовѣрность. Долнитѣ мждрувания могжтъ да бжджтъ продуктъ само на българската военщина.

На въпроса, отъ дѣ да се направжтъ държавни икономии, щомъ е необходимо да се направжтъ: отъ просвѣщението ли, отъ земледѣлието ли, или же отъ военщината? — нашитѣ военни отговарятъ, че между двѣтѣ злини трѣбва да се прѣдпочете пóмалката злина. А за тѣхъ, естествено, по-малка злина е, да се правжтъ икономии отъ просвѣщението или отъ земледѣлието, понеже противното — да се правжтъ икономии отъ военщината, — споредъ тѣхната логика, било величайша злина за страната.

Слѣдватъ аргументитѣ:

1. — „Отъ Петра Велики насамъ Руссия непрѣкжснато и усилено е работила за подигане на бойнитѣ сили и политическото заякчаване и само послѣ 200-годишенъ трудъ, гдѣто всичката енергия и ресурси сж се харчили въ това направление, тя захваща да мисли сериозно за вжтрѣшната работа по своето културно и икономическо положение. При всичко туй, тя и сега харчи $^1/_4$ отъ бюджета си за армията, а процента на грамотностьта и до сега е по-малъкъ, отколкото въ много незначителни държавици, като нашата“ [1].

Значи, това, което е най-осждително въ русския деспотически режимъ, това, отъ което всѣки здравомислящъ човѣкъ се отвръща — гдѣто всичката енергия и ресурси се харчжтъ за държенье въ робство и невѣжество единъ стомилионенъ народъ, — това именно възхищава нашитѣ военни и тѣ ни го сочжтъ като примѣръ за подражание!

2. — „А. Германия, философската, учената Германия на 18-й вѣкъ не стана ли по едно врѣме плячка на чужденеца? Защо? — Защото тя раждаше философи и учени, но не даваше вóини — тя не бѣше организирана въ военно отношение. Днесъ обаче, благо-

[1] Гл. „Нашата армия и нейниятъ бюджетъ“.

дарение на Прусската школа. Германия е единъ воененъ лагеръ, нѣщо което впрочемъ никакъ й не побърка да достигне такива икономически и културни успѣхи, за каквито прѣди 100 години нито единъ нѣмецъ не смѣеше и да мечтае. Обаче, при тия завидни успѣхи, които достигна Германия съ силата на оржжието, тя не само че не почива на лавритѣ си, но напротивъ, и сега върви въ глава (?! — научете поне български, г-да офицери!) на това движение, като харчи $^1/_4$ отъ бюджета си за армията. Тамъ даже социялиститѣ признаватъ, че политическата военна сили се намиратъ въ близка връзка съ икономическитѣ успѣхи, и че първитѣ сж които вървятъ напрѣдъ, а послѣ вторитѣ". [1].

И тукъ нашитѣ военни сж се отличили съ своитѣ чудовищни понятия за Германия, за нейната наука и въобще култура. Ний ще приведемъ върху главния въпросъ авторитетното мнѣние на държавния съвѣтникъ Блохъ, земено изъ неговото популярно съчинение „Бжджщата война", което, както казватъ, е оказало влияние върху русския царь Николай II, и часть отъ което е прѣведена на български: „Повече отъ единъ милиардъ марки поглъщатъ войскитѣ само на Германия и Франция! Често се е казвало въ парламентитѣ, че „това не прѣчи на културния напрѣдъкъ". Това тръдение, обаче, съвсѣмъ не отговаря на дѣйствителностьта. Тъй напримѣръ въ Германия числото на сждиитѣ е още недостатъчно, защото страната е принудена да пести: народнитѣ учители биватъ често пжти тъй прѣтрупани, щото ученицитѣ — бждщитѣ граждани! — получаватъ твърдѣ недостатъчна наука. Справедливитѣ искания на техническитѣ висши училища и на университетитѣ се изпълняватъ само отчасти, поради малкото срѣдства, които оставатъ още на разположение. Научни експедиции, заведения за подобрѣние на общественното здравие, като публични бани и др. т. не намиратъ никакви срѣдства . . ., когато въоржениятъ миръ поглъща колосални суми, които се пръскатъ за съвършенно непродуктивна работа".

Колкото до въпроса, да ли социялиститѣ въ Германия даватъ подкрѣпа на милитаризма, това е много невѣроятно, защото се знае, че всѣкждѣ социялиститѣ сж по принципъ противъ милитаризма, макаръ и да е извѣстно, че желѣзната прусска дисциплина, безспорно, се е отразила и върху духа на германския социялизъмъ, който се отличава съ своитѣ силно централистически и властнически тенденции. Азъ ще приведж върху това и мнѣнието на другъ единъ авторъ, който не по-злѣ отъ русския писатель и държавникъ И. Блохъ е изучилъ военното положение на Европа. „Войната и милитаризма въ Германия не сж прѣдметъ на едно тъй фанатично и всеобщо обожаванье, както въ Франция." казва Гуглиелмо Ферреро въ своята хубава книга „Милитаризмътъ и съврѣменното общество" (френски прѣводъ). „Въ никоя отъ голѣмитѣ държави на Европа, казва той, не е бивало тъй мжчно, както въ

[1] Пакъ тамъ.

Германия, за военната каста да получи нови фондове . . . Наистина, въ първо врѣме (слѣдъ 1870) изглеждаше, като че ли една военна страсть пламна въ германския духъ: но тази страсть угасна веднага между многото пушакъ, макаръ Бисмаркъ и неговата партия да сж се опитвали да духатъ твърдѣ силно върху това начало на пожарь". — „Военната дрѣха, въ която Бисмаркъ облѣче Германия, тежи на плещитѣ ѝ. И ако тя не се освобождава отъ нея, както би желала, то е затова, че съврѣменниятъ милитаризъмъ е една броня, стъкмена по такъвъ чуденъ начинъ, че единъ народъ може лесно да я надѣне, но не може да я свали вече освѣнъ съ голѣма мжка".

3. - По-нататъкъ апостолитѣ на растящия български милитаризъмъ ни посочватъ като примѣръ за подражание — знаете ли кого? — Турция.

„Да земемъ — казватъ тѣ — Турция, умиращия боленъ, която като боленъ Дойчинъ отъ години все е болна, а не умира. Погледнете я: безъ просвѣщение, безъ финансова система, безъ правосждие, съ хищническо управление, съ кйопаво земледѣлие — куца въ всичко, не куца само въ военното дѣло, за което и днесъ харчи 45% отъ бюджета си! Ето я жива 600 години и още дълго ще проживѣе, напукъ на всички заимодавци и финансисти, защото тя отдавна е разбрала, че въ калжчътъ е правото и мждростьта. Когато посланницитѣ на унгарския краль Сигизмунда попитали Баязида, по какво право той е турналъ ржка на България, когато страната, веднжжъ останала безъ законенъ краль, тя трѣбва по право на наслѣдство да принадлежи на Унгария. — Баязидъ имъ показва покаченото на стѣната оржжие и казалъ, „по правото на онуй, що тамъ виси!" Цѣлиять животъ на турското племе може да бжде характеризиранъ съ изражението: „на голъ тумбакъ пищови!" Но тоя голъ тумбакъ, но тоя необразованъ и некултуренъ турчинъ, завоева порфирородната Византия, плодородната България и цѣлия полуостровъ, като накара да треператъ прѣдъ него цѣли вѣкове прѣстолитѣ на философи и учени. И това винаги така ще бжде. Царствата се пазятъ не съ схоластика и парламентарни рѣчи, а съ оржжие на бойното поле — съ желѣзо и кръвь!" [1].

Ний знаемъ, ча както всички военни, и нашитѣ иматъ голѣмъ запасъ отъ завоевателскитѣ пориви и инстинкти на единъ Баязидъ, на единъ Чингисханъ. Обаче, не знаяхме размѣра на тѣхното невѣжество. По-вече отъ единъ вѣкъ насамъ полудивата монархия на старославнитѣ Османлии, безъ да е още домрѣла, губи една по една своитѣ провинции; нейнитѣ дни сж отдавна прѣчетени, и всичкия свой отпадъкъ тя дължи на туй, което най-вече възхищава нашитѣ военни, — т. е. дѣто тя и до сега е: безъ просвѣщение, безъ финансова система, безъ правосждие, съ хищническо управление, съ кйопаво

[1] Гл. „Нашата армия и нейния бюджетъ". Читателтъ нека извини за малограмотнитѣ и ординарни цитати, които го караме да чете.

земледѣлие — куца въ всичко, не куца само въ военно дѣло, за което и днесъ харчи 45% отъ бюджета си!" Всичко това кара модерния човѣкъ не да се възхищава отъ турската „военна слава", но да оплаква участьта на всѣко племе, на всѣка личность, които сждбата е оставила да живѣятъ, или по-добрѣ да тлѣятъ въ тая гробница на умиращия Ислямъ.

Но въ България не сж само военнитѣ, които настояватъ за увеличение на военния бюджетъ. Има една партия или, по-вѣрно, една котерия, която, уви, е управявала редъ години България и то само съ помощьта на българската военщина, — тая на „стамболовщината", която има най-голѣмъ интересъ да иска засилваньето на вбинската власть, — едничка нейна вѣрна съюзница въ управление на Княжеството. Услуга за услуга. Нивга военнитѣ не сж се чувствували тъй добрѣ покровителствувани и възнаграждавани, както прѣзъ тиранския режимъ на Стамболова. Г-нъ Д. Петковъ, сегашния шефъ на тая котерия, бѣше логиченъ, когато въ публичнитѣ събрания — ний го слушахме на едно такова въ Шуменъ — явно декларираше желанието за увеличаванье на армията и на офицерскитѣ заплати. Тукъ е мѣстото, да отбѣлѣжимъ, че, прѣди осемнайсеть години, този сжщиятъ г-нъ, кога се борѣше за народното добро, подкрѣпянъ отъ либералната младежь и народното учителство, най-горещо е защищавалъ тезата, че не е милитаризмътъ потикътъ за културния напрѣдъкъ и гаранция на свободитѣ ни, но напротивъ, просвѣщението на народа, макаръ днесъ да е принуденъ, като шефъ на ултра-милитаристическата партия въ България, да проповѣдва тъкмо обратното. А ето що е писалъ той тогава въ единъ редактиранъ отъ него листъ: „Прѣди три четири дена въ града е имало едно събрание отъ всичкитѣ учители, въ Търновский Учебенъ окржгъ, за да размислятъ върху положението на народнитѣ учители. Тѣ искали да имъ се плаща отъ хазната и да не ги зематъ за солдати. Колкото за послѣднето и ний сме съгласни, щото учителитѣ, които се занимаватъ изключително съ това звание, да не се взематъ въ военна служба, защото не мечътъ и военщината ще закрѣпи свободата и конституционното управление, и не военщината ще повдигне умственно и нравственно нашия народъ, — а знанието. Нѣма ли единъ народъ знание, дайте му каквато щѣте свобода, той нѣма да може да я оцѣни. Ето защо ние не трѣба да отнемаме учителскитѣ сили изъ училищата и да ги правимъ войници; и безъ тѣхъ ний щ· можемъ да извадимъ достатъчно войници. Но да вземаме и учителитѣ, то значи да прѣчкаме на народното развитие".[1]

Ето прѣди двѣ десетилѣтия какъ се разсжждаваше у насъ, а днесъ и най-либералниятъ и най-демократи[illegible]стникъ [illegible] поколебалъ да напише тия думи; и най-нап[illegible]хора н[illegible] отъ войника-офицеръ да правятъ учител[illegible] о вое[illegible]

[1] Гл. в. „Народно Съзнание", год. [illegible] 1884. Редакторъ издатель Д. Петковъ.

изкуство — т. е. изкуство за убиванье хора. Въ друга статия ний ще посочимъ какво се готви отъ самата Камара за оказа́рмянье на нашитѣ училища, за готовностьта на мнозинството народни прѣдставители да се съгласѭтъ върху тая печална реформа, както и за близостьта на нейното прѣдлаганье.

Но както и да се измѣняватъ „обстоятелствата", истината остава всѣкога една: въ страни, дѣто милитаризмътъ цъвти, тамъ се спира свободното развитие на просвѣщението и културата. Тѣзи мисли сѫ били изказвани още прѣди 2500 години. Знаменитиятъ китайски философъ Лао-Тце говорилъ: „Всѣкѫдѣ, дѣто армията е цвѣтуща, тамъ растѫтъ търньето и плѣвеля, понеже най-добритѣ орѫжия сѫ инструменти за нещастия".

И назидателно е, какъ въ милитаристическитѣ държави за просвѣщението се харчи, отъ страна на правителствата, нѣколко пѫти по-малко, отколкото за военщината, и обратно, въ страни, дѣто милитаризмътъ не е зелъ тѣзи размѣри, както у първитѣ, тамъ хората не щадѭтъ разходитѣ за просвѣщението на народа. Тъй напримѣръ, споредъ една статистика въ „Вѣстникъ Воспитанія", Пруссия харчи 4 пѫти по-вече за военщината, отколкото за просвѣщението, Франция 6 пѫти по-вече, когато невоинственнитѣ до скоро Сѣвѣро-Американски Щати, наопаки, харчѫтъ за училищата си 4 пѫти по-вече отколкото за армията[1]. Въ това отношение, нашата макаръ млада още България може да се гордѣе, че стои тъй сѫщо въ реда на първостепеннитѣ милитаристически държави, понеже и тя de facto, като не криемъ свръхсмѣтнитѣ кредити, харчи по-вече отъ 4 пѫти за военщината, отколкото за просвѣтата на народа. Колко ли ще изумимъ нашитѣ военни и нашитѣ държавници, ако имъ кажемъ, че най-малкото, което би трѣбвало да сторѭтъ тѣ, за да ги повѣрваме, че се движѫтъ отъ добри намѣрения спрѣмо своя „милъ" народъ, е да направѭтъ обратното на това което е: да дадѫтъ милионитѣ на военния бюджетъ за просвѣщението на народа. Това поне не е толкова опасно за тѣхъ, колкото туй което ний искаме: всичко за просвѣщението, нищо за военщината. Този е викътъ на новитѣ врѣмена. Той се чуе вече отъ профессорскитѣ катедри на свободнитѣ университети. И какво друго искаше да каже профессорътъ въ Новия Брюкселски университетъ, Гюйомъ де Грефъ, въ своитѣ встѫпителни лекции, съ тия думи: „всичко ний би били готови да жертвуваме за образованието изобщо: — всичкия бюджетъ на духовенството и всичкия военненъ бюджетъ, и нѣщо даже по-вече[2].

---

[1] Гл. въ това списание ст. „Принципы школьной органи[illegible] въ Соединенныхъ Щтатахъ, Англіи, Германіи и [illegible]". Год. 1902, № 5. Трѣбва да отбѣлѣжимъ, че и Съединенитѣ С.-А[illegible]на да обхваща общата европейска болесть. Кой знае, може би ико[illegible]ротворѣчия да се изострѭтъ вече и въ спокойна до сега Америка. . [illegible]товото съчинение Probl[illegible] Philosophie Positive, p. 54.

КРИТИКА

Уилямъ Джемсъ. Бесѣди съ учителитѣ върху психологията. Прѣвелъ отъ русски Илия Краевъ. Ловечъ. Скоропечатница „Трудъ“ 1903 год. Стр. 160. Цѣна 1 левъ.

Първо мѣсто между съврѣменнитѣ американски психолози заема безспорно, Уилямъ Джемсъ. Послѣдователь, изцѣло взето, на английската психология, която вижда въ ассоциацията една основна психическа функция, — той е възприелъ не малко и отъ новата нѣмска психология. Не отдѣлни теории, обаче, и не строго-теоретичния и школенъ начинъ на третиранье живитѣ проблеми на психологията. Метафизиката малко на страна, дайте веднажъ да видимъ какво говори нашето непосрѣдственно долавянье на психическия животъ, въ неговото самопроизволно течение, — ето отъ каква мисъль изхожда той. Първиятъ психологъ и философъ на континента, който заговори за това непосрѣдственно долавянье (Ergreifen), бѣше В. Вундтъ. Но докато Вундтъ се задоволи само съ основоположението, че непосрѣдственото вѫтрѣшно прѣживяванье на всѣкиго отъ насъ прѣдставява единъ сложенъ конгломератъ, едно пълно единство между прѣдмета и нашето прѣдставление за него, Джемсъ отиде много по-далечъ въ своето стремление да замѣсти абстракциитѣ съ реална, жива дѣйствителность. Именно, той провъзгласи, че непосрѣдственниятъ опитъ не ни дава нѣкакви отдѣлни, единични психически явления, а единъ съвсѣмъ неопрѣдѣленъ „потокъ отъ състояния на нашето съзнание: чувства, желания, размишления, които слѣдватъ едно слѣдъ друго като вълни или полета“. Всѣка отдѣлность, всичко единично, откѫснато отъ цѣлия потокъ, е абстракция, която фалшифицира нашата психическа дѣйствителность.

За насъ е очевидно, че това е просто по-нататъшно развитие на Вундтовитѣ психологически идеи и Вундтъ, съ своята — рѣдка и между нѣмски учени — скромность и способность за себеотрицание сѣкашъ е прозрѣлъ това: поне той посрѣщна [illegible] синязъмъ Джемсовата книга. Самъ Джемсъ оба[illegible] си е уяснилъ връзката, която го съединява съ В[illegible] се чувствува повече въ опозиция съ него, и то [illegible]

теории или по въпроса за експеримента въ психологията, но и въ общото схващанье на прѣдмета на психологията.

Но теориитѣ не сж силната страна на Джемсаи ний можемъ съвсѣмъ да ги оставимъ на страна, тъй като книгата, която ни дава повода за тая бѣлѣжка, ни най-малко не се занимава съ обяснения, а само съ анализи или описания, отъ гледна точка на педагога, на учителя-възпитатель. И онова, което тая малка книжка дава на възпитателя за разяснение и освѣтление на неговата тъмна дѣятелность, е безцѣнно. То не е никаква наука въ школната смисъль на тая дума; не, то е чисто и просто causerie на единъ мждрецъ, който е постигналъ тайната на духа или, ако щете, на психо-физическото цѣло, и който като единъ магесникъ, умѣе да тракне тамъ, отъ дѣто изъ единъ пжть ще заговори нѣмия до сега за насъ, троми многоглаголници, човѣшки духъ. Недѣйте гледа, какво ви говори той най-напрѣдъ за психологията, че била безполезна за учителя. То е похватътъ на опитенъ и сигуренъ играчъ, който не се бои, че ще убие охотата ви съ едно смѣло слово. Знае той, че още въ първата бѣседа вий ще почувствувате, че ви е озарила нова свѣтлина и сами най-силно ще реагирате противъ подмамата, хвърлена за ония, които не би могли да почерпжтъ полза отъ тия бесѣди, колкото и да ги убѣждавате, че имъ сж полезни.

Нѣма да влизаме въ никакви подробности, защото тука не е важно само какво е казано, а какъ е казано то. Ний искаме само да заинтересуваме читателя, та самъ да погледне въ книгата. Да погледне, — това стига, другото ще дойде отъ само себе, поне ако тоя четецъ не е съвсѣмъ загубенъ, т. е. лишенъ отъ всѣкакво научно разбиранье, — въ който случай ще е безполезно и да я чете. Само едно бихме казали ний на читателя, учитель и родитель, — и нека той го запомни, за да го провѣри по-точно и отъ насъ: отъ тая книжка той може да почерпи повече практическо освѣтление за дѣтската природа и за законитѣ на въздѣйствуванье върху нея, отколкото изъ всичкитѣ учебници на Басаричека и др., съ които му сж наблъскали главата въ училището. Това е нашето мнѣние за тая книга.

Учители по педагогия, въ мжжски и женски педагогически училища, дайте тая книжка (— ако тя бжде щастлива да достигне до васъ —) въ ржцѣтѣ на ученицитѣ си!

Колкото за българския прѣводъ, той не е лошъ. Той е, както сж обикновенно ония наши прѣводи, които не сж работени отъ невѣжественици-учители, лишени сами отъ най елементарни понятия за онова, на което ще учжтъ други. При все това, за насъ тоя прѣводъ има много недостатъци, но не можемъ да не признаемъ, че по-добъръ той може да бжде само въ едно второ издание. Желаемъ прочее отъ самитѣ насъ да стане по-добъръ.

В. М.

Friedrich Paulsen. Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium. (Нѣмскитѣ университети и университетското образование). Стр. XII + 564. Berlin. Verlag von A. Asher & Co.

Въ никоя страна университетитѣ нѣматъ за общата култура и въобще за духовния животъ на народа онова значение, което иматъ тѣ въ Германия. И безъ да се гледа на историческото обстоятелство, че въ продължение на вѣкове университетитѣ, заедно съ общия езикъ и литература, сж образували най-мощниятъ крѣпитель на съзнанието за плѣменно единство между разкѫсаниятъ отъ князье и князлета народъ, германскитѣ университети всѣкога сж стояли въ центъра на духовнитѣ интереси на обществото и сж внасяли въ това общество свѣтлина и животъ. Двояка е причината на това. Отъ една страна, университетитѣ на Германия сж огнището на науката, — най-великитѣ теоретици, както и най-великитѣ технолози и медици,като наченете отъ Канта и Либиха и свършите съ Иеринга и Вирхова, сж били професори при единъ или при другъ университетъ. Всичко що образува основата на духовната и материялната култура на народа, извира за Германия между четиритѣ стѣни на университета: — ein Privatgelehrter, т. е. единъ ученъ, който да не е сѫщеврѣменно членъ на едно университетско тѣло, е една рѣдкость, въ всѣки случай изключението, а не правилото. Второто обстоятелство е, че великитѣ учени, носителитѣ на сѫдбинитѣ и на прогресса на науката, сж сѫщеврѣменно учители на младежьта. Студентскитѣ години, както вѣрно бѣлѣжи Паулсенъ, образуватъ епоха въ живота на нѣмеца, — какъвто и да стане той сетнѣ: кабинетенъ ученъ или практикъ, поетъ или политически агитаторъ. Ясно е, защо: да ви говори отъ катедрата единъ, който самъ е училъ отъ други това, което прѣподава, е едно нѣщо, а да ви говори единъ, който е създалъ или най-малко прѣсъздалъ своята наука, е съвсѣмъ друго нѣщо! И първиятъ може да владѣе отлично прѣдмета, може дори като педагогъ да стои по-горѣ отъ втория, но обикновенно неговото влияние не е така неотразимо, — чувството, че си въ духовно общение съ единъ създатель на единъ новъ миръ, липсува, а това чувство е най-мощниятъ будитель на духа, и никакви педагогически хитрини не могѫтъ го замѣсти. Тъмното съзнание за това, види се, че живѣе и въ послѣдния нѣмски студентъ и то обяснява онова единственно въ анналитѣ на университетския животъ явление — „странствуванъето“ на студентитѣ отъ университетъ на университетъ, т. е. отъ професоръ на професоръ по цѣлата широка нѣмска земя.

Най-сетнѣ, на своитѣ университети, главно, (не единственно, защото нѣмската поезия не пада долу отъ нѣмската наука) дължи Германия симпатиитѣ, на които се радъва между чужди, далечни и дори политически враждебни ней народи: нѣмската политика, — егоистична до nec plus ultra, жестока спрѣмо всичко не-нѣмско, готова да се побратими съ най-голѣмитѣ врагове на културата, — нѣмската политика, казвамъ, никога не е въдхвала симпатии, за-

щото никога не се е движила (както напр. французската и английската) и отъ общочовѣшки интереси и идеали. . .

При това значение на университета за душевния животъ на нѣмския народъ не е никакъ чудно, че единъ философъ съ значението на Паулсена е прѣдприелъ да изучи и да освѣтли — не отъ школно, а отъ общокултурно гледище — германския университетски животъ. За Германия си е въ реда на нѣщата, да извърши това единъ философъ, а не единъ юристъ или историкъ, макаръ да има не малко съчинения отъ юристи, историци и дори економисти върху разни страни на нѣмския университетъ. Че Паулсенъ е изпълнилъ своята задача съ рѣдка широта на погледа и глъбина на анализа, се разбира отъ само себе за всѣкиго, който познава що-годѣ негова начинъ. Организацията на германския университетъ, неговото положение въ обществения животъ (II Buch), университетския професоръ и неговото прѣподаванье (III Buch), студентътъ и въобще слудентскиятъ наученъ (академически) животъ (IV Buch), а най-сетнѣ и отдѣлнитѣ факултети (V Buch) — всичко е обгърналъ той, всичко е подложилъ подъ острия ножъ на своята критика. Но за оногова, който като насъ би взелъ книгата въ ржка, само за да гледа и да сравнява, колко е кривъ, колко е гибеленъ пѫтьтъ, по който „се развива“ нашето Висше училище, сж отъ особенъ интересъ слѣднитѣ глави: прѣподаваньето (стр. 236—285), свобода на прѣподаваньето, (стр. 286—338), редъ на занятията и свобода на ученьето (стр. 352—390), задача и цѣли на университетското образование (392—425), изпититѣ (стр. 426—450), студентътъ и политиката (отношение къмъ партиитѣ, социялна миссия на академическата младежь, стр. 452—465). Послѣдната глава читателътъ ще намѣри, въ текстуаленъ прѣводъ, на страницитѣ на Мисъль, а относително другитѣ въпроси ний си задържаме правото, при първъ сгоденъ случай, да дадемъ на друго мѣсто единъ по-обширенъ рефератъ. Това ще ни даде поводъ да освѣтлимъ организацията и духътъ на нашето Висше училище отъ сжщото културно и общо-научно гледище, отъ което Паулсенъ гледа съ такава гордость на германския университетъ.

К. К.

НОВИ КНИГИ.

Уилямсъ Джемсъ. Бесѣди съ учителитѣ върху психологията. Прѣв. Ил. Краевъ. Стр. 160. Цѣна 1 л. Ловечъ, 1902 г.

Д-ръ И. Теодоровъ. Какъ да се запазя отъ охтиката. Народна хигиена. кн. 7. Стр. 246. Цѣна 2·40 ст. Руссе, 1902 г.

Г. Баласчевъ Бѣлѣжки върху веществената култура на старо-българското ханство и пр. Стр. 80. Цѣна 1.60 ст. София.

Д-ръ О. А. Гриммъ. Искуствено оплодяване и развъждане риба. Прѣводъ. Нар.-стопанска библиотека № 2 Стр. 45. Ц. 60 ст.

Т. Ст. Бурмовъ. Българо-гръцката църковна распря. Издава св. Синодъ на бълг. църква. Стр. 620. Цѣна 2 л. София 1902 г.

Библиотека, всѣкимѣсечно сп. за литература и пр. Год. I кн. II, съдържа: Човѣкътъ, който смѣе отъ В. Хюго. Прѣв. Х. Генадиевъ. Год. цѣна за година 12 л.

Д-ръ К Хибаумъ. Запазване отъ градушката. Стр. 24. Цѣна 50 ст. Ямболъ, 1902 г.

Д-ръ О. А. Гриммъ. Искуствено оплодяване и извеждане риба. Прѣв. отъ русски. Народно-стопанска библиотека № 2 Стр. 46. Цѣна 60 ст. Станимака, 1902.

Умоляватъ се авторитѣ на слѣд. нѣща до 1-й ноем. да съобщатъ адреситѣ си и да пратятъ нощ. разноски за да имъ се повърнатъ ржкописитѣ. Слѣдъ тая дата ще бждатъ унищожени.

Срѣщу Коледа, разказъ отъ И. Михайловъ.
Силата на знанията отъ Гридина. Прѣв. Хр. Поповъ.
Андринъ, трагедия отъ Кр. А. Чонтовъ, Солунъ.
Богъ, психологич. етюдъ отъ В. Андрѣевъ, Парижъ.
Змей. Источна повѣсть, отъ П. В. Словесинъ.
Сълзи вмѣсто радость Хумореска отъ П. К. Василевъ.
Знаменито събитие Разказъ, отъ Елинъ-Пелинъ.
Горко имъ! отъ Шиблю.
Юнашки пѣсни, отъ Р. Ст. Тошкинъ.

Умоляватъ се слѣд. абонати да съобщатъ новитѣ си адресси. за да имъ се изпрати както VII-та кн., която ни се повърна отъ пощата, така и VIII-та.

Г-ца Влада Стойнова, ученичка — Ст.-Загора; г. Хр. Х. Николовъ — Чирпанъ. г Иорд. Яневъ — с. Стубелъ (Ферд.). г-ца З. Срѣбърникова, студ. — София. г-ца Е. Цанова, студ. — София. г. Ст. Хонтовъ, учит. — Ст.-Загора. г. И Ганчевъ, окр. сждъ — Пазарджикъ.

ПРѢЗЪ
ДВАНАДЕСЕТАТА ГОДИШНИНА
(1902 г.)
„МИСЪЛЬ“

ще излиза съ сѫщата программа и въ сѫщия обемъ, както и прѣзъ изтеклата.

Абонаментъ: За България **8** л., само въ прѣдплата. За чужбина **9** л. зл. „ „ „

Отстѫпки при задружно абониранье,: на 10 абонамента скупомъ 10% (по 7 л. 20 ст.), на 20 абон. — по 20% (6 л. 40 ст.)., за по-вече — 25%.

Цѣни на старитѣ годишнини на Мисъль:

Първа годишнина . . .	15 л.	Седма годишнина . . .	8 л.
Втора „ . . .	16 „	Осма „ . . .	10 „
Трета „ . . .	15 „	Девета „ . . .	9 „
Четвърта и пета г. . по	5 „	Десета „ . . .	6 „
Шеста годишнина . . .	15 „	Единадесета годишнина	7 „

Донъ Кихотъ — **2** л. **50** ст. (вм. 5 л.); Книга за Българ. ския народъ (отъ Ст. Михайловски) — **80** ст. (вм. 1 л. 50 ст.)· Всички 11 годишнини заедно струватъ **90** л. вмѣсто **120** л.

Срѣщу всѣки четири пълни (по 8 л.) абонамента на XII год. се отстѫпва безплатно IV-та или V-та год., а срѣщу всѣки седемь — VII-та, IX-та или X-та год.

Който купи кои да е четири отъ тия годишнини и Донъ Кихота, XII-та год. му се отстѫпва безплатно.

За нашитѣ случайни сътрудници. Редакцията на Мисъль не е бюро за „отзиви“ на ржкописи и не взема никакво задължение да обяснява, защо „нѣма да бѫде печатано“, нито пъкъ въобще да дава мнѣние.

При ржкописи по-голѣми отъ ½ печ. кола трѣбва да бѫде приложена, за всѣки случай, нуждната пощ. марка; инакъ ще бѫдатъ унищожавани. Ржкописи по-малки отъ ½ печ. к. не се повръщатъ.

Лични справки у редактора (ул. Аспарухъ, 63) — само въ понедѣлникъ и четвъртъкъ отъ 1 до 2 ч. сл. п.

Агенти на Мисъль сѫ: Димо Грудовъ, Я. Митевъ и Калдъръмовъ. Упълномощени сѫ да приематъ абонаменти така сѫщо: Г. Палашевъ въ Б. Слатина, Кръстевъ и Мановъ въ Свищовъ, П. Бѣловѣждовъ въ Пловдивъ, К. Евстатиевъ въ Варна и др.

Въ София абонираньето може да става въ павильона на Стоименовъ (кръстопѫтъ ул. Търгов. и бул. Дондуковъ).

ИЗЛѢЗЕ ОТЪ ПЕЧАТЪ:

МОЗЪКЪ И ДУША

(Критика на материализма и очеркъ на съврѣменнитѣ учения за душата)

отъ

Г. Челпановъ

Прѣводъ отъ русски

Подъ редакцията и съ прѣдговоръ

отъ

Д-ръ К. Кръстевъ

Издание на Св. Синодъ на Българската Църква.

Стр. XIV+384, около 24 печ. к. голѣма 8-на.

Цѣна 1 л. 50 ст.

Поржчкитѣ изъ провинцията могжтъ да се адрессиратъ и до редакц. на „Мисъль“.

Понеже за Ибсеновитѣ „Призраци“ не се записваха достатъчно абонати, Редакцията е взела рѣшение да не ги издава на отдѣлно, а да ги приложи къмъ самото сп., като ги отстжпи безплатно на абонатитѣ. Вноскитѣ на прѣдплатилитѣ сж на разположение на абонатитѣ ни.

Приканва се г. Коджейковъ да съобщи адресса си и да уравни смѣткитѣ си съ администрацията.

Редакцията е вдигнала довѣрието си отъ агента Ив. Дойновъ поради неговата неизправность и моли да не му се повѣряватъ никакви сумми.

За абониранье на XII год. на Мисъль е достатъчно да се внесжтъ на име на редакцията **7** л. **50** ст. въ пощ. зап. и да се напише въ него точния адресъ на вносителя. За 10 л. 50 ст. се изпраща VI год. отъ Мисъль, въ която е печатанъ Алековият Бай Ганю

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постояни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, Н. Г. Данчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. П. Славейковъ, Г. П. Стаматовъ,
П. Ю. Тодоровъ и П. К. Яворовъ.

Година XII. — Ноември — Книжка IX (125).

София
Печатница «Св. София»

Вилхелмъ Вундтъ

(По случай на неговия 70-годишенъ юбилей)

Отъ **Д-ръ К. Кръстевъ**

Лекторъ по философия въ Висшето училище.

Остава ни да разгледаме третьото и послѣдно основно понятие на Вундтовата психология, както и произходящитѣ изъ него специални психологически принципи, за да свършимъ съ психологията. Това понятие е, както читательтъ вече знае —

3. Психическата каузалность. Както споменахме и по-рано, прѣди Вундта за психическа каузалность, като нѣщо различно отъ физическата, не е могло да става дума. Напротивъ, всички сж били наклонни да подведжтъ и психическитѣ процесси подъ сѫщитѣ закони, които съ такъвъ успѣхъ бидоха приложени, въ втората половина на изтеклото столѣтие, върху физическитѣ явления. Особенно силни и настойчиви станаха обаче тия стремления отъ срѣдата на столѣтието, когато къмъ по-частнитѣ математически закони на физиката се прибавиха и общитѣ — прѣимущественно отъ гносеологически характеръ — закони: законътъ за вѣчностьта или неунищожаемостьта на веществото и законътъ за съхранение на енергията. Че тия закони или постулати иматъ гносеологически характеръ, е безспорно: макаръ и да бѣха се зародили отъ най-екзактнитѣ изслѣдвания и измѣрвания на физиката и химията, но самитѣ тия науки оставах безсилни да ги докажжтъ или въобще да обосновжтъ тѣхната всеобщность и наложителность. Нѣщо по-вече: физиката и химията не сж и днесъ въ състояние да докажжтъ тѣхната истинность; тѣ могжтъ само да ни кажжтъ, че въ всички случаи, въ които до сега сж бивали „прѣтегляни“ веществото или енергията, тѣ сж се оказали константни, т. е. между всички форми,

прѣзъ които сѫ прѣминавали, е сѫществувала пъл
валентность. Само по-други, именно гносеологически
ления, основани върху природата и законитѣ на
познание, могѫтъ ни позволи да прѣвърнемъ тая про
тичность въ закономѣрна необходимость, — въ за
всѣкога така трѣбва да бѫде. За насъ, за нашат
не е мислимъ единъ свѣтъ, въ който веществото и е
би изчезвали или би се унищожавали. Безъ съмнѣни
размишление е тѣсно свързано съ друго едно, много
основоположение на физиката, което и не е друго
освѣнъ неговата обратна страна. То е основоположен
веществото и силата не могѫтъ да се създаватъ, не
да се пораждатъ отъ нищо (Ex nihilo nihil fit).
струва и това основоположение, — тая аксиома на
безъ нейнитѣ по-дълбоки философски основания! Физик
да утвърди само това, че никога до сега не е
създаде най-малката частица вещество или енергия
въобще не могѫтъ да бѫдатъ създадени, това
данни не сѫ компетентни да установѫтъ. Това може
само философията, именно оная часть отъ нея,
занимава съ теорията на познанието (гносеология) и
казва, че въ противенъ случай всѣка наука за приро
била невъзможна. Стара истина е, че науката трѣбва
да прѣдполага нѣщо дадено; че нейна задача
откріе, отъ дѣ се е взело битието, а да ни обясни
нията и въобще явленията, които стават въ него.
самото битие е вѣчно или е сътворено въ единъ т
мигъ на миробитието, това за нея е безразлично.
тия въпроси се бъхте метафизиката, — тѣ сѫ неин

Но щомъ основнитѣ закони на природознанието
продуктъ на емпирия (която никога не изчерпва
телностьта, и затова не може да ни даде всеобщи
а на гносеологически размишления и дедукции (кои
допитватъ до фактитѣ на опита, но законодателствуватъ
на психологията, въобще на духовнитѣ науки, не може
изглежда безвъзвратно изгубено. Отъ една страна ду
науки бѣха се видѣли принудени все по-ясно и по-
признаѫтъ, че за тѣхъ е навѣки закритъ онзи п
който природнитѣ науки въ продължение на полови
лѣтие бѣха постигнали такива велики успѣхи, отъ д
все по-наложително и по-самоумѣренно се натрапяш

че само онія групи отъ знания могжтъ да претендиратъ на името наука, които притежаватъ закономѣрность, подобна на тая въ природнитѣ науки. И обаянието отъ послѣдния отчаянъ опитъ на една отъ най-важнитѣ духовни науки, именно на историята, — чрѣзъ индукция да овладѣе тайнитѣ на духовния животъ (опитъ, прѣдприетъ съ такъвъ благороденъ ентусиазъмъ отъ незабравимия авторъ на „История на цивилизацията въ Англия“, Томасъ Бжкль), — и това обаяние отдавна бѣ изчезнало и бѣ сторило мѣсто на безнадѣждие и на резигнация. Касаеше се, прочее, не само да се напуснжтъ всички опитвания въ тая посока, но и да се подложи на критика самиятъ принципъ, върху който сж се градяли (ако и по-вече тацитно) самитѣ тия опитвания. Касаеше се да се провѣри, доказано ли е и въобще доказуемо ли е, че онія закони, които нашиятъ умъ счита необходими за физическата природа, сж такива и за психическата природа? Че никакво научно изслѣдванье и обяснение на явленията не е възможно безъ да се признае безусловно каузалниятъ принципъ, че, слѣдователно, всѣко измѣнение трѣбва да си има достатъчната причина, това остава за насъ всѣкогашна аксиома; въпросътъ бѣше само: какъ трѣбва да се формулиратъ каузалнитѣ закони? Т. е. сжществуватъ ли нѣкакви логически или гносеологически основания, способни да ни убѣджтъ, че всеобщиятъ каузаленъ принципъ е съединимъ само съ специялнитѣ естественно-научни закони: за константность на веществото и на енергията.

Между тия двѣ форми на битието — физическата и психическата — сжществува, поне за нашето съзнание, такава голѣма пропасть, че най-малкото, което би трѣбвало да направимъ е, да се попитаме, не слѣдва ли отъ това вече логически и едно фундаментално различие въ схващанъето или формулировката на каузалния принципъ за двѣтѣ тия области. Чакъ на второ мѣсто вече иджтъ по-специални съображения: — че въ психическата область имаме работа изключително съ явления (актуалитетъ), а въ физическата — съ прѣдмети и явления (субстанциялитетъ и актуалитетъ). А изтъкнжтъ ли се тия обстоятелства, не е трудно да се види, че каузалниятъ законъ не може нито да се схваща, нито да се прилага еднакво въ двѣтѣ области. Именно, природознанието се нуждае и отъ двата вида каузалность — актуалната и субстанциялната, докато въ духовнитѣ науки, които иматъ

работа само съ явления, нѣма никакъвъ смисъль да се говори за субстанциялна каузалность. —

Отъ гледна точка на тия и подобни размишления прѣдъ насъ се очертава съвсѣмъ друга картина на битието въ неговата цѣлость. Именно, въ физическата сфера ний намираме неизмѣнни „нѣща“, и терминитѣ „създаванье“ и „изчезваньe“ се отнасятъ само до тѣхнитѣ случайни форми или проявления; въ психическата область, напротивъ, нѣма нищо неизмѣнно и трайно, а има вѣчно развиванье и създаванье на все нова и нова енергия, и заедно съ това изчезванье, унищожаванье на създаденото. Тамъ механическо еднообразие и строго-опрѣдѣлима, повтаряща се закономѣрность, тукъ индивидуализирано до безконечность и никога не повтаряво разнообразие. Слѣдователно, очевидно е, че въ наукитѣ на духа не може да става и дума за съхранение на все едно и сѫщо количество енергия. Въ тѣхъ, напротивъ, отъ самитѣ факти на опита ни се налага тъкмо противоположния законъ. А за константность на веществото нѣмаме и никакъвъ поводъ да говоримъ, — по простата причина, че нѣмаме работа съ никакво вещество.

Касае се, прочее, да се намѣрятъ и формулиратъ особенитѣ закони на психическата каузалность, за да се положи и за духовнитѣ науки такава трайна основа, каквато природознанието отдавна притежава. Но прѣди да изложимъ тия закони, необходима е една бѣлѣжка, — инакъ читательтъ може криво да изтълкува Вундтовата теория на психическата каузалность.

Отъ нашето кратко и бѣгло изложение читательтъ може би ще помисли, че Вундтъ се спира на идеята за двояка каузалность, като на нѣщо послѣдно, абсолютно. Това обаче би било невѣрно. Въ своята метафизика Вундтъ се издига и въ тоя въпросъ до една по-висша синтеза, съ която анулира тая емпирическа и само провизорна двойственость на каузалния принципъ. Тамъ той дохожда до резултата, че каузалностьта вредъ е една и сѫща, но споредъ становището на разглежданьето и споредъ начина на логическата обработка намъ се явява ту като психиче[illegible] като физическа, а въ извѣстни съпрѣд[illegible]чсти нува една въ друга, тъй че психологията [illegible] ч[illegible] венно-научната каузалность, и физиоло[illegible] ката. Най-сетнѣ, — и то е за насъ тукъ

указва и на това, че първоначалната форма на всѣко каузално схващанье е логическиятъ принципъ на достатъчното основание, а тѣхниятъ общъ прототипъ ни е даденъ непосрѣдственно въ нашия собственъ вѫтрѣшенъ животъ. Физическата форма на каузалния принципъ е по-подирна и е произлѣзла отъ прѣработка на непосрѣдственния материялъ чрѣзъ абстрактната логическа мисъль. Второ едно различие между физическа и психическа каузалность Вундтъ съзира въ това, че първата е свързана съ хипотетически субстратъ, именно съ материялната субстанция, докато въ областьта на психологията (дѣто за обяснение на явленията не се нуждаемъ отъ особенъ субстрантъ, понеже имаме работа съ чиста актуалность) е достатъчна само актуалната каузалность. Приложено върху обяснението на „конкретни“ психически явления, това означава, че послѣдни фактори на психическата каузалность сѫ непосрѣдственнитѣ явления на съзнанието, а не нѣкои хипотетически сили, които се намиратъ извънъ нашето съзнание [1].

По аналогия съ природознанието, Вундтъ се е опиталъ да опрѣдѣли по-отблизу специялнитѣ закони на психическата каузалность, т. е. да открие начинитѣ, по които се манифестира тя въ явленията. Три такива закони различава той и ето на кѫсо какъ ги формулира и обосновава:

1. Принципъ на творческата синтеза или (на почва на историческото развитие) принципъ на духовното нарастванье; 2. Принципъ на „относяща“, поставяща въ релации анализа (кратко: принципъ на психическитѣ релации) и 3. Принципъ на психическитѣ контрасти.

Първиятъ отъ тия три принципа, който намъ се вижда най-сполучливо обоснованъ отъ Вундтовата разработка на психологията, казва, че всѣко сложно психическо явление притежава свойства, които не могѫтъ да се считатъ за простъ аритметически сборъ отъ свойствата на елементитѣ, които го съставятъ. Както показва и самиятъ терминъ, заетъ отъ химията, Вундтъ утвърждава, че въ всѣки психически комплексъ се явяватъ нови квалитативни особености и цѣнности, каквито въ елементарнитѣ психически актове (усѣщанията) не сѫ сѫществували. Доказателствата и фактитѣ, които служатъ за емпирически базисъ на тая дѣйствително щастлива [illegible]творна мисъль, сѫ пръснати по цѣлото необозримо

[1] System der Philosophie, издание 2-ро, стр. 293 и сл.

поле на Вундтовата психология. Ний вече знаемъ, че Вундтъ приписва на тоя принципъ фундаментално значение за психологията и обяснява съ него както най-елементарнитѣ сензитивни възприятия, така и най-висшитѣ дѣятелности на ума и на фантазията. Общиятъ смисълъ на тоя принципъ е, очевидно, този, че свойствата, които притежава единъ психически комплексъ, макаръ и да „произтичатъ изъ отдѣлнитѣ елементи, никога обаче не се съдържатъ въвъ тѣхъ“, но всѣкога прѣдставяватъ единъ плюсъ, който и трѣбва да се тури на смѣтка на духа и който е продуктъ на творческата способность на нашето съзнание. Сполучливо и твърдѣ убѣдително ни се вижда и сравнението съ което Вундтъ обича да пояснява своята мисъль, че сборътъ отъ съдържанията на отдѣлнитѣ елементи на едно цѣло е едно нѣщо, а съдържанието на това цѣло е друго нѣщо: „Както логическиятъ смисълъ на една изказана чрѣзъ езика мисъль не се изчерпва съ значенията на всѣка отдѣлна дума, така и интеллектуалнитѣ процесси не могатъ да се схванатъ като прости аггрегати на отдѣлни усѣщания и прѣдставления“[1].

Сигурно, не е далечъ врѣмето, когато принципътъ на творческата синтеза, като основенъ законъ на нашата психика, ще се признава за равносиленъ на диаметрално противоположния нему основенъ принципъ на естествознанието — принципътъ за съхранение на енѐргията и за еквивалентность между елементитѣ и образуваното отъ тѣхъ цѣло. —

Не е оставилъ Вундтъ безъ нуждитѣ емпирически подкрѣпления и другитѣ два свои психологически закона, но тѣ далечъ не притежаватъ всеобщностьта на принципа на творческата синтеза. Единъ отъ тия два принципа, именно принципътъ на психическитѣ релации, е най-тѣсно свързанъ съ Вундтовата теория на апперцепцията, върху която ний ще се спремъ въ края на статията и която има тая заслуга, че въоржи противъ Вундта цѣлия психологически свѣтъ и така косвено привлече всички внимания върху него. За кратко характеризиранье на тоя принципъ е достатъчно да се изтъкне, че той се касае до отношението на отдѣлнитѣ съставки на едно цѣло една къмъ друга и важи за аналитическитѣ процесси на съзнанието, докато твор[illegible]та синт[illegible]ажи по синтетическитѣ. „Всѣко разлаганье [illegible] съ[illegible] на

[1] Logik, т. II, ч. 2, стр. 272.

нашето съзнание въ отдѣлни части, както става при послѣдователното схващанье на частитѣ на едно (изпърво само общо прѣдставяно) цѣло вече при сензитивнитѣ възприятия и ассоцияциитѣ и сетнѣ въ по-ясно съзнавана форма при разчленяванье на комплексни прѣдставления, е актъ на психическа анализа“ [1]. Мисленьето споредъ Вундта състои въ сравняванье, въ създаванье релации между съдържанията на нашето съзнание. Безъ съмнѣние, между тия „съдържания“ (именно прѣдставленията) си съществуватъ прилики и разлики, но отъ това още не слѣдва, че ний имаме познание или съзнание за тѣхъ, — също както да имаме въ съзнанието си двѣ или повече послѣдователни прѣдставления още не значи, че имаме и прѣдставление за послѣдователность. Но докато материялистическата психология счита съзнаванъето на приликитѣ и разликитѣ само за особенъ видъ усѣщанье, Вундтъ, като дава голѣмо значение на чувството на дѣятелность, което съпровожда всички интеллектуални процесси, но което при усѣщанията липсува, вади заключението, че сравняванъето, „релативираньето“ е първиченъ психически актъ, който не може да се редуцира къмъ другъ, а напротивъ, лежи въ основа на всички отдѣлни явления на психическия животъ [1]. —

Третия принципъ, принципътъ за психическитѣ контрасти, има близко духовно родство съ славния едно врѣме, сетнѣ безжалостно усмиванъ хегеловски законъ на историческото развитие, — онзи законъ, който историята така неумолимо приложи върху самия Хегель и цѣлата по-сетнѣшна сждба на философията ... Въобще, трѣбва да се отбѣлѣжи, че колкото Вундтъ се отдалечава отъ индивидуалната психология, толкова по-мощно се чувствува влиянието на Хегеля. Въ прѣдговора на своята Етика той самъ и пръвъ призна това. А едва ли нѣкой отъ многошумнитѣ осмиватели на Хегеля е могълъ само да допустне мисъльта, че ще доде день, когато философската спекулация, слѣдъ като овладѣе всички низини на емпирията, ще потърси у най-безогледния диялектикъ смисъла и законитѣ на тая емпирия и че най-великиятъ емперикъ на XIX вѣкъ ще даде пръвия примѣръ за това. Между туй, тоя фактъ се повтори слѣдъ Вундта на нѣколко модерни мислители и, вѣрваме, нееднократно ще има да се повтаря. Но както и да е, у Вундта тоя принципъ

[1] E. König. W. Wundt. Seine Philosophie und Psychologie, стр. 125.

не е породенъ отъ историко-философски спекулации и му се е натрапилъ при изучванье природата на емоциитѣ, които, както е извѣстно, се движатъ всѣкога между два противоположни полюса, — приятность и неприятность. „. . Чувства и влечения, които сж били изпърво слаби, вслѣдствие контраста къмъ прѣобладаванитѣ прѣзъ извѣстно врѣме чувства отъ противоположно качество, постепенно се усилватъ, за да наддѣлѣятъ прѣобладавалитѣ до сега мотиви и сами да добиятъ господство за по-дълъгъ или по-кжсъ периодъ врѣме“ [2]. Множество странни и необясними нагледъ факти, които отдавна сж привличали вниманието на психолози и непсихолози, намиратъ своето лесно и естественно обяснение въ тоя принципъ. Напримѣръ, защо нещастниятъ е щастливъ и при най-слаба лжча отъ надѣжда; — защо любимецътъ на щастието е прѣ-чувствителенъ и за най-нѣжнитѣ удари на сждбата и др. под. Но подъ тоя законъ Вундтъ подведе и Веберовиятъ законъ[3], като доказа, че и усѣщанията сж подчинени на сжщия законъ, който ни е отдавна извѣстенъ по отношение къмъ чувствата, че ний нѣмаме никакво абсолютно мѣрило за своитѣ психически състояния и можемъ да опрѣдѣляме силата имъ само като ги сравняваме. Но сжщинското царство на тоя законъ е историческиятъ животъ, който, както е извѣстно, не върви по права линия, но, постоянно „осцилира между противоположни мотиви“. Но върху тая точка ний не можемъ да се спираме по-дълго.

* * *

Далечъ би ни завело, ако би поискали да начертаемъ една що-годѣ пълна картина на душевния животъ на човѣка при онова освѣтление, което сж хвърлили върху него изложенитѣ до тука общи принципи. Не можемъ обаче да не освѣтлимъ поне два-три отдѣлни психологически въпроса отъ по-общъ характеръ: — несъзнателното въ психологията, умътъ и фантазията и, най-сетнѣ, апперцепцията, — понятието, което образува ключътъ на цѣлата Вундтова психология.

Подъ влияние на по-стари метафизически идеи Хербартъ бѣ внесълъ въ своята психология [illegible]

[1] Grundriss der Psychologie, стр. 383.

[2] Grundriss der Psychologie, стр. 383.

[3] „Законътъ на контраститѣ може да се сма[illegible] общия законъ за релативность върху отдѣленъ слу[illegible]

нателни прѣдставления“ и по тоя начинъ бѣ приписалъ на една часть отъ психическото два вида сѫществуванье: съзнателно и несъзнателно, надъ и подъ съзнанието. Образувано или получено единъ пѫть прѣдставление може да се изгуби изъ нашето съзнание, — да бѫде забравено, но отъ това то не е прѣстанало да сѫществува, нито пъкъ е изчезнало изъ душата: при първия сгоденъ случай то може да се яви пакъ въ съзнанието, — да бѫде репродуцирано. Вундтъ отхвърля това учение и въ двѣтѣ му половини. Водимъ отъ своето основно убѣждение, че прѣдставлението не е нѣкаква константна вещь, а е само единъ актъ или процессъ (поточно: комплексъ отъ нѣколко по-прости акта), той заключава, че да се приписва сѫществувание на прѣдставлението, когато то не е въ съзнанието, би било безсмислица, понеже би било равносилно на това, да се твърди, че едно дѣйствие сѫществува или се извършва и тогава, когато не се извършва. Все тъй е лишено отъ смисъль да се говори за репродуцираньe на прѣдставления: това прѣдставление, което нѣкога е било въ нашето съзнание, никога вече нѣма да се яви пакъ въ него, — ще се повтори само единъ подобенъ нему психически актъ и нищо повече. — Не може да се откаже, че и Вундтовото обяснение съдържа извѣстни затруднения и че, главно, му липсува оная „нагледность и естественность“, които отличаватъ по-старата теория. Но тая „нагледность“ се дължи само на неумѣстното и непозволено уеднаквяванье на психическитѣ процесси съ материялнитѣ вещи. А признаемъ ли, че да се схващатъ психическитѣ явления като процесси много по-вече отговаря на дѣйствителната природа на това, що прѣживява всѣки въ своето съзнание, ний не можемъ да не допустнемъ, че и при така наречената репродукция имаме работа само съ повтарянье на процесси отъ сѫщия родъ, а не съ явяванье и изчезванье на едно и сѫщото прѣдставление. По-дълбокитѣ причини на тия повтаряния ний, дѣйствително, не знаемъ, и едва ли нѣкога ще узнаемъ (освѣнъ въ най-общи черти); но въ сѫщото положение се намира нашата наука спрѣмо всички въпроси за по-дълбоки причини и затова въ сѫщность не отива по-далечъ отъ указванье на по-близки или по-далечни условия. —

Умътъ и фантазията не сѫ за Вундта нѣкакви
и функции на духа, нито пъкъ между тѣхъ сѫществува
различие. Напротивъ, въ основа и на двѣтѣ лежи

една и сѫщата фундаментална функция — апперцепцията, и разликата помежду имъ се свежда къмъ различие между материялитѣ, надъ които се извършватъ апперцептивнитѣ функции. И идеитѣ на Хербарта по тоя въпросъ сѫ се движели до извѣстна степень въ посока на едно сближаванье между тия двѣ дѣятелности, считани до тогава за „противоположни и за основни способности на духа“. Но само до извѣстна степень; защото, както показва прочутиятъ неговъ афоризъмъ [1], той твърди само, че въ дѣятелностьта на ума взима участие и фантазията, докато Вундтъ пакъ синтезира и казва, че тѣ не сѫ различни способности, а различни проявления на една и сѫщата основна способность: апперцепцията. Именно, когато материялитѣ, надъ които се извършва апперцепцията, сѫ логически понятия, ний наричаме това умъ или разсѫдъкъ; когато тия материяли сѫ прѣдставления или живи образи, ний говоримъ за дѣятелность на фантазията. И поетътъ, слѣдователно, „мисли“, и той си служи съ разсѫдъкъ, — но съ тая разлика, че той не върши това чрѣзъ изцѣдени отъ всѣко конкретно съдържание логически понятия, а чрѣзъ живитѣ образи на нѣщата, въ единъ видъ вѫтрѣшно съзерцание. А ако поетътъ не се придържа о мъртвитѣ схеми на логиката, то е затова, че той не търси общи истини, както и затова, че неговитѣ материяли не му служѫтъ като премисси за логически изводи, а само като срѣдства да наподоби дѣйствителностьта, да създаде въ насъ иллюзия на реаленъ животъ. — И ученията, слѣдователно, а особенно философътъ „фантазира“, само че не за да комбинира събития или да възсъздаде вѣроятната картина на единъ душевенъ миръ, а за да открие скрити отъ нашето око връзки между явленията или да намѣри тѣхнитѣ общи причини. А затова той не се нуждае отъ живитѣ образи на самитѣ нѣща — напротивъ, тѣ би му прѣчили само —, но отъ тѣхнитѣ понятия. отъ символи и знаци, въ които не е останало нищо отъ свѣжитѣ сокове на дѣйствителностьта. —

Апперцепцията е у Вундта и основна психическа функция, и всеобщъ обяснителенъ принципъ. Тя е носитель на единството въ нашего съзнание, защото тя е активнятъ елементъ въ него, чрѣзъ който „хаосътъ на възприятията“

[1] „Въпросъ е, кой отъ двамата е ималъ по-мощна фантазия, да ли Нютонъ, създателтъ на закона за всемирната гравитация, или Шекспиръ, създателтъ на Хамлета и на Краль Лира“.

се прѣвръща въ стройна сграда. Прототипътъ на това схващанье на апперцепцията, което е противоположно на Хербарто-Лайбницовото, трѣбва да се търси у Канта. Вундтъ само се е постаралъ да го освободи отъ всѣка трансцендентность и да го утилизира за психологически, а не за метафизико-гносеологически цѣли, както бѣше у автора на „Критиката на чистия разумъ“. И, дѣйствително, у Вундта апперцепцията лека полека е образувала сѫщинския фокусъ на психологията, отъ който се простиратъ явни и тайни нишки къмъ всички други частни проблеми на науката. Трѣбва обаче да се помни, че за Вундта апперцепцията е само друго име за вниманието. Само че той не си мисли вниманието като нѣкаква способность, която сѫществува отдѣлно отъ цѣлокупния психически животъ и която ний по своя воля можемъ да насочимъ къмъ една или друга посока, а като особенно психическо състояние, което се характеризира съ три бѣлѣга: 1. съ придаванье по-голѣма ясность на прѣдставленията; 2. съ извѣстни мускулни усѣщания и 3. съ извѣстни чувства, които ту придружаватъ, ту прѣдшествуватъ на изпъкванъето за прѣдставленията [1]. Между ассоциацията, основното понятие на английската психология, и Вундтовата апперцепция сѫществува найголѣмото възможно различие: при ассоциацията прѣдставленията се нареждатъ просто механически, едно до друго, а при апперцепцията ний изхождаме отъ едно цѣло и го разглобяваме планомѣрно на части. До като асоциацията може да нарежда безъ край идея слѣдъ идея, апперцепцията първо раздѣля цѣлното прѣдставление или общата идея на двѣ части, субйектъ и предикатъ, и сетнѣ по сѫщия начинъ постѫпва за по-нататъшно анализиранье на всѣко отъ тѣхъ. Английската психология обясняваше процесситѣ на ума и на фантазията чрѣзъ принципа на ассоциацията, а Вундтъ мисли, че между нея и тия двѣ висши дѣятелности на духа сѫществува дълбокъ антагонизъмъ, — че тѣ просто се изключватъ. Той изрично твърди не на едно мѣсто изъ своитѣ трудове, че колкото по-безпрѣпятственно се извършватъ ассоциативнитѣ съединения и нареждания на прѣдставленията, толкова полученитѣ резултати по-вече се отдалечаватъ отъ типа на сѫщинскитѣ интеллектуални процесси, толкова по-ясно добиватъ алогически и дори антилогически характеръ. Да вземе ассоциацията връхъ въ нашето

[1] Vorlesungen über die Menschen- und Thierseele, изд. 2-ро, стр. 267.

съзнание е равносилно съ разрушаванье на съзнанието или съ разпаданье на интеллектуалнитѣ процесси въ него. Примѣръ за това ни прѣдставява съзнанието на дѣтето и на душевно-болниятъ, въ което дѣйствително владѣе чистата ассоциация, но което никой не счита за нормално съзнание.

Не по-малко оригинални идеи, чревати съ важни и обширни послѣдствия, съдържа и Вундтовата теория на волята. Но да я излагаме тукъ на кратко би значило да изоставимъ най-характерното и най-цѣнното въ нея, а едно подетално изложение би ни наложило размѣри, каквито въ тоя очеркъ, особенно тукъ на самия край, не би били никакъ на мѣсто. И безъ туй ний изложихме търпението за читателя на прѣ-голѣмо изпитание. Бързаме, прочее, да направимъ своята заключителна бѣлѣжка и да свършимъ. —

Отъ нашето изложение читательтъ е могълъ, вѣрваме, да се убѣди, че Вундтовата психология, макаръ сама да не е съвсѣмъ свободна отъ вътрѣшни мѣчнотии, притежава въ много и най-сѫществени точки грамадни научни прѣимущества, както спрѣмо Хербартовата, — която отдавна принадлежи на историята (макаръ че въ най-схоластичната си форма доживява своя животъ въ нашитѣ школни учебници), така и спрѣмо английската — малко позната у насъ — и, най-сетнѣ, спрѣмо материялистическата, която заема широко мѣсто въ нашата прѣводна научна литература. Каквато и да бѫде бѫдѫщата сѫдба на тая психология, — която сега за сега нѣма равна съперница, но която, несъмнѣнно, единъ день ще отстѫпи своето мѣсто на друга, — безспорно е, по нашето мнѣние, едно нѣщо: — че тя съдържа множество сѣмена за бѫдѫщо развитие; че практическитѣ приложения на нейнитѣ принципи върху разнитѣ области на наукитѣ на духа, като педагогията, естетиката и др., стоѭтъ и до сега почти непокѫтнати и че, съ една дума, още е твърдѣ рано да се оцѣни всичкото й значение. Това обаче не може и не трѣбва да ни попрѣчи да признаемъ въ нея най-зрѣлиятъ и най-цѣнненъ плодъ на философската мисъль на автора. Само Вундтовата теория на познанието, която всецѣло почива върху неговата психология и, отъ своя страна, служи за нейна основа, би могла въ това отношение да съперничи съ психологията му.

ПѢСНИ.

Прѣвелъ отъ нѣмски **П. Славейковъ.**

Мария деле Грация.

ЛѢТО.

Алѣй се макътъ по полето,
По буйни ниви зрѣй плодътъ,
И слънчевата златна мрежа
Трепти на пжть и кръстопжть.

Сама се ясната природа
Диви на свойта красота —
Прѣхвръкватъ пеперудки, сякашъ
Въ полето живички цвѣтя.

И туй което трепка пълно
Съ прѣдчувствия въ пладнешкий зной,
И яснитѣ нощи изпълня
Съсъ блѣнове вълшебенъ рой, —

То тайна е, но цѣлъ свѣтъ знае
На нея смисъла дълбокъ:
Светия ходъ на битието,
Въ когото се оглежда Богъ.

Струни

Защо цигулката тъй странно
Трепери въ твоитѣ ржцѣ?
„Намѣсто струни самъ разпънахъ
На нея азъ едно сърдце.

Едно сърдце, едно безумно
Сърдце, за свѣтъ що не милѣй —
Въвъ свойто щастие то плаче,
Въвъ свойтѣ мжки то се смѣй.“

Дъхътъ на мъртвитѣ

На гробищата люлека цъвти,
И вечерния галенъ майски лъхъ
Довѣва чакъ до мене отдалечъ
Омайниятъ и благовоненъ дъхъ.

Какъ тежко падна на душа ми този
Омаенъ дъхъ — и сви се веднага
Сърдце ми, въ него като че се впи
На мъртъвцитѣ живата тъга;

На мъртъвцитѣ легнали въвъ гробъ,
Сърдцата имъ прѣди любовь да сгрѣй —
И съ люлековий дъхъ, чиято скърбь
Къмъ мене майский галенъ вѣтрецъ вѣй.

Е л а!

Прѣзъ рамо ти дѣсна ржка прѣметни,
А съ лѣва прѣзъ кръстъ ме обвий,
Цалувай ме — днеска тъй жадно за тебъ
Сърдцето ми трепетно бий.

Главата си азъ ще отмѣтна назадъ,
Ти впий се въвъ мойтѣ уста —
Земи и ми дай, и наздравица пий
Отъ нектара на любовьта.

Какво ще да каже за мене свѣта. —
Да казва, на добъръ му часъ!
Азъ любя, и днеска самото небо
Поканямъ за гостенинъ азъ.

Хиацинти 1.

Дъхай въ знойна ми душа
Своя сладъкъ ароматъ,
Блѣдно цвѣтенце — сестра си
Нейна ти на тоя свѣтъ.

Ахъ, тъй да се отдаде
И душа ми бе
Съ трепетъ с ще
Шепнейки и .

Ще увѣхнемъ ний и двѣтѣ —
Но поне доклѣ цъвтимъ,
Съ дароветѣ на живота
Да се насладимъ!

Хиацинти 2.

Даръ отъ блѣдна хубавица,
Цвѣте, си ми ти:
Като твоятъ, изъ душа ѝ
Зноенъ дъхъ лъхти.

Тя е болна, смъртно болна,
Вече ней смъртьта
Знакъ е турила на блѣдно
Чело и уста.

Ала погледи ѝ страстно
За животъ блѣстѫтъ,
И прѣзъ думитѣ ѝ искри
Пламенни рожѫтъ.

Тя жадува за наслада
Съ огненъ поривъ младъ, —
Както ний за чаша вино
Въ знойно трѣскавъ жадъ.

Теодоръ Штормъ.

1.

Листецъ.

Откъснахъ си единъ листецъ зеленъ
И го земахъ на дълга пѫтя съ менъ,
Другарь да бѫде мой, —
Донѣкога да ми напомни той
На тазъ гора зеленитѣ листа,
На славеитѣ дивни пѣсеньта.

2.

Книгата на живота

Неизповѣднитѣ си тайни
Прѣдъ насъ живота да открий
Не чакаме; на тая книга
Прѣвърнахме листата ний.

Прѣлистяхме я безпокойно,
Защо ли, никой и не знай, —
Догдѣто видѣхме на сетний
Листъ думата ужасна: край.

3.

Критика

Май недѣй имъ твърдѣ вѣрва
Ти на думитѣ несвѣсни,
Че поетитѣ сж много
Писали любовни пѣсни.

Гдѣ ги тѣзи много пѣсни?
Гдѣ ги, моя дружке скжпа?
Ако искашъ брой съ години —
Нѣма нито една шѣпа.

Пѣсни за любовь се пѣятъ
Всѣки день, все нови, прѣсни...
Влюбени сърдца отсжждатъ:
То не сж любовни пѣсни.

4.

Октомврийска пѣсень

Мъгла се вие, листи падатъ;
Другарю, чашата пълни, —
Съсъ весело сърдце да срѣщнемъ
Ний тѣзи непривѣтни дни.

И нека вихри да вилнѣятъ,
Що могатъ стори на свѣта?
Не загрозяватъ земни бури
Всевѣчната му красота.

И скърбь сърдцето ни да свива —
Пакъ нека чашитѣ звънтѧтъ!
Не е сърдце сърдцето, скърби
Което ще да наддѣлѧтъ.

Мъгла се вие, листи падатъ;
Другарю, чашата пълни, —
Съсъ весело сърдце да срѣщнемъ
Ний тѣзи непривѣтни дни.

5.

Млада любовь

Очитѣ ѝ — небесна синина,
Косата — черна нощна тъмнина,
Усмивка дивна, своенравна фея —
На тоя святъ азъ всичко съмъ за̀ нея.

Сѣди прѣдъ менъ, но мирно си не трай,
И съ пръсти си по масата играй,
Но недоволна ей ржка протегна,
Дойде задъ менъ, на стола се облегна.

„Обичамъ те“ — Ахъ, касаветъ голѣмъ!
„Обичамъ те“ — Това го вече знамъ!
За друго нѣщо ново ми разправяй,
Не тѣзъ и все тѣзъ; иначе — прощавай.

„Тогава чуй! Сънувахъ“ — Кой те знай,
Измисляшъ! „Не; изслушай ме до край —
И видѣхъ тебъ богато прѣмѣнена,
Съ мѫжъ подъ ржка, сияща блаженна;

„И тоя мѫжъ. — Той бѣше? — „Не бѣхъ азъ!
— Ти лъжешъ! — „— Чуй ме, дѣте, па тогазъ —
Азъ отстрана бѣхъ; въ улица съсѣдна
Завихте вий — и ти ме погледна“.

— Стой, майци да обадя — рипна тя;
Но азъ я спрѣхъ при самитѣ врата,
И за грѣхътъ изказанъ че ще бѫда —
Безброй цалувки бѣха ѝ присѫда.

Моята женидба.

НЕВЪРОЯТНА ИСТОРИЙКА

отъ

Ю. Маринополски.

Когато Йерохамъ разказа историята на своята седемгодишна любовь, увѣнчана най-подиръ съ женидба, компанията се обърна и къмъ менъ съ надежда, да чуе подобна нѣкоя, сантиментална история.

Ето моятъ разказъ.

За сѫществуванъето на Мица Иванова, сега моя съпруга, узнахъ твърдѣ случайно. Бѣхме въ кафенето и разговаряхме за туй за онуй.

— Ами вие чухте ли, обади се единъ, че Мица се годила?

Нѣкои не разбраха за кого става дума.

— Сестрата на Доброутрова.

Всички зѣпнаха отъ удивление. Посипаха се безброй въпроси: Кога? за кого? съ каква зестра? че какъ тъй?

Азъ пъкъ като не познавахъ нито годеницата, нито годеника, останахъ незакаченъ отъ интригата, която се пусна, и всичкото ми внимание се спрѣ на името Доброутровъ. До тогава мислѣхъ, че подобно име може да се срѣщне само въ книгитѣ.

Послѣ узнахъ, че Доброутровъ е адвокатъ и че той е сѫщиятъ оня почтенъ бѣловласъ мѫжъ, когото азъ срѣщахъ ежедневно, като отивахъ на училище.

Малко по-подиръ чухъ, че слухътъ за годявката на Мица не билъ вѣренъ: заинтересовани нѣкои страни излъгали. Узнахъ още, все по тоя поводъ, че Мица [illegible] да я жени братъ ѝ, който давалъ хиляди зестра и тър[illegible]етъ [illegible] скроменъ и работливъ момъкъ.

Тоя пѫть азъ се позаинтересувахъ. Н[illegible]м с[illegible] реса братътъ, който изглеждаше да е много [illegible] чов[illegible]

Ала — безъ всѣкакви намѣрения.

Още нѣколко дена подиръ това видѣхъ и самата Мица: свитичко едно момиче, съ кротъкъ погледъ и съ бѣла, нѣжна кожа на лицето.

„Не ще прави бели на мѫжа си“, мина ми прѣзъ ума. И когато се доближихме азъ си поправихъ връзката.

Но, само това!

Трети пѫть азъ си спомнихъ за Мица като я чухъ да пѣе една отъ хубавитѣ наши народни пѣсни. Мица бѣше нѣкѫдѣ въ градината и азъ заобиколихъ нѣколко пѫти наоколо за да послушамъ по-дълго.

Като обикаляхъ така, азъ си мислѣхъ, че съ подобни пѣсни биха могли да се прѣкаратъ леко много безсънни нощи.

И нищо повече!

Но Мица ме видѣла, когато обикаляхъ градината, и казала на другарката си за менъ: „Да рачи да ме вземе, много добрѣ ще си живѣемъ!“ Това нѣщо го чухъ отъ женска страна, но то бѣше вѣрно.

Бѣхъ поразенъ. Една мома, съ която не бѣхъ размѣнилъ нито дума, която е можала да ме вижда само изъ задъ пердето на прозореца и прѣзъ плета на градината — ме харесала!

До тогава азъ мислѣхъ, че могѫ да се правѫ само на себе си. Когато моитѣ другари се контѣха и посѣщаваха публичнитѣ мѣста за да показватъ себе си, азъ носѣхъ ветхитѣ си дрехи и търсѣхъ уединение, отъ страхъ, като се покажѫ нѣкѫдѣ, да не си помислѫтъ за менъ: „И той се смѣта за нѣщо“! По сѫщата причина не бѣхъ се фотографиралъ нито веднѫжъ.

Нека никой не помисля, че азъ се имахъ за нищоженъ човѣкъ. Напротивъ! Азъ се тъкмѣхъ да блѣснѫ единъ день съ вѫтрѣшни достоинства и тогава, мислѣхъ си, ще имамъ куражъ да се показвамъ навредъ и да се налагамъ, въобще, съ прищевкитѣ и вкусоветѣ си.

Но да ме харесатъ тъй прѣждеврѣменно — бѣше ми чудно. Още повече, че Мица не бѣше забравена отъ свѣта.

Азъ си помислихъ за Мица, че тя е една необикновена мома и отъ тогава тя ми стана като близка. Единъ пѫть дори й пратихъ „много здравье“.

Но сѫщо тъй, безъ каквито и да е намѣрения!

Защото, нека си призная, женидбата ме плашеше. Карна сѣмейния животъ съ неизбѣжнитѣ крѣсъци на дѣ-

цата и неминуемия безпорядъкъ изъ станѣ тъй противорѣчеше на моя идеалъ за „мирна работа“, щото азъ се бояхъ да се простѫ съ самотията си.

И всичката история можеше да се свърши тука, но ето какво се случи.

Мица се похвалила на братъ си за „многото здравье“, което ѝ пратихъ, но братъ ѝ не сподѣлилъ радостьта ѝ, а я сгълчалъ, като я нарекълъ лекомислена.

Менъ взе да ме човърка нѣщо . . . Какво е искалъ да каже Доброутровъ? Че азъ не струвамъ? Че за сестра му има по-достойни мѫже?

Едно горчиво чувство се събуди въ моята душа.

Канѣхъ се, при сгоденъ случай, да разтълкувамъ на Доброутрова смисъла на моето „много здравье“ до сестра му и да го накарамъ да заличи отъ ума си неприятната мисъль за менъ.

Една вечерь срѣщнахъ Доброутрова прѣдъ кѫщата на единъ свой приятель. Приятелтъ ми имаше обичай, вмѣсто да прави разходка, да седи при пѫтнитѣ врата на кѫщата си и да зѣпа по улицата. Всѣкога, въ такъвъ случай, азъ го поздравявахъ.

Тоя пѫть, като бѣше се стъмнило, азъ се взрѣхъ къмъ портата за да се увѣрѫ, тамъ ли е приятелтъ ми, че да му снемѫ шапка.

Но именно тукъ между менъ и портата се изпрѣчи Доброутровъ, който си отиваше. Все пакъ, азъ видѣхъ прѣзъ рамото на Доброутрова, че нѣкой шавна при портата. Помислихъ че ще да е приятелтъ ми и, като снехъ шапка, проговорихъ:

— Добъръ вечерь!

Доброутровъ извърна глава къмъ портата. Види се, той полюбопитствува да узнае, кого поздравявамъ азъ. При това негово движение на менъ ми стана възможно да погледнѫ по-свободно къмъ портата и азъ видѣхъ, че приятеля ми го нѣмаше тамъ, а на мѣстото му въртѣше глава едно теле.

Доброутровъ сѫщо така забѣлѣза телето. И понеже на улицата не се виждаше никой другъ, той помисли, че азъ съмъ поздравилъ него и сне шапка въ отговоръ. . .

Триста дявола! Доброутровъ, на когото трѣбваше да се карамъ за нанесената ми обида, приема непросеното ми поздравление. . .

Едно обяснение бѣше необходимо.

Но какъ да понесѫ гримасата, която Доброутровъ ще направи отначало, като ще помисли, че азъ ще му говорѫ за сестра му? И нѣма ли да ме прѣкѫсне той още слѣдъ първитѣ думи, като ще затаи въ себе си мисъль, че азъ съмъ ненормаленъ?

Рѣшихъ да се обяснѫ съ Доброутрова само въ такъвъ случай, ако при срѣщата на другия день той не покаже нищо докачително за менъ. За да го изпитамъ, намислихъ да постѫпѫ така: Щомъ го срѣщнѫ ще го погледнѫ съ очи и ще вдигнѫ рѫка за да го поздравѫ. Ако той ме погледне и снеме шапка — ще снемѫ шапка и азъ; ако ли той ме погледне, но не снеме шапка — както съмъ си вдигналъ рѫката ще се почешѫ задъ ухото, тъй щото Доброутровъ никакъ да не помисли, че съмъималъ намѣрение да го поздравѫ. Ако ли пъкъ той не ме удостои и съ погледъ дори — рѣшихъ да го оставѫ на дяволитѣ.

Мислѣхъ даже да се прѣмѣстѫ въ друга махала за да не го срѣщамъ.

На другия день излѣзохъ на улицата погълнатъ отъ мисъль за срѣщата. Станалото недоразумѣние трѣбваше да се поправи.

Доброутровъ се зададе съ наведена къмъ земята глава. Азъ сбърчихъ вѣжди и съ една твърдость въ душата намалихъ крачкитѣ си. Той ме видѣ, но вмѣсто да се начумери, както си въобразявахъ азъ, проясни лице и се позасмѣ. Моята твърдость тутакси изчезна. Една вълна отъ приятни чувства ме обхвана и азъ ускорихъ вървежа си.

Още отдалечъ снехъ шапка на Доброутрова, а когато се доближихме, едноврѣменно си подадохме рѫцѣ.

— „Имамъ да ви говорѫ нѣщо“, захванахъ азъ съ мисъль да оправдаѫ благосклонната обноска на Доброутрова. Искахъ да се покажѫ крайно любезенъ.

Доброутровъ изкриви дяволито устни и шеговито ме прѣкѫсна:

— Но азъ ви съмъ сърдитъ!

Азъ наострихъ уши.

— Вий, продължи той, пращате много здраве на сестра ми, а за мене не искате и да знаете.

— Не заслужвате, отвърнахъ му азъ съ сѫщия тонъ.

Тоя пѫтъ наостри уши Доброутровъ.

— Че защо?

— Когато сестра ви говорила за менъ, вие сте я гълчали.

Една сѣнка мина по лицето на Доброутрова.

— Не знаяхъ намѣренията ви. Снощниятъ ви поздравъ ми каза всичко. Да идемъ у дома.

— Нищо по-приятно отъ това.

И ние потеглихме.

Но щомъ Доброутровъ млъкна азъ се опомнихъ. Че какви сж моитѣ намѣрения? И защо да ходж у тѣхъ?

Бѣхме до градината. Азъ се поспрѣхъ, съ мисъль — да се върнж.

— Градината ли гледате? попита Доброутровъ. — Голѣма е, но е неуредена; краси я асмата.

Азъ се прѣкръстихъ въ ума си, казахъ си „да става каквото ще!“ и продължихъ да кретамъ. Най-много ме бѣше ядъ, че бждщата ми съпруга ще носи името Мица.

Стигнахме въ кжщи. Мица излѣзе да ни посрѣщне, безъ да се мжчи да скрива голѣмата си радость.

Насъ ни запознаха и ни оставиха насамѣ. Мица взе да ми чучунижи съ деликатния си гласецъ, и азъ я слушахъ усмихнатъ. А прѣзъ всичкото това врѣме една мисъль като гвоздей все по-дълбоко и по-дълбоко се забиваше въ ума ми. „Е-ехъ, съ какво удоволствие бихъ те натупалъ“.

Разбира се — не сторихъ нищо безчинно.

Влѣзоха старитѣ и се почнаха важни разговори. Мица излѣзе навънъ. Доброутровъ помена за зестра.

— Зестрата, рекохъ, ще ми я дадете още тоя часъ. И ги накарахъ да донесжтъ една табла грозде отъ асмата.

На другата недѣля правихме свадба. Скоро слѣдъ свадбата се залюбихме и сега живѣемъ съ убѣждението, че сме били родени единъ за другъ.

Ибсеновитѣ Призраци.

(По Edgar Steiger. Das Werden des neuen Dramas. Томъ I.)

Прѣвелъ **А. Ярановъ**.

Модерната драма почва съ излаганье на модерни идеи. Но Ибсенъ е първия, който отъ модернитѣ идеи създаде модерни художествени творения. Това е неговото историческо значение. Но защо на единъ норвежецъ се удаде това, въ което французитѣ не сполучиха? Да се поставятъ такива въпроси е по-лесно, отколкото да се отговори на тѣхъ. Да, единъ едничъкъ отговоръ въ такъвъ случай не е по-добъръ отъ половина лъжа. Безспорно, германскиятъ дълбокъ умъ на единъ севѣренъ обитатель е наклоненъ повече къмъ по-сериозно схващанье на всѣки веднажъ поставенъ въпросъ, отколкото лекоподвижния духъ на фриволнитѣ французи, наклоненъ да се занимава съ дреболии. При това у германеца има нѣщо повече: духъ, който прѣдпочита поетическия погледъ върху нѣщата, догдѣто галлътъ всичко си обяснява съобразно съ своя разсждъкъ. Но всичко това ми се вижда тукъ незначително, когато си помислж за съвсѣмъ различната роля, която е имало да игражтъ модернитѣ идеи въ Франция и Норвегия. Тамъ великосвѣтско и духовито общество, за което падналата жена и великодушния бастардъ образуваха повече една пикантна материя за разговоръ; — тукъ лицемѣрно, умственно и нравственно ограничено дребно-буржуазно общество, въ чието плахо сжществуванье новитѣ идеи падатъ като бомби. Каквото тамъ е само приятна забава, тукъ вече въ самия животъ се явява като драматическа ситуация. И на гения не оставаше косвенно нищо друго, освѣнъ художественно да възпроизведе тоя животъ.

Хенрикъ Ибсенъ не се задоволи обаче съ това, а се вдълбочи въ дневнитѣ въпроси, които му бѣха зададени отъ

вънъ, и ги направи жезнени въпроси. Докато Дюма и неговитѣ послѣдователи говорѣха за падналата жена, Ибсенъ почна да говори за падналия мѫжъ. Докато ония тамъ дигаха голѣмъ шумъ за благородната паднала жена, Ибсенъ сочеше мѫченицата на брака. Докато тѣ се залавяха за изключението, той показваше, че и съ правилото не стои добрѣ.

Тъй че, иска ли човѣкъ да оцѣни значението на Ибсена за модерния културенъ животъ, трѣбва първо и първо да разбере неговата критика на сегашния бракъ. Какво тъй велико направиха ония французи, които за пръвъ пѫть изнесоха на сцената модерния салонъ и принудиха хората да плачѫтъ за падналата жена и за незаконнороденія синъ? Стигаше доброто общество да признае, че може наистина да има паднали жени, които по великодушие и прѣданность стоѫтъ по-високо отъ честнитѣ сѫпруги, — и господа Dumas, Augier и Sardou трѣбваше да бѫдѫтъ задоволени. Съвсѣмъ друго нѣщо бѣше, когато нѣкой поетъ се одързостѣше да изправи на позорния стълбъ изключението и да заклейми брачната лъжа на днешното общество. Тогава не оставаше вече никакво оттърванье за високопочтенитѣ зрители отъ ложитѣ и отъ партерра; тѣ вече не можеха да се завиѫтъ самодоволно въ мантията на своята християнска любовь къмъ ближнитѣ и съ нѣколко сълзи да успокоѫтъ съвѣстьта си. Защото сега трѣбваше при всѣка дума, която се произнасяше на сцената, съ прѣхапани устни да признаѫтъ: de te fabula narratur.

И наистина, Ибсенъ извежда прѣдъ нашитѣ очи цѣла редица отъ мѫченици на брака. И вината, — за всички разочарования на женското сърдце, за всички потайни скърби, които избранницата търпи въ кѫщата на сѫпруга си, за всичкитѣ дълбоки страдания, въ които вѣхнѫтъ и съхнѫтъ прѣзренитѣ, — вината за всичко това, както при падналитѣ жени, така и при тъй наречената почтенна сѫпруга, лежи само върху купуванъето и продаванъето на любовьта за прѣзрѣнния металъ. „Това бѣше покупната сума“, казва госпожа Алвингъ, когато споменува за хилядитѣ, които сѫ правили нѣкога поручикъ Алвинга изгоденъ женихъ. И когато почтеният духовникъ й обръща вниманието върху това прѣл чно се е съвѣтвала за своята постѫпка с и лели, тя отговаря съ ирония: „Да, ѫха пазарлѫка зарадъ менъ“. А ко

бракъ е билъ сключенъ съгласно законния редъ, тя отговаря съ ледена усмивка: „Ахъ да, законъ и редъ! Често мислѫ, че отъ тѣхъ иде всѣко нещастие на земята“. И тя до дъно е изпила горчивата чаша отъ това нещастие въ домътъ на единъ развратникъ и пияница, който не се спира даже и прѣдъ омърсяванъето на своята собствена кѫща.

*

Когато Ибсенъ пишеше „Призрацитѣ“, той още вѣрваше въ изкупителната сила на истината. „Духътъ на истината и на свободата— това сѫ подпоритѣ на обществото“, — тѣзи думи на Лона Хессель (въ Die Stützen der Gesellschaft) още сѫ звучали въ ушитѣ му. Но свѣтътъ не бѣше проста етическа аритметическа задача. Защото, въ живота на човѣка той съзира вече скритото дѣйствие на природни сили, въ рѫцѣтѣ на които човѣшката воля се явява като трошлива играчка. И така, лъжата е по-малко личенъ грѣхъ на отдѣлния човѣкъ, отколкото неизбѣженъ фатумъ, който трѣбва да направи, щото отъ лъжата да се роди лъжа. Подиръ брачната лъжа, въ която госпожа Алвингъ е живѣла, слѣдва майчината лъжа; а именно тая лъжа хвърля въ пропастьта сина, когото майката чрѣзъ нея иска да спасява.

Госпожа Алвингъ скрива истинския видъ на своя злощастенъ бракъ отъ очитѣ на цѣлъ свѣтъ. Никой, а най-малко синъ ѝ, не трѣбва никога да узнае, че камерхеръ Алвингъ е билъ окаяленъ развратникъ, че е направилъ отъ своя домъ театъръ на сладострастни оргии и че не е пощадилъ даже и слугинитѣ съ прѣслѣдванията си. За да постигне цѣлта си, тя се раздѣля, колкото и тежко да ѝ е било това, съ чедото си веднага, щомъ то почва да се вглежда наоколо си; и въ врѣме на послѣдното ужасно боледуванье на проядения до коститѣ отъ сифилисъ мѫжъ, тя все продължава да пише на сина си писма, въ които съ най-трогателни думи говори за баща му. Но не стига това! Тя взима у дома си и незаконното дѣте на мѫжа си — дъщеря на своята слугина, и ѝ дава грижливо възпитание, — но всичко това, разбира се, безъ да издаде нито ней, нито на сила си Освалда тайната на нейното произхождение. Най-сетнѣ, като че за да увѣковѣчи своята лъжа, тая задача на нейния животъ, тя съгражда честь на покойния камерхеръ едно сиропиталище. „Всѣми се е струвало, че кога да е истината ще излѣзе на всички ще повѣрватъ въ нея. Затова

сиропиталището трѣбваше, така да се каже, да прѣмахне всички слухове и да изкорени всѣко съмнѣние“, казва тя на пасторъ Мандерсъ, но заедно съ това издава и своята тайна и егоистична задна мисъль, която я е накарала да издигне сиропиталището. „Азъ не искамъ синъ ми да наслѣди нѣщо отъ баща си. Сумитѣ, които изъ година въ година съмъ подарявала на това сиропиталище възлизатъ приблизително на оная сума — азъ точно съмъ прѣсмѣтнала това — на оная сума, която правѣше тогава поручикъ Алвинга изгодевъ женихъ“. Тя не иска синъ ѝ да дължи каквото и да било на баща си. Тя, която чрѣзъ тежки душевни борби си е пробила пѫть до истината, нарича цѣлата история съ сиропиталището отвратителна комедия, но при все това прѣвива врата прѣдъ суевѣрията на околната лицемѣрна срѣда и, въпрѣки своето най-дълбоко убѣждение, остава неосигурено новосъграденото здание, което поради благородната си цѣль трѣбвало да се намира подъ особена защита и покровителство. Така съдбата почва своя шествие. „Отъ утрѣ ще ми се струва, като че покойниятъ никога не е живѣлъ въ тая къща. Тукъ нѣма да остане никой освѣнъ синъ ми и неговата майка“ — пророкува тя въ гордо съзнание, че е погребала за винаги цѣлото минало. Но когато на другия день задъ планинитѣ на фьорда изгрѣва слънцето, то озарява сгърчения трупъ на сина, а при неговитѣ крака е отчаяната му майка, която би убила чедото си, за да го спаси отъ вѣчно умствено помрачение.

Какъ става всичко това?

Освалдъ Алвингъ е отъ рождение червоточивъ (съ прояденъ мозъкъ), както се изразява лѣкарьтъ. Но понеже майка му е скривала истинския животъ на баща му, той вѣрва, че самъ е причината на своята болесть. „Това е ужасното. Безвъзвратно съсипанъ за прѣзъ цѣлъ животъ — поради собствена необмисленость. Всичко, каквото би могълъ да извършишъ въ живота си, — за всичко това да не смѣешъ никога вече да помислишъ, да не можешъ да помислишъ! По такъвъ сраменъ, безсмисленъ, лекомисленъ начинъ да прахосашъ своето собствено щастие, — своето здравье, всичко на свѣта — своето бѫдѫще, своя животъ! О, да можехъ отново да заживѣя — да направя като нищо да не е било!“ Тъй стене нещастникътъ. И неговата бѣдна, юначна майка седи до него и трѣбва да признае, че тя е усилила злото чрѣзъ своята добрѣ скроена лъжа — да се

признае даже, че тя е виновна за ужасния край. Какъ се гърчи нейното сърце, когато Освалдъ съ трепетъ ѝ разправя, като показва на челото си: „Болестьта, която ми се е паднала като наслѣдство — тя седи тукъ“ и сетнѣ почти съ охкания продължава: „Да, това е неописуемо отвратително. Да бѣше обикновена смъртна болесть! — Та азъ не се страхувамъ отъ смъртьта, ако и да бихъ желалъ още дълго-дълго да живѣя. Но то е ужасно отвратително. Пакъ да станешъ като малко дѣте; да те хранятъ — о! — туй не може да се опише!“

Значи, Освалдъ, синътъ на госпожа Алвингъ, който живѣе въ Парижъ като живописецъ, страда отъ послѣдствията на наслѣденъ сифилисъ. Като сломенъ младъ момъкъ, той се връща у дома, вижда тамъ цвѣтущата Регина и, безъ да знае, влюбва се въ своята собствена сестра. Сега госпожа Алвингъ, за да прѣдотврати по-нататъшното зло, трѣбва да издаде строго-пазената тайна. Освалдъ е разочарованъ, Регина безсърдечно обръща гръбъ на своя боленъ братъ, а за да изчезне и послѣдната останка отъ лъжата, проповѣдвана отъ госпожа Алвингъ прѣзъ цѣлъ животъ, ето че изгаря и сиропиталището. Понеже то не е осигурено, то е за винаги унищожено. Дяволътъ на лъжата се изгонва отъ дяволътъ на суевѣрието. И най-сетнѣ, вслѣдствие на всички тѣзи тревълнения, Освалдъ лежи като тѫпоумо дѣте,—въ рѫцѣтѣ на нещастната си майка.

Ако сега искаме да резюмираме цѣлото в ъ н ш н о р а з в и т и е на дѣйствието въ нѣколко само думи, ще се получи тая схема.

Единъ день единъ пасторъ дохожда на гости у една овдовѣла собственица, понеже на другия день ще трѣбва да се освѣщава единъ приютъ, въздигнатъ въ честь на покойниятъ ѝ сѫпругъ. Той остава у нея на обѣдъ, но още сѫщата вечерь си заминява, тъй като сиропиталището изгаря; а едва заминалъ, синътъ на домопритежателката, който вчера се е върналъ отъ Парижъ, получава мозъченъ ударъ и изпада въ тѫпоумие. Това е то цѣлото външно дѣйствие. Но въ тѣзи нѣколко часа трѣбва да прѣчувствуваме радоститѣ и страданията, наслаditѣ и мѫкитѣ, надѣждитѣ и угризенията на съвѣстьта, душевнитѣ борби и глупоститѣ на петь цѣли човѣшки живота. Защото, съ стария пасторъ въ кѫщата дохожда старото врѣме, когато госпожа Алвингъ бѣ избѣгала отъ печестивия си мѫжъ въ рѫцѣтѣ на приятеля си; съ изгарянье

на приюта изгаря и лъжата на госпожа Алвингъ; съ Освалдъ и Регина се вѣстява на ново старата двойка — поручикъ Алвингъ и слугинята, а прѣзъ изнемощѣлото лице на видиотения ни гледатъ съ стъклени очи смъртьта и вината, — цѣлата разумность и неразумность на живота.

Азъ не искамъ да дамъ голѣмо значение на това, че тритѣ дѣйствия на „Призраци“ се извършватъ само въ 24 часа. Но все е чудно, какъ слѣдъ 2,500 години драмата достига до сѫщитѣ прости форми, съ които въ стара Гърция празднува своитѣ най-голѣми триумфи. Не прилича ли цѣлия градежъ на „Призраци“ на градежа на „Царь Едипъ“? Не е ли както тукъ, така и тамъ цѣлото дѣйствие едно напрѣгнато, постоянно разкриванье на страшното минало? Но съзнателно подражаванье на старитѣ ли е това? Не. Музиката и главно липсата отъ художнически срѣдства бѣха накарали старитѣ гърци да прибѣгнѫтъ къмъ единство на мѣстото и врѣмето, а богатството на вѫтрѣшенъ животъ накара, — не, позволи на модерния поетъ да се откаже отъ задоволяванье на човѣшкото око, жадно за внезапни външни драматически коллизии. Простотата и естественостьта сѫ отличителенъ бѣлѣгъ на тая Ибсенова драма. Така всичко, което изглежда нахвърлено нехайно, както впрочемъ може да се прослѣди и у други Ибсенови драми, има свой по-дълбокъ смисълъ. Въ първото дѣйствие, напримѣръ, госпожа Алвингъ казва на скородошлия пасторъ Мандерсъ: „Но дѣ оставихте вашия куфаръ?“ А той отговаря бързо-бързо: „Моитѣ нѣща сѫ долу при бакалина. Тамъ ще и да нощувамъ“. Въ тѣзи думи на „голѣмото дѣте“, както съ право го нарича госпожа Алвингъ, които на гледъ като че ли нищо не казватъ, звучи, като послѣдно ехо, тайниятъ страхъ прѣдъ жената, която го е любила, и въ сѫщото врѣме въ тѣхъ проглежда смѣшната грижа за пасторската честь и име. Сѫщо тъй тънко е прѣсмѣтнато и първото явяванье на Овсалда. Когато дохожда въ стаята, той държи въ уста лулата на покойния си баща. Пасторъ Мандерсъ гледа на него опулено като на привидение. „А! — Това е чудно....“ сѫ едничкитѣ негови [illegible]. Една черта около ѫгъла на устата напомня на стария [illegible] покойн[illegible]-херъ. Въ димътъ на лулата отъ мо[illegible] прѣ[illegible] изпрѣчва цѣлото минало. Кривия крак[illegible]ран[illegible] за поводъ да разправи на лековѣрн[illegible] ед[illegible] честива приказка за нечес[illegible] моряци[illegible]тивъ

Този столаръ, Енгстрандъ, е героя въ „трагикомедията на петото дѣйствие“.

Както ни учатъ классически образци, драматическата пародия може по нѣкога сериозно и тържественно да върви край главното дѣйствие. Но въ „Призраци“, на мѣстото на е д н о параллелно дѣйствие, се прѣплитатъ единъ прѣзъ другъ многобройни по-малки пародистични епизоди и веселото и сериозното бърже се смѣняватъ едно съ друго. Кой не забѣлѣзва веднага двойната дарвинистическа игра, която природата си позволява съ Освалда и Регина? Въ тѣзи двѣ дѣца продължава да живѣе старият Алвингъ: у Освалда неговата дѣтска жизнерадость, обуздана отъ наслѣдената отъ госпожа Алвингъ замислена сериозность, — у Регина неговата развратеность, къмъ която майка й е притурила притворството и измамничеството на развалена слугиня. Но какво значи тази малка шега на природата, като се сравни съ грубия фарсъ, въ който хитрия и лицемѣренъ пияница Енгстрандъ подражава на госпожа Алвингъ? Ако тя разказва на своя синъ за добродѣтелния баща, той разказва на пасторъ Мандерсъ за своето милосърдие къмъ бѣдната Йохана. И ако тя нарича своето богоугодно заведение „приютъ Камерхеръ Алвингъ“, защо и той да не кръсти така своя вѣренъ моряшки домъ, — съ по-голѣмо право, може би?

* * *

„Азъ наказвамъ дѣцата за злодѣянията на бащитѣ до трети и четвърти родъ“ — ужасното заплашванье на древния юдейски Богъ на отмъщеньето, което отдавна бѣхме забравили, гърми изъ Ибсеновитѣ „Призраци“ въ старото си величие и ни раздрусва до мозъка на коститѣ. И все пакъ туй не е гласъ изъ бѣловласа древность, а болѣзненъ викъ на жива дѣйствителность. Но затова именно той разтрепервa нашето сърдце като глухо прѣдчувствие на смъртьта. Въ тая трагедия на сифилиса Ибсену дѣйствително се е удало да изложи природния законъ на наслѣдственостьта като нѣмъ заповѣдникъ и неограниченъ господарь надъ цѣлия човѣшки животъ, като безсърдеченъ унищожитель на невинностьта и късенъ изпълнитель на завѣта на правосѫдието, което господствува въ [illegible]ота. И всичко това безъ ония произволни тълкувания на [illegible]одни явления [illegible]ония тайнствени обяснения на човѣшки [illegible]ци, въ ко[illegible]да относлѣ старѣющия Ибсенъ. Тритѣ

различни дѣйствия въ „Призраци“ — двойката, която разговаря и се милува въ цвѣтарницата; пожарътъ въ приюта, който приютъ трѣбваше да увѣковѣчи лъжата за добродѣтелния животъ на камерхера, и най-сетнѣ видиотениятъ Освалдъ, който, обхванатъ отъ умствено помрачение, иска отъ майка си слънцето — сѫ трогателни символи, които ненадѣйно, като чрѣзъ вѫтрѣшно озаряванье, ни откриватъ най-потайнитѣ мисли на поета; но тѣзи символи не сѫ прибавени къмъ главното дѣйствие, а сѫ негово уловимо въплъщение. Та и какъ би могло да бѫде инакъ? Трѣбваше ли тукъ поетътъ да измислюва символи, тукъ, дѣто самиятъ боленъ е символъ на жестокия и неумолимъ природенъ законъ, който наказва дѣцата за грѣховетѣ на бащитѣ и принася въ жертва невинния намѣсто виновния?

Не се ли явява тукъ природния законъ като сила-заповѣдница надъ човѣка, каквато бѣ античната сѫдба?

Азъ знаѣ добрѣ, че „Призрацитѣ“ сѫ много критикувани и въпрѣки потресното впечатление, което всѣки изпаща при тѣхното прѣдставянье, на Ибсеновия chef-d'oeuvre упорито е била отказвана почетната титла „трагедия“. Но азъ вѣрвамъ, че самитѣ Ибсенови почитатели сѫ най-вече виновни за това. Та кой ги караше да протрѫбятъ нещастния Освалдъ за модеренъ трагически герой? Тѣ не само оказаха лоша услуга на великия норвежецъ, но и наблъскаха главитѣ на младитѣ поети съ една непоправима бъркотия. Младитѣ повѣрваха, че за да бѫдешъ модеренъ, трѣбва непрѣменно да извадишъ на сцената болни хора, и колкото посифилитиченъ и по-охтичавъ изглежда нѣкой, толкозъ той е по-пригоденъ за трагически герой. Но кой, за Бога, първи пѫть изказа чудовищното твърдѣние, че Освалдъ е (нека употрѣбимъ старомодния изразъ) главенъ герой на Ибсеновата драма? Освалдъ, нека си послужимъ пакъ съ школския езикъ на старата естетика, не е нищо друго, освѣнъ въплътената сѫдба. А този горой, който, здравъ тѣлесно и душевно, съ високъ духъ и яка воля, съ всичкия си куражъ и всичката сила, за които може да бѫде способенъ човѣкъ, се бори противъ сѫдбата, — този герой е госпожа Алвингъ.

Но какво иска нещастната майка?

Да спаси сина си.

И отъ кого иска да го спа[illegible]

Отъ болестьта, която го за[illegible] Но [illegible]сть се крие въ неговата кръвь и плъть[illegible] [illegible] той

казва, въ мозъка му. Тая болесть е той самичъкъ. Той е самъ за себе си своята ужасна сждба. Иска ли, значи, неговата бѣдна майка да спасява сина си отъ неговата сждба, тя трѣбва да го погуби. Но тя иска съ всички срѣдства да го заварди на този бѣлъ свѣтъ.

Не е ли това трагическото безумие на великата трагедия — живота?

Но сждбата е по-силна отъ г-жа Алвингъ. Нейния синъ, който е самата сждба, я принуждава да му окаже послѣдната услуга. И така тя изпълнява чрѣзъ своето собствено дѣло волята на сждбата.

Не е ли това трагическия разумъ, на чиито цѣли трѣбва да служи всѣко човѣшко безумие?

Кой смѣе още да твърди, че Ибсеновитѣ „Призраци“ не сж трагедия? Азъ вѣрвамъ, нѣщо повече: най-мощното поетическо творение на дълбокомисления порвежецъ е не само първата, но и, може би, едничката трагедия, съ която можемъ да се гордѣемъ ний модернитѣ.

Настжпи Марта...

Отъ Н. Василиевъ.

Настжпи Марта — зима се повърна;
Отново грозна хала 'се яви,
Що скоро всичко въ снѣгъ сребристъ обгърна
И сѣкаше за сънь го новъ зави.
И тя начена лудо да ликува —
Че мощна е: тя иска да царува,
Тя жадно иска съ буритѣ си зли
Тревоженъ страхъ у всички да всели.

Гнѣви се, Марто! скромно си обади
Кокичето срамливия свой гласъ:
Отъ Сѣчко вече на дѣвойки млади
Гърдитѣ хубави укитямъ азъ;
Подъ тѣхъ сърдцето тихо ми пошъпва,
Че пролѣтьта захвана да настжпва,
А халата едничъкъ само смѣхъ,
Повѣрвай ме, възбужда днесь у тѣхъ!

Причини за слабия успѣхъ по български езикъ въ нашитѣ учи

(Рефератъ, четенъ въ старо-загорската околийска учителска конфере на 12-и май 1901 година).

Отъ **Б. Колевъ.**

Втората точка може напълно да се отнесе и за пунктуа която сѫщо тъй страда въ писменитѣ работи на нашитѣ уч

Наистина, досегашната практика, право да си кажѫ, е прѣчила на туй, което учительтъ по езика съ голѣмъ трудъ защото другитѣ г. г. учители, като прѣцѣняватъ само отъ ческа страна писменитѣ работи на ученицитѣ, безъ да щѫ ставятъ ги да обръщѫтъ повече внимание върху изброяванъ факти, а да прѣнебрѣгватъ ортографията, стилистиката и ло По такъвъ начинъ окото и рѫката се приучва криви форми, които по-послѣ ученикътъ и бе ще — по навикъ — прави.

Колкото за въпроса, какъ да се води четень какво и какъ да се чете, — азъ нѣма да се простира дълго, защото нито мѣстото, нито врѣмето, съ което разпол ми позволяватъ това — па и цѣлта ми не е тази. За сега задоволѫ само съ констатиранье на печалния фактъ, че четеньето ни липсва методъ, липсва ни тактъ и умѣние: ни съ една рѣчь всичко онова, което би направило четен по-интересно, и по-занимателно, и по-полезно. Както при п нитѣ работи, тъй и при четеньето, значи, при двѣтѣ най задачи на обучението по езика, ние не знаемъ, отъ гдѣ да немъ и гдѣ да свършимъ. Тогава какво правимъ? — Тог хвърляме въ теорията, защото да прѣподадешъ единъ ур грамматика, даже и по петтѣхъ степени, — е най-л работа. Та защо да не постѫпваме тъй? На ли повтаряме прѣдаваме новъ материялъ и сравнения правимъ, па и лата ученицитѣ сами даватъ; най-послѣ, ако, разбира се, не звънеца, новоизученото и на практика прилагаме. Да, на рѫка много нѣщо извършваме, стига само да се рече, че даваньето ни е методично. Всичко съгласно, както ви съ психологическитѣ закони.

---

[1] Продължение отъ кн. VIII.

Като си кажемъ изучения урокъ посрѣдствомъ вѣчното „ти кажи, ти, ти, ти“, (даже и одобрени отъ министерството ржководства има за тѣзи „ти“), сѣднете! станете! и то тъй бързе, че дѣцата едвамъ иматъ възможность да ставатъ и да сѣдатъ, а само се движатъ на мѣстото си, съ спокойна съвѣсть излазяме изъ класса или отдѣлението. Въ учителската стая дочакваме поканата на звънеца (ахъ, този звънецъ и на сънь вече го чуваме), за да отидемъ при ученицитѣ и да повтаряме обичното си „ти“. Тъй се продължава съ години. Ученицитѣ минаватъ отъ отдѣление въ отдѣление, отъ классъ въ классъ, а успѣхътъ? — Успѣхътъ все неудовлетворителенъ.

Това, г-да, се казва български педантизъмъ, който дълго врѣме ще разяжда основитѣ на обучението въ нашето училище.

Тукъ, както виждате, уважаеми коллеги, пжтемъ се докоснахъ до най-важната часть на прѣподаванъето: до формалнитѣ степени или, съ други думи, до метода на обучението. Прѣди, обаче, да кажа нѣщо по този въпросъ — по метода, ще дамъ заключението си, за да ме не обвините, че минувамъ мълкомъ писменитѣ работи и четенъето. Моята цѣль бѣше, както знаете, само да обърна вниманието ви върху кривото схващанье цѣлта на обучението по езика; а какъ трѣбва да се постжпва при писанъето и четенъето, Вамъ е добрѣ извѣстно. По тѣзи въпроси би се освѣтлили и отъ списанията „Училищенъ Прѣгледъ“, „Учитель“ и пр., които често сж давали, па и продължаватъ да даватъ статии отъ подобенъ характеръ.

Нека сега се повърнемъ къмъ зачекнатия въпросъ, методдътъ на прѣподаванъето. Методдътъ на прѣподаванъето е въпросъ, важностьта на който не ще доказванье. Дали аналитически или синтетически трѣбва да се постжпи при този или онзи грамматически урокъ, това сж въпроси, които ний много лесно рѣшаваме, а пъкъ успѣхъ все нѣмаме. Значи, резултатитѣ на нашето методическо прѣподаванье говорятъ противъ самия методъ. Обаче, всѣки ще се съгласи, че мисъльта „неметодическо прѣподаванье“ е абсурдъ, защото това, прѣди всичко, не е логично. Не трѣбва, прочее, да обвиняваме метода за неуспѣха си, а нашата прѣкалена ревность къмъ методическо прѣподаванье. Менъ ми се струва, че ний тъй се увличаме въ методическото ужъ прѣподаванье, та забравяме всичко, което е вънъ отъ метода и по този начинъ ний игнорираме личностьта си, прѣнебрѣгваме личностьта на ученика и всички онѣзи случайни обстоятелства, които би ни помогнали твърдѣ много. Ний, съ една дума, обръщаме по-голѣмо внимание на формалната страна на прѣподаванъето; а вжтрѣшната — логическата, ако може тъй да се каже, сме напустнали. Този начинъ на прѣподаванье е фалшивъ: такова прѣподаванье прилича на човѣкъ, който чрѣзъ лицемѣрие се мжчи да мине за скроменъ. Ний, прочее, сме роби на туй, което наричаме методъ; нашитѣ рѫцѣ сж вързани съ петь голи степени. Отъ насъ, уважаеми коллеги, не искатъ успѣхъ, а степени и затова вмѣсто да се стремимъ да се разбере и усвои това, което прѣподаваме, ний

гледаме повече да запазимъ формалнитѣ степени; да запа
значи формата, да прѣдставимъ срѣдствата и всичко тов
изкуственно, тъй актьорски, че всѣки би ржкоплѣскалъ на
сторското изиграванье на ролята ни. Трѣбва да се съгласим
ние въ часа приличаме повече на актьори, отколкото на учи
а това е единъ твърдѣ важенъ недостатъкъ при обучението у
Този недостатъкъ, мислѫ, произлиза отъ кривото разбира
насъ на Хербарто-Циллеровата методъ, отъ една страна, а отъ
отъ нашата прѣкалена ревность къмъ рабско подражаванье
защо намъ ни прѣдстоѫтъ тѣзи три нѣща:

1. Да допълнимъ знанията си по методи
на обучението. По такъвъ само начинъ ний ще се убѣ
че различнитѣ педагози нееднакво схващатъ тъй нареченитѣ
мални степени; че не на всѣкждѣ учителитѣ постѫпватъ
обучението тъй, както ний — българскитѣ учители; ще се
знаемъ съ нѣкои по-нови и по-практични приеми и пр.

2. Да спремъ това актьорско прѣподава
Потрѣбно ни е, слѣдователно, едно съвзиманье, едно истинско
биранье на нашата задача. Нека формалнитѣ степени ни бѫ
само срѣдство за по-ясно разбиранье и втълпяванье на това,
прѣподаваме, а не цѣль при урока; нека методътъ ни стане
а не ний нему.

3. Да си изяснимъ добрѣ думитѣ: концентра
на обучението. Концентрация на обучението и конце
ческа программа сѫ думи, мислѫ, само модни у насъ, защо
сега тѣ нѣматъ или поне не оказватъ никакво влияние
обучението. Право да си кажѫ, азъ се чувствувамъ слабъ д
ворѫ по този въпросъ, но все пакъ ще кажѫ, макаръ и пѫ
нѣколко думи, за да сподѣлѫ съ васъ поне тѣзи свои мисли,
опитътъ и наблюдението надъ ученичкитѣ при тукашната
ческа гимназия сѫ възбудили у менъ.

Извѣстно Ви е, че подъ концентрация на обучението се
бира групираньето на твърдѣ разнообразнитѣ материяли въ
по-обща или около една основна точка. До колко, обаче, пр
собяваме този, тъй да кажѫ, методически принципъ, ясно се
отъ самитѣ отговори на ученицитѣ. Вий знаете много добр
нашитѣ ученици едвамъ могѫтъ да говорѫтъ свободно
изученитѣ „ужъ“ уроци. На какво се дължи това?—Моето мн
е това, което азъ вече изказахъ, т. е., че днешното наше пр
даванье е фалшиво: то е нѣщо като копие спрѣмо орги
Пазимъ да не изпуснемъ една степень, а гдѣ ни е концентраци
Около какви точки групираме толкозъ разнообразнитѣ матери
Единъ примѣръ: като изпитахъ една ученичка по бълг
история, между другото, зададохъ й въпросъ за К
Марка. Оставихъ я да си „изчете“ уро слѣдъ то
тахъ за града Прилѣпъ и околност за М
пр., съ една рѣчь за нѣща, които тя ъ о
география. Оказа се, че тя е съ твър ени
тѣзи въпроси, че тя знае само урока рия

вече. Ако пъкъ учителя по география я разпита за миналото на града Прилѣпъ, увѣренъ съмъ, че тя пакъ нѣма да отговори удовлетворително. Защо? — Защото нѣма концентрация при обучението, нѣма свързванье на материяла, нѣма обобщаванье на мислитѣ. Тъй е, изобщо, съ цѣлия учебенъ материялъ. Слѣдователно, липсата на концентрация при обучението е, споредъ менъ, една отъ най-важнитѣ причини за слабия успѣхъ не само по езика, но и по другитѣ учебни прѣдмети.

Подъ концентрическа программа разбираме такова разпрѣдѣлянье на учебния материялъ, щото въ всѣко отдѣление или классъ да се учи всѣки прѣдметъ въ извѣстна закржглена цѣлость. Че нашитѣ училищни программи сж натъкмени концентрически, това всѣки знае; а пъкъ че ние не обръщаме внимание на това, мислж, не ще съмнѣние, защото инъкъ не бихъ могълъ да си обяснѫ, какъ ученици отъ II класъ знаѫтъ почти цѣлия материялъ по грамматика. Право да си кажж, до сега азъ не съмъ прѣподалъ урокъ по български езикъ въ II классъ, безъ да не имъ е билъ извѣстенъ материяла. Тъкмо когато съмъ напрѣгналъ всичкото си методическо искуство и степенитѣ летѫтъ една слѣдъ друга, ето че една ученичка вдига пръстъ, става и като испъне шия, зине, та каже: „Това е едно прилагателно име, прилагателно качествено, родъ м., число ед., падежъ им.“ и пр. и пр. и по този начинъ отъ степени и метода ни поменъ не остава. Всичко знаѫтъ. Да, всичко знаѫтъ, защото знаѫтъ да бърбѫтъ, защото знаѫтъ да зубрѫтъ; а пъкъ че въ края на думата дърво поставяли единъ ъ, че пишѫтъ забилижка, дора, фпътя, фтиди и пр., това малко ни интересува. Ясно е прочее, че ний само трупаме несвързани знания и нищо повече. Да, ние само трупаме несвързани материяли, които често сж съвсѣмъ тъмни и криви, а какво става въ душата на дѣтето, не знаемъ, па и не искаме да знаемъ. Обаче, задачата на училището (освѣнъ, разбира се, възпитателната, за която азъ тукъ нищо не говорѫ) е да дава ясни, пълни и свързани знания; а разхвърлени мисли безъ всѣкаква органическа свръзка помежду имъ. Но постига ли днесь нашето училище това? — Ето въпроса, на който трѣбва да се отговори, за да се убѣдимъ, че нашитѣ ученици сж слаби и то не само по български езикъ, но и по всички други учебни прѣдмети. Несправедливъ е викътъ, че нашитѣ ученици сж слаби само по български езикъ. „Български езикъ е прѣдметъ, на който лесно се вадѫтъ кирливитѣ ризи на пазарь“, каза единъ нашъ писатель прѣди нѣколко години. Фактътъ, че нашитѣ ученици сж слаби по всички прѣдмети, е самъ по себе си твърдѣ печаленъ; но затова пъкъ трѣбва ли да го криемъ? — Не, ние трѣбва да го кажемъ открито, да го изнесемъ прѣдъ обществото, нека всички знаѫтъ, че учебното дѣло у насъ боледува: „изповѣданъ грѣхъ, не е грѣхъ“, казватъ хората. Нека Ви се не вижда чудно самопризнанието, което ще направимъ въ [illegible]учая, защото слабостьта на ученицитѣ еднакво интересува и [illegible]телитѣ, [illegible]телитѣ, и цѣлото общество. Най-послѣ това е

днесь за днесь обща болесть: русси, французи, нѣмци, па даже и англичани признаватъ, че учебното дѣло боледува. Ето защо отъ четиретѣ крайща на свѣта се чува единъ и сѫщъ гласъ: „Реформи, реформи въ училищата!“ Отъ това може да се заключи, че за слабостьта на ученицитѣ има още много други причини, кои повече, кои по-малко важни отъ тия, които азъ накратко посочихъ, обаче кои сѫ тѣ, азъ не знаѣ.

Прочее, една отъ твърдѣ важнитѣ причини за слабостьта на ученицитѣ по български езикъ е общата тѣхна слабость, която пъкъ произхожда отъ изброенитѣ по-горѣ причини.

Остава, уважаеми коллеги, да обърна вниманието Ви върху още едно печално явление изъ нашия училищенъ животъ, — явление, което даже всѣки повърхностенъ наблюдатель би забѣлѣзалъ. Думата ми е за папагализма въ нашитѣ училища. Папагализираньето захваща у насъ още въ отдѣленията, па се продължава и въ классоветѣ, дѣто има още по-добра почва за развитието му. Нѣкои мислѣтъ, че днесь въ отдѣленията нѣма папагализъмъ, защото се прѣдавало и изпитвало на въпроси; а не виждатъ, че самитѣ отговори на ученицитѣ, които почти винаги се намиратъ въ дългитѣ въпроси на учителя, сѫ сѫщинско папагализиранье. Оставете ученицитѣ самостоятелно да Ви обяснѣтъ нѣщо и Вий ще се убѣдите, че дѣйствително тѣ само папагализиратъ, защото на сто едва ли ще се намѣрѣтъ десеть ученика, които да Ви отговорѣтъ свѣстно. Ала най-добрѣ папагализираньето се чувствува при писменитѣ работи. И, наистина, като задавамъ писмени работи по български езикъ, ималъ съмъ възможность да се увѣрѣ, че повечето отъ нашитѣ ученици сѫ бръщолевци и че всички бръщолевци сѫ слаби по български езикъ. „Защо?“ ще кажете Вие. — Затуй, защото нѣматъ основни знания. Повърхнитѣ знания винаги водѣтъ къмъ криви, сплетени, неясни мисли; а пъкъ кривитѣ мисли водѣтъ и къмъ криви заключения. Относително този въпросъ нѣма кому да се сърдимъ: виновни сме самитѣ ние — учителитѣ, защото често се задоволяваме съ повърхнитѣ, неясни и несигурни отговори на ученицитѣ си и по този начинъ сами създаваме леки ученици — бръщолевци, — ученици, които не държѣтъ смѣтка за това, което говорѣтъ, защото знаѣтъ, че тѣхния „добъръ“ учитель е доволенъ и отъ малкото.

Азъ бихъ желалъ числото на такива „добри“ учители да бѫдеше по-малко, но кой знае!

Уважаеми коллеги, отъ изложението, което направихъ на причинитѣ за слабия успѣхъ по български езикъ, вие виждате, че сѫщитѣ тѣзи причини азъ ги считамъ като такива и за неуспѣха по другитѣ учебни прѣдмети. [illegible] свързахъ, тъй да кажа, неуспѣха по бъ[illegible]зикъ [illegible]по другитѣ прѣдмети или, съ други думи[illegible]то ра[illegible]ученика. До това заключение, мисля[illegible] и вс[illegible]г. г. учители, които се интересуватъ [illegible]въпрос[illegible]ждавать ученицитѣ си. И, дѣйствително [illegible]дате [illegible]на сла-

битѣ и силни ученици, вий скоро ще се убѣдите, че слабитѣ по другитѣ прѣдмети ученици почти винаги сѫ слаби по български езикъ и обратно.

За да потвърдѭ това мое мнѣние, което вѣрвамъ, че се сподѣля и отъ мнозина други г. г. учители, бихъ могълъ да Ви наведѭ още много факти; но, за да ви не отегчѭ, азъ ще се задоволѭ съ това, което краткото врѣме ми позволи да направѭ. Съ тѣзи, обаче, нѣколко думи по този толкозъ важенъ въпросъ азъ съмъ далечъ отъ мисъльта да вѣрвамъ, че съмъ можалъ да Ви дамъ пълна картина за слабата страна на обучението по езика въ нашето училище. Но, при все това, ще бѫдѭ крайно доволенъ, ако съмъ могълъ да засѣгнѭ поне най-важното по третирания отъ менъ въпросъ; да посочѭ, гдѣ е болката, а лѣка сами търсете. Считамъ за нужно да обърнѭ вниманието ви и върху това, че днешното наше обучение е децентрализирано. Главата на нашия ученикъ днесь може да се уприличи на единъ хамбаръ съ много прѣградия, въ които се сипватъ различни храни; обаче, ако тѣзи прѣградия прѣдставяватъ извѣстно удобство за запазванье по отдѣлно разнитѣ видове храни, *съвсѣмъ не могѫтъ да бѫдѫтъ удобни изкуственно приготвенитѣ прѣградия въ мозъка на човѣка. Въ мозъка на човѣка нѣма прѣградия, затова днешното обучение, което се мѫчи да ги създаде, е противоестествено. Да говорѭ ли, най-послѣ и за отнетата ни свобода при обучението и възпитанието? Ний днесь, г-да, сме длъжни да мислимъ и чувствуваме тъй, както е мислилъ или чувствувалъ Басаричекъ или пъкъ еди кой си ревизоръ; съ една дума, днесь ний — учителитѣ—просвѣтителитѣ народни, сме роби на другитѣ: ний нѣмаме самостоятелность при обучението. Дѣйствително, кой би отказалъ, че ние не сме просто едни автомати въ училището? Намъ всичко ни прѣдписватъ, всичко по заповѣдь вършимъ, всичко ни налагатъ; като-че-ли ний нѣмаме желание, нѣмаме воля; като че ли ний — учителитѣ — не милѣемъ за успѣха, напрѣдъка човѣшки. Прѣдписанията, обаче, могѫтъ да си иматъ всѣкѫдѣ другѫдѣ мѣстото, но не и въ училището, а още по-малко при прѣподаваньето. Нека, прочее, ни се даде свобода на дѣйствие, ако не искатъ да бѫдемъ просто едни автомати въ училището, а възпитатели, нека и ний самитѣ въ интереса на дѣлото се погрижимъ да се освободимъ отъ извѣстни ограничения, както е, напримѣръ, съ прѣсловутитѣ степени, които и съ мѣсто и безъ мѣсто се мѫчимъ да приспособяваме при всѣки урокъ.

Освѣнъ това ний — учителитѣ, трѣбва да се откажемъ отъ желанието да печелимъ евтина слава чрѣзъ високи бѣлѣжки, защото съ такива постѫпки ний вършимъ прѣстѫпление спрѣмо самия ученикъ, спрѣмо обществото, па и спрѣмо отечеството. Нека не забравяме, че фалшивитѣ дѣла докарватъ фалшива слава, слава, която рухва тъй скоро, както и скоро е създадена. Та като си поставимъ за начало да бѫдемъ винаги строги, но справедливи при оцѣнкитѣ си, и като избѣгваме всичко онова, което по единъ или друг[illegible]чинъ виждаме, че прѣчи за добрия успѣхъ на нашитѣ

ученици; ще можемъ тогазъ, вѣрвамъ, отчасти поне, да пост
това, за което всички ратуваме: отъ една страна самитѣ н
придобиемъ истинска, а не фалшива слава; а отъ друга
създадемъ такъвъ контингентъ отъ ученици, които, когато
нжтъ училището, ще бжджтъ напълно подготвени за жите
борби; ще създадемъ ученици, които ще правжтъ честь на
дението, дѣто сж се възпитавали и обучавали; ще съз
граждани и гражданки, които не ще се люшкатъ отъ бр
брѣгъ въ житейското море, както се люшка корабъ безъ к
и по този начинъ не би ставали причина самитѣ ний — учи
— да се питатъ мнозина: „има ли у насъ интеллигенция

Тамъ, тамъ!..

Отъ **Гр. Лютаковъ.**

Наоколъ тъмно и небето мрачно,
Земята — гробъ.
Едно сърдце копнѣй и се вълнува,
Една душа лети
Къмъ нови небеса —
Доволно, ахъ, все тоя небосводъ,
Подъ друго небо ний да отлетиме,
Да заживѣемъ тамо новъ животъ,
Що виждаме въ мечтитѣ си любими.
Дотегнаха ни тия небеса,
Отъ памтивѣка все едни и сжщи...
Тамъ, тамъ! Ще станжтъ чудеса
И слабитѣ ще бжджтъ тамъ могжщи!
Тамъ вѣченъ миръ и щастье ще владѣй
Сърдце — сърдца ще радва и милува —
Подъ ново небо, ново слънце грѣй:
Да полетимъ — тамъ щастие царува!
Земята — гробъ, небото мрачно,
Една душа лети
Къмъ нови небеса...

КРИТИКА

Демократически прѣгледъ. Излиза два пѫти въ мѣсеца, подъ редакцията на Т. Г. Влайковъ, Илия Георговъ и А. Страшимировъ. Годишенъ абонаментъ 10 лева. София.

Още прѣзъ първия слѣдъ-стамболовски кабинетъ, съставенъ, както се знае, отъ покойния К. Стоиловъ, и подъ влияние на не-малкото негови „стамболовщини“, въ страната захвана да се формира едно по-рѣшително опозиционно течение, насочено не толкова противъ едни или други лични грѣшки и прѣстѫпления на стоящитѣ въ тая минута на чело на управлението, а противъ самата система: личния режимъ и безотговорностьта въ управлението. Политическиятъ центъръ на това движение бѣше в. „Знаме“, инспирирано отъ възродения за новъ политически животъ старъ дѣятель П. Каравеловъ. Но душата на това течение не бѣше никой другъ, а авторътъ на „Бай Ганя“, — най-чувствителния и най-заразителенъ (както би рѣкълъ Гюйо) писатель. Неговитѣ фейлетони, въ които стоѫтъ увѣковѣчени и сѣкашъ спиртосани на вѣчни врѣмена най-голѣмитѣ — лични и безлични — позори на епохата, замѣняваха програмата на „партията“. А за фазата, въ която се е намирало движението, това не е малко характерно. Дълго врѣме слѣдъ Алековата смъртъ само неговия духъ, само неговия споменъ оставаше главенъ обединитель на пъстритѣ елементи, що бѣха се стекли подъ това своеобразно политическо „вѣрую“. Но настѫпи най-сетнѣ трѣската за организиранье на партиитѣ, облада тя и демократическата партия, — разклони се и тя, по подражание на либералнитѣ дружинки, по села и градища, създаде „бюра“ и събра дѣ по-малка дѣ по-голѣма армия за произвежданье избори. Въ името на смѫтни „демократически“ идеи или чувства, подъ които всѣки си разбираше каквото си желаеше, партията сполучи дори, прѣзъ изборитѣ въ началото на 1901-та година, да доведе въ Народното Събрание двадесетина свои прѣдставители, а подъ натиска на парламентарната констеллация се видѣ принудена дори да извърши тая безразсѫдна и въ всѣки случай прибързана постѫпка — да поеме управлението на страната, прѣди да бѣ си уяснила най-елементарнитѣ въпроси на практическата политика. Собственно това не се счита у насъ за грѣхъ на една политическа партия, тъй като всички партии безъ изключение сѫ постѫпвали по сѫщия начинъ. Или не: — нѣкои партии практикуваха и другъ единъ методъ, но, както днеска [illegible] всички знаѫтъ, тоя методъ само нагледъ, само отвънъ е [illegible]тивоположенъ на [illegible]кратическия. Именно, двама трима отъ

отъ щаба на партията прѣписваха най-съблазнителнитѣ политически афоризми отъ разни программи, свикваха едно послушно стадо да парадира и да демонстрира въ столицата и му прочитаха тия хубави афоризми, за да ги приеме съ акламация и да се разотиде съ още по-укрѣпналото убѣждение, че освѣнъ „нашата партия“ нѣма втора способна да спаси България въ тия „критически врѣмена“. Но въ демократическата партия бѣ се случила една съвсѣмъ непрѣдвидена случка: докато всички други партии оставаха, за благото на партията — и на народа, разумѣва се — съгласни съ всички кривулици, въ които тѣхния богопомазанъ шефъ заблагоразсждѣше да поведе държавния корабъ; докато тамъ всѣко акробатство се провъзгласяваше за велика държавническа мждрость, въ демократическата партия се бѣха загнѣздили — съвсѣмъ контрабанда — нѣколцина непоправими идеалисти, нѣколцина недозрѣли политици съ „кокоши глави и сърдца“, — които при първия случай измѣниха на основното правило на всѣко властвуванье: да оставятъ на страна завѣтнитѣ убѣждения, въ името на които сж се борили, и да се „сплотятъ“ около своя шефъ, за да се „спаси България“. На тая малка случайность ний дължимъ това отрадно и единствено въ историята на нашия храни-боже парламентъ явление: шефътъ, напуснатъ отъ своята група, да прокара всичкитѣ свои антидемократически мѣроприятия при жестоко противодѣйствие отъ страха на ония, на чиито плещи бѣ се издигналъ, — съ помощьта и при трогателното участие на мракобѣснитѣ партии, отъ които го дѣлѣше десетгодишна кървава борба... Най-възвишающиятъ моментъ на тая неравна борба бѣше тоя, когато шѣпата млади демократи съ своя най-рѣшителенъ отпоръ и съ своя вотъ опропастиха най-важното и най-непростимо дѣло на своя шефъ: — заемътъ и монополътъ на тютюна. И то при пълно съзнание, че това ще поведе подирѣ си падането на кабинета и замѣстването му съ другъ значително, по-лошъ. Разумѣва се, никоя отъ парламентарнитѣ групи (— които викаха противъ заема и монопола само защото не бѣха тѣхно дѣло, а не защото бѣха по-лоши отъ тѣхнитѣ фатални финансови операции) — и никоя отъ партиитѣ не видѣ въ тоя актъ една доблесть и послѣдователность, достойни за подражание, а само доказателство, колко билъ лошъ заемътъ. Онова, което единъ индивидуумъ или една група не притежаватъ, не можемъ да искаме и да го разберѫтъ, нито [illegible]ѣнятъ правилно. За насъ тоя фактъ отъ ясно по-ясно гов[illegible] сж били незрѣли за българска политика тия непоправим[illegible]и, т. [illegible] сж тѫпи още нравственно и умствено нап[illegible]чес[illegible].

Подиръ достопамети[illegible]ени о[illegible]ний [illegible]
ляньето на млади и стари[illegible] бѣ[illegible]
и за далекогледия бѣха [illegible]
се прѣслѣдваше невъзмо[illegible]
тици, за които е важно[illegible]
неблагоразумни теорети[illegible]
какви принципи ще ре[illegible]
познава правата линия [illegible]

лежеха на пѫтя. Ѣдвамъ прѣзъ юлий тая год. „Народенъ Листъ“ донесе програмнитѣ искания на своята група и съобщи, че всѣкакви „прѣговори“ за споразумѣванье сѫ прѣкъснати. Ний четохме тоя параграфиранъ манифестъ срѣдъ родопскитѣ усои и трѣбва да изповѣдаме, че отъ него ни лъхна сѫщата свѣжесть и сѫщата жизнерадость, която вѣеше отъ тоя близъкъ, но далеченъ Пиринъ и отъ тия дивни Юндолски поляни. И не можеше да бѫде другояче: тоя манифестъ може да не е дѣло на Найча, но той е отъ неговия духъ, отъ духътъ на втория великъ заразитель, самъ заразенъ отъ душевния огънь на Алека. Не е мѣсто тука да разправяме съдържанието на манифеста, колкото и охотно да би направили това. Не можемъ, обаче, да прѣмълчимъ, че той остана почти неотбѣлѣзанъ, — нѣмцитѣ казватъ todtgeschwiegen, дума, съставена отъ „мъртвъ“ и отъ „замълчанъ“. Впрочемъ, въ лѣтнитѣ горещини това не е голѣмъ грѣхъ и можемъ да го простимъ великодушно. Но по сѫщия начинъ изглежда че ще бѫде посрѣщнатъ и печатния органъ на младо-демократическата група: поне само нѣкои затънтени провинциялни вѣстничета се отзоваха съчувственно, а другитѣ нѣмѣятъ. Не му пожелаха нито „дълъгъ животъ“, както правятъ отъ чувство на коллегиялность спрѣмо всѣки ефемеренъ партиенъ дрипелъ. —

„Демократически прѣгледъ“ не се явява като органъ на партия, поне той самъ не се титулира като такъвъ. И отъ излѣзлитѣ вече два броя може да се заключи, че за сега групата не прѣслѣдва нищо друго, освѣнъ: да създаде едно широко демократическо течение въ страната, да привлече подъ своето знаме и да вдъхнови за нова дѣятелность между тъмната масса, главно, нашето народно учителство, като най-напрѣдничаво, най-възприимчиво и въ практическо отношение най-подходящо за всѣка пропаганда на нови идеи. На тая задача специялно е посвѣтена бѣлѣжката въ края на брой 2 (стр. 39), въ която се реферира единъ рефератъ на в. „Изгрѣвъ“ за окр. учит. конференция въ Кюстендилъ и разискванията тамъ въпросъ: „Учителътъ и икономическото подиганье на населението“. Тая бѣлѣжка образува едно органическо цѣло съ първата статия на сѫщия брой („Съ какво да помогнемъ на земледѣлцитѣ“, отъ Ив. Г. Мициевъ), както и съ ония размишления, които четемъ непосрѣдственно прѣдъ тая бѣлѣжка, по поводъ на статията на Х. Николовъ: „Политическитѣ ни успѣхи и работническото движение“ (Ново Време, кн. 5 и 6 за 902 год.). Авторътъ, скритъ безъ нужда задъ сантименталния псевдонимъ Здравко, констатира въ реф. си за ст. на Х. Николовъ, че и [illegible] демократитѣ отъ най-чиста проба не могатъ вече да не [illegible]знаятъ, че спрѣмо селската масса, най-многочислената класса [illegible]ъ—и за дълго врѣме — тѣ се намиратъ въ крайно фалшиво [illegible]ожение и трѣбва [illegible] да сгърнатъ рѫцѣ или да помагатъ за [illegible]гаризираньо [illegible]ледѣлцитѣ. Не единъ пѫть благомислящи [illegible]нери сѫ [illegible] въ подобно положение спрѣмо истинскитѣ [illegible] на сѫщо[illegible]ние, благото на което въ сѫщность обра[illegible]ническия [illegible]улъ на тѣхната дѣятелность. Но траги-

зъмътъ въ положението на нашитѣ марксисти е особенно фаталенъ, — не зарадъ чувствата на десетината ржководящи опърничави теоретици, но зарадъ оная армия отъ енергични и безкористни работници между массата, които въ своя жадъ за единъ идеалъ и за една по-висша цѣль въ живота се нахвърлиха на първия зовъ за такъвъ идеалъ. Хвала и честь и на тия, що изрѣкоха тоя зовъ и на ония, що го послѣдваха. Нека историята ги съди за тѣхнитѣ тежки грѣхове спрѣмо несравненно по-цѣннитѣ и по-належащи нужди на врѣмето: нека тя имъ каже, че тѣ сж косвенитѣ виновници на тържеството на гешефта и на скудоумието въ българската държава за послѣднитѣ десеть години: защото тѣ, въ своята слѣпота за нуждитѣ на живота, отвлѣкоха по-добрата часть отъ нашата интелигенция отъ тоя животъ и я тласнаха въ една донкихотска борба съ вѣтърни мелници, въ едно врѣме, когато живитѣ пъшкаха подъ воденичнитѣ камъни на държавната воденица. Нека историята имъ каже това. — ний не се считаме въ право да имъ го кажемъ тукъ, и то не отъ нѣкакво чувство на виновность, че сами не сме извършили онова, което искаме отъ тѣхъ. Ний не чувствуваме никаква подобна вина, пъкъ и мислимъ, че никой не може съ право да иска отъ нѣкого каквото не е въ неговата натура, — макаръ и да се е заблуждавалъ самъ той да мисли понѣкога противното. Прочее, не отъ лична причина нѣма отъ свое име да имъ кажемъ тия думи, а отъ съзнание, че теоретическитѣ заблуждения сж исторически необходимости въ развитието на живота и че тѣ, покрай врѣдата, принасятъ и грамадни ползи, които съврѣменникътъ не всѣкога може да обгърне съ своя погледъ. Ний и не сме способни за заслѣпеностьта и фанатизъма на ония, за които говоримъ, а отдаването справедливость цѣнимъ по-високо отъ всичко на свѣта . . .

Прочее, хвала и честь и на зовящитѣ и на послушалитѣ тоя зовъ за една, макаръ и енигматична борба. Нищо въ живота не се губи безслѣдно, а онова, което е било, не е могло да не бѫде, инакъ не би и било. Безусловно врѣдна за живота е само апатията, а антисоциално е само . . . да си изпрозявашъ живота. Но борбата — не, защото тя е животътъ. Но сега има зовъ за нова борба и за нова дѣятелность, която нѣма за цѣль реализиранье на омиляли теоретически идеи, а икономическото повдиганье на $^{9}/_{10}$, — не, на $^{99}/_{100}$ отъ населението на страната и, слѣдователно, спасяванье на държавния организъмъ въ неговата цѣлость отъ едно сигурно опропастяванье. Признаваме, тая цѣль не е тъй широка, както социялистическия идеалъ, и за нея не могжтъ се изказа толкова хубави и звучни фрази. Но нима за да работишъ за единъ близъкъ и постижимъ идеалъ трѣбва непрѣменно да ритнешъ съ кракъ далечния, послѣдния идеалъ? Който обича, който има нужда отъ безконечна перспектива, нека [illegible] если тая [illegible] като едно отъ нищожнитѣ срѣдства за [illegible] деалъ. О[illegible] нѣма да бѫде ни по-топло, ни по[illegible] Четиѣ: [illegible], както всичкитѣ, си има своето оп[illegible]: послѣ[illegible]ториумъ за желателность или нежел[illegible]а едно[illegible]

състояние не може да бъде една догма — на Маркса или на Канта, безразлично — а предполаганото количество щастие или, ако щете, предполаганият минимумъ нещастие. Марксистите обичатъ да се противопоставятъ на идеолозитѣ, а не виждатъ, че тѣхната идеология отива до тамъ, че съ готови спокойно да гледатъ опропастяванъето на милиони, макаръ че могатъ да имъ помогнатъ, — само за угода на единъ принципъ, считанъ нѣкога за неумолимъ „природенъ“ законъ, а сега на пжти да се превърне въ една обикновена, прибързана и неоснователна генерализация!

Но тия нѣща намъ собственно не ни влизатъ въ работа тукъ; ний искаме тукъ главно да подкрѣпимъ поне на книга новия зовъ за нова борба (защото въ живота, уви, нѣма да бъдемъ способни нищо да сторимъ за него!), — макаръ краснорѣчието на искренните думи, съ които свършва Здравко своитѣ бѣлѣжки, да не се нуждае отъ нашата помощь, за да намѣри пжтя до сърдцата и умоветѣ. Четете: „Колко млади, пълни съ енергия и кипящи отъ жажда за работа сили, благодарение на това тѣсно социялистическо гледище, благодарение на категоричнитѣ заявления на такива послѣдователни марксисти като г. Х. Н., съ осждени да стоятъ почти съ сгърнати ржцѣ, да тъпчатъ все на едно мѣсто и да не виждатъ онова, което животътъ около тѣхъ имъ говори и иска!“ А въ края на другата бѣлѣжка (стр. 20), като констатира въ каква мъгла съ се движили разисквачитѣ въ окр. учит. конференция, авторътъ съ горчива ирония съжалява, че „Ржководство за земледѣлчески сдружавания“ отъ френския учил. инспекторъ В. Кайясъ не било издадено отъ „извѣстната варненска книжарска фирма“ (главно за литературни вехтории, за научни блѣдословия и лекомислени агитационни книжлета — би прибавили ний съ позволението на читателя). „А каква голѣма поука биха могли да извлѣкатъ учителитѣ отъ това ржководство! Тѣ биха видѣли отъ предговора на автора, колко е голѣмо значението на земледѣлческитѣ сдружавания за подиганье западналото дребно земледѣлие; тѣ биха видѣли, колко нѣщо съ направили френскитѣ учители чрезъ тѣзи сдружавания за икономическото повдиганье на френскитѣ селяни, които се намиратъ почти въ еднакви условия съ нашитѣ“.

* * *

Съ своето отдѣлянье отъ старитѣ демократи (които може да съ много добри хора, но демократизма на които не отива подалечъ отъ волята на богопомазания тѣхенъ шефъ) младодемократитѣ принасятъ на несоциялистическата половина на българскитѣ граждани една неоцѣнима услуга. Нашитѣ стари „буржуазни“ партии, въпрѣки всичкитѣ нови етикети, които си налепиха презъ послѣднитѣ 3—4 години (ренегатитѣ се назоваха „прогрессисти“, обожателитѣ на деспотията — „либерали“, най-отчаянитѣ мракобѣснищи и поругатели съ човѣшкитѣ и политически права — „народно-либерали“, най-изкуснитѣ политически акробати и лицемѣри — „народни“ людье и пр. и пр.), си останаха непоправими влъхви и никой съ по-тънко морално чувство и съ себеуважение не би могълъ

да се приближи до тѣхъ, безъ да се почувствува по-вече или по-малко унизенъ въ своитѣ собствени очи. Нѣма защо да скриваме, че говоримъ това по собственъ опитъ, но не се съмняваме, че хиляди български граждани сж прѣживѣли чувствата, които ни диктуватъ тия горчиви думи. Далечъ сме отъ мисъльта, че нашитѣ политически партии състоятъ само отъ безчестници. Такава чудовищна идея може да влѣзе въ главата само на най-послѣднитѣ издънки на нѣкои отъ тѣхъ — по отношение къмъ другитѣ партии. Ний уважаваме високо честностьта (не политическата, — ней и тѣ не умѣха да запазятъ) на старитѣ демократи, уважаваме и по една дузина ржководящи хора въ другитѣ партии, но това не ни прѣчи да утвърдимъ съ положителность, че болшинството отъ щаба и отъ „редницитѣ“ на тия партии е най-долнопробна пасмина. Законность, правда, честность сж били за тѣхъ, сж и днесъ празди думи, които не влияятъ нито върху рѣшенията на партията, нито върху дѣятелностьта на индивидуума. Благото — и единството! — на партията, маскирано съ „спасение на държавата“ е ако не единскиятъ, то най-силниятъ имъ практически двигатель. Не че тѣ не се подѣлиха и не се разнебитиха. И какъ още! — но слѣдъ като спомогнаха или ржкоплѣскаха на всички злодѣяния на другаритѣ си. Младитѣ демократи имаха щастието или умѣнието да излѣзатъ чисти отъ първия съблазънь, който имъ се прѣдстави. Дано това се отрази благотворно върху сждбата на онова движение, онния държавнически и стопански идеи, които сж писали на свѣтлото си знаме. Това нѣма да бжде тѣхно лично тържество, и никой отъ „истинскитѣ“ демократи между тѣхъ,—най-малко Найчо и Влайкова — нѣма да идентифицира тия идеи съ своята личность, или ще носчиво да приписва тѣхното тържество на своитѣ скромни сили.

Post-scriptum.

1. Въ книжка I, год. III. на Общо Дѣло туку що прочетохме едно оракулско прорицание за сждбата на „младо-демократизма“ и на негова органъ. Каква разлика между трѣзвото и обйективно отнасянье на Дем. Пр. къмъ социализма — и това страстно и лично оракулство. Види се, г. Я. С. по отношение къмъ „Дем. Пр.“ ще се придържа о сждата тактика, която неговитѣ другари практикуватъ спрямо него: вмѣсто да освѣтлява, ще прави мъгла. Хитри практици щѣли да взематъ идентѣ имъ! Толкозъ по-добрѣ.

2. В. „Прѣпорецъ“ отъ 30-и окт., въ подлистника, гади Т. Влайкова, че не му било работа да бистри политика; той да си гледалъ палитрата. Въ принципъ не може да се възрази нищо противъ изгонванье поетитѣ изъ политиката. Но за Влайкова фейлетонистътъ да прощава. Ний се наемаме да д[illegible] противното.

3. За избѣгванье доразумѣния, читате[illegible] прѣдъ видъ, че групата, на която принад[illegible] чужда, както всички политически и непол[illegible] римъ отъ свое име и за свое смѣтка.

П. К. Яворовъ. Стихотворения. Издание на Стефанъ Георгиевъ. Варна. 1901 г. Стр. 84. Цѣна 1 левъ.

Дохожда часъ, урѣченъ за човѣка,
Послѣденъ часъ — и, като свѣщь, полека
Топи се клетъ, догарятъ сетни сили.
Прѣдъ зиналъ гробъ, настръхналъ той застава
И страшенъ гласъ, съдейски гласъ, тогава
Обажда се: „Ти взе . . , но заплати ли?"
— — — — — — — — — — —
И горко е тогава оному,
Надъ себе си присѫда който чува:
„На чуждий пиръ, излишний, се намѣри"
Прѣстѫпникъ сѫщъ, изправенъ подъ бѣсило,
Проклина той въ живота драго-мило,
А прѣдъ смъртьта блѣднѣе и трепери.

Нѣщо прѣди година единъ малко извѣстенъ поетъ, помѣстилъ до тогава двадесетина „нѣщица" въ едно трето или петостепенно наше литературно списание, бѣ помислилъ, че е дошълъ часътъ да събере наедно всичкитѣ творения на своята муза-скѫперница и да ги прѣдстави въ видъ на книга прѣдъ „жадния" за поезия и емоции български четецъ. Така, когато „синътъ на долинитѣ" потегли за дълъгъ пѫть — а попрището на поета е най-дългиятъ пѫть — той чувствува неодолима потрѣбность, при първата усѣтена умора, да се озърне давиди изминатия пѫть. И като взима своитѣ пъхтящи гржди за признакъ на вече извършенъ великъ подвигъ, той сѣща, какъ тръпки отъ умиление полазватъ по неговитѣ морни стави и какъ тия стави се свиватъ неволно за сладка отмора. Но на нашия поетъ се случи едно странно нѣщо: омайни пѣсно-пѣния се донесоха до негова слухъ, и склони глава унесенъ той и . . . заспа. Тамъ спи и до день днешенъ и слуша прѣзъ сънь омайнитѣ пѣсно-пѣния. Далечъ въ сини шемедни висини се губи желаниятъ връхъ, но схванати стави не се помръдватъ и обезкриленъ перперка всуе духътъ въ долни низини, безсиленъ да облети висинитѣ . . .

Смисълътъ на тая проста Лафонтеновска басня е, вѣрваме, по-вече отъ ясенъ за читателя и ний можемъ безъ бавенье да отминемъ нататъкъ. Ний сме далечъ отъ мисъльта да винимъ именно критиката зарадъ получения слѣдъ нея (а не и непрѣменно отъ нея) ефектъ. Тежко на поета, когото една капризна и зловолна критика би могла да отклони отъ начертанъ пѫть; но дважъ потежко на онзи поетъ, който би билъ способенъ да отпочива цѣлъ животъ на лавритѣ, които една благодушна критика му поднася. И единътъ и другиятъ не сѫ и достойни за по-завидна участь. Нѣщо по-вече. Съчувствието, съ което се посрѣщнаха „Стихотворенията" на младия поетъ, бѣше за насъ съвършенно понятно, макаръ сами ний да не го сподѣляхме ни въ тая степень, ни въ [illegible] форма. То бѣше въ нашитѣ очи явление естественно: слѣдъ [illegible]дишно стихотворствуванье — съ поезия и безъ поезия — [illegible]ободна България, явилъ се бѣ единъ пѣвецъ на ралото, [illegible]явия потъ, на безмилостната градушка — черна хала и

на цѣлия сонмъ мжки и грижи на селяка, на трудящия се и на плачущия, отъ никого нечутъ и невиденъ синъ-мжченикъ на майка земя. Нито крайно „изкуствената", искаме да кажемъ, доведена до съвършенството на една декадентска литература форма, нито измжчения за индивидуаленъ изразъ стихъ — нищо сжкашъ не бѣ отнело на чувствата на поета оная искреность, прѣзъ която слушашъ още въздишкитѣ и болкитѣ, въ които е заченато всѣко слово, всѣко чувство. А и дъхътъ на народната поезия така сгжстенъ лъхнѣше отъ тия стихове, въпрѣки безкрайното формално различие, което ги дѣлѣше отъ нея. Можеше ли една критика като нашата, критика „кжса", непохабена отъ никакви принципни капризи за „безтѣлесно" и „абсолютно" изкуство, непокварена отъ никакви декадентски въжделения за „чисто" творчество, — можеше ли такава критика да не посрѣщне съ радость книжлето. — вече отъ угризение, че двѣ три години е слѣпѣяла и нѣмѣяла прѣдъ тия сжщитѣ красоти!? Но фалшивитѣ тонове („Забравенъ") никой не видѣ и не чу, както никой не съзрѣ тѣснотата на хоризонта на поета, — както никой не продума за цѣлата оная вселенна отъ чувства и идеи, които липсуваха въ тоя мъничъкъ миръ!...

И поетътъ харно се отплати: той млъкна. Може ли нѣкой да го вини за това? Има ли който и да билъ правото да диктува комуто и да било, какъ да изживѣе или какъ да изпрозява тоя сладъкъ животъ? Никой! Но и да би ималъ, ний — всички ний, за които животътъ заслужва да се живѣе, само защото е поволно понесенъ за една нова Голгота кръсть — би запратили поврага и него и правото му. Нѣма право по-свещено отъ това, да изживѣешъ по своему тая капчица животъ, която ти се е паднала въ дѣлъ отъ единъ необятенъ вихренъ жизнепроцессъ на миробитието. Но —

Дохожда часъ, урѣченъ за човѣка
— — — — — — — —
И страшенъ гласъ, сждейски гласъ, тогава
Обажда се: „Ти взе... но заплати ли?"

В. Миролюбовъ.

Хр. П. Гюлмезовъ. Басни. София. Печатница „Св. София". Стр. 110. Цѣна 80 ст.

Нека читательтъ не го счете за профанация, ако [illegible]одирѣ горнитѣ бѣлѣжки за автора на „Градушка" го караме да [illegible]эте и за нѣкакви си басни, които нѣматъ нищо общо нито съ поезия, нито съ творчество. Нѣмаше и да сторимъ това, ако авторътъ съ трогателна наивность не ни разправяше житието-битието на баснята, „за подобающата ѝ височина" (висота, г. Г.!), за влиянието на ла Фонтена и Крилова върху него и, най-сетнѣ, за снисходителния и насърдчителенъ приятель, който го накаралъ да се „заеме по-сериозно съ тоя увлѣкателенъ родъ на литературата". Ний четохме нѣкоя и друга отъ тия притчи и понеже авторътъ ни увѣрява, че „мнѣнията на нашитѣ книжовници" щѣли „да му

бждятъ цѣнни“ и да „легнятъ въ основата на бждящитѣ му литерат. трудове“, то ний се счетохме длъжни да му кажемъ, че неговитѣ басни нѣматъ нищо общо съ худож. литература, а друга литература не могятъ и да бждятъ. Второто, което можемъ съ положителность да утвърдимъ, е, — че въобще поезията е за автора книга запечатана съ деветъ печата и че нему му липсува шестото — или седмото — чувство, съ което Господъ по висше усмотрѣние дарява свои достойни и недостойни любимци. Че имало списания, литературното разбиранье на които стои толкова низко, че да признаятъ тия словесни гимнастики за литературенъ родъ, това е малко вѣроятно: трѣбва да е станало нѣкое недоразумѣние. Колкото за приятеля, — той ако е литераторъ, трѣбва да е контрабандистъ, а ако не е, тогава е кривъ онзи, който е искалъ отъ симидчия съвѣти, какъ се пишятъ картини (У Крилова има една такава басня, какъ така авторътъ да не проумѣе морала ѝ!).

В. М.

НОВИ КНИГИ.

Х. Лагарделъ. Пролетариятъ и армия. „Научни издания“ № 30. Прѣв. отъ руски Г. Б. Стр. 58. Цѣна 40 ст. 1093 г. Варна.

Професоръ Исаевъ. Личность и срѣда. Прѣв отъ руския оргиналъ Г. Б. „Научни издания“ № 29. Стр. 123. Цѣна 90 ст. Варна 1093 г.

Свѣтозаръ Марковичъ Наука и религия. Прѣв. отъ сръбския оригиналъ Г. Б. „Научни издания“ № 27. Стр. 96. Цѣна 65 ст. Варна 1093 год.

Х. Лагарделъ и Парвусъ. Противъ „широкмя“ социализъмъ. Прѣв. Г. Б. „Научни издания“ № 28. Стр. 144. Цѣна 1 л. Варна, 1903 г.

Ст. Михаиловски, прѣдседатель на В. М. О. Комитетъ. Пробуда и възходъ. Стр. 15 Цѣна 20 ст. София 1092 год.

Ер. Навилъ. Пропорционалното прѣдставителство. Прѣв. отъ фр[illegible]нски Ив. К. К-овъ. Стр. 40 Цѣна 20 ст. Казанлжкъ 1093 г.

. П. Гюлмезовъ. Басни. Стр. 105 цѣна 60 ст. София 1902 година.

Извѣстія С.-Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго общества. № 1. Октябрь, 1902 г.

П. Аржириадесъ и П. Лагардъ. Разрѣшението на източния въпросъ. — Балканската конфедерация и пр. и Македония. Прѣв. отъ френски. Стр. 35. Цѣна 60 ст. Габрово 1902 г.

Календарче за учебната 1902 и 1903 год. „Учен. другарь“. Год. I. 106. Цѣна 60 ст. Видинъ 1902 г.

Д-ръ Б. Шапиро. Хигиена на храненето. Що може да яде и да пие здравиятъ и болниятъ човѣкъ. Общедостжпна меди-

цинско-хигиеническа библиотека № 2. Прѣводъ отъ руски. на сп. „Здравие“. Стр. 96. Цѣна 1 л. Видинъ 1902 г.

Enrico Ferri. Убиеца въ безумие. Психологически Прѣв. Г. Ив. Капчевъ. Стр. 96. Цѣна 1·20 ст. София, 19(

Д. Благоевъ. Икономическото развитие на Бъ Индустрия или земледѣлие? Стр. 308. Цѣна 2·50. Варна.

Г. Плехановъ. Социялизмътъ наука ли е? Пр руския оригиналъ Г. В. „Научни издания“ № 32. Стр. 13(1 л. Варна, 1903 г.

Г. Палашевъ. Първоначално обучение по рису Ржководство за учители въ основни и трикласни училища. С Цѣна 2·50. Бѣла Слатина 1902 г.

Д. х. Димовъ. Политиката и тактиката на Бълг Съюзъ. Рефератъ четенъ въ VIII ред. учит. конгрессъ. (Цѣна 50 ст. Кюстендилъ 1902 г.

М. Герасковъ. Значението на народното образов обществено благосъстояние Стр. 112. Цѣна 80 ст. София

Н. А. Лухманова. Причината на вѣчната распр мжжа и жената. Прѣв. отъ русски М. К-ва. Варна. П К. Николовъ. Ц. 50 ст.

ИЗЛѢЗЕ ОТЪ ПЕЧАТЪ:

МОЗЪКЪ И ДУША

Критика на материялизма и очеркъ на съврѣменнитѣ учения за

отъ

Г. Челпановъ

Прѣводъ отъ русски

Подъ редакцията и съ прѣдговоръ

отъ

Д-ръ К. Кръстевъ

Издание на Св. Синодъ на Българската Църква.

Стр. XIV+384, около 24 печ. к. голѣма 8-на.

Цѣна 1 л. 50 ст.

Поржчкитѣ изъ провинцията могжтъ да се адрессира редакц. на „Мисъль“.

За абониранье на XII год. на Мисъль е достатъчн внесжтъ на име на редакцията 7 л. 50 ст. въ пощ. зап. напише въ него точния адресъ на вносителя. За 10 л. 5(изираща VI год. отъ Мисъль, въ която е печатанъ Але Бай Ганю.

Пасторъ Мандерсъ (обръща се уплашенъ). И тукъ ли дойдохте подирѣ ми?

Енгстрандъ. Да, дяволитѣ да се пукнѫтъ! О, Исусе Христе! То е ужасно нѣщо, господинъ пасторе!

Пасторъ Мандерсъ (ходи насамъ-нататъкъ), Жалко, жалко!

Регина. Какво има?

Енгстрандъ. Знаешъ ли, — тая молитва бѣ причината. (Тихо). Сега е въ капана, чедо! (Високо.) И азъ да бѫдѫ причината, за да стане пасторъ Мандерсъ виновенъ за такова нѣщо!

Пасторъ Мандерсъ. Но увѣрявамъ ви, Енгстрандъ —

Енгстрандъ. Та отъ всички тамъ само вие, господинъ пасторе, си играехте съ свѣщь.

Пасторъ Мандерсъ. Да, това твърдите вие. Но азъ съвсѣмъ не си спомнямъ да съмъималъ свѣщь въ ржка.

Енгстрандъ. А пъкъ азъ добрѣ видѣхъ, че господинъ пасторътъ бѣше взелъ свѣщь, изчисти я съ пръсти и хвърли огарката въ стърготинитѣ.

Пасторъ Мандерсъ. И всичко туй видѣхте?

Енгстрандъ. Да, много добрѣ видѣхъ.

Пасторъ Мандерсъ. Не могѫ да разберѫ. Азъ нѣмамъ обичай да секнѫ свѣщь съ пръсти.

Енгстрандъ. И наистина изглеждаше доста неприлично. Но, господинъ пасторе, нима туй заслужва бѣсилка?

Пасторъ Мандерсъ (ходи насамъ-нататъкъ неспокойно). Ахъ, не ме питайте!

Енгстрандъ (върви съ него). И не сте го осигурили нали, господинъ пасторе?

Пасторъ Мандерсъ (все ходи). Не, не, не; не чувате ли?!

Енгстрандъ (все до него). Неосигурено. И сетнѣ прѣспокойно да идешъ и да му теглишъ единъ огънь. Христе Боже, Христе Боже, какво нещастие!

Пасторъ Мандерсъ (трие си потьта отъ челото). Да, Енгстрандъ, имате право да казвате това.

ПЕЧАТНИЦА «СВ. СОФИЯ»
1902.

Енгстрандъ. И това да се случи съ ед
годѣтелна кѫща, която щѣше да бѫде, както се к
полза на града и общината. И мислѣ, вѣстницит
да се шегуватъ съ пасторъ Мандерса.

Пасторъ Мандерсъ. И азъ за туй
То е май най-лошото въ цѣлата работа. Всич
умразни нападки и обвинения — ! Ахъ, ужасно е
да помисли само!

Г-жа Алвингъ (иде откъмъ градината). Н
да се накара да остави гасеньето

Пасторъ Мандерсъ. А, тукъ ли сте,
Алвингъ?

Г-жа Алвингъ. Е, пасторъ Мандерсъ,
отървахте отъ вашата тържествена рѣчь.

Пасторъ Мандерсъ. Ахъ, азъ съ удов
бихъ —

Г-жа Алвингъ (ниско. Добрѣ, че тъй
а не инакъ. Тоя приютъ не щѣше да бѫде за
добро.

Пасторъ Мандерсъ. Мислите ли?

Г-жа Алвингъ. А вие не мислите ли?

Пасторъ Мандерсъ. Все пакъ туй е
нещастие.

Г-жа Алвингъ. Нека свършимъ съвс
кѫсо съ тая история, като съ нѣкаква търгов
бота. — Пастора ли чакате, Енгстранде?

Енгстрандъ (на вратата на прѣдната ста
чакамъ го

Г-жа Алвингъ. Тогава седнете до дѣ
чакате.

Енгстрандъ. Благодарѫ, — могѫ и т
си постоѫ.

Г-жа Алвингъ (къмъ пасторъ Мандерсъ) По
вѣроятность ще заминете съ първия параходъ?

Пасторъ Мандерсъ. Да; той заминава
часъ.

Г-жа Алвингъ. Тогазъ имайте добрин
вземете пакъ всички книжа съ себе си. Не искам
ни думица да чуѫ за тая работа. Сега имамъ
мисли въ главата.

зираща VI год. отъ Мисъль, въ която е печатанъ Алекс
Бай Ганю.

Пасторъ Мандерсъ. Госпожа Алвингъ —

Г-жа Алвингъ По-послѣ ще ви пратѫ пълномощно да наредите всичко, както искате.

Пасторъ Мандерсъ. Отъ все сърдце приемамъ. Първоначалното разпорежданье по завѣщанието сега трѣбва, за жалость, съвсѣмъ да се измѣни.

Г-жа Алвингъ. Разбира се отъ само себе си.

Пасторъ Мандерсъ. Тогава ще наредѫ за сега тъй, щото чифликътъ Солвикъ да се падне на общината. Не може да се каже, че нивитѣ и ливадитѣ съвсѣмъ нищо не струватъ. Все ще могѫтъ по единъ или по други начинъ да послужѫтъ за нѣщо. А съ лихвитѣ отъ готовитѣ пари, които сѫ въ спестовната касса, ще подкрѣпѫ нѣкое прѣдприятие, което би било полезно за града.

Г-жа Алвингъ. Както искате, сега ми е все едно.

Енгстрандъ. Не забравяйте моя моряшки домъ, господинъ пасторе!

Пасторъ Мандерсъ. Да, бѫдете спокойни. Само че това трѣбва да се обмисли по-добрѣ.

Енгстрандъ. По дявола обмисляньето! — О, Боже Господи!

Пасторъ Мандерсъ (съ въздишка). И за жалость, самъ азъ не знамъ, още колко врѣме ще имамъ работа съ тия нѣща. Дали нѣма да ме принуди общественото мнѣние да се оттегля. Това ще зависи отъ резултата на слѣдствието за причинитѣ на пожара.

Г-жа Алвингъ. Що думате?

Пасторъ Мандерсъ. И за изхода нищо не може да се знае отъ напрѣдъ.

Енгстрандъ (приближава). Може, какъ не. Защото тукъ стои Яковъ Енгстрандъ и азъ.

Пасторъ Мандерсъ Да, да, но —?

Енгстрандъ (по-тихо). И Яковъ Енгстрандъ не е човѣкътъ, който ще изневѣри на своя достоенъ благодѣтель, когато той се намира въ нужда, както се казва.

Пасторъ Мандерсъ. Но, любезни мой,— какъ?

Енгстрандъ. Яковъ Енгстрандъ може да се сравни, така да се каже, съ ангелъ спаситель, господинъ пасторе!

Печатница «Св. София»
1902.

Пасторъ Мандерсъ. Не, не, азъ не
приемѫ туй.

Енгстрандъ. О, ще трѣбва май да го
мете. Азъ познавамъ едного, който е взималъ вече
си грѣховетѣ на други.

Пасторъ Мандерсъ. Яковъ! (Стиска му
Вий сте рѣдъкъ човѣкъ! Вамъ трѣбва да се
за моряшкия ви домъ; бѫдете увѣрени.

Енгстрандъ (иска да благодари, но не м
вълнение).

Пасторъ Мандерсъ (прѣмѣта си прѣ
пѫтнишката чанта). А сега, хайде. Заедно ще пѫ

Енгстрандъ (на вратата на трапезарията, ти
Регина). Ела съ мене, дъще. Ще те гледамъ кѫ
сано яйце.

Регина (дръпва си главата назадъ). Мегсі! (О
прѣдната стая и внаса багажа на пастора).

Пасторъ Мандерсъ. Сбогомъ, госпож
вингъ! Дано духъ на редъ и законность влѣз
по-скоро въ тая кѫща.

Г-жа Алвингъ. Сбогомъ, Мандерсъ! (Оти
цвѣтарницата и вижда, че Освалдъ влиза прѣзъ град
врата).

Енгстрандъ (слѣдъ като, заедно съ Регина, е
налъ на пастора да облѣче връхната си дрѣха) Сбогомъ
И ако ти се случи нѣщо, ти вече знаешъ кѫдѣ
да се намѣри Яковъ Енгстрандъ. (Ниско). Малката
брѣжна улица, хмъ! (Къмъ госпожа Алвингъ и Осв
А домътъ за пѫтуващи моряци, — той ще се нѫ
„Приютъ камерхеръ Алвингъ“. И ако могѫ да
карамъ, както азъ знамъ, обѣщавамъ, че ще бѫде
достойно за покойния камерхеръ.

Пасторъ Мандерсъ (на вратата). Хмъ,
Елате, любезний Енгстрандъ. Сбогомъ, сбогомъ!
съ Енгстранда прѣзъ прѣдната стая).

Освалдъ (отива при масата). За какъвъ до
ворѣше той тамъ?

Г-жа Алвингъ. За единъ видъ приютъ,
той иска да уреди заедно съ пасторъ Мандерса.

Освалдъ. И той ще изгори, както всичко

ща VI год. отъ Мисъль, въ която е печатанъ Алеко
а Ганю.

Г-жа Алвингъ. Отъ дѣ ти иде това на умъ?

Освалдъ. Всичко ще изгори. Нищо нѣма да остане отъ туй, което напомня за баща ми. Не изгарямъ ли и азъ.

Регина (поглежда го изненадано).

Г-жа Алвингъ. Освалдъ, бѣдно мое дѣте, ти не би трѣбвало да стоишъ тъй дълго долу.

Освалдъ (сѣда при масата). Вѣрвамъ почти, че имашъ право.

Г-жа Алвингъ. Чакай, Освалде, да ти обърша лицето, цѣлъ си мокъръ. (Избърсва му лицето съ кърпата си).

Освалдъ (гледа равнодушно прѣдъ себе си). Благодаря ти мамо.

Г-жа Алвингъ Не си ли уморенъ, Освалде? Не искашъ ли да си поспишъ?

Освалдъ (уплашено) Не, не — не ща да спя! Азъ никога не спя; а само тъй правя. (Тъжно). И безъ туй скоро ще се свърши.

Г-жа Алвингъ (гледа го скръбно, загрижено). Да, боленъ си, чедо мое.

Регина (напрѣгнато). Господинъ Алвингъ е боленъ?

Освалдъ (нетърпѣливо). Затворете всички врати! Тоя убийственъ страхъ —

Г-жа Алвингъ. Затвори, Регино. (Регина затваря и се спира при вратата на прѣдната стая. Госпожа Алвингъ си сваля кърпата; Регина сѫщо).

Г-жа Алвингъ (приближава стола до Освалда и сѣда). Тъй, сега ще седна при тебъ —.

Освалдъ. Да, седни. И Регина нека остане тукъ, въ стаята. Регина трѣбва да бъде винаги около менъ. Ти ще ми помогнешъ, Регино, нали?

Регина. Не разбирамъ —

Г-жа Алвингъ. Да ти помогне?

Освалдъ. Да, — когато стане нужда.

Г-жа Алвингъ. Нѣмашъ ли, Освалде, майка, която винаги да ти помага?

Освалдъ. Ти? (Усмихва се). Не, мамо, ти не ще можешъ ми помогна. (Тъжно се усмихва). Ти? Ха, ха! (Гледа я сериозно). Впрочемъ, ти би била най-близката

Печатница «Св. София»
1902.

за това (Бърже). Регино, защо не ми говоришъ
Защо не ми казвашъ „Освалдъ“?

Регина (тихо). Не вѣрвамъ, че госпо
била съгласна.

Г-жа Алвингъ. Скоро ще ти позвол
седни и ти тукъ, при насъ.

Регина (сѣда полека и нерѣшително на друга
на масата).

Г-жа Алвингъ. Сега, мое бѣдно,
чедо, ще ти снемѫ тежкия товаръ отъ душата

Освалдъ. Ти, мамо?

Г-жа Алвингъ. — всичко това, което н
гризенье на съвѣстьта, разкаяния и самоукориз

Освалдъ И ти мислишъ, че би могла
ришъ това?

Г-жа Алвингъ. Да, сега могѫ, Освалде
ти говорѣше за жизнерадость, и тогава, внеза
лиятъ ми животъ прѣдстана напрѣдѣ ми
свѣтлина.

Освалдъ (клати глава) Отъ туй ни ду
разбирамъ.

Г-жа Алвингъ. Трѣбваше да познаван
си, когато бѣше още младъ поручикъ. То
жизнерадостенъ, Освалде!

Освалдъ Да, знамъ.

Г-жа Алвингъ. Изгледътъ му вече бѣ
празниченъ день. И сетнѣ, — каква необузда
какъвъ жадъ за животъ!

Освалдъ. Е, та — ?

Г-жа Алвингъ. И такова едно дѣте на
радость — защото тогава той бѣше като дѣте -
ваше да живѣе въ тоя малъкъ градъ, който не
никакви радости, а само удоволствия. Трѣбв
живѣе тукъ, дѣто не намираше никаква цѣль
вота; имаше просто една служба. Дѣ тая зад
която би могълъ да се посвети съ всичката си
Той имаше само служебни занятия. Нѣмаше н
едничъкъ истински другарь, който да би има
да почувствува, какво е то жизнерадость; — са
нешки хайдути и аркардаши за гуляй — !

...ираща VI год. отъ Мисъль, въ която е печатанъ Алек
Бай Ганю.

Освалдъ. Майко — !

Г-жа Алвингъ. И стана, каквото трѣбваше да стане.

Освалдъ. Какво трѣбваше да стане ?

Г-жа Алвингъ. Ти самъ каза по-прѣди, какво би станало съ тебе, ако останѣше тукъ.

Освалдъ. Искашъ да кажешъ, че тате —

Г-жа Алвингъ. Бѣдния ти баща никога не намѣри изходъ за прѣголѣмата жизнерадость, която кипѣше у него. Па и азъ не му донесохъ праздниченъ дъхъ въ къщи.

Освалдъ. Даже и ти?

Г-жа Алвингъ. Бѣха ме учили за длъжности и др. такива, и азъ дълго врѣме и твърдо вѣрвахъ въ тѣхъ. Всичко почваше и свършваше съ длъжности — мои длъжности, негови длъжности и —. Страхувамъ се, Освалде, че азъ направихъ нетърпимъ живота на бѣдния ти баща въ тая къща.

Освалдъ. Защо ти не ми писа никога за това?

Г-жа Алвингъ Всички тия нѣща не ми се прѣдставяваха до сега тъй, че да могъ да говоръ за тѣхъ прѣдъ тебе, неговия синъ.

Освалдъ А какъ ти се прѣдставяваха?

Г-жа Алвингъ (бавно). Азъ виждахъ само едно, — че баща ти бѣше съсипанъ човѣкъ, още прѣди ти да се родишъ.

Освалдъ (ниско, глухо) Аа! — (става и отива при прозореца).

Г-жа Алвингъ. И сетнѣ, день изъ день ме прѣслѣдваше мисъльта, че и Регина въ сѫщность е чедо на тоя домъ — както и собственния ми синъ.

Освалдъ (обръща се бързо). Регина — !

Регина (трѣпва и пита съ задавенъ гласъ). Азъ — ?

Г-жа Алвингъ. Да: сега го знаете и двамата.

Освалдъ. Регина!

Регина (прѣдъ себе си). Значи, и мама е била такава —

Г-жа Алвингъ. Майка ти, Регино, имаше много добри страни.

Печатница «Св. София»
1902.

Регина. Да, но все пакъ тя е била такава. И азъ си мислѣхъ понѣкога това; но —. Госпожо, позволете ми още сега да си заминѫ.

Г-жа Алвингъ. Сериозно ли казвашъ това, Регино?

Регина. Да.

Г-жа Алвингъ. Разумѣва се, ти си свободна,— но —.

Освалдъ (приближава се до Регина). Да ни напуснешъ? Сега? Но ти си чедо на тая кѫща

Регина. Mercі, господинъ Алвингъ, — но сега могѫ да кажѫ най-сетнѣ „Освалде". Макаръ и не по тоя начинъ, както азъ си мислѣхъ.

Г-жа Алвингъ. Регино, азъ не бѣхъ откровенна къмъ тебе

Регина. Да, това е било доста несправедливо. Ако знаехъ, че Освалдъ е болнавъ, то —. А сега, когато съ насъ двама нищо нѣма да стане —. Не, азъ наистина не могѫ да останѫ тукъ, да се тровѫ за болни хора.

Освалдъ. Даже и за боленъ, който ти е толкозъ близъкъ?

Регина. Не, даже и тогазъ не могѫ. Едно бѣдно момиче трѣбва да се ползува отъ младостьта си. Защото инакъ човѣкъ пропада, прѣди още да се сѣти. И азъ чувствувамъ въ себе си жизнерадость, госпожо!

Г-жа Алвингъ. Да, за жалость Само не се хвърляй туку тъй, Регино.

Регина. Е, то ако стане, види се, че така и трѣбва да стане Ако Освалдъ е тръгналъ въ пѫтя на баща си, азъ ще тръгнѫ въ пѫтя на майка си. — Могѫ ли да попитамъ, госпожо, дали пасторъ Мандерсъ знае историята съ мене?

Г-жа Алвингъ. Пасторъ Мандерсъ знае всичко.

Регина (заета съ кърпата си). Тогазъ трѣбва да гледамъ да заминѫ съ парахода, колкото е възможно по-скоро Съ пастора лесно ще се разправимъ и сетнѣ мислѫ, че и азъ имамъ толкова право за малко пари, както и той — мизерния столарь.

Г-жа Алвингъ. Тѣ ще ти се дадѫтъ, Регино.

ща VI год. отъ Мисъль, въ която е печатанъ Алековиятъ Ганю.

Регина (поглежда я рѣшително). Госпожо, да бѣхте ме възпитали като дѣте на високопоставени хора, пó би прилѣгало за мене. (Маха глава назадъ). Ба, — сега ми е все едно! (Съ огорченъ погледъ къмъ отворената бутилка шампанско). И азъ ще имамъ нѣкога случай да пиѫ шампанско съ високопоставени хора.

Г-жа Алвингъ. И ако се нуждаешъ отъ бащинъ домъ, Регино, ела при менъ.

Регина. Не, благодарѫ, госпожо. Пасторъ Мандерсъ, може би, ще се погрижи за мене. И ако ми потръгне злѣ, азъ знаѫ и друга кѫща, която е за мене.

Г-жа Алвингъ. Коя е тя?

Регина. Приютъ камерехеръ Алвингъ.

Г-жа Алвингъ. Регино — виждамъ сега — ти ще пропаднешъ!

Регина. Ба! Adieu! (Поклаия се и излиза прѣзъ прѣдната врата).

Освалдъ (стои при прозореца и гледа навънъ). Отиде ли си вече?

Г-жа Алвингъ. Да

Освалдъ (мърмори на себе си). Глупава история.

Г-жа Алвингъ (приближава се и слага рѫцѣ на раменѣтѣ му). Освалде, чедо мое — туй те разтревожи много, нали?

Освалдъ (обръща лице къмъ нея). Историята съ тате ли, искашъ да кажешъ?

Г-жа Алвингъ. Да, историята съ злочестия ти баща. Страхувамъ се, че тя ти е направила ужасно впечатлѣние.

Освалдъ. Отъ дѣ на кѫдѣ?! Наистина, тя много ме изненада; но въ сѫщность, то може да ми е все пакъ съвсѣмъ безразлично.

Г-жа Алвингъ (одръпва си рѫцѣтѣ). Безразлично! Че баща ти е билъ тъй безкрайно злочестъ?

Освалдъ. Естественно, азъ чувствувамъ състрадание къмъ него, както къмъ всѣки другъ, но...

Г-жа Алвингъ. Нищо друго? Къмъ собствения си баща?

Печатница «Св. София»
1902.

О с в а л д ъ (нетърпѣливо). Ахъ, баща азъ съвсѣмъ не съмъ познавалъ баща си. спомнѫ само туй, че веднѫжъ по негова вина

Г-жа А л в и н г ъ. Ужасна мисъль! ли синътъ въ всѣки случай да питае баща си?

О с в а л д ъ. Даже когато синътъ нѣм благодари на баща си? Когато не го е Нима все още вѣрвашъ въ старото суевѣрие инакъ си толкозъ просвѣтена?

Г-жа А л в и н г ъ. И ти смѣташъ вѣрие —!

О с в а л д ъ. Нима ти не виждашъ? И отъ ония възгледи, които се срѣщатъ на пѫ пѫть и —

Г-жа А л в и н г ъ (поразена). Призрац

О с в а л д ъ (ходи изъ стаята). Да, може речешъ призраци.

Г-жа А л в и н г ъ (извиква силно). Осв гава ти и менъ не обичашъ!

О с в а л д ъ. Тебъ поне познавамъ.

Г-жа А л в и н г ъ. Познавашъ ме; но

О с в а л д ъ. Освѣнъ туй, знаѫ колко само затуй вече трѣбва да ти бѫдѫ бла сега, когато съмъ боленъ, ти можешъ да м много полезна.

Г-жа А л в и н г ъ. Нали, Освалде? О благославямъ тая болесть; тя те принуди при менъ. Виждамъ: ти не си вече мой и т с п е ч е л ѣ.

О с в а л д ъ (нетърпѣливо). Да, да да. В фрази. Не забравяй, майко, че съмъ боленъ могѫ толкозъ да мислѫ за други; азъ и много да се грижѫ за себе си.

Г-жа А л в и н г ъ (тихо). Азъ и на ма доволна.

О с в а л д ъ. И весела сѫщо, майко!

Г-жа А л в и н г ъ. Да, чедо мое. им (Отива при него). Избавихъ ли те сега отъ на съвѣстьта и самоукоризни?

раща VI год. отъ М и с ъ л ь, въ която е печатанъ Алек а Ганю.

Освалдъ. Да, мамо; но кой ще ме избави отъ страха?

Г-жа Алвингъ. Страха?

Освалдъ (ходи изъ стаята). Регина би го направила за една блага дума

Г-жа Алвингъ. Не те разбирамъ. Какъвъ страхъ? — Какво общо има той съ Регина?

Освалдъ. Късно ли е вече, мамо?

Г-жа Алвингъ. Скоро ще съмне. (Гледа въ цвѣтарницата). Горѣ на планинитѣ почва вече да зазорява. И врѣмето почва да се разведря, Освалде! Още малко и ще видишъ слънце да изгрѣе.

Освалдъ Това ме радва. Ахъ, има толкозъ много още, на което могѫ да се радвамъ, за което могѫ да живѣѭ —!

Г-жа Алвингъ. И азъ мислѭ тъй!

Освалдъ. Макаръ да не могѫ да работѭ, но —

Г-жа Алвингъ Скоро ще можешъ пакъ да работишъ, мило чедо. Ти сега вече нѣма защо да се ровишъ въ тия тежки и мѫчителни мисли.

Освалдъ. Добрѣ стори, майко, че отмахна отъ душата ми тия въображения. Да могѫ веднѫжъ да се оттървѫ и отъ онова — (сѣда на канапето). Сега да поговоримъ за друго, майко.

Г-жа Алвингъ. Да, да поговоримъ, чедо. (Приближава до канапето едно кресло и сѣда близо до Освалда.

Освалдъ. А между туй слънце ще изгрѣе. И тогазъ ти ще го узнаешъ. Тогазъ вече нѣма да чувствувамъ тоя страхъ.

Г-жа Алвингъ. Какво ще узнаѭ?

Освалдъ (безъ да я слуша). Майко, не каза ли прѣди малко, че нѣма нищо на свѣта, което не би направила за мене, ако те помолѭ?

Г-жа Алвингъ. Да, казахъ!

Освалдъ И оставашъ ли си на думата, майко?

Г-жа Алвингъ. Бѫди увѣренъ въ това, едничко мое чедо. Азъ само за тебе живѣѭ.

Освалдъ. Да, да. Слушай тогазъ: знаѭ, майко, че ти имашъ смѣлъ и твърдъ духъ. И трѣбва да останешъ съвсѣмъ спокойна, когато го чуешъ.

Печатница «Св. София»
1902.

Г-жа Алвингъ. Но какво е това тъй стр
Освалдъ. Само да не извикашъ. Ч
Обѣщавашъ ли ми? Ще седнемъ и съвсѣм
ще говоримъ за това. Обѣщавашъ ли ми, м
Г-жа Алвингъ. Да, да, обѣщав
говори.
Освалдъ. Трѣбва тогазъ да знаешъ,
и туй дѣто не могѫ да мисльѫ за никаква
всичко това не е истинската болесть.
Г-жа Алвингъ. Но какво е истинска
Освалдъ. Болестьта, която имамъ к
ство, — (показва на челото си и прибавя съвсѣмъ
е тукъ.
Г-жа Алвингъ (почти безгласно)
не, — не!
Освалдъ. Не викай тъй! Не могѫ
Да, мамо, тя седи тукъ вѫтрѣ и дебне. І
врѣме, всѣки часъ може да избухне — !
Г-жа Алвингъ. О, ужасъ!
Освалдъ. Бѫди спокойна сега. Так
ботата —
Г-жа Алвингъ (скача). Не е истин
Не ѧ възможно! Не може да бѫде!
Освалдъ. Въ Парижъ имахъ единъ
той скоро прѣмина. Но когато узнахъ, какв
чило съ менъ, тогава ме обхвана бѣсенъ ст
постоянно ме прѣслѣдва; и азъ тръгнахъ
колкото можехъ по-скоро.
Г-жа Алвингъ. Значи, това е ст
Освалдъ. Да, видишъ ли, то е неоп
вратително. Да бѣше просто обикновена, с
болесть — отъ смъртьта не ме е страхъ,
много бихъ желалъ дълго още да живѣѭ.
Г-жа Алвингъ Да, да, Освалде,
да живѣешъ!
Освалдъ. Но то е тъй ужасно отвра
станешъ пакъ като малко дѣте, да те хран
то не може да се изкаже!
Г-жа Алвингъ. Дѣтето има майк
грижи за него.

VI год. отъ Мисъль, въ която е печатанъ Алек
ю.

Освалдъ (подскача). Не, никога, никога! Тъкмо туй не искамъ! Не могѫ да си помислѭ дори, че дълги години трѣбва да лежѫ така — да остарѣѭ и побѣлѣѭ. А и ти може да умрешъ прѣди мене! (Сѣда въ креслото на г-жа Алвингъ). Лѣкарьтъ каза, че може и да не свърши съ смъртъ Той го нарече единъ видъ размекчение на мозъка или нѣщо подобно (Тѫжно се усмихва). Мислѭ, терминътъ хубаво звучи, нали? Той винаги ми напомня червени като череши, кадифени завѣси, — нѣщо, което е тъй меко, когато се поглади.

Г-жа Алвингъ (извиква). Освалде!

Освалдъ (скача пакъ и ходи изъ стаята). И сега ти ми отне Регина! Да имахъ поне нея. Тя щѣше сигурно да ми направи тая услуга.

Г-жа Алвингъ. Какво собственно искашъ да кажешъ съ това, чедо мое? Има ли на свѣта услуга, която не бихъ ти направила?

Освалдъ. Когато въ Парижъ се оправихъ слѣдъ припадъка, лѣкарьтъ ми каза, че ако той се повтори — а той пакъ ще се повтори — тогава вече нѣма никаква надѣжда!

Г-жа Алвингъ. И той е могълъ да бѫде тъй жестокъ, да ти —

Освалдъ. Азъ самъ настояхъ на това. Казахъ му, че имамъ да правѭ разпореждания. (Хитро се усмихва). Та азъ и имахъ (вади малка кутийка изъ вѫтрѣшния джобъ на дрѣхата си). Майко, виждашъ ли това?

Г-жа Алвингъ. Какво е туй?

Освалдъ Морфиумъ.

Г-жа Алвингъ (взира се въ него, ужасена). Освалде, — чедо мое?

Освалдъ. Събрахъ полека-лека дванайсеть капсули —

Г-жа Алвингъ (посѣга да вземе кутийката). Дай ми тая кутия, Освалдъ!

Освалдъ. Не, мамо, още не. (Пъхва кутийката въ джеба си).

Г-жа Алвингъ. Това нѣма да прѣживѣѭ.

Освалдъ. Трѣбва да го прѣживѣешъ! Ако Регина бѣше сега тукъ при менъ, азъ щѣхъ да ѝ кажѫ

какво е моето положение, и бихъ я помоли. послѣдна услуга. Тя би ми помогнала; по знаж.

Г-жа Алвингъ. Никога!

Освалдъ. Когато ме сполети най-ужа ме види безпомощенъ, като малко дѣте, и безнадѣженъ –

Г-жа Алвингъ. За нищо на свѣта би сторила туй!

Освалдъ. Регина щѣше да го направи дивно лекомислена. Па и скоро би се наситил болникъ, като менъ.

Г-жа Алвингъ. Тогава слава Богу, не е тукъ!

Освалдъ. Сега ти трѣбва да ми услужи

Г-жа Алвингъ (извиква силно). Азъ!

Освалдъ. Не си ли ми ти най-близка

Г-жа Алвингъ. Азъ! Твоята майка!

Освалдъ. Именно за това.

Г-жа Алвингъ. Азъ, която съмъ те

Освалдъ. Азъ не съмъ те молилъ да дашъ. А и какъвъ животъ си ми дала? Не вече. Ти трѣбва да си го вземешъ назадъ!

Г-жа Алвингъ. На помощь! На помо въ прѣдната стая).

Освалдъ (тича подирѣ ѝ). Не ме оста Кждѣ отивашъ?

Г-жа Алвингъ (въ прѣдната стая). Д лѣкарь, Освалде! Остави ме да излѣзж!

Освалдъ (сжщо тъй въ прѣдната стая). излѣзешъ и никой нѣма да влѣзне. (Завърта кл

Г-жа Алвингъ (влиза пакъ). Освалде, — чедо мое!

Освалдъ (върви подирѣ ѝ). Ти имашъ ужт сърдце за менъ — и можешъ да ме гледашъ дамъ отъ тоя безименъ страхъ?!

Г-жа Алвингъ (подиръ кратко мълчание самообладание). Ето ми ржката —!

Освалдъ. Искашъ —?

а VI год. отъ Мисъль, въ която е печатанъ Алекс ано.

Г-жа Алвингъ. Ако потрѣба; но то нѣма да ане нуждно. О не, не, никога!

Освалдъ. Нека се надѣваме. И нека живѣемъ едно, до когато можемъ. Благодарѫ ти, майко. (Сѣда креслото, което госпожа Алвингъ е доближила до канапето. зсъмва се. Лампата още гори).

Г-жа Алвингъ (приближава се прѣдпазливо). Чувствашъ ли се сега спокоенъ?

Освалдъ. Да.

Г-жа Алвингъ (навежда се надъ него). То е било касенъ блѣнъ, Освалде. Само блѣнъ. Ти не си могълъ , прѣнесешъ всички ония вълнения. Сега трѣбва да : отпочинешъ. Дома при майка си, свидно мое чедо. най-малкото твое желание ще се изпълня, както тозъ, когато бѣше мъничко дѣтенце. — Тъй, сега ипадъкътъ мина. Виждашъ ли какъ лесно! Ахъ, ъ добрѣ знаехъ. — И виждашъ ли прѣкрасния нь, Освалде? Ясенъ слънчевъ день. Сега можешъ да дишъ родината си, нейния истински образъ. (Отива при сата и изгасва лампата. Слънцето изгрѣва. Ледникътъ и планскитѣ върхове въ дъното на сцената сѫ залѣни съ ясна утрѣшна ѣтлина).

Освалдъ (седи въ креслото съ лице къмъ зрителитѣ ъ да се помръдне; ненадѣйно казва:) Майко, дай ми слънцето.

Г-жа Алвингъ (при масата, сепнува се и го погледа). Що казвашъ?

Освалдъ (повтаря глухо и задавено). Слънцето, ънцето.

Г-жа Алвингъ (спуска се къмъ него). Освалде, кво ти е?

Освалдъ (изглежда да се отпуща въ креслото; всичкѣ му мускули се отпускатъ; лицето му губи всѣки изразъ; очитѣ тупо взрѣни напрѣдъ).

Г-жа Алвингъ (трепери отъ ужасъ). Какво е това? звиква силно). Освалде! Какво ти е? (Пада на колѣни ѣдъ него и го разтърсва съ рѫцѣ). Освалде! Освалде! Поедни ме, не ме ли познавашъ?

Освалдъ (глухо като напрѣдъ). Слънцето, — ънцето.

Г-жа Алвингъ (скача отчаяна, скубе си косата съ ѣтѣ рѫцѣ и вика:) Това не могѫ да прѣнесѫ! (Шъпне като

Печатница «Св. София»
1902.

вкаменена). Това не мога да прѣнеса! Никога
Кадѣ я дѣна той? (съ свѣткавична бързина пи
му). Тукъ! (Отстжпва нѣколко крачки назадъ и ви
— не! — Да! — не, не! (Стои отдалечена н
отъ него, съ ржцѣ вчепкани въ косата, и го гледа в
да проговори отъ ужасъ).

Освалдъ (седи неподвиженъ както напр
Слънцето. — Слънцето.

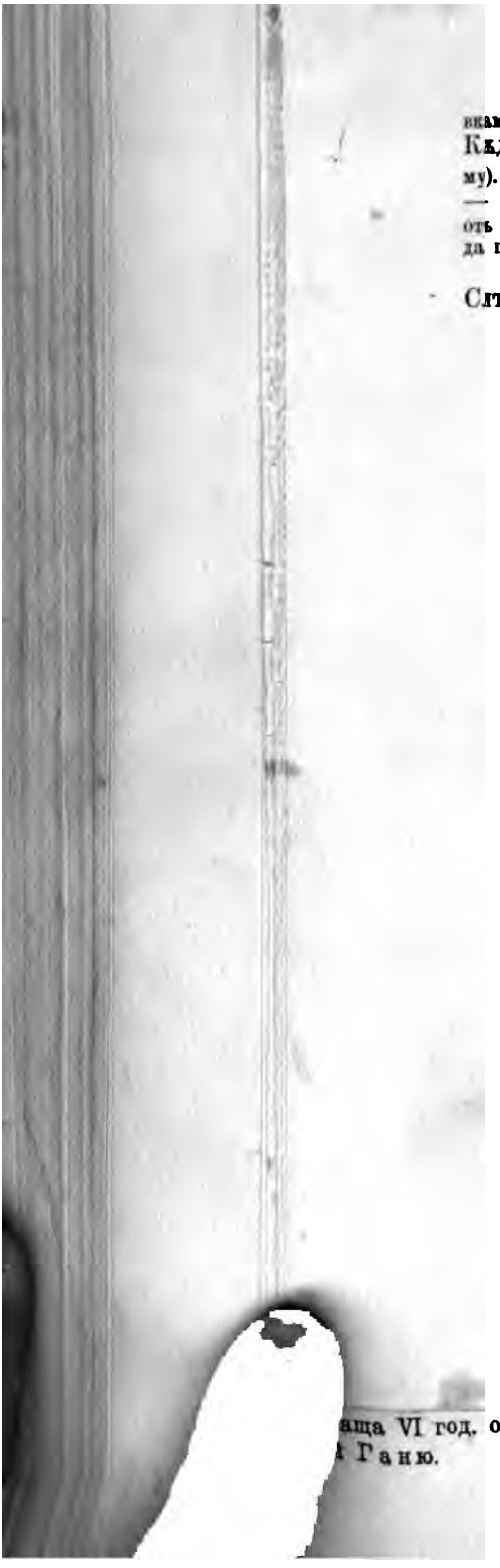

ща VI год. отъ Мисъль, въ която е печатанъ Алек
Ганю.

МИСЪЛЬ

ЛИТЕРАТУРНО-ОБЩЕСТВЕННО СПИСАНИЕ

Редакторъ Д-ръ К. Кръстевъ

Постояни сътрудници:

Ив. Ст. Андрейчинъ, Т. Г. Влайковъ, Г. Данаиловъ, Н. Г. Данчовъ,
Д-ръ Д. Пасманикъ, П. П. Славейковъ, Г. П. Стаматовъ,
П. Ю. Тодоровъ и П. К. Яворовъ.

Година XII. — Декемврий — Книжка X (126).

София
Печатница «Св. София»
1902.

Абсурди въ нашето училищно дѣло

Размишления

Отъ Д-ръ Кс. Кръстевъ

Посвѣщение:

На онзи министеръ, който има великата доблесть да прѣмахне най-малкия отъ тия абсурди.

Въ тая статия ний нѣма да говоримъ за онзи великъ абсурдъ, който лежи въ самото сърдце на нашето училищно дѣло и прави отъ него една въ сѫщность — поне днесъ за днесъ — съвсѣмъ безцѣлна и безполезна — сизифова — работа и който въ послѣдно врѣме захваща все по-често и по-ясно да се съзнава и изказва: — че нашитѣ училища не постигатъ що-годѣ задоволителни резултати не само въ дѣлото на възпитанието (което прѣвишава силитѣ и на много по-стари, по-системно и по-съзнателно ржководени, училища), но и въ дѣлото на образованието (тайната на което, въ главни черти поне, науката отдавна е разгатнала). Грамадното мнозинство отъ ония юноши и дѣвици, които ежегодно напускатъ нашитѣ гимназии и педагогически училища, слѣдъ като сѫ прѣкарали най-редовно цѣлия курсъ и сѫ удовлетворили напълно исканията на програмата, се оказватъ — при първа провѣрка — лишени не само отъ дѣйствителни знания, но — което е много по-важно — и отъ всѣка способность за собствена мисъль, и отъ всѣка култура на ума. До скоро тоя укоръ се правѣше само на възпитанницитѣ на Висшето училище. Че по отношение къмъ тѣхъ той е напълно основателенъ и умѣстенъ, ний не отказваме[1]. Ний твърдимъ само, че въ това отношение нѣма ни-

[1] Гл. нашитѣ бѣлѣжки по тоя въпросъ въ Мисъль, год. XI, кн. 2 и 3 („За Висшето училище", двѣ статии), особенно стр. 118—9 Ср. освѣнъ това, за по-широко освѣтление на нѣкои точки отъ това, както и отъ Размишленията, които ще послѣдватъ, нашитѣ статии: „Належащи реформи въ нашето просвѣщение" (год. IX, кн. 8—9); „Бѣлѣжки къмъ законопроекта за училищата" (год. X, кн. 7 и 8); сѫщо бѣлѣжката въ 5-та книжка отъ тек година.

каква сѫществена разлика между Висшето училище и
срѣдни учебни заведения. Но дѣто Висшето училище
тига и най-сѫществената отъ своитѣ задачи,—първиятъ
никъ за това сѫ срѣднитѣ училища, които му праща
сущъ неподготвени абитуриенти. А вториятъ, и не по-
виновникъ си остава, разумѣва се, само то, неговата соб
научна незрѣлость и безсилие. Наистина, ний нѣма д
пустнемъ случая да се докоснемъ и до тоя централе
сурдъ въ нашето училищно дѣло, и до тая най-дълбо
това рана, но това ще сторимъ отдалечъ и повече
венно, когато говоримъ, напримѣръ, за абсурда въ зрѣл
изпитъ. А главната ни цѣль ще бѫде да посочимъ
„мънички“ абсурди, които осуетяватъ и постиганьето н
което постижими при нашитѣ условия резултати, но
органически свързани съ оная фаза на развитие, която
живяваме, нито пъкъ сѫ необходимо послѣдствие на
верига лежащи извънъ самото учебно дѣло обстоятелс
сѫ повече плодъ на кѫсогледо законодателство или прѣс
лекомисленно заобикалянье на законитѣ. Повечето отъ т
сурди би могли да бѫдатъ пометени чрѣзъ единъ еди
законодателенъ актъ, а всичкитѣ почти сѫ отъ такова
ство, че при добра воля и колко-годѣ педагогически
дъкъ или дори простъ здравъ смисълъ у рѫководящитѣ
не би могли да сѫществуватъ нито единъ день. — Не
обаче съ великия централенъ абсурдъ, за който е дум
горѣ: спрѣмо него законодателството е безсилно, пъкъ
добрата воля нищо не може да помогне. Плодъ отчас
външни обстоятелства, а отчасти — и то въ по-голѣма
пень — на несвѣсната и недобросъвѣстна дѣятелность на
цина министри на просвѣщението, закрѣпяванъ — кога
нателно, кога несъзнателно — отъ всички или почти в
министри — и всѣкога при най-живо съдѣйствие на на
политически нрави —, т о я абсурдъ ще изчезва само
пенно, въ продължение на едно или дори двѣ д
лѣтия, споредъ това, какъ ще върви нашето по-ната
общо-културно развитие. Разумѣва се, това нѣма да
отъ само себе, а само вслѣдствие на интензивна и съзна
посочвана работа, за каквато обаче днесь липсува в
както условията, така и рѫководящитѣ хора, които би
способни да се проникнѫтъ отъ съзнание за необходим
на подобенъ родъ дѣятелность. . . .

I.

Абсурди въ срѣднитѣ училища.

Прѣди нѣколко мѣсеца ни се падна случай да прѣлистяме годишнитѣ отчети и правилницитѣ на нѣколко нѣмски гимназии, главно лайпцигски и франкфуртски. Какво бѣше нашето очудванье, когато въ тѣхъ намѣрихме двѣ-три „дреболии“, които у насъ до сега никому изглежда да не сж идвали на умъ — поне въ респективното министерство, — но които иматъ „магическата“ сила да прѣмахнатъ цѣлото онова необозримо множество в ъ н ш н и, — (но толкова опасни за единъ правиленъ в ж т р ѣ ш е н ъ животъ на нашитѣ училища — прѣчки. Ето тия „дреболии“:

1. „Die Anmeldung neuer Schüler geschieht beim Rektor. Die dazu bestimmten Tage (e t w a **zwei Monate** v o r B e g i n n d e s S c h u l j a h r e s) . . . werden öffentlich bekannt gemacht“ („Записванье на нови ученици става при ректора. Опрѣдѣленитѣ за това дни — н ѣ щ о **два мѣсеца** п р ѣ д и н а ч а л о т о на училищната година — се извѣстяватъ публично“), — четемъ въ § 6 отъ „Schulordnung des Städtischen (една г р а д с к а реална гимназия!) Realgymnasiums zu Leipzig“).

2. „Съ началото на новата училищна година г-да D-r Pappritz, D-r Hahn и D-r Drüner, к о и т о н и й о щ е в ъ м и н а л о г о д и ш н и я о т ч е т ъ п о з д р а в и х м е к а т о н а ш и б ж д ж щ и к о л л е г и, поеха длъжността си“ . . . „О т ъ н а ч а л о т о н а с л ѣ д. г о д и н а г. D-r Winneberger напуска нашата гимназия, за да поеме директорството на едно училище, въ което дълги години е работилъ като учитель, прѣди да доде тукъ, а на негово мѣсто дохожда D-r Mann изъ Лайпцигъ“, пише D-r Karl Reinhardt, директоръ на прочутата Goethe-Gymnazium in Frankfurt am Main, на стр. 22 и 23 отъ годишния си отчетъ за изтеклата 901|2 уч. година, издаденъ прѣзъ послѣднитѣ дни на сжщата. —

Пропастьта, която дѣли тоя почти идеаленъ училищенъ редъ отъ нашата грозна училищна дѣйствителность, е тъй голѣма, че намъ нѣма да се зловиди, ако при първо прочитанье читательтъ не повѣрва на очитѣ си. Въ такъвъ случай той нѣма освѣнъ да повтори и да потрети, а ний отъ своя страна само ще го увѣримъ, че цитиранитѣ редове не прѣдставяватъ нищо единично, попаднало случайно въ една

или друга гимназия, а едно установление, влѣзло, жемъ така да се изразимъ, въ плътьта и въ кръвьта ската (и, вѣрваме, не само на нѣмската!) училищна Хората просто не знаятъ другъ редъ на нѣщата. ли единъ нѣмски педагогъ и министерски чиновникъ гълъ, съ всичката сила на въображението си, и п искренни усилия, да си прѣдстави училищенъ „редъ“ бенъ на тоя, който владѣе у насъ и който, уви, на насъ е тъй добрѣ познатъ . . .

Но какви сж отличителнитѣ черти на нашия уч „редъ“? Като прѣдполагаме, че е достатъчно тѣ да се п за да се съзнае всичката сила на тѣхното злотворно върху вървежа на учебното дѣло у насъ, ний ще се жаме отъ дълги коментарии и ще се ограничимъ гл едно очертаванье на по-сжществено.

Както е извѣстно, записванѣто на нови ученици насъ, вече по традиция отъ прѣди Освобождението, прѣзъ послѣднитѣ 5—6 дена отъ Августъ, прѣдъ сами на новата училищна година. Безврѣденъ прѣди годи гато числото на ученицитѣ бѣше или постоянно и се колебаеше въ тѣсни рамки, тоя обичай е станалъ послѣднитѣ години люта язва и за самата училищна р за учителитѣ, тъй като отъ по-голѣмото или по-малк ученици зависи, дали единъ или другъ учитель ще и догодина въ сжщия градъ или ще бжде завѣнъ на край на България. Да не знаешъ въ продължен цѣлата двумѣсечна ваканция, назначена за душевно кояванье и за почивка, дѣ ще бждешъ и дали ще бждешъ прѣзъ най-близката учебна година, такова мжчение, което прави фактически невъзмож само всѣко занятие, но и всѣка почивка и освѣжава ума. Не казваме, че тая неизвѣстность се дължи глав единственно на тоя редъ, на това обстоятелство. Ка изложимъ и по-долу, върху положението на учителя сж и други, много по-силни фактори, но тия фактори с по-вече или по-малко отъ личенъ и прѣходящъ харак въ никой случай не сж почивали върху какъвто и д законъ, докато врѣмето на записванье е една обйе наредба, която ако не се отстрани ще продължава да върху сждбата на учителя и на училищата тогава, другитѣ бждатъ изчезнали.

Но колкото и да е нецѣлесъобразна самата наредба, злото отъ нея е нищожно въ сравнение съ онова зло, което произтича, когато и тя се не зачита и когато записванието се продължава и слѣдъ 1-и септемврий. Ако то се прѣкращаваше безусловно тоя день, министерството все още би имало възможность, поне при добра воля и добросъвѣстно отнасянье къмъ своя дългъ, до 10-и с. м. да събере нуждитѣ свѣдения за броя на ученицитѣ и да направи своитѣ разпореждания за персонала. Дѣйствително, и въ тоя случай би се изгубили десетина дена отъ септемврий, но това все още би могло дя се прости, — стига да се касае само за загуба на врѣме. Ний мислимъ обаче, че не се касае само за такава загуба. Но записванието никога не се е прѣкратявало на 1-и септемврий, а отъ нѣколко години насамъ массовитѣ записвания — съ разрѣшение на министерството, разумѣва се — захванаха „редовно“ да ставатъ именно прѣзъ септемврий. Слѣдъ повишаванье на училищнитѣ такси, бащитѣ като че поискаха да правѧтъ „обструкция“ на министерството, да го плашѧтъ съ изпразванье на училищата, та рѣшаваха да запишѧтъ дѣцата си едвамъ слѣдъ изтичанье на законния срокъ. Съ това не само че врѣмето на несигурность и на ожидание за учителя се продължаваше съ още единъ, а въ много отдѣлни случаи дори съ още два мѣсеца, но — и то е въ извѣстно отношение по-важно — нередовностьта въ училищата се перпетуираше за мѣсецъ и за два. Да бѫдешъ прѣмѣстенъ въ края на августъ е едно зло; но да бѫдешъ прѣмѣстенъ въ края на септемврий или въ срѣдата на октомврий, е вече друго и по-голѣмо зло, както за самото училище, така и за учителя.

Но губенье врѣмето на ученицитѣ, както и въобще нередовноститѣ, които произтичатъ отъ късно настаняванье на учителитѣ, не образуватъ нито единственото, нито най-голѣмото зло. Както всѣко зло, и това води подирѣ си, (по-точно: поражда изъ себе си) цѣла върволица други, по-голѣми. Първо, най-доброто врѣме за ученье, — когато и учители и особенно ученици сѫ още съ прѣсни сили, се изгубва на халосъ. Второ, понеже опрѣдѣленията за изучванье въ всѣки отдѣленъ классъ материялъ трѣбва да се прѣподаде до края на годината, то колкото повече наближава юний, т. е. колкото повече расте умствената умора, толкова по-усилени ставатъ прѣподаванията. Вече заучванието на много новъ материялъ въ твърдѣ късо врѣме е осѫдително, понеже

то въ сѫщность не е никакво заучванье, а само за
отъ днесъ за утрѣ; за едно усвояванье, ассимилир
материяла, което да образува постояненъ ферментъ
нанието на ученика, не може и дума да става. А
телството, че това се извършва при умствена умо
такива послѣдствия, които правятъ отъ година на
ученика все по-малко способенъ за интензивна у
работа. Разумѣва се, не зависи само отъ това, —
нѣколко подобни обстоятелства, които гъмжатъ въ
училища, тъй като въ тѣхъ никаква грижа нѣма
тѣлесната, ни за умствената хигиена на ученика. —

Какъ се отразява всичко това върху самитѣ учили
прѣзъ цѣлия септември не може да става дума за
занятия въ никое или почти никое отъ срѣднитѣ ни у
е ясно отъ само себе; че въ повечето училища сѫщот
жение се продължава и прѣзъ октомврий, ний не се
ваме и би било много лесно да се докаже и на онив
се съмняватъ [1]. И може ли да се говори за нѣкакви р
занятия, когато и прѣзъ тия мѣсеци се пращатъ но
тели. Така, съ заповѣди № 987 и 1020, отъ 20 и 2
т. г. се назначаватъ 26 учители и учителки, прѣм

[1] Единъ примѣръ, който ни стана извѣстенъ по единъ случай. К
картина е прѣдставялъ III а классъ на соф. м. гимназия, въ цел
здание, прѣзъ първитѣ два мѣсеца на тая уч. година: на 10-и ноември
пишемъ тия редове, класътъ е на п ъ р в и я урокъ по физика, а н
или третия — по антропология; учительтъ по български езикъ е н
но — по всѣка вѣроятность — не и послѣденъ. Прѣзъ първата сед
ноември е имало ч е т и р и незаети часа, поради отсѫтствие на
учители. — Да кажемъ ли, че това сѫ чисти случайности? Но ако так
чайности“ сѫ били възможни въ София, то какви ли трѣбва да
на които сѫ били изложени провинциялнитѣ гимназии, а особенно
тенитѣ классни училища! — Ако вмѣсто безсъдържателнитѣ „отзив
отъ нѣколко врѣме се печататъ въ края на сп. „Училищенъ П
министерството публикуваше на това мѣсто една таблица за в с и
з а е т и часове въ нашитѣ срѣдни училища, поне за първитѣ дв
мѣсеца, ний щѣхме да имаме не само една ужасяюща картина на б
и на безразсѫдно изгубеното врѣме на ученицитѣ, но и едно сѫвсѣ
тивно мѣрило за отеческитѣ грижи на онова специално учреждени
сѫществува единственно зарадъ фикцията, че ползата, която пр
училищата, е по-голѣма отъ злинитѣ, които търпи или дори само с
Но да не се шегуваме съ сериозни работи: на случайность могѫт
дѫтъ изложени полекитѣ сѫндби, а не зависящитѣ отъ човѣшка во
сѫдъкъ явления. Когато единъ локомотивъ потегли на пѫть, безъ маш
да е приготвилъ о врѣме нуждното количество вѫглища, никой нѣ
рече случайность неговото спиранье срѣдъ пѫть. Ако едно мини
не може да прѣдвиди и да прѣдотврати случайности, подобни на
то става належащо да се попита, върху какво почива въобще негово
на сѫществуванье? Сигурно не на „локалната необходимость“ отъ с
учреждение за заобикалянье на законитѣ, споредъ „нуждитѣ на
днесъ въ една, утрѣ въ друга посока!...

се и уволняватъ по незаеманье на длъжностьта и по други причини 17 души. Съ заповѣди № 1195 и 1204 отъ 19 и 21 октомврий, се уволняватъ по сѫщата и по други причини 10 души, прѣмѣстватъ се 7 души, и се назначаватъ 13 души. Всичко 43 вакантни мѣста сѫ запълнени на 20 и 25 септемврий, а 30 — на 20 и 25 октомврий; но да ли тѣ до края на респективния мѣсецъ ще се заемѫтъ, е голѣмъ въпросъ. Друго: тия назначения и прѣмѣствания ний намираме случайно въ „Държавенъ Вѣстникъ“ отъ 21 ноемврий и тѣ не даватъ никакво понятие за дѣйствителното число мѣстения и уволнявания прѣзъ тия два мѣсеца. А всѣки, който има поне елементарни познания по училищното дѣло и по психологията на училищата, ще се съгласи съ насъ, че нѣма ли въ едно училище редовни и строго установени занятия, то не заслужва името си. „Духовната атмосфера“ на такова училище е въ противорѣчие съ назначението и съ цѣлитѣ му. Признаваме: голѣмъ въпросъ е, отъ какъвъ родъ е „духовната атмосфера“ на нашитѣ училища и когато занятията въ тѣхъ станѫтъ — най-сетнѣ — редовни; но това е въпросъ отъ друго естество и тукъ не можемъ да се спираме върху него, пъкъ той и не стои въ никаква каузална връзка съ онова „разхалтавянье“, „отпущанье“, съ онова подкопавянье изъ-дъно всѣка вѫтрѣшната и външната дисциплина, къмъ които тъй сигурно води незаеманьето на едни или други часове. Въобще за ученика приготвениятъ, но непосѣтенъ урокъ (— или само pro forma изпълненъ отъ нѣкой учитель, който е билъ безъ работа по това врѣме) се кристализира въ — изгубенъ на халосъ трудъ, а „редовното“ липсуванье на единъ программенъ прѣдметъ създава въ училището и въ съзнанието на ученика нѣкаква празнина, която сѣкашъ прѣчи на правилното функциониранье на цѣлата система. И психологията на възрастния е горѣ-голу сѫщата: и той работи най-добрѣ, когато работи усилено.

Докато по тоя начинъ традиционното записванье на ученицитѣ въ края на августъ е правило невъзможно своеврѣменното — поне въ края на учебната година! — назначаванье и размѣстванье на учителитѣ, въобще окончателното имъ настаняванье прѣди началото на учеб. година, министерството на просвѣщението съ начина, по който и съ врѣмето, когато е извършвало своитѣ ежегодни екзекуции надъ училищата и учителитѣ, е унищожавало и мал-

кото добро и редъ, съединими съ тая традиция. Безъ
законни и разумни причини то е забавяло или скри
25-и и 30-и августъ не само новитѣ назначения, но и
нията, които сѫ се налагали било отъ негово „усмот
било отъ уважени желания на самитѣ учители; та и по-г
часть и отъ мѣстенията, прѣдприемани прѣзъ септемв
били диктувани не толкова отъ непрѣдвидени колеба
числото на ученицитѣ, колкото отъ „закъснѣлия у
министра или неговитѣ съвѣтници и партизани. Кол
начина, той би могълъ да се сравни само съ вѣроло
или божествената грубость на примитивнитѣ врѣмена,
не бѣше толкова съзнателенъ и разчитанъ въ ефект
сте 10 или 15-годишенъ безукоризненъ учитель
винцията, и понеже се намирате въ столицата въ
ваканцията, явявате се при началницитѣ си или пр
министръ и на далечнитѣ ви загатвания за бѫдащ
туалности ви се отговаря съ най-голѣмо видимо възм
какъ сте могли да помислите подобно нѣщо. И излиза
коенъ. Но още не сте пристигнали въ своето далечно
и ви изпрѣварило мѣстенье. Ако сте по-наивенъ и
вий качвате пакъ неразвързанитѣ още пѫтни чанти и
въ столицата. И питате — но стѣнитѣ отговарятъ ли!
раменѣ началницитѣ, а министрътъ е „заетъ“. — И
сте молили да ви прѣмѣстѫтъ въ гр. Х., а г. А,
гр. У. Обѣщаѫтъ ви най-положително, че м о ж е, ил
каже, че зависи отъ м-ра, а м-ра ви прати при начал
си. Въ края на августъ, ако не и прѣзъ септемврий
чавале назначение за У., а г. А. — за Х. Нито вий
тамъ, нито той, и вакантнитѣ прѣдмети позволяватъ
изпълни желанието ви. Но не, не може, — министръ
казалъ; въ който щете другъ градъ, само въ този не.
вий сте имали неприятность съ тогова и оногова, иск
се изслѣдва работата и да се накаже виновния; м
ви, ако искате да останете дѣто сте си, — не ви мѣ
ако сте изказали желание да бѫдете прѣмѣстенъ. И
т. н. И така противъ воля мѣстени или държани н
мѣсто има всѣка година съ стотини. Безъ съмнѣние, въ
случаи това може да се налага отъ една или друга пр
а не отъ зла воля; но нито единъ пѫть министерств
е дѣйствувало по начинъ, който би давалъ гаранция за
обйективность и безпристрастие. И резултатътъ е билъ:

озлобяване, или истиване къмъ работата. И въ една и въ другия случай вашето психическо състояние прави учителската ви работа безплодна, мъртва, безжизненна. Дѣйствително, науката отдавна е подложила учителската дѣятелность подъ своя анализъ и е опрѣдѣлила най-строго и „начина“, и „пжтя“, и „метода“ ѝ и му е казала за всѣки отдѣленъ случай, какво и какъ да работи въ класса, тъй че на пръвъ погледъ за самия учитель не е останало вече нищо самъ да направи: неговото душевно състояние е безразлично. Но това е само на пръвъ погледъ, и само за стоящия отвънъ. Тежко тому-ва, който е изнесълъ изъ училището убѣждението, че и послѣдната тайна на учителството е скрита въ книгитѣ, та и нея трѣбва въ тѣхъ да търси и да намѣри. Той може да бжде всичко, но не и учитель! Въ классната стая, при дѣцата, лице съ лице съ дѣйствителностьта, учительтъ е художникъ, учительтъ е поетъ, и само до колкото е такъвъ, е учитель, — има силата да „заразява“, да внушава, да буди дрѣмящи сили, да създава воли, души, умове. Може би, и той трѣбва „всичко“ да възприеме отъ вънъ, но както художникътъ е художникъ само до колкото има магическата мощь да създаде своя дѣйствителность, така той е учитель само до колкото е способенъ да забрави наученото и да създава всичко въвъ и изъ себе си, — до колкото е творецъ. А творчеството е висшиятъ и най-сложниятъ актъ на нашето съзнание. То е невъзможно ако не участвуватъ всички сили на духа, и — което е особено важно, макаръ най-често да се забравя — ако липсува онова неопрѣдѣлимо състояние на духа, което, по нѣманье на по-добра дума, нека наречемъ учителско-творческа жизнерадость. Тя нѣма нищо общо съ специфичното психическо състояние на поета, — не прилича нито на „вдъхновение“, нито на „душевно пиянство“, нито на „възторгъ“. Докато тия сж чисто индивидуални и мимолетни душевни „потръпвания“ и отражения на обйективното, отъ изключително или прѣимущественно емоционаленъ основенъ характеръ (вслѣдствие на което и не сж въ никаква прѣка зависимость отъ мирогледа), — учителската жизнерадость е прѣди всичко и на първо мѣсто плодъ на мирогледа, резултатъ на извършени въ ясна свѣтлина възприятия и на тѣхната прѣработка отъ разсждъка. Това обстоятелство найдобрѣ характеризира тѣхната различна психологическа природа, безъ да накърнява родовото имъ сродство. И дълбока мисль има

въ античното сравнение на поета съ птицата фениксъ:
ли е, скърбенъ ли е, проклина ли или боготвори живота
ленната, поетътъ винаги ще създава — различни, наист
ceteris paribus — еднакви по художествена стойность тв
понеже каквото той и да прави, резултатътъ ще бѫде е
двѣтѣ: или ще рисува своя вѫтрѣшенъ миръ или п
произвежда външния свѣтъ, въ най-широкото значение
дума, както се е отразилъ той въ негова духъ. — Съвсѣм
е работата на учителя: ни свой, ни чуждъ миръ като
за него не важатъ; касае се за обйективности, за овла
на битието, а не за индивидуално-емоционално отраж
Че и тоя процессъ за психолога и гносеолога не е нѣщо
тивно (въ строгия смисълъ на думата), — това за случа
важи, тъй като въ тая смисълъ всѣко човѣшко дѣ
субйективно, именно родово-субйективно, а не видово ил
видуално-субйективно, каквото е — и трѣбва да бѫ
художественото творение. А именно за да съхрани настро
необходимо за неговото творчество, учительтъ има
освѣнъ отъ множество вѫтрѣшни качества, отъ в
външни условия, като прѣко влияящи върху негова мир
(— или, ако щете, неговото социално чувство и чув
отношението между негова идеенъ миръ и мѣродавнит
тори въ живота) и, слѣдователно, отъ непосрѣдствен
чение за онова, което нѣмцитѣ наричатъ Arbeitsfreu
(„радость въвъ и отъ работата“ — дѣрадостъ) и к
насъ е неизвѣстно не само вънъ, на улицата, между
ката масса, но и вѫтрѣ, тамъ дѣто трѣбва да се кул
и съзнателно да се „посажда“ и „отглежда“ въ душ
и въ училищата. Обществото — искаме да кажемъ:
съвъкупностъ на външни, социално-политически усло
убива това чувство въ учителитѣ, а учителитѣ, естест
отъ своя страна го умъртвяватъ или не оставятъ да п
въ ученицитѣ. А на безъ брой млади учители, въ начал
тѣхната кариера, това чувство е пълнило душитѣ, ос
въ форма на ентусиязъмъ за работа, за „учителствуи
Едни сѫ го донесли отъ чужбина, други сѫ го
нили въ гърдитѣ си и въ нашата срѣда, често о
прикосновение съ единъ единственъ учитель отъ
полчище студени, механизирани даскали, а често и в
училището. Но, като изключимъ непоправимитѣ идеа
слѣпи за онова що се върши около тѣхъ, сетнѣ ро

учители, най-сетнѣ, щастливитѣ уравновѣсени натури, които не сѫ ни идеалисти, ни материялисти, а хора, всички други (т. е. неизброимото множество глинени натури, отъ които животътъ всичко може да направи) сѫ изгубили радостьта безвъзвратно и сѫ я замѣстили съ..ходенье въ училището, четенье тетрадки и градски клюки. И — освѣнъ при извънредни лични качества — очевидно, не би и могло да произлѣзе друго. Измежду всички професии, безъ съмнѣние, въ учителската всѣкога е имало най-много идеализъмъ; но човѣшкитѣ слабости и тамъ не липсуватъ, и тамъ характеритѣ въ 99 отъ 100 случая се формиратъ отвънъ, а не отвѫтрѣ. Учительтъ се чувствува на всѣка крачка въ зависимость отъ фактори, които нѣматъ никакво прѣко отношение съ неговата работа и качеството ѝ; той е билъ зритель или жертва на най-цинични подигравки не само съ учителско, но и съ човѣшко достоинство; той е видѣлъ съ очитѣ си какъ другари, които сѫ възбуждали отвращението на цѣлото училище, сѫ бивали въздигани; какъ неспособностьта и подлостьта сѫ бивали награждавани, а способностьта и добросъвѣстниятъ трудъ унижавани, позорени, изтезавани, дори заедно съ цѣлата учителска челядь. Естественно, единъ день — ако не е отъ гранитъ — той ще махне рѫка на всичко; естественно, противъ волята му и самото учителство ще му опротивѣе. А който не се поддаде на това повече теоретическо вразумяванье, за него нашата държавна „машина“ има по-практическо срѣдство: то се зове мѣстенье. Най-напрѣдъ въ интереса на службата, сетнѣ ..въ неговъ собственъ интересъ, по-сетнѣ по „негово“, неизказано прѣдъ никого, желание и, най-сетнѣ, по „потрѣба на службата“. Туй е послѣдната фаза на тоя позоренъ „изправителенъ“ институтъ, изобрѣтение на държавническия гений на министри-кръчмари, почитано обаче свято, както никое измежду тѣхнитѣ добри дѣла, и отъ подирни министри, и дори отъ ония прѣдни хора, ония „пѣвци на идеали“ и „мѫченици на идеи“, които имаха злата участь да бѫдѫтъ тѣхни първи наслѣдници. Днесъ можемъ да се утѣшаваме, че най-лошитѣ години сѫ задъ насъ и че въ нормални условия тѣ нѣма да се върнѫтъ пакъ: — срамътъ, у всички мислящи хора, опустошение въ душитѣ на пострадалитѣ стотини и стотини, — ето какво ни остава отъ него и то ни стига за още 25 години държавенъ животъ . . .

Но ако искаме да изброимъ не всички, а са
голѣмитѣ и най-биящитѣ въ очи отличия на наши
щенъ „редъ“ отъ онзи, който се откроява прѣдъ
взоръ на читателя въ двата цитата, поставени въ
на тая статия, ний би трѣбвало да напишемъ цѣла к
цѣлта обаче казаното е прѣ-достатъчно. Сега читател
ще може, вѣрваме, ясно да си прѣдстави дѣйствителн
личие между едно срѣдно училище въ Германия и една
гимназия, напримѣръ, и да рѣши, да ли вече чисто вѫ
условия позволяватъ на нашитѣ училища да дадѫтъ е
ствително образование на възпитанника. Нека при тов
първо врѣме съвсѣмъ абстрахира отъ грамаднитѣ ва
различия между нашитѣ и германскитѣ училища и
и нека направи своето сравнение при прѣдположение, ч
не сѫществуватъ: че както подготовката на учителски
така и любовьта и прѣданностьта къмъ работата сѫ едн
сѫществува еднаква добросъвѣстность, еднаква доброк
ность и изобилие на учебни пособия и учебници и на
че сѫ еднакво интензивни и редовни занятията въ на
въ тѣхнитѣ училища. Ний ще дадемъ нуждитѣ насо
като се ограничимъ, за по-голѣма простота, само съ гимн
тъй като само тѣ се считатъ за сѫщински срѣдни у
които иматъ за цѣль да подготвѫтъ за висше образ
Читательтъ трѣбва да разсѫждава горѣ-долу так
Въ Германия гимназиялнилтъ курсъ както за кла
китѣ, така и за реалнитѣ гимназии, трае деветь[1] г
(обикновенно слѣдъ тригодишенъ курсъ на основно
лище, но не всѣкога), а у насъ — седемъ години (при
годишно основно училище). Обаче разликата въ траян
основното училище за тоя случай не е сѫществена, тъ
въ Sexta въ Германия не само учѫтъ сѫщи прѣдмети,
нашитѣ първокласници, но освѣнъ това въ класич
гимназии се учи и латинския; а понеже тукъ е най-в
колко години посвещаватъ въ двѣтѣ страни на едни
щитѣ гимназиални прѣдмети, то може да се приеме,
години сѫ въ Германия съ двѣ повече, а не само с
Сега да минемъ по-нататъкъ.

---

[1] Наименованията на классоветѣ гласѫтъ: Sexta = шести, отго
нашия I кл ; Quinta=пети (II кл.); Quarta=четвърти (III кл). Това
нитѣ три класса. Останалитѣ шесть години образуватъ три класса, в
по двѣ години: Unter- и Ober- Tertia (IV и V), Unter- и Ober- Secunda (V
и най-сетнѣ Unter- и Ober- Prima (VIII и IX).

Въ нѣмскитѣ училища ваканциитѣ поглъщатъ всичко два мѣсеца и петнадесеть дена [1], а у насъ тѣ състоятъ: 1. отъ двата ваканционни мѣсеца, юлий и августъ, 2. отъ по двѣ недѣли за Коледа и за Великдень, всичко три мѣсеца. Обаче къмъ тия три мѣсеца трѣбва да прибавимъ: 3. единъ мѣсецъ, който поглъщатъ официялнитѣ праздници и разнитѣ непрѣдвидени ежегодишни тържества и 4. най-малко половината отъ мѣсецъ юний, тъй като занятията фактически никога и не се продължаватъ слѣдъ 15 юний, само събиратъ по 10-на нещастници отъ всѣки классъ — неизпитанитѣ — за да имъ „се поставятъ бѣлѣжки", а пъкъ зрѣлостнитѣ изпити правятъ редовнитѣ занятия въ горнитѣ классове съвсѣмъ невъзможни вече отъ началото на юний. Но и това не е всичко: да не се забравя, че докато въ една нѣмска гимназия слѣдъ всѣка ваканция се захващатъ отъ първия день най-редовни занятия, въ нашитѣ гимназии, напротивъ (—ако изложеното по-горѣ отговаря на истината—), първитѣ 15—20 дена отъ септемврий трѣбва да се считатъ изгубени за всѣка сериозна училищна работа, — по причини, които обяснихме достатъчно. По тоя начинъ учебното врѣме въ годината състои, за нашитѣ гимназии, въ сжщность отъ непълни седемь мѣсеца, а за нѣмскитѣ — отъ деветь мѣсеца и половина. Това ще рѣче, че нашиятъ гимназистъ прѣкарва въ училищни заняти отъ I до VII классъ всичко 48 мѣсеца, а нѣмскиятъ — 86 мѣсеца; въ по-малко: 38 мѣсеца. Или, другояче прѣсмѣтнато: нашата седмокласна гимназия отговаря горѣ-долу на първитѣ петь класса на нѣмската деветокласна гимназия, а тая послѣдната съдържа учебно врѣме тъкмо колкото $11^1/_2$ (и словомъ: единадесеть и половина) наши учебни години.

И тъй, при еднакво добри учителски сили, при еднаква любовь къмъ работата, еднаква редовность и интензивность на занятията прѣзъ годината, еднакво добри пособия и др. под., нашитѣ гимназии би трѣбвало да състоятъ най-малко отъ 12-годишенъ курсъ, за да бждатъ въ състояние да въздѣйствуватъ

[1] Тѣ сж петь и сж разпрѣдѣлени така: по двѣ седмици за Коледа и за Великдень, четири седмици прѣзъ лѣтото и по една седмица за Св. Духъ и за Св. Арх. Михаилъ. Че това разпрѣдѣление е въ всѣко отношение по-практично, нѣма, вѣрваме, никой да оспори. Най-много два мѣсеца се работи непрѣкъснато и усилено, а слѣдъ това се почива, но никога почивката не трае толкова — по 2 и $2^1/_2$ мѣсеца! — че да се забрави всичко изучено и да се изгубятъ всички навици за работа. — Нц е безъ значение и това обстоятелство, че началото на годината не е слѣдъ голѣмата ваканция, — тѣ захващатъ годината слѣдъ Великденъ.

върху ученика така, както въздѣйствува нѣмската гим
Никой обаче не твърди, че прѣдположената еднаквость
ствува. Напротивъ, въ всѣка една отъ изброенитѣ точ
стоимъ несравненно по-долу. Явява се прочее въпросъ
се има всичко това прѣдъ видъ, да се опрѣдѣли, нашит
назии каква частица отъ дѣйствителното и необходимо
образование сж въ състояние да дадатъ на своитѣ възпит

Нека други отговорятъ на тоя злополученъ въ

P. S. Въ тоя P. S. не се касае за логически, педагог
или психологически абсурди, а за груби нарушения на зак

Между многото други, подъ вѣдомството на м-вото
просвѣщение се намира и единъ институтъ, забравенъ и от
и отъ хората. Тоя институтъ е — училищнията
торатъ. Доста случайно намъ стана извѣстно, въ всичк
подробности, едно феноменално злоупотрѣбление въ еди
инспекциитѣ. Заинтересувахме се и какво узнахме? — Че
сѫществуватъ училищнитѣ инспекции нито единъ пѫ
сега не имъ била правена никаква ревизия, при всичко че
тѣхъ сж минали до сега не по малко отъ 40—50 милиона
Това е толкова по-странно, че на м-вото сж станали извѣс
сега, повече по случай, не една и не двѣ афери. Именно

1. У б-ския инспекторъ, П., вече покойникъ, е било о
своеврѣменно едно злоупотрѣбление отъ 20 хиляди лева.

2. Единъ н-ски инспекторъ, П., сега учитель, е о
систематически, години наредъ, общинитѣ и частни хора,
прибиралъ отъ първитѣ суммы за пособия, които никога не куп
а отъ вторитѣ—разписки за взети нѣща, безъ никога да ги на

3. Единъ с-ски инспекторъ, И., не само изкупилъ
свои книги и списания и ги натрапилъ на училищата (ка
правили и мнозина други), но се изхитрилъ и за съвсѣм
церемонно ограбванье на държавата, като продавалъ на
щата отъ своете окржжие ония книги и списания, които
било пратило до инспекцията за по-нататъшно разпращанье.
учитель, и до сега не е наказанъ, нито пъкъ повърналъ цѣлата

4. Единъ т-ски инспекторъ, У., не само откупилъ отъ
книжарь за хиляди левове издадени отъ него книги, на
мѣстото не е въ училището, но и сключилъ съ него конт
за смѣтка на бюджетъ за бждща година, за достав
учебни пособия, — като при това му далъ и авансъ 2000
текущъ бюджетъ, — едно тройно закононарушение!

5. Единъ к-ски инспекторъ, Г., купилъ отъ единъ
стенъ съ своята слава софийски книжарь л.
географически карти!

Всичко това не стига л м-
свой дѣлгъ?!

Изъ жизнения пѫть

(Дневникъ на една мома)

Отъ **Денница**

„На Божидара“.

Трѣбвало непрѣменно да отидѫ утрѣ вечерь на „семейното забавление“, гдѣто щѣла да бѫде и „тя“! Трѣбвало да го направѫ зарадъ „хората“—тъй рѣши Вѣра, а нейната дума минава не само прѣдъ Коля, но и прѣдъ всички домашни и ето, дойде редъ и до мене да се покорѫ.

Отначало се противѣхъ, но днесъ склонихъ да послушамъ, не зарадъ „хората“, а за да задоволѫ едно свое още неясно, неопрѣдѣлено, но мѫчително желание: да „я“ видѫ и да видѫ него какъвъ е съ нея.

То ще ми струва много — отъ сега го прѣдчувствувамъ, но най-сетнѣ всѣка побѣда се изкупва съ жертви и кой знае нѣма ли „срѣщата“ да ме изцѣри — или поне успокои.

Послѣднитѣ три недѣли откакъ е въ градътъ, затворила съмъ се въ кѫщи и излизамъ само, когато не могѫ да противостоѫ на прѣдумванията му, че съмъ щѣла да заболѣѫ, ако продължавамъ да се лишавамъ отъ въздухъ и разходка!...

Да заболѣѫ! Като че ли тая апатия, въ която се намирамъ, не е по-лоша и отъ самата смърть! Не съмъ болна, но подобно машина, която липса на дървено масло държи въ бездѣйствие, нѣмамъ нуждната енергия да карамъ туй окаяно сѫществувание.

И въ туй настроение да се явѫ утрѣ пакъ въ обществото — да останѫ и за танцъ! Щѣла съмъ съ тая постѫпка да „запушѫ устата“ на нѣкои безъ работа приятелки [redacted] приятели, които били „подушили“ нѣщо и се интересували, **твително** прѣфиненото имъ обоняние ги упѫтвало

Не чувствувамъ въ себе си ни най-малкото призвание да заблуждавамъ нѣкого. Добритѣ хорица сигурно съ безпокойство очакватъ да се увѣрѫтъ, да ли съмъ „въ сѫщность нещастна, като го обичамъ, а той се годява за друга“! . . .

Да бѣхъ друго-яче настроена, щѣхъ да почувствувамъ скрупули, дѣто ги лишавамъ отъ благородното имъ „развлѣчение“ да съчувствуватъ . . . Утрѣшното ми внезапно появяванье въ тѣхната срѣда ще побърка окончателно смѣткитѣ имъ и до нейдѣ би било отъ извѣстенъ интересъ за нѣкой внимателенъ наблюдатель да слѣди за всичкитѣ тънки нюанси въ поведението на „заинтересуванитѣ личности“ — но отъ гдѣ на кѫдѣ да се падне на мене тая завидна участь да доставямъ на хората безплатни увеселения?

До скоро не притежавахъ „общественитѣ симпатии“, но отъ три недѣли насамъ — безъ моя вина—станахъ друга въ очитѣ на тия, които ме „жалѫтъ“. Блазѣ ми! Откриха сумма качества, които не притежавамъ, а името ми сигурно не произнасятъ безъ да притурятъ нѣкой ласкавъ епитетъ, като „нещастната“, „клетата“, „горкото момиче“. Но има ли нѣщо по-унизително отъ общественното съжалѣние“. До като знаѫтъ, че безмълвно се гушишъ въ кюшето си за да минѫтъ напрѣдъ други—до тогазъ те „жалѫтъ“, проявишъ ли обаче само съ една по-висока въздишка сѫществуванието си — веднага ще се стрѣснѫтъ „деликатнитѣ души“: — да не би и тая да има претенция за „нашия“ „въздухъ“!

И пакъ всичкия животъ се управлява отъ стремлението да угодимъ на туй „общественно мнѣние“,—нему жертвуваме и щастието и благото си, а пъкъ то съ какво ни отвръща?

Ето въ случая хората не искатъ да водѫтъ смѣтки, че сѫ станали промѣнения въ чувствата на единъ младъ човѣкъ, който се е згодилъ, безъ да е ималъ възможността дъли години да се ожени — и тѣ настоятелно изискватъ, — като изплащание на нѣкоя полица, — щото думата да се удържи, а че сетнѣ щѣло нещастие ще постигне и двамата—това тѣхъ не ги е еня, — нека му мислѫтъ тѣ—да не сѫ бързали съ клѣтви и обѣщания . . . На всѣки „разваленъ годежъ“ обществото гледа лошо, а малодушнитѣ влѣкѫтъ прѣзъ цѣлъ животъ веригитѣ си — не се опитватъ даже да ги снемѫтъ . . .

Може би съмъ пристрастна въ сѫжденията си, но не намирамъ по-голѣмъ грѣхъ отъ тоя: съ любовь въ сърдцето къмъ единъ — да вземе другъ. А той ще го направи — и азъ съмъ безсилна да го спра! . . .

Но нѣкога ме обзема желание да излѣзѫ съ високо издигната глава срѣщу туй безжалостно, егоистично общество и да се провикнѫ, че го обичамъ и че не крия, това — защото не въ любовьта, а въ криенъето виждамъ прѣстѫпление. Обаче геройския напливъ трае не повече отъ една криза въ врѣме на трѣска, която дава на отпадналия боленъ свърхчовѣшка сила, ала скоро се смѣнява съ още по-голѣмо безсилие . . . Прѣклони глава и търпи!

Вѣра настоява да съмъ се „наконтѣла“. Тя, щастливата, любителка на всѣка промѣна, въпрѣки сестринската си обичь, сѣкашъ забравя каква голгота ме очаква. Практична е и взима живота отъ веселата му страна, а пъкъ азъ утрѣ ще блѣднѣя като прѣстѫпница и ще ме втресе отъ вълнение. Не, нѣма вече да мисля — да става каквото ще.

Приближава часътъ. Въ неописуема тревога се намирамъ. Движѫ се като въ сънь. Тѣсно, душно ми е, иде ми съ гласъ да изокхамъ. Добрата Вѣра се старае да ми вдъхне малко куражъ, но азъ и не разбирамъ какво ми говори. Стига, че трѣбва да се облекѫ. Боже Господи, не ме оставяй — не оставяй и него! . .

И то се свърши! Въ тия три прости думици се заключава цѣлъ миръ отъ мѫки и терзания. — Нищо, нищо не спечелихъ: нито изцѣление, нито утѣха. Разкайвамъ се дѣто послушахъ Вѣра. До тая вечерь имахъ само смѫтно прѣдставление за лицето по портрета, а сега, сѣкашъ, съ огнени черти се врѣза въ паметьта ми. И какво разочарование като си спомнѫ, че е обичалъ нѣкога туй геометрически правилно, но неискрено, надменно лице, че е могълъ да харесва една жена която на менъ отъ пръвъ погледъ направи найнеприятно впечатлѣние . . .

Изъ пѫтя ту истивахъ, ту пламвахъ, а като влѣзохме въ салона, трѣбваше да напрѣгнѫ всички сили за да не треперѫ. Дишехъ мѫчно, зѫбитѣ ми излека тракаха отъ нервно възбуждение. Той се бѣ погрижилъ да ни резервира мѣста около масата, гдѣто седѣше вече годеницата му съ брата си и снаха си. Трѣбва да бѫдѫ справедлива и да признаѫ, че тя, щомъ доближихме, стана и любезно ми протегнѫ рѫка, като рече приблизително, че отдавна желаяла да се запознае съ мене. Не можехъ нищо да ѝ отговорѫ. Вѣра

съ бръщолевението си, което въ тоя мигъ благослави
притече на помощь, докато той съ погледа си ме нас

Дори позабравихъ за единъ мигъ всичко, като виж
че милитѣ очи, въпрѣки присѫтствието на другитѣ ме гл
все тъй нѣжно и прѣданно както всѣкога. Когато се п
зехъ и се обърнахъ отново къмъ нея, забѣлѣзахъ, че
се излъгала, че лицето ѝ не е никакъ любезно, а е
винаги засмѣно и то съ една неприятна, неподвижна, усм
присѫща на восъчнитѣ маски, въ която единственно
кулитѣ на устата вематъ участие — докато очитѣ з
ватъ своето дебняще изражение. Гледаше мене, гл
своя образъ въ огледалото, срѣщу което седѣше,
ляше бързи погледи къмъ него и сетнѣ безъ причина с
смиваше. Какво ли изпитваше? Въ разговора, който во
двамата, отдѣлно отъ останалитѣ, се намѣси нѣколко
и тя — на жалкитѣ ѝ, лишени отъ смисъль бѣлѣжки
отвръщаше съ кѫси, сопнати отговори и нейния тон
начало снисходително—любезенъ, ставаше постепенно п
цвѣтенъ. Звучаха крѣсливи ноти въ прѣсилениа смѣ
погледътъ ѝ стана коравъ — стъкленъ. Той само мене
даше, само на мене приказваше.

Какво свирѣха и какво пѣха на сцената—не знаѫ. Е
когато станахме за да се започнѫтъ танцитѣ — дойдо
съзнание гдѣ съмъ. Тя веднага, малко разглезено, турна р
си на неговата и—кой знае — да не бѣхъ при него
не е щѣлъ да заиграе валсъ, а сега нетърпѣливо се от
и рече, че при подобна безбожна горещина било повеч
глупость да се танцува. Неволно ми стана мѫчно за н
очаквахъ да му отговори обидено, да се отвърне и т
него, обаче тя само прѣхапа устнитѣ си, отъ които не
заше вѣчната и страшна усмивка. Въ бързиятъ ѝ погледъ
четохъ, че за тая грубость той още много пѫти въ бѫ
ще се радва на нейния „реваншъ“.

Доближиха ни нѣкакви дами. Тя, като нищо да н
се случило, съ триумфаленъ жестъ прѣпоръчи годени
и когато едната госпожа я смъмра шеговито, за дѣто то
години пазѣла тайна, тя кокетливо го погледна, облиза
и отвърна: „азъ не криехъ, той криеше, — знаете, въ дн
врѣме трѣбва да се крие щастието, че и въ най-доб
сѣмейства има крадци“. Не знаѫ да ли случайно, или у
лено бѣ казано, обаче, стори ми се, че ме залѣ нѣко

студена вода, обърна ми се сърдцето като съгледахъ, че и той, макаръ прѣсилено, но все пакъ се усмихваше и нервно стискаше ржцѣтѣ на тия госпожи, които ми се видѣха страшни като чудовища.

Отвратителна комедия! Що ли пъкъ и азъ да разигравамъ роля въ нея? Не бѣ ли по-умно да го оставѫ на сѫдбата му — той ще привикне да се усмихва и ще намира утѣха въ съзнанието, че хората ги считатъ за щастлива „двойка“.

Не ми остана ни врѣме, ни разположение да се погрижѫ за впечатлѣнието, което нашата сцена произвеждаше на околнитѣ. А може би никой и да не я бѣ удостоилъ съ вниманието си! Подъ нашитѣ маски не е било лесно да се проникне. А малко ли пѫти прѣдъ насъ самитѣ се разиграватъ безмълвно най-печалнитѣ трагедии и ние отминаваме безъ да подозираме нѣщо. Всѣкой своитѣ болки знае, цѣни — и прѣувеличава ги по нѣвга та и не му остава врѣме да се занимава съ чуждитѣ.

Какъ различно звучи всичко туй отъ вчерашнитѣ ми възмущения противъ хората и общественото мнѣние. Но така е въ живота: човѣкъ за собственнитѣ си несполуки все търси вината у другиго. И азъ, за да вентилирамъ мѫкитѣ си, повдигнахъ глъчка противъ единъ редъ на нѣщата, установенъ и толериранъ съ вѣкове. Мислимо ли е той да се мѣни зарадъ щастието на единични лица? — Така ме раздумва и смирява разумътъ напукъ на сърдцето, което не иска да се лиши отъ своитѣ права и отъ нѣмай-кѫдѣ възстава противъ всичко, което му прѣчи да постигне и то своя дѣлъ отъ щастие.

Но да продължѫ разказа. Приближиха негови приятели-танцьори и вѣжливо се отзоваха на наивното ѝ признание, че „просто умирала за танцъ“. Снаха ѝ, Вѣра послѣдваха нейния примѣръ. Мѫжьетѣ имъ се оттеглиха въ бюфета, а въ кѫта до сцената останахме двамата той и азъ. Седнахме на канапето, той подпрѣ глава на стола отпрѣдѣ си, сетнѣ я вдигна и безъ да продума нѣщо, се вгледа въ очитѣ ми. Но чувствувахъ, че блѣднѣѫ, че силитѣ ме напущатъ и се губи изкуствената храбрость . . . Сърдцето болезнено тупа и очитѣ ми се замъглиха съ сълзи.

„Ради Бога! шепнѣше той развълнувано, сега я познавашъ и можешъ да сѫдишъ за моята мѫка. Зарадъ нея да загубѫ

тебе!“ — Още не бѣха изсъхнали клѣпачитѣ ми и ето
връща подъ рѫка съ кавалера си, запъхтяна отъ и
Като не е блѣдна изглежда по-хубавичка, по-млада.

„Et toi, chéri?“ — обърна се покорно къмъ годеник
го почука по рамо съ вѣтрилото. „Азъ съ най-голѣмо у
ствие отстѫпвамъ пая си“ отказа той иронично и
Станахъ и азъ. Не ми бѣ възможно да ги гледамъ
наедно.

„Какъ, нимà и вие сте се зарекли да не танцу
Ще си отивате ли вече?“ издума тя весело, когато съ
чаливъ поклонъ ѝ подадохъ рѫка (добрѣ, че имахъ рѫкав
„Защо тъй скоро?“ — запита и той наедно съ другит
азъ съ бързи крачки, като че се запалваше земята подъ
китѣ ми, потърсихъ Вѣра „Не могѫ вече — да си ход
Тя веднага склони. Съ кола се върнахме. Треперѣх
студъ и ето вече цѣли два часа се минаха, а азъ о
съмъ се стоплила... Какво ще стане по-нататъкъ, не зна
отсега могѫ да кажѫ, че трѣбваше да я не виждамъ,
не я мразѫ. До днесъ имаше минутки, въ които чувств
спрямо нея най-искреното съчувствие, въ които себе си
дахъ, за дѣто, макаръ и неумишленно, ѝ отнехъ люб
на годеника. Въ сѫщность азъ отдавна имахъ доста
прѣдставление за нея. На моитѣ безчислени, до нѣйд
ревность диктувани въпроси — той ми бѣ начерталъ
вѣренъ портретъ на нейния външенъ и вѫтрѣшенъ чо
обаче тогазъ ми се струваше, че той пристрастно я р
съ намѣрение да поласкае менъ. Но сега вече се увѣр
че съ право я е окачествилъ като една плитка само
тросана“ егоистка... Туй съзнание ми раздира дуп
Значи — той, благородния, съ изтънчени чувства човѣ
има жена съ низка, недостѫпна за култура душа?..

А, да! Сега я мразѫ и чувствувамъ, че изчезватъ
нитѣ ми намѣрения: да се опитамъ да прѣнесѫ и въ
частичка отъ това, което чувствувамъ къмъ него. Съ кр
физическо отвращение ме изпълня мисълта за една в
срѣща, което не ще могѫ никога да надвиѫ, нито да с
прѣдъ нея... А пъкъ тя? Чувствува ли го, мрази ли
— Но какъ ли ѝ се танцува? Макаръ, че нѣма да пост
ако мислѫ лошо за нея, все пакъ вроденото ми чувств
справедливость се възмущава — дѣто така прибързан
отнехъ всичкитѣ достоинства. — Щомъ мразимъ едно

съ каква жадность откриваме недостатъцитѣ му! Чуждитѣ пороци ни сѫ като че ли по-скѫпи отъ собственното ни достоинство и по-скоро бихме се рѣшили да скриемъ тия отъ свѣта, отколкото първитѣ.

Наричамъ нея „егоистка", а не би ли ималъ всѣки причина да ми натякне, че и азъ не съмъ по-малко егоистична въ случая? Но Господь нека ми е свидѣтель, че ми е по-скѫпо неговото щастие отъ моето. Съ майчинъ трепетъ, сѣкашъ, се грижѫ и безпокоѭ, какъвъ ще му бѫде животътъ, ако дѣйствително, както ме е увѣрявалъ, тя гледа на него само като на „срѣдство" да се покаже на хората въ новото си достоинство на „годеница" и „булка",—ако въ неговото лице тя почита само г-на Х., човѣкъ съ кариера, съ бѫдѫще, а не държи и не умѣе да държи смѣтка за интимнитѣ му чувства. Па даже и да го обича безкористно — пакъ нѣма да го задоволи; — излиза че правимъ жертва, за да се постигнѫтъ отрицателни резултати. — Не е ли това грѣхъ? — Когато въ моята душа владѣе този конфликтъ между дългъ и желание — какво ли трѣбва да е въ неговата? — Бѣдния! Малодушие ли е — или геройство да гледашъ отпрѣдѣ си сигурното нещастие,—пропастьта, и да тичашъ въ нея, за да удовлетворишъ кого? — годеницата? обществото?.. —

„Той е за тебе мъртъвъ", казва важно Вѣра. Та що отъ туй! И живъ, и починалъ той остава въ моята душа. Друго щѣше да бѫде, ако можехъ азъ да умрѫ. Па и тогазъ, струва ми се, — и на онзи свѣтъ—за него ще ми е мисълта, и желанието ми за него ще прѣхвръква отъ тамъ, за да пърха около му като пеперуда около цвѣтъ, що я храни и поддържа живота ѝ.

Ноември, 1902.

ИЗЪ Н. ЛЕНАУ

Прѣвелъ **П. Славейковъ**

1. Молба

Спри надъ мене тъменъ погледъ
Въ всичката си дивна мощь.
Ти таинственна и кротка
И вълшебна тиха нощь.

Прѣбули и скрий прѣдъ мене
Тоя свѣтъ въвъ свойта тма.
Остани да бдишъ и владашъ
Надъ живота ми сама.

---

2. Свършено

Надъ всѣка радость ази видѣхъ
Зловѣщи да се виятъ врани;
Това що любяхъ и желаяхъ,
То червеитѣ въ гроба храни.

Смъртьта и мойто сетнѣо щастье
Въ безжалостний си гнѣвъ отвлече,
Сърдцето ми не дава отзивъ
Въ природата на нищо вече.

Изъ тъмнитѣ вълни не искамъ
Да гребѣж вече свѣтла пѣна —
Че нито блѣнъ, дори ни сѣнка
Отъ блѣнъ въ душа ми не остана.

---

3. На смъртьта

Сърдцето ми когато се смрази
И пламъка на мойтѣ смѣли пѣсни,
И огъня на любовьта изчезне —
О смърть, тогава ти ме поразн.

Не се бави, недѣй ти на свѣта
Пѣвеца твой оставя на несгода
И не тори полето на живота
На чувствата му съ пепелъта.

---

4. Есень

Дойде есень, листи брули хала,
Пѣй гората пѣсень за раздѣла;
А пъкъ азъ ни пролѣтьта, ни май
Не видѣхъ, далечъ отъ родний край.

Небесата ясни и спокойни,
Вечъ изчезна блѣсъка имъ знойни;
Не цъвтѣха морскитѣ вълни,
Глухо тътнѫтъ вихри въ далнини.

Въ скърбь на младость, младость азъ не зная
И не сѣтихъ пролѣтна омая —
За раздѣла шепне есеньта
И сърдце мечтае за смъртьта.

---

5. Мѣсечина

Край рѣката азн бродя
Въ блѣнъ унесенъ, самъ;
Какъ би заедно шумътъ ѝ
Слушали ний тамъ!

Гледали би ясний мѣсецъ
Двама ний тогазъ,
Въ далнинитѣ какъ възлиза
Въ тихий нощенъ часъ.

Надъ рѣката мостъ прѣмята
Той отъ брѣгъ на брѣгъ,
Чакъ отсрѣща до гората
Глуха въ нощний мракъ. —

Тамъ вълнитѣ освѣтлени
Гдѣто се струятъ,
Азъ ги гледамъ какъ надолу
Бързатъ въ своя пѫть.

По-нататъкъ тъменъ мракъ е,
И до моя слухъ
Смѫтно въ тъмнини долита
Само ромонъ глухъ. —

Откогато ме остави,
Нѣжна дружке ти,
Мѣсеца ми грѣй утѣха
Въ тъмнитѣ нощи,

Колчемъ се за тебе вгледамъ
Въ тъмни нощи самъ,
Струва ми се, че живота
Застоянъ е тамъ.

А вълнитѣ му кога се
Въ погледа ти освѣтлѫтъ —
Азъ ги виждамъ, ахъ, какъ бързо
Чезнатъ въ своя пѫть.

---

6. Тежка нощь

Задъ тъмни облаци небето
Като че се задъ трауръ крий;
Самички въ тъмната градина
Разхождахме се двама ний.

Нощьта бѣ глуха, като нѣкой
Безъ отзивъ на злочестникъ зовъ,
Създадена за сълзи само,
Тъй както нашата любовь.

И при послѣднята раздѣла,
Когато сбогомъ си земахъ,
Смъртъ и за двама ни тогзва
Въ сърдце си ази пожелахъ.

---

7. Три циганина

Пусто поле, прѣзъ полето полека
Моята бричка се влачи едвамъ,
На срѣдъ полето върба — и троица
Цигани видѣхъ иалѣгнати тамъ.

Кждра глава бѣ отпусналъ една,
Сграбчилъ цигулка въ извита ржка,
Буйна и весела пѣсень подкаралъ,
И като вихъръ прѣмята лжка.

Другия кжса лулица засмукалъ,
Гледа изъ нея какъ пушекъ се вий,
Сякаше всичко свѣтовно блаженство
Заради него се въ пушека крий.

Третий цимбалъ окачилъ на върбата,
Спи тамъ извърналъ нагорѣ лице,
Вѣтъра глухо струнитѣ подръвва,
Блѣнъ му вълшебенъ витай надъ сърдце.

Нищо и никакви, дрипави, голи,
Тѣмъ изъ-подъ дрипи месата лъщжтъ,
Хичъ и не искатъ да знаятъ — съ усмивка
Гледатъ прѣзрително тѣ на свѣтътъ.

Тѣ ме научиха тройна наука, —
Тоя безсмисленъ животъ на свѣта
Какъ се просвирва, пропушва, проспива,
Гордо, съ прѣзрителенъ смѣхъ на уста.

Тримата цигани — татъкъ далеко
Моята бричка въ полето изви:
Дълго се ази извръщахъ и взирахъ
Въ тѣхнитѣ рошави, мурги глави.

Емилъ Зола

Литературна бѣлѣжка

отъ

Ив. Ст. Андрейчинъ.

Прѣзъ единъ начумѣренъ и дъждливъ день, в мѣсецъ септемврий, вървѣхме съ единъ приятель изъ на Одеона и зѣпахме изложенитѣ за продань книги. нали, казваше моятъ приятель, дѣто отъ нѣколко години летристиката е излѣзла отъ мода? Изглежда, че романитѣ малко читатели — за тѣхъ не се говори тъй, както едно говорѣше, и както се говори сега за драматическата л Може би разцъфтѣваньето на послѣднята да става за смѣт вата. Както винаги, и сега всѣка седмица се появяватъ ния на стари, а особенно на нови писатели, но нѣма ист лантливи творения, които създаватъ епоха, отварятъ н зонти и раздвижватъ читающия свѣтъ. Дори ония ма нувелата и романа, които се ползуватъ отдавна съ слава, произвеждатъ твърдѣ малко и нѣкакси неохотно се на този родъ книжовни произведения". И като помълча добави: „Само единъ Зола продължава да пуща на бѣ своитѣ дебели томове... Впрочемъ, врѣмето и него изм той е по-скоро идеалистъ-романтикъ, отколкото чистокръ ралистъ; по скоро горещъ проповѣдникъ за бждащъ и по-свѣтълъ животъ, отколкото безличенъ художникъ, заедно се намали и неговото литературно влияние. Сега впечатлѣние на човѣкъ, когото буритѣ сж изхвърлили на островъ, между чужди хора". Слѣдъ едно по-длъжко мъл продумахъ полусериозно, полушеговито: „Кой му е кр не е умрѣлъ на врѣме. Винаги е тъй съ ония, които прѣ своето дѣло". Когато говорѣхме това, ний бѣхме оставил и слизахме къмъ булваръ Сенъ-Жерменъ и до ушитѣ ни викътъ: „Le Francais! La mort d'Emile Zola!" Купув ника и вжтрѣ прочитаме за необикновенната смъртъ на който създаде експерименталния романъ, видѣ неговото тяванье и доживѣ поражението му.

Разбира се, че азъ бѣхъ толкова правъ въ своето с колкото бѣше правъ и моятъ приятель съ мнѣнието си дъка на френския романъ. Той не познаваше френскат тура по-добрѣ отъ автора на статията за Анатолъ Фра стена въ една отъ послѣднитѣ книжки на Българска Сби

новенният читатель съглежда литературнитѣ явления, само когато се явяватъ съ развѣни знамена, придружени съ топовни гърмежи — както става всѣкога, когато се ражда нова литературна школа. Но който познава добрѣ творенията на Анатолъ Франсъ, на Полъ Ервйо, на братята Маргеритъ, на Юисманса, на Естоние, на Бареса, на Полъ Адана, на Октавъ Мирбо, на Рене Базена . . ., той не може да говори за обѣдняванье на френската беллетристика. Макаръ почти всичкитѣ нови писатели да сж индивидуалисти, тѣ не се числѫтъ къмъ извѣстни школи, защото е рано още да се подраздѣля и классифицира творчеството de tout à l'heure — ехото отъ символизма и декадентството, па ако искате даже отъ реализма и натурализма, още не е замлъкнало. Грамаднитѣ силуети на Флобера, Монассана, Доде, Зола . . . прѣчѫтъ на обикновенния читатель да вижда фигуритѣ на новото поколѣние писатели. Литературната перспектива е различна отъ природната: въ нея прѣдметитѣ отъ първия планъ изглеждатъ по-дребни отъ онія на задния планъ.

Може би тая бѣлѣжка да е права относително Емилъ Зола — натуралиста писатель, но тя грѣши спрѣмо оня Емилъ Зола, който изигра толкова важна роля въ политическия животъ на своето отечество. Заслугата му въ това отношение изпъква още по вече и порасва неимовѣрно, като се знае, каква помощь бѣше тя за демокрацията въ борбата ѝ съ враговетѣ на републиката.

Защото, републиката дѣйствително се намираше въ голѣма опасность. Всичкитѣ реакционни партии на миналото — монархиститѣ, империялиститѣ, клерикалитѣ и антисемититѣ — уловени ржка за ржка, се ползуваха отъ всичко, за да експлоатиратъ националистическитѣ чувства на массата въ полза на една монархическа реставрация. И най-лошото бѣше това, че тѣ искаха да си послужѫтъ съ войската. За тая цѣль тѣ се помѫчиха да спечелѫтъ офицерството на своя страна. А това бѣше твърдѣ лесно слѣдъ пораженнето, което Франция прѣтърпѣ въ 70—71 година. Слѣдъ злощастната война всички републикански партии, съ изключение на социялистическата, която бѣше още твърдѣ слаба, се увлѣкоха отъ надеждата за отмъщение на Германия. Тѣ устремиха всичкитѣ си сили и средства за усилванье на войската. Офицеритѣ станаха галени дѣца. За армията не бѣше позволено да се говори друго, освѣнъ добро. Дълги години дѣйствията на военното министерство оставаха безъ всѣкакъвъ контролъ. Клерикалната аристокрация се възползува отъ това твърдѣ хитро: тя даваше дѣцата си за началници на оная армия, която всички считаха за народна и неутрална. Полека и неусѣтно слѣдъ трийсеть години висшето офицерство бѣ съставено само отъ монархисти, антисемити и клерикали, готови винаги да пазѫтъ своитѣ съсловни интереси въ ущърбъ на републиканскитѣ закони и правосждие. Тѣ сами не криеха това. Когато се гледаше дѣлото на Естерхази въ 97 година, печатътъ натякваше на военния слѣдователь, майоръ Равари, че не съблюдава формитѣ на закона. „Нашето правосждие се различава отъ вашето“, отговори той.

Дѣлото на Драйфуса дойде като студенъ душъ върху главитѣ на онія, за които републиката бѣше скжпа. То отбули онова,

което мълкомъ се вършеше въ продължение на дълги години, разкри плановетѣ на реакцията. Републиканцитѣ съгледаха опасностьта и се опълчиха съ всички сили да осуетятъ домогванията на своитѣ врагове, които започнаха явни заговори противъ демократическия строй на своето отечество. Изглеждаше, че историята съ буланжизма ще се повтори, сега вече пораснала и още по-страшителна.

Заслугата на Зола се състои именно въ това, че той даде сигнала за тая борба. Въ началото на това знаменито дѣло малцина само се съмнѣваха въ виновностьта на Драйфуса и предпазливо изказваха своитѣ съмнѣния, безъ да подозиратъ даже социялното значение на този процессъ. Но ето че въ единъ разговоръ съ вицепрезидента на сената Зола схвана онова, което се крие задъ това просто дѣло. Съ инстинкта на човѣка, който гледа отъ страна политическитѣ борби, той можа да долови нѣкаква смѫтна опасность за честьта на оная Франция, която цѣлиятъ свѣтъ е навикналъ да гледа винаги на чело въ всѣко движение за тържество на свободата и истината. И той напусна своето кабинетно осамотѣние, слѣзе на обществената арена, и съ все замахъ хвърли въ лицето на тогавашното реакционно правителство своето знаменито „J'accuse".

Знаѫтъ се перипетиитѣ на тая борба, знае се и нейния резултатъ: той бѣше спасението на републиката. Страститѣ почти утихнаха вече, но реакцията още не може да забрави този ударъ и при всѣки удобенъ случай изказва своята умраза къмъ Емилъ Зола. Дори неговата смъртъ не ги уталожи и тѣ въ самата вѣ почерпиха материялъ, за да го чернѫтъ.

Ето каква важна роля изигра оня писатель, който винаги странѣше отъ политиката и който никога въ своитѣ възгледи не се издигна по-високо отъ обикновения буржуазенъ идеалъ. Зола се отнасяше съвсѣмъ равнодушно къмъ обществената дѣятелность. Той казваше, че това е работа за посрѣдственнитѣ и бездарни хора, а младежьта той съвѣтваше по-добрѣ да тича подиръ женитѣ, да пѣе и да пише стихове, отколкото да се бърка въ политиката. Той си остана винаги демократъ и подъ републиканско знаме водѝ първата и послѣднята си политическа борба; много отъ неговитѣ романи иматъ социално значение, и работницитѣ ги четѫтъ съ жажда — но всичко това не му бъркаше да си остане синъ на буржуазията и да не се оттърси отъ нейнитѣ идеали и привички. Заетъ съ събиранье материяли и съ написванье на своитѣ нескончаеми романи, прѣдаденъ на литературна война за въдворяванье принципитѣ на създадената отъ него натуралистическа школа, той не се опита никога да си уясни обществennитѣ течения. Много отъ неговитѣ постѫпки, които иматъ социяленъ характеръ, носѫтъ печата на тѣсномислие и кѫсогледство. Всички знаѫтъ, съ какво пустославие се стремѣше Зола да влѣзе въ французската академия и съ каква дѣтинска страсть пожелаваше ордени и отличия. Послушайте какъ обяснява той самъ тѣзи свои постѫпки: „Азъ съмъ мечтателенъ. За това е виновна моята ста-

лиянска кръвь. Ако азъ се мѫчѫ да попаднѫ въ академията, то съвсѣмъ не е отъ тщеславие, а защото съвпада съ моитѣ теории за сѫществуването и социялния животъ. Азъ искамъ самъ да изпитамъ и да почувствувамъ своята слава, додѣто съмъ живъ. Живѣешъ, работишъ, боришъ се и умирашъ — какво ще излѣзе по-нататъкъ отъ това? Че така човѣкъ не може да узнае никога, дали еималъ талантъ или не! Освѣнъ това чувството на справедливость ме кара да желаѫ това, а не стремлението ми къмъ почести. Остава ми да живѣѫ още 20 години или може би само 15. Азъ съмъ вече на 52 години. Но азъ не искамъ да слѣзѫ отъ сцената прѣди да изпълнѫ цѣлата си программа. Слѣдъ насъ ще дойде друго, младо поколѣние, по-шумливо и по-крѣсливо, и азъ не искамъ да останѫ забутанъ въ нѣкое кюше".

Забѣлѣжително е, че изобщо френската интеллигенция се отнася твърдѣ равнодушно, а често и твърдѣ враждебно къмъ политическитѣ борби. Това е все влѣдствие на френско-прусската война и на несполучливата вѫтрѣшна политика на третята република. Всички вѣрваха, че републиката съ своитѣ нови учреждения ще внесе промѣна въ страната, а излѣзе, че тя съвсѣмъ не се докосна до душата на народа, и прѣжнитѣ похвати въ управлението останаха безъ измѣнение. Французската нация се усъмни въ своитѣ сили. Това съмнѣние обзе и интеллигенцията. Тя стана песимистична и невѣрующа; залови се за етически и философски въпроси. За политика не искаше да слуша и се отнасяше отрицателно къмъ парламентаризма. Това се отрази и въ литературата. Дори единъ отъ младитѣ писатели, Октавъ Мирбо, написа цѣла пиеса срѣщу политиканитѣ, тѣзи „лоши пастири". Споредъ познатия критикъ Бонйе френската младежь „по-лесно забѣлѣжва ония учреждения и идеи, които трѣбва да се унищожѫтъ, но не вижда ония, които трѣбва да се създадѫтъ. Тя е далекогледа и смѣла въ своята отрицателна дѣятелность, не въ положителната. Френската младежь бързо разбра глупостьта на оптимистическитѣ утопии. Лъжа е, че ужъ человѣчеството върви къмъ подобрѣние по единъ планъ, който постепенно се изпълва. Събитията ставатъ не за нѣкакви крайни цѣли, а по силата на слѣпи и случайни причини. Животътъ е непоправимо лошъ и безнравственъ. Идеалнитѣ мечти, които увличатъ много честни хора, не могѫтъ да се приложѫтъ къмъ условията на живота. Въпросътъ е да се побърка на лошитѣ хора да вредѫтъ и да се спре разпространението на ония идеи, дивотията на които твърдѣ много вади очи. Напусто говорѫтъ за примирение на партиитѣ. Нѣма вече партии, има само личности, по-вече или по-малко напоени съ отвръщение къмъ жизненитѣ факти".

Ако е такава френската интеллигенция сега, слѣдъ неотдавна прѣживѣната борба; ако дори ония писатели, които се занимаватъ съ анализиранье на общественнитѣ явления, странѫтъ отъ живота и прѣзиратъ парламентаризма — то нѣма какво повече да очакваме отъ ония, които като Зола чуватъ живота какъ глухо тътне отвънъ и го виждатъ само прѣзъ прозорцитѣ на своя работенъ

кабинетъ, залутани въ своитѣ книжовни планове. То
ни прѣдстави политическата роля, която създателъ
лизма изигра въ живота на своя народъ, още по-цѣнна и

Натурализъмъ е оная литературна школа, която
реакция срѣщу романтизма и като слѣдствие отъ ра
естественнитѣ науки, гигантски тласнати въ новъ п
слѣдванията на Дарвина. Вѣруото на писателитѣ отъ
е изразено въ прѣдисловието на Клодъ-Бернардовитѣ
опитната медицина". Романистътъ не бива да измисли
да идеализира — той е длъженъ само да събира „чов
менти" (documents humains), да наблюдава фактитѣ
да изучва природата. Той трѣбва да крие личнос
държи за себе си своитѣ чувства, своитѣ симпатии и
а да описва само това, което вижда въ живота. Ак
даде воля на своя гнѣвъ или на своето възхищение,
разваля своята работа и неговото творчество губи
„Вълнението на автора събаря неговото произведение"
единъ отъ критическитѣ си етюди Емилъ Зола, който е
теоретикъ на натуралистическия романъ.

Облегната върху тѣзи догми, новата школа обѣща
Похватитѣ ѝ се различаваха твърдѣ много отъ ония, к
тизма бѣше въдворилъ. Въ сравнение съ научнитѣ ис
легнаха въ основата на „експерименталния романъ", кат
още Зола, творчеството на романтизма изглеждаше тв
и слабо. То не можеше да задоволи новото поколѣние,
да гледа живота прѣзъ очилата на положителнитѣ на

И наистина, натурализмътъ даде много забѣлѣжи
изведения. Въ разстояние на четвъртъ вѣкъ той зав
всичкитѣ литератури. И макаръ родината му да бѣш
неговитѣ най-добри рожби не принадлежатъ на нейнит
Якобсенъ и Стриндбергъ, напримѣръ, сж много
художници отъ френскитѣ натуралисти и много по-вѣр
принципи, които Емилъ Зола създаде за тая школа..
самата френска литература Зола не е най-послѣдовате
дожникъ-натуралистъ. Братята Гонкуръ сж много по-
автора на Ругонъ Макаритѣ, а Мопасанъ, който изл
отъ школата на Зола, въ първия периодъ на своето т
едничкиятъ истински художникъ-натуралистъ.

Защото, френскитѣ натуралисти, а най-вече Зола,
въ друга крайность. Като виждаха несъотвѣтствието
съ дѣйствителностьта и като питаеха къмъ послѣд
прѣзрѣние, което тя понѣкога наистина заслужва, нат
нарѣкоха идеала „праздна утопия" и се отнесоха към
сѫщото невнимание, съ каквото се отнесоха и къмъ жи
ги накара да забравятъ добритѣ качества на човѣшка
и понеже виждаха околс себе си много хора съ звѣрс
ности и низки страсти, тѣ възведоха това наблюдени
принципъ. Тѣ съзнателно прѣнебрѣгваха всичко, което
докара идеални стремежи, и разгледваха човѣка изключ
физиологическа гледна точка.

Ето изворътъ на всичкитѣ грѣшки и абсурди въ творчеството на Зола. Той изглежда по-скоро натуралистъ отъ Плиниево врѣме и срѣдневѣковенъ естествоизпитатель, а не послѣдователь на новата положителна наука. Той наистина изучваше природата, но я изучваше повече по книгитѣ, а не въ живота. Прѣзъ цѣлия си животъ той събираше documents humains за своитѣ романи подъ общо име Ругонъ Макари, които той наричаше „естествена и социяльна история на едно сѣмейство отъ втората империя". Когато се готвѣше да напише Le ventre de Paris, той грижливо изучи парижкитѣ пазарища и се запозна съ техническата страна на въпроса по дълъгъ списъкъ, взетъ отъ полицейското управление. За Débâcle той обиколи всичкитѣ мѣста на военнитѣ дѣйствия прѣзъ 70—71 година. Прѣди да започне La faute de l'Abbé Mauret, той прочете сума томове религиозни съчинения и често посѣщаваше службата въ една малка черква.

Но това бѣше изучванье, а не прѣживѣванье на описваната срѣда. Той смѣташе, че онова кратко врѣме, което прѣкара между въглекопачитѣ, е достатъчно за да узнае основно тѣхния животъ и да го опише въ Germinal, както мислѣше, че е възможно да се изучи „естествената история на селенитѣ" съ нѣколко дилетантски излизания по селата. Той не правѣше наблюдения, за да изважда отъ тѣхъ материялъ за своитѣ романи, а събираше факти, за да изпълни приготвена вече рамка. Той бѣше заимствувалъ отъ медицината недоказани още теории и хипотези, главно оная за наслѣдственността, и ний виждаме всичкитѣ му творения изпълнени съ психопати — умствено, а често и тѣлесно сакати хора —, върху които тежатъ грѣховетѣ на тѣхнитѣ прадѣди. Въ своитѣ описания на патологически явления Зола отиваше по-далече и отъ най-смѣлия популяризаторъ на медицински идеи. Въ послѣдния романъ отъ серията Ругонъ-Макари той даже приложи на първата страница едно дърво на наслѣдственността, по чиито листове бѣ написалъ имената на главнитѣ лица отъ тая знаменита епопея, като придружи всѣко име съ отдѣленъ случай на наслѣдственъ недъгъ.

Вънъ отъ тѣзи основни грѣшки, Зола грѣши и като техникъ. По темпераментъ той не е натуралистъ — той е и классикъ и романтикъ въ едно и сѫщо врѣме. Той е классикъ по строгото построяванье на своитѣ романи и по прѣувеличената типичность на нѣкои отъ неговитѣ дѣйствующи лица, които прѣдставяватъ отвлечени схеми на порока, а не живи индивидуалитети. Тая схематичность понѣкога стига до тамъ, щото се получава чиста формула намѣсто живъ човѣкъ. Такава е, напримѣръ, бабата въ романа „Парижъ" и анархистътъ Суваринъ въ „Жерминалъ".

Своята романтическа жилка Зола признава самъ не единъ пѫть. На едно мѣсто той пише: „Понѣкога азъ страшно се сърдя на романтизма. Азъ го мразя за лъжливото възпитание, което ми даде. Въ менъ има романтическа подкваса, и това ме кара да побѣснявамъ". По-послѣ, когато говорѣше надъ свѣжия гробъ на Доде, той каза: „Доде бѣше най-чистъ реалистъ, който се придържа о истината, оживѣна съ непрѣсушима обичь къмъ хората

и тънъкъ юморъ. А ний бѣхме видоизмѣнени лирици отъ романтическо произхождение".

Когато слѣдваме хронологически неговитѣ Ругонъ-Макаре, ний виждаме, какъ тѣ се прѣобръщатъ отъ сборникъ на човѣшки документи въ грандиозна романтическа епопея. Започналъ съ изучванье на обществената патология, той свърши съ тържественъ апотеозъ на живота, и то съ символическа жива картина, която завършва романа „Парижъ". Слѣдъ като прѣдстави нееднократно съ гѫсти бои „звѣра въ човѣка", той стигна до тамъ отпослѣ, че въ романа си Fécondité сантиментално идеализира дори самия физиологически инстинктъ на разплодяванъето. Това е вече символизмътъ на Хюговата Notre Dame de Paris. Романтическата подкваса го надви съвършенно, и въ послѣднитѣ си произведения Зола вече не е натуралистъ, а мечтатель и пророкъ — идеалистъ съ романтическа подплата.

Впрочемъ, за да излѣзе въ ролята на пророкъ не бѣше причина само литературната еволюция на неговото творчество. Макаръ и далечъ отъ обществения животъ, Зола се ужасяваше отъ пессимизма, а най-много отъ индивидуализма на френската младежъ. Той потърси нѣщо положително да ѝ завѣщае, прѣди да си тръгне отъ живота. За тая цѣль той се обърна къмъ съврѣменната религия и я намѣри несъстоятелна. Тогава той започна да проповѣдва стремежъ и обичъ къмъ истината, къмъ труда и къмъ правосѫдието. Той създаде нова религия, която нарече „научна религия", и нея посочи на младежьта. Ето какъ формулира Зола новата религия чрѣзъ устата на великия химикъ Бертеруа, едно отъ лицата въ романа „Парижъ": „Колко пѫти съмъ ви казвалъ, че само науката е революция, че само тя — напукъ на жалкитѣ политически събития и праздни агитации на сектантитѣ и човѣколюбцитѣ — работи да създаде бѫдѫщето человѣчество, приготовлява му правда, справедливость, миръ! Ахъ, приятелю мой, ако вий искате да прѣобърнете свѣта, да му създадете малко повече щастие, останете си въ своята лаборатория — човѣшкото щастие може да се роди само отъ вашитѣ учени шишета!" За да бѫде пълно философското мирозрѣние на Зола, трѣбва да се прибави още неговата непримирима умраза къмъ буржуазията и неговата увѣреность въ банкрутството на католичеството.

Досѣщамъ се, че ще ме попитате за положителнитѣ страни на писателя Зола. Какво да ви кажѫ? Прочетете . . . не цѣлата верига на Ругонъ Макаритѣ, — а макаръ само Nana, L' Assomoir, Germinal, L' Argent, Au bonheur des dames, La Bête humaine... и ако не хвърляте всѣкой романъ по нѣколко пѫти прѣди да го дочетете . . . , ако не оживѣятъ въ съзнанието ви парижскитѣ голѣми магазини, борсата, каменовѫглищнитѣ мини . . . , ако желѣзницата не ви се прѣдстави като чудовище съ кръвь и нерви . . . тогава вий изобщо не сте способни да разберете мощното и величествено творчество на оногова, който създаде натурализма и сетнѣ самъ му измѣни.

ЛИЧНОСТЬТА ПРОТИВЪ ДЪРЖАВАТА

Отъ **Хербертъ Спенсеръ**

Прѣв. отъ английски **Н. Г.**

III. Грѣховетѣ на законодателитѣ [1]

На всички тѣзи забѣлѣжки, безъ съмнѣние, ще ми отговорѫтъ: нищо по-добро не може да се намѣри отъ едно правителство съ „колективна мѫдрость"; народнитѣ избраници, като избиратъ изъ по-между си едно малко число държавни мѫже, употрѣбватъ цѣлото си знание при разискванье на въпроситѣ въ тѣхно присѫтствие. „Какво по-вече искате?" ще попитатъ по-вечето читатели.

Азъ ще отговоря, че тая съврѣменна наука, която е служила, както казватъ, на нашитѣ законодатели да се приготвѫтъ, за да изпълнѫтъ добрѣ задълженията си, е наука, по-голѣмата часть отъ която имъ е очевидно безполезна и че тѣ заслужватъ порицание, защото не виждатъ, коя наука би имъ била полезна. Ако нѣкои отъ тѣхъ сѫ знаменити филолози, то тѣ не сѫ най-добритѣ познавачи на дневнитѣ въпроси и литературитѣ, чиито достѫпъ нѣкъ се открива отъ филологическитѣ имъ знания, не ще имъ присѫтъ голѣма помощь. Политическитѣ опити и спекулации, основани върху историята на малкитѣ древни общества и върху мислитѣ на философитѣ, които твърдѣтъ, че войната е нормално състояние, че робството е необходимо и справедливо, и че женитѣ трѣбва да се държѫтъ подъ вѣчна опека, едва ли ще имъ помогнѫтъ за да прѣдвидѣтъ, какво дѣйствие ще произведѫтъ законодателнитѣ актове върху голѣмитѣ съврѣменни нации. Тѣ трѣбѫтъ да обсѫждатъ въпроситѣ за влиянията на великитѣ хора, които, споредъ теорията на Карлейла, даватъ формата на общежитото, и тѣ могѫтъ да прѣкаратъ много години въ четенье подробности върху международнитѣ конфликти, измѣни, интриги, актати, които пълнѫтъ историческитѣ съчинения, безъ да могатъ разбра по-добрѣ произходътъ на общественитѣ организации дѣйствия и начинътъ, по който законьтъ имъ влияе. Познанията, придобити въ работилницитѣ, на борситѣ или пъкъ изъ коридоритѣ на сѫдилищата едва ли по-вече спомагатъ за необходимата подготовка.

---

[1] Продължение отъ книжка VI и край.

Наистина, необходимо е систематичното изучванье на естествената връзка между причината и послѣдствието, тъй както тя се проявява между човѣшкитѣ сѫщества, съединени въ общества. Макаръ че разбраното съзнаванье на тая връзка ще бѫде единъ отъ послѣднитѣ резултати на интеллектуалния прогрессъ — макаръ дивакътъ да не е ималъ никаква концепция за единъ механически процессъ, — макаръ че гърцитѣ можеха да мислѣтъ, че нѣкой Богъ ржководи полета на една стрѣла, — макаръ че приписваме на епидемиитѣ свръхестественно произхождение, — и макаръ че между общественнитѣ явления, най-сложни отъ всички, отношението между причината и послѣдствието, може би, ще остане най-дълго неузната; при всичко това, сега, сѫществуванието на това отношение е тъй ясно, щото заставя мислящитѣ умове да съзнаѫтъ, че прѣди да почнѫтъ да помагатъ на това отношение, трѣбва най-напрѣдъ да го изучѫтъ съ вниманіе. Днесь простите общеизвѣстни факти, че има връзка между числото на раждания и умиранията, женидбитѣ и цѣната на житото, че въ едно и сѫщо общество, прѣзъ една и сѫща генерация, пропорцията между престѫпленията и народонаселението се измѣня въ строги прѣдѣли, би трѣбвало да сѫ достатъчни за да покажѫтъ на всички, че човѣшкитѣ желания, ржководени отъ знанието, дѣйствуватъ приблизително равномѣрно. Би трѣбвало да заключѫтъ, че общественитѣ процесси, произлѣзли отъ законодателството, като дѣйствуватъ съ срѣдня правилность, трѣбва да промѣнѫтъ не само човѣшкитѣ дѣйствия, но и природата имъ. Би трѣбвало да признаѫтъ факта, че въ обществото много по-вече отколкото другадѣ причинитѣ сѫ богати съ послѣдствия, и би трѣбвало да видѫтъ, че отдаленитѣ и косвенни послѣдствия сѫ тъй неизбѣжни, както и близкитѣ. Азъ не твърдѧ, че отричатъ тѣзи доводи и заключения. Но има вѣрвания и вѣрвания; нѣкои се поддържатъ номинално, други влияѫтъ на дѣйствията ни въ слаба степень, трети упражняватъ върху тѣхъ едно въ всички отношения неопрѣдѣлено влияние; и за съжаленіе, вѣрванията въ законодателитѣ досягатъ свръзката между причинитѣ и слѣдствията на общественнитѣ въпроси отъ първата категория. Да разгледаме нѣкои общопризнати истини, съ които едва ли понѣ нѣколцина се съобразяватъ сериозно, когато законодателствуватъ.

Безспорно е, че всѣко човѣшко сѫщество е до извѣстна степень промѣниво, както въ физическо, тъй и въ интеллектуално отношение. Всички възпитателни методи, всички занятия, отъ математическитѣ до занаятчийскитѣ, всички дадени за способности награди, всички наложени върху порока наказания, сѫдържатъ убѣждението, изразено въ различни притчи, че употрѣблението или неупотрѣблението на нѣкоя способность, физическа или ржчественна, е съпроводено съ промѣна въ приспособлението, съ загуба или печалба на сила, споредъ случая.

Сѫщо общепризнатъ е фактътъ, че измѣненията въ сѫществото, произлѣзли по този или онзи начинъ, сѫ наслѣдствени. Никой не отрича факта, че, чрѣзъ натрупванье на малки промѣни

въ продължение на послѣдователни генерации, организмътъ не се приспособява къмъ даденитѣ условия; тъй че единъ климатъ, ако и гибеленъ за другитѣ раси, не врѣди на расата, която се е приспособила къмъ него. Никой не отрича, че народитѣ отъ единъ и сѫщъ коренъ, като сѫ се разсѣяли по различни мѣстожителства и всѣкой отъ тѣхъ като е живѣлъ различно, сѫ придобили, съ течение на врѣмето, различни способности и наклонности. Никой не отрича, че при нови условия на живѣние се образуватъ нови национални характери, даже това става и въ наше врѣме; доказателства — Американцитѣ. И ако никой не отрича процесса на постоянното приспособление на всѣкѫдѣ и винаги, то явното заключение е, че всѣка промѣна на обществennитѣ организации, непрѣменно се съпровожда съ измѣнение въ приспособлението.

Къмъ казаното може да се прибави, като слѣдствие, че всички закони, като способствуватъ да измѣнѭтъ начина на дѣйствие на хората—било като имъ налагатъ нови принуждения или било като имъ доставятъ нови помощи—дѣйствуватъ тъй, че съ течение на врѣмето природата имъ се приспособява къмъ тѣхъ. Освѣнъ всички непосрѣдственни послѣдствия отъ това, има и едно отдалечено послѣдствие, което съвсѣмъ се игнорира отъ всички; то е прѣобразуването на срѣдния характеръ. Това прѣобразуване може да бѫде желателно или не, но то е, въ всѣки случай, най-важно за разглежданье.

Други общи истини, които гражданитѣ, а още по-вече законодателтъ, би трѣбвало прилѣжно да изучаватъ, до катосъ вършенно ги ассимилиратъ, изпъкватъ прѣдъ насъ, щомъ си зададемъ въпроса: какъ се извършватъ социялнитѣ дѣйствия, и се убѣдимъ отъ ясностьта на отговора, че тѣ сѫ коллективния резултатъ отъ желанията на индивидуумитѣ, които всѣкой отъ своя страна търси да удовлетвори и които обикновенно слѣдватъ пѫтя, който имъ се струва по-лесенъ, съгласно съ тѣхнитѣ навици и прѣдшествувалитѣ намѣрения, т. е. линията на най-малкото съпротивление: истинитѣ на политическата економия сѫ прости тѣхни послѣдствия. Нѣма нужда да показваме, че социалнитѣ организации и социалнитѣ дѣйствия сѫ необходимъ, по този или онзи начинъ, продуктъ на човѣшкитѣ емоции, ржководени отъ идеитѣ (на прѣдшественицитѣ, или на сега живитѣ хора). Непрѣменното слѣдствие е, че обяснението на социалнитѣ явления се намира въ дѣйствието на тѣзи фактори отъ родъ въ родъ.

Подобно едно обяснение твърдѣ скоро ни довежда до заключението, че между коллективнитѣ резултати на човѣшкитѣ желания търсящи удовлетворение, тѣзи които сѫ възбудени отъ частнитѣ дѣйствия и доброволнитѣ сдружавания, сѫ съдѣйствували много по-вече за общественното развитие, отколкото онѣзи, които сѫ слѣдствие на правителственна намѣса. Ако изобилни жетви покриватъ сега полетата, гдѣто нѣкогашъ сѫ расли само диви ягоди, това го дължимъ на стремления за индивидуални удовлетворения въ продължение на много поколения. Ако удобни кѫщи сѫ замѣнили бордеитѣ, това е вслѣдствие исканьето на хората да увели-

чѫтъ благосъстоянието си; и градоветѣ длъжѫтъ сѫщ
си на импулси отъ този родъ. Търговската организац
широка и тъй сложна, се е заченала въ врѣме на пан
сѫ ставали по случай на религиознитѣ праздненст
длъжи произхода си на усилията на човѣка да удовл
нитѣ си намѣрения. Правителствата постоянно сѫ пр
на това развитие и по никакъвъ начинъ не сѫ му
вѣнъ ако не считаме за помощь поддържанъето на
редъ). Сѫщото е и съ прогрессътъ на наукитѣ у
ложения, които сѫ направили възможни промѣни
низацията и увеличаванъето на общественната ак
длъжимъ на държавата тази грамада отъ полезни от
почнемъ отъ лопатата и свършимъ съ телефона; п
вата, която е направила откритията въ физиката, хим
области, които упѫтватъ съврѣменното производств
жавата, която е измислила тѣзи механизми, които сл
брикуванье на разни прѣдмети, за прѣнасяне хора и в
мѣсто на друго и които по хиляди начини съдѣйствуи
ството ни. Тѣзи търговски сдѣлки, които се разпр
цѣлия свѣтъ, този трафикъ, който напълни улицитѣ
говия на дребно, която всичко донася за да ни уго
до праговетѣ ни необходимитѣ за всѣкидневния живо
е отъ правителственно произхождение. Това сѫ ре
доброволно дѣйствие на гражданитѣ, изолирани или
Нѣщо по-вече, правителствата длъжѫтъ на тѣзи добр
ствия даже срѣдствата, които имъ служѫтъ да изпъ
ноститѣ си. Отнемете на политическия механизъмъ вси
които науката и изкуството сѫ му дали, оставете дър
съ срѣдствата, които чиновницитѣ сѫ открили, и п
ната машина веднага ще спре. Даже езикътъ, кой
правителството да записва законитѣ си и да съобщава
си на своитѣ агенти, е единъ инструментъ, който с
произлѣзълъ отъ законодателя; той е билъ създаден
чрѣзъ сношение на хора, които сѫ търсѣли лични удо

Друга една истина, свързана съ горната, е,
части на тази доброволно образувана организация
по между си по такъвъ начинъ, че вий не можете да
върху една, безъ да подѣйствувате върху всичкитѣ. То
много ясно, когато едно неплодородие на памукъ пара
напрѣдъ нѣколко мануфактурни области, послѣ влияе
телността на едро и дребно търговци отъ цѣлото кра
тъй и върху клиентитѣ имъ и послѣ върху фабриканти
цитѣ и купувачитѣ на други прѣдмети като басми, пл
Сѫщо виждаме да става, когато цѣната на каменнит
се подигне, тя влияе на всѣкѫдѣ върху домашния живо
спънки на по-голѣмата часть отъ нашата индустрия,
нитѣ на фабрикуванитѣ прѣдмети, ограничава потрѣб
и промѣня навицитѣ на потрѣбителитѣ. Това, което
лѣзваме въ цитиранитѣ случаи по единъ чувствител

чувствителенъ начинъ. Очевидно е, че законодателнитѣ актове сѫ отъ числото на тѣзи фактори, които освѣнъ правото си влияние, иматъ още неизмѣрими и твърдѣ различни послѣдствия. Единъ знаменитъ професоръ, чиито занятия сѫ му създали голѣма компетентность по тѣзи въпроси, направи въ мое присѫтствие слѣднята бѣлѣжка: „Щомъ веднѫжъ почнете да се вмисате въ реда на природата, не е възможно да знаете, какъвъ ще бѫде крайния резултатъ". Ако тая бѣлѣжка е вѣрна за редътъ на свръхчовѣшката природа, за която той говори, тя е още по-вѣрна за природния редъ, който сѫществува въ социялнитѣ организации, създадени отъ човѣшки сѫщества, съединени въ общества.

И сега, за да закрѣпѭ заключението, че законодателтъ трѣбва, като упражнява мандата си да има живо, съзнание за тѣзи и други отъ тоя видъ очевидни истини, относящи се до човѣшкото общество, съ което божемъ се занимава, азъ ще си позволѭ да разгледамъ по-подробно една истина, за която още не съмъ говорилъ.

За да може да се плоди единъ видъ, колкото висшъ и да е той, той трѣбва да се съобразява съ два радикално противоположни принципа: Членоветѣ му трѣбва да се отглеждатъ различно въ дѣтинството имъ и въ зрѣлата имъ възрасть. Ний ще ги разгледаме въ двѣтѣ имъ състояния.

Единъ отъ най-извѣстнитѣ факти е този, че животнитѣ отъ по висшия типъ, които релативно по-бавно достигатъ своята зрѣлость, могѫтъ, слѣдъ като сѫ я достигнали, да даватъ по-голѣма помощь на малкитѣ си отколкото животнитѣ отъ по-нисши типъ. Възрастнитѣ животни хранѭтъ малкитѣ въ продължение на подълъгъ или по-късъ периодъ — до когато малкитѣ сѫ още неспособни да удовлетворяватъ нуждитѣ си; и ясно е, че продължителностьта на вида може да се осигури, само ако грижитѣ на родителитѣ се съгласяватъ съ нуждитѣ, които произтичатъ отъ несъвършенството на дѣцата. Безполезно е да доказваме, че слѣпата и безъ перушина дива птица или малкото кученце, даже когато вижда вече, би загинали веднага, ако бѣха принудени сами да си доставятъ топлина или да се грижѫтъ за съществуванѣто си. Самопожертвуванѣто на родителитѣ трѣбва да бѫде толкова по-голѣмо, колкото малкитѣ сѫ по-безполезни за себе си и за другитѣ, като отслабва постепенно съ развитието на малкитѣ, които отначало ще почнѫтъ да помагатъ сами на себе си и малко по-малко на другитѣ. Това ясно показва, че прѣзъ врѣме на младенчество полученитѣ добродѣяния трѣбва да сѫ въ обратно отношение съ силата или сръчностьта на този, който ги получава. Ясно е, че, ако въ първия периодъ на живота благодѣяннята бѣха пропорционални на заслугитѣ, или възнагражденията — на услугитѣ, видътъ би изчезналъ въ продължение на една генерация.

Да прѣминемъ сега отъ сѣмейния начинъ на живѣнье къмъ тоя на по-разширената група която образуватъ възрастнитѣ членове на вида. Попитайте, какво става когато новия индивидуумъ, слѣдъ като е достигналъ пълно обладание на силитѣ си, е прѣ-

станалъ да получава помощи отъ родителитѣ си и е изо
да се грижи самъ за себе си; тукъ дѣйствува единъ пр
който е тъкмо противоположенъ на горѣописания. Прѣзъ ос
периодъ отъ живота всѣкой възрастенъ получава благ
пропорционално съ заслугитѣ си, възнагражденія пропорц
съ услугитѣ си; подъ заслуга и услуга въ двата случая в
бираме способностьта на индивидуума да удовлетворява сах
ходимоститѣ на живота, — да си доставя храна, да си с
убѣжище, да избѣгва отъ прѣслѣдванье на враговетѣ
съперничество съ членоветѣ отъ собственния си видъ, в
съ членоветѣ отъ други видове, индивидумьтъ отслабва и
или пъкъ процъвтѣва и се развива, споредъ това да ли
или злѣ одаренъ. Очевидно е, че единъ обратенъ начи
живѣнье, ако поддържаньето му би било възможно, ще б
течение на врѣмето, гибеленъ за вида. Ако добродѣяният
чавани отъ всѣкой индивидуумъ, бѣха пропорционални съ в
шенството му, ако, слѣдователно, размножаванъето на несъ
нитѣ индивидууми се поудържаше, и на размножаванъето на
шеннитѣ се прѣчеше, то отъ това ще произлѣзе едно прогр
изражданье; и скоро изроденият видъ не ще може да сжи
при вида, който е въ борба съ него.

Тукъ забѣлѣзания великъ фактъ е, че начинитѣ на д
на природата вжтрѣ въ сѣмейнитѣ групи и вънъ отъ т
диаметрално противоположни единъ на други и прѣобръ
реда на тѣзи начини на дѣйствие е гибеленъ за вид
немедленно, било въ бждще.

Има ли нѣкой който да мисли, че тази истина е н
жима върху човѣка? Никой не може да оспорва факта, че
което, както и всичкитѣ нисши сѣмейства, се излагатъ на
ако добродѣянията се раздаватъ пропорционално съ зас
Може ли да се твърди, че и вънъ отъ сѣмейството, между
стнитѣ, добродѣянията не трѣбва да бждатъ пропорциона
заслугитѣ? Би ли посмѣялъ нѣкой да настоява, че не ще
лѣзе никакво зло, ако малко одаренитѣ личности се пос
въ възможность да прѣуспѣватъ и се размножаватъ толко
повече отъ даровititѣ? Едно човѣшко общество, като се
или въ съревнование или въ борба съ други общества, мож
разглежда като видъ или по скоро като разновидность на
и може да се твърди, че, паралелно съ другитѣ общества
бжде неспособно да противостои въ борбата съ другитѣ об
ако подпомага на нисшитѣ си единици въ ущърбъ на висшит
бира се, никой не отказва факта, че, ако приемеха и прилож
пълно принципа на сѣмейния животъ, ако възнагражденията
винаги толкова по-голѣми, колкото услугитѣ сж по-малки, т
ще послѣдватъ лоши послѣдствия за обществото; ако е
даже едно частично проникванье на сѣмейния начинъ в
вѣнье на държавния, трѣбва неусѣтно да докара анал
слѣдствия. Обществото взето въ цѣлостьта си, не може (б
се изложи на немедлено или бждще разрушение), да пр

дѣйствието на тѣзи противоположни принципи, приложението на които е направило всички общества способни да достигнѫтъ сегашния си начинъ на живѣние и да се държѫтъ на положението си.

Азъ прѣднамѣренно говорихъ за обществото, взето въ своята цѣлость, защото нѣмамъ намѣрение да унищожавамъ или осѫждамъ помощитѣ, давани на злѣ одарени хора отъ хора, добрѣ одарени, въ качеството имъ на индивидууми. Макаръ че тѣзи помощи причиняватъ зло, ако се раздаватъ надѣсно и налѣво, тъй че да даватъ възможность на злѣ одаренитѣ хора да се размножаватъ, но пъкъ ако отсѫтствуватъ помощи, раздавани отъ самото общество, то индивидуалното спомаганье, като се прѣдизвиква по-често, отколкото въ сегашно врѣме, ще бѫде свързано съ едно по-силно чувство на отговорность, съ една дума, ще се дава въобще на нещастници, достойни за съжаление, а не на хора, които по природа сѫ мерзавци: отъ това благодѣяние обществото ще извади ползи, които произтичатъ отъ развиванье на симпатически чувства. Но всичко това не ни прѣчи да твърдимъ, че трѣбва да запазимъ коренното различие между морала на сѣмейството и морала на държавата и че ако великодушието трѣбва да бѫде главния принципъ на единия, то справедливостьта трѣбва да бѫде главния принципъ на другия. Не трѣбва да се изюдватъ тѣзи нормални отношения между гражданитѣ, споредъ които всѣкой получава за работата си възнаграждение, опрѣдѣленно отъ търсението, била тази работа изкусна или груба, физическа или умствена; такова възнаграждение, прочее, което да му позволява да прѣуспѣва и възпитава дѣцата си пропорционално съ прѣвъзходствата, които правѫтъ сѫществуванъето му драгоцѣнно за него самия и за другитѣ.

И при това, въпрѣки очевидностьта на тѣзи истини, които би трѣбвало да поразѫтъ всички, които захвърлятъ рѣчницитѣ си, сѫдопроизводнитѣ си дѣла, протоколитѣ си и съзерцаватъ реда на нѣщата, срѣдъ който живѣемъ и къмъ който трѣбва да се присобимъ, продължаватъ да искатъ едно бащинско правителство. Въвежданьето на сѣмейния моралъ въ морала на държавата, вмѣсто да се гледа като врѣдно за обществото, наопаки, по-вече и по-вече се иска като едничко сѫщинско срѣдство за осигуряванье на общото благо. Това заблуждение е достигнало до тази точка, че разваля увѣренията на тѣзи, които можеха да се вземѫтъ като повече свободни отъ него, нежели другитѣ. Въ студията, на която Cobden-Club даде наградата прѣзъ 1880 г., се намира твърдението, споредъ което „истината на свободната размѣна е затъмнена отъ софизмитѣ на lessez-faire“; и ни казватъ, че „ни е нуждно едно по-бащинско правителство, това страшилище на старитѣ економисти“ [1].

Тъй като истината, която току-що изложихъ, е отъ жизнена важность (защото споредъ това да ли я приемаме или отхвърляме, се измѣнятъ всичкитѣ ни политически възгледи), азъ си позволя-

[1] On the value of Political Economy to Mankind, by A. N. Cumming, стр. 47—48.

вамъ да се спра по-дълго върху нея, като процитир
пасажа отъ едно съчинение, което публикувахъ прѣ
Слѣдъ като описвамъ „това всеобщо воинствено съст
което живѣятъ всички нисши същества“ и слѣдъ кат
че отъ това произлизатъ нѣкои добрини, азъ продъл

„Забѣлѣжете тѣхнитѣ непрiятели, месоядницѣ, осѣнъ
въ трѣвопаснитѣ стада индивидуумитѣ, които сж ослабнали пора
изтръгватъ сжщо и тѣзи, които сж болничави, съ лоша организа
вижнитѣ и малко енергичнитѣ индивидууми. Това прѣчистване,
множеството борби въ врѣме на съвокуплението прѣчи за онова
расата, което би се случило отъ размножаване на пашитѣ инди
гурява поддържането на една организация, напълно приспособ
жающата я срѣда, слѣдователно, най-способната да създаде благ

„Развитието на висшитѣ видове е прогрессъ къмъ една ф
способенъ да даде едно облегчение на тѣзи прѣскърбни необ
облегчение трѣбва да се реализира въ човѣшкия родъ. Циви
слѣдния етапъ къмъ реализацията му. И идеалния човѣкъ е тоз
живѣе въ условия, дѣто това облегчение е реализирано За се
нието на сжществующото човѣчество и прогрессътъ къмъ кра
ствуванье сж усигурени, едното и другото чрѣзъ тази добродѣтел
дисциплина, на която цѣлата жива природа е подчинена: безж
лина, неумолимъ законъ, които водятъ къмъ благополучие,
не се смегчаватъ, когато трѣбва нѣкога да наложатъ частич
страдания. Бѣдностьта на неспособнитѣ, бѣдствието на неблагора
нието на мързеливитѣ, това разкѫсванье на слабитѣ отъ силнит
такова голѣмо количество „въ лишения и мизерия“, сж заповѣдн
мадна и прѣдусмотрителна добродѣтель“.

„За да бѫде човѣкъ способенъ за общественъ животъ,
само да загуби дивата си природа, но се нуждае още отъ дости
мата сп собность за цивилизованъ животъ. Трѣбва да разпие с
се приспособява, да измѣни интелекта си тъй, че да го приспосо
си задачи, а най-вече трѣбва да владѣе енергия, която да
собенъ да се откаже отъ една малка часть непосрѣдственни на
лучи по-вече въ бѫдще. Естественно е, че прѣходното състоян
нещастното Несъгласието на организацията съ условията неи
нещастие. Всички злини, които ни опечалватъ, и които невѣжи
сж явно послѣдствие отъ тая или ная причина, която може
необходимо съпровождатъ приспособлението въ пътя на реализир
вѣчеството е длъжно да се подчини на неумолимата необходи
си положение, то трѣбва де се съобрази съ него и да понесе
си злинитѣ, които произлизатъ отъ това положение Трѣбва п
издържи, трѣбва страданията да се прѣтърпятъ Никаква земна
законъ, измисленъ отъ ловкитѣ законодатели, никакъвъ проектъ
човѣшкитѣ дѣла, никаква комунистическа мисъль, никаква
нѣкогашъ хората сж извършвали или нѣкогашъ ще извършатъ,
на йота да намалятъ тѣзи страдания. Могатъ само да увелича
стьта имъ и я увеличаватъ; и философътъ, който иска да отс
винаги ще намѣри за работата си обширни срѣдства да се
промѣната влече слѣдъ себе си едно нормално число страда
гатъ се намали само когато се измѣнятъ самитѣ закони на жив

„Естественно, ако суровостьта на този процессъ се смегчав
волна симпатия на хората едни къмъ други, нѣма защо да се у
всичко че тази симпатия навѣрно създава зло, когато се прояви
рително изслѣдванье на крайнитѣ послѣдици Но неудобствата,
зать отъ това, сж нищо въ сравнение съ принесената полза Само
тя потиква къмъ беззаконни дѣйствия, когато тя е причината з
телство, забранено отъ закона за еднаквата свобода на всички,
вяванието си тя унищожава въ една частична проява на живот
между организацията и условията, само въ тѣзи случаи тя прави
въ тоя случай тя сама разрушава плановетѣ си. Като облагодѣтел

жаването на хора, които сѫ злѣ приспособени за живота, и прѣчи, слѣдователно, за размножаването на хора по-добрѣ приспособени, тя оставя помалко мѣсто за послѣднитѣ. Тя ще се стрѣми да изпълни свѣта съ хора, на които животътъ ще принася по-вече страдания, и ще затвори вратата на тѣзи, на които той ще принесе по-вече удоволствие. Тя ще наложи една положителна мизерия и ще прѣчи за едно положително щастие", (Social Statics, ср. 322—325 и 380—381, изд. въ 1851 г.).

При всичко че една третя столѣтие се е изминало отъ когато публикувахъ тѣзи пасажи, азъ нѣмамъ никакви мотиви да напусна положението, което държахъ тогава. Напаки, това късо врѣме даде грамада доказателства, които го укрѣпиха. Изясни се, че ако способнитѣ индивидууми доживяватъ, то отъ това произлизатъ послѣдствия безкрайно по-щастливи отъ горѣизброенитѣ. Г-нъ Дарвинъ доказва, че „естественията отборъ", прибавенъ къмъ стрѣмежа за измѣнения и къмъ наслѣдствеността на измѣненията, е една отъ главнитѣ причини (но не едничката) на тази еволюция, благодарение на която всички живи сѫщества, като почнемъ отъ най-нисшитѣ, сѫ достигнали сегашната си организация и приспособление къмъ начина на живението си. Тази истина е тъй разпространена, че азъ трѣбва да се извиня, гдѣто я цитирахъ. И странно нѣщо, сега, когато тази истина е приета отъ по вечето просвѣтени хора, сега, когато тъй сѫ проникнати отъ благотворното влияние за увѣковѣчаванье на най-способнитѣ, би трѣбвало да се очаква, хората да се замислюватъ прѣди да неутрализиратъ слѣдствията ѝ, имено сега по-вече отъ която и да била прѣжна епоха отъ историята на свѣта, тѣ употрѣбяватъ всичкитѣ си сили да способствуватъ за увѣковѣчаванье на най неспособнитѣ.

Но постулатътъ, споредъ който хората сѫ разумни сѫщества, постоянно ни довежда до заключения, които сѫ съвсѣмъ далечъ отъ истината. [1]

„Да, наистина; вашиятъ принципъ е изваденъ изъ грубия животъ и той е грубъ принципъ. Вий не ще ме убѣдите, че хората трѣбва да живѣятъ подъ това повиновение, на което сѫ подложени животнитѣ. Не ме е грижа за аргументациитѣ ви, взети изъ естествената история. Моята съвѣсть ми казва, че трѣбва да се

[1] Твърдението на Emerson, споредъ което повечето хора не могатъ разбра единъ принципъ, ако не е освѣтенъ съ факти, ме принуждава да цитирамъ единъ фактъ, който е достатъченъ да направи горѣспоменатия принципъ да влѣзе въ главата на тѣзи, които сѫ неспособни да го схванатъ, ако е изказанъ въ абстрактна форма. Рѣдко може да се начисли сумата на злинитѣ, причинени отъ даванье помощи на порочнитѣ и бездѣлни хора. Но въ Америка на едно събрание на States chertitis Aid Association, държано на 18 Декемврий 1874 г., единъ поразителенъ примѣръ съ доказателни подробности е билъ съобщенъ отъ D-r Harris Той го е намѣрилъ въ единъ клонъ на дружеството въ горенъ Худзонъ, забѣлѣжителенъ по числото на прѣстѫпницитѣ и бѣднитѣ и числото на населението. Прѣди много години тамъ живѣла нѣкоя си м о м а, незаконнородено дѣте, позната подъ името Маргарита; тя е била многоплодна майка на една многоплодна раса Освѣнъ едно голѣмо число идиоти, глупци, пияници, лунатици, бѣдни и проститутки „регистърътъ на клона съдържа имената на 200 нейни потомци, които сѫ били прѣстѫпници" Добрината ли или жестокостьта е способствувала на тѣзи хора, генерация слѣдъ генерация, да се размножаватъ и да станатъ единъ постоянно усиленъ бичъ за обществото, между което сѫ живѣли?

помага на слабитѣ и нещастнитѣ; и ако егоиститѣ не искатъ да имъ помагатъ, то трѣбва да ги принудятъ къмъ това съ законъ. Не ми казвайте, че каймакътъ на човѣшката доброта трѣбва да се запази за отношенията на индивидуумитѣ и че правителствата трѣбва да бждатъ само организатори на строга справедливость. Всѣкой човѣкъ, надаренъ съ малко-много симпатия, трѣбва да чувствува, че той е длъженъ да отстрани глада, страданието и нехигиеничностьта, и ако частнитѣ институции сж недостатъчни за това дѣло, то трѣбва да се вмѣси правителството".

Такъвъ видъ отговоръ ще ми направятъ $^{9}/_{10}$ лица. У едни този отговоръ се диктува, безъ съмнѣние, отъ твърдѣ искренна симпатия, която ги прави неспособни да мислятъ за отдаленитѣ послѣдствия, и да съзерцаватъ човѣшкитѣ страдания търпеливо. Колкото за чувствата на другитѣ, ний можемъ да бждемъ малко скептици. Хора, които, било въ единъ, било въ другъ случай се раздражаватъ, като видятъ, че правителството, за подържанье на нашитѣ самозвани народни „интереси", или на нашия националенъ „престижъ", изпраща бърже надалечъ нѣколко хиляди човѣшки сжщества, отъ които една часть ще загине, а другитѣ ще избиятъ хиляди други човѣшки сжщества, чиито намѣрения или институции смѣтаме врѣдни намъ, или пъкъ най-послѣ чиято територия е желателна за колониитѣ ни, такива хора, повтарямъ, не могатъ да бждатъ проникнати отъ толкова нѣжни чувства, че видътъ на страданията на бѣднитѣ да имъ бжде тъй непоносимъ. Не по-вече трѣбва да вѣрваме на симпатиитѣ, изказвани отъ хора, които искатъ такава политика, която разрушава обществата въ пжтя на прогрессираньето имъ и които слѣдъ това съ цинична индифферентность съзерцаватъ оставената слѣдъ това разрушение безредица заедно съ нейния кортежъ отъ нещастия и смърть. Тѣзи, които въ врѣме когато Буритѣ, като защищаваха независимостьта си, успѣшно ни противостояха, се злѣха, че не сж искали да поддържатъ братската „честь" като изпратятъ на смърть и изложатъ на мизерия по-голѣмо число наши солдати и тѣхни противници, не могатъ да бждатъ „такива ентузиазмирани человѣколюбци", каквито горѣуказания видъ протестирующи биха искали да ни ги прѣдставятъ. Въ сжщность тази чувствителность, съ която се пъчатъ и която не имъ позволява да бждатъ свидѣтели на страданията, прѣдизвикани отъ „борбата за животъ", която се води безшумно около тѣхъ, като-че-ли се е съединила въ тѣхъ съ една нечувствителность, която не само че търпи сражения въ правия смисъль на думата, но която намира удоволствие да ги съзерцава, както това се вижда отъ продажбата на илюстровани вѣстници, които съдържатъ сцени отъ сѣчьта; вижда се още и отъ жадностьта, съ която четятъ подробнитѣ разкази за кървавитѣ борби. Нѣма защо да ни упрекаватъ, че се съмняваме въ искренностьта на хора които треперятъ при мисъльта за страданията, ожесточени главно отъ лѣнивитѣ и неблагоразумни хора и които при всичко това сж искали 31 издание на книгата „Петь рѣшителни сражения въ свѣта", за да могатъ се наслаждава отъ разказитѣ

за рѣзнитѣ. Това, което още по-вече очудва, то е контрастътъ между външната чуствителность и истинската жестокость на тѣзи, които искатъ да прѣобърнѫтъ естествонния вървежъ на нѣщата, за да облегчѫтъ сегашнитѣ нещастия даже съ цѣната на бѫдѫщи, по-голѣми нещастия. При другъ нѣкой случай вий ще ги чуете, безъ да се грижѫтъ за живота на подобнитѣ си, че, въ интереса на человѣчеството въобще трѣбва да се изтрѣбѣѫтъ нисшитѣ раси и да се замѣнѣѫтъ съ висши раси. И тъй, странно нѣщо, не могѫтъ спокойно да разсѫждаватъ за болкитѣ, които съпровождатъ борбата за сѫществуванье, която се поддържа безъ жестокость и се извършва между членоветѣ на едно и сѫщо общество, а могѫтъ да съзерцаватъ сѫщитѣ тѣзи болки, подъ тѣхната най-ужасна форма, когато сѫ наложени съ желѣзо и огънь върху цѣли общества. Струва ми се прочее, че не заслужватъ голѣмо уважение, щомъ като показватъ великодушно прѣдпочитание къмъ вѫтрѣшнитѣ нисши, когато сѫ готови да изколѣѫтъ съ чиста съвѣсть външнитѣ нисши.

Но този извънреденъ интересъ, относящъ се къмъ нисшитѣ отъ нашата раса и придруженъ съ пълна индифферентность къмъ нисшитѣ отъ другитѣ раси, заслужва още по-малко уважение, щомъ видимъ, какъ се проявява. Ако подбуждаха къмъ частни усилия за облекчаванье на нещастнитѣ, то ний напълно би го удобрили. Ако повечето отъ тѣзи, които показватъ това ефтино съжаление, приличаха на малцината, които седмица слѣдъ седмица, година слѣдъ година, посвещаватъ голѣма часть отъ врѣмето си да подпомагатъ, ободряватъ, а по нѣкога и да развеселяватъ подобнитѣ си, достигнали до мизерия (било по нещастие, било по неспособность, било по лошо поведение), ний бихме имъ изказали безкрайно възхищение. Колкото повече мѫже и жени има, които подпомагатъ бѣднитѣ, за да могѫтъ тѣ сами на себе си да помогнѫтъ, толкова повече можемъ да се радваме на това. Но повечето лица, които желаѫтъ да облекчѫтъ посрѣдствомъ закони мизерното положение на нещастнитѣ и неразумнитѣ, прѣдлагатъ да извършѫтъ това дѣло твърдѣ малко на тѣхни разноски, а найвече на разноскитѣ на другитѣ, по нѣкогашъ като искатъ съгласието имъ, но най-често безъ да го искатъ. Нѣщо по-вече, тѣзи, които тъй искатъ да ги принудѫтъ къмъ благодѣяния, често иматъ толкова или повече нужда да направѫтъ сѫщото и за тѣхъ. Бѣднитѣ, достойни за внимание сѫ между тѣзи, които обременяватъ съ налози, за да помагатъ на недостойнитѣ. Сѫщо тъй както при стария законъ за бѣднитѣ, ловкиятъ и прѣдвидливъ работникъ бѣше длъженъ да плаща, за да не страдатъ бездѣлницитѣ, когато той самъ често пѫти пропадаше отъ налозитѣ и самъ влизаше въ *workhause;* сѫщо тъй сега е доказано, че мѣстнитѣ налози въ голѣмитѣ градове сѫ се покачили до такава цифра, че малкитѣ търговци на дребно и занаятчиитѣ не могѫтъ излѣзе на глава, ако си не наложѫтъ лишения, а и тъй тѣ едвамъ сѫ запазени отъ пауперизма. И тъй на всѣкѫдѣ и въ всичко слѣдваната политика се стреми да увеличи страданията на най-

достойнитѣ за внимание хора, за да облекчи страданията на хора, които не заслужватъ никаква милость. Вкратцѣ, хора толкова състрадателни, щото да отхвърлятъ положението, че борбата за животъ налага на недостойнитѣ хора страдания, които произлизатъ отъ тѣхната неспособность или отъ лошото имъ поведение, сж съвсѣмъ нечувствителни като правятъ тази борба по-тежка за достойнитѣ хора и налагатъ тѣмъ и на дѣцата имъ изкуственни болки, освѣнъ естественитѣ, които и тъй трѣбва да понасятъ.

Тукъ ние дойдохме до прѣдмета, показанъ въ заглавието на нашата статия: грѣховетѣ на законодателитѣ. Ние имаме прѣдъ очи най-общитѣ грѣшки, извършени отъ правителствата: една грѣшка е толкова обща и толкова осветена отъ обичая, че никой вече не я счита за грѣшка. Тукъ ний виждаме, както казахме и отъ начало, че правителството е родено съ насилие и е произлѣзло чрѣзъ насилие, и то винаги продължава да нарушава първоначалната си природа чрѣзъ насилническия си характеръ: даже когато, на първъ погледъ, ни се показва отъ външъ като благодѣтелно, то е въ сжщность твърдѣ злосторно. Не е ли жестокость, да увеличава страданията на най добрата часть на човѣчеството, за да се намалжтъ страданията на лошата часть?

Наистина, любопитно е да се види, съ каква леснина се оставаме да ни лжжжтъ съ думи и фрази, които изразяватъ само едната страна на фактитѣ, безъ нищичко не споменуватъ за другата. Ний имаме за това едно поразително доказателство въ думитѣ „протекция“ и „протекционисти“ отъ противницитѣ на свободната размѣна и въ безмълвното приеманье на тѣзи изрази отъ либрешанжиститѣ. Че мнимата протекция налага винаги насилие и че името протекционистъ би трѣбвало да се замѣни съ н а с и л н и к ъ, — ето една истина, която едни обикновенно игнорирятъ, а другитѣ обикновенно отбѣгватъ да повдигатъ. При това е ясно, че ако, за да поддържатъ печалбитѣ на А, забраняватъ на В да купува отъ С, или ако му наложжтъ една глоба подъ формата на право за влизанье, въ случай че купи отъ С, то извършватъ едно насилие къмъ В, за да бжде „протектиранъ“ А. Нѣщо повече, п р о т е к ц и о н и с т и т ѣ заслужватъ двойно званието н а с и л н и ц и, защото за да създаджтъ печалба на единъ само протектиранъ, тѣ обиратъ десеть потрѣбители.

Обаче това сжщо забъркванье на идеитѣ, произходяще отъ гледанье само едната страна на въпроса, се забѣлѣзва въ цѣлото законодателство, което съ сила отнема собственностьта на този, за да отпусне даромъ добродѣяния на онзи. Обикновенно, когато се разглежда една отъ многото съ подобенъ характеръ мѣрки, то доминирующата мисъль е, че трѣбва да се покровителствува нещастниятъ Иванъ срѣщу каквото и да е зло; но никакъ не помислюватъ, че врѣджтъ съ това на Стояна, който съ голѣмъ трудъ работи и който често пжти е по-вече за съжаление. Изтъргватъ пари (било направо, било посрѣдствомъ повиша-

[1] Г-нъ *Chamberlain* въ *Fortnightly Review*, Декемврий 1883, стр. 772.

ванье цѣнитѣ на наемитѣ) отъ дюкенджията, който си изважда разноскитѣ само като си наложи голѣми лишения, — отъ зидаря, който стои безъ работа, вслѣдствие нѣкоя стачка, — отъ занаятчията, чиито икономийки поглъща нѣкоя болѣсть, — отъ вдовицата, която пере и шие отъ сутринь до вечерь за да нахрани дѣцата си; и всичко това за да не страда отъ гладъ нѣкой развратникъ; за да могатъ дѣцата на съсѣда, който е по-заможенъ да иматъ евтини уроци и различни хора, повечето отъ този видъ, да могатъ за нищо да четатъ вѣстници и романи! Погрѣшния изразъ въ тоя случай е ималъ много по-печални послѣдствия, отколкото наричанъето протекционистъ този, който би трѣбвало на се нарѣче насилникъ; защото, както видѣхме, протежираньето на порочни бѣдни, налага насилие надъ добродѣтелни бѣдни. Безъ съмнѣние, истина е, че по-вече пари се изтръгватъ отъ тѣзи, които сж релативно съ по-добро състояние. Но това не е утѣха за тѣзи, които сж въ стѣснено положение и отъ които изтръгватъ остатъка. Нѣщо по-вече, ако сравнимъ налозитѣ на двата класса, ще излѣзе, че фактътъ е много по-печаленъ, отколко се показва на пръвъ погледъ; наистина, при този, който е заможенъ, изтръгваньето значи загуби отъ излишека, а при този, който е въ стѣснено положение, изтръгваньето значи загуба отъ необходимото.

Сега да видимъ Немезидата, която заплашва да дойде, вслѣдствие този хронически грѣхъ на законодателитѣ. Тѣхъ и тѣхния классъ, както и всички собственници, ги заплашва опасность отъ радикалното прилаганье на този общъ принципъ, който на практика се подтвърдява отъ всѣкой вотиранъ отъ парламента законъ за конфискуваньe на собственность. Кое е въ сжщность мълчаливото прѣдположение при законодателството? Че никой човѣкъ нѣма право върху собственостьта си, нито даже върху тази, която е придобилъ съ потъ на челото си, ако тя не му е дадена съ съгласие на обществото и споредъ това обществото може да унищожи това право въ каквато степень намѣри за нуждно. Невъзможно е да се оправдае това узурпираньe имуществата на А въ полза на В, ако то не се опира върху постулата, че обществото, въ своята цѣлѣсть има абсолютно право върху имуществата на всѣкой свой членъ. Тази доктрина, приемана мълчаливо, сега се обявява открито: г. Джорджъ и приятелитѣ му, г. Hyndman и привърженицитѣ му тласкатъ теорията къмъ нейнитѣ логически слѣдствия. Тѣ казватъ: „Работата ще е мжчна, но ний ще надминемъ учителитѣ си“, и ще потжпчемъ всички индивидуални права отведнажъ.

Разнитѣ злини на законодателитѣ, за които говорихме по-горѣ, се обясняватъ до извѣстна степень и заслужватъ послабо порицание, ако се обърнемъ къмъ източника имъ. Тѣ произлизатъ отъ лъжливото мнѣние, че обществото е единъ продуктъ, когато въ сжщность то е едно развитие. Нито възпитанието на миналитѣ врѣмена, нито пъкъ и отъ сегашнитѣ не може да научи поголѣмата часть хора да си съставятъ едно научно понятие за обществото, за да си го прѣдставятъ като нѣщо, което има естест-

венна организация, въ която всички институции: правителстве религиозни, индустриялни, търговски и т. н. и т. н. сж въ взаимна зависимость; организация, която до извѣстна смисъ органическа. Наопаки, обикновенно си прѣдставятъ общест като едно парче тесто, на което готвачътъ може да даде та форма, каквато му се харесва, като бюрекъ, ябълченъ торть пъкъ пирогъ. Коммунистътъ ни доказва по единъ непогрѣш начинъ, че, споредъ неговото мнѣние, политическото тѣло по желанието си да се организира тъй или инакъ; и твърдѣ м законодателни мѣрки съдържатъ вѣрването, че човѣшкото щество, на което сж наложили тая или оная организация, запази формата, която искатъ да му дадѫтъ.

Наистина можеха да вѣрватъ, че независимо отъ признав грѣшката, състояща въ разглежданье на обществото като пла ческа масса, когато то е едно организирано тѣло. Домакин опитъ дава както на гражданитѣ, тъй и на законодателя доказа ства, че начинътъ на дѣйствие на хората изкарва на лъжа всичк води. Отхвърлиха мисъльта, че мѫжътъ трѣбва да управява к си или да бѫде управяванъ отъ нея. Всички методи, които е питалъ при възпитаванье на дѣцата си: глъчкитѣ, наказани съвѣтваньето, възнаграждението, никоя не го е удовлетворя никакво увѣщание не прѣчи на майка имъ да ги третира по чинъ, който той счита за пагубенъ. Сѫщото е и въ отношен му съ служащитѣ; глъчи ли ги или ги съвѣтва, получения зултатъ е рѣдко продължителенъ: липсата на внимание, или ность, или чистота, или трѣзвеность докарва постоянни пром При това макаръ че изпитва голѣми мѫчнотии въ отношен си съ човѣчеството въ частность, той е увѣренъ въ умѣниет да управлява хората, когато образуватъ национално тѣло. Зак дателътъ не познава нито хилядната часть, той не е видѣлъ стотната часть, той съвсѣмъ слабо познава нравитѣ и начин мисленье на класситѣ, къмъ които принадлежи грамадната м при всичко това той непоколебимо вѣрва, че всичко ще дѣйст тъй, както той е прѣдвидѣлъ и всичко ще върви къмъ цѣл която той иска да се достигне. Нѣма ли тукъ една поразит дисхармония между премиситѣ и заключението?

Тѣзи несполучи въ домакинския животъ, колебанието, ра видността, сложността на обществения животъ, тъй както се проявяватъ въ всички вѣстници, тъй голѣми че въображен даже едвамъ може да ги схване, биха могли да убѣдятъ въ т че хората би трѣбвало да се колебаятъ, прѣди да почнатъ правятъ закони. При това тукъ, повече отъ колкото всѣк другадѣ, тѣ показватъ изумително прѣдубѣждение. Нигдѣ не сѫществува такъвъ голѣмъ контрастъ между трудността на дачата и отсѫтствието на подготовка въ тѣзи, които се наг ватъ съ нея. Но най-чудноватото е това, че за единъ прост наятчия, като кундураджия, напримѣръ, е нуждно дълго обуче а единственото нѣщо, за което не се изисква никакво обуче е да правишъ закони за цѣл[illegible]одъ.

Како резюмираме резултатитѣ отъ нашето изслѣдванье, нѣмаме ли основание да кажемъ, че законодателтъ се намира срѣщу много познати вече тайни и тъй добрѣ познати, че не би трѣбвало вече да сж тайни за тогози, който се нагърбва съ голѣмата и ужасна отговорность да прави закони за милиони и милиони човѣшки сѫщества, които закони, ако не способствуватъ за тѣхното щастие, то увеличаватъ тѣхнитѣ нещастия и ускоряватъ смъртьта имъ?

При всичко че имаме тази неоспорима ясна, а при туй съвсѣмъ игнорирана истина, именно, че всички проявления, които едно общество е показало, водѫтъ началото си отъ проявленията на индивидуалния животъ, които, отъ своя страна пъкъ, водѫтъ началото си отъ жизненитѣ явления изобщо, ние извадихме заключението, че ако само отношенията между жизненитѣ, физическитѣ и интеллектуалнитѣ прояви не е хаосъ (прѣдположение, изключено отъ продължението на живота), то явленията, които произтичатъ отъ него, не могѫтъ да бѫдѫтъ изцѣло въ хаосно състояние: трѣбва прочее тукъ да има единъ видъ редъ въ слѣдващитѣ едно слѣдъ друго явления, щомъ съединенитѣ човѣшки сѫщества трѣбва да си помагатъ. Очевидно е прочее, че ако единъ човѣкъ прѣдприеме да управлява обществото, безъ да е изучилъ тѣзи послѣдователни явления на обществения редъ, то твърдѣ вѣроятно е, че ще прави зло.

Второ, ако оставимъ на страна всички разсѫждения a priori, това заключение се налага на разсѫдъка на законодателя отъ сравнението на обществата по между имъ. Очебияще би трѣбвало да бѫде, че прѣди да се вплита въ подробноститѣ на социялната организация, той би сторилъ добрѣ да се попита дали тази организация си има своята естествена история и той ще види, че за да отговори на този въпросъ, ще трѣбва да изучи, като почне отъ най-проститѣ общества, въ каква смисъль общественитѣ организации си приличатъ. Едно кратко изучванье на сравнителната социология ни показва едно наистина еднообразно зарожданье. Обикновенно сѫществуванъето на единъ началникъ и закрѣпяванъето властьта на този началникъ чрѣзъ война, заграбванье властьта отъ тъй наречените лѣкари и свещенослужители, сѫществуванъето на единъ обредъ, който на всѣкѫдѣ има сѫщитѣ основни черти; слѣди отъ раздѣление на труда, които още отъ рано се виждатъ, и които все по-вече и по-вече се изясняватъ; различни политически и промишлени комбинации, които се явяватъ споредъ образуванъето и разлаганъето на групитѣ чрѣзъ войната; всички тѣзи факти показватъ всѣкиму, който ги сравнява, че, като абстрахираме отъ частичнитѣ имъ различия, обществата прѣдставяватъ общо подобие както въ начинътъ на зарождание, тъй и въ развитието си. Тѣ даватъ структурни характери, които показватъ, че социялната организация има по-силни закони, отколкото индивидуалната воля и че липсата на тѣхното знание причинява голѣми злини.

Третьо, най-послѣ, тази масса отъ поучителни упѫтвания, които се намиратъ въ сборницитѣ на нашата (Англия б. пр.) и на

други страни и които, ясно е, изискватъ още по-голѣмо внимание. Тукъ (въ Англия б. пр.) и другадѣ неизброимитѣ опити, правени отъ държавнитѣ мѫже, не сѫ принасяли доброто, което би трѣбвало да принесѫтъ, а сѫ принесли злини, които не сѫ се очаквали. Вѣкъ слѣдъ вѣкъ нови мѣрки, прилични на старитѣ, и други, основани върху сѫщия принципъ, винаги сѫ лъжели надѣждитѣ и сѫ докарвали винаги нещастия. И при всичко това, нито избирателитѣ, нито тѣзи, които ги търсѫтъ, не мислѫтъ, че би било нуждно едно систематично изучванье на тѣзи закони, които прѣзъ миналитѣ врѣмена постоянно сѫ принасяли нещастия на народа, тогава, когато сѫ имали намѣрение да го ощастливѫтъ. Разбира се, че единъ човѣкъ, ако не знае основно опититѣ, завѣщани отъ миналото, не е способенъ да изпълни мандата на законодатель.

Като се повръщаме къмъ аналогията, която направихме отъ начало, ний сме длъжни да кажемъ, че законодателтъ е или морално безупреченъ, или достоенъ за порицание, споредъ това да ли е изучвалъ или не тѣзи доста разновидни факти. Единъ лѣкарь, който слѣдъ дълги ученически години, е придобилъ удовлетворителни познания по физиологията, патологията и терапевтиката, не може да се прѣслѣдва като прѣстѫпникъ, ако единъ човѣкъ, когото е лѣкувалъ, умре; той се е приготовлявалъ до толкова добрѣ колкото е можалъ. Сѫщо тъй законодателтъ, чиито мѣрки причиняватъ зло вмѣсто добро, въпреки широкитѣ и методични изучвания, които сѫ освѣтявали сѫжденията му, защото може да бѫде осѫденъ само е допусналъ грѣшка въ разсѫжденията си. Наопаки, законодателтъ, който не знае или знае много малко тази грамада факти и който при всичко това помага за прокарванье на тоя законъ, не може да бѫде оправданъ, ако този законъ увеличи нещастията и смъртността, сѫщо както аптекарскиятъ ученикъ не може да бѫде оправданъ, ако лѣкарството, което по невѣжество е прѣдписалъ, причини смърть.

КРИТИКА

Наль и Дамаянти, индийска повѣсть. Второ поправено издание. Прѣвели отъ руски Ив. Молловъ и Ив. Кеповъ. Библиотека „Отдихъ“ № 1. Кюстендилъ 1902. Цѣна 80 ст.

Идеята на прѣводачитѣ да запознаятъ българската публика съ едно отъ классическитѣ творения на индийската литература заслужва всѣка похвала. Литературата на древня Индия е тъй богата съ произведения, тъй значителна и разнообразна откъмъ съдържание, щото отъ всички стари литератури само гръцката би могла да се сравнява съ нея. Тя крие въ нѣдрата си истински поетически перли, нѣкои отъ които могятъ да се поставятъ наравно съ образцовитѣ творения на европейскитѣ първостепенни писатели. Така напримѣръ, въ областьта на драмата тукъ спадатъ създанията на Калидаса, дълбоки по замисъль, нѣжни и поетични по обработка, които по своеобразната си хубость напомнятъ Шекспировитѣ драми. Лирически поети като Бхартрихари и сжщия Калидаса минуватъ за тънки наблюдатели на най-потайнитѣ движения на човѣшкото сърдце; плѣнители сж тѣхнитѣ еротически малки стихотворения, гдѣто съ нѣколко чертици и въ сбита рѣчь ни се рисува една картинка, едно чувство, една ситуация. Въ епоса индийскиятъ гений достига своето съвършенство. Приказкитѣ и баснитѣ на сборници отъ рода на Панчатантра сж най-добритѣ образци на тоя видъ литературна проза. Поради своята жизнена правдивость, интересна фабула, пикантность въ изображението и красива форма тѣ сж намѣрили широкъ приемъ въ всички страни на свѣта и сж хранили дълго врѣме въображението на срѣдневѣкова Европа. Двѣтѣ грандиозни епопеи, Махабхарата и Рамаяна, ни поразяватъ толкова съ своята колосалность и съ своето енциклопедическо съдържание, колкото и съ художественитѣ епизоди, вплетени гдѣ майсторски, гдѣ безъ всѣка връзка и произволно въ основния разказъ. Тѣзи поеми бихме могли да сравняваме съ Илияда и Одиссея, да не бѣха тъй различни врѣмената и народитѣ, които сж ги създали и които даватъ особена окраска и на литературата си. Махабхарата и Рамаяна сж по форма и съдържание романтически произведения, а Илияда и Одисея классически. Първитѣ сж вѣрно огледало

на индийскитѣ срѣдни вѣкове, — настѫпили много по-рано отк
което европейскитѣ,—съ тѣхното силно развито религиозно наст
ение, мистически идеализъмъ и необуздана фантазия. Тази епо
се характеризира съ типичнитѣ черти на романтизма, каквито нам
раме и въ произведенията на европейскитѣ романтици. Едно сра
нително изучванье на индийския и европейския романтизмъ
дало сигурно интересни факти върху творческата работа на д
поколѣния, толкова отдалечени по мѣсто и врѣме, и толко
близки по своитѣ възърѣния и идеали.

Прѣведената на български „повѣсть“ не е друго освѣнъ еди
малъкъ епизодъ отъ Махабхарата. По него ний можемъ
се запознаемъ отлично съ най сѫществениттѣ елементи на ром
тическата мисъль и поезия у индийцитѣ, защото Махабхара
именно е главното произведение на индийската романтическа „ш
ла“. Особеното на тая школа състои прѣди всичко въ това, че въ н
твори една крайно необуздана фантазия, която слива дѣйствителн
миръ съ вълшебния и не знае никакви граници за своя волен
полетъ. Фантастично е напримѣръ възърѣнието, споредъ кое
нѣма никаква рѣзка граница между сѫществата въ свѣта, и сп
редъ което душата, веднажъ освободена отъ плътски верит
приема каквато ще форма — божествена, човѣшка, растителн
животинска — въ зависимость отъ нравствената цѣна на дѣлат
извършени отъ нейния носитель. Фантастична е вѣрата, че све
цитѣ иматъ власть надъ хората, боговетѣ и свѣтоветѣ, и могат
да прѣдизвикатъ каквито щатъ сътресения въ вселенната; че т
светци пѫтуватъ отъ земята до небето и обратно, тъй както
земнитѣ царье, които правятъ визити на небесния царь Инд
въ неговитѣ разкошни чертози и се возятъ на грѣмоносната
колесница. — Покрай склоностьта си къмъ чудесното, свръхест
ственото, индийската срѣдневѣкова мисъль се отличава съ бе
форменость и съ отсѫтствие на съразмѣрность въ своитѣ създан
— една черта, отбѣлѣзана още отъ философа Хегеля, като ха
характерна за индийския миръ. Тя личи напримѣръ въ прѣдст
влението за четиритѣ периода на човѣшката история. Първи
периодъ, „периодътъ на свършенството“, билъ продължавалъ 48
божии години, а тъй като една такава година има 360 човѣш
години, излиза че тоя периодъ е траялъ само 1.720.000 г
дини. Хората сѫ живѣли тогава по 400 години. Не по-мал
сѫ и другитѣ периоди. Четвъртиятъ, който не е още изтекъл
трае 432.000 години, а хората прѣзъ него живѣятъ по с
години. — Безформена и безъ мѣрка е една поема като Маха
харата, която съ своитѣ 100.000 двустишия прилича на дѣ
ственъ, непристѫпенъ лѣсъ, или на огроменъ лабиринтъ, гдѣ
ориентираньето е мѫчно и пѫтникътъ се намира постоянно въ опа
ность да се заблуди изъ множеството тъмни ходове. На поема
липсува оная стройность и онова единство, съ каквито се отл
чаватъ класическитѣ произведения на гръцкия геній, да речем
Илиядата. Не само че основнитѣ разказъ е твърдѣ сложен
но и епизодитѣ, що на всѣка стѫпка прѣкѫсватъ нишката му

ни отвеждатъ на страна отъ него, нѣматъ никаква вѫтрѣшна връзка помежду си и прѣчѫтъ за художественото съзерцание на цѣлото. Сами по себе си обаче нѣкои епизоди сѫ твърдѣ поетични, каквото „Нала и Дамаянти“ или „Савитри“, други пъкъ прѣдставятъ голѣмъ интересъ по философскитѣ си мисли („Бхагаватгита“), въ трети се развиватъ любопитни космогонически теории и т. н. Въ епизодитѣ отъ първия видъ ний се натъкваме на познатата любовь на индиеца къмъ съзерцание, къмъ съсрѣдоточаванье въ себе си, къмъ уединение отъ всичко незначително и безцѣлно въ живота. Тая замисленость върху живота придава на поетическитѣ картини единъ приятенъ, меланхоличенъ колоритъ, а на възгледитѣ—философска глѫбина. Покрай това тя се проявява въ създаваньето на благородни, идеални типове, каквито сѫ Дамаянти и Савитри. Образътъ на непорочна жена, съ нейната възвишена любовь, нѣжно, чувствително сърдце, вѣрность къмъ мѫжа въпрѣки всички изкушения, е твърдѣ обичанъ въ литературата на тая епоха, която, както казахме, лъхти съ своитѣ романтични блѣнове и цѣни високо всичко, що произтича отъ благородни пориви на сърдцето. Рѣдко въ друга нѣкоя литература женственото приема такава типична окраска и се рисува толкова майсторски, колкото въ индийската отъ срѣднитѣ вѣкове.

Ний само мѫтемъ отбѣлѣзваме общия характеръ на индийския романтизъмъ, безъ да даваме подробни илюстрации на казаното —за което не е тукъ мѣсто. Не можемъ тъй сѫщо да прѣдадемъ макаръ и на късо съдържанието на Махабхарата, това „голѣмо стихотворение за прочутия старъ родъ Бхарата“, което, възникнало между седмо и четвърто столѣтие прѣди Р. Хр. и състоящо отначало само отъ около 8800 слоки (двустишия съ особенъ епически размѣръ), расте постепенно и достига най сетнѣ днешния си огроменъ размѣръ — 200,000 стиха. Прѣвръщаньето на отдѣлнитѣ рапсодии въ едно епическо цѣло е ставало не отъ едного, а отъ нѣколцина поети. Първоначално въ поемата се е възпѣвало трагичното погинваньe на царския знаменитъ родъ Куру въ борбата му съ наслѣдницитѣ на рода Панду. Отсетнѣ, когато тоя епосъ взема все по-вече и по-вече характеръ на енциклопедия, въ която се внасятъ и отъ която се черпѫтъ всевъзможни исторически, научни и философски знания, въ него се внасятъ още разни по-малки поеми и дори трактати, безъ да иматъ тѣ каквото и да било отношение къмъ основната идея. Единъ отъ най-хубавитѣ епизоди на Махабхатата, може би най-хубавиятъ, е „Нала и Дамаянти“, помѣстенъ въ третята ѝ книга, въ тъй наречената „горска часть“. Тукъ се разправя какъ Юдхищира, единъ отъ потомцитѣ на рода Панду, прѣкарва врѣмето си въ гората, когато изгубва въ игра цѣлото си царство, заедно съ братята си и жена си Драупади, и забѣгва. За да го утѣши, мѫдрецътъ Брхадасва му разправя печалната история на царь Нала, който тъй сѫщо бѣдствува поради пагубната си страсть да играе на кости, като проиграва царство и имотъ и скита нещастенъ, докато най-сетнѣ спечеля изгубеното щастие. За тоя епизодъ, прѣведенъ на всички

литературни езици и четенъ навредъ съ възхищение, е вѣренъ и днесъ отзивътъ на Августъ Шлегелъ отъ 1820 година:

„Ще кажа тукъ само толкова, — казва той въ своята „Индийска библиотека“ (I, 98), — че това стихотворение, споредъ както азъ чувствувамъ, едва ли може да бѫде надминато по увлекателната сила на страститѣ и по възвишенитѣ и нѣжни чувства. То еднакво ще се понрави на старъ и на младъ, на благородевъ и простъ, на тѣзи, които цѣнятъ и разбиратъ изкуството, и на онѣзи, които се водятъ отъ своето естествено чутие. Приказката е обработена въ Индия по народенъ вкусъ и въ различни нейни форми и диалекти. Героическата вѣрность и прѣданность на Дамаянти е тамъ тъй прочута, както между насъ тая на Пенелопа, и въ Европа, сборището на произведения отъ всички краища на свѣта и отъ всички вѣкове, тя заслужва да стане сѫщо такава“.

Мнѣнието на Шлегеля не ще ни се стори никакъ прѣувеличено, ако го съпоставимъ съ успѣха на повѣстьта между поети и публика. На всички европейски езици тя се срѣща въ много издания, а за прѣвожданьето ѝ сѫ се залавяли най-добри поети. На нѣмски има прѣкрасенъ поетически прѣводъ отъ Рюкерта, най-добриятъ прѣводачъ на индийски и персийски поети, който разбира езика на оригинала и владѣе съ чудна вѣщина формата на стиха. На руски има не по-малко добъръ стихотворенъ прѣводъ отъ Жуковски. А така е и въ другитѣ литератури. Навсѣкѫдѣ прѣлестната царска дъщеря Дамаянти е обайвала фантазията на поетитѣ. Въ повѣстьта е разказано много мило какъ Нала, царьтъ на Нишадха, извѣстенъ по своята храбрость и хубость, се влюбва въ наслѣдницата на прѣстола въ Видарбха, Дамаянти, само по слухове за нейната чудна красота; какъ Дамаянти тъй сѫщо узнава за Нала и, когато той се явява въ палата на баща ѝ заедно съ богове и други царски синове, за да си избере тя измежду тѣхъ сѫпругъ, изборьтъ ѝ пада върху Нала, макаръ боговетѣ да вербуватъ тоже за ржката ѝ. Дамаянти заживява съ Нала честитъ животъ. Тѣхната любовь е безпрѣдѣлна. Но щастието имъ измѣнява скоро. Въ сърдцето на Нала се всѣлява злиятъ демонъ, който разпаля у него безумна страсть къмъ азартъ. Нала проиграва и царство и имоти и всичко — освѣнъ Дамаянти, съ която той бѣга отъ столицата си, да го не срѣщатъ погледи съ укоръ и присмѣхъ. Дамаянти доброволно съпровожда Нала въ скитанията му изъ гората и се излага на хиляди лишения и мжки. Нала напраздно я увѣщава да се прибере при баща си: нищо не е въ състояние да отслаби беззавѣтната ѝ привързаность къмъ сѫпруга, съ когото тя е готова да дѣли всички страдания. Като не може да я гледа въ това положение, Нала тайно бѣга отъ нея. Оставена самъ въ безвѣстнатна и непроходима и опасна гора, Дамаянти не помисля за мигъ дори да кори своя мжжъ, а пита за него всичко що срѣщне, дървеса и птици, прѣдъ които излива тѫгата си. Но тѣ сѫ безотвѣтни и тя се прѣдава на покъртителни стенания. Най-сетнѣ, слѣдъ дълги лутания и напитания,

Дамаянти улавя диритѣ на Нала и тѣ се прибиратъ пакъ, за да заживѣятъ съ нова, безгранична любовь въ царството си, което Нала наново придобива, когато надвива злия демонъ.

Шлегелъ нарича стихотворението приказка и има дотолкова право, доколкото въ него сж вплетени фантастични приключения и приказнични мотиви, каквото прѣвръщанѣто на Нала въ другъ образъ, срѣщата съ омагьосанъ змей, наказанъ отъ чудотворното слово на светеца Нарада, летенье съ конье по въздуха и др. Тѣ обаче не понижаватъ художествената наслада, а само ни напомнятъ за мирогледа на една далечна, приказнична страна, въ която илюзии и фантасмагории сж нераздѣлна часть и отъ най правдоподобния разказъ.

Нѣма съмнѣние, че появяванѣто на български прѣводъ отъ тая повѣсть е нѣщо отъ всички желано. Трѣбва и българската литература да се обогати съ съкровищата на чуждитѣ литератури, а понеже не е възможно да се прѣведе всичко, явява се нужда отъ пробиранье на най-типичнитѣ и най-добритѣ произведения, по които бихме си съставили вѣрно понятие за литературата на единъ непознатъ намъ народъ. Изборътъ на „Нала и Дамаянти“ въ това отношение е много сполучливъ. Въпросъ е само дали прѣводътъ отговаря на ония условия, безъ които той не би трѣбвало да се появява, дали сирѣчь откъмъ езикъ и форма той стои що-годѣ близко до оригинала и може да замѣни за българскитѣ читатели послѣдния. Отговорътъ ни за жалость е отрицателенъ. Прѣводачитѣ не сж счели за нуждно да обадятъ отъ гдѣ прѣвеждатъ своя „Наль“, но по всичко личи, че сж се ползували отъ руския прѣводъ на Жуковски. Прѣводътъ на Жуковски е направенъ отъ нѣмския на Рюкерта, който прѣвежда направо отъ санскритския оригиналъ. Вече самиятъ този фактъ, че се прѣвежда не направо, а по прѣводи отъ втора и третя ржка, ни кара да се усъмнимъ въ достоинствата на българския Нала. Едно внимателно прочитанье подкрѣпи нашето съмнѣние и ни убѣди, че „Наль и Дамаянти“ на кюстендилската библиотека „Отдихъ“ има малко общо съ оригинала, освѣнъ името и основната си фабула. Вината за това лежи само до нейдѣ у българскитѣ прѣводачи. Жуковски се е държалъ доста свободно въ прѣвода си, а Рюкертъ не всѣкога възпроизвежда точно първоизточника, но често прѣсъздава и излива въ свои форми. Ето защо прѣводътъ на господа Молловъ и Кеповъ не може да претендира, че ни запознава съ единъ отъ перлитѣ на индийската поезия; той ни запознава, и твърдѣ недостатъчно, само съ Жуковски: цѣла пропасть лежи между тромата българска проза и хубавитѣ стихове на русския поетъ, които ако и да не прѣдаватъ буквата на оригинала, даватъ ни да почувствуваме дъхътъ на самобитното онова творение. За да види пъкъ читателътъ, въ какво отношение стои тоя прѣводъ къмъ оригинала, ще съпоставимъ само нѣколко реда отъ двата, и то взети отъ самото начало на поемата, гдѣто всички прѣводачи сж се старали да прѣдадятъ точно смисъла на оригинала.

Буквален прѣводъ отъ оригинала:

Благочестивъ, вѣщъ въ Ведитѣ, герой, господарътъ на Ништадха бѣ прѣданъ на игра съ кости и говорѣше истината. Той бѣ славенъ военачалникъ, любимецъ на женитѣ, благороденъ укротитель на страститѣ си, прѣвъзходенъ стрѣлецъ, подобенъ на Ману.

Прѣводъ на библиотека „Отдихъ“:

Съ здрави мишци, съ свѣтълъ разумъ, смирен почитатель на мадритѣ духовни мѫже, дълбоко проникнатъ отъ тайния смисъль на свещенитѣ книги, усърденъ жертвоприносителъ въ божитѣ храмове, чуждъ на нечисти помисли, любовь и загадка за женитѣ, страхъ и ужасъ за враговетѣ си, надѣжда на другаритѣ си, опитенъ въ трудната военна наука, искусенъ и смѣлъ пълководецъ, чуденъ стрѣлецъ, а най-много прочутъ съ чудно изкуство да езди коне, съ които за едно денонощие можеше да измине сто мили — ето какъвъ бѣ Наль. Но той имаше и една голѣма страсть: безмѣрно обичаше да играе на кости.

Четиритѣ стиха на оригинала сѫ разточени въ 13 реда проза. Само по себе това не е осѫдително. Работата е, че въ българския прѣводъ срѣщаме нѣща, отъ които нѣма и поменъ въ оригинала.

Вънъ отъ това, прѣводачитѣ, като назапознати съ езика на оригинала, допуснали сѫ сума грѣшки въ собственитѣ имена. Тѣ пишѫтъ Наль вмѣсто Нала, (споредъ което би трѣбвало да стои у тѣхъ Даманъ, а не Даманасъ), Виразени вм. Виразена, Двепара вм. Двапара, Врихазена вм. Брихатсена, Шеди вм. Чеди, Сувегу вм. Субага, Виравагу вм. Вираваха, Кезина вм. Кесини и т. н. Тия грѣшки въ траскрипцията сѫ, най-сетнѣ, второстепенни работи и не прѣчѫтъ за правилното разбиранье. Но и тамъ, гдѣто прѣводачитѣ сѫ се постарали да улеснѫтъ това разбиранье, именно въ своя „Вмѣсто прѣдговоръ“, и тамъ тѣ само въвеждатъ читателя въ груби заблуждения[1]. Въ тая статия, която била съставена по Зотовата „История на всемирната литература“, се даватъ на читателя такива невѣрни мнѣния за индийската литература, че по-добрѣ е било съвсѣмъ тя да не се помѣстя. Нѣмаме на ржка Зотова, за да видимъ дали нѣкои грѣшки не се длъжѫтъ на неговата всемирно остарѣла история, но все едно, грѣшкитѣ сѫ си грѣшки, и вината за тѣхъ пада толкова на тоя, който ги е казалъ, колколкото и на оня, който ги повтаря безъ да ги е провѣрилъ — дори при второ издание на книгата. Така напримѣръ, намъ се съобщава като нѣщо напълно установено, че въ подножието на Хималаитѣ „се е появила най-напрѣдъ бѣла раса човѣци, които се броѫтъ за родоначалници на всички образовани нации“, а между това никой днесь не подържа подобно съвсѣмъ недоказано мнѣние. По-нататъкъ се твърди, че арийцитѣ „първи измислили да придаватъ смисъль на гърленитѣ звукове и съ тѣхъ да означаватъ околнитѣ прѣдмети и потрѣби“. Най-напрѣдъ е въпросъ, дали съ гърлени звукове сѫ се означавали „потрѣбитѣ“ на човѣка; сетнѣ, никой не знае дали арийцитѣ първи сѫ ги „измислили“ (като че ли езикътъ се измисля!). Прѣводачитѣ иматъ смѫтно прѣдставление за тия арийци и затова веднажъ така наричатъ първобитното човѣчество, други пѫть само индий-

[1] Тукъ нѣма да говорьк за грѣшки отъ рода на тая: лотусътъ, спор. прѣводачитѣ, билъ свещенно дърво! Нѣжното цвѣте, символъ на красотата, е прѣвърнато въ дърво!

цитѣ. Въ сѫщность подъ „арийци“ се разбиратъ днесь само индийцитѣ и иранцитѣ, за разлика отъ европейската група индоевропейски народи. Нѣкои учени наричатъ така и пранарода, отъ който сѫ произлѣзли послѣднитѣ. Но никой не ги смѣта за първи човѣци на земята. — Като се говори за бита на арийцитѣ, казва се, че главната „грижа на жената била да подържа огъня въ кѫщи“; освѣнъ това „тя изтисквала масло отъ растенията и правила с о м а, главното ядене на арийцитѣ“. За тая „главна грижа“ дѣйствителната история не знае нищо, а колкото се отнася до „главното ядене“ сома, то никога не е било храна за хора, а за боговетѣ; това питие се смѣта у индийцитѣ за свещенно, принасяло се е въ жертва на боговетѣ и е било боготворено. Съвсѣмъ невѣрно е казаното и за боговетѣ, че „арийцитѣ“ не имъ въздавали никакво особено поклонение.

Като се говори за индийскитѣ студии въ Европа, съобщава се, че Colbruc (това е англійскиятъ ученъ Colebrooke!) донелъ първитѣ санскритски ржкописи въ Европа и тогава се почнало изучванъето на Ведитѣ, „въ които най-напрѣдъ се появява разликата между духа и материята, както и стрѣмлението на духа къмъ източника на разума Въ тѣхъ се заключава първобитната религия и философия на арийцитѣ“. По-надолу се твърди пъкъ: „По л о г и ч е с к и я ходъ на развитието на всѣки езикъ, епосътъ у всички народи т р ѣ б в а да върви прѣди лириката“. Да се обосновава еволюцията на поетическитѣ видове исторически и психологически е нѣщо твърдѣ обикновенно, но логиката се мѣси тукъ съвсѣмъ не на мѣсто. Независимо отъ това, днесъ се мисли почти общо, че въ първобитната поезия прѣобладава лирическата пѣсень, отъ която постепенно се развива чиста епика и драма. Мнѣнието, че историческия вървежъ на гръцката литература отъ епосъ къмъ лирика има типично значение за развитието на поезията изобщо, е отдавна изоставено.

М. Арнаудовъ.

Ученишка библиотека. № 3—4. Гете. Еврипидъ. И ф и г е н и я в ъ Т а в р и д а. Трагедия. Отъ русския прѣводъ на В. Алексѣевъ и прѣводътъ на Л. Поповъ. Подъ редакцията на Св. Войникова и Ив. Кравковъ. Шуменъ. Печатница „Опитъ“. 1901. Цѣна 80 ст. Стр. 200.

Когато рецензирахме (гл V кн. отъ т. г.) прѣвода на „Прикования Прометей“ (№ 2 отъ „Ученишка библиотека“) ний не можехме да подозираме, колко голѣмо и непоправимо е невѣжеството и нехайството на редакторитѣ на тая „библиотека“. Като имахме прѣдъ видъ, че въ тия прѣводи не сѫ се упражнявали ученици, но че тѣ сѫ дѣло на учители, ний не се счетохме въ право да се отнасяме къмъ тѣхъ съ обидна снизходителность. Пъкъ и елементарнитѣ (по наше убѣждение) работи, за които бѣ дума въ рецензията ни, позволяваха да се мисли, че е достатъчно едно загатванье, за да бѫдемъ добрѣ разбрани отъ заинтересуванитѣ, а

главно за да бѫдѫтъ поправени, прѣмахнати недостатъцитѣ, за които ги винѣхме. Но нашата смѣтка била съвсѣмъ крива: редакторитѣ или прѣводачитѣ на „библиотеката“ не показватъ въ новото си издание нито добрата воля да разберѫтъ тия елементарни работи, нито способностьта да поправѩтъ грѣшкитѣ си. Тѣ продължаватъ да мислѩтъ, че прѣводитѣ на Алексѣева имать нѣкакво литературно значение. Това е най-сетнѣ тѣхно право и при едно под. testimonium paupertatis ний нѣма какво повече да се занимаваме съ тоя въпросъ. Но тѣ сѫ имали дързостьта да поднесѫтъ пакъ, за литературно развитие на ученицитѣ, единъ прѣводъ, който има всички признаци на невѣжество и на литературно варварство. Това ни налага дълга повторно и съ по-голѣма строгость да оцѣнимъ тѣхния трудъ.

Да захванемъ съ увода, който е буквалень прѣводъ отъ увода на Алексѣева (ако не смѣтаме грѣшкитѣ, съ които сѫ го обогатили). То не е никакъвъ уводъ, т. е. не съдържа нищо, което да спомага за разбиранье на Еврипидовата драма. При това той е написанъ тъй малограмотно, че ако прѣводачитѣ имаха нѣкаква литературна култура, тѣ нѣмаше и да помислѩтъ да го даватъ на ученици. (Но тѣ да имаха що годѣ литературна култура нѣмаше да помислѩтъ и за прѣводитѣ му!). Стига да се прочете първия пасажъ отъ тоя уводъ, за да се види, колко несъобразности, неясности и куци мисли е успѣлъ той да набльска въ 10-на реда.

„Ифигения въ Таврида се ползува съ такъво внимание (отъ кого?), съ каквото и Есхиловиятъ А„гамемнонъ“, и съставя въ сѫщото врѣме като продължение[1] (pendant) на другата „Ифигения“ отъ Еврипида. Интересьтъ, който възбуждатъ двѣтѣ пиеси (кои именно?) се дължи значително на дълбокосемейния (?) характеръ на фабулата имъ: двѣтѣ сѫ проникнати съ чувство на хуманность и спадатъ къмъ най-съвършенитѣ произведения на гръцкия трагикъ“. (Кои? По-горѣ се говори за двама трагици! А ако тия думи се отнасятъ до Еврипида, тогава сѫ фактически невѣрни: Медея ги прѣвъзхожда въ много отношения). Особенъ интересъ „Иф. въ Т.“ добива поради това, че въ нея има своеобразна хубость, — благородство и нравствена чистота . . ., — особеность, която у Еврипида се срѣща твърдѣ рѣдко“.

Нито една напълно безупречна мисъль, а за смисъла на цѣлото или за връзката между частитѣ — и не питайте!

По-нататъкъ А. говори за „время постановки“ на „И. въ Т“, но въ българския прѣводъ мисъльта е побългарена: тамъ се говори за „врѣме на поява“. И това прѣпоржчва доста разбираньето на редакторитѣ: тѣ, види се, малко искатъ да знаѩтъ за такива тънкости, че когато е дума за една гръцка драма, то се пита, кога е била поставена на сцената за пръвъ пѫть, а не кога се е появила, т. е. е била издадена (напечатана?). Все тъй внимателно сѫ се отнесли редакторитѣ и по-нататъкъ: „только съ большею или меньшею вѣроятностью“ е прѣведено: „съ го-

[1] Pendant значи за почтенитѣ редактори [illegible] жение“. Наистина, фактически не би било невѣрно да се замѣсти [illegible] а чужи [illegible] тогава не трѣбва да се поставя въ скобки [illegible] дава ученика.

лѣма или малка вѣрность"; „и отнести скорѣе всего къмъ 412 г." — съ „по-скоро да се отнесе къмъ 412 г.". Слѣдва изброяванье на 6—7 безизвѣстни автори, които подражавали на Еврипида (нѣщо, за ученика пакъ съвсѣмъ ненуждно), и се свършва съ слѣд. високопарна и мѫчно понятна за ученика мисъль: „Въ тая пиеса романтически дълбокиятъ животъ на душата и класическата хубость на формата дѣйствително и напълно се сливатъ въ единството на най-новия (?) художественъ идеалъ". —

Но да минемъ къмъ самата драма. Ще оставимъ на страна, че нѣкои отъ гръцкитѣ имена Алексѣевъ, а по него и прѣводачитѣ пишѫтъ не както е прието (вмѣсто Тоасъ—Тоантъ, вм. Пелопсъ —Пелопъ, вм. Калхасъ—Калхантъ и др.); ще оставимъ на страна и това, че прѣводачитѣ наричатъ женитѣ които образуватъ хора, „слугини на Ифигения". Това сѫ дреболии, на които прѣводачитѣ може би да гледатъ отъ високо и съ прѣзрѣние. Можемъ прочее да бѫдемъ доволни, ако тѣ удостоѣтъ съ внимание слѣднитѣ нѣща:

Въ самото начало ни се поднася тоя перлъ: „Като стига въ Пиза Пелопъ, синътъ на Тантала, оженва се, благодарение бързината на коньетѣ си, за дъщерята на Еномая, бѫдещата майка на Атрея. Атрея имала синове — Менелай и Агамемнонъ". За първата безсмислица, — че „благодарение бързината на коньетѣ си" е отнесено къмъ „оженва се", а не къмъ „стига въ Пиза", е виновенъ Алексѣевъ, който, по всичко се вижда, горѣ-долу може да се удари съ нашитѣ редактори и въобще съ български драскачи и прѣводачи; но за втората безсмислица той не е кривъ. Той казва: „У Атрея были сыновья", но редакторитѣ като не знаѣтъ (учители!), мѫжъ ли е, жена ли е това човѣшко сѫщество, рѣшили да го направѣтъ жена и по тоя начинъ бащата на Менелая и Агамемнона, Атрей, станалъ жена! — Слѣдва: „Отъ дъщерята на Тиндарея послѣдниятъ стана баща на мене, Ифигения", — ясна и хубаво изказана фраза, както виждате. На стр. 7: „И то нея необходимо ти е да принесешъ жертва" („ее-то и необходимо тебѣ принести въ жертву"), вмѣсто: „Нея или именно нея трѣбва да принесешъ въ жертва". — На стр. 8 е измѣненъ смисълътъ на Ифигениина сънь, понеже едно мин. вр. е прѣведено съ бѫд.: „Орестъ ще умре" (вм. „е умрѣлъ"), сама азъ го приготвихъ за смърть; основитѣ на кѫщитѣ —синоветѣ (вм. „сѫ или означаватъ синоветѣ") и т. н. Че трѣбва да се задържи мин. вр., сир. че Иф. си тълкува сънътъ въ смисълъ на станало вече нещастие, е ясно отъ казаното 5—6 р. по-сетнѣ, на стр. 9: „Сега искамъ да почета паметъта на Ореста съ заупокойно приливане. На с. стр: „Да, бари върхътъ му се черви отъ кръвьта", вм. Да, поне върхътъ му е червенъ или обагренъ отъ кръвь („Да, по крайнѣй мѣрѣ, его верхушка краснаго цвѣта отъ крови"). На стр. 10:

„Аполоне, нима наново ме излъга чрѣзъ оракула съ обѣщанието си [illegible] е прибавка на прѣводачитѣ), дадено ми (български езикъ!), слѣдъ като [illegible] майка си, за бащинска мъсть (?). Скитници, изпѫдени отъ родната земя, ни прѣслѣдващитѣ ни въ петитѣ фурии Дѣ не съмъ бивалъ, когато [illegible] питамъ: най-послѣ дѣ ще намѣря спокой отъ мѫкитѣ си (вм. да попи-

тамъ тебъ, дѣ най-послѣ ще . . .), отъ пригърналото (вм. обвелото) не безумне, поради (?) което страдахъ прѣзъ врѣме скитнитѣ си по Гърция?"

Тая тирада нека служи и за образецъ на изящество на езика и музикалность на слога на прѣводачитѣ. Прѣлестната и поетична дума „вопли" (стр. 12) прѣводачитѣ прѣвождатъ съ „ревъ" (несвързанъ ревъ); и когато хорътъ говори за своитѣ „чисти дѣвствени стѫпки", прѣводачитѣ прѣвеждатъ съ „чисти дѣвствени крака" (това ще рѣче да разбирашъ нюанситѣ на думитѣ и вмѣсто поезия да давашъ баналности). По-сетнѣ хорътъ иска да изпѣе скръбна . . . пѣсень, а на български е казано „да попѣемъ" (защо не „да потананикаме"). На стр. 11: „Уви, угасна ти, хубостьта на царския домъ на Атридитѣ" (вм. „. . . украшение на царствения домъ на . ." (редакторитѣ, вѣроятно, разбиратъ разликата между „царски" и „царственъ", колкото между „крака" и "дѣвственитѣ стѫпки".—Стр. 14: „Оттогава богинята на мъстьта (ехъ че звучно!) наказва домътъ ти за прѣстѫпкитѣ (вм. прѣстѫпленията) на умрѣлитѣ ти отъ рода на Тантала прадѣди, злата сѫдба неуморно те гони".

Тия факти, взети отъ първитѣ 10-на стр., сѫ достатъчни, за да се види, каква стойность има и тоя прѣводъ.—Като прѣглеждаме още единъ пѫть, какви сѫ грѣшкитѣ, ний се питаме, да ли въобще тая книга е заслужвала честьта да се занимаваме съ нея. Но ний и не го правимъ зарадъ книгата, а само зарадъ положението на редакторитѣ: все ни се иска да вѣрваме, че трѣбва да се засрамѭтъ отъ ученицитѣ си и да не излизатъ съ такива дрипи на пазаря.

Още едно и ще свършимъ: прочетете внимателно заглавната корица на книгата: „Еврипидъ, Гете. Ифигения въ Таврида. Трагедия. Отъ русския прѣводъ на В. А. и прѣводътъ на Л. П. Подъ ред. на . . ." Разбирате ли, какво сѫ искали да кажѫтъ почтенитѣ редактори? Ний нищо не разбираме и мислимъ, че тѣ не сѫ умѣли и корицитѣ да скопосатъ грамотно и разбрано.

Нашето скромно мнѣние е, че името на това издание не е вѣрно. Не „Ученишка библиотека", а „Ученишка работа" трѣбва да се нарича то.

В. М.

Учителско тѣло въ срѣдно учебно заведение. („Демократ. Прѣгледъ", год. I. бр. 5. —

Като изключимъ сърдитата и недостолѣпна разправия на посл. стр. въ бр. 3. „Демокр. прѣгледъ" съ всѣки новъ брой расте и крѣпне, по начинъ, който не може да не радва всички ония, които поставятъ общото дѣло по горѣ отъ своитѣ лични, котерийни или други теоретически интереси. Новитѣ идеи, а особенно новото освѣтление, дадено въ излѣзлитѣ до сега броеве на много по-стари идеи, е едно мощно обогатяванье на нашия животъ. То е за сега още на книга, но по всичко се вижда, че скоро ще се намѣрѭтъ способни и прѣдани работници, които да го

внесѫтъ въ умоветѣ, въ практич. дѣйствителность. Най-малко ще се повлияѫтъ може би, ония котерии ония комшийски дружинки, които носѫтъ громкото име „политически партии“ и които съ 25-годишно хазяйничанье и плячкосванье доведоха и държава и народъ до просешка тояга и развратиха всичко — отъ школни, ученика до бѣдния и скроменъ земледѣлецъ. Но толкова по-добрѣ, защото толкова по-скоро ще загинѫтъ като обществени сили. Обаче за това е нуждно свѣстяванье у ония честни и скромни ратници, пръснати по всичкитѣ крайща на тая дивна и нещастна страна, попръскана съ кръвьта на синоветѣ ѝ, — иска се воля и вѣра, иска се и самоотрѣчение. Ний вѣрваме, че тѣ ще се намѣрѫтъ . . .

Но читательтъ нека извини за тоя непрѣдвиденъ прѣдговоръ: Ний искахме само да привлечемъ вниманието му върху цитир. статия, която образува едно необходимо допълнение къмъ нашитѣ мисли за абсурдитѣ въ училищата ни. Авторътъ е скициралъ нравственитѣ силуети на учителитѣ въ едно срѣдно училище, което ние добрѣ познаваме и което не е нито най-лошото, нито даже между най-лошитѣ. Но и тая характеристика е достатъчна, за да се почувствува оная „духовна атмосфера“, за която загатваме въ статията си и която е отровила вече нѣколко поколения. Характерътъ на нашата статия не ни позволяваше да погледнемъ на въпроса отъ тая страна, но тя ни е добрѣ извѣстна въ всичката ѝ грозота и затова съ особена радость отбѣлѣзваме статията. А надѣваме се, че ще се намѣрѫтъ други, които да ни нарисуватъ и по-грознитѣ силуети на други училища. Подобни характеристики би могли да всадѫтъ въ по-широки крѫгове убѣждението, че не сѫ само външнитѣ недостатъци, законитѣ, зградитѣ, заплатитѣ, отъ които страдатъ училищата, но има и една гангрена въ тѣхнитѣ най-вѫтрѣшни органи, за която цѣръ нѣма; Касае се за обновление на живота, на душитѣ, а не за писанье закони.

К. К.

Селска разговорка. Мѣсечно списание за всички. Год. I, брой 1. Самоковъ. Редакторъ Д. Ивановъ. Ц. 2 л. за година.

Между популярнитѣ издания на послѣднитѣ години рѣдко ни се е падало нѣщо тъй грамотно и дишащо такова чувство на обичь къмъ тъмната маса, както тая „селска разговорка“. Обикновенно въ тия издания се шири такава малограмотность и такава простотия на ума, че трѣбва да се чудишъ на дързостьта на начинателитѣ имъ. — Още по-важно е обаче, че „Селска разговорка“ се списва, поне въ 1 ия си брой, съ умѣние и съ талантъ. Разказътъ „На оня свѣтъ“, който стои на първо мѣсто, би направилъ честь и на най-добритѣ наши литературни списания; а съ малки поправки той би засрамилъ мнозина стари претенциозни „беллетристи“. Не сѫ писани безъ сръчность и другитѣ нѣща и ако се продължи по сѫщия начинъ, ний ще можемъ да се гордѣемъ се едно добро издание за народа. Само една бѣлѣжка, едно напомнюванье би си позволилъ: да бѫде редакцията по-внимателна

въ своитѣ политически разговорки и да варди, щото осѫждането на нашитѣ политически неразбории да не се прѣвръща въ отрицание на държавенъ редъ и нужди. Не всичко, което може да се каже на интеллигентния, е безвредно да се каже и на селянина, въобще на простия.

В. М.

„Pro domo sua“.

Списанието „Мисъль“ бѣ щастливо и тази, както и други години, да прѣдизвика съ нѣкои отъ рецензиитѣ или статиитѣ си „справедливото“ негодуване на „невинно пострадалитѣ“ или дори — което е голѣма рѣдкость — на тѣхни приятели и почитатели. Въодушевени отъ искренно желание да запознаемъ читателитѣ си тия въ всѣко отношение „умѣстни и справедливи“ възражения, ний даваме тука, въ края на годишнината, in extenso най-класическитѣ отъ тѣхъ. Читательтъ, вѣрваме, ще се съгласи съ насъ, че като ги прѣпечатваме, ний му правимъ по голѣма услуга и удоволствие, отколкото ако пишехме каквото и да било възражение: блѣдно и немощно би било всѣко възражение! Просимъ извинение обаче, дѣто при най-класичното — въ морално и въ литературно отношение — не можихме да се въздържимъ и да не си изкажемъ чувствата. Вѣрваме, че тия чувства никого нѣма да увредятъ: тѣ сѫ затворени въ скобки или сѫ свалени подъ линия.

Въ края на XIII-та година, ако бѫдемъ живи и здрави, надѣваме се, че ще можемъ да прѣдставимъ на читателя по-богата коллекция отъ тоя родъ.

1. „Въ сп. „Мисъль“, тоже ний виждаме сѫщитѣ непристойни хули, сѫщата езоитщина, сѫщия журналистиченъ упадъкъ, нъ тукъ, по своето граждоманство може да се каже, че надминуватъ, всички. Колонитѣ на това модерно „*литературно*“ списание, освенъ че сѫ припълватъ съ *политика*, а не съ „литература“, на какъвто миръ почиватъ и рамкитѣ на ратующитѣ му начала, нъ ще намѣрите и плитки критически оцѣнки, въ които се забѣлѣзва явно лични каприции, притенции, прищевки за хапание и нападки. Въ него В. М., като разгледва, прѣведената отъ Хайне стихотворна сбирка на *Н. П. Даскаловъ*, (щастливъ български поетъ, прѣвожданъ отъ Хайне!) доста своеобразно сравнява нѣкои стихове и го искарва „*случаенъ поетъ*“. Макарь, че ний намѣрваме отъ сѫщия доста хубави стихове, напечатани, още прѣди 10—12 години, които красятъ страницитѣ на редактираното нѣкогашъ отъ г. Ив. Вазовъ списание „Денница“, и макарь, че тоя сѫщия прѣводачъ на Хайневи стихове до скоро бѣше дългогодишенъ сътрудникъ на сп. „Мисъль“ и й даваше почти най-добрия материалъ. Нъ, види се днесъ г. Даскаловъ се е отказалъ да дава вече своя трудъ на сп. „Мисъль,“ та по тази причина, то излива своя бѣсъ, като го нарича „*случаенъ поетъ*“ и му пожелава, щото стихотворната му сбирка да затиска прахътъ въ нѣкой шкафъ тъй както всички подобни бездарни съчинения, събирали прахътъ по рахтоветѣ на книжарницитѣ. Какъвъ скандалъ! Каква озлобеность! Какъвъ скиптизмъ къмъ чуждото! Да, скиптизмъ и на всѣкаде скиптизмъ и озлобение! . . .

(Тоя цитатъ е взетъ изъ едно вѣстниче, наричано най напрѣдъ Заря или Лъча, не помнимъ добрѣ, сетнѣ прѣкръстено на Факель. Вѣстничето имаше и мотто — „Mehr Licht!“ Дали те

и сега още съществува, не ни е известно, но ще бъде голѣма загуба за литературата, ако е изгасналъ тоя сиенъ факелцугъ).

2. Отговоръ на В. М.

Г-не,

Въ книга I на „Мисъль“ Вие сте направили опитъ за една порнографическа[1] критика. Слѣдъ толкова неспополучливи опити Вашето списание да стане центъръ на „естетичнитѣ“ и „критични“ умове въ България, азъ поне не допускахъ, че Вашето естетично сърдце, което има нахалностьта да се гордѣе, че е пропито и съ нѣкакво етическо чувство, ще да забрави всѣкаква скромность. —

Въ първа книжка на „М“, вие намирате случай, скрити задъ тѣзи нещастни инициали, да компрометирате окончателно безпокойната си съвѣсть. Каквито и да съ Вашитѣ срѣдства, въ случая, за мене и за тѣзи, които съ могли да прочетатъ Вашата статия, написана по духа на Захари Стояновитѣ пасквили, не е важно. По-важно е да се откриятъ Вашитѣ цѣли, които не съ Ви позволили, като критикъ, да погледнете на своята работа по-обйективно и безпристрастно.— Какви могатъ да бъдатъ тѣзи цѣли — това става явно отъ прочитането на Вашата „критика“ по поводъ (sic) българския прѣводъ на Ибсенова Епилогъ. Азъ ще ги кажа открито: тѣ съ Вашитѣ егоистични интереси. Първо, Вие имате намѣрение да нападнете лично на И. К. и, второ, като по най-недостоенъ начинъ доказвате лошотата на бълг. преводъ на Епилога, — да създадете условия за разпродажба собственното Ви издание на същата книга, които по получени свѣдения, сте приготвили отъ по-рано. Това е![2]

Трѣбва да Ви кажа, че моето намѣрение въ случая бѣ да мълча (Много лоши намѣрения сте имали!) Вашата нахалность и настояването на приятели, които съ убѣдени въ Вашето недостойно и съмнително отношение въ случая, ме принудиха да кажа горното.[3]

Ако да не бѣше това, азъ или окончателно(!) нѣмаше да съобщавамъ горнето, или щѣхъ да счета за нуждно да изкарамъ на яве Вашето „недогледване“ въ много работи, като отричането Ви да съществува подобно нѣмско издание и пр., нѣща, които може да отрича една компрометирана вече съвѣсть.[4]

Преди, обаче да привърша ще кажа повече за знание на читателитѣ следующето: — напраздно се силите да изтъкватe „факти“, съ които да докажете, че превода е изопъчилъ оригинала. Това може да каже единъ човѣкъ, който е неспособенъ да схване смисъла на една философска пиеса, а трѣбва да му се каже или да го чете отъ нейдѣ Вие можете да напишете не 6, но още 16 страници и, увѣрявамъ Ви, че, до като въ Вашата душа се гнѣздатъ подобни пистинкти, каквито проявявате отъ нѣкое врѣме насамъ, Вие решително ще сте неспособни да разберете нѣщо, още по-малко Епилога.[5] По този случай Вие мо-

---

[1] Види се, г. И. К. разбира значението на тая дума толкова, колкото и драмата на Ибсена

[2] Редакцията крайно съжалява, че не е знаяла отъ по-рано тия „егоистични интереси“, които г. И. К. е измукалъ изъ пръститѣ си. Въ всѣки случай Ред благодари на г. И. К. за тая негова откръита подлость.

[3] Онзи приятель на г И К, който му е далъ единъ пратенъ нему нѣмски екземпляръ отъ Ибсеновата драма (и въ който екз. г. И К не е могълъ да прочете вѣрно даже имената на издателитѣ!), приписва тия качества на самия г И К. Да не би и тукъ да е станало нѣкое недоразумѣние? Да не би напримѣръ г. И. К и него да е разбралъ така наопаки, както разбира Ибсена. Въ такъвъ случай той е голѣмъ артистъ и нашитѣ вѣстникари трѣбва да му свалятъ шапка

[4] Колко по-благородно щѣше да бъде отъ Ваша страна, г И. К, ако вмѣсто да клѣветите и да криете факти, които не могатъ се укри, признаехте, че не сте съзрѣли добрѣ имената на издателитѣ. Тоя Ви грѣхъ бѣше най-малкия, —защо правите отъ него прѣстъпление!?

[5] Колко е неумолимъ този г. И. К; той не иска да направи изключение нито за себе си: да признае на г. В. М. поне способностьта да разбере, че той нищо не е разбралъ отъ Ибсена.

жете си заложи и нещастната глава, но, увѣрени бъдете, нѣма да изгубите часть (Съставителитѣ на христомати и да имать прѣдъ видъ тая и другитѣ фрази отъ тоя „отговоръ").

Грѣшкитѣ пропуснати (!) тукъ-тамъ, не се дължатъ на друго, а на обстоятелство Вамъ извѣстно, което — да признаете — нѣмите кавалерство. Въ българския преводъ на едно мѣсто, за което правите силна бѣлѣжка, се прѣдполага нѣща на Рубекъ, когато тѣ се отнасятъ за Майя Отъ този случай правите капиталъ, за да докажете, че Римъ е пропадналъ. За да покажа на читателитѣ, че тази грѣшка се дължи на обстоятелството, което тѣ ще могатъ лесно да разбератъ, а не на това, което Вие твърдите, ще приведа тукъ тази часть, както е въ руския преводъ. На руски е казано: „... Майя Рубекъ еще совсѣмъ молодая женщина; у нея неподвижныя живыя черты лица и веселые глаза, полные юмора" и т. н.

Какъвъ въпросъ може да става тука за „разбиране" или „неразбиране"?

Другитѣ Ви „критически" бѣлѣжки се отнасятъ до нѣща, отъ които може да се вади заключение, че 1-во, Вие и ние — двама не една форма можемъ да на една мисъль[1] и 2-ро, че пий не сме могли да питаме, Васъ, о! многословни В. М., какъ трѣбва да прѣвеждаме (тъй ли?)

На край азъ не искамъ да говоря (защо не!) за Вашитѣ старчески опасения относително упазване българската прѣводна литература отъ „лоши" прѣводи. За това азъ не само не искамъ да приказвамъ, но е даже излишно: — на тази область заслугитѣ Ви съ признати Нали Вашитѣ прадѣди спасили древния Римъ! Бъдете спокойни, раздразнено човѣче.

И. К

(Читателътъ се умолява да не мисли, че тоя „отговоръ" е печатанъ въ нѣкой вѣстникъ. Той украшава страницитѣ на „Нове Време" и моралната отговорность за клѣветитѣ и за очевидните изопачавания на фактитѣ пада върху редакцията, а не върху невмѣняемия авторъ).

P. S. Просимъ извинение отъ читателитѣ, че не можемъ да имъ поднесемъ и отзива на г. Сакѫзова, помѣстенъ въ книжка 2—3, год. III. на Общо Дѣло: подиръ безчестното, което г. Сакѫзовъ извърши, въ началото на тая година (гледай нашата статия въ Мисъль, книжка II и — гробното мълчание, въ което г. Сакѫзовъ счете за достолѣпно да „отговори" на нея), въ което безъ да се черви поменува въ отзива си, ний мислимъ, че нѣмаме вече моралното право да се интересуваме отъ неговитѣ мнѣния за „доктора".

К. К.

---

[1] Ако е истина, че въ русския прѣводъ е казано така, той не е баш много вѣренъ и смисленъ прѣводъ. Въ оригинала нѣма нищо подобно и не може да има; тамъ се казва: „Sie hat lebhafte (живи) Züge". Но читателътъ не трѣбва да се удивява, че г. И. К, макаръ да е прѣвеждалъ и отъ нѣмски (?), и извинява сега съ грѣшкитѣ на русския прѣводъ. Отъ дѣ знае читателътъ, че г. К. като е съпоставилъ русския и нѣмския текстъ, не е намѣрилъ, че за нѣмския прѣводъ по̀ ще прилѣга безсмислицата на русския прѣводъ. Впрочемъ може пъкъ и Ибсева да е грѣшката И ний намираме, че на русски и на български е много хубаво казано: неподвижни живи черти. Ако ще е поезия, да е!

[1] Има си хасъ г. И. К. сериозно да вѣрва, че се касае за нѣкаква си форма, а не за дебели невѣжества и нехайства.

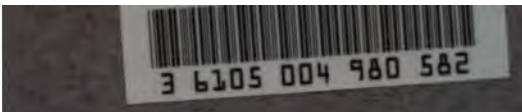
3 6105 004 980 582

B8 M5
v 12
1902

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD AUXILIARY LIBRARY
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004
(415) 723-9201
All books may be recalled after 7 days

DATE DUE

LUO NOV 04 1994

NOV 1994